ERASMUS INTERNATIONAL ACADEMIC RESEARCH SYMPOSIUM IN EDUCATIONAL AND SOCIAL SCIENCES

April 5-6, 2019, Izmir, Turkey

PROCEEDING BOOK

(Social, Human and Administrative Sciences)

EDITORS

PROF. DR. HASAN BABACAN

ASSOC. PROF. DR YÜKSEL AKAY ÜNVAN

ASSOC. PROF. DR. TUĞRUL ÖZCAN

asos YAYINLARI

ERASMUS International Academic Research Symposium in Educational and Social Sciences
(5-6 April 2019 Izmir, Turkey)
PROCEEDING BOOK

ERASMUS Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Uluslararası Akademik Çalışmalar Sempozyumu
(5-6 Nisan 2019, İzmir, Türkiye)

TAM METİN BİLDİRİ KİTABI

ISBN: 978-605-7602-72-5

Publishing Director / Yayın Yönetmeni: Muhammet ÖZCAN

Editor / Editör: Prof. Dr. Hasan BABACAN &
Assoc. Prof. Dr. Yüksel Akay UNVAN & Assoc. Prof. Dr. Tuğrul ÖZCAN

ASOS YAYINEVİ

1st Edition / 1.baskı: July/Temmuz 2019

Address / Adres: Çaydaçıra Mah. Hacı Ömer Bilginoğlu Cad. No: 67/2-4/MER-KEZ/ELAZIĞ

Mail: asos@asosyayinlari.com

Web: www.asosyayinlari.com

İnstagram: https://www.instagram.com/asosyayinevi/

Facebook: https://www.facebook.com/asosyayinevi/

Twitter: https://twitter.com/Asosyayinevi

BOARDS

Chairman of the Organizing Committee

Prof. Dr. Hasan BABACAN / Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey

Organizing Committee

Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ / Dokuz Eylül University, Turkey
Prof. Dr. Münir YILDIRIM / Çukurova University, Turkey
Prof. Dr. Nailya VELIYEVA / Azerbaijan State University of Economics, Azerbaijan
Prof. Dr. Redzep ŠKRIJELJ / Novi Pazar State University, Serbia
Prof. Dr. Rıdvan KARAPINAR / Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU / Amasya University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Hanna ROG / Taurida Mill V.I. Vernadsky University, Ukraine

Science and Referee Board

Prof. Dr. A. Ahmet BAŞARAN / Hacettepe University, Turkey
Prof. Dr. Abdildacan AKMATALİEV / Kyrgyz National Academy, Kyrgyzstan
Prof. Dr. Akmaral İBRAYEVA / M. Kozybayev Northern Kazakhstan State University, Kazakhstan
Prof. Dr. Aleksandar KADIJEVIĆ / Belgrade University, Serbia
Prof. Dr. Alena ĆATOVIĆ / Saraybosna University, Bosnia and Herzegovina
Prof. Dr. Ali BİLGİLİ / Ankara University, Turkey
Prof. Dr. Anisoara POPA / Dunarea De Jos University, Romania
Prof. Dr. Burhan ATEŞ / İnönü University, Turkey
Prof. Dr. Cevza CANDAN / İstanbul Teknik University, Turkey
Prof. Dr. Damla DEMİRÖZÜ / İstanbul University, Turkey
Prof. Dr. Dana BABAU / Medicineand Pharmacy of Targu Mures University, Romania
Prof. Dr. Danny WYFFELS / Katho University, Belgium
Prof. Dr. David BRIDGES / Camridge University, UK
Prof. Dr. Ema MILKOVIĆ / Belgrad University, Serbia
Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ / Dokuz Eylül University, Turkey
Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU / Kocaeli University, Turkey
Prof. Dr. Georgi GAGANİDZE /Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia
Prof. Gian Paolo LUPPI- Conservatorio "G.B.Martini, İtaly
Prof. Dr. Gülay ÖZKAN / Ankara University, Turkey
Prof. Dr. Hacer SERT / Akdeniz University, Turkey
Prof. Dr. Hakan HARPUTLUOĞLU / İnönü University, Turkey
Prof. Dr. Haluk BODUR / Gazi University, Turkey
Prof. Dr. Hicran ÇAVUŞOĞLU / Hacettepe University, Turkey
Prof. Dr. Hakan ERKUŞ / İnönü University, Turkey
Prof. Dr. İbrahim İKİZCELİ / İstanbul University-Cerrahpaşa, Turkey
Prof. Dr. İbrahim KELEŞ / İstanbul University-Cerrahpaşa, Turkey
Prof. Dr. İkbal ÇAVDAR / İstanbul University-Cerrahpaşa, Turkey
Prof. Dr. Kamal ABDULLAYEV / Azerbaijan Academy of Languages, Azerbaijan
Prof. Dr. Levent SON / Mersin University, Turkey
Prof. Dr. Lolita NIKOLOVA - Open Global Research Academy / Utah - USA
Prof. Dr. Marian TUTUİ, Hyperion University, Romania
Prof. Dr. Mine YAZICI / İstanbul University, Turkey
Prof. Dr. Namık ÇAĞATAY / İstanbul Technical University, Turkey
Prof. Dr. Olga Nosova VALENTYNOVNA / Khrakov University, Ukraine

Prof. Dr. Özgür EMİNAĞAOĞLU/ Artvin Çoruh University, Turkey
Prof. Dr. Redzep ŠKRIJELJ / Novi Pazar State University, Serbia
Prof. Dr. Sabına BAKŠIĆ / Saraybosna University, Bosnia and Herzegovina
Prof. Dr. Sayfulina FLERA / Kazan Federal University, Russia
Prof. Dr. Svetlana KUZMİNA/Tavriya National V.I. Vernadskiy University, Ukraine
Prof. Dr. Šerbo RASTODER / Montenegro University, Montengero
Assoc. Prof. Dr. Alemdar Bayramov / Baku State University, Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Aysun FIRAT KOP / Ege University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Burcu BALCI KEMANECİ / Ege University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Cırgalbek İSMANOV / Kyrgyzstan University of Economics and Entrepreneurship, Kyrgyzstan
Assoc. Prof. Dr. Davran YOLDAŞEV / Kyrgyzstan University of Economics and Entrepreneurship, Kyrgyzstan
Assoc. Prof. Dr. Emina BERBIĆ KOLAR / Osijek Josip Juraj Strossmayer University, Croatia
Assoc. Prof. Dr. Ercüment YILDIRIM - Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Firudin Agayev / Institute of Technology Sciences, Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Gökçe KEÇECİ / Near East University, TRNC
Assoc. Prof. Dr. Hacer MUTLU DANACI / Akdeniz University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Hanna ROG / Tavriya National V.I. Vernadskiy University,Ukraine
Assoc. Prof. Dr. Mana SEZDİ / İstanbul University-Cerrahpaşa, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Naime Filiz ÖZDİL / Adana Science and Technology University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Nesrin DEMİR / İzmir Katip Çelebi University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Nihada DELİBEGOVİĆ DŽANİĆ / Tuzla University, Bosnia and Herzegovina
Assoc. Prof. Dr. Tamila SEİTYAGYAYEVA/Tavriya National University, Ukraine
Assoc. Prof. Dr. Tanja SOLDATOVIĆ /Novi Pazar State University, Serbia
Assoc. Prof. Dr. Tønnes BEKKER-NIELSEN - University of Southern Denmark / Denmark
Assoc. Prof. Dr. Yasin TOPALOĞLU - Atatürk University, Turkey
Asst. Prof. Dr. Abdullah TORUN / İnönü University, Turkey
Asst. Prof. Dr. Adam Bednarek, Spoleczna Akademia Nauk, Polond
Asst. Prof. Dr. Aditya Kumar Shukla, Amity University, India
Asst. Prof. Dr. Ahmet BALCI / Akdeniz University, Turkey
Asst. Prof. Dr. Akif ABDULLAH / Afyon Kocatepe University, Turkey
Asst. Prof. Dr. Dilan ÇİFTÇİ / Near East University, TRNC
Asst. Prof. Dr. Davut AYDIN / Ahi Evran University, Turkey
Asst. Prof. Dr. Deniz GÜNER, Kırklareli University, Turkey
Asst. Prof. Dr. Elif Ayşe ŞAHİN İPEK / İzmir Kâtip Çelebi University, Turkey
Asst. Prof. Dr. Eman Abd EL-RAHMAN HAYAJNEH / Jordan University, Jordan
Asst. Prof. Dr. Eray YAĞANAK / Mersin University, Turkey
Asst. Prof. Dr. Faizah IDRUS / International Islamic University, Malaysia
Asst. Prof. Dr. Funda IRMAK YILMAZ / Ordu University, Turkey
Asst. Prof. Dr. Lorena Carbonara, Bari Aldo Moro University, İtaly
Asst. Prof. Dr. Marijan PREMOVIC / Montenegro University, Montenegro
Asst. Prof. Dr. Nazan KOÇAK / Mersin University, Turkey
Asst. Prof. Dr. Nazmiye Özlem ŞANLI / İstanbul University, Turkey
Asst. Prof. Dr. Okay PEKŞEN - Ondokuz Mayıs University, Turkey
Asst. Prof. Dr. Özen ÖZER / Kırıkkale University, Turkey

Asst. Prof. Dr. Özlem ARDA / İstanbul University, Turkey
Asst. Prof. Dr. Rahim HASANOV / Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan
Dr. Burcu HATİBOĞLU / Hacettepe University, Turkey
Dr. Gulnar Nurbetova / Akhmet Yassawi University- Kazakhstan
Dr. Gunay ABDİYEVA-ALİYEVA / Azerbaijan Ministry of Emergency Situations, Azerbaijan
Dr. Hasan BELLO / Albanian Historical Society, Albania
Dr. Kadriye Özlem HAMALOĞLU / Hacettepe University, Turkey
Dr. Kujtim NURO / Toronto, Kanada
Dr. Lotfi BENSAHLA TALET / Oran University, Algeria
Dr. Oqtay QULİYEV / Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Azerbaijan
Dr. Roxana COMAN / Bucharest Municipality Museum, Romania

(2nd International Cinematic Film Festival Organizing Board)
Prof. Gian Paolo Luppi- Conservatorio "G.B.Martini, İtalya
Prof. Dr. Marian Tutui, Hyperion University, Romania
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Yılmaz, Ordu University, Turkey (Chair)
Assoc. Prof. Dr. Liudmilla Arcimavičienė, Vilnius University, Lithuania
Assoc. Prof. Dr. Şermin Tağ Kalafatoğlu, Ordu University, Turkey
Asst. Prof. Dr. Adam Bednarek, Spoleczna Akademia Nauk, Polond
Asst. Prof. Dr. Lorena Carbonara, Bari Aldo Moro University, İtalya
Asst. Prof. Dr. Aditya Kumar Shukla, Amity University, India
Asst. Prof. Dr. Ufuk Uğur, Ordu University, Turkey

İÇİNDEKİLER

Kültürel Mirasın Medya Yoluyla Korunması / *Sedat Cereci* 7

Uluslararası Norm İnşasında Kültürel Benzerlik: Erasmus+'ın AB Bütünleşme Sürecine Etkileri / *Nimet Bulut*..... 19

Y Kuşağının Kişisel Bakım Kozmetik Ürünleri Kategorisindeki Hedonik Plansız Satın Alma Davranışları Üzerine Bir İnceleme / *Hande Bilsel* .. 43

Eco-Gastronomy, Tourism and Sustainability: The Rise of Sustainable Restaurants in The World / *S. Gül Güneş*..... 67

Çağımız Sorunları Karşısında Felsefe / *Murat Satıcı* 85

Türkiye'de Çevre Politikalarının İtici Gücü: AB'ye Tam Üyelik Süreci / *Ahmet Şahinöz*.....91

Meslek Yüksekokulları Bünyesindeki Muhasebe Programlarının Mesleki Yeterlilik Düzeyleri Kapsamında Müfredat İçeriğinin İncelenmesi / S*ervet Say - Adnan Söylemez*..... 103

Meslek Yüksekokullarında Eğitim Alan Öğrencilerin Sosyo Ekonomik Durumlarının Muhasebe Notları Üzerindeki Etkisi / *Servet Say - Adnan Söylemez.*.....111

Türkiye'de Teknoloji Bağımlılığı İle Mücadele Üzerine Belediyelerin Faaliyetleri / A*dnan Söylemez - Servet Say*.....*117*

Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Çerçevesinde Sosyal Medyada Sanat / *Serap Can*..... 123

Siyasi Partilerde Milli Kimliğin Semboller Üzerinden Okunması: Ak Parti, Chp, Mhp Örneği / *Sinem Şahnagil*..... 143

Sexualization and Commodification of Men's Bodies in The Context of Cultural Transformation in Turkey: The Case of Biscolata Advertisements / *Merve Kayaduvar*..... 165

Türkiye'de Çok Yıllı Bütçeleme Anlayışının Değerlendirilmesi / *Güngör Özcan*..... 175

Türkiye'de Anayasal Vergileme İlkelerinden Eşitlik İlkesinin Değerlendirilmesi / *Güngör Özcan* 187

Birgi'nin (Ödemiş) Yerleşim Dokusunun Tarih Öncesinden Günümüze Değişimi Üzerinde Yerşekillerinin ve Doğal Çevre Değişmelerinin Etkileri / *Serdar Vardar - Çiğdem Ünal - Beycan Hocaoğlu - Besime Yücel* 199

İzmir/Çiğli'de Sanayi Gelişimini Sağlayan Yerel Dinamikler / *Çiğdem Ünal - Beycan Hocaoğlu - Besime Yücel - Serdar Vardar*..... 223

Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projelerinin Bölgesel Kalkınmadaki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme / *Serkan Kırıkçı – Z. Beril Akıncı Vural* 237

Çeşme Yarımadası Tunç Çağı Kıyılarındaki Teos ve Bağlararası Antik Kentlerinde Jeoarkeolojik Araştırmalar / *Serdar Vardar - Ertuğ Öner - Rifat İlhan - Aylin Karadaş* 271

Bornova Kıyı Ovasında Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji Araştırmaları / *Aylin Karadaş - Rifat İlhan - Ertuğ Öner - Serdar Vardar* 299

Marka İletişim Sürecinde Influencer Marketing / *Sevilay Ulaş – Z. Beril Akıncı Vural* 323

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayileşme Politikalarının Niteliksel Analizi / *Önder Deniz* 347

Kartezyen Özne ve Yunus Emre: Descartes Merkezli Modernitenin Akıl Paradigması İle Yunus Emre'nin Aklı Ele Alışının Karşılaştırılması / *Orhan Basat* 355

Osmanlı Devleti'nde Ermeni Milliyetçiliğinin Oluşumunda Hristiyan Din Adamlarının Etkisi / *Şeyma Nur Taşkıran* 367

XIX. Yüzyılın Sonlarında Ermeni Faaliyetlerindeki Yeri Açısından Trabzon / *Zühre Şahin - Nagehan Ataş - Gülseher Demirci* 379

Haber Fotoğraflarının İzleyici Üzerindeki Etkisi: 8 Ocak 2019 John Bolton ve İbrahim Kalın Görüşmesinin Alımlama Analizi / *Yusuf Bahadır Keskin – Cem Yücetürk* 391

Cemal Kaşıkçı Cinayeti Sürecinde Yeni Medyada Irkçı Nefret Söylemleri / *Cem Yücetürk – Yusuf Bahadır Keskin* 403

Uçuran Ebeveynlik Tutumunun Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığına Yansımaları / *Zeynep Set* 411

Psikoloji Perspektifinden Nefret ve Kökenleri / *Zeynep Set – Rana Tibet Set* 417

Şehit Aileleri Ve Gazilerimizin Manevi Beklentileri / *N. Sibel Özatlı - Oğuz Kerem Gencer* 423

Lise Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet İle Okul İklimine İlişkin Algılarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi / *N. Sibel Özatlı - Melike Gülmine Kırpat* 437

Ebeveyn, Kardeş ve Öğretmen Perspektifinden *Otizm*le Yaşamak / *N.Sibel Özatlı - Sedanur Zoroğlu* 453

Yurtta Kalan Ortaöğretim Öğrencilerinin Belletmen Öğretmenlerle İletişimlerinin İncelenmesi / *Dr. Dursun Özatlı - Alime Nur Baykal - Fatma Kırıcıoğlu* 471

İnsanları Aşağılama ve Yüceltmede Kullanılan Hayvan Metaforları / *Dursun Özatlı - Buse Sıla Asil - Zeynep İrem Özçoban*..... 485

Milli Mücadele'de Çerkez Hareketi ve Sarıefe Edip / *A. Baran Dural-Büşra İşgüzar* 499

Pazarlama İletişiminde Renklerin Rolü ve Resim Sanatına Etkisi / *Hasan Selçuk Eti - Yıldırım Onur Erdiren*..... 507

E-Yönetişim Bağlamında Sosyal Medya Platformlarında Belediye-Yurttaş Etkileşimi: Kocaeli İli Örneği / *İdil Sayımer - Yusuf Bahadır Doğru - Zeynep Benan Dondurucu*……..517

Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleki Yetkinlik Açısından Bilgisayar Kullanma Becerileri (Konya İli Örneği) / *Adnan Söylemez - Servet Say* 539

Lise Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılığı Puanları İle Akademik Erteleme Puanları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi / *Sumru Kırpat - Nazar Özhan - Neslihan Sude Bıdak*..... 553

Görsel Bir Medya İletişim Aracı Olarak Sinema ve Tüketim İlişkisi / *Celal Hayır*..... 573

1913-1914 Yıllarında İzmir'de Kolera / *Simge Sarçın - Ertan Gökmen* 587

Türkiye Cumhuriyeti Yurt Bilgisi ve Yurttaşlik Ders Kitaplarinda Medenî Vatandaş Algisi / *Zafer Gölen – Zuhal Kondu*……599

Yurt Bilgisi ve Yurttaşlik Ders Kitaplarindaki Görseller / S*evilay Özer – Zuhal Kondu*……615

Mardin Müzesi'nde Bulunan Lüleler / *Aysun Kübra Erdoğan*……637

Farklı Refah Devleti Uygulamaları Çerçevesinde Kadın Refahı-Esnek Çalışma İlişkisi / *Aybike Aybar Yildirim* 655

Sosyal Belediyecilik Dinamiği: Kaynak Olarak Gençlik / *Türkan Erdoğan - Fatma Ceren Korkmaz* 681

The Effect of Producer Price Index on The Consumer Price Index For Turkey / *Ayhan Kapusuzoglu - Nildag Basak Ceylan* 695

Gündelik Hayat Stratejisi Olarak Engellilerin "Wheelchair Dancing" Deneyimleri / *Ayşegül Demi*r 701

Sinop (Kuzeydekı Saklı Cennet) Kıyı Turizmi ve Plajların Engelli Bireylere Uygunluğu / *Ayşegül Demir* 709

Maastricht Kriterleri Bağlamında Seçilmiş AB Ülkelerinin ve Türkiye'nin Makro Ekonomik Performansının Değerlendirilmesi: 2010-2018 Dönem Analizi / *Gül Kayalıdere- Pelin Mastar Özcan* 721

Kûtü'l Amâre Esiri Bir İngiliz Subayın Anıları ve Anadolu'ya Dair Gözlemleri / *Hadi Belge – Sibel Erbaş* 733

Osmanlı Taşrasında Öne Çıkan Bir Tüccar Aile: İpranossian Biraderler (1893-1921) / *Hadi Belge*..... 757

Asurluların Devlet Yönetimi Anlayışında Tanrısal Etkiler / *Okay Pekşe*n..... 775

Arthrur J. Evans'a Göre 1875 Hersek İsyanı Üzerinden Şark Meselesini Okumak / *Zafer Gölen - Umut Sergen Dal* 785

Export Financing and Export Credit Institutions / *Yüksel Akay Ünvan*. 807

Türkiye'de 1999-2018 Yılları Arasında Faaliyet Tabanlı Maliyetlemeye İlişkin Yayınlanmış Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi / *Seçkin Gönen*823

TMS 24 İlişkili Taraf Açıklamalarına Yönelik Bir Uygulama / *Seçkin Gönen* 833

İhracat Hedef Pazar Seçiminde Yapay Sinir Ağları Yöntemi İle Potansiyel Ülkelere Yapılan İhracat Miktarlarının Öngörülmesi / *Orkan Özdemir - Bülent Sezen* 847

Açık Kaynak Kodlu Php Tabanlı Proje Yönetım Yazılımlarının Karşılaştırılması / *Özel Sebetci – Mehmet Can Hanayli* 855

Elektronik Sağlık Kayıtları (EHR) ve Türkiye'de Güncel E-Nabız Uygulaması / *Özel Sebetci – Mehmet Can Hanayli* 867

Enerji Sektörü Çalışanlarının Stres ve İş Kalitesi Düzeyi Algıları: İzmir İlinde Bir Araştırma / *Nezih Metin Özmutaf - Ömer Özkan* 881

Sosyal Medyada Gelişmeleri Kaçırma Korkusunun Akademik Başarıya Olan Etkisi Üzerine Bir Analiz: Bakırköy Anadolu Lisesi Örneği / *Tüba Karahisar* 891

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Anadolu'da Şark Çıbanı / Sevilay Özer . 909

Restoran İşletmelerinde İnovasyona Yönelik Güncel Gelişmeler / *Gürkan Akdağ - Ozan Güler - Sercan Benli*..... 921

Etkinliklere Katilim Motivasyonu ve Sadakat Eğilimi İlişkisinde Etkinlik Aidiyetinin Aracilik Rolü: Bilimsel Eğitim Etkinliği Bağlaminda Bir Model Testi / *Ozan Güler - Sercan Benli - Gürkan Akdağ*……929

Yabancı Devletlere Gönderilen Osmanlı Elçileri (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar) / *Tahir Sevinç* 945

Ionia'nın Smyrna (İzmir)'sı ve Smyrna (İzmir)'nın Soyut Kültürel Mirası Yaşlı Theon / *Sevcan Yıldız - Seden Özerden* 965

Sinoplu Diogenes: Gölge Etme Başka İhsan İstemem / *Sevcan Yıldız - Seden Turamberk Özerden* 973

Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Fatsa İskelesinde Komisyoncular / *Tuğrul Özcan - Abidin Temizer* 983

Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Fatsa Çevresinde Kayık Tamiri Ve İmali Üzerine Bir Değerlendirme / *Tuğrul Özcan - Abidin Temizer* 989

Osmanlı'nın Son Döneminde Hapishane Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme: Fatsa Kasabası Örneği / *Tuğrul Özcan* 997

Importance of World Heritage Sites And Their Perception in Lebanon / *Fadila Maraouch*..... 1003

Erasmus + Programlarının Yürütülmesinde Birim Koordinatörlükleri ve Rekreatif Etkinliklerin Rolü / D*evrim Zerengök -Selhan Özbey - Pınar Güzel - Melike Esentaş* 1021

Batı Medyasında İslamofobi: Christchurch / Yeni Zelanda Saldırı Örneği / *Yusuf Bahadır Keskin* 1035

Mecburi Dava Arkadaşlarının Usul İşlemlerinin, Duruşmaya Gelmeyen Dava Arkadaşı Bakımından Hüküm İfade Etmesine İlişkin Sorunlar / *Orhan Eroğlu*.....1045

Boşanmanın Ardından Üvey Çocukla Kişisel İlişki Kurulması / *Gökçe Canarslan* 1059

Verginin Ahlakîliği Sorunu ve Türkiye'de Durum / *Hakkı M. Ay - Nihal Güneş Ay* 1070

Kamu Harcamalarında Etkinlik Ve Verimliliğin Vergi Mükellefi Psikolojisi Üzerine Etkileri / *Hakkı M. Ay - Nihal Güneş Ay*..... 1089

Doksan Üç Harbi ve Hopalıların Tabiiyeti / *İbrahim Serbestoğlu – Hasan Babacan*..... 1107

1860'lı Yıllarda Gümüşhane Madenlerinin Durumu ve Sosyo- Ekonomik Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme / *İbrahim Serbestoğlu - Fatih Sansar* 1117

Yeni Medya'da Futbol ve Nefret Söylemi: 2017-2018 Türkiye Süper Lig'inde Oynanan Derbi Maçlarda Dolaşıma Sokulan Nefret Söylemleri / *Cem Yücetürk - Üyesi Onur Akyol* 1126

Nebevî Kaynaklar Çerçevesinde Depreme Mânevî Hazırlık / *Ahmet Tahir Dayhan* ……..1138

KÜLTÜREL MİRASIN MEDYA YOLUYLA KORUNMASI /

Sedat CERECİ

(Prof. Dr.; Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Giriş

Dünya kültürel mirası, hiçbir çağda modern çağdaki kadar zarar görmemiş, yıkıma uğramamıştır. Modern çağdaki tüketim çılgınlığı, çatışmalar, savaşlar ve zehirli madde salınımı, insanlar kadar kültürel mirasa da zarar vermiştir (Antonova ve Rieser, 2018). Başta Antik Mezopotamya olmak üzere, dünyadaki çok sayıda kültürel miras unsuru modern çağda yok olmuştur.

Afganistan'daki Taliban hareketi, yaptığı açıklamayla ülkedeki tarihi heykelleri yok ettiğini duyurmuştur. Yıkılan heykeller arasında Bamiyan kentindeki iki dev Buda heykeli de bulunmaktadır (www.cnnturk.com, 2014). Suriye Eski Eserler Şefi Maamoun Abdülkerim Reuters haber ajansına yaptığı açıklamada Roma tiyatrosunun ön cephesinin terör örgütü tarafından tahrip edildiğini söylemiştir. Tetrapylon, taş platformlar üstüne oturtulmuş 16 adet sütundan oluşan yapıda, anıtın sütunlarından sadece 4'ünün ayakta olduğu görülmektedir. Fotoğraflar ayrıca Roma tiyatrosunun sahne bölümündeki anıt ve heykellerin de büyük hasar gördüğünü göstermektedir (www.bbc.com, 2017).

İstanbul Yedikule'de, İoannes Prodromos Kilisesi, Doğu konsülü Studios tarafından, kendi mülkü olan bir arazide 456-463 yıllarında, büyük bir manastırla birlikte kurulan Studios Kilisesi camiye çevrilmiş olmakla birlikte, artık bir duvarı dışında tümüyle yok olmuştur. Türkiye'deki başka pek çok yapı veya sanat eseri yahut da kültürel değer bakımsızlık ve ilgisizlik nedeniyle yok olma tehlikesi yaşamaktadır.

Tüm dünyada, kültürel mirasın tehlike altına girdiği, kültürel miras yapılarının savaşlar, insan etkileri ve teknoloji nedeniyle birer birer yok olduğuna tanık olunmaktadır. Kültürel mirasın korunması, birinci derecede önem taşıyan bir sorun olarak tartışılmaktadır. Bazı devletler, kültürel mirasın korunması için özel yasalar çıkarırken, bazı özel kuruluşlar, halta kültürel miras konusunda farkındalık oluşturmak için kampanyalar düzenlemektedir (Bauer, 2010, s.77). Kültürel mirasın korunması bir yandan ulusal varlık için önem taşırken, bir yandan da evrensel değerlerin sürekliliği açısından önemsenmektedir.

Bir toplumun kimliği niteliğini de taşıyan kültürel miras, var oldukça toplum yaşamakta, kültürel mirastan beslenerek gelecek kuşakları yetiştirmektedir (Navrud ve Ready, 2002, s. 13). Kültürel miras, bir toplumun tarihi boyunca yaşadığı tüm deneyimleri ve birikimleri içeren ve toplumun karakterini belirleyerek dinamiklerine temel oluşturan değerlerdir. Her

toplum, uluslararası alanda geçmişten alıp geleceğe taşıdığı kültürel mirasıyla bir değer taşımakta ve saygı görmektedir (Kari ve Rössler, 2017, s. 139). Bu nedenle toplumlar, kültürel miraslarını korumayı ve geleceğe aktarmayı birincil bir sorumluluk olarak kabul etmekte, bunun için resmi ve özel tüm yollara başvurmaktadır.

1. Kültürel Mirasın Değeri

Kültürel miras, bir toplumun tanınmasını sağlayan yaşam birikimleridir. Her toplum, yaşadığı sürece biriktirdiği bilgiler, deneyimler ve oluşturduğu kültürle yaşam biçemini kurmakta ve tanınırlığını sağlamaktadır. Toplumların gelişimi ve uygar dünyada yer alması da kültürel miras aracılığıyla olmaktadır (Dümcke ve Gnedovsky, 2013, s. 85). Bir toplumun en değerli varlığı olan kültürel miras, siyasetten ekonomiye, sanattan bilime toplumun tüm dinamiklerini beslemekte ve ilerlemesine katkıda bulunmaktadır (Josefsson ve Aronsson, 2016, s. 2097). Bazı devletler ve uluslararası organizasyonlar, yalnızca kültürel mirasın korunmasına yönelik yasalar çıkarmakta, protokoller düzenlemektedir.

Kültürel miras, binalardan deyimlere, kıyafetlerden mutfak kültürüne kadar çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu nedenle kültürel miras bir toplumu, her açıdan ve her yönüyle ifade edebilmektedir (Bakri vd., 2015, s. 301). Kültürel miras, toplumu oluşturan bireylerde aidiyet duygusu yaratan, onları birbirine bağlayan ve bireylere sorumluluklarını öğreten değerlerdir. Bu nedenle başta toplumun temel grupları olmak üzere, tüm unsurlar kültürel mirasın korunması ve geleceğe aktarılması için çaba harcamaktadır (Chiapparini, 2012, s. 170). Toplumsal birliği sağlama ve toplumsal gelişmeyi düzenleme sorumluluklarını da taşıyan yönetimler, kültürel mirasa özel değer vermektedir.

Kültürel miras, etnografya, dil, din ve tarihi de içeren, bu yönüyle ülke siyasetine de yön veren etkin bir bütündür (Spiridon ve Sandu, 2018, s. 51). Bir toplumun gereksinim duyduğu fiziksel ve metafizik gereklerin hepsi, özel kodlarıyla birlikte kültürel mirasın içinde bulunmaktadır. Kültürel miras bir anlamda, toplumların karakter şifreleridir (Goundar, 2015, s. 145). Kültürel mirasın içinde, konuşulan ortak dilden çocuk eğitimine, dinsel duyarlılık ve görevlerden ulusal değerlere kadar toplumun ihtiyaç duyduğu her türlü bilgi ve veri bulunmaktadır.

2. Medyanın Niteliği

Her çağda daha rahat yaşamanın ve işlerini kolayca halletmenin yollarını arayan insanlar, sürekli yeni teknikler geliştirerek yaşam alanlarını genişletmişler, uygarlığın temellerini atmışlardır. Her araç insanların yaşamını biraz daha kolaylaştırırken, uzun süre geleneksel yöntemlerle yaşanan insanlar arasındaki ilişkilere de katkıda bulunmuştur (Bettiza, 2014, s. 16).

Geleneksel kültürde sözlü olarak sağlanan iletişim, kültürel anlatıların kuşaklar arasında paylaşılmasıyla güçlendirilmiş, sözün araç olarak kullanıldığı çağlar metafizik değerlerin toplumların temelinde yer aldığı dönemler olmuştur (Rogers, 2000, s. 319). İlerleyen dönemlerde teni tekniklerle birlikte iletişim araçları da değişmiş, daha uzak alanlara ileti taşıyan araçlar geliştirilmiştir.

Türkçede kitle iletişim araçları olarak adlandırılan medya, geniş bir kitleye seslenen ve bu kitle içinde bilgi, haber, düşünce, görüş alışverişini kapsayan araçlardır. McQuail'e göre medya, toplumda etki, denetim ve yeniliklerin potansiyel araçları olarak güç kaynağı; çoğu toplumsal kurumun çalışması için gerekli bilgilerin kaynağı ve aktarım aracıdır (Türkoğlu, 2010, s. 70). Bu anlamda medya, özel işletme veya kuruluş niteliğini de aşmış, kamusal ve toplumsal işlevleri olan araçlardır. Medyanın çıkar planları da toplumsal araçlar olmayı gerektirmektedir.

İletişim kurmanın temel amacı olan ileti aktarma ve ileti alma, dünyanın değişen koşullarına ve gelişen teknolojiye koşut olarak her çağda yenilenen iletişim olanaklarıyla birlikte biçim ve içerik değiştirmektedir. Çoğunlukla geleneksel değerleriyle yaşayan tarım toplumlarının yaygın iletişim biçimi olan yüzyüze iletişim, elektronik dalgaların bulunması ve çağa uygun iletişim araçlarının geliştirilmesiyle, dünyanın her yanındaki insanları kapsayan, hızlı ve daha az sorunlu bir tekniğe yerini bırakmıştır. Yeni tekniklerle insanlar yalnızca birbirleriyle iletişim kurmanın ötesinde, evrenin her yanından haber alır, her türlü gelişmeyi izler duruma gelmişlerdir. Teknolojiyi ve iletişim araçlarını elinde bulunduranlar da, ileti aktardıkları büyük kitlelerden kazanç sağlamanın türlü yollarını bulmuşlardır.

Haberleşme, iletişim kurma, dünyadaki gelişmeleri öğrenme, diğer insanlar ve coğrafyalarla ilgili bilgi edinme isteği ve isteklere ulaşma eylemleriyle insanın varlığı ve üretimleri arasında kurulan ilişkilerle geliştirilen araçlar, evreni geniş bir alanda görülebilir hale getirmiş, bundan da öte yaşananları geleceğe taşımıştır (McLuhan, 1959, s. 346). Yaşananları, görüşleri ve izlenimleri, bulundukları yerlerden daha uzaklarda yaşayanlara aktarmaya yarayan araçlar, kayıt yöntemiyle insanların tüm birikim ve üretimlerini çağlar sonrasına aktarmanın yollarını da bulmuşlardır. Ancak medya çoğu zaman, günübirlik öğrenmelerin ve geçici akımların araçları olarak kullanılmaktadır.

İnsan yaşamını kolaylaştırmak için, bazen de uysallaşmamış güdülerini doyurmak için yeni teknikler geliştirme yoluna girmiş, her buluş ve yenilik insanların yaşamına yeni model ve yaklaşımları da beraberinde getirmiştir (Martin vd., 2001, s. 274). Medya da insanların yaşamına pek çok yeniliği, farklılığı, yaklaşımı getirmekle birlikte, medyanın içeriğindeki unsurların, insanları yaşamın doğallığından uzaklaştırdığı, insanları yapay bir evrenin

içine sürüklediği, gerçeklerle örtüşmeyen yapay modeller yaydığı konuları sürekli tartışılmaktadır.

Medya, toplumsal ve teknolojik olgular olarak sürekli tartışılmakta, bir yandan da daha çekici modellerle yenilenmeye ve geliştirilmeye çalışılmaktadır. Toplumsal yapıyla ilgisinden insanların yaşamına katkısına, modernleşme sürecinde oynadığı rolden toplumsal gerilimlerde gösterdiği etkilere kadar pek çok anlamda tartışılan medya, tüm tartışmaların ötesinde insanların yaşamındaki yerini gittikçe sağlamlaştırmaktadır (Seremetakis, 2009, s. 347). Artık zaman geçirmeyi kolaylaştıran araçlar olmaktan öte, yaşamsal bilgiler ve fikirler aktaran kaynak olma özelliği taşıyan medya, toplumsal yaşamın bilge kişisi olarak da algılanabilmektedir.

Amerikan medyasına göre, medya denilen araçlar insanlar için çok yararlı bir rol oynamasa da, toplumsal yapıda önemli işlevleri olan, topluma biçim vermekten toplumu yönetenleri yönlendirmeye kadar geniş bir alanda gücü bulunan unsurlardır (Mutz ve Martin, 2001, s. 110). Medya, günlük yaşamdan politikaya, siyasal gelişmelerden uluslararası ilişkilere kadar her konuyla ilgili olması ve her konuyu yapım malzemesi olarak değerlendirmesi nedeniyle toplumsal gündemi de elinde tutan bir rol oynamaktadır.

İnsanlar doğaları gereği önce kendi yakın çevrelerinde ve sonra da dünyada ve evrende olup bitenleri öğrenmek, yaşamla ilgili yorum yapabilmek için bilgilere ulaşmak istemektedir. Evrende olup bitenleri bilmek insanlara kendilerini güçlü ve egemen hissettirmekte, bu nedenle insanlar olabildiğince fazla bilgiye ve iletiye ulaşmanın yollarını aramaktadır (Flowers vd. 2003, s. 269). Gelişen teknolojiyle birlikte bilginini insanlar arasında yaygınlaşması genel bir bilgi ve görüş alışveriş ortamı oluşturmakta, söz konusu ortam dünya gündeminden etkilenmekte ve dünya gündemini yönlendirebilmektedir.

Suriye'deki çatışmalarda onlarca kişinin ölmesini veya bir kocanın, eşinin başka bir erkekle beraber olduğundan kuşkulanması nedeniyle eşini öldürdüğünü öğrenmek insanları rahatsız etse de, yaşamın içindekileri bilmek insanlara güven duygusu vermekte, her nerede olursa olsun insanları yaşama ve topluma yaklaştırmakta, etkinliklerini artırmaktadır. 1929 yılında dünyayı sarsan ekonomik krizin "büyük buhran" olarak gazetelerden insanlara yansıması, 1944 yılında yine gazetelerden öğrenilen Normandiya Çıkarması haberi, 1969 yılında radyodan insanın ilk kez aya çıktığını duymak, 1992 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'ı işgal ederek başlattığı Körfez Savaşı'nı canlı olarak televizyondan izlemek insanları farklı bilişsel ve duygusal ortamlara taşımıştır.

Evrendeki yaşam her gün yeni devinimlerle dönüşüme yol açmakta, dönüşüm kapsamında insanların konuştukları dilden mimariye, söyleşi konularından yaşamı kolaylaştırmak için kullanılan teknolojiye kadar hemen

her şey değişmektedir. Toplumsal değişime koşut olarak medyanın rolü ve etkinliği de sürekli değişmekte, değişim içinde medya giderek daha toplumsal bir nitelik kazanmaktadır (Maisei, 1973, s. 163). Artık toplumsal yaşamın başat unsurlarından biri olarak benimsenen medya, toplumsal yaşam, siyasal gelişmeler ve hatta bilimsel çalışmalar içinde önemli bir başvuru kaynağı olarak gösterilmektedir.

Bilgi kaynaklarının ve iletilerin çoğalıp artık doğru bilgiye ulaşmanın yollarının tartışıldığı 21. Yüzyılda, yapımlarını gerçekler ve bilgi temeli üzerine kuran medya kuruluşları, daha fazla güven kazanarak sağlıklı bilgi kaynakları olarak algılanmaktadır. Her konuda doğru bilgiye gereksinim duyan insanlar, yaşamlarını sağlıklı ve sorunsuz biçimde yürütebilmek için gerçek bilgi kaynaklarına yönelmektedir. Yurttaşlık sorumluluğu, değerlerin korunması ve insanlar arasındaki ilişki konusunda da bu anlamda medya önemli bir rol üstlenmektedir (Livingstone ve Lunt, 2007, s. 62).Yapımlarında dolaylı olarak veya doğrudan yurttaşların yerine getirmesi gereken sorumluluklara yer veren medya yapımları, yurttaşlara sorumluluklarını anımsatmak kadar sorumluluk eğitimini de gerçekleştirmektedir.

Bilgiye ulaşım kaynaklarının büyük ölçüde arttığı ve bilgi ve bilişim teknolojilerinin mutlak olarak eğitim ve devlet işlerinde de kullanıldığı 21. Yüzyılda medya, günlük yaşamın olduğu kadar siyasi programların belirlenmesinde, sanat üretimlerinin geliştirilmesinde, adli işlerin yürütülmesinde, polisiye araştırmalarda yoğun biçimde kullanılmaktadır. Bir yandan insanların yaşamlarından beslenen medya, bir yandan da onların merak duygularına seslenerek gizleri ve bilinmeyenleri öğrenme gereksinimine yanıt vermekte, karşılıklı bir çıkar işbirliği içinde ileti aktarma işlevi kadar reklamlar aracılığıyla ekonomiyi canlı tutmayı da başarmaktadır.

Latincede "araç, ortam, orta" anlamlarına gelen medya kavramı günümüzde, radyo, televizyon, gazete, dergi gibi elektronik veya basılı yayın araçlarını kapsamaktadır (Nalçaoğlu, 2003, s. 47). Türkçede kitle iletişim araçları olarak da karşılanan medya kavramı, iletişimden çok iletim etkinliğine aracılık etmekte, medya çalışanlarının yapımlarını insan kitlelerine aktararak rollerini yerine getirmektedir. Medyanın iletişimden çok iletim işleviyle insanlara seslenmesi, seslendiği kitleler içinde bir iletişim aracı olmaktan çok bir eğlence ve zaman geçirme aracı olarak algılanmasına neden olmaktadır.

Kamuoyu oluşturma konusunda başrol oynayan medya, insanları sorumluluklar ve tehlikeler konusunda da uyarmakta, başvuru kaynağı olma niteliğiyle toplumsal bilinç oluşturabilmektedir. Medya çoğu zaman temel bilgilerin, görüşlerin, uyarıların kaynağı olarak algılanmakta, aktardığı iletiler güvenilir bir kaynağın sunumları olarak değerlendirilmektedir (Malone vd., 2000, s. 724). Yasalara uyma, vergi ödeme, kötü alışkanlıkları

bırakma, trafik kurallarına uyma, toplumsal dayanışma etkinliklerine katılma gibi konularda tutarlı politikaları ve planları bulunan toplum ve devletler medya yardımıyla insanlara ulaşabilmekte, medyanın tutarlı yayınlarıyla planlar sonuca ulaşabilmektedir.

21. yüzyılda dünyadaki bilgi akışı, haber, düşünce ve görüş alışverişi ve alışverişi sağlayanların kurumsallaşması, çalışma disiplini doğrudan siyasi etkiler, iktidarlar, çıkar grupları, ekonomik yönelimlerle ilgilidir. Çıkar ve iktidar peşinde gidenlerin denetim ve yönlendirmeleriyle insanlar arasındaki her girişim ve devinim biçimlendirilmekte, çıkar hesaplarına uyumlu hale getirilmektedir (Törenli, 2004, s. 276). Medya da yönlendirmelerden, denetimlerden, etkilenmelerden payını almakta, özel girişimlere ait medya kuruluşları bile belirli bir yanın çıkarlarını gözeterek çalışmak zorunda kalmaktadır. Temelde tecimsel kuruluşlar olan medya, tecimsel çıkarları doğrultusunda her türlü fırsatı değerlendirmektedir.

İnsan Hakları Bildirgesi'nin yayınlandığı yüzyıl olmaktan öte, en çok insan hakkı ihlali yapılan yüzyıllardan biri olması nedeniyle de insan haklarının çok fazla gündeme geldiği geçen yüzyıl, medyanın da en çok insan haklarıyla ilgilendiği ve insan hakları içerikli yapımlar hazırladığı dönem olmuştur. İnsan haklarını ve hak ihlallerini gündeme getirmek, duyurmak, eleştirmek savunmak anlamında büyük bir güce sahip olan medya, devletlere ve hükümetlere, insan hakları politikaları geliştirmeleri konusunda da baskı yapabilmektedir (Allen, 2009, s. 178). Medyanın yönlendirme veya baskıları çoğu zaman işe yaramakta, hükümetler göstermelik veya gerçek önlemler almaktadır.

3. Kültürel Mirasın Korunmasında Medyanın Rolü

Medya, kullandığı yüksek teknoloji ve yaygınlığı nedeniyle insanları ikna etme ve harekete geçirme konusunda etkili araçlardır. Modern dünyada pek çok kişi, yaşamını medyadan aldığı verilerle planlamakta ve medyanın iletilerini önemseyerek uyarılara kulak vermektedir. Geleneksel etkilerin geçersiz kaldığı modern çağda, medya tüm yaşamı yönlendirmekte ve insanları yönetmektedir (Borah, 2016, s. 9). Medyanın kültürel mirasın niteliği, değeri, anlamı ve önemi konusunda yapacağı yayınlar da kültürel mirasın anlaşılması ve korunması için etkin rol oynamaktadır.

Popüler kültürün temel motivasyon araçları olarak sürekli tüketim iletileri yayan medyadan, kültürel mirasın korunmasını, geleneksel değerlerin gündemde tutulmasını beklemek çok anlamlı olmasa da, sistemli programlama ve dengeli dağılımla medyanın, kültürel mirasın korunmasına katkıda bulunması da olasıdır (Romanova vd., 2013, s. 110). Popüler kültürün egemen olup, kitap, gazete ve toplum önderleri gibi unsurların önemsizleştiği modern çağda temel referansları medya oluşturmaktadır. İnsanlar artık günlük yaşamlarını medyadan aldıkları verilerle planlamakta, gündemi medyaya göre belirlemektedir.

UNESCO'nun da çabalarıyla korunmaya çalışılan kültürel miras, bir takım medyayı da harekete geçirmiş ve kültürel miras konusunda farkındalık oluşturma ve korunmasına yönelik önlemler almayla ilgili yayınlar hazırlanmıştır (Nikonova ve Biryukova, 2017, s. 171). Bhutan gibi bazı ülkelerde, yazılı basında özellikle dilin korunmasına yönelik çabalar dikkat çekmekte ve etkili olmaktadır (Thinley, s. 88). Kültürel mirası önemseyen ülkelerin hemen hepsinde, basın ve medya bağlamında kültürel mirası koruma çabaları görülmektedir.

CNN televizyonunda veya National Geographic televizyonunda, kültürel mirasla ilgili programlar, çekici görüntüler bile insanlarda ilgi ve merak oluşturmakta, değerlerin korunması duyarlılığını arttırmaktadır (Morley ve Robins, 2002, s. 208). Türkiye'de TRT televizyonu ve NTV televizyonundaki kültürel miras programları da konu ile ilgili dikkat çekmekte ve farkındalık oluşturmaktadır. Bilgisayar temelli yeni medyada da, dikkat çekecek kültürel miras yayınları bulunmaktadır. Yöresel festivaller, geleneksel el sanatları, mimari yapılar gibi değerlerin korunması için çok sayıda düzenleme yapılırken, etkinlikler yeni medya üzerinden de yayınlanmaktadır (Arıoğlu ve Atasoy, 2015, s. 124). Yeni medya, 21. Yüzyılın ilk yarısından itibaren en çok kullanılan iletişim ve paylaşım araçları olmuştur.

Teknolojiyle birlikte hızla yaygınlaşan yeni medya uygulamaları da, kültürel miras konusundaki ilgiyi ve dikkati arttırmaktadır (Beel vd., 2015, s. 9). Sosyal medyada da kültürel mirasla ilgili çok sayıda ileti yer almakta, kültürel miras ürünlerine, yapıtlara, değerlere dikkat çekilmektedir. Sosyal medya, modern çağın en etkili haberleşme ve ileti paylaşma alanı olarak tanınmaktadır (Chukwuere ve Chukwuere, 2017, s. 9937). Sosyal medyadaki özellikle kültürel miras konulu fotoğraflar, ihtişamlı yapı görüntüleri, motifler, kabartmalar, etnografik unsurlar, kültürel mirasa olan ilgiyi artırmaktadır.

Sonuç

Uzun süreçler içinde oluşturulan bilgi ve deneyim birikimi olan kültürel miras, bir toplumun kimliği niteliğini de taşırken, o toplumun uluslararası alanda tanınmasını sağlamaktadır. Toplumun konuştuğu dilden mimarisine, sanat yapıtlarından geleneksel ritüellerine kadar tüm yaşamsal birikimini kapsayan kültürel miras, modern çağın etkileri ve biçemiyle tehlike altına girmektedir. Bu bağlamda toplumların varlığı ve devamlılığı açısından yaşamsal önem taşıyan kültürel mirası koruma çabaları daha değerli hale gelmektedir.

Kültürel mirasın korunması için bir yandan devletler yasal önlemler alıp yasalar çıkarırken, bir yandan da özel kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri, kültürel miras farkındalığı oluşturmak ve kültürel mirasa zarar verilmemesi için kampanyalar düzenlemektedir. Ancak hiçbir etkinlik, medyanın yapımları kadar etkili olmamaktadır. Medya, doğaya ve kültürel mirasa

zarar veren tüm savaşların, çatışmaların, insan etkilerinin içinde tüm dünyada en yaygın ve en etkili araçlardır. Çekici ve inandırıcı yayınlarıyla ikna etme gücüne sahiptir ve insanları belirli odaklara yönlendirebilmektedir. Bu nedenle kültürel mirası koruma konusunda da medya yayınları daha büyük roller oynamalı, daha etkili yapımlar hazırlamalıdır.

Kaynaklar

Abrams, L. S. (2013). Juvenile Justice at a Crossroads: Science, Evidence, and Twenty-First Century Reform. Social Service Review, 87 (4), 725-752.

Allen, L. A. (2009). Martyr Bodies in the Media: Human Rights, Aesthetics, and the Politics of Immediation in the Palestinian Intifada. American Ethnologist. 36 (1): 161-180.

Antonova, A. S. ve Rieser, A. (2018). Curating Collapse: Performing Maritime Cultural Heritage in Iceland's Museums and Tours. Maritime Studies, 128. https://maritimestudiesjournal.springeropen.com/articles/10.1007/s40152-018-0128-2.

Arıoğlu, İ. E. ve Atasoy, Ö. A. (2015). Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Geleneksel El Sanatları ve Kültür ve Turizm Bakanlığı. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 10 (16), 109-126.

Bakri, A. F. ve Ibrahim, N. ve Ahmad, S. S. ve Qamaruz, N. (2015). Public Perception on the Cultural Significance of Heritage Buildings in Kuala Lumpur. Procedia - Social and Behavioral Sciences 202, 294-302.

Bauer, A. A. (2010). Art and Cultural Heritage: Law, Policy and Practice. By Barbara T. Hoffman, ed. and International Law, Museums, and the Return of Cultural Objects. By Ana Filipa Vrdoljak. Museum Anthropology, 33 (1): 75-79.

Beel, D. E. ve Wallace, C. D. ve Webster, G. ve Nguyen, H. ve Tait, E. ve Macleod, M. ve Mellish, C. (2015). Cultural resilience: The Production of Rural Community Heritage, Digital Archives and the Role of Volunteers. Journal of Rural Studies, XXX: 1-10.

Bettıza, G. (2014). Civilizational Analysis in International Relations: Mapping the Field and Advancing a "Civilizational Politics" Line of Research. International Studies Review, 16 (1), 1-28.

Borah, P. (2016). Media Effects Theory. The International Encyclopedia of Political Communication, https://www.researchgate.net/publication/314119579_Media_Effects_Theory. 07.02.2019.

Carpenter, D. P. (2002). Groups, the Media, Agency Waiting Costs, and FDA Drug Approval. American Journal of Political Science, 46 (3), 490-505.

Cereci, S. (2009). Urartu Uygarlığında İletişim Alanları ve İletişim Olanakları. V. Uluslar Arası Van Gölü Havzası Sempozyumu. İstanbul Üniversitesi-Yüzüncü Yıl Üniversitesi Van: 10-13 Haziran 2009.

Chernilo, D. (2002). The Theorization of Social Co-Ordinations in Differentiated Societies: The Theory of Generalized Symbolic Media in Parsons, Luhmann and Habermas. The British Journal of Sociology, 53 (3), 431-449.

Chiapparini, A. (2012). Communication and Cultural Heritage Communication as Effective Tool for Heritage Conservation and Enhancement. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Politecnico di Milano Polo Regionale di Mantova BEST Department Doctoral program in Design and Technologies Exploitation for the Cultural Heritage.

Chukwuere, J. ve Chukwuere, P. C. (2017). The Impact of Social Media on Social Lifestyle: A Case Study of University Female Students. Gender & Behaviour Gender and Behaviour 15 (4), 9966-9981.

Cohen, J. ve Tsfati, Y. ve Sheafer, T. (2008). The Influence of Presumed Media Influence in Politics: Do Politicians' Perceptions of Media Power Matter?. The Public Opinion Quarterly, 72 (2), 331-344.

Davies, J. J. ve Gentile, D. A. (2012). Responses to Children's Media Use in Families With and Without Siblings: A Family Development Perspective. Family Relations, 61 (3), 410-425.

Dant, T. (2006). Material Civilization: Things and Society. The British Journal of Sociology, 57 (2), 289-308.

Debrazanga, N. ve Hauseblas, N. A. (2010). Media Exposure ot the Ideal Physique on Women's Body Dissatisfaction and Mood: The Moderating Effects of Ethnicity. Journal of Black Studies, 40 (4) 700-716.

Dümcke, G. ve Gnedovsky, M. (2013) The Social and Economic Value of Cultural Heritage: Literature Review. www.interarts.net/descargas/interarts2557.pdf. 06.02.2019.

Flowers, J. F. ve Haynes, A. A. ve Crespin, M. H. (2003). The Media, the Campaign, and the Message. American Journal of Political Science. 47 (2): 259-273.

Goundar, P. (2015). Defining Culture, Heritage and Identity in Fijian Context. International Journal of Humanities and Cultural Studies, 2 (1): 139-149.

Josefsson, J. ve Aronsson, I. (2016). Heritage as Life-Values: A Study of the Cultural Heritage Concept. Current Science, 110 (11): 2091-2098.

Kari, S. ve Rössler, M. (2017). A World Heritage Perspective on Culture and Nature-Beyond a Shared Platform. The George Wright Forum, 34 (2): 134-141.

Karppinen, K. ve Moe, H. (2014). What We Talk about When We Talk about "The Market": Conceptual Contestation in Contemporary Media Policy Research. Journal of Information Policy, (4), 327-341.

Lentz, B. (2014). Building the Pipeline of Media and Technology Policy Advocates: The Role of "Situated Learning". Journal of Information Policy, (4), 176-204.

Livingstone, S. ve Lunt, P. (2007). Representing Citiziens and Consumers in Media and Communications Regulation. Annals of the American Academy of Political and Social Sciences. 611: 61-65.

Maisei, R. (1973). The Decline of Mass Media. The Public Opinion Quarterly. 37 (2): 159-170.

Malone, R. E. ve Boyd, E. ve Bero, L. A. (2000). Science in the News: Journalists' Constructions of Passive Smoking as a Social Problem. Social Studies of Science. 30 (5): 713-735.

Mannıng, P. (2004). Gutenberg-e: Electronic Entry to the Historical Professoriate. The American Historical Review, 109 (5), 1505-1526.

Martin, R. E. ve Hippensteel, Scott P. ve Nikitina, D. ve Pizzuto, J. E. (2001). Artifical Time-Averaging of Marsh Foraminiferal Assemblages: Linking the Temporal Scales of Ecology and Paleoecology. Paleobiology. 28 (2): 263-277.

Mcluhan, Marshall (1959). Myth and Mass Media. Daedalus. 88 (2): 339-348.

Mizruchi, S. (2010). Risk Theory and the Contemporary American Novel. American Literary History, 22 (1), 109-135.

Morley, D. ve Robins, K. (2002). Spaces of Identity Global Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries. New York: Routledge.

Morse, M. (2008). From Medium to Metaphor. American Art, 22 (2), 21-23.

Mutz, D. C. (2001). Facilitating Communication across Lines of Political Difference: The Role of Mass Media. The American Political Science Review, 95 (1), 97-114.

Mutz, D. C. and Martin, P. S. (2001). Facilitating Communication across Lines of Political Difference: The Role of Mass Media. The American Political Science Review. 95 (1): 97-114.

Nalçaoğlu, H. (2003). Medya ve Toplum İlişkisini Anlamak Üzere Bir Çerçeve. Medya ve Toplum. Ed. Sevda Alankuş. İstanbul: İletişim Vakfı Yayınları. S. 43-57.

Navrud, S. ve Ready, R. C. (2002). Valuing Cultural Heritage Applying Environmental Valuation Techniques to Historic Buildings, Monuments and Artifacts. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.

Nikonova, A. A. ve Biryukova, M. V. (2017). The Role of Digital Technologies in the Preservation of Cultural Heritage. Muzeológia A Kultúrne Dedičstvo, 5 (1): 169-173.

Paluck, E. L. ve Green, D. P. (2009). Deference, Dissent, and Dispute Resolution: An Experimental Intervention Using Mass Media to Change Norms and Behavior in Rwanda. The American Political Science Review, 103 (4), 622-644.

Pescosolido, B. A. ve Olafsdottır, S. (2010). The Cultural Turn in Sociology: Can It Help Us Resolve an Age-Old Problem in Understanding Decision Making for Health Care?. Sociological Forum, 25 (4), 655-676.

Powers, E. D. All Things That I Didn't Want to Change Anyway": Andy Warhol and the Sociology of Difference. American Art, 26 (1), 48-73.

Rogers, B. (2000). The Nature of Value and the Value of Nature: A Philosophical Overview. International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), 76 (2), 315-323.

Romanova, A. P. ve Yakushenkov, S. N. ve Lebedeva, I. V. (2013). Media Coverage of Cultural Heritage and Consumerism in Modern Society. World Applied Sciences Journal, 24 (1): 103-112.

Schudson, M. (2002). News, Public, Nation. The American Historical Review, 107 (2), 481-495.

Seremetakis, C. N. (2009). Divination, Media, and the Networked Body of Modernity. American Ethnologhist. 36 (2): 336-350.

Sklaroff, L. R. (2004). Variety for the Servicemen: The "Jubilee" Show and the Paradox of Racializing Radio during World War II. American Quarterly, 56 (4), 945-973.

Spiridon, P. ve Sandu, I. (2018). Conservation of Cultural Heritage: from Participation to Collaboration. ENCATC Journal of Cultural Management and Policy, 5 (1): 43-52.

Squıres, C. R. (2012). Coloring in the Bubble: Perspectives from Black-Oriented Media on the (Latest) Economic Disaster. American Quarterly, 64 (3), 543-570.

Thinley, D. (2007). Cultural Maintenance and Promotion: The Print Media's Role in Providing Space for Knowledge and Discourse Media and Public Culture. Media and Public Culture: Proceedings of the Second International Seminar on Bhutan Studies. Centre for Bhutan Studies, s. 70-106.

Törenli, N. (2004). Enformasyon Toplumu ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye. Ankara: Bilim ve Sanat.

Türkoğlu, N. (2010). Toplumsal İletişim. İstanbul: Urban.

Ulusoy, B. (2004). Milli Mücadele, Propaganda, Atatürk ve Basın. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 20, 55-64.

Winston, D. (2007). Back to the Future: Religion, Politics, and the Media. American Quarterly, 59 (3), 969-989.

www.bbc.com (2017). Suriye: IŞİD Antik Kent Palmira'da Ünlü Anıtı Yıktı. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38688672, 11.03.2019.

www.cnnturk.com (2014). Afganistan'da 19 Metrelik Buda Heykeli. https://www.cnnturk.com/2008/yasam/diger/09/08/afganistanda.19.metrelik.buda.heykeli/492805.0/index.html, 11.03.2019.

ULUSLARARASI NORM İNŞASINDA KÜLTÜREL BENZERLİK: ERASMUS+'IN AB BÜTÜNLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ /

Nimet BULUT

(Öğr. Gör.; Abdullah Gül Üniversitesi)

Giriş

Uluslararası ilişkiler disiplininde aktörlerin davranışlarını inceleyen teorilerden inşacılık teorisi ana akım teorilerin aksine aktör davranışlarının normatif ve düşünsel yapılar tarafından inşa edildiğini savunmaktadır. Sosyal teori olarak da bilinen inşacılık teorisine göre aktörler sosyal varlıklar olarak sosyal bir çevre içinde bulunmaktadır. Uluslararası normlar, fikirler, ortak anlayış ve kurallar ile söylemler bir araya gelerek sosyo-kültürel yapıyı oluşturmaktadır. Normlar ve kimlikler aktör davranışlarını etkilemekte ve bu davranışlardan etkilenmektedir. İnşacılık teorisinde uluslararası norm inşası belirli aşamalardan geçmektedir. Normların ortaya çıkışı, yayılması, içselleştirilmesi, yerelleşmesi ve sosyalleşmesi gibi mekanizmaları etkileyen en önemli unsur kültürdür. Uluslararası norm inşasında kültürel benzerlik norm oluşumunu ve yaygınlaşmasını kolaylaştırmaktadır. Norm yapıcılar tarafından oluşturulan normlar norm yapıcılarla kültürel olarak benzeyen norm alıcılar tarafından kolaylıkla ve hızlı bir şekilde benimsenmekte ve içselleştirilmektedir. Kültürel eşleşme ya da benzerlik uluslararası norm inşa edilmesinde olumlu bir etki olarak görülmektedir.

İnşacı yaklaşıma göre uluslararası örgütler devletleri etkileyen önemli unsurlardan birisi olarak görülmektedir. Bu teoriye göre uluslararası örgütler diğer aktörlerin de içinde bulunduğu sosyal mekanlar olarak görülmekte ve sosyal etkileşime açık oldukları için devletleri derinden etkilemektedir. Sosyal etkileşim nedeniyle uluslararası örgütler içinde uluslararası normlar devletler tarafından daha kolay benimsenmekte ve iç siyasete entegre edilmektedir. Ulus-üstü bir yapılanma olan AB de uluslararası normları üyeleri arasında kolaylıkla yaymaktadır. Bununla birlikte AB'nin eğitim politikaları ile 'Avrupa Kültürü' yani kültür birliği sağlama çabaları uluslararası norm inşasında kültürel benzerliğin olumlu etkisi kapsamında değerlendirilebilir. Norm inşasında kültürel eşleşme, oluşturulan normların kolaylıkla diğer ülkelerde içselleştirilmesini sağlamaktadır. AB de oluşturduğu normların üye ülkelerinde benimsenmesi için ortak politikalarını bütünleşme ve Avrupalılaşmayı kolaylaştıracak şekilde belirlemektedir.

AB ilk olarak ekonomik amaçla kurulmuş daha sonra genişleme ve derinleşme politikalarının da etkisiyle bütünleşme sürecine girmiştir. AB'de genişleme ve derinleşme politikaları arttıkça AB'nin faaliyet gösterdiği alanlar ve uyguladığı politikalar da genişlemiştir. AB bütünleşme sürecinde ticaret, gümrük, tarım, çevre konuları ve sosyal konularda politikalar

benimsemiştir. Birliğin bütünleşme sürecine katkı sağlayan bu politikalardan birisi de eğitim politikalarıdır. Eğitim politikaları 'Avrupalılaşma' ve 'Avrupa kültürü' kavramlarının yaygınlaşmasını kolaylaştırarak kültür birliğinin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Bu durum AB bütünleşme sürecine de olumlu olarak yansımaktadır. AB eğitim politikalarından birisi de gençleri ve değişim hareketliliklerini destekleyen hibe programlarıdır. Hibe programları ile öncelikli olarak kişilerin yaş, cinsiyet ve eğitim geçmişlerine bakılmaksızın kişisel gelişimlerine katkı sağlanması, yeni beceriler kazandırılması ve istihdam olanaklarının artırılması amaçlanmaktadır.

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle AB devletlerinin bir arada olmak için yalnızca ekonomik değil sosyal, siyasal ve kültürel etkenlere de ihtiyaç duydukları anlaşılmıştır. Bu nedenle AB'nin ekonomik politikaları yetersiz kalmaya başlamıştır. Kültür ve eğitim alanlarında da politikalar yürütülmeye başlanmıştır. AB'nin eğitim alanındaki hibe programlarından Erasmus+ eğitim ve kültür alanında bütünleşmeye katkı sağlamaktadır. Özellikle yükseköğretim ve gençlik alanındaki hareketlilik AB üyesi devletler arasında kültürlerarası iletişimi kolaylaştırmakta ve Avrupalılaşmanın yaygınlaşmasında etkili olmaktadır. Bununla birlikte 2015 yılında başlatılan ortak ülkelerle hareketlilik programı kapsamında sadece program ülkelerinin değil ortak ülkelerdeki personel ve öğrencilerin hareketliliği de amaçlanmaktadır. Bireylerin öğrenme hareketliliği ile hem üniversite öğrencileri hem de personeli program ülkelerini ziyaret etmektedir. Bu süreçte farklı ülkelerin eğitim sistemleri ve kültürleri öğrenilmektedir. Son yıllarda yapılan Çevrimiçi dil sınavları ve kurslarıyla Erasmusun yabancı dil gelişimine etkisi de değerlendirilmektedir. Katılımcılar hareketlilik gerçekleştirdikleri ülkelerin dillerini ve kültürlerini daha rahat tanımaktadırlar.

Erasmus'un AB bütünleşme sürecine katkıları uluslararası ilişkiler teorileri çerçevesinde fazlaca ele alınmış bir konu değildir. Erasmus'un uluslararası tecrübe, çok kültürlü ortamda eğitim ya da staj, kişisel gelişim, uluslararası network oluşturma, farklı ülkelerin eğitim sistemini tanıma gibi katkıları herkes tarafından bilinen katkılardır. Bu katkılar programın üniversitelere ve öğrencilere kazandırdığı faydalar olarak adlandırılmaktadır. Bunların dışında Erasmus'un bir de topluma kazandırdığı faydalar vardır. Bu faydalar da ülkenin tanıtımı, eğitimde kalitenin artırılması, üniversite ve iş dünyası arasında işbirliğinin yaygınlaştırılması, dil ve kültür tanıtımı olarak sıralanmaktadır. Bütün bu toplumsal kazanımlara ek olarak bir de Erasmus'un AB entegrasyon sürecine katkıları vardır. Yükseköğretim kurumlarında yapılan değerlendirmelerde Erasmus'un bütün kazanımlarından söz edilirken entegrasyon sürecine olan etkileri üzerinde çok durulmamaktadır. Özellikle de norm inşasında kültürel benzeşmenin önemi ve Erasmus'un AB bütünleşme sürecine etkileri arasındaki ilişki ele alına-

rak bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle bu çalışmada Erasmus hareketliliğinin kültürel benzerlik etkisiyle AB bütünleşme sürecine olan katkıları üzerinde durulacaktır. Bu çalışma ile Erasmus'un yalnızca maddi destek sağlayan bir hibe programı olmadığı özellikle entegrasyona sağladığı faydalarla AB bütünleşme süreci için çok önemli bir role sahip olduğu anlatılacaktır. Çalışmanın amacı Erasmus alanında çalışan uzmanların entegrasyon ve Erasmus ilişkisi konusundaki farkındalığını artırmak ve konuyu teorik bir perspektiften ele almaktır.

1. Teorik Çerçeve: Uluslararası Norm İnşası

Rasyonalist teorilere rakip olarak ortaya çıkan inşacılık teorisi uluslararası eleştirel teorilerin yükseldiği dönemde ortaya çıkmıştır. İnşacılık kavramına ilk kez ortaya çıkaran Onuf'a göre inşacılık maddi ve sosyal gerçeklikler arasında kesin bir ayrım yapmamaktadır. Ona göre materyal ve sosyal gerçeklikler birbirini tamamlamakta ve birbirinin varlığına hizmet etmektedir. (1989, s.40) İnşacı teorisyenlere göre inşacılık teorisinin üç temel ontolojik önermesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki materyal yapılar kadar normatif ve düşünsel yapıların da önemli olduğudur. (Reus-Smith ve Price, 1998, s.266) İnşacılara göre "maddi kaynaklar ancak aktörlerce paylaşılan ortak bilgi yapıları sayesinde anlam kazanmaktadır." (Wendt,1995, s.73) Kısacası inşacılar uluslararası politikanın yalnızca maddi açıdan ele alınmasına tepki ile yaklaşmakta ve dünya siyasetinin sosyal inşa alanı olduğunu savunmaktadır. İnşacı teorisyenlere göre yapılar sadece maddi değil aynı zamanda sosyal yanlarıyla da dikkate alınmalıdır. (Checkel, 1998, s.325) İkinci olarak inşacılar maddi olmayan yapıların aktörlerin kimliklerini belirlemelerini önemli görmektedirler. Onlara göre kimlikler çıkarları çıkarlar da eylemleri belirlemektedir. İnşacılar aktörlerin çıkarlarını nasıl oluşturduğunu anlamanın uluslararası siyasi olayları açıklamada çok önemli olduğunu ve rasyonalistlerin bunu yanlış anladığını ya da göz ardı ettiğini savunmaktadır. (Reus-Smith ve Price, 1998, s.267) İnşacılar çıkarların oluşumunu incelemek için devletlerin sosyal kimliklerine odaklanmaktadır. Wendt bununla ilgili olarak "Kimlikler çıkarların temelidir" ifadesini kullanmıştır. (1992, s.398) İnşacılık yaklaşımı uluslararası ilişkiler teorisine çok sayıda ana fikir getirmiştir ve aktör kimlikleri ve çıkarları arasındaki ilişki bu temel fikirlerden birisidir. (Hoph, 1998, s.172) İnşacılığın üçüncü ve son ontolojik önermesi aktör ve yapıların karşılıklı olarak birbirini inşa etmesidir. (Hoph, 1998, s.172) Normatif ve düşünsel yapılar kimlikler ve çıkarları şekillendirmektedir. Aynı şekilde aktör eylemleri de normatif ve düşünsel yapıları oluşturmaktadır. Wendt bununla ilgili olarak kimlik ve çıkarları belirleyen sosyal yapıların karşılıklı etkileşimle ortaya koyulduğunu ve harekete geçirildiğini belirtmektedir. (1992, s.406) İnşacılık teorisi neorealizm ve neoliberalizm tarafından ele alınan kimlik, çıkar, eylem gibi konuların yeniden ele alınmasını ve eleştirel bir şekilde yorumlanmasını sağlamıştır. (Checkel, 1998, s.326)

1.1. İnşacılık Teorisi Perspektifinde Uluslararası Norm İnşası

Uluslararası sistemin şekillenmesinde önemli bir rolü olan normlar inşacılara göre sosyal olarak inşa edilmektedir. (Wendt,1995, s.71) Aktör davranışları ve çıkarlarının temellerini oluşturan norm kavramının farklı genel ve pek çok teorisyen tarafından kabul edilen bir tanımı bulunmaktadır. Bu tanıma göre norm belirli bir kimliğe sahip aktörlerin uyması gereken uygun davranış kalıplarıdır. (Katzenstein, 1996, s.5) Hurrell'e göre norm kavramının iki farklı tanımı bulunmaktadır. İlk olarak normlar aktörler arasındaki davranış kuralları olarak tanımlanmaktadır. İkinci olarak ne yapılması gerektiğine dair normatif beklentilere yol açan öngörülen davranış kalıpları olarak tanımlanmaktadır.(2002, s.194) Finnemore ve Sikkink siyaset bilimi inşacılarının norm kavramı ile sosyologların kurum kavramının aynı davranış kalıplarına dayandığını belirterek norm kavramının sosyolojideki kurum kavramı ile benzerliğini ortaya koymaktadır.(1998, s.892) Yapılan norm tanımlarından da anlaşılacağı üzere normlar belirli bir grup tarafından ortaya çıkarılmakta ve bir diğer grup tarafından da benimsenmektedir. Normları ortaya çıkaran aktörler norm yapıcılar, bu normları benimseyen ve içselleştiren aktörler ise norm alıcılar olarak adlandırılmaktadır. (Checkel, 1999, s.85)

Norm yapıcılar tarafından ortaya çıkarılan ve norm alıcılara aktarılan normların ortaya çıkış aşamaları üç adımda özetlenmektedir. Bunlardan ilki normların ortaya çıkmaya başladığı norm oluşumu, ikincisi yaygınlaştırıldığı norm yayılması ve üçüncüsü ise norm alıcı aktörler tarafından benimsendiği norm içselleştirilmesidir. (Finnemore ve Sikkink,1998, s.895) Birinci aşamada norm girişimcileri yeni normlar ortaya çıkarırlar. Checkel norm yayılma mekanizmasının bu aşamasını karar alıcıların bir araya gelerek politikayı değiştirdikleri ve yeni normlar ürettikleri aşama olarak tanımlamaktadır. (1999, s.88) Bir normun oluşumunda hem hükümet politikaları etkili olmakta hem de tarihi ve kültürel süreçler katkı sağlamaktadır. (Finnemore ve Sikkink,1998, s.900) İkinci aşama normların norm alıcılar tarafından benimsendiği ve kabul edildiği aşamadır. Bu aşamada norm alıcıların normu kabul etmek için üç farklı motivasyonunun olduğundan söz edilmektedir. Bunlar meşruiyet, uygunluk ve saygınlık olarak sıralanmaktadır. (Finnemore ve Sikkink,1998, s.903) Norm yayılma mekanizmasının son aşaması normların içselleştirilme aşamasıdır. Bu aşamada norm alıcı aktörler tarafından kabul edilen normlar içselleştirilerek davranış halini almaktadır. Checkel bu aşamada politik baskının değil sosyal öğrenme sürecinin etkili olduğunu savunmaktadır. (1999, s.88) Finnemore ve Sikkink'e göre norm içselleştirilmesi norm yayılma mekanizmasının ulaşmak istediği esas sonuçtur. (1998, s.895) İnşacılık teorisinde açıklanan normların yayılma mekanizmaları AB entegrasyon sürecinde Avrupalılaşma literatüründe de kullanılmaktadır. AB normlarının üye devletler arasında yayılması ve yaygınlaştırılması anlamına gelen Avrupalılaşma kavramı AB

normlarının bir grup tarafından diğerine transfer edilmesini ifade etmektedir. (Flockart, 2010, s.791)

1.2. Avrupalılaşma: AB Normlarının Yayılma Süreci

Avrupalılaşma kavramı AB bütünleşme sürecinde önemli adımlardan birisi olarak kabul edilmektedir. Börzel Avrupalılaşma sürecini AB'nin oluşturduğu Avrupa politikalarının, normlarının, kurallarının, prosedürlerinin ve politika süreçlerinin AB üye devletlere aktarılması ya da transfer edilmesi olarak görmektedir. (Börzel, 2003, s.2) Bu açıklamada dikkat çeken en önemli nokta Avrupalılaşma sürecinin de norm yayılma sürecinden bahsetmesidir. Avrupalılaşma kavramının tanımı üzerinde farklı teorisyenler farklı açıklamalarda bulunmuştur. Bulmer Avrupalılaşma ile ilgili iki farklı anlayışın bulunduğunu belirtmektedir. (2007, s.47) Bu anlayışlardan ilki politikanın, kurumsal düzenlemelerin, kuralların, inanışların ve normların Avrupa'dan diğer kurumlara transfer edilmesi şeklindedir. İkincisine göre ise Avrupa'da politika, kurumsal düzenleme, kurallar, inanışlar ve normların transferi ile kapasite geliştirmedir. Her iki anlayışın da ortak olan yanı normların bir yerden diğerine transfer edilmesidir. Diğer taraftan Radaelli'ye göre Avrupalılaşma resmi ve gayri resmi kuralların, prosedürlerin, politikaların, uygun davranışların ve paylaşılan inanış ve normların inşa edilme, yayılma ve kurumsallaştırılma süreçleridir. (2000, s.4) Bu tanımdaki en önemli nokta Avrupalılaşma kavramının inşa edilme, yayılma ve kurumsallaştırılma süreçleri norm inşa etme ve yayılma süreçleri ile benzerlik göstermektedir. Avrupalılaşma sürecinde norm inşa sürecine benzeyen bir diğer mekanizma da sosyal öğrenme (social learning), uyum sağlama (adaptation) ve ders alma (lesson-drawing) mekanizmasıdır. (Schimmelfennig ve Sedelmeie, 2005) Son olarak Börzel'in tanımına göre Avrupalılaşma yalnızca Avrupa'nın üye devletler üzerindeki etkisi değil aynı zamanda diğer devletlerin de Avrupa üzerindeki etkisi anlamına gelmektedir. (2002, s.194) Avrupalılaşma sürecinde üye devletler AB kurallarını ve normlarını benimsemekte ve bunları karar alma mekanizmalarında kullanmaktadırlar.

Uluslararası İlişkiler disiplininde her sürecin açıklanmasında bir uluslararası ilişkiler teorisi kullanılmaktadır. Avrupalılaşma sürecinin de sosyal inşacılığa dayalı olduğu belirtilmektedir. (Flockart, 2010, s.787) AB bütünleşmesinin bir parçası olan Avrupalılaşma sürecinin norm inşası ve norm yayılması mekanizmaları açısından inşacılık teorisinin önermeleri ile benzeştiği bu nedenle de bu sürecin açıklanmasında inşacılık teorisinden faydalanılabileceği düşünülmektedir.(Börzel ve Risse, 2009, s.2) Avrupalılaşma sürecinde kurallar ve normlar bir kurumdan diğerine transfer edilirken genellikle içselleştirme, sosyal öğrenme, uyum sağlama ve kurumsallaşma yoluyla davranışsal değişime neden olmaktadır. (Flockart, 2010, s.796) Süreç içerisindeki bu mekanizma Finemore ve Sikkink'in norm oluşumu, benimseme ve içselleştirme aşamaları ile örtüşmektedir. Bu nedenle

inşacılığın norm inşası aşamasında karşılaşılan zorluklar ve bu süreci kolaylaştıran etkenler aynı zamanda Avrupalılaşma sürecini de aynı şekilde etkilemektedir. Dolayısıyla bir sonraki bölümde anlatılacak olan norm inşasında kültürel benzerliğin inşa sürecini hızlandırması ve kolaylaştırması durumu Avrupalılaşma ve AB bütünleşme süreci için de geçerli olacaktır.

1.3. Uluslararası Norm İnşasında Kültürel Benzerlik

Norm oluşumu, benimsenmesi ve içselleştirilmesi olmak üzere üç aşamadan geçen norm inşa süreci normu oluşturan aktörler ve normun yayılmasını ve içselleşmesini sağlayan aktörler arasında geçmektedir. Norm inşa sürecinde bazı kolaylaştırıcı unsurların yanı sıra birtakım zorlaştırıcı faktörler de bulunmaktadır. Checkel'e göre norm inşa sürecinin iki güçsüz yanı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi uluslararası normların ulusal bölgelere yayılma sistemlerini inşacıların göz ardı etmesidir. Checkel'e göre inşacılar uluslararası normların devletler tarafından nasıl benimsendiğini ve sonuçlarını takip edememektedir. İkincisi ise bir normun farklı devletler üzerinde farklı sonuçlar doğurabileceği gerçeğinin göz ardı edilmesidir. (1999, s.85) Norm yayılma sürecinin başarılı ve kolay olabilmesi için araştırmacıların dikkat etmesi gereken bazı noktalar bulunmaktadır. Bunlardan birisi Checkel'in 'özneler arası tanınırlık' olarak adlandırdığı norm yapıcıların ve norm alıcıların birbirlerini iyi tanımasıdır. Norm yapıcıların norm alıcıların deneyimlerini normlarını, değerlerini ve çıkarlarını dikkate alması gerekmektedir. (1999, s.86) Diğer önemli nokta ise norm yapıcılarla norm alıcıların kültürel ve sosyal olarak benzeşmesidir. Normların inşa edilme süreci sosyal bir süreç olduğu için norm yapıcıların bu süreci başlatırken norm alıcılarla aralarındaki sosyal ve kültürel uyumu sağlaması gerekmektedir. Burada öncelikle kültürel benzeşme ve kültürel olumlama kavramları tanımlanmalıdır.

Normların yayılma süreci üzerinde çalışmalar yürüten araştırmacılar bu süreçte en etkili kolaylaştırıcının norm yapıcı ve norm alıcı aktörler arasında kültürel uyumluluk olduğunu savunmaktadır. Strang ve Meyer'e göre aktörlerin ait olduğu sosyal ve kültürel gruplar aktörler arasında bir bağ oluşturmaktadır. Aynı kültürel grup içinde yer alan aktörler arasında normlar ve fikirler daha hızlı yayılmaktadır. (1993, s.490) Norm yapıcılar tarafından oluşturulan normlar öncelikle bu yapıcılar ile kültürel olarak eşleşen norm alıcılar tarafından benimsenmekte ve daha sonra uluslararası sistemde diğer aktörlere yayılmaktadır. Checkel bu konu ile ilgili olarak oluşturulan bir normla hedef ülke arasında kültürel eşleşme (cultural match) varsa normun yayılması ve içselleştirilmesinin daha hızlı olacağını savunmaktadır. (1999, s.87) Uluslararası sistemde hızlı bir şekilde yaygınlaşmanın çağdaş ulus devletlerin homojen kültürel yapısına bağlı olduğu belirtilmektedir. (Strang ve Meyer, 1993, s.491) Normların davranışı etkileyeceği sosyal ortamlar hazırlayan kültürel olumlama (cultural validation)

kavramı da yerelliğe ulaşan normun, norm alıcı topluluk tarafından benimsenip benimsenemeyeceğinin kültürel ve sosyal sınırlarının çizildiği mekanizma olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram normların anlamının kültürel pratikler (cultural practices) çerçevesinde belirlenmesinde kullanılmaktadır. (Wiener, 2007, s.3) İnşacılar kültürel olumlamanın da normun yayılmasında ve yaygın kabul görmesinde yapıcı ve önemli bir rol oynadığını savunmaktadır. Norm savunucusu ve norm alıcısı arasında sosyal ve kültürel karakteristiğin benzeşmesi norm yayılmasını kolaylaştırdığı için normların inşa edilmesinde kültürel benzerlik ve olumlama unsurları olumlu etki oluşturmaktadır.

Kültürel benzerliğin norm inşası sürecinde normların norm yapıcı aktörlerden norm alıcı aktörlere transfer edilmesini kolaylaştırıcı etkisi Avrupalılaşma sürecinde de olumlu katkı sağlamaktadır. Normların yayılma süreci ile benzer yayılma mekanizmasına sahip olan Avrupalılaşma sürecinde AB normları kültürel açıdan aynı grupta yer alan üye devletler arasında daha kolay ve hızlı yayılmaktadır. Bu nedenle kültürel uyumluluğun uluslararası normların benimsenmesindeki pozitif etkisi AB bütünleşme sürecinde eğitim politikalarının hedeflerinde de gözlenmektedir. AB, ortak politikaların üye devletlerce daha kolay benimsenmesi için bu devletler arasında kültürel uyumluluğun sağlanmasını hedeflemiştir. Eğitim politikaları ile amaçlanan 'Avrupalılaşma' ve 'Ortak Avrupa Kültürü' kavramlarının yaygınlaştırılması da kültürel benzerlik hedefine yöneliktir. Temel amacı üye ülkelerin vatandaşları arasındaki karşılıklı anlayışı özendirmek ve onlara Avrupalılık bilincini aşılamak, bu süreçte öğrenci ve öğretmenleri eğitmek ve üye ülkelerin tüm ar-ge çalışmalarına etkin katılımlarını sağlamak olan AB eğitim politikaları eğitim alanında da bütünleşmeyi amaçlamaktadır. (Sağlam, 2011, s.91) AB eğitim hibe programlarından birisi olan Erasmus+ da sağladığı hareketlilik fırsatları ile bu amaçlara hizmet etmektedir.

Erasmus+ öğrenme, gençlik ve spor alanındaki programları ile bireylerin üye ülkeler ve üyelik sürecindeki ülkeler arasında hareketliliğini sağlamaktadır. Yetişkinler, yaygın eğitim veren eğitmenler, yükseköğretim kurumlarında çalışan eğiticiler, öğrenciler, gençler ve gönüllüler Erasmus+'ın sunduğu programlarla kısa dönem ve uzun dönem faaliyetlere katılmaktadırlar. Özellikle yükseköğretimde bireylerin öğrenme hareketliliği yalnızca program ülkeleri arasında değil belirli projeler dahilinde ortak ülkelerle de gerçekleştirilebilmektedir. Bunun öncelikli amacı ise Avrupalılaşma kültürünü yalnızca üye ülkeler ve üyelik sürecindeki ülkelere değil aynı zamanda dünyadaki diğer ülkelere de Erasmus+ hareketlilik faaliyetleri aracılığıyla tanıtmaktır. Böylelikle AB kültürel uyumluluk ilkesine dayanarak Birlik içinde oluşturduğu normları özellikle üye ülkeler ve üyelik sürecindeki ülkelere kolaylıkla taşıyabilecektir. Bu durumda AB norm ya-

pıcı, üyelik sürecindeki ülkeler ve ortak ülkeler ise norm alıcı olarak adlandırılabilirler. Erasmus+ programları da kültürlerarası iletişime katkı sağlayarak norm yapıcı AB'nin bu normları diğer ülkelere yaymasına ve ülkelerin bu normları kolaylıkla içselleştirmesine hizmet etmektedir.

1990'lı yıllardan sonra uluslararası ilişkiler disiplinine damgasını vuran inşacılık teorisinin temel araştırma alanlarından birisi norm inşasıdır. Norm inşa sürecinin aşamalarında norm oluşturma, normların yayılması ve norm içselleştirilmesi mekanizmaları AB bütünleşmesinin en önemli göstergelerinden birisi olan Avrupalılaşma süreci ile benzerlik göstermektedir. Avrupalılaşma süreci norm inşa süreçlerinden birisine örnek olarak gösterilebilir. Bu nedenle norm inşa sürecinde normların aktörler arasında yayılmasını ve sosyalleşmesini hızlandıran unsurlardan "kültürel eşleşme" Avrupalılaşma sürecindeki norm yayılmasını da kolaylaştırmaktadır. AB kültürel açıdan aynı grupta yer alan üyelerine normlarını daha hızlı ve kolay bir şekilde transfer edebilmektedir. "Ortak Avrupa Kültürü" oluşturmayı hedefleyen eğitim politikalarından Erasmus+ programı hem Avrupalılaşma hem de AB bütünleşmesine katkı sağlamaktadır.

2. AB Eğitim Politikaları ve Erasmus+ Programı

Bugün sözü edilen AB, bütünleşme projesinin başladığı 1950'li yıllardan oldukça farklıdır. Başlangıçta Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, altı Avrupa ülkesi arasında barış ve ekonomik işbirliğinin bir güvencesi olarak düşünülmüştür.(Staab, 2011, s.1) Ancak zamanla yalnızca ekonomik değil siyasi ve sosyal konularda da işbirlikleri başlamıştır. Avrupa bütünleşme süreci öncelikle Batı Avrupa'da oluşturulmuştur. Daha sonra merkezi ve Doğu Avrupa'ya yayılmıştır. (Nugent, 2006, s.5) 1969 Lahey Zirvesi'nde Fransa Devlet Başkanı Georges Pompidou Avrupa bütünleşmesinin derinleşme, genişleme ve tamamlanma olmak üzere üç süreçten oluştuğunu söylemiştir. (Staab, 2011, s.13) İlk olarak tamamlanma süreci ortak tarım politikası finansmanında Avrupa ortak pazarının tamamlanmasını ifade etmektedir. Werner, 1969, s.3-7) Bu konu ile ilgili olarak tarımla ilgili mali düzenlemelerin kabul edilmesi ve Avrupa Parlamentosu'na bütçe ile ilgili daha fazla yetkinin verilmesi kararlaştırılmıştır. Genişleme süreci Topluluğa üye olan ülkelerin sayısının artması anlamına gelmektedir. 6 ülkenin katılımı ile ortaya çıkan Topluluğa üye sayısı 2013 yılında 28 olmuştur. AB'nin genişleme faaliyetlerine bağlı olarak üye ülkelerin sayısı artmış ve kurucu antlaşmalarda yeniliklerin yapılması ve kurumsal reform ihtiyacı doğmuştur. AB'nin derinleşme süreci kurucu antlaşmalarda meydana gelen değişiklikler yoluyla gerçekleşmiştir. Üye ülkelerin birtakım yetkilerini AB'ye devretmesi ile birlikte derinleşme dalgası hız kazanmıştır. (Nugent, 2006, s.49) AB genişleme ve derinleşme hareketlerinin sonucunda büyümeye ve etki alanını genişletmeye başlamıştır. Yeni politika alanları ile birlikte AB, pek çok kişinin günlük yaşamında da önemli bir rol oynamaya

başlamıştır. (Kahn, 2008, s.11) Günümüzde AB'nin politikaları ve bu politika hedefleri düşünüldüğünde hem üye devletleri hem de diğer devletleri etkilediği gözlemlenmektedir. Birlik normlarının üyelere ve diğer devletlere yayılması ve bu devletlerde içselleştirilmesi için üyelerin ve diğer devletlerin kültürel olarak benzeşmesi gerekmektedir.

AB eğitim programları her dönem yenilenmiş ve farklı bir konuyu da içine alarak gelişme göstermiştir. (Bkz. Tablo I)1987 yılında imzalanan Avrupa Tek Senedi Avrupa'da ortak pazarın oluşturulmasını ve üye devletler arasında serbest dolaşımı hedeflemektedir. Avrupa Tek Senedinin yürürlükte olduğu dönemde ortaya çıkan COMETT programı da anlaşmanın temel hedefine yönelik olarak gençlerin üye ülkelerde istihdam edilmesini amaçlamaktadır. Bu dönemde Avrupa Topluluklarının temel amacı daha çok ekonomik bütünleşme olduğu için eğitim programı da buna yöneliktir. Ancak 1992 Maastricht Antlaşması'ndan sonra bütünleşmenin etki alanına sosyal uyum, kültür ve eğitim alanları da dahil edilmiş ve bu dönemde Avrupa vatandaşlığı kavramı ortaya çıkmıştır. (T.C. AB Bakanlığı, S.2, s.24-25) Bütünleşme sürecine yeni alanların eklenmesi ile birlikte eğitim programlarında da değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. 1987 yılında uygulanması planlanan Erasmus programı bu dönemde etkin olmaya başlamıştır. Üye ülkeler arasında Erasmus ile öğrenci ve personel değişimi için mali destek sağlanmıştır. Bu noktada Erasmusun temel amacı Avrupalı yükseköğretim kurumları arasında işbirliğini teşvik etmek ve üniversite öğrencilerinin istihdam edilebilirliklerini artırmaktır. (T.C. AB Bakanlığı, S.9, s.5) Burada dikkat çeken nokta Erasmus programının COMETT programının amacını devam ettirmesi, bununla birlikte yükseköğretim kurumlarını desteklemesidir. Amsterdam ve Nice Antlaşmalarının yürürlükte olduğu dönemde Sokrates programı yürütülmüştür. Bu program Erasmus programını da içine alarak ilk ve orta öğretimde öğrenci ve personel değişimi, yetişkin eğitimi, hayat boyu öğrenme, yabancı dil öğretilmesi, uzaktan eğitim ve araştırmaya yönelik programları da desteklemiştir. Sokrates programının temel hedefleri incelendiğinde Amsterdam antlaşmasının 149. ve 150. Maddelerinde yer alan AB'nin temel eğitim hedefleri ile eşleşmektedir. Derinleşme sürecindeki son antlaşma olan Lizbon Antlaşmasının yürürlükte olduğu dönemde ise Hayat Boyu Öğrenme ve günümüzde de devam eden Erasmus+ programı yürütülmüştür. 2007-2013 yılları arasında uygulanan Hayat Boyu Öğrenme programı da bir sonraki çatı program niteliğindedir. Sokrates ve Leonardo Da Vinci Programlarını birleştirmiştir. 1992 Maastricht Antlaşması'nda belirlenen eğitim hedefleri Lizbon Antlaşmasında da geçerliliğini korumuş ve bu dönem eğitim programlarının temellerini oluşturmuştur. 2014-2020 yılları arasında yürütülmekte olan Erasmus+ programı 1987'den itibaren birleşerek gelen eğitim programlarını tek bir çatı altında toplamış ve Erasmus ve diğer programların tek bir programda birleşmesini sağlamıştır. Erasmusun yanında yer alan

diğer programlar Erasmusun artısı olarak adlandırılmıştır. Kısacası bütünleşme sürecinde birleşerek Erasmus+ programına ulaşan eğitim programlarının yıllar içinde değişim göstermesinin nedenleri derinleşme sürecinde bütünleşmenin hedeflerinin değişmesi, her yeni antlaşmada eğitimle ilgili yeni bir hedef belirlenmesi ve süreç içinde ortaya çıkan yeni eğitim modellerinin tek bir çatı altında birleştirilerek uygulanabilirliğinin kolaylaştırılmasıdır. Bu eğitim programlarının her birinin AB norm inşasına ve bütünleşmeye etkileri program başlıkları altında açıklanacaktır.

Yıl	Yürürlükteki Antlaşma	Eğitim Programı	Sosyal Politika	Eğitim Politikası
1987	Avrupa Tek Senedi	Erasmus Programı COMETT Programı	Ekonomik bütünleşme ve istihdam	Gençlerin istihdam edilmesi, yükseköğretim kurumları arasında işbirliği ve Üniversite-Sanayi işbirliği
1992	Maastricht Antlaşması	Erasmus Programı	Avrupa vatandaşlığı ve ortak Avrupa kültürü oluşturma	Eğitim alanında işbirliği ve değişim, eğitimde Avrupa boyutu oluşturmak, akademik tanınma
1997	Amsterdam Antlaşması	Sokrates Programı - I	Avrupa vatandaşlığı kavramının güçlenmesi ve Avrupa kültür mirasının paylaşımı	AB kurumları arasında eğitim alanında işbirliği ve değişim, yetkinliklerin geliştirilmesi, açık ve uzaktan eğitimin desteklenmesi, akademik denklik
2000	Nice Antlaşması	Sokrates Programı-II	Avrupa bilinci oluşturma, kültür tanıtımı	Yaşam boyu öğrenmeyi teşvik etmek, eğitimin herkese açık ve erişilebilir olması
2008	Lizbon Antlaşması	Hayat Boyu Öğrenme Programı Erasmus+ Programı	Sosyal uyum ve vatandaşlığın aktif kullanılması, Avrupa vatandaşlığı ve Avrupalılaşmanın geliştirilmesi	Eğitimde kalitenin iyileştirilmesi, Hayat boyu öğrenmenin açık hale gelmesi, eğitimin dış dünyaya açılması

Tablo I: AB Antlaşmalarının yürürlükte oldukları dönemde yürütülen eğitim programları ve politikaları

Çalışmanın birinci bölümünde inşacılık teorisinde norm inşasında kültürel benzerliğin etkileri ve olumlu katkıları üzerinde durulmuştur. Ulus üstü bir yapılanma olarak AB oluşturduğu normları ve politikaları üye devletler ve üyelik sürecinde olan devletlere yayarken kültürel eşleşme unsurundan yararlanmak istemektedir. Bu bölümde eğitim politikalarının temel hedeflerine bakıldığında AB antlaşmaları ile zaman içinde yerleşen ve en çok göze çarpan hedefler Avrupa bilincinin oluşturulması, Avrupalılaşma

ve Avrupa vatandaşlığı kavramlarının yayılması, devletlerin eğitim programları sayesinde birbirlerinin kültürlerini tanıması ve üye ülkelerin ortak bir kültür etrafında birleşmesi hedefleridir. Eğitim politikalarının bu genel hedeflerinden de anlaşılacağı üzere AB eğitim programları kültürel benzerliğe katkı sağlayarak Birliğin norm inşası, norm yayılması ve norm içselleştirilmesi süreçlerine destek vermektedir. 1987 yılından sonra oluşan bütün eğitim programlarını tek bir çatı altında toplayarak bu programları ülkelerin ve bireylerin erişimine daha açık hale getiren Erasmus+ programı bireylerin hareketliliğini destekleyerek AB bütünleşmesine katkı sağlamaktadır. Kısacası "Ortak Avrupa Kültürü" oluşturulmasını hedefleyen Erasmus+ kültürlerarası etkileşimi sağlayarak norm yapıcı AB'nin bu normları diğer ülkelere kolaylıkla yaymasına ve ülkelerin de bu normları kolayca içselleştirmesine hizmet etmektedir. Bu çalışmada analiz edilen eğitim programı Erasmus+ olmuştur. Bunun başlıca nedenleri bulunmaktadır. Öncelikle Erasmus+ kendinden önce gelen AB eğitim ve hibe programlarını kapsayıcı niteliktedir. Zaman içerisinde yeni antlaşmalarla inşa edilen eğitim politikası hedeflerinin hepsini Erasmus+ içermektedir. Hem en son uygulanan hem de halen devam etmekte olan program Erasmus+'tır. AB'nin son dönemde norm inşasında kullandığı eğitim programıdır. Ayrıca hala devam etmekte olduğu için de hedefleri ve inşa ettiği normları ile gelecek dönemi de etkilemesi muhtemeldir. Tüm bu nedenlerden dolayı çalışmada Erasmus+ programı esas olarak ele alınmıştır.

Yıl	Eğitim Programı	İnşa ettiği norm
1987	COMETT Programı	Gençlerin istihdamı
1987	Erasmus Programı	Avrupa vatandaşlığı
1995-2006	Sokrates Programı I-II	Avrupa kültür mirasının korunması
2007-2013	Hayat Boyu Öğrenme Programı	Yaşam boyu öğrenme
2014-2020	Erasmus+ Programı	Avrupalılaşma ve Avrupalı olma bilinci

Tablo II: AB Eğitim Programlarının İnşa Ettiği Normlar

2.1. Erasmus+ Programı

2014-2020 döneminde tüm eğitim, spor ve gençlik programlarını tek bir çatı altında toplayan Erasmus Programı ilk olarak 1987 yılında ortaya çıkmıştır. Avrupalı yükseköğretim kurumlarının işbirliği yapmalarını teşvik etmeye yönelik bir program olan ve ilk olarak 11 AB ülkesinin katılımına dayanan Erasmus programı ortaya çıktığı dönemde yalnızca öğrenci ve personel hareketliliği olarak faaliyet göstermiştir. İlk yılında Erasmusla 3244 öğrenci yurtdışında hareketlilik faaliyetine katılmıştır. (European Union, 2012, s.6) 1995-2006 yılları arasında Erasmus programı Sokrates programı altında yürütülmüştür. AB'nin yürürlükte olan antlaşmaları değiştikçe eğitim programları da yenilik göstermiştir. Bu nedenle 2007-2013

yılları arasında Erasmus hareketlilik programı Hayat Boyu Öğrenme Programı adı altında yürütülmeye başlanmıştır. Bu yeni dönemde staj hareketliliği gibi yeni faaliyetler de Erasmus programına eklenmiştir. (European Union, 2012, s.7) Hayat Boyu Öğrenme Programı bir önceki dönem programları olan Sokrates ve Leonardo da Vinci programlarının yerini alan bir çatı programı niteliğindedir. (T.C. AB Bakanlığı, S.9, s.4) 1987 ile 2014 yılları arasında yani Erasmus "Plus" çatısı altında toplanana kadar programın uygulandığı tüm ülkelerde 3 milyondan fazla yükseköğretim öğrencisi Erasmus hibesinden yararlanmıştır.(European Commission, 2014, s.3) Sokrates ve Hayat Boyu Öğrenme Programının etkili olduğu yılları kapsayan 2004-2013 döneminde 400 binden fazla Türk vatandaşı Erasmus hareketliliğinden faydalanmış ve 300 binden fazla vatandaşımız AB eğitim ve gençlik projeleri aracılığıyla yurt dışında eğitim ve işbirliği faaliyetleri gerçekleştirmiştir.(T.C. AB Bakanlığı, 20 Soruda…, s.44)

2013 yılında Hayat Boyu Öğrenme Programı sona erince bu programın yerini alacak ve AB'nin eğitim politikalarının uygulanmasını sağlayacak yeni bir program ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyacı karşılamak için AB'nin eğitim, öğretim, gençlik ve spor programları Erasmus+ adı altında toplanmıştır. Hayat Boyu Öğrenme adı altındaki Comenius, Erasmus, Leonardo da Vinci, Grundtvig programları ile Gençlik Programı ve 5 uluslararası işbirliği programı: Erasmus Mundus, Tempus, Alfa, Edulink ve Sanayileşmiş Ülkelerle İşbirliği Programı 2014 yılından itibaren Erasmus+ altında yürütülmeye başlanmıştır. Eğitim, öğretim, gençlik ve spor sosyo-ekonomik değişikliklerin ve Avrupa'nın on yıl içinde karşılaşabileceği temel zorlukların üstesinden gelmeye yardımcı olabilecek önemli alanlardır. Bu dört önemli alan büyüme, meslek edinme, sosyal eşitlik ve dahil etme gibi Avrupa 2020 stratejilerinin uygulanmasını da desteklemektedir. Bu nedenle Erasmus+ bu dört alanı tek bir çatı altında toplamış ve hem ülkelerin hem de bireylerin bu programlara başvurmalarını ve bunlardan yararlanmalarını kolaylaştırmıştır. Özellikle gençler arasındaki artan işsizlik sorunu ve gençlik istihdamında yaşanan zorluklar Avrupalı hükümetlerin ele alması gereken en önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Teknolojiler hızla gelişip değiştikçe bu hıza ayak uydurmak zorlaşmaktadır. Bu zorluklar AB'nin beceri ve yenileşme aracılığı ile rekabeti artırmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda AB öncelikli olarak eğitim sistemleri ile gençlik politikalarına önem vermiştir. Gençlerin iş piyasasının aradığı yetkinliklere sahip olmasını sağlamak amacıyla Erasmus+ programı altında gençlerin güçlendirilmesini desteklemektedir. Kısacası Erasmus+ 2014-2020 döneminde eğitim, öğretim, gençlik ve spor alanlarını bir araya getiren AB eğitim hibe programıdır.

2.2. Erasmus+'ın Faydaları ve Bütünleşmeye Etkileri

Erasmus+ bireylerin öğrenme hareketliliğinde en önemli iki hareketlilik türü öğrenci ve personel hareketliliğinin pek çok faydası bulunmaktadır.

Erasmus+'ın programdan yararlanan katılımcılar üzerinde bireysel, akademik, sosyal, dil becerisi ve kültürel etkileri bulunmaktadır. Yurt dışında hareketlilik yapmak bireylerin dil gelişimi gibi birçok yeterliliğe sahip olmasını sağlamaktadır. Erasmus+ öğrenimle kazanılan bilgiye ek olarak farklı bakış açılarını ve kültürleri anlayabilme yeteneği de kazandırmaktadır. Farklı ülkelerde gerçekleştirilen hareketlilikler öğrencilerin daha fazla kendine güvenen, bağımsız ve kültürel anlamda bilinçli bireyler olmasına katkıda bulunmaktadır. Erasmus+ yalnızca yurtdışında öğrenim gören bireylere değil, staj hareketliliği yapan bireylere de fayda sağlamaktadır. Yurt dışında kısa dönem bir şirkette çalışan öğrenciler farklı ekonomileri anlama ve belli becerileri geliştirme şansı yakalarlar. (European Union, 2012, s.7)

Erasmus hareketliliği 1987 yılında başladığı yıldan itibaren pek çok eğitim verme ve eğitim alma personel hareketliliği gerçekleştirilmiştir. Erasmus+ programı idari ve akademik personelin yurt dışına farklı eğitimlere, konferanslara ve çalıştaylara katılmasına olanak sağlamaktadır. Farklı ülkelerden akademisyenler ve öğrencilerin tek bir yükseköğretim kurumunda bulunmayan akademik bilgiye ulaşmalarını kolaylaştırmaktadır. (European Union, 2012, s.8) Öğrenci hareketliliğinde olduğu gibi personel hareketliliğin de en önemli faydalarından birisi hareketliliğe katılan katılımcıların farklı kültürleri anlama ve farklı kültürlere uyum sağlama bilincinin geliştirilmesidir. Personelin eğitim verme ve eğitim alma şeklinde 2 gün ile 2 ay arasında gerçekleştirilen hareketlilikleri hem dil gelişimine hem de farklı bir kültürde akademik bir faaliyete katılmasına olanak sağlamaktadır. AB hareketlilikler sayesinde Avrupa ülkelerinin kültürlerini tanıtarak katılımcıların bu kültürleri benimsemesi için çalışmaktadır. Erasmus+'ın yükseköğretim öğrenci ve personeline sağladığı faydalar düşünüldüğünde aslında programın yararlarının bölümün ilk kısmında belirtilen hedefleri ile birebir bağdaştığı gözlemlenmektedir.

Erasmus+ programının bireylerin öğrenme hareketliliği faaliyeti altında yürütülen bütün programlar aracığı ile gerçekleştirilen öğrenci, gençlik, personel ve gönüllü hareketliliklerinin öncelikli olarak kültürel etkileri bulunmaktadır. Katılımcılar gittikleri farklı ülkelerdeki kültürleri hareketlilik süreleri boyunca öğrenmekte ve bu kültürlere uyum sağlamaktadırlar. Yükseköğretim Kurulu'nun yaptığı açıklamaya göre hareketlilik ile açık ve hoşgörüye dayalı, farklı kültürlerle yaşama bilincine sahip bir toplumun oluşturulması ve toplumda yabancı düşmanlığının ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. (YÖK, 2010, s.50) Amacı Avrupa boyutunu güçlendirmek olan Erasmus+'la AB dillerinin öğretilmesi aracılığı ile AB kültürlerini de tanıtılması ve öğretilmesi böylelikle de bütünleşmenin program ülkeleri arasında hızlandırılması ve kolaylaştırılması amaçlanmaktadır. Özellikle yükseköğretimde öğrenci ve personel hareketliliğinden yararlanan katılımcılar gittikleri ülkelerde kendilerini ilk olarak farklı bir kültürle tanışma

ortamında bulmaktadır. Bu nedenle öncelikli olarak kültürel farkındalık bilinci ve farklı kültürlere karşı pozitif bir tutum geliştirme alışkanlığı kazanmaktadırlar. Avrupa kültürünün tanıtılması sayesinde katılımcılarda Avrupalı olma ve Avrupa vatandaşlığı kimlikleri de gelişmektedir. Farklı ülkede bulunan katılımcılar karşılaştıkları kültür ve kendi kültürleri arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Erasmus+'ın hareketliliğe katılanların dil gelişimine katkısı olduğu daha önce de belirtilmiştir. Dil farklı kültürlerle iletişim kurmada ilk araç olduğu için dil gelişimi kültürel boyuta katkı sağlamaktadır. Dil ve kültür bir toplumu oluşturan en önemli araçlardandır. Erasmus+ programı ile dil ve kültür birliği sağlanarak Avrupa vatandaşlığı bilincinin oluşturulması amaçlanmaktadır.

3. Araştırma Bulguları

Çalışma kapsamında uygulanan ankete Orta Anadolu'da yer alan bir araştırma üniversitesinden Erasmus+ hareketliliğinden faydalanmış 75 öğrenci katılmıştır. Bu öğrenciler Avrupa'nın 18 farklı ülkesinde Erasmus+ hareketliliği gerçekleştirmiştir. Bu hareketliliklerden en uzunu yedi ay sürmüştür. Araştırmada gençlere yurt dışına gitmelerinde etkili olan en önemli motivasyonlarının ne olduğu sorulmuştur. Bununla ilgili olarak gençleri motive eden ilk beş nedenden birincisi yurtdışına çıkmak ve yeni insanlarla tanışmak olmuştur. Katılımcıların %73,7'si bu cevabı vermiştir. Gençlerin Erasmus+ hareketliliğine katılmalarındaki en büyük etken yurtdışında bulunmak ve yabancı uyruklu insanlarla tanışmaktır. İkinci olarak verilen cevap uyum sağlama, problem çözme ve merak gibi sosyal becerileri geliştirmek olmuştur. Katılımcıların % 69,3'ü Erasmus+ yapmalarında etkili olan sebebin bu olduğunu belirtmiştir. Üçüncü popüler cevap ise başka bir ülke hakkında bilgi sahibi olmaktır. Katılımcıların %66,7'si bu faaliyetten yabancı bir ülke ve bu ülkenin kültürü hakkında bilgi sahibi olmak için faydalanmaktadır. Dördüncü popüler cevap farklı öğrenim içeriklerini ve müfredatları tanımak ve tecrübe etmektir. Bu cevabı katılımcıların %64'ü vermiştir. Motivasyonla ilgili verilen son popüler cevap ise kişisel ve profesyonel ağ oluşturmaktır. Bu cevabı da katılımcıların %58,7'si tercih etmiştir. Katılımcıların yurtdışına çıkmalarında etkili olan sebepler incelendiğinde gençlerin Erasmus+ hareketliliğine farklı kültürler tanıma, bu kültürlere adapte olma becerisi elde etme ve yeni insanlar tanıyarak farklı bir ağ oluşturma hedefleriyle katıldıkları görülmektedir. Araştırmanın devamında katılımcılara kişisel gelişimleri ile ilgili sorular sorulmuştur.

Ankete göre katılımcıların Erasmus+ hareketlilikleri sırasında kullandıkları dil öncelikli olarak İngilizcedir. Bunun yanında Almanca, Fransızca, İspanyolca ve Fransızca dilleri de ikincil dil olarak kullanılmıştır. Katılımcılara yurtdışı hareketlilikleri süresince yabancı dillerini geliştirip geliştirmedikleri sorulmuştur. Bu soruya katılımcıların %81,3'ü Erasmus+ hareketliliğinin yabancı dil gelişimlerine katkı sağladığını, %16'sı hareketlilik öncesinde zaten yabancı dillerinin iyi olduğunu ve %5,3'ü ise yabancı

dil gelişimine Erasmus+'ın katkıda bulunmadığını söylemiştir. Ayrıca katılımcıların %70,7'si gittikleri ülkelerde İngilizce dışında kullanılan dillerde de kendilerini geliştirdiklerini belirtmiştir. Avrupa Komisyonunun belirlediği Erasmus+ hareketliliğinin temel hedeflerinden birisi katılımcıların yabancı dillerini geliştirmektir. Bu amacının gerçekleşip gerçekleşmediğini ölçmek üzere Avrupa Komisyonu OLS (Online Language Support) yani Çevrimiçi Dil Desteği ismi verilen sistemi kurmuştur. Sonuç olarak Erasmus+'ın yabancı dil gelişimine nasıl katkıda bulunduğu incelenmektedir. Bu sistemde Erasmus+ hareketliliğinden yararlanan gençlerin hareketlilik öncesinde ve hareketlilik sonrasında yabancı dil seviyeleri ölçülmektedir. Sisteme göre hareketliliğe katılanların %64,6'sı dil seviyesini hareketlilik sonrası yükseltmiş, %19,4'ü ise düşürmüştür. Katılımcıların %16'sının ise dil seviyelerinde değişim olmamıştır. AB, Avrupa kültürünü tanıtma hedefine öncelikle Avrupa dillerini tanıtmakla başlamıştır. Bir ülkenin kültürünü öğrenmenin ilk aşaması dilini bilmektir. Bu nedenle Erasmus+ hareketliliğinin temel hedeflerinden birisi Avrupa dillerinin tanınmasını ve öğrenilmesini sağlamaktır. Araştırma sonucunda gençlerin çoğunluğu yabancı dil gelişimine katkı sağladığını belirtmiştir. Bu durum Erasmus+ hareketliliğinin temel amaçlarından birisine ulaştığını göstermektedir.

Araştırmanın bir sonraki bölümünde katılımcılara farklı bir kültüre uyum sağlama konusunda zorluk yaşayıp yaşamadıkları sorulmuştur. Katılımcıların %57,4'ü farklı kültürlere kolaylıkla uyum sağladığını, %13,3'ü uyum sağlamanın ne kolay ne de zor olduğunu, %29,3'ü ise zorluk yaşadığını belirtmiştir. Araştırmada verilen yanıtlara göre Erasmus+ hareketliliğine katılan katılımcılar gittikleri ülkelerde farklı kültürlerle tanışmışlardır. Katılımcıların çoğunluğu bu kültürlere kolaylıkla uyum sağlarken, bir kısmı bu süreçte zorluk yaşamıştır. Katılımcılara hareketlilik sonrası kişisel deneyimleri ile ilgili belirli sorular sorulmuştur. Hareketliliği gerçekleştirdikten sonra katılımcıların %89,3'ü yeni durumlara daha kolay adapte olduğunu belirtmiştir. %77,3'ü Erasmus+ sonrasında diğer insanların değerlerine ve davranışlarına karşı daha toleranslı olabildiğini söylemiştir. Erasmus+ bireylerin farklı kültür ve değerlere daha kolay adapte olmasına katkı sağlamaktadır. Katılımcıların %76'sı hareketlilik sonrasında yeni problem ve zorlukları daha açık görüşlü bir şekilde karşıladığını belirtmiştir. %74,7'si Erasmus+ hareketliliğinden sonra farklı geçmişten ve kültürden insanlarla işbirliği yapma konusunda daha istekli hale geldiğini söylemiştir. Hareketlilik sonrası kişisel gelişimle ilgili son olarak katılımcıların %73,3'ü uluslararası ortamda çalışabileceğini belirtmiştir. Katılımcıların bu cevapları doğrultusunda Erasmus+ hareketliliğinin kültürlerarası öğrenme ortamı oluşturarak katılımcıların farklı kültürlerden ve değerlerden insanlarla tanışmalarına ve bu yeni ortamlarda eğitim ve çalışma fırsatı yakalamalarına olanak sağladığı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Eras-

mus4 bireylerin farklı kültürden insanlarla uyum içinde bir arada yaşamasına katkı sağlamaktadır. Bireylerin hem birbirlerinin kültürlerini tanımakta hem de bu değişime uyum sağlamaya çalışmaktadır.

Araştırmanın diğer bölümünde katılımcılara Erasmus+ hareketliliğinden genel olarak ne kadar memnun kaldıkları ve bir kez daha bu hareketlilik türünden faydalanmak isteyip istemedikleri sorulmuştur. Genel memnuniyet sorusuna katılımcıların %94,7'si Erasmus+ hareketliliğinden oldukça memnun kaldığını, %5,3'ü ise bu konuda nötr olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Erasmus+ hareketliliğinden bir kez daha faydalanma ile ilgili soruya %69,3'ü tekrar bu fırsatı kullanmak istediği, % 25,3'ü kararsız olduğu, yalnızca %8'i ise bir kez daha yararlanmak istemediği şeklinde yanıt vermiştir. Bir öğrencinin bir öğrenim kademesi boyunca Erasmus +hareketliliğinden 12 ay süreyle yararlanma hakkı vardır. Öğrenciler isterlerse bunu parçalı olarak isterlerse de bütün olarak kullanabilmektedir. İsterlerse staj ve öğrenim ayrı zamanlarda faaliyetlere katılabilmektedir. Avrupa Komisyonu bununla ilgili olarak öğrencilere herhangi bir sınırlama getirmemiştir. Araştırmaya katılan gençlerin neredeyse %70'i bu hakkını yeniden kullanmak istediğini belirtmiştir. Bu gençler yeni kültürler tanımaya ve farklı geçmiş ve değerlerden gelen insanlarla yeniden tanışmaya hazır olduklarını belirtmiştir.

3.1. Gençlerin Erasmus+ Programının Avrupa Bütünleşmesine Katkısına İlişkin Görüşleri

Araştırmanın sonlarına doğru katılımcılara AB ve kültürel benzeşme ile ilgili olarak açık uçlu sorular sorulmuştur. Konu ile ilgili "Erasmus+ programının kültürlerarası öğrenme ortamı sağlayarak AB bütünleşmesine katkıda bulunduğunu düşünüyor musunuz?" ve "Hareketlilik sonrası Avrupa Birliği ile ilgili algınız nasıl değişti?" soruları sorulmuştur. Katılımcıların %92'si Erasmus+ programının Avrupa bütünleşmesine katkı sağladığını, % 6,7'si konu ile ilgili kararsız olduğunu, %1,3'ü ise katkı sağlamadığını belirtmiştir. AB algısının nasıl değiştiği sorusuna katılımcıların %36'sı bu algının değişmediğini söylemiştir. % 64'ü ise AB algısının olumlu yönde değiştiğini belirtmiştir. Katılımcı 7, bu soruya "AB ile ilgili algım iyi yönde değişti çünkü AB fikri Avrupa vatandaşlığını oluşturmaktadır. Avrupa'daki insanlar ırkçılık nedeniyle birbirlerine ayrımcılık yapmamaktadır. Bu da barışçıl bir ortamın oluşmasını sağlamaktadır" şeklinde cevap vermiştir. Katılımcının bu cevabı Erasmus+'ın AB bütünleşmesini desteklemek için Avrupa vatandaşlığına katkı sağladığını göstermektedir. Katılımcı 15'in cevabı "Dürüst olmak gerekirse iki kültür arasında büyük bir fark olduğunu bu nedenle de Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin bir parçası olamayacağını fark ettim. Fakat Avrupalılar diğer insanlara karşı açık görüşlü ve hoşgörülü oldukları için ben ve diğer yabancılar Avrupa'da yaşayabilir ve çalışabiliriz" şeklindedir. Bu görüş de kültürel benzeşme olma-

dan bütünleşmenin de gerçekleşmeyeceği fikrini desteklemektedir. Katılımcı 21 de "AB pek çok farklı kültürden oluşan tek bir devlet gibidir" demiştir. Buna benzer olarak katılımcı 24 ise "AB kültürler arasında anlayışı geliştiren bir yerdir" eklinde görüşlerini belirtmiştir. Bu durum Erasmus+ programının farklı kültürlerden bireyleri bir araya getirerek kültür paylaşımına ve kültürel anlayışa katkı sağladığını ve bütünleşmeye katkı sağladığını açıkça ortaya koymaktadır. Katılımcıların çoğunluğu Erasmus+ hareketliliği sonrasında AB algısının olumlu yönde değiştiğini belirtirken, katılımcı 61 "Avrupa'ya gitmeden önce Avrupalıların farklı yaşam tarzlarına, inanışlara ve düşüncelere açık olduklarını düşünürdüm. Fakat sonra AB'nin yalnızca değiştirebileceği insanları ve ülkeleri benimsediğine şahit oldum. Eğer Avrupalılar gibi düşünmüyor ve yaşamıyorsanız Avrupa'da hoş karşılanmazsınız" şeklinde olumsuz görüşlerini belirtmiştir. Bu görüşe göre AB yalnızca kendisi ile kültürel olarak benzeşen ve kolaylıkla değiştirebileceği ülkeleri üye olarak seçmekte ve yaşam tarzı, inançları ve anlayışları farklı olan ülkeler kolaylıkla AB'ye üye olamamaktadır. Katılımcı hareketlilik sonrasında bu algıya kapılmıştır. Son olarak ise katılımcı 75, "AB'nin öğrencilere farklı kültürleri ve ülkeleri tanımaları için fırsat sunmasını takdir ediyorum" şeklinde yanıt vermiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtlar incelendiğinde AB'nin Erasmus+ hareketliliği sayesinde katılımcıların AB algısını olumlu yönde değiştirdiği gözlemlenmiştir. Sonuç olarak AB, ülkeler arasında bütünleşmeye katkı sağlamak için Erasmus+ hareketliliği ile kültürel benzeşmeye destek olmaktadır.

3.2. Gençlerin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üye Olma İhtimaline İlişkin Görüşleri

Araştırmanın bir diğer açık uçlu sorusu "Türkiye'nin AB'ye üye olabileceğini düşünüyor musunuz?" sorusudur. Katılımcıların %53,3'ü Türkiye'nin Birliğe üye olmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. %34,6'sı üye olabileceğini, % 12'si ise bu konuda kararsız olduğunu vurgulamıştır. Katılımcıların bu konudaki görüşleri AB'ye üye olan ülkelerin genellikle kültürel benzeşme sayesinde bir araya geldiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Katılımcıların %53,3'ü kültürel farklılıklar nedeniyle Türkiye'nin AB'ye üye olamayacağını düşünmektedir. Bununla birlikte katılımcıların %34,6'sı Türkiye'nin AB'ye üye olabileceğini belirtmiştir. Bu katılımcılar da kültürel farklılığın ülkeler için bir artı olduğunu ve bu sayede milletlerin bir araya gelerek kültür paylaşımı ile kültürel olarak benzeşebileceğini savunmaktadır. Katılımcı 46, "Türkiye AB'ye üye olan diğer ülkelerden çok farklıdır. Bu farklılıkların bir kısmı kötüdür ancak genel olarak farklılıkların AB için avantajları olduğu için Türkiye AB'ye üye olabilir" şeklinde yanıt vermiştir. Bu katılımcıya göre ülkeler birbirlerinin kültürel farklılıklarından beslenerek birbirlerine uyum sağlayabileceklerdir. Katılımcı 47'nin cevabı ise "Türkiye AB'ye üye olmaya çalışıyor. Bu konu ile ilgili

pek çok haber okudum ve dinledim. Türkiye'nin yaklaşık %80'i Müslümanlardan AB'nin ise çoğunlukla Hristiyanlarda oluştuğu için AB'nin Türkiye'ye üyelik konusunda karşı çıktığını düşünmekteydim. Bununla birlikte AB'nin Türkiye'ye karşı çıkmasında başka sebepler de bulunmaktadır. Buna rağmen Türkiye'de havaalanlarındaki AB'nin damgalarına benzer damgalar gibi bazı değişiklikler meydana gelmektedir. 5-10 yıl içinde Türkiye AB'ye üye olabilir" şeklindedir. Katılımcı Türkiye ile AB arasındaki kültürel ve uygulama farklılıklarının Türkiye'nin uyum sürecinde gerçekleştirdiği değişiklikler sayesinde azalacağını ve bu sayede Türkiye'nin bir süre sonra AB'ye üye olabileceğini belirtmiştir. Katılımcı 56 "Türkiye'nin AB'ye üye olmasından hem AB ülkeleri hem de Türkiye fayda sağlayacaktır. Türkiye'nin AB'ye entegrasyonu sonucunda Türkiye'de halkın AB algısı da değişecektir. İnsanlar daha fazla seyahat edince, daha fazla öğrenecek ve kültürel farklılıklara rağmen birbirlerine karşı daha fazla pozitif düşünce ve tolerans gösterecektir" demiştir. Türkiye'nin AB'ye üye olamayacağını düşünen katılımcılar bunun özellikle AB ülkeleri ile Türkiye arasındaki kültürel farklılıktan kaynaklandığını kültürel benzeşme olmadan üyeliğin gerçekleşemeyeceğini belirtmişlerdir. Üyeliğin mümkün olabileceğini düşüne katılımcılar da kültürel farklılığı kabul etmektedir. Ancak ülkeler arasındaki diyalogların ve işbirliklerinin ülkeleri birbirine yaklaştırdığını ve bu kültürel farklılıklardan beslendiklerini savunmaktadırlar. Bu yorumlara göre Erasmus+'ın da bu kültürel benzeşmeye katkı sağladığını söylemek mümkün olmaktadır.

3.3. Katılımcıların Erasmus+ Hareketliliği Sonrasında "Avrupalı Olmak" Konusundaki Görüşleri

Çalışmada katılımcılara Erasmus+ hareketliliği sonrasında "Avrupalı olmak" ile ilgili görüşleri sorulmuştur. Araştırma sorusu "Hareketlilik sonrasında 'Avrupalı olmayı' nasıl tanımlarsınız?" şeklindedir. Katılımcıların bu bölümde verdikleri cevapta Avrupalı olmak kavramı ile ilişkilendirdikleri ilk beş kelime "özgürlük, tolerans, açık görüşlü olmak, demokrasi ve saygı gösterme" olmuştur. Katılımcılar Erasmus+ hareketliliği sonrasında Avrupalıları özgür, başkalarının düşüncelerine ve kültürlerine tolerans ve saygı gösteren ve demokratik kişiler olarak tanımış ve tanımlamışlardır. Katılımcıların bu soru ile ilgili bire bir görüşlerine bakıldığında katılımcı 1 "Avrupalı olmak kişinin bir değil birden fazla anavatanının olmasıdır" demiştir. AB üyesi ülkeler arasında geçişin kolay olması katılımcının bu yorumu yapmasında etkili olmuştur. Bununla ilgili olarak katılımcı 5 "Avrupalı olmak 28 ülkede insanların hangi milletten olduğunun bir öneminin olmaması demektir. Herkes aynı hak ve eşitliğe sahiptir. Umarım bu durum tüm dünyada da geçerli olur" şeklinde görüş belirtmiştir. Katılımcı 10'un tanımı ise "Aynı anda farklı kültür ve tarihe sahip olmak" şeklindedir. Farklı kültür ve tarihe sahip ülkeler kültürel benzeşme, saygı ve toleransla birleşerek AB'yi oluşturmaktadır. Katılımcı 27 "Bence Avrupalı olmak

aynı değerleri paylaşmaktır. Demokrasi ve konuşma özgürlüğü en önemli değerlerdendir. Bu değerler Avrupalı kimliğinin temellerini oluşturmaktadır. AB içinde dolaşma özgürlüğü bu kimliğe özgü bir haktır. Bu değerler karşıt görüşlere karşı savunulmalıdır" demiştir. Ortak bir amaç için farklı kültür ve geçmişlerden gelen ülkeler Avrupalı kimliğini oluşturan aynı değerleri paylaşmaya başlamıştır. Katılımcı 46'nın tanımı "Avrupalı olmak büyük bir kültürel mirasa ait olmaktır" şeklindedir. Katılımcı 65 "Avrupalı olmak farklı kültürlerden insanlarla bir arada yaşamaktır" demiştir. Son olarak katılımcı 75 görüşlerini "Avrupalı olmak yalnızca coğrafik bir farklılık değil aynı zamanda AB'nin değerlerini ve ilkelerini benimsemektir" şeklinde belirtmiştir. Bu soruda verilen yanıtlara bakıldığında katılımcı cevaplarına göre Avrupalı olmak farklı kültürlerden ve geçmişlerden pek çok insanın bir araya gelerek AB değerlerini ve ilkelerini benimsedikleri açıkça ortaya çıkmaktadır. Katılımcılar bu değerleri benimserken öncelikle birbirlerinin kültürlerine ve düşüncelerine saygı göstermeyi öğrenmektedir. Bu aşamada AB'nin eğitim ve hibe programlarından birisi olan Erasmus+ farklı kültürden insanları bir araya getirmekte ve kültürlerarası öğrenme ortamında kültürel benzeşme ve AB bütünleşmesine katkı sağlamaktadır.

3.4. Katılımcıların Erasmus+ Hareketliliği Sırasında Avrupalı gibi Hissetmelerine İlişkin Görüşleri

Araştırmanın sonlarına doğru katılımcılara "Hareketlilik sırasında 'Avrupalı' gibi hissettiniz mi? Nasıl?" sorusu sorulmuştur. Açık uçlu olarak sorulan bu soruya katılımcıların %50,6'sı Avrupalı gibi hissettiğini, %46,6'si hissetmediğini %2,6'sı ise bu konuda kararsız olduklarını belirtmiştir. Soruda detaylı olarak verilen açıklamalarda katılımcı 10 "Başlangıçta Avrupalı gibi hissetmedim ancak adaptasyon sürecinden ve başkalarının kültürüne ve değerlerine saygı göstermeye başladıktan sonra bulunduğum yerde Avrupalı gibi hissetmeye başladım" demiştir. Erasmus+ hareketliliği sırasında insanlar kültürlerarası öğrenme ortamında birlikte yaşamaya, birbirlerinin kültür ve değerlerine saygı göstermeye ve bulundukları ortama adapte olmaya alışmaktadır. Katılımcı 21 "Gittiğim ülkedeki insanlar benim diğerlerinden farklı gibi hissetmeme neden olmadıkları ve sıcakkanlı oldukları için Avrupalı gibi hissettim" şeklinde yanıt vermiştir. Katılımcı 26 "Evet, Avrupalı gibi hissettim. Kültürlerarası öğrenme ortamında diğer kültürden insanlarla siyaset, bilim, teknoloji, sağlık, kültür, eğitim ve pek çok konuda tartışmalara katıldım Bu ortamda hiçbir önyargı ve problemle karşılaşmadığım için Avrupalı gibi hissettim" demiştir. Bu nedenle ortama kolaylıkla adapte olmuştur. Katılımcı 60'ın görüşleri ise "Elbette. Avrupa ülkelerinden birisinde bir süre yaşamak Avrupa vatandaşı gibi hissetmeme neden oldu" şeklindedir. Katılımcılar burada kaldıkları süre boyunca farklılıklara adapte olmakta ve kültüre ayak uydurmaktadır. Bu da katılımcıların kolaylıkla Avrupalı ve Avrupa vatandaşı gibi hisset-

melerini sağlamaktadır. Bireyler gibi ülkeler de kültürel benzeşme sayesinde AB değer ve prensiplerini kolaylıkla benimsemektedir. Bu da ülkelerin AB'ye uyum sağlamalarını kolaylaştırmakta ve AB bütünleşmesine katkıda bulunmaktadır.

3.5. Katılımcıların Erasmus+ Hareketliliğinin Avrupalılaşmaya Katkısına İlişkin Görüşleri

Çalışmanın son bölümünde katılımcılara sorulan son soru Avrupalılaşma ile ilgilidir. Araştırma sorusu "Erasmus+ hareketliliğinin katılımcıların Avrupalılaşmasına katkı sağladığını düşünüyor musunuz?" şeklindedir. Bu soruda katılımcıların %89,3'ü hareketliliğinin Avrupalılaşmaya katkısının olduğu yönünde cevap vermiştir. %8'i katkısının olmadığını, %2,6'sı ise bu konuda kararsız olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların çoğunluğu neredeyse %90'ı Erasmus+ hareketliliğinin Avrupalılaşmaya katkısı olduğunu düşünmektedir. Katılımcıların konu ile ilgili detaylı görüşlerine bakıldığında Katılımcı 21 "Benzer kültürel geçmişe sahip olan ulusların birleşme fikrinden çok şey öğreniyoruz. Bunun Türkiye için de mümkün olmasını diliyorum. Erasmus+ Avrupalılaşmaya her zaman katkı sağlamaktadır" demiştir. Katılımcı 34, "Erasmus+ hareketliliği önyargıları yok ederek Avrupalılaşmaya katkıda bulunmaktadır" şeklinde görüş bildirmiştir. Katılımcı 35 ise "Erasmus+ sosyal farkındalığı artırmak için bir araç olduğundan Avrupalılaşmaya katkıda bulunmaktadır. Türklerin ülkedeki problemleri fark etmelerine ve bunlara çözüm bulmak için harekete geçmelerini de sağlamaktadır" şeklinde açıklama yapmıştır. Katılımcı 42, "Erasmus+ farklı kültürleri ve Avrupa ortamını keşfetmeni sağladığı için Avrupalılaşmaya katkı sağlamaktadır" demiştir. Katılımcı 45 "Erasmus+ katılımcılara Avrupa kültürü ile ilgili olarak yeni bakış açıları kazandırdığı için Avrupalılaşmayı bir şekilde sağlamaktadır" şeklinde görüşlerini bildirmiştir. Yine kültürle alakalı olarak katılımcı 53, "Eğer Erasmus+'a katılan kişiler farklı kültürlerden insanlarla iyi anlaşırsa Avrupalılaşma daha fazla olacaktır" şeklinde açıklama yapmıştır. Son olarak katılımcı 66 da "Katılımcılar orada yaşayarak Avrupa ülkeleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaktadır. Başka kültürlerden insanlarla farklı ülkelerde yaşamanın o kadar da zor olmadığını fark etmektedirler. Eğer bulundukları ülkeler gelişmiş ülkelerse daha iyi iş olanaklarını da keşfederler. Bütün bunlar katılımcıların Avrupalılaşmasını sağlamaktadır." Şeklinde yorum yapmıştır. Bu yorumlarla ilgili olarak çıkarılabilecek en önemli sonuçlardan birisi Erasmus+'ın Avrupalılaşmayı kolaylaştırdığını düşünen katılımcıların en belirgin ortak özelliği bunu kültürel etkileşim ve benzeşme ile bağdaştırmalarıdır. Çalışmaya katılanlar kişiler de Erasmus+'ın kültürel etkileşim sayesinde kültürel benzeşmeye ve bu sayede Avrupalılaşma ve Avrupa entegrasyonuna katkı sağladığını savunmaktadır.

Bu çalışmada norm inşasında kültürel benzerliğin etkileri ışığında Erasmus+ hareketliliklerinin AB bütünleşmesine katkısı ele alınmıştır. Norm

yapıcı kurumların inşa ettikleri normları yayma sürecinde kendileri ile kültürel olarak benzeşen kurumları bulmaları bu normları inşa etmelerinde ve diğer kurumlara benimsetmelerinde kolaylık sağlamaktadır. Ulus üstü bir yapılanma olarak AB de inşa ettiği normların diğer üyeler içinde yayılmasını sağlamak için eğitim politikalarından özellikle de Erasmus+ programından yararlanmaktadır. Avrupalılaşma ve Avrupa vatandaşlığı kavramlarının gelişmesine ve kültürel benzeşmeye katkı sağlayan Erasmus+ programı AB'nin bütünleşmesine de katkıda bulunmaktadır. Bu araştırmanın yöntem bölümünde yapılan anketle Erasmus+ katılımcılarının konu ile ilgili görüşleri alınmıştır. Araştırma bulguları bölümünde analiz edilen bu görüşler Erasmus+ programının AB bütünleşmesindeki önemini açık bir şekilde göstermektedir.

Sonuç

Uluslararası İlişkiler disiplininde yer alan ve en önemli teorilerden birisi olan İnşacılık teorisine göre devletler norm alıcılar ve norm yapıcılar olarak ikiye ayrılmakta ve bu iki taraf normların inşa edilme sürecinde belirgin rol oynamaktadır. Uluslararası norm inşasında kültürel benzerlik önem taşımaktadır. Norm alıcılar ve norm yapıcılar arasında kültürel benzerlik sağlandığında bu normların yapıcılar tarafından aktarılması ve alıcılar tarafından benimsenmesi daha kolay bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu durumun en önemli örneklerinden birisi AB'nin bütünleşme sürecidir. AB ulus üstü yapılanması norm yapıcı olarak kabul edilirse, AB'ye üye olan devletler de norm alıcılar olarak düşünülebilir. AB'ye ilk üye olan devletler öncelikli olarak tarihi, coğrafi ve kültürel olarak benzeşen ülkeler olmuştur. Ardından zaman geçtikçe kültürel anlamda benzeşmeye başlayan ülkeler de AB'ye katılmışlardır. Günümüzde üye olmak isteyen ülkelere bakıldığında da üyelik sürecinde yeni uygulamalar benimsedikleri ve Avrupalılaşmaya çalıştıkları görülmektedir. Bu şekilde AB'nin normlarını daha kolay benimsemekte ve diğer ülkelerle daha kolay kaynaşmaktadırlar.

AB'nin bütünleşme sürecinde belli başlı politikaları bulunmaktadır. Bu politikalardan en önemlilerinden birisi eğitim politikalarıdır. Bütünleşmeye oldukça katkısı olan bu politikalardan birisi Erasmus+ hibe programıdır. Bundan 30 yıl önce ortaya çıkan ve isim ve uygulama değişiklikleri ile günümüze kadar ulaşan Erasmus+ programının hedefleri ve ana eylemleri incelendiğinde AB bütünleşmesine, Avrupalılaşmaya ve Avrupa vatandaşlığı kavramlarına olan katkısı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Erasmus+ programının her bir ana eylem faaliyeti kültürlerarası öğrenme ortamı oluşturmaktadır. Bu sayede faaliyetten yararlanan katılımcılar gittikleri ülkenin kültür ve yaşam biçimine ayak uydurmakta ve kültür aktarımı sağlanmaktadır. Katılımcılar birbirlerinin yaşama biçimlerini ve kültürlerini öğrenmektedir.

Bu çalışmanın ilk bölümünde uluslararası ilişkiler disiplininin teorilerinden birisi olan İnşacılık teorisi ele alınmış ve uluslararası norm inşasında kültürel benzerlik kavramının etkileri analiz edilmiştir. İkinci bölümde AB eğitim programları ve Erasmus+ programı açıklanmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise Erasmus+ hareketliliğinden yararlanan 75 öğrenciye uygulanan anket sonuçları ve bulguları detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

AB eğitim politikalarının temel hedeflerinden en önemlileri Avrupa vatandaşlığı kavramını güçlendirmek ve kültürlerarası öğrenme ortamı oluşturmaktır. Bunu gerçekleştirmek için 1997 yılından itibaren Erasmus+ hareketliliği ile bireylerin kültürlerarası öğrenme ortamına katılmasına olanak sağlamaktadır. Anket çalışmasını uygulayan katılımcıların görüşleri de Erasmus+'ın AB bütünleşmesine katkısını desteklemektedir. Katılımcıların da belirttiği gibi Erasmus+, hareketlilikten faydalanan katılımcılar arasında kültür paylaşımını, kültürel farkındalığı ve farklı kültürlere saygılı olmayı desteklemektedir. Kültürel benzeşmeye katkıda bulunan Erasmus+ bu sayede AB'nin bütünleşmesine, katılımcıların Avrupalılaşmasına ve Avrupalı olma bilincinin gelişmesine fayda sağlamaktadır. Böylelikle AB kendisine üye olan ülkeler arasında normlarını kolaylıkla yaymaktadır. Erasmus+ programı 2014-2020 yılları arasını kapsadığı için hala devam etmektedir. Bu nedenle 2020 yılına kadar da devam edecek ve sonuçları AB'yi ve üye ülkeleri uzun bir süre daha etkileyecektir. Bu program bir eğitim programıdır. Eğitim kişilerin hayatının yalnızca bir bölümünü değil uzun vadede tamamını etkilediği için programdan yararlanan gençlerin hayatını da uzun vadede etkilemektedir. Bu durum Erasmus+ hareketliliğinin AB normlarının yerleşmesini ve AB bütünleşmesini uzun vadede etkileyeceğinin göstergesidir.

Kaynakça

Börzel, T. A. (2002). "Pace –Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting:Member State Responses to Europeanization", JCMS, C.40, S.2, s.193-214.

Börzel, T. A. (2003). "How the European Union Interacts with Its Members?", IHS, Viyana, s.1-22.

Börzel, T.A. ve RISSE, T. (2009). "Conceptualizing the Domestic Impact of Europe", The Politics of Europeanization, Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları.

Bulmer, S. (2007). "Theorizing Europeanization", Paolo Graziano ve Maarten P. Vink, (Der.), Europeanization: New Research Agendas, Basingstoke: Palgrave MacMillan Yayınları.

Checkel, J. (1999). "Norms, Institutions, and National Identity in Contemporary Europe", International Studies Quarterly S.43, s.83-114.

Checkel, J. (1998). “The Constructivist Turn in International Relations Theory”, World Politics, C. 50, S.2, s.324-348.

European Commission, (2014). The Euroean Union Explained: Education, Training, Youth and Sport, Brüksel.

European Union, (2012). Erasmus Changing Lives, Opening Minds for 25 Years, Belçika: Publications Office of the European Union,

Finnemore, M. ve Sikkink, K. (1998). “International Norm Dynamics and Political Change”, International Organisation, s. 887-917.

Flockart, T. (2010) “Europeanization or EU-ization? The Transfer of European Norms across Time and Space”, Journal of Common Marjet Studies, C.48, S.4, s.787-810.

Hoph, T. (1998). “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, International Security, C. 23, S.1, s.171-200.

Hurrell, A. (2002). “Norms and Ethics in International Relations”, Handbook of International Relations, SAGE Publications. 28 Feb. 2011. <http://www.sageereference.com/hdbk_intlrelations/Article_n6.html>.

Kahn, P. (2008). The European Union, New York: Infobase Yayınları.

Katzenstein, P. (1996). The Culture of National Security-Norms and Identity in World Politics, New York: Colimbia Üniversitesi Yayınları.

Nugent, N. (2006). The Government and Politics of the European Union, New York: Duke Üniversitesi Yayınları.

Onuf, N. (1989). World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations, Kolombiya: Güney Caroline Üniversitesi Yayınları.

Radaelli, C. M. (2000). “Whither Europeanization? Concept Stretching and Substantive Change”, European Integration Online Papers, C.4, S.8, s.1-25.

Reus-Smith, C. ve Price, R. (1998). “Dangerous Liasions? Critical International Theory and Constructivism”, European Journal of International Relations, Londra SAGE Yayınları, C.4, S.3, s.259-294.

Sağlam M. vd., (2011). “Avrupa Birliği Eğitim Politikaları ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi. C.VIII, S.I, s.87-109. http://efdergi.yyu.edu.tr.

Schimmelfennig, F. ve Sedelmeier, U. (2005). The Europeanization of Central and Eastern Europe, Ithaca, New York: Cornell Üniversitesi Yayınları.

Staab, A. (2011). “Preface”, The European Union Explained, Indiana Üniversitesi Yayınları.

Strang, D. ve Meyer, J. W. (1993). “Institutional Conditions for Diffusion”, Theory and Society, S.22, s.487-511. http://people.soc.cornell.edu/strang/articles/Institutional%20Conditions%20for%20Diffusion.pdf.

T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, 20 Soruda Avrupa Birliği Hedefi ve Günlük Yaşantımıza Etkileri.

T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, AB Programları, S.9.

T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, AB’ye Genel Bakış, S.2.

Wendt, A. (1992). “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, International Organization, C. 46, S. 2, s.391-425.

Wendt, A. (1995). “Constructing International Politics”, International Security, C.20, S.1, s.71-81.

Werner, P. (1969). “Statement to the conference of Heads of State or Government”, Lahey, 1 Aralık 1969. Luxemburg: Bilgi ve Basın Hizmetleri, s. 3–7.

Wiener, A. (2007). “The Contested Meanings of Norms, Comparative European Politics”, C.5, s.1-17.

Yükseköğretim Kurulu, (2010). Yükseköğretimde Yeniden Yapılanma: 66 Soruda Bologna Süreci Uygulamaları, Ankara: YÖK.

Y KUŞAĞININ KİŞİSEL BAKIM KOZMETİK ÜRÜNLERİ KATEGORİSİNDEKİ HEDONİK PLANSIZ SATIN ALMA DAVRANIŞLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME /

Hande BİLSEL

(Dr.; Bahçeşehir Üniversitesi)

Giriş

Eski çağlardan beri kadınlar iyi bir görünüşe sahip olmaya ve her zaman bu sahip oldukları güzel görünüşlerini korumaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda birçok yöntem uygulamışlardır. Gelişen teknolojiyle beraber kozmetik ürünler yalnızca makyaj ürünleriyle sınırlı kalmamıştır ve ürünler sürekli çeşitlenmektedir. Artık annelerimizin kullandığı ruj, allık, far ve pudranın ötesine geçilmiş, yaşlanma karşıtı ürünlerin de meydana çıkışı ile kozmetik sektörü branşlaşmaya ve zengin bir çeşitliliğe gitmiştir.

Tüketici satın alma davranışı sosyal bilimlerde ele alınan önemli bir konudur. Tüketici davranışlarını anlayabilmek ve araştırmak isteyen araştırmacıların birçoğu, tüketicilerin satın alma kararları ve satın alma davranış süreçleri konularına odaklanmışlardır. Tüketicilerin satın alma karar süreçleri, satın alma kararlarını etkileyen çeşitli etmenleri içerisinde barındırmaktadır. Satın alma kararının ne biçimde, hangi koşullarda ve hangi etmenlerden etkilenerek verildiği, satın alma karar yapısını anlamak için önemli işarettir. Tüketiciler satın alma davranış kararlarını daha önceden planlı bir şekilde verebildikleri gibi, çeşitli dürtüler neticesinde, hiç planlamadan yani plansız da verebilmektedirler.

Plansız satın alma davranışı tüketicilerin davranışlarında her zaman mevcut olan, benzersiz bir satın alma davranışıdır. Plansız satın alma davranışı, literatürde birçok yazar tarafından yapılan farklı tanımlamalarla birlikte kısaca tüketicilerin satın alma kararlarını daha önceden planlamadan ve bir dürtüye veyahut uyarıcıya maruz kalması sonucunda o anda vermeleri durumudur. Günümüzde perakendeciler geliştirilen çeşitli stratejilerle tüketicileri plansız satın almaya teşvik etmektedirler. Mağaza içi raf düzenleri, mağaza içi promosyonlar ve ürün paketlemeleri gibi uygulamalar tüketicileri plansız satın almaya yönelten en önemli faktörlerdir.

Bu çalışma Y kuşağına bağlı olan tüketicilerin kozmetik sektöründeki ürün satın alma kararlarında plansız satın alma davranışları ve motivasyonlarına hem bilişsel hem de duygusal boyutlarda incelenmiş olup; plansız satın alma davranışına, tüketicilerin hedonik alışveriş motivasyonlarının olası pozitif ve negatif etkileri sorgulanmıştır. Çalışma kozmetik sektörünü inceleyerek kozmetik sektör profesyonelleri ve araştırmacılarına da yardımcı bilgiler niteliği taşımaktadır.

.

1. Kozmetik Sektörü, Kuşak Yaklaşımı, Tüketim Yaklaşımları Çerçevesinde Hedonizm Ve Plansız Satın Alma Davranışı Kavramları

Kozmetik ürünleri, insan vücudunda bulunan tırnaklar, kıllar, epiderma, dudaklar, saçlar ve bunlara benzer diğer değişik dışbölümlerine, dişler ve ağızlara yada mukozaya uygulanması suretiyle hazır hale getirilmiş olup, hedefi yadayan hedefi bu kısımların temizlenmesini sağlamak, korumak yada koku vermek suretiyle iyi birdurumda muhafaza edilmesini sağlamak, görünümünde değişiklikler yapmak ve vücut kokularında düzeltmeler yapılmışolan, saç açıcıları ve saç boyaları da dahil edilerek tüm maddeler ve/yada preparatlar olarak ifade edilir (Çeşmecioğlu 2001, s. 2).

Kozmetik ürünleri sanayi kavramı, Standart Uluslararası Ticari Sınıflandırma (SITC) göz önüne alındığında 553. Bölüm içerisinde, Armonize Sistem göz önünde alındığında ise 33. Fasıl içerisinde açıklanmaktadır. Buradaki ifadeye göre; sektör içerisinde bulunan ürünler; uçucu olan yağlar, sanayide hammadde gibi kullanımı olan koku veren maddelerin birbirleri ile karışımları, güzellik/makyaj ve cilt bakımı amacıyla kullanılan müstahzarlar, parfümler saç bakımı için kullanılan müstahzarlar, ağız/diş sağlığını korumaya yönelik olan müstahzarlar, tıraş bakımı için kullanılan müstahzarlar, vücut için olan deodorantlar ve tuvalet için kullanılan müstahzarlardır (https://www.ekonomi.gov.tr, 2018).

2. Türkiye'de Kozmetik Sektörü

Türkiye de endüstrileşme döneminin başlamış olduğu süreçte sektör etkinlikleri öncelikli olarak çok uluslu şirketlerin ürünlerine ya da yurtdışı sermayenin Türkiye pazarında yer bulma çabalarıyla birlikte başlamış zamanla ilerleyen süreçlerde yerli sanayi hızla üretime geçmiştir (TOBB 2008, s. 6). Ancak hammadde bakımından dışa bağımlılığın halen sürdüğü görülmektedir. 2010 yılına baktığımızda Dünya kozmetik sektörünün 240 milyar doları aştığı bir seviye görülmektedir. Bu dönemde Avrupa pazarının ulaşmış olduğu ciro tutarı ise 42 milyar Avro düzeylerinde olarak ifade edilmektedir (Sarıkaya ve Altunışık 2011, s. 395).

Kozmetik ürünleri kategorisi içerisinde 46.000'i yerli olmak üzere 170.000 civarında ürünün iç pazar içerisinde dağıtımının yapıldığı görülmektedir. Sağlık Bakanlığının elektronik bildirim sistemine baktığımızda ise burada kayıtlı firma sayısının 2.659 olduğunu görmekteyiz. Sağlık Bakanlığı verilerine bakarak, Türkiye'de kozmetik sektöründe çalışan 14.000 çalışan olduğunu, bunların çoğunluğunun da başta İstanbul'da olmak üzere 1.273 kozmetik üretim yerleri bulunduğunu görmekteyiz (TCEB 2012, s. 1).

Türkiye pazarında etkinliği olan en önemli firmalar ise şu şekilde ifade edilmektedir; Procter&Gamble, Henkel, Colgate Palmolive, Unilever, L'oreal, Yves Rocher, Estee Lauder, Eczacıbası, Evyap, Canan Kozmetik, Kopaş Kozmetik, Kurtsan İlaçları, Hunca Kozmetik, Aromel Kozmetik, Hobi kozmetik, Kosan Kozmetik, Dündar Kozmetik, Rosense Kozmetik (Bektaşoğlu 2010).

Araştırmalara baktığımızda yılda ortalama olarak %10 tutarında büyüme gösteren kişisel/kozmetik bakım ürünleri sanayisinin, Türkiye'de 2 milyar doların üstünde bir pazar meydana getirdiği görülmektedir (İTO 2011, s. 11). Ülkemizde yaşam seviyelerinin yükselmesi, çalışan kadın sayısında meydana gelen artışlar, insanların daha genç ve güzel görünme istekleri kozmetik sektörünün gelişmesi bakımından bir fırsat oluşturmaktadır. Aynı zamanda artış gösteren yurtiçi ve yurtdışı talep, bu sektörün hızlı gelişimindeki en önemli etkenlerden biri olmaktadır (Başarır 2009, s. 92).

Dünyada 200 milyar dolar seviyesinde olan kozmetik pazarının Türkiye'de yaklaşık olarak 2 milyar doları bulduğu görülmekte, bu 200 milyar doların 16 milyar dolarlık kısmını ise erkeklerin meydana getirdiği ifade edilmektedir. Türkiye'de kozmetik kullanımı oranı dünyaya oranla çok daha geride gözüküyor olmasına karşın, kozmetik tüketimine olan eğilimde giderek artış gösterildiği ve ekonomik krizler olsa bile kozmetik sektöründe devamlı bir büyümenin olduğu belirtilmektedir (Çelebi 2004).

3. Kuşak Kavramı, Kuşakların Sınıflandırılması, Y Kuşağı

Kuşak sözcüğünün Türk Dil Kurumu Felsefe Terimleri Sözlüğünde yer alan manası "tahmini olarak aynı senelerde doğmuş, aynı çağın koşullarını, dolayısıyla birbirlerine benzeyen sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, birbirine benzer ödevlerle sorumlu tutulmuş kişilerin topluluğu" şeklinde ifade edilir. Toplumbilim Terimleri Sözlüğünde yer aldığına göre kuşak, "tahmini olarak 25-30 senelik yaş gruplarını meydana getiren bireyler öbeği, jenerasyon, batın, nesil, göbek" manalarını ifade etmektedir. Kültür tarihinde ve tarih felsefesinde ise kuşak sözcüğünün ifade ettiği anlam, "yeni bir yaşama duygusu içerisinde ve yeni bir anlayış içinde, yeni şekillerde bir araya gelen, eski zamanlardan belirli çizgilerle ayrımı yapılmış olan bireyler topluluğu" dur. (TDK 2018).

Y kuşağını ifade edebilmek için bazı temel özelliklere sahip olunması gerekmektedir. Bu özellikler Generation Y Characteristics adında bir yazıdan tercümesi yapılarak aşağıda yer aldığı gibi açıklanabilmektedir (Baltacı 2016, s. 28-30):

a.Teknoloji meraklısı: Y kuşağı gelişmekte olan bir teknoloji dünyasına gelmiş olan ve tabletler, akıllı telefonlar, diz üstü bilgisayarlar ve diğer teknolojik aletlerce çevrilmiş bir şekilde yetişmişlerdir. Bu kuşakta yer

alan insanlara baktığımızda adeta teknolojiye bağımlı olduklarını ve bu durumun da kuşağın hayatında önemli bir rol oynadığını görmekteyiz.

Y kuşağına mensup bireyler iletişim kurmak konusunda daha hızlı ve etkin olmak amacıyla e-posta, sosyal ağlar, sosyal medya sitelerini veya geleneksel iletişime karşılık olarak cep telefonu yolunu kullanarak iletişim kurmayı tercih etmektedirler. Onlara göre teknoloji günlük yaşamın bir parçası olarak kabul edilmektedir.

b.Aile odaklı: Aile yaşamı onlar için iş yerinin üzerinde bir öncelik oluşturmaktadır. Y kuşağının büyük bir bölümünün çok fazla sürece çalışmış olan ebeveynlerle yetişmiş olduğu görülmektedir ve çalışma yaşamı ile ilgili yeni bir bakış açısı meydana getirmektedirler.

c. Hırslı: Y kuşağı insanları rahat, kendinden emin olan, iddialı ve hırslı insanlardan oluşmaktadır. Y kuşağı beklentileri içerisinde örgüt içerisinde önemli roller üstleneceğine emin olması ifade edilmektedir. Y kuşağının kaynaklarını almak onlar için gelişimin stratejik bir yolla olduğunu görmeye gereksinim duymakta olduklarını göstermektedir.

d) Takım oyuncusu: Y kuşağına mensup bireyler iş yaşamları da dâhil olacak şekilde günlük yaşamlarında da iyi bir takım oyuncusu olarak kabul edilmektedir. Özellikle de iş yaşamında çalıştıkları kümeleri bir takım şeklinde kabul ederek, bu takımda iyi birer oyuncu olmaktadırlar.

e) İletişimci / İletişim yeteneği güçlü: Y kuşağında yaşamış olan insanlarda görülen en temel durum iletişimi sevmeleridir. Bu insanlar insanlarla iletişim kurmayı çok severler ve çok güçlü iletişim yeteneklerine sahiptirler. Çünkü ebeveynleri de onları iletişim kurarak büyütmüştür..

f.Sevilmekten hoşlanan: Bu kuşağa mensup olan insanlar için aynı zamanda sevilmekten hoşlanan insanlar ifadesi de kullanılmaktadır. Bu kuşakta yaşayan insanlar, insanların kendilerini beğenmesini ve aynı zamanda da sevmesini talep ederler. Bu durumunda sevgi ile büyütülmüş olan bir kuşak olmasından dolayı ileri geldiği tahmin edilmektedir.

4. Hedonizm Kavramı Çerçevesinde Plansız Satın Alma Eğilimi

Hedonizm veya hazcılık sözcüğü, haz manasına ifade eden Yunanca "hedone" sözcüğünden türetilerek oluşturulmuştur. Epicurus (M.Ö. 342-270), Aristippus, (M.Ö 435-356), Claude-Adrien Helvétius (1715–1771), Jeremy Bentham (1748–1832) ve John Stuart Mill (1806–1873), Hedonizm öğretisini savunan en önemli temsilcilerinden bazılarıdır (Tilley 2012, s. 2).

Hedonizm, zevkin iyi olduğunu (memnuniyet tek servet olduğunu ve en iyi servet olduğunu kabul eder), ve acının kötü olduğunu (ıstırabın tek servet olduğunu ve en kötü servet olduğunu kabul eder) savunan bir yaklaşım

olarak kabul edilir. Hedonizm ile ilgili yapılan farklı yorumlara bakıldığında, zevk ve acıyla alakalı farklı teorilere karşılık gelmekte olduğu görülmektedir. Basit hedonizme göre; zevk, sadece süresi ve yoğunluğunda değişiklik meydana gelen basit bir ruhsal hal veya duygu olarak kabul edilir. Tercih hedonizmine göre; acı ve zevk, fonksiyonel durumlar olarak kabul edilir.

Hedonizm kavramı bir hayat felsefesi olarak da kabul edilmektedir. İnsanın yaşama dair, doğaya ve evrene karşı getirmiş olduğu bir paradigma olarak kabul edilir. Bu paradigmayı göz önüne aldığımızda üstün iyilik, haz duygusu olarak ifade edilir. Bu duygu, daha çok günümüzdeki toplumlarda baskınlık kazanmıştır. Bu yüzden günümüzdeki toplumların ahlak anlayışı, kişilerin kendileri ile ilgili olan çıkarlarını her şeyin üzerinde tutmasına izin vermek ve mutluluklarını daha da artırmak için daha çok haz almak, hazlarını daha da artırmak içinde her şeye sahip olmak ve onları bitirmek biçiminde ifade edilebilmektedir (Duman 2014, s. 8). Tüketim kültürünün hakimiyetinin yer aldığı toplumlarda, reel ya da düşünsel özgürlüğün sebebi ve nasıl kullanılmış olduğunun ana temeli de burada yer almaktadır. Hedonist olarak kabul edilen bireyin o anda tatmini ön plana çıkarma özelliği meydana gelmekte, ertelenmiş ve sabır olan tatmin yerine daha çabuk ve hemen tatmin talebi baskın hale gelmektedir (Odabaşı, 2013, s. 112).

5. Hedonik Tüketim ve Plansız Satın Alma

Hedonik tüketim kavramının bize ifade ettiği, duygusal niteliklerle alakalı olan ve duygusal memnuniyeti tamamlamaya odaklanmış olan tüketim biçimidir (Spangenberg vd. 1997, s. 239) Hedonik tüketim, şahısların tecrübelerini çoklu olarak kabul edilen duyum fantezi ve hissi tarafları ile ilişkili hale getirerek tüketici davranışlarının bu faktörlerle alakalı olan taraflarını açıklar (Holbrook ve Hirschman, 1982, s.92).

Çoklu duyum kavramı ile ifade edilmek istenen, tatlar, sesler, dokunsal olarak kabul edilen etkiler ve görsel olarak kabul edilen imajlar gibi çoğu duygunun hep bir arada deneyim haline getirilmesidir. Hedonik tüketimde çoklu duyumun gelişimi ile beraber aynı zamanda duygusal ikazın da önemli bir yeri bulunmaktadır. Duygular nörofizyolojik, manalı ve deneyimsel bileşenlerin meydana getirdiği özellikler ile alakalı olan güdüleyici olgulardır ve bu olgular sevinç, kıskançlık, korku, öfke ve coşku ve bunun gibi olan duyguları içerir. Duygusal tepki ise hem zihinsel hem de bedensel olarak değişimler oluşturan, fizyolojik ve de psikolojik tarafı bulunmaktadır. Hedonik tüketim ile ilgili yapılmış olan incelemelere baktığımızda duygusal uyarımın birtakım ürün sınıflarında, kitap, oyun, spor faaliyetleri gibi büyük bir motivasyon kaynağı olarak kabul edileceğini, daha da öte sigara, gıda, giyim ve buna benzeyen ürünlerin tüketiminde dahi duygusal

uyarımın göz ardı edilmesinin mümkün olmayacağı açıkça ifade edilir (Hirschman ve Holbrook 1982, s. 93).

Hedonik tüketim görüşü savunanlar, ürünleri nesnel varlıklar olarak kabul etmemekte, ürünlerin öznel semboller olduğunu ifade etmektedirler. Bu görüşü savunanlara göre ürünün ne olduğundan çok, neyi temsil ettiği daha çok önemli taşımaktadır. Ürünün taşıdığı ve meydana getirdiği imaj odak noktası olarak kabul edilmektedir. Onlara göre anahtar ölçüt olarak kabul edilen ise, mananın öğrenilmesinden çok, tüketicide meydana gelecek olan duygusal tepkidir. Tüketiciler, bir ürünün somut, bilinen özellikleri belirgin olmasına ve daha anlaşılır hale gelmesine karşın, bu özelliklere öznel yeni manalar da dahil ederler. Bir ürünün somut olan bir objeden çok daha öznel bir sembol olarak görülmesi, markaların nasıl tercih edildiğini ifade etmektedir (Odabaşı 2006, s. 116).

Tüketicilerin hazcı ve yararcı olan tutumları, ürünler kadar alışveriş tecrübesi ile de ilişki durumu görülmektedir. Hem yararcı hem de hazcı tüketim güdüleri tüketim süreci neticesinde tüketicilerin elde edebilecekleri en yüksek değeri elde etmelerine odaklanmaktadır. Faydacı değer, tüketicilerin elde etmeyi arzulamış oldukları belirli bir amaca yönelik, görev temelli olan yükümlülükleri kapsamaktadır. Bu neticeler, belli olan bir problemin çözümüne yönelik olmaktadır. Buna karşın hazcı olarak ifade edilen tüketiciler tarafından sübjektif ve deneyimsel çıktılara önem verildiği görülmektedir. Tüketime dair kararlarını verirken elde etmeyi arzulamış oldukları neticeler yaşayacakları tecrübenin eğlenceli, keyifli ve heyecan verici olması ile alakalı olarak kabul edilmektedir (Enginkaya ve Ozansoy 2010, s. 143).

6. Hedonik Tüketim Motivasyonları

Daha önce yapılmış olan incelemelerde "hazcı (hedonik) alışveriş motivasyonları" ölçeği önceye kıyasla daha da geliştirilerek, tüketicilerin altı esas motivasyon sebebiyle alışverişlerini gerçekleştirmiş oldukları, alışverişi yalnızca gereksinimlerini gidermek amacıyla değil, aynı zamanda macera yaşamak, fikir edinmek, sosyalleşmek, fırsatları yakalamak (yarış heyecanını hissetmek, değer elde etmek), başka insanları mutlu etmek (rol amaçlı) veya rahatlamak amacıyla yapmış olduklarını ifade etmiştir. Arnould ve Reynolds' un geliştirdiği çalışmalarında "hazcı (hedonik) alışveriş motivasyonlarının esas alınmış olduğu görülmektedir. Hazcı (hedonik) alışveriş motivasyonları yazarlarca şu biçimde sınıflandırılmıştır (Arnould ve Reynolds 2003, 80):

a. Maceracı alışveriş

Bu çeşitteki alışverişler arayışlar, uyarılma, macera ve farklı bambaşka bir dünyada bulunma hissini açıklamaktadır. Bu sebeple yapılmış olan alışverişler, macera, heyecan, uyarılma, coşku meydana getiren görüntülerin,

kokuların ve seslerin bulunduğu bir dünyaya giriş ile ifade edilebilmektedir. Birçok insan, alışveriş yaparkenki süreçte bir an kendinden geçtiklerini söylerler ve kendilerini bir akıntıya kapılmış gibi hissettiklerini ifade ederler

b. Fırsatları yakalamak için (yarış heyecanı, değer elde etmek için) alışveriş

Birtakım insanlar alışverişi tıpkı bir yarış heyecanı içerisinde yaşamaktan zevk duymaktadır. Ucuzluk dönemlerini beklemek ve indirimleri izlemek ve indirimde olan ürünleri almak için alışveriş yapmakta ve yaptıkları bu alışverişten de büyük bir haz almaktadırlar. Bu haz iki taraflı olabilmektedir. Bu hazlardan ilki, bireyin en iyi ürünü, en uygun fiyata alması sebebiyle kendini çok akıllı bir tüketici şeklinde ifade etmenin sağladığı hazdır.

c. Fikir edinmek (son modayı takip etmek) için alışveriş

Bu grupta yer alan alışverişler, yeni eğilim ve modaları izlemek, yeni ürün ve gelişmelerden her daim haberdar olabilmek amacıyla yapılan alışverişlerdir. Belli bir satın alma gereksinimi ya da kararı olmadan yalnızca bilgi toplama amacıyla yapılmış olan bu alışverişte, bireyler alışverişi bir tür eğlence veya boş zamanları değerlendirme yolu şeklinde görmektedirler.

ç. Sosyal amaçlı alışveriş

Bu grup içerisinde yapılan alışverişler, arkadaşlarla ve aileyle yapılan alışverişten zevk duyma, alışveriş sırasında sosyalleşme, başka insanlarla etkileşim kurma imkânı elde etme biçiminde açıklanmaktadır. Bu türde yer alan alışveriş tecrübesi, aynı zamanda arkadaşlarla ve aile üyeleriyle birlikte zaman geçirme yolu biçiminde ifade edilebilir.

d. Rahatlamak amaçlı alışveriş

Bu kategoride bulunan alışveriş sebepleri "stresten kaçma", "negatif bir ruh durumundan çıkmak amacıyla alışveriş yapma" ve "kendine tedavi yöntemi olarak alışverişi görme" şeklinde ifade edilebilir. Çoğu insan, yaşadıkları stresi azaltmak yada sorunlarını akıllarından atmak, bir nevi unutmak için alışveriş yaptıklarını ifade etmektedir.

e.Rol amaçlı (başkalarını mutlu etmek için) alışveriş

Bu kategoride yer alan alışveriş motivasyon etkenleri bireylerin bir başkası için alışveriş yaparkenki süreçte yaşadıkları keyfi ve pozitif düşünceleri içerisinde barındırmaktadır. Çoğu insan, sevdiği insanlar için yaptıkları alışverişin kendilerine çok iyi geldiğini ve aynı zamanda keyif verdiğini ifade etmektedir.

7. Hedonik Tüketimi Etkileyen Faktörler

Tüketicilerin hedonik tüketim davranışları birtakım unsurlardan etkilenmektedir. Arnold ve Reynolds (2003)'un yapmış olduğu çalışmaları incelenirse, bazı tüketici nitelikleri ve alışveriş etkenleri ile alışveriş motivasyonları arasında bulunan ilişkilere yer vermiş oldukları görülmektedir:

a. Akış

Tüketiciler, alışveriş fiilinin içerisine girerek kendilerini yok edebilir, bir akışa kapılmış duygusu içerisinde vaktin nasıl geçtiğini anlamayabilirler. Alışverişin deneyimsel ve düşsel yanlar da içermesi sebebiyle serüvenci alışveriş motivasyonu ile akış hissi arasında başka alışveriş motivasyonlarından çok daha güçlü bir ilişki bulunduğu gözlemlenmiştir (Arnold ve Reynolds, 2003).

b. Mağaza atmosferi

Yapılan çalışmalar tüketicilerin duygusal tepkilerinin, mağaza atmosferinden etkilenmekte olduğuna işaret etmektedir (Chang, vd. 2011). Mağaza atmosferi, alışverişe yönelik olan duygular ve satın alma davranışları üzerinde de etkili olabilmektedir. Alışveriş yapılan mağazanın fiziksel çevresi, mağazada çalışan personeli, personellerin müşteriye yaklaşım ve uygulamaları, sağladıkları promosyon imkanları, satış sonrası sağlanan hizmetleri, iç dekorasyonu, ışıklandırma, müzik, güzel koku ve temizlik gibi etkenler tüketicilerin alışverişten aldıkları zevki ve o anda içerisinde bulundukları duygusal durumlarını etkilemektedir.

c. Ürün yeniliği ve moda

Yenilik, tüketicilerin dışarıdan almış oldukları bilgi ve referanslara dikkat etmeden yeni ürünleri satın alma talebi ile ilişkili olduğu görülmektedir. Ürün yeniliği ile yenilikler hususunda düşünce sahibi olmak motivasyonu arasında olumlu bir ilişkinin bulunduğu belirlenmiştir (Arnold ve Reynolds, 2003).

ç. Tüketici özellikleri

Tüketicilerin sahip olduğu demografik niteliklerin, satın alma tutumlarını ve hedonik tüketim motivasyonlarını etkilemekte olduğu görülmektedir. Demografik faktörlerden birisi olan yaş, hedonik tüketim davranışını etkileyen en önemli unsurlardan bir tanesidir.

d. Ülke kültürü ve ekonomik durum

Bir ülkenin kültürü ve iktisadi durumunun hedonik ve yararcı alışveriş tecrübeleri üzerinde etkisi bulunmaktadır. Hedonik tüketim etkinliğine gelişmiş ekonomilerde diğerlerine oranla çok daha sıklıkla rastlanırken, az

gelişmiş olan ekonomilerde hedonik tüketimin çok daha az etkin olduğu görülmektedir (Babin, vd. 1994).

8. Hedonik Tüketimin Amaçları

Çelik (2009), hedonik tüketimin hedeflerini problem yansıtma, rol yansıtma, fantezi kurma, kaçma, yenilik ve heyecan arama ve hayal kurma olarak altı ana başlık altında bir araya getirmiştir.

Problem yansıtma, kişinin karşı karşıya kaldığı veya karşılaşabileceği bir problemin dışa yansıması olarak ifade edilir. Bu biçimdeki hazsal davranışlar sinemaya veya tiyatroya gitmek, roman okumak ve buna benzeyen etkenler neticesinde meydana gelebileceği gibi problemin çok daha önceden bilinmesi durumunda bireyin problemle baş edebilmesi için uygun olan araçları tercih etmesini sağlayabilmektedir.

Kişi yaptığı alışveriş ile arzu etmiş olduğu bir karaktere veya role sahip olma becerini harekete geçirmeyi hedeflemektedir. Hem problem yansıtma hem de rol yansıtma hikâye temelli olup ikisi de kişinin rol veya karakter sağlama becerileri ile alakalıdır.

Fantezi kurma kavramı, güdülenmiş olan bir satın alma davranışının giderilmesi ile ilişkilidir. Fantezi kurma ile burada bulunan herhangi bir fanteziyi doyurma veya gerçek dışılık oluşturmak için yapılan satın almaların varlığını veya yokluğunu ölçmekten söz edilmektedir.

Çoğumuz yaşamımızda hiç olmasını istemediğimiz durumların içerisinde kendimizi bulmuşuzdur bazı zamanlar. Kaçma kavramı ile de kişilerin kasıtlı bir şekilde bu istenmeyen durumların içerisinden kaçma davranışı içine girmeleri anlatılmaktadır.

Heyecan arama, potansiyel bir tehlikeli fiil olsa bile kişinin buna karşın duygusal bir şekilde hareket etmesini açıklar. Aynı zamanda heyecan arama eğilimi kişinin boş vakitlerini değerlendirmedeki tercihlerine farklı alternatifler arama isteği olarak kabul edilir. Bunun yanı sıra yenilik arama ise en son kullanılmış olan ürünü değiştirme eğilimi biçiminde açıklanmaktadır.

9. Plansız Satın Alma Davranışı Kavramı

Plansız satın alma kavramı; tüketicinin, aklında hiçbir satın alma fikri bulunmazken, ani bir kararla meydana getirmiş olduğu satın alma etkinliği olarak kabul edilir (Altunışık 2007, s. 124). Plansız satın alma durumu, kısıtlı olan zamanlarda meydana gelen bir özgürlük hareketi gibi kabul edilebilir. Burada bahsedilen özgürlüğün nedeni, tüketicilerin kontrollerini etkileyici olan ürüne kaptırmalarına karşın dışarıdaki kısıtlara bağlılık gösterilmeden, kendi istekleri doğrultusunda satın alma yapmalarından kaynaklanır. Bu manada anlık olarak gerçekleştirilen satın alma faaliyeti, ke-

sinlik gösteren tahminler ve beklentiler tarafından kontrol edilmesi mümkün olmayan satın alma şeklinde de ifade edilebilir (Bayley ve Nancarrow 1998, s. 101).

Günümüzü dikkate aldığımızda, pazarlama dünyasında plansız satın alma kavramının değerinin anlaşıldığı, 1940'lı senelerden bu vakte kadar olan süreçte ilk başta Amerika Birleşik Devletleri ve bunun gibi büyük ekonomileri bulunan batı ülkelerinde plansız satın alma ile alakalı olarak gerçekleştirilen inceleme ve çalışma sayılarında gittikçe artış görülmektedir. Alışveriş bu gelişmiş olan ülkelerde, birtakım tüketiciler tarafından boş vakti değerlendirme, hoş zaman geçirme yada tüketicilerin vazgeçmesinin mümkün olmadığı bir hayat şeklini meydana getirmiştir. Plansız davranışlarda bulunan tüketiciler, o anki süreçte hangi mal ve hizmetleri talep ediyorlarsa, derhal o mallara sahip olmayı talep ederler. Bu çeşit davranış biçimleri, bir anlık zihinsel yarar oluşturan, ancak uzun dönemde sorunlara neden olabilecek tercihlerin tüketicilerce tercih edilmesi neticesinde meydana gelen davranış biçimleridir. Fazla miktarda alkol tüketmek, aşırı miktarda yiyecek tüketmek veya fazla miktarda para harcama gibi davranışlar, insana sadece o an için haz verse de, daha sonrasında geri dönüşümünün olmadığı ve hiçbir şekilde telafi edilemeyen ciddi zararlar da bulunabilir (Puri 1996, s. 96).

Piron'un ifadesine göre ise, daha kapsamlı şekilde bir tanım yapılmış ve Piron, dört ana nokta üzerinde odaklanmıştır. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, bu satın alma davranışının plansız olduğu kabul edilmektedir, anlık olarak karar vermeye dayanak oluşturur, belli bir uyaran kişiye maruz kalma neticesinde meydana gelir ve bu anlamda içeriğinde duygusal reaksiyonlara yer verir (Piron 1993, s. 341-344).

10. Plansız Satın Alma Davranışını Etkileyen Unsurlar

Plansız alışveriş üzerinde ürüne dair olan özellikler, tüketiciye dair kişilik nitelikleri, kültür, durumsal unsurlar gibi çoğu faktörün etkisinden söz etmek mümkün olmaktadır. Bu faktörler aşağıda yer aldığı şekilde gruplandırılmıştır (Ünal 2008, s. 159-161):

Ürünün Özellikleri

Giyim, gıda, kozmetik ürünleri ve mücevher gibi ürünlerde tüketicilerin yapmış olduğu, çoğu plansız satın alımları belirtmektedir. Bununla beraber düşük fiyata sahip olan, seç-al şeklinde satılan, kısa ömre sahip olan, küçük boyutta olan, çok az yer tutan ürünler plansız alışverişler esnasında daha sıklıkla satın alınmaktadır.

Tüketicinin Kişilik Özellikleri

Plansız alışveriş tüketicinin odak olduğu bir davranış olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple tüketicilere dair olan özellerin belirli hale getirilmesi

önem taşımaktadır. Daha önce yapılmış olan araştırmalar dikkate alındığında duygusal zekâsı yüksek olan şahıslarda plansız alışveriş yapma oranının diğer kişilere oranla çok daha yüksek olduğu ve plansız alışveriş yapan tüketicilerin genellikle bağımsız benlik yapısına sahip olan şahıslar olduğu ortaya konmuştur.

Tüketicinin Ruh Hali

Plansız alışverişlerde yoğun bir şekilde ve güçlü bir biçimde hissedilen duygular söz konusu olmaktadır. Şahısın mutlu olduğu veya depresyonda olduğu hallerde çoğunlukla plansız satın alma davranışında bulunmaktadır. Çoğu kişi tarafından elde edilen başarı neticesinde, kişiler kendilerini ödüllendirirken mutsuz olduklarında alışveriş yaparak kendilerini rahatlatmaya ve kendilerini daha da mutlu etmeye çalışırlar. Bu duygular, insanların plansız alışveriş yapmaya yönelmelerine neden olmaktadır.

Demografik Özellikler

Plansız alışveriş üzerinde eğitim seviyesinin, gelirin, yaşın, cinsiyetin önemli etkileri bulunmaktadır. Geçmişte yapılmış olan araştırmaları incelediğimizde, 18-39 yaş aralığındaki şahısların plansız alışveriş yapma oranının çok daha yüksek olduğunu, gelirin daha da yüksek olması durumlarında, plansız alışveriş üzerinde etkide bulunup geliri yüksek olan şahıslar tarafından sıklıkla plansız alışveriş yapıldığını ortaya koymuştur.

Mağaza Unsurları

Alışveriş yapılmış olan mağazanın yerleşimi, raf düzeni, satış noktası malzemeleri, satış noktası uyarıcıları gibi faktörler, plansız alışveriş üzerinde önemli bir etkiye neden olmaktadır. Mağaza çalışanlarının etkisine bakıldığında ise, mağazanın kokusu ya da mağazada çalmakta olan müzik, insanları plansız alışveriş yapmaya teşvik eden faktörler olarak kabul edilmektedir.

Durumsal Faktörler

Plansız alışverişe, vakit ve alışveriş sırasında yanımızda yer alan şahıslarda sebep olabilmektedir. Vakit sınırının bulunmadığı hallerde plansız alışveriş yapma ihtimali daha düşük bir seviyede olmaktadır. Aynı şekilde alışveriş de yanımızda yer alan şahısların önerisiyle gereksinim olmayan ürünleri satın almak da mümkün hale gelmektedir.

Kültür Yapısı

Bireyci olan toplumlarda birey bağımsız bir şekilde davrandığı ve kendi kararlarını kendisi aldığı için, bireyci kültürlerde plansız alışveriş yapma eğilimi diğer kültürlere oranla çok daha fazla olmaktadır. Kolektif kültürler içerisinde büyüyen şahıslar toplum normlarına bağlı olup plansız alışveriş

yapma eğilimi bireyci kültür içerisinde yer alan şahıslar dikkate alındığında onlara kıyasla daha az olduğu görülmektedir.

Ekonomik Yapı

Ekonomik açıdan gelişmişlik seviyesi yüksek olan toplumlarda plansız alışveriş yapma eğiliminin daha yüksek olduğu görülmektedir. Ekonomide durgunluğun olduğu zamanlarda ve ekonomik sıkıntıların yaşandığı dönemlerde tüketiciler tarafından plansız alışveriş yapma eğilimlerinin azalmaktadır.

Plansız satın alma davranışının satın alma sırasında meydana geldiği düşünüldüğünde, satın alma noktası, iletişiminin öneminin giderek artmasına neden olmaktadır. Satın alma noktası iletişimi, işletme birimlerince ürün türleri, özellikleri, fiyatları ve ürünle alakalı olan başka konularda satın alma noktasında yer alan tüketicilere mesajlar ileten ve mağazanın bütün taraflarını, ortamını içerisine alan çalışmaları da kendisine dahil eden bir alan olarak ifade edilmektedir. Günümüzde bulunan modern tüketiciler artık duygularına hitap edebilme yeteneğine sahip olan, alışverişini bir eğlence durumuna çevirebilen, kendini daha özel olarak hissettiren işletme birimlerini seçmektedirler (Geetha 2009, s. 194).

11. Y Kuşağının Kozmetik Ürünlerine Karşı Plansız Satın Alma Davranışınları Üzerine Bir İnceleme

Veri ve Yöntem

Verinin toplanması sürecinde, ücretsiz olması ve hazırlama ve dağıtım sürecinde sağladığı kolaylıklardan ötürü, çevrimiçi bir platform olan Google Forms kullanılmıştır. Bu sayede, internet üzerinde oluşturulmuş olan anket, sosyal medya ve e-posta aracılığıyla katılımcılara ulaştırılmıştır ve katılımcıların web üzerinden anketi doldurması sağlanmıştır.

Katılımcıların seçilmesi sürecinde kişilerin kozmetik alışverişi yapan kişiler olmasına özen gösterilmiştir. Anket, 1-20 Şubat 2018 tarihleri arasında aktif durumda bulunmuş ve toplamda 209 farklı katılımcı ankete katılmıştır. Verinin toplanması süreci tamamlandıktan sonra yapılan incelemelere göre hiçbir anketin elenmesine gerek görülmemiştir.

Anket, 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, katılımcıların kozmetik alışverişi motivasyonları ölçülmüştür. Ölçeğin oluşturulmasında, Arnold ve Reynolds'ın 2003 yılındaki çalışmasıyla ortaya koyduğu sorular, "çeviri – geri çeviri" tekniği ile Türkçeleştirilmiştir. Bu bölümde, toplamda 23 adet soru ile katılımcıların alışveriş motivasyonları derlenmiştir (Arnold & Reynolds, 2003).

Anketin ikinci bölümünde ise, katılımcıların plansız satın alma eğilimi ölçülmüştür. Bu bölümde, Verplanken ve Herabadi'nin ortaya attığı

“Plansız Satın Alma Eğilimi Ölçeği”, yine aslına sadık kalacak şekilde “çeviri – geri çeviri” metodu aracılığıyla Türkçeleştirilmiştir. Bu bölümde 10 bilişsel ve 10 duygusal olmak üzere toplamda 20 soruya katılım düzeyleri, 5’li Likert ölçeği aracılığıyla ölçülmüştür. Bu bölümde, ölçeğin aslına sadık kalmak adına 1, 2, 4-8 ve 14. sıradaki sorular, ters kodlanmış ve analiz sırasında düzenlenmiştir (Verplanken ve Herabadi, 2001).

Son bölümde ise, katılımcıların genel profilini ölçebilmek adına yaş, cinsiyet, gelir aralığı ve en son bitirilen eğitim düzeyi ile ilgili sorular katılımcılara yöneltilmiştir. Yapılan analize göre, katılımcıların tümü literatürde belirtilen Y jenerasyonu sınırları içerisindeki yaş grubuna dahildir. Diğer demografik dağılımlar ise, aşağıdaki tabloda listelenmiştir.

Tablo 1:Demografik Bilgiler

Cinsiyet	
Diğer / Açıklamak istemiyor	1
Erkek	39
Kadın	169
Toplam	*209*

En Son Bitirilen Eğitim Düzeyi	
Lise	29
Yüksekokul	16
Üniversite	134
Yüksek Lisans	29
Doktora ve üzeri	1
Toplam	*209*

Gelir Düzeyi	
2.000 TL'den az	35
2.000 - 5.000 TL arası	125
5.000 - 10.000 TL arası	45
10.000 - 15.000 TL aras	2
15.000 TL ve üzeri	2
Toplam	*209*

Anketin birinci ve ikinci aşamalarında elde edilen sürekli verilerin anlamlandırılması için faktör analizi ve çoklu regresyon analizi yöntemleri uygulanmıştır.

Tablo 2:Rotated Component Matrix

	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4	Faktör 5	Faktör 6
modatakip	.889					
trendtakip	.846					
yeniurunleritakip	.840					
yenideneyim	.792					
sosyaletkinlik		.887				
digersosyallesme		.829				
ailesosyallesme		.816				
bagkurucu		.763				
heyecan			.838			
macera			.814			
enerjiverici			.813			
kendievi			.753			
ailearkadasicin				.858		
ozelinsanahediye				.817		
hediyedolasma				.740		
baskalariicin				.683		
mutluhissetme					.851	
kendinisimartma					.814	
stresatma					.787	
indirimkullanma						.846
indirimavi						.826
indirim						.823
pazarlik						.593

Uygulanan analiz sonrasında, 6 farklı faktör oluşmuştur ve tüm değerler 0,5'ten yüksek çıkmıştır, dolayısıyla herhangi bir değişkenin çıkarılmasına gerek kalmamıştır. Elde edilen sonuçlara göre, tüm faktörlerin Cronbach's Alpha katsayıları, beklenen eşiğin üstündedir. Dahası, önermeleri temsil eden değişkenlerin herhangi birisinin silinmesi durumunda, ilgili faktörün Cronbach's Alpha değerlerinde majör bir artış gözlenmeyecektir.

Uygulanan faktör analizi süreci sonucunda, elde edilen komponentlere bağlı bir şekilde 6 adet faktör elde edilmiştir. Bu faktörler hem adetsel hem de yapısal olarak orijinal ölçektekiyle birebir örtüşmektedir. Bu anlamda, doğrudan ilgili önermelerin oluşturduğu yapay değişkenlerin isimlendirilmesinde de orijinal ölçeğe sadık kalınmıştır.

Elde edilen yapay değişkenler, bir başka deyişle hedonik kozmetik alışverişi motivasyonları faktörleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

Tablo 3:Hedonik Kozmetik Alışverişi Motivasyonları Faktörleri

Motivasyon Faktörü	Önerme
Maceracı Alışveriş	Benim için alışveriş bir maceradır.
	Alışveriş yapmayı uyandırıcı ve enerji verici buluyorum.
	Alışveriş, benim için bir heyecandır.
	Alışveriş, beni kendi evrenimdeymişim gibi hissettirir.
Değer Alışverişi	Alışverişe çoğunlukla indirim olduğunda giderim.
	Alışverişe gittiğimde indirim kovalamaktan keyif alırım.
	Alışverişe gittiğimde pazarlık etmekten keyif alırım.
	Alışverişe, indirimlerden faydalanmak için giderim.
Rol için Alışveriş	Başkaları için alışverişe gitmeyi severim, çünkü onlar iyi hissettiğinde ben de iyi hissederim.
	Hayatımdaki özel insanlar için bir şeyler aldığımda kendimi iyi hissederim
	Arkadaşlarım ve ailem için alışveriş yapmaktan keyif alırım.
	Birisi için en iyi hediyeyi bulabilmek için çarşı-pazar-avm dolaşmaktan keyif alırım.
Fikirsel Alışveriş	Trendleri takip edebilmek için alışverişe giderim.
	Yeni moda akımlarını takip edebilmek için alışverişe giderim.
	Hangi yeni ürünlerin mevcut olduğunu görmek için alışverişe giderim.
	Yeni şeyleri deneyimlemek için alışverişe giderim.
Sosyal Alışveriş	Arkadaşlarım ya da ailemle sosyalleşmek için alışverişe giderim.
	Alışveriş sırasında diğer insanlarla sosyalleşmekten keyif alırım.
	Benim için aile veya arkadaşlarla alışveriş yapmak, bir sosyal etkinliktir.
	Başkalarıyla alışveriş yapmak, o kişilerle bağ kurucu bir deneyimdir.
Rahatlama Alışverişi	Mutsuz bir moddaysam, kendimi iyi hissetmek için alışverişe giderim.
	Alışveriş benim için stresten kurtulmak için bir yoldur.
	Kendime özel bir şey alarak iyi hissetmek istediğimde alışverişe giderim.

Araştırma Modeli ve Hipotezlerin Oluşturulması

Faktörlerin oluşturulmasından sonra, araştırmanın amacına uygun bir şekilde modelin kurulması ve hipotezlerin belirtilmesi gerekmektedir. Araştırma, daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere, hedonik kozmetik alışverişi motivasyonlarının, plansız satın alma tetikleyicileri üzerine olan etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Plansız satın alma davranışı, kısaca tüketicilerin düşünmeyi bir kenara bırakarak, yani bir başka deyişle belirli hislerin tetiklemesiyle, rasyonellikten uzak bir şekilde alışveriş yapma davranışıdır. Özellikle 20. yüzyıl sonrasında kimilerince ekonominin çağı, kimilerince insanın "homo economicus'a" evrilmesiyle birlikte, plansız satın alma davranışı işletme ve pazarlama bilim dallarının birçok farklı alt dalında başta olmak üzere, psikoloji ve sosyoloji gibi birçok farklı disiplin tarafından da incelenmiştir(Verplanken ve Herabadi, 2001).

Bu çalışmada, plansız satın alma davranışının bilişsel ve duygusal boyutları (bir başka deyişle tetikleyicileri) ayrı ayrı ve birlikte olacak şekilde, toplam üç farklı açıdan bağımsız değişken olacak şekilde ele alınmıştır. Bu açılardan ilki olan bilişsel tetikleyiciler, genellikle kişilerin düşünce sistemiyle ilişkili bir yönde çalışacak şekilde kurgulanmıştır. Örneğin, kişilerin alışveriş yapmadan önce düşünmemesi veya alışveriş motivasyonunun içinde niyetin olup olmaması bir bilişsel etkendir. Duygusal faktörler ise, tüketicilerin gördüğü ürünlerin, alışveriş sırasında tüketicilere bir duygusal iniş-çıkış yaşaması üstüne kurgulanmıştır. Örneğin, mağazada bir ürünü bırakamamak veya yeni bir şey görünce kuvvetli bir alma dürtüsü yaşamak duygusal tetikleyicilerin konusudur. Üçüncü bir bağımlı değişken olarak ise, her iki tür tetikleyicinin toplam olarak tek bir plansız satın alma tetikleyicisi olacak şekilde ele alınması söz konusudur.

Yapılan faktör analizi ile, yapay değişkenler elde edilmiş ve bu değişkenler "hedonik kozmetik alışverişi motivasyonlarının 6 faktörünü", bir başka deyişle araştırmanın bağımsız değişkenlerini oluşturmuştur. Bu faktörlerin, plansız satın ama davranışı üzerinde belirlenmiş olan 3 farklı tetikleyici üzerindeki, yani bağımlı değişkenler üzerindeki etkisi ölçülecektir. Bu doğrultuda, aşağıdaki araştırma modeli kurgulanmıştır.

Tablo 4:Araştırma Modeli

Bu araştırma modeline göre, altı ana hipotez oluşturulmuştur:

a. Hipotez 1: Maceracı alışveriş hedonik motivasyonunun, plansız satın alma tetikleyicileri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

b. Hipotez 2: Değer alışverişi hedonik motivasyonunun, plansız satın alma tetikleyicileri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

c. Hipotez 3: Rol için alışveriş hedonik motivasyonunun, plansız satın alma tetikleyicileri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

d. Hipotez 4: Fikirsel alışveriş hedonik motivasyonunun, plansız satın alma tetikleyicileri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

e. Hipotez 5: Sosyal alışveriş hedonik motivasyonunun, plansız satın alma tetikleyicileri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

f. Hipotez 6: Rahatlama alışverişi hedonik motivasyonunun, plansız satın alma tetikleyicileri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Belirlenmiş olan 6 ana hipotezin her birisinin ise, üç alt hipotezi bulunmaktadır ve bu hipotezlerde ilgili motivasyon faktörünün; bilişsel, duygusal ve hem bilişsel hem duygusal şeklinde tanımlanmış olan ilgili plansız satın alma tetikleyicisi üzerinde anlamlı bir etkisi olup olmadığı araştırılacaktır.

Regresyon Analizi

Belirlenmiş olan her bir faktörün, yine anket yoluyla elde edilmiş olan bilişsel, duygusal ve her iki tetikleyiciyi içeren üç farklı plansız satın alma

tetikleyicisi üzerine olan etkisini ve ağırlığını incelemek için doğrusal regresyon analizi kullanılacaktır.

Mevcut araştırma için 6 faktörün bağımsız değişken olduğu göz önüne alındığında, çoklu regresyon analizi kullanılacaktır. Daha önce belirtildiği üzere, toplamda üç farklı şekilde ele alınacak olan plansız satın alma tetikleyicileri ise, bu araştırmanın bağımlı değişkenleridir. Faktörlerin ve tetikleyicilerin skorlarının, regresyon analizi için uygun bir hale getirilebilmesi adına, ilgili grupların kendi içlerindeki aritmetik ortalamaları kullanılmıştır. Analizde, üç farklı çoklu regresyon analizi uygulanarak, bağımsız değişkenlerin (hedonik kozmetik alışverişi motivasyonu faktörlerinin), her bir bağımlı değişken (bilişsel tetikleyiciler, duygusal tetikleyiciler ve tüm tetikleyiciler) üzerindeki etkileri, %95 anlamlılık seviyesinde incelenmiştir.

Uygulanan 3 farklı doğrusal çoklu regresyon analizinin sonuçları, aşağıdaki tabloda listelenmiştir:

Tablo 5: Regresyon Analizi

		B	Sig.
Bağımlı Değişken	Bilişsel Tetikleyici	2.948	.000
Bağımsız Değişkenler	Maceracı Alışveriş	.214	.000
	Değer Alışverişi	-.298	.000
	Rol için Alışveriş	-.206	.000
	Fikirsel Alışveriş	.117	.035
	Sosyal Alışveriş	.015	.771
	Rahatlama Alışverişi	.126	.019
Regresyon	(F(6, 202) = 15.701; p < .000)		
	R Square = .318		

		B	Sig.
Bağımlı Değişken	Duygusal Tetikleyici	1.173	.000
Bağımsız Değişkenler	Maceracı Alışveriş	.175	.001
	Değer Alışverişi	.073	.137
	Rol için Alışveriş	-.033	.504
	Fikirsel Alışveriş	.197	.000
	Sosyal Alışveriş	.048	.303
	Rahatlama Alışverişi	.109	.023
Regresyon	(F(6, 202) = 22.664; p < .000)		
	R Square = .402		

		B	Sig.
Bağımlı Değişken	Tüm Tetikleyiciler	2.061	.000
Bağımsız Değişkenler	Maceracı Alışveriş	.194	.000
	Değer Alışverişi	-.113	.009
	Rol için Alışveriş	-.119	.006
	Fikirsel Alışveriş	.157	.000
	Sosyal Alışveriş	.032	.436
	Rahatlama Alışverişi	.118	.005
Regresyon	(F(6, 202) = 22.411; p < .000)		
	R Square = .400		

Bulgular

Öncelikle, yapılan üç regresyon analizi de istatistiki olarak anlamlıdır. Yine yapılan regresyon analizleri göstermektedir ki, 6 hedonik alışveriş motivasyonunun bilişsel tetikleyicilerin varyans değişikliği üzerinde %31, duygusal ve tüm tetikleyiciler üzerinde ise %40 etkisi bulunmaktadır.

Bilişsel plansız satın alma tetikleyicilerin üzerindeki en büyük pozitif etkiye, maceracı alışveriş motivasyonu sahiptir. Fikirsel alışveriş ve rahatlama alışverişi motivasyonları ise, maceracı alışveriş motivasyonunun yaklaşık yarısı kadar pozitif etkiye sahiptir. Değer alışverişi ve rol için alışveriş motivasyon faktörlerinin ise, bilişsel plansız satın alma tetikleyicileri üzerinde negatif bir etkisi bulunmaktadır. Sosyal alışveriş motivasyonunun ise anlamlı bir etkisi bulunamamıştır.

Duygusal plansız satın alma tetikleyicilerinin üzerindeki en büyük pozitif etkiye ise, fikirsel ve maceracı alışveriş motivasyon faktörleri sahiptir. Yine bu etkinin yaklaşık yarısı kadar pozitif etkiyi ise, rahatlama alışverişi göstermektedir. Değer alışverişi, rol için alışveriş ve sosyal alışveriş faktörlerinin ise anlamlı bir etkisi bulunamamıştır.

Son olarak, tüm tetikleyiciler üzerinde en büyük pozitif etkiye, maceracı alışveriş motivasyon faktörü sahiptir. Bunun dışında, rahatlama alışverişi ve fikirsel alışverişin de anlamlı bir pozitif etkisi bulunmaktadır. Tıpkı bilişsel tetikleyiciler üzerindeki etkisi gibi, değer alışverişi ve rol için alışverişin tüm tetikleyiciler üstünde anlamlı bir negatif etkisi bulunmaktadır. Sosyal alışveriş faktörünün ise, diğer tetikleyicilerde olduğu gibi yine anlamlı bir etkisi bulunamamıştır.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada kozmetik sektörü, rekabetçi yapısından dolayı tercih edilmiş ve sektörün temsil ettiği imgelerden ötürü hedonik alışveriş motivasyonları çerçevesinde ele alınmıştır. Günümüz ekonomik dünyasının, özellikle ülkemizde gitgide yaygınlaşan perakende kozmetik mağazalarının ve artan sektörel pazarlama faaliyetlerinin neticesinde; tüketicilerin kozmetik sektöründeki ürünlere dair plansız satın almaya ne kadar meyilli olduğu; hem genel bir bakış açısıyla, hem de bilişsel ve duygusal boyutlarda incelenmiştir. Aynı zamanda, plansız satın alma davranışına, tüketicilerin hedonik alışveriş motivasyonlarının olası pozitif ve negatif etkileri, yine araştırma kapsamında sorgulanmıştır.

İstatistiki araştırma kapsamında, hedonik alışveriş motivasyon faktörleri, kozmetik alışverişi odağında ölçülmüştür ve bu faktörlerin, belirlenmiş olan bilişsel, duygusal ve toplam plansız satın alma tetikleyicileri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu araştırma sürecinde, faktör analizi ve çoklu doğrusal regresyon analizi yöntemleri, anket yardımıyla elde edilen verilerin anlamlı bir şekilde işlenmesi ve yorumlanabilmesi adına kullanılmıştır. Bu sayede, belirlenmiş olan altı adet hedonik alışveriş motivasyonu faktörünün, üç farklı plansız satın alma davranışı üzerinde çeşitli pozitif ve negatif etkileri keşfedilmiştir.

Bulgular doğrultusunda, maceracı alışveriş, fikirsel alışveriş ve rahatlama alışverişi faktörlerinin, plansız satın almayı her açıdan tetiklediğini söylemek mümkündür. Diğer yandan, değer alışverişi ve rol için alışveriş faktörlerinin ise bilişsel ve toplam plansız satın alma tetikleyicileri üzerinde negatif bir etkisi olduğu da ortaya konulmuştur.

Önermeler bazında incelendiğinde ise, alışverişi bir şekilde hayatının bir parçası haline getiren ve duygusal anlamda bir bağ kuran kişilerin, kozmetik ürünlerini plansız satın alma davranışı gösterebileceği söylenebilir.

Zira pozitif etki gösteren üç faktörün genel olarak ortak özelliği, alışverişe öznel ve duygusal bir bağ kurmuş olduğu görülebilir.

Maceracı, fikirsel ve rahatlama motivasyonlarının detayına inildiğinde, hepsinde bireysel bir tatmin güdüsünün olduğu görülebilir. Bu anlamda üç faktörün birleştiği noktalar, alışverişin kişiler için özel bir yolculuk olduğu, bu yolculuk sırasında kişilere duygu-durumlarında inişler ve çıkışlar yaşatabildiği ve yolculuğu şekillendiren çevresel etmenlerin (yani moda akımlarının ve trendlerin) bu yolculuk üzerinde bir etkisi olduğu söylenebilir.

Kozmetik sektöründeki oyuncular, bu çalışmanın bulgularına istinaden daha detaylı ve nitel araştırmalarla, tüketicilerin alışveriş motivasyonlarını değerlendirebilir ve altında yatan bilişsel faktörleri daha iyi anlayabilir. Bu çalışmanın bulguları, kozmetik alışverişi deneyiminin ve plansız satın almaya iten faktörlerin, alışveriş deneyiminin başlangıcından bitişine kadar bir bütün olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu anlamda tüketiciler arasında bir duygusal değişiklik arayan (macera yaşama, rahatlama veya bilgi edinme) kişilerin tespit edilip bu kişilere uygun bir dille mağazalara çekilmesi test edilebilir ve sonucunda ortaya çıkan alışveriş miktarları incelenebilir, ürün veya kategori bazında kırılımlarla daha detaylı sonuçlara erişilebilir.

Diğer açıdan bakıldığında ise, plansız satın alma üzerinde negatif etkisi olan faktörlerin bireysellikten bağımsız olduğu görülebilmektedir. Değer alışverişi temelde fiyat odaklılık içermekle birlikte, plansız satın alma davranışı ile ruhen ayrıştığı yorumu yapılabilir. Rol için alışverişin negatif etkisinin olması ise, yine birisi için alışveriş yapmanın daha farklı bir gözle ürünlere bakıldığı doğrultusunda açıklanabilir.

Plansız satın alma davranışının, değer alışverişi ile genellikle ters düştüğü bulgusuna istinaden, mağaza planlamaları üzerinde çok yönlü çalışmalar yapılabilir. Kozmetik sektörünün oyuncuları, mağazalarında plansız satın almaya teşvik eden kasa önü gibi alanlara indirimli ürünleri yerleştirmektense, kişileri duygusal/duyusal anlamda etkileyebilecek ya da heyecan uyandıracak ürünleri yerleştirmeyi deneyerek daha detaylı testler ve analizler yaparak daha keskin bulgular elde edebilirler.

Rol için alışveriş motivasyonu için ise, daha detaylı çalışmalar yapılarak bu motivasyonun plansız satın alma davranışı üzerindeki etkisinin sadece kozmetik sektörü özelinde mi, yoksa diğer sektörler üzerinde de benzer bir etkiye sahip olduğu incelenebilir. Bu anlamda ilgili motivasyon, sosyolojik veya kültürel bir boyut içerebilir, ya da tüketiciler kendi öz benlikleriyle alışveriş yapıyor olmak yerine; partner ya da aile ferdi gibi daha farklı personalara bürünerek alışverişlerini yapıyor olabilir.

Sosyal alışveriş faktörünün hiçbir plansız satın alma boyutunda anlamlı bir sonuç vermemesi sebebiyle, hakkında çok fazla yorum yapmak doğru

olmayacaktır. Fakat yine de, kozmetik sektöründe yapılan alışverişlerde sosyalliğin yeri ile ilgili farklı araştırmalar, bu alana daha iyi ışık tutabilir.

Son olarak, hem hedonik alışveriş motivasyonu ölçeği, hem de plansız satın alma ölçeği farklı ülkelerde, farklı sosyoekonomik yapıda insanlar üzerinden yapılan çalışmalarla oluşturulmuş ölçeklerdir. Bu ölçekler, genel alışveriş davranışı üzerinden inşa edilmiş ölçeklerdir. Bu anlamda, her ne kadar bu ölçekler "çeviri – geri çeviri" tekniğiyle oluşturulmuş ve çeşitli istatistiki analizlerle doğrulanmış olsa da; ülkenin kültürü, alışkanlıkları ve ekonomik yapısı göz önüne alınarak daha keskin ölçekler oluşturulabilir.

Kozmetik sektörü profesyonelleri ve araştırmacıları tarafından sahip olunan mevcut bilgi ve yapılacak ileri araştırmalar kapsamında, bu ölçeklerin kozmetik sektörüne uyarlanması yerine doğrudan sektör odaklı ölçekler geliştirilebilir ve yine sektör içinde daha yoğun şekilde uygulanmasıyla daha keskin sonuçlar elde edilebilir. Ancak bu sayede satışların arttırılması ve pazarlama harcamalarının optimize edilmesi kozmetik sektöründeki firmalar için mümkün olacaktır.

Kaynakça

Alatunışık, R. (2007). Yeni Tüketicinin Tüketime Yansıyan Farklılıkları, Yeni Müşteri. İstanbul: Hayat Yayıncılık.

Arnould, M. J., & Reynolds, K. E. (2012). Approach and Avoidance Motivation: Investigating Hedonic Consumption in a Retail Setting. Journal of Retailing, 88(3), 399–411.

Arslan, A. (2015). Kuşak Teorisi ve İç Girişimcilik Üzerine Bir Araştırma. KAÜ İİBF Dergisi, 6(11), 1–24.

Babin, B. J., Darden, W. R., & Griffin, M. (1994). Work and/or Fun: Measuring Hedonic and Utilitarian Shopping Value. Journal of Consumer Research, 20(4), 644–656.

Başarır, Ö. (2009). Algılanan Marka İmajının Tüketici Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi ve Kozmetik Sektöründe Bir Uygulama. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Brink, O. D. (1992). Mill's Deliberative Utilitarianism. Philosophy & Public Affairs, 21(1), 67–103.

Çelebi, C. R. (2004). Türkiye Kozmetik Çöplüğüne Dönüşebilir! Online Kozmetoloji Dergisi, 3(2).

Çeşmecioğlu, S. (2001). Kozmetik Sektörü Araştırması. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Chang, H.-J., Eckman, M., & Yan, R.-N. (2011). Application of the Stimulus-Organism- Response Model to the Retail Environment: The Role of

Hedonic Motivation in Impulse Buying Behavior. The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research, 21(3), 233–249.

Duman, Z. (2014). Tüketim Toplumu, Eleştirel Bir Bakış. Ankara: Kadim Yayınları.

Enginkaya, E., & Ozansoy, T. (2010). Alışveriş Değeri ve Mağaza Seçim Kriterlerinin Belirlenmesinin Hazcı ve Faydacı Alışveriş Değerleri İle İlişkisi: Lise Öğrencileri Üzeirne Bir Araştırma. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(1), 141–155.

Geetha, M. (2009). Advances in Consumer Research. Indian Institute of Technology Madras, 8, 194.

Holbrook, M. B., & Hirschman, E. C. (1982). The Experiential Aspects Of Consumption: Consumer Fantasies, Feelings, And Fun. Journal Of Consumer Research, 9(2), 132–140.

İTO. (2011). Kozmetik. Retrieved February 12, 2018, from www.ito.com

Keleş, N. H. (2011). Y Kuşağı Çalışanlarının Motivasyon Profillerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 2(3), 129–139.

Odabaşı, Y. (2013). Tüketim Kültürü, Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Piron, F. (1993). A Comparison of Emotional Reactions Experienced by Planned, Unplanned and Impulse Purchasers. Advances in Consumer Research, 20, 341–344.

Puri, R. (1996). Measuring And Modifying Consumer İmpulsiveness: A Cost-Benefit Accessibility Framework. Journal of Consumer Phsycoholoy, 5, 87–113.

Riediger, M., Schmiedek, F., & Wagner, Gert G Lindenberger, U. (2009). Seeking Pleasure and Seeking Pain: Differences in Prohedonic and Contra-Hedonic Motivation From Adolescence to Old Age. Association for Psychological Science, 20(12), 1529–1535.

Sarıkaya, N., & Altunışık, R. (2011). Kişisel Bakım'' Olgusu ve Kişisel Bakım Ürünlerine Yönelik Tüketici Tutum ve Tercihlerini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 6(2), 389–413.

Senbir, H. (2004). Z "Son insan" mı? İstanbul: Okyanus Yayıncılık.

Silva, G., & Moretti, A. (2014). The Y Generation Myth: Evidences Based on the Causality Relations Among Age, Diffusion and Adoption of Technology of College Students of São Paulo State. Future Studies Research Journal: Trends and Strategies, 6(1), 32–52.

Spangenberg, E. R., Voss, K. E., & Crowley, A. E. (1997). Measuring The Hedonic And Utilitarian Dimensions Of Attitudes: A Generally Applicable Scale. Advances in Consumer Research, 24, 235–241.

TCEB. (2012). Kozmetik sektörü. Ankara.

TDK. (n.d.). Türk Dil Kurumu. Retrieved March 1, 2016, from http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts

Tilley, J. J. (2012). Hedonism. In Encyclopedia of Applied Ethics (2nd ed.). Academic Press.

TOBB. (2008). Türkiye Kozmetik ve Temizlik Sanayi Ürünleri Sektör Raporu. Ankara.

Tolbize, A. (2008). Generational differences in the workplace. Research and Training Center on Community Living, 5(2), 1–21.

Ünal, S. (2008). İçgüdüsel Alışveriş. Ankara: Detay Yayıncılık

Verplanken, B., & Herabadi, A. (2001). Individual Differences in Impulse Buying Tendency: Feeling and no Thinking. European Journal of Personality(15), 71-83.

ECO-GASTRONOMY, TOURISM AND SUSTAINABILITY: THE RISE OF SUSTAINABLE RESTAURANTS IN THE WORLD /

S. Gül GÜNEŞ

(Assoc. Prof. Dr., Selcuk University)

1. Introduction

Over the last decades, tourism has experienced continued growth and increased diversification becoming one of the fastest developing economic sectors in the world. These dynamics have turned it into a key driver for socio-economic progress in nations worldwide.

Today, tourism is one of the major sectors in international trade and one of the main wealth creators for many developing countries. Tourism means jobs, poverty eradication, gender equality, and the protection and promotion of our natural and cultural heritage (World Tourism Organization, 2013).

Tourism offers a privileged means of raising environmental awareness among the general public. It also represents a valuable opportunity to support traditional economic activities and to improve the quality of life (EUROPARC, 2010).

Tourism, as the largest global service industry and one of the top industries for poor countries, has an important role to play in reversing these catastrophic trends. As UN Secretary General Ban Ki- Moon states, "One of the world's largest economic sectors, tourism is especially well- placed to promote environmental sustainability, "green" growth and our struggle against climate change through its relationship with energy" (CREST, 2015).

Tourism has many characteristics that make it especially valuable as an agent for development. As a cross cutting sector, it stimulates productive capacities from trade and the provision of jobs linked to the tourism value chain. In particular, it thrives on assets, such as the natural environment, a warm climate, rich cultural heritage and plentiful human resources, in which developing countries have a comparative advantage. However, tourism can also be a source of environmental damage and pollution, a heavy user of scarce resources and a cause of negative change in society. For these reasons, it is imperative for it to be well planned and managed, embracing the principles of sustainable tourism, defined as "tourism that takes full account of its current and future economic, social and environmental impacts, addressing the needs of visitors, the industry, the environment and host communities" (World Tourism Organization, 2013: 10).

While tourism is a major force for development it has a number of negative aspects:

• Tourism is a significant and growing contributor to climate change, currently accounting for around 5% of global CO2 emissions, mainly generated by transport but also by the operation of tourism facilities such as accommodation.

• Local pollution of land and water from poor treatment of solid and liquid waste by tourism businesses and from the activities of tourists can be a problem in some areas

• Accommodation businesses are often major users of non-renewable and precious resources, such as land, energy and water. In some areas a resort may consume many times more water per person than the local community with which it competes for supply.

• Poorly sited tourism development and inappropriate activities can be very damaging to biodiversity in sensitive areas. Negative impacts to cultural heritage sites can occur where there is poor visitor management.

• Tourism can have negative impacts on local society, through restricting access to land and resources and leading to an increase in crime, sexual exploitation and threats to social and cultural traditions and values.

• While tourism is well placed to generate accessible jobs, poor working conditions are sometimes found in the sector.

• The economic performance of the sector is susceptible to influences on source markets, such as economic conditions, natural events and security concerns, although recovery may be rapid when circumstances change.

All of the above negative aspects underline the need for tourism to be very carefully planned and managed in developing countries. This requires governments to establish and implement clear policies on the control and management of the sector, in conjunction with all tourism stakeholders.

In order to develop the tourism sector in a sustainable manner and enhance the local socio-economic impact from tourism, many developing countries have made tourism a priority in their national development policies, and are trying, with the support of donors and development organisations, to formulate and implement interventions to increase tourism's contribution to poverty reduction (World Tourism Organization, 2013: 16-17).

1.1.Tourism and Sustainability

Tourism that leads to the management of all resources in such a way that economic, social, and aesthetic needs can be fulfilled while maintaining cultural integrity, essential ecological processes, biological diversity, and life support systems (CREST, 2015).

The Triple Bottom Line of sustainability is the implication that assessment of business results should be based on not only economic performance,

but also on environmental and social impacts as well (Sheth, Sethia & Srinivas, 2011).

Sustainable tourism should not be regarded as a separate component of tourism, as a set of niche products, but rather as a condition of the tourism sector as a whole, which should work to become more sustainable.

The UNWTO has defined sustainable tourism as "tourism that takes full account of its current and future economic, social and environmental impacts, addressing the needs of visitors, the industry, the environment and host communities".

A further elaboration of sustainable tourism by UNWTO refers to the need for it to:

• Make optimal use of environmental resources that constitute a key element in tourism development, maintaining essential ecological processes and helping to conserve natural heritage and biodiversity.

• Respect the socio-cultural authenticity of host communities, conserve their built and living cultural heritage and traditional values, and contribute to inter-cultural understanding and tolerance.

• Ensure viable, long-term economic operations, providing socio-economic benefits to all stakeholders that are fairly distributed, including stable employment and income-earning opportunities and social services to host communities, and contributing to poverty alleviation (World Tourism Organization, 2013: 17). More specifically UNWTO and UNEP identified 12 aims for sustainable tourism (UNWTO and UNEP, 2005):

• Economic viability: To ensure the viability and competitiveness of tourism destinations and enterprises, so that they are able to continue to prosper and deliver benefits in the long term.

• Local prosperity: To maximize the contribution of tourism to the prosperity of the host destination, including the proportion of visitor spending that is retained locally.

• Employment quality: To strengthen the number and quality of local jobs created and supported by tourism, including the level of pay, conditions of service and availability to all without discrimination by gender, race, disability or in other ways.

• Social equity: To seek a widespread distribution of economic and social benefits from tourism throughout the recipient community, including improving opportunities, income and services available to the poor.

• Visitor fulfilment: To provide a safe, satisfying and fulfilling experience for visitors, available to all without discrimination by gender, race, disability or in other ways.

• Local control: To engage and empower local communities in planning and decision making about the management and future development of tourism in their area, in consultation with other stakeholders.

• Community wellbeing: To maintain and strengthen the quality of life in local communities, including social structures and access to resources, amenities and life support systems, avoiding any form of social degradation or exploitation.

• Cultural richness: To respect and enhance the historic heritage, authentic culture, traditions and distinctiveness of host communities.

• Physical integrity: To maintain and enhance the quality of landscapes, both urban and rural, and avoid the physical and visual degradation of the environment

• Biological diversity: To support the conservation of natural areas, habitats and wildlife, and minimize damage to them.

• Resource efficiency: To minimize the use of scarce and non-renewable resources in the development and operation of tourism facilities and services.

• Environmental purity: To minimize the pollution of air, water and land and the generation of waste by tourism enterprises and visitors.

The achievement of sustainable tourism involves from a mix of public- and private-sector incentives for tour operations and accommodation providers helping to monitor, manage and review negative social, environmental and economic impacts of tourism. The capacity to develop tourism will still depend upon practices limiting visitors, zoning recreation and increasing yield from visitors to help reduce these impacts. Long-term sustainable tourism also requires visitors and operators to consider learning ways in which tourism can provide opportunities for hosts to improve quality of life and a clearly beneficial experience for guests and hosts (Wiltshier, 2012: 211).

2. Gastronomy Tourism

Food is a basic physiological requirement to sustain life; it was one of Maslow's lowest-order needs. The manner in which food has been consumed throughout history has been shaped by wider societal traditions, customs and fashions, and it would not be overgeneralising to say that it was reflective of a shared experience of enjoying meals with family members, friends and relatives. Since industrialisation, the quicker pace of postmodern societies has witnessed a shift toward faster food production and consumption, the increased importance of fast foods in western societies and increasingly so in developing societies and, for some people, a key part of their overall eating practices. Quicker cooking processes and the acceptance of homogenised foodstuffs that lack flavour, taste and quality are perhaps

symptomatic of the increased pace at which people live their lives today wherein the basic tasks of food preparation and cooking time are not as easily accommodated (Boyd, 2016 :166).

The importance of local food is increasing day by day. According to Pittsburgh Magazine (2019), there are ten reasons to eat local food:

1. Local food translates to more variety.
2. Buying locally grown food is fodder for a wonderful story.
3. Eating local means more for the local economy.
4. Local food just plain tastes better.
5. Local food builds community.
6. Eating local is healthier for you.
7. Locally grown produce is fresher.
8. Buying local food keeps us in touch with the seasons.
9. Eating local supports a clean environment.
10. Supporting local preserves open space.

Historically, the role of food in tourism was much underrated, academically and by the travel industry itself. Yet, since travel began food has been a very important element of the tourist experience. All tourists have to eat every day, and so destination food is intrinsically important, whether it is a primary or secondary motivation. During the last two decades, the study of gastronomy has progressed rapidly, encompassing a range of disciplines, including history, geography, anthropology, ethnography and sociology (Povey, 2012: 82).

Gastronomy is about people and places – to tell a story; value the tangible and intangible; harnessing technology as a tool to preserve and promote authenticity in local communities, enhancing the consumer experience (Anonymous, 2018). According to Povey (2012:82), gastronomy is a key motivation to travel and is able to satisfy our neophilic desires to try new foods, which some consider has been fundamental to our ability to succeed as a species, enabling us to derive nutrients from a variety of sources. It can make an important contribution to the sustainable development goals: set policies and business strategies for food waste, community empowerment and job creation (Anonymous, 2018).

Gastro-tourism (Gastronomy Tourism) is now viewed as a distinct sector of the industry. Gastronomy tourism is a form of tourism through which participants can experience the culinary culture of a given place and enjoy the

regional foods created by the climate, ingredients, culture, customs, traditions and history of that locale. It can provide the following benefits (UNWTO, 2018):

– Gastronomy tourism enables differentiation and unique positioning among regions;

– Gastronomy tourism has the potential to provide visitors with new values and experiences;

– Gastronomy tourism can be implemented in underdeveloped regions and those lacking in tourism resources (possible even in small villages);

– Gastronomy tourism is easy to introduce and to be developed as story for the promotional and marketing purposes; and

– Gastronomy tourism provides the region with high revenue and imparts in visitors a desire to return.

As global tourism is on the rise and competition between destinations increases, unique local and regional intangible cultural heritage has become increasingly the discerning factor for the attraction and amusement of tourists. Gastronomy tourism has emerged as particularly important in this regard, not only because food and drink is the central to any tourist experience, but also because the concept of gastronomy tourism has evolved to encompass cultural practices and include in its discourse the ethical and sustainable values of the territory, the landscape, the sea, local history, values and culture heritage (UNWTO, 2016).

According to World Tourism Organization-UNWTO (2016), gastronomy tourism has emerged as an indispensable resource, adding value and providing a solution to an increasingly pressing need for destinations to stand out and offer unique products. Five fundamental reasons behind these ever-growing phenomena are (UNWTO, 2016):

1. A destination´s need to differentiate itself and develop a unique selling proposition naturally leads to a search for authenticity, and there is nothing better than intangible heritage to achieve authenticity, a domain in which Gastronomy predominates.

2. Destinations turn to Gastronomy to attract the kinds of tourists interested in immersing themselves in places and cultures that they visit. This traveller profile has the potential for increased spending, a more balanced distribution in the territory and to have a greater impact on the entire tourism value chain.

3. Gastronomy tourism has the potential to direct tourism flow to less visited locations, which could mean a radical improvement in terms of new opportunities and economic development for these regions.

4. Gastronomy enables the design of an effective communication strategy, using a narrative that easily appeals to the emotions of potential visitor and provides a deeper and more meaningful experience that can leave a more lasting impression.

5. This memorable and authentic experience generates visitor loyalty. These visitors, can, in turn become effective ambassadors, working to share their positive experience with other travellers.

As mentioned in the 1st UNWTO Global Report on Gastronomy Tourism, 88.2% of destinations consider gastronomy a strategic element in defining its image and brand. The World Food Travel Association estimates that gastronomy tourism generates an economic impact of $150 billion annually. According to the Global Food Tourism Report by Mintel, which specializes in market research and consumer behaviour, for 27.3 million American tourists, the main motivation for travel is to engage in gastronomic activities (UNWTO, 2016).

Gastronomy tourism embodies the traditional values embedded in the development of modern day tourism in general. These include respect for culture, tradition, authenticity and sustainability. Gastronomy tourism represents an opportunity to constantly revitalize and diversify tourism, promote local economic development, involve many different professional sectors and bring new uses to the primary sector. Hence, gastronomy tourism contributes to promoting and branding destinations, maintaining and preserving local traditions and diversities, and harnessing and rewarding authenticity. Some destinations use their unique cuisine for branding purposes (UNWTO, 2017).

According to "The Report on Gastronomy Tourism: The Case of Japan"; two end goals for sustainable regional development by means of gastronomy tourism were defined (UNWTO, 2018):

1. Destination development: Developing a destination that not only receives attention domestically and abroad, but is actually visited by tourists; and

2. Culinary-culture preservation: Preserving the traditional culinary culture, environment and way of life of a region that already enjoys a number of visitors.

2.1. Eco-gastronomy and Slow Food

The increasing interest in gastronomy and gastronomic heritage, in combination with environmental awareness and concern, are important reasons for the development of eco-gastronomy. Gastronomy could be defined as 'reflective cooking and eating'. Eco-gastronomy can be defined as 'reflective cooking and eating in which environmental concern becomes a major factor in the choice of ingredients, in preparation and in marketing'. In the

field of eco-gastronomy, 'Slow Food Movement' has over the last 25 years become an increasingly important actor and the source of inspiration. In the beginning its ideas and policies were very much based on Italian socio-political circumstances. This gastronomic and ecological movement has, however, become almost worldwide in scope (Nilsson, 2013: 190).

Like all revolutionary ideas, slow food started from the reaction of one individual to a singular event that would evolve into a distinct global movement. That person was Carlo Petrini. The event was the 1986 opening of a McDonald's fast-food chain restaurant in Piazza di Spagna, near the Spanish Steps in Rome. This crusade became known as the Slow Food Movement, out of which would evolve a much broader movement known as the 'Slow Movement', eventually embracing many facets of peoples' lives beyond food. A strong political activist and member of the communist Partito di Unita Proletaria, Petrini came to prominence in food circles first in the late 1970s for his culinary articles in a number of communist papers, and as one of the leading founding members of Arcigola, the Italian nonprofit food and wine association established in 1983. Following resistance to the opening of the McDonald's branch, Petrini, along with a group of other Italian activists, started the idea of slow food with the initial aim of defending regional traditions, good food and gastronomic pleasures, alongside promoting a slower pace of living. Carlos Petrini formed the embryonic Slow Food Movement, which was officially launched in December 1989 in Paris with the signing of the 'Slow Food Manifesto'. The manifesto had strong communist undertones, critical of modern advances starting from the industrialisation era to the present trends in globalisation that have ushered in 'fast food'. The movement adopted the snail as both its patron and symbol, recognising it as 'an idea and a way of life that needs much sure but steady support'. The snail was chosen as the symbol for slow food as it moves slowly, calmly eating its way through life; it is also a culinary specialty around the northern Italian town of Bra where the Slow Food Movement was born. The movement's manifesto railed against a fast-paced lifestyle, stating that this factures customs. The faction's starting point was in the kitchen with food that would 'let us rediscover the rich varieties and aromas of local cuisines', and be the alternative, the avant-garde's riposte to the 'fast life' which had "changed our lifestyle and now threatens our environment and our land and cityscapes". The Slow Food Movement campaigns to prevent the disappearance of local food cultures and traditions, aims to counteract the rise of fast lifestyles and combats people's lack of interest in the food they consume. It promotes locally grown food and challenges increased food miles and carbon footprints created through ever-increasing networks linking production with consumption. Food is viewed as being tied to other aspects of life, including culture, agriculture, the environment, politics and political culture. On its website, the Slow Food Foundation states "through our food choices we can

collectively influence how food is cultivated, produced and distributed, and as a result bring about great change" (Boyd, 2016; Robinson, 2012).

Since its beginnings, Slow Food has grown into a global movement involving millions of people in over 160 countries, working to ensure everyone has access to good, clean and fair food. The slow food ethos from its outset was based on a philosophy of food and food production defined by three interrelated principles or tenets of good, clean and fair:

• Good: fresh and flavoursome seasonal diet that satisfies the senses and is part of our local culture, as well as being natural, both in terms of choice of raw materials and production methods used;

• Clean: respect for the environment, including sustainable farming practices, animal husbandry and an agro-industrial production chain (processing, marketing and consumption) that protects ecosystems and maintains biodiversity, and;

• Fair: accessible prices for consumers and fair conditions and pay for small scale producers (Slow Food International, 2019).

Today, slow city and slow travel also popular aspects related to slow food. Slow city seeks to extend slow food's philosophy to all aspects of urban living, providing an agenda of local distinctiveness and urban development. On the other hand, slow tourism has emerged from the Slow Food and Slow City movements (Robinson, 2012).

3. Sustainable Restaurants

Gastronomy tourists tend to look for more authentic and local experiences. Many tourist experiences involve either consuming food and drink, or deciding what and where to consume. One of the essential tasks in developing and marketing gastronomy tourism, therefore, is to find ways to add value to the eating experience in order to make it more memorable. This is especially important since control of the tourist market has shifted from producer to consumer, and consequently, to the traveller who is not only seeking quality service but is also interested in playing an active role in creating their own authentic experiences. Local dining holds great appeal to this type of tourist who tends to be more educated, and is therefore more discerning and demanding (UNWTO, 2017).

The segment of consumers who consciously buy ethical or sustainable products, like organic, fair trade or animal friendly, is increasing, and like for any other marketable product, consumer acceptance is crucial for the success of sustainable products. A study by Vermeir and Verbeke (2004) found that young consumers are more highly involved in sustainable food consumption than any other sector. Sustainable food products are perceived by

many consumers to be better with regard to taste, quality, safety, and freshness. If companies can make their products desirable, consumers will want to buy them, regardless of the possible higher price than a non-sustainable food product. Food organizations not built with sustainability values need to make the transition in their core ideology and change their organizational culture over time towards sustainability or they will no longer be successful in today's world. Several food and beverage companies were founded on the production of organic and sustainable products, and have seen great success as a result (Forster 2013:5).

Sustainable restaurant has come out of the need to meet every higher numbers of consumers who want sustainable healthy food and who are aware that having certain lifestyle habits reduces environmental impact. The focus on being environmentally has urged the restaurant industry to invest enormous efforts into developing and promoting eco-friendly goods, and encouraged restaurant industry professionals to establish green organizations such as Green Restaurant Association and The Sustainable Restaurant Association (Doğan, Nebioğlu and Demirağ, 2015: 4).

"Green restaurants" have been defined as "new or renovated structures designed, constructed, operated, and demolished in an environmentally friendly and energy efficient manner". Compared to a traditional restaurant, a green restaurant devotes effort to the three Rs (reduce, reuse, and recycle) and the two Es (energy and efficiency). In addition, Jang et al. (2011) indicated that green restaurant refers to one that offers a selection of green food menu items that use locally grown or organic certified food, as well as one that implements green practices. Chen et al. (2013) suggested that green restaurants refer to restaurants that provide green food on their menus, such as organic, local and sustainable food, and restaurants that integrate green practices into their service process to implement the idea of environmental protection and ecological maintenance. According to Pacific, Gas and Electric's Food Service Technology Center, restaurants consume the largest amount of energy in the world compared to other types of commercial buildings. Restaurants and other food-service facilities use 2.5 times more energy per square foot than other commercial buildings. In addition, restaurants generate a greater amount of garbage daily than most other retail businesses. For example, restaurants in the USA consume a vast volume of disposable products, water and energy, with the annual cost of electricity and gas averaging $161 dollars per seat. Additionally, restaurants are responsible for about 33% of all electricity used in the United States, and an average restaurant uses about 300,000 gallons of water each year. Therefore, the adverse effects on the environment from the restaurant industry would be considerable if such business did not pursue green practices (Doğan, Nebioğlu and Demirağ, 2015: 4).

® Green Restaurant Association (GRA), established in USA in 1990, is a national non-profit organization that provides a convenient and cost-effective way for restaurants, manufacturers, distributors, and consumers to become more environmentally responsible. The purpose of the GRA certification standards is to provide a transparent way to measure each restaurant's environmental accomplishments while providing a pathway for the next steps each restaurant can take towards increased environmental sustainability. The standards reflect 28 years of research in the field of restaurants and the environment. Thousands of restaurants and hundreds of thousands of restaurant personnel have provided the living laboratory for the continued evolution of the GRA Standards. There are eight environmental categories including standards. These are (Green Restaurant Association, 2019):

1. Water efficiency
2. Water Efficiency
3. Waste Reduction and Recycling
4. Sustainable Durable Goods & Building Materials
5. Sustainable Food
6. Energy
7. Reusables & Environmentally Preferable Disposables
8. Chemical and Pollution Reduction
9. Transparency & Education

The Sustainable Restaurant Association (SRA) is also national not-for-profit membership association, providing restaurants with advice and support to help them navigate the whole spectrum of sustainability issues. The SRA is a community of foodservice businesses, suppliers and discerning diners working together to create a sustainable foodservice industry for people and planet. Their vision is to be the intersection of the foodservice industry and the sustainable food movement. As well as membership, the SRA rewards and celebrates restaurants who are leading the field with a 'sustainability rating' based on an independent accreditation covering all the different aspects of the restaurant's operations. The SRA also highlights issues such as declining fish stocks, food waste and animal welfare through consumer campaigns designed to engage the public and encourage them to make more sustainable choices whether dining out or in. They define sustainable restaurants as restaurants that are making an active commitment to being more sustainable, by addressing issues and activities that fall into our 14 areas of sustainability. These sustainability criteria fit into three categories (Sustainable Restaurant Association, 2019);

• Sourcing (Local and seasonal, environmentally positive farming, ethical meat and dairy, sustainable fish, fair trade)

• Environment (Supply chain, energy efficiency, water saving, waste management and workplace resources), and

• Society (Healthy eating, community engagement, treating people fairly and responsible marketing).

4. Results and Discussions

Tourism is one of the quintessential experience sectors that will come to dominate the economy. As the basis of the economy shifts from delivering services to staging experiences, the quality of the basic elements of the product are increasingly being taken for granted by consumers, who demand engaging and absorbing experiences as part of the tourism and gastronomy product. With increasing global competition between tourist destinations, the search for distinctive experiences becomes more intense.

Strong gastronomic experiences in tourism are typically rooted in the unique aspects of gastronomy that can only be found in a particular location. Gastronomy tourism products contribute significantly to making a destination more attractive because of the pivotal role of food in the holistic experience of a place, paired with the ingredients of landscape, culture and history.

In order to develop gastronomy tourism, destinations must have resources as well as a well-managed destination strategy, with which one can build a well-structured story that appeals to tourists. According to UNWTO (2017), 10 keys to strengthen the management of gastronomy tourism:

1. Gastronomy tourism is dynamic: As an essential part of culture, gastronomy tourism should not be approached as something static, but analyzed as a living entity that is subject to constant change.

2. Maximize the opportunities of sustainable tourism management: Gastronomy tourism embraces the dimensions of sustainable development – it is a tool for economic development, cultural preservation and local community empowerment

3. Diversify the cultural tourism attractions: Gastronomy plays a fundamental role in diversifying the tourism offer through new cultural products and enhancing the visitor experience.

4. Reduce seasonality in destinations through gastronomy tourism: Unlike other market segments with high seasonality (such as snow tourism, or sun and beach tourism), gastronomy tourism can be developed throughout the year, and may also play a key role in attracting demand during low season.

5. Encourage territorial decentralization of tourism, boosting local economies: Gastronomy tourism can become an essential tool for the revitalization of local businesses and economies through the promotion of tourism services provided by local residents.

6. Promote social inclusion and redistribution of income: Gastronomy tourism offers a unique opportunity to promote the local cuisine and traditions at different levels within a society.

7. Strengthen coordination between sectors to address the phenomenon of tourism globally: Gastronomy tourism management requires defining strategies beyond the tourism sector, therefore, a holistic vision for development may be achieved among different areas of government (Tourism, Agriculture, International Trade, Environment, Natural Resources, among others).

8. Promote public-private partnerships at different levels and across the value chain: Professionals from accommodation, tour operators, travel agencies, and many other stakeholders of the value chain need to work closely and together with public sector in order to develop tourism policies and successful products.

9. Encourage the active participation of local communities: Gastronomy tourism is based on the traditions and customs of local people, and therefore, their participation as well as their gradual adaptation to tourism through awareness and capacity building activities is a key area.

10. Promote an authentic experience based on cultural identity: The experience of gastronomy tourism should be grounded in the authentic culture and genuine values of the host community.

On the other hand, gastronomy tourism value chains include (UNWTO, 2018):

- Ingredients (manufacturers)
- Processing distribution (business)
- Recipes/menus (chefs)
- Providing cuisine (restaurants)
- Providing information (tourism)
- Tourism
- Sustainable regional development (Culinary-culture preservation, destination development).

As restaurateurs increasingly adopt innovative, sustainable practices, the National Restaurant Association examined what measures they are taking to

conserve resources and operate more sustainably. The Association surveyed 500 restaurant owners and operators about their environmental efforts and sustainability opportunities and challenges within their operations. More than 1,000 consumers also were surveyed about the best methods for restaurants to promote sustainability practices to customers. The results show that restaurants of all types are innovating and making progress. From independent operators to large restaurant chains, the foodservice industry is reducing its energy and water consumption, minimizing waste creation, and connecting with environmentally aware guests. According to the results:

1. Efficient equipment is now standard in many restaurants. Most restaurants use energy-efficient lighting, and many use U.S. Environmental Protection Agency Energy Star®-rated kitchen equipment. Water-saving innovations are also gaining ground, from low-flow toilets to efficient pre-rinse spray valves.

2. Restaurant operators are recycling and focused on packaging. Large majorities of restaurant operators engage in recycling. Most restaurant operators source at least some packaging and supplies made of recycled content.

3. Reducing food waste is an emerging area for action. About half of restaurant operators track food waste in their operations, with many of them doing so daily. More than one in five operators donate edible leftovers to charity and more than one in ten compost at least some of their leftover food.

4. Sustainability is a mainstay on restaurant menus. Restaurant operators and chefs say environmental sustainability, local sourcing and food waste reduction are among the top trends affecting restaurant menus. As both operators and consumers increase their knowledge about where and how food is produced, menus are also evolving to reflect the growing request for transparency (National Restaurant Association, 2018: 1).

According to a 2009 National Restaurant Association survey, 44 percent of consumers are likely to make a restaurant choice based on a restaurant's efforts to conserve energy and water, and 60 percent say they are more likely to visit a restaurant offering food that is environmentally responsible. Some guides and practical recommendations can help restaurants to be sustainable. For example, in collaboration with the Seattle Chefs Collaborative and the Puget Sound Regional Council's Regional Food Policy Council, the 2011 University of Washington Masters of Urban Planning Studio has developed a set of voluntary, practical recommendations for the restaurant and hospitality industry to guide environmentally, economically, and socially responsible choices. These recommendations are grouped into six areas in the Road Map:

1. Food Sourcing: Food is what brings customers into restaurants and success hinges on the quality of the food. Increasingly, customers want quality, local food that is grown and produced using environmentally sound practices. Restaurants can leverage this growing societal desire to consume sustainable food by providing local, organic, responsibly raised food choices to consumers.

2. Water: Clean water is one of our most valuable resources. Even though more than 70 percent of the world is covered by water, only one percent of that water is available for human use. By reducing your water usage both inside and out, you can save money and help the environment. From landscaping with native plants to installing aerators in faucets, solutions range from major changes to small adaptations, and vary in cost. Across the country, restaurant owners are becoming more aware and responsive to our future needs and are making these changes to improve their water efficiency. According to the National Restaurant Association, about four in ten full-service restaurant operators installed water saving ware-washers and toilet fixtures in the last two years.

3. Energy and Built Environment: Energy and the Built Environment covers a broad spectrum of green issues that apply to many industries. Most of the resources are national organizations that have grown up in other industries that today's restaurant benefits from. According to several sources, the restaurant industry continues to be a leader in energy usage. Our awareness to food borne illnesses, public health, disease prevention, and the invention of electrical distribution has driven much of the restaurant industry's dependence on energy. It may not be possible to convert to a zero energy use restaurant, but there are ways for restaurants to reduce their energy demand and become more energy efficient. Innovative restaurants are producing a portion or even all of their energy.

4. Waste Management: A typical restaurant and commercial kitchen waste stream consists of 65 percent compostable organic material; 30 percent recyclables such as cardboard, glass, tin, and aluminium cans; and five percent garbage. Food waste is a wasted valuable resource that has huge economic and environmental impacts. Food disposed in a landfill quickly rots and becomes a significant source of methane — a potent greenhouse gas with 21 times the global warming potential of carbon dioxide. Landfills account for more than 20 percent of all methane emissions. Reducing, recovering, and recycling food waste diverts organic materials from landfills and incinerators, reducing greenhouse gas emissions from landfills and waste combustion. Organic materials recycling fees on a per ton basis are generally half of waste disposal service fees. Recycling and reusing is also much less expensive than waste disposal service fees.

5. Green Cleaning: Restaurants use many products for cleaning and pest control. An estimated 35% of conventional cleaning products can cause blindness, respiratory problems, severe skin damage, or damage to organs through the skin. Some ingredients in cleaning products are associated with eutrophication of streams and toxicity to aquatic organisms. However, it is possible to keep restaurants clean and free of pests without causing human health and environmental problems. Some green cleaning products are less expensive than conventional products, particularly those made with common ingredients such as vinegar, baking soda, and soap. When buying cleaning products, read the labels and product information to make sure they are non-toxic and effective.

6. Economy and Community: Beyond reducing measurable environmental impacts, sustainable restaurants also contribute positively to the local community in a number of ways, whether it is through economic contributions, community engagement, or raising awareness about sustainability and food. The changes suggested in this section both promote community well-being and benefit restaurants through positive publicity, increased employee productivity and job satisfaction, and other benefits. For example, only 14% of accommodation and food service workers receive paid sick leave, though paid sick leave may improve the health of workers and limit the spread of disease, increase productivity, and reduce turnover. Adding healthy meal options can allow customers to improve their own physical health, in addition to drawing in individuals or groups with a variety of dietary preferences. The following pages explore creative ways to contribute to the local economy and community, and highlight a few local restaurants that are leading the way (Anonymous, 2011).

Sustainable tourism development will be possible if all the important elements of tourism can have this perspective. There is an increasing number of sustainable restaurants all over the world. Because, the importance of sustainable and green restaurants are increasing day by day. This situation is becoming more important in terms of development of gastronomy tourism in a destination also. In this sense, it is important that sustainable restaurants become widespread and become preferable.

References

Anonymous (2011). Road Map a Greener Restaurant. University of Washington-Urban Design and Planning Studio Project, http://courses.washington.edu (13.03.2019)

Anonymous, 2018. 4th UNWTO World Forum on Gastronomy Tourism Closing Remarks. 30 May to 1 June 2018 in Bangkok, Thailand.

Boyd, S.W. (2016) Reflections on Slow Food from 'movement' to an Emergent Research Field. Heritage Cuisines-Traditions, Identities and Tourism, Ed.D.J.Timothy, London:Routledge.

CREST-Center for Responsible Travel (2015). The Case for Responsible Travel: Trends and Statistics 2015, Transforming the Way the World Travels. Washington.

Doğan, H., Nebioğlu O. & Demirağ, M. (2015) A Comparative Study For Green Management Practices in Rome and Alanya Restaurants From Managerial Perspectives. Journal of Tourism and Gastronomy Studies 3/2 (2015) 3-11.

EUROPARC (2010). European Charter for Sustainable Tourism in Protected Areas-The Charter. Germany.

Forster, A. (2013). Sustainability: Best Practices in the Food Industry. UW-L Journal of Undergraduate Research XVI, pp.1-9.

Green Restaurant Association (2019) Green Restaurant Certification Standards http://www.dinegreen.com/certification-standards (14.04.2019).

The Sustainable Restaurant Association (2019). Who We Are? https://thesra.org/sustainability-rating/ (12.04.2019)

National Restaurant Association (2018) The State of Restaurant Sustainability. 2018 Edition, 24 pp.

Nilsson, J.H. (2013). Nordic Eco-gastronomy. Sustainable Culinary Systems: Local Foods, Innovation, Tourism and Hospitality. Eds: C.M.Hall&S.Gössling, London: Routledge.

Pittsburgh Magazine (2019). Western Pennsylvania Local Food Guide 2019. Retrieved from https://www.pittsburghmagazine.com/FarmToTable19_LR.pdf (1.04.2019).

Povey, G. (2012). Gastronomy and Food Tourism. Tourism-The Key Concepts. Ed: P. Robinson, London: Routledge.

Robinson, P. (2012). Slow Tourism. Tourism-The Key Concepts. Ed: P. Robinson, London: Routledge.

Sheth, J. N., N.K. Sethia, and S. Srinivas (2011), "Mindful Consumption: A Customer-Centric Approach," Journal of the Academy of Marketing Science, 39 (August), 21-39.

Slow Food International (2019). About Us. https://www. slowfood.com/ about-us/ (14.04.2019).

UNEP ve WTO. 2005. Making Tourism More Sustainable: A Guide for Policy Makers, World Tourism Organization, 209 s.

UNWTO (2016) UNWTO Gastronomy Network Action Plan 2016/2017. Madrid, 33 pp.

UNWTO (2017). Affiliate Members Report, Volume sixteen – Second Global Report on Gastronomy Tourism, UNWTO, Madrid.

UNWTO (2018) Report on Gastronomy Tourism: The Case of Japan. Affiliate Members Report: Volume Seventeen, Retrieved from www.e-unwto.org (30.03.2019).

Wiltshier, P. (2012). Sustainable Tourism. Tourism-The Key Concepts. Ed: P. Robinson, London: Routledge.

ÇAĞIMIZ SORUNLARI KARŞISINDA FELSEFE /

Murat SATICI

(Dr. Öğr. Üyesi; Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Özet

Çağdaş dünyanın sorunlarını tartışabilmek, günümüzde felsefi bir bilgi birikimine ve bakış açısına ihtiyaç duyan interdisipliner bir analizi gerektiriyor. Her çağda olduğu gibi çağımız sorunları da teori ve pratik arasında ayrım yapıp felsefeyi salt teori olarak görmeyi engelliyor. Artık interdisipliner yaklaşımla yaşam dünyasındaki her sorun üzerine felsefi bir araştırma yapmak kaçınılmaz hale gelmiştir. Felsefenin belirsiz, soyut, eylemsiz bir düşünme faaliyeti olduğu önyargılarının aksine, çağdaş sorunlara felsefi bir analizle yaklaşmak, hem sorunların çözümüne katkı sağlar, hem de felsefenin çağdaş görünümünü ortaya çıkarır. Felsefenin çağdaş görünümü diyerek, çağımızda karşılaşılan her tür sorunun tartışılmasında ve çözümünde ihtiyaç duyulan felsefi bir analiz türünü kastediyoruz. Bu analiz, elbette ki felsefenin binlerce yıllık birikiminden miras kalan ilke, kavram ve kavramsallaştırmaları içermektedir. Fakat şimdi çağdaş dünyada ortaya çıkan yakıcı sorunlara, bu mirası ve ilkeleri yeniden yorumlayarak ya da bazılarını terk ederek, felsefi biçimde yaklaşmalıyız.

Açık ve yakıcı biçimde karşımızda duran çağımız problemlerinden habersiz olmak, iletişim araçlarının da gelişmesiyle birlikte mümkün değil. Toplumsal cinsiyet, göç ve entegrasyon, ırkçılık, internet ve sosyal medya, hukukun araçsallaşması, savaşlar ve etnik dinsel çatışmalar, sanat, kültür alanında eserlerin değerlerini nasıl belirleneceği, teknoloji-bilim ilişkisi, pratik etik sorunları, yani tıp etiği, medya etiği, insan hakları, hayvan hakları sorunları vb. karşımızda olan bu sorunlar, günümüzde somut ve hızlı çözümleri daha çok ihtiyaç haline getiriyor. Çalışmamız, yukarıda sıralanan çağdaş ve yaşamsal problemlere yaklaşımda felsefi bakış açısının önemini ve pratikteki değerini politika, iletişim, ahlak, hukuk ve sanat alanlarında karşılaştığımız meseleleri örneklendirerek ortaya çıkaracaktır. Böylece amacımız, felsefenin çağdaş dünyanın sorunlarını düşünürken ve çözmeye çalışırken ihtiyaç duyulan interdisipliner karakterin merkezinde bulunduğunu göstermek ve çağımız sorunları karşısında felsefenin aldığı yeni biçimi gözler önüne sermektir.

Felsefenin günümüz sorunları karşısındaki konumu ve işleyişine dair analiz yapmak bizi felsefenin tanımını yeniden gözden geçirmeye yöneltir. Aslında felsefeye dair zorluk buradan kaynaklanır. Belki de binlerce yıllık tarihe sahip olmasına ve pek çok filozofu barındırmasına rağmen belirgin, tanımı üzerinde uzlaşmanın mümkün olmadığı tek disiplin felsefedir. Fakat her filozofun ve felsefecinin de yaptığı bir felsefe tanımı vardır. Yine de bu farklı tanımlardan hareketle felsefeye dair genel bir kavrayış çıkartabiliriz. Buradan hareketle felsefeyi en genel anlamda "yaşamı anlama ve anlamlandırma çabası" olarak görmek mümkün.

Buna rağmen, felsefenin belirsiz, soyut, eylemsiz düşünme faaliyeti olduğu veya insansal dünyanın sorunlarına dokunmayan bir disiplin olduğu önyargıları hep varolmuştur. Aksine "Yaşamı anlama ve anlamlandırma çabası olarak felsefe, hayli belirgin, somut ve insansal yaşama dair eyleme açık bir disiplindir. Bunu, her filozofun kendi çağının sorunları ekseninde oluşturdukları felsefi sistemlerin varlığında görüyoruz. Örneğin, Platon'un Antik Yunan demokrasinin sonucu olarak gördüğü ve Sokrates'in idamıyla sonuçlanan kaosa karşı düzeni filozof kralın yönettiği bir politik sistemde görmesi gibi (Platon, 2015). Bu, yüzyıllarca düzen ve birlik ilkesi olarak krallıkların önemli kaynaklarından olmuştur. Ya da Kant'ın herkes tarafından kabul edilebilir rasyonel ahlak ilkeleri oluşturma çabasının, onun *Dünya Yurttaşlığı* (Kant, 1992) ve *Ebedi Barış* (Kant, 1984) kavramsallaştırmaları dolayımından geçen politik düşünceleri aracılığıyla, *Evrensel İnsan Hakları* kavrayışının felsefi temellerini oluşturması gibi. Nitekim,

Elbette başka felsefecilerin de bizim bugün insanlık onuruna saygının önemini anlamamıza katkıları oldu. Alman felsefeci Immanuel Kant'ın izinden giderek, bu felsefeciler şu zorunluluklardan üretilebilecek mutlak ahlak prensiplerinden insan hakları mantığını türetmek için çabaladılar: birincisi, her birimiz diğer ussal varlıklarında uygun davranmalarını beklediğimiz prensiplere göre davranmak zorundayız; ikincisi de, bir kişi asla bir amaca giden araç olarak görülmemeli, kendi başına amacın kendisi olarak görülmelidir. (Clapham. 2010: 22).

Örneklerden de anlaşılacağı üzere her filozofun yaşamın can alıcı veya hayati sorunlarını hareket noktası alarak, bu sorunları önce anlama-anlamlandırma sonra da çözüm önerileri oluşturma çabasında olduğu açıktır. Bu çaba, onların sistemlerini çağının ürünü kılar. Aynı zamanda kendilerinden sonraki çağların sorunlarını anlama-anlamlandırma ve çözme için bizlere de bagaj sağlar.

Burada felsefenin yaşamı anlama ve anlamlandırma çabası olduğu, bu yönüyle de çağının ürünü olan felsefenin ne kadar somut, ayakları yere basan bir disiplin olduğunu görebilmek için felsefe tarihinden pek çok filozof ve problem sıralanabilir. Ama meseleyi daha net görebilmek için çağdaş

felsefi sorunları örneklendirerek birlikte düşünebiliriz. Bu bize felsefenin yeni ufuklarını da gösterecektir.

Felsefenin yeni ufukları diyerek, çağın yaşamsal alanında karşılaşılan her tür sorunun tartışılmasında ve çözümünde ihtiyaç duyulan felsefi bir analiz türünü kastediyoruz. Bu analiz, elbette ki felsefenin binlerce yıllık birikiminden miras kalan ilke, kavram ve kavramsallaştırmaları içermektedir. Fakat şimdi çağdaş dünyada ortaya çıkan yakıcı sorunlarda bu mirası ve ilkeleri yeniden tanımlamak ve kullanmak ya da bazılarını terk etmek gerekir.

Nitekim, çağımız problemleri açık ve yakıcı biçimde karşımızdadır. İletişim araçlarının da gelişmesiyle birlikte hemen her insansal alandaki bu problemleri deneyimlememek mümkün değil. Hepsini saymaya zamanımızın yetmeyeceği toplumsal cinsiyet, göç ve entegrasyon, ırkçılık, internet ve sosyal medya, hukukun araçsallaşması, savaşlar ve etnik dinsel çatışmalar, sanat, kültür alanında eserlerin değerlerini nasıl belirleneceği, teknoloji-bilim ilişkisi, pratik etik sorunları yani tıp etiği, medya etiği, insan hakları, hayvan hakları sorunları vb. karşımızda olan bu sorunlar, günümüzde somut ve hızlı çözümleri daha çok ihtiyaç haline getiriyor.

Mesela toplumsal cinsiyet, ırkçılık, göç, etnik ve dinsel çatışmalar bizi felsefenin kadim sorunlarından olan insan tanımına, insanlar arası bir arada yaşamı düzenleyen ilkeler ve kavramların ne olduğu sorularını yeniden sorgulamaya götürür. Verilmiş olan cevapları eleştirerek yeniden düşünmek gerekliliğine yöneltir. Politikanın yeni tanımlarına, çağdaş bir demokrasi tanımının ihtiyacına kaşılık verecek analizlere götürür ki post demokrasi (Crouch, 2016), radikal demokrasi (Laclau ve Mouffe, 2008). müzakereci demokrasi (Habermas, 1998) gibi kuramların aradıkları da budur.

Bilim felsefesinde ise bilimsel faaliyet ve bilimin tanımı, niteliği, bireysel ve toplumsal yaşama etkisi üzerine yoğunlaşılıyor. Bilim, insan, teknoloji, doğa ve iktidar ilişkileri gibi yapısal sorunlar karşımızdadır. Bilim insanının bireysel ve toplumsal sorumluluğu bilim-toplum ilişkisi gibi sorunlar üzerinden yeni bilimsel gelişmeler ve teknolojiler yeniden değerlendirilmektedir. Örneğin, günümüz yapay zeka ve robotik teknolojilerin gelişimiyle bilinç ve zihin kavramlarını artık insana ait nitelikler olarak görebilir miyiz? Bu teknolojilerde içerilen bilim artık sadece insanın bilme ihtiyacını karşılayan bir edim olarak tanımlanabilir mi? Diğer yandan bilimle eklemlenen teknolojilerin insan, doğa, toplum üzerine ve toplumlar arası etkileri üzerine ekolojik problemler olmadan düşünülebilir mi?

Teknolojiden bahsetmişken, bu tartışmalara elbette ki internet ve sosyal medyayı da eklemek gerek. Hem teknolojileri açısından hem de iletişim aracı olmaları bakımından hayli sorunlu bir konudur. Mesela dil felsefesi açısından şeyler, sözcükler, kavramlar ve sembollerin kaynakları veya nasıl inşa edildiğine dair felsefi sorunlarla uğraşırken günümüzde *emojiler*

gibi dijital semboller iletişim yolları olarak karşımıza çıktı. Geleneksel anlamda dilsel sembol olmayan dijital bir sembol, dil ve iletişim açısından ne anlam taşır? Açıkçası dijital olarak bir dil ve iletişim mantığına da sahip görünen Emoji, like, tweet, selfie gibi öğeleri nasıl dilsel ve iletişimsel öğeler olarak görebiliriz?

Yine teknoloji özelinde bundan otuz yıl önce hiçbirimizin sorunu olmayan dijital veya siber suçlar da çağımız hukuk felsefesinin sorgulamalarına ihtiyaç duymaktadır. Böylece aynı zamanda hukukun suç, ceza ve en önemlisi adalet tanımlamalarını yeniden yapmasının gereği açıktır. Böylece hukukun yüzyıllardır belirli çerçevesinden çıkılıp görünüşe çıkan yeni ve hayati sorunlara yanıt araması, hukuk metinlerine yeni bölümlerin eklenmesi gerek. Bunu yapabilmenin ilk adımı ise öncelikle çağımızda hukuk felsefesine duyulan ihtiyacın açığa çıkarılmasıdır.

Başka bir bağlamda pratik etik problemleri de felsefe ve yaşamın karşı konulmaz ilişkisi içerisinde karşımızda duruyor. Mesele sadece etik kavramlar ve ilkelerin yani iyi, erdem, değer gibi kavramların kendinde tanımlarını yapmak değil, pratik alanlarda, yani medya, tıp, spor, politika, eğitim, sanat vb. insansal alanlarda uygulanabilmesi sorunudur. Singer'a göre,

Bir meselenin felsefi olarak işe yarar biçimde irdelebilme ölçüsü, ne tür bir mesele olduğuna bağlıdır. Bazı meseleler çoğunlukla ihtilaflı olgulardan dolayı tartışmalıdır. Küresel ısınmanın pelli başlı sebeplerinden olan kömür yakıtlı enerji santralleri yerine nükleer enerji santralleri kurmalı mıyız? Bu sorunun cevabı büyük ölçüde, nükleer yakıt döngüsünün hem radyoaktif maddelerin kaza sonucu salımına, hem de terör saldırılarına karşı güvenli kılınmasının mümkün olup olmayacağına bağlıdır. Felsefecilerin bu soruyu cevaplayacak uzmanlığa sahip olmaları pek beklenmez … Fakat, öteki durumlarda , bu olgular açık ve her iki tarafça da kabul ediliyor, ama ne yapılması gerektiği konusunda anlaşmazlığa yol açan şey, birbiriyle çatışan etik görüşler. Kürtaj hakkındaki önemli olgular gerçekten ihtilaflı değil… "insan hayatı ne zaman başlar?" sorusu, olgulardan ziyade bir değerler meselesidir-ama kürtaj etiği hararetle tartışılmakta, Bu tür sorularda, felsefecilerin uğraşacakları akıl yürütme ve tahlil yöntemleri gerçekten etkili olabilir… bunlar hakkında felsefi olarak düşünmenin, bizi daha iyi gerekçeli sonuçlara ulaştırması gerekir. (Singer. 2012: 10)

Örneğin medya özelinde, neyin haber değeri olduğu, haberin oluşturulmasında kaynak, yöntem ve sunumunu etik olarak belirleyen nelerdir? Bu gibi sorular bizi medyanın kendi işleyiş ilkelerini düşünmeye, bunlara dair etik felsefi bir analiz yapmaya yönlendirmektedir. Yine örneğin, sporda karşılaşılan etik sorunlardan en önemlilerinden olan doping neden etik bir problemdir? Bu problemin sporun içerdiği rekabet, yarışma, kazanma, ödül gibi temel ilkeler ile adil oyun, eşit rekabet, başarı ilkeleriyle nasıl ilişkileneceği temel felsefi bir pratik etik okumasına izin verir.

Son olarak sanat ve felsefe bağlamını çağımız sorunları üzerinden değerlendirmek gerekir. Çağdaş sanat akım ve örneklerine bakıldığında geleneksel sanat örneklerinden son derece farklı eserlerle karşılaşıyoruz. Avangard, dada, sürrealizm ve kavramsal sanat örnekleri geleneksel güzel sanat kavramının karşıladığı eserlerden oldukça farklı eserlerle tanıştırdı bizi. Hazır yapılı materyallerden oluşan kompozisyonlar geleneksel güzel sanat kavramının karşısına güzeli sorgulayan eserler çıkardı. Bu yönüyle sanat günümüzde güzeli sorunlaştırırken onun yerine nasıl bir estetik değer koymakta? Veya güzeli konu etmeyen bir sanat nasıl mümkün? Son olarak da çağdaş sanat, sanatın sonunu (Hegel, 2012) veya ölümünü mü yoksa sanatın aldığı yeni biçimi mi işaret ediyor? (Danto, 2010).

Sonuç olarak değindiğimiz pek çok alandaki çağdaş sorunsallar felsefi bilgi birikimi ve bir bakış açısına ihtiyaç duyan analizi gerektiriyor. Her çağda olduğu gibi çağımız sorunları da teori ve pratik arasında ayrım yapıp felsefeyi teori olarak görmeyi engelliyor, bunun yerine felsefe sorunlara eleştirel bir perspektiften bakma, sorunları tanımlama, analiz etme ve çözme yetkinliği gereksinimini karşılıyor. Artık interdisipliner yaklaşımla yaşam alanlarında her sorun üzerine felsefi araştırma yapmak kaçınılmaz. Bu sadece bir temenni olmanın ötesindedir. Yaşamı anlama ve anlamlandırma çabası olarak felsefe, çağımızda tüm alanların ihtiyaç duyduğu bir analiz türü olarak gereklidir.

Kaynakça

Crouch, C. (2016), *Post-Demokrasi*, (Çev. A. Emre Zeybekoğlu), Ankara: Dost.

Clampham, A. (2010), *İnsan Hakları*, (Çev. Hakan Gür), Ankara: Dost.

Danto, A. (2010), *Sanatın Sonundan Sonra*, (Çev. Z. Demirsu), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Habermas, J. (1998), *Between Facts and Norms*, (Trans. William Rehg), Massachusetts: The MIT Press.

Hegel, G.W.F. (2012), *Estetik I: Güzel Sanat Üzerine Dersler*, (Çev. T. Altuğ ve H. Hünler), İstanbul: Payel Yayınevi.

Kant, I. (1992), *Dünya Yurttaşlığı Üzerine Genel Bir Tarih Düşüncesi*, (Çev. Uluğ Nutku), *Artı Bilim Kültür ve Sanat Dergisi*, Adana, s: 24-30.

Kant, I. (1984), "Sürekli (Ebedi) Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme", BOZKURT, N. *Seçilmiş Yazılar*, (Çev. N. Bozkurt), İstanbul: Remzi Kitabevi, s: 224-266.

Laclau, E., MOUFFE, C. (2008), *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, (Çev. A. Kardam), İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Platon. (2017), *Devlet*, (Çev. Ş. Yeltekin), İstanbul: Araf Yayıncılık.
Sınger, P. (2012), *Pratik Etik*, (Çev. N. Çatlı), İstanbul: İthaki.

TÜRKİYE'DE ÇEVRE POLİTİKALARININ İTİCİ GÜCÜ: AB'YE TAM ÜYELİK SÜRECİ

Ahmet ŞAHİNÖZ

(Prof. Dr.; Başkent Üniversitesi)

Giriş

Dünyada çevre politikası konusu, çevre sorunlarının yaygınlaşması sonucu oluşan çevreci farkındalık ve bilincin siyasi baskı gruplarına dönüşmesi ile gündeme gelebilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında bir anda hızlanan, sanayileşme başta olmak üzere ekonomik faaliyetler, hızlı nüfus artışı ve kentleşme çevreyi kirletip doğal kaynakları aşırı bir biçimde tüketmeye başlamıştır. Havanın ve suların kirlenmesi, ozon tabakasının incelmesi, küresel ısınma, kutup buzlarının erimesi ve deniz seviyesinin yükselmesi, biyoçeşitliliğin azalması, çölleşme, vs. gibi çevre sorunları artık elle tutulup gözle görülebilir bir nitelik kazanmışlardır.

İki asırdır süregelen fosil yakıt tüketiminin neden olduğu atmosferdeki CO2 yoğunluğundaki artış ve küresel ısınmanın yol açtığı iklim değişikliğinin, eğer gerekli önlemler alınmaz ise gezegenimizi geri dönülemez çevre felaketlerine sürükleyeceği dünya kamuoyu tarafından anlaşılmış bulunmaktadır. 1970'li yıllar çevre politikaları için kilometre taşı niteliğinde bir zaman dilimi olsa da, çevre bilinç ve politikalarının küresel bir boyut kazanabilmesi için, çevre sorunlarının daha da ağırlaştığı 1990'lı yılları beklemek gerekecektir. Ancak çevre politikalarının içeriğinin zaman, mekân ve konu açısından çok boyutlu olması ve sonuçlarının ekonomik-sosyal gruplar arası çıkar çatışmalarına yol açması çevre politikalarının yaygınlaşmasını yavaşlatmıştır.

Dünyada çevre ile ilgili karar ve faaliyetleri içeren ilk çevre politikası deneyimleri, mevcut ekonomi politikalarının içerisine yerleştirilen ve belirli bir çevre olayını-felaketini hedef alan kısmi-parçalı nitelikteki mikro politikalardır. Makro düzeyde ve özgün çevre politikalarına adım atıldığını görebilmek için Batı dünyasında 1960'lı yılları, gelişmekte olan ülkelerde ise, 1972 BM Çevre Konferansı'nı, özellikle de 1992 Rio de Janeiro Çevre ve Kalkınma Konferansı'nı beklemek gerekecektir. İlk başta, çoğunlukla "oy" kaygısıyla bölük-pörçük bir biçimde siyasi partilerin programlarına girebilen çevreci öneri ve önlemler ancak belirli bir zaman sonra bütüncül özgün çevre politikalarına dönüşebilecektir. Dünyada ilk kapsamlı ve özgün çevre politikasının 1971 yılında F. Almanya tarafından uygulamaya konulduğunu belirtmeliyiz.

Türkiye'de çevreye dönük ilk kurumsal yapılanmalar oldukça erken bir tarihte, 1972 BM Stockholm Çevre Konferansı sonrası başlamış olmakla birlikte, çevre politikası konusunda ilk önemli adım 1991 yılında Çevre

Bakanlığı'nın kurulması ile atılmıştır. 1990'lı yılların ikinci yarısında Türkiye'de çevreye yönelik olarak atılan en somut adım ise, 1998 yılında, 7. Beş Yıllık Kalkınma Planında konu ile ilgili yapılan tespit ve öneriler doğrultusunda; ulusal çevre sorunlarının çözümü ve Rio Bildirgesi-Gündem 21 gibi uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesi amacıyla Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP)'nın oluşturulması olmuştur (Fotourehchi-Şahinöz, 2016: 91)

Türkiye'nin çevre politikaları öteden beri büyük ölçüde uluslararası gelişmeler ve içinde yer aldığı iktisadi-siyasi oluşumlar çerçevesinde şekillenmektedir. 1999 tarihli Helsinki Zirvesi'nde adaylık statüsü karara bağlanıp 2005 tarihinde başlayan tam üyelik müzakereleri ile devam eden Avrupa Birliği'ne tam üyelik süreci, Türkiye'nin çevre alanındaki tutumunu neredeyse bire bir belirlemiştir. Tam üyelik müzakerelerinin başlaması ile birlikte Türkiye, katılım müzakerelerine ilişkin ilkeleri, usulleri, esasları ve müzakere fasıllarını belirleyen temel müzakere belgesi olan "Müzakere Çerçeve Belgesini" kabul etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin çevre politikaları da, bir anlamda AB Çevre Müktesebatına uyum yükümlülüğünü yerine getirme işlemine dönüştürmüş bulunmaktadır.

Ab'ye Tam Üyelik: Çevre Politikasına İvme

Türkiye'de çevre konularına ilgiyi arttırdığı ve çevre politikalarına yeni bir ivme kazandırdığı için, AB'ye tam üyelik sürecini çevre açısından, her hâlükârda olumlu bir gelişme olarak değerlendirmek gerekmektedir. Türkiye'de AB'nin çevre mevzuatına ve çevre politikalarına ilgisi, 2000'li yılların başında, tam üyeliğe aday statüsünü kazanmasından sonra başlamış olsa da, AB'nin çevre politikası gündemi 1970'lere uzanmaktadır. Roma Klübü'nün çevreci manifestosu "Büyümenin Sınırları" ve BM Stockholm Çevre Zirvesi Batı Avrupa kamuoyunda yankı bulmuş ve izleyen yarım asra damgasını vuran yeni bir küresel metafor yaratmıştır: "Çevre". AB'de 1970'lerden bu yana, toplumsal bir talebe yanıt olarak, adım adım uygulama içerisinde geliştirilen çevre politikalarına, "ekonomik gelişme" kaygılarının henüz ağır bastığı bir ülke olan Türkiye'nin uyum göstermesi elbet de pek kolay olmayacaktır.

"Ülkemizde ekonomik ve sosyal şartları da dikkate alarak sağlıklı yaşanabilir bir çevre oluşturmak ve bu doğrultuda ulusal çevre mevzuatımızın AB çevre mevzuatı ile uyumlaştırarak uygulanması ile uygulamanın izlenmesi ve denetlenmesini sağlanması" (Topkaya, 2010: 16) biçiminde tanımlanan bir çevre vizyonu ile Türkiye, AB'nin çevre politikalarına uyum sağlama konusundaki iradesini baştan beyan etmiştir. 2000'li yılların başında, "Bakanlığın yoğun bir mevzuat aktarımı başlattığını, çevresel kirlenmelerle mücadeleye giriştiğini, medyanın da konuyu yakından takip ettiğini görmekteyiz." (Budak, 2013: 293). Bu dönemde çevre ile ilgili olarak gerçekleştirilen yasal değişikler-düzenlemeler ve kurumsal yapılanma-

yeniden yapılanmalar, AB Çevre Politikalarına uyum sağlama kaygısı kadar, AB "Çevre Fonları"ndan yararlanabilme arayışlarının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Doha Çevre Müzakerelerinde de, kendisinin gelişme yolunda ülke statüsünde olmasına karşın, AB'ye tam üyelik süreci ve Gümrük Birliği nedenlerinden dolayı AB'nin pozisyonuna yakın durmaktadır. Gümrük Birliği çerçevesinde Ortak Gümrük Tarifeleri'ne uyum zorunluluğu olan Türkiye, çevresel ürünlerde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde uygulanacak olası tarife indirimlerinden rekabet avantajı sağlayacaktır. Kendi koşullarına uygun olarak dünya çevre politikalarına uyum sağlamak isteyen Türkiye, Mart 2014 tarihinde, beşinci turdan itibaren Doha Çevre Müzakereleri 'ne katılmış ve altıncı turda kendi aday çevresel ürün listesini sunmuştur. Diğer yandan Türkiye, Gümrük Birliği'nin uygulamaya girdiği 1996 yılında, ürettiği taşıtlara beş yıl içerisinde AB normlarına uygun egzoz salımını uygulamayı taahhüt etmiş ve 2001 yılında bu taahhüdünü yerine getirmiştir. İzleyen yıllarda da Türkiye, sürekli olarak yükselen AB salım normlarını gecikmeli de olsa uygulamaya koymuş ve dizel araçlar için 2001-2014 döneminde, Euro 1'den Euro 5'e geçmiştir.

Türkiye – AB arasında 2005 yılında başlamış olan katılım müzakerelerinde "çevre" başlığı, tarama sürecinde yer alan 35 başlıktan bir tanesidir. 21 Aralık 2009 tarihinde Brüksel'de gerçekleştirilen Hükümetlerarası Katılım Konferansının 8. Toplantısında, 35 müzakere faslından 27. olan Çevre Faslı açılmıştır. Ancak müzakereler henüz başlamadan, Türkiye'nin yasal ve idari çevre düzenlemelerinin AB Müktesebatı ile tamamen uyumsuz olduğu, dolayısıyla bu konuda çok büyük çabaların sarf edilmesi gerektiği AB tarafından Türkiye'nin dikkatine sunulmuştur. Aday ülkelerin müktesebata uyum konusunda kaydettiği ilerlemelerin Komisyon tarafından kaleme alındığı yıllık İlerleme Raporları, yaklaşık 10 yıldır "inişli çıkışlı" devam eden "çevre" başlığı ile ilgili müzakerelerin, yeterli bir gelişme sağlanamadan günümüze kadar geldiğini ortaya koymaktadır. Çevre müzakereleri konusunda gözlemlenen yavaş gelişmenin arkasında, Türkiye'nin çevre konusundaki geleneksel "ihtiyatlı" yaklaşımı kadar, Türkiye-AB siyasi ilişkilerinde son 10 yıldır süregelen gergin ortam bulunmaktadır.

Çevre ve Orman Bakanlığı'nın, çevre konusunda önemli rolleri ve sorumlulukları olan ilgili kurum ve kuruluşlarla birlikte hazırladığı 2007-2023 dönemini kapsayan AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (UÇES) belgesi, 7 Şubat 2007 tarihinde Yüksek Planlama Kurulu tarafından onaylanmıştır. Söz konusu belge, Türkiye'nin AB'ye katılımı için bir ön koşul olan AB Çevre Müktesebatına uyum sağlanması ve mevzuatın etkin bir şekilde uygulanması amacı ile gereksinin duyulacak teknik ve kurumsal altyapının, gerçekleştirilmesi zorunlu çevresel iyileştirmeler ve düzenlemelerin

neler olacağına ilişkin kapsamlı bilgiler içermektedir. Bu doğrultuda UÇES kapsamında, Türkiye'de başta hava, su, atık ve endüstriyel kirliliğin denetimi, doğa koruma ve yatay sektörler olmak üzere çevre konusunda öncelik verilen alanlara yönelik hedef, strateji ve gerçekleştirilmesi planlanan faaliyetler ortaya konulmuştur. Bu çerçevede AB'ye uyum için yapılması gereken çevresel yatırımların maliyeti (kimyasallar ve gürültü kirleticileri hariç) yaklaşık 59 milyar Euro olarak hesaplanmıştır. Çevre konusunda gereksinim duyulan söz konusu yatırımların % 80'inin kamu sektörü, %20'sinin ise özel sektör tarafından gerçekleştirilmesi öngörülmüştür (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2006). 2007-2014 dönemi için gerçekleşme durumunu tespit eden Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ekim 2014 itibari ile UÇES'in güncelleştirilmesi çalışmalarını TUBİTAK Marmara Araştırma Merkezi ile birlikte yürütmektedir.

UÇES'in hazırlanmasında dikkate alınan temel ilkeler, AB Çevre Eylem Programı hedef ve ilkelerine büyük benzerlikler göstermektedir. UÇES ilkeleri şu şekilde sıralanmaktadır: -Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, -Sektörler arası entegrasyon, -"Kirleten Öder İlkesi", -Kirliliği önleyici tedbirlerin alınması, -Doğal kaynakların korunması, -Sürdürülebilir kalkınma, -Kamu-özel sektör işbirliği, -Kamuoyunda çevre bilincinin arttırılması ve karar mekanizmalarına halkın katılımının sağlanması.

AB, dünyada çevre sorunlarını ciddiye alan ve en katı çevre politikalarını uygulayan ülkelerin öteden beri başında yer almaktadır. Önleyici eylem, "kirleten öder" ilkesi, çevre zararlarıyla kaynağında mücadele, ortak sorumluluk ve çevrenin korunmasının Birlik üyesi ülkelerin tümü içerisinde ele alınması, AB Ortak Çevre Politikaları'nın genel anlayışını oluşturmaktadır. Kyoto Protokolü bağlamında 2008-2007 yılları arasında dünyada en fazla CO2 emisyonu indiriminde bulunan ülkelerin AB ülkeleri olması elbette bir rastlantı değildir.

Ortak Çevre Politikalarının temel doğrultuları, öncelikleri, uygulama ilke ve yöntemleri, Topluluk Konseyi tarafından çıkarılan Çevre Eylem Programları (ÇEP) tarafından belirlenmektedir. Bu bağlamda ortak çevre politikalarının Çevre Eylem Programları ile başladığını söyleyebiliriz. 1973 yılında başlatılan Çevre Eylem Programları aynı zamanda, "Topluluk çevre politikası bakımından, yönlendirici çerçeve olarak hizmet etmiştir" (Budak, 2000: 216). Kısaca, hukuki bağlayıcılıkları olmasa da, Çevre Eylem Programları, Ortak Çevre Politikalarının yol haritası niteliğindedir. Dinamik bir yapıya sahip Çevre Eylem Programları, dünyada ve AB'de meydana gelen ekonomik ve ekolojik gelişmelerden etkilenip, kurucu sözleşmelerdeki temel ilke ve hedefleri korumak koşuluyla her seferinde yeniden şekillenmişlerdir. Başlangıçtan, yani 1973 yılından günümüze kadar Konsey tarafından kabul edilip yürürlüğe sokulmuş olan yedi Çevre Eylem Programı bulunmaktadır. Yedinci Çevre Eylem Programı, 2013-2020 dönemini kapsamaktadır.

AB'nin çevre duyarlılığı doğal olarak aday ülkeleri de etkilemekte, tam üyelik müzakerelerine başlayan Türkiye gibi ülkelerin çevre politikaları yeniden şekillenmektedir. Nitekim "AB'nin, adaylığa resmen kabul ettiği ve müzakerelere başlayacağını ilan ettiği 3 Ekim 2005 tarihinden itibaren Türk çevre politikasına yön verdiği bilinmektedir." (Yıldırım-Budak, 2010: 174). Türkiye'nin AB'ye tam üyelik yol haritasını çizen Katılım Ortaklığı Belgeleri, AB Müktesebatına uyum açısından çevre konusunda yapılması gereken hukuki, idari ve teknik reformlara yer vermişlerdir. Bu çerçevede 2005 tarihli gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi Türkiye'nin çevre konusundaki önceliklerini tespit ederek kısa vadede; AB müktesebatının kademeli olarak iç hukuka aktarılması, uygulanması ve yürürlüğe girmesi için gerekli kurumsal ve mali düzenlemelerin yapılmasını ve Ulusal Atık Yönetimi Planı'nın kabul edilmesini, orta vadede; uluslararası çevre sözleşmeleri ile doğa koruma, su kalitesi, kimyasallar, endüstriyel kirlilik, risk yönetimi ve atık yönetimi ile ilgili müktesebatın iç hukuka aktarılmasına devam edilmesini, çevresel gereksinimlerin diğer sektörel politikalara entegre edilmesinin takibini önermiştir (Yıldırım-Budak, 2010: 177-178).

Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarının çerçevesinin çizildiği Kalkınma Planları "çevre" sorunlarına da kayıtsız kalmamıştır. 1990'lı yıllarda başlayan ilgi, AB'ye tam üyelik süreci ile çok daha geniş bir boyut kazanmıştır. Çevre konusunda yapılan uluslararası toplantı ve alınan kararlar doğrultusunda da söz konusu planlarda, bir "çevre" başlığı altında sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunmasına yönelik önlemlere yer verilmiştir. Nitekim 1992 tarihinde Rio de Janeiro'da gerçekleştirilen BM Çevre Konferansı'nda benimsenen "Gündem 21" ve "sürdürülebilir kalkınma" anlayışı ilk kez Türkiye'nin siyasi ve ekonomik gündemine girmiştir. Bu bağlamda VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), etkin bir çevre politikası konusunda yeni yasal ve idari düzenlemeler yapılması gerektiğine vurgu yapmış ve Ulusal Çevre Eylem Planı (1998) oluşturulmasında etkili olmuştur.

İklim değişikliğine yönelik ilk tespitler ve politika önerileri, Özel İhtisas Komisyonu'nun hazırladığı rapor doğrultusunda VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001-2005) yer almış ve Plan hedefleri doğrultusunda BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne (BMİDÇS) taraf olunmuştur (2005). IX. (2007-2013) ve X. (2014-2018) Kalkınma Planları "çevre" başlıklarını çok daha kapsamlı tutmuş ve AB Çevre Müktesebatına Uyum ile BM Sözleşmeleri gibi uluslararası çevre yükümlülüklerinin karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Ancak Kalkınma Planlarında yer alan çevre eylem planlarının hemen her aşamasına eklenen, "Ülkemiz şartları çerçevesinde" ibaresi, Türkiye'nin çevre konusuna ihtiyatlı yaklaşımının açık göstergesidir. Yüksek Planlama Kurulunca Mayıs 2010 tarihinde onaylanan Tür-

kiye'nin çevre konusundaki ulusal vizyonunu tanımlayan Ulusal İklim Değişikliği Strateji Belgesinde; "İklim değişikliği politikalarını, kalkınma politikaları ile bütünleştirmiş, temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını artırmış iklim değişikliği ile mücadeleye "özel koşulları" çerçevesinde aktif katılım sağlayan ve yüksek yaşam kalitesi ile refahı tüm vatandaşlarına düşük karbon yoğunluğu ile sunabilen bir ülke olmaktır." yazmaktadır.

Türkiye'nin çevre ile ilgili belgelere "özel koşullar" olarak düştüğü notlar çevreye yönelik uygulamaların ekonomik gelişme hızını yavaşlatacağı endişesinin bir ifadesidir. Bu bakımdan çevreye yönelik uluslararası yükümlülükler de çoğu zaman kağıt üzerinde kalmaktadır. Kyoto Protokolü'nü, IX. Plan hedefleri doğrultusunda 2009 yılında imzalayan Türkiye, Kyoto yükümlülük dönemi olan 2008-2012 yılları arasında sera gazı etkisi yaratan gazların salımını, 1990 yılına göre azaltmak bir yana, % 100'ü aşan oranlarda artırmaya devam etmiştir (Fotourehchi-Şahinöz, 2016: 96).

2015 BM Paris İklim Değişikliği Taraflar Konferansı'nda küresel ısınmayla mücadele anlaşmasına imza koyan Türkiye, enerji politikalarında acilen köklü değişikliklere gitmek, bu çerçevede güneş ve rüzgâr başta olmak üzere yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmek durumundadır. Bu yönde bir politika değişikliği Türkiye'nin bir yandan iklim değişikliğine karşı mücadelesine yardımcı olurken bir yandan da, ülkenin enerjide dışarıya karşı olan bağımlılığını azaltacak ve cari açık sorununu da hafifletecektir. Ancak Başbakanlık, Şubat 2016 tarihinde, Paris İklim Zirvesi'nden yalnızca iki ay sonra, "yenilenebilir enerji ile birlikte yerli kömür gibi enerji yatırım süreçlerini hızlandırmak" için genelge yayınlamış ve ertesi yıl Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, "2018 yılı sonunda Cumhuriyet tarihinin en yüksek kömür üretimine ulaşmayı hedeflediklerini" beyan etmiştir.

Hükümetlerin çevre politikası uygulamalarına güçlü bir biçimde yansıyan Kalkınma Planlarının çevre konusundaki ihtiyatlı yaklaşımını, Türkiye'nin AB Çevre Müktesebatına Uyum çalışmalarında da sürdürüldüğünü, İlerleme Raporlarını inceleyerek gözlemleyebiliriz.

İlerleme Raporları: "İlerlemeler Sınırlı"

AB'nin her yıl aday ülkelerin tam üyelik yolunda kaydettiği gelişmeleri ortaya koymak için düzenlediği İlerleme Raporları ise, ilgili ülkenin adaylık sürecinde AB Müktesebatı ile ne derece uyumlu olduğu ve Katılım Ortaklığı Belgeleri'nde yapılan öneriler doğrultusunda ne ölçüde ilerleme sağladıklarını ortaya koyarlar. 2007 yılı İlerleme Raporu'na göre Türkiye; yatay mevzuat alanında bir miktar ilerleme kaydetmiş ve Çevre Etki Analizi Direktifi büyük oranda iç hukuka aktarılmış, sivil savunma konusunda, Topluluk müktesebatı ve Marpol Protokolü'ne uygun olarak, deniz kirliliği durumunda acil müdahale ve tazminata ilişkin bir uygulama kanunu kabul

etmiş, Montreal Protokolü gereğince, ozon tabakasına zarar veren maddelerin ithalatını düzenleyen bir genelge çıkarmış, ancak, çevre sorumluluğu, halkın katılımı ve halkın çevreye ilişkin bilgiye erişimi konusunda iç hukuka aktarımda ilerleme olmamıştır. Hava kalitesi konusunda sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Hava kalitesi çerçeve müktesebatının ve ilgili Direktiflerin iç hukuka aktarılması henüz tamamlanmamıştır. Kolay buharlaşan organik bileşen emisyonları, bazı sıvı yakıtlarındaki sülfür oranı ve ulusal emisyon tavanları konusundaki müktesebata dair mevzuata ilişkin ilerleme olmamıştır (Yıldırım-Budak, 2010: 186-187).

Çevre Faslı'nın müzakereye açıldığı 2009 yılından sonra kaleme alınan Türkiye İlerleme Raporları çevre konusunda çok daha ayrıntılı bilgi sunmaya başlamışlardır. 2012 yılı İlerleme Raporu'nda daha öne "çevre" olarak anılan başlık " çevre ve iklim değişikliği" olarak değiştirilmiştir. Rapora göre, yatay mevzuatta ve idari yapılanmada hemen hemen hiç ilerleme kaydedilmemiş, ÇED Direktifleri'nde, sınır ötesi istişareler ve işbirliği yapılmasına yönelik usuller uyumlu hale getirilmemiş, ancak atık yönetimi, hava kalitesi, endüstriyel kirlenmenin denetimi ve risk yönetimi konularında sınırlı, su kalitesi konusunda iyi düzeyde ilerlemeler kaydedilmiştir. Aynı İlerleme Raporu Türkiye'de inşa edilen çok sayıda hidroelektrik santralinin planları için Stratejik Çevresel Değerlendirme çalışmalarının yapılmadığını belirtmektedir (İlerleme Raporu, 2012: 82).

Öyle anlaşılıyor ki, "Çevre, Türkiye'nin AB'ye uyumu hususunda en çok güçlük çekeceği alanlardan biridir" (Şeren-Dedebek, 2013: 12). İzleyen yıllarda yayınlanan İlerleme Raporları'nda da "yetersiz" ifadelerine sıkça rastlanmaktadır. 2014 yılı İlerleme Raporu, Türkiye'nin Çevresel Etki Değerlendirme Direktifi'ne uygun olmayan mevzuat değişikliklerine giderek büyük yatırım projelerinde ve hidroelektrik santral (HES) yapımlarında ÇED süreçlerinde birtakım muafiyetler sağladığı, 2004 tarihinden bu yana AB'de uygulaması zorunlu hale getirilen ve ÇED sürecini güçlendirme niteliğine sahip Stratejik Çevresel Değerlendirme (SÇD) ile ilgili çalışmalarda henüz bir aşama kaydedilmediği, çevre ile ilgili konulara halkın katılımının güçlendirilmesi ve yargıya erişiminin AB Müktesebatı'na uygun hale getirilmesinin henüz sağlanmadığı, ülkenin kapsamlı bir iklim değişikliği planı olmadığı ve sera gazı salımı indirimi hedeflerinden yoksun olduğu, doğa koruma ile ilgili çerçeve mevzuat, ulusal biyoçeşitlilik stratejisi ve eylem planının henüz kabul edilmediği, henüz taslak halinde olan Biyoçeşitliliği ve Tabiatı Koruma Kanunu'nun AB Müktesebatı ile uyumlu olmadığı, Natura 2000'de yer alan SİT alanlarının halen belirlenmediği, vs. ifade edilmiştir (İlerleme Raporu, 2014: 68-69).

2016 yılı İlerleme Raporu'nda ilk önce, Türkiye'de AB'nin "2030 İklim ve Enerji Politikaları Çerçevesi" ile uyumlu bir ulusal stratejinin henüz kabul edilmediği yazılmaktadır. Rapora göre, Mevcut ulusal iklim değişikliği

stratejisi ve ulusal iklim değişikliği eylem planı, bazı sektörlerde iklim değişikliği ile mücadeleye yönelik eylemleri ele almaktadır fakat bunlar, enerji stratejilerinde de olduğu gibi, diğer stratejiler ile uyumlu değildir. İklim değişikliği uyum stratejisi hazırlanmış olmakla birlikte, söz konusu strateji hukuki dayanaktan yoksundur ve uygulanmamaktadır. Raporda, taşımacılıktan kaynaklanan salımların azaltılması için Yakıt Kalitesi Direktifi ile uyumlu olan mevzuatın tam olarak uygulanması için daha fazla çaba gösterilmesi ve yeni binek otomobillerinden kaynaklanan salım standartları konusundaki AB mevzuatına uyum çalışmalarının başlatılması gerektiği belirtilmektedir. Yine ozon tabakasını incelten maddeler konusundaki uyum çalışmaları da henüz tamamlanmamıştır. İlerleme Raporu'nun konu ile ilgili devamında, Türkiye'nin daha kapsamlı ve iyi koordine edilmiş çevre ve iklim politikalarına hala gereksinim duyduğu, atık yönetimi konusundaki ilerlemenin ise yetersiz olduğu belirtilmektedir (İlerleme Raporu, 2016: 97-98).

2018 yılı İlerleme Raporu'nda, Türkiye'nin çevre ve iklim değişikliği ile ilgili olarak belirli düzeyde hazırlıklı olduğuna işaret edildikten sonra, genel olarak, kimyasallar gibi alanlar hariç olmak üzere, geçen yıl içerisinde hemen hemen hiç ilerleme kaydedilmediği belirtilmektedir. Rapora göre, özellikle atık yönetimi ve endüstriyel kirlenme konusundaki uygulamalar, hâlâ zayıftır. Daha kapsamlı ve iyi koordine edilmiş çevre ve iklim politikalarının oluşturulmasına ve uygulanmasına hâlâ gereksinim vardır. Stratejik planlamaya, büyük yatırımlara ve artan idari kapasiteye de gereksinim duyulmaktadır. Bu bağlamda Komisyon Türkiye'ye önerilerini şu şekilde sıralamaktadır: "Gelecek yıl, Türkiye'nin özellikle: - Su, atık yönetimi ve endüstriyel kirlenme ile ilgili direktiflere ilişkin uyumunu tamamlaması ve Çevresel Etki Değerlendirmesi Direktifi'nin doğru olarak uygulanmasını sağlaması, - Halkın katılımı ile çevresel bilgiye erişim hakkına ilişkin AB müktesebatı dâhil olmak üzere, ortak mevzuat ile uyumu ve bu mevzuatın etkili bir şekilde uygulanmasını sağlaması, - İklim değişikliğine ilişkin AB müktesebatına uyumunu tamamlaması, iklim değişikliği ile ilgili Paris Anlaşması'nı onaylaması ve Anlaşma'ya yönelik katkısını sağlaması gerekmektedir." (İlerleme Raporu, 2018: 91).

Bu raporlardan özetle, Türkiye'nin AB Çevre Politikalarına uyumu açısından henüz gerekli adımları atmadığı, AB Müktesebatına uyum ve uygulama için önümüzdeki yıllarda çok daha fazla çaba gösterilmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır. Aslında Türkiye'de siyasi iktidarların 1999 Helsinki Zirvesi'nden bu yana, Katılım Ortaklığı Belgesi ve ardından her yıl yayınlanan İlerleme Raporlarının tespit ve önerileri doğrultusunda yasal düzenleme yapma konusunda oldukça istekli davrandığı, ancak mevcut yasaların uygulanması konusunda çok ağır hareket ettiği anlaşılmaktadır. Ekonomik gelişmişlik bağlamında ele alındığında, Türkiye'nin mali kaynak, teknik alt yapı, nitelikli insan gücü ve çevre duyarlılığı alanlarında karşılaştığı

birtakım eksiklikleri kısa sürede tamamlayarak, güçlü bir siyasi irade ile çevre konusunda kısa sürede ciddi atılımlar yapabileceği kanaatindeyiz.

Etkin bir çevre politikası oluşturmak yerine salt AB'nin Türkiye İlerleme Raporlarında belirtilen eksikliklerin giderilmesi kaygısı ile atılan adımlar, ister istemez çoğu zaman kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm "yasak savma" babından gerçekleştirilen yasal-idari düzenlemeler ile sınırlı kalmaktadır. Türkiye, BM Çevre ve İklim Değişikliği Konferanslarına genelde katılmış olmakla birlikte, uluslararası müzakerelerde kendisini bağlayacak aktif bir tutum almaktan kaçınmıştır. 1990 yılında düzenlenen İkinci Dünya İklim Konferansı sonrasında oluşturulup, 1992 yılında imzaya açılan BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇŞ) 1994 yılında yürürlüğe girmesine karşın, Türkiye Sözleşme 'ye ancak 2004 tarihinde katılmıştır. BMİDÇŞ içerisinde, küresel ısınma ve iklim değişikliğine karşı mücadeleyi sağlamaya yönelik olarak 1997 yılında imzalanan ve 2005 yılında yürürlüğe giren Kyoto Protokolü'ne ise Türkiye, 2009 yılında, dünyada 185. ülke olarak imzalamıştır. Ancak Protokol'ün 2008-2012 yıllarını kapsayan birinci ve 2013-2020 yıllarını kapsayan ikinci yükümlülük dönemleri için sera gazı salımında herhangi bir azaltım taahhüdünde bulunmamıştır.

Bir ülkede çevre politikalarının kapsamının genişliği kadar mevcut politikaların uygulanmaya konma oranları da, büyük ölçüde toplumun çevre konularına olan duyarlılık dereceleri tarafından belirlenir. Çevre ve Şehircilik Bakanı'nın Çevre Etki Değerlendirmesi (ÇED) ile ilgili davaları "yatırım düşmanı" olarak nitelendirebildiği 2016 yılı Türkiye'sinde çevre bilinç ve duyarlılığı konusunda atılması gereken çok büyük adımlar vardır. Eğer Türkiye kamu kurumları yanında özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin işbirliği ile geliştireceği projelerle AB fonlarının tam ve etkin kullanımı sağlayabilirse, ülkenin çevreci adımlarının yeni bir hız kazanacağına hiç şüphe yoktur.

Türkiye'nin izlediği çevre politikalarının tanımlanmasında BM Çevre Konferansları ve AB İlerleme Raporları dışında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü OECD'nin de etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda OECD'nin 1998 yılında yayınladığı "Türkiye'de Çevre politikaları, OECD Raporu" ve daha sonra, 2008 yılında yayınladığı "OECD Çevresel Performans İncelemesi: Türkiye" isimli çalışmaları kaynak olarak gösterebiliriz. Söz konusu raporlar," Ülkemizdeki mevcut çevre durumu objektif şekilde ortaya koymakla kalmayıp, karar vericiler için gelecekteki çevresel politikalara yönelik önerilerde de bulunmaktadır." (OECD, 2008: 5). Uygulama ihtiyatlı ve yavaş ilerlese de, Türkiye de çevre konusunda uluslararası işbirliğine açık bir strateji çerçevesinde şu ana kadar BM Çevre Konferanslarına katılmış ve gerekli sorumlulukları üstlenmiştir. Tam üyelik süre-

cinde başlatılan AB Çevre Müktesebatına Uyum çalışmaları ise, Türkiye'nin çevre politikalarının dışa açıklık derecesini arttırmış bulunmaktadır.

Sonuç

Sanayileşme başta olmak üzere ekonomik gelişme önceliği olan Türkiye, dünya gündemine 1970'lerin başında gelen "çevre" konusunu ancak 1990'larda ilgi duymaya ve olası çevre politikaları için kurumsal – yasal düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Ancak Türkiye'nin çevre politikaları, büyük ölçüde uluslararası gelişmeler ve içinde yer aldığı iktisadi-siyasi oluşumlar çerçevesinde şekillenmektedir. Bu bağlamda 1991 yılında Çevre Bakanlığı kurulmuş ve 1992 yılında Rio de Janeiro BM Çevre ve Kalkınma Konferansına Cumhurbaşkanı düzeyinde katılım sağlanmıştır. Türkiye 1996 yılında BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesine taraf olmuş ve 1998 yılında, 7. Beş Yıllık Kalkınma Planında konu ile ilgili yapılan tespit ve öneriler doğrultusunda; ulusal çevre sorunlarının çözümü ve Rio Bildirgesi-Gündem 21 gibi uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesi amacıyla Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP)'nın oluşturmuştur.

1999 tarihli Helsinki Zirvesi'nde adaylık statüsü karara bağlanıp 2005 tarihinde başlayan tam üyelik müzakereleri ile devam eden Avrupa Birliği'ne tam üyelik süreci, Türkiye'nin çevre alanındaki tutumunu neredeyse bire bir belirlemiştir. Tam üyelik müzakerelerinin başlaması ile birlikte Türkiye, katılım müzakerelerine ilişkin ilkeleri, usulleri, esasları ve müzakere fasıllarını belirleyen temel müzakere belgesi olan "Müzakere Çerçeve Belgesini" kabul etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin çevre politikaları da, bir anlamda AB Çevre Müktesebatına uyum yükümlülüğünü yerine getirme işlemine dönüşmüş bulunmaktadır. AB Çevre Müktesebatına uyum sağlanması ve mevzuatın etkin bir şekilde uygulanması amacı ile gereksinin duyulacak teknik ve kurumsal altyapının, gerçekleştirilmesi zorunlu çevresel iyileştirmeler ve düzenlemelerin neler olacağına ilişkin kapsamlı bilgiler içeren ve 2007-2023 dönemini kapsayan AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (UÇES) Türkiye tarafından hazırlanmıştır. Türkiye'nin açılış kriterlerini yerine getirmesi üzerine, 21 Aralık 2009 tarihinde Brüksel'de gerçekleştirilen Hükümetlerarası Katılım Konferansı'nın 8. Toplantısı'nda Çevre Faslı müzakerelere açılmıştır.

Tam üyelik müzakereleri kapsamında Çevre Faslının açılması, Türkiye'nin çevre ile ilgili yasal-idari yapılanma ve politikalarının AB Çevre Müktesebatına uyumunu hedeflemektedir. Türkiye'nin yasal ve idari çevre düzenlemelerinin AB Müktesebatı ile tamamen uyumsuz olduğu, dolaysıyla bu konuda Türkiye'nin çok büyük çabalar sarf etmesi gerektiği daha baştan bilinmektedir. Ancak Çevre Faslı ile ilgili müzakerelerin yeterli bir gelişme sağlanamadan günümüze kadar gelmesi, AB'ninki gibi ileri dü-

zeyde bir yasal ve kurumsal çevre düzenlemelerine uyum sağlamanın güçlüğünden çok, Türkiye'nin "ihtiyatlı" çevre stratejilerinden kaynaklanmaktadır.

Müzakerelerin başlamasından bu yana her yıl yayınlanmakta olan İlerleme Raporları Türkiye'nin AB Müktesebatına uyumu için yeterli çabayı göstermediğini, konu başlıkları halinde ortaya koymaktadır. AB'ye tam üyelik süreci ve bu bağlamda başlatılan AB Çevre Müktesebatına uyum çalışmalarının Türkiye'nin çevre duyarlılık ve politikalarına bir ivme kazandırdığı muhakkaktır. Ancak sanayileşme ve ekonomik gelişme sürecini henüz tamamlayamamış Türkiye "çevre" konusunu ekonomik gelişmenin "ayak bağı" olarak algılamaktadır. Türkiye'nin ekonomik ve sosyal politikalarının tanımlandığı Beş Yıllık Kalkınma Planlarının her birinde, ülkenin "özel şartları" ileri sürülerek çevreye yönelik adımların yavaşlatılması gerektiği yönündeki önerileri görmek mümkündür.

Kaynakça

Avrupa Komisyonu (2007-2018), Türkiye İlerleme Raporları, Brüksel.

Budak, S. (2013), Türkiye'de Çevre Değerlerinin Korunmasında bir Kamu Örgütlenmesi "Çevre ve Orman Bakanlığı", Küreselleşme Karşısında Kamu Yönetimi ve Hizmeti, KSU, İİBF.

Carson, R. (1962), Silent Spring, Houghton Mifflin.

Fotourehchi, Z.- Şahinöz, A. (2016), Çevre Ekonomisi ve Politikaları, İmaj Yayınevi, Ankara.

Şeren, G.Y. - Dedebek, E. (2013), AB Uyum Sürecinde Türkiye'de Çevre Politikaları, Ekonomik Yaklaşım, Ankara.

T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı (2006), AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (2007-2023), Ankara.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2006-2013), IX. ve X. Kalkınma Planı, Ankara.

Topkaya, B. (2010), Çevre Başlığı, Akdeniz Üniversitesi, Çevre Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Antalya.

Yıldırım, U. - Budak, S. (2010), AB tam üyelik sürecinde Türkiye'nin çevre politikasındaki değişimler, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.

MESLEK YÜKSEKOKULLARI BÜNYESİNDEKİ MUHASEBE PROGRAMLARININ MESLEKİ YETERLİLİK DÜZEYLERİ KAPSAMINDA MÜFREDAT İÇERİĞİNİN İNCELENMESİ /

Servet SAY - Adnan SÖYLEMEZ

(Öğr. Gör.; Selçuk Üniversitesi - Dr.; Selçuk Üniversitesi)

1. Giriş

Mesleki Yeterlilik Kurumu 2007 yılından beri kalite standartlarını sağlamak ve verimliliğin sürekli hale getirilmesi amaçlarını güderek alt sektör gruplarında yeterlilik standartlarını belirlemektedir. Raporlar çerçevesinde eğitim faaliyetleri yürüten kuruluşlar, sektörün ihtiyacı olan nitelikli eleman teminini sağlamaya çalışmaktadır. Muhasebe alanında nitelikli personel için gerekli yeterliliklerin belirlendiği 'Yardımcı Muhasebe Elemanı Seviye 5' başlıklı çalışma Kasım 2015 tarihinde Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından yayınlanmıştır (MYK, 2015).

Önlisans seviyesinde muhasebe eğitimi veren Meslek Yüksekokulları, muhasebeden sorumlu meslek mensuplarının denetim ve idaresi altında olmak üzere, işletmelerin muhasebe personel ihtiyacını karşılamak için ara eleman temininde önemli bir konumdadır. 2018 yılı verilerine göre 114 farklı üniversitede, 340 farklı meslek yüksekokulunda önlisans düzeyinde muhasebe ve vergi bölümü eğitim-öğretim faaliyeti yürütmektedir. 2018 yılı yerleştirme sonuçlarına göre ise başarı sırasında ilk 20'de 12tane özel üniversitenin yer aldığı görülmektedir (ÖSYM, 2018).

Çalışmada Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından hazırlanan yardımcı muhasebe elemanının nitelikleri konusu incelendikten sonra, 2018 yılında en başarılı öğrencilerin tercih ettiği ilk 5 üniversitenin muhasebe ve vergi bölüm müfredatları analiz edilecektir. Temel yeterlilikler çerçevesinde müfredat içeriklerinin karşılaştırmalı değerlendirilmesi sonuç bölümünde yer alacaktır.

2. Muhasebede Ulusal Mesleki Yeterlilik

Yardımcı Muhasebe Elemanı (Seviye 5) iş sağlığı, güvenliği ve çevre koruma ile ilgili önlemleri uygulayarak, kalite sistemleri çerçevesinde, muhasebeden sorumlu meslek mensuplarının denetim ve idaresi altında olmak üzere; iş organizasyonu yapan, muhasebe kayıtlarının yapılmasına katkı sağlayan, mali tabloların hazırlanmasına yönelik ön hazırlık çalışmalarını yürüten, maliyet muhasebesi işlemlerine katılan, vergi-iş-sosyal güvenlik ve diğer beyanlar ile bildirimlere ilişkin ön hazırlık işlemlerini yapan, işletmelerin kuruluş, genel kurul, değişiklik ve tasfiye işlemlerine katılan, evrak ve defterler ile ilgili işlemleri yürüten ve mesleki gelişimine ilişkin faaliyetleri yerine getiren nitelikli kişidir (MYK, 2015)

Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından Kasım 2015'de hazırlanan 'Dış Ticaret Elemanı Seviye 4' başlıklı çalışma, dış ticaret alanındaki mesleki yeterlilik tanımlanması ve bu alandaki personellerin niteliklerinin belirlenmesi amaç edinmiştir. Yeterliliğin taslak çalışması 112 farklı kurum/kuruluş, üniversite, özel sektör temsilcileri ile paylaşılmış, 21 farklı kurum/kuruluş/kişi çalışmaya görüş bildirerek katkıda bulunmuşlardır (MYK, 2015).

Meslek Yeterlilik Kurumu'nun hazırladığı yeterlilik eğitimi açısından tavsiye ettiği, yardımcı muhasebe elemanının edinmesi gereken bilgi ve beceriler ile ve tutum ve davranışlar hakkındaki temel yeterlilikler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: MYK tarafından hazırlanan muhasebede temel mesleki yeterlilik

Bilgi ve Beceriler	**Tutum ve Davranışlar**
1. Acil durum bilgisi	1. Bilgi, tecrübe ve yetkisi dâhilinde karar vermek
2. Araç, gereç ve ekipman bilgisi	2. Çalışma zamanını iş emrine uygun şekilde etkili ve verimli kullanmak
3. Bilgisayarda kullanılan ofis programları/mesleki programlar bilgi ve becerisi	3. Çalışmalarında planlı ve organize olmak
4. Çalışma mevzuatı bilgisi	4. Çevre korumaya karşı duyarlı olmak
5. Dosyalama ve arşivleme bilgisi	5. Çevre, kalite ve İSG mevzuatında yer alan düzenlemeleri benimsemek
6. Ekip yönetim becerisi	6. Deneyimlerini iş arkadaşlarına aktarmak
7. İş sağlığı ve güvenliği bilgisi	7. Ekip içerisinde uyumlu çalışmak ve ekibi yönetmek
8. İşyeri çalışma prosedürleri bilgisi	8. Görev tanımını, görevi ile ilgili talimatları ve sorumluluklarını bilmek ve yerine getirmek
9. Kambiyo mevzuatı bilgisi	9. Göreviyle ilgili teknolojik yenilikleri izlemek ve uygulamak
10. Kayıt tutma ve raporlama becerisi	10. Güvenli çalışma şartlarına uymak
11. Mesleğe ilişkin yasal düzenlemeler ve standartlar bilgisi	11. İnsan ilişkilerine özen göstermek
12. Mesleki terim bilgisi	12. İşyeri çalışma prensiplerine uymak
13. Muhasebe Mevzuatı bilgi ve becerisi	13. İşyeri hiyerarşi ilişkisine uygun hareket etmek
14. Öğrenme ve öğrendiğini aktarma becerisi	14. İşyerinde doğru kişilere, zamanında ve doğru bilgi aktarmak
15. Sermaye piyasası mevzuatı bilgisi	15. İşyerine ait araç, gereç ve malzemelerin kullanımına özen göstermek
16. Sosyal güvenlik mevzuatı bilgisi	16. Kaynakların verimli kullanılmasına özen göstermek

17. Sözlü ve yazılı iletişim becerisi	17. Mesleğine ilişkin yeniliklere ve yeni fikirlere açık olmak
18. Temel düzeyde analiz yapma becerisi	18. Meslek etiğine uygun davranmak
19. Temel düzeyde Hukuk ve Borçlar Kanunu bilgisi	19. Problemleri eksiksiz olarak yöneticilerine aktarmak
20. Temel düzeyde mesleki İngilizce bilgisi	20. Sorumluluğu dahilindeki iş ve işlemlerde inisiyatif almak
21. Türk Ticaret Kanunu ve ilgili mevzuat bilgisi	21. Sorunlar karşısında çözüme yönelik yaklaşımlarda bulunmak
22. Vergi mevzuatı bilgisi	22. Tehlike durumlarını dikkatle algılayıp ilgilileri bilgilendirmek
	23. Temizlik, düzen ve işyeri tertibine özen göstermek

Muhasebe alanında temel mesleki yeterlilik eğitimlerinin içermesi gereken konular, esasen tablodaki birinci sütun altında incelenmiştir. Bunlar aynı zamanda yardımcı muhasebe elamanın edinmesi gereken bilgi ve becerilerdir. İkinci sütunda ise yardımcı muhasebe elemanın taşıması ve kavraması gereken tutum ve davranışlar başlıklar halinde yer almaktadır.

3. 2018 Yılı Başarı Sıralamasında İlk Üçte Yer Alan Üniversitelerin Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü Müfredatları

Önlisans seviyesinde muhasebe eğitimi veren Meslek Yüksekokulları, muhasebeden sorumlu meslek mensuplarının denetim ve idaresi altında olmak üzere, işletmelerin muhasebe personel ihtiyacını karşılamak için ara eleman temininde önemli bir konumdadır. 2018 yılı verilerine göre 114 farklı üniversitede, 340 farklı meslek yüksekokulunda önlisans düzeyinde muhasebe ve vergi bölümü eğitim-öğretim faaliyeti yürütmektedir. 2018 yılı yerleştirme sonuçlarına göre ise başarı sırasında ilk 20'de 12 tane özel üniversitenin yer aldığı görülmektedir (ÖSYM, 2018).

Çalışma kapsamında ele alınan ölçekte 2018 yılı verilerine göre başarı sıralamasında en başarılı öğrencilerin tercih ettiği ilk 3 üniversitenin muhasebe ve vergi bölümlerindeki müfredat içerikleri yer almaktadır. İlk üçte yer alan üniversiteler sırasıyla; İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi ve İstanbul Gedik Üniversitesi'dir.

İlgili literatür incelendiğinde genelde kullanılan ders sınıflandırmalarına benzer şekilde Allahverdi ve Karaer (2018), muhasebe eğitimindeki mesleki yeterlilik düzeylerini inceledikleri çalışmalarında müfredatı; genel beceri, mesleki beceri, işletme bilgisi ve mesleki etik başlıklarında sınıflandırmışlardır. Aynı şekilde Hakses vd. (2018), müfredat içeriklerinin

karşılaştırmalı analizinin yapıldığı çalışmalarında da benzer bir sınıflandırmaya yer vermişlerdir.

Aşağıdaki tablolarda görüleceği üzere muhasebe ve vergi bölümlerinin müfredat içeriklerinde yer alan dersler dönem bazında ve teorik ders(T) veya uygulama dersi (U) çerçevesinde değerlendirmeye alınmıştır. Ayrıca seçmeli derslerinde hangi dönemlerde verildiği görülmektedir.

Tablo 2: İstanbul Arel Üniversitesi Müfreadatı

1.Dönem	**2.Dönem**
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-I	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-2
Genel Muhasebe	Dönem Sonu Muhasebe İşlemleri
İngilizce-I	Genel İşletme
Muhasebe Meslek Hukuku	İngilizce-2
Temel Bilgi Teknolojileri	İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku
Temel Hukuk	Mesleki Sorumluluk ve Etik
Ticari Matematik	Ticaret Hukuku
Türk Dili-I	Türk Dili-2
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-I	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-2
Genel Muhasebe	Dönem Sonu Muhasebe İşlemleri
3.Dönem	**4.Dönem**
Banka ve Sigorta Muhasebesi	Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi
Bilgisayarlı Muhasebe Uygulamaları	Finansal Yönetim
Finansal Tablolar Analizi	Muhasebe Denetimi
Genel Ekonomi	**Seçmeli Ders-2**
Maliyet Muhasebesi	**İnşaat Muhasebesi**
Seçmeli Ders-I	**Eleştirel Düşünme, Yaratıcılık ve Girişimcilik**
Otel Muhasebesi	Şirketler Muhasebesi
Kıymetli Evrak Hukuku	Türk Vergi Sistemi ve Uygulaması
Vergi Hukuku	

Tablo 3: İstanbul Aydın Üniversitesi Müfredatı

1.Dönem	**2.Dönem**
Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi-I	İngilizce-2
Türk Dili-I	Dönem Sonu Muhasebe İşlemleri
Matematik	Türk Dili-2
Genel Hukuk	Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi-Iı
Sosyal Sorumluluk Ve Etik	Davranış Bilimleri
Genel Ekonomi	Ticari Matematik
İngilizce-I	Bilişim Teknolojisi-2
Genel Muhasebe	Genel İşletme
Bilişim Teknolojisi-I	Ticaret Hukuku
	Yerinde Uygulama-I
3.Dönem	**4.Dönem**
Yerinde Uygulama-2	Bilgisayarlı Muhasebe-2
Şirketler Muhasebesi	Girişimcilik
Mesleki İngilizce-I	Para Ve Sermaye Piyasaları

Türk Vergi Sistemi Ve Uygulaması	**Yerinde Uygulama-3**
Muhasebe Standartları	Muhasebe Denetimi Ve Mali Analiz
Maliyet Muhasebesi	Vergi Hukuku
Bilgisayarlı Muhasebe-I	Mesleki İngilizce-2
Seçmeli Ders Modülü	İş Ve Sosyal Güvenlik Uygulamaları
	Seçmeli Ders Modülü

Tablo 4: İstanbul Gedik Üniversitesi Müfredatı

1.Dönem	**2.Dönem**
Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi - I	Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi - 2
İktisada Giriş I	Finans Matematiği
İngilizce - I	İktisada Giriş 2
Genel İşletme	İngilizce - 2
Muhasebeye Giriş	İş Ve Sosyal Güvenlik Hukuku
Ticari Matematik	Dönem Sonu Muhasebe İşlemleri
Temel Hukuk	Muhasebe Uygulamaları Ve Ticari Belgeler
Türk Dili - I	Türk Dili - 2
3.Dönem	**4.Dönem**
Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi	Bilgisayarlı Muhasebe 2
Mali Tablolar Analizi	Muhasebe Denetimi
Bilgisayarlı Muhasebe I	İstatistik
Şirketler Muhasebesi	Türk Vergi Sistemi
Finansal Yönetim	Maliyet Muhasebesi
Seçmeli Ders	**Seçmeli Ders**

Sonuç

Muhasebe mesleği her zaman işletmeler, diğer kuruluşlar ve her tür ve boyutta ekonomiyi şekillendirmek ve desteklemek için yardımcı olmuştur. Değer katmaya devam etmek için profesyonel muhasebeciler ve onları eğitenler ve istihdam edenler mevcut ihtiyaçları karşılamak ve ortaya çıkan talepleri ön planda tutmak zorundadırlar (ACCA 2016, 9).

Uzman muhasebe personellerinin başarı becerileri, organizasyonlarda hızlı ve etkin bir şekilde tepki göstermekle yükümlüdür. Dolayısıyla, etkin bir muhasebeci olmak doğru beceriler karışımının geliştirilmesi gerekir. Bu beceri karışımı, muhasebecileri muhasebe süreçleri boyunca yaptığı denetim, günlük finansal işlemleri kaydetme, finansal tablolar hazırlama ve karar verme gibi her konuda destekler (Allahverdi ve Karaer, 2019, 269) .

Muhasebe alanında nitelikli ara elaman temini noktasında önemli bir açığı kapatan meslek yüksekokulları, sektörün ihtiyaçlarının karşılanmasında stratejik bir noktada bulunmaktadır. Bu noktada yardımcı muhasebe elemanı kriterlerinin belirlenmesi ve iş dünyasının beklentilerine cevap verilebilmesi amacıyla Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından raporlar yayınlanmaktadır. Temel düzeyde yeterliliklerin kazanılmasında bu raporlarda

belirtilen eğitim içeriklerinin mevcut olması gerekmektedir. Çalışmada Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından hazırlanan "yardımcı muhasebe elemanı" ile ilgili raporda çalışanların yeterlilik düzeylerinin ölçülmesindeki temel içerikler esas alınarak meslek yüksekokullarındaki muhasebe ve vergi bölümlerinin müfredatları analiz edilmiştir. 2018 yılı yerleştirme başarı sırasının kriter olarak belirlenmesi, en başarılı öğrencilerin neden bu üniversiteleri tercih ettikleri sorusuna müfredat içeriği ve üniversite imkanlarındaki zenginliğin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda ilk üçte yer alan üniversitelerin müfredat içeriklerine baktığımızda temel mesleki yeterlilik derslerinin çok fazla detaylandırmadan spesifik bir ölçekte yer aldığı görülmektedir. Müfredat içeriğini incelediğimizde, çoğu üniversitenin seçmeli dersler havuzunu çok geniş bir yelpazede sunarak öğrencilerin alan içi ve alan dışı olmak üzere kişisel gelişimlerinde katkısı olacağı dersleri sunduğunu söyleyebiliriz.

Öte yandan başarı sırasında ilk sırada yer alan İstanbul Arel Üniversitesi'nde mesleki beceri gerektiren derslerin çok kısa tutulduğu söylenebilir. Aynı zamanda seçmeli ders havuzunun üçüncü ve dördüncü dönemde sadece dört adet ders ile sınırlandırılması göze çarpmaktadır Ancak İzmir Gedik ve İstanbul Aydın Üniversitelerinde seçmeli ders havuzu oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu durum öğrencilerin istedikleri alandaki gelişimlerine katkı sağlayacaktır. Yerinde Uygulama aşamasının İstanbul Aydın Üniversitesi'nde üç dönem boyunca yer alması öğrencilerin daha fazla mesleki pratik kazanmalarına fırsat tanımaktadır.

Son olarak muhasebe ve vergi bölümlerindeki müfredat içeriklerinin genel hatlarıyla Mesleki Yeterlilik Kurumunun belirlediği kriterleri sağladığı ve öğrencilere kişisel bilgi ve becerilerinin zenginleştirilmesinde daha çok fırsat sundukları görülmektedir.

Kaynakça

ACCA 2016. "Professional Accountants The Future: Drivers of Change and Future Skills", London, United Kingdom.

Allahverdi, Metin ve KARAER, Memiş (2018). "Muhasebede E-Dönüşümün Lisans Eğitimindeki Yeri ve E-Dönüşüm Eğitimi İçin Bir Öneri", 36. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, 3-7 Mayıs 2017, Antalya.

Allahverdi, Metin ve KARAER, Memiş (2019). "E-Dönüşümün Muhasebe Mesleği Yeterlilikleri Üzerindeki Etkileri Ve Türkiye'de Lisans Düzeyi Muhasebe Eğitiminin Mesleki Yeterlilikler Açısından Analiz", Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi Mart 2019, 21(1); 246-273.

Hakses, Hasan, Büyükçiçek, Mehmet ve Say, Servet (2018). "Meslek Yüksekokullarındaki Dış Ticaret Bölümlerinin Mesleki Yeterlilik Düzeyleri Çerçevesinde Müfredat İçeriğinin Karşılaştırmalı Analizi", Social Sciences Studies Journal (SSSJournal) 2018 4(25), 5318-5324.

https://www.arel.edu.tr/meslek-yuksekokulu/muhasebe-ve-vergi-uygulamalari-programi/dersler, E.T.:25.03.2019

https://www.aydin.edu.tr/tr-tr/akademik/yuksekokullar/anadolubil/muhasebe-ve-vergi-uygulamalari/Pages/Ders-Plan%C4%B1.aspx, E.T.:27.03.2019

https://www.gedik.edu.tr/akademik-birimler/yuksekokullar/gedik-meslek yuksekokulu/muhasebe-ve-vergi-uygulamalari/ders-plani-ve-programi, E.T.:26.03.2019

İstanbul Arel Üniversitesi, (2019). Muhasebe ve Vergi Uygulamaları bölüm müfredatı,

İstanbul Gedik Üniversitesi, (2019). Muhasebe ve Vergi Uygulamaları bölüm müfredatı,

İstanbul Gedik Üniversitesi, (2019). Muhasebe ve Vergi Uygulamaları bölüm müfredatı, E.T.:26.03.2019

MYK, (2015). 'Yardımcı Muhasebe Elemanı Seviye 5' Ulusal Meslek Standardı, Mesleki Yeterlilik Kurumu, Ankara.

ÖSYM, (2018). 2018-YKS Yerleştirme Sonuçlarına İlişkin Sayısal Bilgiler, https://www.osym.gov.tr/TR,15288/2018-yks-yerlestirme-sonuclarina-iliskin-sayisal-bilgiler.html, E.T.:25.03.2019

MESLEK YÜKSEKOKULLARINDA EĞİTİM ALAN ÖĞRENCİLERİN SOSYO EKONOMİK DURUMLARININ MUHASEBE NOTLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Servet SAY - Adnan SÖYLEMEZ

(Öğr. Gör.; Selçuk Üniversitesi - Dr.; Selçuk Üniversitesi)

Giriş

Küreselleşen dünyada, muhasebeden sağlanan verilere gereksinim günden güne artmış ve muhasebe, ekonomik hayat için daha önemi bir hale gelmiştir. İşletmeyle ilgili taraflar, ülke sınırları içinde kalmayıp, ülke sınırlarını aşmış, muhasebe biriminden üretilen bilgilerle uluslararası düzeyde de ilgilenilir duruma gelinmiştir. İlgili taraflar doğru, güvenilir, zamanlı ve karşılaştırılabilir muhasebe bilgileri talep etmektedirler. Buna bağlı olarak, işletmeyle ilgili tarafların gereksinim duyduğu bilgileri üretecek muhasebe meslek elemanlarının, sürekli güncel bilgi ve becerilerle donatılması, geliştirilmesi ve yetiştirilmesi önem kazanmaktadır (Özkan ve Aksoy, 2015:285).

Günümüzde teknolojideki hızlı değişim işletmeleri, muhasebe mesleğini ve dolayısıyla muhasebe eğitimini etkilemektedir. İşletmelerdeki gelişmeler muhasebenin yeniden yapılandırılmasını, hedef, araç ve uygulamalarının yeniden şekillendirilmesini gerektirmektedir. Bu bakımdan muhasebe mesleğini yürütenlerin iyi bir mali analiz uzmanı, iyi bir girişimci, iyi bir pazarlamacı, iyi bir yönetici, iyi bir haberleşme uzmanı ve iyi bir halkla ilişkiler uzmanı olarak yetiştirilmesi gerekir. Bu bağlamda muhasebe eğitiminin hedefi, muhasebe temel kavram ve ilkelerini öğrenciye kazandırarak; öğrencilerin bilgiyi oluşturması, ölçmesi ve en önemlisi analiz ederek karar almada kullanmasının sağlanması olmalıdır (Dursun, 2006:17-18)

Türkiye'de muhasebe eğitimi çoğunlukla iktisadi ve idari bilimler, işletme, iktisat fakültelerinde yapılmaktadır. Söz konusu fakültelerdeki müfredatlarda büyük çoğunlukla üç temel ders vardır. Bunlar, genel muhasebe, maliyet muhasebesi ve yönetim muhasebesidir (Sevilengül, 2008: 20). Genel muhasebe birinci sınıfta, maliyet muhasebesi üçüncü sınıfta ve yönetim muhasebesi son sınıfta verilerek tamamlanmış olmaktadır. Bununla birlikte pek çok uzmanlık alanı olan, dış ticaret muhasebesi, konaklama işletmeleri muhasebesi, şirketler muhasebesi, inşaat muhasebesi, banka muhasebesi ile mali tablolar ve analiz adlarında çeşitli muhasebe dersleri de verilmeye başlanmıştır. İktisadi ve İdari ilimler fakültelerinde öğrencilere genel olarak, başta genel muhasebe, maliyet muhasebesi ve yönetim muha-

sebesi dersleri olmak üzere pek çok muhasebe dersleri verilmektedir. Bunun dışındaki fakültelerde ise sadece genel muhasebe dersleri seçmeli olarak verilmektedir (Yıldırım, 2015: 4).

Eğitim hayatının bir bölümü olan akademik öğrenim sürecinde başarıyı elde etmek ve sürekli kılmak için gerekli faktörler belirlenmeli ve motivasyon kaynaklarıda desteklenmelidir (Şerbetçi ve Yardımcıoğlu, 2017: 42). Bu çalışmada ise meslek yüksekokullarında yer alan muhasebe derslerinden bahsedilerek, öğrencilerin sosyoekonomik durumlarının alınan muhasebe notları üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur.

Araştırma

Bu çalışmanın amacı muhasebe eğitimi alan öğrencilerin sosyoekonomik durumlarının muhasebe notları üzerinde etkisinin olup olmadığını araştırmaktır. Bu bağlamda çalışmanın örneklemini Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu'nda son dönemi okuyan 2. Sınıf öğrencileri oluşturmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada veri toplamı aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu'nda son dönemi okuyan 153 adet 2. Sınıf öğrencisidir. Öğrencilerin sosyoekonomik durumunun almış oldukları muhasebe ders notları üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen anket formunda demografik bilgiler, sosyoekonomik duruma ilişkin bilgiler ve muhasebe derslerinden alınan notlara ilişkin sorular yer almaktadır. Sosyoekonomik durumla kastedilen ailenin aylık geliridir. Bu bağlamda ailenin aylık gelire ilişkin düşük orta ve yüksek gelirli olmak üzere üç kategori yer almaktadır. Ailesinin aylık geliri asgeri ücret ve altında olanlar "düşük gelirli", asgari ücret ile yoksulluk sınırı arasında olanlar "orta gelirli", yoksulluk sınırının üzerinde olanlar ise "yüksek gelirli" olarak değelendirmeye alınmıştır. Yoksulluk sınırı olarak Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun belirlemiş olduğu Şubat-2019 verileri esas alınmıştır. Bu verilere göre dört kişilik bir ailenin yoksulluk sınırı Şubat 2019'da 6609 TL olarak belirlenmiştir. Alınan muhasebe dersleri ise dört başlık halinde incelenmiştir. Bu dersler Genel Muhasebe 1, Genel Muhasebe 2, Maliyet Muhasebesi ve Mali tablolar-Analiz derslerinden oluşmaktadır. Anket uygulamasında öğrencilerden tüm soruların cevaplandırılması, boş bırakılmaması ve dikkatle okunması istenmiştir.

Verilen Analizi

Araştırmada ankete katılan öğrencilerin vermiş olduğu cevaplar doğrultusunda elde edilen veriler, sosyal bilimler için geliştirilmiş olan SPSS-18

istatistik paket programı ile analiz edilmiştir. Öncelikle verilerin frekans dağılımları, sonrasında ise sosyoekonomik duruma göre öğrencilerin muhasebe derslerindeki başarı durumları incelenmiştir. Tablo 1'e göre erkek öğrenciler ankete katılanların yaklaşık yüzde 60'ını, bayan öğrenciler ise yüzde 40'ını oluşturmaktadır.

Tablo:1 Öğrencinin Cinsiyeti		
	Frekans	Yüzde
erkek	91	59,5
kadın	62	40,5
Toplam	153	100,0

Aşağıda yer alan Tablo 2' ye bakıldığında öğrencilerin büyük bir kısmının 23 yaş ve üzerinde olduğu görülmektedir. Yüzdelik olarak en az dilimi ise 21 yaşında bulunan öğrenciler oluşturmaktadır.

Tablo 2: Öğrencinin Yaşı		
	Frekans	Yüzde
20	22	14,4
21	5	3,3
22	16	10,5
23 ve üzeri	110	71,9
toplam	153	100,0

Tablo 3'te ise öğrencilerin sosyoekonomik durumlarının yer aldığı frekans değerleri bulunmaktadır. Sosyoekonomik durumun ailenin aylık gelirine göre belirlendiği çalışmada Tablo 3'e bakıldığında düşük gelirli öğrencilerin oranın yaklaşık yüzde 23, orta gelirli öğrencilerin oranının yaklaşık yüzde 46, yüksek gelirli öğrencilerin oranının ise yaklaşık 31 olarak belirlendiği görülmektedir.

Tablo 3: Öğrencinin Sosyo-ekonomik Durumu		
	Frekans	Yüzde
düşük	35	22,9
orta	71	46,4
yüksek	47	30,7
Toplam	153	100,0

Aşağıda yer alan tablo 4'de muhasebe derslerinden alınan notlara ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. 153 ön lisans öğrencisinin Genel Muhasebe 1 dersinden aldıkları notların ortalaması yaklaşık 53'tür. 153 öğrencinin matematik notuna ilişkin ortanca değer 50'dir. Ortanca değerinin 50 olması öğrencilerin matematik notları en düşükten en yükseğe doğru sıralandığında tam ortada yer alan notun 50 olduğu anlamına gelmektedir. Tepe değeri 47'dir. Bunun anlamı 47'ye yakın not alan öğrenci sayısının fazla olmasıdır. En yüksek not 76, en düşük not ise 28'dir. 153 öğrencinin Genel Muhasebe 1 notlarına ilişkin dağılımın genişliği 48'dir (76-28). Standart sapma değeri 10,8 bulunmuştur. Standart sapma 153 öğrencinin

genel muhasebe 1 dersinden aldıkları notlar arasındaki farklılığın bir ölçüsüdür. Standart sapma değeri çok büyük bulunmadığı için notlar arasındaki farklılığın çok fazla olmadığını söyleyebiliriz.

Tablo 4: Muhasebe Derslerinden Alınan Notlara İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	Genel Muhasebe 1 dersinden aldığı not	Genel Muhasebe 2 dersinden aldığı not	Maliyet Muhasebesi dersinden aldığı not	Mali Tablolar ve Analiz dersinden aldığı not
Ortalama	52,52	51,65	52,69	52,01
Ortanca	50,00	53,00	52,00	53,00
Tepe Değeri	47	59	57	50
Standart Sapma	10,808	9,640	9,582	10,385
Dağılım Genişliği	48	36	42	48
En Küçük Değer	28	31	33	26
En Büyük Değer	76	67	75	74

Aşağıdaki tabloda ise öğrencilerin sosyo-ekonomik durumlarına göre Genel Muhasebe 1 not ortalamaları için yapılan Kruskall Wallis Testi sonuçlarına yer verilmiştir. Sosyoekonomik duruma göre öğrencilerin genel muhasebe 1 notları birbirinden farklıdır ve bu fark istatistiksel açıdan anlamlıdır (x2=16,975, p=0,000). Sosyoekonomik durum yükseldikçe genel muhasebe 1 notu da artmaktadır. Sosyoekonomik durumu yüksek olanların genel muhasebe 1 not ortalaması en yüksek (96,82). Sosyoekonomik durumu düşük olanların ise genel muhasebe 1 not ortalaması en düşüktür (57,06).

Tablo 5: Öğrencilerin sosyo-ekonomik durumlarına göre Genel Muhasebe 1 not ortalamaları için yapılan Kruskall Wallis Testi sonuçları

Sosyal Statü	Gözlem Sayısı	Ortalama	x2	p
düşük	35	57,06	16,975	0,000
orta	71	73,71		
yüksek	47	96,82		

Sosyoekonomik duruma göre öğrencilerin genel muhasebe 2 notları birbirinden farklıdır ve bu fark istatistiksel açıdan anlamlıdır (X2=11,320, p=0,003). Sosyoekonomik durum yükseldikçe genel muhasebe 2 notu da artmaktadır. Sosyoekonomik durumu yüksek olanların genel muhasebe 2 not ortalaması en yüksek (94,04). Sosyoekonomik durumu düşük olanların ise genel muhasebe 2 not ortalaması en düşüktür (62,64).

Tablo 6: Öğrencilerin sosyo-ekonomik durumlarına göre Genel Muhasebe 2 not ortalamaları için yapılan Kruskall Wallis Testi sonuçları

Sosyal Statü	Gözlem Sayısı	Ortalama	**x2**	**p**

düşük	35	62,64	11,320	0,003
orta	71	72,80		
yüksek	47	94,04		

Sosyoekonomik duruma göre öğrencilerin maliyet muhasebesi notları birbirinden farklıdır ve bu fark istatistiksel açıdan anlamlıdır (X2=18,380, p=0,000). Sosyoekonomik durum yükseldikçe maliyet muhasebesi notu da artmaktadır. Sosyoekonomik durumu yüksek olanların maliyet muhasebesi not ortalaması en yüksek (96,84). Sosyoekonomik durumu düşük olanların ise maliyet muhasebesi not ortalaması en düşüktür (54,84).

Tablo 7: Öğrencilerin sosyo-ekonomik durumlarına göre Maliyet Muhasbesi not ortalamaları için yapılan Kruskall Wallis Testi sonuçları				
Sosyal Statü	Gözlem Sayısı	Ortalama	**x2**	**p**
düşük	35	54,84	18,380	0,000
orta	71	74,79		
yüksek	47	96,84		

Sosyo-ekonomik duruma göre öğrencilerin mali tablolar ve analiz notları birbirinden farklıdır ve bu fark istatistiksel açıdan anlamlıdır (X2=14,379, p=0,001). Sosyoekonomik durum yükseldikçe mali tablolar ve analiz notu da artmaktadır. Sosyoekonomik durumu yüksek olanların mali tablolar ve analiz not ortalaması en yüksek (93,90). Sosyoekonomik durumu düşük olanların ise mali tablolar ve analiz not ortalaması en düşüktür (56,59).

Tablo 8: Öğrencilerin sosyo-ekonomik durumlarına göre Mali Tablolar ve Analiz not ortalamaları için yapılan Kruskall Wallis Testi sonuçları				
Sosyal Statü	Gözlem Sayısı	Ortalama	x2	p
düşük	35	56,59	14,379	0,001
orta	71	75,87		
yüksek	47	93,90		

Sonuç

Sosyoekonomik durum ve alınan muhasebe dersleri notlarına yönelik olarak 2018-2019 öğretim yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulundaki öğrencilerden anket aracılığıyla alınan sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Çalışmaya katılan 153 öğrenciden 91'i erkek 62'si bayandır. 23 ve üzeri yaş aralığındaki öğrencilerin sayısı 110 iken 20 yaşında 22 öğrenci, 21 yaşında 5 öğrenci ve son olarak 22 yaşında 16 öğrenci ankete katılmıştır. Öğrencilerin 35 tanesi düşük gelirli, 71 tanesi orta gelirli, 47 tanesi de yüksek gelirlidir. Sosyoekonomik durum alınan muhasebe notlarına etki eder mi? Sorusuna cevap arandığı çalışmada öğrencilerin gelir düzeyi arttığında muhasebe notlarında da bir artış olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

Dursun, A. (2006), Muhasebe Eğitiminde Kalite Arayışı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Özkan, F.- Aksoy, C. (2015), "Ticaret Meslek Lisesi Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin İşletmelerde Beceri Eğitimi Uygulaması, Gaziantep İlinde Bir Alan Araştırması", Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi, 6 (12), ss. 283-305.

Sevilengül, O., (2008), Genel Muhasebe, Gazi Kitabevi, Ankara.

Şerbetçi A., Yardımcıoğlu, M. (2017), "Muhasebe Dersinde Başarıyı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Örneği", Muhasebe ve Finansman Dergisi, 76 (1) ss. 41-62.

Yıldırım, S., (2015), "Genel Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Derse İlişkin Beklentileri ve Başarı Durumlarının Değerlendirilmesi " Muhasebe ve Denetime Bakış, 14 (44), ss. 1-14.

TÜRKİYE'DE TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞI İLE MÜCADELE ÜZERİNE BELEDİYELERİN FAALİYETLERİ

Adnan SÖYLEMEZ - Servet SAY

(Dr. Selçuk Üniversitesi - Öğr. Gör.; Selçuk Üniversitesi)

Giriş

Bugün hemen her ailenin evinde bilgisayar ve cep telefonu bulunduğundan, internet ve sosyal medya gibi iki büyük kontrolsüz alan hem çocuklarımızın hem de bizlerin hayatını doğrudan etkileyen unsurlara dönüşmüş durumdadır (Elmas ve Yıldırım, 2015: 3).

Engellenemeyen teknolojik cihazların kullanımına yönelik olarak bağımlılık kavramı çok sık olarak kullanılmaktadır. Toplumsal soruna dönüşen teknoloji kullanımının yaygınlaşması ve sıklaşmasına karşılık bir tedavi ve çözüm aşaması için de kamu kurumları politikalar geliştirmektedirler. Bu sebeple, vatandaşa en yakın birimler olan yerel yönetimlerin bu konuya kayıtsız kalması mümkün değildir. Seminer, konferans ve eğitim programları ile ebeveynlere yönelerek onların çocuklarının internet kullanımına yönelik tavır ve davranış geliştirmelerine dair çözü önerileri sunulmuştur. Bunun yanı sıra çocuklar için farklı etkinlikler düzenleyip okudukları okullarda teknolojinin kullanımına yönelik eğitim programları faaliyetlerini de devam ettirmişlerdir.

Bu çalışmada, bazı yerel yönetim kuruluşlarının internet ve teknoloji bağımlılığına dair yaptıkları çalışma ve politikalar ele alınmıştır. Bu çalışmaların ne şekilde etkin ve verimli bir şekilde sürdürülebileceğine dair öneriler ise çalışmanın sonunda belirtilmektedir.

Teknoloji Bağımlılığı

Bilişim teknolojileri 1980'li yıllardan itibaren insan hayatının her alanında yer almaya başlamıştır. Hayatı kolaylaştıran bu teknolojik gelişmeler toplumsal yapıyı yeniden şekillendirmiş, kişisel davranış ve özelliklerde değişikliklere neden olmuştur. Bilgisayar, internet, web ve mobil teknolojiler ile anlık mesajlaşma, sosyal ağlar ve blog yapılar gibi uygulamalar, kişiler arasındaki iletişim kanallarını arttırmıştır. Uluslararası örgütler tarafından gelişmişlik göstergeleri arasında kabul edilen bu teknolojiler, bilgi toplumu olma sürecinin en temel unsurları arasına girmiştir (Fidan, 2016: 434).

Günümüzde teknolojik gelişmeler ışığında internetin yaygınlaşması ve akıllı cihazlarla internete girmenin kolaylaşması neticesinde bu tarz cihazlar günlük yaşamın vazgeçilmez parçaları durumuna gelmiştir. Sadece iletişim kurmayı sağlamak yerine internete girmemizi de sağlayan akıllı telefonlar günlük yaşamımıza birçok kolaylık getirmenin yanında ikili

ilişkiler, insan sağlığı (ruhsal ve bedensel), genel işlevsellik üzerine etki ederek birçok olumsuz etkiye sebep olabilmektedir (Park ve Lee'den akt. Noyan ve diğ., 2015: 74).

Günümüzde bilgisayar ve haberleşme teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim nedeniyle internet, her türlü günlük gereksinim karşılanmasında önemli bir araç hâline gelmiştir. Bu durum, internet kullanıcılarının yaşamlarının pek çok yönüne ilişkin değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bireyler artık bir çok gereksinimlerini, alışkanlıklarını ve davranışlarını internet ortamının sağladığı imkanları kullanarak gerçekleştirmektedirler (Çetin ve Ceyhan 2014: 6).

Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre bilgisayar ve internet kullanım oranları 2016 yılı Nisan ayında 16-74 yaş grubundaki bireylerde sırasıyla %54,9 ve %61,2 olurken bu oranlar erkeklerde %64,1 ve %70,5 iken, kadınlarda %45,9 ve %51,9'dur. Bilgisayar ve internet kullanım oranları, 2015 yılında sırasıyla %54,8 ve %55,9 olarak görülmektedir. Evlerin 2016 yılı Nisan ayında %96,9'unda cep telefonu veya akıllı telefon bulunurken, sabit telefon bulunma oranı %25,6 olmuştur. Aynı dönemde evlerin %22,9'unda masaüstü bilgisayar, %36,4'ünde taşınabilir mevcut iken tablet bilgisayar bulunma oranı %29,6 olmuştur. 2015 yılında %20,9 olan İnternete bağlanabilen TV oranı ise 2016 yılında %24,6 olarak hesaplanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: 2016 yılı En son kullanım zamanına göre bireylerin (16-74 yaş aralığı) bilgisayar ve internet kullanım oranı (TÜİK)

	Bilgisayar (%)			**İnternet (%)**		
En son kullanım zamanı	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	**Kadın**
Bilgisayar ve İnternet kullananlar	54,9	64,1	45,9	61,2	70,5	51,9
Son üç ay içinde (Ocak-Mart 2016)	44,8	53,4	36,3	58,3	67,6	49,2
Üç ay ile bir yıl arasında	3,4	3,8	3,1	1,1	1,2	1,0
Bir yıldan çok	6,7	6,9	6,5	1,7	1,7	1,7
Hiç kullanmadı	45,1	35,9	54,1	38,8	29,5	48,1

Yerel Yönetimler ve Teknoloji Bağımlılığı Üzerine Yaptıkları Faaliyetler

Sancaktepe Belediyesi ve Yeşilay ortaklığında ilçede gerçekleştirilen ve teknoloji bağımlılığına karşı sağlıklı ve mutlu nesillerin yetiştirilmesi amacıyla seminerler düzenlenmektedir. Bu seminerlerde ilk ve orta dereceli okullardan katılım sağlanmaktadır. Burada internet ve teknoloji bağımlılığına karşı ne gibi faaliyetler yürütüleceğine ilişkin çözüm önerileri de sunulmaktadır. Bu seminerlerden bir tanesine İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Edebiyat Bölümü Psikoloji Bölümünden Yrd. Doç. Dr. Itır Tarı Cömert katılmıştır. Cömert yaptığı konuşmada, eğitimden sağlık oyundan

eğlenceye her türlü ihtiyacın internet üzerinden yapıldığını ilk bakışta olumlu gibi görünse de çok çeşitli riskleri beraberinde getirdiğinin altını çizmiştir. İnternetin yanlış ilişki geliştirme maddi ve manevi travmaların yaşanması, asosyalleşme gibi sıkıntılarla beraber çok çeşitli sorunları ortaya çıkardığını anlatan Cömert, internet kullanımın en büyük tehlikelerinden birisinin bilgisayar ve internet bağımlılığı olduğunu vurgulamıştır. Cömert, internet ve teknoloji bağımlılığının herkesi tehdit ettiğini, yapılan araştırmalarda internet bağımlılığının çocuklar ve ergenler üzerinde büyük etkisi olduğunu vurgulayarak gelecek nesillerin büyük tehlike altında olduğunu gerekli önlemler alınmasa büyük toplumsal ve sosyal felaketlere yol açacağını ifade etmiştir (Sancaktepe Belediyesi, 2018).

Malatya Büyükşehir Belediyesi ise 2018 yılı içerisinde "Teknoloji Bağımlılığı" konulu ve sloganı "Bağımlı olma Özgür ol" olarak belirlenen bir resim yarışması düzenlemiştir. Bu yarışmada amaç, teknoloji başında harcanan zamana dikkat çekerek farkındalık oluşturmak; teknoloji bağımlılığının kişilerde oluşturduğu psikolojik ve fizyolojik rahatsızlıklara dikkat çekmek; teknoloji bağımlılığının kişiler arasında samimiyeti nasıl ve ne şekilde yok ettiğini anlayabilmek ve son olarak teknolojiye bağımlılığın kişisel sorumlulukların yerine getirilmesine engel olduğuna dikkat çekmektir (duygusanat, 2018) .

Bilişim ve İnovasyon Derneği ve Üsküdar Belediyesi tarafından düzenlenen "Ailelerde Teknoloji Kullanım Kültürü Semineri"ne dönemin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı'da katılmış ve burada yaptığı konuşmada: "“"Bugün teknoloji hayatımızı kolaylaştırıyor, bizlere inanılmaz imkân ve fırsatlar sunuyor. Diğer taraftan, teknolojinin birey ve toplum sağlığı üzerindeki etkilerini de doğru analiz etmemiz gerekiyor. İnternet ortamında zararlı içerikler, kötü amaçlı kullanıcılar toplum hayatında olduğu gibi sanal dünyada da çocuklarımız, gençlerimiz ve ailelerimizi tehdit ediyor. Çocuklarımızın sanal dünyada tıpkı gerçek dünyadaki gibi korunması için onları internet kullanımı konusunda eğitmek ve bilinçlendirmek zorundayız. Henüz 2 yaşındaki çocuklarımızı susturmak için eline tablet ya da cep telefonunu vererek, onlara iyilik yapmıyoruz. Aksine çocuklarımızın hem fiziki hem de ruh sağlığını büyük bir tehlikeye atıyoruz. Çocuklarımızı teknoloji ile buluşturmadan önce yaşının uygunluğunu gözetmek durumundayız. Çocuklarımız farkında olmadan tek tuşla son derece zararlı içeriklere maruz kalabiliyor. Artık her türlü bilgi paylaşımı, maalesef sınır tanımaksızın dolaşıma açık vaziyette. Sayın Cumhurbaşkanımızın ifade ettiği gibi, zehir evlerimizin içine girmiş durumda. Bu nedenle, aileler ve öğretmenler olarak üzerimize büyük sorumluluklar düşüyor. Bugün teknoloji, internet bağımlılığı tıpkı uyuşturucu bağımlılığı gibi çocuklarımızı tehdit ediyor." ifadelerini kullanmıştır (Sayan Kaya, 2018).

Üsküdar Belediyesi ve Bilişim ve İnovasyon Derneği tarafından düzenlenen “Dur, Düşün Bağlan” projesi ile Üsküdar ilçesindeki tüm okulları

kapsayan ve bu sayede ebeveynlerin teknolojiyi daha güvenli ve amacına uygun kullanımı konularında farkındalık oluşturulması için seminerler düzenlenmesi kararlaştırılmıştır (Üsküdar Belediyesi, 2017). "http://www.durdusunbaglan.org" uzantılı bir internet sitesi oluşturularak bu site üzerinde seminerlerin programına ulaşılması sağlanmıştır. Ayrıca bu web sitesi görseller ve videolarla desteklenerek çocuklar ve ebeveynlerin "Ailelerde Teknoloji Kullanımı ve Bilgi Güvenliği Farkındalık" konusunda bilinçlenmeleri amaçlanmıştır.

Karatay Belediyesi tarafından kültürel faaliyetler kapsamında KTO Karatay Üniversitesi, Karatay İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü ile birlikte 'İnternet, Oyun ve Teknoloji Bağımlılığı' konulu bir konferans düzenlenmiştir. Gündelik yaşamı, iş başarısını, evlilik hayatını, akademik başarıyı olumsuz etkileyen, kişiyi yalnız hale getiren teknoloji bağımlılığı konusunda Karatay ilçesinde yaşayan vatandaşlara eğitim verilmiştir (konhaber, 2017).

Küçükçekmece Belediyesine bağlı, "Bağımlılıkla Mücadele Danışmanlık ve Rehabilitasyon Merkezinde (BAYAMER), İnternet bağımlıları, uzmanlar tarafından tedavi ve rehabilite edilerek normal hayatlarına dönmeleri sağlanmaktadır. 4 psikolog, 1 psikiyatr ile hizmet veren merkezde, Küçükçekmece ilçesindeki tüm okullardaki PDR (Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik) öğretmenlerine bir hafta boyunca akademik eğitim verilerek, çocukla birebir temas halinde olan, öğretmenlerin bilinçlendirilmesi amaçlanmıştır (Küçükçekmece Belediyesi)

Öneriler

Bu çalışmada ele alınan yerel yönetimlerde internet ve teknoloji bağımlılığına yönelik olarak seminerler ve eğitim faaliyetleri düzenlenmektedir. Ama öncelikle ele alınması gereken mesele teknoloji okuryazarlığı noktasında Milli Eğitim Bakanlığı öncülüğünde bir çalışmanın yapılması olacaktır. Teknoloji okuryazarlığı için ebeveynlerin eğitim almaları mühimdir. Bu konuda bilinçlenen ebeveynlerin çocuklarının internet ve teknolojik cihazlar karşısında geçirdiği vakitleri denetim altına alabilmesi daha kolay olacaktır.

Merkezi yönetimin bazı politikalarının her yerde aynı şekilde ve istenilen düzeyde uygulanamamaktadır. Bu duruma karşılık üniversite ve sivil toplum kuruluşları eliyle teknoloji okuryazarlığının geliştirilmesi ve teknoloji bağımlılığının azaltılmasına yönelik faaliyetleri yerel yönetimler organize edebilirler.

Kaynakça

Çetin, A.B., Ceyhan, A.A., (2014). Ergenlerin İnternette Kimlik Denemeleri ve Problemli İnternet Kullanım Davranışları, Addicta: The Turkish Journal on Addictions, Türkiye Yeşilay Cemiyeti, Güz, 1(2), 5-46.

Duygu Sanat Atölyesi (2018, Şubat 7). “Teknoloji Bağımlılığı” Konulu Resim Yarışması (Son Katılım: 20 Nisan 2018)” “http://www. duygusanat.com/teknoloji-bagimliligi-konulu-resim-yarismasi-son-katilim-20-nisan-2018” (Erişim Tarihi: 03.04.2019)

Elmas, M., Yıldırım, B. (2015). Teknoloji Kullanımı ve Bağımlılığı Açısından Türkiye Gençliğinin Fotoğrafı, Sakarya Üniversitesi, İHH İnsani Ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Uluslararası Doktorlar Birliği, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, İstanbul.

Fidan, H. (2016). Mobil Bağımlılık Ölçeği'nin Geliştirilmesi ve Geçerliliği: Bileşenler Modeli Yaklaşımı, Addicta: The Turkish Journal On Addictions, Türkiye Yeşilay Cemiyeti, Kış, 3(3), 433–469.

Konhaber (2017, Nisan 25).“Karatay Belediyesi'nden 'Teknoloji Bağımlılığı' konferansı” (Erişim Tarihi: 01.04.2019)

Küçükçekmece Belediyesi, “Bağımlılıkla Mücadele Danışmanlık Ve Rehabilitasyon Merkezi Açıldı” “http://kucukcekmece. istanbul/icerikler/haberler/bagimlilikla-mucadele-danismanlik-ve-rehabilitasyon-mer kezi-acildi/4539” (Erişim Tarihi: 31.03.2019)

Noyan, O.N., Enez Darçın, A., Nurmedov, S., Yılmaz, O., Dilbaz, N. (2015). Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeğinin Kısa Formunun Üniversite Öğrencilerinde Türkçe Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması, Anatolian Journal of Psychiatry 2015; 16(Special issue.1):73-81.

Sancaktepe Belediyesi (2018, Eylül 27). "Bilgisayar ve İnternet Bağımlılığı" semineri”. “http://sancaktepe.istanbul/tr/guncel-haberler/bilgisayar-ve-internet-bagimliligi-semineri” (Erişim Tarihi: 03.04. 2019).

Sayan Kaya, F.B. (2018, Ocak 6). “Bakan Kaya, Üsküdar Belediyesi ile Bilişim ve İnovasyon Derneği tarafından düzenlenen "Ailelerde Teknoloji Kullanım Kültürü Semineri”ne katıldı.” “https://www. betulsayan.com/gundem/bakan-kaya-uskudar-belediyesi-ile-bilisim-ve-invasyon-dernegi-tarafindan-duzenlenen-ailelerde-teknoloji-kullanim-kultu ru-semineri-ne-katildi” (Erişim Tarihi: 02.04.2019)

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2016). Hane halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 18 Ağustos 2016, Sayı: 21779, “http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21779” (Erişim tarihi: 13.12.2018)

Üsküdar Belediyesi (2017, Mart 8). “Dur Düşün Bağlan!" Projesi Üsküdar'daki her veliye ulaşacak”, “https://www.uskudar.bel.tr/tr/ main/ news/dur-dusun-baglan-projesi-uskudardaki-her-veli/789” (Erişim Tarihi: 01.04.2019)

KULLANIMLAR VE DOYUMLAR YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE SOSYAL MEDYADA SANAT /

Serap CAN

(Dr.; Gazi Üniversitesi)

Giriş

Bugün sosyal medya olarak hayatımızda önemli bir yere sahip olan yeni dijital iletişim ortamları, bireylerin gündelik hayatlarını, duygu ve düşüncelerini, bilgilerini ve her tür ve biçimde oluşturdukları içerikleri paylaştıkları, sürekli aktif ve gelişen platformlardır. İletişim araştırmalarının başlangıcından bu yana kitle iletişim araçlarını kullanan izleyiciler sadece hedef kitle olarak konumlandırılmış ve medyadan etkilenen bireyler olarak ele alınmış ve sadece medyanın etkileri yönünden incelenmiştir. İletişim araştırmaları yoğunlaştıkça kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının ortaya çıkması ile izleyici pasif bir hedef kitleden ziyade, medyadaki içeriği kendi ihtiyaçları doğrultusunda alan ve kullanan, aktif bir unsur haline gelmiştir. Dolayısıyla bu yaklaşım, kullanıcılarının hem üretici hem de tüketici olduğu sosyal medyanın doğası ile son derece uyumlu bir yapıya sahiptir.

Bireyler genellikle sosyal medyayı boş zamanlarını değerlendirmek, eğlenmek, gündemi takip etmek ve keyifli vakit geçirmek amacıyla kullanmaktadır. Ancak son dönemlerde, sosyal medya platformlarında popüler kültür ürünlerinin yanı sıra sanat temalı paylaşımlar da oldukça ilgi görmektedir. Bir yüksek kültür ürünü olarak kabul edilen sanatın, daha geniş kitlelere ulaşabilmesinin önündeki en büyük engel; onu anlayabilmek ve anlamlandırabilmek için gereken bilgi birikiminin yokluğudur. Dolayısıyla gereken bilgi birikiminden yoksun olan bireyler, yüksek sanat ve kültürden uzaklaşarak kitle iletişim araçları vasıtasıyla kendilerine sunulan popüler kültür ürünlerini tüketmektedir. Sosyal medyanın yaygınlaşması ile bilgiye ulaşmanın hızlanması ve kolaylaşması; yüksek sanat ve kültürün de ulaşılabilirliğini arttırmış, reprodüksiyonların yayılmasını sağlamıştır. Bu çalışmada kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı çerçevesinde sosyal medya ve kültür - sanat ilişkisinin yanı sıra popüler kültür ve yüksek kültür arasındaki ilişki incelenecektir.

Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı

Her insanın yaşamı boyunca değişen biçim ve önemde ihtiyaçları olmaktadır. Bu ihtiyaçlarını gidermek için yöneldiği araçlardan biri de medyadır. Başlangıçta insanların medyadan ne kadar etkilendiğini inceleyen iletişim araştırmacıları, izleyicileri etkilenen, ikna edilen pasif birer unsur olarak ele alırken; daha sonra izleyicilerin kendi ihtiyaçlarının farkında olan ve bunları gidermek için çaba sarf eden, karşısına çıkan seçenekleri eleyen ve bilinçli tercihler yapan bireyler oldukları kabul edilmiştir. Medya tüketicisi toplulukları incelerken “hipodermik iğne”, “sihirli mermi” ve

"propaganda" gibi modeller üreten etki araştırmaları çalışmaları, takip eden dönemlerde medyanın etkisinin bu modellerde öne sürüldüğü kadar doğrudan ve büyük olmadığını fark etmiş ve yön değiştirmiştir (Özçetin, 2010:14). 1942 – 1944 yılları arasında Lazarsfeld ve Herzog'un radyo dinleyicilerin program tercihleri ve bunların nedenleri üzerine yaptıkları araştırma; bu düşünceye giden yolun öncüllerindendir (Jensen ve Rosengren, 2007:55 – Küçükkurt içinde). 40'lı yıllarda Columbia Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Araştırmalar Bürosu; 1940 yılında Roosevelt ve Willkie arasında, 1948 yılında ise Truman ve Dewey arasında geçen ABD başkanlık seçimlerini inceleyerek kitle iletişim araçlarının siyasal davranışa olan etkisini araştırmışlardır (Ruggiero, 2000:5). 1949 yılında ise Berelson, gazetelerin okurları için haber vermenin ötesinde farklı işlevlerinin bulunduğunu ortaya çıkarmıştır (McQuail ve Windahl, 1993:115 – Küçükkurt içinde). Bu araştırmalar sonucunda ortaya çıkan ise; insanların oy verme kararlarında kitle iletişim araçlarından düşünüldüğü kadar çok etkilenmediği ancak çevrelerindeki diğer insanlardan daha fazla etkilendiği olmuştur. Dolayısıyla araştırmaların yönü değişmeye, varsayımlar sorgulanmaya başlamıştır. 1950'li ve 60'lı yıllara gelindiğinde, çalışmalar geleneksel etki modellerinden daha işlevsel modellere doğru kayma göstermiştir.

1959 yılında Elihu Katz'ın çalışması ile ilk defa insanların medyayı kullanarak onun sayesinde çeşitli ihtiyaçlarını giderdiği düşüncesi ortaya çıkmış ve izleyici araştırmaları ön plana alınmaya başlamıştır. O güne kadar sorulan "Medya insanlara ne yapıyor?" sorusunun yerine "İnsanlar medya ile ne yapıyor?" sorusunun sorulması gerektiğini öne süren Katz (Tekinalp ve Uzun, 2004:123), sonraki çalışmalarıyla da izleyicinin aktif bir unsur olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan araştırmalar sonucunda anlaşılmıştır ki; insanlar kitle iletişim araçlarını herhangi bir şeyden kaçınmak için, kendisine yoldaşlık olması için, ruh halini iyileştirmek için, yalnızlık ve sıkıntıdan kurtulmak için, hiç gidemeyeceği ve katılamayacağı yerleri ve etkinlikleri görmek için, sosyal etkileşim elde etmek için ve elbette haber ve bilgi edinmek için kullanmaktadır. 80'li ve 90'lı yıllara gelindiğinde ise artık araştırmalar izleyicinin gözünden yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde etkileşim; insanların ihtiyaçlarını giderebileceği en önemli etkinliklerden biri olmuş ve izleyicilerin başkalarıyla iletişim halinde olmak ihtiyacı öne çıkmıştır. 2000'li yıllarda ise İnternet vasıtasıyla insanlar daha önce kuramadıkları ilişkileri kurabilmeye, erişemedikleri şeylere erişebilmeye başlamıştır. Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı da ilerleyen teknoloji ile artık İnternetin insanlara sunduğu yeni gereksinimler ve yeni doyumları araştırmaya başlamıştır.

Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı temel olarak; bireylerin kitle iletişim araçlarını kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullandığı ve bu vesileyle çeşitli doyumlara ulaştığı üzerine kurulmuştur. Bu yaklaşıma göre, bireyler psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını gidermek ve kendi belirledikleri hedeflere

ulaşabilmek adına aynı kitle iletişim araçlarını farklı niyetlerle kullanmaktadır. Bireyler, kitle iletişim araçlarını bizzat ve bilinçli olarak kullanmaktadır, sadece teknolojiye uyum sağlayan kitleler değildirler (Muntinga vd. 2011:18 – Koçak tez içinde). Bu yaklaşımın beş unsuru bulunmaktadır (Katz vd. 1974:510-511):

▪ İzleyici aktif olarak kabul edilmektedir.

▪ Kitle iletişim sürecinde ihtiyaçların giderilmesi ve medya seçimi, izleyiciye aittir.

▪ Kitle iletişim araçları, ihtiyaçların giderilmesinde diğer unsurlarla rekabet içerisindedir.

▪ Kitle iletişim araçlarının kullanım amaçları, izleyici kitlesini oluşturan bireylerden alınan veriler doğrultusunda düzenlenebilir.

▪ İzleyici yönelimleri incelenirken, kitle iletişiminin kültürel önemi konusundaki değerlendirmeler bir kenara bırakılmalıdır.

Bu yaklaşıma yönelik yapılan araştırmaların sonucunda, kitle iletişim araçlarının kullanım amaçlarının yani bireyleri kitle iletişim araçlarına yönelten ihtiyaçlar, genel hatları ile ortaya çıkarılmıştır. Katz ve arkadaşları tarafından bu ihtiyaçlar bilişsel, duygusal, kişisel bütünleşme, sosyal bütünleşme ve gerçeklerden kaçış ihtiyaçları olarak sınıflandırılmıştır (Küçükkurt vd. 2009:37). Bunlar genel olarak sosyal etkileşim, bilgi ve haber alma, zaman geçirme, eğlence, rahatlama, iletişim kurma ve kolaylaştırma ihtiyaçları olarak sıralanmaktadır. Medyanın kullanımıyla birey kendisine benzer ya da kendisinden farklı insanlarla temas kurabilmekte, arkadaş edinebilmektedir. Medya vasıtasıyla yeni bilgiler öğrenerek kendisini geliştirebilmekte, ülkesinde ve dünyada neler olup bittiğinden haberdar olmaktadır. Yalnızlıktan ya da çeşitli dertlerinden bunalan bireyler, medya sayesinde bu sıkıntılarını unutabilmekte, öteleyebilmektedir. Sıkıntılarını unutmanın da ötesinde, birey medya vasıtasıyla zamanın nasıl geçtiğini fark etmeyecek derecede iyi vakit geçirebilmekte, eğlenebilmektedir. Günlük hayatın, iş ve özel yaşamın stresini de kitle iletişim araçlarına başvurarak bertaraf edebilen birey; kitle iletişim araçlarının sunduğu bilgi ve imkânlarla hayatını kolaylaştırabilmektedir (Whiting ve Williams, 2013:366-367).

Literatürde sosyal medya ile kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda elde edilen sonuçlara göre, kullanıcılar sosyal medyayı en çok eğlenmek, boş vakitlerini değerlendirmek, çevreleri ile iletişim halinde olmak ve dünyadan kopmamak amacıyla yani eğlence ve sosyal fayda motivasyonu ile kullanmaktadır (Kaye, 1998; Papacharissi ve Rubin, 2000; Balcı ve Ayhan, 2007; Işık, 2007; Sheldon, 2008; Raacke ve Raacke, 2008; Joinson, 2008;

Şener, 2009; Quan-Haase ve Young, 2010; Karaduman ve Kurt, 2010; Argan ve Akyıldız, 2011; Akçay, 2011; Karakoç ve Gülsünler, 2012; Çemrek vd., 2014; Üksel, 2015, Üçer, 2016, Göncü, 2018). Daha az çalışmada sosyal medyanın eğlenceden ziyade bilgi edinmeye yönelik doyumu karşılamak üzere kullanıldığı ortaya çıkmıştır (Koçak ve Özcan, 2002; Şeker, 2005; Balcı ve Tarhan, 2007; Ayhan ve Balcı, 2009; Johnson ve Yang, 2009; Hazar, 2011; Canöz, 2016; Aydın, 2016). Literatür incelendiğinde; Twitter'ın diğer sosyal medya sitelerinden farklı bir yöne gittiği, bireylerin Facebook ve Instagram gibi mecraları daha çok eğlenme ve arkadaşlık doyumuna yönelik kullandığı ancak Twitter'ı bilgiye yönelik doyum elde etmek adına tercih ettiği görülmektedir. Johnson ve Yang'a (2009) göre Twitter söz konusu olduğunda bir sosyal etkileşim doyumundan ziyade bilgiye yönelik doyumlardan bahsetmek gerekmektedir. Zira Twitter kullanıcıları çoğunlukla bilgi motivasyonu ile hareket etmektedir; olaylar, haberler, etkinlikler, tartışmalar hakkında fikir alışverişinde bulunmak ya da yeni bilgiler edinmek üzere bu platformu kullanmaktadır.

Sosyal Medya

Bugünün hızla gelişip değişen teknolojisi ile bunun doğal sonucu olarak şekil değiştiren iletişim mecraları; bireylerin iletişim süreçlerini de etkilerken hem bu mecra ve süreçleri kullanım şekillerini hem de bunlardan edindiği doyumları değişime uğratmaktadır. Bu teknolojik ortamda bireyin hayatına nüfuz eden en önemli değişikliklerden biri de yeni medyadır. Dijital medya ya da yeni medya olarak da tanımlanabilen sosyal medya; Web 2.0 teknolojisi üzerine inşa edilmiş ve kullanıcı tarafından üretilebilen içeriklerin alışverişine olanak tanıyan internet tabanlı teknik ve ideolojik uygulamaların toplamıdır (Kaplan ve Haenlein, 2010:61). Kullanım sebepleri kişiden kişiye değişen sosyal medya, üzerinde yükseldiği teknolojik imkânlar vasıtasıyla kullanıcılarının dünyanın her köşesinden milyarlarca insana ve içeriğe ulaşabilmesini sağlamaktadır. Yeni medya olarak da tanımlanan sosyal medya; bugüne dek bilinen ve kullanılan tüm iletişim mecralarını kendisinde toplayarak bir potada eritebilen bir yapıya sahiptir (Çemrek vd. 2014:63).

Geleneksel medyanın sunduklarıyla artık yetinmeyen kullanıcıların kendi içeriklerini oluşturup tüm dünyaya yayınlayabildiği bir mecra olan sosyal medya; kullanıcıların gündelik hayatlarını, duygu ve düşüncelerini, bilgilerini ve hayalleri gibi içerikleri metin, fotoğraf ve video gibi çeşitli türlerde oluşturup paylaşabildikleri platformlar olarak günden güne popülerliğini arttırmaktadır (Koçak, 2012:3). Sosyal medya platformları; kullanıcılarına kendi üretimleri, paylaşımları ve tüketimleri noktasında sorumluluk yüklemektedir. Tüm kullanımlardan kendileri mükelleftir zira kendi hür iradeleri ve istekleri ile davranmaktadırlar.

Dolayısıyla; aktif, özerk ve amaç odaklı bir sosyal medya kullanımı, kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı ile örtüşmektedir (Koçak, 2012:6) çünkü internet ve sosyal medya; artık kullanıcıların kendi istek, amaç ve beğenilerine göre biçimlendirdiği, filtrelediği ve kişiselleştirdiği bir alan haline gelmiştir. İletişimin psikolojik bir perspektifi olmakla birlikte; kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı, bireylerin ihtiyaç ve isteklerini doyurmak üzere iletişim kurduğu ve medyayı kullandığı üzerinde dururken, medya kullanımı için ortaya çıkan saikleri ve bu saiklerin etkilendiği unsurları da incelemektedir (Papacharissi ve Rubin, 2000:176).

Bir mikroblog uygulaması olan Twitter; azami 280 karakter kullanımı ile bireylere duygu, düşünce, bilgi gibi bizzat oluşturdukları içerikleri özgürce ifade edebilme ve kitlelere duyurabilme imkânı tanımaktadır. Kullanıcılar, uygulama vasıtasıyla video, görsel ve bağlantı paylaşımında bulunabilmekte, canlı yayın yapabilmekte, anketler oluşturabilmekte ve sıralı mesaj gönderimleri ile bilgiseller yayınlayabilmektedir. Hootsuite'in 2018 yılı verilerine göre tüm dünyada 326 milyon civarında kullanıcının kayıtlı olduğu platformda her gün 500 milyon civarında tweet atılmaktadır. Yayınlanan rapora[1] göre kullanıcılarının yüzde 71'inin haberleri buradan takip ettiği, siyasetçiler için bir numaralı platform olduğu, markalar ve girişimcilerin büyük bir kısmının aktif olarak yer aldığı ve kullanıcıların yüzde 40'ının Twitter vasıtasıyla alışveriş yaptığı anlaşılmaktadır. Twitter'ın giderek artan büyüme ve popülaritesi, bugün artık bireylerin internet üzerinden hangi şartlarda ve ne şekilde iletişim kuracağına dair değişiklikleri de beraberinde getirmiştir (Johnson & Yang, 2009:4).

Yüksek Kültür ve Popüler Kültür

Yüksek kültür ve popüler kültür; tarih boyunca tartışılmış iki kavramdır ve bugün bu iki kavramın birbirine girmiş olup olmadığı yönündeki tartışmalar devam etmektedir. Zira popüler kültür ve yüksek kültür arasındaki ayrım, yüksek – alçak kavramları çerçevesinde Eski Yunan'dan bugüne varlığını sürdürmektedir. "Alçak" ifadesi, yöneltildiği kişileri rencide ettiğinden ötürü, yüksek kültürün karşıtı olarak bugün "popüler kültür" ya da "kitle kültürü" ifadeleri kullanılmaktadır. Zira "kitle"; sosyoekonomik bakımdan alt seviyedeki toplulukları tanımlamak için kullanılan bir terimdir (Gans, 2007:21). Yüksek kültür olarak ifade edilen şey, aslında sanatın kendisidir. İnsanlar on binlerce yıldır çizim yapmakta, şarkı söylemekte, dans etmekte, resim ve oynam yapmakta, hikâyeler anlatmakta ve bunları sergilemektedir (Clowney, 2011:309). Hayatın içinden çıkan bir insan etkinliği olan ve dolayısıyla insanlık tarihi kadar eski olan (Akdoğan, 2001:213) sanat; aslında doğayı taklit eden, güzeli aktarmayı ve haz elde etmeyi amaçlayan ve özünde insanın insan için yaptığı bir etkinliktir. Eski

[1] https://blog.hootsuite.com/twitter-statistics/

Yunan ve Roma'da "techne / ars" olarak tanımlanan sanat, aslında insanların üretim ve sunuş yeteneklerine göndermede bulunmaktadır (Shiner, 2004:49).

Sanat etkinliği, insanın içinde olan şeylerin görüntüler, sesler, yazılar, konuşmalar ve benzeri şekillerde ortaya çıkmasıdır (Tolstoy, 2012:47). İnsanları olumsuz etkileyen ya da onlarda kötü hislerin oluşmasına sebep olan eserler; sanat olarak değerlendirilmemektedir. Yani sanatın, sanat olarak kabul edilmesi için içeriği önem arz etmektedir, sanatın ruhsal zenginliği beslemesi, güzeli ön plana çıkarması gerekmektedir. Kant felsefesine göre güzel; öznel olarak, yargısız biçimde ve herhangi bir fayda gözetmeksizin hoşa güden nesneler için kullanılan bir sıfattır. Güzel; muhatabının bakış açısında gizlidir, dolayısıyla maddi değil manevi dünyada bulunmaktadır. Sanat da bu güzelin, bu maneviyatın dışavurumundan ibarettir. Zengin ancak karmaşık bir etkinlik olan sanat, yüksek kültürü oluşturan en önemli unsurdur. Bu kültürü diğer kültür biçimlerinden ayıran özelliği; yaratıcılar ve eleştirmenler tarafından yönetilmesidir, bu kültürün üyeleri çoğunlukla yüksek eğitim almış, üst ya da üst-orta sosyoekonomik seviyede bireylerden oluşmaktadır (Gans, 2007:110). Yüksek kültür, tüm bu özellikleri ile toplumun geneline yayılma kaygısı taşımaz, küçük bir zümreye hitap etmeyi, butik ve özgün olmayı tercih eder, bireyler tarafından emek verilerek keşfedilmeyi bekler.

Yüksek kültürün karşısında konumlandırılan kitle kültürü ya da popüler kültür; kitle iletişim araçları sayesinde kolay ulaşılabilir olması, her seviyeden insan tarafından anlaşılabilir olması ve ortalama beğeniye hitap etmesi dolayısıyla çok çabuk yayılarak toplumları etkisi altına almaktadır. Popüler kültür, para karşılığı yapılan toptan bir üretimin ürünüdür, yani kültür endüstrisinin bir ürünüdür; kar amacı güder ve aslında sahte mutluluklar, geçici hazlar yaratarak aslında kültürlü olmayan ama kendisini kültürlü zanneden yığınlar ortaya çıkarmaktadır. Hızla yayılan ve biçim değiştirebilen popüler kültür; milyonlara hitap etmektedir, alıcı olarak karşısında seçkin ve birbirine benzeyen zümreler değil, yığın olarak ifade edilen insan toplulukları vardır. Popüler kültür, bu ortalama olma haliyle tüm toplumun beğeni seviyesini aşağı çekmekte, insanları uyuşturmakta ve nihayetinde onları kitle iletişim araçları karşısında daha edilgen bir pozisyona yerleştirmektedir. Kitle iletişim araçları; insanları bazı değerler ve beğeniler etrafında örgütlüyor gibi görünse de, aslında onları birbirlerinden, gerçeklikten ve kendilerinden soyutlanmalarına yol açmaktadır. Hatta bu yalnızlaştırma sonucunda insanlar totaliter rejimlerin, diktatörlüklerin ikna faaliyetlerine ve propagandasına açık hale gelmekte, nihayetinde demokrasi ve özgürlükler de zarar görme noktasına gelmektedir. Kültür endüstrisi, kitleleri tüm niteliksizliğiyle aptallara dönüştürmektedir.

Tüm bireylerin güzel olanı elde etmek üzere, estetik endişeleri vardır. İçinde yaşadıkları topluma dair bilgi, edinmek, bilgi ve görgüsünü geliştirmek adına hem de boş zamanlarını değerlendirmek adına günlük rutinlerinden uzaklaşmak isterler. Bunun yanı sıra; birey yalnız kaldığında, canı sıkkın, keyifsiz olduğunda da halet-i ruhiyesini değiştirmek için arayışlara girmektedir. Bu değişimi sağlamak adına en kolay ve hızlı ulaşılabilecek mecra ise kitle iletişim araçları olmaktadır. Ancak kitle iletişim araçları bireyde bir alışkanlığa dönüştüğünde, hayatın anlamı yitirilmeye başlanır. Bu alışkanlık zaman içerisinde bir kısır döngü haline gelir. Yaşamdaki en derin ve karmaşık tecrübeler dahi, kitle iletişim araçları tarafından hep aynı biçimde ve aynı seviyede yansıtılarak bir klişeye dönüştürülür. Böylelikle, bireylerin hayatlarını tecrübe etme, derinleştirme ve anlama yetenekleri köreltilmektedir (Gans, 2007:54). Elbette kitle iletişim araçlarının sunduğu içerikler; bireylerin çeşitli biçimlerde olumlu ya da olumsuz tepki göstermeleri yani geri bildirim oluşturmaları neticesinde ortaya çıkan ve gelişen unsurlardır. Dolayısıyla bireyler, kitle iletişim araçlarının sunduğu her şeyi kayıtsız şartsız kabul etmekten ziyade bu araçları kendi amaç ve ihtiyaçlarına yönelik olarak kullanmayı bilmektedir.

Yüksek kültür; seçkinlerin kültürü olup belirli bir eğitim ve yetenek seviyesini gerektirmektedir. Popüler kültür ise kitle iletişim araçlarının barbarlaştırıcı etkisi ile yayılarak entelektüel seviyeyi düşürmekte, toplumun alt tabakalarına hitap etmektedir. Böylelikle yüksek kültür, yayılmacı popüler kültürün tehdidi altındadır. Popüler kültür, kültür endüstrisi tarafından uydurulan bir unsur olup aslında günümüzde yüksek kültür ile aralarında sürekli bir alışveriş bulunmaktadır. Yüksek sanatın yığınlara ulaşması önündeki en büyük engel, sanatı anlamak için gerekli olan bilgi dağarcığından yoksun olmak ve bilgiye erişimin zor olmasıdır. Böylece bilgiden uzak olan yığınlar; kitle iletişim araçlarının etkisiyle popüler kültürü besler, yayar ve güçlendirir. Bugünün gelişen teknolojisi ile kültürün yayılımı da biçim değiştirmiştir. Önceden seçkin zümrelere ait olan yüksek kültür unsurları; kendileri istemese dahi kitle iletişim araçları ile kitlesel bir erişim elde etmiştir. Nihayetinde yüksek kültür ve popüler kültür arasındaki çizgiler giderek silikleşmeye başlamıştır. Kültür endüstrisi, sanat ile eğlenceyi aynı potada eriterek hem yüksek kültürü sıradanlaştırmakta hem de popüler kültürü entelektüelleştirmektedir (Adorno ve Horkheimer, 2010:191).

İnceleme

Tıpkı sosyal medya gibi; bütün branşlarıyla kültür endüstrisi, insanlara gündelik yaşamlarından bir kaçış yolu vaat etmektedir. Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımında görüldüğü üzere; insanların sosyal medyayı kullanma motivasyonlarından bir tanesi de bu gündelik yaşamın tekdüzeliğinden ya da basitliğinden uzaklaşma ihtiyacıdır. Bu amaçla sosyal medyayı kullanan insanlar; gündelik hayatında etkileşime giremedikleri, tanışma

imkânlarının bulunmadığı ya da belki de hayatları boyunca hiç göremeyecekleri olguları, nesneleri veya insanları takip etmekte ve bunlarla ilgili paylaşımlarda ve/ya yorumlarda bulunabilmektedir. Son dönemde, Twitter başta olmak üzere sosyal mecralarda yapılan paylaşımlarda eğlence ve sosyal etkileşimin ötesinde sanat ön plana çıkmaktadır. Twitter özelinde; uzmanı olduğu konulara dair bilgi verici paylaşımlar yapan ekonomistler, doktorlar, avukatlar, mühendisler, siyaset bilimciler gibi pek çok bilim insanı ve araştırmacı bulunmakta ve içerikleri yoğun bir ilgiyle takip edilmektedir. Sanata ilgi duyan ve/ya sanat eğitimi almış kişiler ve sanatçılar da profillerinde bilgi birikimlerini kitlelerle paylaşmaktadır. Çoğunlukla resim sanatı üzerine yoğunlaşan bu profiller, sosyal medyanın yoğun popüler kültür içeriği bombardımanı altında yüksek kültür unsurları hakkında ufuk açmakta ve bilgi vermektedir. Bu çalışmada; Twitter'da sanat paylaşımlarında bulunan dört kullanıcı üzerinden sosyal medya ile sanatın birlikteliği incelenecektir.

Çalışma içerisinde, aşağıda verilen hipotezler sınanacaktır;

- Sosyal medya, bireylerin bilgi dağarcıklarını genişletmekte, onları daha kültürlü hale getirmektedir.

- Sosyal medya sayesinde insanlar sanat hakkında bilgi sahibi olmaktadır.

- Sanat, sosyal medya nedeniyle artık bir yüksek kültür öğesi olmaktan çıkmıştır.

- Popüler kültür, yüksek kültürü ödünç alarak etki alanını genişletmektedir.

Twitter'da sanat paylaşımlarında bulunan ve bu çalışmaya dâhil edilen hesaplar; Celine Symbiosis (@CelineSymbioss), Sanat Cadısı (@sanattcadisi), Tarihli Sanat (@tarihlisanat) ve Sanatın Tarihi (@SanatnTarihi) adlı hesaplardır. Bahsi geçen hesaplar haricinde sanat paylaşımları yapan pek çok farklı hesap mevcuttur ancak bunlar sanattan başka konulara dair de paylaşımlarda bulunduklarından çalışma kapsamına alınmamıştır.

Resim 1 – Celine Symbiosis Twitter Hesabı

Celine Symbiosis (@CelineSymbioss), Eylül 2009 tarihinde açılmış bir hesap olup, sahibi mahlas ile paylaşımlar yapmaktadır. Bu güne kadar 14,3 bin tweet atan hesaptan 7,982 fotoğraf ve video paylaşılmıştır. 354 bin civarında takipçisi olan hesabın sabitlenmiş tweetinde, daha önce paylaşılmış olan bilgi zincirleri (flood) yer almaktadır. Celine Symbiosis, çoğunlukla resim sanatına yer vermekle beraber; heykel, çizim ve minyatürleri de ele almakta, sanatla ilgili makaleler de paylaşmaktadır. Resim sanatına dair tweetleri çoğunlukla zincir biçiminde olup ressamı, resmin dönemi ve arka planı ile ayrıntıları hakkında açıklayıcı bilgiler sunmaktadır. Celine Symbiosis'in Instagram ve Facebook hesaplarının yanı sıra bloğu da bulunmaktadır.

Resim 2 – Sanat Cadısı Twitter Hesabı

Sanat Cadısı (@sanattcadisi), Aralık 2012 tarihinde Twitter'a katılmıştır, 53,3 bin tweet atmış ve 6,122 fotoğraf ve video paylaşmıştır. 68,2 bin takipçisi olan hesabın paylaşımları ayrıntılı bilgi sunmamakla beraber başta resim olmak üzere klasik müzik, opera ve bale alanında metin ve görsel paylaşımlarında da bulunmaktadır.

Resim 3 – Tarihli Sanat Twitter Hesabı

Tarihli Sanat (@tarihlisanat) Eylül 2015'ten bu yana Twitter'da bulunmaktadır. 21,4 bin takipçisi olan hesap bugüne kadar 1668 tweet atmış ve 195 fotoğraf ve video paylaşmıştır. Hesabın bağlı olduğu tarihlisanat.com adlı bir web sitesi mevcuttur ve resim sanatı okumaları üzerine atölyeler düzenlemektedir. Tarihli Sanat hesabı, yoğunlukla sanat tarihi üzerine ve resim sanatı üzerine bilgi zincirleri hazırlamakta, ayrıca sanatçılar hakkında da ayrıntılı bilgi sunmaktadır.

Resim 4 – Sanatın Tarihi Twitter Hesabı

Sanatın Tarihi (@SanatnTarihi) hesabı Haziran 2016'da Twitter'a katılmış olup Tarihli Sanat web sitesi ve Twitter hesabı ile bir anlamda kardeş oluşumdur. Bugüne dek 14,6 bin tweet atan ve 4,798 fotoğraf ve video paylaşan hesabın 111 binden fazla takipçisi mevcuttur. Hesabın sabitlenmiş tweetinde de şimdiye kadar paylaşılmış olan bilgi zincirleri yer almaktadır. Sanatın Tarihi hesabı; yoğunlukla resim sanatı ve ressamlar hakkında ayrıntılı bilgi vermekte ve resimleri ince detaylarıyla ele alarak açıklamaktadır.

Kültür endüstrisi denilen olgu; taklit olanı aslının yerine koymakta ve insanlara bir yanılsama yaratmaktadır. Bu yanılsama da, tıpkı sosyal medya gibi, insanlara bir kaçış, günlük hayattan, rutinden bir çıkış yolu vaat etmektedir. Daha önce yapılan araştırmalarda değinildiği üzere; insanlar sosyal medyayı eğlence ve sosyalleşme amacıyla kullanmaktadır. Ancak dozu giderek artan eğlence, artık üzerine vakit ve emek harcanması gereken başka şeylerin de yerini almakta ve sanatın karşıtı haline gelmektedir. Öncelik eğlence olduğunda, bilgi edinme motivasyonu öne çıkma-

makta, üstelik öne çıksa dahi sosyal medyanın hızla değişen ve çok katılımcılı içerik bombardımanında doğru bilgiyi edinebilmek ya da en azından doğru bilginin nerede olduğunu kestirebilmek dahi güçleşmektedir. Popüler kültür, genelin beğenisini şekillendiren ve toplumun büyük çoğunluğuyla sürekli alışveriş halinde olan bir olgudur. Toplumu hem besler hem de toplumdan beslenir. Bu sırada yüksek kültürden de sık sık alıntılar yapar ve bunu yapmaktaki amacı yüksek kültürü toplumla kaynaştırmak değil, salt tüketimdir. Nihai amacı tüketim olan bir olgu da, kendisiyle beraber olan, ona temas eden her şeyi aşağı çekmektedir. Burada da popüler kültür yüksek kültürden alıntılar yaparken hem onu aşağı çekmekte hem de yüksek kültürün yaratıcılarının yetenek ve fırsatlarını yok etmektedir. Sanat eserini özgün hale getiren şey, bir gelenek ve bağlam içerisinde bir auraya sahip olmasıdır; yeniden çoğaltıldığında ve popüler kültürün bir tüketim nesnesi haline geldiğinde artık o aurayı kaybetmektedir (Cengiz, 2010:12). Estetik kaygılar ile yaratılan sanat eseri, popüler kültür içerisinde herhangi bir şey olmaktan öteye gidememektedir; sıradanlaşmaktadır, zira kitlenin kültürü kendisine sınır çizmemekte aksine yüksek kültürle arasında olan sınırları birleştirmekte ya da silmektedir. Dolayısıyla popüler kültür, önüne çıkan her şeyi yutan dev bir organizma gibi etki alanını her gün genişletmektedir.

Özellikle Twitter sayesinde; insanlar uzun ve kimi zaman karmaşık olabilen köşe yazıları, makaleler ya da blog yazılarından daha kısa, daha basit ancak daha yoğun içerikler hazırlamaya yönelmişlerdir. Twitter ara yüzünde adeta "hap bilgi" şeklinde hazırlanan içerikler, çağımızın hastalığı olan istenene zahmetsiz ulaşma arzusuna uygun biçimde hızlı ve kolay erişilebilir kaynaklar sunmaktadır. Bunun yanı sıra, sanatsal etkinlikler; bireylerin düşüncelerinin, duygularının, amaçlarının ya da tecrübelerinin hayal gücü ve yetenek ile bir araya getirilerek çeşitli biçimlerde dışa vurulmasını sağlayan yaratıcı bir insan etkinliğidir (Bozkurt, 1995:15). Sosyal medyanın; bu denli çok katmanlı ve çok çeşitli bir olgu olan sanatsal etkinliğin yayılması ve tanıtılması için uygun bir mecra olup olmadığı tartışmalıdır. Sosyal medyanın, daha genel ifadeyle popüler kültürün yayılmasıyla sanatın artık bir yüksek kültür unsuru olmaktan çıkıp çıkmadığı da tartışmalıdır. Sanat, aslında hala bir yüksek kültür öğesi olarak sanattır, yerli yerinde durur. Kültür endüstrisi ürünü haline gelen ise sanatın taklididir. Popüler kültürün yarattığı bu yanılsamanın etkisiyle; insanlar bu ikiliğin ayırdına varamamaktadır. İnsanların ciddi ve gerçek sanrısıyla yaklaştığı bu sanat; aslında beraberinde toplumsal sorunları da getirmektedir. Kültür endüstrisi, sanat eserlerini aslında kendilerine ilgi duymayan ve onlara erişmek için herhangi bir çaba harcamayan kitlelerin önüne kimi zaman onları bozarak, çarpıtarak ve bağlamından kopararak sermektedir. Bu serim; insanların yüksek kültüre ulaşmaktaki engellerini ortadan kaldırmaktan ziyade, sanat eserlerinin bir ürüne dönüştürülmesi, metalaştırılması ve dolayısıyla değersizleştirilmesine yol açmaktadır. Sanatı anlayabilmek,

ona hâkim olabilmek için gereken eğitim seviyesi ve meşakkatli yolculuk; bu kolaylaştırma karşısında önemini yitirmektedir. Dolayısıyla insanların eğitim almaya olan ihtiyacı hatta zorunluluğu sorgulanma aşamasına gelindiğinde toplumun eğitim seviyesi düşmekte ve adeta kültürel bir barbarlık ortaya çıkmaktadır (Adorno ve Horkheimer, 2010:213). Yine de tüm bu kitle kültürü saldırısının karşısında; sanat kendisinden bir şey kaybetmemektedir. Bilginin, bilmenin ve anlamanın en üst mertebedeki aracısı olan sanatın içerisinde barındırdığı biçimsel, düşünsel ve ifade güzellikler; çağlar boyunca etkilerini sürdürmeye devam etmektedir.

Adorno gibi düşünürler, yüksek kültür ve popüler kültür arasında büyük bir uçurum olduğunu ifade etmekte ve popüler kültürün bir endüstri olarak topluma aslında zarar verdiğini öne sürmektedir. Diğer bir görüşe göre ise; popüler kültür; yüksek kültür unsurlarını yeniden üreterek bunları genele yaymakta ve böylelikle toplumun kültür seviyesini arttırmaktadır. Günümüzde artık pek çok düşünür, yüksek ve popüler kültür arasındaki ayrımı hiçbir tarafı hor görmeden yapmaya çalışarak bu iki unsuru bir araya getirmeye çalışmaktadır (Shiner, 2004:429). Bahsi geçen Twitter hesaplarının takipçileri; özellikle belli bir yetenek ve eğitim gerektiren resim sanatına dair bilgilerle karşılaştığında, bir kitap ya da müze tavsiyesi aldığında, farklı bir dünyanın kapısını aralamış olmaktadır. Atılan bu ilk adım; kişiyi sanatla tanıştıracaktır ancak bu ilk adım asla yeterli olmayacaktır. Zira bilgi; deneyim ya da eğitime dayanan, sistemli, düzenli ve anlamlı ifadelerin bütünüdür. Bilgiyi öğrenme, bilgi sahibi olma da bir yaşantının, bir etkileşim sürecinin bir çıktısıdır. Yani kişi bir bilgiyi öğrendiğinde bu artık kalıcıdır, kendisinde belli başlı değişiklikler meydana gelir. Kısacası; sosyal medyada bu tür bilgilerin paylaşılması vasıtasıyla, insanlar, bilgi dağarcıklarını genişletmek ve eskisinden daha kültürlü olmak adına bir fırsat elde edebilmektedir.

Sanatı belirli bir zümreye ait kılmak, sadece üst sınıfların, imtiyazlı olanların anlayabileceğini iddia ederek onu ulaşılmaz kılmak; aslında sanatı sınırlandırmaktır. Sanatın her türünü, her seviyeden insan anlayabilir; zira sanat bir anlamlandırma sürecidir. Öğrenmenin sonunun olmadığı sanatta, her zaman keşfedilecek yeni şeyler bulunmaktadır (Gombrich, 2016:34). Bir resim, her baktığımızda farklı bir ayrıntısıyla orada dururken, bir müzik de her dinlediğimizde farklı bir noktayla duygularımıza hitap edebilir. Geniş halk yığınlarının anlamadığı sanat elbette vardır; ancak bu ya kötü sanattır ya da aslında hiç sanat değildir (Tolstoy, 2014:112). Nihayetinde sanat, insanın yaratımı bir şey olsa da; sanat hakkında bilgi sahibi olmanın yolu popüler kültür ya da kültür endüstrisi ürünlerinden geçmemektedir. Zira sosyal medya üzerinden edinilen bilgi, adeta sabun köpüğü gibi geçicidir çünkü araştırma veya gözlem yoluyla elde edilmemiş, boş zamanlarda sadece birkaç parmak hareketi ile erişilmiştir. Sosyal medya, yapılan araştırmaların sonuçlarına bakıldığında, en çok eğlenmek

ve boş zaman öldürmek amacıyla kullanılmakta; eğitim, bilgi edinmek, kendini geliştirmek gibi amaçlar son sıralarda yer almaktadır. Doğal olarak sosyal medya sitelerinde sunulan içeriğin büyük bölümü bu amaçlara yönelik oluşturulmaktadır. Bu çalışmanın başlangıç noktası olan sanat temalı paylaşımlar yapan Twitter hesapları ise bu geniş eğlence içeriğinin, bu popüler kültür ürünlerinin içerisinde yüksek kültürü takipçilerine sunmaktadır. Popüler kültürün yozlaştırıcı, unutturucu ve yıkıcı etkisinden hareketle; buradan edinilen herhangi bir bilgi ya da fikrin kalıcı olmayacağı aşikârdır. Daha önce bahsedildiği üzere; bir sanat eseri hakkında karşılaşılan bilgi, üzerine gidilerek araştırma ve inceleme safhasına geçmediği takdirde unutulacaktır. Yani sanat hakkında bilgi sahibi olmak, popüler kültürün, sosyal medyanın yoz kültür bombardımanının aksine emek harcamakla elde edinilecek bir şeydir.

Sonuç

İnsanların hayatları boyunca çeşitli seviyelerde psikolojik, sosyal ve kültürel kimi ihtiyaçları ortaya çıkmaktadır. Bunları gidermek üzere çeşitli yollara başvurmaktadırlar zira insanlar başkalarını etkileyerek, itibar elde ederek, takdir görerek, çeşitli kültürel, sanatsal ve estetik yetkinlikler kazanarak bir takım doyumlar elde etmek ister. Bu doyum yollarından bir tanesi ve günümüzde en yaygın olanı da kitle iletişim araçlarıdır. Hızı, maliyetinin düşüklüğü ve erişim ile kullanım kolaylığı nedeniyle sosyal medya; tüm kitle iletişim araçları içinde öne çıkmaktadır. Sosyal medya kullanımıyla insanlar başta eğlence, sosyalleşme ve boş vakitlerini geçirmek olmak üzere pek çok doyuma ulaşmaktadır. Popüler bir sosyal medya uygulaması olan Twitter; kullanıcılarına gündelik yaşamda, dünyanın dört bir yanıyla zahmetsiz bir etkileşim vaat etmektedir. Bugünün hızla gelişen dünyasında Twitter'ın gönderilerindeki karakter sınırlaması aslında sıradan insanın kısa ve anlık yaşamının ve bu yaşamın akış hızının da bir yansımasıdır.

Kültür endüstrisinin dört bir yandan kuşattığı insanlar; bu hız ve içerik okyanusunda sahteyi asıl, taklidi mutlak zannederek aslında gerçek olmayan, sanal doyumlara ulaşmaktadır. Sanat da bunlardan bir tanesidir. Yaratım ve anlam süreci oldukça zahmetli olan, çağlar boyunca doğayı, güzeli, duyguyu, fikri yansıtan ve gelişme ile ilerlemenin önemli bir unsuru olan ve bir yüksek kültür unsuru olarak sanat; hangi mecrada olursa olsun değerinden bir şey kaybetmez. Aslında; sosyal medyada sanat adı altında sunulan şey bir reprodüksiyondur. Kitle kültürüne dâhil olduğu anda artık bir imaj, bir suret, bir yanılsama haline gelmektedir. Çünkü kitle kültürü ya da popüler kültür, yüksek kültürü ödünç alarak ve onu taklit ederek etki alanını genişletmekte, zihinleri ele geçirmektedir. Takipçiler, bir resim hakkında ayrıntılı bilgi edindiklerini düşünerek, kültürlerinin arttığı zannına kapılarak bunları okurken bir doyuma, bir hazza ulaşmaktadır, yalnız

bu geçici bir durumdur. Üzerinde emek sarf edilmeyen, maddi manevi fedakârlıklarda bulunulmayan, deneyime ve araştırmaya dayanmayan hiçbir şey, kalıcı olamaz. Kalıcı olmayan şeyler de bilgi olarak kabul edilemez. Dolayısıyla insanlar sosyal medya ile bilgi dağarcıklarını genişlettiklerini, daha kültürlü bireyler olduklarını düşünseler de; bu da bir yanılsamadır. Ekranı kaydırmak vasıtasıyla elde edilen bilgi, ekran karardığında uçup gitmektedir.

Sonuç olarak; kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı üzerine yapılan araştırmalarda da görüldüğü üzere; insanların sosyal medyayı kullanmaktaki birincil motivasyonları eğlencedir. Eğlencenin en büyük kaynağı ise kültür endüstrisidir. Kültür endüstrisi; kendisine dâhil olan her şeyi tıpkı bir fotokopi makinesi gibi çoğaltır ve dağıtır. Renkleri ne kadar canlı olsa da, üzerine basıldığı malzeme ne kadar kaliteli olsa da nihayetinde bu bir yeniden üretimdir, aslının yerine konan bir surettir. Öncelikli amacı eğlence olan insanlar, sosyal medyadan sanat gibi emek yoğun bir alan hakkında bilgi edinse de, bu tıpkı sosyal medyadaki sanat gibi bir surettir. Kalıcı olmadığı için edindiği şey bilgi değildir, parmaklarıyla büyüterek baktığı şey de sanat değildir. Dolayısıyla kültür endüstrisi ve onun günümüzdeki en yaygın ortamı olarak sosyal medya; insanlara sahte mutluluklar ve sahte bilgiler dağıtmaya, gündelik hayatta yanılsamalar oluşturmaya devam etmektedir.

Kaynakça

Adorno, T. W. ve M. Horkheimer. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Akçay, H. (2011). *Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında Sosyal Medya Kullanımı: Gümüşhane Üniversitesi Üzerine Bir Araştırma*. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 33, 137 – 161.

Akdoğan, B. (2001). *Sanat, Sanatçı, Sanat Eseri ve Ahlak*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 42 (1), 1 – 24.

Argan, M. ve M. Akyıldız. (2011). *Sanal Bir Deneyim Aracı Olarak Facebook*. Anadolu Üniversitesi BAP Raporu, Eskişehir.

Aydın, İ. E. (2016). *Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımları Üzerine Bir Araştırma: Anadolu Üniversitesi Örneği*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 35, 373 – 386.

Ayhan, B. ve Ş. Balcı. (2009). *Kırgızistan'da Üniversite Gençliği ve İnternet: Bir Kullanımlar ve Doyumlar Araştırması*. Bilig, 48, 13 – 40.

Balcı Ş. ve B. Ayhan. (2007). *Üniversite Öğrencilerinin İnternet Kullanım ve Doyumları Üzerine Bir Saha Araştırması*. Selçuk İletişim Dergisi, 5 (1), 174 – 197.

Bozkurt, N. (1995). *Sanat ve Estetik Kuramları*, Sarmal Yayınları, İstanbul.

Canöz, N. (2016). *İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Çerçevesinde Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları*. SUTAD, 39, 423 – 441.

Cengiz, E. (2010). *Popüler Kültür ve Sanat*, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi folklor/edebiyat Dergisi, 16 (64), 7 – 14.

Clowney, D. (2011). *Definitions of Art and Fine Art's Historical Origins*. Journal of Aesthetics and Art Criticism, 69 (3), 309 – 320.

Çemrek F., H. Baykuş ve Ö. Özaydın. (2014). *Sosyal Medya Kullanım ve Davranışlarının Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında İncelenmesi: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Örneği*, Alphanumeric Journal, 2 (2), 61 – 76.

Gans, H. J. (2007). *Popüler Kültür ve Yüksek Kültür*. (Çev. Emine Onaran İncirlioğlu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Gombrich, E. H. (2016). *Sanatın Öyküsü*. (Çev. Erol Erduran ve Ömer Erduran), Remzi Kitabevi, İstanbul

Göncü, S. (2018). *Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Çerçevesinde Y Kuşağının WhatsApp Kullanımı Üzerine Bir İnceleme*. TRT Akademi Dergisi, 3 (6), 590 – 612.

Hazar, M. (2011). *Sosyal Medya Bağımlılığı, Bir Alan Çalışması*. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 32, 151 – 176.

Işık, U. (2007). *Medya Bağımlılığı Teorisi Doğrultusunda İnternet Kullanımının Etkileri ve İnternet Bağımlılığı*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya.

Jensen, K. B. ve K. E. Rosengren. (2007). *Five Traditions in Search of the Audience*, (Ed. D. McQuail, P Golding, Els de Bens), Communication Theory & Research, Sage Publications, Great Britain.

Johnson P. R. ve S. Yang. (2009). *Uses and Gratifications of Twitter: An Examination of User Motives and Satisfaction of Twitter Use*, Proceedings in the Annual Convention of the Association for Education in Journalism and Mass Communication, Boston, Massachusetts.

Joinson, A.N. (2008). *Looking at, Looking up or Keeping up with People? Motives and Use of Facebook*. Proceedings in the 26th Annual SIGCHI Conference On Human Factors in Computing Systems, Florence, Italy.

Kaplan, A. M. ve M. Haenlein. (2010). *Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media*. Business Horizons, 53 (1), 59 – 68.

Karaduman, M. ve H. Kurt. (2010). *İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Sosyal Medyayı Kullanım Düzeyleri*. 15. Türkiye İnternet Konferansı Bildirisi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Karakoç, E. ve M. E. Gülsünler. (2012). *Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında Facebook: Konya Üzerine Bir Araştırma*. Akdemiz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 18, 42 – 57.

Katz E., J. G. Blumler ve M. Gurevitch. (1974). *Uses and Gratifications Research*. Public Relations Quarterly, 37 (4), 509 – 523.

Kaye, B. K. (1998). *Uses and Gratifications of the World Wide Web: From Couch Potato to Web Potato*. The New Jersey Journal of Communication, 6 (1), 21 – 40.

Koçak, A. ve Y. Z. Özcan. (2002). *Information or Entertainment? Use of Internet Among University Students in Turkey*. Proceedings in the International Conference on Media and Communication in the E-Society of the Century: Access and Participation. Moscow.

Koçak, G. (2012). *Bireylerin Sosyal Medya Kullanım Davranışlarının ve Motivasyonlarının Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında İncelenmesi: Eskişehir'de Bir Uygulama*. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir.

Küçükkurt M., Ç. M. Hazar, M. Çetin ve H. Topbaş. (2009). *Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Perspektifinden Üniversite Öğrencilerinin Medyaya Bakışı*. Selçuk İletişim Dergisi, 6 (1), 37 – 50.

McQuail, D. ve S. Windahl. (1993). *İletişim Modelleri*. (Çev: Mehmet Küçükkurt), İmaj Yayınları, Ankara.

Muntinga, D. G., M. Moorman ve E.G Smit. (2011). *Exploring Motivations for Brand-Related Social Media Use*. International Journal of Advertising, 30 (1), 13 – 46.

Özçetin, B. (2010). *"Kullanımlar ve Doyumlar"dan İzlerkitle Sosyolojisine: Türkiye'de İzlerkitle Çalışmaları*. İletişim Araştırmaları Dergisi, 8 (2), 9 – 37.

Papacharissi, Z. ve A. M. Rubin. (2000). *Predictors of Internet Use*. Journal of Broadcasting & Electronic Media, 44 (2), 175 – 196.

Quan-Haase, A. ve A. L. Young. (2010). *Uses and Gratifications of Social Media: A Comparison of Facebook and Instant Messaging*. Bulletin of Science Technology & Society, 30, 350 – 361.

Raacke, J. ve J. B. Raacke. (2008). *MySpace and Facebook: Applying the Uses and Gratifications Theory to Exploring Friend-Networking Sites*. CyberPsychology & Behavior, 11 (2), 169 – 174.

Ruggiero, T. E. (2000). *Uses and Gratifications Theory in the 21st Century*. Mass Communication & Society, 3 (1), 3 – 37.

Sheldon, P. (2008). *The Relationship between Unwillingness to Communicate and Students' Facebook Use*. Journal of Media Psychology, 20, 67 – 75.

Shiner, L. (2004). *Sanatın İcadı, Bir Kültür Tarihi*. (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul

Şeker, T. (2005). *İnternet ve Bilgi Açığı*, Çizgi Kitabevi, Konya.

Şener, G. (2009). *Türkiye'de Facebook Kullanımı Araştırması*. INET 14. Türkiye'de İnternet Konferansı. http://inet-tr.org.tr/inetconf14/bildiri/4.pdf

Tekinalp, Ş. ve R. Uzun. (2004). *İletişim Araştırmaları ve Kuramları*. Derin Yayınları, İstanbul.

Tolstoy, L. N. (2014). *Sanat Nedir?* (Çev. Mazlum Beyhan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

Üçer, N. (2016). *Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında Gençlerin Sosyal Media Kullanımına Yönelik Niteliksel Bir Araştırma*. Global Media Journal TR Edition, 6 (12), 1 – 26.

Üksel, S. (2015). *Kullanımlar ve Doyumlar Kuramı Çerçevesinde Sosyal Medya Kullanımı: Sakarya Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Whiting, A. ve D. Williams. (2013). *Why People Use Social Media: A Uses and Gratifications Approach*. Qualitative Market Research: An International Journal. 16 (4) 362 – 369.

SİYASİ PARTİLERDE MİLLİ KİMLİĞİN SEMBOLLER ÜZERİNDEN OKUNMASI: AK PARTİ, CHP, MHP ÖRNEĞİ[2] /

Sinem ŞAHNAGİL

(Arş. Gör.; Balıkesir Üniversitesi)

Giriş

Genel olarak kişinin hayattaki misyonunu belirleyen ve kendini gerçekleştirme arzusunu, tutum ve davranışlarını, istek ve düşüncelerini kapsayan bir kavram olarak kimlik, özü itibariyle kişinin yaşama katılma biçimlerini ve toplumsal yaşam içerisinde nasıl konumlandığını ifade etmektedir. Ulus devletin ortaya çıkması ve milliyetçilik akımının yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan kimlik oluşturma çabaları sonucunda, kolektif aidiyeti oluşturan en temel unsur olarak "milli kimlik" kavramı doğmuştur. Doğası gereği "bir" olma zihniyetine sahip olan milli kimlik kavramı, hayatımızın her alanına nüfuz etmiş, birey ve toplulukların bütün faaliyetlerinde kendisine önemli bir yer edinmiştir. Milli kimlik var olduğu toplumda dil, din, gelenek ve görenekler, tarih gibi alanların yanı sıra değer ve kültür sahasından kurumsal yapılanmalara kadar çok geniş bir alanda varlığını hissettirmektedir ve bu nedenle milli kimlik kavramının anlaşılması ayrıca önem arz etmektedir.

Milli kimlik temel olarak, bir milletin analiz edilmesini sağlayacak kadar tanınmasına vesile olan kültürel ve milli özelliklerden meydana gelmektedir. Milletin belirli bir kültüre mensubiyetini ifade eden milli kimlik, çeşitli inşa stratejileri ve araçlarla oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu araçların başında, milli yapıyı oluşturan ve daha dayanıklı hale gelmesini sağlayan en büyük etken olarak "dil" gelmektedir. Milli kimliğin oluşturulmasında temel taşlardan bir diğerini "tarih" oluşturmaktadır. Çünkü tarih, bir millet için ne kadar eskiye götürülebilirse milli kimlik söz konusu tarihten o derece güç almaktadır. Milli kimliğin bir diğer inşa aracı olarak "din" ise kişinin ahlaki benliği ve milli kimliği ile bir bütün oluşturarak, kendisini aynı dine mensup olma ve dinin ortak geleneklerini yerine getirme noktasında göstermektedir. Söz konusu tüm inşa araçlarını kapsayabilecek bir olgu olarak "milli kültür" ise bir diğer önemli araç olarak kültürü millileştirmekte ve bu yolla toplulukların millet olması sonucunu beraberinde getirmektedir.

Toplumsal hayatın her alanına sirayet eden bir kavram olarak milli kimlik, aynı zamanda her vatandaşın günlük yaşamını belirleyen ve düzenleyen siyasi hedefleri ve idari uygulamaları da etkilemektedir. Bu nedenle

---

[2]Bu çalışma, Sinem Şahnagil'in "Türkiye'de Siyasi Partilerin Milli Kimlik Algısı: AKP, CHP, MHP Örneği" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

milli kimlik kavramı, siyasal yaşamın temel aktörleri olan ve politika belirleyicisi rolü üstlenen siyasi partiler için kaçınılmaz şekilde önemli bir unsur haline gelmektedir. Millet yaratma düşüncesi taşıyan ve egemenlik sağlayıcısı olmak isteyen siyasi partiler, bu düşünceyi milli kimlik yaratarak hayata geçirmeye çalışmaktadırlar. Milli kimlik inşa stratejilerini parti ve seçim politikalarına, söylemlerine, mitinglerine çeşitli sembollerle taşıyan siyasi partiler, söz konusu semboller üzerinden milli kimliğin yeniden üretilmesi amacına yönelik hareket etmektedirler.

Bu kapsamda çalışmanın ilk bölümünde aidiyet zemini olarak milli kimlik kavramı genel hatlarıyla ele alınacak, inşa araçlarının neler olduğu açıklanarak bu araçların nasıl ve hangi semboller üzerinden görünür kılındığı ifade edilecektir. Bu noktadan hareketle ikinci bölümde ise uzun yıllar iktidar görevi üstlenen Ak Parti ve muhalefet görevini yürüten CHP ve MHP'nin milli kimlik algısı irdelenmeye çalışılacak, seçim propagandaları, seçim dönemlerinde milli kimlik adına sarf edilen söylemleri incelenmek suretiyle milli kimlik adına kullandıkları semboller ve izledikleri stratejiler üzerinde durulacaktır.

1. Milli Kimlik ve İnşa Stratejileri

1.1. Milli Kimlik Olgusu

En genel anlamıyla milli kimlik, milli kültürün hem bireysel hem de toplumsal alanda ortaya çıkan ifade biçimidir. Kişiyi ve toplumu en yakınlarından başlayarak diğer benzerlerinden ayıran, farklı kılan özellikler olarak milli kimlik kendine, diğer bir deyişle kişiye ve topluma özgü olan yaşama biçimindeki özelliklerdir (Kösoğlu, 2003: 19). Smith milli kimliği "kolektif kimliğin bir türü" olarak tanımlamış, temel özelliklerini tarihi bir toprak yani yurt, ortak mitler ve tarihi hafıza, ortak özellik taşıyan kitlesel bir kamu kültürü, topluluğun tamamı için geçerli ve ortak nitelik taşıyan yasal hak ve görevler, hareket serbestîsi sağlayan ortak bir ekonomi olarak sıralamıştır (Smith, 2010: 31-32). Milli kimliğin inşasında psikolojik bağın önemine dikkat çeken Connor ise, tanıma "ait olma duygusunu" dâhil etmektedir (Aktaran: Şimşek ve Ilgaz,2007: 194). Giddens ise yine benzer bir tavırla milli kimliği tarihsel ve kültürel koşullar sonucu ortaya çıkan psikolojik aidiyet olarak tanımlamıştır (Giddens, 2000). Milli kimliğin, kendine özgü niteliklere sahip bir bütünün kolektif paylaşımı aracılığıyla oluştuğu görüşünde olan Guıbernau bu olgunun, üyelerinin kökensel olarak ilişkili olduğu inancı sağladığı ve dinamik bir doğaya sahip olduğunu savunmuştur (Guıbernau, 2004: 134). Anderson ise milli kimliği, "olgusal olan ile ideal olanı, değişebilir olan ile ölümsüzü kaynaştıran şey" olarak tanımlamaktadır (Anderson, 2003: 369). Milli kimlik, diğer kimlikleri arka planda bırakan ve modern dünyada giderek yalnızlaşan bireye bir nevi sığınacak liman sağlayan bir olgudur.

Milli kimlik, oluşumu açısından kaynağını milliyetçilikten alması nedeniyle milliyetçilik ile yakından ilgilidir. Somut bir toprağa bağlılığı içeren milliyetçilik, aynı zamanda "ortaklık" algısının altını çizmektedir. Milliyetçilik, ortak tarihsel geçmişe ve tarih şuuruna sahip olan, ortak değerlere ve kültüre dayanan, ortak amaçlar etrafında toplanan toplumun üyelerine bir olma duygusu kazandıran değer niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla söz konusu ideoloji, toplum nezdinde milli kültürü hâkim kılmak, bağımsızlığı elde etmek ve sürdürmek ve buna bağlı olarak diğer toplumların baskısından uzak yaşayabilmek için ihtiyaç duyulan kültür ve siyaset eğilimlerini oluşturmaktadır (Domaniç, 1997: 116). Bir rehber olarak milliyetçilik, milli kimlikle yakından ilişkili olmakla birlikte kendine özgü bir dil, duygu ve sembolizmi de içermektedir. Diğer bir deyişle ortak hedefler, kültürel değerler, dil, din, tarih, törenler ve tüm bunlara yönelik semboller milliyetçiliğim sağlam bir temelde yapılandırılması adına önemli roller üstlenen unsurlar olmakla birlikte doğal olarak milli kimliğin de oluşumunda yapı taşlarıdır (Şahnagil, 2016: 608).

Bireylerin arzularına tahsisli olmayan milli kimliğe sonradan dâhil olunamamakta diğer bir deyişle milli kimliğin içine doğulmakta yani birey milli kimliğe doğumdan ölüme kadar sahip olmak durumunda kalmaktadır. Dolayısıyla birey milli kimliğini tercih etmekten ziyade kabul etmek ve gereklerini yerine getirmekle yükümlü tutulmuştur (Yeniçeri, 2005: 229). Toplumsal hayatın her alanına bu derece etki etmiş olan milli kimlik kavramı başta "dil" olmak üzere "tarih", "kültür", "din" gibi çeşitli inşa stratejileri ve araçlarla oluşturulmaya çalışılmaktadır.

1.2. Milli Kimlik İnşa Stratejileri

Ulus inşasında en başta gelen şart olarak bağımsızlığın garantiye alınmasından sonra ulusal yönetimin meşruluk kazanarak hayata geçmesi, kültürel bir standartlaştırma yapılması ve siyasal vatandaşlık anlayışının yerleştirilmesi sağlanmaktadır (Akıncı, 2011: 25). Bu kapsamda bir topluma ulus bilinci eğitim yoluyla verilmeye çalışılırken, vatan ve vatandaşlık bilinci askerlik ve siyasal katılma mekanizmaları ile benimsetilmeye çalışılmaktadır. Bu sürecin önemli destekleyicilerini ise milli marşlar, haritalar, bayraklar, heykeller gibi ulusun kendisiyle gurur duymasını sağlayacak sembolik üretim unsurları oluşturmaktadır (Kurubaş, 2008: 23). Ulus inşa sürecinin sloganlaşmış hali olan "tek devlet, tek millet ve tek dil" söylemi ile toplumda var olan azınlıklar milli kimlik içerisinde eritilmekte, gerek tek dilin kullanılması için yapılan yasal düzenlemeler gerekse eğitim ve basın aracılığıyla asimilasyon süreci inşa sürecine eklemlenmektedir (Kurubaş, 2008: 23-24). Sistemin değerleri vatandaşlara benimsetilmeye çalışırken aynı zamanda ülke genelinde tüm okullarda ortak bir program uygulanarak milli kimliğin temel taşıyıcısı olan resmi dil öğretilmektedir. Bu süreçte devlet ve vatandaşların özdeşleşmeleri ise milli tarih, coğrafya ve yurttaşlık dersleriyle sağlanmaya çalışılmaktadır (Akıncı, 2011: 33).

Milli kimlik inşa araçlarından ilki olan "dil", aynı devlet sınırları içinde aynı dilin konuşulması şeklinde ilk olarak ulus devletleşme sürecinde ortaya çıkmıştır. Dilde tektipleşme politikasının, milli kimliği oluşturma aşamasında temel politikalardan biri olması ve bir milleti yok etmenin en kolay yolunun dilini yok etmek olduğuna yönelik yaygın inanış söz konusu araca hayati bir önem kazandırmaktadır. Bu politika kapsamında, Fransız Devrimi sırasında "Yerel Ağızların Yok Edilmesine ve Fransız Dilinin Evrenselleştirilmesine İlişkin Kanun" çıkarılması (Kırca, 2003: 156) örnek verilebilmektedir. Yine 1930'lu yıllarda Türkçe'nin dünya tarihindeki ilk dillerden biri olduğunu savunan dilbilim teorisi olan "Güneş Dil Teorisi"nin, Türk milletine özgüven aşılamak, kendisine güvenen, inanan ve saygı duyan bir millet bilincinin yaratılması amacıyla geliştirilmesi bu durumun örneklerindendir.

Milli kimliğin var edilme sürecinde kullanılan bir diğer araç "milli tarih" yazımıdır. Tarih duygusu, toplumsal belleğin daima canlı tutulması ve ortak değerler gibi durumlar milli kültürün ve bağlı olarak milli kimliğin oluşturulması için ihtiyaç duyulan noktalardır (Tekinalp, 2005: 77). Bir toplumun kendi kökenlerine karşı duyduğu özlem, her toplumda kendini gösteren arayışlar içinde yer almaktadır. Bu kapsamda milli tarih yazımı, bu özlemlerin dile getirilme yollarından birini oluşturmaktadır (Timur, 1998: 22). Bütün milletler kendi tarihlerinin biricikliğini ortaya koymak, diğer milletlerin tarihinden farklı yönlerini ispatlamak için yadsınamayacak bir emek göstermişlerdir. Söz konusu iddialarını kanıtlamak adına ise genel anlamda milli tarihten yararlanmışlardır. Dolayısıyla, milli tarih ve yazımı, yeni bir millet ve kimlik oluşturulurken başvurulan önemli yollardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Smith'e göre ortak tarih, topluluğun ilerlemesini güçlü bir şekilde devam ettirebilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu tarih bünyesinde kahramanlar barındırmalı, tatmin edici bir özellik taşıyarak memnuniyeti sağlamalıdır (Smith, 2002: 50-51). Bu süreçte tarih, milli bir onursal mesele özelliğine bürünmektedir. Toplumlar, atalarının kim olduğu, nereden geldiği ve köklerinin ne kadar eskiye dayandığına dair soruların cevaplarını bularak kim olduklarını öğrenmektedirler (Smith, 2002: 193). Buna bağlı olarak gelenek, inanç ve kurumların hemen hemen hepsinin meşruluğunu büyük oranda eskiye dayanmalarından aldığı düşüncesiyle, çıkarlara uygun bir tarih yazımı aracılığıyla, yaratılacak milletin kökenleri mümkün olduğunca geriye götürülmeye çalışılmaktadır. Çünkü herhangi bir şey tarihsel olarak ne kadar eskiye uzanıyorsa, o ölçüde haklılık ve güç içermektedir. Tarih, insanlara somut bir geçmiş vererek, onların geleceğe yönelik fikir sahibi olmalarında etkili olmaktadır. Bir topluluk için milli kimliğini korumanın ve yeniden üretmenin yolu tarihini bilmekten geçmektedir (Akıncı, 2011: 42). Diğer bir deyişle, hep korunan şanlı bir tarih, sahip olunan yenilmez atalar ve kutsallık

atfedilen tarihi mekânlar söz konusu milletin üyeleri için aidiyet duygusunu güçlendirmektedir. Dolayısıyla tarihi söylemler milli kimlik inşasında önemli bir noktayı oluşturmaktadır.

Stratejilerden bir diğeri ise kişinin ahlaki benliği ile milli kimliğini aynı düzlemde buluşturduğu iddia edilen "din"dir. Baumann'a göre ulus devletler, dünya genelinde ortaya çıkmış yeni bir dinin ulusal şubelerini kurmuşlardır. Baumann'ın modern din olarak adlandırdığı bu oluşum milliyetçiliktir (Baumann, 2006: 42). Dinsel içeriklerin varlığı, ulus devletlerin rituellerinde günümüzde hala yer bulmakla birlikte, İspanya'da okullarda İsa'nın haçının asılı olması, İngiltere'de devlet dini olarak Anglikanlık'ın kabul edilmesi ve Parlamento'nun dualarla açılarak "Tanrı Kraliçeyi korusun" şeklindeki cümlenin hala kullanılması söz konusu duruma verilebilecek örneklerdendir (Akıncı, 2011: 32). Ortak kutsala inanma noktasında kitleleri bir araya getiren din, milli kimlik inşasında temel argüman olmamakla birlikte sıklıkla kullanılmıştır.

İnşa sürecinde kullanılan son araç "milli bir kültürün" oluşturulmasıdır. Toplum içerisinde var olan kültür farklılıklarının ortadan kaldırılması, başka ulusların kültürü ile milli kültür arasına bir çizgi çekilmesi diğer bir deyişle farklılıkların görünür kılınması ulus devlet inşası ve bağlı olarak milli kimliğin oluşturulmasında gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Zira tutarlı bir milli kimlik algısının ancak bu yolla mümkün kılınabilmektedir (Akıncı, 2011: 26). Dolayısıyla milli bir kültürün oluşturulması, milli kimlik inşa araçlarının hemen hepsini kapsayabilecek bir kapasiteyi barındırmaktadır. Kültürün milli olması, özgün bir kültüre sahip olan toplulukların millet olması sonucunu getirmektedir. Başka bir deyişle, kültür birliği milliyet gerçeğine varlık kazandıran etken olmaktadır denilebilir. Kültür ve millet olma arasındaki sıkı ilişki, bir millete mensup olmanın kültürel bir kimliği ifade ediyor olması sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

1.3. Milli Kimlik İnşasında Sembollerin Kullanımı

Milliyetçilik, milli kimliğin yeniden üretilmesi noktasında bir yandan hitap ettiği üyeler arasındaki benzerliğin altını çizerken, diğer yandan öteki olarak atfedilenin farklılığına vurgu yapmaktadır. Bu noktada milli kimliğin oluşturulması ve yeniden üretilmesinde semboller ve ritüeller belirleyici unsurları meydana getirmektedir.

En genel ifadeyle semboller, sahip oldukları anlamın ancak topluluğun kodlarını ve geleneklerini benimsemiş kişilerce anlaşılabileceği nesne, işaret veya kelimelerdir. Sembollerin sadece onlara aşina olanlar tarafından değerli ve önemli sayılması, biz ve öteki ayrımının yapılabilmesini sağlamaktadır. Söz konusu ayrım ise bireylerin içinde yaşadıkları topluma karşı bir aidiyet, bilinç ve duyarlılık geliştirmelerini mümkün kılmaktadır (Gökalp, 2007: 291). Sembol ve ritüeller yaşadığımız dünyanın büyük bölümünde karşımıza çıkmaktadır. Hemen hemen hepsi de tarihi bir kültüre

sahip bireylerce ortak bir şekilde paylaşılmakta ve gelenek, üslup, davranış ve duyuş tarzlarını meydana getirmektedir. Bunlar halk kahramanlarından milli gezi mekânlarına, mimari üsluptan kent planlarına, sanat ve zanaatlara kadar çok geniş bir çerçeveyi oluşturmaktadır. Ayrıca marşlar, bayraklar, halk adetleri, anıtlar, şehit törenleri, yasal düzenlemeler gibi milletin gün yüzündeki niteliklerini içermektedirler (Smith, 2010: 126). Bilig'e göre, bir milletin üyelerinin, milletini ve tarihini topluca anımsadıkları ve andıkları bağımsızlık günü geçit törenleri, taç giyme törenleri vasıtasıyla millet olma durumu işaretlenmiş olmakta ve yılın geri kalan kısmı boyunca millet olma hatırda kalmaktadır (Billig, 2002: 57).

Kültürel olarak birbirinden farklı insanların ortak paydada buluşmasını sağlayan milliyetçilik, bu gücünü sembollere borçludur. Toplumsal bir geçmişe sahip bireyler arasındaki farklılıkların üzerini örten semboller, toplum içinde ortak olanı öne çıkararak bir grup duygusu oluşturmaktadır. Smith'e göre marş, bayrak, anıt, üniforma ve para gibi sembollerle toplumun üyelerine ortak mirasları, kültürel yakınlıkları hatırlatılarak ortak kimlik ve aidiyet duyguları güçlendirilmektedir. Diğer bir deyişle "Ulus, engelleri aşmaya, meşakkatleri göğüslemeye muktedir 'iman teknesi' bir grup haline getirilmektedir" (Smith, 2010: 35). Bireylerin vatanlarına, dillerine, sembollerine veya inançlarına yönelik benimsedikleri duygular aracılığıyla milliyetçilik yeniden üretilmekte, milli kimliğin güçlü bağlarla işlevini sürdürmesi sağlanmaktadır. Dolayısıyla milli semboller ritüeller ve törenler milliyetçiliğin yanı sıra milli kimliğin de en etkili ve devamlılık arz eden yanlarını meydana getirmektedir. Milliyetçiliğin temel kavramları, semboller sayesinde soyut bir ideoloji öğretileri olmaktan çıkarak, topluluğu topyekûn harekete geçirebilecek ve tepkiler uyandıran somut kavramlara dönüşmektedir. Tüm üyeler semboller ve ritüeller aracılığıyla topluluğun duygularına ve değerlerine katılmakta, yaşamının bir parçası haline gelmektedir ve bu sayede kendisini milletine ve milli kimliğine adamaktadır.

2. Siyasi Partilerde Sembollerle Milli Kimlik

2.1. Adalet ve Kalkınma Partisi ve Semboller Üzerinden Milli Kimlik Algısı

Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti), Fazilet Partisi'nin 2001 yılında kapatılmasının ardından, bir siyaset ekolü olarak ifade edilen "milli görüş" akımından ayrılarak kurulmuştur. Kuruluşunu izleyen yıl yapılan ilk milletvekili genel seçiminde büyük çoğunluk elde ederek iktidara gelen parti, kurucuları arasında yer alan Recep Tayyip Erdoğan öncülüğünde siyaset sahnesinde yerini almıştır.

Kurucu iki kavramı olan "adalet" ve "kalkınma" ekseninde hareket eden Parti, siyasette var olan klasik kutuplaşmanın ötesine geçerek politika üretmek gerekliliğinin altını çizerek ve siyasete ahlak kazandıracağını ileri

sürerek ortaya çıkmıştır. Karizmatik bir lider figürüne sahip olan ve kendisini kitle partisi olarak nitelendiren Ak Parti, siyaset sahnesine yeni ve ılımlı yüzler kazandırmıştır (Altun, 2009: 4). Seçim beyannamesinde kendisini, *"Süreklilik içinde değişimi arayan, birliktelik içinde farklılıkları koruyan, toplumun dinamizmine güvenen, dünyadaki gelişmelere ve yeniliklere açık bir siyaset anlayışını hâkim kılmayı amaçlayan demokrat, muhafazakâr, yenilikçi ve çağdaş bir parti"* olarak tanımlayan Ak Parti (Gezgüç, 2011: 99) milliyetçilik temasında millet kavramını, ortak İslami kültürel öğeler temelinde şekillendirmiştir. Türklük ile özdeşleştirilen ulus söylemine ise resmi söylemde, Osmanlı geçmişi ile bağlantılı olarak İslam lehine daha az yer verildiği görülmektedir. Millet tanımının bu şekilde yapılmasından dolayı söz konusu tanımla uyumlu olması açısından milliyetçiliğin çekirdek öğesi olan milli çıkar, milletin şahlanış dönemini temsil ettiği düşünülen "Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi kudretine yeniden erişmek" olarak ifade edilmektedir. Buna bağlı olarak parti politikaları arasında yer alan "Büyük Türkiye" hedefi, idealleştirilmiş bir Osmanlı dönemine yapılan göndermelerle biçimlendirilmeye çalışılmaktadır (Saraçoğlu, 2013: 55). Muhafazakârlığın, Ak Parti milliyetçiliğinin söylemsel içeriğini oluşturması, partinin milli kimlik inşasında izlediği stratejileri bu yöne kanalize etmiştir.

Seçim kodları arasında güven ve istikrarı vurgulayan "durmak yok yola devam", parti siyasetinin özü olarak nitelendirilen "tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet" ve "yeter karar milletindir" söylemleri öne çıkan Ak Parti (Güdekli, 2008: 80), kendisini millete hizmet için gelen kurtarıcı ve yeni bir düzen kurucu olarak konumlandırmıştır. Var olan ulus devlet alanından bağımsız olamayan söz konusu kurtarıcı ve kurucu rol, Cumhuriyetin kuruluş destanı ile özdeşleştirilerek sağlam bir temele oturtulmaya çalışılmaktadır. Partinin 2011 seçim beyannamesinin "Hedef 2023" temasıyla, Cumhuriyet'in kuruluş tarihi referans verilerek ikinci bir atılım hamlesi olarak kamuoyuna sunulması bu yönde değerlendirilebilir (Koyuncu, 2014: 66). Ulus devlet alanındaki mücadelenin etkin sermayesi ve güçlü dilini oluşturan bir diğer unsur "Atatürk" söylemidir. Söz konusu sermayenin sahiplenilmesi, söylem sahibine bir yandan ulus devlet alanında meşruluk kazandırarak, daha rahat hareket etme şansı verirken diğer yandan söylemin kendisini şekillendirme imkânı tanımaktadır. Ak Parti de bu söylemi benimseyen aktörler arasında yer alarak kendi Atatürk anlatısını oluşturmaktadır.

Türk milli kimliğinin Osmanlı ile olan tarihsel bağlarını özellikle vurgulayan Ak Parti, aynı zamanda Cumhuriyet'in kuruluş tarihini de sahiplenmektedir. Zira dünya tarihinin şekillenmesinde rolü olan Osmanlı'nın ortak ve doğal mirası Türk toplumunu bir milli kimlik altında birleştirmekle kalmamakta, aynı zamanda dünyadaki diğer milletler karşısında ona göreli bir ayrıcalık tanımaktadır. Bu düşünceden yola çıkan Ak Parti, milli

kimlik çerçevesinde Osmanlı ve Atatürk söylemlerini birlikte ele almaktadır (Saraçoğlu, 2013: 62). Bu kapsamda hem İstiklal Marşı'nın yazarı dolayısıyla kuruluş tarihinin önemli bir ismi olan hem de Osmanlı modernleşmesinin İslamcı kesiminde yer alan "Mehmet Akif Ersoy" figürü Ak Parti için önemli sembollerden birini oluşturmuştur. Ersoy anısına etkinlikler düzenleyen ve Ersoy'un İslamcı kimliği üzerine odaklanan Ak Parti iktidarı, bu kapsamda 2011 yılını Mehmet Akif Ersoy yılı olarak ilan etmiş, İstiklal Marşı ve Ersoy figürü Parti için milli gurur olma ve milli destan yaratma amacına hizmet etmiştir. Kahramanlık atfedilen Türk milletinin sayısız zorluklara göğüs gerdiği dönemin simgesi olan İstiklal Marşı ve Ersoy figürü Ak Parti için milli kimliğin inşasında manevi dayanak noktalarından birini oluşturmuştur (Koyucu, 2011: 110-111).

Milli kimlik inşa sürecinde seçim propagandalarında din olgusu üzerinde sıklıkla duran Ak Parti, "milletin/halkın değeri olarak din" söyleminin altını çizmiştir. Siyasi yapı içerisinde özellikle ana muhalefet partisinin din olgusu çerçevesinde zayıf kalması ve olumsuz bir imaj sergilemesi söz konusu söylemin Ak Parti için güçlü bir araç olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla milli kimliğin Müslümanlığı ve dindarlığı süreç içerisinde politikalarla paralel şekilde yeniden üretilmiştir (Koyuncu, 2014: 166). Milli kimlik inşa stratejilerinden bir diğeri olan dil söylemi ise Ak Parti'de Türkçeye verilen önem ile görünür hale getirilmiştir. Dil odaklı politikalar daima canlı tutulmuş, çeşitli organizasyonlar aracılığı ile dilin milli önemi ve millet için marka derecesine ulaşan değeri vurgulanmıştır. Dilde sadeleşme ve öze dönüş, Türkçenin yabancı kelimelerden arındırılması gibi söylemler zaman zaman gündeme getirilerek Türkçe ile milli kimliğe atıf özelliği korunmuştur.

Milli kimliğin ve milliyetçiliğin kültürel ürünleri ise daha çok parti mitinglerinde görülmektedir. Mitinglerle elde edilen eş zamanlı topluluklar, özellikle şiirler ve şarkılarla, sıradan ezgilerle bir olma duygusunu oluşturmakta, aynı ezginin eşliğinde aynı dizeleri okuyarak bir bütüne ait olma durumunu yaşamaktadırlar. Söz konusu kültürel araçları politika kapsamında iyi yönlendirebilen bir parti olarak Ak Parti, gerek yazılı basında kullandığı materyallerle gerekse yayınladığı görsel ve işitsel reklamlarla seçmenler üzerinde çeşitli etkiler yaratarak genel eğilimlerde ve oy verme davranışlarında değişikliklerin meydana gelmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla uzun yıllar iktidarda olan Ak Parti için başarı sırlarından birini siyasal reklamlar ve kullanılan semboller oluşturmaktadır.

Seçim dönemlerinde genel olarak tartışma ve polemiğe girmeme ve daha çok kendini halka anlatma stratejisi izleyen Ak Parti'nin seçimlerde izlediği iletişim stratejisine bakıldığında ana unsurun "halkla bütünleşme" ideali olduğu görülmektedir (Güdekli, 2008: 67). Reklam ve seçim kampanyalarında genellikle lider odaklı bir parti imajı çizen Ak Parti'de, aile

teması toplum algısının temeline yerleştirilerek millet, her platformda birlik ve bütünlük içinde yaşayan, geleneklere saygı gösteren ve sorunlarını dışarıya yansıtmadan kendi içerisinde çözebilen geniş bir aile olarak tasavvur edilmektedir. 2011 seçimleri için kullanılan propaganda reklamlarında birinde aile teması işlenmekte, ülkenin genç/yaşlı değişik kesimlerinden insanların yüzlerinde mütebessim ve huzurlu bir ifade ile "Haydi Bir Daha" adlı şarkıyı söylemektedir. Söz konusu şarkının sözleri ve bir bütün olarak reklamın görüntüsü "milletin" geleneksel bir aile şeklinde tasavvur edilmesinin en güncel örneklerinden birini oluşturmaktadır (Kerestecioğlu ve Öztan, 2014: 259). Yine, ezgisel olarak da bir marka oluşturma çabasında olan Parti'nin mitinglerinde birlik ve beraberlik, yoldaşlık mesajı verme amacıyla söylenen "Beraber Yürüdük Biz Bu Yollarda" şarkısı vazgeçilmez sloganlarından biri olmuştur. Yine parti tarafından seçim şarkısı olarak kullanılan Nogay Türklerine ait, Orta Asya Türklerini anlatan "Dombıra şarkısı", Ak Parti'nin seçim çalışmaları dâhilinde ses getiren ve milli kimlik vurgusu yapan başka bir örnektir.

Seçim süreçlerinde yaptığı reklam çalışmaları ile kitlelere ulaşmayı amaçlayan Ak Parti, bu amaç doğrultusunda milli kimlik sembollerini sıklıkla kullanmaktadır. 30 Mart 2014 yerel seçimleri için hazırlanan "Millet Eğilmez, Türkiye Yenilmez" başlığıyla yayınlanan reklam bu konuya örnek oluşturmaktadır. Söz konusu reklam Türk bayrağını indirmek isteyen karanlık bir ele karşı tüm halkın mücadelesini konu edinmiştir. O dönemde Başbakan olan Erdoğan'ın mitinglerde dillendirdiği "istiklal mücadelesi" vurgusunu işleyen reklam, tüm ülkenin tek bir vücut olup omuz omuza vererek bayrak tam yere düşmek üzereyken bayrağı yakalaması ve yeniden göndere çekmesiyle sona ermektedir. Arka planda Erdoğan'ın sesinden İstiklal Marşı'nı dinlediğimiz reklam, bayrak, marş, ezan, ortak düşmana karşı birleşme gibi milli kimlik argümanlarını kullanarak parti amaçlarına hizmet etmiştir. 7 Haziran 2015 seçimleri için yapılan "Millet Geliyor" adlı reklam filminde "Tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet" söylemi açık şekilde vurgulanmıştır. Bölgelere göre yerel ve folklorik özelliklere, tarihi mekânlara ağırlık verilerek geleneklere bağlılık öne çıkarılmıştır. "2023 Lider Ülke" hedefi başta olmak üzere, Ak Parti'nin temel söylemlerinden biri olan birlik ve beraberlik unsuru üzerinde durulmuş, reklam Türkiye'nin her bölgesinden gelen vatandaşların TBMM sıralarında yankılanan alkışlarıyla son bulmuştur. Cumhurbaşkanlığı Sistemi için 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandum reklamlarından biri olan "Evet İle Güçlü Türkiye" reklamı çeşitli yörelerden görüntüler eşliğinde dualar okuyan yaşlılar ile ülkenin geleceği gençlerin el ele olduğu kardeşlik teması içinde geçmekte, bayrak, tek millet tek bayrak tek devlet tek vatan, kutsal vatana ocak vurgusu yapılmaktadır.

Sonuç olarak Ak Parti milliyetçilik kapsamında ele alınan tek bir sembolden yola çıkmak yerine, temelinde birlik ve beraberlik mesajı içeren

birden fazla sembol ve propaganda üzerinden hareket etmektedir. Milli kimlik inşa stratejileri olan dil, din, tarih ve kültür unsurlarına bağlı olan sembol ve söylemleri, milliyetçilik imajını ve mesajını genele yaymakta ve bu şekilde siyaset sahnesinde varlığını devam ettirmektedir.

2.2. Cumhuriyet Halk Partisi ve Semboller Üzerinden Millik Kimlik Algısı

2002 yılında yapılan genel seçimlerde aldığı %19,4 oy oranıyla ana muhalefet görevini üstlenen Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle parlamentoda etkisi artan muhafazakâr kanada karşı bir tavır benimsemiş ve bu tavır üzerinden politikalarını yönlendirmiştir.

2002 seçimlerini izleyen ilk grup toplantısında dönemin CHP Genel Başkanı Deniz Baykal yaptığı konuşmada Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna temel oluşturan ana felsefeye sahip çıkacaklarını ve bu değerler üzerinden politika üreteceklerini belirterek, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik, demokratik ve sosyal hukuk devleti olma özelliğinin koruyucusu olacaklarının altını çizmiştir (Güdekli, 2008: 89). Baykal dönemini daha çok laiklik çizgisi, biz ve onlar algısı gibi politik söylemler üzerinde durarak geçiren CHP'de 2010 yılı itibariyle Kemal Kılıçdaroğlu'nun Genel Başkanlığı üstlenmesiyle yeni bir dönem başlamıştır.

Kılıçdaroğlu partinin milli kimlik algısını Atatürk'ün kurucu ve önder rolünü temel alarak oluşturmaya çalışmıştır. Türk ulusu kavramını partinin kırımızı çizgisi olarak asla vazgeçilmemesi gereken bir unsur sayan CHP, ırkçılık temelinde bir ulusçuluktan ziyade genel bir tanımı politikalarına yansıtmaya çalışmıştır. Bu durum çeşitli ağızlardan dönem dönem "Bu ülke toprakları üzerinde Misak-ı Milli sınırları içinde kendisini Türk ulusuna ait hisseden herkesin Türk olduğunu söylüyoruz. Kendisini Kürt, Laz, Çerkez olarak ifade eden insanların varlığı kabul edilebilir, ama Türk ulusu kavramından vazgeçilemez." şeklinde açıklanmıştır (CHP'de vatandaşlık tanımı.., t24.com.tr).

Milli kimlik inşası üzerinde diğer partilerde olduğu gibi titizlikle duran CHP, söylemlerinde her ne kadar katı bir laiklik vurgusuna sahip olsa da, inşa stratejilerinden biri olan din olgusunun milli kimlik için etkili bir faktör olduğunu zaman içerisinde kabullenmiş görünmektedir. Altunoğlu'na göre (2014: 106), değişen ülke konjonktürüne bağlı olarak din olgusuna bakışını koruyan Parti, buna karşın dine dair politikalarında daha ılımlı bir yol izlemeye başlamıştır. Sürekli katı laiklik ilkesini temel alarak muhalif söylem geliştirilmesine tepki gösteren CHP'li vekiller, laikliğin vazgeçilmez bir değer olduğunu fakat sadece bu değerle yola devam edilemeyeceğini ve daha ılımlı bir söylemle halka ulaşmak gerektiğini dile getirmişlerdir (CHP'li Kart'tan.., www.haberler.com). Bu kapsamda milli kimliğin din ayağının halk üzerindeki etkisinin göz önüne almaya başlayan Partililer

gerek seçim turlarında gerekse genel söylemlerinde helal-haram oy tartışması yapmış (Kılıçdaroğlu: 'Bizim milliyetçilik.., www.haberturk.com), Mehmet Akif Ersoy figürünü Ak Parti ile benzer şekilde sahiplenerek iktidar mücadelesinde sembol olarak kullanmıştır. Kılıçdaroğlu ile birlikte halkla birleşmek, halka yakın olmak düsturu içinde hareket etmeye çalışan CHP üyeleri çeşitli zamanlarda türbe ziyaretleri ve kuran üzerine söylemler gerçekleştirmişlerdir (Şaşırttı, Kemal Kılıçdaroğlu'ndan..,www.sabah.com.tr).

CHP, milliyetçilik çerçevesini ise daha çok "Cumhuriyet Mitingleri" adı verilen toplumsal hareketler aracılığıyla görünür kılmıştır. 14 Nisan 2007 tarihinde Ankara'da başlayıp İstanbul, Manisa, Çanakkale, İzmir ve Samsun'da devam eden Cumhuriyet Mitingleri bazı tartışmaları beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet mitingleri, iktidarın milli kimlik vizyonunu ulusallaştırma çabalarına çizilen sınırların somutlaştırılması olarak yorumlanabilir. Kendisini iktidarın milli kimlik vizyonuna ait hissetmeyen kesimler için mitingler ile "millet" kavramı kullanılarak "halk"ın kim olduğu bir kez daha tanımlanmaya çalışılmıştır (Koyuncu, 2014: 149).

Söz konusu mitingler, duyguların sokakta anlam bulduğu ve kaygı üzerine inşa edilen "yeniden kurgulama" süreci ile şekillenmiştir (Işık, 2012: 2). Yazılı ve görsel basında tekrarlanan sözcükler üzerinden bu mitinglerin hikâyesine bakıldığında, anahtar sözcüklerin laiklik, demokrasi, cumhuriyet, bayrak gibi sözcükler olduğu görülmektedir. Miting alanlarında yer alan pankartlara ve sloganlara bakıldığında ise "Savaşı Atatürk kazanacak" , "Atatürk'ün Samsun'a ikinci çıkışı…"Asıl Cumhuriyet Bayramı bugün…", "Mustafa Kemal'in askerleriyiz", "Atam izindeyiz" gibi ifadelerin ön plana çıktığı görülmektedir (Işık, 2012: 2). Partinin tabandan tavana sahip olduğu ve inşa etmek istediği milli kimlik algısı açısından önemli ipuçları veren mitinglerde, Cumhuriyet'in kuruluş yılları ile özdeşleşen bir ruh hâkimdir. Gerek bayrak sembolünün yoğun kullanımı gerekse sloganların içeriği Michael Billig'in "Banal Nationalism" adlı çalışmasına atıfla "sıradan milliyetçilik" tartışmalarını gündeme getirmiştir. Sistematik bir şekilde milliyetçiliğin yeniden üretimini ele alna çalışmada Billig sıradan milliyetçiliği şu şekilde tanımlamıştır: "Milli semboller, gündelik hayatın alışkanlıklarına siner, düşüncelere tepkilere yerleşir. Milli kimlik, her gün sayısız alışkanlıkla milli ortama dönüşür. Bu süreç öylesine doğal ve sıradan bir şekilde yaşanır ki yaşanılan ortam tarafından rutinleşir. Yerleşik milletlerin her gün yeniden üretilmelerini sağlayan bu ideolojik koşullandırmaya "banal (sıradan) milliyetçilik denir." (Billig, 2002: 18). Dolayısıyla Cumhuriyet Mitingleri, milliyetçiliğin yeniden üretimi yoluyla milli kimliğin benimsetilmesine hizmet eden bir politika aracı niteliği taşımaktadır denilebilir. Bu kapsamda mitingler yoğun katılım ve duyguların yönlendirilmesi unsurları birlikte düşünüldüğünde, milliyetçiliğin ve toplum-

sal hareketlerin önemli özelliklerinden olan "birliktelik" ve "psikolojik hareketin parçası olarak sayı" unsurlarını ön plana çıkarmaktadır (Işık, 2012: 3).

Parti çatısı altında kullanılan ulus kavramı, Osmanlı'ya gönderme yapan ve devamlılık arz eden bir kavram olmaktan ziyade Cumhuriyet'in kuruluş tarihi olan 1923'ün milat kabul edilmesine uygun zemin hazırlayan bir anlamı karşılamaktadır (İdemen, 2008). Diğer bir deyişle söz konusu durum Osmanlı ile olan bağları koparmakta ve bir tarihsizlik kurgusu yaratmaktadır. Yeni Türkiye'yi sembolize ettiği sözlenen Onuncu Yıl ve Gençlik marşlarının mitinglerde sıklıkla tekrar edilmesi, miting alanlarında kurulan dev ekranlarda Atatürk ve kurtuluş yıllarına ait görüntülerin yayınlanması, ay yıldızlı bantlar ve tişörtlerin kullanımı gibi ritüeller milli kimliğin tarih ayağının Kuvay-i Milliye ruhunun canlandırılmasına dayandırıldığını göstermektedir (Kabakcı, 2011: 100). Milli tarih söylemini açısından CHP, politika ve söylemlerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlık çekirdeği olarak nitelendirdikleri Çanakkale Zaferi, Cumhuriyet'in ilanı, Sakarya ve Dumlupınar Zaferleri, Nene Hatun, Sütçü İmam gibi tarihlere ve kişiliklere yer vermiş, şanlı Türk tarihine atıf yaparak ezilmiş halkın destansı mücadelesinin altını çizerek mili kimliğin gücünü kullanma yoluna gitmiştir (Zafer Görmek İçin.., www.milliyet.com.tr). Tarihi başarıları 1923 Cumhuriyet'in kuruluşuyla sınırlayan CHP, milli tarih yazımının "eskiye dayanma" gücünden bu nedenle sınırlı şekilde faydalanmıştır denilebilir.

Seçim kampanyalarında siyasal iletişimin etkili bir faktör haline gelmesi CHP için de reklam stratejileri üzerinde yoğunlaşma gerekliliği doğurmuştur. Zira hem adayların hem de parti programının yazılı ve görsel medyada yer alma ve seçmene takdim şekilleri, bu süreçte kullanılan renkler ve geliştirilen dil seçim sonuçları üzerinde önemli etkiler bırakmaktadır. Bu kapsamda parti reklamlarında adaylar gerek beden dili ve konuşmalarıyla gerekse yayınlanan özgeçmişleriyle Türk seçmenine özgü olan hemşerilik, yaşam biçimi, dindarlık ve kültürel değerler gibi özelliklere sahip bir zihinsel şemaya hitap etmeye çalışmışlardır (Çaha ve Guida, 2011: 33). CHP'nin 7 Haziran 2015 seçimleri için hazırlanan ve Kılıçdaroğlu'nun özgeçmişini merkez alan reklam çalışmalarına bakıldığında, Tunceli'de yoksul bir ailede doğup CHP'nin genel başkanlığına kadar yükselen Kılıçdaroğlu'nun hayat hikâyesinin "marka değeri" taşıdığına dikkat çekilerek, seçim stratejisi bu başarı hikâyesi üzerine kurulduğu görülmektedir. Kılıçdaroğlu'nun yaşamından kesitlere yer verilen filmde, özellikle CHP Lideri'nin 'halkçı" kimliğine vurgu yapılmakta, yoksul ve dar gelirli kesimlere, "Kılıçdaroğlu sizden biri" mesajı verilmeye çalışılmaktadır. Kampanya sırasında partinin seçim vaatlerinin inandırıcılığını artırmak için bazı önemli mesajlar,milli kimliğin aile teması ile kurduğu bir olma

duygusu aracılığıyla ve CHP Lideri'nin hayat hikâyesiyle özdeşleştirilerek topluma sunulmuştur (CHP'nin Seçim.., www.haberturk.com).

Laiklik vurgusunun azaldığı seçim kampanyalarında halkın sorunlarını yansıtan broşür, ilan ve afişler kullanma yoluna giden CHP'nin, her ne kadar birlik bütünlük temasıyla ve toplumun her kesimini kapsayacak bir mesaj iletme kaygısı gütmüş olsa da milli kimlik argümanlarının reklam ve propagandalar aracılığıyla kullanımı konusunda başarılı olduğu söylenememektedir. Bu kapsamda örneklere bakılacak olursa partinin 2014 yerel seçimleri için hazırladığı ve "Hayat Bayram Olsa" adıyla yayına sunulan reklam çalışmasında, adı geçen parça siyah bir fon önünde yer alan adaylar tarafından söylenmiş, sadece adayların yer aldığı reklam filminde ezgi üzerinden birlik beraberlik mesajı verilmeye çalışılmıştır. 24 Haziran 2018 seçimleri için hazırlanan ve "Millet İçin Geliyoruz" başlığı ile yayınlanan ve Kılıçdaroğlu'nun kendi makam odasında geçen seçim reklamında ise eğitim, terör, cari açık gibi başlıklandırılmış dosyalar üzerinden vaatler sıralandırılmıştır. Aynı dönemde yapılan başka bir reklam filmi ise animasyon kurgusu üzerine şekillendirilmiş ve gençlere hitap etmesi açısından son dönemin sosyal medya dili (instegram, snapchat, cheat, frag vb.) ağırlıklı kullanılmıştır. Sonuç olarak reklam stratejilerinde genellikle sorun alanı olarak gördüğü başlıklara ağırlık vermeye tercih eden CHP, milli kimliğin harekete geçirici sac ayakları olan milli tarih, dil, milli kültür gibi unsurlara yönelik sembolleri kullanarak kitlelere ulaşmakta yetersiz kalmıştır.

2.3. Milliyetçi Hareket Partisi Milli Kimlik Üzerine Semboller

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) temel ideolojisini Alparslan Türkeş tarafından kaleme alınan "Dokuz Işık Doktrini"nden almakla birlikte, yeni bir devlet düzeni kurma iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Kapitalizm ve komünizmden ayrılan ve "ülkücü yol" olarak nitelendirilen bu düzen, "her şey Türk milleti için, Türk'e doğru ve Türk'e göre" ilkesini temel almaktadır (Yayman, 2009: 6). Ülkücü yolu Türk milletini güçlendirecek tek çare olarak kabul eden MHP, 1969 yılında gerçekleştirdiği Parti Kongresi'nde yeni milliyetçi duruşun ilkelerini "Tanrı dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman…" sloganı üzerinden belirlemiştir (Ete, Taşdelen ve Ersay, 2014: 21).

1996 yılı itibariyle partinin genel başkanlığını yürüten Devlet Bahçeli, milli kimlik için stratejik araçlardan biri olan "dil"in sahip olan değerin farkında bir liderdir. Bir milletin dilinin toplum içerisinde iletişim sağlamasının yanı sıra bir kültür olgusu olduğunu ifade eden Bahçeli, dili yozlaşan bir milletin özgürlüğünü kaybedecek seviyede başka milletlerin dilinin etkisi altına girebileceğini savunmaktadır (Evsen, 2014: 110). Dilin stratejik bir kuvvet göstergesi olduğunu belirten Bahçeli, milli bünyenin ayakta kalabilmesinin Türkçe ve tarih şuurunun korunması ile mümkün olduğuna inanmaktadır. Eylül 2013 tarihinde Türk Dil Bayramı etkinlikleri

kapsamında bir mesaj yayınlayan Bahçeli, milli dil unsuruna verdiği önemi şöyle dile getirmiştir (Evsen, 2014: 112): *"Milli hafızayı, milli hatırayı ve milli tecrübeyi nesilden nesile aktararak ulaştıran dil olduğu gibi; milli kültürü, milli kimliği, milli vicdanı yeşerterek yaşatan, aynı zamanda geleceğin umutlarıyla buluşturan da dilden başkası değildir. Şu berrak hakikat iyi anlaşılmalıdır ki dilini kaybetmiş milletler, köklerini ve kimliklerini unutmanın yanı sıra, tarih sahnesinden yavaş yavaş silinip gideceklerdir. Bu itibarla Türkçe; Türk Milleti'nin şah damarı, can evi, varlığının zırhıdır."*

Milli kimlik inşasında milli tarih söyleminin kullanılması noktasında ise MHP'nin 2012'de gerçekleştirdiği "Milli Değerleri Koru ve Yaşat" temalı mitingler en iyi örneklerden birini oluşturmaktadır. MHP dokuz ilde düzenlediği dokuz ayrı mitingle milli değerleri ülke gündemine taşımayı başarmış, söz konusu mitingleri Türk tarihine yönelik sembollerle özdeşleştirerek milli tarihin gücünü kullanma yoluna gitmiştir. İlk mitingini Bursa'da Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna atıf yaparak "Kuruluş" adıyla başlatan MHP (Evsen, 2014: 263), İzmir'de "Bayrak" mitingi ile devam etmiş, son mitingini ise Ankara'da "Türkiye" mitingi ile tamamlamıştır. Miting temaları ve mekanlarına uygun olarak duygu ağırlığı olan konuşmalar yapan Bahçeli, bu konuşmalarında sık sık tarihsel ve sembolik referanslar vermiştir. Bursa konuşmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun başarıları üzerinde parlak ve şanlı bir tarih vurgusu yapan Bahçeli, İzmir'de daha seküler ve milliyetçi bir söylem üzerinde durmuştur (Ersay, 2013). Dolayısıyla Bahçeli milli tarih sembollerini milli kültür unsurlarıyla birleştirerek söylemlerine yansıtma yolunu izlemiştir.

Milli kimliğin din ile olan ilişkisi çerçevesinde de söylem geliştiren MHP, seçim beyannamelerinde İslam dininin temel esaslarına ters düşmeyecek şekilde politikaların yürütüleceğini belirtmiş (MHP Seçim Beyannamesi, 1995: 21), kimi zaman milletvekilleri tanıtım toplantılarına da din algısını yansıtarak vekillerini, "Peygamber'imiz Hz. Muhammed'in yanında saf tutan Bedir'in yiğitleri" olarak nitelendirmiştir (http://www.mhp.org.tr). Milliyetçi ideolojinin gerek merkez-sağ siyasetin içindeki yerini gerekse seçmen üzerindeki önemli etkisini iyi şekilde kavrayan MHP, bu nedenle söylemlerinde daha muhafazakâr değerler kullanmakta ve dini öğelere daha fazla yer vermektedir. Milli kimlik inşasında din ayağını göz ardı etmeyen MHP bu yolla bir yandan dini hassasiyeti ağır basan seçmenle iletişim kurmaya çalışırken diğer yandan kendi tabanının desteğini güçlendirmeye çalışmaktadır (Göksu, 2013: 88).

Bütün siyasi partiler için benimsedikleri politikaları, savunucu oldukları düşünceleri, sahip oldukları ilkeleri seçmenlerine en kısa ve güçlü şekilde iletebilmeleri önem arz etmektedir. Bu iletişimin sağlanmasında en kısa yok semboller olmakla birlikte MHP için söz konusu sembollerin başında "bozkurt" ve "hilal" gelmektedir.

Orhun kitabelerine kadar uzanan bir Türk milliyetçiliğinden kanyağını aldığı ifade edilen MHP logosu, buna bağlı olarak çeşitli tarihselliklerle özdeşleştirilmiştir. 1969 yılında amblem olarak kabul edilen "üç hilal" şeklindeki MHP logosu, kırmızı zemin üzerine beyaz üç hilalden oluşmakta, Osmanlı İmparatorluğu'nu ve üç kıtada hüküm sürmesini sembolize etmektedir. Aynı yıl MHP Gençlik Kolları için ise "hilal içinde kurt" sembolü kabul edilmiş ve bu sembolün Türklere Ergenekon'dan çıkışta yol gösterici olan Bozkurt'u vurguladığı ifade edilmiştir (Partilerin Amblemlerinin.., www.sabah.com.tr). Sembollerin milli kimlik stratejileriyle buluştuğu noktalara bakıldığında milli tarih öncelikli olmak üzere vatan, kurtuluş, güç gibi unsurlara vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda Nihal Atsız'a göre (Aktaran: Yılmaz, 2014: 13):

"Bozkurt"tan türemiş olmak inancı Türklere uzun zaman boyunca büyük bir gurur, emniyet ve geleceğe güvenle bakma duygusu vermiştir. Bazı Türk destanlarında ana, bazı Türk destanlarında baba olarak görülen Bozkurt çok defa Türk neslinin yok olacağı zaman ortaya çıkmakta ve Türklerin neslinin devam etmesini sağlamaktadır. Böylece Türklerin soyunu kutsallaştırmaktadır. Türklerin millet hayatında büyük tesiri olacak hareketlere girişecekleri zamanlarda Bozkurt onlara yol göstermekte, rehberlik yapmaktadır. Ergenekon Destanı'nda ve Kut Dağı efsanesinde Bozkurt milli bir kılavuz rolünü oynamaktadır. Türk'ün zor duruma düştüğü zaman Bozkurt'un ortaya çıkarak onu kurtarması, evladı üzerine eğilen bir ananın veya babanın şefkat duygusunu hatırlatacak derecede derin bir mana da taşımaktadır."

Geçmişi eskilere dayandırılan ve dolayısıyla yüz yıllardır var olan bir ülkünün diğer bir deyişle "Büyük Türkçülük Ülküsü"nün sembolü kabul edilen Bozkurt, MHP tarafından tarihi ve kültürel yönleri ile milli sembol olarak kullanılmaya devam edilmektedir. Bozkurt sembolü günümüzde pankartlardan kolye ve yüzüklere, tişörtlerden dernek tabelalarına kadar birçok yerde milli kimliğin, milli tarihin verdiği güçle inşasına hizmet edecek şekilde varlığını korumaktadır.

Benzer şekilde üç hilal sembolüne de milli kimlik unsurlarını yükleyen Parti, söz konusu sembolün anlamını "Türk İslam Mührünün Dünyaya Vurulması" olarak açıklamaktadır (Ateş, 2014: 32). Yine, Türkiye'nin milli birliğinin ve kardeşlik hukukunun uzun yıllar boyunca korunacağına yönelik bir misyona sahip olduğu söylenen sembol, Bahçeli tarafından "…siyasi hırsızlardan, siyaset yağmacılarından, kiralık ve satılık simaların emellerinden her daim korunması gereken" bir değer olarak tanımlanmıştır (Bahçeli'den Üç…, www.haber7.com).

Sembollerin etkili bir şekilde kullanıldığı dönemler olan seçim dönemlerine ve reklamlarına bakıldığında ise MHP'nin, Türk gelenek ve göreneklerinden, değerlerinden yararlanarak milli kültür unsurları ağır basan

bir milli kimlik algısıyla seçmenlere ulaşmaya çalıştığı görülmektedir. Anayasa değişikliğini içeren 2017 yılında gerçekleştirilen referandum için hazırlanan reklamda milli mücadeleden görüntüler yer almış, ay yıldızın kızları ve oğulları olarak nitelendirilen Türk gençliği Fatih ve Mustafa Kemal gibi tarihi değeri büyük liderlerle özdeşleştirilmiştir. Türk'ün şanlı tarihine, bayrağa ve Atatürk'e vurgunun yoğun olduğu reklamda, Türk genliği yeni bir kurtuluş destanı yazmaya davet edilmektedir. Parti tarafından 24 Haziran 2018 seçimleri için hazırlanan ve "Ülkemiz İçin Her Şeye Değer" ismiyle yayınlanan reklamda Türkiye'nin her bölgesinden çocukların taşıdığı topraklarla kırmızı beyaz çiçeklerden oluşan bir Türkiye haritası çizilmekte, birlik beraberlik mesajı Türk bayrağını renkleri ve vatan toprağı üzerinden verilmektedir. Yine "Davet" ismiyle yayınlanan başka bir reklamda Yunus ve Mevlana gibi manevi değeri yüksek kimlikler kullanılmış, Türk bayrağı ile oluşturulan arka fonda yine Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden görüntüler verilerek kardeşlik teması işlenmiştir. Bahçeli'nin sesinden çağrı ile başlayan ve 15 Temmuz darbe girişimine direnen Türk milletinin görüntüleriyle devam eden bir başka reklamda ise üç hilal milli bekanın teminatı olarak gösterilmiş, reklam "yürümezsek Hak yolda, erimezsek Hak yolda, çürümezsek Hak yolda, gök girsin kızıl çıksın" şeklindeki yemin ile sona ermiştir. Örnekler çoğaltılabilmekle beraber genel çerçevede MHP'nin son yıllarda milli kimliğin sacayaklarını oluşturan gerek milli tarih, gerekse milli kültür ve din argümanlarına yönelik daha fazla sembol kullanımına gittiği söylenebilmektedir. Bahçeli, MHP'yi Türkiye'nin milli birlik ve kardeşliğinin temel harcı ve daimi sigortası olarak görmekte, Türk milli kimliğinin son sancaktarı olma iddiasını devam ettirmektedir.

Sonuç

Milli kimlik, çeşitli inşa stratejileri ile oluşturulmakla birlikte birey ve toplumun diğer toplumlara karşı sahip oldukları ortak kader duygusunun sınırlarını belirlemektedir. Ulus olmanın temelinde bulunan söz konusu tarih ve kader birliğinin çerçevesini çizen milli kimlik, bir yandan toplumların geçmişini kapsarken diğer yandan gelecek bilgisine de referans oluşturmaktadır. Kaynağını, ortaklık duygusuna vurgu yapan milliyetçilikten alan milli kimlik, bu nedenle ortak dille, ideallerle, içinde bulunduğu toplumun gelenek ve değerleriyle sıkı bir ilişki içerisindedir. Bireylerin milletle güçlü bağlar kurabilmeleri adına milli marşlar, anıtlar, bayraklar, ezgiler, bayramlar, tarihteki zaferler, kahramanlar gibi birçok unsur milli sembolizm değerleri olarak kimlik politikalarının etkili argümanları haline gelmişlerdir. Dolayısıyla milli kimliğin oluşturulmasında, ulus olma kriterlerinden olan dil ve tarih, kültür birikimi ve kitleleri ortak kutsala inanma noktasında birleştiren din olgusu temel teşkil etmektedir. Söz konusu sembollerle özdeşleşmiş olan milli kimlik, tüm bu argümanların bir

araya gelmesiyle ve toplumun hemen hemen her alanına sirayet etme özelliğiyle halkı canlandırma kuvvetine sahip olmaktadır. Tam bu noktada egemenlik sağlayıcı olmak isteyen siyasi partiler için milli kimlik, millet inşa etme yolunda önemli bir araç özelliği kazanmaktadır. Kitleleri harekete geçirmek, milli duyguları uyandırmak ve milleti yüce bir amaç etrafında toplamak isteyen siyasi partiler, bu yolda milli kimliğe ve inşa stratejilerine yönelik sembolleri sıklıkla kullanmışlardır.

2001 yılında adalet ve kalkınma temaları ile Ak Parti'nin kurulması, gerek Türk siyasi hayatı gerekse milli kimliğin kullanımı için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Kendisini muhafazakâr ve milliyetçi düşünce üzerinden tanımlayan Parti ile birlikte milli kimlik inşa stratejilerinden biri olan din olgusu daha yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Seçim söylemlerinde, reklamlarında ve propagandalarında dil, tarih ve kültür unsurlarına vurgu yapan Parti, milliyetçiliği ve bağlı olarak milli kimliği birlik, beraberlik ve barış söylemleriyle eklemleyerek milliyetçiliğin bir arada tutma işlevinden yararlanmaya çalışmıştır. Dönemin toplumsal nabzını tutarak pragmatik bir yol izleyen Ak Parti, politikalarında istiklal marşı, ezan, misakı milli, Osmanlı, Atatürk, Cumhuriyet, Çanakkale, Kanuni gibi tarihi ve manevi değeri bulunan birçok sembol ile işbirliği yapmaktadır. Uzun yıllar iktidarda bulunan Parti, sahip olduğu karizmatik lider avantajını ve medyayı iyi kullanmış, milli kimlik ile farkındalık yaratmada başarılı olmuştur denilebilir.

Ak Parti'nin iktidarıyla birlikte artan muhafazakâr etki karşısında mücadele temasını benimseyen ve etkili bir laiklik vurgusu yapan CHP ise kimi taraflarca "sert" olarak ifade edilen tavrını zamanla yumuşatma yoluna gitmiştir. Kutsala bağlılığın bireyin ayrılmaz bir parçası olduğu ve millet üzerinde önemli bir etkisi olduğu gerçeğini kabul eden CHP, gerek seçim bildirgelerinde ve politikalarında gerekse söylemlerinde daha ılımlı bir dil kullanmaya başlamıştır. Mehmet Akif Ersoy gibi hem dini hem de milli yönü ağır basan semboller kullanarak milli kimliğin etkisinden yararlanmaya çalışan CHP, bunun yanında laiklik ve Atatürk üzerine şekillenen siyasetini devam ettirmiştir. Cumhuriyet Mitingleri gibi milliyetçilik yönü ağır basan organizasyonlarla bayrak, Atatürk, bağımsızlık, milli egemenlik gibi argümanları kullanıp milli şuurda birleşme şeklinde bir yol izleyen CHP, laiklik anlayışında sınırları aşan bir değişiklik yaşamasa da konjonktür karşısında daha pragmatik bir tavır içine girmiştir.

Kurulduğu tarihten başlayarak milliyetçiliğin savunuculuğu görevini üstlendiğini ifade eden bir parti olarak MHP ise, milli devlet öğretisi ile yoluna devam etmektedir. MHP yaşayan dil olarak tasvir ettiği Türkçeyi ve bir milleti var eden hafıza mekânları olarak tasvir ettiği milli tarihi, milli kimliğin öncelikli bileşenleri kabul etmiştir. Kendisine tarihi bir misyon olarak Türk milletine yol gösterici olma rolü biçen Parti, milliyetçi siyasal kimliğin seçmen üzerindeki etkisini benimseyerek söylemlerini bu yönde

geliştirmekte, ayrıca bu söylemleri muhafazakar değerler ve dini öğeler ile desteklemektedir. Ecdada olan saygısını ve sevgisini sürekli dile getiren MHP, söylemlerinde ve politikalarında Türk'ün şanlı tarihine, bayrağa ve Atatürk'e vurguyu sıklıkla kullanmakta, manevi ve tarihi kişi ve mekânlara büyük yer vermektedir. Milli olanla bütünleşme çabasını amblem ve bayraklarında da yansıtan Parti, Türkçülük ülküsünün sembolü olduğunu düşündükleri ve Göktürklere kadar götürüp güç aldıkları Bozkurt'u ve Osmanlının üç kıtadaki hâkimiyetini temsil eden üç hilali ise parti sembolleri olarak evrensel bir marka düşüncesiyle sahiplenmektedir.

Kaynakça

Akıncı, A. (2011). *Milli Kimlik İnşa Stratejileri (Türkiye Örneği 1939-1946)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya

Altun, F. (2009). *22 Temmuz'dan 29 Mart'a Siyasal Partiler Değişim ve Statüko Kıskacında AK Parti,* Ankara: Seta Yayıncılık

Altunoğlu, M. (2014*). Geçmişin Yüküyle Yenilik Arayışı, Chp'de Lider, Tavan, Taban Analizi*, Ankara: Seta Yayıncılık.

Anderson, P. (2003). *Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları* (S. Coşar, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Ateş, S. (2014). *Hedef Turan*. Ankara: Kripto Yayınları.

Baumann G. (2006). *Çokkültürlülük Bilmecesi Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*. (Çev: Işıl Demirakın). Ankara: Dost Yayınları.

Billig, M. (2002). *Banal Milliyetçilik* (C. Şişkolar, Çev.), İstanbul: Gelenek Yayıncılık.

Çaha, Ö. ve Guida, M. (2011). *Türkiye'de Seçim Kampanyaları*, Ankara: Orion Yayınları.

Domaniç, N. N. (1997). *Milliyetçilikler*, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Ersay, S. O. (2013). *Müesses Nizam'ın Ritüeli Olarak Cumhuriyet (Bayrak) Mitingleri ve MHP,* https://www.setav.org/muesses-nizamin-ritueli-olarak-cumhuriyet-bayrak-mitingleri-ve-mhp/ (Erişim Tarihi: 31.10.2018).

Ete, H., Taşdelen, H. ve Ersay, S. O. (2014). *Ülkücülükten Tepkisel Milliyetçiliğe MHP'nin İdeolojisi ve Seçmen Eğilimleri*. Ankara: Seta Yayıncılık.

Evsen, Y. (2014). *Devletin Gücü "Bilinmeyen Devlet Bahçeli".* İstanbul: Ares Yayıncılık.

Gezgüç, G. M. (2011). *1970'lerde Chp'nin 2000'lerde Akp'nin Yükselişi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme,* Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Muğla.

Giddens, A. (2000*). Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi* (Ü. Tatlıcan, Çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları.

Gökalp, Z. (1997). *Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak*. İstanbul: Toker Yayınları.

Gökalp, E. (2007). "Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(1): 279-298.

Göksu, V. (2013). "Siyasal Kimlikler ve Merkez-Çevre Dikotomisi Bağlamında Türkiye'de Merkez Sağ ve Merkez Sol". *Akademik İncelemeler Dergisi*. 8(2): 69-93.

Guıbernau, M. (2004). "Anthony D. Smith on Nations and National Identity: a Critical Assessment", *Nation and Nationalism*, 10(1/2), 125-141.

Güdekli, İ. A. (2008). *Siyasi İletişim: 2007 Genel Seçimleri (Akp ve Chp'nin Seçim Kampanyalarının Karşılaştırmalı Analizi),* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Işık, C. (2012). *Milliyetçilik Ve Ulusal Sol Tartışmaları Işığında Türkiye'de Cumhuriyet Mitingleri,* Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İdemen, S. (2008). *Ferhat Kentel, Meltem Ahıska Ve Fırat Genç İle Söyleşi: Örtünün Altındaki Karmaşa*, http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/228/ferhat-kentel-meltem-ahiska-ve-firat-genc-ile-soylesi-ortunun-altindaki-karmasa (Erişim Tarihi: 25.10.2018).

Kabakcı, G. Z. (2011). "Neo-Kemalist Bir Hareket: Cumhuriyet Mitingleri". *Selçuk İletişim Dergisi*, 7(1): 96-112

Kerestecioğlu, İ. Ö. ve Öztan, G. G. (2014). *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kırca, A. C. (2003), "Neden Milli Devlet? Neden Tekil Devlet? Karşılaştırmalı Bir Deneme", *Türkiye Günlüğü,* (75), 153-173.

Koyuncu, B. (2014). *"Benim Milletim..." AK Parti İktidarı, Din ve Ulusal Kimlik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kösoğlu, N. (2003). *Milli Kültür ve Kimlik*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kurubaş, E. (2008). "Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki", *Doğu Batı Dergisi*, (44), 11- 44.

MHP Seçim Beyannamesi (1995), Ankara.

Saraçoğlu, C. (2013). "Akp, Milliyetçilik ve Dış Politika: Bir Milliyetçilik Doktrini Olarak Stratejik Derinlik", *Alternatif Politika Dergisi*, 5(1), 52-68.

Smith, A. D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni* (S. Bayramoğlu, Çev.), Ankara: Dost Kitapevi.

Smith, A. D. (2010). *Milli Kimlik* (B. S. Şener, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Şahnagil, S. (2016). "Küreselleşmeye Karşı Ulus Devlet: Milli Kimliğin Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (36-1), 605-624.

Şimşek, U. ve Ilgaz, S. (2007). "Küreselleşme ve Ulusal Kimlik". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 9(1), 189-199.

Tekinalp, T. (2005), "Küreselleşen Dünya'nın Bunalımı: Çokkültürlülük", *Journal of İstanbul Kültür Universty*, (1), 75-87.

Timur, T. (1998), *Osmanlı Kimliği* (3. Bs.), Ankara: İmge Kitapevi.

Yayman, H. (2009). *22 Temmuz'dan 29 Mart'a Siyasal Partiler Değişim ve Süreklilik Ekseninde MHP*, Ankara: SETA Analiz.

Yeniçeri, Ö. (2005). *Küreselleşme Karşısında Milliyetçilik ve Kimlik*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Yılmaz, M. (2014). *Türk Milliyetçiliği Birleştirir mi Yoksa Parçalar mı?.* http://www.derindusunce.org/img/turk_milliyetciligi.pdf (Erişim Tarihi: 30.10.2018).

"Haydi, Bir Daha", https://www.youtube.com/watch?v=l6QVo85EjHw (Erişim Tarihi: 14.10.2018).

"Millet Eğilmez Türkiye Yenilmez", https://www.youtube.com/watch?v=IoEJ2jlBJqw (Erişim Tarihi: 15.10.2018).

"Millet Geliyor", https://www.youtube.com/watch?v=3H4ireOy2Ms (Erişim Tarihi: 15.10.2018).

"Evet İle Güçlü Türkiye", https://www.youtube.com/watch?v=i1m_wFUUXl8 (Erişim Tarihi: 15.10.2018).

"CHP'de Vatandaşlık Tanımı Krizi" http://t24.com.tr/haber/chpde-vatandaslik-tanimi-kriz-yaratti,209308 (Erişim Tarihi: 23.10.2018).

"CHP'li Kart'tan Özeleştiri" https://www.haberler.com/chp-li-kart-tan-ozelestiri-3299146-haberi/ (Erişim Tarihi: 24.10.2018).

"Kılıçdaroğlu: 'Bizim milliyetçilik anlayışımız bayrak sevgisidir'", https://www.haberturk.com/gundem/haber/978195-kilicdaroglu-bizim-milliyetcilik-anlayisimiz-bayrak-sevgisidir (Erişim Tarihi: 23.10.2018).

"CHP'nin Seçim Kampanyasının Detayları Netleşti", https://www.haberturk.com/gundem/haber/1058164-chpnin-secim-kampanyasinin-detaylari-netlesti (Erişim Tarihi: 24.10.2018).

"Zafer Görmek İçin Dumlupınar'a Bakın", http://www.milliyet.com.tr/zafer-gormek-icin-dumlupinar-a-bak-siyaset-2019031/ (Erişim Tarihi: 24 .10.2018).

"Şaşırttı, Kemal Kılıçdaroğlu'ndan Türbe Ziyareti" https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/03/19/sasirtti-kemal-kilicdaroglundan-turbe-ziyareti (Erişim Tarihi: 25. 10.2018).

"Hayat Bayram Olsa", https://www.youtube.com/watch?v=0_x_vZsmzMI (Erişim Tarihi: 25.10.2018).

"Millet İçin Geliyoruz", https://www.youtube.com/watch?v=XLagt2yan-o (Erişim Tarihi: 25.10.2018).

"CHP Reklam Filmi", https://www.youtube.com/watch?v=goDJEPEyXZI (Erişim Tarihi: 25.10.2018).

"Parti Amblemlerinin Anlamları", https://www.sabah.com.tr/galeri/turkiye/parti_amblemlerinin_anlamlari (Erişim Tarihi: 30.10.2018).

"Bahçeli'den Üç Hilalli Desteğe Sert Tepki" http://www.haber7.com/icpolitika/haber/1039026-bahceliden-3-hilalli-destege-sert-tepki (Erişim Tarihi: 30.10.2018).

"MHP Referandum Reklamı" https://www.youtube.com/watch?v=MI5RZPM6v6U (Erişim Tarihi: 30.10.2018).

"Ülkemiz İçin Her Şeye Değer", https://www.youtube.com/watch?v=yCMmUNRzW3A (Erişim Tarihi: 30.10.2018).

"Davet", https://www.youtube.com/watch?v=iqYBlYdn2WI (Erişim Tarihi: 30.10.2018).

MHP Reklam Filmi 3-15 Temmuz https://www.youtube.com/watch?V=u48iDwTihlg

"Karar Anı Kader Anı, Milletvekilleri Aday Tanıtım Toplantısı". https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/Karar_Ani_Kader_Ani.pdf (Erişim tarihi: 31.10.2018).

SEXUALIZATION AND COMMODIFICATION OF MEN'S BODIES IN THE CONTEXT OF CULTURAL TRANSFORMATION IN TURKEY: THE CASE OF BISCOLATA ADVERTISEMENTS /

Merve KAYADUVAR

(Ra.; Dokuz Eylül University)

Advertising is a permeative in the society on the television, internet especially social media, radio, magazines, billboards and etc. in other words as Cohan states "[a]dvertising is everywhere. We are besieged with commercials at airport baggage carousels, on corporate telephone lines, on flashing screens at the local market, etc." (2001, p.324). In the pre-industrial societies which there are no variety in terms of the industry, there was no competition. With the industrialization, the market is expanded and the industry is developed which brings increasing competition between producers. In such a competitive era, firms needed to be different from each other. At this point, advertising has a highly important role to make difference and increase selling by attracting attention of audience with different tactics. One of the most effective techniques of advertising is '*using sexual appeals*' which has been used in advertisement sector as a part of marketing from the origin of modern advertising. At the beginning women were used as objects that promote the product with their beauty and attractive appearance. In time men also started to be presented as seductive but it was very limited to some male products such as shaving foam and razor blade. However due to cultural, social changes, besides women men also started to be used as sex objects. In order to get the attention of the female consumers, sexy, attractive men are presented in ads of female products. In line with these developments in western societies, in Turkey during the recent times some firms have started to use men in their ads to attract female consumers. In this paper, the ads of Biscolata which is the product of Şölen Company in Turkey is examined as a case of sexualization of men in the advertising sector.

Statistics shows that more than 90 percent of consumers watch TV commercial each week and the percentage of people who never watch TV is only 0.5 percent (Marketing MineField, 2007). It is demonstrated in one study that an average viewer in America spends 35.7 hours for watching television per week which makes 1856 hours per year and there are more or less 20 advertisements in an average hour of TV hence an average viewer watches roughly 714 advertisements per week making over 37.000 ads per year (Bretl&Cantor, 1988). Due to this frequent exposure, people fall under the influence of advertisements which affect their perceptions and subconscious. Thus, advertising is our environment that we cannot escape as Kilbourne states (1999).

Advertising is defined as "an applied form of persuasion that attempts to inform, position, convince, reinforce, differentiate, and ultimately sell products and services" (Reichert, 2002, p. 13). In advertising, a great number of tactics are used to get attention of consumers to the products in ads. One of the significant advertising tactics is '*using sexual appeals*' which is conceptualized as 'sex in advertising' by Reichert and Lambiase (2003). Sex in advertising is the use of sexual interest as a tool of persuasion to draw interest to a particular product for the purpose of sale" (The Unbounded Spirit, n.d.). Because "sex is a natural attention-getter" as Sutherland and Sylvester state in their book named *Advertising and the Mind of the Consumer* (2000, p.102), in order to attract more attention from people, in advertising sector, continuously more sexual appeals are used for a greater range of goods. Sexual appeals are described "as messages, whether as brand information in advertising contexts or as persuasive appeals in social marketing contexts, that are associated with sexual information. Usually represented as images, verbal elements, or both, sexual information can be integrated with the message to greater or lesser degrees" (Reichert, Heckler, & Jackson, 2001, p.14). In their book named as *Sex in Advertising: Perspectives on the Erotic Appeal*, Reichert and Lambiase (2003) divide types of sexual information in advertising into five categories; nudity, sexual behavior, psychical attractiveness, sexual referents and sexual embeds (See Table 1).

Table 1: Types of Sexual Information in Advertising (Reichert&Lambiase, 2003, p. 14.)

TYPES	DESCRIPTION
Nudity/Dress	Amount and style of clothing worn by models. Examples include revealing displays of the body, ranging from tight-fitting clothing, to underwear and lingerie, to nudity.
Sexual Behavior	Individual and interpersonal sexual behavior. Includes flirting, eye contact, posturing, and movement (body language, nonverbal and verbal communication). Sexual interaction between two or more people typically includes hugging, kissing, voyeurism, and more intimate forms of sexual behavior.
Physical Attractiveness	General level of model's physical beauty. Often incorporates facial beauty, complexion, hair, and physique.
Sexual Referents	Allusions and references to objects and events that have sexual meaning by means of double entendre and innuendo. Also includes facilitating factors that enhance or contribute to sexual meaning, such as setting, music, lighting, design elements, camera techniques, and editing.
Sexual Embeds	Content interpreted as sexual at the subconscious level. Includes words like sex, nonsexual perceptible objects that can connote sexual body parts and sexual actions, and small images of genitalia, body parts, and people.

The advertising industry has run on the idea that "sex sells" for decades. According to Steven Heller, "we are all the product of sex. The future of mankind is dependant upon sex. Which is why, it makes sense both logically and economically to play to this demographic. Sex sells, whether we choose to acknowledge it or not. Undoubtedly, everyone has given into sexual advertising at one point or another. From perfumes to cars, sex sells very well, because everyone has the aforementioned need to breed" (Heller, 2000 cited in Bennett&Adams, 2003). Similarly, Heather Price agrees that sex has become the most popular and most effective tactic in advertising simply because it plays upon the biological needs of every single human being (2002). Therefore, sex in advertising serves to draw attention and build brand recall as those advertisements involving sexual content are remembered more than advertisements without sexual content (Reichert&Lambiase,2003) as Richmond and Hartman point out "[e]very media consumer is alert to sex in advertising" (2002, p.53). Tom Reichert adds that it does not matter that whether a product is related to sex or not; a good marketer could relate a product to sex for profit. Consecutively, people see the advertisement for this product and fail to realize the irrelevant correlation between the product and sex. Due to the imperception of people, advertisers could herd their demographic sheep to earn more money (Reichert, 2003).

In addition, sexual imagery has become a way of differentiating a product from others. With fashion and fragrances, attractive models are its mainstay as sexual content may sometimes not sell a product but it draws attention and fills a brand with sensual identities. Moreover, "when sexuality is used in advertising, certain values and attitudes towards sex are being sold to consumers along with the products" (UKESSAYS, 2015). Ford (2008) explains this as;

> Sex is used to sell not only products but also opinions, trends, and stereotypes. In theory, sex in advertising is likely to attract attention, but it also gives sexual meaning to otherwise nonsexual products. Simply stated, conventional wisdom assumes that "sex sells," but it seems to sell much more than products. It sells a new product meaning that "resonates with the consumers in a way that will make the cash register ring" (Reichert, 2003, p.42). These meanings may be implicit or explicit promises that the product will make the viewing consumer more sexually attractive and help one achieve one's sexual desires. Whatever meanings the products accrue from being associated with sexual imagery, such messages are most likely nothing more than fantasy (p.13).

Reichert and Lambiase argue that there are 3 frequent promises in ads containing sexual appeals; "First one is sexual attractiveness for the consumer. Second one is likely engagement in sexual behavior (and more enjoyment from these encounters) and last one is feelings of being sexy or sensual (sex-esteem)" (2003, p.30). As a result of these promises, the subliminal message as "[b]uy this product, use it as directed, and you'll end

up in a situation like the one pictured in this ad" is given to the consumers (Ibid.).

Historically, in advertisements women have been eroticized commonly in comparison to men (Reichert, 2003). Lin (1998) reveals in her study that advertisements broadcasting during prime-time contain more female models than male models and "females were more likely to be shown as physically attractive than males" (p.470) and they were also presented as a sex object more often than male. Moreover, "female models exhibited a greater degree of sexiness than their male counterparts" (Ibid.).

The ads presented women as sexy, attractive, well-built can be divided into two groups. First one is ads of female products about clothing, cosmetic, jewelry and light foods; the second group is ads of male-targeted products. In the first group ads, it is presented that if the female consumer wants to feel and to become like the model of the advertisement, she should use that product. In the second group ads, there is no relationship between women and products. The aim is to attract male customers' attentions to the products not interesting or not attractive enough to attract their attention by using sexy, attractive and well-built women. Therefore, in advertising women are dressed sexily to increase physical attractiveness to grab attention of men to the product in which otherwise men are not interested. Thus, in these advertisements, women are presented as sex objects to get attention of male consumers. They become the objects of male desires (Pareles,1990).

The content of advertisements is not independent from the society. Therefore, social and cultural changes are reflected in ads. Since the last three decades, the social, traditional and cultural norms about sex have been changed. Sexual freedom has increased in western societies. This includes the freedom to take part in sexual activities which were previously considered unacceptable or even criminalized. In this regard the usage of sexual appeals in ads has increased since 1970s by reflecting changing assumptions, aspirations, values, and goals of societies (Reichert& Carpenter, 2004). The study of Soley and Kurzbard (1986) about the advertising during the period 1965-1985 shows "that females were more likely than males to be presented in seductive fashions or appear nude" (cited in Lin,1998, p.464). During the 1990s, social perception and acceptance about expressing explicitly sexuality of both women and men underwent significant changes but Lin states that though "the conventional norm in advertising— which casts such sexual expression primarily upon women rather than men—may still exist in the 1990s" (1998, p.465). Also, men were presented as sexy, attractive in the ads of male products where a man was necessary, rather than as a means to draw attention of female consumers to the product. These ads gave this message if you use this product, you

will be sexy and attractive as this model. Or ads used sexual appeals featured men with female models in order to show relationship between them. Therefore, these ads featured male and female models as close or touching, kissing in other words ads showed erotic behavior between models. These ads told to consumer that using this product will likely evoke to sexual behavior. Thus, it can be said that in this period men were not used as objects to attract female consumers' attention to the products. Male models were used either for male products or with female models in erotic behavior. However, during the late 1990s, attractive male models started to be explicitly presented as sex objects in thinly clad clothing or in nudity. In order to attract the female consumers' attention to the products, advertisers have started to frequently use attractive, handsome and sexy male models because according to Rohlinger, "[i]n a postindustrial era, advertisers seek to find new markets. As such, erotic images of men are designed to appeal to liberated women as well as the new male consumer" (2002, p.61). Usage of men as sex object has realized as a result of the changes in societies and cultures especially changes in the gender stereotypes attributed to women and men in societies. Men and women are presented in stereotypical ways reflecting and reproducing socially endorsed views of gender. While women are portrayed as young, thin beautiful, sex object, passive and dependent, men are typically shown as active, adventurous, hard, powerful, sexually aggressive, unafraid and and-above all-in no way feminine. Therefore, advertisements as 'the mirror of society' reflected these stereotypes in societies. In ads, women have been routinely pictured as satisfying men's sexual fantasies. Moreover, in the past there was a scarcity of women in charge of media and advertising companies therefore advertisements were under the patriarchal male domination which was effective in the usage of women as sex object in ads.

However, the gender roles attributed to men and women started to change in societies in 1990s because more women began to involve in working life in every sector such as media and advertising. This affected the content of the advertisements. In societies men are no longer superior and women are no longer dependent. In other words, the male dominance/female subservience pattern started to change in the favor of women. Therefore, as women, men also started to be presented as sex objects. In the ads, men are pictured as sexy, attractive and subordinate to women because they try to attract the women's attention. Like women are presented as sex object in varying degrees of undress to please and satisfy the men, men are portrayed as sex objects to please and satisfy the women.

In Turkey, the usage of sex appeals in ads has lagged behind the western countries however in line with the developments in western countries significant social and cultural changes have also occurred in Turkey. While the primary focus in sexual advertising is women in the past and today,

men are also started to be used more often as the sex object in advertisements in Turkey. As outlined above, men were used either for male products or with the female models. However, during the recent years, men started to be used as sex objects without female partner in the ads of female-targeted products. One of the important examples of sexualization of men is the Biscolata advertisements. Biscolata is the name of one of the chocolate products of the Şölen company in Turkey. There is a great number of advertisements of Biscolata and they are frequently broadcasted in the mainstream TV channels in Turkey. The concept of every advertisement is the same. Topless, muscled, young men with handsome faces and attractive smiles present the products to the camera. (See Figure 1)

Figure 1: Scenes from Biscolata Ads

The most remarkable advertisement of Biscolata is the one in which three topless, muscled handsome men bring biscuits and fruits to one woman, lying on her sun bed in a beautiful, dreamy beach by the perfect-colored sea with trees with healthy green leaves by its side. (See Figure 2)

Figure 2: Scene from a Biscolata Ads

Şölen, a chocolate company, in order to attract the attention of female consumers, has used these advertisements. Therefore, Biscolata commercials can be labeled as a typical example of the sexual objectification of men.

To conclude, advertising is "one of the most prolific and all-encompassing forms of communication in the world" (Reichert,2003, p.20) and sex has become increasingly popular as an image and persuasive appeal in advertising. The using sex in advertising is not a new phenomenon. Sexual images have been used in advertising since the late 1800s (Reichert, 2003). Since that time and still today many advertisers have considered that using sex in advertising provides success in getting attention of consumers. Especially after 1970s, sex in advertisements began to explode. Studies show that advertisements are more likely to be remembered if they contain an attractive model (Severn&Belch,1990) and consumers state that they are more likely to buy a product having a sexual advertisement (Fetto, 2001). All people desire to be wanted and admired by their peers and this desire is manipulated by advertising sector. Ads containing sexy and attractive persons give a message as these products are for attractive and sexy persons and using them makes persons sexy and attractive (Reichert,2003).

While females have been the primary focus in sexual advertising from the past until today, after 1990s males are begun to be used more frequently as the sex object in advertisements. It is related to the seeking to find new

markets by capital in the post-industrial era. Sexualization of men serves to attract attention from the liberated women. Also, the changes in societies especially changes in the gender stereotypes were effective in the usage of men as the sex object. During the 1990s, the gender roles attributed to men and women started to changed in societies. Men started to portrayed as sexy, attractive in varying degrees of undress to satisfy women. In line with these developments, in Turkey men began to be presented as sex object in the ads in 2000s in order to attract the attention of female consumers. In the Biscolata ads male body becomes an sex object manipulated and seen by female consumers so as to draw their attention to these products. In other words, men bodies were packaged and used to sell the chocolate. Therefore, the Biscolata ads is one of the significant indicators of the sexualization of men in ads in Turkey.

References

Appeals on Cognitive Processing and Persuasion. *Journal of Advertising, 30*(1), 13-27.

Bretl, D. J, & Cantor, J. (1998). The Portrayal of Men and Women in U.S. Television Commercials: A Recent Content Analysis and Trends over 15 Years. *Sex Roles, 18*, 595-609. Retrieved from http://link. springer. com/article/10.1007%2FBF00287963

Cohan, J. A. (2001). Towards a New Paradigm in the Ethics of Women's Advertising. *Journal of Business Ethics*, *33*(4), 323-337. Retrieved from http://link.springer.com/article/10.1023%2FA%3A1011862332 426# page-1

Fetto, J. (2001, February). Toplines: Where's the Lovin'?. *American Demographics, 23*, 10-11.

Ford, J. (2008). *Fashion Advertising, Men's Magazines, and Sex in Advertising: A Critical-Interpretive Study* (Doctoral dissertation, University of South Florida). Retrieved from http://scholar commons.usf.edu/ cgi/viewcontent.cgi?article=1245&context=etd

Heller, S. (2000). *Sex Appeal: The Art of Allure in Graphic and Advertising Design*. Courier Corporation.

Kilbourne, J. (1999). *Can't Buy My Love: How Advertising Changes the Way We Think and Feel.* New York: Simon and Schuster.

Lin, C. A. (1998). Uses of Sex Appeals in Prime-Time Television Commercials. Sex Roles, 38(5-6), 461-475. Retrieved from http://link. springer.com/article/10.1023%2FA%3A101871400682 9#page-1

Marketing MineField. (2007). Retrieved from http://www.mar-keting-minefield.co.uk/

Pareles, J. (1990 October 21). The Women Who Talk Back in Rap. New *York Times*. pp.H83-H86. Retrieved from http://www.nytimes.com/1990/10/21/arts/recordings-the-women-who-talk-back-in-rap.html?pagewanted=all&src=pm

Price, H. (2002). Sex and Advertising: An "Organic" Experience. Retrieved from: http://serendip.brynmawr.edu/biology/b103/f02/web2/hprice. html

Reichert, T. (2002) Sex in Advertising Research: A Review of Content, Effects, and Functions of Sexual Information in Consumer Advertising. *Annual Review of Sex Research*, *13*(1), 241-273. Retrieved from https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10532528.2002.10559806?journalCode=hzsr20

Reichert, T. (2003). *The Erotic History of Advertising*. Prometheus Books.

Reichert, T., & Carpenter, C. (2004). An update on sex in magazine advertising: 1983 to 2003. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, *81*(4), 823-837. Retrieved from http://jmq. sagepub.com /content/81/4/823.abstract

Reichert, T., & Lambiase, J. (2003). *Sex in Advertising: Perspectives on the Erotic Appeal*. Taylor & Francis.

Reichert, T., Heckler, S. E., & Jackson, S. (2001). The Effects of Sexual Social Marketing

Richmond, D. & Hartman, T. (1982). Sex Appeal in Advertising. *Journal of Advertising*, *22*(5), 53-61.

Rohlinger, D. A. (2002). Eroticizing Men: Cultural Influences on Advertising and Male Objectification. *Sex roles*, *46*(3-4), 61-74. Retrieved from http://www.public.asu.edu/~kleong/eroticizing%20 men % 20in% 2 0 advertising.pdf

Severn, J., Belch, G. E., & Belch, M. A. (1990). The Effects of Sexual and Non-Sexual Advertising Appeals and Information Level on Cognitive Processing and Communication Effectiveness. *Journal of Advertising*, 14-22.

Sex in Advertising: How and Why Sex Sells. (n.d.) Retrieved from https://theunboundedspirit.com/sex-in-advertising-how-and-why-sex-sells/?cv=1

Soley, L. C. & Kurzbard, G. (1986) . Sex in Advertising: A comparison of 1964 and 1984 Magazine Advertisements. *Journal of Advertising, 15*, 46-54.

Sutherlund, M., & Sylvester, A. K. (2000). *Advertising and the Mind of the Consumer.* Kogan Page.

Women in Sexual Advertising. (2015). Retrieved from https://www .ukes-says.com/essays/media/women-in-sexual-advertising-media-es-say.php?cv=1

TÜRKİYE'DE ÇOK YILLI BÜTÇELEME ANLAYIŞININ DEĞERLENDİRİLMESİ /

Güngör ÖZCAN

(Dr. Öğr. Üyesi; Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Giriş

Orta vadeli harcama sistemi olarak da ifade edilen çok yıllı bütçeleme; ortalama 3 yıllık bir süreçte bütçe gelir ve giderlerini tahmin ve tespit eden bütçe sistemidir. Yıllık bütçelerden farklı olarak çok yıllı bütçeleme ile birlikte kamu yöneticilerinin finansal yönetim, planlama ve değerlendirme açısından gelişmeleri öngörülmektedir. Çok yıllı bütçe anlayışının özellikleri arasında politika esaslı sistem, kaynak kısıtlarının önemsenmesi, orta vadeli gelir ve harcama tahminlerinin meydana getirilmesi, harcama tahminlerine esas olan politikaların özelliği ve orta vadeli olması bulunmaktadır. Çok yıllı bütçelemenin ilkeleri arasında ise mali disiplin, yasallık, elastikiyet, tahmin edilebilirlik, rekabet, doğruluk, bilgi, açıklık ve mali sorumluluktur. Bu bütçe anlayışının modern ekonomide hedefleri, olumlu ve olumsuz yönleri bulunmaktadır. Bu teorik bilgilerin yanında Türkiye'de 1927 yılından beri 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu ile yol alırken 2006 yılında 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile birlikte çok yıllı bütçeleme anlayışına geçmiştir. Bu anlayışa geçilmesinin birçok sebebi bulunmaktadır. Çalışmamızda çok yıllı bütçelemenin teorik çerçevesi çizilirken Türkiye'de uygulanan bu bütçe sisteminin temelleri, sebepleri, hukuki niteliği, süreci ve değerlendirmeleri üzerinde durulacaktır.

A. Çok Yıllı Bütçelemenin Tanımı

Çok yıllı bütçeleme anlayışı orta vadeli harcama sistemi olarak da ifade edilmektedir. Çok yıllı bütçeleme; çok yıllı bir süreçte bütçe gelir ve giderlerini tahmin ve tespit eden bütçe olarak ifade edilebilir. Çok yıllı bütçe ancak ve ancak çok yıllı bir mali plan anlayışıyla etkin olmaktadır. Geleneksel bütçeleme anlayışında meydana gelen bozukluklar, mali kural uygulamasındaki etkin olmayan politikalar, plan ve bütçe arasındaki zayıf bağ ve kaynak tahsisindeki etkinsizlik gibi sebepler bu bütçeleme anlayışının ortaya çıkmasına gereklilik doğurmuştur(Bülbül, 2018: 113). Çok yıllı bütçeleme hükümetlerin ödeneklerini yetkilendiren 3 yıllık planlanan harcamalar ile beklenen gelirden oluşan bir belgedir (Guajardo, 2000: 15).

Orta Vadeli Harcama Sistemi, yöneticilerin orta vadedeki harcama limitlerini tahminlemelerine yardımcı olan ve bu limitlerin orta vadedeki gider politikaları ve maliyetleri ile ilişkilendirmesine ve etkileşimine olanak

sağlayan kamu gider programlarını geliştirmeye yönelik bir süreç olup temelde üç yapı üzerine kurulmuştur(Arslan, 2004: 5):

- Makro ekonomik yapıyla tutarlı bir şekilde kamu giderlerinin finansmanında kaynağın yukarıdan aşağıya doğru öngörülmesi,
- Mevcut ve yeni uygulanacak olan politikaların maliyetlerinin aşağıdan yukarıya doğru öngörülmesi
- Toplam kaynaklarla bu maliyetleri ilişkilendiren bir süreç yapısı

Çok yıllı bütçeleme uygulamaları genelde 2 ve 4 yıl arasındadır. Yıllık bütçelerden farklı olarak çok yıllı bütçeleme ile birlikte kamu yöneticilerinin finansal yönetim, planlama ve değerlendirme açısından gelişmeleri öngörülmektedir (Tüğen & Özen, 2004: 115).

Daha geniş bir bağlamda, çok yıllı bütçe, yıllık bazda yapılan bütçe planının, halkın uzun vadeli kamu hedefleri doğrultusunda bütçe gelir ve giderine ilişkin tahminler yapmak için bir başlangıç noktası olan stratejik bir belge ile birlikte verildiği durumu yansıtmaktadır. Bu, böyle bir bütçenin kullanıldığı anlamına gelir yani kamu maliyesi sektörünün yönetimidir. Dolayısıyla, çok yıllı bütçeleme, hükümet stratejik planlarının finansal bir örneğidir(Franek, 2012: 154-155).

B. Çok Yıllı Bütçelemenin Nitelikleri

Çok yıllı bütçe anlayışının nitelikleri arasında politika esaslı sistem, kaynak kısıtlarının önemsenmesi, orta vadeli gelir ve harcama tahminlerinin meydana getirilmesi, harcama tahminlerine esas olan politikaların özelliği ve orta vadeli olması bulunmaktadır (Bülbül, 2018: 114-116).

1. Politika Esaslı Sistem

Politika analizi, politika yapım sürecinde başarılı olunmasında politikacılar üzerinde etkili ekonomik ve sosyal problemler hakkında, güvenilir bilgi vermek hedefiyle gerçekleştirilir. Politika analizi, politikada kimin ne aldığı, aldığı şeyi neden aldığı ve bunun nasıl bir fark meydana getirdiği ile ilgilenmektedir. Sadece yürütme organının hangi politikaları izlediği ile değil, niçin bu politikaları izledikleri ve bu politikaların neticelerinin ne olduğu ile ilgili bir çalışmadır (Demir, 2011: 108).

Çok yıllı bütçe, kamu giderlerinin orta vadede hangi hedeflere ulaşmak için yapılacağının aracıdır. Uygulanacak politikalar ile yıllık bütçe arasındaki bağı kuran bütçe sistemidir. Bu bütçede genellikle üç yıllık bir dönemde siyasi ve ekonomik politikalar çerçevesinde hazırlanan bütçedir (Bülbül, 2018: 114).

2. Kaynak Kısıtlarının Önemsenmesi

Bu bütçe sistemi ekonomik tahminler ışığında maliye politikası amaçları kapsamında tahmin edilen ve kazanım sağlanabilecek kaynakları dikkate alan bir bütçe anlayışıdır. Kamu kurumları stratejik planlar ışığında orta vadede elde edebileceği gelir ve bunların kaynakları tahminlenmektedir.Bu bütçe ile hedeflenen kamu kurumlarının farkındalıklarını arttırmaktır. Bu sayede optimum kaynak tespiti ile uygun olan harcama önceliklerinin tespiti yapılabilecektir. Kaynak kısıtı ve politika uyumunu sağlayan bu bütçe ile kamu maliyesinin sürdürülmesine de imkan sağlanacaktır(Bülbül, 2018: 114-115).

Mali sürdürülebilirlik mevcudun analizinden farklı olarak dönemler arası bütçe kısıtıyla tutarlı olan alternatif politikaların makroekonomik neticeleriyle ilgilenir ve mevcut bütçe kısıtının aynı olmayan finansman kaynaklarıyla sağlansa bile uygulanan politikaların makro-ekonomik sonuçlarının ve zamanlamasının farklı olabileceğini vurgular(Şen, Sağbaş, & Keskin , 2010: 105).

3. Orta Vadeli Gelir ve Harcama Tahminlerinin Meydana Getirilmesi

Orta vadeli harcama sistemi olarak ifade edilen bu bütçe ile politikaların genellikle üç yıllık bir orta vadeli mali plan çerçevesinde tahminlenmesi neticesinde orta vadeli harcama çerçevesi belgesi meydana getirilmektedir. Üç yılın ilk yılı bütçe yılı diğer yıllar dış yıllar olarak ifade edilmektedir. İlk yıl bütçe yılı olduğundan yasama organının onayı ile meşrulaşmakta dış yıllarda ise böyle bir yol izlenmemektedir. Orta vadeli harcama bu yüzden bütçe idare aracı olarak ifade edilmektedir. Kamu kurumlarının orta vadede gider ve gelir tahminlerini içerir(Bülbül, 2018: 115). Bu niteliğe örnek olarak 2019-2021 Orta Vadeli Mali Planda bütçe gider ve gelirlerine ilişkin temel amaç şu şekildedir(Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2019):

"2019-2021 döneminde ekonomi politikasının temel hedefi, kısa vadede fiyat istikrarının ve finansal istikrarın yeniden kurulması, ekonomide dengelenmenin ve bütçe disiplininin sağlanması, orta vadede sürdürülebilir büyüme ve adaletli paylaşıma yönelik ekonomik değişimin kazanılmasıdır."

4. Harcama Tahminlerine Esas Olan Politikaların Özelliği

Politikalar bu bütçe sisteminde gider tahminleriyle ilişkilendirilmesinde iki gruba ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi mevcut politika grubudur. Bu grupta onaylanmış politikalar ve harcamalr bulunmaktadır. Diğer grup ise gider tahminleri ile ilişkilendirilen yeni politikalardır. Bu politikalar vasıtasıyla mevcut politika düzeyindeki değişiklikleri yansıtan harcamalar belirtilebilir. Bu iki grup sayesinde uygulanan politikaların giderlerinin elde

edilebilir kaynaklarla karşılaştırılabilmesi, böylelikle gerekli kaynak tutarının tespiti ve önceden bilinmesi mümkün olmaktadır(Bülbül, 2018: 116).

5. Orta Vadeli Olması

Çok yıllı bütçenin orta vadeli olması, genellikle üç yıllık hazırlanması ile ifade edilmektedir. Bu durumun üç yıl ile sınırlı olmasının sebebi üç yıldan fazla bir dönemde yapılacak gider tahminlerinin hesaplama zorluğu ve zaman almasıdır(Bülbül, 2018: 116). Planlar ile planların hayata geçirilmesini sağlayan kaynaklar arasında ilişkiyi kurabilmek yıllık bütçeleme sistemi ile olamaz. Bu yüzden bütçe-plan ilişkisinin sağlanmasında ayrıca bütçenin stratejik karar mekanizması olma işlevini yerine getirmesinde orta vadeli olma önem taşır.(Egeli & Dağ, 2013: 42)

6. Bütçe Politikası Beyanı

Bütçe politikasının beyanı bütçe hazırlanma sürecinin en önemli siyasi aşamasıdır. Bununla yürütme organı; gelecek üç yıllık dönem için tahminlediği kamusal büyüklükleri ve uygulamayı düşündüğü amaçları, bir taraftan kamu kesimine diğer taraftan da özel kesime haber vermektedir. Bu aşamada; gelir, gider ve borçlanma politikaları tespit edilir ve politika sonuçlarını gösteren rakamsal amaçlar kamuoyuna duyurulur (Cansız, 2007: 103).

C. Çok Yıllı Bütçelemenin İlkeleri

Çok yıllı bütçelemenin ilkeleri arasında mali disiplin, yasallık, elastikiyet, tahmin edilebilirlik, rekabet, doğruluk, bilgi, açıklık ve mali sorumluluktur. Bu ilkeleri aşağıdaki gibi ifade edebiliriz(Bülbül, 2018: 116-117):

1. Mali Disiplin

Bütçedeki birlik ilkesi ışığında devlete ait tüm mali işlemlerin birarada olmasıdır. Mali disiplin kavramı en geniş tanımıyla, bir devletin kamu maliyesi kapsamında kamu gelir ve giderlerinin birbirine denkliğini, yani bir mali yıl içinde kamu gelirlerinin kamu giderlerini finanse edebilmesini ifade eder. Esnek tanımlamaya göre mali disiplin, ihtiyatlı açık ve ihtiyatlı borç düzeylerinin oluşturulup ardından bu düzeylerin sürdürülmesini ifade etmektedir(Akyel & Söyler, 2019: 162).

2. Yasallık

Yürütme organı tespit edilmiş olan mali politikalara ilkelere uymalı ve onları gerçekleştirmeye çalışmalıdır. Bu sorumluluk yasalarla verilmiştir.

3. Elastikiyet

Kamusal hizmetlerin meydana getirilmesinde idarecilerin idare ile ilgili kararları, bakanların ise programlar üzerinde belirleyici olma gücüne sahip olması zorunluluğunu belirtmektedir.

4. Tahmin Edilebilirlik

Tahmin seviyesi yüksek olan bu bütçe sisteminde makroekonomik istikrar ile etkinlik, verimlilik ve kamu sektörü performansı yüksek seviyede gerçekleşecektir.

5. Rekabet

Mevcut politikaların incelenip değerlendirilmesi ve kuruluş performanslarının sürekli yükseltilmesi anlamını ifade etmektedir.

6. Doğruluk

Bütçede kullanılan gelir ve gider tahminlerinin tutarlı, güvenilir ve samimi olması anlamındadır.

7. Bilgi

Bütçe hakkında tam, doğru ve zamanında bilgi sağlanması kamu karar alma sürecini ve bütçenin doğruluğunu olumlu yönde etkilemektedir.

8. Açıklık ve Mali Sorumluluk

Kamunun aldığı kararlara ılaşılabilmesini, karar alıcıların alacakları kararlar hakkında tüm verilere sahip olmalarını ve uygulama sonuçlarından sorumlu tutulmalarını ifade etmektedir.

D. Çok Yıllı Bütçelemenin Hedefleri

Çok yıllı bütçenin önemli bir araç olarak kamusal karar alma sürecindeki temel hedefleri şu şekilde özetleyebiliriz (Arslan, 2004: 8):

- Gerçekçi ve tutarlı bir kaynak yapısı gerçekleştirerek ile makro ekonomik dengenin olumlu olarak etkilemek

- Sektörler arasında ve sektörün kendi bünyesindeki kaynakların stratejik önceliklere göre dağıtımının sağlanması

- İzlenen politikalar ve bunlara ayrılan kaynakların tahmin edilebilirliği ve buna bağlı olarak uygulanan programların devamlılığının sağlanması

- Fonların etkin ve verimli kullanımı için gereken teşviklerin yükseltilmesi ile harcama yapan kuruluşların özerkliklerinin yükseltilmesi ve katı bütçe sınırlarının konulması

- Yatırım programı, borçlanma kapasitesi, harcama politikalarının ve önceliklerinin değişmesi gibi orta vadeli konularla yıllık bütçe arasındaki ilişkinin yükseltilmesi

- Gider politikalarının uygulamaları sonucunda ortaya çıkan maliyetler konusunda siyasi makamlara gerekli olan bilgilerin sağlanması.

E. Çok Yıllı Bütçeleme Uygulamasının Olumlu Etkileri

Çok yıllı bütçeleme; mali disiplin ve saydamlığın sağlanmasına, kaynak kullanımı ve dağılımında etkinlik sağlanması ile iş birliği ve denetime olumlu etkide bulunmaktadır(Bülbül, 2018: 119-120. Ayrıca bu bütçeleme anlayışı ile mali konularda siyasetçilerin keyfi uygulamlarının önlenmesi, hükümet harcamaları üzerindeki sürekli olmayan kaynak tahsis yetkisinin sınırlandırılması, performans esaslı odaklanma, bilgi sağlama, sağlıklı politikalar tespit etme, büyçeye tutarlı harcamalarda sistematik denetim sağlama, işbirliği sağlama gibi olumlu etkiler bulunmaktadır (Tüğen & Özen, 2004: 133).

F. Çok Yıllı Bütçeleme Uygulamasının Olumsuz Etkileri

Çok yıllı bütçeleme kamu harcamalarının yenilenmesini engelleme ihtimali, mali disiplini bozma ve kamu hizmeti sunumunun aksaması sebepleriyle ekonomi ve mali politikalara olumsuz etki edebilmektedir(Bülbül, 2018: 120-121) Bu bütçeleme ile geleceğe yönelik harcamalar ve ekonomik büyüklükler tahminlemesi fazla olmaktadır. Bu artan baskıya sebebiyet verilmektedir. Otomatik tahminleme ile kamu finansman dengeleri enflasyon sebebiyle bozulabilmektedir. Bu durum gelecekteki mali politikalr üzerinde olumsuzluklar meydana getirmektedir(Tüğen & Özen, 2004: 134).

G. Türkiye'de Çok Yıllı Bütçeleme

Türkiye'de 1927 yılından beri 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu ile yol alırken 2006 yılında 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile birlikte çok yıllı bütçeleme anlayışına geçmiştir. 1973 yılında Türkiye'de klasik bütçe anlayışından program bütçe anlayışına geçmiştir. Bu sistemin temel bileşenleri planlama, programlama, bütçeleme, yönetim ve değerlendirmedir. Bu sistem orta vadede bir mali plana ihtiyacı gündeme getirmiştir. Bu sistemin program plan ilişkisi kuramaması uygulamada sıkıntı meydana getirmiştir. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile bütçede yenilemenin gerekliliği üzerinde durulmuş çok yıllı bütçelemeye geçilmesi hususunda karar verilmiştir(Bülbül, 2018: 118).

Türkiye'nin çok yıllı bütçe sistemine geçiş sebepleri şunlardır(Bülbül, 2018: 118-119):

- Bütçenin karar mekanizması gücünü yitirmesi
- Mali disiplinin sağlanamamaması
- Kaynak tahsisinde etkinlik ve verimlilik elde edilememesi
- İleriye yönelik tahmin yapılamaması
- Hesap Verilebilirliğin, Mali Saydamlığın ve Denetimin Sağlanamaması

Türkiye'de çok yıllı bütçeleme anlayışı Dünya Bankası'nın çalışmaları kapsamında hedefleri tespit edilerek çok yıllı bütçeleme uygulamasının başlangıç yılı olan 2006 yılının bütçe gerekçesinde aşağıdaki gibi açıklanmıştır(Gazioğlu, 2018: 92):

- Kamu kaynaklarının tutarlı ve realist politikalar ile makroekonomik dengenin pozitif etkilenmesi
- Kaynakların etkin dağıtımında öncelikli alanları tespit edip kurumları, piyasayı ve halkı bilgilendirerek mali disiplinin sağlanmasına katkı verilmesi
- Orta vadeli politikalarla gelecekteki kaynakların tahminlenerek olumlu plan ve programların meydana getirilmesi
- Yürütme organının ve kurumların öncelik ve amaçlarının bütçe kanalıyla uyumlaştırılması
- Kaynak tahsisatının stratejik önceliklere göre düzenlenmesi
- Mali saydamlık ve hesap verilebilirliğin yükseltilmesi
- Kurumlara ayrılan kaynakların daha etkili ve verimli şekilde kullanılmasının sağlanması
- Mali disiplini meydana getirme açısından kurumların yönlendirilmesi
- Uzun süreli plan ve programlar hazırlatarak kurumlara orta ve uzun vadeli planlama alışkanlığının verilmesi
- Uygulanan gelir ve gider politikalarıyla elde edilen neticelere ilişkin siyasi karar vericilere bilgi verilmesi
- Kurumların faaliyet raporlarını yayınlayarak kamuoyunun bilgilendirilmesidir.

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile çok yıllı bütçelemeye esas kanunlar yürürlüğe girmiştir. Bu bütçeleme anlayışını ilgili maddelerinden tarafımızca önemli görülenler aşağıda belirtilmektedir (TBMM, 20013), (Tunçer & Kılıçer, 2013: 117):

- 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun 13. maddesinde; "*Bütçeler kalkınma planı ve programlarda yer alan politika, hedef ve önceliklere uygun şekilde, idarelerin stratejik planları ile performans ölçütlerine ve fayda-maliyet analizine göre hazırlanır, uygulanır ve kontrol edilir*" denilmektedir. Aynı maddede "*Bütçeler, stratejik planlar dikkate alınarak izleyen iki yılın bütçe tahminleriyle birlikte görüşülür ve değerlendirilir"* hükmü ile bütçeye çok yıllı bir bakış açısı sağlanmaktadır.
- 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun 14. maddesinde; "Merkezî yönetim kapsamındaki kamu idareleri; kamu gelirlerinin

azalmasına veya kamu giderlerinin artmasına neden olacak ve kamu idarelerini yükümlülük altına sokacak kanun tasarılarının getireceği malî yükü, orta vadeli program ve malî plan çerçevesinde, en az üç yıllık dönem için hesaplar ve tasarılara eklerler" hükmü bulunmaktadır.

• 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun 15. maddesinde; "Merkezî yönetim bütçe kanununda; yılı ve izleyen iki yılın gelir ve gider tahminleri, varsa bütçe açığının veya fazla-sının tutarı, açığın nasıl kapatılacağı veya fazlanın nasıl kullanılacağı, vergi muafiyeti, istisnası ve indirimleri ile benzeri uygulamalar nedeniyle vazgeçilen vergi gelirleri, borçlanma ve garanti sınırları, bütçelerin uygulanmasında tanınacak yetkiler, bağlı cetveller, malî yıl içinde gelir ve giderlere yönelik olarak uygulanacak ve kısmen veya tamamen uygulanmayacak hükümler yer alır. Merkezî yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin her birinin gelir-gider tahminleri, merkezî yönetim bütçe kanununda ayrı bölüm veya cetvellerde gösterilebilir" hükmü bulunmaktadır.

H. Türkiye'de Çok Yıllı Bütçeleme Süreci

Türkiye'de çok yıllı bütçeleme süreci şu şekildedir(Yentürk, 2011: 16):

1. Hazırlık

a. Orta Vadeli Program'ın hazırlanması,

b. Orta Vadeli Mali Plan'ın hazırlanması,

c. Yatırım programı hazırlama rehberinin yayınlanması,

d. Bütçe hazırlama rehberinin hazırlanması,

e. Kamu idarelerinin 5 yıllık stratejik planlarını, performans programı ve bütçe teklifleri ile yatırım tekliflerini hazırlamaları,

2. Görüşme

a. Ödenek teklifleri görüşmelerinin yapılması,

b. Bütçe büyüklükleri koordinasyon toplantısının yapılması,

c. Yüksek Planlama Kurulu toplantısının yapılması,

3. Son Hazırlık

a. Bütçe kanun metninin hazırlanması,

b. Bütçe tekliflerine son şeklinin verilmesi,

c. Bütçe Kanun Tasarısı'na son şeklinin verilmesi

4. Kanunlaşma

a. Bütçe Kanun Tasarısı'nın TBMM'ye sevki,

b. Plan Bütçe Komisyonu'nda görüşülmesi,

c. TBMM Genel Kurulu'nda görüşülmesi,

d. Bütçe Kanun Tasarısı'nın onaylanıp Bütçe Kanunu'nun Resmi Gazetede yayınlanması.

Çok yıllı bütçedeki tahminlenen ve gerçekleşen makro ekonomik büyüklükler arasında önemli dengesizlikler olduğu görülmektedir. Bütçe ve plan ilişkisinin kurulmasında kamu yöneticilerinin stratejilerini iyi tespit ederek stratejik planlarını reel yapmaları hususunda sıkıca incelenmelidir. Kamu idarelerinde kadrolu uzman personeller stratejik planlama ofislerinin meydana getirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda Maliye Bakanlığı da kamu idarelerinin titizlikle hazırlandığını umduğu stratejik planlar çerçevesinde çok yıllı bütçeleme çalışmalarını planlamalıdır. Çok yıllı bütçelemede önemsenen bir konu da giderlerin her yıl devamlı yükselme eğiliminde olması şeklinde bir durumun olmamasıdır lakin mali planlar incelendiğinde bütçe giderlerinde her yıl yükseliş yapıldığı tahminlenmektedir (Çetinkaya, Eroğlu, & Taş, 2011: 143).

Sonuç

Çok yıllı bütçe, yıllık bazda yapılan bütçe planının, halkın uzun vadeli kamu hedefleri doğrultusunda bütçe gelir ve giderine ilişkin tahminler yapmak için bir başlangıç noktası olan stratejik bir belge ile birlikte verildiği durumu yansıtmaktadır. Bu, böyle bir bütçenin kullanıldığı anlamına gelir yani kamu maliyesi sektörünün yönetimidir. Dolayısıyla, çok yıllı bütçeleme, hükümet stratejik planlarının finansal bir örneğidir. Geleneksel bütçeleme anlayışında meydana gelen bozukluklar, mali kural uygulamasındaki etkin olmayan politikalar, plan ve bütçe arasındaki zayıf bağ ve kaynak tahsisindeki etkinsizlik gibi sebepler bu bütçeleme anlayışının ortaya çıkmasına gereklilik doğurmuştur. Çok yıllı bütçe anlayışının nitelikleri arasında politika esaslı sistem, kaynak kısıtlarının önemsenmesi, orta vadeli gelir ve harcama tahminlerinin meydana getirilmesi, harcama tahminlerine esas olan politikaların özelliği ve orta vadeli olması bulunmaktadır. Çok yıllı bütçelemenin ilkeleri arasında mali disiplin, yasallık, elastikiyet, tahmin edilebilirlik, rekabet, doğruluk, bilgi, açıklık ve mali sorumluluktur. Çok yıllı bütçenin önemli bir araç olarak kamusal karar alma sürecindeki temel hedefleri arasında; Gerçekçi ve tutarlı bir kaynak yapısı gerçekleştirerek ile makro ekonomik dengenin olumlu olarak etkilemek Sektörler arasında ve sektörün kendi bünyesindeki kaynakların stratejik önceliklere göre dağıtımının sağlanması, İzlenen politikalar ve bunlara ayrılan kaynakların tahmin edilebilirliği ve buna bağlı olarak uygulanan programların devamlılığının sağlanması, Fonların etkin ve verimli kullanımı için gereken teşviklerin yükseltilmesi ile harcama yapan kuruluşların özerkliklerinin yükseltilmesi ve katı bütçe sınırlarının konulması, Yatırım programı, borçlanma kapasitesi, harcama politikalarının ve önceliklerinin değişmesi gibi orta vadeli konularla yıllık bütçe arasındaki ilişkinin yükseltilmesi, Gider

politikalarının uygulamaları sonucunda ortaya çıkan maliyetler konusunda siyasi makamlara gerekli olan bilgilerin sağlanması bulunmaktadır. Çok yıllı bütçeleme; mali disiplin ve saydamlığın sağlanmasına, kaynak kullanımı ve dağılımında etkinlik sağlanması ile iş birliği ve denetime olumlu etkide bulunmaktadır. Çok yıllı bütçeleme kamu harcamalarının yenilenmesini engelleme ihtimali, mali disiplini bozma ve kamu hizmeti sunumunun aksaması sebepleriyle ekonomi ve mali politikalara olumsuz etki edebilmektedir. Türkiye'de 1927 yılından beri 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu ile yol alırken 2006 yılında 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile birlikte çok yıllı bütçeleme anlayışına geçmiştir. Türkiye'nin çok yıllı bütçe sistemine geçiş sebepleri arasında; bütçenin karar mekanizması gücünü yitirmesi, mali disiplinin sağlanamaması, kaynak tahsisinde etkinlik ve verimlilik elde edilememesi, ileriye yönelik tahmin yapılamaması, hesap verilebilirliğin, mali saydamlığın ve denetimin sağlanamaması bulunmaktadır. Uygulama değerlendirildiğinde ise bütçe ve plan ilişkisinin kurulmasında kamu yöneticilerinin stratejilerini iyi tespit ederek stratejik planlarını reel yapmaları hususunda sıkıca incelenmelidir. Kamu idarelerinde kadrolu uzman personeller stratejik planlama ofislerinin meydana getirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda Maliye Bakanlığı da kamu idarelerinin titizlikle hazırlandığını umduğu stratejik planlar çerçevesinde çok yıllı bütçeleme çalışmalarını planlamalıdır. Çok yıllı bütçelemede önemsenen bir konu da giderlerin her yıl devamlı yükselme eğiliminde olması şeklinde bir durumun olmamasıdır lakin mali planlar incelendiğinde bütçe giderlerinde her yıl yükseliş yapıldığı tahminlenmektedir. Bu durumun akıllıca ve iyi bir stratejiyle planlanarak yürürlüğe girmesi çok yıllı bütçelemenin başarısında olmazsa olmazdır.

Kaynakça

Akyel, R., & Söyler, İ. (2019, 04 15). *Kamu Mali Yönetim Sisteminin Mali Disiplin Açısından Değerlendirilmesi.* Maliye Sempozyumu Tam Metin Kitabı: http://www.maliyesempozyumu.org/wp-content/uploads/2017/10/Maliye-Sempozyumu_28_161_174.pdf adresinden alındı

Arslan, M. (2004). Orta Vadeli Harcama Sistemi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Sayıştay Dergisi*(54), 3-36.

Bülbül, D. (2018). *Devlet Bütçesi.* Ankara: Turhan Kitapevi.

Cansız, H. (2007). Bazı Ülkelerde ve Türkiye'de Çok Yıllı Bütçeleme Uygulamaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 9*(1), 95-116.

Çetinkaya, Ö., Eroğlu, E., & Taş, K. (2011). Türkiye'deki Çok Yıllı Bütçeleme Uygulamasının Stratejik Planlar ve Orta Vadeli Mali Planlar Bağlamında Etkinliğinin Değerlendirilmesi. *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi*(22), 119-146.

Demir, F. (2011). Kamu Politikası ve Politika Analizi Çalışmalarının Teorik Çerçevesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(30), 107-120.

Egeli, H., & Dağ, M. (2013). ürkiye'de Orta Vadeli Harcama Sisteminin Bütçe Uygulamalarına Yansımaları: Ampirik Bir Analiz. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 50*(585), 41-56.

Franek, S. (2012). Multı-Year Budgetıng Towards The Enhancement of Fıscal Dıscıplıne. *Internatıonal Journal of Economıcs and Fınance Studıes*, 153-162.

Gazioğlu, A. (2018). *Teoride ve Uygulamada Çok Yıllı Bütçeleme: Türkiye Değerlendirmesi.* İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Guajardo, S. (2000). *An Elected Official's Guide to Multi-Year Budgeting*. ABD: Government Finance Officers Association.

Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2019). *Orta Vadeli Mali Plan 2019-2021*. Ankara: BUMKO. https://www.bumko.gov.tr/Eklenti/11280,2019-2021-donemi-orta-vadeli-mali-planpdf.pdf?0 adresinden alındı

Şen, H., Sağbaş, İ., & Keskin , A. (2010). Türkiye'de Mali Sürdürülebilirliğin Analizi: 1975-2007. *Maliye Dergisi*(158), 103-123.

TBMM. (20013). *5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu.* Ankara: http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5018.pdf.

Tunçer, M., & Kılıçer, E. (2013). Örnek Ülkelerde ve Türkiye'de Çok Yıllı Bütçeleme Sistemi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumla, 50*(580), 109-126.

Tüğen, K., & Özen, A. (2004). Çok Yıllı Bütçeleme Süreci ve Uygulamaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6*(3), 112-136.

Yentürk, N. (2011). *Çok Yıllı Bütçe süreci ve Orta Vadeli Plan İizleme Kılavuzu.* İstanbul: Bilgi Yayınları.

TÜRKİYE'DE ANAYASAL VERGİLEME İLKELERİNDEN EŞİTLİK İLKESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ /

Güngör ÖZCAN

(Dr. Öğr. Üyesi; Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Giriş

Eşitlik ilkesi önemli bir anayasal ilkedir. İlk kez Kuzey Amerika Koloni devletlerinin hakka dayalı bildirilerinde görülmüştür. 1789 tarihli Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi'nin ilk maddesinde, eşitliğin önemi ve sınıf farklılıklarını yok etmeyi hedeflediği görülmektedir. Tarihsel süreçte eşitlik kavramı kadın-erkek, siyah-beyaz gibi kişilik özellikleri karşısında farklı anlamlara sahip olmuştur. Eşitlik kendi içinde teoride dört farklı türe ayrılmaktadır. Varlıksal, fırsat, şartlarda ve sonuçlarda eşitlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Hukuki eşitlik ise kendi içinde şekli ve maddi olarak ikiye ayrılmaktadır. Türkiye'de 1982 Anayasası'nda 10. maddede eşitlik ilkesine vurgu yapılmıştır. 10. maddenin uygulamasına ilişkin ise bir çok Anayasa Mahkemesi kararı bulunmaktadır. Vergilemede eşitlik ilkesi Anayasaya uygun olarak vergi mükelleflerinin vergi yasaları ile hukuki ve fiili açıdan eşit vergilendirilmesini ifade etmektedir. Vergilemede eşitlik ilkesi, verginin mali güçle orantılı olmasını ve vergi adaletini önemsemektedir. Anayasanın 73. maddesindeki vergi ödevi başlığı altındaki hüküm eşitlik ilkesi ile doğrudan bağlantılıdır. Özellikle vergide genellik ve mali güç ilkelerine atıf yapılmaktadır. Türkiye'de vergi ödevine ilişkin Anayasa Mahkemesince bir çok karara imza atılmıştır. Çalışmamızda eşitlik ilkesinin kavramsal incelemesi, Anayasadaki eşitlik ilkesinin açıklanması ve Türkiye'de Anayasal eşitlik ilkesinin vergileme açısından değerlendirilmesi üzerinde durulacaktır.

A. Eşitlik İlkesi

Eşitlik ilkesi ilk kez Kuzey Amerika koloni devletlerinin hak bildirilerinde ortaya çıkmıştır. Kuzey Amerika'daki anayasal gelişimde özellikle Pufendorf'un ve Christian Wolff'un etkileri bulunmaktadır. Bu kişiler, herkesin "doğal özgürlüğü" haricinde, doğal eşitliklerinden de söz etmiş ve bu eşitliği, insani onur ile açıklamışlar ve tüm insanların eşit özgürlüğü ile birleştirmişlerdir. Wolff ve Pufendorf tarafından geliştirilen temel düşünceden esinlenilerek, doğuştan kazanılan insan hakları kataloğu meydana getirilmiştir. Bu katalogda "bütün insanlar doğuştan eşittirler" söylemi bulunmaktadır. 1789 tarihli Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi'nin ilk maddesinde, eşitlik talebinin, sınıf farklılıklarını ortadan kaldırmayı hedeflediğini ve "tüm insanlar özgür ve eşit haklara sahip olarak doğarlar ve öyle kalırlar. Sosyal farklılıklar ancak kamu yararına dayanabilir" şeklinde ifade bulunmaktadır. 1793 tarihli Fransa Anayasası'nın başında yer alan Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi'nde "tüm insanlar doğuştan ve

yasa önünde eşittirler" ibaresi bulunmaktadır. "Yasa önünde eşitlik" ibaresi ile ihtilalin eşitlik talebi, daha sonraları birçok ülke anayasalarında da kendini göstermiştir(Gören, 2012: 3280).

Eşitlik kavramı zamana ve yere göre değişik anlamlara sahip olmuştur. Mesela; tarihsel süreçte kölelerin özgür kişilerden zekâ seviyesinin az olduğu ve kölelerin kendilerine yetecek yaşamlarının mümkün olmadığı, beyazların siyahlar karşısında, erkeklerin ise kadınlar karşısında üstün olduğu gibi durumlar eşitlik kavramına aykırı kabul edilmemiş bununla birlikte insan doğasının gereği olarak kabul görmüştür (Karan, 2011: 2).

B. Eşitlik Türleri

Eşitlik türleri genel olarak dörde ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, varlıksal eşitliktir. Örneğin, Tanrı karşısında herkesin eşit olduğu kabulü ve doğuştan kaynaklanan haklardaki eşitlik bu eşitlik türüdür. İkinci eşitlik fırsat eşitliğidir. Bu türde ilerleme ve gelişme kişinin kişisel beceri ve yeteneğine göredir. Bu düşünce Fransız ve Amerikan ihtilallerinin temelini meydana getirmektedir. Bir toplumda herkesin eşit eğitim hakkına sahip olması da bu eşitliğin yansımasıdır. Üçüncü eşitlik türü olarak şartlarda eşitlik karşımıza çıkmaktadır. Fırsat eşitliği, şartlarda eşitliğin doğal bir neticesidir fakat meydana getirilmesi en zor olandır. Dördüncü eşitlik türü; sonuçlarda eşitliktir. Pozitif ayrımcılık olarak da ifade edilen bu eşitlik türünde; avantajsız gruplara -ki bunlar ağırlıklı kadınlar ile çocuklardır- bazı imtiyazlar verilerek fırsat eşitliği oluşturulmaya çalışılmaktadır. Mesela; 1995'te engellilere karşı ayrımcılığın engellenmesi için Engellilik Ayrımcılığı Sözleşmesi (DDA) hazırlanmıştır. 1996'da İstihdam Hakları Sözleşmesi ile çalışanların haklarını geniş bir bakış açısıyla ele alınmış ve belirleyici kurallar getirilerek pozitif ayrımcılık çerçevesini netleştirmiştir(Ayhan, 2009: 46-47).

Eşitlik ilkesi hukuki bakış açısıyla ikiye ayrılmaktadır(Anayasa Mahkemesi, 2018):

- Bunlardan birincisi şekli hukuki eşitlik olup yasaların genel ve soyut niteliğe sahip olması ve bu anlamda kapsadığı herkese eşit olarak uygulanmasını ifade eder.

- İkincisi ise maddi hukuki eşitlik olup şekli eşitlikten ziyade, aynı durumda olanlar için haklarda ve ödevlerde, faydalarda ve yükümlülüklerde, yetkilerde ve sorumluluklarda, fırsatlarda ve hizmetlerde eşit davranma mecburiyetini belirtmektedir.

C. 1982 Anayasası'nda Eşitlik İlkesi

Türkiye'de eşitlik ilkesi, 1924 Anayasası'nda 69. maddede; 1961 Anayasası'nda 12. maddede ve 1982 Anayasası'nda 10. maddede düzenlenmiştir(Gören, 2012: 3280).

1982 Anayasası'nın 10. maddesinde aşağıdaki kanun bulunmaktadır. (TBMM, 1982: 3):

> *"**Kanun önünde eşitlik madde 10** – Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz. Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar."*

Anayasa'nın bu maddesinin neticesinde herkesin kanun önünde eşit olduğu ifade edilmektedir. Bu durumda iki devlet fonksiyonu ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi kanun koyucu kanuni düzenlemelerinde esaslı ölçüde eşit davranmalıdır ve ikincisi, yönetsel makamlar ve mahkemeler kanunların uygulanmasında eşitlik ilkesine saygı göstermek zorundadır. Bu sebeple her somut durum ve olayda, kanunun uygulamasında eşitlik ilkesine uygun hareket edilip edilmediği ve ilgili makamın kanunu uygularken eşitlik ilkesine saygı gösterip göstermediği incelenmeli ve kontrol edilmelidir(Gören, 2012: 3283)

Anayasa Mahkemesi kararlarında kanun önünde eşitlik için önemli vurgulamalar bulunmaktadır. Seçilmiş Anayasa Mahkemesi kararlarından bazıları şunlardır:

Anayasa Mahkemesi 08.12.2015 tarih ve 2014/82 Esas, 2015/112 Kararı'nda aşağıdaki ifade bulunmaktadır(Anayasa Mahkemesi, 2016):

> *"Anayasa'nın 10. maddesinde, herkesin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu, hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamayacağı, Devlet organları ve idare makamlarının bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorunda oldukları belirtilmiştir. Anayasa'nın 10. maddesinde öngörülen eşitlik ilkesi hukuksal durumları aynı olanlar için söz konusudur. Bu ilke ile eylemli değil hukuksal eşitlik öngörülmektedir. Eşitlik ilkesinin amacı, aynı durumda bulunan kişilerin aynı işleme bağlı tutulmalarını sağlamak ve kişilere kanun karşısında ayırım yapılmasını ve ayrıcalık tanınmasını önlemektir. Bu ilkeyle, aynı durumda bulunan kimi kişi ve topluluklara ayrı kurallar uygulanarak kanun karşısında eşitliğin ihlali yasaklanmıştır. Kanun önünde eşitlik, herkesin her yönden aynı kurallara bağlı tutulacağı anlamına gelmez. Durum ve konumlarındaki özellikler, kimi kişiler ya da topluluklar için değişik kuralları gerekli kılabilir. Aynı hukuksal durumlar aynı, ayrı hukuksal durumlar farklı kurallara bağlı tutulursa Anayasa'nın öngördüğü eşitlik ilkesi ihlal edilmiş olmaz."*

Bu karar Anayasanın 10. maddesindeki kanun önünde eşitliği anlatmakta olup öngörülen bu eşitliğin hukuksal durumları aynı olanlar için söz

konusu olduğunu, ayrımcılık olamayacağını ve hukuksal eşitliği ifade etmektedir.

Anayasa Mahkemesi'nin 2017-124 Esas ve 2018-9 Kararı'nda özetlendiği üzere (Anayasa Mahkemesi, 2018):

> *"Anayasa Mahkemesi, sınıflandırmaların eşitlik ilkesine aykırı olup olmadığını, "HAKLI NEDEN" kriterine göre yapmaktadır. Buna göre "Kanun Önünde Eşitlik İlkesi", "Her yönüyle aynı hukuki durumda olanlar arasında söz konusudur. Farklı durumda olanlara, yani eşit olmayanlara, farklı kurallar uygulanması, yani "eşit olmayanların eşitsizliği" eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmaz. (E. 1988/7 K.1988/27.27.9.88) Bu ilke ile güdülen amaç, benzer koşullar içinde olan özdeş nitelikte bulunan durumların yasalarca aynı işleme uyruk tutulmasını sağlamaktadır. (E.1976/3,K.1976/23,K.13.04.1976) Aynı yönde verilen başka bir kararda da, "Anayasanın 10 uncu maddesindeki eşitlik, mutlak anlamda bir eşitlik olmayıp, ortada haklı nedenlerin bulunması halinde, farklı uygulamalara imkan veren bir ilkedir." hükmü verilmiştir. (E.1985/11., K.1986/29 KT:11.12.1986) Anayasa Mahkemesi eşitlik ilkesine aykırılığı öne sürülen ayırımların, farklılaştırmaların, kanun koyucunun takdiri ile onun mutlak takdir yetkisi ile ilgili olduğunu veya Anayasa'ya uygunluk denetiminin kapsamı dışında kaldığını kabul etmiştir. (E.1975/147, K. 1975/1201, K.T.21.10.1975, E.1983/1, K. 1983/5, K.T.26.4.1983)"*

Bu karar ile Anayasa Mahkemesi eşit olmayanların eşitsizliğini açıklamış ve eşitlik ilkesinin aynı hukuki durumdakiler arasında olabileceğini belirtmiştir.

Eşitlik ilkesinin bütün bu kararlar ışığında değerlendirildiğinde evrensel bir ilke olduğunu ifade edebiliriz. Eşitliği sağlama amacıyla yapılan eşitsizliği tespit ve teşhis önemlidir. Eşitlik aynı koşullarda aynı şekilde davranmak olup lakin bu durumda aynı şartların eşit belirlenmesi, farklılıkları haklı kılan sebeplerin bulunmaması şarttır. Koşullar hizmet ihtiyaçlarına göre tespit edilmişse ve hizmet gerekleri farklılığı gerekli kılmışsa eşitliğe aykırılık bulunmamaktadır (Anayasa Mahkemesi, 2018).

D. Vergilemede Eşitlik İlkesi

Vergilemede eşitlik ilkesi uzun yıllar hem ekonomik ve mali hem de hukuki çerçevede ciddi tartışmalara yol açmıştır. Klasik İktisatçılardan Adam Smith vergi eşitliği alanında ödeme kabiliyeti anlayışından hareket etmiş ve herkesin gücüne göre vergi ödemesi gerektiğini zengin fakir ayrımıyla ifade etmiştir (Jarczok-Guzy, 2017: 73). Zaman geçtikçe diğer iktisatçılar da bu görüşe katılmışlar ve çeşitli yaklaşımlar öne sürmüşlerdir.

Vergilemede eşitlik ilkesi Anayasal Eşitlik ilkesi çerçevesinde vergi mükelleflerinin vergi yasaları ile hukuki ve fiili açıdan eşit vergilendirilmesini göstermektedir. Bu ilke, verginin mali güçle (ödeme gücü) orantılı olmasıyla ilgili olup vergi adaletinin de temelidir. Mali gücün durumunu önemsemeyen kanuni düzenleme ve uygulamalar anayasaya ve hukuk dev-

letine aykırılık meydana getirmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin kararlarında, ekonomik, mali ve hukuki yapılardaki farklılıklar üzerine inşa edilmiş vergi uygulamaları eşitlik ilkesine aykırılık olarak düşünülmemiştir. Farklı vergilendirmenin vergi yükü dışında usul alanında da sağlanmasının adaletin gereği olduğu açıklanmıştır. Anayasanın 73. maddesindeki temel ayrım ve karşılaştırma ölçütü, mükellef türü değil "mali güç" ve "vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı" prensipleridir(Diril & Arat, 2015: 116-117).

1982 Anayasası'nın 73. maddesinde aşağıdaki kanun bulunmaktadır. (TBMM, 1982: 21):

> *"Vergi ödevi madde 73: Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muaflık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Cumhurbaşkanına verilebilir."*

Anayasanın 73. maddesinde; verginin genelliği, vergi adaletinde mali güç prensibi, sosyal devlet anlayışı, verginin kanuniliği ve vergi harcamalarının anayasal çerçevesi çizilmiştir.

Bu maddeye ilişkin birçok Anayasa Mahkemesi kararları bulunmaktadır. Bu kararlarda mali güç üzerinden eşitlik ilkesine vurgu yapılmaktadır.

Anayasa Mahkemesi'nin 2009-65 Esas ve 2011-24 Kararında da özetlendiği üzere (Anayasa Mahkemesi, 2011):

> *"Anayasa'nın 'Vergi ödevi' başlıklı 73. maddesinin birinci fıkrasında, 'Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere malî gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür' denilerek, kamu giderlerini karşılamak üzere ödenen verginin 'malî güce göre alınması' ve 'genelliği' ilkeleri benimsenmiştir. Genellik ilkesi, malî gücü olan herkesin, vergi yükümlüsü olmasını ve ayırım gözetilmeksizin gelir, servet veya harcamaları üzerinden vergi ödemesini gerektirir. Malî güce göre vergilendirme ise, verginin, yükümlülerin ekonomik ve kişisel durumlarına göre alınmasıdır. Bu ilke, malî gücü fazla olanın, az olana oranla daha fazla vergi ödemesi gereğini belirtir. 'Malî güç', genellikle 'ödeme gücü' anlamında kullanılmaktadır. Kamu maliyesi yönünden gelir, servet ve harcamalar malî gücün göstergesidir. Verginin, herkesten malî gücüne göre alınması, aynı zamanda eşitlik ilkesinin vergilendirme alanına yansımasıdır. Anayasa'nın 10. maddesinde yer alan 'yasa önünde eşitlik' ilkesinin amacı, aynı durumda bulunan kişilerin aynı işleme bağlı tutulmalarını sağlayarak yasa karşısında ayırım yapılmasını ve ayrıcalık tanınmasını önlemek olduğundan, bu ilkenin, vergi yükünün dağılımında gözetilmesi gereken temel bir unsur olduğu kuşkusuzdur. Malî gücü aynı olanlardan aynı, farklı olanlardan da farklı tutarda vergi alınması vergide eşitlik ilkesinin esasını oluşturur. Bu bağlamda, 73. maddenin ikinci fıkrasında da vergi yükünün adaletli ve dengeli bir biçimde dağılımı öngörülerek eşitlik ve hukuk devleti temelinde maliye politikasının sosyal amacı vurgulanmıştır. Motorlu taşıtlar vergisi, konusu motorlu kara, hava ve deniz*

taşıtları olan bir servet vergisi niteliğindedir. Servet, genelde ekonomik bir anlam taşır. Ekonomik anlamda servetin vergilendirilmesinde, servetin değerini aşan bir ölçünün hukuk devleti, mali güç ve eşitlik ilkesine uygun olduğu düşünülemez. Trafikte kamyon veya kamyonet olarak tescil edilmiş olan ve yük taşımaya elverişli bulunan araçlara ait motorlu taşıtlar vergisi (II) sayılı tarife üzerinden ödenirken, aynı araçların (4x4) özelliği bulunan modellerinin (I) sayılı tarife üzerinden vergilendirilmesi Anayasa'nın eşitlik ilkesine aykırıdır."

Bu karar ile verginin genellik ilkesi ile mali güç ilkeleri eşitlik ilkesi ile birlikte değerlendirilmiştir. Yine bu kararda Anayasa'nın 10. maddesinde yer alan 'kanun önünde eşitlik' ilkesinin hedefinin, aynı durumda bulunan kişilerin aynı işleme bağlı tutulmalarını sağlayarak yasa karşısında ayrım yapılmasını engellemek vergi yükünün dağılımında gözetilmesi gereken önemli bir unsur olduğundan hareket edilmektedir.

Anayasa mahkemesinin 2008-110 Esas ve 2010-55 Kararında da özetlendiği üzere (Anayasa Mahkemesi, 2010)

"Anayasa'nın 73. maddesinde belirtilen herkesin vergi ödemekle yükümlü olması ve verginin malî güce göre ödenmesi ilkeleri birlikte değerlendirildiğinde, bu ilkelerin vergilendirmede eşitlik ve adalet ilkelerinin gerçekleştirilmesi amacına yönelik olduğu görülmektedir. Malî güce göre vergilendirme, verginin yükümlülerin ekonomik ve kişisel durumlarına göre alınmasıdır. Bu ilke, malî gücü fazla olanın malî gücü az olana göre daha fazla vergi ödemesini gerektirir. Vergide eşitlik ilkesi de, malî gücü aynı olanlardan aynı, farklı olanlardan ise farklı oranda vergi alınması esasına dayanır. Bu ilkeler gelir vergisi yönünden çok kazanandan çok, az kazanandan az vergi alınması şeklinde özetlenebilir. Doğaldır ki, hiç kazanmayandan hiç vergi alınamaz. Emsal kira bedeli esası yönünden değerlendirildiğinde, kirası olmayan taşınmazın vergisi de olmamalıdır. Kiraya verenin ekonomik durumunun iyi olup olmaması da bu durumu değiştirmez. Türk vergi sisteminde vergiler gelir, servet ve harcamalar üzerinden alınmaktadır. Vergi kaybının önüne geçmek amacıyla bazı güvenlik tedbirleri getirilmesi mümkün olmakla birlikte, gelir vergisi yükümlülüğünden söz edebilmek için 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununun 2. maddesinde belirtilen kazanç ve iratların elde edilmiş olması önkoşuldur. Ortada elde edilmiş bir kazanç veya irat yoksa vergilendirme de söz konusu olmamalıdır."

Bu karar ile eşitlik ilkesinde çok kazanandan çok az kazanandan az vergi alınması gerektiği bunun tespitinde mali gücün önemli olduğu ifade edilmektedir.

Anayasa Mahkemesi, vergilendirmede meydana getirilen eşitsizlikleri haklı sebep açısından değerlendirirken, vergi konusundaki ya da vergi yükümlüsünün hukukî niteliğindeki farklılıklar ile kamu faydası, maliye politikası, sosyal ve teknik diğer nedenler olmak üzere dört ölçütten hareket etmektedir. Bu nedenlerin belirlenmesi ise, çoğu zaman siyasî iradenin uhdesindedir. Bu sebeple, genellik ve eşitlik ilkelerinin vergi adaletinin sağlanmasının aracı oldukları ifade edilmektedir(Karakoç, 2013: 1286). Vergi adaleti ekonomi politikaları açısından eşitliğe güçlü katkı sağlamakta ve kanun koyulurken de doğrudan etkili olmaktadır (Steuerle, 2019: 278).

Vergi eşitliği, toplumun tüm üretken kesiminin kapsamasına ve korunmasına uygun olması gerektiği ve dolayısıyla tüm vergi mükelleflerinin vergilendirme yoluyla adil paylarını ödemeleri gerektiği idealine dayanması da vergide genellik ve eşitlik ilkelerinin birbirleriyle bağlantılı olduğunu ifade etmektedir (Salis, 2007: 3).

Vergilemede eşitlik ilkesi, vergi kanunları önünde şeklen eşit olan bireylerin, fiili ve maddi durumlarındaki farklılıkların da dikkate alınmasını gerekliliğini gösteren anayasal temelli bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal hukuk devletinin temellerinden olan yasaların genelliği prensibi anayasaya eşitlik prensibi ile yansır; bu iki ilke birlikte değerlendirilir. Bu durum vergilemede "şekli hukuki eşitlik" unsurudur. Vergilemede "maddi hukuki eşitlik" durumu vergi mükelleflerinin aralarındaki eşitsizliklerin dikkate alınarak mükelleflere nispi olarak eşit davranılmasını gerektirir.

Eşitlik ilkesi vergileme açısından anayasa ve yasalar kapsamında ödeme gücü açısından kabul görmüştür. Ödeme gücü göstergeleri olarak gelir, harcama ve servetin kabul edildiği ödeme gücü ilkesi ayrıca vergide eşitlik ilkesinin de en önemli uygulama aracıdır. Vergilemede eşitliği sağlamada kullanılacak vergi tekniği mali gücü aynı olanlardan aynı verginin alınması (yatay eşitlik), mali gücü aynı olmayanlardan farklı vergi alınması (dikey eşitlik) uygulamasıdır. Vergilemede eşitlik ilkesi, özgür ve demokratik düzen içinde, eşit durumda olanlara eşit, eşit durumda olmayanlara eşitsizlikleri derecesinde farklı uygulama anlamına gelen vergi adaleti fikrinden gelişmiştir(Bakar, Gerçek, & Mercimek, 2013: 65).

Vergilemede yatay eşitliğe göre, aynı seviyede gelir elde eden vergi mükellefleri eşit şekilde vergi ödemelidir. Lakin bu ilkenin başarı olması için, gelirin ekonomik tanımının yapılarak, vergi matrahının gelirin bütün öğelerini kapsaması gerekmektedir. Bu anlamda, parasal-parasal olmayan, maddi-maddi olmayan, gerçekleşmiş-gerçekleşmemiş ayrımı yapılmadan, her tür gelir öğesi üniter sisteme ilişkin vergi beyannamesinde bulunmalıdır. Ülkemizde gelir ekonomik anlamda tanımlanamadığı için vergi harcamaları ile vergisel teşvikler sebebiyle yatay eşitlik kuralı uygulanamamaktadır. Vergilemede dikey eşitliğe göre vergilemede adaletin sağlanabilmesinde, farklı gelir seviyesindeki vergi mükelleflerinin farklı vergi ödemeleri gerekmektedir. Bu sebep dolayısıyla, gelir seviyesi yüksek olan bir mükellef, düşük gelirli diğer mükellefe göre daha fazla vergi ödemeli fakat vergi teşvik araçlarından faydalanan mükellefler, kendilerinden daha az gelir kazanan mükelleflere göre daha az vergi ödemektedirler. Mesela, devlet iç borçlanma senetlerine yatırım yapan bankalar ve aracı kurumlar, bu tür menkul kıymet gelirlerinin vergisiz olması sebebiyle, çalışanlara göre çok daha az oranda vergi ödemektedirler. Bu vergi adaletsizliğine sebep olmaktadır. Ayrıca mesela aynı işyerinde çalışan sakat bir işçi, sakat olmayan işçilere göre sakatlık indiriminden yararlanmasından dolayı daha

az gelir vergisi vermesi dikey eşitliğin sağlandığının da önemli bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sakat kişi aynı işi yaparken sakat olmayana göre daha çok çaba göstermekte ve daha çabuk yorulmaktaysa o bireyin aynı gelir vergisi ödemesi adaletli olmayacaktır(Düzgün, 2006).

Anayasada tanımı yapılmamış olan mali güç kavramı; vergi ödeme gücünü ortaya koyan ekonomik değerler toplamı olarak belirtilebilir. Bu ekonomik değerler, gelir, servet ve harcama olarak ifade edilir ve bunlar verginin konusunu meydana getirir. Böylelikle, mali güç bireylerin sadece gelire bağlı ödeme güçlerini değil, aynı zamanda servet unsurlarını ve harcamalarını da içine almaktadır. Elinde yeterince nakit para bulunmasa da, taşınır veya taşınmaz serveti olan kişinin mali gücü bulunmaktadır. Mali gücü aynı olanların aynı vergi yüküne, farklı mali gücü olanların ise farklı vergi yüküne tabi olmaları Anayasanın ifade ettiği eşitlik ilkesinin bir gereği olup farklı mali güce sahip olma durumu daha zenginlerin daha fakirlere göre daha fazla vergi ödemeleri Anayasa'nın 11 inci maddesinde belirtilen eşitlik ilkesine aykırılık meydana getirmeyecektir. Mali güce göre vergilendirme eşitlik ilkesi açısından karşılaştırma kriteri olarak ifade edilebilir. Yasama organınca eşitlik ilkesine uygun olmayan düzenlemeler için anayasaya uygunluk koşulları şunlardır(Tekbaş, 2010: 153-160):

- Hükümler genel nitelikli olmalı ve hukuki durumu aynı olan bireylere ayrım yapılmaksızın uygulanmalıdır. Mesela vergi harcamalarının belirli bir grup kişilere tanınması, Anayasadaki vergi eşitliği ilkesine aykırı olup yükümlülerin yönetime müracaatları üzerine idari kararla vergi harcamasından yararlanılması Anayasaya aykırılık teşkil etmektedir. Bu nedenle, ülkemizde uzun yıllar uygulanmış olan yatırım indirimi istisnasından yararlanmada teşvik belgesi alınması zorunluluğu Anayasaya aykırı olarak kabul edilmiştir.
- Devletin sosyal refah hizmetleri kapsamında düzenleme yaptığı vergi harcamaları olan istisna ve muaflıklar Anayasanın ruhuna aykırı kabul edilmeyecektir. Bunlara örnek olarak sosyal hizmet, sosyal yardım, aileyi koruma, eğitim ve sağlık gibi kalkınma carileri kapsamındaki sosyal refah hizmetleri kabul edilebilir.
- Devlet kamu harcamalarının finansmanı için toplayacağı vergilerde sadece mali ihtiyacı göz önünde tutamayacak ayrıca, mali ihtiyacını eşitliğe uygun vergilerle finanse edecektir.

Yasama organının ihmali sebebiyle eşitsizlikler ortaya çıkabilecektir. Bunlardan bazıları şu şekilde özetlenebilir(Tekbaş, 2010: 158):

- Ekonomik kalkınmaya ilişkin yatırımları ve ihracatın teşvik edilmesi, tarımsal kesimin korunması gibi farklı sektörlerin ve kesimlerin korunması hedefiyle yapılan düzenlemeler
- İç borçlanma mecburiyetinin gerektirdiği düzenlemeler

- Yabancı sermaye yatırımlarının özendirilmesi için yapılan düzenlemeler
- Çok az miktarlardaki vergilerin tahakkukundan vazgeçmek
- Zamanaşımına uğrayan vergilerin tahsilinden vazgeçmek
- Bazı gelir unsurlarının götürü usulde veya stopaj yoluyla vergilendirilmesi
- Tarh ve tahsil zamanında farklılıklar meydana getirmek
- Sosyal gerekçelerle farklılıklar meydana getirmek
- Uzlaşma uygulaması

Vergilemede eşitlik konusunda epey zamandır ekonomik, sosyal ve hukuki tartışmalar yaşanmış bu sayede günümüzde gelişmiş devletlerde anayasal veya yasal görünüme kavuşmuştur. Vergilemede eşitlik ilkesine ilişkin anayasasında doğrudan düzenleme bulunan ülke sayısı belirli başlıdır. Örneğin; Arjantin Anayasası'nın 16. maddesinde "Eşitlik vergilendirmenin temelidir"; Hırvatistan Anayasası'nın 51/2. maddesinde "Vergilendirme sistemi eşitlik ve adalet ilkelerine dayalıdır"; İspanya Anayasası'nın 31/1. maddesinde "Herkes eşitlik ilkeleri temelinde kamu harcamalarına katkıda bulunur"; İsviçre Anayasası'nın 127/2. maddesinde "Verginin özelliği izin verdiği ölçüde eşitlik ilkesi uygulanır"; Kanada Anayasası'nın 36/2. maddesinde "Kanada parlamento ve hükümeti makul düzeyde kamu harcamalarını sağlamak için eşitlik ilkesine uygun olarak yeterli geliri toplamaya yönelik vergilendirme yetkisine sahiptir" düzenlemeleri yer almaktadır. Portekiz Anayasası'nın 104/1. maddesinde "Kişisel gelir vergisi, eşitsizlikleri azaltmayı amaçlar" ve yine aynı maddenin 3. fıkrasında "Varlıkların vergilendirilmesi vatandaşlar arasında eşitliğe katkıda bulunur" hükümleriyle ise gelir ve servet vergilerinin eşitlik ilkesi ile tahsisinin yapıldığı belirtilmektedir(Bakar, Gerçek, & Mercimek, 2013: 70).

Sonuç

Çalışmada yararlanılan kaynaklar ve tespitler neticesinde; eşitlik, zamana ve mekana göre değişik anlamlara sahip olmuştur. Bu anlamlar ise zamanla ekonomik, mali ve hukuki alanlarda kendini göstererek çalışmalara konu olmuştur. 1793 tarihli Fransa Anayasası'nın başında yer alan Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi'nde "tüm insanlar doğuştan ve yasa önünde eşittirler" ibaresi bulunmaktadır. "Yasa önünde eşitlik" ibaresi ile ihtilalin eşitlik talebi, daha sonraları birçok ülke anayasalarında da kendini göstermiştir. Eşitliğin bir çok türü bulunmasına rağmen önemli olan fırsat eşitliğinde ilerleme ve gelişme kişinin kişisel beceri ve yeteneğine göredir. Bu düşünce Fransız ve Amerikan ihtilallerinin temelini meydana getirmektedir. Bir toplumda herkesin eşit eğitim hakkına sahip olması da bu eşitliğin yansımasıdır. Eşitlik ilkesi Anayasa Mahkemesinin hukuki bakış açısıyla ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi şekli hukuki eşitlik olup yasaların genel ve soyut niteliğe sahip olması ve bu anlamda kapsadığı herkese eşit olarak uygulanmasını ifade eder. İkincisi ise maddi hukuki

eşitlik olup şekli eşitlikten ziyade, aynı durumda olanlar için haklarda ve ödevlerde, faydalarda ve yükümlülüklerde, yetkilerde ve sorumluluklarda, fırsatlarda ve hizmetlerde eşit davranma mecburiyetini belirtmektedir. Anayasa'nın 10. maddesinde ifade edilen kanun önünde eşitlik ilkesi neticesinde herkesin kanun önünde eşit olduğu ifade edilmektedir. Bu durumda iki devlet fonksiyonu ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi kanun koyucu kanuni düzenlemelerinde esaslı ölçüde eşit davranmalıdır ve ikincisi, yönetsel makamlar ve mahkemeler kanunların uygulanmasında eşitlik ilkesine saygı göstermek zorundadır. Bu sebeple her somut durum ve olayda, kanunun uygulamasında eşitlik ilkesine uygun hareket edilip edilmediği ve ilgili makamın kanunu uygularken eşitlik ilkesine saygı gösterip göstermediği incelenmeli ve kontrol edilmelidir. Vergilemede eşitlik ilkesi Anayasal Eşitlik ilkesi çerçevesinde vergi mükelleflerinin vergi yasaları ile hukuki ve fiili açıdan eşit vergilendirilmesini göstermektedir. Bu ilke, verginin mali güçle orantılı olmasıyla ilgili olup vergi adaletinin de temelidir. Mali gücün durumunu önemsemeyen kanuni düzenleme ve uygulamalar anayasaya ve hukuk devletine aykırılık meydana getirmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin kararlarında, ekonomik, mali ve hukuki yapılardaki farklılıklar üzerine inşa edilmiş vergi uygulamaları eşitlik ilkesine aykırılık olarak düşünülmemiştir. Farklı vergilendirmenin vergi yükü dışında usul alanında da sağlanmasının adaletin gereği olduğu açıklanmıştır. Anayasanın 73. maddesindeki temel ayrım ve karşılaştırma ölçütü, mükellef türü değil "mali güç" ve "vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı" prensipleridir. Bir çok Anayasa Mahkemesi Kararında da belirtildiği üzere Anayasanın 73. maddesinde; verginin genelliği, vergi adaletinde mali güç prensibi, sosyal devlet anlayışı, verginin kanuniliği ve vergi harcamalarının anayasal çerçevesi çizilmiştir. Anayasa'nın 10. maddesinde yer alan 'kanun önünde eşitlik' ilkesinin hedefinin, aynı durumda bulunan kişilerin aynı işleme bağlı tutulmalarını sağlayarak yasa karşısında ayrım yapılmasını engellemek vergi yükünün dağılımında gözetilmesi gereken önemli bir unsur olduğundan hareket edilmektedir. Eşitlik ilkesinde çok kazanandan çok az kazanandan az vergi alınması gerektiği bunun tespitinde mali gücün önemli olduğu ifade edilmektedir. Mali gücü aynı olanların aynı vergi yüküne, farklı mali gücü olanların ise farklı vergi yüküne tabi olmaları Anayasanın ifade ettiği eşitlik ilkesinin bir gereği olup farklı mali güce sahip olma durumu daha zenginlerin daha fakirlere göre daha fazla vergi ödemeleri Anayasa'nın 11 inci maddesinde belirtilen eşitlik ilkesine aykırılık meydana getirmeyecektir. Yasama organınca eşitlik ilkesine uygun olmayan düzenlemeler için anayasaya uygunluk koşullarının başında vergilemede genellik, sosyal refah devleti anlayışı ile vergi harcamalar uyumu ve adaletli vergileme bulunmakta olup ancak bu ilkeler ışığında eşitlik ilkesinden sapılabilir.

Kaynakça

Anayasa Mahkemesi. (2010, 04 01). Anayasa Mahkemesi 2008-110 Esas. Ankara.

Anayasa Mahkemesi. (2011, 01 20). Anayasa Mahkemesi Kararı 2009-65 Esas. Ankara.

Anayasa Mahkemesi. (2016). Anayasa Mahkemesi Kararı. Ankara:https://www.anayasa.gov.tr/Kararlar/GenelKurul/Basvuru_Karari/2016-194.pdf.

Anayasa Mahkemesi. (2018). Anayasa Mahkemesi Kararı. *2017-124 Esas 2018-9 Karar*. Ankara: Anayasa Mahkemesi.

Ayhan, A. (2009). Eşitlik İlkesi ve Tarihçesi. *Hukuk Gündemi*, 45-51.

Bakar, F., Gerçek, A., & Mercimek, F. (2013). Vergilemede Adalet Normunun Çeşitli Ülke Anayasalarındaki Görünümü. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 5*, 62-77.

Diril, F., & Arat, M. (2015). Vergileme İlkeleri Çerçevesinde Ücretliler Bakımından Mesleki Harcamalara Bakış. *Yönetim ve Ekonomi, 22*(1), 113-138.

Düzgün, M. Ö. (2006, 08 10). *Vergilendirmede Adalet- Eşitlik İlkeleri ve İlintili Kavramlar.* 04 10, 2019 tarihinde Muhasebetr: http://www.muhasebetr.com/yazarlarimiz/ozden/003/ adresinden alındı

Gören, Z. (2012). Genel Eşitlik İlkesi. *Prof. Dr. Cevdet Yavuz'a Armağan* (s. 3279-3301). içinde İstanbul: Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmalar Dergisi.

Jarczok-Guzy, M. (2017). The principles of tax law equality in the context of direct taxation. *University of Economics in Katowice Journal of Economics and Management, 30*(4), 70-84.

Karakoç, Y. (2013). Anayasal Vergilendirme İlkeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 15*, 1259-1308.

Karan, U. (2011). *Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı: Hukuksal Çerçeve.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Birimi (seçbir).

Salis, G. L. (2007). A Brief Introduction to thePrinciple of Tax Equity. *AAFM Articles*, 1-6.

Steuerle, C. E. (2019, 04 15). *And Equal (Tax) Justice for All?* https://www.urban.org:

https://www.urban.org/sites/default/files/alfresco/publication-pdfs /900579-And-Equal-Tax-Justice-for-All-.PDF adresinden alındı

TBMM. (1982, 10 18). 1982 Anayasası. Ankara: https://www. mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf.

Tekbaş, A. (2010). Vergi Kanunlarının Tabi Olduğu Anayasal İlkeler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12*, 123-191.

BİRGİ'NİN (ÖDEMİŞ) YERLEŞİM DOKUSUNUN TARİH ÖNCESİNDEN GÜNÜMÜZE DEĞİŞİMİ ÜZERİNDE YERŞEKİLLERİNİN VE DOĞAL ÇEVRE DEĞİŞMELERİNİN ETKİLERİ /

Serdar VARDAR - Çiğdem ÜNAL - Beycan HOCAOĞLU - Besime YÜCEL

(Dr. Öğr. Üyesi; İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi - Prof. Dr.; İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi - Dr. Öğr. Üyesi; İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi - Araş. Gör. Dr.; İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)

Giriş

Birgi Beldesi Küçük Menderes Havzası'nın yukarı bölümünde Bozdağlar'ın güney eteklerinde yer almaktadır. Küçük Menderes Havzasının kuzeyinde doğu-batı yönünde yaklaşık 170 km. uzanan Bozdağlar Birgi kuzeyinde 2159 m. yüksekliğe ulaşmaktadır. Birgi Küçük Menderes Havzası'nın kuzey kenarında, Bozdağ doruğunun (2159 m.) hemen güneyinde 250-400 metreler arasına yayılan ve Birgi deresi tarafından yarılan eğimli bir koni düzlüğü üzerinde kurulmuştur (Şekil 1).

Küçük Menderes Havzası, Batı Anadolu'da, Aydın Dağları ve Bozdağlar arasında doğu-batı doğrultusunda uzanan bir Graben'e tekabül etmektedir. Bu graben aynı zamanda Küçük Menderes Irmağı'nın su toplama alanı diğer bir değişle havzasıdır. Küçük Menderes Havzası'ndaki ana şekil birimlerinin ortaya çıkışı, Menderes Masifinin ortaya çıkışıyla başlayan jeolojik gelişimin oluşturduğu yapısal birimler üzerinde genç tektonik evrede belirginleşerek gerçekleşmiştir.

Şekil 1. Birgi'nin Konumu

Menderes masifindeki kayaçlar Paleozoik ve öncesine ait metamorfizma ile gnays ve şistlerin çoğunluğunu oluşturduğu yapısal bir temel meydana getirmiştir. Paleotektonik evrede metamorfizma ile ortaya çıkan yapısal temel, neotektonik evreden itibaren sıkışmaya, yükselmeye ve kubbeleşmeye başlamıştır. Menderes masifinin 580 ile 200 milyon yıl öncesine tarihlenen temel kayaçlarından oluşan yapısal temel üzerinde, yaklaşık 20 milyon yıldan itibaren gelişen yeni tektonik evrede horst ve grabenler ortaya çıkmıştır. Gediz ve B. Menderes grabenleri bu şekilde oluşmuşlardır. Bunlardan daha genç olan Küçük Menderes grabeni ise Geç Pliosen ve Pleistosen boyunca çukurlaşmış ve günümüzdeki Küçük Menderes havzası ortaya çıkmıştır (Rojay ve Ark. 2005).

Birgi'de yapılan araştırmada, Birgi Birikinti konisi üzerinde akarsuyun birçok kez yatak değiştirdiğini gösteren derin kuru dolgu yarıntıları görülmektedir. Bu yarıntılar içinde dolgu içinde bulunan insana ait arkeolojik buluntular bu yarıntılarda zaman zaman sellerle meydana gelen aşınmanın

Birgi ve çevresinin şekillenmesindeki temel faktör olduğunu işaret etmektedir. 1939'daki sel bunun iyi bir örneğidir.

Havzada insana ait buluntuları, sedimanlar içinde belirli alanlarda ulaşılan bulgulara dayanarak üç evrede toplamak mümkündür. Erken yerleşim evresi kaya resimleri ile ortaya çıkan ilk buluntuların hemen arkasından gelmektedir. Henüz net bir veri olmamasına rağmen sedimanlar içindeki buluntular, Bornova ovasında Yeşilova'da ortaya çıkan neolitik buluntulara benzer bir yapılanmayı düşündürmektedir. Bu nedenle bilimsel olarak havzada bu evreye ait çok zayıf da olsa bulguların var olduğunu dikkate alınırsa bu ilk evrede su kaynakları çevresinde ova yüzeyindeki yerleşmelerden bahsetmek mümkündür. Tunç çağ ve sonrasına ait yerleşmeler daha çok yamaçlardaki buluntu alanları ile ikinci bir yerleşme modeli olarak dikkati çekmektedir.

Antik dönem ve sonrası ise daha çok modern yerleşim evresi karakteri ile özellikle son 3500 yılı simgelemekte ve kendi içinde de bölümler halinde değerlendirilmektedir. Küçük menderes havzasında insan değişen doğal çevreden etkilenmiş ve Efes'ten Hypaipa'ya günümüze kadar bu değişimi yaşamıştır.

Küçük Menderes Vadisi ve Birgi İle Yakın Çevresinin Jeolojik Özelliklerine Genel Bakış

Anadolu, bilinen en eski jeolojik çağlardan günümüze kadar oluşmuş çok çeşitli kayaç türlerinin birlikte bulunduğu bir kara parçasıdır. Kayaçların yerkabuğu hareketleri ile şekillenip değişik yapılar kazandığı karmaşık bir özellik gösterir. Bu yapıların temelinde eski masifler yer almaktadır. Masifler sonraki dağ oluşumlarında kalıp rolü oynamışlardır. Çevrelerindeki jeolojik olaylar masiflerin içyapısında değişmelere, kristalleşmelere neden olmuştur. Bunun sonucunda masifler yer kabuğu hareketlerine karşı sert ve kırılgan tepki verecek özellikler kazanmışlardır.

Bunlardan biri olan Menderes Masifi Batı Anadolu'nun jeolojik yapısında önemli yer tutmaktadır. Batıda Selçuk-Torbalı-Kemalpaşa, kuzeyde Simav, doğuda Uşak-Denizli ve güneyde Yatağan-Milas çevreleri ile sınırlanmış olan masif, başta gnays olmak üzere geniş alanlar kaplayan kristalin kayaçlardan oluşmuştur. Çevresi sonraki jeolojik çağlarda (Paleozoik ve Mesozoik) meydana gelen dağ sıraları ile sarılmıştır. Bunlardan masife daha yakın olanlarda kayaçlar genellikle kristalin yapıdadır (mikaşist ve mermer gibi).

Menderes masifi son etkili yer kabuğu hareketleri ile (Tersiyer'de ve özellikle Miyosen'den itibaren tektonik hareketlerle) büyük bloklar halinde parçalanmıştır. Gediz, Küçük Menderes ve Büyük Menderes çukurlukları (graben) ile bunların arasındaki Bozdağlar, Aydın dağları ve Menteşe dağları (horst) böylece şekillenmişlerdir. Bu durumda Gediz, Küçük

Menderes ve Büyük Menderes vadilerinin hiç biri gerçek akarsu vadisi değildir. Diğer bir değişle bu çukurluklar akarsular tarafından açılmamıştır. Akarsular yerkabuğu hareketleriyle kırılan bu çukurluklara yönelmiş ve bunların tabanını alüvyonlarla doldurarak vadi tabanı gibi şekillendirmişlerdir (Şekil 1).

Doğu-batı doğrultulu uzanışları Batı Anadolu vadilerinin dikkati çeken ortak özellikleridir. Bunun yanında her üç vadinin denize yakın bölümlerinde güneybatıya doğru belirgin bir yön değişmeleri gözlenmektedir. Bunun nedeni Ege kıyıları yakınında Menderes masifini saran daha genç (Paleozoik-Mesozoik) yapısal birimlerin uzanışıdır. Menderes masifinin kristalin yapılı çekirdek kütlesi üzerinde doğu-batı doğrultusunda uzanan çöküntü çukurlukları, bu kütleyi çevreleyen farklı yapı birimleri üzerinde onların yapısına uyacak şekilde KD-GB yönünü almaktadır. Küçük Menderes vadisi, Batı Anadolu'da Menderes masifinin orta bölümündeki doğu-batı doğrultulu bir çöküntü oluğu (graben) içinde şekillenmiştir (Şekil 1). Küçük Menderes grabeni tabanındaki Torbalı ve Tire Ovalarının doğusunda bulunan Ödemiş Ovası içinde bulunduğu tektonik sistemin kontrolünde gelişmiştir. Birgi içinde bulunduğu Küçük Menderes grabeninin kuzey kenarında, Bozdağlar'ın güney etekleri ve yamaçları üzerinde yer almaktadır. Anadolu genç tektonik hareketlerle (neotektonik hareketler) bütünüyle yükselirken ortaya çıkan gerilme kuvvetlerinin etkisi ile doğu-batı doğrultulu bloklar halinde parçalanmıştır. Bu sırada Masifin çevresindeki Paleozoik-Mesozoik çerçevede, masifteki kubbe şeklindeki yükselmeye bağlı olarak değişik doğrultuda kırılmalar meydana gelmiştir (İzdar 1971, Ercan 1982). Bu yapısal özellikler masif yüzeyindeki K-G doğrultulu çizgilerin en eski unsurlar olduğunu, bunu kesen D-B doğrultulu çizgilerin ise daha genç olduğunu düşündürmektedir (Kayan 1999; Vardar ve Sarıöz 2006) (Şekil 1, 2).

Birgi ve Yakın Çevresinin Ana Litolojik Birimleri

Bu bölümde Birgi-Salihli arasında alınan bir hat boyunca yapılan yüzey araştırmasında elde edilen veriler ışığında belirlenen litolojik birimler aşağıda harita ve kesit üzerinde gösterilerek değerlendirilmiştir. Birgi-Bozdağ doruğu-Salihli çevresi, iç kuvvetlerle neotektonik dönemde parçalanmış menderes masifine ait temel kayaçlardan yapılıdır. Bozdağ horstu ile güneyde Küçük Menderes grabeni arasında etek-yamaç bölümünde bulunan Birgi Beldesi ve yakın çevresinde temel yapısal birim olan metamorfik kayaçlar geniş alanlara yayılmaktadır. Graben ile yamaç arasında metamorfizma çekirdeğine ait kayaçlar, Birgi kuzeyinde ise çekirdek kayaçlar üzerindeki örtü birimini oluşturan şist serisi bulunmaktadır. Birgi'nin batısında Hıdırlık tepesi ve doğusunda Hacıhasan yolu güneyinden başlayan gnays kayaçlar, Birgi'nin 3 km. kuzeyine kadar uzanmakta ve bu bölümden Bozdağ doruğuna kadar olan bölümde ise şistler bulunmaktadır (Şekil 2, 3).

Şekil 2. Birgi ve Küçük Menderes Havzasının Jeoloji Haritası (Vardar 2015)

Birgi kuzeyinde 4-5 km.' lik bir kuşak gibi doğu batı doğrultusunda bir alanı kaplayan şistler, daha kuzeyde Tabanbuğ mevkiinde yine doğu batı doğrultusunda dar bir kuşak oluşturacak şekilde uzanan granit ve granognaysler bulunmaktadır. Bölgedeki kayaç örneklerinde tarihlemeler yapan araştırmacılar paragnaysları 580 milyon yıl, örtü şistlerini ise 250-280 milyon yıllara tarihlendirmişlerdir (Brinkmann 1971, İzdar 1971). Salihli-Bozdağ-Birgi hattı üzerinde, bu tarihlemelerin ışığında, Bozdağlar platosundaki metamorfik çekirdek kayaçlarının prekambriyen, örtü kayaçlarının paleozoik yaşta olduğunu söylemek mümkündür. Birgi çevresinde Bozdağları meydana getiren metamorfik kayaçların yanında ikinci ana birim alüvyal dolgulardır. Alüvyal dolguların Bozdağlar kütlesi ile birleştiği

etek bölümlerindeki birikinti koni ve yelpazeleri bu birimin unsurları olarak dikkati çekmektedir (Şekil 3).

Şekil 3. Birgi ve Çevresinin Kesiti ve Litolojik Birimleri (Vardar 2015)

Birikinti konisi, Birgi deresinin Bozdağ güneyinde uzanan vadisinin ovaya açıldığı bölümde Birgi-Türkönü köyleri arasındaki alanı bütünüyle kaplamaktadır. Birikinti konisi bir yelpaze sistemi şeklinde Ödemiş ovasına kadar uzanmaktadır. Koni üzerinde Birgi deresi ve yan kollarına ait derin yarıntılar bulunmaktadır. Koni üzerindeki bu yarıntılar kabaca kuzey-güney doğrultuludur. Birikinti koni ve yelpazelerine ait dolguların Kuvaterner yaşta olduğu düşünülmektedir (Rojay ve Ark. 2005). Alüvyal birimlerin değerlendirilmesi ayrıntılı olarak alüvyal jeomorfoloji bölümünde ele alınmaktadır. Birgi tektonik açıdan Küçük Menderes grabenin kuzey kenarını sınırlayan fay kuşağı üzerinde bulunmaktadır. Bu kuşak üzerinde gelişen konilerin tektonik hareketlerden etkilendikleri yer yer morfolojik olarak da gözlenebilmektedir (Şekil 2, 3).

Birgi ve Yakın Çevresinin Alüvyal Jeomorfolojisi

Materyal ve Metot

Alüvyal alanlar tarih öncesi çağlardan beri insanların arazi kullanımında en çok ilgilendikleri alanlardır. Ayrıca bu yerlerdeki alüvyon birikimi çevrenin iklim, bitki örtüsü, toprak örtüsü özellikleri gibi fiziksel özelliklerindeki değişmelerden hemen etkilenip bunu yüzey şekillerine yansıtır. Bu nedenle insan-çevre etkileşimini alüvyon katmanlarının incelenmesiyle değerlendirmek mümkün olmaktadır.

Daha önce belirtildiği gibi Ödemiş Ovası, Küçük Menderes Ovası'nın doğu kesiminde bulunmaktadır. Ödemiş ve yakın çevresi tarih öncesi çağlardan günümüze insanların yerleştiği ve kullandığı bir alan olmuştur. Ödemiş güneyinde, Bademli Çayı vadisindeki kaya resimleriyle başlayan ve günümüze kadar, birçok döneme ait izleri taşıyan Küçük Menderes Vadisi'nin, insan yaşamına uygun alanlar oluşturduğu dikkati çekmektedir. Buralarda yaşayan kültürlerin değişen çevre şartlarından etkilenerek, yerleşim alanlarını ve faaliyetlerini nasıl değiştirdikleri bölgedeki kalıntılardan anlaşılmaktadır. Böyle bir yaklaşımla alüvyal dolguda ve yüzeyindeki değişmeleri ortaya koyabilmek ve çevre-insan etkileşimini geniş bir çerçevede açıklayabilmek için Ödemiş Ovası'nda Birgi Birikinti konisi ve yakın çevresinde yapılan sondajlar değerlendirilmiştir. (Devlet Su İşleri) D.S.İ. ve özel sondaj şirketleri bölgede birçok sondaj yapmışlardır. Ancak bunların içinden kayıtları dikkatli gözlemlerle ayrıntılı ve güvenilir bir şekilde tutulmuş olan 8 sondaj seçilmiştir. Ayrıca D.S.İ. ekibinin bölgede devam ettiği üç sondaja katılarak, alüvyon örnekleri yerinde incelenmiştir. Bunun yanında bölgenin çeşitli amaçlara uygun haritaları, kesitler hazırlanmış, veriler sondaj logları üzerine işlenmiştir.

Birgi-Ödemiş sondajlardan alınan alüvyon örnekleri laboratuvarda çeşitli analizlerle değerlendirilmiştir (Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Kimya Laboratuvarı). Örneklerin tane boyu analizleri, kalsiyum mik-

tarları, pH değerleri elde edilerek, sedimanların kimyasal ve fiziksel özellikleri değerlendirilmiştir. Ayrıca bazı örneklerde bulunan makro-mikro fosiller ve organik kalıntılar incelenmiştir. Bu analizlerin sonuçları, Birgi-Ödemiş ve yakın çevresindeki alüvyal gelişimin ve ana alüvyal dolgu birimlerinin bir ölçüde açıklanmasına yardımcı olmaktadır. Birbirinden farklı özelliklere sahip alüvyon katmanları ayırt edilmekte ve eldeki verilerin ışığında temel alüvyal birimler ve doğal çevre değişmeleri açıklanabilmektedir.

Bulgular ve Tartışma

Küçük Menderes Ovasının bir kesimi olan Ödemiş Ovası, ana şekil birimleri olan Bozdağlar ve Aydın Dağları arasındaki graben içine yerleşen akarsular tarafından şekillendirilmiştir. Bu açıdan bölge tektoniğinin karakteristik sonucu olan Belevi Boğazının alüvyal şekillenme üzerindeki kontrol etkisi oldukça belirgindir **(Brinkmann 1971, İzdar 1971, Savaşçın 1982, Kayan 1999).** Tmolos depolarının Küçük Menderes Ovası'nda bulunmaması grabenin oluşumu ve tarihlendirilmesi konusunda önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre Küçük Menderes Grabeni'nin, Büyük Menderes ve Gediz çukurluklarından daha sonra oluştuğu ve şekillendiği, diğer bir değişle daha genç olduğu belirtilmektedir (Brinkmann 1971, İzdar 1971, Ercan 1982, Koçman 1989). Küçük Menderes çukurluğunun batısında yer alan Torbalı Ovası'nda yapılmış jeomorfoloji çalışmalarından en kapsamlısı "Maden Tetkik Arama 80008" nolu proje olmuştur (Bozbay ve Diğ. 1986). Bu çalışmada Küçük Menderes Havzası'nın orta ve batı bölümünün yapısal birimleri üzerinde durulmuş ve alüvyal jeomorfoloji konusunda, Torbalı Ovası'ndaki aktüel göl ve bataklıkların konumu ile tasvirsel özellikler vurgulanmıştır (Bozbay ve Diğ. 1986). Çalışmalarda belirtilen Belevi Boğazı'nın açılması ve morfolojik gelişimi ile ilgili bilgiler günümüzde dahi henüz yeterince güvenilir değildir. Buna karşın, Küçük Menderes Ovası'nın alüvyal gelişiminin Belevi boğazının açılmasından sonra Küçük Menderes'in kaide seviyesine göre olduğu ifade edilebilir (Koçman 1989, Gökçen S. ve diğ. 1990, Kayan 1999). Bozbay ve arkadaşlarının çalışmasında ova yüzeyi daha çok aktüel gelişim açısından değerlendirilmiş, alüvyal katmanların Holosen öncesinden başlayarak değerlendirilmesi yapılmamış ve bu yönüyle alüvyal jeomorfoloji konusundaki veriler tatmin edici olmamıştır. Çalışmamızda ise bölgenin jeomorfolojisi üzerinde genel bir yaklaşımla durulup esas olarak alüvyal gelişimin gerçekleştiği Pliosen-Holosen dönemlerine ait ova ve etek-yamaç sedimanları incelenmiş ve tüm araştırmalar D.S.İ. sondajları ve örnekleri alınan özel sondajların verilerine dayanarak yapılmıştır. Alandaki diğer bir araştırma Küçük Menderes Havzasının arazi kullanımı üzerine yapılmıştır (Gözenç 1978). Bu çalışmada, alüvyal örtünün yüzeyindeki eğim değerleri incelenmiş ve aktüel yüzeyin rölyef analizi yapılmıştır. Ancak bu analiz alüvyal gelişimi açıklamak için yeterli olmamıştır. Kayan'ın (1988) Efes antik

kenti yakın çevresinde ve delta ovasında yaptığı araştırmalarda Holosen ve Geç Holosen deniz seviyesi değişmelerine ait önemli verilere ulaşılmıştır. Bu bilgiler Ödemiş Ovası ve Birgi yakın çevresi için de önemlidir. Bilindiği gibi Deniz seviyesi temel kaide seviyesidir. Tüm alüvyal şekillenmeyi kontrol etmektedir. Nitekim Metropolis antik kentinin yamaçlara kurulu olmasıyla Efes antik kenti çevresindeki doğal çevre değişmeleri arasında bir ilişki bulunmaktadır. Deniz seviyesi son 6000 yılda hızla yükselerek günümüzdeki seviyeye ulaşmış ve bu kez Küçük Menderes iç kesimlere Belevi Boğazı kuzeyine doğru sokulan sığ denizi hızla doldurmuştur (Gökçen S. ve diğ. 1990, Kayan 1999). Diğer bir değişle son 6000 yılda Efes-Metropolis antik kentleri ve yakın çevresinde doğal çevre hızla değişmiş ve bunu deniz seviyesi kontrol etmiştir. Bu süreç içinde eş zamanlı olarak Ödemiş ve Torbalı Taşkın Ovaları gelişmiştir. Şüphesiz tüm bu değişikliklerin temel kaynağı olarak iklim görülmektedir. Nitekim tüm bu paleocoğrafik koşulların Anadolu'nun Erken ve Geç Holosen boyunca etkisinde kaldığı iklim değişmelerinin kontrolünde olduğu ifade edilmektedir (Atalay 1988). Yapılmış çalışmalarda denizin Belevi Boğazı'na hafifçe sokulduğu ifade edilmiş ancak boğaz'ın kuzeyine sokulup sokulmadığı konusunda kesin veriler elde edilmemiştir (Kayan 1999). Bu durum ancak, Boğaz boyunca yapılacak seri sondajlarla anlaşılabilecektir.

Birgi'de milyonlarca yıldır tektonik etkilerin belirleyici gücü yakın çevresinin ve Birgi'nin coğrafyasını ana hatları ile ortaya çıkarmıştır. Birgi deresi, Bozdağ zirvesinin (2159 m.) güneyinden kaynaklanmaktadır. Akarsu, grabenin oluşumu sırasında gerilme etkisi ile ortaya çıkan derin çukurluğu işleyerek vadisini oluşturmuştur. Günümüze kadar sayısız taşkınlarla Bozdağ'ın güneyinde bugün Birgi'nin kurulduğu alana yerleşmiştir.

Çalışmamızda öncelikle geneline baktığımız Küçük Menderes ovasının bu aşamada Ödemiş-Birgi yöresine odaklanılmıştır. Bu amaçla, Ödemiş kuzey doğusu ve Birgi çevresindeki morfolojik gelişmeyi aydınlatabilmek için yapılmış sondaj örnekleri değerlendirilmiştir. Yapılan analizlerde bu alüvyon örneklerinin hangi ortamları yansıttıkları belirlenmiştir. Böylece Ödemiş Ovası'nın kuzeyinin ve Bozdağların güney eteklerinin gelişimini açıklamaya bir nebze yardımcı olacak bulgulara ulaşılmıştır. Aşağıdaki bölümde ifade edilen değerlendirmelerde bu özellikler vurgulanmakta ve Holosen öncesi dolgulardan günümüze değin değişen ortamlar karşılaştırılarak ele alınmaktadır. Ancak alanın paleocoğrafya haritalarının hazırlanması oldukça uzun soluklu bir çalışmayı gerektirmekte olup henüz yeterli veri ve tarihlendirme bulunmamaktadır. Bu nedenle ortamlar ve bulundukları alanların paleocoğrafya haritalaması şu aşamada çok genel hatlarıyla daha çok şematik olarak yapılmış, değerlendirmeler daha çok sondaj pro-

filleri ve kesit üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Henüz kesin tarihlemelerin yapılmadığı Birgi konisinin morfolojisi yakın tarihe ait taşkın sedimanı örnekleri ile ilişkilendirilerek açıklanmıştır.

Yüzey Araştırması ve Sondajların Değerlendirilmesi

Birgi Belediyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ve Çekül Vakfı'nın ortak girişimi ile araştırılmaya başlanan ve kent dokusu yeniden restore edilerek ülkemiz kültürüne kazandırılmaya çalışılan Birgi, paleocoğrafya ve jeoarkeoloji alanında ülkemiz için önemli yerleşim merkezlerinden biridir. Bu çerçevede Eylül 2006'da yaptığımız arazi gözlemleri ve araziden alınan dolgu örnekleri ve bu örneklerin laboratuvar analizleri esnasında önemli dolguların gelişimi ile ilgili sonuçlara ulaşılmıştır.

Birgi'de bulunduğumuz süre içinde edindiğimiz izlenimlerde, Birgi'nin tarihi ve kültürel dokusunun bozulmadığı anlaşılmıştır. Yaptığımız arazi çalışmalarında Birgi'nin dağ eteği boyunca uzandığı ve geniş bir birikinti konisi üzerine kurulduğu gözlenmiştir. Akarsuların meydana getirdiği biriktirme ve aşındırma şekilleri vadi boyunca gözlenmiştir. Küçük Menderes ırmağının bir kolu olan Birgi deresinin iki yanındaki birikinti konilerine ait sırtları ve iki yanındaki mahalleleri birbirinden ayırdığı tespit görülmektedir.

Bu perspektifle 2 yıl boyunca hazırlamış olduğumuz çalışma ile havzadan alınacak sediman örneklerinin yerleri belirlendi. Bu saptamayla, Üçkonak yolu üçüncü ve dördüncü yarıntıdan, hamam girişi duvar altından, hamam güney cephesi mermer döşeme altından, hamamda tütek içinden sediman örnekleri alınmıştır. Alınan bu örnekler torbalanıp, isim, tarih ve numaralandırma işlemi yapılarak laboratuvar analizleri için hazır hale getirildi. Laboratuvar'da gerçekleştirilen fiziksel analiz incelemelerinde farklı noktalardan alınan toprak örneklerinin benzer özellikler taşıdığı gözlenmiştir. Bu bölgedeki toprağın bol siltli olması ve mikalı olması toprağın parıltılı tanelerden oluşan görünümünü ortaya çıkarmıştır. Hamam'ın üç ayrı bölümünden alınan sediman örneklerinde ise örneklerin alındığı noktalara göre toprak unsurlarının ve kültürel malzemenin miktar yönünden farklılıklar gösterdiği gözlenmiştir.

Sondajlar ve Değerlendirilmesi

Birgi'nin, Kutlubeyler, Bucak, Türkönü, Küçük Avulcuk köyleri çevresinde yapılmış olan D.S.İ.'ne ve özel sondaj şirketlerine ait sondajların örnekleri Celal Bayar Üniversitesi Laboratuvarlarında değerlendirildi. Tane boyu değerlendirmeleri örnek olarak seçilen aşağıdaki tabloda olduğu gibi veri şablonları (Şekil 4) haline getirilmiş ve tüm tablolar arasındaki ilişkilendirme üzerinde durulmuştur.

Bu metin için seçilen yukarıdaki tane boyutu analizi tablosu Üçkonak yolu doğu yönünde dördüncü yarıntıdan alınan sediman örneklerinin kohesif ve killi olduğu görülmektedir. Demir ve alüminyum oksit bileşenlerini bünyesinde barındırdığı için toprak, kırmızımsı ve kırmızımsı kahverengi renktedir. Yöre insanı bu özelliğinden dolayı sedimana "Kızılgeren toprağı" demiştir. Bu sediman yapılarda duvar ve ara malzemesi-sıva olarak kullanılmıştır. Üçkonak yolundan alınan örneğin organik katkı içerdiği görülmektedir. Bu örnekte geniş taneli çakılların görülmesi daha önce bu bölümde şiddetli akış ile birlikte sellenmenin meydana geldiğim göstermektedir. Bu toprak örneğinde toprağın killi bir yapıda olması toprağa tutucu özelliğini kazandırmıştır. Toprak, Laboratuvar çalışmalarında asite daha az reaksiyon göstermiştir.

Yukarıda ifade edilen örnekte belirtilen yaklaşımla yapılan diğer tüm analizlerin korelasyonu sonucunda Birgi-Üçkonak-Bucak arasında kalan Birgi Birikinti yelpazesi bölgesinde farklı nitelikte unsurlardan oluşan katmanlar tespit edilmiştir (Şekil 4, 6). Birbirinden farklı fiziksel özelliklere sahip bu sedimanlar kesitler ve harita üzerine işlenerek yatay ve dikey doğrultuda değerlendirilerek Birikinti koni ve yelpazelerinin gelişiminin açıklanmasında kullanılmıştır.

Bu çalışmanın sonucunda Geç Pliosen'e tarihlenmesi muhtemel taban dolgularının üzerine Pre-Holosen bir katmanın geldiği, bunun üzerinde Kuvaterner yaşlı olduğu düşünülen bir katman bulunduğu anlaşılmıştır. Sözü geçen tabaka kendi içinde bol siltli yüzey katmanı ve hemen altında yer alan daha az siltli ve daha çok killi bir katman yer almaktadır. Bu tabakalara ait kesin tarihlendirmelerin yapılması mümkün olmamıştır. Ancak, Birgi Dervişağa Medresesi hamamı güney cephesi tütek dip tortuları ve mermer döşeme altı tütek materyalinden alınan sedimanlar (konilerin yüzeyindeki Kuvaterner ait olduğu düşünülen iki katmanın geçiş bölümü) M.S. 1300, 1500 ve 1800 (C14) yıllarına tarihlenmiştir. Bu tarihler yüzeydeki iki farklı özelliğe sahip katmanın geçiş bölümünün genç taşkınlarla şekillenen bir yüzeyi temsil ettiği anlaşılmıştır. Birgi deresi yatağı taşkın dolgularında 1740 (C14) ve 1850 (C14) yıllarına tarihlenen taşkınlar ve en son 1939'da meydana gelmiştir.

Sondaj No	DSİ 35/54000
Derinlik	10-11 M.
Tarih	12.05.2004
Analizi Yapan	Serdar VARDAR
Başlangıç Kuru Ağırlık	70 gr.
Elek Altı Nemi (Toplam Ağırlığa Dahil)	54 gr.

Elek No	Elekte Kalan	Elek No	Elekte Kalan	Eklenik Kalan	Eklenik Kalan
Mesh	gr.	Mesh	%	gr.	%
Mesh 5	1	Mesh 5	1,851851852	1	3,429355281
Mesh 10	4	Mesh 10	7,407407407	5	9,259259259
Mesh 18	3	Mesh 18	5,555555556	8	14,81481481
Mesh 35	4	Mesh 35	7,407407407	12	22,22222222
Mesh 60	4	Mesh 60	7,407407407	16	29,62962963
Mesh 120	9	Mesh 120	16,66666667	25	46,2962963
Mesh 230	13	Mesh 230	24,07407407	38	70,37037037
E. ALTI	16	E. ALTI	29,62962963	54	100
Toplam	54	Toplam	100		

Şekil 4. Birgi Kutlubeyler Tane Boyu Analizi

Yukarıdaki harita ve kesitler üzerinde gerçekleştirilen renklendirmeler birbirinden farklı tane boyutu analizi sonuçları veren sedimanları göstermektedir. Birgi birikinti konisinin temelinde Bozdağlar'ın neotektonik hareketlerle yükselmesi sırasında meydana gelen yamaç aşınmasına ait korelan dolgular bulunmaktadır. Yüzeydeki diğer katmanlara göre daha iri tane boyutunda unsurlardan ve bloklu çakıllı malzemeden oluşan, kızıl-kahverengi (kiremit rengi) olan bu dolgular, metamorfik anakaya üzerindedir. Bozdağ horstu ile Küçük Menderes grabenini ayıran, eğim atımlı normal fay kuşağının bulunduğu Bozdağlar'ın güney eteklerinde, Birgi deresi vadisinin ovaya açıldığı kesimde yayılmaktadır (Şekil 2, 3, 7). Yer yer farklı kotlarda görülen dolguların bu fayın etkisi ile parçalı bir görünüm sunması

aşınma-birikme sürecinin devam etmekte olan tektonik ile eş zamanlı geliştiği izlenimini vermektedir. Tabakaların birbirinden farklı konumlarda bulunmasına karşın eğimlerinin ve uzanışlarının kendi arasında uyumlu olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum tektonik ile eş zamanlı bir birikmeyi göstermektedir. Birgi deresinin Küçük Menderes ovasına açıldığı bölümde var olan birikinti konisi sisteminin temelinde ve vadilerin kök bölümünde bu sedimanlar rahatlıkla ayırt edilebilmektedir (Şekil 6). Haritada etek çizgisi güneyinde dar alanlarda ve yarıntıların kök bölümlerinde bulunan kiremit rengi ile renklendirilmiş dolgular Küçük Menderes grabenindeki sedimantasyon için temeli teşkil etmektedir (Şekil 6). Kuvaterner boyunca devam eden sedimantasyona ait dolguların temelinde bu birim yer almaktadır.

Şekil 5. Birgi Birikinti Konisi

Kiremit renkli temel dolguların üzerine gelen nispeten daha küçük çakıllı ve çok daha gevşek özellikte olan dolgu birikinti koni sistemine ait sistemin temelinin şekillendiği dönemi temsil etmektedir. Koni üzerindeki yarıntıların incelenmesi sırasında temel üzerini örterek yayıldığı tespit edilen bu dolgu kesitte ve haritada zeytuni yeşil renkte gösterilmiştir. Bu ve daha temeldeki kiremit renkli dolguların üzerinde gelişen parçalı düzlükler birikinti konisindeki geriye aşındırmanın ulaşmadığı alandaki en eski koni yüzeyine ait kalıntı yüzeyin parçaları olarak gözlenmektedir (Şekil 5, 6). Bu yüzey haritada sarı renkle simgelenmiştir. Birgi koni-birikinti yelpazesi sisteminin dolgularında Kuvaterner öncesine ait temel dolguların üzerine gelen belirgin üçüncü katman Holosen-Pleistosen geçişini simgelediğini düşündüğümüz Birikinti konisinin eğimin azaldığı ovaya doğru uzanan yayvan yüzeyine temel teşkil eden sedimanlardır (Şekil 5, 6).

Bu sedimanlar yeşil renk ile gösterilmiştir. Bu dolguların yüzeylerinin Birgi deresi ve Dış Pazar kuru vadisi tabanındaki taşkınlardan gelen sedimanlarla kaplandığı yapılan yüzey çalışmasında saptanmıştır. İrimağzı mevkii - Avulcuk köyü arasındaki alanda bu durum net görülebilmektedir. Bu taşkın sedimanları bugünkü Birgi deresi vadisinde yer alan Dervişağa medresesi mevkiinde tespit edilen taşkın sedimanları ile benzerlik göstermektedir (Şekil 5, 6). Medrese yakınından alınan tarihlemelerin M.S. 1300-1800 yılları arasında olması ve benzer sedimanlara koninin yarıntı bölümünün İrimağzı'na uzandığı alanda rastlanması bu sedimanların korelan olduğunu göstermektedir.

Şekil 6. Birgi Yerleşim Alanı ve Topografik Özellikler

Birgi birikinti konisinin ve Üçkonak-Bucak koni sisteminin birleşmesiyle Ödemiş ovası yönünde her iki koninin etek bölümleri boyunca az eğimli bir düzlük oluşturan dolgular bu bölümde bir birikinti yelpazesi

meydana getirmektedir (Şekil 6). Harita ve kesitte açık sarı ton ile belirtilen yüzey Ödemiş ilçesinin kurulu olduğu alanda gelişen Zeytinlik-Ödemiş birikinti yelpazesi ile birleşmekte ve Günlüce-Birgi arasında Bozdağlar'ın güney eteklerinde geniş bir alana yayılan birikinti yelpaze sistemini oluşturmaktadır. Bu sistem Ödemiş güneyinde Küçük menderes taşkın ovası sedimanlarına kadar azalan bir eğimle ulaşmakta ve Ödemiş Zungurlu Mezarlığı güneyinde silik bir şekilde sona ermektedir (Şekil 6). Bu geniş yelpaze sistemi Kuvaterner dolguları üzerinde gelişmiş genç oluşumlardır. Birgi-Ödemiş yelpaze sistemi güneybatı ucuna doğru üç noktada insan ve çevre arasında son 10 000 yıla dayanan ilişkiler kurulabilmesine yardımcı olacak bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulgu alanlarında yapılacak sondajlar Küçük Menderes ovası ve Birgi çevresine ait arkeolojik bilgilerin beklide yeniden gözden geçirilmesine neden olabilecek nitelikte görülmektedir.

Birgi-Ödemiş Birikinti Yelpazesi Etek Bölümündeki Sedimanlarda Ulaşılan Kültürel Buluntular

Birgi-Ödemiş birikinti yelpazesi sisteminin silik sınırı boyunca Küçük Menderes Taşkın sedimanlarının ulaşamadığı bir hat boyunca Ödemiş-Ovakent yolundaki mezarlık alanı yakınında, Ödemiş müzesinin yaklaşık 2 km güneyinde, Gereli köyü güneyinde olmak üzere 4 noktada yapılan sondajlarda 12-14-17 metre derinlikte kültürel bulgulara ulaşılmıştır. Akarsu taşkın sedimanları ile yelpaze dolguları arasında uzanan bu buluntular Küçük Menderes Ovasında 10.000 yıl geçmişe uzanan yerleşimlerin olabileceğini düşündürmektedir.

1939 Sel Felaketi ve Yerleşime Etkisi

Birgi doğal çevre değişmelerinden etkilenen bir coğrafyaya kurulmuştur. Bir birikinti konisi yarıntısının iki düzlüğü üzerine kurulmuş olan kent, tarihin çeşitli dönemlerinde bu değişimlerden etkilenmiştir. Kent içi değişim Birgi'nin sosyal ve kültürel kimliğini ortaya çıkarmıştır. 1939 Yılındaki sel felaketi doğanın kent üzerindeki en belirgin etkilerinden bir tanesidir. Birgi ve çevresinde İllüstrasyonlar doğal çevre değişmelerine ve kente ait olmak üzere 2 şekilde ele alınmıştır. Bunlardan 1939 yılı taşkın olayı ve Dervişağa medresesi ve demir mağaza illüstrasyonları arasında çevresel etki korelasyonu için 12 noktada sondaj yapılarak 4-10 metre arasında değişen derinliklerden örnekler alınmıştır. Yapılan analizler sonucu malzeme kaynağı ve taşkın alanı ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Birgi deresi, günümüze kadar sayısız taşkınlarla, Bozdağ'ın güneyinde bugün Birgi'nin kurulduğu alana yerleşmiştir. Bu taşkınlardan biri olan 29 Eylül 1939 yılındaki sel kent üzerindeki etkileriyle dikkate değer bir coğrafya konusu olmuştur. Celal Bayar Üniversitesi ekibince yapılan çalışmalarda Birgi deresinde Derviş Ağa Camisi mevkiinde hassas ölçümler ve örneklemeler gerçekleştirilmiştir. Derviş ağa camii'ne kuzeyden bakarak yapılan eski bir fotoğrafın klavuzluğundaki ölçüm şu sonuçları vermiştir.

Caminin bulunduğu dere bölümünde enine alınan bir profilde Taşkın sırasında suyun kapladığı maksimum yüzeyin 102 metreye kadar çıktığı tespit edilmiştir (Şekil 7, 8). Taşkının maksimum seviyesinde talvegde su derinliği 4.5 ile 5.3 metreler arasında olmuştur (Vardar 2007, 2015)(Şekil 7). Buna en güzel kriter Derviş Ağa Camisinin kuzey cephesinde ortadaki pencerenin üzerinde kalan iz bugünkü yüzeyden 3.5 metre yüksekliğindedir. Ayrıca bu iz dere yatağında talvegden yaklaşık 4.5 metre yüksekte kalmaktadır. Çevredeki çok daha eski birikinti konisi dolguları dere yatağından yer yer 30-40 metre kadar yüksekte düzlükler oluşturmuş. Bu balıksırtı şeklindeki düzlükler arasında dere sığ yatağı ile dikkati çekmektedir. Bugünkü İmam-ı Birgivi mevkii yakınında yapılan arazi çalışmaları sonucunda, Birgi deresinin daha önce aktığı daha doğudaki (Taşpazar-Birgi arasındaki) çukurluğu terk ettiği tespit edilmiştir Bu gelişmenin, tektoniğin belirgin etkisiyle sedimantasyon şartlarlarının eşzamanlı gelişimi sonucunda ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Bu veriler Birgi deresinin bu günkü yatağının oldukça genç olduğunu göstermektedir. Aşağıdaki belirtilen sel olayıyla ilgili röportaj yapılan ölçümlerin sonuçlarını ve yorumlarımızı desteklemiştir.

Birgi Deresi yatağında, Küpuçuranlar Kulesi ile Jandarma binası batısındaki yamaçtan alınan sediman örnekleri ile Demir Mağaza temelinden ve yol dolgusundan alınmış örnekler incelendiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmıştır. 1939 taşkını, normal dinamiğinde sadece küçük çakıl, ince kum silt ve kil taşıyabilen Birgi deresi sedimanlarından oluşan zemin dolgusu üzerine daha önce bu boyutta gerçekleşmemiş taşkın sedimanları getirmiştir. İri ve orta bloklu dolgu malzemesi talveg ve yakın çevresinde yoğunlaşırken, Derviş ağa camii adeta sel ortasında bir ada gibi blokları çevresinde toplayan bir engel oluşturmuştur. Böylece camii kuzey duvarı gerisindeki alan iri bloklarla dolmuştur. Tane boyu analizi sonuçları talvegdeki bloklu sedimanların benzerinin, cami çevresi dışında herhangi bir yerde bulunmadığını ortaya koymuştur. Bu iri malzeme zaman içinde çakıl ve kumlu bir sediman ile kaplanmış ve Birgi dere yatağı siltli-ince kumlu sedimanların bulunduğu tek hat olarak ortaya çıkmıştır (Şekil 4).

29 Eylül 1939'daki taşkın Birgi deresinin yatağı boyunca akarsu yatağının her iki yanında yer alan eski dolguları da örtmüş ve kentin bu bölümündeki yeni yapılanma oluşan yeni dolgu yüzeyi üzerinde başlamıştır. Demir mağaza restorasyonu için yapılan temel açmalarında dolgu üzerinde taşkın sonrası gelen daha yeni malzeme ve insanın malzeme üzerindeki etkileri rahatlıkla belirlenmiştir.

Aşağıda tüm ölçüm, analiz ve röportajlara dayanan 29 Eylül 1939 taşkını rekonstrüksiyon kesit ve kroki ile verilmiştir (Şekil 7, 8)(Foto 1). Yukarıdaki bilgiler yapılan ölçümleri teyit etmektedir. Taşkın sırasında debinin bu denli yükselmesi dere yatağının düzensiz morfolojisi, dere yatağı boyunca bulunan ağaçların sökülmesi ve taşkının gücü ile taşınan ağaçlar

köprülerin altını doldurmuş ve suyun yaptığı tahribatı arttırmıştır. Köprülerin yıkılmasına, suyla gelen kayaçlarla birlikte gelen ağaçlar da neden olmuştur. Sonuçta eski çarşıyı büyük ölçüde tahrip eden yaklaşık 67 dükkânı yıkan ve 3-5 kişinin ölümüne neden olan bu sel günümüz koşullarında da tekrar edebilir. Dere ıslahının büyük ölçüde yapılmış olması bu riski biraz olsun azaltmaktadır. Nihayetinde gün mazinin aynasıdır. Birgi'deki dolguların büyüklüğü ve yarıntıların derinliği geçmişe taşınan güncel bilgilerle aydınlatılabilmektedir.

Foto 1. Fotoğrafta, 29 Eylül 1939 taşkını sonrası Dervişağa Camisi kuzey duvarı önüne gelen taşkın dolguları ve taşkın sırasında yükselen suyun duvarda bıraktığı belirgin iz rahatlıkla görülebilmektedir.

Şekil 7. 29 Eylül 1939 Taşkını Sırasında Dervişağa Camisi civarında Birgi Deresi Yatağı ve Çevresini Gösteren Kesit (Vardar 2007, 2015)

Şekil 8. 29 Eylül 1939 Taşkın Rekonstrüksiyonu Krokisi (Vardar 2007, 2015)

1939 yılında meydana gelen taşkın Birgi ve yakın çevresinde birikinti konisi üzerindeki yarıntılarda meydana gelmiş birçok taşkından biridir. Birgi deresi binlerce yıla sığan taşkınlardan etkilenen yerleşim dokusuyla Birgi üzerinde de kentsel doku ve mimari unsurlar üzerinde şekillendirici etki yapmıştır. Taşkınlarla gelen taşları ev ve bahçelere duvar, akarsuya set olmuş, eski köprüleri kendimi yıkan sellerin taşlarıyla inşa edilmiştir. Yıkılan evler ve çarşı yeni alanlara taşınmış ve kent dokusu yeniden biçimlenmiştir. Bu olay doğal çevre değişmeleri ve yaşam arasındaki güçlü ilişkiye en iyi örnektir. Günümüzde birçok kuru vadi ile yarılmış birikinti konisi üzerinde giderek ovaya doğru gelişen belde, tüm mahalleri ile akarsu şebekesi ve onun arasındaki dolgu depolarına kurulmuş ve taşkınlara tanıklık eden bir coğrafi kimlik kazanmıştır. Birgi'deki doğal çevre değişmelerinin etkileri ve eski yerleşim dokusu üzerindeki etkileri yerel halk tarafından turizm bütünü içinde algılanmakta ve özellikle sellerin etkisi eski yapılara zarar veren yıkıcı bir güç olarak görülmektedir (Vardar 2005, Gümüşoğlu 2008; Ünal ve Yücel 2018).

Sonuç

Birgi içinde bulunduğu havzanın tektonik dinamiği ile ortaya çıkan Bozdağ horstunun güney eteklerinde ve Küçük Menderes graben çukurluğunun kuzey kenarında kurulmuş tarihi bir kenttir. Bozdağlar'ın güney eteklerinde derin bir vadi içinde yer alan ve güneye yönelen Birgi Çayı bu vadinin graben düzlüğüne açıldığı bölümde geniş bir Birikinti konisi ve

ovaya doğru bu konilerin birleşiminden oluşan bir yelpaze düzlüğü oluşturmuştur. Birgi bu genç dolgular üzerinde Kuvaterner boyunca meydana gelen yarılmaların oluşturduğu arızalı rölyefe kurulmuştur. Birgi'nin doğusunda kalan Dış Pazar kuru vadisi Birgi çayının daha önce aktığı bir yarıntıyı temsil etmektedir. Muhtemelen neolitik evrede meydana geldiği düşünülen bir taşkınla yatağı günümüzdeki alana yer değiştirmiştir. Daha önceki derin ve dar yarıntıdan daha geniş ve yayvan bir yatak yarıntısına yerleşmiştir. Antik çağ ve bronz çağına ait olabileceği düşünülen unsurların bu değişim sonrası ortaya çıkan yüzey üzerinde kurulmuş olması ve neolitik döneme ait tüm buluntuların daha çok geniş birikinti yelpazesinin silik eteklerinde yer alması, bu değişimin yaşının neolitik ve sonrası olduğunu düşündürmektedir. Bizans ve sonrası Birgi çayı vadisi doğusundaki yayvan dolgu sırtlarında başlayan yerleşimler, Selçuklu evresinde Bozdağlar'ın güney eteklerine doğru gelişmiş, Osmanlı döneminde eteklerden güneye doğru yayılma göstermiş, Cumhuriyetin ilk yıllarında ise Dervişağa Camisi güneyine doğru gelişerek ovaya doğru yönelmiştir (Meriç 1988; Yavuz 1999, 2005). 1939 yılındaki büyük taşkın bu kentsel gelişmeye yeni bir yön vermiş ve Camii güneyindeki eski Birgi çarşısı bugünkü Küp Uçuranlar Kulesi doğusuna taşınmıştır.

Birgi ve yakınındaki en dikkat çekici veri Birgi-Üçkonak Birikinti yelpazesi ile Zeytinlik Birikinti yelpazesinin birleştiği alanda bugünkü alüvyal yüzeyin 10 ile 17 metre altında ulaşılan arkeolojik buluntulardır. Bu buluntulara ait ilk değerlendirme neolitik evreye ait olabilecekleri yönündedir. Buluntularla ilgili güvenilir verilere ulaşılmamıştır. Bu durumu aydınlatabilmek için alüvyal dolguda sondajlar planlanmıştır. Ovada yapılacak sondajlarla incelenecek yeni buluntular ve bilimsel verilerle değerlendirilecektir. Şu aşamada yapılabilecek en genel yorum Küçük Menderes Havzası yerleşim tarihinin beklenenin ve bilinenlerin aksine daha geçmiş dönemlere neolitiğe kadar uzanabileceği yönündedir.

Sonuç olarak, Birgi ve Ödemiş yakınında yerleşim evreleri 3 dönemde ele alınabilir gibi görülmektedir. Bunlar Erken Yerleşim evresi (neolitik), orta yerleşim evresi (tunç çağı çevresinde) ve Antik çağ ve sonrası genç yerleşim evresidir (Şekil 6). Yerleşimler neolitikte Bozdağların güney eteklerinin açıklarına uzanan yelpaze sisteminin etek bölümlerinde bulunmuş, bronz çağ ve sonrasında ova ortasına doğru gelişen yerleşimler antik çağ ve sonrasında yeniden dağların etek bölümlerinde çekilmiştir. Yapılması planlanan alüvyal jeomorfoloji araştırması ile bu konuda güvenilir verilere ulaşılacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Atalay İ. (1998) Paleoenvironmental Conditions of Late Pleistocene and Early Holocene in Anatolia, Turkey. Quaternary Deserts and Climatic

Changes (Eds. A.S. Alsharan, K.W. Glennie, G.L. Whittle, C.G.St. C. Kendal), Balkema Pub. P. 227-238.

Bozbay E., Kozan A.T., Bircan A., Öğdüm F. (1986) Küçük Menderes havzasının (batı ve orta bölümü) jeomorfolojisi. M.T.A. Rapor no 80008. Ankara.

Dora O.Ö., Candan O., Dürr St. and Oberhanslı R. (1995) New evidance on the geotectonic evolution of the Menderes Massif. International Earth Sciences Colloquıum On The Aegean Region (IESCA), s. 53-72, İzmir.

Ercan T. (1982) Batı Anadolu'nun Genç Tektoniği ve Volkanizması.Türkiye Jeoloji Kurultayı,. Ankara.

Gözenç S. (1978) Küçük Menderes Havzasında Arazi Kullanışı ve Sınıflandırması, İstanbul. Üniv. Yay. No: 2396. İstanbul.

Gümüşoğlu F. (2008**)** Birgi'de Toplumsal Yaşam ve Değişim, Bir Belde Monografisi, Bağlam Yayınları.

İzdar E. (1971) Introduction to geology and metamorphism of Menderes Massif of Western Turkey. in Geology and History of Turkey. Ed. by A.S. Campbell. S.495-500, Tripoli. Libya.

Kayan İ. (1988) Late Holocene sea-level changes on the Western Anatolian coast. Paleogeography, Paleoclimatology, Paleoecology.68,2-4: 205-218. Special issue: Quaternary Coastal Changes. Ed.by P.A. Prizzoli-D.B. Scott. (A selection of paperss presented at the IGCP-200 meetings). Elsevier Science Publishers B.V. Amsterdam.

Kayan İ. (1999) Alluvial Geomorphology of the Küçük menderes plains and geo-archaeological interpretations on sites of Ephesos. Atken des Symposium Wien 1995. Archeologische Forschungen Band 1. p. 373-379. Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenchafen, ISBN 3-7001-2732-4.

Koçman A. (1989) Uygulamalı Fiziki Coğrafya Araştırmaları ve İzmir-Bozdağlar Yöresi Üzerine Araştırmalar. Ege Üniversitesi. Edeb. Fakültesi Yayınları. no: 49, İzmir.

Meriç R. (1988) Antik dönemde Küçük Menderes havzasının tarihsel coğrafyasına genel bakış. Ege Coğrafya Derg.,4, s.202-211, İzmir.

Rojay B. ve Arkadaşları (2005) Plio-Quaternary evolution of the Küçük Menderes Graben Southwestern Anatolia, Turkey. Geodinamica Acta 18,3-4, 317-331.

Savaşçın M. Y. (1982) Batı Anadolu'nun Genç Tektoniği ve Volkanizması. Türkiye Jeoloji Kurultayı. Ankara.

Ünal Ç., Yücel B. (2018) Kırsal Turizmin Geliştirilmesi ve Yönetilmesinde Yerel Halkın Algı ve Tutumları. Ödemiş/Birgi Örneği. Doğu Coğrafya Dergisi: Haziran-2018, Yıl:23, Sayı: 39, Sayfa:113-130.

Vardar S., Sanöz E. (2004) Deprem gerçeği ve Küçük Menderes Havzası yakın çevresinde depremsellik. Ekoloji Magazin Dergisi, Ekim-Aralık, 42-45, İzmir.

Vardar S. (2005) Tarihsel Coğrafya Perspektifinden Birgi. Ekoloji Magazin Dergisi, Temmuz-Eylül, 80-83, İzmir.

Vardar S., Sanöz E. (2006) Torbalı Ovasının Kuzey ve Güney Kesimlerinin Alüvyal Gelişimi ve Doğal Ortam Değişmelerinin Etkileri, Ekoloji, 15, 59, 1-6, İzmir.

Vardar S. (2007) "1939 Taşkın Genliği İncelemesi, Taşkınların Çevresel Etkilerine Antik Çağdan Günümüze Bakış" , Küçük Menderes Havzası Coğrafi Veri Projesi Raporu.

Vardar S. (2015) Küçük Menderes Havzası Doğu Bölümünde Paleocoğrafya Araştırmaları, Ödemiş Ovasında Jeoarkeolojik Değerlendirmeler, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 107, İzmir.

Yavuz B. G. (1999) Ödemiş'in Tarihi, Okyanus Bas. Yay. ve Tic. İzmir.

Yavuz B. G. (2005) Birgi Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi, Tarihi Yerleri, Birgi Kent Kitaplığı.

İZMİR/ÇİĞLİ'DE SANAYİ GELİŞİMİNİ SAĞLAYAN YEREL DİNAMİKLER /

Çiğdem Ünal - Beycan Hocaoğlu - Besime Yücel - Serdar Vardar

(Prof. Dr.; İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi - Dr. Öğr. Üyesi; İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi - Arş. Gör. Dr.; İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi - Dr. Öğr.; Üyesi İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)

Giriş

Türkiye'de 1950'li yıllarda başlayan sanayileşme bir yandan kentlerin gelişmesinde ve biçimlenmesinde etkili olurken, bir yandan da kurulduğu sahanın yerel dinamiklerine bağlı olarak gelişme göstermektedirler. Kurulan sanayinin gelişmesinde, önem kazanmasında veya önemini kaybetmesinde etkili olan yerel ve bölgesel dinamiklerin yanında, sahip olduğu ekonomik fonksiyonların gelişim ve değişim süreci de önemlidir. Zamanla kentsel yerleşmelerin sosyo ekonomik gelişimini etkilemekte olan bu fonksiyonlar; çevreyi ekonomik ve mekânsal olarak yönlendiren bir yapının da oluşmasına neden olmaktadırlar.

Şehir yerleşmelerinde sanayi faaliyetleri hiç kuşkusuz birden bire ortaya çıkmamaktadır. Başka bir anlatımla sanayi üretimi çok küçük işletmeler şeklinde de olsa her şehirde kuruluşundan itibaren rastlanan faaliyetlerin başında gelmektedir. Bu faaliyetler, yerleşme alanı içerisindeki nüfusun ihtiyaçlarını karşılama zorunluluğundan doğmuştur (Ağaoğlu vd. 2012:156). Ancak gelişmiş büyük kentlerin, sanayinin gelişimi için çekici odak noktaları oluşturması yanında bu alanların sahip olduğu yerel dinamikler de sanayileşme de önemli bir rol oynamıştır. Bu sahalarda yeni oluşan sanayi odakları ise zamanla mekânsal farklılıkları dengeleyici unsurlar olarak algılanmaya da başlamıştır. Türkiye'de bölgesel politikaların giderek daha az korumacı ve daha az müdahaleci olması sanayi yığılmalarına neden olmaktadır. Mevcut sanayi kuruluşları belirli bölgelerde yığılmakta, özellikle de gelişmiş yörelerde metropoliten kent ve çeperlerini tercih etmektedirler. Bu anlamda İzmir metropoliten alanı da ülke düzeyinde önemli yığılma bölgelerinden biri olarak ortaya çıkmakta, Ege Bölgesi'nin ve İzmir ilinin sınırlarında kendi aralarında yarışan sanayi odak noktaları da oluşmaktadır (Karataş, 2006; 50-51).

Şekil 1. Çiğli-İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesinin Konumu

İzmir'de sanayileşme süreci ile mekânsal gelişim sürecine bakıldığında 1950'li yıllara kadar sanayi yer seçimi kentin merkez sınırları içinde ön plana çıkarken 1950'li yıllardan sonra Aru planının[3] yönlendirilmesiyle kentin doğusunda yer alan belediyeler önem kazanmıştır. Bu dönemde gelişmeye başlayan Pınarbaşı, Bornova, Gaziemir, Çamdibi, Kemalpaşa ve Çiğli 1970'lerde kentin sanayi bölgeleri haline gelmiştir (Karataş, 2006a: 200). Günümüzde sanayi kuzey, güney ve doğu yönünde olmak üzere üç kuşak halinde bir gelişim göstermektedir. Kuzeye doğru İzmir – Çanakkale karayolu boyunca ilerleyen sanayi kuşağının en güneyinde Çiğli bulunmakta ve bu kuşak Menemen üzerinden Aliağa'ya kadar devam etmektedir. Güney yönlü sanayi kuşağı İzmir – Aydın karayolu çevresinde Menderes ve Torbalı hattı boyunca genişlemiştir. Bornova'dan Kemalpaşa ilçesine doğru gelişen sanayi kuşağı, yine karayolu boyunca ilerleme göstermektedir.

Kuzey yönünde gelişen sanayi kuşağının en güneyinde yer alan, İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesinin kurulma çalışmalarına 1982 yılında başlanmış ve 1990 yılında faaliyete geçirilmiştir. Bu araştırmada Çiğli ilçesinde sanayinin gelişiminde etkili olan yerel dinamiklerin tespiti ve bunların etkileşiminin analiz edilmesi hedeflenmiştir. Büyük ölçüde saha gözlemlerine dayalı olarak elde edilen bu araştırmanın sonuçları; "Çiğli İlçesinin Sanayisiyle" ilgili yapılacak diğer çalışmaların başlangıcı olması açısından önemlidir.

[3] 1950 yılında kent nüfusu 230 bin iken, 2000 yılında 400 bine ulaşacağı hesabı ile Uluslararası İzmir Şehir İmar Planı yarışması düzenlenmiştir. Prof. Mimar Kemal Ahmet Aru, mimar Emin Canbolat, mimar Gündüz Özdeş'ten oluşan ekibin kazandığı yarışma sonunda hazırlanan imar planları 1955 yılında onanmıştır.

1. Çiğli'de sanayinin gelişimini etkileyen yerel dinamikler

Sanayileşmedeki gelişmelerde yerel dinamiklerin göz ardı edilmemesi; bölge ve kent düzeyinde coğrafi değişkenlerin üstünlüğünü ortaya koyarken aynı zamanda; rekabet güçlerini de ortaya çıkarmaktadır. Sanayi mekân ilişkisini farklı bir boyuta taşıyan bu bakış açısı ayrıca, sanayi odaklarının gelişmesi ve büyümesindeki üretim biçimlerinin tanımlanmasına da katkı sunmaktadır. Kurulduğu Çiğli ilçesinde yerel dinamik koşullarının uygun ve çeşitli olması İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesinin gelişimini hızlandırmıştır. İlçede söz konusu organize sanayi bölgesi dışında; sahada Ege ve Ata Sanayi Siteleri bulunmaktadır. Yaklaşık 670 işyerinden Ata sanayi sitesi 1998 yılında, Ege sanayi sitesi ise 2011 yılında hizmete sunulmuştur. Her iki sanayi sitesi de, İzmir kentinde yaşayan insanların otomotiv ve buna bağlı olarak ihtiyaç duydukları yan sanayinin geliştiği bir misyonu yüklenmiştir.

1.1. Coğrafi dinamikler

Çiğli İlçesinin kuzeyinde Menemen, güney ve batısında İzmir Körfezi, doğusunda Karşıyaka ilçesi bulunmaktadır. İzmir anakentinin kuzeybatısında Çiğli'de kurulmuş olan Atatürk Organize Sanayi Bölgesi (İAOSB) ülkemizdeki en büyük organize sanayi bölgelerinden biri olup İzmir ve Ege Bölgesi için önemli bir ihracat ve istihdam merkezidir (Şekil 1). 1976 yılında Ege Bölgesi Sanayi Odası tarafından kurulma kararı alınan bölgenin 1982 yılında kuruluş temelleri atılmış ve 1990 yılında faaliyete geçmiştir. Bölgede arsa alımları ve alt yapı çalışmaları devlet kredisi ve sanayici katkısıyla başlanıp tamamlanmıştır (Kaygalak 2006:127). AOSB İzmir limanına 20 km, Adnan Menderes Havaalanına 35 km ve İzmir Tır Gümrük Müdürlüğüne 8 km uzaklıktadır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde, Sanayi Bölgesinin konumu ulaşım avantajları bakımından kilit bir noktada bulunmaktadır.

Şekil 2. AOSB, İzmir Anakent Belediyesi, Sanayi Odası ve İzmir Sanayicilerinin ortak çalışması sonucunda 1982 yılında temelleri atılmıştır.

İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi, Çiğli ilçesi sınırları içerisinde İzmir Körfezinin kuzeyinde eski Gediz Deltası üzerinde yer almaktadır. Topoğrafya açısından düz bir görünüme sahip olan sanayi bölgesinin batısında sulak alanlar, kuzeybatısında Çiğli Askeri havaalanı, kuzeyinde İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, doğusunda Balatçık, Küçük Çiğli, Yeni Mahalle ve Ataşehir mahalleleri bulunmaktadır. Özellikle batıda yer alan sulak alanlar OSB'nin bu yöne doğru mekânsal gelişiminde sınırlayıcı bir rol oynamıştır. Bölgenin faaliyete geçmesi ve büyümeye başlamasıyla kuzeye ve doğuya doğru mekânsal bir gelişim görülmüştür (Şekil 2). Çiğli'nin 1963 yılındaki baskın arazi örtüsü kıyı bataklıklarıdır. Kıyı şeridinden 3 km kadar içerilere uzanan bataklıklar % 49.06'lık bir orana sahiptir. Yapılaşmış alanların oranı 1963 yılında % 10.58 iken, zaman içinde artış göstererek sırasıyla % 23.17 ve % 31.54'e yükselmiştir. Zaman içinde kent, kıyı bataklıkları (Gediz Deltası), maki vejetasyonu ve tarım alanları

üzerinde yayılmıştır. 1963 yılında tarımsal üretim kıyı bataklığının gerisinde ve maki vejetasyonları ile kaplı alçak yamaçların doğusundaki düz alanlarda yapılmaktadır. 1995 yılında bu bölgelerdeki tarım alanları büyük ölçüde yerleşim alanlara dönüşmüştür. 1963 yılında % 4.86'lık bir orana sahip olan orman vejetasyonu, zaman içinde tarım arazilerinin açılması ve yangın gibi nedenlerle tahribata uğramıştır. Güney-doğu bakılı yamaçlarda yapılan ağaçlandırma çalışmalarına rağmen, 1995 yılında % 4.73, 2005 yılında ise ancak % 4.83 değerine ulaşabilmiştir. Maki vejetasyonu, 1963-2005 yılları arasında yerleşim alanlarının genişlemesi ve tarım arazilerinin açılması gibi nedenlerle yarı yarıya azalmış ve parçalanmaya uğramıştır (Hepçan ve diğ. 2005;357-358).

Günümüzde devam eden hızlı konut gelişimi, Çiğli Atatürk Organize Sanayi Bölgesi'nin doğusuna kadar ilerleyerek alanın sınırlarına kadar dayanmıştır. Bunun yanı sıra yine alanın kuzey doğusunda yer alan Çanakkale yolunun doğusunda toplu konut alanları gelişimi giderek yoğunluk kazanmaktadır. Bu durum alanda çalışan işçi ve personelin barınmaları açısından önemli bir kolaylık sağlamaktadır.

Foto 1. Çiğli Atatürk Organize Sanayi Bölgesi, birçok diğer organize sanayi bölgesinden farklı olarak, sadece sanayi alanı olarak değil aynı zamanda önemli bir ticaret alanı olarak da gelişmeye başlamıştır

Sanayinin kuzey ve doğu yönlü genişlemesi ve aynı zamanda bu kesimde yer alan mahallelerden de sanayi alanına doğru konut yoğunlaşmalarına neden olmuş ve kentsel gelişimi de bu yönde şekillendirmiştir. Zamanla kent içi sanayi haline gelen İAOSB çevresindeki yerleşmelerde de; çevresel, ekonomik ve sosyokültürel birtakım değişiklikleri ortaya çıkarmıştır. Göç alışverişleri, gecekondulaşma, çevresel sorunlar, sanayinin gerek fiziksel gerek ekonomik gelişime olan katkıları; pozitif veya negatif yönlü olan bu değişimlerden bazılarını oluşturmaktadır. İlk dönemlerde

kentsel ölçekte bir öneme sahip olan İAOSB bugün bölgesel ve ulusal ölçekte paya sahiptir. 624 hektar alana sahip olan bölgenin %73'ü sanayi parseli olup, bu parsellerinin %91'inde üretim yapılmaktadır (Ünal vd, 2016;63). 2018 verilerine göre Bölgede 584 firma faaliyette bulunmakta olup yaklaşık 37 bin kişilik bir istihdam kapasitesi bulunmaktadır.

Çiğli'de ilk yerleşimin, 19. yüzyılın sonlarına doğru, 1893 yılında Balkanlar'dan göç eden Türk kökenli göçmenler ile birlikte gelişmeye başladığı bilinmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ve daha sonra yapılan mübadeleler çerçevesinde Batı Trakya'dan gelen Türklerin yerleştirilmesiyle ilk etapta köy olarak kurulmuş, 1956 yılında belediye statüsü almıştır. 1981 yılında Milli Güvenlik Konseyi'nin kararıyla İzmir Belediyesi sınırları kapsamına alınmıştır. Büyükşehir Belediyeleri Teşkilatlanması ile ilgili 303 sayılı kanunla Karşıyaka Belediyesi'ne bağlandıktan sonra, 1992 yılında ilçe statüsünü kazanmıştır. Sanayileşmenin temellerinin atıldığı 1980'li yıllarında ilçenin gerçek nüfusu hakkında doğru bilgilere ulaşmak zordur. Organize sanayi bölgesinin kurulmasıyla birlikte Çiğli anakenti sanayi ve ekonomik yapısının güçlü olduğu bir ilçe konumuna yükselmiştir. Başlangıçta yerleşme ve çevresindeki nüfustan işgücü ihtiyacını sağlayan, sanayi işletmeleri zamanla büyüyerek ilçe nüfusunda özellikle göçmen nüfusun artmasına neden olmuştur.

Şekil 3. Çiğli Kenti ve yakın çevresinin Bing Maps Aerial uydu verisi görüntüleri

Çiğli ilçesinde sanayileşmenin temellerinin atıldığı 1985 yılı verilerine göre nüfus yaklaşık 16 bin civarında olup bunun %54,9'u erkek nüfustan oluşmaktadır. 2000 yılında nüfusun yaklaşık yedi kat oranında artarak 113 bine yükseldiği görülmektedir. Ancak bu iki dönem arasında nüfus artı-

şıyla ilgili bir değerlendirme yapmak çok doğru değildir. Nitekim bu süreçte Belediye Teşkilatlarındaki değişikliklere bağlı olarak ilçe idari yapılanmasında da önemli değişiklikler olmuş yeni mahalle eklemeleri veya çıkarmaları yapılmıştır. 2017 yılında ilçenin nüfusu yaklaşık 190 bin kişiye ulaşmış olup bunun %49,9'u erkek nüfustan meydana gelmektedir. Ancak sanayinin gelişmesinde etkili olan yerel dinamiklerden birisinin de ilçede ve yakın çevresinde ki işgücü varlığı olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Tablo 1. Çiğli İlçesinde nüfus gelişimi

Yıllar	Toplam Nüfus	Erkek	Kadın
1985	16129	8863	7266
2000	113543	57259	56284
2015	182349	91242	91102
2017	190607	95151	95456

Kaynak: TÜİK Verileri

Sanayilerin kuruluş yerleri, gelişmeleri açısından önem taşımakta ve maliyetleri düşürerek zamanla kâr amacı yüksek olan önemli işletmelere dönüşmelerine neden olmaktadır. İzmir'de sanayinin yoğunluk kazandığı akslardan biri olan Çiğli ilçesinde sanayinin kurulması ve gelişmesinde; kentsel merkezlerle bağlantısını kolaylıkla sağlayan ulaşım aksların varlığı ve kentsel işlevlere yakınlığı, geniş ve düz bir coğrafi alan sahip olması, tüketim merkezlerine, enerjiye, işgücüne yakınlığı ve elverişli iklim koşulları, önemli coğrafi dinamiklerini oluşturmuştur. Çiğli, kuzeybatı ilçelerine hâkim bir noktada bulunmaktadır ve İzmir'in en uzun sahil şeridine sahip ilçesidir. Ayrıca Alsancak Limanı'nın alternatifi olabilecek ikinci bir liman yeri mevcudiyeti (Sasalı), demiryolu ağının mevcut olması ve toplu konut alanlarına uygun alanların bulunması; sanayinin gelişimini sağlayan diğer faktörlerdir. Sanayi ve ticaret merkezi olması, tarım ve sanayinin bir arada bulunması ve Organize Sanayi Bölgelerinin işgücü ihtiyacını karşılayacak nitelikli nüfusa sahip olması; bu dinamiklerin etkisini daha uzun yıllar sürdürebileceğini göstermektedir.

Foto 2. İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi kentsel ölçekte olduğu kadar, bölgesel ve ülkesel ölçekte de önemli bir sanayi bölgesidir (https://www.google.com.tr/search?q=izmir+atatürk+organize+sanayi+fotoğrafları&tbm)

1.2. İktisadi dinamikler

İzmir'de bir organize sanayi bölgesi kurulması fikri ilk olarak 1968 yılında İzmir Nazım Plan çalışmaları sırasında ortaya çıkmıştır. 1/25.000 ölçekli İzmir Nazım Plan projesi 4.1.1973 tarihinde bitirilmiş olan alan İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi (AOSB) olarak belirlenmiştir (EBSO 1981). Organize Sanayi Bölgeleri, son 50 yıldan bu yana planlı kalkınmanın bir gereği olarak, beş yıllık planlarda ve sanayi gelişim mevzuatlarında yer almaktadır. Bu şekilde planlanan sanayi bölgeleri ileri teknoloji gerektiren büyük sanayi projeleridir.

İktisadi dinamiklerin başında gelen sermaye, şüphesiz bir bölgede sanayinin kurulumu ve gelişimi için yatırımı sağlayan en önemli faktördür. Ege Bölgesinde, dolaysıyla İzmir'de de imalat sanayinin 1970'li yıllardan itibaren hız kazandığı görülmektedir. Bu süreçte nüfusun ve ülkenin ihtiyaç duyduğu sanayi mallarını üretmek amacıyla Organize Sanayi Bölgeleri kurulmaya başlamıştır. İzmir'de 1970'li yıllarda kurulması kararı alınan OSB'den birisi de Atatürk Organize Sanayi Bölgesidir. OSB modeli; sanayi tesislerinin kurulacağı alanda tüm altyapı tesis ve hizmetlerinin Organize Sanayi Bölgeleri Tüzel kişiliği tarafından gerçekleştirilerek yatırımcılara sunulduğu, enerji temini, doğalgaz temini ve pis su arıtma sistemleri gibi hizmetlerin merkezi tesisler olarak kurulup, yatırımcıların tek tek yapmak yerine, topluca hizmet aldığı bir organizasyondur (EBSO, 2017;21). OSB yatırımlarına, Türkiye'de uygulanmakta olan teşvik tedbirlerinin tamamı uygulanmaktadır. Bu bölgeler yatırımları bulundukları bölgenin bir

alt bölgesinde sağlanan oran ve desteklerden yararlanmaktadır. 1976 yılında kurulan İAOSB'de Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO) kurucu ortaklığındadır.

İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi, İzmir'in ve Ege Bölgesi'nin en gelişmiş organize sanayi bölgesi olmasının yanı sıra teknoloji üretimi, yurt içi ve yurt dışı ağ bağlantıları, bilgi alışverişi, yenilik üretimi açısından önde gelen bölgelerinden birini oluşturmaktadır (Karataş, 2006b:169).

Günümüzde üretim teknolojileri de yenilikçi düşünce sayesinde değişmekte ve gelişmektedir. Montaj, üretim pazarlama gibi aşamalarda kullanılan en yeni teknoloji, şüphesiz üretimin daha da artmasına neden olmaktadır. Uluslararası rekabet düzeyine erişebilmek ve rekabet edilen firmalar arasından öne çıkabilmek ancak ve ancak sektörün kendi yapısına uygun, en ileri teknolojiyi kullanması ile mümkündür. İAOSB'de yer alan firmaların hemen hemen tamamının teknolojiyi çok yakından takip ettikleri faaliyet raporlarında açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca OSB'lerin küresel ölçekte rekabet edebilmesi ve ekonomiye katlılarının artırılması için uygun fiziki koşulların sağlanması konusunda, Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığından destek almaları da; sahip oldukları iktisadi dinamiklerin canlı kalmasını sağlamaktadır. Türkiye'nin en önemli uluslararası fuarının İzmir'de yer alması, serbest bölgenin kurulmuş olması yabancı sermayeyi İzmir'e çekmiş ve AOSB'nin yabancı yatırımcıların da bulunduğu bir sanayi alanına dönüşmesine neden olmuştur (Bölgede 30'a yakın yabancı yatırımcı vardır). İhracata dayalı sanayileşme politikaları, ihtisaslaşma, kısacası üretim ve ticaret faaliyetlerinin küreselleşmesi; Atatürk Organize Sanayi Bölgesinin iktisadi dinamiklerini hızlandırmıştır.

İAOSB'nin altyapısı hazırlanması, teşviklerle desteklenmesi, kurumlaşarak organize olması, önemli sanayi gruplarını da içinde barındıracak şekilde düzenlenmesi; politik ve iktisadi dinamiklerin planlı bir şekilde kullanıldığını da ortaya koymaktadır.

1.3. Diğer dinamikler

İOSB'nin gelişme sürecinde diğer yerel dinamiklerin olumlu katkısını da gözlemek mümkündür. Sanayi geçmişi oldukça eskiye dayanan İzmir'de, yerel ekonomik kalkınmayı desteklemekle sorumlu olan merkezi kuruluşların yerel teşkilatlarını güçlendirdikleri ve yerel sanayi kuruluşları ile işbirliğine yönelik ortaklıklar kurdukları gözlenmektedir. İzmir'de 1965'lerden sonra daha hızlı gelişmeye başlayan sanayileşme süreci sonucunda, sanayinin özellikle kentin hinterlandıyla ilişkisini sağlayan ana ulaşım aksları üzerine kaydırıldığı görülmektedir. Belirlenen bu yoğunlaşma alanlarından biri olan İAOSB aynı zamanda bir çekim noktasını oluşturmuş ve Çiğli'nin kentsel gelişiminde de önemli bir rol oynamıştır.

Genellikle İAOSB yönetimi çabalarıyla oluşan diğer dinamikler çeşitlilik göstermekte ve sanayinin gelişimde önemli bir rol oynamaktadır. Bu faaliyetleri şu başlıklar altında toplamak mümkündür;

Üniversite-sanayi işbirliği kapsamında yapılan çalışmalar: (Ar-Ge) alanlarında üniversitelerin katkıları tartışılmazdır. İAOSB'nin İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesine yakın olması ve Ege Üniversitesiyle daha önceki yıllarda başlayan projeler; Üniversite-sanayi çalışmalarının kolaylıkla gerçekleşmesini sağlamaktadır. Üniversite-sanayi işbirliği ile gereksiz kaynak israfını önlenmekte, kaliteli, yaratıcı ve girişimci insan gücü yetişmesini sağlayacak ve birçok yenilikçi proje hayata geçirilmiştir.

Özel İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi Nedim Uysal Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi: 2014 yılında eğitim öğretime başlayan ve İAOSB yatırımlarıyla kurulan okul 500 öğrenci kapasitelidir. Endüstriyel Otomasyon, Elektrik Elektronik ve Makine Teknolojileri alanlarında eğitim verilmektedir. Her bir alan için özel olarak tasarlanmış atölye ve laboratuvarlarda endüstriyel üretim simülasyonuna olanak veren eğitim ekipmanları bulunmaktadır. Okulda verilen uygulamalı eğitimler sanayide kullanılan robotik üretim sistemlerine uyumludur.

T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından pilot bölge olarak seçilmesi: Yatırım teşvik sisteminde pilot bölge olarak seçilen 19.06.2012 tarih ve 2012/3305 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe giren teşvik sistemi 5 farklı uygulamadan oluşmaktadır. Yatırım teşvik sistemi, ülkenin stratejik sektörleri için önem arz eden ara mallara olan ithalat bağımlılığını azaltma potansiyeli taşıyan yatırımları teşvik etmek amacıyla özel olarak tasarlanmıştır.

Teknolojik ürün destek yatırım projeleri, yeni istihdam teşvikleri: Tekstil sektöründeki KOBİ'lerin kullandıkları malzemelerin kalite düzeylerini arttırmak üzere, malzemelerin kimyasal ve fiziksel testlerini yapmak, bunları belgelendirmek amacıyla kurulan tekstil laboratuvarları, bu alandaki yatırımlara sadece bir örnektir. Ayrıca istihdam alanında sağlanan artılar yanında sadece kadın işgücü artırıma yönelik on dört adet istihdam teşviki yürürlüktedir.

Enerji verimliliği, kaliteli çevre politikaları: Bölgede firmalarının elektrik ihtiyacını karşılamak amacıyla 1996 yılında kurulan ve 1998 yılında ticari işletmeye geçen Ataer enerji santrali 24 saat kesintisiz elektrik enerjisi sağlamaktadır. Doğal gaz ile üretime geçen Ataer elektrik santrali ile en ucuz fiyattan elektrik veren organize sanayi bölgesi olmuştur. Ayrıca bölgede bilgisayar kontrolünde ve dünya standartlarında arıtma yapan 21000 m3/gün kapasiteli, atık su arıtma tesisi de bulunmaktadır (İAOSB tanıtım kataloğu).

KOBİM'in kuruluşu: Bölgede faaliyette olan ve ihracat, yatırım, Araştırma-Geliştirme (AR-GE) destekleri, krediler, teşvikler, E-ticaret konularında KOBİ niteliğindeki firmaları bilgilendirmek, yönlendirmek ve bu fırsatlardan yararlanmalarını sağlamak amacıyla, 2003 yılında, İAOSB Müdürlüğü bünyesinde KOBİ bilgi hizmet gelişim merkezi (KOBİM) kurulmuştur. Bu, Türkiye'de diğer organize sanayilerinin hiçbirinde henüz olmayan ilk uygulamadır. Yine bilgisayar ortamında hızlı bir şekilde iletişimi ve bilgi alışverişini sağlayacak ağ bağlantısı kurulmuş ve müdürlüğe ait web sayfası ile güncel bilgilere ulaşılması kolaylaştırılmıştır (İAOSB raporu, 2005).

Sanayiyle ilgili bütün gelişmelerin takip edilmesi: örneğin Endüstri 4.0[4] ile ilgili bileşenler İAOSB yetkilileri tarafından yakından takip edilmekte ve bu konuda yapılan çalışmalar ve bilgilendirme toplantılarıyla artılar ve eksiler değerlendirilerek, yeni kararlar alınmaktadır.

Çiğli İlçesi yerel yönetimleri OSB'nin kurulmasıyla ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda, hazırladıkları yeni imar planlarında; bölgesel gelişim eğilimlerini ve öngörülerini dikkate alarak, yeni nüfus ve yapılaşma alanları oluşturmaları, ortaya çıkabilecek sorunların belirli ölçüde azalmasına neden olmuştur.

Sonuç ve değerlendirme

Yaklaşık 625 hektarlık bir alanda faaliyetine devam eden AOSB'de 37.000 kişiye, sahada yer alan diğer sanayi siteleri de dâhil edildiğinde yaklaşık 40 bin kişiye istihdam sağlanmıştır. İşletmelerin %10'nunun yabancı sermayeli olduğu AOSB'de, 2018 yılı itibariyle 586 firma faaliyet göstermektedir. Firma sayısında ağırlıklı olarak ilk beş sektör sırasıyla; başka yerde sınıflandırılmamış makine (50), gıda (45), kauçuk ve plastik (44), fabrikasyon metal (36) ve hazır giyim (26) şeklinde dağılım göstermektedir. Bölge'nin yıllık cirosu ortalama olarak 4,5 milyar dolar, ihracatı 2,5 milyar dolar ve ithalatı da 1 milyar dolar civarında gerçekleşmektedir. İzmir ihracatındaki payı yaklaşık %11 civarındadır. KOBİ'lerin %90 ağırlıklı olduğu Bölge'de, üreticilerin 3/4'ü ihracatçı konumundadır (İZKA, 2013;9).

Sanayi Bölgesi yayıldığı alanda mekânsal gelişimini tamamlamış olup son yıllarda çoğunlukla %100 doluluk oranıyla çalışmaktadır. Bu açıdan incelendiğinde gerekli teknik ve sosyal altyapılarını (ulaşım, sosyal donatı alanı, sağlık, eğitim, ekonomik gelişimi destekleyici birimler vb.) büyük ölçüde tamamladığı görülmektedir. Bölgesel bir plan dahilinde büyümesi

[4] Endüstri 4.0 terim olarak dördüncü sanayi devrimi anlamına gelmektedir. İmalat gibi geleneksel sanayiyi bilgisayarlaşma yönünde teşvik etme ve yüksek teknolojiyle donatması projesidir.

ve gelişmesi ekonomik ve sosyal kaynakların ve çevresel değerlerin optimum kullanımı açısından önem taşımaktadır. Çiğli Atatürk Organize Sanayi Bölgesi, birçok diğer organize sanayi bölgesinden farklı olarak, sadece sanayi alanı olarak değil aynı zamanda önemli bir ticaret alanı olarak da gelişmeye başlamıştır. Bugün alanda yer alan firmalar ürettiği ürünleri (özellikle tekstil, hazır giyim, otomobil ve gıda sektöründe) yine bu bölgede kendi parselleri içinde ya da diğer parsellerde satışa sunmaktadırlar.

İzmir sanayinde önemli bir yere sahip olan Atatürk Organize Sanayi Bölgesinin ilk kurulum veya yer seçiminde coğrafi dinamiklerin etkisi büyüktür. Kentsel merkezlerle bağlantısını kolaylıkla sağlayan ulaşım aksların varlığı ve kentsel işlevlere yakınlığı, tüketim merkezlerine, enerjiye, işgücüne yakınlığı, elverişli iklim koşulları bu dinamiklerden en önemlileridir. Sanayi Bölgesinin kuruluş tarihlerinde, ülkede benimsenen ve uygulamaya konulan Kalkınma planlarında; organize sanayi bölgelerine önem verilmiş ve teşvikler artırılmıştır. Dolayısıyla sanayi bölgesi bu aşamada sermaye sıkıntısı yaşamamış ve EBSO kurucu ortaklığında yatırımlarına devam etmiştir. Sanayinin ilk kuruluş aşamasında coğrafi ve iktisadi dinamiklerin etkisi çok belirleyici olsa da bundan sonraki aşamalarda, özellikle gelişim aşamasında yerel politik faktörlerinin etkisinin de önemli olduğunu unutmamak gerekir.

Bugüne gelindiğinde, sanayiye yönelik eğitim kurumlarının varlığı, Ar-Ge çalışmaları ve üniversite- sanayi işbirliğinin uygulamaya dönük götürülmesi, verimlilik ve çevre projelerinin uygulamaya konulması sanayinin başlangıç ve gelişiminde etkili olan yerel dinamikleri daha da güçlendirmiştir. İAOSB kurulduğundan itibaren, İzmir'de bulunan diğer sanayi alanları için de bir cazibe merkezi olmuştur. Nitekim Karataş, 2016 yılında yaptığı araştırmada ilginç sonuçlara ulaşmıştır. "Bir organize sanayi bölgesi/organize sanayi sitesinden yine bir organize sanayi bölgesi/organize sanayi sitesine giden firmalar incelendiğinde ise kent içerisinde yer alan küçük sanayi siteleri arasındaki değişiklikler ile özellikle %60 oranında bu tür sitelerden Çiğli AOSB'ne yönelik yer değiştirmeler gözlenmiştir" (Karataş 2016b 277).

Bugün Çiğli Atatürk Organize Sanayi Bölgesi cazipliğini korumakta olup, tercih edilme nedenlerinin başında yine teşvikler, hazır altyapı sunumu, kesintisiz ve ucuz enerji gelmektedir. Bunun yanı sıra seçkin firmaların bu alanda yer alması alanın çekiciliğini arttıran bir diğer faktör olmuştur. Bölgenin kent içindeki konumu, diğer OSB'lerine yakınlık, müşteriye, hammaddeye ve pazara yakınlık Çiğli Atatürk Organize Sanayi Bölgesi'nin önemini daha uzun bir süre de koruyacağına işaret etmektedir.

Kaynaklar

Ağaoğlu, A., Uğur A., (2012) *Şehir Coğrafyası.* Nobel Yayınları. Ankara.

EBSO (1981) "İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi Talimatnamesi", İzmir, Ege Bölgesi Sanayi Odası.

EBSO (2017) İzmir. Ege Bölgesi Sanayi Odası.

Hepcan, C., Ç., Özeren, M., Hepcan, Ş., Özkan. M., B., (2015). İzmir ili metropol kıyı ilçelerinin peyzaj yapı analizi. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi,* 52 (3):353-362

İAOSB Raporu, (2005) http://www.iaosb.org.tr/

İZKA (2013) 2014-2023 İzmir Bölge Planı, Çiğli İlçe Raporu.

Karataş, N. (2006) Firma kümeleşme eğilimleri üzerine ampirik bir araştırma: İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi Örneği. *Planlama, 3,* 47-57

Karataş, N., (2006a) Ege Bölgesi'nde sanayi gelişim süreci ve mekânsal yansımaları – İzmir örneği. *Selçuk Üniversitesi Karaman İBBF Dergisi, Sayı:11, Yıl:9.*

Karataş, N., (2006b) Yeni bir kümeleşme modeli olarak organize sanayi bölgelerinin yeniden örgütlenmesi (İzmir-Çiğli AOSB Örneği). Dokuz Eylül Üniversitesi Doktora Tezi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı.

Kaygalak, İ. (2006) İzmir'de Karşıyaka-Çiğli aksının kentsel gelişim süreci ve bu gelişimi etkileyen faktörler (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Bölümü

Ünal Ç., Yücel B., (2017) Kent içi sanayilere yerel halkın yaklaşımı. 2nd International Scientific Researches Congress on Humanities and Social Sciences (IBAD-2017). Bildiriler Kitabı ISBN: 978-605-66529-0-5, s.62-78

KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK PROJELERİNİN BÖLGESEL KALKINMADAKİ ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME* /

Serkan KIRIKÇI – Z. Beril AKINCI VURAL

(Arş. Gör.; Süleyman Demirel Üniversitesi– Prof. Dr.; Ege Üniversitesi)

1. Giriş

Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yönetim bilimlerinin üzerinde ilgi ile durduğu bir kavram olmuştur. Üretim teknolojilerinde makineleşmenin etkisi ile birlikte tüketim alışkanlıkları değişmiş ve rekabette yeni boyutlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Önceleri teknolojik adaptasyonun sağlanması ve yeni teknolojilere sahip olma hızı ile avantaj elde etme çabaları ile ilerleyen bu yeni rekabet anlayışı, küreselleşmenin etkisi ile birlikte bilgi paylaşımının artması sonucu yetersiz kalmıştır. Bu süreçte, üretim teknolojileri ve makineleşmenin insana, doğaya ve diğer canlılara etkileri ile de paralel olarak, çalışan hakları, çevre duyarlılığı, ürünün kalite standartları, toplumsal sorumluluklar ve insan hakları gibi kavramlar üzerinden yürütülen yeni bir rekabet anlayışı ortaya çıkmıştır. Küresel rekabette bu yeni kavramlar temelinde yürütülen çabaların bir sonucu olarak kurumsal sosyal sorumluluk kavramı ortaya çıkmış ve yönetim anlayışının çeşitli değişimler geçirmesine neden olmuştur. 21. yüzyıl başlarından itibaren kurumsal sosyal sorumluluk kendisini küresel pazara kabul ettirmiş ve bu yıllardan KSS'ye etki eden boyutlar sıklıkla üzerinde durulan bir hal almıştır. KSS anlayışının bir sonucu olarak kurumlar gerek itibar yönetimi yolu ile rekabet avantajı elde etmek için gerekse toplumsal sorumluluklarını yerine getirmek adına insan hakları, çevre, eğitim, sağlık, yerel kalkınma, spor gibi alanları desteklemiştir.

Kurumların çeşitli alanlarda yürüttükleri KSS faaliyetleri yönetim disiplini içerisinde çeşitli tartışmalara da neden olmuştur. Bir taraftan kurumların toplumdan aldığını topluma geri verme bilinci ile KSS çalışması yürütmeleri doğal bir sorumluluk olarak kabul edilirken diğer taraftan kurumların rekabet avantajı elde etmek için bu yönlü çalışmalar yürütmeleri etik açıdan uygunsuz bulunmuştur. Bu tartışmalar sonucunda KSS anlayışı ile yürütülen projelerin hangi özellikleri barındırması gerektiği ve kurumların bu projeler üzerinden paydaşlarla ilişkilerini nasıl yönetmesi gerektiği üzerine çeşitli öneriler ortaya atılmıştır. Ortaya atılan bu öneriler kurumların KSS kapsamında yürüttükleri faaliyetlerden ayni ya da nakdi bir fayda gözetmemeleri gerekliliği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yani kurumlar KSS projelerini topluma olan borçları kapsamında yürütmelidirler ve bu bilinci iş süreçlerine dahil etmelidirler.

Kurumların KSS kapsamında desteklediği önemli alanlardan biri de bölgesel kalkınma olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkelerin kalkınmada geri kalmış bölgelerinin gelişmiş bölgeleri ile aralarındaki farkın giderilmesine yönelik çeşitli çalışmaların yürütülmesi olarak tanımlayabileceğimiz bu alan, son yıllarda ilgi ile üzerinde durulan KSS alanlarından biridir. Özellikle az gelişmiş ya da gelişimini tamamlayamamış ülkelerde, bölgesel eşitsizliğin giderilmesi adına, çeşitli sosyal sorumluluk projeleri yürütülmektedir. Ülkelerin bölgesel kalkınma politikaları ile de paralel bir biçimde ilerleyen bu projeler özel sektör, kamu ve sivil toplumun ilgisini çekmektedir. Bu çalışmada ise bölgesel kalkınmada kamu, özel sektör ve sivil toplumun üzerinde durduğu önemli bir etken olarak karşımıza çıkan KSS projelerinin, yürütüldükleri bölgelere hangi yönlerden ne gibi katkılar sağladıkları ya da sağlamadıkları incelenmiştir.

2. Kurumsal Sosyal Sorumluluk

Latince *socius* kelimesinden Fransızcaya *social* olarak geçen sosyal kelimesi (Brezinka, 1944, s.5), TDK tarafından toplumsal anlamına gelen bir sıfat olarak tanımlanmıştır (TDK, Türk Dil Kurumu, 2006). Sözcük ayrıca Fransızca ve İngilizcedeki kullanımlarına paralel olarak dilimizde dostluk ve yoldaşlık eden, cana yakın anlamında da kullanılmaktadır. Sorumluluk sözcüğü ise yine TDK tarafından; kişinin kendi davranışlarını veya yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet olarak tanımlanmıştır (TDK, Türk Dil Kurumu, 2006). Sosyal sorumluluk ise literatürde bireysel ve kurumsal sorumlulukları kapsar biçimde iki farklı anlamda ele alınmıştır.

Kurumsal sosyal sorumluluğun doğru bir şekilde anlaşılması ise, özellikle, kurum tarafından gerçekleştirilen kurumsal bir eylemin sosyal bir performans olarak değerlendirilebilmesi ve bu sosyal performansın kuruma kazandırdığı ekonomik etkinliğin ölçülebilmesi için oldukça önemlidir (Schreck, 2009, s.5). Bu anlamda KSS'nin- özellikle modern bir yönetim uygulaması olarak ele alınmaya başlandığı son 30 yıllık süreçte (L'Etang & Pieczka, 2002, s.157)- farklı çalışma alanlarından akademisyenler ve komitelerce yapılmış birçok tanımı bulunmaktadır. Bu tanımlardan bazılarına yer vermek gerekirse; öncelikle, World Business Council for Sustainable Development (Sürdürülebilir Gelişim için Dünya İş Konseyi), kurumsal sosyal sorumluluğu, işletmelerin çalışanlarla, aileleriyle, yerel toplumla ve -daha kaliteli bir yaşama sahip olmak için- geniş anlamıyla toplumla birlikte çalışarak sürdürülebilir ekonomik gelişime katkıda bulunma yükümlülüğü olarak tanımlamaktadır (Sohodol Bir, 2008, s. 16).

Birleşik Krallık hükümetinin Ticaret ve Sanayi Bakanlığı sponsorluğundaki Kurumsal Sorumluluk Grubu ise KSS'yi şu şekilde tanımlamaktadır (Clement-Jones, 2005, s. 8):

"KSS bir kuruluşun hem doğrudan paydaşlarına hem de faaliyet gösterdiği

topluma yaptığı toplam etkinin yönetilmesidir. Herhangi bir kurumun, yalnızca seçtiği bir sosyal probleme yönelik topluma katkı sağlamak adına fon ayırması ve bu alanda uzmanlaşması değil, aynı zamanda bu kurumun yönetiliş biçimine, misyon ve değerlerinin oluşturulmasına, paydaşları ile etkileşime geçmesi sürecine kadar KSS bilincini yerleştirerek, KSS'nin etkisini ölçüp sürekli raporlaması ile ilgili bir yaklaşımdır"

Vogel (2005) ise tanıma başka bir boyut getirerek, KSS'nin kurumların topluma karşı gönüllü sorumluluklarını yerine getirmelerinden ibaret olmadığını, her kurumun toplumsal sorumluluklarının sınırlarını da genişletmekle yükümlü olduğunu dile getirmektedir (Vogel, 2005, s. 171). Bundan önce, McWilliams ve Siegel (2001)'de benzer bir tanım yaparak, KSS'den kurumların çıkarları ve yasal zorunluluklarının ötesinde, sosyal bir iyiliği daha ileriye taşımak için gerçekleştirmesi gereken eylemler olarak söz etmektedir (McWilliams & Siegel, 2001, s. 117). Böylelikle her iki tanımda da kurumların bütüncül anlamda toplumsal iyileşmeye katkı sağlaması gerektiği söylenmektedir.

Özellikle 90'lı yıllar sonrasında üzerinde sıklıkla durulan KSS kavramına (Akıncı Vural & Coşkun, 2011, s. 61) dair tanımlamalar da zaman içinde küçük çaplı değişimler geçirmiştir. Örneğin Deren (2009) yaptığı tanımda paydaş çıkarlarını ön planda tutarak KSS'yi "şirketlerin kâr amaçlı operasyonundan etkilenen bütün unsurlara zarar vermemek ya da bir fayda sağlamak için doğrudan kâr amacı gütmeksizin yaptığı her türlü etkinlik" olarak ele almıştır (Deren van Het Hof, 2009, s. 7). Ancak yapılmış tanımların hemen hepsi şu 4 unsuru barındırmaktadır (Sönmez & Bircan, 2004, s. 479):

- Kurumların tek sorumluluğu kâr elde etmeye yönelik ürün veya hizmet üretmek değildir.
- Kurumlar, ortaya çıkmasına neden olan unsurlardan bir tanesi oldukları, toplumsal- sosyal sorunlara yönelik çözüm üretme sorumluluğuna sahiptir.
- Kurumların sorumluluk alanına sadece hissedarları girmez, ayrıca faaliyet gösterdikleri çevreye ve topluma karşı da- birer sosyal paydaş oldukları için- sorumludur.
- Kurumlar sadece ekonomik değerlere odaklanmamalı, temel insani değerlere de hizmet etmelidir.

Tanımların çeşitliliğinden de anlaşılacağı gibi KSS, anlamsal değişimi devam eden ve bu nedenle de tümüyle hemfikir olunmuş bir tanımı henüz olmayan bir kavramdır (Ersöz, 2007, s. 21). Ancak tanımların ortaya koymuş olduğu bazı temel prensipler KSS'nin anlamsal yapısını belirlemekte yol gösterici niteliktedir. Bunlar;

- Öncelikle KSS bir bilinci ifade etmektedir, belirli kurallara uymak tek başına yeterli değildir, bütün iş süreçlerinin KSS bilincine uygun idare edilmesini gerektirir,

• İçinde birçok kavram ve gerekliliği barındıran bütünsel bir anlayıştır,

• Kurumların kendi varoluşlarının ötesinde, toplumun ve çevrenin çıkarlarını gözeterek iş yapmalarını gerektirmektedir,

• KSS kâr amacı gütmez, gönüllülük esaslıdır, ancak sosyal sorumluluk bilincinin bir sonucu olarak kurumlar bazı olumlu tasavvurlar elde edebilirler,

• Kurumlar gerek KSS projeleri üreterek gerekse STK'lar ve devlet tarafından üretilen projelere destek vererek toplumsal refaha katkı sağlamalıdır,

• KSS toplum ve kâr amacı güden kurumlar arasında var olan soyut bir sözleşmenin gerekliliğidir, kurumlar toplum sayesinde mevcut konumlarını elde etmişlerdir dolayısı ile iş süreçlerinde toplumsal fayda gözetmelidirler.

Bu gerekçeler dahiline kurumların KSS faaliyetlerinde bulunmaları aynı zamanda kurumsal varlığa da birçok fayda sağlamaktadır. Kurumların KSS faaliyetlerinden elde edecekleri faydalar şu şekilde özetlenmektedir;

Tablo 1: Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Kurumsal Faydaları

Kurum içine yönelik faydalar	**Kurum dışına yönelik faydalar**
- Çalışan motivasyonu, - Çalışma ikliminin iyileşmesi ile ürün hizmet verimliliği ve kalitenin artışı, - Kurum içi iletişimin geliştirilmesi, - Çalışan bağlılığı ve sadakatinin artması, - KSS ile paylaşılan değerler çerçevesinde bir kurum kültürü elde edilmesi	- Potansiyel yatırımcıların güveninin artması, - Kalifiye işgücünün kuruma çekilmesi ya da elde tutulması, - Rakiplerin karşısında farklılaşma ve marka konumlandırması, - Müşteri sadakatinin artması, - Kurumsal imajın gelişmesi, - Kurumun dış çevre ile iyi ilişkiler geliştirmesi

Kaynak: (European Regional Development Fund (ERDF), 2017, s. 7)

2.1. Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Tarihsel Gelişimi

Kurumsal Sosyal Sorumluluk bilincinin bugünkü halini almasına kadar geçen süreçte, bazı önemli toplumsal ve teknolojik değişimler kavramın evrimine katkı sağlamıştır. Sanayi devrimine kadar olan süreçte, iş yaşamına dair etik ve toplumsal yasalar, ticaret yapan kişinin vicdanına göre şekillenmekteydi. Bu dönemde Hammurabi yasaları ile Eflatun ve Aristo'nun eserlerinde yer alan bazı terimler, iş ahlakı ve topluma karşı sorumluluk düşüncesinden bahsetmektedir (Sohodol Bir, 2008, s. 20). Ayrıca milattan önceki dönemlerden başlayarak özellikle semavi dinlerin (Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık) her birine ait dini metinlerde hayırseverlik, iş ahlakı, kazanç ve ticaret konularından sıklıkla bahsedildiği görülmektedir (Kaynak, 2007, s. 10). Örneğin İslam dininin rehber kitabı Kuran rüşveti, yalancı şahitliği, ölçü ve tartıda hileyi ahlaka aykırı eylemler olarak nitelerken; zekât vermeyi, doğru söylemeyi ve ticarette adil ol-

mayı ahlaka uygun davranışlar olarak göstermekte ve Mutaffifın Suresi'nde "Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline!" ayeti ile dolandırıcılık ve hırsızlığı da yasaklamaktadır (Börk & Kavas, 2015, s. 94).

Batı medeniyetlerinde bugünkü anlamı ile bütüncül bir kalite ve sorumluluk anlayışını kapsayan KSS uygulamalarına sanayi devrimi sonrasında, hatta 20. yy başlarından itibaren rastlanmaktadır. Ancak Türk-İslam geleneğinde kurumsal sorumluluk bilincinin kökenleri 11. ve 12. yy Ahilik geleneğine kadar gitmektedir. Ahilik geleneğinde toplumsal kalkınma ve sosyal sorumluluk bilinci çalışma hayatına dair birincil ilkelerden kabul edilmiş, bu anlayış doğrultusunda da öncelikle ürün ve hizmet standartlarında üstün kalite anlayışı benimsenmiştir (Tatlıoğlu, 2012, s. 77). Literatüre İslam medeniyetindeki ilk sivil toplum kuruluşu olarak giren bir mesleki örgütlenme biçimi olan Ahilik, sosyal sorumluluk bilincinin topluma yayılmasında ve geliştirilmesinde önemli bir işlevi yerine getirmiştir (Ersöz, 2007, s. 65).

Sanayi Devrimi'nden sonraki süreçte özellikle sanayileşme, köyden kente göç ve bunların getirmiş olduğu ekonomik dengesizlik ve değişim 1900'lü yılların başından itibaren kurumların topluma karşı rol ve sorumluluklarının daha fazla konuşulur hale gelmesine neden olmuştur (Yamak, 2007, s. 17). Bu tezi doğrular bir biçimde, Amerika'da KSS üzerine yapılan çalışmaların 19. yy. sonlarına denk geldiği görülmektedir. 1895 yılında ilk olarak ABD'li sosyolog Albion W. Small sanayi şirketlerinin artan iktisadi, toplumsal ve politik güçlerinin altını çizerek, bu şirketlerin de kamu kuruluşları gibi topluma karşı sorumluluklarının olması gerektiğini belirtmiştir. Aynı zamanda takip eden yıllarda ilk defa, California Üniversitesi Ticaret Okulu'nda "Ticaret Etiği" bir ders olarak programa dahil edilmiştir (Epstein, 2002, s. 3). Amerika'da gelişmekte olan bu ilk dönem KSS yaklaşımı kâr amacı güden kurum ile toplum arasındaki paternalist bir ilişkiden söz etmektedir (Yamak, 2007, s. 16).

1920 yılına kadarki süreçte kurum liderlerinin maksimum kar elde etme istekleri (Hay & Gray, 1974, s. 36) nedeni ile KSS kavramı, sanayi liderlerinin kişisel vicdanları ile gerçekleştirdikleri hayır işleri olmaktan öteye gidememiştir. Hatta bu dönem, kurumların topluma ve çevreye karşı sorumsuz davranmaları ve devletin kurumlar üzerinde bir denetleme mekanizmasını henüz devreye almamış olması nedeniyle "sorumsuzluk ekonomisi (economy of irresponsibility)" olarak tanımlanmıştır (Hay & Gray, 1974, s. 36). Özellikle 1929 dünya ekonomik krizi ve etkileri neticesinde 1920'li yıllar sonrasında hem Amerika'da hem de çeşitli Avrupa ülkelerinde, kurumlar kendilerinin toplumsal meşruiyetlerini sorgulamaya başlamıştır. Hatta bu dönemde, iş dünyasının I. Dünya Savaşı esnasında birçok ihtiyacı karşılamış olması nedeniyle, toplum tarafından kendilerine yöneltilen eleştiriler bir hayli azalmıştır (Heald, 1957, s. 380). Hem savaşın hem

de yaşanılan ekonomik krizin doğal bir sonucu olarak bu dönemde iş adamları cephesinde, kurumların toplumsal rolleri üzerine bilinçli ve devamlı bir tartışma başlamıştır (Yamak, 2007, s. 21). Bu yıllarda özellikle Amerikan iş dünyasında eğitimli bir yönetici grubu da iş dünyasında önemli bir yer edinmeye başlamış ve toplumsal sorumluluk profesyonel yöneticiliği tanımlayan sıfatlar arasında gösterilmiştir.

1950-1960 arası dönem KSS tarihi açısından, iş adamlarının sorumluluklarından, kurumsal sosyal sorumluluk anlayışına doğru bir geçişin yaşanmaya başladığı dönem olarak nitelendirilmektedir. 1950 öncesinde iş adamlarının toplumsal sorumlulukları üzerine bazı araştırmalar literatüre girmiş olsa da birçok kaynakta Bowen'in 1953 yılında yazmış olduğu kitap KSS üzerine yazınların başlangıcı kabul edilmektedir (Yamak, 2007, s. 25). 1960'lı yıllarda kurumların sorumlulukları üzerine farklı görüş ve tartışmalar daha da hararetlenmiş, bu dönemde birbirinin tam zıttı kutuplarda yer alan görüşler akademik yazın içerisinde yer almıştır. Bu dönemde de temel tartışma -1950'li yıllarda olduğu gibi- kurumların topluma karşı ekonomik sorumlulukları ve kar elde etme amaçları dışında ahlaki sorumluluklarının da olup olmaması ile ilgilidir. Bu karşıt görüşler içinden, özellikle Amerikan kapitalist iş dünyasında Carr ve Friedman'ın kar maksimizasyonu yaklaşımları (Carr, 1968, s. 149-151; Friedman, 1982, s.133) benimsenmiş ve birçok kurum bu çerçevede sadece elde edebileceği en yüksek karı elde etmeyi amaçlamıştır.

1970'li yıllara gelindiğinde 1960'larda başlayan kadın hakları, tüketici ve çevre hareketleri konularındaki toplumsal başkaldırı hareketleri etkinliğini arttırmış ve Amerika sınırlarını aşarak dünya ülkelerinde yankı uyandırmaya başlamıştır. Bu toplumsal başkaldırıların neticesi olarak da öncelikle yasal anlamda kurumsal sorumlulukların yeniden düzenlenmesi yoluna giden Birleşik Devletler hükümeti bu da yeterli gelmeyince 1971 yılında Ekonomik Gelişme Komitesi (Committee fo Economic Development-CED) aracılığı ile "Üçlü Halka Modeli" ne dayanan KSS anlayışını benimsemiştir. 1970'li yıllar ayrıca Çevre Koruma Kurumu (Environmental Protection Agency) (1970), Greenpeace (1971) ve Uluslararası Sosyal Sorumluluk Merkezi (International Center on Corporate Responsibility-ICCR) (1971) gibi KSS anlamında büyük değişimlere imkân sağlamış birçok kurumun kuruluşuna da tanıklık etmiştir. İş dünyası ve toplumsal alanda bu gelişmeler yaşanırken, KSS yazınına yönelik akademik ilgi de bu dönemde hayli artış göstermiştir. Seksenli yıllara KSS açısından damga vuran en önemli gelişme Paydaş kavramı ve kuramının bu yıllarda yönetim literatürüne girmiş olmasıdır. Freeman, günümüzde KSS alanında hala en çok başvurulan kaynaklardan bir tanesi olan "Paydaş Kuramı" nı seksenli yılların ilk yarısında ortaya koymuştur (Freeman, 1984, s. 25). Bu kuram ile birlikte paydaşların kurumu etkileme ve kurumdan etkilenme güçleri göz önünde alındığında bir KSS yaklaşımı olarak da paydaş yönetiminin

önemi ortaya çıkmıştır. 1990'lı yıllar ile birlikte ise iklim değişikliği, karbon salınımı, küresel ısınma ve etkileri, yeşilin korunması, sera etkisi yaratan zararlı gazlar gibi konular hem siyasi otoritelerin hem de özel kurumların radarına girmiştir. Bu yıllarda BM tarafından yayınlanan *Rio* (BM, 1992) ve *Kopenhag* (BM, 1995) Bildirileri, *Delaware SA8000 Standartları* (SAI, 1997), Üçlü Raporlama Anlayışının ortaya çıkışı (Norman & McDonald, 2004, s. 244) gibi önemli gelişmeler konuya yönelik ilginin küresel ölçeğe yayılmasını sağlamıştır.

Milenyum toplumsal yaşamı etkileyen birçok alanda olduğu gibi KSS'nin gelişmesinde de birçok yeniliği beraberinde getirmiştir. Bu yıllardan itibaren artık uluslararası alanda kurum, paydaş ve toplum ilişkileri yönetimi üzerinde duran KSS kendisini bağımsız bir disiplin olarak kabul ettirmiştir. Öyle ki Vogel'in ifadeleri ile artık yeni sorumluluk alanları, piyasa tipleri, yeni standartlar ve gereklilikler üzerine uzmanlaşan bir *"erdem piyasası (market for virtue)"* ortaya çıkmıştır. Buna göre en yalın hali ile uzun vadede başarı elde etmek isteyen kurumlar, oyunun içinde kalabilmek için ne kadar erdemli birer kurum oldukları konusunda rekabet etmek durumundadır (2005, s. 16-17).

2.2. Kurumların Sosyal Sorumlu Oldukları Paydaşları

Modern KSS anlayışı kurumların iş yapış süreçlerinin tümün de etkileşim içerisinde oldukları doğrudan ya da dolaylı bütün paydaşları karşısında sorumlu olduklarını söylemektedir. Dolayısı ile kurumların sorumluluk alanları –paydaş tanımının yapısı gereği- etkileşimde olunan alanlar özelinde çeşitlilik göstermektedir. Literatürde bu sorumluluk alanlarını belirlemeye yönelik birçok sınıflandırma yapılmıştır. Ancak yapılan sınıflandırmalar temelde iki ana eksende şekillenmektedir: *kurum içi sosyal sorumluluklar ve kurum dışı sosyal sorumluluklar.* Bu iki temel ayrım eksininde kurumların sorumlu oldukları alanlar üzerine yapılan bir sınıflandırma bu başlık altında ele alınmaktadır. Bu anlamda kurumların sosyal sorumlu oldukları gruplar *çalışanlar, ekolojik çevre, müşteriler, hissedarlar ve sosyal çevre* olarak sınıflandırılmaktadır.

Nitelikli iş gücü kurum karlılığını sağlamada ve dolayısı ile kurumsal başarının yakalanmasında kurumların olmazsa olmazları arasındadır. Çalışanlara karşı sorumlulukların bilinçli bir KSS yaklaşımı ile ele alınması ve yönetilmesi kurum kültürünün çalışanlarca benimsenmesi ve çalışan aidiyetinin sağlanması açısından büyük önem teşkil etmektedir (Pohl, 2006, s. 58). Bu bakımdan kurumların çalışanlara karşı sorumlulukları şu şekilde sıralanmaktadır;

▪ Çalışma alanı ve iş ile ilgili fiziksel standartların sağlanması (iş güvenliği, özlük hakları, eşit ve adil ücret politikası, ergonomik çalışma standartları vs.)

▪ Çalışanların yasal haklarının korunması (sendikalaşma hakkı, tazminat hakkı, işten ayrılma ya da terfi hakkı vs.)

▪ Çalışanların sosyal haklarının korunması (aile hayatının korunması, izin yapma hakkı, iş dışındaki özel hayatın korunması vs.)

▪ Liyakate dayalı eşit ve adil çalışan yönetimi (terfilerde liyakat gözetilmesi, aynı işe aynı ücret politikası vs.)

▪ Çalışan sosyalizasyonu ve motivasyonunun sağlanması (çalışanların kurum içinde değerli olduklarını hissetmeleri, kurumsal aidiyetin sağlanması vs.)

▪ Çalışanlara sosyal sorumluluk hakkı tanınması ve teşvik edilmesi (çalışanların kurumca desteklenen KSS projelerinde yer almalarına izin verilmesi ve bunun desteklenmesi)

KSS bilinci içerisinde alınan çevreye karşı sorumluluklar da kurumların çevre ile etkileşimde olduğu bu süreç içerisinde sorumlu bir şekilde hareket etmesi gerekliliği ilkesinden ortaya çıkmaktadır. Bu eksende kurumlar ekosistem içerisindeki fiziksel varlıkları neticesinde ortaya çıkan ve ekosistemin sağladığı kaynakların kullanımına etki eden bütün iş süreçlerinden sorumludur. Dolayısı ile bu süreçlerin tümünde KSS bilinci ile hareket etmek durumundadır.

Kısaca özetlemek gerekirse bu sorumluluk alanları şu şekilde sıralanmaktadır;

▪ Kurumlar ekolojik dengeyi gözeterek hareket etmeli, çevre kirliliğine sebep olan atıkların yönetimi gibi çevresel konularda önceden tedbirlerini almalıdır (Çalışkan, 2010, s. 23).

▪ Kurumlar üretim sürecinin tüm aşamalarında doğaya zarar vermekten kaçınmalı, doğaya zarar verebilecek uygulamaları tespit etmeli ve kullanmak zorunda oldukları doğal kaynakları verimli bir biçimde kullanmalıdır (Büyükyılmaz & Fidan, 2015, s. 377).

▪ Çeşitli üretim süreçleri çevreye belli ölçüde zarar vermeyi zorunlu kılabilmektedir (karbon salınımı vs). Ancak işletmeler bu zararı en aza indirmek için yeni teknolojileri kullanmak ve geliştirmek için gerek finansal gerekse beşerî kaynak ayırmalıdır.

▪ Kurumlar iş gereklilikleri neticesinde iş birliği yapmak zorunda olduğu diğer kurumları seçerken de bu kurumların çevreye karşı tutumlarını göz önünde bulundurmalıdır.

Bugün tüketiciler gerek geleneksel ya da sosyal medya kanallarını gerekse kendi kurmuş oldukları Sivil Toplum Örgütleri gibi araçlarını kullanarak, satın alma eylemi gerçekleştirmiş oldukları kurumlar ile sürekli et-

kileşim içindedir (Akbaş, 2010, s. 8). Dolayısı ile bugün kurumların müşterilerine yönelik sorumluluk bilinci geliştirmeleri yalnızca isteğe bağlı bir uygulama değil zorunluluktur. Ürün ve hizmet kalitesi ile başlayan müşteriye karşı kurumsal sosyal sorumluluklar şu şekilde sıralanmaktadır;

Ürün ve hizmet standartlarında tüketicilere ödedikleri bedel karşılığı hak ettikleri kaliteyi sunmak,

Günümüzde tüketici hakları gerek yasalar gerekse toplumsal normlar ile önemli ölçüde korunur ve gözetilir hale gelmiştir. Bu nedenle kurumların en önemli kurumsal sorumluluklardan biri tüketicilerin ürün ya da hizmet satın alma ve satış sonrası süreçlerde haklarının korunmasını sağlamaktır (Becan, 2011, s. 20-21),

Kurumlar tüketici istek ve beklentilerini öngörmeli ve bu öngörü ile hareket ederek, tüketicilerin kurum performansından tatmin olmalarını sağlamalıdır (Becan, 2011, s. 20-21),

Kurumlar hissedarların haklarını korumalı, tüm hissedarlara eşit ve adil davranmalıdır (Öksüz, 2014, s. 190).

Sorumlu satın alma davranışı gerçekleştirmek isteyen tüketiciler, kurumların çevreye karşı duyarlılıkları ve kamu faydası gözeterek yürüttükleri faaliyetler gibi tutumlarını dikkate almaktadır (Demirgüneş, 2015, s. 50).

Özellikle halka açık ve kurumsal varlığı büyük ölçekli işletmeler arasında gösterilebilecek kurumlar bu finansal sermaye ihtiyacını hissedarlar (yatırımcılar) yolu ile sağlamaktadır. Ayrıca kurumsal yönetişim anlayışının bir yönetim disiplini olarak benimsenebilmesinin önemli kriterlerinden bir tanesi de kurumun hissedarların ve diğer paydaşların çıkarlarının korunmasıdır (Öksüz, 2014, s. 191).

Kurumların hissedarlarına karşı sorumlulukları şu şekilde özetlenmektedir;

Hissedarlar yatırım yaptıkları kurumlardan yatırımlarının kendilerine en yüksek kar ile geri dönmesini beklemektedirler. Dolayısı ile her kurum yatırımcılarının en yüksek karı elde etmesini garantiye almak durumundadır (Sohodol Bir, 2008, s. 90).

Kurumlar pay sahiplerine ait kayıtları güvenli, güncel ve sağlıklı bir şekilde tutmalıdır. Ticari sır ya da kurumsal gizlilik nedenleri ile kamuya açıklanmamış bilgiler dışında, hissedarların kuruma ait sözlü ya da yazılı bilgi edinme taleplerini yerine getirmelidir (Arçelik A.Ş., 2015, s. 55).

Kurumlar Sermaye Piyasaları Denetleme Kurulu (SPDK) gibi yasal otoritelerce belirlenen, yatırımcı haklarının korunmasına yönelik kurallara uymakla yükümlüdür.

Kurumsal Sosyal Sorumlu olma bilincinin önemli varsayımlarından bir tanesi de kurumların tıpkı toplumu oluşturan insanlar gibi kurumsal birer vatandaş oldukları düşüncesidir. Bu nedenle kâr amacı güden kurumlar içinde bulundukları, etkiledikleri ve etkilendikleri, öz kaynaklarını kullandıkları, ticari ilişkiler kurdukları, sosyo-ekonomik kalkınma süreçlerini olumlu ya da olumsuz yönlendirdikleri topluma karşı da sorumlu olmak durumundadır. Bu yönüyle kurumların sosyal çevreye karşı sorumlulukları şu şekilde özetlenmektedir;

Kâr amacı güden kurumlar toplumun sosyo-ekonomik refahına katkıda bulunmalı, yaşam kalitesini yükseltmeye yönelik çalışmalar yapmalıdır (Şimşek M. Ş., 1998, s. 53).

İşletmeler toplumsal kalkınmaya destek olmak, toplumsal iyiliğin artırılması için Sivil Toplum Kuruluşları ve devlet organları ile iş birliği içerisinde eğitim, sağlık, kültür/sanat, spor gibi alanlara yönelik KSS projeleri üretmeli ya da mevcut projeleri desteklemelidir (Bayrak, 2011,s. 112; aktaran Pelit, Keleş, & Çakır, 2009, s. 22).

Kurumların sosyal çevreye karşı sorumlulukları eğitim, sağlık, kültür, sanat, spor, ulusal ve bölgesel kalkınma, toplumsal refah vb. alanların maddi manevi desteklenmesini kapsamaktadır.

2.3. Sosyal Çevreye Karşı KSS Projelerinin Sınıflandırılması

Kâr amacı güden kurumlar genel olarak toplumsal refahın sağlanması ve yaşam kalitesini yükseltmek amacıyla kimi zaman kendi seçtikleri kimi zamanda toplumda bu alana yönelik aksaklıklar yaşanması gibi nedenlerle kurumsal sosyal sorumluluk projeleri gerçekleştirmektedir. Projelerin gerçekleştirilme nedeni ve süreci başta olmak üzere çok çeşitli alanları kapsayabilecek bu projeler bu başlık altında en kapsayıcı başlıklar ile sınıflandırılmıştır. Türkiye'de ise sosyal sorumluluk projeleri genel olarak 7 farklı alan üzerinde yoğunlaşmıştır; eğitim, sağlık, çevre, kültür/sanat, spor, tarih ve sosyal (toplumsal) konular (Pirtini & Erdem, 2010, s. 57).

Eğitim toplumsal refahın sağlanmasında üzerinde durulması gereken en önemli unsurların başında gelmektedir. Ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün de söylediği gibi *"Geleceğin güvencesi sağlam temellere dayalı bir eğitime bağlıdır"*. Toplumsal refahın ve sosyal huzurun sağlanmasının yegâne unsuru eğitimli bir toplumdur. Türkiye Cumhuriyeti gibi sosyal devlet anlayışı ile yönetilen ülkelere eğitim devletin sorumluluğu olarak görülmektedir. Ancak toplum içerisinde yer alan STK'lar ve kâr amacı güden kurumlar gibi yapıların da bu konuda desteklerini sunmaları beklenmektedir. Özellikle eğitim ile ilgili çeşitli nedenlerle aksayan noktalarda kurumların sorumluluk bilinci gereği müdahaleleri gerekmektedir.

Ülkemizde eğitim alanında farklı dönemlerde farklı kurumlarca eğitimle ilgili hatırı sayılır sosyal sorumluluk projelerine imza atılmıştır. Bu

projeler arasında Turkcell'in *"Kardelenler"* projesi ve Milliyet Gazetesi'nin *"Baba Beni Okula Gönder"* projesi en başarılı sayılan projelerdendir. Kardelenler Projesi Türkiye genelinde kırsal kesimde yaşayan, ekonomik veya sosyal engeller nedeniyle eğitimlerine başlayamamış ya da tamamlayamamış genç kızların maddi ve manevi olarak desteklenmesi ile eğitim hayatına dahil edilmelerini amaçlamaktaydı. 2000 yılında başlayan proje bu tarihten itibaren 100.000'in üzerinde genç kıza burs imkânı sağlamıştır (Turkcell, 2017). Bu nedenle eğitim alanında Türkiye toplumunun en çok aksayan noktalarından bir olan kız çocuklarının eğitimi konusunda büyük yol kat edilmiştir.

Toplumsal iyiliğe ulaşmanın önemli kriterlerinden biride vatandaşların sağlıklı yaşamalarının sağlanması ve teşvik edilmesidir. Beden ve ruh sağlığı yerinde olan bireyler toplumsal refaha daha olumlu katkı sağlayabileceklerdir. Mesele KSS boyutundan ele alındığında ise kurumların toplum sağlığının korunması için projeler geliştirmek ya da mevcut projeleri desteklemek yolu ile devletin ve STK'ların yanında yer almaları beklenmektedir. Özellikle çalışma alanları ve faaliyet gösterdikleri pazarlar gereği sağlık sektörü ile iş yapan kurumlar, bu alanda KSS faaliyetlerine daha çok önem göstermektedir. Ayrıca ilaç firmalarının reklam konusunda çeşitli kısıtlamalara tabii olmaları nedeniyle KSS bu firmalar için paydaşlar ile etkileşim kurabilecekleri önemli alanlardan sayılmaktadır. Dünyada ve ülkemizde sağlık alanında yürütülen başarılı KSS projeleri arasında başta meme kanseri olmak üzere kadınlarda görülen hastalıkların erken teşhis edilip tedavi edilmesi amacıyla başlatılan Pembe Kurdele Projesi önemli başarılar elde etmiş projeler arasında gösterilmektedir.

Estee Lauder Şirketler Grubu'nun girişimleri ile başlatılan Pembe Kurdele Hareketi, 20 yıldan uzun bir süredir birçok farklı kurumun (Fiba Grup, Marks&Spencer vb.) da desteğini alarak meme kanserinin erken teşhis edilmesi ve kadınların bilinçlendirilmesi için çok önemli katkılar sağlamıştır (Milliyet Gazetesi, 2013; Fiba Emeklilik, 2017; Meme Vakfı, 2017). Gerek toplumsal katılım gerekse uluslararası ilgininin yoğunluğu nedeni ile bu proje sağlık alanında yürütülen KSS projeleri arasında özel bir yere sahiptir.

Toplumsal kalkınmışlığın önemli götergelerinden bir tanesi de kültür ve sanat alanlarındaki yatırımlarıdır. Ulu önder bu konu ile ilgili *"Bir millet sanata ehemmiyet vermedikçe büyük bir felakete mahkumdur", "Türk ulusu varlığını derin ve sağlam kültür sınırları ile çevreledikten sonradır ki, onun yüksek kapasitesini ve erdemini uluslararasına tanıtır"* diyerek toplumsal iyileşme için kültür ve sanatın önemini ortaya koymuştur (Kısaoğulları, 2010, s. 189). Bu yönü ile kurumların kültür'sanat faalityetlerini desteklemeleri kurumsal birer vatandaş olma sorumluluğu gereği yerine getirilmesi gereken bir yükümlülük olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal iyileşmeye katkılarını bu alanda

sunmayı tervih eden kurumlar kültürel varlıkların korunması, kültürel değerlerin devamlılığının sağlanması, sanatın ve sanatçının desteklenmesi, sanat eğitimi gibi alanlarda KSS projeleri üreterek bu sorumluluğu yerine getirmek durumundadır. Ülkemizde bu alanda gerçekleştirilmiş başarılı KSS projelerinden bir örnek vermek gerekirse, Akbank'ın 25 yıldır Akbank Sanat çatısı altında yürüttüğü kültür ve sanatın birçok alanında yürütülen projeler gösterilmektedir.

Akbank Sanat faaliyetleri arasında caz müziğin sevdirilmesi için 25 yıldır düzenlenen "Akbank Caz Festivali", sinemanın sevdirilmesi ve genç sinemacıların teşvik edilmesi çin 14 yıldır düzenlenen "Akbank Kısa Film Festivali" ve çeşitli periyotlar ile düzenlenen çağdaş sanat sergileri ile daha birçok proje yer almaktadır (Akbank, 2017). 20 yılı aşkın süredir düzenli ve devamlı olarak yürütülen bu projeler, ülkemizde çağdaş sanatın benimsetilmesi ve sanatçıların kendilerini ifade edebilmeleri adına çok önemli katkılar sağlamıştır. Bugün Akbank Kısa Film Festivali uluslararası bir yapıya sahiptir ve her yıl 50 den fazla ülkeden katılımcının ülkemize gelerek çektikleri filmler üzerinden derecelendirlmlerini ve ödüllendirilmelerini sağlamaktadır (Akbank, 2017). Böylelikle proje ülkenin uluslararası saygınlığı ve itibarına da katkı sağlamaktadır.

Çevrenin korunması - daha önce de üzerinde durulduğu üzre- KSS bilincine sahip bir kurum olabilmenin olmazsa olmaz unsurları arasında gösterilmektedir. Herhangi bir kurum eğer kurumsal olarak sosyal sorumlu oldukları iddiasına sahip ise, iş süreçlerinin tümünde çevreye karşı duyarlı ve sorumlu davranmakla yükümlüdür. Aksi durum söz konusu olduğunda kurum paydaşlarına karşı iki yüzlü bir konuma düşecektir ve bu da KSS'nin temel felsefesine aykırı bir tutumdur. Kimi kurumlar çevreye karşı sorumluluklarını sadece kendi iş süreçlerinde çeşitli önlemleri almakla sınırlandırmayarak çevrenin korunması ve daha temiz daha sağlıklı bir çevrenin sağlanabilmesi için çeşitli KSS projeleri geliştirmektedir. Konu çevre olduğunda bu projeler toplumun her kesiminin geleceğini etkilemektedir.

Dünya da ve ülkemizde birçok kurum doğal kaynakların verimli tüketimi, atık yönetimi, geri dönüşüm, deniz-hava-kara temizliği, ekolojik dengenin korunması ve benzeri konularda projeler üretmektedir. Bu projeler arasında ülkemizde 2008 yılında İş Bankası ve TEMA Vakfı tarafından başlatılmış olan *"81 İlde 81 Orman"* projesi hatrı sayılır oranda başarıya ulaşmış ve toplumun takdirini kazanmış projeler arasında gösterilmektedir. Bu proje ile 2008 – 2012 yılları arasında 2 milyon 205 bin fidan dikilerek Türkiye genelinde bin 470 hektar yeni orman arazisi elde edilmiştir. İş Bankası projenin sponsorluğunu üstleniş, 2012 yılında dikimi sona eren fidanların bu süreçten sonraki 5 yıllık bakımı için de TEMA ile olan işbirliğini devam ettirmiştir (TEMA , 2017; İş Bankası, 2017). Bu proje ayrıca Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından da

desteklenmiş ve bu yönü ile KSS projelerinde STK, özel sektör ve devlet iş birliği açısından iyi bir örnek olmuştur.

Toplumsal refahın bir göstergesi olarak spor gerek amatör gerekse profesyonel anlamda bireylerin kendilerini ifade etmeleri, daha sağlıklı bir yaşam tarzını benimsemeleri, takım çalışması ya da mücadele ruhu gibi sosyal davranışları geliştirmeleri gibi etkileri nedeniyle üzerinde önemle durulması gereken hususlar arasında gösterilmektedir. Kurumların spor ve sporculuk ile ilgili sorumlulukları ise çeşitli ekonomik ya da sosyal engeller nedeni ile spor ile tanışma imkanı olmayan kişiler ile gerek profesyonel gerekse amatör anlamda spora katkı sağlayan sporcuların ihtiyaç duydukları desteğin sağlanmasıdır. Ülkemizde özellikle daha az gelişmiş şehirlerde gençlerin spor yapma imkanları çok sınırlıdır. Devlet eli ile bu imkanların iyileştirilmesine yönelik projelerin geliştirilmesi gerekmekte ve KSS bilinci doğrultusunda kurumların da bu projelere destek vermeleri gerekmektedir. Çünkü spor birçok sosyal davranışın gelişmesinde önemli katkılar sağlayan bir aktivitedir.

Tütkiye'de kurumlar spora desteklerini genellikle profesyonel spor kulüplerinin sponsorluklar ile desteklenmesi yolu ile ortaya koymaktadır. Ayrıca bazı kurumlar sporun daha az gelişmiş kentlerde de yaygınlaştırılması için çeşitli projeler üretmektedirler. Bu projelerden Garanti Bankası ve Türkiye Basketbol Federasyonu(TBF) iş birliği ile yürütülen "12 Dev Adam Basketbol Okulları" projesi kamuoyunda oldukça benimsenmiş ve bu yönüyle hatrı sayılır bir başarı yakalamış projeler arasında gösterilmektedir (Garanti Bankası, 2017; TBF, 2017).12 Dev Adam Basketbol Okulları projesi, Türkiye'nin her yerinden hiçbir sosyo-ekonomik farklılık gözetmeksizin, 7-12 yaş arası kız ve erkek çocukların basketbol sporu ile tanıştırılması ve eğitilmesi amacıyla 2002 yılında başlamıştır. Garanti Bankası projeyi ekonomik olarak desteklemiş ve projenin uygulama aşaması TBF tarafından yürütülmüştür.

Bölgesel kalkınma kavramı II. Düny Savaşı sonrasında öncelikle iktisat literatürüne girmiş (Sevinç, 2011, s. 40) ancak daha sonra - 70'li yıllarda patlak veren petrol ve hammadde krizinin de etkileri ile birlikte - bu sorunun yalnızca ekonomik müdahaleler ile üstesinden gelinemeyeceği anlaşılarak kavram farklı bir boyutt ele alınmaya başlanmıştır (Tutar & Demiral, 2007, s. 66). Temel olarak ülkelerin bölgeleri arasındaki gelişmişlik düzeyinin en aza indirgenmesi düşüncesinden ortaya çıkan bölgesel kalkınma anlayışı bu çalışmanın ikinci bölümünde detaylı olarak ele alınacaktır. Bu aşamada konu bütünlüğünün korunması adına, kurumların bölgesel kalkınmaya yönelik yürütttükleri KSS projelerine başarılı bir örnek, Pepsico ve T.C. Kalkınma Bakanlığı GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından 2003 yılından bugüne yürütülen "GAP-Cheetos Çocuk Gelişim Merkezleri" projesi gösterilebilir. Bölgesel kalkınmaya yönelik KSS projeleri çalışmanın ana konusunu teşkil ettiği

için sonraki bölümlerde daha detaylı ele alınmıştır.

3. Bölgesel Kalkınma

3.1. Bölgesel Kalkınmada Genel Kavramlar

Kalkınma kavramının ortaya çıkışı kimi kaynaklarca Nobel ödüllü iktisatçı Adam Smith'in 1776 yılında kaleme aldığı "Ulusların Zenginliği" adlı eserine dayandırılsa da kavramın bilimsel ilgi ve sistematik bir yaklaşımla ele alınması 1940'lı yılların sonları ile başlamıştır (Çan, 2014, s. 46). Bu yıllardan itibaren kalkınma, ekonomistler ile politikacılar tarafından ilgiyle ve sıklıkla söz edilen kavramlar arasına girmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak ortaya çıkan ekonomik bunalım neticesinde, gelişmiş ülkelerin ekonomik sorunlarını çözmede yöntem olarak tercih edilen Neo-klasik ve Keynesyen yaklaşımların gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeleri kapsamadığı görüşü ortaya çıkmıştır. Çünkü bu ülkelerin gelişmişlik ile ilgili sorunları yalnızca ekonomik göstergelerden kaynaklanmamakta aynı zamanda sosyal ve beşerî birtakım yoksunlukları da bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenle bu yıllardan sonra gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerin hem ekonomik hem sosyal hem de beşerî gelişimlerini ele alan bir yaklaşım olarak kalkınma teorileri ortaya çıkmıştır (Çetin, 2014, s. 3-8).

Bu çerçevede kalkınma kavramı çok geniş bir alanı kapsamakta ve birçok kaynakça farklı ancak benzer şekillerde ifade edilmektedir. Ancak 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yapılan tanım he öz itibari ile hem de tercih edilmesi yönü ile en çok kabul gören tanımlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tanıma göre kalkınma *"gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini ortadan kaldırmaksızın şimdiki neslin ihtiyaçlarının karşılanması"* olarak tarif edilmektedir (Çelik Y. , 2006, s. 20). Tanımdan da anlaşıldığı gibi özellikle az gelişmiş ekonomilerde gelişmeye engel konular yalnızca ekonomik nedenlerden kaynaklanmadığı için sosyal, kültürel, beşerî ya da çevresel ihtiyaçların karşılanması da kalkınmışlığın ölçütleri arasında gösterilmektedir.

Bölgesel kalkınma ise, ülke sınırları içerisinde yer alan çeşitli bölgeler arası gelişmişlik ve kalkınmada yaşanan dengesizliklerin bir sonucu olarak, az gelişmiş ve görece gelişmiş bölgelerin gerisinde kalan bölgelerin kalkınması hususunda politika ve yeni stratejilerin belirlenmesi ihtiyacı ile ortaya çıkmıştır (Paksu, 2014, s. 12). Bu ihtiyaç doğrultusunda herhangi bir ülke sınırları içerisinde yer alan bölgeler, bunların çevreleri ve diğer ülkeler ile ilişkileri temelli bir vizyon çerçevesinde; yerel katılım ve sürdürülebilirlik temel ilkelerini esas alarak beşeri kaynakların geliştirilmesi aynı zamanda da sosyo-ekonomik potansiyellerin ortaya çıkarılması yolu ile bölgesel gelişmişlik ve refahı sağlama anlayışı temelinde yürütülen çalışmalar bütünü bölgesel kalkınma olarak ele alınmaktadır (Akpınar, Taşçı,

& Özarslan, 2013, s. 9). Kavram yine benzer bir tanıma göre de yerel potansiyellerin ortaya çıkarılması ile bölgeler arası dengesizliklerin azaltılarak bölgeye rekabet gücü kazandırılması için ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın -yerel paydaş katılımını da teşvik ederek- sağlanması olarak karşımıza çıkmaktadır (Paksu, 2014, s. 12). Bölgesel kalkınma ile ilgili planlı sürece geçilmesi bölgesel dengesizliklerin giderilmesi gerekliliği düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Gelişmiş ülkelerde çok daha az görülen bölgesel dengesizlik, özellikle gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerde bölgeler arasında gerek ekonomik gerek coğrafi gerekse de sosyo-kültürel anlamda eşitsizliği ifade etmektedir.

Bölgesel kalkınmanın temel göstergeleri istihdam oranı ve kişi başına düşen gelir olmakla birlikte, özellikle 1980 sonrası dönemde ekonomik gelişmişliğe etki eden neo-liberal kalkınma akımları neticesinde sosyal haklara ulaşabilme, istihdamda cinsiyet eşitliği, sürdürülebilir çevre politikaları gibi dinamikler de kalkınmışlığın ölçütleri arasına girmiştir. Bu yaklaşım ile birlikte bölgesel kalkınmaya yönelik politikalar *a) Ekonomik Kalkınma, b) Sosyal Kalkınma* ve *c) Çevresel Kalkınma* olmak üzere 3 temel boyutta ele alınmıştır. Aşağıdaki şekilde de Avrupa Birliği Sürdürülebilir Kalkınma Programı (*European Sustainable Development Programme)* tarafından hazırlanan Sürdürülebilir Yerel Kalkınmaya Yönelik Eylem Haritası'na yer verilmiştir.

Bölgelerin ekonomik kalkınma açısından avantaj elde edebilmeleri için genellikle bu bölgelere ait zengin yer altı kaynakları, coğrafi konum, turizm potansiyeli ya da tarihi etkenlerden kaynaklanan tercih edilirlik gibi çeşitli özellikler bakımından diğer bölgelerin önüne geçmesi gerekmektedir (Aydın, 2008, s. 306-307). Gerek gelişmiş ülkelerde gerekse az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde, bu özellikler yönünden doğal ayrıcalık elde etmiş bölge ya da şehirler gelişmişlik yönünden avantajlı durumdadırlar.

Şekil 4: Sürdürülebilir Kalkınmaya Yönelik Yerel Eylemin Haritalandırılması

Kaynak: (European Sustainable Development and Health Series by WHO Healthy Cities Project within European Sustainable Cities & Towns Campaign, 1997, s. 46)

Gerek gelişmiş ülkelerde gerekse az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde, bu özellikler yönünden doğal ayrıcalık elde etmiş bölge ya da şehirler gelişmişlik yönünden avantajlı durumdadırlar. Diğer taraftan bakıldığında ise, ülkelerin bu türlü ayrıcalıklara sahip olmayan bölge ve şehirleri ekonomik kalkınma bakımından geride kalmakta dolayısı ile de bölgeler arası dengesizlikler meydan gelmektedir. Bugün kalkınma eksenli ekonomik yaklaşımların temel hedefi, bir taraftan topyekûn kalkınma sağlanırken diğer taraftan bölgeler arası bu dengesizliklerin azami düzeyde giderilmesi ve ekonomik imkanların olabildiğince adil dağılımının sağlanmasıdır (Savaş, İyibozkurt, & Dinler, 1973, s. 507). Bu temel amaç eksininde, bölgesel ekonomik canlılığın sağlanmasında belirleyici rol üstlenen birçok gösterge ortaya konulmuştur.

Bölgesel kalkınma yaklaşımlarının üzerinde durduğu en temel ekonomik göstergeler şu şekilde sıralanmaktadır;

- Kişi başına düşen gelir düzeyi (GSMH)
- Büyüme oranı
- Bölgenin iç ve dış ticaret oranları
- Tarım, sanayi, hayvancılık gibi temel iş kaynaklarının varlığı ve dağılımı
- Bölgelerin yatırım ve tasarruf oranları
- Ürün ve hizmetlerin fiyat dağılımları

- Ulaşım hizmetlerinin varlığı ve dağılımı
- Bölgenin turizm potansiyeli
- Ekonomiyi etkileyen coğrafi özellikler
- Nüfusun iş hayatına katılım oranı
- Bölgenin göç alma ve göç verme durumları

Sosyal kalkınma kavramı yarım yüzyılı aşkın bir süredir özellikle iktisat ve yönetim literatüründe kullanılmakla birlikte henüz tam anlamı ile kapsayıcı bir tanımı yapılmamıştır. Günümüzde çeşitli durumlarda birçok farklı alanı temsil eder bir biçimde kullanılmaktadır. Özellikle günümüzde kalkınmakta olan ülkelerde, kadın hakları, kooperatifleşme, anne ve çocuk refahı, güvenli içme suyunun temini, okul ve hastaneler başta olmak üzere sosyal hizmetlere ulaşım gibi toplumsal temellere dayalı projeler ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca, yoksulluğun azaltılması, okuryazarlığın artırılması, yetersiz beslenmeyle mücadele ve sağlık ve eğitime erişimin iyileştirilmesi gibi kalkınmanın "sosyal yönü" ile ilgili hükümet politikalarına ve programlarına da atıfta bulunmaktadır. Bu yönlü bir yaklaşım aslında 2000 yılında New York Birleşmiş Milletler Milenyum Zirvesi (United Nations Millennium Summit)'nde ortaya konulan Bin Yıllık Kalkınma Planı'nı da destekler niteliktedir (Midgley, 2013, s. 3). Tüm bunların yanı sıra sosyal kalkınma kavramı ayrıca sosyal bütünleşme, barış, sosyal adalet, hakların eşitliği gibi temel sosyal değerlerin toplumsal yaşama dahil edilmesini de kapsamaktadır.

Çevresel kalkınma temelde sürdürülebilir bir sistem vasıtasıyla, mevcut doğal kaynakların verimli tüketimi, yenilenebilir çevre yatırımlarının teşvik edilmesi ve buna bağlı olarak da çevre yatırımlarının istismar edilmesinden kaçınma, aynı zamanda zaruri ihtiyaçlarla tüketilen yenilenemeyen kaynakların yalnızca yatırımlarla yerine konulabilecek olanlarının tercih edilmesini öngören bir kalkınma yaklaşımını ifade etmektedir (Özmete, 2010, s. 81). Diğer bir deyişle kalkınmada çevresel canlılık, yalnızca ekonomik kaynaklar ile sınırlandırılmayan bunun yanı sıra biyolojik çeşitlilik ile atmosferik denge gibi diğer ekosistem işlevlerinin de gözetilmesini içeren bir kalkınma düşüncesidir. Bu yönü ile çevresel kalkınma stratejilerinde sürdürülebilir bir yaklaşımın geliştirilebilmesi için çeşitli yaklaşımların yer aldığı aşağıdaki tablodaki örnekler ile doğru çevresel kalkınma anlayışının yapısına dair ipuçları paylaşılmıştır.

3.2. Bölgesel Kalkınma Teori ve Politikaları

Kalkınma ile ilgili düşünceler, temelde Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" ni yazarken ele aldığı perspektife dayanmakla birlikte, bu iki büyük savaşın sosyo-ekonomik hayata etkileri sonucunda ortaya çıkmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın gezegenin büyük bölümünde yaşattığı travma hali, ulusları bir an önce ekonomik tedbirler hayata geçirmeye it-

miştir. Gelişme yarışında süper kapitalist ulusların gerisinde kalan toplumlar çeşitli kalkınma modellerini benimseyerek aradaki açığı kapamaya çalışmıştır. Bu anlamda ulusal kalkınmaya etki eden teoriler bölgesel kalkınma yaklaşımında da etkili olmuştur. Bu teorilerin başlıcaları; klasik kalkınma yaklaşımı, neo-klasik yaklaşım, keynesyen kalkınma yaklaşımı, ihracat temelli yaklaşım, kalkınma kutupları yaklaşımı ve yeni bölgeselcilik yaklaşımıdır.

Klasik ekonomi anlayışında kalkınma anapara birikimi, sanayileşme ve iş bölümüne bağlı olarak değerlendirilmektedir. Üretimde artışa katkı sağlayan teknolojik gelişmeler kalkınma unsuru olarak değerlendirilmiştir. Dolayısı ile kalkınmanın temel kaynağı üretim artışından kaynaklanan tasarruf ve bu tasarrufu tekrar yatırım ve sermaye olarak kullanılmasıdır (Özel, 2012, s. 64). Neo-klasik anlayış bölgeler arası dengesizliğin yaşamın doğal akışının bir sonucu olduğunu öne sürmektedir. Zamanla tüm kaynakların etkin ve verimli kullanımı sağlanarak bölgeler arası dengesizlikler kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Bu doğal yapı pazardaki arz talep dengesini kontrol eden görünmez bir el tarafından sağlanmaktadır. Bu yapı hem üretimde etkinliği ve verimi sağlamakta hem de sosyal adaleti yansıtmakta dolayısı ile de bölgeler arası hakkaniyeti korumaktadır (Filiztekin, 2009, s. 13).

Keynesyen kalkınma yaklaşımı, bölgeler arası dengesizliğin giderilebilmesi için merkezi hükümetin sürece müdahil olması gerekliliğini öne sürmektedir. Buna göre, merkezi hükümet tarafından geri kalmış bölgelerin kalkınmaya katkı sağlayabilecek potansiyel özellikleri ortaya çıkarılmalı ve çeşitli politikalar ile bu özelliklere yönelik yatırımlar desteklenmelidir (Çelik N. , 2017, s. 11). İhracat temelli yaklaşım, bölgede yer alan üretim, sanayi ya da hizmet sektörlerindeki gelişmelere bağlı olarak hayata geçecek yatırımlar ve dış ticaret potansiyeli ile bölgesel kalkınmayı öngörmektedir (Gündüz, 2006, s. 21). Böylelikle bölgede üretilen ürünlere yönelik dış talep artacak dolayısı ile de bölgesel büyüme ve kalkınma gerçekleşecektir.

Temellerini Peroux'un (1940) bir ülkede kalkınmanın tüm bölgelerde aynı anda gerçekleşemeyeceği savından alan kalkınma kutupları yaklaşımı, çeşitli avantajlar ile kalkınmanın bazı bölgelerde daha önce başlamasını bir kalkınmada dengesizlik olarak değil kalkınmanın bir koşulu olarak görmektedir. Bu yaklaşıma göre, kimi nedenler ile bir bölge ekonomisinde diğer bölgelere oranla daha fazla canlılık görülmesi, olumlu dahili ve harici ekonomik gelişmelerin de etkisi ile bu bölgenin giderek ilgi odağı haline gelmesine dolayısı ile de zamanla merkezileşerek bir kalkınma kutbuna dönüşmesine yol açmaktadır (Deviren & Yıldız, 2014). Yeni bölgeselcilik yaklaşımı, bölgesel kalkınmada devlet tekeli ya da devlet müdahalesinin tamamen ortadan kaldırılmasından ziyade, bölgesel ve yerel girişimlerin

teşviki etrafında oluşturulan karma bir kalkınma anlayışını benimsemektedir (Deviren & Yıldız, 2014). Bu anlamda yeni bölgeselcilik yaklaşımı bölgesel kalkınma için yerel kaynakların harekete geçirilmesi gerekliliğini ön plana çıkmaktadır. Bölgelerde kalkınmada itici rol oynayabilecek yatırım imkanları tespit edilmeli ve nu imkanlara yönelik yatırımlar devlet tarafından teşvik edilmelidir.

Bölgeler arası kalkınmışlık düzeylerindeki dengesizliği ortadan kaldırarak, gelişmemiş bölgelerin ülkenin kalkınmasını tamamlamış bölgelerinin seviyesine gelmesi amacıyla yürütülen politikalar, bölgesel kalkınma politikaları olarak adlandırılmaktadır (Günaydın, 2013). Bu anlamda bölgesel kalkınmada politika arayışları 19 yy. sonları klasik iktisadi teorilerin ortaya çıkışı le başlamıştır. Özellikle 1929'da yaşanan büyük buhran bölgelerin ulus devlet anlayışına bir tehdit olarak algılanması sonucu politika arayışları arka plana itilmiştir (Deviren & Yıldız, 2014). Ancak hem klasik dönemde hem de yeni bölgeselcilik yaklaşımı ile başlayan süreçte, ülkeler bölgeler arası dengesizliği gidermek için çeşitli politikalar öne sürmüş ve uygulamıştır. Bu politikalar genel olarak geleneksel bölgesel kalkınma politikaları ve yeni bölgeselcilik yaklaşımı çerçevesinde ortay atılan politikalar olarak ikiye ayrılmaktadır.

Özellikle 1929 ekonomik krizi ve 2. Dünya Savaşı sonrasın süreçte, bölgesel kalkınma politikaları oldukça üzerinde durulur bir hal almıştır. Bu dönemde kalkınma temelli Keynesyen yaklaşımların benimsenmesi ile birlikte, bölgesel kalkınma da ulusal gelişmişliğin bir parçası olarak görülmeye başlanmış ve bu yönde politikalar geliştirilmiştir. Bu anlamda 1950 ile 1970'ler arası uygulanan daha çok ulusal ve bölgesel anlamda sürdürülebilir bir büyüme geçekleştirme amacı ile yürütülen korumacı ve müdahaleci politikalar (Çakmak & Erden, 2004, s. 80) uygulanan ilk geleneksel bölgesel kalkınma politikaları olarak yorumlanmaktadır. Keynesyen kalkınma reçetelerinin, bölgesel kalkınmada istenen ivmeyi yakalayamaması ve bölgeler aralı dengesizliğin artışını sürdürmesi ile 1970'lerde yaşanan petrol krizi karşısında çözüm önerisi geliştirememesi, merkezi planlamaya dayalı kalkınma iktisadı yaklaşımlarının etkinliğini kaybetmesine neden olmuştur (Soyak, 2003, s. 171). Bu yıllardan itibaren özellikle küreselleşmenin hayli hissedilir bir biçim alması sonucu, ülkelerin gündemine uluslararası rekabet, girişimcilik, yenilik ya da bilgiye dayalı üretim gibi kavramlar girmeye başlamıştır. Bölgesel kalkınma politikaları da bu kavramları kapsar bir biçimde yeniden gözden geçirilmiştir. Sonuç olarak özellikle1970'ler ile 1990'lı yıllar arası IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar küresel piyasalarda serbest düzeni sağlamak için devlet müdahalesinin en alt seviyeye çekilmesi konusunda baskı oluşturmuşlardır (Deviren & Yıldız, 2014). Dolayısı ile rekabet, girişimcilik kapasitesi, yeniliğe açıklık gibi yeni boyutlar bölgesel kalkınmışlık göstergeleri arsına dahil olmuştur

(Titikçigil, 2007, s. 330). Neo-liberal iktisadi yaklaşımların bölgesel kalkınma üzerinde etkisini baskın bir biçimde hissettirmeye başladığı 1980'lerden itibaren yaşanan süreç, bölgelerin gelişimlerini tepeden dikte dilen çeşitli planlar çerçevesinde değil kendi iç potansiyelleri üzerinden sağlamaya çalışması ile dikkat çekmektedir (Deviren & Yıldız, 2014). Bu dönemde merkezi yönetimin planlama yolu ile elde ettiği güç elinden çıkarak, bölgesel kalkınmada güç dağılım bölgesel otoriteler ya da özel kuruluşların da dahil olduğu çok katmanlı bir hal almıştır.

Coğrafi değişkenlerin bölgeler arası önemli farklılıklar göstermesi, bölgeler arası fiziki ve insani sermaye azlığı, genel altyapı yetersizliği ya da pazar veya ürüne olan uzaklık gibi etkenlerden ötürü Türkiye, belgesel dengesizliğin önemli boyutlara ulaştığı ülkeler arasında yer almaktadır (Bakırcı, Ekinci, & Şahinoğlu, 2014, s. 1045). Bu nedenle bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması hedefli çabalar tarihsel süreçte yöneticilerin gündemindeki yerini hep korumuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgesel kalkınma hamleleri 17 Şubat 1923 İzmir İktisat Kongresi ile 1963 yılları arasını kapsayan Birinci Dönem ve 1963'te I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanması ile başlayan İkinci Dönem olarak ayrılmaktadır. Birinci dönem bölgesel kalkınma politikaları özellikle liberal ekonomik anlayışın hâkim olduğu 1950'li yıllara gelinene kadar, demiryollarının Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu'sunu kapsar bir biçimde yaygınlaştırılması ve devlet teşekkülü olan sanayi yatırımlarının ülkenin Batı bölgelerinden başlanarak geneline yayılması hedefli gerçekleştirilmiştir. Ancak özellikle yeni kurulmuş bir ülke olan Türkiye'nin ülke gündeminde öncelikle ulusal kalkınmanın gerçekleştirilmesine yönelik tedbirler bulunduğu için bu dönemde yürütülen bölgesel kalkınma politikaları bölgesel dengesizliğin önüne geçememiştir. 1950'de çok partili sisteme geçiş ile birlikte hükümet politikaları devletçi anlayıştan daha liberal bir ekonomik anlayışa kaymıştır. Bu dönemde iktidarı elinde bulunduran hükümet (Adnan Menderes ve Demokrat Parti) "Her ile bir fabrika" sloganı ile bölgesel eşitsizliğin önüne geçmek istemiş ancak başarılı olamamıştır (Bakırcı vd,2014, s. 1045).

1963 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanması ile birlikte, bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ulusal gündemde öncelikli konular arasına girmiştir. Bu dönem ile birlikte gerek ekonomik gerek beşerî gerek coğrafi etkenlerden kaynaklı bölgesel eşitsizliklerin giderilmesine yönelik kapsamlı planlar oluşturulmaya başlanmıştır. Bu dönemden itibaren günümüze kadar toplam 10 Kalkınma Planı hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. Ayrıca bu dönemde Entegre Bölgesel Kalkınma Planları, Kırsal Kalkınma Projeleri, Bölgesel Yatırım Teşvikleri, Kalkınmada Öncelikli Bölgeler, Organize Sanayi Bölgeleri ile Küçük Sanayi Siteleri de bölgesel dengesizliğin giderilmesi için atılan önemli adımlardan olmuştur (Keskin & Sungur, 2010, s. 283).

4. Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Bölgesel Kalkınma İlişkisi

Bu çalışmanın birinci bölümünde de ele alındığı gibi, kurumlar gerek üretim sürecinin bir değişkenini karşıladığı (hammadde, iş gücü, fabrika, doğal kaynak vs) gerekse faaliyet gösterdiği toplumun bir kurumsal vatandaşı olma sorumluluğu ile çeşitli KSS projeleri ile bölgesel kalkınmaya destek olmaktadırlar. Elbette bu projeler ile kurumlar paydaşlarının algısında imajları, itibarları ya da bunlara etki eden güvenirlik, samimiyet, iş birliği, toplum tarafından kabul görme gibi yönlerden olumlu yer etmek istemektedirler. Çünkü kurumsal sosyal sorumluluk yalnızca bir dizi kural ve kriterlerden oluşan iş planını değil aynı zamanda çalışanlar ya da doğal çevre gibi paydaşların çıkarlarının gözetilmesine katkı sağlayan dolayısı ile de toplumsal refaha doğrudan katkı sağlayan bir üş süreci olarak karşımıza çıkmaktadır (Adámek, 2014, s. 750). Bu nedenle KSS projelerinin bu gibi beklentiler ile yürütülmesi her ne kadar kavramın yapısı gereği etik bulunmasa da gerçekleştirilen projeler birer "hayır işi" olmadığı ve bir stratejik iletişim planı dahilinde kurumsal işleyişe dahil edilen faaliyetler bütününden oluştuğu için, kurumların yapılan KSS yatırımlarından kurumsal fayda etmeleri normal karşılanmalıdır.

Diğer taraftan KSS ile sürdürülebilir kalkınma anlayışı arasında iki kavramın birbirini desteklediği ve tamamladığı bir ilişkiden söz etmek mümkündür. Kurumlar topluma karşı sorumlulukları gereği gerek bölgesel gerek ulusal gerekse de uluslararası projeler ile sürdürülebilir kalkınma ve iyileşmeyi desteklemektedirler. Çünkü sürdürülebilir kalkınma yalnızca çevre bilinci ile ilişkilendirilmemektedir. Yoksulluğun azaltılması ya da insani yaşam kalitesi standartlarının yükseltilmesi gibi birçok alanda yürütülen çalışmalar da sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde değerlendirilmektedir (Sürdürülebilir Kalkınma Derneği, 2010). Bu yönü ile özellikle 1992 Rio Deklarasyonunun ardından kalkınmada sürdürülebilirlik sağlamada ekonomik, sosyal ve çevresel bütünlük önemli yer teşkil etmektedir.

Bu yaklaşım çerçevesinde, dünyanın hemen her yerinde bölgesel sürdürülebilir kalkınmayı desteklemeyi hedefleyen KSS projeleri ulusal ya da uluslararası arenada faaliyet gösteren büyük holdingler veya KOBİ'ler tarafından yürütülmektedir. Bu aşamada KSS bölgesel kalkınma ilişkisini daha iyi analiz edebilmek adına yürütülen bu projelerden bazı örnekleri paylaşmak yerinde olacaktır.

4.1. Dünya'dan Bölgesel Kalkınmaya Yönelik KSS Örnekleri

4.1.1. Scally's SuperValue Süper Marketi- Clonakilty/İrlanda

SuperValue, İrlanda'nın en büyük market ve gıda dağıtımcısı olan Musgrave Group'un bir parçasıdır. İrlanda genelinde 193 bağımsız SuperValu mağazası bulunmaktadır. Scally's SuperValu, bir aile işletmesidir ve 1984'ten beri Clonakilty bölgesinde hizmet vermektedir. Bu bağımsız aile

şirketi, markette satılan ürünlerin yerel toplum tarafından üretilebilenlerinin tamamını Clonakilty bölgesinden tedarik etmektedir. Yerel et, süt, balık ürünleri ve meyve sebze üreticilerine en iyi fiyattan alım garantisi sunmaktadır. Ayrıca talep eden müşterilerine anlaşmalı oldukları çiftliklerden taze et ve balık alma imkânı da sunmaktadır. Bunun yanı sıra kurum faaliyet gösterdiği bölgede birçok toplumsal sorumluluğa da imza atmaktadır. Çalışanlarından ve profesyonel danışmanlardan oluşturdukları bir grup ile bölgedeki okulları ziyaret ederek öğrenci, öğretmen ve ailelere sağlıklı beslenme ve yerel ürünleri tercih etmenin faydaları ile ilgili düzenli eğitim vermektedirler. Ayrıca kurum çocuk sahibi olmak isteyen çalışanlarını esnek çalışma saatleri ile teşvik etmekte ve ayrıca çalışanların iş geliştirmeye yönelik kurum yöneticileri ile doğrudan iletişime geçebileceği bir açık kapı politikası gütmektedir. Yine toplumsal sorumluluğunun bir parçası olarak, işgücü ihtiyacının tümünü Clonakilty bölgesinden karşılamaktadır (European Regional Development Fund (ERDF), 2017, s. 37). Bu yönü ile Scally's SuperValue kurumunun yürüttüğü KSS projelerinin bölgesel kalkınmaya faydalarını şu şekilde özetleyebiliriz;

Tablo 12: Scally's SuperValue Kurumunun Kürüttüğü KSS Projelerinin Bölgesel Kalkınmaya Faydaları

Ekonomik Fayda	**Sosyal Fayda**	**Çevresel Fayda**
- Hiçbir aracı olmaksızın ürünlerin doğrudan yerel üreticilerden tedarik edilmesi (Tarım, sanayi, hayvancılık gibi temel iş kaynaklarının desteklenmesi boyutu) - Kurumun işgücü ihtiyacının tamamının bu bölgeden karşılaması (Nüfusun iş hayatına katılımının desteklenmesi boyutu)	- Sağlıklı ve sorumlu tüketim konusunda topluma eğitim verilmesi (insanların yaşam kalitesinin iyileştirilmesi boyutu) - "Çocuklar Eylemde" projesi ile sağlıklı nesillerin yetiştirilmenin hedeflenmesi (insanların yaşam kalitesinin iyileştirilmesi boyutu)	- Atık yönetimi, geri dönüşüm, sorumlu tüketim ve çevre duyarlılığı konusunda okul ziyaretleri gerçekleştirilmesi (Bölge halkının bilinçli üretim ve sürdürülebilir kalkınma üzerine eğitilmesi boyutu)

Kurumun yürüttüğü KSS projelerinin yanı sıra KSS bilincini bir iş stratejisi olarak bütün iş süreçlerine yaymış olası ayrıca kurum kültürünün KSS merkezli bir kültür olduğunu göstermektedir. Bu yönü ile kurumların faaliyet gösterdikleri bölgelerde kalkınmaya desteklerin göstermede Scally's SuperValu süper marketi başarılı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1.2. Red Calea Tarımsal Danışmanlık Şirketi- Extremadura/İspanya

İspanya'nın Extremadura özerk bölgesinde iştirak eden Red Calea şirketi, geliştirdiği KSS iş modeli ile bölge kalkınmasında önemli rol oynamaktadır. İş ortakları aracılığı ile bölgede kurduğu KSS ağını kullanarak, organik gıda tarımı, modern zirai mühendislik alanları, tarımda verimlili-

ğin artırılmasında göz önünde bulundurulması gereken unsurların belirlenmesi gibi alanlarda hem araştırmalar yapmakta hem de bölge çiftçilerinin bu konuda bilinçlenmesini sağlamaktadır. Ayrıca Red Calea bölgenin tarımsal kalkınmasını sağlamada uluslararası iş birliğinin de üzerinde durarak, çiftçilerin ülke dışına ihracat yapabilecekleri iş ortakları temin etmektedir. Bu bağlamda geliştirilen KSS projeleri ile (European Regional Development Fund (ERDF), 2017, s. 24);

- Robledillo de la Vera'da bulunan sebze bahçelerinde sertifikalı ekolojik tarım tekniklerine göre üretime geçilmesi,
- Tüketicinin kendi evinde ürettiği organik gıdaları sunan doğrudan işaretleme,
- Atık, su tüketimi ve kirletici emisyonlarının azaltılması,
- Ürünlerin ve ambalajların geri dönüşümü,
- Şirket içindeki tüm tüketim ve üretim süreçlerini kontrol etmek için Etki / İzleme Sistemi,
- Farklı bölgesel ağlara katılım (Extremadura Üretim ve Ekolojik Tüketim Ağı, Extremadura Tohum Ağları, vb.)
- Uluslararası organik ve iyi tarım sertifikalarının alınması,

gibi projeler başta olmak üzere birçok alanda bölge çiftçisinin ülke içinde üretim yapan diğer çiftçilerden farklı bir yere konumlandırılmasını sağlamıştır. Böylelikle Extremadura bölgesi iyi ya da organik tarım ürünlerini tercih eden tüketiciler için yepyeni bir pazar olmuştur. Bölgenin gelişmesinde Red Calea'nın izlemiş olduğu bu KSS politikası önemli yer etmiştir.

4.2. Türkiye'den Bölgesel Kalkınmaya Yönelik KSS Örnekleri

4.2.1. Unilever Lipton Sürdürülebilir Çay Tarımı Projesi

2011 yılında Unilever Türkiye Lipton markası ile birlikte, "Çay tarımında sürdürülebilirliğin sağlanması ve çay üreticilerinin sürdürülebilirlik konusunda bilinçlendirilmesi" amacı ile Lipton Sürdürülebilir Çay Tarımı Projesi'ni uygulamaya koymuştur. Lipton proje kapsamında bölgede ekonomik, sosyal ve çevresel anlamda birçok uygulama hayata geçirmiştir. Proje ile yalnızca ilk yılın sonunda toplamda 7 bin 446 çay üreticisine doğru budama, doğru gübreleme ve atık yönetimi gibi alanlarda eğitimler verilmiştir. Yine proje kapsamında sosyal gelişmişlik hedefleri doğrultusunda gezici bir kanser tarama aracı yardımı ile, bölgedeki kadın çiftçilere kanser taramaları yapılmıştır. Böylelikle bölgede özellikle yaygın olan göğüs kanserinin erken teşhis edilerek tedavi ve kontrol altına alınması hedeflenmiştir. Ayrıca Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA) ile iş birliği yaparak Rize'nin Pazar ilçesinde bir toprak analiz laboratuvarı kurmuştur. Böylelikle yapılacak analizler ile çay tarımında sürdürülebilir bir strateji izlemede doğru toprağa doğru gübreleme sağlanacaktır. Burada bazı

örneklerini sıraladığımız proje uygulamaları ile bölge çiftçilerinin 3 milyon TL tasarruf elde etmeleri öngörülmektedir (Unilever Türkiye, 2013). Türkiye'de uygulamaya konan bölgesel kalkınmaya yönelik KSS projeleri arasında hem çok yönlü oluşu hem de uzun vadeli bir yatırım hedefi ile oluşturulması yönlerinden Lipton Sürdürülebilir Çay Tarımı Projesi önemli bir proje olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.2.2. GAP-Cheetos Çocuk Gelişim Merkezleri Projesi

GAP- Cheetos Çocuk Gelişim Merkezleri projesi dezavantajlı bölgelerde, bölgesel kalkınmanın temel bileşenleri arasında gösterilen insani gelişimin (human development) aksayan noktalarının giderilmesi adına Pepsico öncülüğünde yürütülen bir KSS projesidir. Proje ile Batman, Nusaybin, Adıyaman, Gölbaşı, Ömerli, Silvan, Suadiye, Hilvan, Kilis, Siirt ve Kızıltepe olmak üzere 9 ilde 13 gelişim merkezi açılmıştır. Bu bölgelerde yaşayan ve sosyo-ekonomik engeller nedeni ile belirli kısıtlamaları bulunan 4-14 yaşları arasındaki çocukları hedefleyen proje kapsamında, erken çocukluk aktiviteleri; eğitim, sanat, kültür ve spor faaliyetleri, çocuklara ve ailelere yönelik rehberlik uygulamaları gibi aktif yaşamı destekleyen farklı programlar ve etkinlikler düzenlenmektedir. 2017 yılı itibari ile 38 bin çocuk GAP-Cheetos Çocuk Gelişim Merkezleri'nden yararlanmıştır (Pepsico A.Ş., 2017; GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2017). Dolayısı ile bölgenin insani gelişmişlik açısından kalkınmasında bu proje önemli bir yer tutmuştur.

4.3. KSS ve Bölgesel Kalkınma İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmalar

Kurumsal Sosyal Sorumluluk projelerinin bölgesel kalkınmadaki rolünü araştırmak üzere hazırlanan bu tez çalışmasında, yapılan araştırma ve bulgulara geçmeden önce, dünyadan ve Türkiye'den konu üzerine yapılmış araştırmalara değinilmek istenmiştir. Yapılan literatür taramaları sonucu konu ile ilgili Türkiye'de yapılmış bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu yönü ile bu tez çalışması bir ilk olacaktır.

Yurtdışında gelişmişlik düzeyleri farklılık gösteren çeşitli ülkelerde yapılan araştırmalara ve bu araştırmaların sonuçlarına bu başlık altında yer verilmiştir. Çalışmamızda elde edilen veriler kullanılarak Türkiye ve diğer ülkelerdeki durumu karşılaştırabilmek adına literatür taraması sonucu ulaşılan bu araştırmaların paylaşılması yerinde görülmüştür.

4.3.1. KSS'nin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Araştırması- Hindistan

Sanjay ve Ranjan tarafından 2010 yılında, Hindistan'da farklı sektörlerde faaliyet gösteren 14 şirketin internet sitelerinin incelenmesi, doküman incelemesi, haber ve verilerin analiz edilmesi teknikleri kullanılarak yürüttükleri *"KSS'nin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi"* konulu çalışma, literatür taraması ile elde edilen önemli örnek araştırmalardan bir tanesidir. Bu

araştırmada KSS projelerinin bölgesel kalkınmaya katkılarını yaşam kalitesinin artırılması, eğitim, sağlık, çevre ve altyapı olmak üzere beş alt başlıkta toplayan Sanjay ve Ranjan'ın tespitleri şu yönde olmuştur (Sanjay & Ranjay, 2011, s. 143);

Yaşam Kalitesinin Artırılması: Araştırmaya konu olan, Hindistan'ın 7 eyaletinde yaşayan 18-25 yaş aralığında 35 bin gence çalışma ve iş imkanı sağlamayı hedefleyen "Grameen-LABS Eğitim Projesi" ile hedeflenen gençlerin projeye dahil olanlarından; proje üstlenicisi Bharat Petroleum Şirketi'nin istihdam ettiklerinin aylık 2 bin Hint rupisi sabit gelir elde ettikleri ve ayrıca aldıkları eğitim sonucu muz ekimi ve kanatlı hayvan yetiştiriciliği öğrenenlerin de 3 bin ile 8 bin Hint rupisi arasında aylık gelir elde ettikleri verisine ulaşılmıştır. Dolayısı ile araştırma sonuçları yaşam kalitesinin iyileştirilmesi amacı ile yürütülen bu projenin, bu anlamda bölgesel kalkınmayı oldukça önemli ölçüde olumlu etkilediğini göstermektedir.

Eğitim: Yürütülen 14 projenin eğitim alanındaki katkıları incelendiğinde ise; Aditya Birla Grup şirketinin fabrikalarının yakınına kurduğu 26 okul ile bu bölgelerde yaşayan 62 bin çocuğa eğitim verdiği, SAIL şirketinin desteklediği138 okul ile 80 binin üzerinde çocuğun eğitimine katkı sağladığı, Asya merkezli Shree Gattu Vidyalaya boya şirketinin yürüttüğü projeler ile 1 ile 10. Sınıf arası 25 bin çocuğun okul erişimini sağladığı, aynı şekilde Satyam Bilgisayar şirketinin 40 bin çocuğun eğitime kavuşmasını sağladığı ve yine Coca-Cola Hindistan şirketinin yürüttüğü "Smiles Projesi" ile hali hazırda 10 bin çocuğun okullaşmasını sağladığı verisine ulaşılmıştır. Özellikle Hindistan'ın kırsal bölgelerinde maddi sıkıntılar ve ağır koşullar nedeni ile çocukların okullaşma oranlarının düşüklüğü göz önüne alındığında bu projelerin bölgesel kalkınmaya etkileri hayli önem arz etmektedir.

Sağlık: Çalışma, pek çok şirketin sağlık bilinci oluşturmak ve insanlara sağlıkla ilgili konularda duyarlılık kazandırmak için bir dizi sağlık kampı düzenlediğini göstermektedir. Özellikle SAIL şirketinin açmış olduğu aşılama, kan bağışı, su arıtma tabletleri, prezervatif dağıtımı gibi faaliyetlerin yürütüldüğü bu kamplar ile 2008 yılına kadar450 binin üzerinde insana ulaşılmıştır. Yine Vedanta Alüminyum şirketi Orissa bölgesinde yer alan 53 köyü kapsamak üzere geliştirdiği mobil sağlık hizmeti projesi ile 32 binin üzerinde köylüye ilaç, sevk ya da tedavi imkânı sağlamıştır. Ayrıca Tata Çelik Girişimleri Vakfı (TSFIF) da Jharkhand, Orissa ve Chhatisgarh bölgelerinde yaşayan 50 binin üzerinde hastanın faydalanabileceği bir hastane inşa etmiştir. Projeler ile ulaşılan rakamlar incelendiğinde bölgesel kalkınmaya sosyal katkıları yönünden KSS projelerinin önemi yadsınamayacak düzeyde yüksektir.

Altyapı: Araştırmaya dahil edilen 14 şirketten sadece 6 şirket inşaat, yol, elektrik, su tesisi, sağlık ocağı, okul, sağlık merkezi, toplum merkezi vb. Farklı altyapı tesisleri sağlamaktadır. Bu şirketlerden SAIL her yıl yaklaşık 33 km'lik yol ve alt yapı hizmeti sağlayarak, projeleri gerçekleştirdiği bölgelerde yer lan 435 köyden yaklaşık 200 bin kişinin hayatını kolaylaştırmıştır. Yine aynı şekilde Saroor Nayar bölgesinde kuruyan içme suyu havzasının yeniden kazandırılması ile Coca-Cola Hindistan şirketi 16 bin köylünün içme suyuna erişimini sağlamıştır. Özellikle hayati anlam taşıyan yol, su, elektrik gibi temel ihtiyaçların temini üzerine yürütülen bu KSS projeleri de bölgelerin sosyal ve ekonomik kakınmasına önemli ölçüde etki etmişlerdir.

Çevre: Sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir boyutu olan çevresel kalkınma konularında da incelenen 14 şirketin hemen hepsi çeşitli KSS projeleri yürütmektedir. Birçok şirket doğal kaynakların korunması için ağaç ekimi, havza yönetimi, atık yönetimi, rüzgar işletmelerinin inşaası gibi alanlarda KSS yatırımları gerçekleştirmektedir. Sürdürülebilir yönetim ve doğal kaynakların geliştirilmesi için, birçok şirket ağaç ekimi, havza yönetimi, atık yönetimi, rüzgar işletmesi vb. için çalışmaktadır. Örneğin SAIL şirketi kendi iştiraklerinin bulunduğu bölgelerde 2009 yılına kadar 13,5 milyon ağaç dikmiştir. Yine Coca-cola Hindistan şirketi su yönetimi üzerine gerçekleştirdiği KSS projeleri ile 40 binin üzerinde insanın temiz suya ulaşmasını sağlamış ve milyonlarcasının su tasarrufu konusunda bilinçlenmesini sağlamıştır. Bölgelerin çevresel sürdürülebilirliği ve bölge halkının çevre bilinci kazanmasındaki önemi yönü ile KSS projelerinin etkisi bu örneklerden açıkça anlaşılmaktadır.

4.3.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Yer Alan Çok Uluslu Şirketlerin Yürüttüğü KSS Girişimlerinin Yerel Kalkınmaya Etkisi-Nijerya ve Güney Afrika Örnekleri

Eweje (2006)'nin *"Çok uluslu işletmelerin yürüttüğü KSS projeleri gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına olumlu etki eden bir unsur mudur?"* sorusundan yola çıkarak Nijerya ve Güney Afrika ülkelerinde yer alan çok uluslu işletmelerin KSS performanslarını incelediği araştırmanın sonuçları KSS ve bölgesel kalkınma ilişkisine örnek olabilecek bir diğer araştırmadır. Araştırma sonucunda çok uluslu şirketlerin, faaliyet gösterdikleri toplum ile öncelikle samimiyet ve güvene dayalı ilişkiler geliştirebilmesinde, toplumsal refahın iyileştirilmesine yönelik yürütülen KSS projelerinin çok önemli bir yere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Eweje, 2006, s. 122). Yine bu araştırma sonucunda Eweje, gelişmekte olan ülkelerde yürütülen KSS projelerinin faaliyet gösterilen toplumun çeşitli sosyal, ekonomik ya da kültürel sorunlarının giderilmesinde önemli bir araç olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bir diğer önemli durum ise, yerel topluluklara yönelik burs, öğretmen ya da derslik ihtiyaçlarının kar-

şılanmasına yönelik yürütülen eğitim merkezli KSS faaliyetlerinin bölgesel gelişmişlikteki önemine dikkat çekilmesidir. Ayrıca araştırma göstermektedir ki özellikle geri kalmış bölgelerde sosyal refahın sağlanmasında, devletin uzak kaldığı ya da göz ardı ettiği yerel toplulukların ihtiyaçlarının karşılanmasında bu KSS projelerinin yürütücüsü olan kurumlar nerede ise otorite olarak değerlendirilmektedir (Eweje, 2006, s. 123). Yerel topluluklar kendilerine KSS projeleri ile ulaşan çok uluslu şirketleri karar verme organı olarak tanımlama eğilimindedirler. Eweje'nin araştırmasında elde ettiği bir diğer önemli bulgu ise, geri kalmış bölgelerde halkın altyapı ihtiyacının giderilmesi, sanayinin ihtiyaçları doğrultusunda verimli işgücünün yetiştirilmesi ya da yerel girişimlerin teşvik edilmesi gibi istihdam artırıcı konularda yerel hükümetlerin yetersiz kaldığı yerlerde çok uluslu işletmelerin KSS projeleri ile katma değer üretildiği verisidir (Eweje, 2006, s. 123). Sonuç olarak bu araştırma göstermektedir ki, özellikle gelişmekte olan ülkelerde bölgesel kalkınmaya yönelik yürütülen KSS projeleri, yerel hükümetin yetersiz kaldığı bölgelerde sosyal, ekonomik ve çevresel kalkınmanın sağlanmasında önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.3.3. KSS Stratejilerinin Bölgesel Rekabete Ektisi Araştırması-Guadalajara/Meksika

Gutierrez ve arkadaşlarının KOBİ'lerin bölgesel rekabette güçlenmelerinde KSS stratejilerinin önemi üzerine gerçekleştirdikleri araştırmanın sonuçları da yine KSS ve bölgesel kalkınma ilişkisine değinmektedir. Gutierrez ve arkadaşları bu çalışmalarında, bölge içi ticari beklentileri olan KOBİ'lerin, bulundukları bölgelerin sosyal, ekonomik, ya da çevresel sorunları ile mücadele edilmesine yönelik stratejiler takip eden şirketlerin rekabette avantaj elde edeceği hipotezinden yola çıkarak Meksika'nın Guadalajara eyaletinde yaptıkları araştırmada (Gutierrez, Salamanca, Alvarado, & Trejo, 2016, s. 429);

- Plastik ve metale dayalı üretim yapan KOBİ'lerin KSS faaliyetleri ile rekabet güçleri arasında olukça güçlü bir korelasyon olduğu,
- Sosyal, ekonomik ya da çevresel KSS faaliyetlerine katılımın da teknoloji kullanımı, finansal karlılık ya da müşteri memnuniyeti gibi rekabet gücünü oluşturan bir boyut olduğu,
- KOBİ'lerin yönetim anlayışlarını rekabet edebilir bir biçimde yenileyebilmeleri için, KSS anlayışının bütün iş süreçlerine entegre edilerek, iş stratejilerinin bölgesel tehdit ve fırsatlar çerçevesinde oluşturulması gerektiği sonuçlarını elde etmiştir. Bu araştırma özellikle kurumların hem üretim gerçekleştirdiği hem de ürün hizmet tüketiminde bir pazar olarak kullandığı bölgelerde, rekabette avntaj elde edebilmeleri için KSS'nin bir rekabet boyutu olduğunu göstermesi yönü ile önemli bir yer tutmaktadır. Bu sonuçtan anlaşıldığı üzere, bölgelerde yaşayan insanlar, kurumlardan çeşitli KSS faaliyetleri ile faaliyet gösterdikleri bu bölgelerin sosyal, ekonomik ya da çevresel refahına fayda sunmalarını beklemektedirler.

5. Sonuç

Bu çalışmada kurumların sosyal sorumluluk projesi yürüttüğü alanlardan biri olarak karşımıza çıkan bölgesel kalkınma ve KSS ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bölgesel kalkınmaya yönelik yürütülen KSS projelerinin doğasının anlaşılmasında önemli role sahip olduğu düşünülen temel kavramlara yönelik bilgiler paylaşılmıştır. Bu anlamda KSS literatüründe yeni bir alan olarak değerlendirilebilecek bölgesel kalkınmanın ana hatlarının altı çizilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde KSS bölgesel kalkınma ilişkisini vurgulamak adına hem çeşitli kurumların bölgesel kalkınmaya yönelik KSS uygulamaları hem de akademik yazında konu ile ilgili yürütülen araştırmalardan çeşitli örnekler paylaşılmıştır. Bu örneklerin de gösterdiği gibi bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesinde KSS anlayışının sistematik yapısına uygun bir biçimde yürütülen KSS projeleri önemli ekonomik, sosyal ve çevresel katkılar sunmaktadır.

Bu çalışma doğrudan KSS ve bölgesel kalkınma ilişkisini ele alan çalışmalar açısından Türkiye literatüründe çok yeni bir çalışmadır. Bu yönü ile çalışmanın bu iki kavram arası ilişkiyi Türkiye'de yürütülen projeler üzerinden ele alan nitel ya da nicel bir çalışma ile desteklenmesi çalışmanın amacına ulaşmasına önemli katkılar sağlayacaktır. Sonraki aşama için böyle bir devam çalışmasının yürütülmesi hedeflenmektedir.

Kaynakça

Adámek, P. (2014). Corporate Social Responsibility As A Tool For Sustainable Regional Development: A Case Study In Moravian-Silesian And Zlín Region. XVII. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách (s. 749-756). Hustopeče: Sborník příspěvků.

Akbank. (2017). Akbanksanat.com. 1 6, 2018 tarihinde Akbank Sanat Resmi Web Sitesi: http://www.akbanksanat.com/caz/27-akbank-caz-festivali adresinden alındı

Akbaş, E. (2010). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamalarının Tüketici Marka Bağlılığına Etkisinin Araştırılması. Çanakkale: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Akıncı Vural, Z. B. ve Coşkun, G. (2011). Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Etik. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 1(1), 61-87.

Akpınar, R., Taşçı, K., & Özarslan, M. E. (2013). Teoride ve Uygulamada Bölgesel Kalkınma Politikaları. Bursa: Ekin Yayınevi.

Arçelik A.Ş. (2015). 2015 Yılı Faaliyet Raporu.

Aydın, A. (2008). İktisadi Açıdan Bölgesel Dengesizlik: Mardin İli Örneği. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 7(24), 304-312.

Bakırcı, F., Ekinci, E. D., & Şahinoğlu, T. (2014). Bölgesel Kalkınma Politikalarının Etkinliği: Türkiye Alt Bölgeler Bazında Bir Uygulama. International Conference On Eurasian Economies 2014 (s. 1044-1054). Skopje: Beykent University.

Becan, C. (2011). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Paydaş Teorisi ve İletişim Yaklaşımı Açısından Değerlendirilmesi: Bankaların Basın Bültenlerine Yönelik Bir İçerik Analizi. Selçuk Üniversitesi İletişim Dergisi, 7(1), 16-35.

BM. (1992). The Rio Declaration on Environment and Development. 12 8, 2017 tarihinde UNESCO Resmi Web Sitesi: http://www.unesco.org/education/pdf/RIO_E.PDF adresinden alındı

BM. (1995). Copenhagen Declaration on Social Development. 12 8, 2017 tarihinde BM Resmi Web Sitesi: http://www.un-documents.net/copedec.htm adresinden alındı

Börk, A., & Kavas, E. (2015). Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam Gelenekleri-nde İş Ahlakı: Karşılaştırmalı Bir Analiz. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 6(13), 89-101.

Büyükyılmaz, O., & Fidan, Y. (2015). Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Kavramsal Bir Bakış. Business&Management Studies: An Inter national Journal, 3(3), 364-381.

Clement-Jones, L. T. (2005). Corporate Social Responsibility Bottomline Issue or Public Relations Exercise? J. Hancock içinde, Investing in Corporate Soscial Responsibility (s. 5-15). Londra: Kogan Page Limited.

Çakmak, H. K., & Erden, L. (2004). Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımları ve kamu destekleme politikaları: Türkiye'den bölgesel panel veri setiyle ampirik bir analiz. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(3), 77-96.

Çalışkan, O. (2010). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algılama Boyutunun Personelin İş Tatmini ve İşte Kalma Niyetine Etkisi: Antaly Bölgesinde Yer ALan Beş yıldızlı Otel İşletmelerinde Çalışanlar Üzerinde Bir Araştırma. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Çan, M. F. (2014). Türkiye'de Kentleşme ve Bölgesel Kalkınma. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Çelik, N. (2017). Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Sorunsalı ve Bölgelere Özgü Çözüm Önerileri (Yayınlanlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

Çelik, Y. (2006). Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı Ve Sağlık. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 9(1), 19-37.

Çetin, B. (2014). Eğitim ve Kalkınma İlişkisi: Türkiye Örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karaman: Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirgüneş, B. K. (2015). Sosyal Sorumluluk Projelerine Yönelik Tutumun Satın Alma Davranışı ve Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 33(33), 47- 74.

Deren van Het Hof, S. (2009). Türkiye'de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Üçgeni: Şirketler, Toplum ve Toplum Kuruluşları. Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi. Antalya: Tübitak Destekli Araştırma Projesi Raporu.

Deviren, N. V., & Yıldız, O. (2014). Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Yeni Bölgeselcilik Yalaımının Türkiye'deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri. Akademik Bakış Dergisi(44).

Epstein, E. M. (2002). The Field of Business Ethics in the United States: Past, Present and Future. Journal of General Management, 28(2), 1-21.

Eraslan, L. (2011). Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeğinin (BSS) Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Aile ve Toplum Eğitim ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 7(24), 81-91.

Ersöz, H. Y. (2007). Türkiye'de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışının Gelişiminde Meslek ve Sivil Toplum Kuruluşları. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınlar.

European Regional Development Fund (ERDF). (2017). Corporate Social Responsibility: Good Practices & Recommendations: European Regional Development Fund ERDF through the INTERREG IVC Programme.

European Sustainable Development and Health Series by WHO Healthy Cities Project within European Sustainable Cities & Towns Campaign. (1997). City Planning for Health and Sustainable Development. London: World Health Organization (WHO).

Eweje, G. (2006). The Role of MNEs in Community Development Initiatives in Developing Countries: Corporate Social Responsibility at Work in Nigeria and South Africa. Business & Society, 45(2), 93-129.

Filiztekin, A. (2009). Türkiye'de Bölgesel Farklar. 3 2018 tarihinde Research.ssabanciuniv.edu: http://research.sabanciuniv.edu/11643/1/ BolgeselFarklar_YKY.pdf adresinden alındı

Freeman, R. E. (1984). Strategic Management: A Stakeholder Approach. London: Pitman Publishing Inc.

Gutierrez, J. S., Salamanca, P. I., Alvarado, T. E., & Trejo, J. M. (2016). CSR Strategies To Improve Competitiveness Development: Manufacturing Industry In Mexico. Proceedings of the 14th International Conference of the Society for Global Business & Economic Development (SGBED) (s. 422-431). Montclair, New Jersey: Montclair State University.

Günaydın, D. (2013). Türkiye'de Bölgeler Arası Gelişmişlik Farkların Giderilmesinde Kalkınma Ajansların yeri: İZKA Mali Destek Programları Örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(1), 73-101.

Gündüz, A. Y. (2006). Bölgesel Kalkınma Politikası. Bursa: Ekin Basım Yayın.

Hay, R., & Gray, E. (1974). Social Responsibilities of Business Managers Academy of Management Journal, 17(1), 135-143.

Heald, M. (1957). Management's Responsibility to Society: The Growth of an Idea. Business History Review, 31(4), 375-384.

Kaynak, S. (2007). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Gelişimi. İstanbul: Beta Yayınları.

Keskin, H., & Sungur, O. (2010). Bölgesel Politika Ekseninde Yaşanan Dönüşüm: Türkiye'de Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikaların Değişimi. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi(21), 271-293.

Kısaoğulları, A. (2010). 2010 Avrupa Kültür Başkenti Kapsamında Kültür Sanat Projelerinin Sosyolojik Yapı İçerisindeki ve Etkilerinin Araştırılmas/İncelenmesi. İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Kotler, P., & Lee, N. (2005). Corporate Social Responsibility: Doing the Most Good for Your Company and Your Cause. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

McWilliams, A., & Siegel, D. (2001). Corporate Soscial Responsibility: A Theory of The Firm Perspective. Academy of Management Review, 26(1), 117-127.

Midgley, J. (2013). Social Development: Theory and Practice. New York: SAGE Publications.

Norman, W., & McDonald, C. (2004). Getting to the Bottom of Triple Bottom Line. Business Ethics Quarterly, 14(2), 243-262.

Öksüz, B. (2014). Yönetişim Sürecinde Kurumsal İletişimin Rolü ve Önemi. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 2(4), 181-210.

Özel, H. A. (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 63-72.

Özmete, E. (2010). Sosyal Hizmette Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışı: Kavramsal Analiz. Aile ve Toplum Dergisi, 6(22), 79-90.

Paksu, A. (2014). Kalkınma Ajanslarının Bölgesel Kalkınmaya Etkisi, İpek Yolu Kalkınma Ajansı Örneği. Gaziantep Üniversitesi Ssoyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Pirtini, S., & Erdem, Ş. (2010). Nature of Corporate Social Responsibility From the Point of Merketing Management View and Aplication of Content Analysis on Social Responsibility Projects. Journal of Naval Science and Engineering, 6(2), 51-75.

Pohl, M. (2006). Implementation, Corporate Culture and CSR – How They Interrelate and Consequences for Successful. J. Henningfeld, M. Pohl, & N. Tolhurst içinde, The ICCA Handbook on Corporate Social Responsibility (s. 47-61). West Sussex: John Wiley & Sons Ltd.

SAI. (1997). Social Accountability International . 12 8, 2017 tarihinde SAI Resmi Web Sitesi: http://sa-intl.org/_data/n_0001/resources/ live/SA 8000%20Standard%202014.pdf adresinden alındı

Sanjay, P., & Ranjay, A. (2011). Corporate Social Responsibility in Rural Development Sector: Evidences from India. School of Doctoral Studies of the European Union(2), 139-147.

Savaş, V., İyibozkurt, E., & Dinler, Z. (1973). Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı Semineri Bildiri Kitabı. (s. 498-510). Bursa: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi.

Smith, N. C. (1994, Mayıs-Haziran). The New Corporate Philanthropy. Harvard Business Review, 105-107.

Sohodol Bir, Ç. (2008). Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Halkla İlişkiler Açısından Bir Değerlendirme. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) .

Soyak, A. (2003). Türkiye'de iktisadi planlama: DPT'ye ihtiyaç var mı? Doğuş Üniversitesi Dergisi, 4(2), 167-182.

Sönmez, F., & Bircan, K. (2004, Ocak). İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu ve Çevre Sorunlarında Ekonomik Yaklaşımlar. Yaklaşım Dergisi, 1(133), 476-490.

Sürdürülebilir Kalkınma Derneği. (2010, 04 01). SKD Resmi Websitesi. 5 2018 tarihinde skdturkiye.org: http://www.skdturkiye. org/haber/surdurulebilir-kalkinma-ve-kurumsal-sosyal-sorumluluk-alaninda-tnt-deneyimi- adresinden alındı

Şimşek, M. Ş. (1998). İşletme Bilimine Giriş. Ankara.

Tatlıoğlu, K. (2012). Ahilik Teşkilatında Anadolu Türk Kadınının Girişimciliğine Sosyal-Psikolojik Bir Yaklaşım. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(4), 69-92.

TDK. (2006). Türk Dil Kurumu. Eylül 14, 2017 tarihinde Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sitesi: http://www.tdk.gov.tr/index. php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59ba58bb6c7148.20580761 adresinden alındı.

Titikçigil, B. Y. (2007). Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Dönüşüm ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye (Sorunlar-Tehditler-Fırsatlar). --- (s. 321-331). Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi.

Tutar, F., & Demiral, M. (2007). Yerel Ekonomilerin Yerel Aktörleri: Bölgesel Kalkınma Ajansları. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 2(1), 65-83.

Unilever Türkiye. (2013). www.unilever.com.tr. 5 2018 tarihinde Unilever Türkiye Resmi Web Sitesi: https://www.unilever.com.tr/news/press-releases/2013/lipton-ormanlari-koruyor.html adresinden alındı

Vogel, D. (2005). The Market for Virtue; The Potential and Limits of Corporate Social Responsibility. Washington DC: Brookings Institution Press.

Yamak, S. (2007). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Gelişimi. İstanbul: Beta Yayınları

ÇEŞME YARIMADASI TUNÇ ÇAĞI KIYILARINDAKİ TEOS VE BAĞLARARASI ANTİK KENTLERİNDE JEOARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR /

Serdar VARDAR - Ertuğ ÖNER - Rifat İLHAN - Aylin KARADAŞ

(Dr. Öğr. Üyesi., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi - Prof. Dr., Ege Üniversitesi - Arş. Gör. Dr.; Adıyaman Üniversitesi - Dr. Öğr. Üyesi; Ege Üniversitesi)

Giriş

İonya kıyıları Ege denizi kıyılarının tarihi boyunca önemli doğal çevre değişmelerine sahne olmuş ve farklı dönemlere ait antik kültürlerin yaşama ortamı olmuştur. Bu kıyılarda yer alan Çeşme yarımadasının kıyı düzlükleri tarihöncesinden günümüze birçok kültürün var olmasını sağlayan uygun doğal çevre koşullarına sahip olmuştur. Teos ve Bağlararası Tunç Çağı ile birlikte yarımada kıyılarında kurulan önemli yerleşimlerdendir.

Batı Anadolu kıyılarında Holosen boyunca meydana gelen doğal çevre değişmeleri tarih öncesinden günümüze kadar buralarda var olmuş kültürler ve yerleşimler üzerinde etkili olmuştur. Son buzul maksimumuyla birlikte deniz seviyesinde meydana gelen değişimler kıyı çizgisinin ve çevresindeki kıyı düzlüklerinin doğal çevre koşullarının değişmesine neden olmuştur. Ege kıyılarımızda yer alan Teos bu gibi etkilerin görüldüğü antik kıyı yerleşimlerinden biridir.

Doğal çevre ve insan arasındaki ilişkileri inceleyen coğrafya disiplini geçmiş dönemlerdeki etkileşimi paleocoğrafya ve jeoarkeoloji başlıkları altında ele almaktadır (Butzer, 1982; Kayan, 1998; Weiner, 2010). Paleocoğrafya özelliklerinde meydana gelen değişmelerin insanlar üzerindeki etkilerini ve belirli bir dönemin insanlarının çevre ile etkileşimini arkeolojik buluntu-kazı alanlarında ve yakın çevrelerinde açıklayan alan jeoarkeoloji disiplindir ve paleocoğrafyanın bir parçasıdır. Teos ve Bağlararası gibi antik kıyı kentlerinin çevresinde meydana gelen ortam değişmelerinin izlerini yeni teknik imkânlardan da yararlanılan paleocoğrafya ve jeoarkeoloji çalışmaları ile araştırılmak mümkündür. Teos ve Bağlararası çevresindeki kıyı ovasında meydana gelmiş doğal çevre değişmelerinin izleri kıyı ovasının alüvyon katmanlarında bulunmaktadır. Bu izlere ulaşmak ve incelemek için alüvyal dolguların katmanlarını kesen delgi sondajların yapılması gerekmektedir.

Kuvaterner'de ve özellikle Holosen'de kıyı bölgelerimizde hızlı jeomorfolojik değişmeler meydana gelmiştir. Son buzul çağında -130 metrelerde olan Dünya denizlerinin seviyesi, Orta Holosen'e kadar bugünkü seviyesine yükselmiş ve özellikle akarsu ağızlarına karşılık gelen alçak kıyılarda iç kesimlere sokulup koy ve körfezler oluşturmuştur (Kayan 1988, 1996, 1998, 2000; Kayan ve Öner 2003; Kayan ve Öner 2006; Öner 1997a,

1997b, 1999, 2003; Öner ve Vardar 2018; Vardar ve Öner 2016; Vardar ve Öner 2017; Öner vd. 2018; Vardar 2018;). Orta Holosen'de deniz seviyesi yükselmesinin durmasıyla bu kez koy ve körfezler alüvyonlarla dolarak kıyı çizgisi deniz yönünde ilerlemiştir. Bu dönemlerde kıyılarda liman kentleri olarak kurulan eski yerleşmeler, giderek kıyı çizgisinden oldukça içerilerde kalmış ve önemlerini kaybetmişlerdir. Paleocoğrafya ve jeoarkeoloji araştırmalarımızla ortaya koyduğumuz bu gelişmeleri ayrıntılı olarak açıklayan bulgularımız, günümüzde bazı kesimleri alüvyonlarla örtülen bu tip antik yerleşmelerde süren arkeolojik kazı çalışmalarına katkılar sağlamıştır. Bu yerleşim alanlarının iyi örneklerinden ikisi bu çalışmanın konusu olan Teos ve Bağlararası'dır. Bu eski yerleşimlerden ilk olarak Teos ele alınacaktır.

Teos Antik Kenti Çevresinde Kıyı Çizgisi Ve Doğal Çevre Değişmeleri

Teos antik kenti Batı Anadolu kıyılarında Sığacık körfezi kenarında yer almaktadır (Şekil 1). İzmir ili Seferihisar ilçesi Sığacık beldesinde bulunan antik kent kıyıya paralel uzanan K-G doğrultulu bir sırtın doğu-güney doğu yamacı ile etekleri boyunca geniş bir alana kurulmuştur (Şekil 2). Kent, küçük bir yarımadanın kıstağında (Isthmos) kurulmuş ve gelişmiştir (Kadıoğlu vd. 2015). Antik kentin doğusunda K-G doğrultulu Çayırarası kıyı ovası bulunmaktadır. Ova batıdan Ekmeksiz tepe sırtları, doğudan Bedelkaya, Mangır, Alaca, Çarık, Hamitefendi, Göz ve Taşlık tepeleri ile sınırlanır. Bu tepeler daha doğuda bulunan Seferihisar ovasını Çayırarası ovasından ayırmaktadır. Çayırarası ovası denizden 912 m yüksekliğinde olan Kartal tepeden doğan Yassıçay'ın taşıdığı alüvyonların K-G doğrultulu Sığacık depresyon tabanında birikmesi ile oluşmuştur. Kıyı ovası deniz seviyesinden 1-3 m yükseklikte oldukça alçak bir yüzeye sahiptir. Çayırarası ovası kuzey kenarında silik bir su bölümü ile Sığacık limanı yakınlarında denize dökülen Pınarlı ve Liman derelerinin havzalarından ve düzlüğünden ayrılmaktadır (Şekil 2). Teos antik kenti kalıntıları ve kentten taşınan malzemenin birikmesine bağlı kültürel dolgu Ekmeksiz tepe sırtlarının doğu eteği boyunca Yassıçay'ın taşıdığı alüvyonlara karışmış yâda alüvyonlarca örtülmüştür. Ekmeksiz tepe sırtlarından taşınan kolüvyal materyal etek bölümünde bol arkeolojik materyal içeren daha kaba tane boylu bir dolgu meydana getirmiştir (Şekil 5).

Antik coğrafyacı Strabon (MÖ 64 – MS 24), Teos'un önce Athamas, sonra Ion kolonizasyonu döneminde Naoklos ve daha sonra Atinalı Apoikos, Damasos ve Boiotialı Geres tarafından kurulduğunu bildirmektedir (Kadıoğlu ve Özbil 2015). Kent yakın çevresindeki mermer ocakları antik dönemde oldukça önemlidir. Afrikano (Er 2011) ve Bigio tipi mermerler Teos çevresindeki ocaklardan elde edilmiş ve koyu renkli mermerler Lucullus mermeri olarak anılmıştır (Kadıoğlu 2016, Adak ve Kadıoğlu 2017). Karagöl antik mermer ocağı bu ünlü mermerlerin çıkarıldığı başlıca yer

olarak dikkati çekmektedir (Kun ve Türkmen 2001, Kadıoğlu 2016, Adak ve Kadıoğlu 2017).

Jeolojik-Jeomorfolojik Çerçeve

Batı Anadolu Paleotektonik dönem birimlerinin yapısal özelliklerine göre kuzeydoğu-güneybatı yönlü üç kuşağa ayrılmaktadır. Bu kuşaklardan en doğuda olanı metamorfik kaya topluluklarından oluşan Menderes masifi, ikinci kuşak İzmir-Ankara zonu ve en batıda olanı ise Karaburun Yarımadası'nı içine alan ve platform türü devamlı karbonat istifinin bulunduğu Karaburun kuşağıdır (Erdoğan 1990). Orta-Üst Miyosen'de başlayıp günümüzde de devam eden ve Batı Anadolu'daki grabenleri oluşturmuş doğu-batı uzanımlı Neotektonik yapılar daha eski tektonik kuşakları kesip parçalamıştır (Dewey ve Şengör 1979; Şengör 1980).

Batı Anadolu ve Ege bölgesi neotektonik dönem ile birlikte yoğun kuzey-güney yönlü gerilmeye uğramıştır. Günümüzde de devam eden açılma ve gerilme hareketlerine bağlı olarak Batı Anadolu'da birbirine paralel pek çok graben, küçük çaplı havzalar meydana gelmiştir. İzmir ve çevresinde bulunan faylar normal faylar Karaburun-Foça açıklarında, İzmir Körfezi'nin iç kısımlarında Alaçatlı, Teke ve Kuşadası açıklarında gözlenmektedir. Normal faylar doğrultu atımlı faylar tarafından kesilmektedir. Bunlardan biri de Teos-Sığacık çevresinin şekillenmesini kontrol eden doğrultu atımlı Seferihisar fayıdır (Ocakoğlu vd. 2004, Emre vd. 2005, Ocakoğlu vd. 2005, Kuşçu vd. 2010, Bakak 2016). Bu fay sağ yönlü doğrultu atımlı özelliğe sahip faydır (Denizlioğlu vd. 2005).

Seferihisar çevresinin eski litolojik birimleri kristalin şistlerdir. Paleozoik yaşlı birimlerde altta gnays, mikaşist, klorişist ve şisti kuvarsitler üstte mermerler bulunur (Akartuna 1962). Kretase birimleri eski kristalin temel üzerine diskordan olarak gelmektedir (Akartuna 1962). Bunların üzerine gelen Miyosen formasyonları alt ve üst seri olarak iki bölümde ele alınmaktadır (Akartuna 1962). Alt seri; konglomera, gre, marn, kiltaşı, volkanik tüfler ve kalkerlerden, üst seri; kalkerler, marn, kiltaşı ve volkanik tüflerden meydana gelmektedir (Akartuna 1962). Yüksek alanların etek bölümlerinde görülen ve Miyosen üzerine diskordan gelen Pliosen depoları kırmızı renkli, killi, marnlı, kumlu ve çakıllıdır. Kristalin şistler Hersinien orojenezinde, Kretase ve Neojen formasyonları Alpin orojenezinde kıvrılıp kırılmıştır (Akartuna 1962). Alanda görülen volkanik kayaçlar Miyosen dönemindeki volkanizmaya aittir (Akartuna 1962). Teos çevresindeki yapılar açısından mermer önemli bir yapı malzemesidir. Teos kuzeyindeki Karagöl antik mermer ocağı gibi mermer yapılı tepeler Seferihisar çevresindeki Mesozoik yaşlı birimlere dâhildir (Kun ve Türkmen 2001).

TEOS Alüvyon Delgi Sondajları ve Değerlendirmesi

Teos çevresinde paleocoğrafya koşullarını araştırmaya yönelik ilk çalışma Helmut Brückner ve ekibince yapılmış ancak yapılan 3 sondajın sonuçları bir raporda sunulmak dışında yayınlanmamıştır (Brückner vd. 2013). 2018 yılı yaz aylarındaki arazi çalışmalarında ekibimiz Teos çevresinde 4 sondaj yapmıştır (Şekil 4). Derinlikleri 10-15 metreler arasında değişen bu sondajların sediman örneklerinin analizleri Ege ve İzmir Kâtip Çelebi üniversitelerinin laboratuvalarında yapılmaktadır. Yapılan tane boyu, kalsimetre, hidrometre ve element analizleri doğal ortamdaki değişmeleri yansıtmaları açısından önemlidir. Bunun yanında mikrofosiller, polenler ve tephra örneklerin analizleri de paleocoğrafya değerlendirmelerine önemli katkılar yapmaktadır.

Sondaj loglarının ilk değerlendirmesi sonucunda Teos Çayırarası kıyı düzlüğü alüvyal dolguları farklı ortamları temsil eden katmanlara göre 4 temel birime ayrılmıştır. Bunlar, en alttan (eskiden) en üste (yeniye) doğru sırasıyla; Denizel ortam sedimanları, kıyı bataklığı ortamı, Çayırarası taşkın ovası ve Teos kültür katmanı (Şekil 5).

Teos-01 sondajında; yüzeyde Teos antik kenti kültür katmanı ve onun altında steril bir katman olarak Çayırarası taşkın-kıyı ovası dolguları bulunmaktadır (Şekil 4, 5). Taşkın sedimanları eski bir kıyı bataklığını örtmektedir. Kıyı bataklığı sedimanlarının altında kalın bir denizel katman bulunduğu tespit edilmiştir. Denizel katmanın ne kadar derine kadar devam ettiği ve kalınlığı yapılan sondajlarla tespit edilmemiştir. Bunun yanında Transgresyon yüzeyi sedimanlarına, eski karasal dolgulara ve anakayaya ulaşılmamıştır.

Teos-02 sondajında; TEOS-1 sondajında ulaşılan katmanların özellikleri ile aynı alüvyal birimlere ulaşılmıştır (Şekil 4, 5). Sondaj sırasında yüzeyden 580-600 cm derinde kalınlığı 10 cm civarında olan volkanik kül katmanı bulunmuştur. Bu katmanın element analizleri henüz yapılmamıştır. Ancak Batı Anadolu ile ilgili tephra çalışmalarına ait veriler küllerin Santorini adasında MÖ 1630-1640 yıllarında meydana gelmiş olan Minoan patlamasıyla ya da Nsyros volkanının patlamalarıyla ile uyumlu olabileceğini düşündürmektedir. Santorini'nin Minoan patlaması ile ilgili literatürde birçok farklı tarihleme bulunmaktadır. Bunlar MÖ 1600 ile 1650 arasında değişmektedir (Sullivan, 1988, Manning, 1988; Yiğitbaşıoğlu, 2003; Ramsey vd., 2004; Friedrich, 2000, 2013; Friedrich ve vd., 2006; Friedrich ve Heinemeier 2009). Vespa ve diğerleri (2006) son 150.000 yılda meydana gelmiş Santorini patmalarını ele aldıkları çalışmada MÖ 1628 tarihini vermişlerdir.

Batı Anadolu'da yapılmış önceki çalışmalarda Bozdağ Gölcük'te (Sullivan, 1988, 1990; Vardar ve Altıner 2003), Gölhisar gölünde (Burdur) (Eastwood vd., 1998, 1999, 2002), Köyceğiz'de (Muğla) (Sullivan, 1988,

1990), Eşen ovasında Letoon-Patara çevrelerinde (Öner, 1997a, 1997b, 1999, 2013) ve İzmir Bayraklı höyüğünde (Öner ve Kayan 2006; Öner, 2013; Kayan ve Öner 2013) Santorini'ye ait volkanik küllere göl tortuları içinde rastlanmıştır. Marmara gölü tefra bulguları bu örneklere eklenen yeni bir yer olmuştur. Ayrıca bazı araştırmacıların sözlü ifadelerinde de Söğüt depresyonu ile Milet'te de (Dunn, 2002) bu küllerin varlığından bahsedilmiştir. Son yıllarda arkeolojik kazı alanlarında da volkanik kül tabakalarına rastlanmıştır. İzmir'in Çeşme ilçesindeki Bağlararası ve Aydın'ın Çine ilçelerindeki arkeolojik kazılarda Santorini külleri bulunmuştur (Düvenci, 2013; Omaç, 2014; Şahoğlu vd., 2014). Küllerin göl-bataklık-sığ deniz-lagün gibi ortamlarda birikmesi olağan bir durum iken höyüklerde de bulunmuş olması önemli bir veridir (Vardar ve Öner 2016, 2017; Öner ve Vardar 2018). Teos yerleşimi kazı alanı da bu yaklaşımla dikkatle araştırılmaktadır.

TEOS-3 sondajında, TEOS antik kentinden taşınan kültürel sedimanlara ya da in-situ kültür katmanına rastlanmamıştır (Şekil 4, 5). Bu sondajda yaklaşık 4 m kalınlığında Çayırarası taşkın-kıyı ovası sedimanlarına ulaşılmıştır. Bunun altında ince bir kıyı bataklığı dolgusu ve önceki iki sondajdan daha kalın denizel sediman katmanına ulaşılmıştır. Yassıçay ile Pınarlı deresi arasındaki silik su bölümüne yakın olan bu sondaj her iki akarsuyun havzası arasındaki bu kesimin güneyine göre daha sonra kara haline geldiğini ortaya koymuştur.

TEOS-4 sondajında, tamamıyla steril tabakalar kesilmiştir. Kültürel bulgulara rastlanmamıştır (Şekil 4, 5). TEOS-3 sondajındaki katman özellikleri aynı devam ederken, kıyı bataklığı sedimanlarının TEOS-3 sondajına göre hafifçe daha kalın bir katman halinde olduğu belirlenmiştir.

Teos'da İlk Paleocoğrafya-Jeoarkeoloji Sonuçları

Teos antik kenti çevresinde paleocoğrafya ve jeoarkeoloji çalışmaları kapsamında (2018 yılı itibarı ile) ulaşılan sonuçlar şunlardır;

▪ Teos antik kenti doğusundaki Çayırarası ovasının alüvyal-kolüvyal dolgu katmanları eldeki bilgilerin ışığında dört alüvyal birime ayrılmıştır. En alttan (eskiden) en üste (yeniye) doğru sırasıyla; Denizel ortam sedimanları, kıyı bataklığı ortamı, Çayırarası taşkın ovası ve Teos kültür katmanı (Şekil 5).

▪ Çayırarası depresyonunda anakayaya sondajlarla ulaşılmamıştır. Bu depresyon tabanının ve anakayayanın oldukça derin olduğunu ortaya koymuştur (Şekil 5).

▪ Çayırarası depresyonunun tabanındaki anakayayı örten Holosen öncesine ait eski dolgulara derinde oldukları için ulaşılamamıştır. Bu dolgular çevredeki etek bölümlerinde takip edilebilmektedir (Şekil 4, 5).

▪ Bunun yanında en derini 15 m olan sondajlarımızla Holosen transgresyonu dolgularına da ulaşılmamıştır (Şekil 5).

▪ Çalışmalar sonucunda Sığacık-Teos çevresinin Orta Holosen (Nortgripiyen) kıyıları (GÖ 7000-6000) ana hatları ile belirlenmiştir.

▪ Teos antik kentinin doğusunda K-G doğrultusunda uzanan Çayırarası ovasının bulunduğu depresyonun, son buzul maksimumuyla birlikte yükselen deniz seviyesine bağlı olarak denizin iç kesimlere sokulması sonucu günümüzdeki Sığacık kıyıları ile Antik liman arasında uzanan bir boğaz görünümünde olduğu saptanmıştır (GÖ 7000-6000 yıllarında-Orta Holosen'de). Buna göre Erken Tunç Çağı evresinde Çayırarası ovasını bütünüyle bir boğaz görünümünde olduğu ifade edilebilir (Şekil 6).

▪ Teos antik kentinin üzerinde bulunduğu Ekmeksiz tepe sırtları Holosen transgresyonu sonucu GÖ 7000-6000 yıllarında (Orta Holosen'de) bir ada konumundaydı (Şekil 6).

▪ MÖ 1000 (GÖ 3000) yıllarında kurulduğu bilinen Teos antik kenti limanı ve kentsel alanının Çayırarası depresyonuna uzanan kesimi Yassıçayın taşkınları ve yamaç selleri ile alüvyal-kolüvyal birikintilerle örtülmüş Tunç Çağı'ndan günümüze kadar kıyı düzlüğü dolguları ile boğulmuştur (Şekil 5).

▪ MÖ 1000 (GÖ 3000) yıllarında Teos kentinin kurulması sırasında Çayırarası depresyonuna sokulan bir küçük koy bulunmaktadır. Liman mendireğinin KD'suna sokulan bu sığ deniz antik kentin kullanabileceği ideal liman koşullarını sağlamıştır (Şekil 5, 6). TEOS-2 sondajının logunda ifade edilen sığ ve sakin su koşulları belirlenmiştir.

▪ TEOS-2 sondajının logunda sığ ve sakin su koşullarını temsil eden sedimanların içinde, logun 580-600 cm altı-üstü tedrici geçişli bir bant şeklinde volkanik kül katmanı olduğunu düşündüğümüz sediman bulunmuştur (Foto 2)(Şekil 5). Bunun tespiti için gerekli element analizleri başlatılmıştır.

▪ Eldeki ilk bulgular Çayırarası kıyı ovasının kıyı kesimine kuzeydeki Sığacık-Karagöl antik taş ocağı arasındaki Pınarlı deresi düzlüğüne göre daha fazla sediman ulaştığı ve bu bölümün kuzeyine göre daha önce kara haline geldiği. Önce sığlaşan kıyı bataklıklarının geliştiği ve bunun üzerinde gelen taşkın ovasında ise yerleşimin başladığı anlaşılmıştır (Şekil 5, 6).

Bağlararası (Çeşme) Antik Kenti Çevresinde Kıyı Çizgisi ve Doğal Çevre Değişmeleri

Bağlararası Antik Yerleşimi ve Jeolojik-Jeomorfolojik Çerçeve

Çeşme Bağlararası Tunç Çağı yerleşimi Holosen'de meydana gelen deniz seviyesi değişmelerinden etkilenen Ege kıyılarımızda bulunan bir antik yerleşimdir. Yerleşim, Çeşme Bağlararası kıyı ovasında günümüzdeki kıyıdan 50 m içeride yer almaktadır. Yerleşimin bulunduğu alanda meydana gelen doğal çevre değişmelerinin anlaşılması için öncelikle Bağlararası kıyı ovasının alüvyal dolgularının içinde bulunduğu çukurluğun ortaya çıkışı ve litolojik özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir.

Çeşme Bağlararası ovası, Liman deresinin alüvyonları ve daha çok yamaç sellerinin kolüvyal sedimanlarının birikmesi ile dolarak şekillenmiş bir küçük tektonik depresyon tabanıdır (Şekil 1, 7, 8). KB-GD yönlü depresyonda oldukça dar bir havzaya sahip olan Liman deresi, Çeşme garajından başlayarak KB yönünde limana kadar yaklaşık 600 m uzanan ve 500 m enine sahip bir çukurluğu doldurmuştur. Çeşme limanı bu depresyonun KB kenarında denize açıldığı kesimdedir ve derinliği liman düzenlemesi öncesi 4 m'yi aşmayan sığ bir koyun içinde yer almaktadır (Şekil 1, 7). Liman düzenlemeleri sırasında koy tabanı derinleştirilmiş ve bu çalışmalar sırasında ana kayaya ulaşılmış parçalanan dip dolgusunun atılması sonrası 8-10 m derinlik meydana gelmiştir. Liman deresi depresyonunun batı kenarında 172 m'ye kadar yükselen Karadağ tepesi Liman deresi havzasının en yüksek noktasıdır. Depresyon çevresindeki tepelerde anakaya olarak neritik kireçtaşları (Orta Triyas), Orta ve Üst Miyosen karasal karbonatlar (kireçtaşı-marn) ve kil taşları serisi dikkati çekmiştir. Bunun yanında havzanın iç kesimlerinde Orta ve Üst Miyosen Prikolastik kayalar ve Orta Miyosen Andezit-Dasit-Riyolitler dikkati çekmektedir (Şekil 8). Depresyonun uzanışı Batı Anadolu'nun KB-GD ile büyük ölçüde uyumlu olup havzanın geneli KD-GB doğrultulu daha eski ve D-B doğrultulu daha genç kafesli tektonik zonları ile uyumludur. Çeşme Bağlararası depresyonu Holosen boyunca biriken alüvyal-kolüvyal malzemenin depolandığı tektonik kontrollü küçük bir depresyondur. Depresyon tabanında biriken alüvyal dolgunun katmanları Holosen boyunca meydana gelmiş doğal çevre değişmelerinin izlerini barındırmaktadır.

Holosen döneminde meydana gelen deniz seviyesi değişmelerine bağlı oluşan doğal çevre değişmelerinden etkilenen antik kıyı yerleşimlerinden biri olan Çeşme Bağlararası ikinci bin ve üçüncü bin yerleşmelerinin Tunç Çağı ve sonrasındaki doğal çevresinin bugünden çok farklı olduğu 2016 yılında yapılan sondaj çalışmaları ile belirlenmiştir. 2016 yılında yapılan toplam 10 sondaja ek olarak 2017 Eylül ayında sit alanları ve dışında Bağ-

lararası yerleşimi, çevresi, Bağlararası depresyonun iç kesimi ve antik yerleşimle kıyı çizgisi arasında olmak üzere toplam 8 adet yeni alüvyon-delgi sondaj gerçekleştirilmiştir (Şekil 7).

Bağlararası Alüvyon Delgi Sondajları ve Değerlendirmesi

Tüm sondaj verilerine göre Bağlararası kıyı ovası dolgularının temelindekindeki anakayanın yüzeyinin 1-2° lik bir eğimle güneye Liman deresi yatağına doğru uzandığı, günümüzdeki yatak hattı boyunca 3-4 metre kadar akarsu tarafından yarıldığı anlaşılmıştır (Şekil 9, 10). Depresyon tabanında ikinci bin yerleşimi ile Liman deresi yatağı alanı arasında günümüzdeki yüzeyde yaklaşık 1 m'lik bir kot farkı bulunmaktadır. Bu farkın nedeninin temelde anakayadaki basamak olduğu ve doğu-batı yönünde doğrusallık sunduğu belirlenmiştir. Bu fark tüm sondaj loğlarında da takip edilebilmektedir. Bunun yanında Bağlararası depresyonu tabanında Liman deresi yatağı boyu hariç her yerde anakaya yüzeyinin en fazla 1-2 metre fark gösterdiği belirlenmiştir. Bağlararası depresyonu Holosen dolgularında genel olarak yüzeyden 5-6 m derinde anakayaya ulaşılmaktadır.

Bağlararası sondajlarında denizel sedimanların doğrudan anakaya yüzeyinin üzerine geldiği yer yer yıkanmış bol bitiumlu kumlar ile örtülmüş olduğu görülmüştür. Bu durum tüm sondajlarda genel olarak gözlemlenen transgresyonun direk anakaya üzerine geldiği görüşünü doğrulamıştır. 2017 yılındaki sondajlara ait ilk bulgular da denizel veya denizle bağlantılı dolguların dikkatli değerlendirilmesini gerektirmiştir. Denizel dolguların ve kıyı-kıyı bataklığı-bataklık gibi geçiş ortamlarının fosil analizlerine dayanarak hassas yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle denizel ortam ile ilgili kesin ve daha doğru yorumlar analiz sonrasına bırakılmıştır.

2016 yılı sondajlarının verilerini karadan denize doğru uzanan KB-GD doğrultulu kesit üzerinde bir araya getirilmiştir (Şekil 9). Bu kesitin merkezine Bağlararası Tunç Çağı kazı alanı alınmış ve Bağlararası kıyı ovasının doğal dolguları içine arkeolojik dolguların konumu belirlenmiştir. Bunun yanında, Tunç Çağı yerleşimi çevresinde Holosen'de meydana gelmiş doğal çevre değişmeleri bu kesit yardımı ile ele alınmıştır. Bu kesit aktarılan verilere göre; Bağlararası yerleşimi ve kıyı ovasında temelden günümüzdeki ova yüzeyine kadar sırası ile Miosen anakaya, denizel ortam sedimanları, kıyı bataklığı sedimanları, arkeolojik dolgular ve Bağlararası kıyı ovasının Tunç Çağı sonrası yüzey örtüsü bulunmaktadır (Şekil 9, 10).

2016 yılında ve bu yıl (2017) yapılan sondajlarda ikinci bin yerleşimi çevresinde bugünkü deniz seviyesinden yaklaşık 2 m aşağıda (ova yüzeyinde 3,5-4 m aşağıda) arkeolojik malzeme içeren dolguların tabanına ulaşılmıştır (Şekil 9, 10). Bu katmanın altında kıyı bataklığı katmanı ve onunda altında 1 m kalınlığa sahip denizel katman bulunmaktadır. Bu kat-

manın altında yüzeyden yaklaşık 500-600 cm aşağıda killi-kireçli anakayaya ulaşılmıştır. Bu durumda Holosen transgresyonunun doğrudan anakaya üzerine gelmiş olduğu, denizin pek iç kesimlere sokulmadığı ancak antik yerleşim alanları çevresinde oldukça sığ bir denizel ortam ve buna bağlı kıyı bataklıkları olduğu anlaşılmaktadır. Tunç Çağı regresyonuna karşılık geldiğini düşündüğümüz bugünkü deniz seviyesinin 2 m altında 2 ile 4 metreler arasındaki bölümde belirgin yapı parçaları, sıva ile seramik unsurları içeren arkeolojik dolgu bulunmaktadır. 4-5 metreler arasındaki geçişin oldukça iri mermer parçalarından oluşan bir geçiş katmanına (belki de yerleşimin başladığı kata) sahip olduğu ve alttaki denizel birimin bu katmanın hemen altında başladığı dikkati çekmektedir. Bu durumda ilk Bağlararası yerleşiminin Tunç Çağı regresyonu ile karalaşarak ortaya çıkan bugünkü yüzeyden 4-4,5 m derindeki (deniz seviyesinden 2-2,5 m aşağıda) bölümde var olan eski bir yüzeyde başladığı ifade edilebilir. Nitekim yapılan kazı çalışmaları antik yerleşimin Minos kültürüne ait önemli izler taşıdığını ve Tunç Çağı'na ait olduğunu göstermektedir. MÖ üçüncü bine ait eski yerleşim daha kıyıya yakın (60 m civarında daha yakın) iken aşağı yukarı aynı kotlardaki daha iç kesimde kalan MÖ ikinci bin yerleşimi kıyıdan nispeten daha uzakta kalmaktadır. Höyüklerin aktüel kotları ikinci bin için 188 cm ve üçüncü bin için 1.95 cm olarak ele alındığında deniz seviyesinden yaklaşık 2 m aşağıda başlayan her iki yerleşime ait kültür katının 4 m kalınlığında olduğunu anlaşılır.

2017 sondajlarının verileri ve bu yılın sondaj çalışmalarının ilk değerlendirmelerine dayanarak K-G doğrultulu kesit hazırlanmıştır (Şekil 10). Bu kesit daha önce kazı alanları çevresinde karadan kıyıya doğru alınan ve depresyonun boyuna profili niteliğinde olan 2016 yılı kesitinin üzerinde açıklanamayan verilerin ilişkilendirilmesi ve yorumlanması için hazırlanmıştır. 2016 yılı verileri ile Holosen transgresyonu, Tunç Çağı kıyıları için ilk çizim yapılmış ve Bağlararası kazı alanları çevresindeki dolgular ile içinde bulundukları depresyonun doğal dolguları ayırt edilmiştir. Bunun yanında birbirinden farklı doğal ortamlar belirlenmiştir. 2017 yılı çalışmaları ile belirlenen K-G kesiti hem depresyonu enine bir hatta ele almak hem de depresyon orta ve güneyindeki alüvyon katmanlarını tanımak amacıyla yapılmıştır. Bu yaklaşımla daha önce çizilen kıyı çizgisi üzerinde de yeni verilerin ışığında değişiklikler yapılmıştır.

Bağlararası Yerleşiminde İlk Paleocoğrafya-Jeoarkeoloji Sonuçları

▪ Holosen transgresyonu sırasında kıyı çizgisi Liman deresi aktüel yatağı boyunda Bağlararası kazı alanlarındakine göre daha çok içeri sokulmuştur (Şekil 11,12).

▪ Depresyon tabanındaki anakaya üzerine denizel sedimanlar doğrudan gelmiş ve transgresif belirgin bir dolgu tespit edilememiştir. Bu durum, genç tektonik hareketlerle transgresyon sırasında bir yandan bu depresyon

tabanının çöktüğünü düşündürmektedir. Anakayada derin bir akarsu yarıntısının da bulunmaması ve yüzeyinin oldukça düz ya da az eğimli olması Orta Holosen'de deniz seviyesinin altına doğru alçalan bir depresyon tabanının varlığını desteklemektedir.

▪ Nitekim Bağlararası kazı alanlarındaki kuyuların sunduğu doğrusallık ve killi-kireçli tabakaların genç bir fayla kesilmiş olmasına bağlıdır. Bu fayın etkisi yüzeyde dahi 1 m'lik kot farkı ile takip edilmektedir (Şekil 9, 10). Tunç Çağı regresyonu sorusu için kıyıya yakın kesimde Liman deresi yatağına doğru mutlaka yeni bir sondaj yapılmalıdır.

▪ İlk yerleşimlerin günümüz deniz seviyesinden yaklaşık 2 m aşağıda başlaması Tunç Çağı'nda bir regresyonu düşündürmektedir. Bu 2016 yılı sondajları ile detaylı olarak araştırılmıştır. Ancak kazı alanındaki kuyular ve bunların temelindeki 1 ile 2 m arasında değişen kot farkları bu alanda Orta Holosen'den günümüze doğru tektonik hareketler bağlı olarak çökmenin devam ettiğini göstermektedir. Miyosen temelde kayaçların tabakaları birbirini karşılamamakta 1-2 m kadar eğim atımı göstermektedir.

▪ 2016 sondaj verilerine göre Bağlararası çevresinde ilk yerleşimlerin kurulması Tunç Çağı öncesine gitmesi güçlü bir ihtimaldir. 2017 de yapılan ÇB-05-17 sondajında Tunç Çağı öncesi yerleşim varlığını düşündüren seramik örneği ve kırıntıları elde edilmiş bunu yanında yapı unsurlarına ait taşlar kesilmiştir (Şekil 9).

▪ Santorini külleri ile uyumlu tephra örnekleri element analizleri ile tespit edilmiştir. Ancak ileri teknolojik yöntemlerle çok daha detaylı bir analiz yapılması gerekir. Bu ancak yurt dışında mümkün görünmektedir. Buna karşın eldeki verilere göre kazı alanları çevresinde günümüzden 3640 yıl öncesinin ova yüzeyi en azından iki kesit üzerinde dar bir alan için yeniden canlandırılabilmiştir ve kesitlere gösterilmiştir (Şekil 9, 10).

Değerlendirme ve Sonuç

Teos ve Bağlararası yerleşmeleri Tunç Çağı'nın kıyıları üzerinde çevre değişmelerinden etkilenmişlerdir. Teos antik kenti sondajları yerleşimin deniz seviyesinde başladığını göstermiştir. Bu kıyılarda Tunç Çağı regresyonu izlerine rastlanmamıştır. Buna karşın Çeşme Bağlararası yerleşimi deniz seviyesinin 188 cm altında başlayarak Tunç Çağı regresyonu sırasında kara olan yüzeyde kıyı bataklığı kenarında ortaya çıkmıştır. Bu durum yapılacak değerlendirmelerin deniz seviyesi değişmelerinin yanında tektoniğin etkilerinin de dikkatle ele alınmasıyla yapılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu yaklaşımla, Teos ve Bağlararası kıyı ovalarının aktüel kıyısı ile Tunç Çağı sonrası gelişme daha detaylı olarak incelenmeli ve kıyı sondajlarının sayısı artırılmalıdır.

Kaynakça

Adak, M., Kadıoğlu, M, (2017) Teos Mermer Ocakları ve Lucullus Mermeri, Philia, 3, 1–43.

Akartuna, M. 1962. 'İzmir-Torbalı-Seferihisar-Urla Bölgesi'nin jeolojisi hakkında'. MTA. Derg., 59, s: 1–19, Ankara.

Altun, N. (2006) 'Urla-Seferihisar (İzmir) bölgesinin jeolojisi ve toprak özellikleri'. T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Ege Ormancılık Araştırma Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, İzmir.

Bakak Ö., (2016) 2005 Sığacık Körfezi (İzmir) Depremlerinin Mekânsal Değerlendirilmesi, Hacettepe Üniversitesi Yerbilimleri Uygulama ve Araştırma M. Bülteni, Yerbilimleri, 2016, 37 (1), 51-63

Brückner H., Stock F., Rauhut R., (2013) Paläogeographische Forschungen in Teos, Rapor.

Denizlioğlu, Z. A., Özmen, Ö. T., Kuru, T., Çolakoğlu, Z., Apak, A., Karaca, Ş., Şahin, C., Yaşar, A., Tengilimoğlu, (2005) 'Urla- Sığacık Körfezi depremleri kuvvetli yer hareketi ivme kayıtları özelliklerinin incelenmesi'. 17- 20 Ekim, İzmir Rapor.

Dunn, S. E. (2002) The chronology of the Aegean late bronze age with special reference to the Minoan eruption of Thera, Durham theses, Durham University. Available at Durham E-Theses.

Düvenci, Y. R. (2013) Bağlararası'nda Santorini Külleri (Çeşme Bağlararası'nda 4600 yıl öncesine ait tarihi kalıntılar)" Bütün Dünya 2000, 16 (185), 55-58.

Emre, Ö., Özalp, S., Doğan, A., Özaksoy, V., Yıldırım, C. ve Göktaş, F., (2005) İzmir yakın çevresinin diri fayları ve deprem potansiyelleri. MTA Rapor No: 10754.

Er Ö. (2011) İzmir Seferihisar (Batı Türkiye) Africano Mermerlerinin Jeolojisi Malzeme Özellikleri ve Durabilitesinin İncelenmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Jeoloji Mühendisliği Bölümü, Uygulamalı Jeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 201 sayfa.

Erdoğan, B. (1990) 'İzmir-Ankara zonu ile Karaburun kuşağının tektonik İlişkisi'. MTA Dergisi,110, s: 1- 15.

Erdoğan, B.-Altıner, D.-Güngör T.-Özer S. (1990) 'Karaburun Yarımadası'nın Stratigrafisi'. MTA Dergisi, 111, s: 1-23.

Erol, O., (1983) Türkiye'nin Genç Tektonik ve Jeomorfolojik Gelişimi, Jeomorfoloji Dergisi, No:11, s. 1-22.

Friedrich W L, (2000) Fire in the Sea, The Santorini Volcano: Natural History and the Legend of Atlantis. London: Cambridge Univ Press, 258 p

Friedrich, W. L. (2013) "The Minoan Eruption of Santorini around 1613 B.C. and its consequences", Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle, 9, 37-48.

Friedrich, W. L., Heinemeier, J. (2009) The Minoan eruption of Santorini radiocarbon dated to 1613 ± 13 BC - geological and stratigraphic considerations. 57-63. Time's Up! Dating the Minoan Eruption of Santorini, Monographs of the Danish Institute at Athens Volume 10, Editor: Hallager, E., Athens: Aarhus University Press.

Friedrich, W. L., Kromer, B., Friedrich, M., Heinemeier, J., Pfeiffer, T., Talamo, S. (2006) "Santorini Eruption Radiocarbon Dated to 1627–1600 B.C.", Science, 312, 548.

Göktaş, F. (2014) 'Karaburun (İzmir) çevresinin Neojen stratigrafisi ve paleocoğrafik evrimi'. MTA Dergisi 149, 71-94.

İlhan, R., (2017) 'Samsun Dağı Fiziki Coğrafya Özelliklerinin Etek-Alüvyal Jeomorfolojisi Üzerine Etkisi.', Doktora Tezi, Ege Ünv. Sos. Bil. Enst., İzmir.

Kadıoğlu M., (2016) der GeBraucH von marmorSorten in der arcHiteKtur von nYSa und teoS, Ancient Quarries And Building Sites In Asia Minor, 723-84, Bari.

Kadıoğlu M., Adak M. , Özbil C., Yalçın D. Ö., Polat Y., (2012) "2010 Yılı Teos Kazı Raporu (İlk Sezon)", KST 33.3, 2011, 429-460.

Kadıoğlu M., Özbil C., (2015) Yeni Araştırmalar Işığında Teos ,Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler, 40, 4-16.

Kayan, İ. (1988) 'Late Holocenesea-levelchanges on the Western Anatoliancoast', Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology 68, (2-4), 205-218, Special Issue: QuaternaryCoastalChanges. Ed. by P. A. Pirazzoli - D. B. Scott. (A selection of papers presented at the IGCP-200 meetings) Elsevier Science Publishers B. V. Amsterdam. The Netherlands.

Kayan, İ. (1996) 'Holocenecoastal development and archaeology in Turkey', Zeitschrift für Geomorphology. Supplementb and 102. Field Methods and Models to Quantify Rapid Coastal Changes. Ed. by D.H. KELLETAT and N.P. PSUTY. p. 37-59. Berlin. Germany. International Geographical Union. Commission on Coastal Systems. Proceedings of the Field Symposium Crete, Greece, April 1994.

Kayan, İ. (2000) 'İzmir çevresinin morfotektonik birimleri ve alüvyal jeomorfolojisi'. Batı Anadolu'nun Depremselliği Sempozyumu: BADSEM 2000. Bildiriler Kitabı, s.103–111, İzmir.

Kayan, İ., (1998) Yeni yaklaşımlarla Türkiye'nin Plio-Kuaterner paleocoğrafyası. "21. Yüzyıla doğru Türkiye" Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 15-19 Nisan 1996. Ankara. A.Ü. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 6, Ankara, s. 189-197.

Kayan, İ., Öner, E., (2013) "Bayraklı Höyüğü (İzmir) Çevresinin Holosen'deki Jeomorfolojik Gelişimi [Holocene Geomorphological Evolution of Coastal Environment Around Bayraklı Mound (İzmir)] (135-158)". Profesör Doktor Asaf Koçman'a Armağan. Editör: Öner, E. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Koçman, A. 1993. Türkiye İklimi. Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları, İzmir.

Kun, N., Türkmen F., (2001) Teos Yeşil Mermerlerinin Jeolojik Konumu ve Özellikleri, Türkiye III. Mermer Sempozyumu (3-5 MAYIS 2001) BİLDİRİLER KİTABİ, 1-7. Afyon.

Manning S W, Ramsey C B, Kutschera W, Higham T, Kromer B, Steier P, Wild E. M., 2006. Chronology for the Aegean Late Bronze Age 1700-1400 B.C.. Science, 312: 565-569.

Manning, S., (1988) "The Bronze Age Eruption of Thera: Absolute Dating, Aegean Chronology and Mediterranean Cultural Interrelations", Journal of Mediterranean Archaeology, 1(1), 17-82.

Mater, B. (1982) Urla Yarımadasında Arazinin Sınıflandırılması ile Kullanılışı Arasındaki İlişkiler. İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No. 2863, İstanbul.

Meriç, E., Avşar, N., Bergin, F. (2004) Benthic foraminifera of Eastern Aegean Sea (Turkey) Systematics and Autoecology. Turkish Marine Foundation. Publ. Number: 18, 306 s., İstanbul, Turkey.

Meriç, E., Barut İ. F., Nazik A., Avşar N., Yokeş M. B., Eryılmaz M., Eryılmaz F. Y., Kam E., Sonuvar B., Dinçer F., (2018). Doğanbey Burnu (Seferihisar-İzmir) denizdibi termalsu kaynaklarının foraminifer, ostrakod ve mollusk topluluğuna etkisi, MTA Dergisi, 156: 89-118.

Ocakoğlu, N., Demirbağ, E. ve Kuşçu, İ., (2004) Neotectonic structures in the area offshore of Alaçatı, Doğanbey and Kuşadası (western Turkey): evidence of strike-slip faulting in the Aegean extensional province. Tectonophysics, 391, 67-83.

Ocakoğlu, N.-Demirbağ E., (2005) 'İzmir Körfezi ve dolaylarının aktif tektonizmasının sismik yansıma verileri ile incelenmesi'. İTÜ Dergisi, Cilt:4, Sayı: 6, 93- 104.

Omaç, F., (2014) "Çeşme kazısında bugüne kadar bilinmeyen bir volkan patlamasının külleri ortaya çıktı", Çeşme Aktüel, 73, 24-27.

Öner E., Vardar S., İlhan R., (2017) Bağlararası Çevresinde Holosen Kıyı Çizgisi Değişmeleri ve Jeoarkeoloji Araştırmaları, 39. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu 22-26 Mayıs 2017, Bursa.

Öner, E., (1997a) "Eşen Çayı Taşkın - Delta Ovasının Jeomorfolojisi ve Antik Patara Limanı", Ege Coğrafya Dergisi 9, 89-130.

Öner, E., (1997b) "Eşen Ovasının Alüvyal Jeomorfolojisi ve Likya Antik Kentleri". A.Ü.Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 6, 203 – 242.

Öner, E., (1999) "Letoon ve Çevresinde Paleo-Jeomorfolojik Araştırmalar", Ege Coğrafya Dergisi 10, 51-82.

Öner, E., (2013) Likya'da Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji Araştırmaları. Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova, İzmir.

Öner, E., Doğan, M., İlhan, R., Yaman, F., Kayan, İ., (2018) 'Klazomenai-Limantepe Çevresinde (Urla, İzmir) Paleocoğrafya-Jeoarkeoloji Araştırmaları'. Kültür ve Truzim Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 39. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu-Bursa. 22-26 Mayıs 2017. 33. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, s. 319-338, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Ana Yayın No: 3553/1, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 180/1, ISSN: 1017-7671, Bursa.

Öner, E., Kayan, İ., (2006) "İzmir Körfezi Kıyılarında Alüvyon Birikimi ile Karşıyaka ve Bayraklı Kıyılarının Şekillenmesi", Karşıyaka Kültür ve Çevre Sempozyumu, Bildiri Kitabı, 8 - 22, İzmir.

Öner, E., Vardar S., (2018) Santorini Tephra Bulguları ve Mikropaleontolojik Analizler Işığında Çeşme Bağlararası (İzmir) Tunç Çağı Jeoarkeolojisi. Jeomorfoloji Derneği Bülteni, 2, 21-31.

Ramsey, C. B., Manning, S. W., Galimberti, M., 2004. "Dating The Volcanic Eruption At Thera", Radiocarbon, 46 (1), 325-344.

Sözbilir H., Sümer Ö.,, Uzel B., Ersoy Y., Erkül F., İnci U., Helvacı C., Özkaymak Ç., (2009) 17-20 Ekim 2005-Sığacık Körfezi (İzmir) depremlerinin sismik jeomorfolojisi ve bölgedeki gerilme alanları ile ilişkisi, Batı Anadolu, Türkiye Jeoloji Bülteni Cilt 52, Sayı 2, 217-238.

Sullivan, D.G., (1988) “The Discovery of Santorini Minoan Tephra in Western Turkey”, Nature, 333, 552-554. Amsterdam.

Sullivan, D.G., (1990) “Minoan tephra in lake sediments in Western Turkey, dating the eruption and assessing the atmospheric dispersal of the ash. In Thera and the Aegean World III, Volume Three: Chronology. Proceedings of the Third International Congress, Santorini, Greece”. Thera Foundation, London, 114–119.

Şahoğlu V., Böyükulusoy Ü.Ç., Erbil Y.H., Erkanal H. Tuğcu İ., (2014) 2012 yılı Çeşme –Bağlararası kazıları, Anatolia 40, 179-198.

Vardar S., Öner E., (2017) Batı Anadolu’da Yeni Santorini Tephra Bulguları ve Paleocoğrafya-Jeoarkeoloji Değerlendirmelerindeki Önemi. Türk Coğrafya Kurumu 75. Yılı Uluslararası Sempozyumu, 8-10 Kasım 2017, Ankara.

Vardar S., Öner E., (2016) Batı ve Güneybatı Anadolu’nun Paleocoğrafya ve Jeoarkeolojisinde Santorini (Thera) Küllerinin Önemi, Uluslararası TUCAUM 2016 Sempozyumu,13-14 Ekim 2016, Ankara.

Vardar S., Öner E., (2016) Investigation on Distribution of the Santorini (Thera) Tephra in West Anatolia and Paleogeographical-Geoarchaeological Features of the Çeşme-Bağlararası Mound, Proceedings of III. International Çeşme-Chios History, Culture and Tourism Symposium, pp. 105-128, 3-4 November 2016, Çeşme.

Vardar S., Öner E., (2017) Batı Anadolu’da Yeni Santorini Tephra Bulguları ve Paleocoğrafya-Jeoarkeoloji Değerlendirmelerindeki Önemi. Türk Coğrafya Kurumu 75. Yılı Uluslararası Sempozyumu, 8-10 Kasım 2017, Ankara.

Vardar S., Öner E., (2017) Çeşme Bağlararası (İzmir) Tunç Çağı Yerleşimi Çevresinin Jeoarkeolojisi, UJES Uluslararası Jeomorfoloji Sempozyumu, 12-14 Ekim 2017, Elazığ.

Vardar S., Öner, E., (2016) “Batı ve Güneybatı Anadolu’nun Paleocoğrafyası ve Jeoarkeolojisinde Santorini (Thera) Küllerinin Önemi”, A.Ü. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt 14, Sayı 1,15-37.

Vardar, S., (2010) Madra Çayı Deltası’nın Holosen Kıyı Paleocoğrafyasının Değerlendirilmesinde Foraminifer ve Ostracod (Crustacea)’ların Bir Ortam Belirleme İndikatörü Olarak Kullanımı. TUCAUM 2010 Sempozyum bildiri kitabı, 263-273.

Vardar, S., (2018). ‘Sedimantolojik ve Mikropaleontolojik Verilerle Güzelhisar Çayı Kıyı Ovasının Holosen Paleocoğrafyası’. Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı: 39, Sayfa: 131-148, Erzurum.

Vespa, M., Keller, J. & Gertisser, R., (2006) Interplinian explosive activity of Santorini volcano (Greece) during the past 150,000 years. Journal of Volcanology and Geothermal Research 153, 206–286.

Weiner, S., (2010) Human Interactions with the Geosphere Microarchaeology, Beyond The Visible Archaeological Record, Cambridge University Press The Edinburgh Building, Cambridge CB2 8RU, Cambridge.

Yaman F., (2018) Urla Kıyı Düzlüğünün Paleocoğrafyası ve Limantepe-Klazomenai (Urla-İzmir) Arkeolojisi Üzerine Sedimantolojik-Paleontolojik Katkılar, Yüksek Lisans Tezi, 482 s., Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yiğitbaşıoğlu, H., (2003) "Santorini Volkanı ve Minoan Püskürmesinin Türkiye'deki İzleri", Coğrafi Bilimler Dergisi, 1 (1), 69-74.

Ekler

Şekil 1. Teos ve Bağlararası antik kentlerinin konumu

Şekil 2. Teos-Sığacık-Seferihisar çevresinin topografya haritası

Şekil 3. Teos-Sığacık-Seferihisar çevresinin jeoloji haritası

Şekil 4. Teos-Sığacık çevresindeki sondajların yerleri

Şekil 5. Teos antik kenti çevresi ve Sığacık Çayırarası kıyı ovasının paleocoğrafya kesiti

Şekil 6. Teos antik kenti çevresinin paleocoğrafya haritası

Şekil 7. Liman dere depresyonu ve Bağlararası kıyı ovasının uydu görüntüsü ile sondaj yerleri

Şekil 8. Bağlararası kıyı ovası çevresinin jeolojik özellikleri

Şekil 9. Bağlararası kıyı ovası alüvyal-kolüvyal dolgularının KB-GD doğrultulu kesiti

Şekil 10. Bağlararası kıyı ovası alüvyal-kolüvyal dolgularının K-G doğrultulu kesiti (2017)

Şekil 11. Çeşme Bağlararası çevresinin Holosen transgresyonu ve Tunç Çağı kıyıları

Şekil 11. Çeşme Bağlararası çevresinin Holosen transgresyonu ve Tunç Çağı kıyıları

BORNOVA KIYI OVASINDA PALEOCOĞRAFYA VE JEOARKEOLOJİ ARAŞTIRMALARI /

Aylin KARADAŞ - Rifat İLHAN - Ertuğ ÖNER - Serdar VARDAR

(Dr. Öğr. Üyesi.; Ege Üniversitesi - Arş. Gör. Dr.; Adıyaman Üniversitesi - Prof. Dr.; Ege Üniversitesi - Dr. Öğr. Üyesi.; İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)

Giriş

Bornova Ovası morfolojik olarak İzmir Körfezi'nin doğuya uzantısı niteliğinde olan doğu-batı doğrultulu tektonik bir çukurluk içinde gelişmiştir (Karadaş, 2012; 2014a; 2014b, Kayan ve Öner, 2013; Öner ve Kayan, 2006; Öner vd., 2018) (Şekil 1). Yaklaşık 50 km^2'lik bu çukurluk Pliosen'den beri karasal sedimanlarla dolmakta olup ovanın bugünkü görünümü, son deniz seviyesi değişmelerine bağlı olarak Holosen'de şekillenmiştir (Şekil 2, 3, 4 ve 5).

Kuvaterner'de yaşanan buzul çağlarında, büyük miktarlarda su kütleleri buzullar olarak katı halde bulunduğu için denizlerin seviyesi alçalmakta, buzul arası dönemlerde ise eriyen buzullardan kaynaklanan sularla yeniden deniz seviyeleri yükselmektedir. Son buzul çağı maksimumunda günümüzden 20000 yıl kadar önce, Dünya denizlerinin seviyesi günümüze oranla 130 metre daha alçakta bulunuyordu (Waelbroeck ve ark., 2002; Brückner ve ark., 2010; Kayan, 2012) (Şekil 2). Bu durumda Batı Anadolu kıyılarında da akarsular -130 metre aşağıdaki taban seviyesine bağlı akış gösteriyor ve kıyı çizgisi de bu seviyeye bağlı olarak günümüzdekinden açıkta ve alçakta bulunuyordu (Kayan, 1988; 1996; 2012; Öner, 1999; 2013). Bornova Ovasının olduğu depresyon tabanı da -130 metredeki kıyı çizgisine göre şekillenen alçakta bir kıyı düzlüğü halindeydi (Öner ve Vardar, 2018; Öner vd., 2018) (Şekil 3). Son buzul çağı maksimumundan sonra sıcaklıkların giderek artması ile buzullar erimeye ve denizlerin seviyesi giderek artmaya başladı. Deniz seviyesi günümüzden 7000-6000 yıl öncesinde bugünkü seviyesine ulaşmıştır (Kayan, 1988; 1997; 1999, Öner ve Vardar, 2018; Öner vd., 2018; Vardar ve Öner, 2018). Böylece eski alçak düzlükler deniz suları ile örtülerek kıyı çizgisi karaya doğru ilerlemiştir. Bu gelişme sonucunda o dönemde İzmir Körfezi dışında daha açıkta olan kıyı çizgisi, deniz seviyesi yükselmesine bağlı olarak İzmir Körfezi ve Bornova Ovası'nın bulunduğu alana doğru ilerlemiştir. Özellikle Gediz Deltası ve İzmir Körfezi'nin bulunduğu alan geniş bir körfez haline dönüşmüştür (Öner ve Vardar, 2018; Öner vd., 2018) (Şekil 3).

Bornova Ovası'nda yerleşim tarihi 8500 yıl öncesine giden ve Batı Anadolu prehistoryası açısından önemli bir yere sahip olan Yeşilova Höyüğü yer alır. Aynı şekilde bunun yanında Yassıtepe Höyüğü, İpeklikuyu

Höyüğü gibi höyüklerin de varlığı, Bornova Ovası'nın Erken Neolitik çağlardan beri insanların yaşamak ve yerleşmek için kullandığı bir yer olduğunu gösterir (Derin ve Öner, 1996; Çilingiroğlu vd., 2004; Derin ve Batmaz, 2005; Derin, 2007a; 2007b; 2009; 2012; 2013a; 2013b; 2015) (Şekil 4). Bornova ovasının kıyı kesiminde de tarihi Bronz çağına kadar inen, ancak asıl höyük dolgusunun daha çok klasik çağlara (MÖ birinci bin) ait olduğu Bayraklı Höyüğü yer alır (Akurgal, 1945; Akurgal, 1950; Akurgal, 1983; Akurgal, 1987) (Şekil 6, 7, 8 ve 9).

Bornova Ovası'nın paleocoğrafya özelliklerini anlamak ve alüvyon stratigrafisini belirlemek amacıyla ova tabanında yapılan delgi sondajlar gerçekleştirilmiştir (Foto 1 ve 2) (Şekil 6, 7, 8, 9, 10 ve 11). Sondajlardan alınan sediman örneklerinin sedimantolojik-paleontolojik-palinolojik analizleri ve arazi gözlemleri ile ovanın paleocoğrafya özellikleri yorumlanmıştır (Akbulut, 2011; Karadaş, 2012; 2014a; 2014b, Kayan ve Öner, 2013; Öner ve Kayan, 2006; Öner vd., 2018). Delgi sondajlarla elde edilen verilere göre ovanın ana sediman birimleri, Holosen öncesi karasal dolgular, transgresyonla ilerleyen deniz içinde biriken sedimanlar ve en genç flüvyal sedimanlardır. Yapılan çalışmalar Bornova Ovası'nda Orta Holosen'de denizin bugüne oranla 1,5 km kadar içeriye sokulduğunu göstermiştir (Şekil 12). Paleocoğrafya gelişimine dayalı olarak Bornova Ovası'nda yer alan eski yerleşmelerin doğal çevre değişimleri ve bu çevredeki konumları değerlendirilerek jeoarkeolojik sonuçlara ulaşılmıştır.

Bornova Ovası ve Çevresinin Jeolojik-Jeomorfolojik Özellikleri

Bornova Ovası, kuzey ve güneyinden yükseltisi 1000 metreyi aşan dağlık kütlelerle çevrilidir. Ovanın kuzeyinde volkanik kayaçlardan yapılı Yamanlar Dağı (1076 m), güneydoğusunda Üst Kretase flişlerinden yapılı Kemalpaşa Dağı (1506 m) bulunur (Şekil 1, 4 ve 5) . Ovanın doğu bölümünü yükseltisi 500 metreyi geçen Belkahve Eşiği sınırlandırırken, güney bölümünde Miyosen göl tortullarından yapılı Kalabak Tepe yer alır (Karadaş, 2012; Kayan, 2000) (Şekil 5). Anadolu'nun temel yapısını oluşturan Menderes Masifi'nin kuzeybatısında ve KD-GB uzanımlı İzmir-Ankara Mesozoyik jeosenklinal kuşağının güney kesiminde yer almaktadır. Ovanın güneydoğusunda sarp topografyası ile dikkat çeken Kemalpaşa dağı ve doğuda yer alan Belkahve geçidi söz konusu kuşak içinde yer alır. Ova çevresinde geniş alan kaplayan bu birimin alt seviyeleri daha çok kırıntılı, üst seviyeleri karbonatlı sedimanlardan oluşur (Karadaş, 2012; 2014b; Öner vd., 2018) (Şekil 5). Bütün bu yüksek kütlelerin etek kısımlarında ovaya doğru birikinti konileri uzanır (Şekil 4). Bornova Ovası'nda doğuya ve çevredeki dağların yamaçlarına doğru gidildikçe bu konilerin üzerinde yükselti ve eğim değerleri artar. Ovanın doğuda Belkahve Eşiği'ne uzanan bölümünde yükselti 100 metrenin üzerine çıkmaktadır. Ova tabanını çevreleyen bu koniler derelerin taşıdığı kaba unsurlu kolüvyonlardan, aşağı

kesimdeki taban dolguları ise siltli, kumlu birikimlerden oluşmaktadır (Şekil 2 ve 5). Manda Çayı ve Kocaçay, Bornova Ovası'nda akan ve İzmir Körfezi'ne dökülen en büyük akarsulardır. Bu akarsular Kemalpaşa Dağı'nın kuzey kesiminin ve Yamanlar Dağı'nın güney kesiminin sularını toplayarak ovaya ulaşırlar. Ovaya ulaştıkları kesimde eğim koşullarına uygun olarak batıya doğru akarak denize açılırlar.

Bornova Ovası'nın Arkeolojik Özellikleri

Bornova Ovası'ndaki arkeolojik çalışmalar, Yeşilova Höyüğü'nün 8500 yıl öncesine uzanan geçmişi ile İzmir'in en eski yerleşim alanı olduğunu göstermiştir (Derin, 2007b; 2010). Batı Anadolu prehistoryası açısından önem taşıyan Yeşilova Höyüğü, Bornova Ovası'nın güneyinde Işıkkent birikinti konisinin eteğinde yer alır (Şekil 2). Höyük, günümüzde Bornova kent merkezinin 3 km güneybatısında, kıyıdan yaklaşık 4 km içeride, İzmir Körfezi'ne dökülen Manda Çayı ile kolu olan Gökdere arasında bulunur (Şekil 2). Yeşilova Höyüğü 70 dönümlük yerleşim alanı ile Batı Anadolu'nun en büyük höyüğü olarak tanımlanmaktadır (Derin, 2009). Yeşilova Höyüğü'nün ilk kurulduğu yüzey günümüzde deniz seviyesinden 14 metre yüksekte olmakla birlikte höyüğe ait kültür tabakaları bugünkü ova tabanından 3-4 metre kadar aşağıda, ovayı oluşturan alüvyonlar arasında bulunmaktadır. Höyüğe ait kültür tabakaları, ova yüzeyinin altında bulunmaları nedeniyle, günümüze kadar korunarak gelmiştir. Buna karşılık bu alanda yapılan hafriyat çalışmaları sırasında tahrip görmesiyle birlikte, açılan çukurlarda gözlenen çanak-çömlek parçaları, taş ve pişmiş toprak aletler höyüğün ortaya çıkmasına neden olmuştur (Derin, 2010).

Yassıtepe Höyüğü, İzmir kent kültürünün ortaya çıktığı Bornova Ovası üzerinde yer alan, günümüze ulaşabilmiş höyüklerden biridir. Bu yerleşim yeri ile Bornova Ovası'nda, Bayraklı (Tepekule), Pınarbaşı (Tepebağ), Bornova Anadolu Lisesi (İpeklikuyu) ve Yeşilova Höyüğü'nden sonra keşfedilen yeni bir prehistorik höyüktür. Höyük kuzey güney doğrultusunda yaklaşık olarak 200-400 m, doğu batı doğrultusunda 150-300 m boyutlarındadır. Denizden yüksekliği 19-20 m civarında olan tepede 5-6 m yüksekliğinde kültür dolgusunun olduğu düşünülmektedir. Yassıtepe Höyüğü, Bornova Ovası'nda, Ege Üniversitesi Hastanesi güneyinde yer almaktadır (Şekil 4). Yerleşim alanı Forum Bornova, Manda Deresi ve Çanakkale otoyolu ile villalar arasında kalan alanda bulunan, hafif yükseltiye sahip, orta boyda, basık bir höyüktür. Höyüğün bir bölümü üzerinde villalar inşa edilmiş durumdadır. Yassıtepe Höyüğün'de yerleşimin; Geç Neolitik Çağda başladığı, Kalkolitik Dönemin ardından Tunç Çağ boyunca en uzun sürecini yasadığı ve Erken Bizans Döneminde yerleşimin son bulduğu anlaşılmıştır (Derin, 2007b, 2013a; 2015).

Bornova Ovası'nın kuzeybatı kıyı bölümünde, volkanik yapılı Yamanlar dağının güneye uzanan küçük bir ana kaya üzerinde kurulmuş Bayraklı

Höyüğü yer alır. Höyük bugünkü kıyı çizgisinden 600 metre kadar içeridedir (Şekil 4, 6, 7, 8 ve 9). Burada deniz seviyesinden birkaç metrelik ana kaya çıkıntısı üzerinde gelişen höyüğe ait dolgular ve yapı katlarının kalıntıları 20 m yükseklikte bir tepe (höyük) oluşturmuştur (Şekil 10 ve 11). Elips şeklindeki höyüğün KB-GD doğrultusundaki uzun ekseni 400 m, GB-KD doğrultusundaki kısa ekseni 200 m kadardır. Höyüğün güney eteğindeki bir tatlısu kaynağı, buranın yerleşme yeri olarak seçilmesinde önemli bir neden olmalıdır. Höyük temelindeki andezit kayalıklardan çıktığı anlaşılan kaynak, daha sonra Arkaik çağda bir çeşme yapısı ile düzenlenmiştir (Kayan ve Öner, 2013; Öner vd., 2018). Bayraklı Höyüğü'nde arkeolojik araştırma ve kazılar 1948 yılından beri devam etmektedir (Akurgal 1950). Bu çalışmaların sonuçlarına göre Bayraklı yerleşmesinin tarihi günümüzden 5000 yıl öncelere kadar iner. "Smurne" adlı bu Eski Tunç Çağı yerleşmesinin Anadolu kökenli olduğu, Troia I ile benzerlik gösterdiği belirtilmektedir. M.Ö. 1050 yıllarına kadar olan kültür tabakalarının Troia VI ya kadar olan kültür evreleri ile benzerlikler gösterdiği saptanmıştır. Bundan sonra Demir Çağında (M.Ö. 1050-650) Bayraklı'ya Hellas'tan göç eden Aioller ve İonlar yerleşmişlerdir. Bayraklı'da bu döneme ait 5 yerleşme katı belirlenmiştir. Bunların kalıntıları bugünkü deniz seviyesinden 6.40-9.50 m arasında yaklaşık 3 m lik bir dolgu oluşturmaktadır. M.Ö. 850 den itibaren kerpiç bir surla çevrelenen kentin nüfusunun 1000 kişi kadar olduğu tahmin edilmektedir. Bu dönemde Eski İzmir'in bir kent devleti yapısında olduğu, halkının büyük bölümünün çevredeki köylerde yaşadığı, tarım ve balıkçılıkla geçindiği ifade edilmektedir. Bu dönemin en önemli yapısı olan Athena tapınağının en eski kalıntıları (M.Ö. 725-700) günümüze kadar korunabilmiştir. M.Ö. 645-550 yılları arasında parlak bir dönem geçiren kentin bu döneme ait kalıntıları ızgara planlı sokaklar, çok odalı evler ve bir çeşmedir. M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllarda sönük olmakla birlikte yerleşim devam etmiştir. Giderek nüfusu artan kent Büyük İskender tarafından M.Ö. 300 yıllarında güneyde Pagos dağının (Bugünkü Kadifekale) eteklerine taşınmıştır (Akurgal 1950; Kayan ve Öner, 2013)

Delgi Sondaj Çalışmaları ve Paleocoğrafya Araştırmaları

Bornova Ovası'ndaki ilk delgi sondaj çalışmalarımız Bayraklı Höyüğü ve yakın çevresinde olmak üzere 1996 yılında başlamıştır. Sonraki dönemlerde ovanın diğer bölümleri ve Yeşilova ile Yassıtepe höyükleri çevresinde gerçekleştirilen sondaj çalışmalarına 2018 yılında yine Bayraklı Höyüğü çevresinde devam edilmiştir. Delgi sondajlardan seçilen örneklerin bir kısmından fosil ve polen analizleri de gerçekleştirilmiştir (Şekil 13 ve 14). Ekibimizce yapılan delgi sondajların sayısı Bayraklı Höyüğü çevresinde 21, ovada ve Yeşilova ile Yassıtepe höyükleri çevresinde 40 olmak üzere toplamda 61'e ulaşmıştır (Şekil 6, 7, 8, 15 ve 16). Bunun yanında özel sondaj şirketleri ile DSİ'nin yaptığı 50'yi aşan sayıdaki derinlikleri

100-200 metreleri bulan sondajlardan da yararlanılmıştır (Ege Temel Sondajcılık 1996; Akbulut, 2011; Karadaş; 2012; 2014a ve 2014b; Kayan ve Öner, 2013; Öner ve Kayan, 2006).

Bornova Ovası'nda yapılan sondajlarla öncelikle Holosen Transgresyonu ile denizin ova içlerine en fazla sokulduğu noktalar belirlenmeye çalışılmıştır. Deniz seviyesinin alçak olduğu son buzul çağı döneminde İzmir Körfezi dışında daha açıkta olan kıyı çizgisi, transgresyonun sonlarında (GÖ 6000) İzmir Körfezi üzerinden Bornova Ovası'na doğru ilerlemiştir. Bornova Ovası ve Yeşilova Höyüğü ve çevresindeki sondajlarda, bugünkü kıyı çizgisine oranla denizin en fazla 1,5 km kadar içeriye sokulabildiği anlaşılmıştır (Karadaş, 2012; 2014a; 2014b; Öner vd., 2018b) (Şekil 17). Buna göre Bornova Ovası'nın ortalarında ve bugünkü kıyı çizgisinden 3,8-4 km içeride yer alan Yeşilova Höyüğü, ilk yerleşiminden buyana hep karasal şartlarda bulunduğu anlaşılmıştır. Höyüğün 8500 yıl önceye giden ilk yerleşim dönemlerinde, deniz seviyesinin bugüne oranla biraz daha alçakta ve buna bağlı kıyı çizgisinin de biraz daha açıkta olması doğaldır. Yeşilova Höyüğü kıyıya en yakın olduğu, kıyı çizgisinin ovaya en çok sokulduğu dönemde bile kıyıdan 2,5 km uzakta bulunmuştur (Karadaş 2012; 2014a; 2014b; Öner vd., 2018) (Şekil 12). Benzer özellikler Yeşilova Höyüğü'nün 400 metre kadar kuzeyinde bulunan Yassıtepe Höyüğü için de geçerlidir. Bu höyük de Neolitik'e kadar giden yerleşme tarihi içinde hep kıyıdan içeride bulunmuştur. Bunun yanında bu höyüklerde yapılan delgi sondaj çalışmalarımızla, kültür katmanlarının yatay ve düşey yöndeki dağılışları ile steril zemine kadar ulaştıkları sınırları net bir şekilde belirlenebilmiştir (Karadaş, 2012; 2014a) (Foto 2) (Şekil 15 ve 16). Aynı şekilde özellikle Yeşilova Höyüğü'nde olduğu gibi tümüyle ova alüvyonları altında kalan kültür katmanları hakkında, delgi sondajlarla kazı yapmadan da bilgi edinmek mümkün olmuştur. Yeşilova Höyüğünde yapılan arkeolojik kazı ve delgi sondajlarla bugünkü deniz seviyesinden 14 metre yüksekte steril taşkın ovası sedimanlarının oluşturduğu yüzey üzerinde kurulduğu ve 3-4 metre kalınlığa ulaşan höyüğe ait kültür katmanlarından oluştuğu ortaya konmuştur (Derin, 2007). Aynı şekilde höyüğün yayılış alanı ise 100000 m2'lik (10 hektarlık) bir yüzeye sahiptir. Bu noktada Yeşilova Höyüğünün, üst üste en az 20 kez yerleşilmiş ve zamanla günümüzde ova seviyesinin altında kalmış höyük tipi bir yerleşim olduğu belirlenmiştir. Yeşilova Höyüğü'ndeki prehistorik yerleşim Neolitik dönemin sonundan itibaren hemen yakınındaki Yassıtepe ve İpeklikuyu yerleşimlerinin bulunduğu alanlara da yayılarak gelişimini sürdürmüştür (Derin, 2013b) (Şekil 4 ve 12).

Bornova Ovası'nda Holosen transgresyonu ile denizin kapladığı kısmın son 6000 yılda sadece 1,5 km kadar genişlikte dar bir şeridinin taşınan sedimanlarla doldurulabilmiş olması ilginç bir noktadır. Bunun nedeni, Bornova Ovası içinde bulunan derelerin havzalarının küçük olması ve büyük bir akarsuyun ovaya gelmiyor olmasıdır. Bu nedenle kıyı çizgisi alüvyal

boğulma ile açığa doğru çok fazla ilerleyememiştir. Bununla birlikte Manda Deresi ve kollarının ovayı çevreleyen birikinti konilerinden taşıdıkları silt boyu unsurlarla düşey yönde höyüklerin üzerinin örtmüş olması önemlidir. Bu durum Manda Deresi gibi küçük akarsuların birikinti konilerinin eğimi nedeniyle artan güçleri sonucu bu konilerde hazır olan kolüvyal unsurlardan bol sediman almaları ile ilgilidir (Şekil 4). Aksine eğimin azalması ile birlikte taşıdıkları sedimanları ova yüzeyinde bırakmak zorunda kalmaları sonucu da höyüklerin düşey yönde sedimanlarla örtülmesi mümkün olmaktadır (Şekil 15 ve 16).

Bayraklı Höyüğü de, İzmir kentinin tarihi 5000 yıl öncesine giden bir diğer arkeolojik yerleşim noktasıdır. Höyük, Bornova Ovası'nın kuzeybatısında, Yamanlar dağı eteklerinde ve bugünkü kıyı çizgisinden 600 metre kadar içeride bulunur. Bayraklı Höyüğü'nün kurulduğu dönemden günümüze kadarki doğal çevre değişmelerini belirlemeye yönelik paleocoğrafya ve jeoarkeolojik çalışmalarımız ilk olarak 1996-1998 yılları arasında başlamıştır. Bu dönemde höyük ve yakın çevresinde 8 adet delgi sondaj gerçekleştirilmiştir (Öner ve Kayan 2006; Kayan ve Öner 2013) (Foto 1) (Şekil 7 ve 8). Sonraki yıllarda ovada ve Yeşilova ile Yassıtepe höyüklerinde delgi sondaj yöntemli çalışmalarımız devam etmiştir (Karadaş, 2012; 2014a; 2014b). Bayraklı Höyüğü'ndeki çalışmalarımıza 2018 yılında yeniden başlanılmıştır. Yeni dönemdeki ilk çalışmalarımız 2018 yılı Nisan, Mayıs ve Ekim aylarında gerçekleştirilmiş olup toplam 13 adet delgi sondaj daha yapılmıştır (Şekil 7 ve 8) (Öner vd., 2018). Bu sondajların birlikte değerlendirilmesi ile Bayraklı Höyüğü ve çevresinin Holosen paleocoğrafyası daha ayrıntılı olarak açıklanabilmiştir.

Son buzul maksimumunu izleyen dönemde Holosen Transgresyonu ile yükselen deniz, İzmir körfezi üzerinden Bornova ovasına doğru sokulmuştur. Ovada yapılan sondaj sonuçlarına göre günümüzden 6000 yıl önce denizin ulaşabildiği kıyı çizgisi belirlenmiştir. Deniz kabaca bugünkü kıyı çizgisinden 1,5 km kadar içeriye sokulabilmiştir. Deniz seviyesi yükselmesinin bu tarihlerde sona ermesi ile bu kez akarsuların taşıdığı sedimanlarla bu sığ denizin doldurulma süreci ön plana geçmiş, kıyı çizgisi açık denize doğru ilerletilmiştir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi Bornova Ovasında büyük bir akarsu bulunmadığı için, bu süreç küçük derelerin getirdiği sedimanlarla gerçekleşmiştir (Karadaş, 2012; 2014a; 2014b, Öner vd., 2018). Bu dönemde Bayraklı Höyüğünün bulunduğu alan sığ bir denizle çevrilmiş, ancak kuzeybatıda dar bir kıstakla Bayraklı sırtlarına bağlanmıştır. Bu durumda Bayraklı Höyüğü'nün bulunduğu kesim, ada olmayıp bir yarımada şeklinde kalmıştır (Şekil 9 ve 12). Muhtemelen ilk yerleşim de bu noktadaki çevresi kızıl kahve karasal birikintilerle kaplı küçük bir andezit anakaya çıkıntısı üzerinde başlamıştır (Şekil 10). Höyüğün güney eteğindeki bir tatlısu kaynağı, buranın yerleşme yeri olarak seçilmesinde önemli bir neden olmalıdır. Höyük temelindeki andezit kayalıklardan

çıktığı anlaşılan kaynak, daha sonra Arkaik çağda bir çeşme yapısı ile düzenlenmiştir (Kayan ve Öner 2013; Öner vd., 2018).

Önceki çalışmalarımızda BYR 1, 7 ve 8 numaralı sondajlarda rastladığımız volkanik kül katmanına (Öner ve Kayan, 2006; Kayan ve Öner, 2013), 2018 yılında devam edilen BYR 09, 12, 13 sondajlarımızda da rastlanmıştır. Volkanik külün varlığı bu kısımdaki denizel ortamın giderek kapalı bir sığ su ve bataklık ortama dönüştüğünü göstermiştir (Şekil 9, 10 ve 11). Önceki sondajlarda alınan kül örneklerinin element analizi Santorini külleri ile uyumlu sonuçlar vermiş olup Minoan püskürmesi dönemine aittir (Sullivan, 1988; Guichard vd., 1993; Vardar ve Öner, 2016a; Vardar ve Öner, 2016b). Volkanik kül katmanı çalışmalarımızda stratigrafik bir kılavuz seviye olarak da değerlendirilmiştir.

Bayraklı Höyüğü ve yakın çevresindeki delgi sondaj çalışmalarımızın sonuçlarına göre, Holosen'de yükselen deniz höyük çevresine transgresyonun sonlarında (Orta Holosen, Günümüzden 6000 yıl kadar önce) ulaşmış ve fazla arızalı olmayan, pre-Holosen karasal bir dolgu yüzeyini kaplamıştır. Bayraklı Höyüğü alanını deniz, kuzeybatısındaki küçük bir kıstak hariç bütünüyle çevrelemiştir. Denizel sedimantasyon birimi içinde, höyük güneyinde uzanan bir kıyı oku belirlenmiştir. Denizel sedimantasyonun sonunda veya sonrasında, bunun batısında küçük ve sığ bir çukurluk bulunduğu, bunun içinde önce volkanik kül katkılı, ince kumlu bir sediman bandının biriktiği, bunun üstüne bol organik katkılı, ince kumlu, laminalı bir çamur dolgunun geldiği ortaya konmuştur. Küllü sediman bandı höyük kuzeyindeki çukurlukta da bulunmuştur (Kayan ve Öner 2013; Öner vd., 2018). Antik çeşme yapısı önünde yapılan BYR 13 numaralı sondaj kazı çukurluğunda yapılmıştır. Bu nokta deniz seviyesinin altında olan bir yüzeydedir. Sondajın 2,6 metresinde volkanik kül katmanı geçilmiştir. Daha aşağı seviyelerdeki kaba kumlu gri renkli birimler volkanik külün birikmesini sağlayan göl ortamını sınırlayan kıyı kordonlarına aittir. Üstteki kahve renkli kumlu birimler ise flüvyal kökenlidir. Deniz seviyesi altında karasal birimlerin varlığı, Holosen transgresyonu ile bugünkü seviyesine yükselen denizin bir kalıntısı olan kıyı gölünün içinde biriken volkanik küllerin deniz seviyesine kadar karasal akarsu sedimanları ile örtülmesi, deniz seviyesinin bu dönemde alçaldığının işaretidir. Bayraklı Höyüğü sondajlarından alınan volkanik kül örneklerinin element analizi, Santorini (Thera) volkanının 3640 yıl kadar önceki Minoan patlamasına ait sonuçlarla benzer olduğu belirlenmiştir (Vardar ve Öner, 2016a; 2016b). Santorini volkanının Minoan püskürmesi günümüzden 3640 yıl öncelere ait olduğu düşünülürse, Batı Anadolu kıyılarında Bronz Çağı dönemine karşılık gelen regresyon dönemi ile uyumludur. BYR 16 sondajında ilk dört noktada 1,5 ile 4,5 metreler arasında yapı temellerinde kalınmış ve ilerlenememiştir (Şekil 7, 8, 9 ve 11). Höyük kuzeydoğusunda kazı ile açığa çıkarılan yapı temellerinin bu yönde devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu kesimde yükselti değeri

3 metre kadardır. Buna göre deniz seviyesinin 1,5 metre daha aşağısında yapı temellerinin bulunması, deniz seviyesinin Bronz Çağı regresyonu ile alçaldığının bir başka kanıtı olarak değerlendirilebilir (Kayan, 1997; Öner vd., 2018).

Sonuç

Bornova Ovası'nda, farklı dönemlerde gerçekleştirdiğimiz delgi sondaj yöntemli paleocoğrafya araştırmalarımız sonucunda, Son Buzul Çağı Maksimumunu izleyen Holosen transgresyonuyla denizin İzmir Körfezi üzerinden ovaya doğru bugünkü kıyı çizgisine oranla 1,5 km kadar sokulduğu ortaya konmuştur. Ovanın orta bölümünde bulunan Yeşilova, İpeklikuyu ve Yassıtepe höyükleri, denizin en fazla ilerlediği Orta Holosen'de dahi kıyı çizgisinden 2,5 km kadar içeride bulunmuşlardır. Buna karşılık günümüzde kıyıdan 600 metre içeride bulunan Bayraklı Höyüğü ise bir yarımada şeklinde denizle çevrilmiştir. Yeşilova Höyüğü 8500 yıl önce ilk yerleşildiği dönemde, kıyı çizgisinin biraz daha açıkta olması nedeniyle, günümüze oranla kıyıya daha uzakta bulunmuştur. Orta Holosen'den itibaren deniz seviyesi yükselmesinin sona ermesi ile ovadaki küçük akarsular son 6000 yıllık dönemde ancak 1,5 km'lik kıyı kuşağını sedimanlarla doldurabilmiştir. Bu olayda Bronz Çağın'da deniz seviyesinde meydana gelen birkaç metrelik alçalma da yardımcı olmuştur. Bu dönemde Santorini Volkanı'nın Minoan püskürmesine (GÖ 3640 yılları) ait küllerinin de bölgeye ulaştığı ve Bayraklı Höyüğü çevresindeki küçük göl ve bataklıklarda korunduğu belirlenmiştir. Deniz seviyesinin 2000 yıl kadar önce yeniden günümüz seviyesine ulaşıncaya kadarki yükselmesi ise kara yönünde ilerlemesi açısından etkili olmamıştır.

Kaynakça

Akbulut, H., 2011. "Bornova Ovası Kıyı Sedimanlarının Paleontolojik Analizleri", Lisans Bitirme Tezi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, 127 s., İzmir.

Akurgal, E. (1987). *Anadolu Uygarlıkları*. Net Turistik Yayınları. İstanbul.

Akurgal, E. (1983). *Eski İzmir I, Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, V. Dizi, Sayı: 40, Ankara.

Akurgal, E. (1950). Bayraklı kazısı: Ön Rapor, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VIII (1-2), 1-97, Ankara.

Akurgal, E. (1945). İzmir ve dolaylarındaki eski eserler hakkında birkaç not. *Arkeoloji Araştırmaları.* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No: 47. Arkeoloji Enstitüsü Yayınları No: 2, 1-40, Ankara.

Çilingiroğlu, A, Derin, Z., Abay, E., Sağlamtimur, H., Kayan, İ. (2004). *Ulucak Höyük, Excavations Conducted Between 1995 and 2002*, Paris.

Derin, Z. (2015). İzmir, Yassıtepe Höyüğü Orta Tunç Çağı Yerleşimi, İçinde: *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan (Essays in Honour of Mustafa Büyükkolancı)*, Şimşek, C., Duman, B., Konakçı, E. (Edt.), Ege Yayınları, İstanbul, 203-213.

Derin, Z. (2013b). Yeşilova Höyüğü'deki Jeo-Arkeolojik Çalışmalar ve Arkeolojik Sonuçları, *Profesör Doktor İlhan Kayan'a Armağan*, 577-586, İzmir.

Derin, Z. (2013a). Bornova'daki 5 bin yıllık yerleşim: Yassıtepe, *Kent Dergisi*, Bornova, Eylül 2013:5, 20-25, İzmir.

Derin, Z. (2012). İzmir'in Prehistorik Yerleşimi, Yeşilova Höyüğü 2010 Yılı Kazı Çalışmaları, *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2 (23-28 Mayıs 2011, Malatya), Ankara, 2012, 45-47.

Derin, Z. (2010). İzmir-Yeşilova Höyüğü'nde Yeni Bir Eğitim Yöntemi: Zaman Yolculuğu, İzmir'in Tarih Öncesi Dönemi ve Yeşilova Höyüğü, *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*, 2010/8, 263-274, İstanbul.

Derin, Z. (2009). Çamurun Altındaki Geçmiş: Yeşilova Höyüğü, *Egeden*, 1 (1), 32-35.

Derin, Z. (2007b). Yeşilova Höyüğü, İçinde: *Anadolu Uygarlığının Doğuşu Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular*, Özdoğan, M., Başgelen, N. (Edt.), 377-384.

Derin, Z. (2007a). İzmir'den İki Yeni Prehistorik Yerleşim, Yassıtepe Höyüğü-Çakallar Tepesi Höyüğü, *Arkeoloji Dergisi* VII-2006/1, İzmir, 1-14.

Derin, Z., A. Batmaz, A. (2005). Bornova-Kemalpaşa (İzmir) Arkeolojik Envanteri, *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*, 2004/2, 75-100, İstanbul.

Derin, Z., Öner, E. (1996). Ulucak Höyük Kazıları ve Paleo-coğrafya Araştırmaları 1995. *XVIII. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları, Kazı Sonuçları Toplantısı* I, 411-439, Ankara.

Ege Temel Sondajcılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti. (1996). Bayraklı Pompa İstasyonu, İzmir.

Guichard, F., Carey, S., Arthur, M.A., Sigurdsson, H., Arnold, M. (1993). Tephra from the Minoan eruption of Santorini in sediments of the Black Sea. *Nature*, 363, 610-612.

Brückner, H., Kelterbaum, D., Marunchak, O., Porotov, A., Vött, C. (2010). The Holocene Sea Level Story since 7500 BP- Lessons from the Eastern Mediterranean, the Black and the Azov Seas, *Quaternary International* 225 (2), 160-179.

Karadaş, A. (2014b). Bornova Ovası (İzmir) Holosen Paleocoğrafyası ve Kıyı Çizgisi Değişmeleri, *Ege Coğrafya Dergisi*, 23 (2), 37-52.

Karadaş, A. (2014a). İzmir'in Bilinen İlk Yerleşmesi Yeşilova Höyüğü'nde Jeoarkeoloji ve Paleocoğrafya Araştırmaları, *Ege Coğrafya Dergisi*, 23 (1), 43-55.

Karadaş, A. (2012). *Bornova Ovası ve Çevresinin Fiziki Coğrafyası*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 332 sayfa, İzmir.

Kayan, İ., Öner, E. (2013). Bayraklı Höyüğü (İzmir) Çevresinin Holosen'deki Jeomorfolojik Gelişimi, In: *Profesör Doktor Asaf KOÇMAN'a Armağan,* Öner, E. (Edt.), Ege Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi Yayın No: 180, 135-158, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova, İzmir.

Kayan, İ. (2012). Kuvaterner'de Deniz Seviyesi Değişmeleri, In: *Kuvaterner Bilimi*, Kazancı, N., Gürbüz, A. (Eds.), 59-78, Ankara.

Kayan, İ. (2000). İzmir Çevresinin Morfotektonik Birimleri ve Alüvyal Jeomorfolojisi. *Batı Anadolu'nun Depremselliği Sempozyumu (BADSEM) Bildiriler Kitabı*, 103-111. İzmir.

Kayan, İ. (1999). Holocene stratigraphy and geomorphological evolution of the Aegean coastal plains of Anatolia. Proceedings of the Late Quaternary in the Eastern Mediterranean Region. *Quaternary Science Reviews*, 18, 4-5, 542-548. Elsevier Science Publishers B.V.

Kayan, İ. (1997). Bronze Age regression and change of sedimentation on the Aegean coastal plains of Anatolia (Turkey), In: *Third Millenium BC Climate change and Old World collapse*, Dalfes, H.N., Kukla, G., Weiss, H. (Eds.), NATO ASI Series 1. Global Environmental Change, Vol: I, 49, 431-450. Springer Verlag.

Kayan, İ. (1996). Holocene coastal development and archaeology in Turkey, In: *Zeitschrift für Geomorphologie, N. F. Field Methods and Models to Quantify rapid Coastal Changes,* D. Kelletat, D., Psuty, N. (Eds.), Supplementband: 102, 37-59.

Kayan, İ. (1988). Late Holocene sea-level changes on the Western Anatolian coast. Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology. Special Issue: *Quaternary Coastal Changes*, Pirazzoli, P.A., Scott, D.B. (Eds.) (A selection of papers presented at the IGCP-200 meetings), 68 (2-4), 205-218. Elsevier Science Publishers B.V.

Öner, E., Vardar, S., Karadaş, A., İlhan, R. (2018). Bornova Ovası ile Bayraklı Höyüğü Çevresinde Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji Araştırmaları (İzmir), TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildiri Kitabı, 296-312, Ankara.

Öner, E., Vardar, S. (2018). Gediz Deltası Paleocoğrafyasında Panaztepe'nin Limanını Bulma Umudu, İn: *2. Uluslararası Rating Academy Kongresi: Umut Bildiri Özetleri*, Şahin, M. (Edt), 19-21 Nisan 2018, s.126-127, Çanakkale/Türkiye, Rating Academy Yayınları No: 7.

Öner, E., Kayan, İ. (2006). İzmir Körfezi Kıyılarında Alüvyon Birikimi ile Karşıyaka ve Bayraklı Kıyılarının Şekillenmesi. *Karşıyaka Kültür ve Çevre Sempozyumu*, Bildiri Kitabı, 8-22, İzmir.

Öner, E. (2013). Likya'da Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji Araştırmaları. Ege Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Yayın No: 182, 479 s., Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova, İzmir.

Öner, E. (1999). Zur Geomorphologie der Eşen-Deltaebene und des antiken Hafens von Patara, Südwesttürkei, In: *Dynamik, Datierung, Ökologie und Management von Küste*, H. Brückner (Hrsg.), Marburger Geographische Schriften, 134, 101-115.

Sullivan, D.G. (1988). The discovery of Santorini Minoan tephra in western Turkey. *Nature*, 333, 552-554.

Vardar, S., Öner, E. (2018). Gediz Deltasının Jeomorfolojisi ve Panaztepe (Menemen-İzmir), İn: *71. Uluslararası Katılımlı Türkiye Jeoloji Kurultayı Bildiri Özleri,* Avcıoğlu, M., Kurttaş, T., Köksal, F.T., Eyüboğlu, Y., Baba, A., Yiğitbaş, E. (Edts.), 23-27 Nisan 2018, s.460-461, Ankara.

Vardar, S., Öner, E. (2016b). Batı ve Güneybatı Anadolu'nun Paleocoğrafyası ve Jeoarkeolojisinde Santorini (Thera) Küllerinin Önemi, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 14 (1), 15-37.

Vardar, S., Öner, E. (2016a). Investigation on Distrubution of the Santorini (Thera)Tephra in West Anatolia and Paleogeographical-Geoarchaeological Features of the Çeşme-Bağlararası mound, *Proceedings of III. International Çeşme-Chios History, Culture and Tourism Symposium*, 78-96, Çeşme-İzmir, Turkey.

Waelbroeck, C., Labeyrie, L., Michel, E., Duplessy, J.C., Mcmanus, J.F., Lambeck, K., Balbon, E., Labracherie, M. (2002). Sea-Level and Deep Water Temperature Changes Derived from Benthic Foraminifera Isotopic Records, *Quaternary Science Reviews*, 21, 295–305.

Ekler

Şekil 1. İzmir Körfezi çevresindeki yerşekli birimleri ve Bornova Ovası'nın yeri.

Şekil 2. Dünya denizlerinin seviye değişme eğrileri. A)Son 450 bin yılda göreli deniz seviyesi değişmeleri. Grafik, Kuzey Atlantik (siyah çizgi) ve Pasifik (gri çizgi) okyanuslarında birçok araştırıcı tarafından bentik organizmalarda yapılan δ18O izotop ölçümlerine dayanmaktadır (Waelbroeck ve ark., 2002). B) Son buzul çağı maksimumunu izleyen yaklaşık 20 bin yılda iklim ve deniz seviyesi değişmeleri (Kayan, 2012). C) Son 7000 yıldaki Doğu Akdeniz (Yunanistan- Türkiye-İsrail ve Mısır) kıyılarında deniz seviyesi değişmeleri (Brückner ve ark.,2010).

Şekil 3. İzmir Körfezi ve Çevresinde Holosen transgresyonu öncesi son buzul maksimumundaki (~20000 yıl önce) -130 m'lerdeki kıyı çizgisine göre şekillenen kıyıların tasviri (üstte), Holosen transgresyonu sonlarındaki kıyı çizgisi (7000-6000 yıl önce) (ortada) ve Günümüz kıyı çizgilerini ifade eden (altta) rekonstrüksiyonlar.

Şekil 4. Bornova Ovası ve yakın çevresinin ana şekil birimleri ve ovadaki höyüklerin konumu.

Şekil 5. Bornova Ovası ve Bayraklı Höyüğü çevresinin jeoloji haritası.

Şekil 6. Bayraklı Höyüğü ve yakın çevresinin morfografik birimleri. Yüksek rölyef kahverengi (eküidistans 10 m)(1), alüvyal alanlar açık yeşil (2), Laka deresinin birikinti konisi turuncu renk-noktalı desenle gösterilmiştir (3). Kırmızı nokta ve numaralar Bornova Ovasında yapılan delgi sondajlara aittir.

Şekil 7. Bayraklı Höyüğü'nün uydu görüntüsü ve delgi sondaj yerleri. Sarı noktalar 1996-1998 yılları arasında, kırmızı noktalar ise 2018 yılında yapılan delgi sondaj yerlerini göstermektedir.

Şekil 8. Bayraklı Höyüğü ve çevresinin topografya haritası ile sondaj yerleri.

Şekil 9. Bayraklı Höyüğü çevresinin günümüz ve Orta Holosen paleocoğrafyası. Höyüğün güney ve kuzey kesimlerdeki kıyı gölü ve bataklıklarda çökelip korunan Santorini volkanının küllerine rastlanmıştır.

Foto 1. Bayraklı Höyüğünde ilk yıldaki delgi sondaj çalışmalarını gerçekleştiren ekibimiz, bu alanda uzun yıllar arkeolojik kazı çalışmalarını sürdüren Prof. Dr. Ekrem Akurgal ve o dönemki kazı başkanı Prof. Dr. Meral Akurgal ile birlikte.

Foto 2. Yeşilova Höyüğü delgi sondaj çalışmalarından görünüm.

Şekil 10. Bayraklı Höyüğü Kuzeybatı-Güneydoğu yönlü kesiti.

Şekil 11. Bayraklı Höyüğü kuzey etekleri boyunca hazırlanan kuzeybatı-güneydoğu yönlü kesit.

Şekil 12. Bornova Ovasında Holosen transgresyonu sonlarında (GÖ 7000-6000 yıl) Orta Holosen'de kıyı çizgisi bugünküne oranla 1,5-2 km kadar içeriye sokulmuştur. Bu dönemde bile Bayraklı Höyüğü bir ada durumuna dönüşmemiştir.

Şekil 13. Bornova 07 numaralı sondajın denizel sedimanlarında baskın mikro ve makrofosiller.

Şekil 14. Bornova 03 numaralı sondaja ait Palinomorflar (Polenler).

Şekil 15. Yeşilova Höyüğü doğu-batı doğrultulu kesiti.

Şekil 16. Yeşilova Höyüğü kuzey-güney doğrultulu kesitleri.

Şekil 17. Bornova Ovasının KB-GD yönünde Yeşilova Höyüğü'ne kadar uzanan kesiti.

Şekil 18. Bornova Ovasının K-G doğrultulu kesiti.

MARKA İLETİŞİM SÜRECİNDE INFLUENCER MARKETİNG /

Sevilay ULAŞ – Z. Beril AKINCI VURAL

(Dr. Öğr. Üyesi; Near East University- Prof. Dr.; Ege Üniversitesi)

Giriş

Son dönemlerde özellikle bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişim ve değişimleri takiben iletişim ortamlarında da değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. Bu durum marka iletişim sürecinde de kendini göstermektedir. İnternet tabanlı uygulamalar düşünüldüğünde, özellikle sosyal medya araç ve ortamlarının marka-takipçi iletişiminde ki durumu ve önemi yadsınamamaktadır. Bu noktada, geleneksel marka iletişim sürecinde yer alan figürlere başka iletişim tabanlı olanlar eklemlenmiştir. Marka iletişim sürecinin de geleneksel iletişim ortamından sosyal medya ortamına taşındığı görülmektedir. Bu noktada, sosyal medya ortamlarında yer alan ve marka-takipçi iletişim sürecince karşımıza çıkan bir figür bulunmaktadır. Kimi zaman markanın sözcüsü, takipçiler için marka elçisi, marka-takipçi arasında köprü görevini de üstlenen bir tanıtım/reklam ortamı olarak da belirtilebilirler ve 'influencer' olarak adlandırılmaktadırlar.

Söz konusu literatürde yer almaya başlayan ve Türkçe kullanımında farklı isimlendirmeleri de barındırmaktadır. Influencer kelime anlamı olarak bakıldığında etkileyici olarak kabul edilirken kullanım durumunda fenomen, nüfuzlu, kanaat önderi olarak da ifade edilmektedir. Özellikle marka iletişim sürecinde hem markaların kendileri hem de takipçileri arasındaki bağlantıyı kurabilen, çift yönlü iletişime olanak tanıyan içerik paylaşımları ile marka hakkında da olumlu kanaat oluşturabilmektedirler. Bu kavramın ve uygulamanın akademik olduğu kadar profesyonel yaşamda da dikkat çektiği ve yer aldığını söylemek mümkündür. İlgili konuda yapılan araştırmalar ve çalışmaların, markaların influencer kullanımını bir strateji olarak tercih ettikleri görülmektedir. Bu strateji kapsamında, influencer'lar markaların ürün lansmanları, etkinlikleri ve marka sadakatinin de devamlılığında aktif rol üstlendikleri ve markalar tarafından tercih edildikleri dikkat çekmektedir. Bu yeni iletişim ortamında markaların da kendilerini konumlandırma ve sürdürülebilirlik çalışmalarında farklılıklar görülürken tüketici/takipçi boyutunda da farklılaşmaların olduğunu söylemek pek de yanlış olmamaktadır. Etkin kullanımının yanı sıra farklı şekillerde ifade edilen bu kavram bu çalışmada influencer (etkileyici) olarak anılacaktır.

Influencer (Etkileyici) ve Influencer Marketing (Etkileyici Pazarlama)

Günümüzde marka iletişim sürecinde yer alan ve etkisi bulunan unsurlardan biri olarak anılan influencer (etkileyici) kavramı karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle bu kavramın kelime anlamına ve söz konusu alandaki anlamını ortaya koymak gerekmektedir. Sosyal medyada ürünleri yücelterek

ya da tavsiye ederek potansiyel satın alıcıları etkileme yeteneğine sahip kişi anlamına gelmektedir (https://en.oxforddictionaries.com/definition/influencer, 2019). Buna bağlı olarak, örneğin sosyal medya kullanımları vasıtası ile diğer insanların davranışlarını etkileyen ya da değiştiren kişi olarak da ifade edilmektedir (https://dictionary.cambridge.org/tr/sözlük/ingilizce/influencer, 2019). Marka iletişim sürecinde influencer (etkileyici); takipçileri ile iletişim kuran, sahip olduğu konumu ve otoritesinden dolayı diğer takipçilerin/müşterilerin satın alma davranışını etkileme gücüne sahip bireylerdir. Bu süreçte temel olarak Influencer (etkileyici) türleri; ünlüler, sanayi uzmanları, fikir önderleri, bloggerlar, içerik yaratıcılar olabilmektedir (https://influencermarketinghub.com/what-is-an-influencer/, 2019).

Son dönemlerde influencer (etkileyici) uygulamalarının hemen her alanda sosyal medya kullanım pratiklerinin giderek artması ile birlikte hayatımızın vazgeçilmezi haline geldiği görülmektedir. Pazarlama profesyonelleri açısından influencer uygulamalarının markaların hedef kitleye doğru ve samimi bir şekilde anlatması noktasında birçok reklam modelinin önüne geçtiği söylenebilir (https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/nasil-influencer-olunur/, 2019). İngilizce'de etki anlamına gelen ve ilgili literatüre benzer anlam ile adapte olan influencer; etkileyici, kanaat önderi olarak da ifade edilmekle birlikte potansiyel alıcıları ve tüketicileri etkileyebilen bireyler olarak tanımlanmaktadır (Brown & Fiorella, 2013'den akt. Saldamlı & Özen, 2013: s. 3). Influencer uygulamalrına bakıldığında daha önceden de var olan ve bunlara temel oluşturan isimlendirmelerin influencer kavramına eklemlendiğini ve benzer şekilde anıldığını söylemek mümkündür. Bu noktada fenomen olarak da dile gelen influencerlar; ünlüler, sektör uzmanları-fikir liderleri, bloggerlar ve içerik uzmanları, mikro ve makro fenomenler olarak sosyal medyadaki etki derecelerine göre sınıflandırılmaktadır. Bu noktadan hareketle, sosyal medya ortamlarında yüksek takipçi sayısına sahip olanlar "mega fenomen" ya da "ünlü fenomen" olarak adlandırılırken, daha düşük takipçi sayısına sahip fenomenlere ise "mikro fenomen" şeklinde isimlendirilmektedirler (Armağan & Doğaner, 2018: s. 225). Influencer uygulamalarına influencer (etkileyiciler) örneğin sosyal medya platformlarında, marka ilişkili hashtag eşliğinde ve tazminat olarak iade şeklinde markalardan ücretsiz ürün ya da ödeme alarak, ürün ya da markalar ile kendi fotoğraflarını paylaşabilmektedirler (Jaakonmäki, Müller & Brocke, 2017: s. 1153).

Influencer kavramının başrolünde bulunduğu influencer uygulamaları influencer pazarlama şeklinde de anlam bulmaktadır. Dolayısıyla influencer kavramında olduğu gibi influencer marketing kavramının da pek çok birbirine benzeyebilen isimlendirmeleri mevcuttur denilebilir. Sıklıkla etkileyen pazarlaması (influencer marketing) olduğunu söylemek mümkündür. Etkileyen pazarlaması (Influence Marketing), bir markanın kendi ürün

veya hizmetini toplumda kanaat önderi kabul edilen veya fenomen olan bir kişi aracılığı ile tanıtım ya da elçilik/partnerlik yapmak amacı ile kurduğu bir iş ortaklığı olarak ifade edilebilmektedir. Bu yol ile pazarlama/marka iletişimi profesyonelleri markaları adına reklam satın almak yerine, bu marka reklamlarında yer alabilecek marka yüzleri ile bu çerçevede sponsorluk anlaşmaları yaparak sosyal medya ağı ile markalarını duyurma çabası gütmektedirler. Bu uygulamanın kullanım pratiklerine bakıldığında; kısa bir süre önce (2016 yılı itibari ile etten kemikten bir kalıba bürünüp) sosyal medya fenomenleri aracılığı ile marka-takipçi/müşteri iletişim sürecine dâhil olduğu ve pazarlama bütçelerinde yer aldığı görülmektedir. Buna ek olarak, potansiyel müşterinin deneyim satın alma ihtiyacını karşılayan daha doğal bir yöntem olarak da bu iletişim sürecinde yer almaktadır (https://pazarlamaturkiye.com/pazarlama/pazarlamanin-yeni-divasi-influencer-marketing/, 2019).

Marka iletişim sürecinde influencer marketing (etkileyici pazarlaması) uygulamasına yönelik farklı tanımlar mevcuttur. Cılızoğlu & Çetinkaya, (2017) çalışmalarında yer alan birkaç seçilmiş tanımlama aşağıda yer almaktadır (Bkz. Tablo 1).

Yazar Adı	**Etkileyici pazarlaması (Influencer Marketing) Tanımlaması**
Öztürk & Şener (2017, s. 387)	Nüfuz pazarlamasının sınırlarının "markalı içerik paylaşımı" kavramıyla çizilmiş olsa da bu içeriğin paylaşım biçiminin çeşitlilik gösterdiğini vurgulamışlardır.
Kaya (2009, s. 159)	Hatırlı pazarlamayı "viral, blog, WOMM, buzz marketing türlerinin bir başka türü. Etkili ve hatırlı kişilerden yararlanarak daha geniş hedef kitleye ulaşma yaklaşımını kullanıyor." şeklinde ifade etmektedir. Bu çalışmada ise kavramın Türkçe karşılığı "etkileşimli pazarlama" olarak kullanılmaktadır
ttps://izea.com/2017/01/25/what-is-influencer-marketing-ebook, 2017)	En basit anlatımla etkileşimli pazarlama, herhangi bir kurum ya da ürün hakkında popüler bir gürün ya da liderin (genellikle sosyal medyada önemli bir kitleye sahip olan birinin) kullanılmasıdır
http://www.fortune-turkey.com/influencerlar-ve-markalari-bir-araya-getiren-pazar-yeri-43379, 2019	Influencer pazarlama için "takipçileri ile yakın ve güvene dayalı ilişkileri ile pazarlama dünyasının en etkili unsurlarından biri olarak kabul edilen "ağızdan ağza pazarlamanın" (word of mouth marketing) dijital dünyadaki yansıması sosyal medya fenomenleri (influencer'lar) ve markaları yeni ve dinamik bir iş modelinde bir araya getiriyor" denmektedir

Tablo 1: Etkileyici Pazarlaması Tanımlamaları (Kaynak: Cılızoğlu & Çetinkaya, 2017: ss. 85-86.)

Bu iletişim sürecinde özellikle sosyal medya ortamlarındaki gelişmeler ile birlikte, bu yeni iletişim ortamında ilgili uygulama yerini almıştır. Sosyal medya ortamları da bir pazarlama iletişimi kanalı olarak içerisinde sosyal ağlardaki referans grupları, etkileyiciler, bağlantılar, konuşmalar, kişisel alan ve profilleri barındırmaktadır. Marka iletişimi sürecinde çift yönlü etkin bir iletişim kurulabilmesi ve hedef kitleye doğru bir şekilde

ulaşılabilme noktasında referans grupları ve etkileyiciler ile işbirliği yapılması önem taşımaktadır (Akar, 2010: s. 119). Bu noktada, son yıllarda sosyal medyanın dramatik yükselişinin, pazarlama profesyonellerine özellikle çevrimiçi pazarlama iletişimi faaliyetlerinin planlanması ve yönetilmesi konusunda yeni imkânlar tanıdığı söylenebilir (Avcılar & Açar, 2017: s. 1). Marka iletişim süreci kapsamında pazarlama iletişimi faaliyetlerine uyumlandırılan etkileyici pazarlaması (influencer marketing) kavramının Türkçede ve ilgili literatürde "hatırlı pazarlama, tavsiye pazarlama, fenomen pazarlama, nüfuz pazarlaması, etkileşimli pazarlama, dijital kanaat önderliği vb." gibi anlamlarla birlikte yer aldığı görülmektedir (Mert, 2018: s. 1313). Bu bağlamda, hatırlı pazarlama içerisinde aktivisitler, sosyal medya kullanıcıları, güvenilir olarak kabul edilen bireyler ve isimler, etkin kanaat önderleri ile trend belirleyenler gibi birçok etkileyici ya da etkileyebilecek seçenek bulundurmaktadır (Alikılıç & Özkan, 2018: s. 50). Sosyal medya influencer'larının (etkileyicileri) temeli sosyal medya platformlarındaki reklam fırsatlarına dayanmaktadır denilebilir. Reklamcılar influencerlar vasıtası ile kendi içeriklerini bu platformlara eklemektedirler ve bu yolla tüketici/takipçilerinde bu içerikleri görmesi ve buluşmasını beklemektedirler (Woods, 2016: s. 20). Günümüzde, teknolojik gelişmelerle birlikte marka paylaşımları internet ortamında, online olarak yapılmaktadır. İnternetin sağladığı olanaklar sayesinde, bu süreçte tüketiciler birbirlerine çok daha hızlı ulaşmakta ve marka/kurum ile ilgili haber, paylaşımları görebilmekte ve paylaşabilmektedirler (Tayfun, 2017: s. 238). Marka iletişimi profesyonellerinin, özellikle pazarlama iletişimi faaliyetlerinde etkileyici pazarlama (influencer marketing) kullanım amaçları aşağıdaki maddelerde özetlenmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadırlar (https://contentmarketinginstitute.com/2019/03/influencer-marketing-roi/, 2019):

- Marka bilinirliğini artırmak
- Yeni/hedef kitleye ulaşmak
- Marka savunuculuğu/sadakatini geliştirmek
- Satışları artırmak
- Marka itibarını yönetmek

Sektördeki en büyük ve ilk influencer marketing ajansı Boomads'in yöneticileri Hilal Meriç Bor ve Ahmet Erten göre; yapılan hataların başında markaların takipçi sayısını baz alarak, influencer seçimi yapma eğilimleri geliyor. Ahmet Erten bu konuda şöyle demektedir: '*Kampanyanın kaç kişiye ulaşacağı, nasıl bir erişim alacağı şüphesiz çok önemli. Ancak bundan daha önemlisi, kampanya mesajının kimlere ulaşacağıdır. Markanın hedef kitlesi ile örtüşecek, doğru isimlerle yapılacak bir çalışma; hedef kitleye*

doğrudan ulaşacağı için influencer marketing'in doğasında var olan ''tavsiye'' ve ''deneyim paylaşımı'' başarılı sonuçlar doğuracaktır. Milyonlarca takipçisi olan bir isimle çalışmak yerine, markanın hedef kitlesine uygun ve devamlılığı olan bir micro influencer iletişimi çok daha güzel sonuçlar verebilir.'' (https://pazarlamaturkiye.com/pazarlama/influencer-iletisiminde-takipci-sayisi-ne-kadar-onemli/, 2019).

4. Geleneksel Influencer Marketing Raporu'nda; son beş yılda influencer tercih etmede artış olduğu görülmektedir. Profesyonellerin büyük bir çoğunluğunun 2017 yılı içerisinde influencer kampanyalarını uyguladıkları bilgisi yer almaktadır. Bu sayede bir önceki yıla göre uygulama ve hedeflerinde %13 artış görüldüğü tespit edilmiştir (https://www.launchmetrics.com/resources/blog/state-of-influencer-marketing-2018, 2019).

Influencer (etkileyici) pazarlama geleneksel reklam çalışmaları ile kıyaslandığında, tüketici güvenini kazanmayı inşa ettiği söylenebilir. Influencer pazarlamam geleneksel reklamlara kıyasla daha eğilip bükülebilir yapıya sahiptir denilebilir. Influencer (etkileyici) favori hamburgeri ile ilgili içerik paylaşan bir genç kız ya da elbiselerine ait içerik paylaşan Kim Kardashian gibi gerçek bir yıldız da olabilir. Genç ya da ünlü olsun, etkileyiciler reklam kırıcıları aşarak kendi hesaplarında reklam içerikleri üretebilir ve paylaşabilirler (https://www.ama.org/marketing-news/how-to-win-friends-and-influence-millions-the-rules-of-influencer-marketing/, 2019).

Marka İletişimi ve Etkileyici Pazarlama

Günümüz marka iletişim süreci düşünüldüğünde, tüketicilerin satın alacakları ürünü kullanan diğer kullanıcıların yorumlarını değerlendirebildiği ve bununla birlikte bazı kullancılar da takipçilerinin ilgisini ve satın alma kararlarını etkilemeyebildiği görülmektedir. Etki gücü yüksek bu kullanıcıların "kanaat önderi" (fenomen/influencer) şeklinde de ifade edildiği göülmekte ve bununla birlikte kanaat önderlerinin işletmeler tarafından belirlenip marka iletişimi sürecine dahil edilmeleri ile birlikte hatırlı pazarlama kavramının da ilgili literatürde dikkat çektiği fark edilmektedir (Saldamlı & Özen. 2019: s. 327). Marka iletişim sürecinde sosyal medyanın dramatik yükselişi ve gücünün hızla arttığı görülmektedir. Bu iletişim ortamında da "influencer marketing" (etkileyici pazarlaması) önemli bir araç haline gelmektedir. Sosyal medya ortamlarında bu uygulamanın tercih edilme nedenlerinin başında tüketicilerin bir ürünü satın almadan önce deneyimlemek istemesi ve ilgili kişilerin tecrübelerinden faydalanmak istemesidir denilebilir. Bu noktada etkileyicilerin deneyimleme ve etkileme gücünden faydalanılması etkin bir yol olarak görülmektedir (Yaman, 2018: s. 268). Sosyal medyadaki yönlendirilmiş bağlantılar, yakın arkadaşlıklar-

dan ortak ilgi alanlarına kadar her şeyi, hatta haberleri ve ünlü dedikodularını temsil edebilmektedir. Bu tür yönlendirilmiş bağlantılar kullanıcıların başkaları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. (Cha, Haddadi, Benevenuto & Gummadi, 2010, s. 10)

Günümüz dijital dünyasında ve beraberinde meydana gelen ağ toplumunda, kurumların tüketicileriyle etkileşim kurma şeklinin de değişime uğradığı ve bu yönde de evrildiğini söylemek mümkündür (Uzunoğlu, Türkel & Akyar, 2017: s. 994). Bu durumda, etkileyici pazarlama/nüfuzlu pazarlama yoluyla kurumlar, marka-tüketici iletişim sürecinde samimi ve duygusal bir bağ kurmakta ve markalarına yönelik tüketicilerin ilgilenim düzeyini arttırmayı amaçlamaktadırlar (Çınar, 2018: s. 98). Günümüzde iletişim ortamında ki değişimlere paralel olarak tüketicilerinde özellikle medya tüketim alışkanlıklarında da değişimler meydana gelmiştir. Dolayısıyla, televizyon izlemeyen, gazete, dergi ve radyoları internet üzerinden takip eden bir kitle bulunmaktadır denilebilir. Markaların hedef kitlelerine ulaşabilmelerinde sosyal medya ortamları ve etkileyiciler/fenomenler birebir iletişim kurmada etkili olabilmektedirler. Bu yolla fenomenler vasıtası ile kurulan çift yönlü iletişim sonucunda markaya yönelik olumlu imaj oluşmaktadır (Can & Koz, 2018: s. 451). Bu noktada, interneti stratejik iletişim aracı olarak kabul eden kurumlar bu platformun etkileyici üyelerinin, örneğin düzenli olarak markaya ilişkin tecrübelerini paylaşan bloggerlar, gücünü fark etmektedirler (Uzunoglu & Kip, 2014: s. 592).

Sosyal medya ortamına taşınan marka iletişim sürecinde, etkileyicilerin/fenomenlerin birer kanaat önderi olarak, kendi sayfalarında markalara/hizmetlere yönelik paylaşımlarının tüketiciler nezdinde dikkatini çektiği düşünülmektedir. Bu nedenledir ki, markaların söz konusu fenomenlerle sıklıkla işbirliği kurdukları kabul edilmektedir (Sarıtaş, 2018: s. 67). Bu süreçte sosyal medyada kanaat önderi rolü üstlenen etkileyiciler, marka/hizmetlere yönelik halkla ilişkiler mesajlarının verilmesinde güvenilir bir kaynak olarak konumlanarak, kurumlar ve hedef kitleleri arasında bir üçüncü taraf görevi görmektedir denilebilir. Sosyal medya etkileyicilerinin paylaşımları öncelikle kendi deneyimlerine dayandığından daha güvenilir ve samimi görülmektedir. Dolayısıyla etkileyiciler markaya yönelik mesajların iletilmesinde anahtar rol üstlenen bileşenlerden kabul edilmektedir (Karsak & Sancar, 2017: s. 319).

Aktaş & Şener'in (2019), nüfuz pazarlamasında yer alan mesaj stratejilerine yönelik gerçekleştirdikleri çalışmada, Instablogger'ın kullandığı mesaj stratejisinin tüketicilerle etkileşimi bağlamında anlamlı fark yarattığını göstermektedir. Bu noktada markaların mesajlarını iletirken Instablogger seçim kriterleri içerisinde Instagram üzerinde ne gibi mesaj stratejisi kullandıklarının da değerlendirmeye katılmasının önemi vurgulanmaktadır (Aktaş & Şener, 2019: s. 418). Öte yandan, Relatable Influencer Marketing Raporu 2019 sonuçlarına göre; markaların büyük bir çoğunluğu bütçelerini

influencer marketing aktivitelerine ayırdıklarını belirtilmektedir. 2020 yılı itibari ile ise, 8 milyar dolar gibi bir bütçenin Instagram influencer marketing için harcanması ön görülmektedir (https://contentmarketinginstitute.com/2019/03/influencer-marketing-roi/, 2019). Buna ek olarak, Creatorden Influencer Marketing Türkiye Raporu 2018'e göre; markalar influencer pazarlama faaliyetlerinden; %40 lansman iletişimi, % 27 marka bilinirliği, % 18 etkileşim yaratma ve %15 ürün/satın alma yönlendirmesi ne yönelik faydalanmaktadırlar (https://creatorden.com/influencer-marketing-2018-analizi-creatorden/, 2019).

Araştırma

Araştırmanın Amacı

Marka iletişim sürecinde etkileyici ve etkileyici pazarlamasının birlikteliğini paylaşılan içerikler ile ortaya koyarak bu süreçte kullanılan mesaj stratejilerini betimlemek araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Yöntem

CreatorDen Türkiye 2018 Influencer Marketing analizine göre etki gücü en yüksek ik üç sırada yer alan influencerlar; @enesbatur, @reynmen, @enisarıkan influencerların instagram hesaplarındaki paylaşımlarına yönelik içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Etki gücü en yüksek ilk 3 sıradaki etkileyicilerin, etkileyici pazarlama sürecinde en çok tercih edilen platform olan instagram hesapları 01 Ekim 2018-31 Mart 2019 tarihleri arasında içerik analizine tabi tutulmuştur.

Çalışmada öncelikle belirlenen süre içerisinde paylaşılan içerikler incelenmiş ve paylaşımların ne doğrultuda olduğu belirlenmiştir. Daha sonra araştırmanında temel amaçlarından olan paylaşılan içeriklerde iletişim sürecinde uygulanan stratejilerin belirlenmesi adına ilgili başka bir çalışmada uygulanan ölçek bu çalışmaya uyarlanmıştır. Söz konusu çalışmada yer alan değişkenlerden faydalanılmıştır (Lee, Taylor & Chung, 2011).

Buna ek olarak da bir başka ilgili çalışmada yine aynı stratejilerin temel alındığı daha detaylı olan bu çalışma, Golan & Zaidner (2008: ss. 963-964) Creative Strategies in Viral Advertising: An Application of Taylor's Six-Segment Message Strategy Wheel isimli çalışmasında detaylandırılan değişkenlerde çalışmaya uyarlanmıştır.

Taylor'ın altı aşamalı mesaj stratejinin temelinde, reklam mesajlarını analiz etme noktasında iki aşamalı bir yaklaşım yer almaktadır. Bu iki temel strateji yaklaşımı Tablo 2'de açıklanmaktadır.

İletim Görünümü		Ritüel Görünümü	
Bilgi	Tüketicilerin/takipçilerin bilgi ihtiyacına yönelik içeriklerdir. Bu segmentte iletişimin rolü bilgi vermek ve ikna etmektir.	**Ego**	Marka ya da kurumun tüketicilerin egolarına dikkat çektiği bir reklam stratejisidir. Bu segmentte, iletişimin rolü ürünün, kişilerin kim oldukları ya da olmak istediklerine nasıl dikkat çekildiğini sunmasıdır. Bu strateji büyük oranda bireylerin tüketim vasıtasıyla saygı ve bilinir olma ihitiyaçlarına dayanmaktadır.
Acil ihtiyaç	Tüketicilerin acil ve kesin ihtiyaçlarına dayanmaktadır. Reklamcılar tüketiciler için marka bilinirliği ve yakınlığı yaratmaya çalışmaktadırlar.	**Sosyal**	Bireyden topluluğa geçişe yönelik bölümdür. Bu segmentte reklamın rolü, sosyal kurumlar içerisinde ürün tüketimi ile nasıl yer aldıklarının vurgulanması yer almaktadır.
Rutin	Tüketicilerin rutininde yer alan ve alışkanlıklarına değinen bir stratejidir. Paylaşılan içerikler ile marka tüketim alışkanlıklarını korumak ve devam ettirmek adına bu yolla ürünlerin hatırlatmasıdır.	**Duyusal**	Reklamcılar tüketicilerin koku, hissetme, duyma, tad alma gibi duyularına dikkat çekmektedirler. Tüketicilerin duyularına hitap eden reklamlar bu bölüme girmektedir.

Tablo 2: Reklam Mesajlarına Yönelik İki Temel Yaklaşım (Kaynak: Golan & Zaidner, 2008: ss. 963-964)

İletim görünümü üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar; bilgi, acil ihtiyaç ve rutindir. Ritüel görünümü, dönüşümsel yaklaşıma benzemektedir. Bu görünüm de üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar ise; ego, sosyal, duyusal olarak yer almaktadırlar. Reklamverenler, tek bir reklamcılık yaklaşımı (örneğin, ego) veya yaklaşımların kombinasyonunu (örneğin: ego ve duyusal) seçebilmektedirler.

Söz konusu analiz çerçevesinde belirtilen kaynaktan faydalanılarak oluşturulan ve çalışmaya uyarlanan kodlama cetveli aşağıda Tablo 3'de yer almaktadır (Golan & Zaidner, 2008: s. 966).

Değişkenin İsmi	Açıklaması
İsim	İçeriğin ismi
Paylaşılan içeriğin ilgili olduğu alan	Ürün ya da hizmetin ilgili olduğu alanlar: kar amacı gütmeyen kurumlar, moda, yiyecek-içecek, seyahat, iletişim ve elektronik, ev aletleri, alkol-tütün ürünleri, eğlence ve medya, ilaç-tedavi, bankacılık, sigorta, otomobil ve diğerleri.
Paylaşılan İçeriğin İşlevi	Reklamın ana işlevi; markalama, ürün ya da hizmet hakkında bilgi ve etkinlik tedarik etmek.
Paylaşılan İçeriğin çekiciliği	Reklamda, paylaşımda, yer alan reklam çekiciliği; mizah, cinsellik, şiddet, hayvanların kullanımı ve reklamdaki çocukların kullanımını gibi içerikler olabilmektedir.

İçerikte yer alan yaratıcı strateji (makro)	Reklamın ritüel görünümü ya da her ikisinin karışımına dayanması.
İçerikte yer alan yaratıcı strateji (mikro)	Bilgi, acil ihtiyaç, rutin, ego, sosyal, duyusal gibi unsurların paylaşılan içerikte/reklamda bir strateji olarak yer alıp almaması durumudur.

Tablo 3: Instagram Hesabına Yönelik Kodlama Cetveli (Kaynak: Golan & Zaidner, 2008: s. 966.)

Örneklemde yer alan influencerların resmi instagram hesaplarına yönelik görseller aşağıdaki gibidir.

reynmen
474 posts
4,9 M followers
154 following
Message
Reynmen
Public Figure
online
youtu.be/Ofy0aAXiVpg
ŞARKILAR
AİLE
FENX
REYN
DERDI
Email

enesbatur
305 posts
3,2 M followers
384 following
Follow
Enes Batur
Business
Perfect
www.enesbaturmedya.com/
10 MİLYON
SAÇMA
STYLNG
DM
Kendin
Email

Araştırmanın örneklemine ilişkin sıralama ve puanlara yönelik bilgiler aşağıda yer almaktadır (Bkz. Resim 1).

Resim 1: Creatorden Influencer Marketing Raporu (Kaynak: https://creatorden.com/influencer-marketing-2018-analizi-creatorden/)

Bulgular

Söz konusu analiz kapsamında etki düzeyi en yüksek olan ilk üç influencer'ın resmi instagram hesaplarındaki paylaşımlarına yönelik içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Analize dâhil olan influencer'lar (etkileyiciler) sırası ile; @enesbatur, @reynmen ve @enisarıkan olarak sıralanmaktadırlar. Aşağıda ilgili influencerların resmi instagram hesaplarıdaki profil bilgileri ve görselleri yer almaktadır.

Bu noktada araştırmanında amacı kapsamında Instagramda paylaşımda bulundukları içeriklere yönelik betimsel analizler gerçekleştirilmiştir. Yapılan betimlemeler influencer'ların resmi instagram hesaplarını kullanım prtaikleri ve bu yolla takipçileri ile iletişim kurmalarında birer faktör olan beğeni, yorum, görüntülenme sayısı gibi unsurları ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular aşağıdaki tablolarda yer almaktadır. Her bir tabloda analizin gerçekleştirildiği influencer'ın içerik paylaşımlarının ayalara göre dağılımı sunulmaktadır.

Influencer:**@enesbatur** 03.Ekim.2018 – 31.Mart.2019						
İçerik Konusu	Ekim	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart
Foto/Profil, seyahat, arkadaş, aile	3	4	2		1	1
Foto/kardeş, hayran		1	1			
Foto/Doğum günü						
Foto/anma, kutlama		1				
Foto/hayvan				1		
Foto/araba	1					
Foto/Ürün, mekân tanıtım/reklam						
Foto/dizi, etkinlik duyurusu						
Video/Profil, seyahat, arkadaş, aile						
Video/kardeş, hayran						
Video/doğum günü						
Video/şarkı						
Video/hayvan						
Video/ürün, mekân tanıtım/reklam						
Video/dizi, etkinlik duyurusu						

Tablo 4: Instagram Paylaşımlarına Yönelik İçerik Dağılımı

Araştırma dâhilinde analize tabi tutulan influencerlardan biri olan @enesbatur'un resmi instagram hesabındaki paylaşımları ve içeriklerine bakıldığında; toplam olarak 16 içerik paylaştığı görülmektedir. Paylaşılan içeriklerin fotoğraf ağırlıklı olduğunu söylemek mümkündür. Paylaşılan içeriklerin büyük çoğunluğunun influencer'ın profiline ilişkin fotoğraflardan oluşmaktadır. Profil fotoğraflarında kendisine ait fotoğrafların ağırlıklı olduğu söylenebilir. Bir markaya ilişkin, ürün / servis tanıtımı ya da reklamı içeren bir paylaşımı bulunmamaktadır. Altı ay süren paylaşımların

analizine bakıldığında, Ekim, Kasım ve Aralık aylarında paylaşımların daha yoğun yapıldığını söylemek mümkündür.

Influencer:**@reynmen** 27. Ekim. 2018 – 31.Mart. 2019						
İçerik Konusu	Ekim	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart
Foto/Profil, seyahat, arkadaş, aile			1			2
Foto/kardeş, hayran						
Foto/Doğum günü			1			
Foto/anma, kutlama						
Foto/hayvan						1
Foto/araba			1			
Foto/Ürün, mekân tanıtım/reklam						
Foto/dizi, etkinlik duyurusu						
Video/Profil, seyahat, arkadaş, aile						
Video/kardeş, hayran		1				
Video/doğum günü						
Video/şarkı	1			1		
Video/hayvan						
Video/ürün, mekân tanıtım/reklam						
Video/dizi, etkinlik duyurusu						

Tablo 5: Instagram Paylaşımlarına Yönelik İçerik Dağılımı

Araştırma dahilinde bir diğer influencer olan @reynmen'in resmi instagram hesabındaki paylaşımların içeriklerine bakıldığında; ağırlıklı olarak profil fotoğraflarına yönelik paylaşımda bulunmaktadır. Profil fotoğrafı paylaşımlarının yanı sıra, doğum günü, kardeşi ile birlikte paylaşımları, kendi söylediği şarkı içeriklerine yönelik paylaşımlarının olduğunu ve bunun yanı sıra fotoğraf ve video paylaşımlarının dağılımının birbirine yakın olduğunu söylemek mümkündür.

Influencer: **@enisarıkan** 01. Ekim. 2018 – 30.Mart. 2019						
İçerik Konusu	Ekim	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart
Foto/Profil, seyahat, arkadaş, aile	11	5	9	1	2	6
Foto/kardeş, hayran						
Foto/Doğum günü						
Foto/anma, kutlama	1		2	1	3	2
Foto/hayvan	3	2	1	2	1	
Foto/araba						
Foto/Ürün, mekân tanıtım/reklam	3	7	5	2	1	
Foto/dizi, etkinlik duyurusu			3	7	7	7
Video/Profil, seyahat, arkadaş, aile	1	1				1
Video/kardeş, hayran						
Video/doğum günü				2		
Video/şarkı						
Video/hayvan						1
Video/ürün, mekân tanıtım/reklam	1	1				

Video/dizi, etkinlik duyurusu	1			3	1	

Tablo 6: Instagram Paylaşımlarına Yönelik İçerik Dağılımı

Söz konusu analize dahil olan bir diğer influencer ise @enisarıkan'dır. Özellikle diğer influencer'ların paylaşımlarına kıyasla daha yüksek oranda içerik üretim ve paylaşımının olduğu görülmektedir. Buna ek olarak içeriklerinde ürün/marka tanıtım ve reklamının yanı sıra gerçekleştirilen etkinliklere ve yer aldığı projelere yönelik de paylaşımlar yaptığı söylemenbilir. Paylaşımların aylara göre genel dağılımının benzer oranda ve dengeli yer almaktadır. Profil paylaşımlarında; kişisel profil fotoğrafları, videoları, aile ve arkadaş içerikleri ile seyahat ettiği ve vurguladığı mekan belirten yurtdışı içerikleri dikkat çekmektedir. Bir diğer ağırlıklı içeriklerin ise, ürün reklam ve tanıtımına yönelik yapıldığı görülmektedir. Ayrıca ürünleri tavsiye içerikleri de bulunmaktadır. Dahil olduğu ve görev aldığı proje, etkinlik, dizi gibi unsurlara yönelik içerik paylaşımları da yer almaktadır.

Paylaşılan içeriklerde kullanılan mesaj stratejilerinin influencerların aylık içerik paylaşımlarına göre dağılım bilgileri aşağıda yer alan tablolarda belirtilmektedir.

@enesbatur				
Mesaj Stratejisi	Bilgi	Acil ihtiyaç	Rutin	Toplam
İletim Görünümü	-	-	-	-
Ritüel Görünümü	Ego	Sosyal	Duyusal	Toplam
	Ekim:4 Kasım:4 Aralık:2 Şubat:1 Mart:1		Kasım:2 Aralık:1 Ocak:1	16

Tablo 7: Paylaşılan İçeriklerde Kullanılan Mesaj Stratejisi Dağılımı

Söz konusu analiz kapsamında @enesbatur' a ait içeriklerde kullanılan stratejilere bakıldığında; Ritüel görünüm stratejisine ilişkin paylaşımların yapıldığı görülmektedir. Bu strateji kapsamında yer alan ego ve duyusal stratejilerin kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu noktada paylaşılan içeriklerde ego, influencer'ın kendini nasıl konumlandırdığı, nasıl görmek istediğine ilişkin olup, duyusal, içeriklerde beş temel duyuya işaret eden paylaşımlar olarak betimlenebilirler.

@reynmen				
Mesaj Stratejisi	**Bilgi**	**Acil ihtiyaç**	**Rutin**	Toplam
İletim Görünümü	-	-	Ocak:1	1
Ritüel Görünümü	**Ego**	**Sosyal**	**Duyusal**	Toplam
	Ekim:1 Aralık:3 Mart:1	Mart:2	Kasım:1	8

Tablo 8: Paylaşılan İçeriklerde Kullanılan Mesaj Stratejisi Dağılımı

Gerçekleştirilen analizde @reynmen'in içeriklerine ego, sosyal ve duyusal stratejilerin yer aldığını söylemek mümkündür. Paylaşılan içeriklerde ego, influencer'ın kendini paylaşımlarında nasıl konumlandırdığı ve görmek istediğini yansıtırken, sosyal strateji ile ise topluluk içerisinde ve sosyal yaşamda nasıl yer aldığı belirtilirken, duyusal strateji ile de içeriklerde beş duyu organında vurgu yapan ve duyumları içeren paylaşımlar olarak tanımlanmaktadır.

@enisarıkan				
Mesaj Stratejisi	**Bilgi**	**Acil ihtiyaç**	**Rutin**	**Toplam**
İletim Görünümü	Ekim:5 Kasım:7 Aralık:6 Ocak:6 Şubat:4 Mart:6	Aralık:2 Ocak:4 Şubat:1	Ekim:7 Aralık:4 Ocak:1 Şubat:3 Mart:1	57
Ritüel Görünümü	**Ego**	**Sosyal**	**Duyusal**	**Toplam**
	Ekim:4 Kasım:5 Aralık:4 Ocak:3 Şubat:4 Mart:2	Ekim:1 Kasım:1 Aralık:1 Ocak:1	Ekim:4 Kasım:3 Aralık:3 Ocak:3 Şubat:3 Mart:8	50

Tablo 9: Paylaşılan İçeriklerde Kullanılan Mesaj Stratejisi Dağılımı

Araştırma dâhilinde analize katılan influencer @enesarıkan'ın instagram paylaşımlarındaki içeriklerin barındırdığı stratejilere bakıldığında; hemen her strateji başlığının kullanıldığını söylemek mümkündür. Özellikle ürün/marka elçisi olarak konumlandırılması ve ürünler ile ilgili bilgi veren içeriklerde bilgi stratejisini etkin kullandığı, diğer içeriklerde duyusal faktörlerin olduğu ve kullanıldığı, yer aldığı projeler, dizi yapımları, katkı koyduğu aktivitelerinde içeriklerinde rutin, sosyal ve ego stratejilerini kullandığı görülmektedir. Genel paylaşımlarında içeriklerin ego stratejisini barındırdığı söylenebilir.

Gerçekleştirilen analiz doğrultusunda çalışmada yer alan influencerların instagram hesaplarına yönelik paylaşımları ve analizde kullanılan kodlama cetveli doğrultusunda elde edilen bulgular aşağıda yer almaktadır.

Influencer: **@enesbatur**. 03.Ekim. 2018 – 31.Mart.2019						
Değişkenin ismi	**Aylar**					
İçeriğin isimi	Ekim	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart
Paylaşılan içeriğin ilgili olduğu alan	Profil, ileti-şim	Profil	Profil	Profil	Profil	Profil
Paylaşılan İçerğin İşlevi	Kişisel	Kişisel	-	Kişisel	Kişisel	Kişisel
Paylaşılan İçeriğin çekiciliği	Stil/moda	Anma, kar-deş	Hayran	Hayvan (köpek)	Stil/moda	Stil
İçerikte yer alan yaratıcı strateji (makro)	Ritüel görü-nüm	Ritüel görü-nüm	Ritüel görü-nüm	Ritüel görü-nüm	Ritüel görü-nüm	Ritüel görü-nüm
İçerikte yer alan yaratıcı strateji (mikro)	Ego	Ego ve du-yusal	Ego ve du-yusal	Ego ve du-yusal	Ego	Ego

Tablo 10: Instagram Hesabına Yönelik Kodlama Bulguları

Araştırmaya dahil olan influencerlardan biri olan @enesbatur'un instagram hesabındaki paylaşımlarının genel değerlendirilmesine bakıldığında; çoğunlukla profil fotoğraflarına yönelik paylaşımlarda bulunduğu söylenebilir. Ürün/marka ile ilgili herhangi bir paylaşıma rastlanmamıştır. Paylaşılan içeriklerin genel dağılımı, kişisel stil, moda ağırlıklı olduğu söylenebilir. İçeriklerde kullanılan stratejilerde ise ritüel görünümün olduğu, iletişim görünümüne ilişkin bir içerik barındırmadığı görülmüştür. Bu içeriklerde tek bir stratejiye odaklanıldığını karma strateji kullanılmadığını ifade etmektedir. Bu ana strateji dâhilinde, içeriklerde ego ve duyusal stratejilerin yer aldığı görülmektedir. Bu durum, içeriklerde kişisel görünümün ön planda olduğunu, etkileyicinin kendisinin nasıl olduğunu, göründüğünü ve nasıl olmak istediğini betimlediği anlaşılmaktadır. Stratejilerin çekiciliği noktasında, başta etkileyicinin kendisi olmak üzere hayvan (köpek) ve kardeşinin kullanıldığı söylenebilir.

Influencer: **@reynmen** 27.Ekim. 2018 – 31.Mart. 2019						
Değişkenin ismi	**Aylar**					
İçeriğin isimi	Ekim	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart
Paylaşılan içeriğin ilgili olduğu alan	Profil	İletişim	Profil	Profil	-	Profil
Paylaşılan İçeriğin İşlevi	Kişisel	Kardeş, hayran	Araba	Kişisel	-	Kişisel
Paylaşılan İçeriğin çekiciliği	Şarkı söylemesi	Kardeş, Sevgi	Marka	Şarkı	-	Stil, hayvan
İçerikte yer alan yaratıcı strateji (makro)	Ritüel görünümü	Ritüel görünümü	Ritüel görünümü	İletim görünümü	-	Ritüel görünümü
İçerikte yer alan yaratıcı strateji (mikro)	Ego	Duyusal	Ego	Rutin	-	Ego ve sosyal

Tablo 11: Instagram Hesabına Yönelik Kodlama Bulguları

Araştırmaya dahil olan influencerlardan biri olan @reynmen'in instagram hesabındaki paylaşımlarının genel değerlendirilmesine bakıldığında; çoğunlukla profil fotoğraflarına yönelik paylaşımlarda bulunduğu söylenebilir. Ürün/marka ile ilgili herhangi bir paylaşıma rastlanmamıştır. Paylaşılan içeriklerin genel dağılımı, kişisel stil, şarkı söylemesi ağırlıklı olduğu söylenebilir. İçeriklerde kullanılan stratejilerde ise ritüel görünüm ve iletim görünümünün olduğu görülmüştür. Bu içeriklerde iki stratejinin kullanıldığı yani karma strateji kullanılmadığını ifade etmektedir. Bu ana strateji dâhilinde, içeriklerde ego, rutin, sosyal ve duyusal stratejilerin yer aldığı görülmektedir. Bu durum, içeriklerde kişisel görünümün ön planda olduğunu, etkileyicinin kendisinin nasıl olduğunu, göründüğünü ve nasıl ol-

mak istediğini, sosyal durumunu nasıl ifade ettiğini betimlediği anlaşılmaktadır. Stratejilerin çekiciliği noktasında, başta etkileyicinin kendisi olmak üzere hayvan (köpek) ve kardeşinin kullanıldığı söylenebilir.

Influencer: **@enisarıkan** 01 Ekim 2018 – 30.Mart. 2019						
Değişkenin ismi	**Aylar**					
İçeriğin isimi	Ekim	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart
Paylaşılan içeriğin ilgili olduğu alan	Seyahat, iletişim	Kişisel, aile	Kişisel, arkadaşlar, ürün	Kişisel, ürün	Kişisel, seyahat	Kişisel, aile, ürün
Paylaşılan İçeriğin İşlevi	Bilgi, tanıtım	Bilgi	Bilgi, ürün tanıtımı/ reklam	Ürün tanıtımı/ reklam	Etkinlik, mekan duyurumu	Etkinlik duyurumu, reklamı
Paylaşılan İçeriğin çekiciliği	Mizah, kişisel görünüm	Hayvan(kedi), ürün çekiciliği	Etkinlik tanıtımı, görseller	Sahne performansı	Ürün tanıtımı	Ürün, etkinlik, görseller
İçerikte yer alan yaratıcı strateji (makro)	İletim ve ritüel görünümü	İletim ve ritüel görünümü	İletim ve ritüel görünümü	İletim ve ritüel görünümü	İletim ve ritüel görünümü	İletim ve ritüel görünümü
İçerikte yer alan yaratıcı strateji (mikro)	Bilgi, ego, duyusal, sosyal, rutin	Bilgi, ego, duyusal, sosyal	Bilgi, acil ihtiyaç, rutin, ego, duyusal	Bilgi, acil ihtiyaç, rutin, ego, duyusal	Bilgi, acil ihtiyaç, rutin, ego, duyusal	Bilgi, rutin, ego, duyusal

Tablo 12: Instagram Hesabına Yönelik Kodlama Bulguları

Araştırmaya dahil olan influencerlardan biri olan @enisarıkan'ın instagram hesabındaki paylaşımlarının genel değerlendirilmesine bakıldığında; çoğunlukla profil, arkadaş/aile ve ürün fotoğraflarına yönelik pay-

laşımlarda bulunduğu söylenebilir. Ürün/marka ile ilgili paylaşımda bulunduğu ve bunu marka elçisi olarak gerçekleştirdiği bulgularına rastlanmıştır. Paylaşılan içeriklerin genel dağılımı, kişisel stil, seyahat, etkinlikler, aile/arkadaşlar ağırlıklı olduğu söylenebilir. İçeriklerde kullanılan stratejilerde ise ritüel görünümün olduğu, iletişim görünümüne ilişkin bir içerik barındırmadığı görülmüştür. Bu içeriklerde tek bir stratejiye odaklanıldığını karma strateji kullanılmadığını ifade etmektedir. Bu ana strateji dâhilinde, içeriklerde bilgi, acil ihtiyaç, rutin ego, sosyal ve duyusal stratejilerin yer aldığı görülmektedir. Bu durum, içeriklerde kişisel görünümün ön planda olduğunu, etkileyicinin kendisinin özellikle yer aldığı projelerde, sahne performanslarında nasıl olduğunu, göründüğünü ve gündelik yaşamında ve bulunduğu sektör içerisinde nasıl olmak istediğini betimlediği anlaşılmaktadır. Stratejilerin çekiciliği noktasında, başta etkileyicinin kendisi olmak üzere hayvan (köpek) ve aile/kardeş, ürün reklamlarının kullanıldığı söylenebilir.

Sonuç

01.Ekim.2018 – 31.Mart.2019 tarihlerini kapsayan altı ay süresince yapılan paylaşımların içeriklerine yönelik analizden elde edilen bulgular doğrultusunda araştırmanın sonuçlarına ilişkin bilgiler aşağıdaki maddelerde yer almaktadır.

• Söz konusu analiz kapsamında influencerların paylaştıkları içeriklerin aylara yönelik dağılımlarına ve sayısına bakıldığında; @enesbatur ve @reynmen'in içeriklerinin sayısının ve kapsamının @enisarıkan'a oranla daha az olduğu görülmüştür. İlk iki influencer'ın altı ay süresince çok sık paylaşım yapmadıkları ve içeriklerindeki çeşitliliğinde görece daha sınırlı olduğu söylenebilir.

• Analize tabi tutulan influencerların resmi instagram hesaplarındaki içerik paylaşılan içeriklerin genellikle profil (etkileyicinin (influencerın) kendisi, ailesi, arkadaşları gibi) başlığında olduğu söylenebilir. Bu paylaşımlarda ego stratejisinin (influencerın daha çok kendini konumlandırdığı, kendinin özelliklerine vurgu yaptığı ve olmak istediği özellikleri içeren paylaşımlar gibi) diğerlerine kıyasla görece daha etkin kullanıldığı, ön planda olduğunu söylemek mümkündür.

• Genel olarak üç influencer içinde kendilerine yönelik içerikler paylaştıkları görülürken, sadece @enisarıkan'ın kendi profil içeriklerinin yanında diğerlerinden farklı olarak paylaşımlarının olduğu belirlenmiştir. Bu paylaşımlar, ürün ve markanın tanıtımının ve reklamının yapılmasına yöneliktir. Bunun yanı sıra özellikle içinde bulunduğu projeler, gösterim ve etkinlikler, dizi yapımları gibi içeriklerinde detaylı paylaşıldığı görülmektedir. Bu noktada, etkileyici pazarlaması etkinliği düşünüldüğünde marka elçisi ve etkileşiminde @enisarıkan'ın paylaştığı içeriklerin uygun olduğu söylenebilir.

• Paylaşılan içeriklerin fotoğraf ve video olarak dağılımına bakıldığında ise, fotoğraf ile paylaşımların video içeriklerine göre daha fazla yapıldığı dikkat çeken bir diğer noktadır.

Sınırlılıklar

Söz konusu araştırma amacı doğrultusunda çerçevelenmiştir. Bu noktada birtakım sınırlılıklar barındırmaktadır. Bunlar aşağıda belirtilen maddelerde sıralanmaktadır.

• Bünyesinde farklı influencer kategorileri içeren Creatorden Influencer Marketing 2018 raporuna göre etki gücü en yüksek olan ilk üç influencerın resmi instagram hesabına yönelik analiz gerçekleştirilmiştir. Farklı araştırma raporları da uygulanabilir.

• Araştırma süresi altı ayı kapsamaktadır.

• Gerçekleştirilen araştırmada sadece influencerların paylaştıkları içerikler ile bunlar vasıtası ile takipçileri ile kurdukları iletişim/etkileşim stratejilerine bakılmıştır.

Öneriler

Gerçekleştirilen analiz sonucunda daha sonraki çalışmalarada ışık tutması adına birtakım öneriler bulunmaktadır. Bunlar aşağıda sıralanmaktadırlar.

• Sadece etki gücü puanı en yüksek olan ilk 3 influencer altı ay süre ile analiz edilmiştir. Influencer sayısı ve süresi daha da uzun tutularak daha anlamlı sonuçlar alınabilir.

• Etkileşim oranı en yüksek makro ve mikro influencer'lara yönelik ya da karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirilebilir.

• Paylaşılan içeriklerin metin çözümlemelerine yönelik takipçiler ile kurulan iletişim üzerine odaklanan çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

Alikılıç, İ., & Özkan, B. (2018). Bir Sosyal Medya Pazarlama Trendi, Hatırlı Pazarlama ve Etkileyiciler: Instagram Fenomenleri Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* 1(2): 43-57.

Akar, E. (2010). Sanal Toplulukların Bir Türü Olarak Sosyal Ağ Siteleri-Bir Pazarlama İletişimi Kanalı Olarak İşleyişi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 10(1): 107-122.

Aktaş, A., & Şener, G. (2019). Nüfuz Pazarlamasında (Influencer Marketing) Mesaj Stratejileri. *Erciyes İletişim Dergisi,* 6(1): 399-422.

Armağan, E., & Doğaner, M.C. (2018). Fenomen Pazarlaması: Youtube Güzellik Vloggerları Üzerine Bir Araştırma. 1st International Congress of Political, Economic and Financial Analysis - 2018 *(PEFA'18),* April 26-28, Nazilli, Aydin, Türkiye.

Avcılar M.Y., & Açar, M.F. (2017). Sosyal Medya Reklamlarında Ünlü Desteği Kullanımı: Mikro-Ünlülerin Yükselişi. *15. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi,* Ggauziya/Moldova.

Brown, D., & Fiorella, S. (2013), Influence Marketing- How to Create, Manage, and Measure Brand Influencers in Social Media Marketing, Indianapolis, Indiana: Que.

Can, S., & Koz, K.A. (2018). Sosyal Medyada Tüketici Onaylı Pazarlama: Instagram ÖrneğİI. *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi,* 26(3): 444-457.

Cha, M., Haddadi, H., Benevenuto, F., & Gummadi, P.K. (2010). *Measuring User Influence in Twitter: The Million Follower Fallacy*. Proceedings of the Fourth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media, ICWSM: 10-17.

Cılızoğlu, G.Y., & Çetinkaya, A. (2017). Selfıe'den Reklama: Instagram'da E-Kaynakların PaylaşImları Üzerine Bir İnceleme. 6(12): 71-106.

Çınar, D. (2018). Nüfuzlu Pazarlama Yoluyla Yapılan Reklamlara KarşI Tüketici Şüpheciliği: Y KuşağI Üzerinde KeşIifsel Bir Araştırma. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi,* 7(2): 98-121.

Golan, G.J., & Zaidner, L. (2008). Creative Strategies in Viral Advertising: An Application of Taylor's Six-Segment Message Strategy Wheel. *Journal of Computer-Mediated Communication,* 13: 959-972.

Jaakonmäki, R., Müller, O., & vom Brocke, J. (2017). The Impact of Content, Context, and Creator on User Engagement in Social Media Marketing. *Proceedings of the 50th Hawaii International Conference on System Sciences,* 1152-1160.

Karsak, B., & Sancar, G.A. (2017). Halkla İlişkilerde Yeni Nesil Kanaat Önderleri Kullanımı: Snapchat Üzerine Niteliksel Bir Araştırma. *1. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı,* 315-323.

Kaya, İ. (2009). *Müşterilerinize Dokunmanın 375 Yolu: Pazarlama Bi'Tanedir! (Bir Pazarlama Ansiklopedisi).* İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılıgı

Lee, T., Taylor, R.E., & Chung, W. (2011). Changes in Advertising Strategies During an Economic Crisis: An Application of Taylor's Six-Segment Message Strategy Wheel, Journal of Applied Communication Research, 39(1): 75-91.

Mert, Y.L. (2018). Dijital Pazarlama Ekseninde Influencer Marketing Uygulamaları. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi,* 2 (6), 1299-1328.

Öztürk, E., & Şener, G. (2018). Modada Nüfuz Pazarlaması: Mikro Instabloggerların Ürün Yerleştirme Uygulamaları. *Selçuk İletişim Dergisi,* 11(1): 382-412.

Saldamlı, A., & Özen, F. (2019). The Effect of Influencer Marketing on Consumer Purchasing Decision in Food and Beverage Industry. J*ournal of Tourism Theory and Research,* 5(2): 327-339.

Sarıtaş, A. (2018). Sosyal Medya Reklamlarında Fenomen Kullanımı ve Reklam İzleme Tercihi. *The Journal of International Scientific Researches,* 3(4): 62-74

Tayfun, N.Ö. (2017). Pazar Kurdu Olma ve Viral Pazarlama Arasındaki İlişki Gücünün Analizi. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute,* 20(37): 237-252.

Uzunoğlu, E., Türkel, S., & Akyar, B.Y. (2017). Engaging Consumers Through Corporate Social Responsibility Messages on Social Media: An Experimental Study. *Public Relations Review,* 43: 989-997.

Uzunoglu, E., & Kip, S.M. (2014). Brand Communication Through Digital Influencers: Leveraging Blogger Engagement. *International Journal of Information Management,* 34: 592-602.

Yaman, E.S. (2018). Ürün Yerleştirmede Yeni Bir Alan: Influencer Marketing Sosyal Medyada Influencer Annelerin TakipçIileri Tarafından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı Eğlence ve Ürün Yerleştirme, 268-279.

Woods, S. (2016). "#Sponsored: The Emergence of Influencer Marketing". University of Tennessee Honors Thesis Projects. https://trace.tennessee.edu/utk_chanhonoproj/1976.

https://contentmarketinginstitute.com/2019/03/influencer-marketing-roi/, Erişim Tarihi: 31.03.2019

https://creatorden.com/influencer-marketing-2018-analizi-creatorden/, Erişim Tarihi: 31.03.2019

https://dictionary.cambridge.org/tr/sözlük/ingilizce/influencer, Erişim Tarihi: 31.03.2019

https://en.oxforddictionaries.com/definition/influencer, Erişim Tarihi: 31.03.2019

http://www.fortuneturkey.com/influencerlar-ve-markalari-bir-araya-getiren-pazar-yeri-43379, Erişim Tarihi: 31.03.2019

https://influencermarketinghub.com/what-is-an-influencer/. Erişim Tarihi: 31.03.2019

https://izea.com/2017/01/25/what-is-in uencer-marketing-ebook, Erişim Tarihi: 12 Mart 2018

https://pazarlamaturkiye.com/pazarlama/influencer-iletisiminde-takipci-sayisi-ne-kadar-onemli/, Erişim Tarihi: 31.03.2019

https://pazarlamaturkiye.com/pazarlama/pazarlamanin-yeni-divasi-influencer-marketing/, Erişim Tarihi: 31.03.2019

https://www.ama.org/marketing-news/how-to-win-friends-and-influence-millions-the-rules-of-influencer-marketing/, Erişim Tarihi: 31.03.2019

https://www.launchmetrics.com/resources/blog/state-of-influencer-marketing-2018, Erişim Tarihi: 31.03.2019

https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/nasil-influencer-olunur/, Erişim Tarihi: 31.03.2019

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA SANAYİLEŞME POLİTİKALARININ NİTELİKSEL ANALİZİ /

Önder DENİZ

(Dr. Öğr.Üyes;, Uşak Üniversitesi)

Giriş

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde üretim unsurlarının çoğu kırsal bölgelerde tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Şehirlerde ise üretim, zanaat işletimleri tarafından sürdürülmüştür. Bilimsel bilginin sosyoekonomik yapıya etki etmemesi, özellikle ham madde kaynakları bakımından zengin Anadolu topraklarının sanayi üretimi amaçlı kullanılamamasına neden olmuştur. Avrupa devletleri ise bilimsel bilginin önemini anlamış ve hayatın her alanına taşımıştır. Sömürgeciliği ve ticaret yollarını iyi kullanan Avrupalı sermaye sahipleri, üretimi büyük oranda fabrikalara taşımıştır. Teknolojik, ucuz ve kaliteli üretim, geleneksel üretimin yerini almış, talebi artırmış ve küresel boyutta iktisadi yapının değişmesine neden olmuştur.

Sanayi üretiminin farklı nedenlerden dolayı Osmanlı'da istenilen düzeyde oluşamaması, devletin hem askeri hem de siyasi olarak zayıflamasına neden olmuştur (Pamuk,1994: 143). Sanayi üretimini artırmak düşüncesi; yabancı yatırımcıların ülke sınırları içinde yapacakları her türlü ticarete imtiyaz verme yönünde politikaların benimsenmesine neden olmuştur. Yabancı yatırımcılara verilen imtiyazlar, Kapitülasyonlarla birleşince Osmanlı toprakları tam anlamıyla karlı bir yatırım bölgesine dönüşmüştür (Aybars, 2000: 75). Yatırımlar kağıt üstünde olumlu olmasına karşın işletmelerin fabrika kurma girişimlerinde bulunmaması, iktisadi yapıyı olumsuz yönde etkilemiştir (Thobie,1985: 724). Dış ticaretin tek taraflı oluşu nedeniyle cari açık, iktisadi yapının temel sorunu halini almıştır. Cari açığı karşılamak için dış borç alınması ve borçların ödenemeyecek hale gelmesi, Osmanlı iktisadi yapısının tamamen yabancı işlemelerin kontrolüne geçmesine neden olmuştur.

XX. yüzyıl girildiğinde ülkeye gelen yabancı sermaye yatırımların en büyük kısmını, Bağdat Demiryolu inşaatı oluşturmuştur (Albayrak, 1995: 30-35). Alman Devleti'nin bizzat mali desteği ile yapılan İstanbul'dan Bağdat'a kadar uzanan demiryolu, aynı İngiliz ve Fransız işletimindeki demiryollarında olduğu gibi hem ticari hem de siyasi amaçlıdır. Yabancı şirketler için hammaddeyi düşük maliyetlerle Avrupa fabrikalarına taşınması, her zaman önemli bir yatırım olarak görülmüştür. İşletmelerin diğer yatırımları ise dış ticaret, bankacılık, sigortacılık, liman işletmeciliği, su ve gaz

hizmetleri gibi sektörlerdir. Bu yatırımların hiçbiri üretime yönelik olmaması, sanayi işletmelerinin sayısının çok az düzeyde kalmasına neden olmuştur (Devlet İstatistik Enstitüsü [DİE], 1997: 14) .

Osmanlı'nın üst düzey bürokratları ve düşünürleri, sorunlu iktisadi yapısından kurtulmanın tek yolunun, sanayileşme olduğu yönünde birleşmelerine rağmen yapılan politikalar bir türlü gerçek anlamda başarıya ulaşamamıştır. 1908 yılında İttihat ve Terakki'nin yönetime geçmesi, iktisadi yapıya yönelik politikaların milli bir yapı kazandırmıştır(Çavdar, 2003: 88-90). Yerli sermaye gruplarına verilecek teşviklerle fabrikaya yönelik işletimlerin kurulma düşüncesi, politikaların temelini oluşturmuştur (Toprak, 1985: 744). İttihat ve Terakki yönetimi milli işletimlerinin kurulmasını desteklemek amacıyla 1913 yılında bir teşvik kanunu yürürlüğe almıştır (Ökçün, 1972: 30-34).

Osmanlı iktisadi yapısı için "milli iktisat" politikaları olumlu olmasına karşın başarılı olduğu söylenemez. Yerli sermaye birikimi olmaması ve bilimsel bilginin üretim unsurlarında kullanılmaması, sanayileşme çalışmalarının başarıya ulaşmasını engellemiştir.

I. Cumhuriyetin İlanı Önce İktisat Politikaların Belirlenmesi

İzmir'in düşman işgalinden kurtuluşunun hemen ardından Anadolu'nun yeniden imarı için çalışmalar başlanmıştır. Dünya Savaşının uzun sürmesi ve Milli Mücadele Dönemi, üretim unsurlarının durma noktasına gelmesine neden olmuştur. Birçok yabancı işletme, savaştan dolayı ülkeyi terk etmiş, temel gıda maddeleri temini zorlaşmış ve salgın hastalıklar savaşlardan daha fazla can almaya başlamıştır (Başol, 1994: 45-46). Sanayi işletmeleri, finans sorunları ve kalifiye eleman yetersizliğinden dolayı kapanmak zorunda kalmıştır. Kronikleşmiş iktisadi sorunlar, milli mücadeleyi veren kadro için silahlı çatışmalardan daha zorlu bir süreç oluşturmuştur.

23 Nisan 1920 tarihinde kurulan meclisin kurumları, tam anlamı ile bağımsız bir devletin asli organı gibi çalışmıştır. Yaklaşık iki buçuk yıllık süreç içerisinde askeri konular kadar mali konularda meclis gündemine girmiş ve ileriye dönük mali planlar hazırlanmaya çalışılmıştır. İleriki yıllarda en büyük mücadeleyi iktisadi alanlarda verileceği, meclis konuşmalarında birçok defa dile getirilmiştir(TBMM Meclis Ceridesi, 1960: 177-178).

a. İktisat Kongresi

Türkiye Cumhuriyeti resmi olarak kurulmadan önce, iktisadi yapının tespiti için İzmir'de bir iktisat kongresi düzenlenmiştir. Kongrenin önemini İktisat Vekili Mahmut Esat Bey şu sözlerle dile getirmiştir(TBMM Meclis Ceridesi, 1960: 177-178):

> *"...İktisat Kongresi münasebetiyle bir noktayı daha arz edeyim. Diğer memleketlerin tarihlerine bakıldığı zaman hemen her tarafta iktisadiyatın*

inkişafı bu suretle başlamış olduğu görülür. Macaristan'ın iktisadiyatını çizen bundan, elli altmış sene evvel toplanan büyük bir kongre olmuştur. Bizde çizemezler mi? Çizerler. Efendiler! Türk milleti yalnız harp milleti olarak kabiliyetini göstermemiştir. Bunu söyleyenlere reddederiz. Tarihçe sabittir; Türk Milleti iktisadiyatta da, edebiyatta da en ileri giden bir millettir ve bugün Türk milletinin nabızlarında vuran kan yine aynı kandır."

Kongreye her kazadan sekiz kişi katılmıştır. Kazalardan katılan sekiz kişi; bir tüccar, bir sanatkâr, bir amele, bir şirket yetkilisi, bir banka temsilcisi ve üç tanede çiftçiden oluşturmuştur. Çiftçi, sanatkâr, esnaf ve işçi gruplarından oluşan bu gruplar bazen kongrede konuşarak bazen de raporlar sunarak Türk iktisadi yapısına yönelik görüşlerini ve önerilerini belirtmişlerdir(Ökçün, 1971: 185). Kongrede grupların öne sürdükleri raporlarda iki nokta ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki; devletin iktisadi hayata doğrudan müdahale etmesi, ikincisi ise milli iktisat politikaları hayata geçirilerek yabancı şirketlere verilen imtiyazların en aza indirilmesidir(İktisat Esaslarımız, 1923).

b. Kapitülasyonlar

İzmir'de yapılan iktisat kongresinde yabancı şirketlere verilen ayrıcalıklar, çiftçi, sanatkâr, esnaf ve işçi grupların en fazla şikâyet etikleri konuların başında yer almıştır. Özellikle Kapitülasyonlar tam anlamıyla tek taraflı sömürü anlamı taşımaya başlamıştır. Ülkeyi kuran kadrolar, Kapitülasyonların, iktisadi yapısı için ne kadar olumsuz bir yapı oluşturduğunu, iktisat kongresinde daha da iyi anlamışlardır. 20 Kasım 1922 tarihinde başlayan Lozan görüşmelerinde Türk heyetinin kaldırılması için büyük çaba harcadığı konuların başında Kapitülasyonlar gelmiştir. Kapitülasyonlar ve yabancı şirketlere verilen iktisadi ayrıcalıkların görüşmelerin, 4 Şubat 1923 tarihinde kesilmesinin nedenlerinin nedenlerinden birisi olmuştur. Mecliste kuruluşundan itibaren Kapitülasyonlar kaldırılması yönünde ortak görüş benimsenmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Meclisin 1. devre 3. içtima senesinin açılması münasebetiyle yaptığı konuşma milli iktisadi yapı için Kapitülasyonların kalmasının önemini vurgulamıştır(TBMM Zabit Ceridesi, 1959: 5):

"Bu noktada bilhassa mahsulâtı zira iyemizi mümasili mahsulâtı ecnebiyeye karşı himayeye mâni olmakla milletimizi bugünkü sefaleti iktisadiyeye mahkûm eden mülga kapitülâsyonların fecaatini hatırlatmadan geçemem. Malûmunuzdur ki, memleketimiz iktisadi teşkilât ve muhit itibariyle kuvvetli bir halde bulunmuyordu. Ferdî iktisat kıymetleri de serbest mübarezeye mukavemet edebilecek dereceye vasıl olmamıştı. Tanzimat'ın açtığı serbest ticaret devri Avrupa rekabetine karşı kendisini müdafaa edemeyen iktisadiyatımızı bir de iktisadi kapitülâsyon zincirleriyle bağladı. Teşkilât ve ferdî kıymet noktai nazarlarından iktisat sahasında bizden çok kuvvetli olanlar memleketimizde bir de fazla olarak, imtiyazlı mevkide bulunuyorlardı. Temettü Vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı, istedikleri şerait tahtında memleketimize sokuyorlardı. Bütün şubatı iktisadiyemize bu sayede hâkimi mutlak olmuşlardı."

Lozan'da ayrıca Osmanlı Devleti'nden kalma kabotaj kanunu son bulmuştur. Osmanlı, kendi limanlarında ve deniz ticareti yabancı işletmelere birçok ayrıcalıklar tanımıştır. Bu ayrıcalıklar, 1 Temmuz 1926'da kaldırılmıştır. İktisadi yapının prangası olan Kapitülasyonlar, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Anlaşmasının imzalanması ile ortandan kalmıştır.

II. Mali Sistemin Yeniden Yapılandırılması

Bankalar, mal ve hizmet üreticileriyle tüketiciler arasında merkezi bir iş birliği aracı olması dolayasıyla önemli kuruluşlardır. XIII. yüzyıldan günümüze kadar faaliyet gösteren bankalar, iktisadi yapı içerisinde her zaman mevcut olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ise mali politika ve inanç yapısından kaynaklanan nedenlerden dolayı bankacılık sistemi gelişememiştir. Bunla birlikte Müslümanlara yasak olan faiz işleri, Gayri Müslüm ya da ecnebi tüccarlar tarafından yapılmıştır. Osmanlı'nın son dönemine doğru; 1845 tarihinde İstanbul Bankası adında bir işletme kurulmasına rağmen kısa bir süre sonra faaliyetleri sona ermiştir. 1863'te İstanbul'da Bank-ı Osmani-i Şahane adıyla bir banka kurulmuştur. Günümüzde Osmanlı Bankası adıyla bilinen kuruluş, birçok yatırımı destek vermesinin dışında para basma yetkisini de almıştır. 1888 yılında Memleket Sandıkları, yerine Ziraat Bankası kurulmuştur. Bu iki bankanın dışında I. Dünya Savaşına kadar İstanbul ve Anadolu'da küçük boyutta değişik isimler altında şehir bankaları faaliyet göstermiştir. XX. yüzyılın başlarında bankacılık sisteminin, önemini devleti yöneten kadroların önemle durduğu konuların başında gelmiştir. 1908'de iktidara gelen İttihat Terakki yönetimi milli bankalarının kurulmasına yönelik çalışmaları başlatmıştır. Galatalı bankerler ve ecnebi tüccarlar mali hükümdarlığına son vermek amaçlı yapılan çalışmalar, başarıya ulaşamamıştır. Milli banka kurma çalışmaları, Cumhuriyet'in ilanından hemen sorasında daha ciddi bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır(Timur, 2001: 102).

a. Türkiye İş Bankası

1924 yılının Temmuz ayında Bakanlar Kurulu'nu toplayan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu topraklarında bir milli banka kurulması konusundaki çalışmaları başlatmıştır. İktisadi yapının milli hedefler yönünde ilerlemesini sağlamak amacıyla 26 Ağustos 1924 Türkiye İş Bankası kurulmuştur . Türkiye'nin ilk milli bankası, Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat sermaye yatırarak destek vermiştir. İş bankası ileri yıllarda Türkiye'nin ticaretine ve sanayisine krediler ile büyük destek yapmıştır (Türkiye İş Bankası On Yılı 1924 – 1934, 1934) .

b. Sanayi Maadin Bankası

Sanayi Maadin Bankası, 19 Nisan 1925 tarihli 633 sayılı kanunla kurulmuştur. Sanayi ve ticaret girişimlerine destek sağlamak amacıyla kurulan Sanayi Maadin Bankası, ayrıca devlete bağlı işletmeleri yönetmek amacıyla görev yapmıştır. Osmanlı Devleti'nden kalan Hereke Mensucat Fabrikası, Feshane Mensucat Fabrikası, Bakırköy Mensucat Fabrikası,

Tosya Çeltik Fabrikası banka tarafından bizzat işletilmiştir. Bankanın amaçları(TBMM Zabıt Ceridesi 138);

- Bankaya devredilmiş olan sanayi işletmelerini, teşekkül edecek şirketlere devredinceye kadar, bizzat idare etmek,
- İştirak suretiyle sanayi şirketi kurmak ve işletmek,
- Bizzat veya iştirak suretiyle maden imtiyazı almak ve maden işletmek,
- Türk sanayii ve maadin ashabına ve maden mültezim ve amillerine kredi açmak
- Maksadı teşekkülüne muvafık olmak üzere her türlü banka muamelesi yapmak

Sümerbank'ın kuruluşuna kadar faaliyet gösteren banka erken dönem devletçilik politikalarını desteklemiştir.

III. Demiryolları

Sanayileşmenin, üretim dışında bir diğer göstergesi demiryolu ve limanların ticarette aktif olarak kullanılmasıdır. Demiryolları sayesinde suyoluna uzak bölgelerinde üretimde aktif rol oynaması sanayi şehirlerin doğmasına neden olmuştur. 1856 yılında 130 km'lik İzmir- Aydın demiryolu hattı İngiliz bir şirkete verilen imtiyaz ile işletilmeye başlanmıştır. Daha sonraki yıllarda Osmanlı'da demiryolu hattı yapımı ve işletilmesi için imtiyazlar artmıştır. Dünya savaşından önce demiryollarının işletilmesi Fransız, İngiliz ve Alman menşeli işletmelerin kontöründe olmuştur(Zarakolu, 1950: 575-576). 1923 yılından sonra Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde 4018 km bir demiryolu hattı bulunmaktaydı. Bu hattın çok az bir kısmı devlet tarafından işletilmiştir (Akarabulut 1993: 166).

Millileşme politikaları doğrultusunda bir yandan yeni demiryolları yapılırken bir yandan da 1928 yabancı işletmelerin elinde olan demiryolları satın alınarak devletleştirilmiştir(TBMM Zabıt ceridesi 1928: 15). 1938 Yılına kadar millileşmeyen demiryolu kalmamıştır(Avcı,2018: 51). Sadece 1923-1933 yılları arası yaklaşık 2200 km yeni demiryolu hattı yapılmıştır(DİE, 2013: 409).

IV. Teşviki Sanayi Kanunu

Özel sektör sanayini desteklemeye yönelik girişimler, Osmanlı Devleti'nin son döneminde iktisadi hayata yön verenlerinin üzerinde önemle durdukları politikaların başında yer almıştır. Burjuvazi oluşturacak unsurların olmaması, destekleme politikaların başarılı sonuç vermesini engellemiştir. Sanayi teşvikleri Cumhuriyeti kuran kadrolarında üzerinde önemle durdukları konuların başında gelmiştir. (Tezel 2002:288) Bu doğrultuda 28 Mayıs 1927 tarihinde bir teşvik kanunu çıkarılmıştır (Resmi Gazete, 608). Kanun 15 yıllığına yürürlükte kalacaktı ve her türlü sanayi işletmesini desteklemek amacıyla yasalaşmıştır.

Anadolu'nun değişik bölgelerine açılacak işletmeler, Türkiye'nin iktisadi amacına ulaşması için en büyük destek olacaktır. Sanayi Teşvik Kanundan 1927-1933 yılları arasında 749 işletme yararlanmıştır (Çavdar,2003: 208). Sanayi Kanunu, ülkedeki sanayinin gelişmesi için önemli bir yapıya sahiptir. Kanun; yeni işletmelerin açılması, istihdamın artması ve cari açığına kapanmasında önemli katkıları olmuştur.

Sonuç

1923 yılından 1934 yılında yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planına kadar geçen sürede, iktisadi alanda CHF hükümeti, Osmanlı Devleti'nde göre çok farklı iktisat politikaları hayata geçirmiştir. Devlet işletmelerinin daha az görüldüğü bu dönem, birçok araştırmalarda özel sektörü destekleyici politikalardan dolayı "Liberal" olarak adlandırılmıştır. Yerli ve yabancı girişimcileri destekleme konusunda birçok çalışma yapılmasına rağmen iktisat politikaları için "liberal" olarak adlandırılması yanlış olacaktır. Devleti yönetenlerin bu dönemdeki birincil amaç millileşmedir.

Osmanlı Devleti'nin bir yüzyıl boyunca yaşadığı sorunların neredeyse tamamı, üretim unsurlarının yabancı sermaye guruplarının elinde olmasından kaynaklamıştır. Türkiye'de devletçilik politikalarına kadar asıl amaç liberal politikalar benimsemek değil ülkenin yabancı sermaye gruplarının tekelinden kurtarmak olmuştur. Oluşturulan politikaların neredeyse tamamında milli unsurlar ön plana çıkarılmıştır.

Lozan görüşmeleri başlamadan önce iktisadi alanda meclisteki tartışmaların çoğu Anadolu'nun gelişmesini engelleyen Kapitülasyonların bir an önce kaldırılması üzerinde şekillenmiştir. Lozan'a katılan Türk heyeti için Kapitülasyonlar ya kaldırılacak ya kaldırılacaktır. Bu konuda kesinlikle taviz verilmemiştir. Cumhuriyetin ilanının ardından ülkedeki iktisadi unsurların millileşmesine yönelik ne varsa hızlı bir şekilde hayata geçirilmiştir. Finans sistemi ve ulaşım sisteminin millileşmesi ile birçok alanda Türkiye'nin üretim imkânlarının önünü açmıştır. 30'lu yılların ortasında devletçilik uygulamalarının başarılı olmasındaki en büyük etkenlerin başında Türkiye'nin ilk yıllarında uygulanan iktisat politikalarıdır.

Kaynakça

Albayrak, M. (1995), "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi Ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6,

Avcı, M. (2014). "Atatürk Dönemi Demiryolu Politikası". A*nkara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.54,

Aybars, E. (2000), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İzmir: Ercan Yayınları.

Basol, K. (1994), *Türkiye Ekonomisi*, İzmir: Anadolu Matbaası Yayınları.

Çavdar, T. (2003), *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, Ankara İmge Yayınları.

Çavdar, T. (2003), *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, Ankara: İmge Yayınları.

İktisat Esaslarımız: 17 Şubat-4 Mart 1339 (1923), İzmir: Anadolu Matbaası.

İstatistik Göstergeler 1923-2013 (2013) Ankara: DİE Yayınları.

Karabulut, Y. (1993), "Türkiye'de Demiryolu Ulaşımı" *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergi*si, Sayı 6.

Osmanlı Sanayi 1913,1915 Yılları Arası, (1997), Cilt 4, Hazırlayan: A. Gündüz Ökçün, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

Ökçün, A. Gündüz (1972), "Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkati 1913", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.27.

Ökçün, A. Gündüz (1972), *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları.

Pamuk, Ş. (1994), *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Resmî Cerîde, 15.06.1927, Sayı: 608.

Tbmm Meclis Ceridesi (1928), Ankara: Tbmm Matbaası, Cilt 5.

Tbmm Meclis Ceridesi (1959), Ankara: Tbmm Matbaası, Cilt 18.

Tbmm Meclis Ceridesi (1960), Ankara: Tbmm Matbaası, Cilt 27.

Tbmm Meclis Ceridesi (1976), Ankara: Tbmm Matbaası, Cilt 18.

Tezel, Yahya S. (2002), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Thobıe, J. (1985), "Osmanlı Devletinde Yabancı Sermaye", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları.

Timur, T. (2001), *Türk Devrim ve Sonrası*, Ankara: İmge Yayınları.

Toprak, Z. (1985), "Milli İktisat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.3, İstanbul: İletişim Yayınları.

Türkiye İş Bankası (1934), Türkiye İş Bankası On Yılı 1924-1934, Ankara: Devlet Matbaası.

Zarakolu, A. (1950), "Memleketimizde Demiryolu Politikası", A*nkara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 3-4.

KARTEZYEN ÖZNE VE YUNUS EMRE: DESCARTES MERKEZLİ MODERNİTENİN AKIL PARADİGMASI İLE YUNUS EMRE'NİN AKLI ELE ALIŞININ KARŞILAŞTIRILMASI

Orhan BASAT

(Dr; Milli Eğitim Bakanlığı)

Giriş

Kartezyen doğa/evren ve insan tasarımı odağından Ortaçağın insan aklının yorumlanışı ve pratiğini bakıldığında, teoloji ve insanın (insan-doğa ve insan Tanrı iliskisinin yanlı öncüllerle kurulduğu teoloji);profan bilgi kuramsal yorumların dışlandığı, ilk günahın veraseti ile düşen insanın ve dış dünyanın bir dekora dönüştüğü, düşüncenin de çağın "aşkın" yorumu içerisinde enstrümanlaştırıldığı sistematiğe varılmıştı.

Cogito'ya giden akılsallık serüveninde, onun ara duraklarından olan 14.yy; felsefe, sanat, bilim gibi insani etkinliklerde yanlı teolojik yorum egemenliği yerini nispeten bağımsız özne edimlerine bırakmaya başlamış, yeni insan ve doğa anlayışının insanlığa "merhaba" dediği bir çağa giriş olarak kabul edilir. Skolastik düşünceden uzaklaşmanın başlangıcı sayabileceğimiz bu pre-cogito çağ, insanın hem kendini hem de doğayı alışılmışın dışında farketmeye başladığı bir dönem olarak kabul edilir.

14. Yüzyıl ve onu takip eden iki çağ, insanın nesneleştirilmesinden (dogave Tanrı karşısında) eski doğa ve insan tasarımından farklı düşünme ve etkinliklerinde olabileceğinin ilk örneklerini göstermesiyle modernizmin ana durağı kabul edilen 17.yüzyıla zemin hazırlamıştı.Beklendiği gibi de, insan bilincinin özvarlıklarının doğasının bilinmesi, insanı varlık evreninin yasalarının (bilim) keşfine götürmüş, düşünen varlık dış dünyanın ilkelerini bilen ve ona egemen olabileceği düşüncesine ulaşmıştı. Modern özne Descartes öncesi akılsallığın olumsuzladığı Hegelci deyimle imle söyleyevek olursak "aklın evinden uzak tehlikeli serüveninde" işleyiş ilkelerinin ortaya konmasıyla artık limana ulaşmıştı.

Descartes'tan dört yüzyıl önce Anadolu'dan bir ses -Yunus Emre- aklı, insanı ve dış dünyayı bir organizma olarak görür. Yunus'un Tanrısal bir nur diye tanımladığı ve doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayırdedebilme yeteneği ile müzeyyen kılınan akıl ruh (gönül) ile müşterek fonksiyonellikle, üç'lü kategorik yapısının nihai aşaması olan tümel akla ulaşma eregine uygun kullanılmalıdır. Modern öznenin bilinç/aklın aydınlanma yüzyılında pozitivist kullanıma indirgendiği bu serüveninden farklı olarak akıl Yunus'ta, yaratılıştan gelen imtiyaza sahipliğini Tanrısal isteğe uygun olarak tanzim etme iradesine evrilir.

Bu bildirimin Batı felsefe tarihinde Descartes ile anılan Modernlik okumalarında, başta aklın diger varlık düzlemlerinin ve kendilerine has ilkele-

rinin kabulüyle aydinlanma çağı ve devamında ise teknik tahakküme neden olan kullanımı ile son bulan yorumunda, Anadolu 'dan bir düşünce insanının evrensel kültüre katkılar sunmasını diliyorum.

Kartezyen Özne ve Yunus Emre: Descartes merkezli modernitenin akıl paradigması ile Yunus Emre'nin aklı ele alışının karşılaştırılması

Sayın başkan, kıymetli katılımcılar; Uluslararası Erasmus Sempozyumu hazırlık komitesinin tarafıma gönderdiği iletiyi aldığımda Prof.Dr.Mehmet Kaplan hocanın felsefe, edebiyat ve sanat üzerine yazdığı makalelerini tekrar okumakta idim. Hoca bir makalesinde Descartes ve Yunus Emre'de "ben" ya da başka bir ifadeyle "Cogito" ve "gönül" üzerine akademik bir çalışmanın yapılmasının gerekliliği üzerinde duruyordu.Bir süredir ben de Yunus'un "Divan"ı ve "Risalet'ün Nushiyye"si üzerinde kavramsal çalışmalar yapıyordum.

Anadolu bilgesinin "Sen senünle tanış" veciz ifadesi ile Kartezyen paradigmanın "cogito"su arasında anlam korelâsyonu üzerine notlar alıyorken; iki düşünür de –ki birisi Batılı anlamda modernliğin ana durağı sayılan Descartes ile diğeri Orta Anadolu'dan, sadece Anadolu insanına değil tüm insanlığa kendi lisanı ile seslenen ve eserlerindeki birçok kavramın felsefesi olarak ele alınmadığını düşündüğüm Yunus'ta aklın ne olduğu, nasıl bir doğaya sahip olduğu gibi karşılaştırmalı bir bildiri hazırlığına başladım.

Sunumuma ilk olarak; Modernlik ve Kartezyen paradigmanın odak düşünürü Descartes'ta, öznenin dış dünyayı, şeyleri, onun vasıtasıyla bildiği aklı, onun doğasını, işleyişini ve yöntemini serimleyecek, akabinde, Yunus Emre'nin şeylerden (var olan) farklı olan ve özneye hem kendisini hem de dış dünyayı bilmede ve bu bilgi kaynaklı eyleminde yol gösterici olacak olan aklı nasıl ele aldığını sunacak, sonuç kısmında, iki aydının akıl konusunda ortak ve farklı yorumlarını arz ederek sunumumu tamamlayacağım.

Descartes'ın ***"Cogito"***sunun öneminin yalnızca O'nun akıl, bilinç, düşünme ve yöntem üzerine yaptığı refleksiyon çerçevesinde; yani aklın Antikite'den Roma'ya ardından Ortaçağ'da geçirdiği serüven bilinmeden anlaşılması güçtür. Sevgili hocam Tülin Bumin 'in "Tartışılan Modernlik Descartes ve Spinoza üzerine modernlik bağlamında yaptığı aydınlatıcı okumada aklın serüvenini Hegel'in; "Hegel, Felsefe Tarihi derslerinde tinin modern çağlardaki serüvenini anlatırken Descartes'tan uzun ve tehlikeli bir yolculuktan sonra varılan bir ada gibi söz eder."(Bumin, 2016: s.9) ifadesi Batı felsefe geleneği içerisinde Descartes'a atfedilen önemi anlatması bakımından kayda değerdir.

İnsan zihni ve doğa üzerinde "Regnum Humanum" (insan egemenliği)'un sağlanacağı düşüncesinin oluştuğu Antikçağ'ın akılsallığı, Helenistik dönem ve Roma'da pratik bulmuş fakat aklın bu yorumu Ortaçağ'da, insan aklının neliğinin ve işleyişinin anlaşılması ve doğayı bilmesi/hakim olması idesi, öznenin bilincinin ve genel olarak aklının hatalı/yanlı bir teolojik yorum ile doğa gibi bir dekora, fon'a dönüşmesiyle son bulmuştu.

Doğanın, insanın, insan düşüncesinin küçümsendiği ve Ortaçağ egemenlerince yasaklanan her türlü zihni ve pratik arayış, etkinlik, gözlem, yani özce bir kısım egemen yorumu merkezli teolojiye teslim olmuş akıl anlayışı 15.yy da, başta sanat ve edebiyat olmak üzere modern otonom özneye gidişte eski akılsallığın sorgulanmasına, ardından 16.yy da tek biçimli düşünme ve inanmanın sarsıldığı Rönesans ve reform ile Ortaçağ'ın egemen kategorisi aşkınlık yorumumca doğa dışına çıkarılan 'insanı' ve 'çok yönlü düşünmeye' geçişi dağınıkta olsa sağlamıştı. Önceleri (Ortaçağ da) insan düşüncesi dikey yorumla akla ve varlığa yaklaşırken 15.ve 16.yy da artık ışık sadece doğaüstünden değil bilen özneden kaynağını almaya başlamış, "benceler" ile önce sanatta, edebiyatta ve felsefede ardından da bilimde yeni arayışları doğurmuştu. Ancak bu "arayış" ya da eski akılsallığın "çözülüşü" 17.yy ve sonrasında matematiksel fizik odaklı doğa ve insanın ele alınışından farklı olmuştur. Ancak 17.yy'a kadar yapılan bilim ve felsefe modern zamanın bilim anlayışı ve pratiğinden bazı farklar içerir. (Bumin, 2016) Bir nevi animizm ve vitalizm ya da diğer inanma edimleriyle karışmış bu devirde (15.ve 16.yy da) insan düşüncesi ve biliminde, doğa ve doğa üstünün sınırlarının kaybolduğu, bazen iç içe geçtiği, dolayısıyla alan sınırları müphemiyetinin oluştuğu modern zaman öncesi bilim anlayışı hakimdir. Bu kuramsal belirsizlik, öznenin düşüncede tek biçimlilikten sıyrılma ve hem kendisi hem de doğayı tanıma isteği 17.yy'da önemli bir ihtiyacı doğurmuştu: Bu ihtiyaç, eski akılsallığın terki ile yeni insan ve doğa paradigmasının özne, bilinç, varlık, değer zemininin ve bunların neliğinin, birbirleriyle ilişkisinin açık bir biçimde ortaya konulacağı kuramsal temelinin oluşturulmasıydı. Yeni paradigmanın ayak sesleriydi bu gereksinim ve bilimde Newton, felsefede Descartes sahneye çağrılacaktı.

Doğanın ve insan zihninin kuramsal çerçevelerinin oluşturulmasında, Newton ve Descartes'ın Batı bilim ve felsefe tarihi içerisinde birer devrimci oldukları düşüncesinin dayanağı, varlık düzlemleri içinde ve arasındaki bulanıklığı, belirsizliği, bilgi kuramsal ve matematiksel fizik temelli bilim sistematiğini geliştirmeleri, epistemik ve ontolojik zemini inşa etmelerinden dolayı olmuştur. Varlık ve bilgi alanları ve bu iki düzlem arasındaki ilişkinin epistemik izahı modernliğin zirvesi kabul edilen Descartes'ta, O'nun felsefesinde ana omurgayı oluşturur.

Doğayı Newton yasaları ve matematiksel fizik ile açıklayan bilimsel yaklaşımı, geleneksel otoritelerden alınan doğal nesnelerin davranışlarının açıklanma/inceleme yetkisini yöntem olarak deneyi kullanan bilim insanlarına devredecekti. Newton mekaniği yöntemsel sağlamlığı matematiğin kesinliği ve deneye duyulan güven ile sağlamıştı. Descartes, doğa bilimlerinde olduğu gibi bilgi ağacının düşünsel köklerini de evrensel bir modele yaslama niyetiyle aklın yasalarını aramaya koyulur. Bu yöntem matematiksel dedüksiyonun düşünceye uygulanmasıdır.

Düşünceye geometrinin dedektif yöntemini uygulayarak doğruluğundan şüphe duyulmayacak ve doğruluğunu kendi içinde taşıyacak, apaçık ilk ilkelere ulaşmayı hedefleyen Descartes, insan zihninde bu nevi kuşku duyulamaz bilgiye/önermelere ulaşabilme yetisi olduğunu düşünür. (Descartes, 1994:16-17) Entelektüel sezgi dediği bu yeti insana verilmiş bir imtiyazdır Descartes'a göre.

Düşünürümüz, insana verilmiş bu ayrıcalıklı yeti ile imtiyazlı ilk önermelere ulaşmak için o güne kadar edindiği tüm bilgilerden şüphe ederek kendisinden kuşku duyamayacağımız önermelere ulaşmayı dener. (Descartes, 1994) Yöntemin temel prensibi süphe'dir. Descartes, dedüksiyonunun öncüllerini sağlam kurmak için daha önce sorgulamadığı her şeyden şüphe duyarak, kuşku duymayacağı bilgilere ulaşana kadar şüpheyi bırakmayarak hareket edecektir. (Descartes, 1994) O sahip olunan tüm insani bilgilerin sınanmasının getireceği güçlükten dolayı bilgileri türlere ayırır. Bu türleri; duyusal ya da inançsal bilgisi, basit doğalara ilişkin olanlar ile akıl yürütmeye dayanan bilgiler olarak sınıflandırır. Aynı kategori içinde bir bilgiden şüphe duyulursa sadece bu tekil bilgiden değil, tekil bilginin şemsiye kavramı tüm tür içindeki bilgilerden de şüphe duyulacaktır.

Şüphe duymayacağı ilk önermeye Descartes; gerek nesnelerin duyusal bilgilerinden ve dolayısıyla varlık evreninden, gerekse kötü cinin yanıltmaları sonucu Tanrı ve basit doğaların doğruluğundan kuşku duysa bile, şüphe duyabilmesi için öncelikle var olması gerektiği çıkarımından "cogito" ya yani "düşünüyorum o halde varım" apaçık ilkesine ulaşır. (DESCARTES, 2002:33) Bilinç nesnesini, yani kendi varoluşunu yaşantı halinde yakalamıştır. Var olduğunu kanıtlayan, varlığı konusundan şüpheden epistemeye/bilgiye geçen Descartes, kendinde gördüğü eksikliğe rağmen "kendinde hiçbir eksiklik barındırmayan varlık düşüncesi"nin varlığından "bu mükemmel varlık düşüncesinin öznesinin kendisi olmadığı sonucu çıkarır. İkinci apaçık önermeye yani "Tanrı vardır"a ulaşır. Tanrı kanıtlaması ardından Tanrı'nın mükemmel, insanı aldatmayan öze sahipliği düşüncesini ve "dış dünya vardır." (DESCARTES, 2002) Önermesini getirecektir.

Descartes'ın özne merkezli epistemolojisi insanı, dış dünya varlıklarının ve insan zihninin, "iki ayrı" varlık alanının birbirine indirgenemeyen, ne ise o olan nelikleriyle ikici bir ontolojik yoruma götürür. (DESCARTES, 1994) Descartes varlık düzlemlerinin yasalarının bilinmesi ve bu bilmenin sonucunda düzlemler arası ilişkilerin, o varlık alanlarının ilkelerinin vereceği olanakla oluşabileceği iddiasında bulunur. Aklın işleyiş yasaları bulunduğuna göre artık bu ilkelerden çıkarım yoluyla doğrulukları ilk öncüllere bağlı olan çıkarımlar dizgesi oluşturulabilecektir. Descartes'ta aklın doğruyu yanlıştan ayırt edebilen niteliği, içerisinde hiç bir şüphe barındırmayan ilk ilkelere ulaşabilme imtiyaza sahip olması kaynağını Tanrısal verilmişlikten alır. (DESCARTES, 1994) Teoloji ile özne arasında doğaları bilmeye dayanan ilgi bilgi kuramsal temelini aklın doğru bilgiye ulaşma yeteneği sayesinde kurulur. Doğuştan gelen apaçık bilgiye ulaşabilme gücünü, bunu yani aklın doğasını, ilkelerini bilen öznelerin kullanımına açmıştır Tanrı. Fiziksel dünya ise varlığının ontolojik gerekçesini sujenin dolayımsız bilgisinde bulur. Bilincin yasalarından farklı olan doğa yasaları, işleyişini, insanın bunlara uygun geliştireceği aklın bilimselliği bilen ve eyleyen edimleri ile gerçekleştirecektir. Kartezyen özne Descartes ile başlayan serüveninde; varlık ve onların bilgisinin epistemolojik zemini ve öznenin bunları anlama ve ilişkiselliği Ortaçağ da teolojinin hegomonik ve kapsayıcılık içeren, düşünen özne aleyhine genişleyen yorumu gibi aydınlanma çağında akıl lehine ve diğer alanlar üzerinde hegomonik bakış ve açıklama üstünlüğünün özneye ve bilime devrettiği, akla layüsellik ve tüm özne ve doğalar için/ evrensel açıklama mührünün verildiği bir çağa adım atar.

Bir diğer adı "Akılçağı" olan "Aydınlanma Çağı" yani 18.yy, aklın tüm sosyal ilişkiler, kurumlar üzerinde başat rol aldığı bir dönemdir. Descartes ile başlayan akla tüm özneler için geçerli olacak gücün verilmesi, aklın evrensel bir kategori olmasını sağlamaklığı giderek insanın aklı soyut akıl ve onun çıkarımları yardımıyla evren hakkında doğruluğu tartışılamaz önermelere ulaşabileceği yoruma varmıştır. Öyle ki birbirine indirgenemez doğalara sahip bilgi varlık ve inanma düzlemleri akla verilen layüsellik ve bilim temelli tek açıklama yetkesiyle tekelci açıklama modeline ulaşmıştı. "Aydınlanma akılcılığı başta Tanrı olmak üzere temel kutsallar karşısındaki meydan okuma ve kibirli tutumuyla hayatın dengesini bozmuştu. (DUMAN, 2010:47) Aşkın varlık alanı ve onun sahip olduğu özsel ilkeler yerini pozitivist açıklamaya terk eder. Kartezyen özne artık Descartes ile başlayan modern çağ serüveninde tüm insan, zaman ve varlıksal ilişkilerin deneysel akıl ile açıklanacağı pratiğe evrilmiştir artık.

Descartes'tan yaklaşık dört yüz yıl önce Anadolu'nun ortasından bir sese Yunus'a; O'nun insana, varlığa ve değere bakışının incelenmesinin müstakil çalışmalara muhtaç olduğunu belirterek Türkmen bilgesinin aklı ele alışının epistemolojik arkeolojisine başlayalım.

Ortaçağ skolastik düşüncenin doğayı ve insanı bir dekora indirgediği, insanı ve insanın sahip olduğu doğal özvarlıklarını Aristoteles fiziği ve matematiği ile harmanlanmış Hıristiyan teolojisinin emrine verdiği çağda Yunus Emre, hem insanı hem de bilinç sahibi varlığı çevreleyen dış dünyayı organik bir bütün olarak görür:

"Yitmiş iki millete birlik ile bakmayan

Şer ile evliyasa hakikatte asidür." (TATÇI, 1998:84)

Yunus Emre akıl 3'e ayrılır. Akl-ı maaş, akl-ı maad ve akl-ı küll. Aklın ilk basamağı fiziksel ihtiyaçların ve ilişkilerin tatminine yönelen akl-ı maaştır.

.. "Gel imdi ideyin birkaç nasihat

Bu akl-ı cüz'iden sana iyü baht"

..."Kalur taşsa bu şardan akl-ı ma'ış

Bakar bu yula akl-ı cüz'i bakış" (SEMPOZYUM,1991, 424-425)

Yaşantısı içerisinde bedensel ve sathi duygusal tatminleri sağlayan bu akılda insan duyulardan gelen bilgileri ruh ile terkibe sokacak bütünsel bakıştan uzaktır.

... "Gözi yok içer dünyayı görmez

Doğar ayu güneş ol ayı görmez

... Kulağı işidür şeklini görmez"

Ana dirlik tadı sırrını virmez" (TATÇI, 1998)

Yunus'un akl-ı maad diye isimlendirdiği aklın ikinci basamağında insan duyusal tatminden geçmiş, dünya ve ahiret ile ilgili yaşantısallığın teorisini bilmeye ulaşmıştır. Bu bilme neticede ilk nedene ulaşacak neden-sonuç ilişkiselliğinin farkındalığının soyut olarak içselleştirildiği eylemselliğe geçemeyen bir bilmedir.

"Gözi yok kişinin sevmek nesidür

Gönül kul eyleyen göz fitnesidir" (TATÇI, 1998)

Sadece gündelik yaşamı düzenleyici fiziksel ihtiyaçlarını karşılamaya teksif edilmiş akıl (akl-ı maaş) ya da bilim (logos) vasıtasıyla dünya ve Ahiret bilgisine sahip olan akıl ("aklı maad") hakiki bilgiye, epistemeye, Yunus deyimiyle tevhide insanı götüremez. Varlığa bir bütün olarak bakan Yaratılanda yaratıcının izlerini gören "tümel akıl" Yunus'un deyimiyle "akl-ı küll"e ulaşan insan Tanrı'nın isteğini anlayan, kendisindeki Tanrısal özü idrak ettiren iç, ledünü bir ilmin anahtarına ulaşmış demektir.

"Kanca vardun iy akil bir aguzdan cümledil

Cüziyyat-ı müselsil haber virür akl-ı kül" (TATÇI, 1998)

Tasavvuf felsefesinde "Velayet makamı"kabul edilen tümel akla varış ile insan artık varlık evreninin her parçasında Tanrı'nın yansımasını (tecellilerini) yani bir'i idrak eder. Doğuştan Tanrısal nur (akıl) ile dünyaya gelen insanın tüm akıl basamaklarını geçerek Akl-ı küll'e ulaşması Tanrı'nın bilinmesi isteğinde rasyonel temelini bulur. Doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayırt edebilme yeteneğini doğuştan, Tanrı'nın nurundan alan akıl, insanı ve insanın düşünce, duygu ve eylemlerinin yaslandığı epistemolojik temeli "Ben gizli bir hazineydim bilinmeyi istedim" hadisinden mülhem Tanrısal isteğe ram olmakta bulur:

"Akıl bir kişidir Allah'a bakar

Uyarsan Allah'a uy ol buhrı yakar

Anun hazret'dedür hacatı makbul

Olur makbul ana her kim ola kul." (TATÇI, 1998)

Bilinç sahibi varlık sonu hakiki bilgide bitecek epistemik yolculuğun ilk önermesini "Tanrısal istek dizgesine uyma" ilkesinde bulur. Akla verilen bu apaçık bilgi ile Tanrısal niyete, yani Yüce'nin bilinme isteğine uymayı aklın rehberliğinde bilen insan, diğer düşünme ve fiillerinde de aşkın varlığın isteğine uygunlulu sağlayacak, fiziksel dünya ile olan tüm ilişkisinde O'nu hoşnut edecek eylemselliği gerçekleştirecektir.

"Kamular doğrudur sen doğruysan

Bulunmaz doğruluk sen eğriyisen" (TATÇI, 1998)

Tanrısal isteği gerçekleştirme ihtimali insana hazların en büyüğünü verir ki bu düşünce yani Tanrısal rızaya muvaffak olma düşüncesi aşk'ı doğurur. Aşk öznenin dünyada ki yegâne görevi olan Tanrısal isteği gerçekleştirme karşılaşacağı tüm zorlukları aşmada kişiye itici kuvvet olacaktır. Bu kuvvet maddi dünyanın, insanı kendi özünden uzaklaştıracak hadiseleri karşısında insana dayanma gücünü, aşkın yani O'nun rızasını kazanma düşüncesinin neden olduğu manevi güçtür. Klasik epistemoloji geleneği içerisinde söyleyecek olursak aklın Tanrısal buyruğun isteklerine uygun farkındalıkla hem kendini hem de dış dünyayı anlamlandırmasının sağlanması özneyi hakiki bilgiye götürecektir.

"Yunus derd ile girüben 'aşkın yolunda dem-be-dem

Varlığın yoğa sayuben ma'şuka intizar durur.)" (TATÇI, 1998)

İnsan aşk ile mücehhez tümel aklın kullanımında Varlık evreninin sonsuz varlıkların varoluşlarının temeli de, insan için olmaklıkları erekselliği sistematiğinde araçsallığa dönüşür. Fiziksel dünya Yunus Emre ye

göre görünüşlerinin ötesinde Tanrı'yı hatırlattığı ölçüde bir anlam taşır. Dünya-insan ilişkisinde bu şekil dünyaya enstrümantatif yaklaşım epistemolojik temelini bir istekte, aklın Tanrısal isteğe teslim olmasında bulur.

"Sen kandasan teslim ile kamulardan aşağadur

Uşan olma bu sözümden gör müfsidi nice kızar." (TATÇI, 1998)

Tanrı'nın bilinme isteğini kazanmaya yani rızaya teslim ile fonksiyonellik kazanan akıl suretten, biçimden içe, öze, iç-dış varlık evreninin nesnelerinin biçimsel yorumundan yani cüzi akıldan aklı küll'e geçer.

"Ezeli biliridük birliğe yitmişidik

…Bu ezeli birliği ya bu cihan dirliği

Yâ bu gönül birliği bil kudret budağıdır" (TATÇI, 1998) Bir başka beyitinde Yunus insanı Tanrısal öze ulaşmada engel olan, pozitivist yüzelselliği aşamayan, biçimsellikte kalmış akıl için;

"Eyle suretüni viran can sırrıdur 'ana iren

Batın gözidür dost gören zahir gözi yabandadır" der." (TATÇI, 1998)

Surette kalan, akl-ı külle ulaşmayı engelleyen neden sonuç ilişkisini nedenlerin nedenine yani Tanrı'ya vardıramayan akıl gaflet içerisindedir.

"Hep gaflet ile gafil gafleti'n ider âkil

Bin söylesen key cahil irfan yoluna girmez" (TATÇI, 1998)

Tanrı'nın nurundan olan akıl içe, öze, gönle giremezse varlığa O'nun isteği dışında yaklaşırca maddi dünya varlığı araçsallığını kaybederek yalnızca nesnenin duyulara muhatap nicelik-nitelikleriyle ilgili bağlamda kalacak aklın bu nevi kullanımı itaat etmiş bir aklı değil mihengini kaybetmiş bir akıl kullanımına varacaktır.

"Hûş dervişem sabrum yok dilümde inkârım çok

Kulağımdan girenü her giz içün işitmez" (TATÇI, 1998)

"Gizli bir hazineydim bilinmeyi istedim" hadisinden mülhem dış dünya nesneleri ve bunların bilgisi özneden doğruluğun doğasnın özelliğinin gerekçesini bulduğu düzlemde eylemsellik ister. Kaynağını Tanrı'nın kıdem sıfatında bulan akıl, doğruyu yanlıştan ayırabilme yeteneğini, Tanrı ve O'nun sözü olan Kur'an merkezinde kullanma niyetiyle fiile dönüştürmeli, çoklukta biri, yani tevhidi yakalamalıdır.

"Bu tevhîd donını geyen varlığını yoğa sayan

İş bu kâyım duran mutlak bilün ol er durur"

... Yunus bu tevhîde gark oldı gitdi

Girü gelmekliğe ‘aklı dirilmez” (TATÇI, 1998)

Kutsal ile olan ilişkiselliği bağlamından kopartılınca yani insanın duyulardan gelen dışsal bilgiyi aklın yol göstericiliğine başvurmadan nefs ile yorumlayışı varlık evrenini amaçlılığı unutturarak insanı bu mobilize ereksellikte özünden uzaklaştırır. Hakiki varlığın kendisinden bir parçayı verdiği insanın aklının maddi dünyayı Tanrı isteğinden uzak tanzimi, insanı, varlık-insan harmonisinden uzaklaştırmasıyla boşluğa düşürür. Boşluk ise gaflet demektir.

“Gaflete virme özini dünya-perestlik eyleyüp

Görme misin bu dünyâya eyü-yasın geldi gider” (TATÇI, 1998)

Sonuç

Kartezyen öznenin yani maddi ve ruhun birbirine indirgenemeyen doğalarının ayrı yasaları olduğunu temellendiren epistemolojisi ile düşünmenin ilkelerinin, ik i farklı varlık düzleminin kendi gerçekliklerinin olduğu, insanın kendi dışındaki şeyleri ve Tanrı’yı ruha ait olan düşünceler, ideler aracılığıyla bilmesi, teoloji-doğa ve teoloji-insan ilişkisinin kurulmasına bilgi kuramsal ve ontolojik zemin hazırlar. Bilinç sahibi insan, fiziki dünya ve Tanrı ile ilişkisinde, ilgili varlık alanının yasalarının bilinmesi ve bu bilgi ile maddi dünya ve aşkın alana ilişkin temellendirmelere girerken özneye bu olanağı sunanın yani hem maddi evrenin hem de düşünen öznenin doğalarını ve işleyiş ilkelerinin kaynağının Tanrı olduğunu bilir. Var olanlar varlık olmak bakımından varlıklarını Tanrı’ya borçludur. Yunus Emre Tanrı dışında tüm varlıkların, tasavvuf felsefesi terminolojisiyle “masiva” nın, var oluşunun nedenini “Tanrı’nın bilinmeyi istemesi” ne dayandırır. Var olma zemininin epistemik gerekçesini “Ben gizli bir hazineydim bilinmeyi istedim” isteğinde, niyetinde bulan özne varlık evrenini de Tanrısal isteğe uygun, var olan varlık düzlemlerinin de kendi içinde ve birbiriyle olan ilişkisini de niyete paralel oluşturmalıdır. Sonlu varlık olan insan, varlık ve düşünme formlarını, sonsuzdan alır. İnsan aklı aracılığıyla varlık evreniyle ilişkisinde nedensellik silsilesini Tanrısal niyete uygun olmaklığı gözeterek ilk nedene, nedenlerin nedenine dayandırarak doğruya ulaşabilecek akli gücün epistemolojik kurgu oluşturma yeteneğini Yunus’ta Tanrısal isteğe râm olmakta bulur.

Kartezyen öznenin Descartes’la başlayan tarihsel görünümü, özellikle diğer adı “akıl çağı” olan “aydınlanma”ve onu takip eden 19.yüzyılda aklın öteki varlıklarla ilişkisinde yani pratikte –bilim ve teknolojide” hegomonik yorumluya; Descartes’la başlayan varlık düzlemlerinin her birinin kendi prensiplerinin olduğu, birbirlerine tahakküm edici değil ilgili yasaları bilerek yaklaşmayı salık veren zemini kaybedilmiş, teoloji, aklın deneysel bilgi kaynaklı ve layüsellik kalkanı ile her alanda tek karar verici

kabul edildiği bu paradigmada pozitivist felsefenin yeryüzüne indirdiği mitik, metafizik düzlemini kaybetmiştir.

Akıl Yunus'ta kategorik bir yapıya sahip, Tanrı'nın nurunu taşımasına rağmen yetkin yol göstericiliğe ulaştığı "tümel" kategoriye kadar, kendini tamamlama, var olana bir bütün olarak bakabilmenin yollarını aramada, varlık evreni ile nefs-ruh ilişkisini düzenlemede refleksiyonunu hiç kaybetmez. İnsan aklın bu gücünü sadece dünyasal yaşamın düzenlenmesinde ve bu yaşantının kurallarının bilinmesi için kullanır ise özüne yabancılaşır. Yabancılaşma nedensellik zincirinin unutulmasına, "Bunca varlık var iken gitmez gönül darlığı" veciz ifadesinde işaret edildiği gibi insanı varlığa teslimiyete götürür. Maddi evreni bilmede görünüşlerin ötesinde ruh ile işbirliği içerisinde varlığa yaklaşan insan aklı Bir'e teslim olmuş yani selimleşmiş akıldır artık.

Selim akıl ile insan, varlık dünyasının kendisi, kendisinin de Tanrısal isteği gerçekleştirmek içinliğini bilen bilgi temelini ulaşır. Tümel akla ulaşan insan, varlığa sahip olma, hükmetme iddiasını bırakarak onda yani çoklukta Bir'i gören akılla aydınlanmıştır. Aklın, Tanrısal isteği gerçekleştirme çabası, Tanrı'nın sevgisini kazanma düşüncesini doğurmuş, bu niyetin verdiği, aşkın rızaya ulaşma hazzı ise "aşk"ı bitmeyen bir istekle doğruyu, güzeli, iyiyi istemeyi doğurmuştur. Tanrı'nın rızasını kazanma düşüncesi insanı, aklın her dem tüm fiillerinde Bir'in hoşnut olacağı eylemlerin zihinsel inşasını yapmasına neden olur. İnsan, aklın, Aşkın sevgisine mazhar olmak için her fiilinde rızayı aramasında ihsanı bulur. Tanrı'nın sığdığı gönül işte budur. Her düşünme ve fiilde O'nun hoşnutluğunu alma isteği.

Descartes doğanın yasalarını bilme insanlığa faydaya dönüştürmenin erdemini Tanrı'nın hayır ilkesiyle açıklar. İnsana fayda sağlamak için var olan doğa. Doğa ilk günah ile düşmüş insanın boyun eğeceği bir varlık değil aksine Tanrı'nın insana yararına kullanması için belli determinasyon ile yarattığı bir varlıktır. Yunus'a göre nesneler dünyasının insan için faydalı olması onun Tanrı'yı ve Tanrısal isteğe göre (Kutsal kitap ve Tanrı elçisi aracılığıyla) anlamlandırılmasıyla sağlar.

Son söz olarak insana, insani olana Yunusça bakma ötekileştirmeyen, ayrıştırmayan, engin bir toleransı gerektirir. Bu temel Yaratılanı Yaratıcıdan dolayı sevmede bulur.

"Eğer görseyidün kendü 'amelün

Kimseyi anmaya kalmazdı hâlün" (TATÇI, 1998) veciz ifadesinde, klasik epistemoloji diliyle doxa (hatalı/yanlı bilgi) yi tümel akla ulaşamamış olmaklığının nedenini kendinde aramalıdır.

"Dört kitabı şerh iden 'asidür hakikatde

Zira tefsir okuyup ma'nisin bilmediler." (TATÇI, 1998)

Anlamı yani var olanda var edeni görememe, aklın ruha değil nefse veren öznenin seçiminin sonucudur.

"Aşık kişi miskin gerek yol içinde teslim gerek

Kim n'iderise boyun bura çâre yok gönül yıkmağa" (TATÇI, 1998)

Gerek dil ile gerekse fiiliyatta gönül kırma insanın içsel (aklı-ruh terkibi) yapamamasındandır.

"Senünle sen tanış gör kandasın sen" (TATÇI, 1998) diyen Yunus insanın içsel mana dğzeninin sağlam yapılmasını salık verir ve der:

"Ko bu fikri seni bil sende her dem

Hatem olsun bu söz vallahu 'alem" (TATÇI, 1998)

Kaynakça

Bumin, T. (2016), *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Cevizci, A. (2010), *Bilgi Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları

Descartes, R. Çeviren: Mesut Akın, 2002, *Felsefenin İlkeleri*, İstanbul: Say Yayınları

Descartes, R. Çeviren: K.Sahir Sel, (1994), *Metot Üzerine Konuşma*, İstanbul: Sosyal Yayınları

Duman, F. (2010), *Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına Edmund Burke,* Ankara: Liberte Yayınları

Tatçı, M. (1998), *Yunus Emre Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (1995), Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 69 Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi: 2

OSMANLI DEVLETİ'NDE ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞUMUNDA HRİSTİYAN DİN ADAMLARININ ETKİSİ /

Şeyma Nur TAŞKIRAN

(Doktora Öğrencisi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD)

Giriş

Fransız İhtilali ile birlikte değişen dünya koşulları birçok ulus gibi Ermenileri de etkilemiş, onların bağımsızlık ve milliyetçi düşüncelerini artırmıştır. İlk olarak Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçi fikirler, dünyanın diğer ülkelerinde de hızla yayılmaya başladı. Özellikle bünyesinde birden çok millet barındıran Osmanlı Devleti gibi çok uluslu yapıları etkiledi. Akabinde bu durum, batılı emperyalist devletlerin sömürge düzenlerinin devam edebilmesi için kullanacakları bir silah haline geldi. Söz konusu bu devletler milliyetçi fikirlerin yayılması ve milli devletlerin kurulması noktasında büyük çaba gösterdiler (Özcan, 2007: 17-30).

Ermeni milliyetçiliği, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlamıştı. Bu dönemde İstanbul Ermeni Patriği olan ruhaniler Ermeni kimliğindeki bu değişimin gerçekleşmesinde en etkin rolü oynamışlardır. Ermeni toplumu içerisinde vücut bulan *devrimci* ve *milliyetçi* bir takım siyasi akımlar, 1870'lerin sonunda Avrupa'da eğitim gören gençler arasında yaygınlaştı. Öyle ki 1887'de İsviçre'nin Cenevre kentinde üniversite öğrencisi Avedis Nazarbekyan ve arkadaşları tarafından sosyalist ve devrimci bir niteliğe sahip olan *Hınçak* örgütü kurulmuştu. 1890'da Tiflis'te Kristapor Mikaelyan, Simon Zavaryan ve Stepan Zoryan öncülüğünde kurulan Taşnaksutyun adıyla bilinen Ermeni devrimci federasyonu kısa zamanda Hınçak taraftarlarını ikinci planda bırakarak Ermeni milliyetçiliğinin ana örgütü haline geldi. Milliyetçi bir hüviyet kazanmaya başlayan Ermeni kimliğindeki bu değişimin unsurları, Ermeni kilisesi ile kilise mensupları idi. Hınçak ve Taşnak örgütlerinde piskopozlar, papazlar, vertabetler hatta patrikler görev yapmışlardı. Söz konusu terör örgütleri ile kilise arasında işbirliği sağlanmıştı (Aydoğan, 2005: 168; Küçük 1997: 112).

Hristiyanlığa geçmeden önceki dönemlerde Ermeniler, karma bir inanç istemine sahip idiler (Dink, 2003: 4). Söz konusu dönem itibarıyla Ermeniler, ekseriyetle paganist idi; güneşe, aya, suya, toprağa, ateşe, rüzgâra, dağlara, tepelere, yıldızlara, akarsulara, çeşitli hayvanlara, güvercin, kartal, şahin gibi kuşlara, ağaçlara, kayalara, kısacası tabiata taparlardı. Bunların dışında iyi ve kötü ruhlara inanç da Ermeniler arasında yaygındı (Belgelerle Ermeni Sorunu, 1983: 193; Koçaş, 1990: 78). Ermeniler arasında Paganizm, Hıristiyanlığın kabul edilmesiyle birlikte önemini kaybetmiş olmasına rağmen bu inanca ait izler yine de devam etmiştir. Bu yönüyle Ermenilerin Hıristiyanlık anlayışları diğerlerinden farklı olmuştur (İskefiyeli,

2007: 234). Din, Ermeni devletinin teşkili açısından temel bir unsur olarak dikkat çeker. Bu yüzden devlet fikri, Ermeni kilisesinden kaynaklanır (Gürün, 1985: 30). Bu yüzden "*Ermeni varsa kilisesi de vardır*." şeklindeki tezahür eden bir anlayışın doğal bir sonucu olarak Ermeni kilisesinin, söz konusu toplum ile bu topluma dayalı milliyetçiliğin merkezinde yer alması tabidir (İskefiyeli, 2007: 238). Dolayısıyla da Ermeni kilisesi ve din adamları, dinî görev ve sorumluluklarının yanında Ermeni milliyetçiliği için siyasi bir otorite olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum Ermeni milliyetçiliğinin başlangıcından bu yana kilise ve başında bulunan din adamları Ermeni toplumunun hayatlarına şekil ve yön veren en güçlü unsurdur. Onlar, din ve dinî müesseseleri siyasi hedeflerine ulaşma noktasında birer araç olarak görmüşlerdir (Yıldırım, 1992: 258).

Ermeni Patriği M. Ormanyan'a göre Ermeni kilisesi *kayıp ülke olan Ermenistan'ın görünen ruhu*dur. Ermeni tarihçi H. Pastırmacıyan'a göre ise *Ermeni kilisesi, Ermeni milletinin kilise tarafından can verilen ruhunun, yeniden dünyaya gelmek için yaşadığı vücuttur* (İlter, 1995: 145). Ermeni toplumu ise kilisenin kaderi ile kendi kaderlerini birbirinden ayırmamıştı. Ermeni kilisesi bir araya gelme ve benliklerini muhafaza etme aracı olarak görülmüştür. Ayrıca kilise bir toplanma ve sığınma yeri olmasının dışında kendilerini geçmişe bağlayan örf, dil, edebiyat gibi şeylerin sadakatle muhafaza edildiği bir "arş" olarak kabul edilmiştir (Küçük, 1997: 3).

A. XIX. Yüzyılda Anadolu'da Misyonerlik Faaliyetleri

Misyon tabiri, kökeni itibari ile bir dinin tebliğini yapmak demektir. Tebliğ yapana da misyoner denilmektedir. Misyonerlik ise, Hıristiyan kiliselerinin, Hıristiyan olmayan ülkelerde kendi dinlerini yaymak amacıyla teşkilatlanarak faaliyetlerde bulunmalarına verilen addır. Bu tabirler, Hristiyan kültür dairesi için geçerlidir. Faaliyet alanları öncelikle okullar, hastaneler, yetimhaneler, yayınevleri ve geniş maksatlı yardım teşkilatları olan misyonerlik; batılı devletlerin her türlü imtiyazı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya başlamaları ile dünyanın her yerine yayılmıştır. Misyonerler, Osmanlı topraklarına yabancılara verilen ticari ayrıcalıklar sayesinde tanınan din ve ayin serbestliği dâhilinde girmişlerdir (Özcan, 2017 (a): 25; Vahapoğlu, 2005: 32).

Misyonerler, dinî faaliyetlerinin yanında hamileri olan devletlerin çıkarları doğrultusunda faaliyetlerini yürütmeye hassaten dikkat etmişlerdir. Başlarda bir odada, evde ve hatta bir kilisenin yanında başlayan faaliyetler, zamanla geniş imkânlı kurumlar haline gelmiştir (Açıkses, 1999: 187). Öyle ki 1890'da hazırlanan *American Board Of Commission For Foreign Mission (ABCFM)*'un yıllık raporuna göre Osmanlı devletindeki misyonerlere ait veriler bunu apaçık göstermektedir (O.B.E, 1989: LXVI; Özcan, 2007(a): 14):

Misyonlar	Kilise Sayısı	Kiliselere Kayıtlı Üye Sayısı	Kayıtlı Protestan Sayısı
Batı Türkiye	24	3.118	11.485
Merkezi Türkiye	33	5.055	16.061
Doğu Türkiye	41	2.807	16.152
Toplam	108	10.980	43.698

Tablo 1: ABCFM Raporuna Göre Osmanlı Devleti'nde Misyonlar (1890)

Hıristiyan misyonerlerin dinî teşkilat, okullar ve kültür kurumları ve maskeli teşkilatlar vasıtalarıyla faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu teşkilatlar sayesinde Anadolu'nun doğu vilayetlerine yönelmişlerdir. Misyonerler buralarda yaşayan gayrimüslim ahaliyi özellikle de Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmışlar, ülke içindeki birlik ve beraberliğin bozulmasında etkili olmuşlardır (Taşdemirci, 1990: 48; Özcan, 2017(a): 84-85).

1860'lardan itibaren Ermenilerin örgütlü mücadeleleri büyük bir ivme kazanmıştı. Bazı Ermenileri eğitim maksadıyla Amerika ve Avrupa'ya göndermişler, onları Osmanlı devletine karşı yetiştirmişlerdir. Özellikle İngiltereli ve Amerikalı misyonerler, işgalci zihniyet ve faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için bütün fırsatları değerlendirmişlerdir (DAB, Y.EE, 31/76). Amerikan Board misyonerlerinin desteği ile Ermeni gençleri arasında Büyük Ermenistan fikrinin ideolojik temeli atılmış ve "*müstakil bir Ermenistan kurulabilmesine yönelik gelişmelerin önemli bir safhası"* tamamlanmıştır (Öke, 2003: 77).

Misyoner faaliyetleri çerçevesinde 1860'da *Kilikya'yı Kalkındırma, Fedakârlar Cemiyeti, Hayırseverler Cumhuriyeti,* 1870 ve 1880'li yıllarda Van'da *Ararat,* Muş'ta *Mektep Severler, Şarklı* gibi sözde hümanist dernekler kurulmuştur. Akabinde gerekli hazırlıkların yapılması ile bu derneklerle eşgüdüm halinde amaçlarını yansıtacak şekilde isimler kullanan bazı komitalar ortaya çıkmıştır. İstanbul'da *Ermeni Vatanperverler İttihadı,* Van'da *Karahaç Derneği, İttihat ve Halas Derneği,* Erzurum'da *Milliyetperver Kadınlar Cemiyeti, Silahlılar Cemiyeti,* Kafkasya'da *Genç Ermenistan* bunlardan yalnızca birkaçıdır (Erdoğan, 2008: 279).

Ermeni dernek ve komitalarının öncelikli amaçları Vilayat-ı Şarkiyye'de Ermenilerin lehine ıslahatlar yaptırmak, Ermenilerin kendi yöneticilerini kendilerinin seçmesini sağlamak ve buralarda okullar açmaktı. Osmanlı Devleti ise Ermenilerin bu girişimlerini hoş görmekte ve tüm bu eylemlerini bir tebaa hakkı olarak nitelendirmekteydi. Buna rağmen Batılı devletlerin kışkırtmaları sonucunda Ermeni komitaları, Osmanlı Devletine karşı sürekli fırsat kollamıştır (Bağceci, 2008: 242).

Misyoner örgütlerinin faaliyetlerinde büyük öneme sahip olan diğer bir unsur basın ve yayın çalışmalarıdır. Fikirlerin, ideolojilerin ve dinî öğretilerin, hedef alınan toplumlara ulaşmasında ve yer edinmesinde bunların rolü büyüktür. Amerikan Board misyonerleri, 1822'de Malta adasından

sonra İzmir ve İstanbul'da matbaa kurmuştur. Yalnızca Malta'da 1822-1826 arasında Türkçe, Ermenice, Arapça ve Rumca dillerinde sekiz milyon sayfa baskı yapılmıştır (Günay, 2007: 49; Kocabaşoğlu, 2000: 38; Kılıç, 2009: 201).

Misyonerlerin kullandığı iletişim ağının önemli araçlarından biri de süreli yayınlardı. Bunlar Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe yayımlanan *Adedaper* adlı bir gazete yayımlamaktaydılar. Aynı şekilde Bulgarca *Zornitza*, Rumca *Angeliophoros*, Arapça *Neşra, Kebkeb Es Sabah*, İngilizce olarak da *Station Notes, Harpoot News* gibi yayınlar misyonerlerin çıkardıkları yayınlar arasındaydı (Açıkses, 2003: 78; Özcan 2017(b): 70-71).

Anadolu'da faaliyet gösteren misyonerlerin en büyük desteklerinden biri de ABD tarafından birçok bölgelerinde açılmış olan konsolosluklardı. Bazı liman şehirlerinde açılan konsolosluklar hariç (İzmir, İstanbul), Anadolu'nun iç kısımlarında açılmış olan bütün konsolosluklar Ermeniler ve misyonerlere yardım etmekteydiler. Amerikalılar tarafından Anadolu'da ilk konsolosluk Sivas'ta açılmıştır (Özcan, 2007(b): 528-529). Daha sonradan Erzurum ve Harput'ta birer konsolosluk açılması girişimlerinde bulunulmuştur. 1890'lardan itibaren Osmanlı topraklarında yeni konsolosluklar açılması konusunda, ABD hükümeti, Babıali'ye büyük baskı yapmıştır (Kılıç, 2008: 141). Nitekim Bitlis, Merzifon, Erzurum, Sivas, Van ve Harput gibi yerlerde ABD birer konsolosluk açmayı başarmıştır. Bu konsolosluklar daha sonra etki alanlarını genişleterek misyonerlerin rahat hareket etmelerini sağlayan ve Ermenileri işbirlikçi olarak gören kurumlar olarak hizmetlerine devam etmişlerdir (Doğan, 2004: 279).

B. Ermeni Patrikhanesi, Din Adamları ve Kiliseler

Büyük güçlerin kışkırtmaları sonucunda Osmanlı Devleti'ni hedef alan faaliyetler, Ermeniler üzerinde nüfuzu bulunan katogigoslar, papazlar ve patrikhaneler tarafından organize edilmekteydi (Sofuoğlu, 1997: 95). Ermeni ruhbanı, dinî vazifelerinin gereği yapmaları gereken asli işlerini ter ederek siyasi işlere yönelmişlerdi (Kılıç, 2008: 153). Aslında kilise mensupları ve rahipleri tarafından yeşertilen Ermeni devleti ve milliyetçiliği fikirleri VIII. yüzyıldan itibaren başlatılmıştı. Bu fikirlerin temeli; Ermeni halkı arasında bir birlik oluşturmaktan ziyade, Ermeni kilisesinin varlığını tarih boyunca korumaya ve onu kuvvetli bir devlet esasına dayandırmaya yönelikti (İlter, 2003: 79; Özcan, 2014: 209).

İstanbul Ermeni Patrikliği makamını uhdelerine alan bazı Hıristiyan din adamları, kendilerini sadece ruhani liderler olarak değil, aynı zamanda Ermenilerin dünyevi liderleri olarak da görmüşlerdir. Anadolu'daki bir kısım kilise, planların yapıldığı ve silahların depolandığı yerler olmuştur. Türklerin ibadethanelere gösterdikleri saygı ve oraları kutsal kabul etmesi, Ermenilerin kiliseleri üs olarak kullanmalarına fırsat vermiştir (Küçük, 1997:178).

Ermeni din adamlarının düşünceleri mevkileri bakımından daha fazla etkili olmaktaydı. Nitekim Mıgırdıç Hırimyan patrikliğinden sonraki görevi isyan reisleri ile çalışmak olmuştur. Burada haberleşmeye aracılık ettiği gibi Hınçak Komite'sinin Türkiye'deki Ermenileri teşkilatlandırmak için İstanbul'a gönderdiği bir üyesi olan Khan-azad ile de görüşmüştür. Hırimyan ona *"Avrupa Devletleri'nin desteği ve müdahalesi olmadan Ermenilerin emellerini gerçekleştiremeyeceklerini"* söylemiştir. Bir diğer din adamı olan İzmirliyan ise bir din adamı olmaktan çok bir komiteci gibi haraket etmiştir. Hatta komitecilik hususundaki gayretleri ile ün kazanmış kendisine *" Demir Patrik"* unvanı verilmiştir (Koçabaş, 2003: 74; Uras, 1976: 421-422).

Ermeni Başpiskoposu Gevand Turyan, bir konuşmasında dinî cemaatlerin, Ermeni ihtilal komitalarının bir parçası olduğunu, Ermeni kilisesinin komplo merkezleri ve silah yuvaları haline getirildiğini, hatta din adamlarının halkı komitaya dâhil ederek isyana teşvik ettiklerini kabul ve itiraf etmiştir. Bunun yanı sıra söz konusu din adamları, komita üyelerini saklamak, casusluk yapmak, silah depolamak ve hatta dış basında Ermenilerin katledildiği imajı çizmek gibi eylemlerle dünya kamuoyunu yönlendirmeye çalışmışlardır (İlter, 1995: 80).

Ermeni papazları komitalara gönüllü olarak girmişler, hatta bu komitaların liderliklerini de yapmışlardır (Selvi, 2009: 123). Buna göre İstanbul Ermeni patrikhanesi 5 Mayıs 1879 tarihli bir genelgeyi tüm Osmanlı Ermenilerine göndererek mezhep ayırmaksızın bütün Ermenileri birlik olmaya ve okullarda Ermeni devleti fikrini canlı tutmaya davet etmiştir (Kılıç, 2008: 152). Kamuran Gürün, Ermeni din adamları ve kiliseleri hakkında şunları ifade eder (Gürün, 1983: 27): "*Aslında Ermeni milletinden, devletinden ve tarihinden değil, Ermeni kilisesinden ve Ermeni kilisesi devletinden bahsetmek gerekir. Ermeni kilisesinin, mevcudiyetini koruyabilmesi için bir kuvvete ve devlete ihtiyacı vardır.*"

Ermenistan devleti fikrini gerçekleştirmek için şüphesiz kiliseyle komitalar arasında sıkı bir işbirliği bulunmaktaydı. Komita ve kilise arasındaki yakın ilişkiyi göstermek açısından 1883 tarihinde *"Muhib-i Vatan İttifakı"* tarafından yayınlanan ve dağıtılan bir talimat önemlidir. Öyle ki komitacılar din adamlarını çıkarları doğrultusunda kullanmak ve güçlerinden yararlanmak için fazlasıyla çalışmışlardı. İlgili talimat özetle şu şekildeydi: *"Ermeniler! Sizi ikaz etmenin zamanı geldi. Uyukladığınız kâfidir. Rumlarla Sırpların icraatlarına bakınız da onlardan örnek alınız. Bu kavimler her ne kadar kalabalık değillerse de sonu gelmez eziyetlere tahammül ederek ellerinde silah olduğu halde teşkilatlandılar. Lakin biz atalet halinde bulunuyoruz. Fakat ne zamana kadar? Vakıa biz de muhtar bir idareye nail olduk, lakin nasıl bir muhtariyet? Yalnız bir söz! Vatanperverliğimizi hakaretle ispat etmeli ve boş kelimeler ile hoşnut olmamalıyız. Mazinizi, kral-*

lığınızı, tahtınızı ahlakınızı, namusunuzu hatırlayınız, şimdi bize ne kalıyor? Hepsi iki hükümetin idaresi altında mahvoldu! İstikbal bize ne vaat ediyor? Ermeni namının büsbütün mahvını ne yapmalıyız? Katogikosluk tahtını Ahtamar adasına nakil etmeliyiz. Patrik memuriyetini Rusya idaresinde bırakmakla, ileriye hiçbir adım atamayız. Avrupa kabinelerini Ermenilere idari muhtariyet vermesi için Osmanlı hükümetini zorlamaya mecbur etmeliyiz. Osmanlı memleketi burada bulunan Ermenilere yardım etmek üzere Ararat cemiyetine maddi vesileler tedarik ederek zenginleştiremeyiz. Ahaliyi çabucak ikaz edip ihtiyaçları kendilerine talim ettirmek için şarkı ve nutuklar tertip etmeliyiz. Tahsil veya mübarek mahalleleri ziyaret bahanesiyle ve esaret altında bulunan kardeşlerimize yardım eylemek üzere gençleri, masrafları Ararat cemiyeti tarafından karşılanmak üzere gizlice Osmanlı memleketlerine gitmeye mecbur eylemeliyiz. Az vakitte ahaliye ne yolda yardım etmeleri gerektiği öğretilmeli ve vatanperverliği genişletecek surette genç talebe reisler tayin edilmelidir. Yalnız genç talebelere münhasır olmak üzere kıraathaneler tesis edilmelidir. Maksadı yerli öğrencilere yardım ederek eğitimin yayılmasını sağlamak üzere gelirleri çok olan bir cemiyet teşkil etmeli. Kavmimizin istikbali gençlerimize aittir. Ani'de ahalinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere birçok mahalde sanayi mektepleri açılmasına çalışılmalıdır. Ahaliyi eğitimde hissedar etmek için ruhbanları etkili nutuklar söylemeye mecbur etmeliyiz. Hocaları Eçmeyazin'de tahsil etmiş ve kavmin ihtiyaçlarını öğrenmiş olan öğrenciler seçilmelidir. Muhabbetlerini celp etmek üzere iki hükümetin ahalisiyle iyi ilişkiler kurmak için her türlü vasıtaya başvurulmalıdır. Beraber hareket etmek için Lehlilerle ittifak kurmaya çalışılmalı, zira onların yardıma bizimkilerden kıymetlidir. İki hükümetin Ermenilerini tüfeklerle silahlandırmaya çalışmalıyız. Cemiyetin masraflarıyla birçok mahalde tabanca ve tüfek mağazaları açıp bunları yalnız Ermenilere satmalıyız. Osmanlı memleketlerine giden delikanlılara hiç olmazsa ailelerini muhafaza edebilmeleri için tüfek ve nakdi iane verilmelidir. Ermeni mekteplerinde eğitim bahanesiyle halkı silahlandırmak için haftalık umumi dersler tertip etmeliyiz. Hizmette bulunan her bir Ermeni'yi istifa ve hizmetini kendisi terk etmesi için uygun fırsatlarda tahkire çalışmalıyız. Daima bize yardım edebilmeleri için onların yerine cemiyetimize mensup Ermenileri geçirmeliyiz. Kefalet akçeleri toplamak üzere bir cemiyet kurup maksada hizmet ederken mahkûm olan kişiler kurtarılmalıdır. Tiyatrolar Tertip edilmeli bunlardan hâsıl olacak paralar süratle gelişmesi için cemiyete verilmelidir. Papazlığa yalnız üniversitelerde tahsil görmüş olan öğrenciler kabul edilmeli, yoksa şimdiki papazlarla mühim bir mesele çıkarmak zordur. Cemiyete mensup olan şahısların özel işaretleri vardır. Aralarında birbirlerini tanıyabilirler. Nakdi yardım meselesini tanzim etmek üzere özel bir talimat neşr olunacaktır. Cemiyetin reis ve azaları özel bir işarete sahip olup, o

vasıta ile toplantılarda birbirlerini tanımaktadırlar. Cemiyet yakında vazifelerini icra etmeye başlayacaktır. Şimdilik yayımlanan bazı hususi talimatlar dağıtılacaktır" (DAB, *Y.EE*, 97/82; Akçora, 1994:754-755).

Ermeni papazları siyasi faaliyetlerini kiliselerde vaaz ederken de devam ettirmiş ve devlet hukukuna aykırı dil ve söylevler kullanmaya başlamışlardır. Bu durumun acil bir şekilde yasaklanması için Ermeni patrikliğine 25 Mart 1890 tarihli bir ferman ile gerekli tebligat yapılmıştır. Bu tebligatta "*Hristiyanların Büyük Perhiz diye adlandırdıkları günden itibaren Ermeni papazları daima ve bilhassa pazar günleri vaaz ederken siyasete dair sözler söylemekte ve devletin hukukuna ve menfaatlerine aykırı bir lisan kullanmaktadırlar. Papazların kiliselerde irat edecekleri meseleler dini nasihatlere ait olmalı ve bunun haricinde söz söylemeleri tabiiyet ve ubudiyet vazifelerine asla uygun değildir. "* şeklinde hususlar yer almaktaydı (DAB, *Y.A.Hus.*, 234/108).

Bir süre sonra durum öyle bir hal almıştır ki Ermeni din adamları dinî vazifelerini bırakarak, cemaati ihtilale teşvik ve tahrik eden birer komita liderleri gibi hareket etmeye başlamışlardır. Bu durum başta menfaatleri gereği hükümete sadık olmayı gerekli gören Ermeni patriklerini rahatsız etmiştir. Öyle ki kethüdası ile birlikte sadarete gelen Ermeni Patriği, bir takım Ermenilerin uygun olmayan davranışlarda bulunduklarını beyan etmiştir. Nitekim iki gün evvel Ermeni cemaatine Galata'daki Ermeni kilisesine girerken iki kişinin ihtilal fikirlerini neşreden mecmualar dağıttıklarını gördüğünü ve bu kişileri Zaptiye Nezareti'ne sevk etiğini söylemiştir. Yine Ermeni rahiplerinden birinin uygun olmayan hareketlerde bulunmasından dolayı Diyarbekir'e gönderildiğini ve orada da rahat durmayacağından tekrar İstanbul'a getirilip tevkif edildiğini belirtmiştir (DAB, *Y. EE.*, 5/41).

Ermeni patrikhanesi bağımsız bir Ermeni devleti fikrini iyiden iyiye benimsemiş, bunun gerçekleştirilmesi için de Osmanlı hükümet aleyhinde yer almakta hiçbir sakınca görmemiştir. Keza bir belgeye göre Rum Ermeni patrikhanesi tarafından istenen bazı hususlar özel bir komisyon tarafından tetkik edilmiş ve bunun neticesinde patrikhanelerin Osmanlı hükümeti aleyhinde çalıştıkları anlaşılmıştır (DAB, *Y.EE.,* 5/175). Başka bir belgeye göre ise 1890'daki Erzurum olayından sonra padişahı ziyaret eden Ermeni Patriği, Erzurum'da meydana gelen olayların arkasında mahalli hükümetin olduğunu söylemiştir. Kendisine verilen cevapta, olayları bizzat Ermenilerin düzenledikleri, halka ve Müslümanlara karşı silah kullanarak ölüm ve yaralanmalara sebebiyet verdikleri belirtilmiştir. Fakat Ermeni patriğinin daha önceki ziyaretinde de aynı cevaplar kendisine verilmesine rağmen, yine aynı lisanı ısrarla kullanması, Ermeni cemaati içindeki birtakım kuvvetli kimselerin tesiri olduğu ve olayların bu şekilde Avrupa'ya aksettirmek amacı taşıdıkları anlaşılmaktadır (DAB, *Y.EE.,* 5/15).

Ermeni patrikhanesi ve ruhani liderleri, Ermeni bağımsızlığının sadece isyan ederek ve kan dökerek elde edilebileceğine inanmışlardı (Hocaoğlu, 1976: 115). Tiflis'te yayımlanan Mişak gazetesinde Ermenice yer alan bir haberde *"Eğer Ermeniler, Berlin konferansında Kürtleri, Asurileri, Yezidileri Ermeni yaptıktan sonra kuvvetli, yoğun bir millet halinde müracaat etmiş olsalardı, bunlardan başka da silah kullanmaya, kan dökmeye muktedir, kabiliyetli görünselerdi, ozaman Berlin konferansında mutlaka şimdikinden daha çoğunu alabilirler ve Türkiye Ermenileri de siyasi bir hayata layık bir millet olarak tanınırlardı.*" Şeklinde bir habere yer verilmiştir (Uras, 1976: 254).*"*

Ermenilerin silahlanması açısından gerekli kaynağın temininde kiliseye yapılan bağışlar önemli yer teşkil ediyordu. Çeşitli şekillerde ve gizli yollarla Osmanlı ülkesine sokulan silah ve cephaneler başta Ermeni Kiliselerinde, okullarında, yabancı bankalarda ve kişilerin şahsi evlerinde saklanmaktaydı. Nitekim Uncuyan Apik Efendi himayesi altında bulunan Galata'daki Ermeni okul ve kilisesinde silah bulundurması bunun bir örneği olarak gösterilebilir (*DAB,, Y.A.Res., 83/18*). Yine Kasımpaşa'da bulunan bir kilisenin içinde demir çelik ve dökme çelik ile ilgili bir takım alet ve edavat bulunduğunun haber alınması üzerine patrikhanede bir heyet tarafın gerekli inceleme yapılmıştır. Bu incelemelerin sonucunda söz konusu kilisenin altında kocaman bir demir fabrikası mevcut olduğu ve bunun silah imalatında kullanıldığı anlaşılmıştır. Yine Zaptiye Nezaretine gelen gizli ihbarlar üzerine araştırılan Hasköy Kilisesi'nin döşeme tahtaları altında saklanmış birçok rovelver bulunmuştur. Bunun üzerine Ercümen-i Mahsus-ı Vükela'nın 7 Eylül 1896 tarihli kararına göre ilgili makamdan Ermeni kiliselerinin ve patrikhane çalışanlarının sıkı bir takibe alınması isteniyordu (*DAB, Y.A.Res., 81/62*; Cumhur, 2003: 271).

Osmanlı istihbaratı Ermeni ihtilal komitalarının önde gelen isimlerinden biri olan Rahip Eristaskis'in propaganda için Rusçuk, Varna, Silistre ve Şumnu, gibi şehirleri dolaşarak, Bükreş'te hükümet aleyhine söylemlerde bulunduğunu; karışıklık çıkarma niyetiyle Rumların ve Ermenilerin kiliselerde toplandıklarını; rahip Vahan'ın Balat'ta Ermenileri hükümet aleyhinde kışkırtan vaazlar verdiğini ve Galata Ermeni Kilisesi ve mektebinin bir fesat yuvası haline geldiğini tespit etmiştir (DAB, *Y.A.Hus*, 219/45; DAB, *Y.PRK.AZJ.*, 17/37; DAB, *Y.A,Hus*., 291/23; DAB, *Y.PRK. AZN*, 7/25; DAB, *Y.PRK.ZB*., 18/16).

Ermeni Kilisesi'nin ve dini liderlerinin rolünü ortaya koyan, Ermeni meselesinin iç yüzünü, olayların arkasındaki güç ve niyetleri iyi bilen, bazı Ermeni yazarlar da vardır. Buna göre söz konusu yazarlar, Ermeni isyanlarındaki kilise ve dini liderlerin rolünü şöyle açıklamaktadırlar: *"Dinî cemaatler uzun zamandan beri, Ermeni ihtilal partilerinin inkılap ocakları olmuş ve en şeytani programlar buralarda hazırlanmıştır. Dini merkezler,*

silah depoları ve komplo ocakları olmuştu. Dini liderler söz ve yazı ile kendilerine güvenmiş olan halkı isyana teşvik ediyorlardı. Artık vaazlarda yüce sözler ve İncil'in doktrini zikredilmiyordu. Sadakat, doruluk yerine isyan; insanlık yerine kin, intikam; ahlak yerine alçaklık, rezillik vaaz ediliyordu. Dinin liderler, komitalar tarafından organize edilmiş bayramlara, toplantılara, törenlere başkanlık ediyorlardı. Halktan partilerin emirlerine ve eğitimlerine uymalarını istiyorlardı (Küçük, 1997: 78).*"*

Sonuç

Asırlar boyunca Türk hâkimiyetinde yaşayan Ermeniler, Osmanlı tarihinin özellikle son elli yılına damgasını vuran bir topluluk olarak dikkat çeker. Çünkü Osmanlı iktisadi ve içtimai hayatının önemli bir unsuru olan bu topluluk, XIX. yüzyılın başından itibaren Batılı büyük devletler tarafından Osmanlı topraklarında kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirilmişlerdir. Batılı devletler, Ermenileri tamamen Osmanlı topraklarındaki siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda kullanılmışlardır. Bunu gerçekleştirirken de dini kullanmışlardır. Nitekim Osmanlı ülkesine gönderdikleri misyonerlerle onları Osmanlı Devletine karşı kışkırtmışlardır. Bu sebepledir ki, Ermeni devleti fikri, ruhbanın çıkmıştır.

Kiliseler aracılığıyla ruhban, Ermeni toplumuna şekil ve yön veren en büyük güç olmuştur. Bunlar, Ermenileri silahlandırmaya teşvik etmiş, kiliselerde depolanan silahları dini merasimler esnasında Ermenilere dağıtmış ve isyanların ortaya çıkmasında bizzat görev almışlardır. Ayrıca gizlice Osmanlı ülkesine sokulan silah ve cephaneler Ermeni Kilisesinde, okullarında, yabancı bankalarda ve evlerde onların kontrolü altında ve yönlendirmeleriyle saklanmıştır. Ermeni patrikhanesi tam anlamıyla bir komita yuvası halini almış, hatta piskoposlar ve din görevlileri, genç ve partizan olanlardan seçilmişti. Nitekim günümüze kadar, Ermeni Kilisesi ve din adamlarının bazıları takip etmiş oldukları bu tutum, Karabağ örneğinde olduğu gibi günümüze kadar ulaşmıştır.

Kaynakça

AÇIKSES Erdal, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

___, "Tarihi Gelişmeler İçerisinde Terör Örgütlerinin Türkiye Üzerindeki Emelleri, İşbirlikleri", Cumhuriyetin 75. Yılında Doğu Anadolu'da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu-Bildiriler, 17-19 Aralık 1998, Çağlayan A.Ş., İzmir, 1999.

AKÇORA, Ergünöz, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916),* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994.

AYDOĞAN, Erdal, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908 – 1918),* Ötüken Yayınları, İstanbul 2005 s. 169-183

BAĞÇECİ, Yahya, "Osmanlı Devletinde Amerikalı Misyonerlerin Ermenilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri", *Turkish Studies*, Volume 3, Yıl 2008.

Belgelerle Ermeni Sorunu, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 1983.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (*DAB*), *Y.A. Hus*.: 219/45, 234/108, 291/23.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (*DAB*),, *Y. EE*.: 5/15, 5/41, 5/175, 31/76, 97/82.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (*DAB*),, *Y. PRK. AZN*.: 7/25

___, *Y. PRK. ZB*. 18/16.

___, *Y.A. Res*. 83/18.

___, *Y.PRK.AZJ*. 17/37.

DİLŞEN, İnci Erdoğan, *Osmanlı Devletinde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı 1896*, IQ Yayınları, İstanbul 2008.

DİNK, Hirant, *Ermeni Kimliği Üzerine (2) Kilisenin Rolü, Agos*, 14 Kasım, 2003.

DOĞAN, Ayhan, "Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX. Yüzyılın Başlarında)" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:11 s. 271-285. 2004.

GÜNAY, Necla, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları*, IQ Kültür- Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

GÜRÜN, Kamuran, *Ermeni Dosyası,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985.

GÜRÜN, Kamuran, "Ermeni Sorunu Yahut Bir Sorun Nasıl Yaratılı"*r*, Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu: Tebliğler ve Bildiriler, Manisa 1983, s.15-28.

HOCAOĞLU, Mehmet, *Arşiv Vesikalarıyla Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, Anda Dağıtım, İstanbul, 1976.

İLTER, Erdal, *Ermeni Kilisesi ve Terör, Eğitim,* Turhan Kitapevi, Ankara, 2007.

___, *Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve İlahlanma Faaliyetleri (1890-1923)*, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1995.

İSKEFİYELİ, Zeynep, "Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hıristiyanlık, Kilise ve Misyonerler" Akademik İncelemeler C.2, Sayı: 1, 2007 s. 231-255.

KILIÇ, Davut, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul, 2009.

KILIÇ, Osman, "Protestan Misyonerler ve Ermeni Olaylarına Etkileri", Ermeni Araştırmaları Dergisi Sayı.29, Yıl. 2008, s. 137-153.

KOCABAŞOĞLU Uygur, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Yayınları, Ankara, 2000.

KOÇAŞ, Sadi, *Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, İstanbul: Kastaş A. Ş. Yayınları, 1990.

KÜÇÜK, Abdurrahman, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997.

O.B.E., Başbakanlık Osmanlı Arşivi Araştırma Kurulu, Cilt: 19, İstanbul 1989, s. LXVI.

ÖKE, M. Kemal, *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu*, İrfan Yayınları, İstanbul, 2003.

ÖZCAN, Tuğrul, "İngiliz İdaresindeki Kıbrıs'ın Ermeni İsyanlarındaki Rolü", *Sosyal Bilimler Dergisi,* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, C. 14, S. 1, Kahramanmaraş 2017, s. 77-101.

____, *II. Abdülhamit Döneminde Orta ve Doğu Karadeniz'de Ermeni Olayları,* Akis Yayınları, İstanbul 2007(a).

____, *Merkezî ve Modern Eğitim Kapsamında Osmanlı Gayrimüslim Cemaat ve Yabancı* Okulları, Gece Yayınları, Ankara, 2017(a).

____, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açsından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2014.

____, "Sivas Mülhakatında Ermeni Olayları (1895-1897)", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri,* C. 1, Sivas 2007(b), s. 525-533.

____, "The Nasceny of Bulgarian National Identy from Autonomy to Indepence (1878-1908)", *Glimpes Balkans (Cultural History)*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017(b), s. 69-96.

SELVİ, Haluk, "Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni Faaliyetleri, Eğitim", Atatürk Üniversitesi II. Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu, Erzurum, 2009, s. 116-132.

SOFUOĞLU, Adnan, "İstiklal Harbinde Kiliseler", Türk Yurdu, Cilt: 17, Sayı: 122, (Ekim 1997), s. 95-122.

TAŞDEMİRCİ, Ersoy, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlık Okulları, Yabancı Okullar ve Bunların Milli Mücadele Dönemindeki Faaliyetlerine Dair Bir Örnek", Türk Yurdu, Cilt: 10, Sayı: 35, (Temmuz 1990) s. 43-50.

URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1976.

VAHAPOĞLU, Hidayet, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okular*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2005.

YILDIRIM, Hüsamettin, "Ermeni İhtilalci Hareketlerin Doğuşu ve Gelişiminde Ermeni Dininin Rolü ve Önemi", Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu, Ankara, 1992, s. 255-262.

XIX. YÜZYILIN SONLARINDA ERMENİ FAALİYETLERİNDEKİ YERİ AÇISINDAN TRABZON /

Zühre ŞAHİN - Nagehan ATAŞ - Gülseher DEMİRCİ

(Yüksek Lisans Öğrencisi; Ordu Üniversitesi)

Giriş

Hıristiyan din adamlarının Hıristiyan olmayan ülkelerde dinlerini yaymak amacıyla kurdukları teşkilata misyon, burada çalışanlara da misyoner denir. Misyonerler; çalışmalarını okullar, hastaneler, dispanserler, yetimhaneler, yayınevleri ve çeşitli yardım teşkilatları üzerinden yürütürlerdi [Özcan, 2017(a): 65-78; Özcan, 2017(b): 184-195; Özcan, 2017 (c): 121-141; Özcan, 2017(d): 196-201].

Misyonerlik, dünyanın her yerinde yaygın bir faaliyetti. Bu faaliyetler içerisinde Osmanlı hâkimiyetindeki toprakların büyük önemi vardı. Bu durum Batı dünyası açısından kutsiyet arz eden bazı toprakların Osmanlı sınırları içerisinde kalmasından kaynaklanmaktaydı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki yerlerin jeopolitik ve stratejik açıdan önemli görülmesi misyonerlerin buraya olan ilgisini artırmaktaydı (Vahaboğlu, 2005: 32-33).

Osmanlı topraklarına gelişleri hümanist bir sebebe dayandırılan misyonerler, dinî faaliyetlerin yanında kendi devletlerinin politikaları doğrultusunda siyasi, sosyal, askerî faaliyetlere de katılmaktaydılar. Başlangıçta bir oda veya ev içinde ya da bir kilisenin yanında başlayan misyonerlik faaliyetleri, zamanla geniş imkânları olan bir müessese haline dönüşmekteydi (Açıkses, 1999: 187). Nitekim *American Board Of Commission For Foreign Mission (ABCFM)*'un 1890'da sunduğu yıllık raporunda bu durum aşağıdaki tabloda şöyle belirtilmekteydi: (*OBE,* 1989: LXVI).

Misyonlar	Kilise Sayısı	Kiliselere Kayıtlı Üye Sayısı	Kayıtlı Protestan Sayısı
Batı Türkiye	24	3.118	11.485
Merkezi Türkiye	33	5.055	16.061
Doğu Türkiye	41	2.807	16.152
Toplam	108	10.980	43.698

Tablo 1: ABCFM Raporuna Göre Misyonlara Dair İstatistik Bilgileri (1890)

Hıristiyan misyonerlerin dinî teşkilat, okullar ve kültür kurumları, maskeli teşkilat olmak üzere üç çeşit çalışma yöntemi vardı. Bu vasıtayla misyonerler, Anadolu içlerine doğru sarkarak burada bulunan gayrimüslimleri -özellikle Ermenileri- Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırarak birlik ve düzenin bozulmasında etkili oldular (Taşdemirci, 1997: 84). Özellikle İngiltereli ve Amerikalı çoğu misyoner, diğerleriyle birlikte bazı Ermeni öğrencileri de Amerika ve Avrupa'ya göndererek milliyetçi bir birey olarak

yetişmelerini sağladı (DAB, Y.EE: 31/76). Misyonerlerin ulaştıkları noktayı New York Herald Gazetesi muhabiri Sidney Whitmann Erzurum örneği üzerinden şöyle özetlemekteydi: "*Her yerde misyonerler vardı. Bunlar kasıtlı ya da kasıtsız olarak konsolosları etkileri altına alıyorlardı. Konsolosların yanındaki tercümanların hemen hepsi Ermeni'ydi. Bunlar ne söylerlerse konsoloslar da elçiliklerine onları yazarlardı... Trabzon'dan Erzurum'a kadar yollar, ilçeler; manastırlarla, misyonerlerin idare ettiği okullarla doluydu. Buralardaki Ermeni okulları ve kiliseleri, Rusya'dakilerden çok daha serbesttiler*" (Okur, 2015: 27).

Yurt dışındaki kuruluşlar Rusya, İran, Avrupa ve Amerika şehirlerinde şubeler açtıkları gibi Osmanlı topraklarında da gizli olarak teşkilatlandılar. Armenakan Partisi İstanbul, Trabzon, Muş ve Bitlis'te; Hınçak Partisi de İstanbul, Bafra, Merzifon, Amasya, Tokat, Yozgat, Arapkir ve Trabzon'da şubeler açtı (Güler ve Akgül, 2007: 111).

1884 yılı içinde American Board'a mensup papaz Palmerce, Trabzon'da biri kız diğeri Protestan Ermeniler için iki okul açtı. Bu okula 38 erkek ve 12 kız öğrenci devam ediyordu (Yılmaz, 2007: 205). Bu okul Trabzon çevresinde oluşan Ermeni milliyetçiliği konusunda oldukça etkiliydi.

Osmanlı hâkimiyetindeki Ermenilerin büyük bir kısmı tüccarlık ve sarraflık gibi mesleklerle uğraşmaktaydılar. Tefecilik, zamanla onlara mal olan bir mesleğe dönüştü. Bu durum Trabzon için de geçerliydi (Dumlu, 1983: 5). Kapitülasyonlardan istifadeyle Ermeniler, zamanla yerli Müslüman ahaliye karşı ekonomik yönden üstünlük sağladılar. Bunlar, yoksul Türk çiftçilerine yüksek faizli borç para karşılığında tarlaları ipotek altına almaktaydılar. Hiç Ermeni nüfusunun bulunmadığı köylerde, zamanla Ermenilere ait tarlalar olmaya başladı (Özdemir, 2002: 215).

XIX. yüzyılda, yönetimde ve sivil hizmetlerde yer alan zengin ve etkili bir grubun yanı sıra; İstanbul ve Anadolu'nun diğer şehir ve kasabalarında ticaret ve finans işleri ile uğraşan bir kesim vardı. Ayrıca Ermenilerin yoğun olarak nüfuz ettikleri alanlardan biri de köylerdi. Çoğunlukla yüksek bölgelerde kuralsız ve yarı bağımsız bir şekilde yaşayan bir grup da mevcuttur ki bunlar XIX. yüzyılın ikinci yarısında fazlasıyla isyan ve karışıklık çıkarmıştır. Ermeni ruhbanının refah seviyesi oldukça yüksekti (Yılmaz, 2007: 193).

Osmanlı topraklarını hedef alan misyonerlik faaliyetlerinin şekillenmesinde Ermeni toplumu üzerinde nüfuzu bulunan katogigoslar, patrikler ve papazlar büyük rol oynamışlardır (İlter, 2003: 75). Patrikhaneler ve kiliseler söz konusu unsurların her dönemde bir cemaat olarak yaşamalarını sağladıkları, dinî olduğu kadar dünyevî hayatlarını düzenledikleri ve onları

birleştirip birçok tehlikeden korudukları gibi bazen de fırsat buldukça siyasî, idarî kışkırtmaları ve silahlanmaları ile onları tehlikelerin kucağına atan müesseseler olmuşlardır (Sofuoğlu, 1997: 95).

Kiliseler maddi yetkilerini koruyabilmek için milliyetçilik akımına önem vermiş; imparatorluk içinde bir toprak parçası elde ederek toplumsal ayrıcalıklarını korumak suretiyle Ermeni ulusunu oluşturma gayretine girmiştir (Öke, 1991: 110). Ermeni ruhanîler, mezheplerinin esaslarını bir tarafa bırakarak, din yerine milliyet ve bağımsızlık propagandasını kendileri için bir kurtuluş çaresi olarak görmeye başladılar (Kılıç, 2017: 153; Özcan, 2014: 183).

Ermeni devleti ve tarihi fikri, kilise mensupları ve rahipler tarafından daha VIII. yüzyıldan itibaren başlatılmıştır. Ermeni devleti fikri, aslında Ermeni toplumu arasında bir birlik sağlamak için değil, Ermeni kilisesinin tarih boyunca varlığını korumak için onu kuvvetli bir devlet esasına dayandırmaya yönelik bir projedir. Başka bir ifadeyle bu fikri ortaya çıkaranlar, Ermenilerin kendileri değil kilise ve ruhbandır (İlter, 2003: 76-77). Ermenilerin Trabzon çevresindeki varlıkları Rumlardan daha sonradır. Ermeniler Trabzon çevresine yaptıkları ticaret sebebiyle yerleşmişlerdir. Zamanla da burada nüfusları artmıştır (Emiroğlu, 2002: 157).

Ermeni Başpiskoposu Gevand Turyan dinî cemaatlerin, Ermeni ihtilal komitelerinin, ihtilal ocağı olduğunu, kiliselerin silah depoları ve komplo merkezi haline getirildiğini ve ayrıca din adamlarının söz ya da yazı ile kendilerine güvenmiş olan halkı komiteye dâhil ve isyana teşvik ettiklerini belirtmiştir. Ermeni din adamları, beyin yıkamanın yanı sıra Ermeni komite üyelerini saklamak, silah depolarını korumak, yabancı devletler namına casusluk yapmak, hatta söz konusu devletlere Ermenilerin katledildiklerini yazarak ortalığı bulandırmaktan geri kalmamışlardır (İlter, 2003: 80).

Ermenilerin silahlanmasını sağlamak için gereken maddi kaynakların başında, kiliselere bağışlar geliyordu. Ermeni papazları gönüllü olarak veya cebren komitenin emrine girmişler hatta önderlik etmişlerdir (Selvi, 2003: 123). İstanbul Ermeni Patrikhanesinin kiliseler aracılığıyla bütün Osmanlı Ermenilerine gönderdiği 5 Mayıs 1879 tarihli genelgesinde bütün Ermenileri, mezhep ayırmaksızın birlik olmaya, okullarda Ermenistan meselesinin canlı tutulmasına davet etmiştir (Kılıç, 2017: 151-152). Kamuran Gürün, Ermeni din adamları ve kiliseleri hakkında şunları ifade eder: "*Aslında Ermeni milletinden, devletinden ve tarihinden değil; Ermeni kilisesinden ve kilise devletinden bahsetmek gerekir. Ermeni kilisesinin, mevcudiyetini koruyabilmesi için bir kuvvete bir devlete ihtiyacı vardı.*" (Gürün, 1983: 27).

Osmanlı Devleti'nde sadık olmalarıyla bilinen Ermeniler, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, yabancı devletler tarafından kullanılmıştır. Ermeni sorununun temelinde "Şark Meselesi" adı ile bilinen milletlerarası bir emperyalist politika vardı (Çetinkaya, 2001: 27). Osmanlı Devleti'nde yaşayan yabancı tebaa için Şark Meselesi öncelikle Batılı devletlerin kendi çıkarları yönünde yenilik yapılması ve daha sonra da Osmanlı Devleti'nin çökmesinin sağlanması anlamına gelmekteydi (Türközü, 1983: 77).

Ermeniler, XIX. yüzyılın sonlarına kadar devlete isyan etmemişlerdir. Avrupa dillerine hâkim oldukları için de Rumların yerine çoğu mühim kurumlarda, özellikle Hariciye Nezareti'nde çalışmışlardır. Devletle olduğu gibi Türk komşularıyla da ciddiye alınacak bir sorun yaşamamışlardır. 1828 yılında Rusya, İran ile Türkmençay Antlaşması'nı imzalamış bu süreçten itibaren de Ermenileri Osmanlı ve İran karşısında kullanmaya başlamıştır. Rusya Güney'e inme ve Hazar-Karadeniz ticaretini denetim altına alma politikasını da göz önüne alarak, Trans-Kafkas hattında Ermeni hareketlerini desteklemiştir (Karaçavuş, 2015: 76).

1. Trabzon'da Ermeni Örgütlenmesi

Samsun ve Trabzon limanları Karadeniz'deki en işlek bölgeler olduğu için Sivas, Şebinkarahisar, Erzurum Van, Elazığ, yörelerine silah göndermesi, bu iskelelerden sağlanmıştır. Buradaki şubeler özellikle yabancı ülkelerin konsolosları aracılığıyla çok iyi iletişim kurarak bilgi almakta ve merkezleriyle haberleşmeyi sürdürmektedirler. Üstelik silah ithalinde Giresun iskelesinin büyük fonksiyonu vardı (Mazıcı, 2005: 99). Ermeni komitacıları, ticari emtia olarak gösterilen malların arasına Avrupa'dan getirilen revolver ve benzeri silahlar gizleyebilmekteydiler (DAP, DH.MKT: 1907/43).

Ermeniler için Trabzon, Doğu Anadolu'da kurmayı düşledikleri Ermeni Devletinin denize açılan bir kapısı durumundaydı. Üstelik Doğu'da yürüttükleri faaliyetlerin lojistik desteğini Trabzon üzerinden gerçekleştirmekteydiler. Kısa zamanda Ermeni bağımsızlık hareketinin gerçekleşebilmesi için önemli merkezlerden biri olmasının yanında uzun vadede kurulacak bağımsız Ermenistan'ın denize açılan kapılarından biri olacaktı (Karaçavuş, 2015: 80).

Trabzon'da üst düzey bir kurumsallaşmanın tamamlanması, burada Ermenilerin küçümsenmeyecek derecede nüfusa sahip olmaları, ayrıca bir liman kenti özelliğini taşıması sebebiyle de her türlü silah ve mühimmatın rahatlıkla elde edilebilmesi ve başka bölgelere aktarılabilmesi açısından bölge, komiteciler için büyük önem teşkil etmekteydi. Protestan Ermenilerinin Katolikler ile aralarında yıllardan beri var olan çatışma nedeniyle sürekli saldırı halinde olmaları, askere gidebilen Müslümanların cephelerde

mücadele ederken Ermenilerin cephe gerisinde rahatça yaşamaları gibi sebeplerin Trabzon'da yaşanan hadiseleri tetiklediği söylenebilir (Özcan, 2007(a): 87-88).

Trabzon'da 1890'lı yıllarda bir Ermeni komitesinin faaliyette olduğu fark edilmiş ve buna karşı gereken önlemler hemen alınmıştı. Ancak alınan bu önlemler komitenin faaliyetlerini engelleyememişti. Özellikle bütün Anadolu vilayetlerinde Ermeni olaylarının yaşandığı yıllarda zirveye çıkmıştır (Bilgin vd, 2007: 27).

Trabzon'da bilinen ilk örgüt 1889'da kurulan *Krtasirats Gagthni Enkerutiun'dur*. 1890 yılında Hınçak Partisinin kurucularından Ruben Khan-Azat'ın Trabzon'daki Amerikan Kız Okuluna öğretmen olarak gelmesiyle beraber siyasi çalışmalar başladı. Bütün Anadolu'da olduğu gibi Ermeniler, Karadeniz'in birçok bölgesinde teşkilatlandılar. Ancak Khan-Azat 1890 yılında İstanbul'da yapılan bir gösteri sırasında polis tarafından tutuklanacağını duyunca yurt dışına kaçtı. Bu yüzden Trabzonda'ki faaliyetleri örgütlemek Taşnaksutyun'un Rusya kanadına bağlı olan kişilere kaldı. Böylece Hınçak ve Taşnak hareketleri diğer bölgelerin aksine Trabzon'da ittifak oluşturdular (Güler ve Akgül, 2007: 111).

Trabzon Vilayetinde 1890'lı yılların başlarında etkili bir komite teşkilatlanması mevcuttur. Örneğin Trabzon Ermeni Mektebi'nde öğretmenlik yapan Hamayak Şaşbolyan ve Trabzon Ermeni Marhasahanesi Katibi Canik Darıdyan bir Ermeni komitası teşkil etmeye çalışmış, ancak yakalanarak gerekli cezalara çarptırılmışlardır (DAB, DH.MKT: 1791/87). 1891 yılında ise Trabzon Avusturya Konsoloshanesi hizmetindeki Marmiyan'ın fesat komiteleri reislerinden olduğu anlaşılmış ve bu kişi yakalanarak İstanbul'a getirilmiştir. Ancak diğer komite üyelerinin yakalanması için Trabzon vilayetine henüz emir verilmemiştir. Bu kişilerin kaçması endişesiyle durum, Zaptiye Nezareti'nce şikâyet konusu yapılmıştır. Marmiyan sorgusunda eğer isyan çıkarmak için toplanılan para yeterli olursa, ilkbaharda ticaret ve çeşitli sebeplerle köylü Ermenileri kışkırtmak üzere vilayet içlerine bir takım komitecilerin gönderileceği bilgilerini vermiştir (Bilgin vd, 2007: 26). 1893 yılında Trabzon'un bazı köylerinde hoca kıyafetiyle dolaşan aslen Bayburtlu olan bir kişi casusluk yapmasından şüphelenilerek Dersaadet'e gönderilmiştir (DAB, MKT.MHM: 718/12).

Zaman zaman konsolosluk çalışanları da Trabzon'da Ermenileri ayaklandırmaktan çekinmiyorlardı. Örneğin Trabzon Konsolosu Longworth da bunlardan biriydi. O, çıkardığı bazı söylentilerle Trabzon ahalisini birbirine düşürmeye dahi cesaret etmiş ve silahlanan Müslümanların Ermenilere saldıracağı yalanını şehrin her tarafına yaymıştır. Aynı zamanda o, Rusya'nın Erzurum ve Trabzon'u işgal edeceği yolunda yalanlarını sürdürmüştür (Bilgin vd, 2007: 34).

Mesajeri Kumpanyası'nın Jourdain buharlısının emanetçisi Haçatoroğlu Agop, Amerika ve benzeri denizaşırı memleketlerden Mesajeri buharlılarıyla Trabzon'a çok sayıda Ermeni'yi gizlice sokmak istemiştir (Uygun, 2015: 284). Bu tür gelişmeler ahali arasında hoşnutsuzluğa sebep oldu. Bu sebeple Osmanlı yöneticileri, ülkeye yeniden girmek isteyen isyan faaliyetleriyle ilişkisi olmayan Ermenilere dahi şüpheyle yaklaşmış kimi zaman bunların Osmanlı ülkesine girişine izin vermemiştir. Örneğin Rusya'nın Azof ve Mesajeri'nin Douro adlı vapurlarıyla Batum'dan Trabzon'a nakledilen mülteciler arasında Ermenilerin bulunduğu anlaşılınca bunlar hakkında ne şekilde muamele yapılacağı Trabzon Valiliği'ne sorulmuştur. Valiliğin verdiği cevap ilginç ve düşündürücüydü. *Rusya'dan gelecek Müslim tebaa-i şahanenin kabulüyle bunlardan maada hiçbir ferdin kabul edilmemesi* emredilmiştir (Uygun, 2017: 796).

1890 yılında başlayan Ermeni eylemleri 1895 yılında doruk noktasına ulaşmıştır. Ermeni terör örgütleri, olayların meydana gelmesinde en etkin roldedirler. Bu örgütler, Müslümanlarla Ermeniler arasında meydana gelen çatışmalarda çeşitli yöntemler kullanmışlar; tahrip ettikleri kiliselerin failleri olarak Türkleri göstermişler ve Ermeni ileri gelenlerinden bazılarını öldürerek toplumsal gerginliğe sebep olmuşlardır (Çiçek, 2001: 126). Ermeni komitacıları ahaliyi kışkırtmaya sebep olacak bildiriler ve afişler hazırlayarak bunları halkın görebileceği mekanlara asmışlardır (DAB, Y.A. HUS: 268/108; Özcan, 2007(a): 24).

1895 yılında yaşanan olayların yaklaştığı zamanlarda 20 Haziran 1895 tarihli bir mektup ortaya çıkmıştır. Söz konusu mektupta; "*biz bu ay zarfında bazı ufak tefek nümayişler icrası fikrindeyiz*" yazmaktadır (Keskin, 2005: 603).

2. Trabzon'da Meydana Gelen Ermeni Olayları

Osmanlı ülkesini şehir şehir gezerek Protestan mezhebini yaymaya çalışan papazlardan birkaçı Trabzon'a gelmiş, gittikleri yerlerde halkı etkilemeye çalışmışlardır. Söz konusu misyonerler, Trabzon'da yaşayan Berber Makdis'den yardım istemişler o da bu yardımı esirgememiştir. Bu sebeple reaya arasında bazı huzursuzluk çıkmış, Berber Makdis İstanbul'a gönderilmiştir. Ayrıca Trabzon İngiltere konsolos vekili de bu kişiye sahip çıkmak için elinden geleni yapmıştır. Bunlara ilaveten Hınçak ve Taşnak komitalarına mensup üyeler, Trabzon'daki Ermeni zenginlerinden para istemişler ve isteklerinin karşılanmamaları durumunda onları Kaymaklı Kilisesi'ni yakmakla tehdit etmişlerdir. Nitekim bu gelişmeden henüz birkaç gün geçmişti ki zikredilen kilisenin tütün damı komitacılar tarafından tahrip edilmiştir (Bilgin vd, 2007: 34-36).

1895 yılı itibarıyla Trabzon'daki karışıklıkların başlangıcı sayılabilecek olay polis komiserliğinin şifreli telgrafında şöyle özetlenmiştir: "*Salı günü İstanbul'dan Trabzon'a gelen Nemçe vapuru vasıtasıyla Şuvas adındaki*

Ermeni'ye, saldırı emri içerikli bir mektup gelmiştir. Bunun üzerine arkadaşlarını da yanına alan Şuvas, Müslüman ahalinin üzerine ateş etmiştir. Olay esnasında bir kişi yaralanmıştır. Ermeni mahallesinden atılan silahların seslerinin Müslüman mahallelerinden işitilmesi üzerine Ermeniler ile Müslümanlar arasında yer yer çatışmalar olmuştur." (Hocaoğlu, 1976: 269). Başka bir kaynakta bu olay şöyle ifade edilmiştir: "*Vali ve belediye başkanının çarşıdaki Müslüman ve Hıristiyan ahaliyi sakinleştirme faaliyetleri sürerken beş buçuk civarında meydanın doğusundan tüfek ve tabanca sesleri duyulmuştur. Ermeniler, polis ve halkın üzerine ateş etmeye başlamışlardır. Müslüman ahaliden üç beş kişinin yaralanması, iki kişinin de ölmesi, orada toplanan Müslüman ve Rum ahaliyi oldukça kızdırmıştır. Çatışmaların önü ancak saat 9 civarında alınabilmiştir. Ertesi gün yapılan incelemelerde Ermenilerden 182 ölü, 18 yaralı, Müslümanlardan ise 11 ölü, 25 yaralı olduğu anlaşılmıştır."* (Öksüz, 2007: 27).

Bölgede yaşanan diğer bir olay ise Van Valisi Bahri Paşa'nın Trabzon'a gelişi sırasında yaşanmıştır. 2 Ekim 1895'te Bahri Paşa ile Trabzon Redif Fırkası Kumandanı Ahmed Hamdi Paşa'nın üzerlerine Uzun Sokak'ta Ermeni komitasına mensup Ermenak ve Haçik adlarında iki Ermeni komita mensubu tarafından ateş açılmıştır (DAB, Y.MTV: 130/10). Bu olayda Bahri Paşa kalçasından ve Hamdi Paşa da ayağından vurulmuştur. Olayın faillerinden birkaçı yakalanmıştır. 5 Ekim 1895'te birkaç Müslüman önceki olaya karışan ve ele geçirilemeyen Berber Stephanoğlu Haçik'e, Aya Vasil Mahallesi'nde rastlamışlar ve ona sözlü olarak sataşmışlardır. Bunun üzerine korkuya kapılan Haçik, onların üzerlerine ateş açmıştır. Silah seslerini duyunca olay mahalline giden Rahmi Efendi, Haçik tarafından öldürülmüştür (Özcan, 2007(a): 90; Keskin, 2005: 605). Yaşanan bu hadiselerden sonra Trabzon Valisi Kadri Bey, halkın yatıştırılması için büyük çaba sarf etmiştir. Bizzat kendisi caddelerde polisi ve devriyeleri denetlemiş, Ermenilere karşı kışkırtıcı davranışlarda bulunan kişileri cezalandırmıştır (DAB, Y.A.HUS: 338/63), Demirel, 2002: 223). Kısa süre sonra İstanbul'da meydana gelen benzeri olaylarda akrabasının öldüğünü duyan Trabzonlu bir Ermeni, halkı sakinleştirmek için şehirde dolaşan Kadri Bey ve maiyetinde bulunanlara ateş açmıştır. Hadiseyi duyan Müslüman ahali, galeyana gelerek şehirdeki Hıristiyan evlerine saldırmaya başlamıştır (DAB, Y.MTV: 130/10; Özcan 2007(a): 91; Bakırezer ve Demirel, 2010: 144).

Ermeni komitaları Trabzon çevresinde de faaliyet göstermiştir. Komita mensubu bazı Ermeniler, Bayburt'a geçerek burada karışıklık çıkarmak için planlamalar yapmıştır. Ancak bunu fark eden Şakir Paşa ortaya çıkabilecek herhangi bir karışıklığı önlemek için derhal mücavir askerî birliklerden yardım istemiştir (Özger, 2007: 36).

Trabzon ve çevresinde meydana gelen olaylarla ilgili her türlü gelişmeyi Babıâli, an-be-an takip etmiş; olaylar sırasında maddi zarara uğra-

yanlara bir kaynak ayırmış ve suçluların yargılanmaları için gereken tedbirleri derhal almıştır [DAB, Y.A.HUS: 337/99; Özcan 2007(a): 92]. Suçlulara dair yapılan çalışmalar şu şekildedir: *"Trabzon hadisesi sebebiyle tutuklu bulunan bir papaz, olayları kışkırtanların Doğramacı Manuk ve mekteb muallimi Kirkor olduğunu ifade etmiştir. Manuk'un evinde yapılan aramada çeşitli silahlar, fişek imalatında kullanılan aletler, Trabzon'da faaliyet gösteren Ermeni komitası adına iki parça büyük damga, birçok muzır gazete ve evrak ile Erzincan-Trabzon arasında yapılan haberleşmeler sırasında kullanıldığı tespit edilen birçok şifre bulunmuştur. Bu mektupların büyük çoğunluğunda silâh, fişek ve baruta duyulan ihtiyaç, yazışmalarda şifre ve takma isim kullanılmasına özen gösterilmesi, hapishanede bulunan Ermenilerin durumları, dinamit imali, para yardımı ve istihbarat işleri gibi konulara ait bilgiler bulunmaktadır."* (OBE, XXXV: 441; Özcan, 2007(a): 95; Bilgin vd, 2007: 30).

Yaşanılan bu gelişmeler sonrasında Trabzon'da münferit olaylar dışında bir karışıklık yaşanmamıştır. Olaylardan sonra mahkemesi yapılıp da suçlu bulunanlardan çete reislerine idam, diğerlerine de kürek, kalebentlik, sürgün gibi cezalar verilmiştir (DAB, DH.ŞFR: 332/97). Olaylar sırasında birçok ölüm vakası meydana gelmiştir (DAB, Y.MTV: 129/128). Ancak bu cezalar Avrupa basınında Osmanlı Devleti aleyhinde birer propaganda aracı olacak şekilde haber yapılmaktaydı. Bu durum, ajanslara bilgi ulaştıran haber kaynaklarının gayrimüslim olmaları sebebiyle taraflı haber yapmalarından ve gazete çıkarlarının göz önünde bulundurulması gibi sebeplerden dolayı ortaya çıkmaktaydı (DAB; Y.A.HUS: 339/64; Özcan, 2007(a): 95).

Sonuç

Farklı etnik yapıları içerisinde barındıran Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıla kadar barış ve huzur içerisinde yaşamıştır. Ancak bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, sosyal, ekonomik ve askerî durum, Batılı devletlerin dikkatini çekmiş ve bunlar, kendi emelleri doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin topraklarına yönelmişlerdir. Nitekim milliyetçilik akımlarıyla beraber devlet içerisine sızan misyonerlerin de etkisiyle bu farklı etnik yapılar, alttan alta kışkırtılmış ve isyan etmelerine sebep olunmuştur. Özellikle sahil şehir ve kasabaları, bu olaylarda ön plana çıkmıştır. Bu durum, Trabzon'da daha belirgin bir şekilde kendini göstermiştir. Zira bu yüzyılda Trabzon, hem nüfus hem de coğrafi olarak Ermeni ve Rumların isyan ettikleri takdirde destek bulabilecekleri bir konuma sahipti.

Misyoner okulları ve kiliselerin de destekleriyle 1890'lı yıllarda Trabzon'da Ermeniler; aktif olarak komitacılık faaliyetlerine başlamışlar ve diğer yerlerdeki olaylarla eşgüdümlü bir şekilde isyana kalkışmışlardır. Her ne kadar Osmanlı Devleti tarafından bu olaylar bastırılmaya çalışılmışsa

da 1915'teki sevk ve iskân kararına kadar olayların önü tam olarak alınamamıştır. Burada hoşgörü politikalarıyla tanınan Osmanlı Devleti'ndeki toplum huzurunu kaçıran dış güçlerin etkileri yoğun bir şekilde görülmüştür. Kısaca Osmanlı Devleti döneminde başlayan Ermeni komitacılık faaliyetleri Ermenilere ait bir devlet kuruluncaya değin devam etmiştir.

Kaynakça

AÇIKSES, Erdal, "Tarihi Gelişmeler İçerisinde Terör Örgütlerinin Türkiye Üzerindeki Emelleri, İşbirlikleri", *Cumhuriyetin 75. Yılında Doğu Anadolu'da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu-Bildiriler, 17-19 Aralık 1998,* Çağlayan A.Ş., İzmir 1999, s.185-214.

ARMAOĞLU, Fahir *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

BAKIREZER, Güven - Yücel Demirer, *Trabzon'u Anlamak,* İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

BİLGİN, Süleyman vd., *Arşiv Belgelerine Göre Trabzon'da Ermeni Faaliyetleri (1850-1923),* Cilt. 1, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2007.

DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI (DAB), Y.A.HUS: 337/99; 338/63; 339/64; 268/108.

____, Y.EE: 31/76.

____, Y.MTV: 129/128; 130/10.

____, MKT.MHM: 718/12.

____, DH.MKT: 1907/43.

____, DH.ŞFR: 332/97.

____, DH.MKT: 1791/87.

ÇETİNKAYA, Necati, "Tarihten Günümüze Ermeniler ve Ermeni Sorunu", *Ermeni Sorunu Özel Sayısı I***,** Sayı. 37, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 2001, s.26-32.

ÇİÇEK, Rahmi "Trabzon'da Ermeni Nüfusu ve 1895 Ermeni Olayları", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* Cilt. 16, Sayı. 1, Ocak 2001, s. 121-139.

DEMİREL, Muammer, *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918) British Documents on Armenians,* Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002.

DUMLU, Ahmet, *Belgelerle Ermeniler ve Katliamları,* Erzincan Ticaret Matbaacılık, Erzincan 1983.

ESER, Feridun, *Ermeni Örgütleri ve Faaliyetleri*, Yason Yayınları Ankara, 2015.

GÜRÜN, Kamuran, "Ermeni Sorunu Yahut Bir Sorun Nasıl Yaratılır", *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu: Tebliğler ve Bildiriler,* Manisa 1983, s.15-28.

HALAÇOĞLU, Ahmet, "İngiliz Konsolosu Longworth'a Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)", *Belleten,* Sayı 250, Cilt LXVII, 2003, s. 881-909.

Hüseyin Nazım Paşa, *Hatıralarım-Ermeni Olaylarının İç Yüzü,* Selis Yayınları, İstanbul 2003.

HOCAOĞLU, Mehmed, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler,* ER-TU Matbaası, İstanbul 1976.

İLTER, Erdal "Ermeni Kilisesi ve Terör", *Eğitim,* Sayı: 38, (özel sayı), (Nisan 2003), s.75-89.

KARAÇAVUŞ, Ahmet "1895 Trabzon Ermeni İsyanı Ve İsyancıların Sosyo-Ekonomik, Siyasi, Kültürel Kökenleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi,* C. 10, S. 19, Trabzon 2015, s. 75-118.

KESKİN, İshak, "1895 Ermeni Olayları ve Trabzon Hadisesi", *Karadeniz Tarih Sempozyumu,* Trabzon 2005, I. cilt, s. 597-610.

MAZICI, Nurşen, *Ermeni Sorununun Kökeni (1878-1920),* Pozitif Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2005.

Osmanlı Belgerinde Ermeniler (O.B.E), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Araştırma Kurulu, Cilt: 19, İstanbul 1989, s. LXVI.

____, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Araştırma Kurulu, Cilt: 35, İstanbul 1989.

OKUR, Mehmet, *Ermeni Ayaklanmaları Sempozyumu (1894- 1909)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015.

ÖKE, Mim Kemal, *Ermeni Sorunu,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

ÖKSÜZ, Hikmet "1895 Trabzon Olaylarının Yargıya İntikali ve İsyancı Ermenilerin Mahkeme Kayıtlarına Geçen İfadelerinin Sosyal Psikoloji Açısından Yorumu", *Atatürk Üniversitesi II. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu*- 21-22 Haziran 2007, Ed. Esin Derinsu Dayı, Erzurum 2007, s.21-29.

ÖZCAN, Tuğrul, *II. Abdülhamid Döneminde Orta ve Doğu Karadeniz'de Meydana Gelen Ermeni Olayları,* Akis Kitap, İstanbul 2007(a).

____, *Merkezi ve Modern Eğitim Kapsamında Osmanlı Gayrimüslim Cemaat ve Yabancı Okulları*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017(a).

____, "Sivas Mülhakatında Ermeni Olayları (1895-1897)", Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri, Cilt: 1, Sivas 2007(b), s. 525-533.

____, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.

_____, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Okullarının Teftişi (1876-1908)", *IX. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi* (11-14 Mayıs 2017), Eğitim Araştırmaları Birliği, Ordu 2017(b), s. 184-195.

_____, "II. Abdülhamid Döneminde Gayrimüslim Okullarının İdari İşleyişine Dair Bir Değerlendirme", *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Sempozyumu (18-21 Mayıs 2017/Roma-İtalya)*, Cilt: 1, Gece Kitaplığı, Ankara 2017(c), s. 121-141.

_____, II. Abdülhamid Döneminde Rumeli'deki Gayrimüslim Okullarında Türkçe Eğitimine Dair Bir Değerlendirme", *IX. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi* (11-14 Mayıs 2017), Eğitim Araştırmaları Birliği, Ordu 2017 (d), s. 196-201.

ÖZGER, Yunus, *1895 Bayburt Ermeni Ayaklanmaları,* Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

SELVİ, Haluk, "Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni Faaliyetleri", *Eğitim*, Sayı: 38, (özel sayı), (Nisan 2003), s. 119-126.

SOFUOĞLU, Adnan, "İstiklal Harbinde Kiliseler, *Türk Yurdu,* Cilt: 17, Sayı: 122, (Ekim 1997), s. 95-98.

ŞİMŞİR, Bilal N., "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuyla İlişkileri Sempozyumu(8-12 Ekim 1984)* , Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 1985, s. 79-124.

TAŞDEMİRCİ, Ersoy, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlık Okulları, Yabancı Okullar ve Bunların Milli Mücadele Dönemindeki Faaliyetlerine Dair Bir Örnek", *Türk Yurdu,* Cilt: 17, Sayı: 122, (Ekim 1997), s.78-90.

TÜRKÖZÜ, Halil Kemal, "Türkiye'deki Sosyalist Ermenilerin Faaliyetleri ve Gerçekleri(1890-1918)", *Türk Dünyası Araştırmaları,* Sayı: 25, (Ağustos 1983), s. 77-108.

UYGUN, Süleyman, *Osmanlı Sularında Rekabet(Mesajeri Maritim Vapur Kumpanyası 1851-1914),* Kitap Yayınevi, 1. Basım, İstanbul 2015.

_____, “Karadeniz’de Yabancı Vapur Kumpanyaları ve Göç”, *Geçmişten Günümüze Göç II,* Ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s.789-808.

VAHABOĞLU, Hidayet, *Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2005.

YILMAZ, Özgür “XIX. Yüzyılda Misyonerlik Faaliyetleri Çerçevesinde Trabzon Ermenilere Bir Bakış”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM,* Cilt. 21, Sayı. 21, Ocak 2007, s. 191-219.

HABER FOTOĞRAFLARININ İZLEYİCİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: 8 OCAK 2019 JOHN BOLTON VE İBRAHİM KALIN GÖRÜŞMESİNİN ALIMLAMA ANALİZİ /

Yusuf Bahadır KESKİN – Cem YÜCETÜRK

(Öğr. Gör.; Amasya Üniversitesi)

Giriş

Dünyada var olan nesnelerin belki de tamamı bireyler üzerinde iyi veya kötü, az veya çok dönüştürücü etkiye sahiptir. Bu noktada insanların herhangi bir konuyu anlama konusunda görme yetisinin diğerlerine karşı net bir üstünlüğü olduğu bilinmektedir ve insan bilincinin oluşumunda görseller diğer tüm unsurlardan daha önde gelmektedir (Fishwick, 2014: 3-7). Her fotoğraf gerek üretilişi gerekse dağıtılışı itibariyle ideolojik bir altyapıya sahiptir. Özellikle bu noktada basın fotoğrafları ile reklam fotoğraflarının birbirinden doğru şekilde ayırt edilebilmesi (Yaykın, 2009) günümüz medyasının yönlendirmelerinden daha az etkilenmek adına önem taşır.

Propaganda kitlelere etki edebilme kabiliyeti ve derin tavır değişikliği oluşturabilme yeteneği olarak tanımlanabilir. Yazıya kıyasla fotoğraf kavramının tarihi çok sığdır. İnsanların okuma yazma oranının düşük olduğu dönemlerde gazetelere daha fazla resim basmak -herhangi bir yorumcu araya girmeden- hedef kitlelere doğrudan ulaşabilme şansını doğuruyordu. Bu noktada terminolojide kavramsal olarak olumsuz tanımlamalarla sıklıkla karşılaşılır. Birtakım sembollerin genellikle egemenler tarafından manipülasyonu ile kitlelerin tutum ve hareketlerinin yönlendirilebilmesi tanımı (Qualter, 1980) Lenin ve Hitler'in propaganda süreçleri gibi olumsuz sonuçlar taşıyan dönemlerle fotoğrafları daha işlevsel hale getirmiştir. Öncesinde yine Müslüman toplumlar üzerindeki Osmanlı, Fransız ve İngiliz nüfuz mücadelesi sürecinde görseller gazeteler aracılığıyla etkin olarak kullanılarak önemli bir metot haline evirilmişti (Çabuk, 2018: 15-22). Bu da fotoğrafların gerçeği yansıtmasını sorgulanabilir hale getirmiştir.

Günümüz dünyasında görseller artık var olan bir durumu yansıtabildiği gibi, siyasi amaçlar doğrultusunda kitleleri yönetmek için de kullanılabilmektedir. Günümüzden bir asırdan daha fazla bir süre önce Arthur Brisbane (1911) görsellerin insan üzerindeki etkilerini somutlaştırmak adına 'tek bir fotoğrafın binlerce kelimeden daha etkili olduğu' söylemini dile getirmişti (https://www.phrases.org.uk/meanings/a-picture-is-worth-a-thousand-words.html, 14.04.2019 tarihinde erişildi).

Fotoğraflarda iletilmeye çalışılan mesajın ve oluşturulmaya çalışılan algının etkinliği de karşıdakinin anlayabilme kapasitesi ile doğru orantılıdır. Bu noktada mesajın başarılı olabilmesi için özellikle karedekilerin vücut dilleri ve fotoğrafın zamanlaması önem arz etmektedir. Metinlere göre

daha akılda kalıcı ve anlam yoğun etki bırakan fotoğrafların, propaganda sürecindeki etkinliğinin arttırılabilmesi bu noktada temel amaçtır.

Vücut dillerinin ve açıların manipülatif zamanlaması ile kitleler üzerinde amaç doğrultusunda algı oluşturabilmek amaçlanmaktadır. Domenach'ın (2003: 17) tanımı ile vatandaşların fikir ve hareketlerini, kitlelerin istenen amacı ve davranışı benimsemelerini sağlayacak etki yaratma girişimi olan propagandada, görseller mesajı iletmeye çalışan kişilerin yazı veya söylemleri ile ifade edemedikleri konuların anlatılabilmesini mümkün kılmaktadır (Bayraktaroğlu ve Çeliker, 2011: 12).

Görsel 1 Aylan Kurdi isimli bebeğin Bodrum kıyılarına vurmuş cesedi (http://www.nc.nl, E.T. 15.04.2019).

'Yeni medya' kavramının oluşmasıyla fotoğraflar üzerinden propaganda imkânı bambaşka bir boyuta taşındı. Kitlelerin amaç doğrultusunda herhangi bir eylem öncesinde veya sonrasında istenen görüşe çekilmesi için fotoğrafın propaganda silahı olarak kullanılması (Berger, 1986: 81) günümüzdeki teknolojik gelişmelerden de çok fazla etkilendi. Yapılan akademik çalışmalarda da kitlelerin bu konuyla ilgili gereken doğru okumayı yapabildikleri ve siyasi propagandayı gerçeği yansıtan görsellerden ayırt edebildikleri görülmektedir. (Baltacı ve Eke, 2012: 121) çalışmasında örgütlerin seçim sürecindeki görsellerinden etkilenmeyen bireylerin oranlarının %85 seviyesinin üstüne çıktığı görülmektedir. Lakin yine yeni medya kavramı ile birlikte görseller, dünyanın her tarafındaki bireylere ortak bir mesaj iletmede çok etkin olarak da kullanılabilmektedir. Tüm dünyanın uzun süre tartıştığı Suriyeli mülteciler konusunda belki binlerce haber, makale veya açıklamanın yapabileceği etkiden çok daha fazlasını, Ege denizi üzerinden Avrupa'ya gitmek isterken boğularak ölen bebek Aylan Kürdi'nin kıyıya vurmuş cesedi yaratmıştır. Tarih de zaten bunun benzer örnekleriyle doludur. 1968'de Vietnam'da Viet Kong'lu olduğundan şüp-

helenilen gencin polis şefi tarafından öldürüldüğü anın fotoğrafı, Amerika'da savaş karşıtı protestoların başlamasına ve kamuoyu desteğinin kaybolmasına sebep olarak savaşın ve dolayısıyla dünyanın kaderini değiştirmiştir. Bu durum özellikle Batılı iktidarların fotoğrafların toplum üzerindeki etkilerini daha net anlamalarının ve bunu lehte kullanma çalışmalarına ağırlık vermelerinin önünü açmıştır.

2. Anlam Üretiminde İzleyicinin Rolü

İletişim süreci içerisinde kaynak, hedeflediği izleyicilere ulaşmak için ilk olarak mesajın taşıyacağı bilgiyi bir iletişim aracı ile gönderilebilecek şekilde kodlamaktadır. Bu kodlamayı kelimeleri, fotoğrafları ve simgeleri kullanarak yapar. İletilerin akılda kalması ve verilmek istenen mesajın alıcılar tarafından algılanması için kodlamaların kısa, öz, çarpıcı ve dikkat çekici olması gereklidir. Bunların yanında hangi mesajın nasıl verilmesi gerektiğini belirlerken hedef kitlenin özelliklerini, içinde bulunduğu koşulları ve toplumsal ilişkileri de iyi bilmek gereklidir (Oskay, 2014:26-27). Mesajın ulaştığı izleyicilerin özelliklerinin iyi bilinmemesi verilmek istenilen mesajların hedef kitle tarafından algılanmamasına neden olabilmektedir.

Görsel 2 Viet Kong'lu olduğundan şüphelenilen gencin infazı (http://www.viralscoop.com, E.T. 15.04.2019).

Elihu Katz medya alanındaki tartışmaların genellikle medyanın insanlara ne yaptığı sorusu üzerine odaklandığını ancak asıl araştırılması gereken sorunun insanların medya ile ne yaptıkları olduğunu belirtmiştir.

Katz'in bu yaklaşımı temelinde şekillenen "Kullanımlar ve Doyumlar" kuramı insanların medyadan ve diğer kaynaklardan bu ihtiyaçlarını gidermek için birtakım beklentiler içinde olduklarını belirtir (Yaylagül, 2006:62).

Kullanımlar ve Doyumlar yaklaşımı 1940'larda Paul F. Lazarferd'in yaptığı çalışmalarla başlamış olduğu kabul edilmektedir. Kullanımlar ve Doyumlar yaklaşımı çerçevesinde izleyicilerin medya ile ne yapmakta olduklarına cevap aramak için kullanılan en güncel yöntem alımlama analizidir. Alımlama analizi, izleyici-içerik ilişkisi hakkında hem nitel hem de deneysel nitelikte bir çözümleme sağlamaktadır. Analiz sırasında derinlemesine mülakat ya da gözlem yoluyla elde edilen veriler medya içeriğinin kullanım ve etkileri ile ilgili fikir vermektedir (Jensen ve Rosengren, 2005).

Kültürel Çalışmalar ekolünün temsilcilerinden olan Stuart Hall'un okuma türleri bu çalışma açısından son derece önemlidir. Hall, anlam oluşumunun medyanın içerik üretimi sırasında değil, mesajların izleyici ile buluşması ile gerçekleştiğini belirterek, izleyicinin medya metinleri karşısında aktif bir konumda olduğunun altını çizmektedir. Hall, "Kodlama/Kod açımlama" çalışmasında medya metinlerinde üç farklı okuma gerçekleştirilebileceğini belirtmektedir. Mesaj göndermek amacıyla medya tarafından sunulan kodlar, okuyucu tarafından üç farklı biçimde okunabilmektedir. Bu okuma biçimleri, egemen okuma, müzakereci okuma ve muhalif okuma olarak sınıflandırılmaktadır. Egemen okuma sürecinde izleyiciler medya tarafından oluşturulan kodları istenilene uygun bir şekilde alımlayarak okuma yapmaktadırlar. Müzakereci okuma da ise izleyici medya metninde yer alan kodların ne mesaj vermek istediğinin farkında olur. Yani egemen okumadan farklı olarak müzakereci okur verilen her bilgiyi olduğu gibi doğru kabul etmemektedir. Müzakereci okur mesajların belli kısımlarını kendi görüşlerine uygun bularak benimser, belli kısımlarına da karşı çıkarak reddeder. Müzakereci okuma da izleyici verilen mesajı kendi fikir, düşünce ve geçmiş deneyimlerine göre mesajın gerçekliğini sorgulamaya çalışır. Muhalif okuma da ise izleyici medya metinlerinde yer alan mesajlara karşıt bir tavır alarak alımlama yapmaktadır (Hall, 2005:94-97).

Diğer medya metinleri ile karşılaştırıldıklarında, haberlerin kodları ve gelenekleri görece daha kapalı anlam yapılarından oluşmaktadır. Haberlerin gerçekle açık ve net bir ilişkisi olduğu düşünüldüğünde oluşturulan metinlerin çok fazla çeşit yoruma açık olmadığı söylenebilir (Zoonen, 2014: 364).

Anlam, toplumsal bir üretim, dil ise anlamı üreten bir araç olarak görülmektedir. Bu durumda sorulması gereken soru ilgili olaylar hakkında hangi türden anlamların ne şekilde düzenli olarak üretildiğidir. Anlamın

verili olmayıp üretilmesi durumu aynı olaylara farklı anlamlar üretebileceğini akla getirmektedir. Bir anlamın düzenli olarak üretilmesi için o anlama bir kabul edilebilirlik ve meşruluk kazandırılması gereklidir (Yavuz, 2005:14). Dolayısıyla medyanın kullandığı dil her zaman izleyici tarafından hâkim okuma yapılarak anlamlandırılmayabilir. Medya metinlerinin çok anlamlılığı ile ilgili olarak, izleyicilerin geçmiş deneyimleri, fikirleri ve görüşleri medya metinlerini anlamlandırmada önemli bir faktördür.

3. Anadolu Ajansı'nın Paylaştığı Bolton ve Kalın Fotoğraflarının Analizi

8 Ocak 2019 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın ile ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton arasında gerçekleşen görüşme sonrasında Anadolu Ajansı'nın Twitter hesabından konuyla ilgili paylaşımlar yapılmıştır.

Anadolu ajansı toplam 3 adet fotoğrafla paylaşıldığı haberi "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın başkanlığındaki Türk heyeti ile Beyaz Saray Ulusal Güvenlik Danışmanı Bolton başkanlığındaki ABD heyeti görüştü" başlığı ile yayınlamıştır. Bu üç fotoğrafın ikisinde Bolton ve Kalın'ın baş başa ayakta konuşurken, bir tanesinde ise iki tarafın heyetlerinin büyük bir masada karşılıklı otururken görüntülenmiştir. Haber başlığında herhangi bir yorum göze çarpmamakla birlikte paylaşılan fotoğrafların birinde Kalın'ın sol elini cebine sokmuş bir şekilde Bolton'a bir şeyler anlattığı anlaşılmaktadır. Diğer baş başa fotoğrafta ise yine bu sefer Kalın'ın el ve kol jestleri ile Bolton'a bir şeyler anlatırken Bolton'un ellerini önünde bağlayarak sakince dinlerken görüntülenmiştir. Haber başlığında izleyiciyi yönlendirebilecek bir yorum sunulmamasına rağmen, fotoğraflarda yer alan bazı unsurlar siyasi kodlamalar içeren bir şekilde izleyiciye sunulmuştur. Anadolu Ajansı'nın paylaşmış olduğu tweet 354 retweet, 1525 beğeni ve 83 yorum almıştır. Bunun yanı sıra birçok haber sitesi ve Twitter kullanıcıları tarafından da paylaşılmıştır. Fotoğraflar, genel anlamda milliyetçi kodların öne çıkarılması itibariyle dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Bolton ve Kalın fotoğrafları geçmişte Türk-Amerikan ilişkilerinde medyada yer alan ve olumsuz anlamda yorumlanabilecek fotoğrafların bir rövanşı olarak da yorumlanabilir.

4. Yöntem

Anadolu Ajansının paylaşmış olduğu Bolton ve Kalın görüşmesi ile ilgili haberin izler kitle üzerindeki etkisini bulgulamayı amaçlayan çalışmaya farklı yaş, cinsiyet, sınıfsal konum, eğitim düzeyinden 30 kişi katılmıştır. Analize tabi tutulan kişiler, 23-50 yaş gurubundadır. Eğitim düzeyleri 2'si ortaöğretim, 9'u üniversite öğrencisi; 12'si üniversite ve 7'si lisansüstü mezunu şeklindedir. Analiz sınırlı sayıda kişi üzerine uygulandığı için bulgularının genelleştirilmesi doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Ana-

lize katılan kişilerin 16'sı Bolton ve Kalın'ı tanıdığını 14 kişi ise fotoğraftaki insanları tanımadığını belirtmiştir. Derinlemesine görüşmelerin yapıldığı çalışmada, görüşmeler katılımcıların doğal ortamında gerçekleştirilmiştir. Her bir katılımcıya 17 soru yöneltilmiştir. Sorular fotoğrafların geneli dikkate alınarak hazırlanmış ve bu şekilde soruların ilgili fotoğrafların bütününe genellenebilir olmasını sağladığı söylenebilir.

5. Fotoğraflara İlişkin Genel Kanaatler

Anadolu Ajansı'nın görüşme sonrasında Twitter'da paylaştığı fotoğraflara yönelik katılımcıların hemen hepsinde belli bir kanaat gözlenmiştir. Fotoğraflara yönelik izleyici grubunun verdiği tepkiler sahip olunan siyasi görüşlerden ötürü farklılık arz etmekte olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmadaki soruları cevaplayan kişilerin yaklaşık olarak %80'i fotoğraftaki İ. Kalın ve J. Bolton'u 'biraz' veya 'yeterince tanıdıklarını' belirtirken yine benzer doğrultuda cevaplayanların yaklaşık %60'ının görüşmenin içeriği konusunda doğru bilgi sahibi olduğu görülmektedir. Genel manada fotoğrafın değerlendirilmesi istenen izleyicilerin %40'ı fotoğrafın 'algı yaratmaya yönelik' hazırlanıp servis edildiği, %26'sı İbrahim Kalın'ın, John Bolton'a hesap sorduğu bir anın yansıması, %34'lük diğer kısmı ise İbrahim Kalın ve John Bolton'un vücut dili ve duruş açısına göre farklı şekillerde yorumlamıştır.

Görsel 3 İbrahim Kalın - John Bolton arasındaki 8 Ocak 2019 tarihli görüşmenin ardından AA resmi twitter hesabından (@anadoluajansi) yapılan paylaşımdaki 1 no'lu görsel

Anadolu Ajansı'nın paylaştığı fotoğrafların Türkiye – ABD ilişkileriyle alakalı okuyuculara bir mesaj vermeye çalıştığı sosyal medyada sıklıkla karşılaşılan bir durum olmakla birlikte görüşmeye katılanların da katıldığı bir eleştiri olarak öne çıkmıştır. Fotoğraf ile takipçilerin zihninde bir mesaj oluşturmaya çalışıldığını düşünenler, çalışmaya katılanların yaklaşık olarak %90'ına tekabül etmekteyken, herhangi bir mesaj verilmeye çalışılmadığını, fotoğrafın doğal olduğunu ve rastgele paylaşıldığını düşünenlerin oranı sadece %4 seviyesindedir. Bu fotoğraf ile verilmeye çalışılan mesajın 'başarılı' olabileceğini düşünen katılımcıların oranı da %80 seviyesindedir.

Görsel 4 İbrahim Kalın - John Bolton arasındaki 8 Ocak 2019 tarihli görüşmenin ardından AA resmi twitter hesabından (@anadoluajansi) yapılan paylaşımdaki 2 no'lu görsel

Kişilerin duruş açıları ve vücut dilleri üzerinden de okuyucuların fikirlerine başvurulmuştur. Değerlendirmede İbrahim Kalın ile alakalı en çok dile getirilen söylemlerin başında 'patron' yakıştırması gelmektedir. Buna ilaveten 'hesap soran, kızmakta olan, fırça atan, patron, otoriter, agresif, güçlü ve yönetici' gibi yaklaşımlar da yaygın olarak görülmüştür. Olumsuz eleştiriler bu noktada çok az sayıda olup genel kanıyı etkilememektedir. ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton ise fotoğraflarda cevaplayanların yarısından daha fazlası tarafından 'mahcup' ve 'çekinir durumda' olarak ifade edilmektedir. ABD'li yetkili hakkındaki diğer görüşler ise

çoktan aza doğru sırasıyla ‘pasif, patronundan emir alan bir çalışan, gariban ve korkmuş’ şeklinde oluşmuştur.

Görsel 5 B. Ecevit ile B. Clinton'un 1 Ekim 1999 tarihli görüşmesinin ardından paylaşılan fotoğraf (Sabah Gazetesi)

Eleştiri olarak genellikle ‘Türkiye’nin ABD ile olan ilişkilere dair tepkisini bu fotoğraflar üzerinden yansıttığını ve dolaylı olarak ülke içerisinde yaklaşan 31 Mart 2019 seçimlerine dair toplum üzerinde algı yaratmaya çalışıldığı’ eleştirisi yapılmıştır. İlk görüşte etkilenip daha sonra eleştirel okuma yapan cevaplayıcılar, fotoğrafın Ankara – Washington hattındaki ilişkileri gerçek şekliyle yansıtmadığını düşünmektedirler. Görselden sonra İbrahim Kalın’a veya Türkiye – Amerika Birleşik Devletleri ilişkilerine dair fikrinde değişim olduğunu belirten kimse görülmemektedir. Fikrinin kesinlikle değişmediğini ifade eden katılımcı oranı yine %75 seviyesinin üstünde yer almaktadır. Kalan %25’lik kısım da iki ülke ilişkilerine dair tarafların dış politikalarına eleştiri yaparken, fotoğrafın ardından görüşlerinde kısmen küçük değişiklikler olduğunu belirtmiştir. Çalışmanın giriş kısmında da ifade edildiği şekliyle dış politikadaki hedeflere ulaşmak

için kitleler üzerinde etki yaratma aracı olarak fotoğraflar birkaç yüzyıldır kullanılmaktadır. Türkiye – ABD ilişkilerinde de fotoğraflar üzerinden mesaj verme ve propaganda faaliyetleri de daha önceki dönemlerde görülmüştür. Özellikle Türkiye'de o dönem büyük tepki çeken Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Bülent Ecevit ile ABD Başkanı Bill Clinton arasında 1999 senesinde Beyaz Saray'daki Başkanlık ofisinde gerçekleşen görüşme esnasında çekilen fotoğraf yaklaşık 20 sene sonra dahi hafızalardan silinmemektedir. Fotoğrafta B. Ecevit saygılı bir duruş gösterirken, B. Clinton rahat ve sorgulayıcı bir açıda görülmektedir. Değerlendirmeye katılım sağlayanlara yöneltilen İ. Kalın – J. Bolton görüşmesi sonrası paylaşılan fotoğrafların, geçmişteki başka herhangi bir fotoğrafı hatırlatıp hatırlatmadığı sorusunda da Ecevit-Clinton fotoğrafı yaklaşık %60 ile en çok karşılaşılan cevap olmuştur. Katılımcıların ifade ettikleri öne çıkan diğer iki fotoğraf ise ABD Başkanı Barack Obama'nın 2012 yılında Recep Tayyip Erdoğan ile telefon konuşması yaparken elinde bir beyzbol sopası ile tehditkâr bir duruş sergilediği kare ile Erdoğan'ın Barack Obama'nın yanağını okşadığı (amiyane tabir ile makas aldığı) iddia edilen fotoğraf olmuştur. Fakat fotoğrafın çekildiği açıdan kaynaklı bir yanılsama bulunduğu ve aslında bu fotoğrafın gerçek olmadığı bilinmektedir.

Görsel 6 Obama ile Erdoğan'ın 6 Ağustos 2012 tarihli telefon görüşmesinin ardından The Guardian web sitesinin paylaştığı fotoğraf.

Fotoğrafların son dönem Türk – Amerikan ilişkilerine dair gerçek bir yansıma sağlamadığı konusunda katılımcılar büyük ölçüde hemfikir olsa da ilişkilerin dönüşüme uğradığı ve mevcut durumu ifade ettiğini belirten katılımcı oranı yaklaşık olarak %15'in altındadır.

Fotoğrafın okuyucular üzerinde bıraktığı temel intibaının ne olduğuna yönelik soruya verilen genel cevaplar ise 'Türkiye'nin ABD'ye karşı geçmişte -bazı dönemlerde- olduğu kadar zayıf olmadığı, gücünü göstermeye çalıştığı hatta gücünün de ötesinde kafa tutabilecek noktaya geldiği yönünde oluşmuştur. Bazı katılımcılar Türkiye'nin artık emir alan bir ülke olmadığını ve yapılan haksızlıklara karşı tepki koyabildiğini ifade etmiştir. Önceki sorulara verilen cevaplarda genel olarak algı yaratılmaya çalışıldığı ve fotoğrafın gerçek durumu yansıtmadığı belirtilse de fotoğrafın temel mesajı konusunda hâkim olan görüşler bu yönde oluşmuştur. Bu noktada katılımcıların neredeyse tamamının fotoğraf ile aktarılmaya çalışılan mesajı gördüğünü belirtmesi dikkat çekicidir.

Sonuç

Propaganda tarih boyunca kitleleri etkileme konusunda öne çıkan bir sistem olmuştur. Bu sistemin bir parçası olan haber fotoğrafları da çok sıklıkla tercih edilen bir stratejidir. Ancak haber fotoğraflarının tamamı propaganda doğrultusunda istenen amaca ulaşamamaktadır. Özellikle eğitim düzeyi yüksek kitlelerin fotoğraflara yönelik muhalif okuma yaptıkları görülürken, eğitim seviyesi düştükçe egemen okuma yapan bireylerin varlığı artmaktadır. Lakin egemen okuma yapanlar dahi genel olarak bir değerlendirme yapmış, haber fotoğraflarının propaganda aracı olarak kullanıldığının farkına büyük ölçüde varmışlardır.

Son dönem Türkiye siyaseti ve dış politikası da haber fotoğraflarının sıklıkla yönlendirme faaliyetlerine yönelik olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu durum hem iktidar hem de muhalefet tarafından fırsat buldukça değerlendirilmektedir. Erdoğan'ın G-20 Liderler Zirvesinde dünya liderleri ile samimi hareketleri ve güçlü vücut dili hükümete yakın kitlelerin sıklıkla tekrarladığı görseller olurken, eski Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun Charlie Hebdo saldırısına tepki olarak organize edilen yürüyüşte en ön sırada olmaması üzerinden aleyhte propaganda söylemleri de görülmüştür.

Araştırmada soruların yöneltildiği katılımcıların verdiği cevaplarda fotoğrafların ne amaçla paylaşıldığına dair durumu net olarak fark edebildiklerini ve bundan etkilenmediklerini ifade etse de bu propaganda faaliyetlerinin uzun süreye yayılarak sıklıkla tekrarlanmasının bireyler üzerinde çok daha etkili olabilmesi mümkündür.

Araştırma sonuçlarına bakıldığında Anadolu Ajansı'nın paylaşmış olduğu fotoğrafların izleyiciler tarafından çözümlendiği ancak her izleyicinin kendi geçmiş deneyim, görüş ve fikirlerine dayanarak okuma yaptıkları

tespit edilmiştir. Bu durum medya metinlerinin çok anlamlılığına ilişkin görüşleri desteklemesi açısından önemlidir. Ayrıca araştırmanın amacına ulaşması açısından değerli olarak görülmektedir.

Görüşmeler, çalışmanın başında varsayıldığı gibi, katılımcıların fotoğraflar karşısında aktif konumda bulunduklarını ve aynı fotoğraflara ilişkin farklı okumalar gerçekleştirdiklerini göstermiştir. Katılımcılar fotoğrafları genellikle; bireysel deneyimleri ya da politik görüşleri doğrultusunda yorumlamışlardır. Katılımcıların cinsiyetlerinin, yaşlarının, eğitim düzeylerinin ve mesleklerinin de fotoğrafları alımlama yöntemlerini etkilediği ayrıca tespit edilmiştir.

Kaynakça

Baltacı, C., ve Eke, E. (2012). Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisine Yönelik Seçmen Algısı: Isparta Örnek Olayı. *Journal of Alanya Faculty of Business/Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 4*(1).

Bayraktaroğlu, M. A., ve Çeliker, M. (2011). Lider İmajının Yaratılmasında Fotoğrafın İşlevi, ART-E Dergisi, Sayı 7.

Berger, J. (1986). O Ana Adanmış, çev. Yurdanur Salman, Müge Gürsoy, Metis Yayınları, İstanbul.

Çabuk, M. (2018). İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Halklarına Yönelik Propaganda Gazeteleri. *History Studies (13094688), 10(3).*

Danacıoğlu, E., (2001). Geçmişin İzleri. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Domenach, J M., (2003). Politika ve Propaganda, Çev.Tahsin Yücel, Varlık Yayınları, İstanbul.

Fishwick, M. (2014). *Popular Culture In a New Age*. Routledge.

Hall, S. (2005). Kodlama, Kod Açımlama. *Medya ve İzleyici*, s.85-97.

http://www.gazete2023.com/gundem/erdogan-obama-dan-makas-aldi-mi-h45428.html

https://www.birgun.net/haber-detay/propaganda-ve-fotograf-15766.html)

https://www.sabah.com.tr/gundem/2017/10/15/o-fotografin-hikayesi

https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/aug/06/obama-baseball-bat-turkey

Jensen, K. B., ve Rosengren, K. E. (2005). İzleyicinin Peşindeki Beş Gelenek. *Medya ve İzleyici*, s.55-83.

Liesbet, V. Z. (2014). Medyada Feminist Yaklaşımlar. *Medya Kültür Siyaset*, Pharmakon Yayınevi, Ankara, s.365-399.

Oskay, Ü. (2014). İletişim'in ABC'si. İnkılap Yayınları. İstanbul.

Qualter, T. H. (1980). Propaganda teorisi ve propagandanın gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *35*(01).

Yavuz, Ş. (2005). *Medya ve İzleyici: Bitmeyen Tartışma*. Vadi Yayınları, İstanbul.

Yaykın, M. (2009). Fotoğraf İdeolojisi, Algıda Gerçeğin Bozulumu. Kalkedon Yayıncılık, İstanbul.

Yaylagül, L. (2008). Kitle İletişim Kuramları. Dipnot Yayınları, Ankara.

CEMAL KAŞIKÇI CİNAYETİ SÜRECİNDE YENİ MEDYADA IRKÇI NEFRET SÖYLEMLERİ /

Cem YÜCETÜRK – Yusuf Bahadır KESKİN

(Öğr. Gör.; Amasya Üniversitesi)

1. Giriş

Jamal Khashoggi veya ülkemizde yaklaşık 6 aydır gündemi işgal eden şekliyle Cemal Kaşıkçı. Uzun yıllar Suudi Arabistan'ın özellikle basın alanında önemli devlet kademelerinde üst düzeyde görev almış gazeteci… Ülkesindeki görevlerinde Suudi hanedanının hoşuna gitmeyen 'demokrasi övgüleri ve mutlak monarşi eleştirileri' nedeniyle 2017'de ABD'ye gitmek zorunda kalmıştır. ABD'de yayımladığı yazılarında da sürekli olarak Suudi Arabistan'ın demokratikleşmesi söylemleri, Yemen'deki sivillere yönelik saldırıları ve Katar ablukasını eleştirmesi ve Müslüman Kardeşlerle olduğu iddia edilen dirsek temasından ötürü Kaşıkçı'nın, Veliaht Prens Muhammed bin Salman'ın hedefinde olduğu iddiası gündemde geniş yer tutmuştur (https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-45802903, 14.04 .2019 tarihinde erişildi). 2 Ekim 2019'da nikâh işlemleri için Amerika'dan geldiği Suudi Arabistan'ın İstanbul Başkonsolosluğu'na girdikten sonra Kaşıkçı'dan bir daha haber alınamamıştır. Nişanlısının ihbarını müteakiben yapılan kriminal araştırmalar sonucunda, Suudi gazetecinin diplomatik misyona girdikten sonra, Riyad'dan gelmiş olan devlet görevlileri tarafından katledildiği ortaya çıkmıştır (https://www. theguardian. com/ world/2018/oct/21/death-of-dissident-jamal-khashog gi-mohammed-bin-salman, 14.04.2019 tarihinde erişildi).

Tarihte belki de ilk defa başka bir ülkenin diplomatik misyonunda vatandaşı olan bir gazetecinin öldürülmesi doğal olarak tüm dünyada çok ciddi yankı uyandırmıştır. Olayın Türkiye topraklarında gerçekleşmesi ve ciddi bir insan hakları ihlali olması hem diplomatik hem de bireysel olarak yoğun tepki çekmiş, bununla birlikte özellikle sosyal medyada ağır eleştirilere uğramıştır. Bu noktada yorumlar eleştirinin de ötesine geçmiş ve yeni medya kullanıcılarının ırkçılık temelli nefret söylemlerini sıklıkla dile getirdikleri görülmüştür.

2. Nefret Söylemi Kavramı ve Yeni Medya

Nefret söylemi, temel insan haklarına önemli bir tehdit oluşturmaktadır ve temelde bir insan hakları ihlalidir. Bununla birlikte nefret söylemi hakkında genel bir uzlaşı ve netlik bulunmamaktadır. Nefret söyleminin nerede başladığı ya da bittiği hakkında genel bir yargı bulunmamaktadır. Nefret söylemi, tanımı ve sınırları içinde muğlaklık barındırsa da bu onun önemini, gücünü ve etkisini azaltmamaktadır. Aslında nefret söylemi gücünü bu muğlaklığından almaktadır. Bu tanımsal ve sınırsal muğlaklık, nefret

söyleminde bulunanların hukuksal korunmalarını olanaklı kılarak kendilerini koruma altına almalarına neden olmakta ve düşünce özgürlüğünü önemsizleştirmektedir. Bu nedenlerle nefret söylemleri muğlaklıklar içerisinde yaygınlaşarak, güçlü bir ideolojik ve söylemsel savaş aracı olarak, görülen hedefi vurmak için kullanılmaktadır. Yani nefret söyleminin sahip olduğu tanımsal ve sınırsal belirsizlik ne kadar fazla olursa aslında o kadar güçlü olabilmektedir. Bu durum nefret söylemini kullananların hukuksal olarak korunmasını mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla düşünce özgürlüğü kavramı önemsizleşmekte ve nefret söylemi meşrulaşmaktadır. Bu tarz söylemlerde bulunan kişilerin kendilerini koruma altına almalarının yolu da açılmaktadır. (Keyman, 2013:9).

Nefret söylemi, bünyesinde fazlasıyla abartı barındırmakta ve abartı taşıyan önyargılardan oluşmaktadır (Post, 2009:123). Nefret söylemi "bir kişi ya da grubu ırkı, cinsiyeti, yaşı, etnisitesi, milliyeti, dini, cinsel yönelimi, cinsel kimliği, engelliliği, ahlaki ya da politik görüşleri, sosyoekonomik sınıfı, mesleği ya da görünüşü (boy, kilo veya saç rengi gibi), zihinsel kapasitesi ve benzeri herhangi bir özelliği nedeniyle küçük düşürmeye, yıldırmaya ve onlara karşı şiddet veya önyargıyı kışkırtmaya niyet eden söylemleri" ifade etmek için kullanılmaktadır (Pankowski, 2007:1).

Nefret söylemi, hedef grubun üyelerinin onurlarını da çiğneyerek, toplumun sorumlu üyeleri olarak yaşama kapasitelerini reddederek ve onların bireyselliklerini ve farklılıklarını, ilgili ırksal, etnik veya dini grubun homojen örneklerine indirgeyerek göz ardı ederek ihlal eder (Hertz ve Molnar, 2012:42).

Yeni medyada ise gündem yine çoğunlukla geleneksel medya mecralarında yer alan içeriklere göre şekillenmektedir. Yeni medya uygulamaları iktidarın dahil olmadığı ve herkesin içerik üretme özgürlüğünün bulunduğu bir mecra olsa bile geleneksel medyada yer alan haberlere göre gündem değişebilir. Bireysel kullanıcıların kendi gündemlerinden daha fazla geleneksel medya gündemi ile karşılaşılabilir; ancak kimi zaman bu bireysel kullanıcıların ürettikleri içerikler tam tersi geleneksel medya gündemini oluşturabilir. İktidarın dahil olmadığı bir ortamda nefret söyleminin olmayacağı düşüncesi de gerçekçi değildir. Zira günümüzde birçok sosyal medya mecrasında kullanıcılar her konuda her türlü nefret söylemini yeniden üretebilmektedir. Hatta geleneksel medyada olduğu gibi devlet denetiminden ve sansürden nispeten uzak bir ortam olduğu kabul edilirse nefret söylemlerinin çok daha yaygın olduğu söylenebilir.

Yeni medyada genellikle içerikleri kullanıcıların kendisi üretmektedir. Dolayısıyla bu çeşitli yapı toplumun genelini yansıtabilmesi açısından geleneksel medyaya göre daha avantajlı bir durumdadır. Yeni medyada en aykırı fikirlerden, herhangi bir bireyin gözlem ve düşüncelerine kadar her türlü farklı fikre erişmek olanaklı olduğu gibi geleneksel medya aracılığı

ile aktarılan hâkim ideolojiye dair izlerle de karşılaşılabilir. Bu açıdan bakıldığında yeni medya, nefret söyleminin ilk olarak üretildiği alan değildir. Nefret söylemi öncelikle bizzat toplumun kendisi tarafından sosyolojik, kültürel ve politik yapısı, geçmişi, örf ve adetleri etrafında yaratılır. Yeni medya teknolojilerinin bu noktada katkısı ise nefret söyleminin yaygınlaşmasına imkân veren yeni araçlar ortaya çıkarması ve söz konusu ifadelerin gün geçtikçe gelişmekte olan teknolojisi ile üretmeye devam etmesidir (Vardal, 2015:140-141).

Yeni medya mecralarında yaratılan ve dolaşıma sokulan nefret söylemleri ile alakalı belki de en sıkıntılı konu, aşırı ve aykırı düşüncelere sahip olmayan insanlar tarafından da farkında bile olmadan kabul edilebilmesidir. Birey, toplumsal hayatın hemen hemen her alanında olduğu gibi yeni medyada da bir topluluğa aidiyetini ispat etmek için diğerlerini ötekileştirmek durumunda bırakılabilir. Bir süre sonra nefret söylemi barındıran içerikler insanların gözünde sıradan ve normal bir görünüşe sahip olurlar (Vardal, 2015:141).

3. Yöntem

Bu çalışmada Cemal Kaşıkçı cinayeti ile ilgili yeni medyada yer alan içerikler incelenmiştir. Bu amaçla öncelikte Ekşisözlük'te Cemal Kaşıkçı cinayeti ile ilgili olarak açılmış olan "Cemal Kaşıkçı'nın konsoloslukta öldürülmesi" başlığı altında yer alan içerikler tespit edilmiş ve bunlar içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. 06.10.2018 tarihinde açılan başlıkta 408 içerik paylaşılmıştır. Bunun yanı sıra "cemal kaşıkçı" başlığında ise kaçırıldığına dair haberlerin çıktığı 03.10.2018'ne kadar yalnızca bir içerik paylaşılmışken, bu tarihten sonra 428 içerik paylaşıldığı tespit edilmiştir. "Cemal Kaşıkçı'nın konsoloslukta öldürülmesi" başlığındaki içeriklerin 120 tanesinde nefret söylemi tespit edilmiştir. Bu tespit edilen nefret söylemleri kategorilere ayrılmıştır. Bu olay ile ilgili inceleme yapılırken Çınar'ın (2013:144), "Habercilik ve Nefret Söylemi" adlı çalışmasında uyguladığı kategorizasyon dikkate alınmıştır. Bu bağlamda nefret söylemlerinin yer alış biçimleri şu şekilde kategorilere ayrılmıştır:

▪ *Abartma / Çarpıtma*: Bir kişiden ya da olaydan yola çıkarak bir gruba yöneltilen olumsuz genellemeler, çarpıtmalar ve olumsuz göndermeleri içerir.

▪ *Küfür / Hakaret*: Bir grup hakkında doğrudan küfür veya hakaret içeren ifadeler.

▪ *Düşmanlık / Savaş Söylemi*: Bir grup hakkında düşmanca ve savaşı çağrıştıran söylemler

▪ *Doğal Kimlik Öğesini Nefret Aşağılama Unsuru Olarak Kullanma*: Doğal kimlik ögesinin nefret, aşağılama unsuru olarak kullanıldığı ifadeler.

İçerikleri belirtilen kategoriler ile ele almak nefret söyleminin yorumlarda ne şekilde yer aldığının görülebilmesi açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

4. Bulgular

İncelenen içeriklerde yer alan nefret söylemlerinin kategorilerini açıklamak adına Tablo 1'de kategorilere birer örnek verilmiştir. Bununla birlikte paylaşılan yorumların bir kısmının aynı anda birden fazla kategoriye dahil edilebileceğini de belirtmek gereklidir. İçeriklerde yer alan küfürler ve yazım hatalarına müdahale edilmemiştir.

Abartma / Çarpıtma
bu korkunç olay aracılığıyla vahabi suudi arabistan bir kez daha ne bok olduğunu dünyaya ıspatladı. bunların peşinde koşan içimizdeki alevilik ve tasavvuf düşmanı vahabilerin de ipliği açığa çıkacak görürsünüz...
Küfür / Hakaret
parçalara bölünüp, konsolosluktan çıkarılırken ki görüntüleri ortamlara düşmüştür. aq vahşi arapları, iğrenç yaratıklar.
Düşmanlık / Savaş Söylemi
kesinleştiği takdirde diplomatik ilişkilerin kesilmesi ve türkiye'ye gelen her suudi vatandaşının potansiyel katil muamelesi görmesi gereken eylem.
Doğal Kimlik Öğesini Nefret Aşağılama Unsuru Olarak Kullanma
büyük bir skandaldır. karaktersiz suudların bazılarını bu konuda twitter üzerinde öyle bir göt ediyorum ki aklınız şaşar. ne de olsa kalleşlik ata sporu adamların.

Cemal Kaşıkçı cinayeti ile ilgili paylaşılan içerikler incelendiğinde yorumların yaklaşık dörtte birinde nefret söylemi olduğu tespit edilmiştir. Bu yorumların dışında genellikle bu olayın Türkiye sınırları içinde gerçekleşmesine yönelik tepkilerin sayısı da dikkat çekici seviyede olduğu belirtilmelidir. Bu bağlamda içeriklerde Türkiye – Suudi Arabistan ilişkilerine yönelik eleştiriler sıklıkla yer almaktadır. Bununla birlikte yorumlarda görüldüğü üzere nefret söylemlerinin ortak özelliklerinin Arap toplumuna yönelik genellemelerden oluştuğu söylenebilir. Tablo 2'de ilgili başlıkta yer alan nefret söylemlerinin kategorizasyonu yer almaktadır.

Tablo 2: Cemal Kaşıkçı'nın konsoloslukta öldürülmesi" Başlığındaki İçeriklerin Kategorileri

Kategoriler	İçerik Sayısı
Abartma / Çarpıtma	40
Küfür / Hakaret	46
Düşmanlık / Savaş Söylemi	16
Doğal Kimlik Öğesini Nefret Aşağılama Unsuru Olarak Kullanma	18
Toplam	120

Tablo 2'ye bakıldığında en fazla kullanılan kategorinin küfür/hakaret kategorisi olduğu görülmektedir. Bunun en önemli sebepleri yeni medya ortamlarının denetimden nispeten daha uzak bir alan olması ve kullanıcı

kimliklerinin anonim olmasıdır. İkinci olarak en fazla abartma/çarpıtma kategorisi dikkat çekmektedir. Bu kategoride yorumlar genellikle cinayet olayından hareketle Arap toplumuna ve coğrafyasına yönelik olumsuz genellemeleri kapsamaktadır. Düşmanlık/savaş söylemi kategorisinde ise Araplara yönelik tehdit içeren söylemler yer almaktadır. Son olarak doğal kimlik ögesini nefret unsuru olarak kullanma kategorisi ise yaşanmış olumsuz tarihsel olayların tüm sebebinin yalnızca Arap olmakla ilişkilendirildiği içeriklerden oluşmaktadır.

5. Sonuç

Yeni medya teknolojilerinin etkisi ekonomiden, bilime, siyasetten toplumsal yaşam pratiklerine kadar hayatımızın her alanında hissedilmektedir. Teknoloji bugün çok daha demokratik ve kitlesel bir araç haline gelmiştir. İfade özgürlüğü ve demokratikleşme anlamında yeni iletişim teknolojilerinin faydalarını belirtmenin yanında kimi kamusal sorunları da daha görünür hale getirdiği yadsınamayacak bir gerçektir. Bu sorunlardan birisi de internet kullanıcıları tarafından sürekli olarak dolaşıma sokulan nefret söylemleridir. Geleneksel medyada yer alan haberlerde başlayan nefret söylemleri yeni medya araçlarındaki kullanıcı yorumları ile daha da fazla göz önünde olmaya başlamıştır.

Son yıllarda özellikle ülkemizde ve Avrupa'da yaşanmakta olan mülteci krizinin etkilerini hem geleneksel medyada hem de yeni medya araçlarında görülmektedir. Bu süreçte Arap ırkına yönelik ortaya çıkan söylemlerde nefret içeren ifadelere sıklıkla rastlamak mümkündür. Mültecilerin entegrasyonu konusunda yaşanan her olumsuz örnek genellemeler yapılarak tüm mültecileri ve Arapları tehdit unsuru olarak görülmesine yol açmaktadır. Araştırma kapsamında incelenen Cemal Kaşıkçı cinayetinde de benzer şekilde geleneksel medyanın da etkisi ile yaşanan olaylar tüm Araplara genelleme yapılarak birçok şekilde nefret söylemine başvurulduğu gözlemlenmiştir. Araplara yönelik küfür ve hakaretlerin yanında en çok kullanılan nefret söylemi ifadelerinden birisi de "bedeviler" ifadesidir. TDK bedevi kelimesini "Çölde, çadırda yaşayan göçebe" olarak tanımlamıştır (TDK, 2019). Bedeviler kısmen yabani ve modern yaşam tarzına uzak yapıları sebebi ile aşağılayıcı bir ifade olarak kullanılmaktadır. Dış dünya ile pek bir iletişimi olmayan ve muhtemelen bu tartışmalarda isimlerinin geçtiğinden bile haberi olmayacak olan bir grup insanın olumsuz bir genellemenin öznesi olması tartışılması gereken bir olaydır. Bunun yanı sıra öldürülen Cemal Kaşıkçı'nın bir Arap olması ve dolayısıyla bu olumsuz genellemelerden nasibini alması da talihsiz bir çelişkidir.

Araplara yönelik nefret söylemlerinin bir başka sebebi olarak ise son yıllarda özellikle Karadeniz yaylarında ve İstanbul'da Arap turistlerin yoğun olarak bulunması olduğu söylenebilir. Ülkemizdeki haber sitelerinde Arap turistler ile ilgili birçok içerik bulunmaktadır. İncelenen haberlerde

kullanıcıların büyük bir kısmının Arap turistlere yönelik olumsuz yargılara sahip olduğu gözlemlenmiştir. Hatta bu olumsuz yorumların da çoğunun nefret söylemi olarak adlandırılan ırkçı, ayrımcı ve ötekileştirici bir dile sahip olduğu görülmüştür. Bu durum Arap turistlere yönelik olumsuz algının yalnızca toplumun belli bir kesiminde olmadığı söylenebilir. Yaşadığı coğrafya, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi görüşleri ne olursa olsun Türk toplumunda Araplara olumsuz bir algının oluştuğu belirtilebilir.

Irkçı nefret söylemleri çoğu zaman medya aracılığı ile popülerleşme zemini bulan kültürel ürünler içinde yaygınlaşma olanağı bulur. Medyanın nefret söylemini popüler kültürle harmanlayarak aktarması ve şekillendirmesiyle bu ırkçı ifadeler gündelik durumların içinde sıradanlaşan, yinelenen bir hale bürünür (Doğanay, 2013:155). Bu açıdan bakıldığında Türk dizi ve filmlerinde geçmişten günümüze görülen Arap kimliğinin olumsuz yansımaları da nefret söylemi ifadelerinin altında yatan sebeplerden birisi olarak görülebilir.

Araplara yönelik bu tarz söylemlerin bir diğer sebebi de tarihsel nedenler olduğu söylenebilir. Osmanlı hanedanınca uzun yıllar himaye edilen ve 'kavm-i necib' olarak iltimas gösterilen Arapların bazı kabilelerinin 19. Yüzyılda Türklere karşı İngilizler ile işbirliği yapıp Osmanlı'dan bağımsızlığını ilan etmesi ve bunun Cumhuriyet döneminde uzun yıllar şiddetle empoze edilmesi Türk toplumunda Araplara yönelik bir önyargı oluşmasına yol açmıştır. Bu durum araştırmada incelenen yorumlarda da göze çarpmaktadır.

Konu ile ilgili geçmişte yapılan akademik araştırmalar doğrultusunda nefret söylemlerinin azaltılmasını sağlamak için bu söylemlerin kaynağının araştırılması gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra nefret söylemi ile mücadele konusunda medya okuryazarlığı ve yeni medya okuryazarlığı eğitiminin ortaöğretim düzeyinden başlayacak şekilde uygun pedagojik formatlarda ders olarak okutulması ve bu sayede insanların medya metinlerine karşı eleştirel yaklaşmasının sağlanması önemlidir.

Kaynakça

Çınar, M: (2013). "Habercilik ve Nefret Söylemi." Medya ve Nefret Söylemi Kavramlar Mecralar Tartışmalar. Ed: Mahmut Çınar, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul, s.137-155.

Doğanay, Ü. (2013). Irkçılığın İzini Satır Aralarında Sürmek: Popüler Kültür Ürünlerinde Irkçı Söylemlerin Yaygınlaşma Biçimleri. *Medya ve Nefret Söylemi*, Ed: Mahmut Çınar, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul, s.155-175.

Hertz M., Molnar P. (2012). The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Responses, Cambridge University Press, Londra.

https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-45802903, (14.04.2019 tarihinde erişildi).

https://www.theguardian.com/world/2018/oct/21/death-of-dissident-jamal-khashog gi-mohammed-bin-salman, (14.04.2019 tarihinde erişildi).

Keyman, E. F. (2013). Nefret Söylemi, Nefret Suçu, Demokrasi ve Birlikte Yaşama: Türkiye Örneği, Medya ve Nefret Söylemi Kavramlar Mecralar Tartışmalar. Ed: Mahmut Çınar, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 7-15.

Pankowski, R. (2007). How to Understand and Confront Hate Speech. United for Intercultural Action, Oxford University Press, New York, s. 253-284.

Post, R. (2010). Hate Speech. In Extreme Speech and Democracy, Ed. Ivan Hare and James Weinstein, Oxford University Press. Oxford, s.123–138.

Vardal, Z. B. (2015), Nefret Söylemi ve Yeni Medya. Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2(1), s.132-156.

UÇURAN EBEVEYNLİK TUTUMUNUN ÇOCUK VE ERGEN RUH SAĞLIĞINA YANSIMALARI /

Zeynep SET

(Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Giriş

Popüler olarak helikopter ebeveynliği olarak adlandırılan fenomen, ebeveynlerinin çocuklarının hayatlarında aşırı bir şekilde yer alması anlamına gelir. Helikopter ebeveynlik kavramı psikoterapist Haim Ginott'un 1969 yılında küçük bir çocuğun annesini bu şekilde tanımlaması ile ortaya çıkmıştır. Helikopter ebeveynlerin en belirgin özellikleri çocuklarından yüksek başarı beklemeleri ve abartılı olarak çocuklarını hayatlarının yegâne ilgi odağı yapmalarıdır (Aktr., Yılmaz, 2019).

Günümüzde helikopter ebeveynlik en sorunlu ebeveynlik tutumlarından kabul edilmektedir. Son çeyrek yüzyılda her kültürde bu tutumun giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Özellikle sosyoekonomik düzeyi ortalamanın üzerinde olan ailelerde helikopter ebeveynlik tutumuna daha sık rastlanmaktadır (Kwon, Yoo ve De Gagne, 2017). Bu tutuma sahip ebeveynlerde en sık gözlenen davranışlar şunlardır: Her fırsatta çocuklarından söz etme, çocuğun her anını etkinliklerle doldurmaya çalışma, çocuğun yapabileceği işleri ve sorumlulukları onun yerine yapma, sorunları çocuğun yerine çözmeye çalışma, çocuğun okul hayatı ve problemleri ile öğretmene rahatsızlık verecek ölçüde ilgilenme (Aktr., Yılmaz, 2019).

Helikopter anne babalar hem başarı odaklıdır hem de çocuğun yaşamsal her anına müdahale etmektedir (Kwon, Yoo ve Bingham, 2016;). Çocuğun kendi inisiyatif ve istekleri bu ebeveynler tarafından ya çok az dikkate alınmakta ya da hiç dikkate alınmamaktadır (Aktr. , Yılmaz, 2019).

Helikopter ebeveyne sahip çocuklar, öfke nöbetleri, depresyon ve kaygı sorunlarını akranlarına oranla daha sık yaşamaktadır. Bununla birlikte bu çocuklarda psikosomatik rahatsızlıklara normal akranlarından daha sık rastlanmıştır (Aktr., Yılmaz, 2019). Sosyal yaşamda da seçim yapma ve karar verme güçlükleri, anne babadan farklılaşamama ve bağlanma sorunları anlamlı düzeyde daha sık gözlenmiştir (Aktr., Yılmaz, 2019). Pek çok çalışma bulgusu helikopter ebeveynlerin çocuklarının ileriki yaşamlarında daha fazla duygusal sorunlar yaşadıklarını göstermiştir (Aktr. , Yılmaz, 2019).

Uçuran Ebeveynlik Tutumu

Psikoterapist Haim Ginott'un 1969 yılında ortaya attığı bir kavram olan "Helikopter Ebeveyn", küçük bir çocuğun annesini bu şekilde tanımlaması

sonucu ortaya çıkmıştır (Akt. Yılmaz, 2019). Ebeveyn tutumları konusunda günümüzün en önemli sorunları arasında kabul edilen helikopter anne babaların en belirgin özelliği çocuklarından yüksek başarı beklemeleri ve abartılı olarak çocuklarını hayatlarının yegâne ilgi odağı yapmalarıdır (Odenweller, Booth-Butterfield ve Weber, 2014). Genellikle tek veya az çocuklu ailelerde gözlenen bu tutuma sahip anne babalar**,** sürekli çocuklarının bir şeylerini eksik yapmış olabilme ihtimali üzerine odaklandıklarından bu durumun sonucu olarak kaygı düzeyleri yüksektir (Aktr. , Yılmaz, 2019).

Helikopter ebeveyn tutumu son çeyrek yüzyılda her kültürde artış göstermekte ve bu duruma sosyoekonomik düzeyi ortalamanın üzerinde olan ailelerde daha sık rastlanmaktadır (Kwon, Yoo ve De Gagne, 2017). Asya ve Amerika toplumlarının karşılaştırılmasını içeren araştırmalarda bu fark belirgin şekilde gözlenmiştir (Aktr. , Yılmaz, 2019). Her fırsatta çocuklarından söz etme, çocuğun her anını etkinliklerle doldurmaya çalışma, çocuğun yapabileceği işleri ve sorumlulukları onun yerine yapma, sorunları çocuğun yerine çözmeye çalışma, çocuğun okul hayatı ve problemleri ile öğretmene rahatsızlık verecek ölçüde ilgilenme bu tutuma sahip ebeveynlerde en sık gözlenen davranışlardır. Helikopter anne babalar başarı odaklıdır ve çocuğun okul hayatı başta olmak üzere her anına müdahale etmektedir (Kwon, Yoo ve Bingham, 2016; Schiffrin ve Miriam, 2017). Bu ailelerde çocuğun kendi inisiyatif ve istekleri ya çok az dikkate alınmakta ya da hiç dikkate alınmamaktadır (. Dikkatle incelendiğinde helikopter anne babaların ebeveynlik davranışlarının altında kendi egoları bulunmaktadır (Odenweller vd., 2014).

Anne babaların çocukları ile ilgili konularda kullandıkları kelimeler de helikopter ebeveyn tutumuna sahip oldukları konusunda ip uçları içermektedir). Bu tür ebeveynler genellikle çocuklarının adına konuşmayı; "bugün çok çalıştık", "bugün biraz hastaydık" gibi, cümlelerinde çoğul özne kullanmayı tercih etmektedir (Aktr., Yılmaz, 2019).

Helikopter ebeveyne sahip çocuklar, öfke nöbetleri, depresyon ve kaygı sorunlarını akranlarına oranla daha sık yaşamaktadır (Aktr., Yılmaz, 2019). Bununla birlikte bu çocuklarda psikosomatik rahatsızlıklara normal akranlarından daha sık rastlanmıştır. Sosyal yaşamda da seçim yapma ve karar verme güçlükleri, anne babadan farklılaşamama ve bağlanma sorunları anlamlı düzeyde daha sık gözlenmiştir (Akt., Yılmaz, 2019).

Algılanan anne baba tutumları ölçülerek yetişkinler üzerinde yapılan araştırmalarda da çocukluğunda helikopter ebeveyn tutumu ile büyütülen bireylerde, daha fazla sağlık problemi (Aktr., Yılmaz, 2019; McGinley, 2018) gözlenmiştir. Araştırmacılar bu durumu helikopter ebeveynlerin çocuklarının sağlığı konusunda gereğinden fazla endişelenmelerine ve sağ-

lıklı çocuk büyütme kaygısı ile sağlıksız beslenme ve ilaç kullanma tutumlarına bağlamışlardır. Benzer bir araştırmada ise; helikopter anne babaya sahip bireylerin bencilliğe, egosantrik düşünceye narsis kişilik özelliğine daha yakın oldukları saptanmıştır (Findley ve Ojanen, 2013). Araştırmacılar bu durumu; çocuğun anne babalarından, "her şeye hakkı olduğu" mesajını alarak büyümeleri ile açıklamışlardır. Helikopter ebeveynin çocuklarının ileriki yaşamlarında daha fazla duygusal sorunlar yaşadıkları da rapor edilmiştir (Akt., Yılmaz 2019). Araştırmacılar bu durumu, helikopter ebeveynlerin çocuklarının duygularını yaşamaya da müdahale etmeleri ve bu durumun sonucu olarak çocukların duygularını kontrol etmeyi öğrenemeden büyümeleri ile açıklamışlardır (Akt., Yılmaz, 2019). Helikopter ebeveyn tutumu ile büyüyen çocukların yetişkin yaşamında "tolerans eşiğinin" de düşük olduğu gözlenmiştir (Ungar, 2009). Uyum sağlama (Aktr., Yılmaz, 2019), baş etme ve mücadele etme becerileri yeterince gelişmediği için küçük sorunlar karşısında bile büyük yıkımlar yaşayabilmektedirler (Ungar, 2009; McGinley, 2018). Yapılan bir araştırmada bu durumun, psikotik ilaçlar kullanma yatkınlığı ile ilişkili olduğu saptanmıştır. Aynı araştırmada bu bireylerin dinlenme ve eğlenme amaçlı ilaç kullanma alışkanlıklarının bulunduğu da rapor edilmiştir (Akt., Yılmaz 2019). Helikopter ebeveyn tutumu ile büyütülen çocukların yetişkinlikte hayatlarını kontrol etme ve yönetme konusunda da daha fazla zorluk çektikleri saptanmıştır (McGinley, 2018). Araştırmacılar bu durumu; helikopter ebeveynlerin çocuklarına yeterli serbest zaman fırsatı tanımamalarına, çocuğun çevresini gereğinden fazla sınırlandırmalarına ve zamanı kullanma konusunda söz hakkı vermemelerine bağlamışlardır. Benzer bir araştırmada (Akt., Yılmaz, 2019), helikopter ebeveynlerle büyümüş yetişkinlerin başarılı olmak için gereken zihinsel kontrol ve motivasyon düzeyleri de düşük bulunmuştur (Conover ve Daiute, 2017). Bu bireylerde işlerini erteleme eğilimine daha sık rastlanmış ve başarı için gereken girişimcilik ile motivasyon düzeylerinin, diğer ebeveyn tutumları ile büyütülen çocuklara kıyasla anlamlı düzeyde farklı olduğu gözlenmiştir.

Sonuç

Günümüzde en sorunlu ebeveynlik tutumu olarak kabul edilen helikopter ebeveyn tutumu, çocuk ve ergenlerin psikopatoloji üretmelerinde oldukça etkilidir. Bu tutumdaki ebeveynler: her fırsatta çocuklarından söz etme, çocuğun her anını etkinliklerle doldurmaya çalışma, çocuğun yapabileceği işleri ve sorumlulukları onun yerine yapma, sorunları çocuğun yerine çözmeye çalışma, çocuğun okul hayatı ve problemleri ile öğretmene rahatsızlık verecek ölçüde ilgilenme (Aktr. , Yılmaz, 2019) .

Araştırmalar, helikopter ebeveynlerin çocuklarının duygularını yaşamaya da müdahale ettiklerini ve bu durumun sonucu olarak çocukların duygularını kontrol etmeyi öğrenemeden yetişkinliğe geçtiklerini göstermektedir.

Bu tutumda ebeveyne sahip çocuklar, öfke nöbetleri, depresyon ve kaygı sorunlarını akranlarına oranla daha sık yaşamaktadır. Bununla birlikte bu çocuklarda psikosomatik rahatsızlıklara normal akranlarından daha sık rastlanmıştır (Aktr., Yılmaz, 2019). Sosyal yaşamda da seçim yapma ve karar verme güçlükleri, anne babadan farklılaşamama ve bağlanma sorunları anlamlı düzeyde daha sık gözlenmiştir (Aktr., Yılmaz, 2019). Pek çok çalışma bulgusu helikopter ebeveynlerin çocuklarının ileriki yaşamlarında daha fazla duygusal sorunlar yaşadıklarını göstermiştir (Aktr. , Yılmaz, 2019).

Kaynakça

Odenweller, K. G., Booth-Butterfield, M., & Weber, K. (2014) Investigating helicopter parenting, family environments, and relational outcomes for millennials, *Communication Studies, 65*(4), 407-425. https://doi.org/10.1080/10510974.2013.811434

Kalkan, M., & Odacı, H. (2007). Psikolojik doğum sırası & ana babaya bağlanma: Okul öncesi öğretmen adayları üzerine bir çalışma. *E-Journal of New World Sciences Academy Education Sciences, 5*(3), 810-819.

Stewart, A., Stewart, E. A., & Campbell, L. F. (2001). The relationship of psychological birth order to the family atmosphere and to personality. *The Journal of Individual Psychology, 57*(4), 42-60.

Kwon, KA., Yoo, G., & De Gagne, J.C. (2017). Does culture matter? A Qualitative inquiry of helicopter parenting in Korean American college students. *Journal of Child and Family Studies, 26*(7), 1979-1990. https://doi.org/10.1007/s10826-017-0694-8

Gui, T., & Koropeckyj-Cox, T. J. (2016). "I Am the Only Child of my Parents:" Perspectives on future elder care for parents among Chinese only-children living overseas. *Journal of Cross-Cultural Gerontology, 31*(3), 255-275. https://doi.org/10.1007/s10823-016-9295-z

Findley, D., & Ojanen, T. (2013). Agentic and communal goals in early adulthood: Associations with narcissism, empathy, and perceptions of self and others. *Self and Identity, 12,* 504–526. https://doi.org/10.1080/15298868.2012.694660

Conover, K., & Daiute, C. (2017). The process of self-regulation in adolescents: A Narrative approach. *Journal of Adolescence, 57,* 59-68. https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.03.006

McGinley, M. (2018). Can hovering hinder helping? Examining the joint effects of helicopter parenting and attachment on prosocial behaviors and empathy in emerging adults. *The Journal of Genetic Psychology*

Research and Theory on Human Development, *179*(2), 102-115. https://doi.org/10.1080/00221325.2018.1438985

Moilanen, K. L., & Manuel, M. L. (2017). Parenting, self-regulation and social competence with peers and romantic partners. *Journal of Applied Developmental Psychology*, *49*, 46–54. https://doi.org/10.1016/j.appdev.2017.02.003

Ungar, M. (2009) Overprotective parenting: Helping parents provide children the right amount of risk and responsibility. *The American Journal of Family Therapy*, *37*(3), 258-271. https://doi.org/10.1080/01926180802534247

PSİKOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN NEFRET VE KÖKENLERİ /

Zeynep SET – Rana Tibet SET

(Dr. Ör. Üyesi; Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi - Dokuz Eylül Üniversitesi)

Giriş

İnsan grupları arasındaki ilişkiler ne kadar yakınsa, birbirlerine düşmanlık gösterme olasılıkları o kadar artıyor. İnsanları birbirleri ile çatışmaya iten, farklılıkları değil ortak yanları oluyor. Freud'a dayanarak, içimizdeki şiddetin kaynağının asıl çıkışının "ben"in kendisinde olan bir korku olduğunu söyleyebiliriz. Çocukların ebeveynleri tarafından gündelik aşağılanmalarından tutun, şiddete ve kine dair tüm yaşantılar "öteki" dediğimiz yabancıdan nefret etme duygusunda ortaklık bulmaktadır. Öteki, insanlık dışı olma durumuna indirgenir. Kişi, diğerlerini küçümseyip, onlara eziyet ederek kendisini, arı olmama kuşkusundan kurtarır.

Nefret, karmaşık bir saldırganlık duygusudur. Nefretin bilişsel yönü kronik ve kararlıdır. Nefrette güçlü bir rasyonalizasyon, ego ve süperego işleyişinde buna karşılık gelen çarpıtmalar içeriği ile kendini gösterir. Nefret duygusu ile dolu bireyin temel amacı nesnesini yok etmektir.Nefret her zaman patolojik değildir. Nesnel, gerçek bir fiziksel ya da psikolojik yıkım tehlikesine, kişinin ve sevdiklerinin yaşamına yönelik tehditlere yanıt olarak nefret, tehlikeyi ortadan kaldırmayı hedefleyen öfkenin normal bir ardılıdır. Ne var ki , intikam hırsında olduğu gibi genellikle bilinç dışı güdülenmeler de işe karışarak nefreti yoğunlaştırır. Nefret kronik ve karakterolojik bir yatkınlık olduğunda, saldırganlık dürtüsünde bir psikopatolojiyi yansıtır.

Psikoloji Perspektifinden Nefret

Nefret, hastalıklı istek, büyük bir hoşnutsuzluk veya iğrenme, düşmanlık ve kötü niyetli olma olarak tanımlanır. Nefret etmenin eş anlamlıları iğrenme, tiksinme ve düşmanlığı ifade eder. Bebekken muhtaç ve çaresiz durumda olmak bizi ebeveynlerimize bağımlı kılar. Ruhsal yaşantımızı sürdürebilmemiz onların bize sevgi, kucaklama ve koruma sağlayacağına dair belli bir güven duymamızı gerektirir. Savunmasız olan hiçbir canlı, fiziksel ve ruhsal anlamda muhtaç olduğu insanların, onun ihtiyaçları karşısında kayıtsız ve soğuk kaldıklarının bilinciyle varlığını sürdüremez. Bu tür bir korku katlanılmaz hatta ölümcül olabilirdi. Kısaca çocuk olarak varlığımızı sürdürmemiz ebeveynlerimizle, gerçekten kayıtsız ve soğuk veya acımasız ve baskıcı olsalar bile, hatta özellikle öyle olduklarında uzlaşmamıza bağlıdır (Gruen, 2016). Bu çocuğun kendine özgü olanı, yabancı bir şey olarak bölmesi ile mümkündür. Çünkü çocuk ancak, anne- babasının

acımasızlığını kendi varlığına verilen bir tepki olarak yorumlayabilirse onları "sevgi dolu" addedebilir; anne- baba özünde iyidir, eğer kötü oldukları zamanlar bu bizim varsa bu bizim suçumuzdur. Böylece içimizde , olduğumuz gibi olmaktan duyduğumuz bir utanç büyür. Bunun sonucu olarak da çocuk, anne- babasının kendisine karşı sevgisiz tutumunu devralır. Kendisine özgü olanları reddederek potansiyel bir iç terör kaynağı haline getirir. Kendi duyguları, kendi ihtiyaçları, kendi algılama biçimi, anne-babasının kendisi için hayati önem taşıyan hamiliklerini esirgemelerine neden olabileceği için, varoluşu karşısında bir tehdit haline gelir. Bunun sonucu ise anne-babası ile özdeşleşmedir. Kendine özgü olan, yabancı bir şey olarak uzaklaştırılır; bunun yerine anne-babanın çocuk karşısındaki düşmanca tutumunu benimsenir.

Birey, kendine özgü olanı bastırır. Kendisine özgü olan değersiz, aptalca ve bayağı olduğu öğretildiği için, kendi görüşlerini, empatilerini, algılarını bir yana bırakırlar. Kendine özgü olan yabancı haline getirildiğinden, ondan utanır, bu nedenle onu kendinden kopartıp cezalandırmaya çalışır. İnsanlığımız böylece varlığımızı tehdit eden ve her yerde, hem kendi içimizde, hem başkalarında, mücadele edilip yok edilmesi gereken bir düşman halini alıyor.

Freud'a dayanarak, içimizdeki şiddetin kaynağının, çıktısının, ben'in kendisinde bulunan bir korku olduğunu söyleyebiliriz. İnsan gruplaşmaları arasındaki ilişkiler ne kadar yakınsa, birbirlerine düşmanlık gösterme olasılıkları o kadar artıyor. İnsanları birbiri ile çatışmaya iten, farklılıkları değil, ortak yanları oluyor. Burada özellikle bireyin kendi ben'ine kısmen ya da tamamen yabancılaşması; kendi ben'imizi korkumuzun sürekli kaynağı haline getiriyor.

Şiddete ve kine dair yaşanan olayların temelde ortak noktası ötekinden, "yabancıdan" nefret etme duygusudur. Öteki, insanlık dışı olma durumuna indirgenir. Kişi, diğerlerini küçümseyip onlara eziyet ederek kendisini, arı olmama kuşkusundan kurtarır. Arı olmamak veya lekeli olmamak böylece insan olanları, insan olmayanlardan ayırt eden bir özellik haline gelir. Algılama soyut bir düzeye aktarılır ve öteki artık bireysel insanlığı içinde görülmez olur, sadece bir grubun parçasıdır. Somut duyguları, görüşleri, davranış biçimleri görüş alanı dışına çıkar ve bunun yerine kişiliği tek bir özelliğe indirgenir:Bir gruba ait olmak. Bu şekilde bir soyutlama öteki ile empati düzeyinde bir ilişki kurulmasını olanaksız kılar.

Empati, tüm canlılar için temel bir yetidir. İnsaniyetsizlik ile aramızdaki sınır ve insanlığımızın özüdür. Aynı zamanda kendimiz olmanın da özüdür. Fakat kendimize dair olan, küçümsenir ve bize ait olmayan bir şey gibi bizden kopartılırsa, empati de özgür biçimde gelişemez. Başkalarının duygularını paylaşma yetimiz körelir.

Bireyin bu yabancılaşma sürecinin tohumları çocuklukta atılmaktadır. Toplumsallaştırılma denilen mücadelede çocuk, anne-babanın iradesine boyun eğme noktasına getirilmeli ve kendi ihtiyaçlarına ve hazzına göre davranması engellenmelidir. İhtilaf çıkması kaçınılmazdır ve bu ihtilaf, çocuğun iyiliği adına anne- babanın kararlılığı ile çözülür.

Çocuklar ve anne-babaları arasındaki ilişkilerin doğası, çocuğun "olgunlaşmamış" iradesini kabul ettirmesini engelleme amaçlı bir iktidar mücadelesinin yapısını taşır. Ama üstü örtülen, burada asıl amacın "uygarlaştırma" değil, iktidarın pekiştirilmiş olduğudur. Çocuğun bu şekilde yozlaştırılan toplumsallaştırılması, güçlülere boyun eğme dürtüsünün insan ruhunun derinliklerine kök salmasını gözetmelidir. Ama bu ancak, çocuğa ait olan ihtiyaçların, isteklerin ve duyguların susturulmasıyla mümkündür.

Freud (1918), kültürün temel görevinin, başkaları bundan zarar görmeden, çocuğun bu dürtülerinin önünü kesmek olduğu görüşündedir. Çocuk eğer ilksel dürtülerine bırakılırsa toplum için tehlike oluşturacağı görüşüne sahiptir.

Haarer'e (1941) göre bebekler ve küçük çocuklar, doyumsuzluk eğilimi içindedirler, ilgiyle şımartılmaya asla doymazlar ve bu da yetişkinler için elbette bir yüktür. "Bebekler doğaları gereği, vakit geçirmek ya da bir şey elde etmek için öfkeyle ve kesintisiz olarak ağlarlar. Uyum göstermek istemezler, büyükleri sınarlar, onlara direnirler. Çocuk, anneyi uygun bir biçimde yerine getirmesi gereken zor bir görevle karşı karşıya bırakırken, başına buyruk bir varlık, bir meydan okuyuş olarak tanımlanıyor.

Annenin çocuğa karşı sürdürdüğü mücadele, bazı anneler erkeklerin güç ve üstünlük mitine boyun eğdikleri için, babaların iradesini yansıtmaktadır. Bu şekilde, babaların içindeki yabancı kendi çocuklarına aktarılır. Kendine ait olana karşı duyulan nefret, ancak bu nefreti dışa vurarak kendilerini güçlü hisseden çocuklar ortaya çıkmaktadır. Kendine ait olanın yabancı denilerek reddedilmesi, bu şekilde elde edilmiş kişilik yapısını ayakta tutabilmek adına düşmanlar bulma gerekliliğini yaratır.

Bu sürecin sonuçları yıkıcıdır: İnsan yalnızca, kendisinin kurban durumuna getirilmiş olduğunu yadsımakla kalmaz, kurban konumunda oluşunun nedenlerini de kavrayamaz hale gelir. Aksine başkaları kurban durumuna sokularak süreç devam ettirilmelidir. İnsan kendi kurban ettiklerini görmediği sürece bu süreç devam eder. Bu görmezden gelinmelidir, yoksa her şeyin temelindeki eski terör yeniden canlanır.

Çocuk muhtaç ve çaresizdir. Hayatta kalması anne-babasıyla uzlaşmasına bağlıdır. Kurban durumunda oluşan yarattığı iç terör, işte bu nedenle derinden varoluşsaldır. İşimizi, sosyal konumumuzu veya sosyal rolümüzü kaybettiğimizde kişiliğimizin temelden sarsılabilmesinin nedeni budur.

Kendimize verdiğimiz değer esas olarak başarıya, statüye ve maddi kazanca dayanıyorsa, bu tür dışsal kazanımların kaybedilme ihtimalinin yanı sıra daha fazla özgürlük tehlikesi de varoluş karşısında bir tehdit olarak algılanır; çünkü çaresizlik, muhtaç olma durumu ve utanç temelinde yaşanan eski terör yeniden canlanır. İçsel çaresizlik ve eski terörden geçme baskısı o kadar büyük ki, birey buna karşı ancak enerjisini güçlendirerek direnebilir. Bu da iç terörün asıl tetikleyicisi olan kendiliğimizin dıştaki yabancılarda aranması ve bir mücadele başlatılmasıyla gerçekleşir.

Yabancı oluşumu ve dışlanması, bireyin en derinindekiyle, kendi kimliğiyle dolaysız bir ilişki içindedir.

Çocuk, anne-babanın beklentilerine cevap vermek için elinden geleni yapar. Bu sürecin özü anne ve baba ile özdeşleşmedir. Çocuğun kendisi olanın yerini, anne babanın yabancısı alır. Bu şekilde oluşuşmuş bir kimlik, kendi içsel süreçlerine değil, otoritenin iradesine yönelir. Katı kurallar ve itaat etme zorunluluğu, kurban konumunda olma duygusunu körüklemektedir.

Bireyde iç bütünlük önemli bir konudur. İç bütünlük geliştirebilen ve kimlik duygularını buna dayanarak oluşturan insanlar, aşırı hayal kırıklığı ve yoksunluk koşullarında bile kendilerine olan güvenleri ve inançlarını yitirmez. Öte yandan, pek çok kültür için tipik olan, korku verici bir otoriteyle bütünleşerek oluşturulan kimlik ise, sürekli olarak çözülme tehlikesi altındadır. Bu tür insanlar kendiliklerini ancak düşman imgeleri yaratarak destekleyebilmektedir.

İçsel yabancılık tarafından belirlenmiş bir kendilik, kendi içinde reddetme zorunluluğu hissettiği şeyi, kendi dışında bir yere yerleştirmek ve dolayısıyla mücadele etmek için sadece dış düşmanlar arar. İçsel kimlik referanslarına dayanan bir kendilik ise, ayakta durabilmek için düşman imgelerine gerek duymaz.

Sahte kimlik sorunu ancak, kendine ait olanı yabancı hale getiren, itaate dayalı bir gelişimin sonucu oluşur. Başka psikolojik kurallara göre, toplumsallaştırılması kendiliğinden vazgeçmesine bağlı olarak gerçekleşmiş bir kişinin, çocukluğunda kabul görmüş ve özgürce gelişebilmiş bir insan olarak yaşayacağı varsayılır. Sevgisiz ya da şımartan anne-babayla özdeşleşmek uğruna, kendine özgü olandan vazgeçmek zorunda kalan kişi, yaşamı boyunca farkına varmadığı bir iç terör tarafından, baskıcı olanı idealleştirmeye ve kendine ait olana yönelik olan sevgiyi nefrete dönüştürmeye itilir. Böylece sahici bir iç yaşamın var olma olanağı ortadan kalkar. Üstelik kişi, kendi acısını ve kendi incinmişliğini, kendisine yapılanlara karşı haklı bir tepki olarak benimseyemez. Yaşanan korku ve çaresizlik, anne-baba tarafından utanç veren bir yetersizlik olarak görüleceği baskısı altında inkar edilerek yabancılaşır. Çocuk kendi duygularını inkar etmeye zorlanmıştır; kendisini baskı altında tutanla, varlığı için yaşamsal önem taşıyan

arasındaki uzlaşma ancak böyle sağlanır. Böylece, sadece başkasında yansıtılan iç yaşam yabancılaşmış olmakla kalmaz, aynı zamanda, itiraf edilmesine izin verilmediği için katlanılan acının, baskı yapanla arasındaki bağa tutunmayı mümkün kılması için dışsallaştırılması da gerekir. Bunun bir sonucu olarak kişi, acıyı ötekinde aramakla kalmayıp, bu şekilde onu ele geçirip tahrik eder. Birey bu noktada kurban durumunda olma konumunu anlayamaz. Acısını, bundan dolayı kendisinden utandığı ve nefret ettiği içindir ki, kendi acısı olarak yaşama yeterliliğinde de değildir. Kendisi için yabancı hale gelmiş olan acıyı, daha ziyade başka bir insanda yaşama eğilimindedir. Bu yüzden kendisini bu utanç verici acıdan kurtarmak gayretiyle, bir yabancıyı bu acıdan dolayı cezalandıracak veya ona işkence edecektir. Böylece bir döngü oluşur: İnsan; bir zamanlar kendisinin cezalandırıldığı şeylerden ötürü yabancıyı cezalandırmaya başlar.

Öneriler

Nefretin engellenmesi, sevgiyi geliştiren her şeyin desteklenmesi ile mümkün görünmektedir. Bu en başta anneliğin, toplumsal ve ekonomik destek yoluyla kolaylaştırılmasının gerekli kıldığı söylenebilir. Çocukların gerçek bir kimlik geliştirebilmeleri için, kendine özgü olan o kendilik çekirdeğinin gelişimine olanak tanınmalıdır. Bireyin gerçek kendiliğinin mümkün olan en erken dönemden itibaren desteklenmesi gerekmektedir. Bireyin kimlik gelişimi eğer otoriteyle özdeşleşme temelinde oluşturulmuşsa, özgürlük korku verir. Bu durumda böyle insanlar, kendi içlerindeki kurbanı başkalarına şiddet uygulayarak gizlemeye çalışırlar.

Kaynakça

Gruen, A. (2016). *İçimizdeki Yabancı* (3. Baskı). İstanbul: Çitlenbik

Freud, S. (1918). *Das Tabu der Virginitat, Gesammelte Werke*, Cilt XII, Fischer: Frankfurt,1947

Gruen, A. (1980). *Maternal Rejection and Children's Intensity*. Confinia Psychiatrica, 23.

Haarer, J. (1941). *Die deutsche Mutter und ihr erstes Kind*. Lehmanns: Münih

ŞEHİT AİLELERİ VE GAZİLERİMİZİN MANEVİ BEKLENTİLERİ /

N. Sibel ÖZATLI - Oğuz Kerem GENCER

(Dr., Balıkesir Sırrı Yırcalı Anadolu Lisesi - Balıkesir Sırrı Yırcalı Anadolu Lisesi)

Giriş

Milli değer, bir ulusun kendine özgü saydığı ve sahip olmakla övündüğü toplumsal ve kültürel öğelerdir(TDK,2018). Türk milleti olarak dinî inançlar, vatan sevgisi, bayrak, millî marş, istiklal, gelenek ve görenekler, devlet ve millet büyükleri, tarihî kişilikler milli değerlerden bazılarıdır. Toplumun bütünlüğünün bozulmamasında milli değerlerin toplumu oluşturan bireyler arasındaki bağ oluşturmaları ve bu bağların sayısının artması büyük bir yer tutmaktadır. Dil, tarih, ortak kültür, bayrak gibi değerler aynı zamanda milleti temsil etmektedir. Bu bağlamda vatan yalnızca bir toprak parçası değil aynı zamanda özgürlüğü de ifade eden milli bir değerdir (Karaçanta, 2013).

Türkiye ve Dünya'da vatan savunmasında, savaşta görev alan güvenlik güçleri ve birçok vatandaş terör nedeniyle maddi ve/veya manevi zarara uğramaktadır. Güvenlik mensupları, yaşadıkları ülkede güvenliğin ve toprak bütünlüğünün sağlanması, o ülkede yaşayan vatandaşların refah ve mutluluğunun idame ettirilmesi uğrunda kendi canını feda etmeye hazırdırlar(Köleoğlu ve diğerleri, 2013).

Şehitlik ve gazilik, Türk milletinin her ferdi için vazgeçilmez bir anlam ve önem taşımaktadır. Tarihin her döneminde vatan sevgisini imandan sayan Türk milleti, vatan, millet, bayrak ve mukaddes değerler için savaşarak şehitlik ve gazilik onuruna erişmişlerdir. Bu sebeple Türk tarihinde ve kültüründe şehitlik ve gazilik şerefli bir rütbe, onurlu bir makam olarak kabul edilmiştir(Nurdoğan, 2018).

Türk Dil Kurumu tarafından şehitlik, kutsal bir ülkü veya inanç uğrunda ölen kimse; gazilik ise olağanüstü yararlıklar göstererek düşmanı yenen komutanlara devlet tarafından verilen onur unvanı ya da savaştan sağ olarak dönen kimse şeklinde tanımlanmaktadır(TDK, 2018).

Türk hukukunda "Gazilik" kavramı; 2847 sayılı Türkiye Emekli Subaylar, Emekli Astsubaylar, Harp Malulü Gaziler, Şehit Dul ve Yetimleri ile Muharip Gaziler Dernekleri Hakkında Kanun ile "Malul Gazi" (görevde, operasyonda ve terör sebebiyle gazi olanlar) ve 1005 sayılı İstiklal Madalyası Verilmiş Bulunanlara Vatani Hizmet Tertibinden Şeref Aylığı Bağlanması Hakkında Kanun ile "Muharip Gazi" (İstiklal, Kore ve Kıbrıs harbi

gazileri) olmak üzere temelde iki şekilde tanımlanmıştır. Ayrıca 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile "Harp Malulü" ve "Vazife Malulü" olmak üzere malullük kavramı tanımlanmıştır(Köleoğlu ve diğerleri, 2013).

Milli Savunma Bakanlığı Şehitlik Yönergesinin 2'nci Bölüm 8'inci maddesine göre; "Şehit personelin bekâr ise anne veya babasına (anne ve baba boşanmış ise her ikisine), evli ise ayrıca eşine şehadet belgesi verilir."(T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2018).

Malul gazilere ve şehit ailelerine sağlanan sosyal haklar ise şunlardır: Kurumsal sağlık hizmetleri, sosyal tazminat kapsamında ödemeler, sosyal güvenlik kurumunca yapılan ödemeler, gazi ve şehit çocuklarına yönelik eğitim destek hizmetleri, istihdam imkânları, konut kredisi ve konut tahsisi ve diğer sosyal haklardır(Başcıllar, 2017).

Ülkemizde ASALA, PKK, DHKP-C, TKP/ML Hizbullah, İBDA-C, el-Kaide, İŞİD (DEAŞ), FETÖ/PDY vb. terör örgütlerinin saldırılarında canını veya bir organını kaybedenlerin sayısı Emniyet Genel Müdürlüğü ve Milli Savunma Bakanlığı verilerine göre 7918 asker ve güvenlik görevlisi ile 6741 sivil vatandaş olmak üzere toplam 14659'dur(Sarı, 2018). Balıkesir kütüğüne kayıtlı yakınları yaşayan 513 şehit ve 1196 gazi bulunmaktadır. Terör, hem güvensizlik hissini tahrik ettiğinden genel anlamda ülkemiz için büyük bir travma yaratmakta, hem de özelde terör eylemlerinde şehit ailelerine üstesinden gelinmesi oldukça zor maddi-manevi sıkıntılar yüklemektedir. Sadece yaşayanlar açısından değil, geride kalan daha doğmamış yetimlerin psikolojik yapıları da bu süreçten etkilenmektedir. Hayallerin, geleceğe dair umutların, yaşama dair her şeyin sekteye uğraması aileler üzerinde psikolojik bir baskı oluşturmaktadır. Aileler bu travmatik durumu üzerinden atamamakta, dahası terör olaylarının devam etmesi, sürekli şehit haberlerinin gelmesi, yaşanan stres ve kaygıyı yeniden üretmektedir. Bu da onların yaşamını güçleştirmektedir (Sarı, 2018).

Şehit aileleri ve gaziler yaşadıkları acıyı unutmasalar da belirli bir süre sonra hayatın devam ettiğini kabul eder. Zamanla kutsal bir dava uğruna evladın, eşin veya kardeşin şehit ya da gazi olduğu fikri zihinlere işlenir. Böylece aile bireylerinin yaşadığı acı manevi değerlerle desteklenerek bireylerin yaşama tutunmaları sağlanır. Şehit aileleri ve gazilerimizin yaşadığı bu büyük acıyı azaltmak için toplumsal desteğe ihtiyaçları vardır. Ailelere bireysel ya da toplumsal olarak destek sağlamak ve onların beklentilerini karşılaşmak sorumluluklarımız arasında yer almaktadır. Milli değerlerinin farkında olan Türk halkı maddi/manevi her anlamda aile bireylerine destek olmaya çalışmaktadır.

Araştırmalarda şehitlik ve gazilik kavramlarının yüksek manevi ve psikolojik şuura dayanması nedeniyle bu bilince sahip insanlar ve onların ailelerine karşı görev ve sorumluluklar sadece maddi olarak giderilmesinin yetersiz olduğu belirtilmiştir. Özellikle sosyal hayatta manevi olarak desteklenmeleri için toplum içinde gazi ve şehit aileleri ile ilgili farkındalığı arttırıcı projelere ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir(Köleoğlu ve diğerleri, 2013).

Çalışmamızın konusu; şehit aileleri ve gazilerimizin yakın çevreleri, toplum ve devletten manevi beklentilerini tespit etmektir. Yaptığımız kaynak taramalarında şehit aileleri ve gazilerimizin psikolojileri, sosyal destek, yaşam kaliteleri ve onlara yönelik yapılan sosyal hizmet uygulamalarına yönelik araştırma çalışmaları bulunmuştur. Ancak özellikle şehit aileleri ve gazilerimizin manevi anlamda desteklenmeleri ve beklentileri ile ilgili herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışma ile bu güzide insanların manevi olarak desteklenmesi için tüm bireylerde bir farkındalık uyandıracağı ve bu eksikliğe çözüm getireceğini düşünmekteyiz.

Amaç

Şehit aileleri ve gaziler için devlet tarafından çeşitli sosyal haklar sağlanmaktadır. Şehit aileleri ve gaziler için gerçekleştirilen bu uygulamaların temelinde bireylerin zor günlerinde onlara manevi destek vermek, yaşadıkları olumsuz olayların sonucunda toplumsal hayata en kısa sürede adapte olmalarını sağlamak, olumsuz koşulların getirebileceği ekonomik sıkıntıları önlemek ve duyulan minneti göstermek oluşturmaktadır. Ancak gerçekleştirilen bu uygulamaların işlevselliği ve yeterliliği bilinmemekle beraber bireylerin beklentilerinin ne olduğu konusunda soru işaretleri bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızın amacı şehit aileleri ve gazilerimizin devletten, toplumdan ve yakın çevrelerinden beklentilerini ortaya çıkarmaktır.

Problem ve Alt Problemler

Çalışmamızın problem cümlesi şöyledir: Balıkesir ilinde yaşayan şehit aileleri ve gazilerimizin toplumdan, yakın çevrelerinden ve devletten manevi beklentileri nelerdir?

Araştırma problemi doğrultusunda şu alt problemlere cevap bulunması amaçlanmıştır:

1- Şehit aileleri ve gazilerimizin, yaş, cinsiyet, yakınlık derecesi, nerede/ hangi tarihte gazi/şehit olduğu, görevi, statüsü, medeni durumu, ekonomik durumu, mesleği, eğitim durumu, evlilik süresi, yaşam durumu, iş hakkından yararlanma durumu, sigara içme durumu, psikiyatrik tanı ve tedavi alma durumu, psikolojik danışmalık alma durumunu içeren sosyodemografik özellikleri nelerdir?

2- Yakın çevre ve toplumdan beklentileri nelerdir?

3- Toplumdan kendinizi dışlanmış hissediyor musunuz? Neden?

4- Toplumun size yaklaşımını nasıl buluyorsunuz?

5- Kamu kurum ve kuruluşlarından maddi/ manevi beklentileriniz nelerdir?

Sayıltılar

Verilerin toplanması esnasında görüşme yapılan bireylerin, gerçek düşüncelerini yansıtan, içten ve samimi cevaplar verdikleri varsayılmaktadır.

Sınırlılıklar

Çalışma Balıkesir ilinde yaşayan görüşme talebimiz kabul eden şehit yakınları ve gazilerle sınırlıdır.

Materyal ve Yöntem

Araştırma Deseni

Çalışmada betimsel araştırma deseni kullanılmıştır. Betimsel araştırma, mevcut durumu veya geçmişten gelen sorunları inceleyen yöntemdir. Mevcut durumun değerlendirmesi yapılır. Nitel araştırmalarda en sık kullanılan görüşme, veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Görüşmenin etkili ve verimli bir veri toplama yöntemi olarak kullanılabilmesi için bu yöntemin temel özelliklerini, güçlü ve zayıf yönlerini iyi anlamak, nitel veriye ulaşmayı kolaylaştıracak bir görüşme formu hazırlamada ve görüşmeyi gerçekleştirme sürecinde dikkate alınması önerilen ilkeleri özümseyerek işe koşmak gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Çalışmada görüşme çeşitlerinden, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu teknikte görüşmeci önceden hazırladığı konu veya alanlara sadık kalarak, hem önceden hazırlanmış soruları sorma, hem de bu sorular konusunda daha ayrıntılı bilgi alma amacıyla ek sorular sorma özgürlüğüne sahiptir. Sorular veya konuların belirli bir öncelik sırasına konması zorunlu değildir. Görüşme formu, araştırma problemi ile ilgili tüm boyutların ve soruların kapsanmasının güvence altına almak için geliştirilmiş bir yöntemdir. Görüşmeci, görüşme sırasında soruların cümle yapısını ve sırasını değiştirebilir, bazı konuların ayrıntısına girebilir veya daha çok sohbet tarzı bir yöntem benimseyebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Yarı yapılandırılmış görüşmeler katılımcının algıladığı dünyayı kendi düşünceleriyle anlatmasını sağlar. Bu dünyaya ulaşmak için sorularınız çoğunlukla açık uçlu olmalıdır (Merriam, 2013).

Çalışma Grubu

Çalışmanın evreni Balıkesir ilinde yaşayan şehit yakınları ve malul gazilerdir. Balıkesir il merkezinde yaşayan görüşmeyi kabul eden 15 gazi, 1 gazi yakını ve 14 şehit yakını ile görüşme gerçekleştirilmiştir. 2 gazi ve 3 şehit yakını (2 anne, 1 eş) ile görüşmelere başlanmış ama 5.soruda duygusal anların yaşanması nedeniyle görüşmeler tamamlanamamıştır. Bu nedenle örneklem, 11 şehit yakını, 1 gazi yakını ve 13 malul gaziden oluşmaktadır.

Çalışmanın Etik Yönü

Çalışmanın uygulanabilmesi için örnekleme alınan bireylere çalışmanın amacı açıklanmış, veri toplama aracı tanıtılmış ve sözlü olarak izinleri alınmıştır. Çalışmaya katılmayı kabul eden bireyler örnekleme dâhil edilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu 2 bölümde oluşmaktadır:

1. Bölüm: Görüşmeye katılanların yaş, cinsiyet, yakınlık derecesi, nerede/ hangi tarihte gazi/şehit olduğu, görevi, statüsü, medeni durumu, ekonomik durumu, mesleği, eğitim durumu, evlilik süresi, yaşam durumu, iş hakkından yararlanma durumu, sigara içme durumu, psikiyatrik tanı ve tedavi alma durumu ve psikolojik danışmalık alma durumunu içeren sosyo-demografik özellikleri içeren 16 sorudan oluşmaktadır.

2.Bölüm: Görüşmeye katılanlara *"Yakın çevre ve toplumdan beklentileriniz nelerdir?", "Toplumdan kendinizi dışlanmış hissediyor musunuz? Neden?", "Toplumun size yaklaşımını nasıl buluyorsunuz?"*, "*Kamu kurum ve kuruluşlarından maddi/ manevi beklentileriniz nelerdir?*" şeklinde bu konudaki görüşlerinin sorulduğu açık uçlu 4 sorudan oluşmaktadır.

Verilerin Analizi

Görüşmeler, ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Kaydedilen veriler 'İçerik Analizi' yöntemiyle analiz edilmiştir. Görüşmeye katılanların yaş, cinsiyet, yakınlık derecesi, nerede/ hangi tarihte gazi/şehit olduğu, görevi, statüsü, medeni durumu, ekonomik durumu, mesleği, eğitim durumu, evlilik süresi, yaşam durumu, iş hakkından yararlanma durumu, sigara içme durumu, psikiyatrik tanı ve tedavi alma durumu ve psikolojik danışmalık alma durumunu içeren sosyo-demografik özellikleri tablolar ya da metin halinde verilmiştir. Açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar ise örneklem grubunda yer alan gaziler G1,G2,……,G14 ve şehit yakınları Ş1,Ş2,….,Ş11 şeklinde kodlanarak aynen alınmıştır.

Bulgular

Birinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Görüşmeye katılan şehit yakını ve gazilerin yaş dağılımı Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Görüşmeye katılan şehit yakını ve gazilerin yaş dağılımı

Yaş	40	42	43	44	45	46	47	48	50	54	58	68	72
Sayı	1	1	1	1	5	3	3	4	2	1	1	1	1

▪ Görüşmeye katılanların 14 tanesi kadın, 11 tanesi erkektir. Şehitler ile yakınlık durumu da; 2 şehit annesi, 1 şehit babası, 3 şehit eşi ve 5 şehit kardeşi ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Şehit/gazi olan kişinin görevi, nerede olduğu, yılı ve statüsü ile ilgili bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Şehit/gazi olan kişinin görevi, nerede şehit/gazi olduğu, yılı ve statüsü ile ilgili bulgular

Yıl	Sayı	Durum	Yer	Görev
1984	2	Şehit	Ankara Şırnak	Er İmam
1988	1	Şehit	Kilis	Er
1989	1	Gazi	Kars	Er
1992	4	Gazi	Mardin(1) Hakkâri(3)	Erbaş Er
1993	2	Gazi	Hakkâri(1) Siirt(1)	Uzman Er
1994	2	Şehit	Van	Er
	3	Gazi	Hakkâri(1) Kahramanmaraş(1) Cizre(1)	Astsubay Er Er
1995	1	Şehit	Şırnak	Erbaş
1996	1	Gazi	Kuzey Irak	Erbaş
1997	1	Gazi	Şırnak	Er
1999	1	Gazi	Diyarbakır	Uzman
2000	1	Şehit	Malatya	Er
2002	1	Şehit	Diyarbakır	Uzman
2005	1	Şehit	Ankara	Subay
2006	1	Şehit	Mardin	Subay
2007	1	Şehit	Kars	Uzman
	1	Gazi	Mardin	Astsubay

▪ Görüşmeye katılanların medeni durumu; Bekâr (1), Boşanmış (29), Dul (8), Evli (14) şeklindedir.

▪ Ekonomik durumlarını ise 3 kişi ancak geçinebildiklerini, 14 kişi orta seviyede olduğunu ve 8 kişi iyi geçinebildiklerini belirtmiştir.

▪ Meslek durumu ise çiftçi 2 kişi, emekli 8 kişi, işçi 4 kişi, memur 7 kişi ve ev hanımı 4 kişi şeklindedir.

▪ Eğitim durumunun dağılımı; İlkokul mezunu 12 kişi, Ortaokul mezunu 5 kişi, lise mezunu 5 kişi, ön lisans mezunu 2 kişi, lisans mezunu 1 kişidir.

▪ Evlilik süreleri ise; (1-10 yıl) olan 4 kişi, (11-20 yıl) olan 7 kişi ve 21 yıl üzeri olan 13 kişidir.

▪ Yaşam durumlarında 4 kişi yalnız yaşadığını, 21 kişi ise aile, anne veya çocukları ile yaşadığını belirtmiştir.

▪ İş hakkını kullanan 19 kişi vardır. Bunlardan 12 kişi kendisi, 3 kişi kardeşi ve 4 kişi çocuğunun kullandığını söylemiştir.

▪ Psikiyatrik tanı-tedavi alan 6 gazi, 1 şehit eşi ve 1 şehit annesi bulunmaktadır.

▪ Psikolojik destek alan 1 şehit eşi ve 5 gazi şeklindedir.

▪ Toplumdan dışlandığını düşünen 1 gazi ve 1 şehit babası bulunmaktadır. Şehit babası geçen yılda eşini kaybetmiş ve yalnız yaşamaktadır.

İkinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

17., 18., 19. ve 20. sorular açık uçlu sorulardır. Bu kısımda görüşmeye katılanların sorulara verdikleri cevaplar gruplandırılarak aynen alınmıştır. Verilerin analizinde açıklandığı gibi gaziler G1,G2,……,G14 ve şehit yakınları Ş1,Ş2,….,Ş11 şeklinde kodlanmıştır.

17. soru: Kendinizi toplumdan dışlanmış olarak hissediyor musunuz? Nedenini açıklar mısınız?

Bu soruya 23 birey "*Toplumdan dışlandığımı hissetmiyorum.*" şeklinde cevap vermiştir. İki birey ise aşağıdaki gibi açıklama yapmıştır:

Şehit babası Ş10 "*2002'de oğlumu, geçen yılda eşimi kaybettim. Yalnızım. Arayanım, soranım yok.*"

Gazi G3 *"Gazi olmaktan dolayı, toplumun küçük görmesi (sakatlığımdan dolayı) çok üzücü."*

18.soru: Toplumun size yaklaşımını nasıl buluyorsunuz?

Bu soruya 17 birey " *İyi* " şeklinde kısa cevap verip, açıklama yapmamışlardır. Görüşmeye katılanlardan 8 birey ise aşağıdaki şekilde açıklamalar yapmışlardır.

Şehit eşi Ş6 *"Toplumun diğer bireylerinden farklı bir tutum göstermiyorlar. Sanırım bizlere karşı daha hassas davranmaları konusunda toplumda bir farkındalık oluşmamış."*

Şehit annesi Ş8 *"Genelde toplum şehitlere ve ailelerine duyarlı ve saygılı davranıyor. Ama çok duyarsız insanlar da var."*

Şehit eşi Ş9 ve gazi G7 *"Tek kelime ile duyarsızlar."*

Gazi G3 *"Küçümsemesinler yeter keşke sağlığım yerinde olsaydı. Kendim daha iyi çalışabilirdim ve kendi işimi kendim görebilirdim."*

Gazi G4 *"Bazıları genelde gazilik maaşı ne kadar alıyorsun gibi olumsuz aşağılayıcı bir tavır içerisindeler."*

Gazi G5 *"Toplumdan sadece sevgi ve saygı göstermesini istiyorum."*

Gazi G8 *"Gazi olmamın çoğu kişi için bir önemi yok. Para, pul istemiyorum. Sadece biraz saygı ve hoşgörü o kadar."*

19.soru: Yakın çevreniz ve toplumdan beklentileriniz nelerdir?

Görüşmeyen katılan 11 birey *"Bu vakitten sonra bir beklentim yok."* şeklinde küskün cevap vermişler, açıklama yapmak istememişlerdir. Duygusal anların yaşanmaması için açıklamaya yönlendirecek soru sorulmamış, diğer soruya geçilmiştir. 14 birey ise beklentilerini aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir.

Şehit kardeşi Ş2 *" Daha saygılı ve özenli davranılmasını istiyorum. Fark etmeden belki de çok kırıcı sözler söyleyebiliyorlar. Belli etmiyorum ama çok üzülüyorum."*

Şehit kardeşi Ş4 *" Sadece hoşgörü bekliyorum. Yaşadıklarımız hiç kolay değil. Allah kimsenin başına vermesin."*

Gazi G1 ve G9 *"Sevgi, saygı ve hoşgörü bekliyorum sadece."*

Gazi G2 *"Gazilere daha özen gösterilmesini istiyorum."*

Gazi G3 *"Toplum ve yakın çevremde devlet tarafından aldığım maaş nedeniyle dalga sebebi oluyorum. Bu şekilde toplumdan ve yakın çevremden dışlanıyorum. Hiçbiri farkında değil ki insan sağlığı asla para ile değiştirilemez. Ayrıca biraz daha sevgi, saygı ve anlayış bekliyorum."*

Gazi G4 *"Gazinin ne kadar maaş aldığını değil neler verdiğini sorgulamalarını temenni ederim."*

Gazi G5 *"Vatan için canlarını feda eden şehit ve gazilerimize daha fazla sahip çıkılmasını istiyorum."*

Gazi G6 ve G7 *"Daha duyarlı olmalarını bekliyorum."*

Gazi G8 *"Eskiden büyüklerimiz bize vefasızsınız derlerdi. Asıl vefasızlık şu devirde. Sadece vefa istiyorum."*

Gazi G10 *"Hoşgörü ve iyi niyet gösterilmesi yeterli bence."*

Gazi G12 *"Şehide ve gaziye daha çok sahip çıksınlar ve de çocuklarına şehitlik ve gaziliği anlatsınlar."*

Gazi G13 *" Benim vücudumda sadece şarapnel parçaları yok. Arkadaşlarımın parçaları da var. Yaşamayan bunu anlayamaz. Sadece hoşgörü ve anlayışlı olmalarını bekliyorum, çok şey mi istiyorum?"*

20.soru: Kamu kurum ve kuruluşlarından (Valilik, Kaymakamlık, Emniyet Müdürlüğü, TSK, MEB, Yerel Yönetimler) maddi/ manevi beklentileriniz nelerdir?

Görüşmeyen katılan 9 birey görüş bildirmek istememiştir. 16 birey ise beklentilerini aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir.

Şehit kardeşi Ş3 *"MEB'in bu ailelerin okuyan çocuklarının maddi-manevi daha fazla takip edilmesi gerektiğini düşünüyorum."*

Şehit annesi Ş7 *"Şehit ailelerine karşı daha duyarlı olunmalı."*

Şehit eşi Ş9 *"Sadece ziyaret etmelerini hal hatır sormalarını istiyorum."*

Şehit babası Ş10 *"Yaşlı ve yalnızım. Ben oğlumu unutamıyorum, onlarda beni unutmasın. Birde özel hastane hakkı tanınmasını istiyorum."*

Şehit eşi Ş11 *"Ziyaret etmelerini beklerim."*

Gazi G2 "*Şehit ve gaziler günü dışında da hatırlanmak istiyorum."*

Gazi G3 *"Valilik, kaymakamlık ve yerel yönetimlerdeki kişilerden kendi bölgelerindeki gazi ve şehit yakınlarının hal hatır sorulması ve onların unutulmamasını bekliyorum. MEB'den ise gazi ve şehit çocuklarına diğer çocuklardan biraz daha fazla eğitim verilmesini istiyorum."*

Gazi G4 *"Gazilere yapılanların ayrıcalık gibi görmemelerini tam tersine onların yaşamını kolaylaştırmak adına daha neler yapabiliriz diye düşünmelerini arzu ve temenni ederim."*

Gazi G5 *"Şehit ve gazi ailelerine daha çok ilgi, değer verilmesini istiyoruz. Tek dileğimiz bu, başka bir şey istemiyoruz."*

Gazi G6 *"Kamu kuruluşlarında daha saygılı davranılmasını istiyorum genç memurların bazıları çok duyarsız."*

Gazi G7 ve G10 *"İlgi ve alaka göstermeleri yeterli."*

Gazi G8 *"İnsanlar bu devirde her şeyin para olduğunu düşünüyor. Ama öyle değil. Bize sahip çıkıp, yanımızda olduklarını hissettirsinler sadece."*

Gazi G9 *"Şehit aileleri ve özellikle bakıma muhtaç gaziler sık sık ziyaret edilmeli. Aranıp sorulmak önemli, para önemli değil."*

Gazi G12 *"Özellikle şehidin emanetlerine ve gazilere daha çok sahip çıksınlar."*

Gazi G13 *"Bizleri hiç yalnız bırakmasınlar."*

20.soruda görüşmeye katılan bireylerden hiçbiri maddi beklenti ile ilgili bir talepte bulunmamıştır. Beklentilerin hepsinin manevi yönden desteklenme şeklinde olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Vatan sınırları içinde ve dışında yaşadığımız terör ve güvenlik sorunları yaklaşık 30 yıldan beri sürmektedir. Vatanımız uğruna varlıklarını fedakârca ortaya koyan şehitlerimizin aileleri ve gazilerimiz saygıyı sonuna kadar hak etmektedir.

Yapılan çalışmalar yasal düzenlemelerle şehit aileleri ve gazilerin sosyal hakları için çıkarılan kanun ve yasaların yeterli olduğu yönündedir(Nurdoğan, 2018; Köleoğlu ve diğerleri, 2013).

Gazi ve şehit ailelerinin sadece yakın çevreleri tarafından değil toplumun tüm kesimlerince sahiplenilmesi, onlara olan vefa borcunun ödenmesinde yeterli gelmese bile bir nebze olsun onlara moral kazandıracak ve kendilerini yalnız hissetmelerini engelleyecektir.

Yapılan araştırmalarda şehit yakınları ve gazilerin yaşlandıkça sosyal dışlanma algıları arttığı şeklindedir (Nurdoğan, 2018; Köleoğlu ve diğerleri, 2013). Bu bulgu çalışmamızdaki Ş10 şehit babasının " *2002'de oğlumu, geçen yılda eşimi kaybettim. Yalnızım. Arayanım, soranım yok."* söylemi ile uygunluk göstermektedir.

Başcıllılar (2017)'da beden gücüne dayalı bir mesleğe sahip olan ve zorunlu askerlik hizmeti sırasında yaralanarak malul terör gazisi olan bireylerin evlerine döndüklerinde sorunlar yaşadıklarını belirtmiştir. G3'de 18.soruya verdiği "*Küçümsemesinler yeter keşke sağlığım yerinde olsaydı kendim daha iyi çalışabilirdim ve kendi işimi kendim görebilirdim."* cevap ile uyum göstermektedir.

Başcıllılar (2017)'da gazilerin, dışarı çıktıklarında ya da toplu taşıma araçlarını kullanmak istediklerinde, bireylerin duyarsızlığından kaynaklanan sorunlarla karşılaştıklarını belirtmiştir. 18.soruya S6'nın *"... hassas davranmaları..."*,S8'in "*....çok duyarsız insan var."*,S9,G7'nin "*Tek kelime ile duyarsızlar."* 19.soruya G6 ve G7'nin "*Daha duyarlı olmalarını bekliyorum"* 20.soruya G6'nın *"Kamu kuruluşlarında daha saygılı davranılmasını istiyorum. Genç memurların bazıları çok duyarsız."* şeklinde

verdikleri cevaplar daha önce yapılan çalışmalarla da uyum göstermektedir.

Nurdoğan (2018)'ın araştırmasında iş hakkının kullanan kardeşlerin maddi yoksunluk boyutunda sosyal dışlanmışlık algısını hissettiklerini ortaya koymuştur. Bizim araştırmamızda iş hakkını kullanan (kardeşler) bu konuda sorun yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Bu da toplumun bu konuda duyarlı olduğunun bir göstergesidir.

Köleoğlu ve diğerleri(2013)'de şehitlik ve gazilik kavramlarının tam ve doğru olarak izah edilmesinin bu ailelerin sosyal hayata adaptasyonunu sağlamak açısından önemli olduğunu belirterek "Manevi Sosyal Hizmet" ve "Manevi Bakım" kavramlarının sosyal ve kamusal hayata dâhil edilmesi gerekliliğini ileri sürmüştür. Araştırmamızdaki G12'nin "*Şehide ve gaziye daha çok sahip çıksınlar ve de çocuklarına şehitlik ve gaziliği anlatsınlar.*" beklentisi ile tamamen uygunluk göstermektedir.

Köleoğlu ve diğerleri(2013) yaptıkları çalışmada "Gazi ve Şehit Aileleri Bilgi Bankası" oluşturulmasının gazi ve şehit ailelerinin bilgi edinme, yönlendirme, yararlandırma, ziyaret ve hatırlanma gibi beklentilerine çare olabilme imkânı sunacağı yönündedir. Çalışmamızdaki G7 ve G10'un "*İlgi ve alaka göstermeleri yeterli.*", G9'un "*Şehit aileleri ve özellikle bakıma muhtaç gaziler sık sık ziyaret edilmeli. Aranıp, sorulmak önemli. Para önemli değil.",*G12'nin "*Özellikle şehidin emanetlerine ve gazilere daha çok sahip çıksınlar.*", G13'ün "*Bizleri hiç yalnız bırakmasınlar.*" söylemleri ile uygunluk göstermektedir.

Başcıllılar (2017)'da eş, çocuk, anne, baba ve arkadaşlarından destek alma durumu ile sosyal destek aile boyutu puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu da göstermektedir ki sosyal olarak yakın çevre ve toplum tarafından desteklenen bireyler yaşama daha fazla uyum sağlamaktadır. Araştırmamızda ortaya çıkan sonuçta "ilgi, alaka, hoşgörü, duyarlılık, vefa" gibi beklentilerin yapılan çalışma sonuçları ile destek sağlanması açısından uyum göstermektedir.

Şehitlerin geride kalanlarına ve gazilerimize sağlanacak manevi destekler millî birlik açısından önemli bir konudur. Toplumumuzun bu fedakar bireyleri yalnız bırakmak yaşamlarını zorlaştıracak, moral motivasyon bakımından onları olumsuz etkileyecektir. Milli değerlerine her zaman sahip çıkan bir millet olarak öğretim programlarında yer alan "Değerler Eğitimi" alanında yapılacak yeni çalışmalarda "Gazilik", "Şehitlik" kavramlarının daha önemli hale getirilmesine çalışmamız rehber olacaktır.

Çalışmamızda görüş bildiren bireylerin hiç biri maddi bir beklenti istedikleri yönünde görüş bildirmemişlerdir. Bu da maddi destekten ziyade manevi beklentilerinin fazla karşılanamadığının bir göstergesidir. Yapılan literatür çalışmalarında şehit aileleri ve gazilerimizin depresyon(Özçelik,

2007), sosyalleşme (Davtalab, 2016) ve psikolojileri (Duran ve Ünsal, 2014) çalışmalar bulunurken, manevi beklentilerine yönelik çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle yaptığımız çalışmamızın bu açığı kapatmak ve sahip olduğumuz ama unuttuğumuz değerlerimizi yeniden hatırlatmak anlamında toplumsal bir farkındalık yaratacağı düşüncesindeyiz.

Öneriler

1. Fiziki engellerinden dolayı bakıma muhtaç gazilere devlet tarafından evde sağlık hizmetleri sunulmalı, evin temizliği ve bakımı devlet tarafından yerel yönetimlerin imkânlarıyla gerçekleştirilmelidir.

2. 'Ali Çetinkaya İlk Kurşun Rehabilitasyon Merkezi' benzeri tesislerin sayısı arttırılmalı ve bu tesislerde gerçekleştirilen rehabilitasyon hizmetleri bir dönemlik değil, ömür boyu gerçekleştirilmelidir.

3. Şehit aileleri ve gazilere sosyal ortam oluşturan kanunla kurulmuş dernek ve STK'lara verilen devlet desteği arttırılmalı ve koşulları iyileştirilmelidir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının bütçesinden her yıl ödenek ayrılmalıdır.

4. Milli Eğitim Bakanlığı desteğiyle okullarda gazilerle söyleşi vb. organizasyonlar düzenlenerek öğrenciler gazilik ve şehitlik mertebelerine karşı bilinçli şekilde yetiştirilmelidir.

5. Şehit aileleri ve gazilere devlet tarafından sosyal hayata adapte olmalarına yönelik birçok sosyal ihtiyaçlarını sağlayabilecekleri, keyifli zaman geçirebilecekleri içerisinde spor alanları, kişisel bakım alanları, restoranlar, kafeler bulunan ve fiziki engeli bulunan gazilerimiz rahatça kullanabileceği engelsiz kompleksler oluşturulmalıdır. Bu kompleksler büyük şehirlerle sınırlı kalmayıp, ülkemizin seksen bir ilinde bulunmalıdır.

6. Gazilerimize hizmet veren rehabilitasyon merkezleri her ilde rahatlıkla ulaşabilecekleri konumda olmalıdır.

7. Müfredata giren "Değerler Eğitimi" kısmına "Şehit, Gazi ve Yaşlılar" gibi toplumun temelinde birlik beraberliği sağlayacak bu insanlarla ilgili sosyal çalışmalar eklenmelidir. Öncelikle ders içi teorik anlatımlarla öğrenciler bilgilendirilerek daha sonra ilgili dernekler, kişiler ve kurumlara ziyaretler düzenlenerek bu insanların düşünceleri birinci ağızdan dinlenmelidir.

8. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından her yıl belli sayıda gazi ve şehidin yaşam öyküsünü anlatan bir dergi çıkarılmalı ve derginin bütün çalışmaları farklı şehirlerdeki farklı okullardan seçilen öğrencilerle gerçekleştirilmelidir. Böylelikle öğrencilerin daha ilgi çekici metotlarla bilinç kazanması sağlanmalıdır. Ayrıca yalnızlıktan şikâyet eden şehit aileleri ve gazilerimizin düzenli olarak ülkenin teminatı gençleri ile bir araya gelme olanakları sağlanmalıdır.

9. Çalışmamızda gazilerimiz özellikle genç kamu çalışanlarının kendilerine karşı tavırlarından rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Bu doğrultuda kamuda çalışan personeller seçilirken mülakat sürecinde şehitlik ve gazilik konularında bilinçli olup olmadıklarına dikkat edilme veya işe alım sürecinden sonraki kurum içi eğitimler aracılığıyla bu konularda bilinç kazandırılmalıdır.

10. Toplumda gazi ve şehitler konusunda farkındalık yaratmak adına gazileri ve şehitleri konu alan kamu spotları hazırlanmalı, film ve dizilerin seyirciyle buluşması sağlanmalıdır.

Kaynakça

Başcıllar, M. (2017). *Malul Terör Gazilerinin Sosyal Destek ve Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Davtalab, A. (2016). *Şehit Yakınlarının Siyasal Sosyalleşmesinde Sosyalizasyon Etmenlerinin Etkisi: Ankara Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Duran, S. ve Ünsal, G. (2014). *Çankırı İlindeki Şehit Aileleri ve Malul Gazilerin Psikolojik Dayanıklılık ve Depresif Durumlarının Belirlenmesi.* İstanbul: Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 5(2), s.158-163.

Karaçanta, H. (2013).*Üniversite Öğrencilerinin Milli Değerlere Yönelik Metaforları.* Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı: 32, s.107-114.

Köleoğlu, Y. Karataşoğlu, S. ve Namal, M. (2013). *Türkiye'de Gazi ve Şehit Ailelerine Sağlanan Sosyal Haklar ve Gazi ve Şehit Aileleri Bilgi Bankası Oluşumunun Sağlanmasında Batman İli Örneği.* Ankara: Sosyal Güvenlik Dergisi, 3(2), 110-149.

Merriam, S.B. (2013). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, (Çev.Editörü: Selahattin Turan). Ankara: Nobel Yayınları.

Nurdoğan, A. (2018). *Şehit Yakınları ve Gazilere Sağlanan Desteklerin Sosyal Dışlanma Algısı ve Yaşam Kalitesinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Özçelik, M. (2007). *Duygusal Zekâ Becerileri Eğitimi Programının Şehit Ailelerinin Depresyon ve Anksiyete Düzeylerine Etkisi.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sarı, E. (2018). *Şehit Ailelerinin Yas, Duygulanım Şiddeti Sosyal Bozulma ve PTSB Düzeyleri İle Sosyal- Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Tarsus Örneği.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin: T.C. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı web sitesi(2018). Erişim adresi: https://sehityakinlari.aile.gov.tr/

Türk Dil Kurumu(2018). *Türk Dil Kurumu Sözlüğü.* Erişim adresi: http://tdk.gov.tr/

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri,* (6.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET İLE OKUL İKLİMİNE İLİŞKİN ALGILARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ /

N. Sibel ÖZATLI - Melike Gülmine KIRPAT

(Dr., Balıkesir Sırrı Yırcalı Anadolu Lisesi - Balıkesir Sırrı Yırcalı Anadolu Lisesi)

Giriş

Cinsiyet, kadın ve erkek bireyler arasında doğuştan gelen ayrıca değiştirilmesi mümkün olmayan biyolojik farklılıktır. Toplumsal cinsiyet ise biyolojik olmayan farklılıkları, yani kadın ve erkek arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin sosyal olarak nasıl kurulduğunu tanımlayan bir ifadedir (Demir ve diğerleri, 2016). Altınova ve Duyan (2013)'da toplumsal cinsiyeti, kadın ve erkek durumu açısından değerlendirerek, kadının sosyal, politik, kültürel, ve ekonomik alanlarda erkeğe göre düşük konumlarda tutulması şeklinde tanımlamışlardır.

Toplum cinsiyet rollerini belirlerken kadınlara yardımsever, fedakârlık yapan, ikinci planda kalan, ilişkilerde boyun eğen taraf olan gibi daha fazla sorumluluk yüklerken, erkekleri ise baskın, güçlü, rekabetçi ve girişken olmaya yönlendirmektedir(Düşmez, 2016).

Aileler, bireylerin cinsiyet rollerinin belirlenmesinde öncelikli bir yere sahiptir. Toplumsal cinsiyet rolünün belirlenmesinde ailenin yanı sıra örgün eğitim sisteminin de etkili olduğu, bu nedenle kız çocukların ev işleriyle uğraşmalarının toplumsal bir değer olarak öğretilmesi kız çocuklarının eğitim yaşamlarının kısa süreli olmasına, erkek çocukların eğitimli ve iş sahibi olmalarına yol açmaktadır. Bireylerin toplumsal cinsiyet kalıplarını benimsemede medya ve okulun etkisinin de olduğu görülmektedir (Düşmez, 2016). Esen (2018)'e göre bireylerde cinsiyet temelli düşünce okul öncesi dönemde aileden öğrenilmeye başlanmakta, okul ortamıyla da düşünce ve davranışların ayrıştırıcı ve sınırlayıcı bir yapı aldığı belirtilmektedir.

UNESCO (2009)'ya göre "Eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliği, eğitim süreci içinde fırsatlara, kaynaklara ve hizmetlere erişimde kız ve erkek çocuklarının cinsiyetlerine dayalı herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmaması, bireylerin eşit fırsatlardan yararlanması ve eşit muamele görmeleri" demektir. Okul, bireyleri geleneksel cinsiyet rollerine uygun davranışlara yöneltmek için açık ve örtük iletilerle zemin hazırlamaktadır. Okul ortamlarının derslik, tuvalet, oyun alanlarının mekânsal düzeni, kız ve erkek öğrencilerin hareket alanlarının farklılığı, sınıflardaki oturma planı, öğrenci-

lere verilen sorumlulukların cinsiyete göre şekillenmesi, eğitim programları, malzemeleri ve ders kitaplarının içeriği, bireylerin cinsiyetlerine göre mesleklere yönlendirilmesi örnek olarak verilebilir.

Hoy ve Miskel (2010)'e göre "Okul iklimi; okul içindeki bireylerin davranışlarını şekillendiren, okulun diğer okullardan ayırt edilir olmasını sağlayan, okul içerisindeki sağlık, akademik başarı, iş güvenliği, huzur ve kuruma aidiyet gibi pek çok değişkeni içinde barındıran iç dinamikler bütünü olarak" tanımlanmaktadır.

Okul kültürü ve iklimi, aile katılımı, kültür, yöneticiler arası ilişkiler ve güvenlik uygulamaları gibi birçok değer ile ilgilidir. Okullarda açık iklimin oluşmasında başarılı eğitim uygulamaları, etkin bir biçimde birlikte yaşamasını bilen, mutlu, güven içinde, istekli ve gayretli öğretmen ile yöneticilerin bulunması önemlidir (Acarbay, 2006).

İklim, öğretmenlerin okulda yaptıkları çalışmalar gibi tüm insani unsurların oluşturduğu bir çevredir. Odada bulunan hava gibi iklim de okulda yer alan tüm insani unsurlardan etkilenir. Okul ikliminin değerlendirme süreci, çok boyutlu ve yorucu olmasına rağmen okulda belirli bir zaman diliminde vakit geçiren, bu konuyla ilgili çok az bilgisi olan bir birey bile okul içinde bazı basit gözlemler yaparak okulun iklimi hakkında genel bir yargıya ulaşabilmektedir. Bir birey okula ilk kez geldiğinde kendi duyu ve içgüdülerine güvenerek kısa süre içinde okul iklimi hakkında iyi ya da kötü bir takım yargılara varabilir (Doğan, 2012).

Bir okulun iklimi, idareci, öğretmen ve öğrenci arasındaki etkileşim tarzını yansıtan yazılı olmayan değer ve tutumları içerir (Karaman ve Yurtal, 2015). Okul içinde bulunan tüm insani unsurlar okulun sahip olduğu atmosfer ile bir bütünlük oluşturmakta ve bu da okulun kimlik kazanmasını sağlamaktadır (Tavşanlı, Birgül ve Oksal, 2016).

Bireylerin aileden başlayan toplumsal cinsiyet rollerine göre davranışları okulda da devam etmektedir. Toplumsal cinsiyet açısından adil bir okul atmosferi yaratmanın temelini öğretmenlerin toplumsal cinsiyet eşitliğine gösterdikleri hassasiyet sağlayacaktır (Baba, 2007; Demir ve diğ., 2016). Kaynak taramalarından lise öğrencilerinin toplumsal cinsiyet algısının olumlu olması kız ve erkek öğrencilerine fırsat eşitliği ve okul iklimine olumlu etkiler sağlaması açısından önemli olduğu görülmüştür.

Çalışmamızda lise öğrencilerinin toplumsal cinsiyet algısı ve okul iklimi algısı arasındaki ilişkiyi çeşitli değişkenler açısından birlikte ortaya koymayı amaçladığı için yapılan diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Yaptığımız kaynak taramalarında toplumsal cinsiyet algısı ve okul iklimi algısının farklı boyutları ile ayrı ayrı araştırıldığı çalışmalar vardır. Ancak özellikle toplumsal cinsiyet algısı ve okul iklimi algısının birlikte

araştırılıp karşılaştırıldığı herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışmamızın bundan sonra yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Amaç

Çalışmamızın amacı, lise öğrencilerinin toplumsal cinsiyet algısı puanları ile okul iklimi puanlarını çeşitli değişkenler açısından incelemek, toplumsal cinsiyet algısı puanları ile okul iklimi puanları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır.

Problem ve Alt Problemler

Çalışmamızın problem cümlesi: Lise öğrencilerinin toplumsal cinsiyet algısı puanları ile okul iklimi puanları çeşitli değişkenler açısından nasıldır ve toplumsal cinsiyet algısı puanları ile okul iklimi puanları arasında ilişki var mıdır?

Çalışma problemi doğrultusunda şu alt problemlere cevap bulunması amaçlanmıştır:

1.Öğrencilerin toplumsal cinsiyet algısı puanları ile okul iklimi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki var mıdır?

2. Öğrencilerin toplumsal cinsiyet algısı ile okul iklimi anketlerinden aldıkları puanlar ile ilgili; ***cinsiyet, yaş, okul çeşidi, ailedeki çocuk sayısı, aile çeşidi, ikamet ettiği yer, anne öğrenim durumu, baba öğrenim durumu, anne meslek durumu, baba meslek durumu, aile gelir durumu*** değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu çalışmada Genel Tarama Modeli kullanılmıştır. Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacıyla, evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 2003: 79). Bu çalışmada 3 farklı okulun farklı sınıf seviyelerinden (9.,10.,11. ve 12. Sınıflar) seçilen örneklem grubu öğrencilerinin okul iklimi ve toplam cinsiyet algısı puanlarının; okul, sınıf seviyesi, cinsiyet, yaş, ailedeki çocuk sayısı, aile çeşidi, ikamet ettiği yer, anne öğrenim durumu, baba öğrenim durumu, aile gelir durumu, anne meslek durumu, baba meslek durumu değişkenlerine göre değişimi hakkında bilgi toplanmış ve var olan durum ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Bu çalışmada örneklem oluşturulurken amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Ölçüt örneklemede araştırmanın

amacına uygun bir şekilde evreni yansıtabilecek bir örneklem seçilir ve önceden belirlenmiş bir ölçütü karşılayan durumlar çalışılır. Ölçüt veya ölçütler araştırmacı tarafından da oluşturulabilmekte veya önceden hazırlanan bir ölçüt listesi kullanılabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Çalışmanın hedef evrenini 2018-2019 Eğitim-Öğretim yılı birinci döneminde Balıkesir ili Karesi ilçesindeki devlet okullarında okuyan ortaöğretim öğrencileri, ulaşılabilir evrenini ise bu ilçede bulunan 3 okulun rastgele seçilen her sınıf seviyesinde ikişer sınıfındaki toplam 713 öğrenciden oluşturmaktadır.

Tablo 1. Çalışma grubunun okul, sınıf seviyesi ve cinsiyete göre dağılımları

Okulun Türü	Sınıf seviyeleri	Sınıflardaki toplam öğrenci sayısı	Araştırmaya katılan öğrenci sayısı	Araştırmaya katılan kız öğrenci sayısı	Araştırmaya katılan erkek öğrenci sayısı
Okul 1	9.sınıf	172	55	29	26
	10.sınıf	189	57	32	25
	11.sınıf	194	65	38	27
	12.sınıf	190	62	36	26
Okul 2	9.sınıf	194	61	38	23
	10.sınıf	173	60	31	29
	11.sınıf	137	62	33	29
	12.sınıf	98	58	41	17
Okul 3	9.sınıf	202	60	34	26
	10.sınıf	137	60	32	28
	11.sınıf	142	54	36	18
	12.sınıf	175	59	31	28
Toplam		2003	713	411	302

Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak "Kişisel Bilgi Formu", "Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ)" ile "Okul İklimi Öğrenci Ölçeği (OİÖÖ)" kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu; ankete katılan öğrencilerin okul, sınıf seviyesi, cinsiyet, yaş, ailedeki çocuk sayısı, aile çeşidi, ikamet ettiği yer, anne öğrenim durumu, baba öğrenim durumu, aile gelir durumu, anne meslek durumu, baba meslek durumu hakkında bilgi elde etmek için kendimizin geliştirdiği bir formdur.

Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ); Altınova ve Duyan (2013) tarafından bireylerin toplumsal cinsiyete yönelik algılarını değerlendirmek amacıyla geliştirilen 25 maddelik 5'li Likert tipi bir ölçektir (1=tamamen katılmıyorum, 5=tamamen katılıyorum). Ölçekten alınabilecek toplam puan 25-125 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan puanların artması daha eşitlikçi bir toplumsal cinsiyet algısına sahip olunduğu anlamına gelmektedir. Ölçeğin güvenirliği, Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .87 olarak bulunmuştur (Altınova ve Duyan, 2013).

Okul İklimi Öğrenci Ölçeği (OİÖÖ); Çalık ve Kurt (2010) tarafından geliştirilen ölçek, 5'li Likert tipi dereceleme biçiminde hazırlanmış 22

maddeden oluşmaktadır. Dereceleme ölçeği “Hiçbir zaman=1” ve “Her zaman=5” şeklinde oluşturulmuştur. Ölçeğin; (1) destekleyici öğretmen davranışları (8 madde), (2) başarı odaklılık (4 madde) ve (3) güvenli öğrenme ortamı ve olumlu akran etkileşimi (10 madde) olmak üzere üç faktörü bulunmaktadır. Ölçeğin genelinin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı ise .837 olarak hesaplanmıştır.

Veri Analizi

Çalışmada istatistiksel analizler SPSS 24 (Statistical Package for Social Science for Personal Computers) programı kullanılarak yapılmıştır. Veriler analiz edilirken örneklem büyüklüğü 713 olduğu için normallik sınamalarında **Kolmogorov Smirnov** testi kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2012). Veriler normal dağılım göstermediğinden parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Öğrencilerin toplumsal cinsiyet algısı ile okul iklimi anketlerinden aldıkları puanlar ile ilgili; ***cinsiyet, yaş, okul, ailedeki çocuk sayısı, aile çeşidi, ikamet ettiği yer, anne öğrenim durumu, baba öğrenim durumu, anne meslek durumu, baba meslek durumu, aile gelir durumu*** değişkenlerine göre anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymak amacıyla da **Mann-Whitney U** ve **Kruskal Wallis** testleri yapılmıştır.

Bulgular

Öğrencilere uygulanan Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ) ile Okul İklimi Ölçeği (OİÖÖ) puanlarının Kolmogorov- Smirnov testi sonuçlarına göre betimsel veriler Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ) ile Okul İklimi Öğrenci Ölçeği (OİÖÖ) Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler

Ölçekler	n	Alınan En Düşük Puan	Alınan En Yüksek Puan	S	p
Toplamsal Cinsiyet	713	29	171	17,956	,000*
Okul İklimi	713	32	130	12,648	,050**

*p<.05, **p=>.05

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinde aldıkları puanlar açısında (p<.05) anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır. Okul iklim ölçeğinden aldıkları puanlar açısından ise (p=>.05) anlamlı bir fark görülmemiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ) ile Okul İklimi Ölçeğin (OİÖÖ)den almış oldukları puanların okullara ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları

Testler	Okul	n	Sıra Ort.	sd	X^2	p	Anlamlı fark
Toplumsal Cinsiyet	01	238	429.49				01-02
	02	241	301.28	2	48.386	.000*	01-03
	03	234	340.14				
Okul İklimi	01	238	337.46				
	02	241	374.36	2	3.879	.144**	
	03	234	359.00				

*p<.05, **p>.05

Tablo 3 incelendiğinde, toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinden aldıkları puanlar ($X^2(2)=48.386$; $p<.05$) ile okullar arasında anlamlı farklar ortaya çıkmıştır. Okul 1 ile Okul 2, Okul 1 ile Okul 3 arasında anlamlı fark görülmektedir. Okul 2 ile Okul 3 arasında ise anlamlı fark görülmemiştir. Okul iklimi ölçeğinden aldıkları puanlar ile ($X^2(2)=3.879$; $p>.05$) ile okullar arasında anlamlı farklar ortaya çıkmamıştır.

Tablo 4. Öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ) ile Okul İklimi Ölçeğin (OİÖÖ)den almış oldukları puanların cinsiyete göre Mann-Whitney U testi sonuçları

Test	Cinsiyet	n	Sıra Ort.	U	p
Toplumsal Cinsiyet	Kız	411	443.16	26648.5	.000*
	Erkek	302	239.74		
Okul İklimi	Kız	411	375.26	54555.0	.006*
	Erkek	302	332.15		

*p<.05

Tablo 4 incelendiğinde, toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinden aldıkları puanlar ($U= 26648.5$, $p<.05$) ve okul iklimi ölçeğinden aldıkları puanlar($U= 54555.0$, $p<.05$) ile cinsiyet açısından göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur Bu fark sıra ortalamalarına bakıldığında (Sıra Ort.=443.16 ve 375.26) her iki ankette de kız öğrencilerin lehinedir.

Tablo 5. Öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ) ile Okul İklimi Ölçeğin (OİÖÖ)den almış oldukları puanların sınıf seviyelerine ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları

Test	Sınıf S.	n	Sıra Ort.	sd	X^2	p	Anlamlı Farklar
Toplumsal Cinsiyet Algısı	9.Sınıf	175	341.13				9-12
	10.Sınıf	177	343.14	3	8.995	.029*	10-12
	11.Sınıf	181	346.46				11-12
	12.Sınıf	180	396.67				
Okul İklimi	9.Sınıf	175	400.15				9-10
	10.Sınıf	177	324.87	3	19.946	.000*	9-12
	11.Sınıf	181	381.86				
	12.Sınıf	180	321.64				

*p<.05

Tablo 5 incelendiğinde, toplumsal cinsiyet algısı ölçeği ($X^2(3)=8.995$; $p<.05$) ve okul iklim ölçeğinden ($X^2(3)=19.946$; $p<.05$) aldıkları puanlar ile sınıf seviyeleri arasında anlamlı farklar ortaya çıkmıştır. Toplumsal cinsiyet algısında (9-12), (10-12) ve (11-12) arasında anlamlı fark görülürken,

(10-11) arasında anlamlı fark görülmemektedir. Okul iklimi ölçeğinde ise (9-10) ve (9-12) arasında anlamlı fark görülürken, (9-11), (10-11), (10-12) ve (11-12) arasında anlamlı fark görülmemektedir.

Tablo 6. Öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ) ile Okul İklimi Ölçeğin (OİÖÖ)den almış oldukları puanları yaşlarına göre Kruskal Wallis H testi sonuçları

Test	Yaş	n	Sıra Ort.	sd	X^2	p	Anlamlı Farklar
Toplumsal Cinsiyet	14	55	363.64				15-18
	15	177	326.43				16-18
	16	180	336.47	5	22.528	.000*	17-18
	17	215	361.55				
	18	75	450.58				
	19	11	424.68				
Okul İklimi	14	55	422.96				
	15	177	373.78				14-18
	16	180	355.69	5	14.297	.014*	
	17	215	351.43				
	18	75	296.65				
	19	11	299.09				

*p<.05

Tablo 6 incelendiğinde, toplumsal cinsiyet algısı ölçeği ($X^2(5)=22.528$; $p<.05$) ve okul iklim ölçeğinden ($X^2(5)=14.297$; $p<.05$) aldıkları puanlar ile yaşları arasında anlamlı farklar ortaya çıkmıştır. Toplumsal cinsiyet algısında (15-18),(16-18) ve (17-18) yaşları arasında anlamlı fark görülürken diğer yaş grupları arasında anlamlı fark görülmemektedir. Okul iklimi ölçeğinde ise sadece (14-18) yaşları arasında anlamlı fark görülürken diğer yaş grupları arasında anlamlı fark görülmemektedir.

Tablo 7. Öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ) ile Okul İklimi Ölçeğin (OİÖÖ)den almış oldukları puanların ailedeki çocuk sayısına göre Kruskal Wallis H testi sonuçları

Test	Çocuk S.	n	Sıra Ort.	sd	X^2	p
Toplumsal Cinsiyet	1	70	366.10			
	2	429	358.84			
	3	175	345.59	4	2.984	.560*
	4	32	349.41			
	+5	7	473.29			
Okul İklim	1	70	386.64			
	2	429	351.15			
	3	175	347.53	4	4.822	.306*
	4	32	409.94			
	+5	7	414.14			

*p>.05

Tablo 7 incelendiğinde öğrencilerin toplumsal cinsiyet algısı ölçeği ($X^2(4)=2.984$; $p>.05$) ile okul iklimi ölçeği($X^2(4)=4.822$; $p>.05$) puanlarının ailedeki çocuk sayısı ile aralarında anlamlı fark görülmemiştir.

Tablo 8. Öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ) ile Okul İklimi Ölçeğin (OİÖÖ)den almış oldukları puanların aile çeşidine göre Mann-Whitney U testi sonuçları

Test	Aile Çeşidi	n	Sıra Ort.	U	p
Toplumsal Cinsiyet	Çekirdek Geniş	649 64	358.12 345.69	20044.0	.645*
Okul İklimi	Çekirdek Geniş	649 64	352.04 407.25	17552.0	.041**

*p>.05, **p<.05

Tablo 8 incelendiğinde, toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinden aldıkları puanlar (U= 20044.0, p>.05) ile aile çeşidi arasında anlamlı fark görülmemektedir. Okul iklimi ölçeğinden aldıkları puanlar(U= 17552.0, p<.05) ile aile açısından göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur Bu fark sıra ortalamalarına bakıldığında (Sıra Ort.=407.25) geniş aile çeşidi lehinedir.

Tablo 9. Öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ) ile Okul İklimi Ölçeğin (OİÖÖ)den almış oldukları puanların yaşadıkları yere göre Mann-Whitney U testi sonuçları

Test	Yaşadığı Yer	n	Sıra Ort.	U	p
Toplumsal Cinsiyet	Merkez İlçe	581 132	360.15 343.14	36517.0	.392*
Okul İklimi	Merkez İlçe	581 132	352.08 378.64	35490.0	.181*

*p>.05

Tablo 9 incelendiğinde, toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinden (U= 36517.0, p>.05) ile okul iklimi ölçeğinden (U= 35490.0, p>.05) aldıkları puanlar ile yaşadıkları yer arasında anlamlı fark görülmemektedir.

Tablo 10. Öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ) ile Okul İklimi Ölçeğin (OİÖÖ)den almış oldukları puanların anne eğitim durumu Kruskal Wallis H testi bulguları

Test	Eğitim Dur.	n	Sıra Ort.	sd	X^2	p	Anlamlı Farklar
Toplumsal Cinsiyet	Okuryazar d.	7	443.07	6	10.890	.092*	
	İlkokul	253	341.89				
	Ortaokul	146	326.42				
	Lise	166	384.87				
	Ön Lisans	24	400.44				
	Lisans	105	376.79				
	Lisansüstü	12	351.96				
Okul İklimi	Okuryazar d.	7	317.21	6	14.435	.025**	İlkokul-Lisans Ortaokul-Lisans Lise-Lisans
	İlkokul	253	365.69				
	Ortaokul	146	381.04				
	Lise	166	370.71				
	Ön Lisans	24	339.85				
	Lisans	105	296.74				
	Lisansüstü	12	276.42				

*p>.05, **p<.05

Tablo 10 incelendiğinde, toplumsal cinsiyet algısı ölçeği ($X^2(6)=10.890$; p>.05) puanları ile anne eğitim durumu arasında anlamlı fark görülmemektedir. Okul iklim ölçeğinden ($X^2(6)=14.435$; p<.05) aldıkları puanlar ile anne eğitim durumu arasında anlamlı farklar ortaya çıkmıştır. Okul ikliminde (İlkokul-Lisans), (Ortaokul-Lisans) ve (Lise-Lisans) arasında anlamlı fark görülürken diğer eğitim durumları arasında anlamlı fark görülmemektedir.

Tablo 11. Öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği(TCAÖ) ile Okul İklimi Ölçeğin (OİÖÖ)den almış oldukları puanların aile gelir durumu Kruskal Wallis H testi bulguları

Test	Gelir	n	Sıra Ort.	Sd	X^2	p	Anlamlı Fark
Toplumsal Cinsiyet	1600 altı	77	326.94	3	8.608	.035*	1600 altı-5000+ 1601-3000 1601-5000+
	1601-3000	258	339.24				
	3001-5000	233	363.24				
	5000+	145	394.58				
Okul İklim	1600 altı	77	365.94	3	7.669	.053*	
	1601-3000	258	374.66				
	3001-5000	233	359.65				
	5000+	145	316.58				

*p<.05, **p>.05

Tablo 11 incelendiğinde, toplumsal cinsiyet algısı ölçeği ($X^2(3)=8.608$; p<.05) puanları ile aile gelir durumu arasında anlamlı fark görülmektedir. Toplumsal cinsiyet algısında (1600 altı-5000+), (1601-3000) ve (1601-

5000+) arasında anlamlı fark görülürken, diğer gelir düzeyleri arasında anlamlı fark görülmemektedir. Okul iklim ölçeğinden ($X^2(3)=7.669$; $p>.05$) aldıkları puanlar ile aile gelir durumu arasında anlamlı fark görülmemektedir.

Tablo 12. Öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ) ile Okul İklimi Ölçeğin (OİÖÖ)den almış oldukları puanların baba eğitim durumu Kruskal Wallis H testi bulguları

Test	Eğitim Durumu	n	Sıra Ort.	sd	X^2	p	Anlamlı Farklar
	Okuryazar d.	1	13.00				
Toplumsal Cinsiyet	İlkokul	123	308.89				İlkokul - Lise
	Ortaokul	142	318.25	6	26.816	.000*	İlkokul-Ön lisans
	Lise	215	369.55				İlkokul-Lisans
	Ön Lisans	44	415.10				Ortaokul-Lise
	Lisans	156	402.73				Ortaokul-Ön lisans
	Lisansüstü	32	337.50				Ortaokul-Lisans
	Okuryazar d.						İlkokul-Lisansüstü
	İlkokul	1	352.00				Ortaokul-Lisansüstü
Okul İklimi	Ortaokul	123	360.98				Ortaokul-Lisans
	Lise	142	374.16	6	12.905	.045*	Lise-Lisans
	Ön Lisans	215	378.42				Lise-Lisansüstü
	Lisans	44	350.40				Önlisans-Lisansüstü
	Lisansüstü	156	330.16				
		32	261.73				

*p<.05

Tablo 12 incelendiğinde, toplumsal cinsiyet algısı ölçeği ($X^2(6)=26.816$; $p<.05$) ve okul iklim ölçeğinden ($X^2(6)=12.905$; $p<.05$) aldıkları puanlar ile baba eğitim durumu arasında anlamlı farklar ortaya çıkmıştır. Toplumsal cinsiyet algısında (İlkokul-Lise), (İlkokul-Ön lisans), (İlkokul-Lisans),(Ortaokul-Lise), (Ortaokul-Ön lisans), (Ortaokul-Lisans) arasında anlamlı fark görülürken diğer eğitim durumları arasında anlamlı fark görülmemektedir. Okul ikliminde (İlkokul-Lisansüstü), (Ortaokul-Lisansüstü), (Ortaokul-Lisans), (Lise-Lisans), (Lise-Lisansüstü), (Önlisans-Lisansüstü) arasında anlamlı fark görülürken diğer eğitim durumları arasında anlamlı fark görülmemektedir.

Tablo 13. Öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ) ile Okul İklimi Ölçeğin (OİÖÖ)den almış oldukları puanların baba mesleğine göre Kruskal Wallis H testi bulguları

Test	Meslek	n	Sıra Ort.	sd	X^2	p	Anlamlı Farklar
	İşçi	159	36.1				İşçi-Emekli
	Çiftçi	65	272.38				Çiftçi-Memur
	Esnaf	99	337.02				Çiftçi-Emekli
Toplumsal Cinsiyet	Memur	194	386.88	6	30.227	.000*	Esnaf-Emekli
	Emekli	101	430.20				
	S.Meslek	91	329.15				
	Çalışmıyor	4	397.63				
	İşçi	159	369.21				
Okul İklimi	Çiftçi	65	405.23				
	Esnaf	99	347.60				
	Memur	194	343.41	6	5.743	.453**	
	Emekli	101	355.04				
	S.Meslek	91	341.59				
	Çalışmıyor	4	379.38				

*p<.05, **p>.05

Tablo 13 incelendiğinde, toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinden ($X^2(6)=30.227$; $p<.05$) aldıkları puanlar ile baba mesleği arasında anlamlı farklar ortaya çıkmıştır. Toplumsal cinsiyet algısında (İşçi-Emekli), (Çiftçi-Memur), (Çiftçi-Emekli) ve (Esnaf-Emekli) arasında anlamlı fark görülürken diğer meslek grupları arasında anlamlı fark görülmemektedir. Okul iklim ölçeğinden ($X^2(6)=5.743$; $p>.05$) aldıkları puanlar ile baba mesleği arasında anlamlı fark görülmemektedir.

Tablo 14. Öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ) ile Okul İklimi Ölçeğin (OİÖÖ)den almış oldukları puanların anne mesleğine göre Kruskal Wallis H testi bulguları

Test	Meslek	n	Sıra Ort.	sd	X^2	p	Anlamlı Fark
Toplumsal Cinsiyet	Ev H.	467	338.23	5	15.993	.007*	Ev H.-Memur
	İşçi	81	360.12				
	Esnaf	20	426.80				
	Memur	103	411.95				
	Emekli	10	455.70				
	S.Meslek	32	371.77				
Okul İklimi	Ev H.	467	361.91	5	1.954	.855**	
	İşçi	81	366.51				
	Esnaf	20	349.47				
	Memur	103	333.53				
	Emekli	10	338.90				
	S.Meslek	32	347.16				

*p<.05, **p>.05

Tablo 14 incelendiğinde, toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinden ($X^2(5)=15.993$; $p<.05$) aldıkları puanlar ile anne mesleği arasında anlamlı farklar ortaya çıkmıştır. Toplumsal cinsiyet algısında (Ev Hanımı-Memur) arasında anlamlı fark görülürken diğer meslek grupları arasında anlamlı fark görülmemektedir. Okul iklim ölçeğinden ($X^2(5)=1.954$; $p>.05$) aldıkları puanlar ile anne mesleği arasında anlamlı fark görülmemektedir.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma üç farklı okulda öğrenim gören ortaöğretim öğrencilerinin toplumsal cinsiyet ve okul iklimi algısının farklı değişkenler açısından değişimini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaç kapsamında ortaöğretim kurumlarındaki 713 öğrencinin toplumsal cinsiyet algısı ve okul iklimi anketlerinden aldıkları puanlar hesaplanarak değerlendirilmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ) puanları ile okul farkı, cinsiyet, sınıf seviyesi, yaş, baba eğitim durumu, anne-baba mesleği ile aile geliri değişkenleri arasında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

Okul İklimi Ölçeğinden (OİÖÖ) aldıkları puanları ile cinsiyet, sınıf seviyesi, yaş, aile çeşidi ve anne-baba eğitim durumu değişkenleri arasında

anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Her iki anket puan toplamlarının ailedeki çocuk sayısı ve ikamet ettiği yer değişkenleri açısından anlamlı farklılıklar göstermediği tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ) ile Okul İklimi Ölçeğin (OİÖÖ)den aldıkları puanlarının cinsiyet değişkeni açısından kızlar lehine anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Arıman (2007)'nın çalışmasında benzer şekilde okul ikliminin kız öğrenciler tarafından daha pozitif şekilde algılandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç yapılan diğer çalışmalarla da uyum göstermektedir (Dindar, 2008; Keskin,2008; Özdemir ve diğ.,2010; Doğan, 2012; Vefikuluçay ve diğ. 2007, Yogev, 2006). Bunun nedeni kız öğrencilerin günümüzde daha özgür ve demokratik ortamlarda yaşamak isteği ile kadın erkek ayrımı yapmadan sadece insan oldukları için değer görme isteği olabilir.

Okullar arasında Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeğin (TCAÖ)den alınan puanlar açısından bakıldığında farklılıklar ortaya çıkmasına rağmen Okul İklimi Ölçeğin (OİÖÖ)den aldıkları puanlarda fark görülmemesi okulların aynı ilçede birbirine yakın okullar olmaları ve birbirine benzer fiziksel koşullara sahip olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca toplumsal cinsiyet algısında lise öğrencilerinin yetiştiği ortam olan ailedeki kültürün ve toplumsal cinsiyete bakış açılarının etkisi olabilir.

Sınıf seviyelerine göre Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeğinden (TCAÖ) alınan puanlar değerlendirildiğinde sınıf seviyesinin artması ile arttığı, Okul İklimi Ölçeğinden (OİÖÖ) aldıkları puanların ise sınıf seviyesi azaldıkça arttığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda bu durumun, öğrencilerin ergenlik dönemlerinde yaşadıkları psikolojik süreçlerden kaynaklı olduğu belirtilmektedir (Cüceloğlu, 1997; Yalçın, 2004; Doğan, 2012). Çalışmamızın sonuçları bu araştırmalar ile uyumludur. Sınıf seviyesi arttıkça toplumsal cinsiyet algısı puanlarının artması, öğrencilerin kendilerini geliştirip kadın ve erkeğe eşit değer vermelerinden kaynaklanabilir. Okul iklimi ölçeğinden alınan puanların sınıf seviyesi azaldıkça artmasının sebebi ise öğrenciler ilköğretimden yeni geldikleri için henüz okulu keşfetme sürecinde olmaları olabilir.

Lise öğrencilerinin günlük ortalama 8 saatlerini okulda geçirdiği düşünüldüğünde, eğitim aldıkları okullar, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda olumlu davranış geliştirmelerinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle okullarda toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı ortamların oluşturulmasında okul ikliminin olumlu olmasının büyük katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Literatür çalışmalarında Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ) ve Okul İklimi Ölçeği (OİÖÖ)'nin birlikte kullanıldığı çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan yapılan çalışmanın bundan sonra planlanan çalışmalara yol göstereceğini ve toplumsal olarak olumlu bir bakış açısı getireceğini

düşünmekteyiz. Böylece ülkemizde beklenen, kadın ve erkeğe eşit anlamlar yüklenen sağlıklı ve mutlu toplumun oluşacağını öngörmekteyiz.

Öneriler

▪ Toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili olarak okul rehberlik servisi tarafından seminerler düzenlenebilir.

▪ Okullarda toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik sosyal kulüpler kurulup özellikle bu kulüplere erkek öğrencilerin aktif katılımı sağlanabilir.

▪ Ortaöğretim öğrencilerinin aileden aldıkları kültürü ve eğitimi yansıttıkları düşünüldüğünde konunun uzmanları tarafından ailelere yönelik eğitimler verilebilir.

▪ Toplumsal cinsiyet algısı ile ilgili bakış açılarını geliştirmek için erken yaşta özellikle ilkokul ve ortaokul öğrencilerine eğitimler verilebilir. Böylelikle lise dönemlerinde toplumsal cinsiyet konusunda olumlu tutum ve davranış geliştirmeleri sağlanabilir.

▪ Okullarda öğrencilerin olumlu arkadaşlıklar kuracakları sağlıklı bir ortam oluşturulabilir.

▪ Öğrencilerin okul iklimini olumlu algılaması için yöneticiler ve öğretmenler tarafından etkinlikler planlanabilir. Böylece okul öğrenciler için daha çekici hale gelebilir.

▪ Okulların güvenli ve destekleyici bir ortam haline gelmesi için öğrenciler ve öğrencilerle öğretmenler arasındaki olumlu ilişkiler çok önemlidir. Bu ilişkilerin geliştirilmesi için okul rehberlik servisi tarafından öğrenciler ve öğretmenlere yönelik eğitimler düzenlenebilir.

▪ Okul yönetimi ve öğretmenler sosyal etkinlikler düzenleyerek bu etkinliklere öğrencilerin, öğretmenlerin ve yöneticilerin katılımı sağlanabilir.

▪ Araştırma konusunun farklı yönlerden ele alındığı çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

Acarbay, F. (2006). *Kapsamlı Okul İklimini Değerlendirme Ölçeğinin (Öğrenci Formu) Türkçe Dilsel Eşdeğerlik Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altınova, H. H. ve Duyan, V. (2013). *Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeğinin Geçerlik Güvenirlik Çalışması,* Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi, 24(2):9-22.

Akgül, T. (2013). *Ortaöğretim Öğrencilerinin Okul İklimine İlişkin Algıları ile İnsani Değerleri Benimseme Düzeyleri Arasındaki İlişki*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Anabilim Dalı, Elazığ.

Arıman, F. (2007). *İlköğretim 7. ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Zorbalık Eğilimleri İle Okul İklimi Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.* Yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Baba, H. B. (2007). *Toplumsal cinsiyet açısından daha eşitlikçi bir toplum için dönüşümün taşıyıcıları olarak öğretmen adayları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, K. E., Akgün, E. Ö., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Pegem Akademi.

Cüceloğlu, D. (1997). *İnsan ve Davranışı*. Ankara: Remzi Kitabevi

Çalık, T. ve Kurt, T. (2010). Okul İklimi Ölçeği'nin Geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 35(157)167-176.

Demir, C., Kılıç, A., Çalışkan, B., Çakır, E., Karaman, N., Özbek, Ü. (2016). *Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Projesi,* Başlangıç Durum Değerlendirmesi ve İhtiyaç Analizi Raporu, ETÇEP Milli Eğitim Bakanlığı, 1-192. Erişim adresi: http://etcep.meb.gov.tr/application/assets/admin/uploads/userfiles/files/arastirma_raporu.pdf

Dindar, M.M. (2008*). Farklı Türdeki Ortaöğretim Kurumlarında Öğrenim Gören Öğrencilerin Okul İklimi Algılarının Karşılaştırılması.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Doğan, S. (2012). Lise Öğrencilerinin Okul İklimi Algıları, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (10): 55-92.

Düşmez, İ. (2016). *Çocuk Gelişimi Bölümü Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rolü Tutumlarının İncelenmesi, The Journal of Academic Social Science Studies*, 47-50.

Esen, E. Öztürk, B. ve Siyez, D. M. (2018) Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği Ergen Formu'nun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Nesne Psikoloji Dergisi* (NPD), 6(12): 6-12.

Hoy, W. K.ve Miskel, C. (2010). Eğitim Yönetimi: Teori, Araştırma ve Uygulama (Çeviri Editörü: Selahattin Turan). Ankara: Nobel.

Karaman, Ö. ve Yurtal, F. (2015). Şiddetin Yaygın Olduğu Okullarda Öğrencilerin Okul İklimine İlişkin Algıları, *İlköğretim Online,* 14(2): 421- 429.

Karasar, N. (2003). Bilimsel Araştırma Yöntemi. (Scientific Research Methods). Nobel Yayınları, Ankara.

Keskin, Y. (2008). *Türkiye'de Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi: Tarihsel Gelişim, 1998 ve 2004 Programlarının Etkinliğinin Araştırılması,* Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitimi Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Özdemir, S., Sezgin,F., Şirin,H., Karip,E. ve Erkan,S. (2010). İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Okul İklimine İlişkin Algılarını Yordayan Değişkenlerin İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)* 38: 213-22.

Öztürk, S. (2012). *Kadın/erkek olma süreçleri ile ilgili yaklaşımlar: İstanbul Anadolu yakasında bulunan ve farklı özelliklere sahip liselerde yapılan niteliksel çalışma* (Yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tavşanlı, Ö. F. Birgül, K. ve Oksal, A. (2016). Ortaokul Öğrencilerinin Okul İklimine Yönelik Algılarını Yordayan Değişkenlerin İncelenmesi, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 11(9) : 821-838.

UNESCO. (2009). Gender in Education Network in Asia-Paci□c (GENIA) Toolkit: Promoting Gender Equality in Education. Bangkok. www.unesco.org 28-30 Ekim 2009 tarihleri arasında Bangkok'ta düzenlenen İkinci Barış Gücü Forumu.

Vefikuluçay, D., Zeyneloğlu, S., Eroğlu, K. ve Taşkın, L. (2007). Kafkas Üniversitesi son sınıf öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin bakış açıları. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 14*(2): 26-38.

Yalçın, İ. (2004). Ailelerinden Algıladıkları Destek Düzeyleri Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeyleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (7. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yogev, Ş. P. (2006). *Ergenlerde toplumsal cinsiyetin kazanılması: Aile, okul ve arkadaş etkisi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

EBEVEYN, KARDEŞ VE ÖĞRETMEN PERSPEKTİFİNDEN *OTİZM*LE YAŞAMAK /

N.Sibel ÖZATLI - Sedanur ZOROĞLU

(Dr.; Balıkesir Sırrı Yırcalı Anadolu Lisesi - Balıkesir Sırrı Yırcalı Anadolu Lisesi)

Giriş

Aile kurmak ile çocuk sahibi olmak istemek tüm insanlığın dikkat etmesi gereken kararlardır. Bu süreçlere girme kararı almakla beraber bireylerin hayatları geçmiş yaşamlarına göre farklılıklar gösterecek, bazen zorlayacak bazense kolaylıklar sağlayacaktır. Aynı zamanda birden fazla bireyi düşünmek zorunda hissedecekler ve karşılıklı sorumlulukları artacaktır (Girli, 2004; Küçüker, 2001).

Ebeveyn olmak daha fazla sorumluluk getirmektedir. Bazı insanlarda zamanla bu etkiler beraberinde psikolojik destek alma ve fazla yıpranma sonucu tükenmeye kadar gidebilmektedir. Diğerlerinden farklı engele sahip bir çocuğu olan ebeveynlerde daha şiddetli hissedilmekte beraberinde hayal kırıklığı ve depresyon belirtileri gösterebilmektedir (Öksüz, 2008; Vardarcı, 2011).

Otizm spektrum bozukluğu(OSB) genele bakıldığında üç yaşından önce görülen tekrarlayıcı tavırlar, ilgisize yakın hareketler gösteren, hayat boyu sürekliliğini koruyan nörogelişimsel bozukluklardan biridir. Sosyal hayatta yaşanan zorluklar, karşılıklı ilişkilerde yaşanan güçlükler, sınırlı tutum ve davranışlar, olağan şeylere fazla bağlılığı ve takıntı seviyesinde ilgileri içermektedir (Wong ve diğ., 2014). Tanı öncesinde, bu tür olumsuzlukların fark edilmesinden tanı konmaya kadar olan süreçte ailelerin ilk kez otizm denilen bir kavramla tanışmaları onlarda şok etkisi uyandırmakta, öğrenildikten sonra da kabullenememe, ikna olamama gibi durumlar baş göstermektedir (Dyches ve diğ., 2004). Kimlerden, nereye başvurarak, hangi yöntemlerle yardım isteyebileceklerini bilemeyen aileler, çocuklarına karşı olumsuzluklardan oluşmuş bir ön yargı duvarı geliştirmektedirler (Özşenol ve diğ., 2003).

OSB'li kardeşi olan bireyler, kardeşlerinin engelinden olumsuz anlamda etkilenebilmektedir. Bu etkiler; sosyalleşmede sorunlar, endişe, depresyon, özgüven eksikliği, akademik hayatta zorluklar, eş seçiminde kaygılar gibi sorunları durumları içermektedir (Barak-Levy ve diğ., 2010; Girli ve Mutlu, 2015). Ayrıca OSB'li kardeşi olan bireyler, kardeşlerinin gelecekleri ile ilgili kaygı duymaktadır. Aynı zamanda bu bireyler, ebeveynlerinin OSB'li kardeşleri ile ilgili sorumlulukları hafifletebilmek için kardeşlerinin bakımını üstlenmek gibi rollere girebilmektedirler (Hastig, 2007; Lee ve diğ., 2008).

Teşhisin beraberinde durum aile ile sınırlı kalmayacak özel eğitim merkezlerine, merkezlerdeki özel eğitim öğretmenlerine ve psikolojik destek için de rehber öğretmen ve psikologlara ihtiyaç olacaktır. Bu süreçte OSB'li bireylerin aile fertlerinin yanı sıra ve onlarla gün boyu ilgilenen özel eğitim öğretmenleri de etkilenmektedir. Özel eğitim öğretmenleri de diğer meslektaşları gibi mesleğe başlarken öğrencilerinin yaşantılarında olumlu etkiler yaratabilmek, öğrencilerin aileleri ve okul yöneticileriyle olumlu ilişkiler kurabilmek, rolleriyle ilgili kendilerine sağlanacak destekler yoluyla mesleki gelişim olanakları elde edebilmek gibi beklenti içinde oldukları düşünülmektedir (Harmankaya, 2018).

Amaç

Otizmli bireylere tanı konması sonrası ebeveyn ve kardeşlerinin yaşamsal imkân, beklenti ve gereksinimlerinde değişimler meydana gelmektedir. Ayrıca bu bireylerin eğitimlerini üstlenen öğretmenlerde yaşadıkları durumlar karşısında zaman zaman zor anlar yaşamaktadır.

Çalışmamızın amacı, otizm tanısı konulmuş bireylerin, ebeveyn, kardeş ve öğretmenlerinin psikolojik durumlarını, beklentilerini ortaya koyarak bir nebze de olsa bu bireylerin sesi olabilmektir.

Problem ve Alt Problemler

Çalışmamızın problem cümlesi: Otizm tanısı konulmuş bireylerin yaşamlarında yer alan ebeveyn, kardeş ve öğretmenlerin psikolojik durumları nedir?

Çalışmanın problemi doğrultusunda şu alt problemlere cevap bulunması amaçlanmıştır:

1. Kardeşlerine otizm tanısı konulmuş bireylerin yaşamları açısından yaşadıkları sorun ve endişeleri nelerdir?

2. Öğretmenlerin tükenmişlik durumları nedir? Öğrenci, ebeveyn ve eğitim materyali açısından yaşadıkları sorunlar nelerdir?

3. Ebeveynlerin otizmli çocuklarına ilişkin düşünceleri, endişeleri ve beklentileri nelerdir?

Sınırlılıklar

Bu çalışmaya 2 ilde (Balıkesir ve İzmir) yer alan ve "Özel Eğitim Öğrencileri" bulunan okul ve rehabilitasyon merkezleri katılmıştır.

Yöntem

Bu çalışma, tanımlayıcı tipte bir araştırmadır (Böke, 2009). Bu nedenle amaçlı tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelli araştırma; geçmişte ya da halen var olan durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma modelidir (Karasar, 2003).

Bu tür araştırmalarda, temel amaç evrene yönelik genellemeler yapmak değil, var olan duruma ilişkin bilgilerin detaylı bir şekilde ortaya koyarak, elde edilen niteliksel bilgilerin uygulama ortamları ile sonraki araştırmalara yol göstermesi amaçlanmıştır(Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Çalışma Grubu

Çalışma, daha fazla kişinin görüşünü almak için iki ilden (Balıkesir, İzmir) çalışmaya katılmayı kabul eden gönüllü; yirmi kardeş, kırk dokuz öğretmen ve elli üç ebeveynden oluşmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: İllere göre çalışmaya katılan kardeş, öğretmen, ebeveyn dağılımı

Çalışmaya Katılan İller	Kardeş Sayısı	Öğretmen Sayısı	Ebeveyn Sayısı
Balıkesir	8	25	36
İzmir	12	24	17

Tablo 1'de görüldüğü gibi çalışma grubunda yer alan 20 kardeşe ait verilerin 8 tanesi Balıkesir, 12 tanesi İzmir'den toplanmıştır. Gönüllü öğretmen ise 25'i Balıkesir, 24'ü İzmir olmak üzere toplam 49 kişidir. Toplam 53 ebeveynden; 36'sı Balıkesir, 17'si İzmir'den görüşler toplanarak veriler oluşturulmuştur.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veriler, 'Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu' aracılığıyla toplanmıştır. 'Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu' literatürde kullanılan anketlere, açık uçlu soruların eklenmesi ile zenginleştirilerek hazırlanmıştır. Görüşme formlarının hazırlanması esnasında alanında uzman 2 özel öğretim öğretmeni, 1 öğretim elemanı ve 1 psikologdan yardım alınmıştır.

Kardeş Problem Anketi, Kalecik (2013) tarafından geliştirilen normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine ilişkin yaşadığı problemleri ölçmeyi amaçlayan geçerli ve güvenilir 19 maddeliktir ve anketin Cronbach alfa değeri .86 olarak hesaplanmıştır(Kalecik, 2013). Ölçeğe görüş alınan kardeşin kişisel bilgilerinin (cinsiyet, yaş, doğum sırası, kardeş sayısı, öğrenim durumu, okul türü ve kardeşler arasındaki yaş farkı) yer aldığı 7 soru ve otizmli kardeşlerinde en çok görülen ve en çok rahatsız oldukları davranışlarını neler olduğunu belirlemeleri istenen 2 soru eklenerek oluşturulmuştur.

Maslach Tükenmişlik Ölçeği; otizmli bireylerle çalışan öğretmenlerin psikolojik durumunu belirlemek için kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Ergin(1992), geçerlik ve güvenirlik çalışması Çam (1992) tarafından yapılmıştır. Ölçek, 22 maddelik 5'li Likert tipi (0=Hiçbir zaman, 4=Her zaman)dir. Bu maddelerin üç alt boyutu duygusal tükenme (DT),

duyarsızlaşma (D) ve kişisel başarı hissi (KB) olup tükenmişliği oluşturmaktadır. Maslach Ölçeğin test tekrar test güvenilirlik katsayıları "Duygusal tükenme" (DT) için .83, "Duyarsızlaşma" (D) için .72, "Kişisel başarı" (KB) için .72 olarak belirlenmiştir (Çam, 1992). Ölçeğin ön sayfasında, öğretmenlerin kişisel bilgilerinin (cinsiyet, yaş, medeni durum, kaç çocuğunun olduğu, toplam çalışma yılı, gelir durumu, mezun olduğu alan, sınıfındaki öğrenci sayısı, mesleğini yapmaktaki istek durumu ve çalıştığı ortamdaki memnuniyet durumu) yer aldığı 10 soru bulunmaktadır. Ayrıca öğrencilerle karşılaştığı problemler, diğer öğretmenlerin bakış açısı, şiddet görüp-görmedikleri, ailelerin beklentileri ile otizmli öğrencilerin şaşırtan özelliklerinin neler olduğunu belirlemeleri istenen 5 soru eklenerek "Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu" oluşturulmuştur.

Ebeveyn Görüşme Formu, Şıkşık (2016) tarafından literatüre (Üstüner, 2009) uygun olarak geliştirilen sosyo-demografik veri toplama formu 21 sorudan oluşmaktadır. Ölçeğin son sayfasına, tanının nerede konduğu, ilgilenen doktor, doktorun nasıl bir yol gösterdiği, psikolojik destek alıp-almadıkları, kendi ve çocuklarını nasıl motive ettikleri, çocuklarının ileri-deki hayatı ile ilgili endişeleri, bu konuda devletten istekleri ve tüm dünyaya otizm hakkında ne söylemek istediklerini belirtmeleri için 7 soru eklenerek "Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu" oluşturulmuştur.

Verilerin Analizi

Otizmli çocukların normal gelişim gösteren kardeşlerine uygulanan "Kardeş Problemleri Anketi" ne verilen her bir "doğru" yanıt 1, "yanlış" yanıt 0 değeri alarak kayıt formuna işlenmiştir. Çalışmanın nicel analizleri SPSS 24 (Statistical Package for Social Science for Personal Computers) programı kullanılarak yapılmıştır. Formun değerlendirilmesinde yüksek puan, normal gelişim gösteren kardeşin otizmli olan kardeşine ilişkin daha az sorun yaşadığını göstermektedir. Otizmli çocukların normal gelişim gösteren kardeşlerinin "Kişisel Bilgi Formu"ndan elde edilen bilgiler ve ankete verdikleri cevapların frekanslarına ve yüzdelik dağılımlarını verilerek değerlendirme yapılmıştır. Öğretmen Görüşme Formu Analizi, Maslach Tükenmişlik Ölçeğinde yer alan maddeler; Hiçbir zaman 0, Her zaman 4 puan olacak şekilde puanlanmıştır. Bu nedenle ölçeğin alt boyutlarından alınabilecek puanlar, duygusal tükenme için 0-36, duyarsızlaşma için 0-20 ve kişisel başarı için 0-32 arasında değişiklik göstermektedir. Çalışmanın nicel analizleri SPSS 24 programı kullanılarak yapılmıştır. Açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar ise Balıkesir görüşme formları için ÖB1,ÖB2,…,ÖB25 ve İzmir için ÖİI1,ÖİI2,..,ÖİI24 şeklinde kodlanarak gruplandırılmış ya da aynen alınmıştır. Ebeveyn Görüşme Formu Analizi, ebeveynlerin sosyo-demografik verileri cevapları frekans ve yüzde dağılımı verilerek değerlendirme yapılmıştır. Açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar ise gruplandırılarak ya da aynen Balıkesir görüşme formları için

EB1,EB2,……,EB36 ve İzmir için Eİ1,Eİ2,….,Eİ17 şeklinde kodlanarak gruplandırılmış ya da aynen alınmıştır.

Bulgular

Kardeş Anketi Bulguları

Otizm tanısı almış bireylerin kardeşleri küçük olduğu için 20 bireye anket uygulanabilmiştir.

Tablo 2: Kardeşlerin kişisel bilgilerine ait dağılım

İl	Cinsiyet	Yaş	Doğum Sırası	Kardeş sayısı	Öğrenim durumu	Okul türü	Yaş farkı
Balıkesir	K(1) E(7)	7-12→1 13-18→4 19-24→3	İlk→7 İkinci→1	İki→4 Üç→3 Dört+→1	İlkokul→1 Ortaokul→2 Lise→4 Lisans→1	Özel→2 Devlet→6	3-4→1 5-9→5 10+→2
İzmir	K(7) E(5)	7-12→4 13-18→5 19-24→3	İlk→9 İkinci→3	İki→9 Üç→3	İlkokul→4 Ortaokul→3 Lise→4 Lisans→1	Özel→1 Devlet→11	5-9→8 10+→2

Tablo 2 incelendiğinde kardeşlerin cinsiyeti bakımından erkeklerin(12), kızlardan(8) daha fazla olduğu görülmektedir. Yaş dağılımında en fazla sayı 13-18 yaş aralığında 9 birey şeklindedir. Doğum sırası ilk olanlar(16), ikinci olanlara(4) göre fazladır. Kendisi ile birlikte kardeş sayısının iki(13)'de fazla olduğu tespit edilmiştir. Anketi dolduran kardeşlerin büyük bir bölümü liseye(8) devam etmektedir. Okul türü açısından devlet okullarında (17) öğrenim görenlerin sayısı fazladır. Otizmli kardeş ile arasındaki yaş farkı 5-9 olan 13 bireyle en fazla sayıdadır.

"Soru 20: Kardeşinizde en çok gözlenen davranışları işaretleyiniz." sorusunu cevaplayanların sayı dağılımı şu şekildedir: (11 kardeş) Sık sık kelimeleri tekrarlaması , (7 kardeş) Kendi etrafında dönmesi, (9 kardeş) Çığlık atması, (16 kardeş) Elini-kolunu sallaması, (14 kardeş) Etrafta koşturarak dolaşması

"Soru 21: Kardeşinizde en çok rahatsız olduğunuz davranışları işaretleyiniz." sorusunu cevaplayanların sayı dağılımı şu şekildedir: (17 kardeş) Sık sık kelimeleri tekrarlaması, (7 kardeş) Kendi etrafında dönmesi, (11 kardeş) Çığlık atması, (17 kardeş) Elini-kolunu sallaması, (17 kardeş) Etrafta koşturarak dolaşması

Tablo 3: Kardeş anketinden aldıkları puanların frekans dağılımı

İl	Puanlar										
	3	4	5	7	8	9	11	12	13	15	16
Balıkesir	-	-	-	-	1	-	1	1	1	2	2
İzmir	4	1	2	2	-	2	-	-	-	-	1

Tablo 3 incelendiğinde kardeşlerin puan toplamları Balıkesir'de 8-16 arasında, İzmir'de 3-16 arasında değişmektedir. Yüksek puan, normal gelişim gösteren kardeşin otizmli olan kardeşine ilişkin daha az sorun yaşadığını gösterdiği için bulgular Balıkesir'deki kardeşler lehinedir.

Soru Sayısı	Doğru	Yanlış	
1	15 (%75)	5 (%25)	..... büyüdüğünde daha fazla mı problem olacak, merak ediyorum.
2	11 (%55)	9 (%45)	..... nin daima engelli olup olmayacağını merak ediyorum.
3	11 (%55)	9 (%45)	..... nin büyüdüğünde bir mesleğinin olup olmayacağını merak ediyorum.
4	13 (%65)	7 (%35)	..... İnsanların benim engelli bir kardeşim olduğunu bilmelerini isterdim.
5	8 (%40)	12 (%60)	Bazen keşke ..... ayrılıp gitse diyorum.
6	10 (%50)	10 (%50)	Bazen ..... özel muamele gördüğü için şanslı olduğunu düşünüyorum.
7	15 (%75)	5 (%25)	..... nin engelli olması konusunda konuşmak istemediğim zamanlar oluyor.
8	12 (%60)	8 (%40)	Arkadaşıma ..... hakkında açıklama yaparken zorlanıyorum.
9	15 (%75)	5 (%25)	Annem ve babam genellikle .....ye bakmaktan hoşlanırlar.
10	14 (%70)	6 (%30)	Annem ve babam ..... ye daha fazla yardım edemedikleri için kendilerini kötü hissederler.
11	10 (%50)	10 (%50)	Keşke başka birine ..... ile ilgili problemlerimi anlatabilsem.
12	6 (%30)	14 (%70)	İnsanlar benimle..... hakkında konuşmaktan rahatsız oluyorlar.
13	13 (%65)	7 (%35)	Bazen ..... nin ailemizin planlarına engel olmasından hoşlanmıyorum.
14	10 (%50)	10 (%50)	.....nin bazen planlarıma engel olma şeklini beğenmiyorum.
15	10 (%50)	10 (%50)	.....nin yüzünden aile hayatımız diğer ailelerden oldukça farklıdır.
16	10 (%50)	10 (%50)	Aptalca bir düşünce ama bazen kendimin ne kadar zeki olduğunu merak ediyorum.
17	11 (%55)	9 (%45)	.....nin engelli olması nedeniyle anne ve babamı memnun etmek için okulda başarılı olmaya çalışıyorum.
18	12 (%60)	8 (%40)	Annem ve babamın benimle gerçekten gurur duymasını isterim, sadece .....engelli olduğu için değil.
19	10 (%50)	10 (%50)	..... zeki olmadığından keşke anne ve babam için daha zeki olabilsem.

Tablo 4: Kardeş anketine verilen cevapların frekans ve yüzdelik dağılımı

Tablo 4 incelendiğinde 1.,7. ve 9. sorulara %75 doğru, %25 yanlış cevabı verilmiştir. 2.,3. ve 17. sorulara %55 doğru, %45 yanlış cevabı verilmiştir. 4. ve 13. sorulara %65 doğru, %35 yanlış cevabı verilmiştir. 5. sorulara %40 doğru, %60 yanlış cevabı verilmiştir.

6.,11.,14.,15.,16. ve 19. sorulara %50 doğru, %50 yanlış cevabı verilmiştir. 8. ve 18. sorulara %60 doğru, %40 yanlış cevabı verilmiştir. 10. sorulara %70 doğru, %30 yanlış cevabı verilmiştir. 12. sorulara %30 doğru, %70 yanlış cevabı verilmiştir.

Öğretmen Görüşme Formu Bulguları

Otizmli bireylerle çalışan 49 öğretmenden görüşme formu ile veriler alınmıştır.

Tablo 5: Öğretmenlerin kişisel bilgilerine ait dağılım

İl	Cinsiyet	Yaş	Medeni durumu	Çocuk sayısı	Çalışma yılı	Gelir durumu	Mezuniyet alanı
Balıkesir	Kadın(19) Erkek(6)	20-30→11 31-40→10 40+→4	Evli→14 Bekâr→11	Yok→11 1+→14	1-5→10 6-10→5 11-15→3 16-20→5 20+→2	1500-3000→12 3001-5000→10 5000+→3	Özel eğitim→4 Sınıf→11 Diğer→10
İzmir	Kadın(20) Erkek(4)	20-30→12 31-40→7 40+→5	Evli→11 Bekâr→13	Yok→14 1+→10	1-5→12 6-10→6 16-20→5 20+→1	1500-3000→13 3001-5000→11	Özel eğitim→9 Sınıf→3 Diğer→12

Tablo 5 incelendiğinde bayan(39) öğretmen sayısının erkek(10) öğretmenlere göre fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca en çok dikkat çeken otizmli öğrencilerle çalışan öğretmenlerde sadece 13 tanesi özel eğitim mezunudur.

Tablo 6: Öğretmenlerin kişisel bilgilerine ait dağılım

İl	Sınıftaki öğrenci sayısı	Mesleğini isteyerek yapma	Çalıştığı ortamdan memnuniyet	Şiddet görüp-görmediği	Aile/Çocuk	Fiziksel-Sözlü
Balıkesir	1-5→19 5+→6	Evet→25 Hayır→0	Evet→20 Hayır→5	Evet→16 Hayır→9	Çocuk(16)	Fiziksel(16)
İzmir	1-5→15 5+→9	Evet→23 Hayır→1	Evet→21 Hayır→3	Evet→16 Hayır→8	Çocuk(16)	Fiziksel(16)

Tablo 6 incelendiğinde öğretmenlerden 15 tanesi sınıflarındaki öğrenci sayısının 5'in üzerinde olduğunu belirtmişlerdir. Özel eğitimde sınıftaki öğrenci sayısının 5'den fazla olmaması gerekmektedir. Ayrıca öğretmenlerin 32 tanesi öğrenciler tarafından fiziksel şiddete maruz kaldıklarını ama bunun bilinçli yapılmadığı şeklinde açıklamada bulunmuşlardır.

Öğretmenlere yönlendirilen 11., 12., 14. ve 15. sorular açık uçlu sorulardır. Bu kısımda görüşmeye katılanların sorulara verdikleri cevaplar gruplandırılarak aynen alınmıştır.

Soru 11-Otizmden etkilenmiş öğrencilerle ilgili karşılaştığınız problemler nelerdir?

Tablo 7: Öğretmenlerin aile problemlerine ait bulguları

Örnek İfadeler	Öğretmen Kodları
Kabullenememe ve ailelerin beklentisinin çok yüksek olması, öğrenciden düzeyini üstünde performans beklemeleri.	ÖB2, ÖB3,ÖB5, ÖB6, ÖB8, ÖB9, ÖB11 ÖB17, ÖB19, ÖB21, ÖB22, ÖB23, ÖB24, ÖB25, Öİ7, Öİ9, Öİ19,Öİ21
Okula ilgisizlik. Okul –aile işbirliği yetersiz. Evle okul koordineli olmadığı için öğrenilemiyor.	ÖB4, ÖB7, ÖB12, Öİ2, Öİ4, Öİ10, Öİ18 Öİ14
Aile bireylerinin daha fazla eğitim alması gerekiyor. Bilgisizlik, yanlış bilgilendirme	ÖB10, ÖB16, Öİ1, Öİ3, Öİ12, Öİ13, Öİ15 Öİ16, Öİ23, Öİ24
Tükenmişlik, kendini suçlama, isyan	ÖB13, ÖB15, Öİ17

Tablo 8: Öğretmenlerin öğrencilerinde karşılaştıkları problemlerine ait bulgular

Örnek İfadeler	Öğretmen Kodları
Okulda uygulanan planlı eğitime evde devam edilmemesi	ÖB2, ÖB3, ÖB9, ÖB10,ÖB13, ÖB16, Öİ13, Öİ19, Öİ23
Tuvalet alışkanlığı edinmemiş olmaları	ÖB5, ÖB6
Davranış problemleri olması	ÖB7, ÖB8, ÖB24, ÖB25, Öİ1, Öİ2, Öİ3, Öİ5, Öİ6, Öİ8, Öİ9, Öİ11, Öİ15, Öİ24
İletişim problemlerinin olması	ÖB4, ÖB11, ÖB12, ÖB21, ÖB22
Çevresinde dışlanma, sosyalleşme problemi yaşamaları	ÖB15, Öİ5, Öİ12, Öİ16, Öİ17, Öİ20, Öİ21

Eğitim materyali açısından: Bu kısımda tüm öğretmenler *"Materyal ve kaynakların yetersiz olduğu, sınıf ortamlarının küçük ve eğitime uygun olmadığı"* , ayrıca ÖB9, ÖB11, ÖB12, ÖB25,Öİ5, Öİ10, Öİ11, Öİ12, Öİ15, Öİ16, Öİ21 "*Materyallerin bireysel farklılıklara uygun olmadığı ve bu açıdan problem yaşadıkları"* şeklinde görüş bildirmişlerdir.

Beslenme sorunları: Bu kısımda tüm öğretmenler *"Bazılarının çok iştahlı, bazılarının çok iştahsız olduğunu", "Glütensiz beslenmeleri gerekmesine rağmen dikkat edilmediği", "Bazılarını besinleri kokladıklarından ve bundan etkilendikleri"* şeklinde görüş bildirmişlerdir.

Tuvalet alışkanlığı: Öğretmenler "*Bazılarında tuvalet alışkanlığının olmadığı*", "*Tuvalet alışkanlığı olanların ise tuvaletten sonra yeterli vücut temizliği yapamadıkları*" ayrıca ÖB10, ÖB12 "*Velilere bez bağlamak daha kolay geldiği için tuvalet alışkanlığı kazandırmakla uğraşmıyor*" şeklinde görüş bildirmişlerdir.

Davranış problemleri: Öğrencilerin "*İstenilen davranış uzun süreli pekiçtireçlerle öğrenebildikleri"*, "*İstedikleri yapılmadığında ya da sıkıldıklarında şiddete meyilli, hırçın, öfkeli, sinirli tavırlar takındıkları"*, "*Bazılarının sürekli ayakta durmak istediği*", "*Bazılarının anlamsız sesler çıkardığı*" gibi farklı davranış şekilleri gösterdiklerini belirtmişlerdir.

12. soru: Özel eğitim öğretmenlerine karşı diğer branş öğretmenlerini bakış açısı nedir?

Bu soruya öğretmenler çoğunlukla diğer branş öğretmenlerinin işlerinin zor olduğu yönünde olumlu baktığı ama bazılarının "*Bizim yaptığımız işte sizden farklı değil*" şeklinde yaklaştıklarını belirmişlerdir. Bazı ifadeler şu şekildedir: ÖB5 *"İşimizin zor ve sabır gerektirdiğini düşünüyorlar."*, ÖB18 *"İki farklı bakış açısıyla karşılaştım. Ya acınacak bir meslek olarak görüyorlar ya da işin vicdanı olan eğitimli/ eğitimsiz herkesin yapabileceğini düşünüyorlar."*

14. soru: Ailelerin sizden beklentileri nelerdir?

Öğretmenler ailelerin beklentileri ile ilgili, *"Çocukların bir an önce iyileşip normal okula gitmeleri", "Konuşma olmayan öğrencinin konuşması", "Her şeyi bizden bekliyorlar"* şeklinde ortak görüşte birleşmişlerdir. Bazı ifadeler şu şekildedir: ÖB8 *"Öğrencinin her alanda ilerlemesi, konuşmayan öğrencinin konuşması, okuma-*

yazma öğrenmesi.”, Öİ7 *“Aileler maalesef gerekli rehberlik dersleri alamadıkları için çocukları ile ilgili beklentileri çok yüksek veya boş vermiş olabiliyor.”*, ÖB12, Öİ6, Öİ13, Öİ14, Öİ24 *“Bizlerde sanki sihirli değnek varmış gibi düşünerek çocuklarını iyileştirebileceğimizi umut ediyorlar.”*

15.soru: Sizce otizmden etkilenmiş çocukların, diğer çocuklardan farklı yönleri, özellikle gözlemlediğiniz sizi şaşırtan özellikleri nelerdir?

Öğretmenler öğrencilerin farklı şaşırtan özellikleri ile ilgili bazılarında “*Çok düzenli, kuralcı olmaları, kodlama yeteneklerinin olması, sanatsal alanda üstün yeteneklerinin olması, görsel zekâlarının yüksek olması”* şeklinde görüşler bildirmişlerdir. Bunlardan farklı olarak şu ifadelerde dikkat çekicidir: ÖB10 *“Konuşabilenler çok iyi ezber yapıyor ve duyduklarını unutmuyorlar. Takıntı duydukları alanlarda (Mesela markaların hepsini sayan öğrenciler var.) Hafızaları ile sizi şaşırtabilirler.”*, ÖB16 *“Otizmli çocukların bence sadece iletişim problemleri var. Ben bir otizmli çocuğun bir bebeğe kalp masajı yapmasını izledim. Sadece uzun ve zahmetli, sabır gerektiren bir süreçten geçiyorlar. Mantıklarını kullanabildiklerine de çoğu zaman şahit oldum.”*

Tablo 9: Öğretmenlerin Maslach Tükenmişlik Envanterine verdikleri cevaplardan elde edilen bulgular

M.N.	Ölçek maddeleri	Hiçbir zaman	Çok nadir	Bazen	Çoğu zaman	Her zaman
DT1	İşimden soğuduğumu hissediyorum.	9 (%18,5)	20 (%40,8)	17 (%34,7)	3 (%18.5)	0 (%6,1)
DT2	İş dönüşü kendimi ruhen tükenmiş hissediyorum.	5 (%10,2)	17 (%34,7)	22 (%44,9)	4 (%8,2)	1 (%2,0)
DT3	Sabah kalktığımda bir gün daha bu işi kaldıramayacağımı düşünüyorum.	24 (%49,0)	15 (%30,6)	8 (%16,3)	2 (%4,1)	0
KB4	İşim gereği karşılaştığım insanların ne hissettiğini hemen anlarım.	4 (%18,5)	2 (%18,5)	7 (%18,5)	33 (%18,5)	3 (%18,5)
D5	İşim gereği bazı insanlara sanki insan değillermiş gibi davrandığımı fark ediyorum.	31 (%63,3)	10 (%20,4)	6 (%12,2)	1 (%2,0)	1 (%2,0)
DT6	Bütün gün insanlarla uğraşmak benim için gerçekten çok yıpratıcı.	12 (%24,5)	17 (%34,7)	16 (%32,7)	4 (%8,2)	0
KB7	İşim gereği insanların sorunlarına en uygun çözümü bulurum.	1 (%2,0)	1 (%2,0)	9 (%18,4)	35 (%71,4)	3 (%6,1)
DT8	Yaptığım işten tükendiğimi hissediyorum.	10 (%20,4)	24 (%49,0)	12 (%24,5)	1 (%2,0)	2 (%4,1)
KB9	Yaptığım iş sayesinde insanların yaşamlarına katkıda bulunduğuma inanıyorum.	1 (%2,0)	0	3 (%6,1)	25 (%51,0)	20 (%40,8)
D10	Bu işte çalışmaya başladığımdan beri insanlara karşı sertleştim.	23 (%46,9)	16 (%32,7)	8 (%16,3)	2 (%4,1)	0
D11	Bu işin beni giderek katılaştırmasından korkuyorum.	24 (%49,0)	16 (%32,7)	7 (%14,3)	2 (%4,1)	0
KB12	Çok şeyler yapabilecek güçteyim.	1 (%2,0)	2 (%4,1)	8 (%16,3)	28 (%57,1)	10 (%20,4)
DT13	İşimin beni kısıtladığını hissediyorum.	12 (%24,5)	21 (%42,9)	12 (%24,5)	4 (%8,2)	0
DT14	İşimde çok fazla çalıştığımı hissediyorum.	7 (%14,3)	7 (%14,3)	22 (%44,9)	9 (%18,4)	4 (%8,2)
D15	İşim gereği karşılaştığım insanlara ne olduğu umurumda değil.	41 (%83,7)	7 (%14,3)	0	1 (%2,0)	0
DT16	Doğrudan doğruya insanlarla çalışmak bende çok fazla stres yapıyor.	14 (%28,6)	23 (%46,9)	11 (%22,4)	1 (%2,0)	(%18,5)
KB17	İşim gereği karşılaştığım insanlarla ile aramda rahat bir hava yaratırım.	2 (%4,1)	1 (%2,0)	7 (%14,3)	31 (%63,3)	8 (%16,3)
KB18	İnsanlarla yakın bir çalışmadan sonra kendimi rahat hissediyorum.	1 (%2,0)	2 (%4,1)	8 (%16,3)	29 (%59,2)	9 (%18,4)
KB19	Bu işte birçok kayda değer başarı elde ettim.	1 (%2,0)	2 (%4,1)	10 (%20,4)	31 (%63,3)	5 (%10,2)
DT20	Yolun sonuna geldiğimi hissediyorum.	33 (%67,3)	11 (%22,4)	3 (%6,1)	1 (%2,0)	1 (%2,0)
KB21	İşimde duygusal sorunlara serinkanlılıkla yaklaşırım.	1 (%2,0)	4 (%8,2)	6 (%16,3)	34 (%69,4)	2 (%4,1)
D22	İşim gereği karşılaştığım insanların bazı problemlerini sanki ben yaratmışım gibi davrandıklarını hissediyorum.	16 (%32,7)	16 (%32,7)	15 (%30,6)	1 (%2,0)	1 (%2,0)

SPSS Shapiro-Wilk programına göre öğretmenlerin Maslach Tükenmişlik Envanterine verdikleri cevapların toplam puanları (minimum 7-maksimum 41) aralığında değişmektedir. Envanterin alt boyutlarına bakıldığında Duyarsızlaşma(D)'nın puanları (0-12), Duygusal Tükenme(DT)'nin puanları (0-24) ve Kişisel Başarısızlık(KB)'nin puanları (4-32) aralığında değişmektedir. Elde edilen verilere göre Duyarsızlaşma(D) ve Duygusal Tükenme(DT) yüksek puanlarda olmamasına rağmen öğretmenler Kişisel Başarısızlık(KB) duygusunun yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Ebeveyn Görüşme Formu Bulguları

Otizmli çocukları olan 53 ebeveynin görüşlerinin alınması bazılarına görüşme formu gönderilerek bazıları ile ikili görüşmeler yapılarak verileri

alınmıştır. Ebeveynlerin görüşme formunda kısa cevaplı sorulara verdikleri cevaplardan elde edilen bulguların frekans ve yüzdelik dağılımları aşağıdaki şekilde görüşme formu üzerinde verilmiştir:

Örnek gösterim; 3(5)→3 yaşında olan 5 kişi anlamına gelmektedir.

35/53→ 53 kişide 35 kişinin verdiği cevaba karşılık gelmektedir.

Ebeveyn Görüşme Formu Bulguları

Otizmli çocuğa ilişkin bilgiler

1. Çocuğun yaşı: 3(5),4(2),5(1),6(4),7(3),8(5),9(9),10(5),11(1),12(5),

13(4),14(2),15(1),18(1),22(2),23(3)

2. Çocuğun cinsiyeti: Kız(9/53), Erkek(44/53)

3. Otizm tanısı aldığı yaş: 2-6,5 yaş arasında değişmektedir.

4. Özel eğitim merkezine devam ettiği süre: 1-6,5 yıl arası

5. Çocuğunuz hangi tür eğitim ortamından yararlanıyor?

(8/53) Kaynaştırma, (30/53) Özel eğitim otizm s., (2 /53)Eğitim uyg.

(8/53) Mesleki Eğitim ve iş eğitim m., (5/53) Zorunlu eğitim yaşının dışı

Anne/babaya ilişkin bilgiler

1. Yaşınız: 25-50 yaş arasında değişmektedir.

2. Öğrenim durumunuz: (16/53)İlköğretim, (15/53)Lise

(13/53) Lisans/Lisansüstü

3. Ortalama aylık geliriniz: 1000-9000 tl arasında değişmektedir.

4. Otizm tanısı konduktan sonra çocuğunuzdan uzaklaşma hissi yaşama durumu: Anne, Baba- Hayır(40/53) Anne, Baba- Evet(4/53)

Anne-Hayır-Baba-Evet(6/53) Anne-Evet-Baba-Hayır(3/53)

5. Herhangi bir kronik hastalığınız var mı?

Anne, Baba- Hayır (35/53) Anne, Baba- Evet (7/53)

Anne-Evet- Baba-Hayır(3/53) Anne-Hayır- Baba-Evet(3/53)

6. Ailenizde başka herhangi bir engelli çocuğu olan var mı?

(0/53) Evet (53/53) Hayır

7. Otizm tanısı konduktan sonra öfke düzeyinizin arttığını düşünme durumu: Anne, Baba- Hayır (35/53) Anne, Baba- Evet (10/53)

Anne-Evet- Baba-Hayır(2/53) Anne-Hayır- Baba-Evet(6/53)

8. Çocuğunuzun otizmli olduğunu öğrendiğinizde değersizlik duygusu hissetme durumu: Anne, Baba- Hayır (39/53)

Anne, Baba- Evet (13/53) Anne-Hayır- Baba-Evet(1/53)

9. Aile yapınız? (43/53) Çekirdek aile (10/53) Geniş aile

10. Ailedeki çocuk sayısı : (16/53) Tek çocuk (23/53)İki çocuk (5/53)Üç çocuk (9/53)Üç+

11. Aylık gelirinizin ortalama ne kadarını otizmli çocuğunuz için harcıyorsunuz? (21/53) 499 TL ve altı (17/53) 500- 999 TL

(6/53) 1000-1499 TL (3/53) 1500-1999 TL (6/53) 2000 TL+

12. Ailede bakıma ihtiyaç duyan başka birey var mı?

(2/53) Evet (51/53) Hayır

13. Sosyal güvenceniz nedir? (8/53) Yok (27/53) SSK (5/53) Bağkur (13/53) Emekli Sandığı

14. Otizmli çocuğa sahip olmanın aile bağlarını güçlendirdiğini düşünüyor musunuz? (26/53) Evet (27/53) Hayır

15. Çocuğunuza otizm tanısı konmadan önce bu konu hakkında bilginiz var mıydı? (36/53)Hiç yoktu, (14/53)Kısmen vardı, (3/53) Vardı

Otizmli Çocuğa İlişkin Düşünceleriniz

16. Çocuğunuzun tanı almasından itibaren hayatınızda kısıtlayıcı (sosyal, ekonomik...) değişiklik oldu mu? (47/53) Evet (6/53)Hayır

17. Çocuğunuzun otizmden etkilenmiş olması yaşam enerjiniz nasıl etkiliyor? (10/53) Etkilemedi , (35/53) Olumsuz etkiledi, (2/53) Normal (6/53) Arttırdı

18. Çocuğunuza yeterli sevgi gösterebildiğine (baba, anne, akraba, yakın çevre……) inanıyor musunuz? (46/53) Evet (7/53) Hayır

19. Çocuğunuzun sizi arkadaş ve akrabalarınızdan uzaklaştırdığını düşünme durumu: (17/53) Hiçbir zaman, (28/53) Bazen , (5 /53) Sık sık (3 /53) Her zaman

20. Çocuğunuzun kendi yaşamını sürdürecek düzeye geleceğini düşünüyor musunuz? (27 /53) Evet (26/53) Hayır

21. Çocuğunuzda en sık gördüğünüz davranışlar hangileridir?

(15/53) Takıntılı davranış ve hiperaktivite,(11/53) Garip sesler çıkarma d. (5/53) Sarılma davranışı, (8/53)Elini ısırma ve parmak emme

(8/53)Ağlama ve öfke davranışı, (6/53) Kulaklarını kapatma ve saça d.

22-Tanı konmadan önce çocuğunuzda diğerlerine kıyasla farklı bir şeyler seziyor muydunuz? (38/53) Evet (15/53) Hayır

24-Nerede konuldu ve hangi doktor ilgilendi? (4/53) İstanbul, (24/53) İzmir, (9/53) Bursa (10/53)Balıkesir, (1/53) Manisa, (3/53) Ankara, (1/53) Zonguldak, (1/53) Şanlıurfa

26-Bu konu hakkında psikolojik destek aldınız mı? (4/53) Evet (49/53) Hayır

Ebeveynlerin Görüşme Formunda Yer Alan Açık Uçlu Sorulara Verdikleri Cevaplar

Görüşmeye katılanların sorulara verdikleri cevaplar gruplandırılarak ya da aynen alınmıştır.

25. soru: Doktorunuz tanı hakkında neler söyledi ve nasıl bir yol izlediniz? Tüm ebeveynler doktorlarının "*Çocuğunuz gelişimsel bir bozukluk olan Otizmli ve özel eğitim alması gerekir.*" şeklinde açıklama yaptıklarını belirtmişlerdir.

27.soru: Kendinizi ve çocuğunuzu motive etmek için ne tür materyaller ve aktiviteler kullanıyorsunuz? Ebeveynler kendilerinde çok çocuklarının motivasyonlarına yönelik " *eğitici oyunlar oynuyoruz, birlikte geziyoruz, resim yapıyoruz, spor yapıyoruz, sosyalleşmesi için uğraştıkları*" şeklinde cevaplar vermişlerdir. EB18 "*Bazen her şeyin düzelebileceğini düşünerek kendimi teselli ediyorum.*", Eİ7 "*Tanıdığım bazı örnekler otizmi atlattılar hep onu düşünerek, daha fazla kızıma zaman ayırıyorum, arada kızımda o ışığı görmek beni umutlandırıyor*."

28.soru: İlerideki hayatı için çocuğunuzla ilgili endişeleriniz nelerdir? Görüşleri alınan tüm ebeveynler çocukları için *" ileride yalnız kalacağı, öldüklerinden sonra kimin bakacağı, ihtiyaçlarını nasıl karşılayacağı"* konusunda yüksek kaygı duymakta olduklarını belirtmişlerdir. EB10 *"Ben çocuğumun ilerleyen dönemlerde kendi kendine yetemeyeceğini düşündüğüm için en büyük endişem anne/baba ölmesi veya ihtiyarlaması durumunda bakımını kimlerin nasıl yapacağı."*, Eİ15 *"Tek başına mücadele edebilmesi, hayatın bütün zorluklarına karşı her zaman dimdik ayakta durabilmesi, insanların onun iyi niyetinden istifade etmesinden endişeleniyorum."*

29.soru: Devletin ileride otizm konusunda nasıl bir yol izlemesini isterdiniz? Ebeveynler; eğitim süresinin arttırılması, bu alanda profesyonel eğitimcilerin yetiştirilmesi, aile bireylerini kaybeden otizmlilerin bakımının yapılacağı "Yaşam evi" gibi tesislerin yapılması, her okulda otizmli öğrenciler için sınıfların olması, sosyalleşmelerini sağlayacak alanların yapılması, aile eğitimlerinin yaygınlaştırılması şeklinde isteklerini belirtmişlerdir. EB22 "*Eğitim sürelerinin uzatılması, aileye psikolojik destek verilmesi, aile öldükten sonra bu çocuklara bakacak merkezlerin yapılması(yaşam evleri)."*

30. soru: Size bir mikrofon versek ve tüm dünyaya seslenecek olsanız insanlara otizm hakkında neler söylemek isterdiniz? Genel anlamda

ebeveynler; *"otizmin bir hastalık olmadığı, farkındalık olduğunu, çocuklarının toplumdan dışlanmaması gerektiğini, çevrelerindeki insanların onlara acıyarak bakmamalarını, empati, hoşgörü istediklerini"* ifade etmişlerdir. EB36 "*Biz tanı almadan bizim de otizmle ilgili bilgimiz yoktu. Keşke olsaydı, belki çocuğuma daha farklı yaklaşırdım. Türkiye'de ve dünyada otizm anlatılmalıdır. Otizmliler sadece insanlarla nasıl iletişim kuracağını ya da iletişim yollarını bilemiyor. Onlara sevgi gösterirsek onlar da bizle iletişime geçer. Otizmliler hasta değil. Onları bunlarla olduğu gibi kabul edersek, otizmlileri sorun olarak görmezsek, kaynaştırma eğitiminde dışlamazsak bütünleyici eğitime gidersek onların da başarabileceği o kadar çok şey var ki. Sevgi ve ilgiye ihtiyaçları var. Bir gün onlar da yetişkin olacak ve bizler sayesinde hayatta bir şeyler başaracak sadece yanlarında ol."*

Sonuç ve Tartışma

Çalışmamızın bulgularına bakıldığında kardeşler açısından; büyüdüğünde daha fazla problemli olacağı (%75), daima engelli mi olacağı(%55), otizmli kardeşinin durumu hakkında konuşmak istemediği (%75), ailenin planlarına engel olmasından hoşlanmadıkları (%65), anne-babalarına daha fazla yardımcı olamadıkları için kendilerini kötü hissettikleri (%70) konusunda psikolojik olarak kaygılar yaşadıkları tespit edilmiştir. Çalışmamızın sonuçları yapılmış olan çalışmalar ile uyum göstermektedir(Girli ve Mutlu, 2015; Hastig, 2007; Lee ve diğ.,2008). Literatürde yapılan çalışmaların çoğunun ise kardeş cinsiyeti, yaş farkı, doğum sırası, ailedeki kardeş sayısı ile anketten aldıkları puan arasındaki ilişki tespiti şeklinde olduğu görülmüştür (Atasoy, 2002; Ünal ve Baran, 2011; Kalecik, 2013).

Bu alanda çalışan öğretmenlerin çoğunun bayan (39), özel eğitim mezunu sayısını(13) az olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenlerin karşılaştıkları problemlerin, ailelerin yüksek beklentisi, ailelerin evde çalışmaları sürdürmemesi, öğrencilerin davranış, tuvalet alışkanlığı, yeme ile ilgili problemlerinin olması, eğitim materyallerinin yetersizliği, sınıf ortamlarının elverişsiz olması ile ilgi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca görüşme formunda yer alan "Maslach Tükenmişlik Envanterin" alt boyutlarına bakıldığında Duyarsızlaşma(D)'nın puanları (0-12), Duygusal Tükenme(DT)'nin puanları (0-24) ve Kişisel Başarısızlık(KB)'nin puanları (4-32) aralığında değiştiği yani Kişisel Başarısızlık(KB) duygusunun yüksek olduğu tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde özel eğitim öğretmenleri ve tükenmişlikle ilgili çok az sayıda araştırma yapıldığı görülmüştür (Korucu, 2005; Altınkurt, 2008; Çelebi, 2013; Harmankaya, 2018).

Ebeveyn görüşme formundan elde edilen çocuklarına otizm tanısı konulmadan önce bilgi sahibi olan(3/53) çok az kişinin olduğu, otizmli çocukları olduğu için kendilerini değersiz (13/53) hissedenlerin fazla olmadığı, çocuklarından uzaklaşma (4/53) yaşamadıkları tespit edilmiştir. Ama açık uçlu sorulara verdikleri cevaplarda kendilerini motive etmek yerine çocuklarının motive etme üzerine yoğunlaştıkları belirlenmiştir. İlerideki hayatlarında çocuklarının yalnız kalacağı, ihtiyaçlarını gideremeyeceği, iyi niyetlerinin suiistimal edilebileceği yönünde yüksek kaygılarının olduğu tespit edilmiştir. Devletten beklentilerinde ise yetişmiş öğretmen, eğitim

süresinin arttırılması, aile eğitimlerinin yaygınlaştırılması talep edilmiştir. İnsanlara otizm hakkında ne söylemek istedikleri hakkında *"Otizmin bir hastalık değil, farkındalık olduğu", "çocukların dışlanmasını istemediklerini", "acınarak bakılmak istenmediklerini"* dile getirmişlerdir. Çalışmamız durumun yerinde tespitine yönelik olduğu ve ilişkisel bir çalışma olmadığı için diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Literatürde ailelerin yaşadıkları sorunlara dair birçok kaynak bulunmaktadır (Korucu, 2005; Gönen, 2014; Uslucan,2015).

Literatür çalışmalarında ebeveyn, kardeş ve öğretmen bakış açılarının birlikte değerlendirildiği çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan yapılan çalışmanın bundan sonra planlanan çalışmalara yol göstereceğini ve toplumsal olarak farkındalık yaratarak otizmli bireylerin yakınlarına olumlu bir bakış açısı getireceğini düşünmekteyiz.

Öneriler

▪ Özel eğitim alanında öğretmenlerin daha fazla atanması

▪ Sınıflarda öğrenci sayısının azaltılması

▪ İlerleyen zamanlarda aile bireylerini kaybeden otizmli bireylerin bakımının yapılabileceği "Yaşam Evleri" açılması

▪ Engelli çocuğa sahip ailelere tanı başında zorunlu psikolojik destek sağlanmalı ve bunlar belli düzene girene ve bilinçlenene kadar sürdürülmeli.

▪ Diğer branş öğretmenlerinin ve ailelerin otizm hakkında farkındalığını arttıracak seminer, ve panellere yapılması

▪ Eğitim Bilişim Ağı (EBA) sisteminde Özel Eğitim öğrencilerinin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde eğitim materyalleri geliştirilmesi

Kaynakça

Altınkurt, N. (2008). *Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerinde Yaşanılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül üniversitesi, İzmir.

Atasoy, S. (2002). *Engelli (otistik) kardeşe sahip olan bireylerin kardeş ilişkilerinin incelenmesi.* Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Böke, K. (Ed.). (2009). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. İstanbul: Alfa.

Barak-Levy, Y., Goldstein, E. ve Weinstock, M. (2010). *Adjustment characteristics of healthy siblings of children with autism*. Journal of Family Studies, 16 (2), 155164.

Böke, K. (2009). Örnekleme. Böke, K. (Ed.) Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (105- 147). İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

Çam, O. (1992).*Tükenmişlik Envanteri'nin Geçerlik ve Güvenirliğinin Araştırılması*. 7. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları., Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara, pp.155-160.

Çelebi, E.(2013). *Elazığ ve Malatya İl Merkezinde Bulunan Özel Eğitim Kurumlarında Çalışan Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeyleri ve İlgili Faktörler*, Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

Dyches, T.T, Wilder, L.K., Sudweeks, R.R., Obiakor, E.F., Algozzine, B. (2004). *Multicultural Issues in Autism,* Journal of Autism and Developmental Disorders, 34(2), pp 211-222. Erişim adresi: https://link.springer.com/article/10.1023/B:JADD.0000022611.80478.73

Ergin, C.(1992). *Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin uyarlanması.* 7. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara, pp.143-154.

Girli, A. (2004).*Otistik çocuklar ve aileleri aile eğitim programları: Kuramsal yaklaşımlar ve uygulamalar.* Işık Özel Eğitim Yayınları, İzmir.

Girli, A. ve Mutlu, H. (2015). *Engelli kardeşi olan 18-30 yaş arasındaki bireylerin evliliğe yönelik tutumlarının incelenmesi.* Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 12 (1), 192205.

Gönen, A. (2014). *Otizm Spekrum Bozukluğu İle Otizm Spektrum Bozukluğu Tanısı Olan Bireylerin Ebeveynlerinin Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.

Harmankaya, H.S.(2018). *Özel Eğitim Alanında Çalışan Öğretmenlerin Mesleki Benlik Saygısı Ve Umut Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Hastings, R. (2007). *Longitudinal relationships between sibling behavioral adjustment and behavioral problems of children with developmental disabilities*. Journal of Autism and Developmental Disorders, 37, 1485-1492.

Kalecik, P. (2013). *Otizmli Çocukların Normal Gelişim Gösteren Kardeşlerinin Yaşadıkları Sorunlar.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Karasar, N. (2003). Bilimsel Araştırma Yöntemi. (Scientific Research Methods). Nobel Yayınları, Ankara.

Korucu, N. (2005). *Türkiye' de Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Hizmeti Veren Kurumların Karşılaştığı Güçlüklerin Analizi: Kurum Sahipleri, Müdür, Öğretmen ve Aileler Açısından*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Küçüker, S. (2001). *Erken eğitimin gelişimsel geriliği olan çocukların anne-babalarının stres ve depresyon düzeyleri üzerindeki etkisinin incelenmesi.* Özel Eğitim Dergisi. 3(1), 1-11.

Lee, L. C., Harrington, R. A., Louie, B. B. ve Newschaffer, C. J. (2008). *Children with autism: Quality of life and parental concerns.* Journal of Autism and Developmental Disorders, 38 (6), 1147-1160.

Öksüz, Z. (2008). *Otistik ve normal çocuk sahibi anne babaların bazı psikiyatrik ve psikolojik özelliklerinin karşılaştırılması.* Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Özşenol, F., Işıkhan, V., Ünay, B., Aydın, H. İ., & Akın, R., Gökçay, E. (2003). *Engelli çocuğa sahip ailelerin aile işlevlerinin değerlendirilmesi*. Gülhane Tıp Dergisi, 45(2),156-164.

Şıkşık, G. (2016). *Otizmli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Otizm Algıları ve Aile Özellikleri İle Benlik Saygıları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Uslucan, G. (2015). *Çocukların Otizm Spektrum Bozukluğu Derecesi İle Ebeveynlerinin Stres ve Gereksinim Düzeylerinin İncelenmesi*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.

Ünal, N. ve Baran, G. (2011). *Behaviors and attitudes of normally developing children toward their intellectually disabled siblings.* Psychological Reports, 108 (2), 553562.

Üstüner F.(2009). *Otistik Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadıkları Sorunlar ile Ruhsal Durumlarının Değerlendirilmesi: Niteliksel Araştırma*, Çocuk Dergisi, 9(1): 34-42.

Wong, C., Odom, S. L., Hume, K. A., Cox, A., Fettig, A., Kucharczyk, S.(2014). *Evidence-based practices in autism spectrum disorders (1990–2011).* Chapel Hill, NC: National Professional Development Center on Autism Spectrum Disorders.

Vardarcı, G. (2011). *Otistik çocuklu ailelere uygulanan aile eğitim programının, aile içi iletişim becerilerine, ailenin problem çözme becerilerine ve otistik çocuklarıyla ilgili algılarına etkisi*. Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, (6.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YURTTA KALAN ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN BELLETMEN ÖĞRETMENLERLE İLETİŞİMLERİNİN İNCELENMESİ /

Dursun ÖZATLI - Alime Nur BAYKAL - Fatma KIRICIOĞLU

(Dr. Balıkesir Sırrı Yırcalı Anadolu Lisesi - Balıkesir Sırrı Yırcalı Anadolu Lisesi - Balıkesir Sırrı Yırcalı Anadolu Lisesi)

1. Giriş

Eğitim çocukların ve gençlerin toplum yaşamında ihtiyaç duyacakları bilgi ve beceriyi kazanma sürecidir. Bu süreci yürütme görevini üstlenen kurumlar okullardır. Okullarda toplumsal değerler, bilim, sanat gibi her alanda bilgi sahibi, kültürlü, donanımlı ve duyarlı bireyler yetiştirmek amacıyla çeşitli eğitim sistemleri uygulanmıştır (Çetinkaya ve Gelişli, 2014).

Ülkemizde 11 Nisan 2012 tarihinde "İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" adıyla Resmi Gazete'de yayımlanan kanunun yürürlüğe girmesiyle zorunlu eğitim sekiz yıldan on iki yıla çıkarken "4+4+4" olarak kademeli hale getirilmiştir (MEB, 2012).

Güncel sisteme göre bir liseye yerleşmek iki şekilde mümkün olmaktadır. Öğrenciler sınava girmeden evlerine en yakın okulları tercih edebilirken ülke genelinde ortak yapılan Ortaöğretime Geçiş Sınavının sonucuyla merkezi sınavla öğrenci alan okullara yerleşme fırsatı da bulabilmektedir (MEB, 2018).

Merkezi sınavla ailelerinden ve yaşadıkları çevreden uzakta bir okula yerleşen öğrenciler için barınacak yer bulma sıkıntısı başlamaktadır. Devlet, öğrencilerin barınma sorununa çözüm getirmek amacıyla belli okullarda pansiyon hizmeti sunmaktadır. Pansiyonlarda kalan öğrencilerin barınma, yemek, gibi yaşamsal ihtiyaçları Okul Pansiyonları Yönetmeliği gereğince Milli Eğitim Bakanlığı'nca karşılanmaktadır (Balay, Kaya ve Doğu, 2012).

Pansiyonlara öğrencilerin seçilmesi ve yerleştirilmesi "Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Resmi Okullarda Yatılılık, Bursluluk, Sosyal Yardımlar ve Okul Pansiyonları Yönetmeliği" ile belirlenen esaslara göre yürütülmektedir (MEB, 2016).

Özyürek ve Demiray (2010) yaptıkları çalışmada ortaöğretim öğrencilerinin durumluk ve sürekli kaygı düzeylerini aile yanında ve okul pansiyonunda kalma durumlarına göre yaş ve cinsiyet faktörlerini de göz önünde bulundurarak incelemiştir. Çalışma sonucunda en yüksek kaygı düzeyinin yurtta kalan kız öğrencilere ait olduğunu bulmuştur. Kaygı düzeyini azaltmak için pansiyon görevlilerinin öğrencileri daha iyi tanımaya

çalışmasını, öğrenci ve yurt odaklı konularda öğrencilerin de fikrinin alınmasını önermiştir. Ayrıca öğrenciye karşı olumlu davranışların ve kendini ifade etme özgürlüğü tanımanın güven duygusunu geliştireceğini ifade etmiştir (Özyürek ve Demiray, 2010).

"Fırat ve Kaya (2015) yaptıkları çalışmada, ailesi yanında kalan lise öğrencilerinin aileden kaynaklı algılanan sosyal destek düzeyleri, yurtta kalan lise öğrencilerinin aileden kaynaklı algılanan sosyal destek düzeylerinden yüksek olarak bulunmuştur."

Orta ergenlik dönemlerini ev ortamından uzakta geçirmek zorunda kalan öğrenciler tanımadıkları insanlarla alışkın olmadıkları bir ortamda uyum içinde yaşamayı öğrenseler de ihtiyaç duydukları aile sıcaklığı ve sevgisinden uzak olmak onları ailesinin yanında kalırken öğrenim gören akranlarından dezavantajlı duruma düşürebilmektedir. Bu noktada en büyük görev onların hayatlarına en yakından tanıklık eden belletmen öğretmenlere düşmektedir (Karataş ve Atıcı, 2014).

1.1. Literatür araştırması

Bu çalışma gerçekleştirilirken pek çok kaynak taranmıştır. Araştırma konusuna en yakın olan ve yararlanılan kaynaklar aşağıda listelenmiştir:

▪ Demirbilek, M., (2012), "Yurtlarda Kalan Öğrencilerin Arkadaşlık İlişkileri, Arkadaşlık İlişkileriyle Bağlantılı Sorunları ve Çözümüne Yönelik Bir Model Denemesi"

▪ Çetinkaya, M., Gelişli, Y., (2014) "Yatılı İlköğretim Bölge Okulu Öğrencilerinin Yatılı İlköğretim Bölge Okullarının İşleyişine İlişkin Görüşleri"

▪ Kazu,İ., Y., Aşkın, Z., (2011), "Yatılı İlköğretim Bölge Okullarının Etüt Saatlerinde ve Boş Zaman Etkinliklerinde Karşılaşılan Sorunlar (Elazığ İli Örneği)"

▪ Karataş, S., Atıcı, M., (2014). "Sınavla Öğrenci Alan Ortaöğretim Okullarının Pansiyonunda Kalan Öğrencilerin Pansiyonla İlgili Görüşleri"

▪ Yılmaz, M., Ocakçı, A.,F., (2010) "Bir Kız Öğrenci Yurdunda Kalan Üniversite Öğrencilerinin Anksiyete Düzeylerinin Belirlenmesi"

▪ Aysun, G., Ö., GÜMÜŞ, B., DURDU, B., (2010), Evde ve Yurtta Kalan Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Doyumu"

▪ Balay, R., Kaya, A., Doğu, Z. (2012), "Ortaöğretim Pansiyonlarında Kalan Lise Öğrencilerinin Öğretmen-Öğrenci İlişkisine İlişkin Algıları"

▪ Fırat, N., Kaya, F.,(2015), "Yurtta veya Ailesinin Yanında Kalan Öğrencilerin Sosyal Destek Düzeyleri ve Stresle Başa Çıkma Stillerinin İncelenmesi"

▪ Özyürek, A., Demiray, K., (2010), "Yurtta ve Ailesi Yanında Kalan Ortaöğretim Öğrencilerinin Kaygı Düzeylerinin Karşılaştırılması"

▪ Köse, E., (2009), "Yurtta Kalan ve Ailesiyle Birlikte Yaşayan Lise Öğrencilerinin Yalnızlık ve Sosyal Destek Düzeylerinin İncelenmesi"

▪ Cengiz, R., Serdar, E., Donuk, B., (2016), "Aile Yanında ve Ailesinden Ayrı Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Stresle Başa Çıkma Tarzlarının Karşılaştırılması"

▪ Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Resmi Okullarda Yatılılık, Bursluluk, Sosyal Yardımlar ve Okul Pansiyonları Yönetmeliği

▪ Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği

1.2. Amaç

Yapılan literatür araştırmasından yola çıkarak yürütülen bu çalışmada yurtta kalan ortaöğretim öğrencilerinin belletmen öğretmenlerle iletişimlerini incelemek amaçlanmıştır. Sonuçlar değerlendirilerek öğrenciler ve belletmen öğretmenler arasındaki ilişkiyi güçlendirmeye yönelik önerilerde bulunulmuştur.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırmada ortaöğretim kurumlarının yurtlarında kalan öğrencilerin yurtta görev alan belletmen öğretmenlerle ilgili görüşleri araştırılmıştır. Konu ile ilgili gerekli kaynak araştırması yapılmış hem nitel hem de nicel araştırma tekniklerinin kullanılmasına karar verilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin, görüşülen kişiye kendini ifade etme, gerektiğinde derinlemesine bilgi sağlama ve analizlerin kolay yapılması gibi avantajları vardır (Büyüköztürk ve diğ., 2012).

Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, sahip olduğu belirli düzeyde standartlık ve aynı zamanda esneklik nedeni ile eğitim bilim araştırmalarında daha uygun bir tekniktir. Bu teknikte, araştırmacı görüşmenin akışına bağlı olarak değişik yeni sorularla görüşmenin yönünü etkileyebilir ve kişinin cevaplarını ayrıntılı şekilde ifade etmesini sağlayabilir (Ekiz, 2003).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini 2018-2019 eğitim öğretim yılında bir devlet yurdunda kalan 162 ortaöğretim öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırma örneklemi için gönüllü 30 öğrenci seçilmiştir. Çalışma grubundaki, 30 öğrencinin 17'si kız, 13'ü erkektir (Tablo 1).

Tablo 1. Çalışma grubu öğrencilerinin cinsiyetleri ve sınıf seviyeleri dağılımı

2.3. Veri Toplama Aracı

Literatür araştırmasından elde edilen verilerden yararlanılarak 10 tane sorudan oluşan görüşme formu hazırlanmıştır. Demografik bilgilerden sadece yaş ve cinsiyet bilgileri toplanmıştır. Hazırlanan sorular uzman görüşü alınarak oluşturulmuştur.

Görüşmeler birebir yapılarak katılımcıların diğer yanıtlardan etkilen-

Katılımcılar	Hazırlık	9. sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf	Toplam
Kız	3	4	3	5	2	**17**
Erkek	2	3	3	3	2	**13**
Toplam	5	7	6	8	4	**30**

meyip özgün cevaplar vermesi amaçlanmıştır. Her görüşme başında araştırma konusu ile ilgili kısaca bilgi verilmiştir. Gerekli yerlerde sorular tek tek açıklanmıştır. Görüşme sırasında verilen cevaplar not edilmiştir. Görüşme sona erdiğinde verilen cevaplar incelenmiştir. Verilen cevaplar analiz edilerek listelenmiştir. Görüşmede katılımcı istekliliği gözetilmiştir. Katılımcılara aşağıdaki sorular sorulmuştur:

1) Herhangi bir belletmen öğretmenle sorun yaşadınız mı?

2) Sorunlarınızı belletmen öğretmenlerle paylaşabiliyor musunuz?

3) Belletmenlerin sizi tanımaya ve anlamaya çalıştığını düşünüyor musunuz?

4) Belletmenlerin sergilediği tavırlar hayata bakış açınızı değiştirdi mi?

5) Belletmenlerden daha önce yurtta kalmış olanlarla iletişiminizde farklılık görüyor musunuz?

6) Belletmen öğretmenlerle sorunlarınız haricinde konuşabiliyor musunuz?

7) Her gün farklı belletmenlerle kalmanın sizi nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?

8) Belletmenlerle aynı katta uyumanın aranızda bir bağ oluşturduğunu düşünüyor musunuz? Neden?

9) Sizden yurtta kalacak belletmenleri belirlemek için kriter oluşturmanız istense kriterleriniz ne olur? (yaş aralığı, medeni durum, branş vs.)

10) Bir sağlık sorunu yaşandığında belletmenlerin tutumları nasıl oluyor? Sizce nasıl olmalı?

2.4. Verilerin Analizi

Görüşme verilerinin araştırmada yer alması için birçok yöntem vardır. Görüşmeden direk alıntılar da yapılarak bilgiler rapor edilir (Büyüköztürk ve diğ., 2012).

Araştırmada toplanan veriler "içerik analizi" yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Görüşmeyi kabul eden öğrenciler (Katılımcılar) K-1, K-2,…….K-30 şeklinde kodlanmış ve görüşme sırasında sorulara verilen cevaplar aktarılırken bu kodlar kullanılmıştır. Her soruya verilen evet/hayır ve buna benzer kısa cevaplar cinsiyete göre gruplandırılmış ve yüzdeleri (frekansları) hesaplanarak nicel analiz verileri elde edilmiştir.

2.5. Geçerlilik Güvenirlik

Görüşme sorularının hazırlanması ve uygulamanın yapılması sürecinde uzman desteği alınmıştır.

3. Bulgular

Araştırmada sorulan sorulara verilen cevapların analizi aşağıda sırasıyla verilmiştir. Her öğrenci her soruya açıklama yapmamış sadece evet/hayır şeklinde cevap verenlerde olmuştur. Bu yüzden kodlanan (K-1, K-2… K-30) öğrencilerin hepsinin cevapları bulunmamaktadır. Örneğin "***Herhangi bir belletmen öğretmenle sorun yaşadınız mı?***" sorusuna K-23, 24, 25, 28, 29 ve 30 kod numaralı öğrenciler açıklama yapmış, diğerleri yapmamıştır.

Tablo 2. "Herhangi bir belletmen öğretmenle sorun yaşadınız mı?" sorusuna verilen cevapların cinsiyete göre dağılımı

	Kız	Erkek	Toplam
Evet	11 (% 65)	7 (%54)	18 (%60)
Hayır	6 (%35)	6 (%46)	12 (%40)
Toplam	17 (%100)	13 (% 100)	30 (%100)

Tablo 2'ye göre 30 öğrenciden 18'i (% 60) belletmen öğretmenlerle sorun yaşadığını, 12'si (%40) sorun yaşamadığını belirtmiştir. Bu soru ile ilgili öğrencilerin yaptığı açıklamaları aşağıda verilmiştir:

"Evet, yaşadım. Gün boyunca moralim bozuktu. Hatta uykum kaçtı ve saat dörde kadar uyuyamadım." (K-23)

"Yaşadım, gün boyunca sinirliydim." (K-24)

"Evet, yaşadım. O gün derslerime odaklanamadım." (K-25)

"Evet, etüt saatlerindeyken sorun yaşadım. Uyuyana kadar moralim bozuktu." (K-28)

"Evet, beden eğitimi öğretmeniyle sorun yaşadım. Okul takımındaydım ama yaşadığımız sorun sebebiyle takımdan ayrıldım." (K-29)

"Evet, yaşadım. Sonraki gün sınavım vardı ve odaklanamadım." (K-30)

Tablo 3. "Sorunlarınızı belletmen öğretmenlerle paylaşabiliyor musunuz?" sorusuna verilen cevapların cinsiyete göre dağılımı

	Kız öğrenci sayısı	Erkek öğrenci sayısı	Toplam öğrenci sayısı
Hiç biriyle Paylaşamayan	3 (%18)	3 (%23)	6 (%20)
Bazıları ile paylaşabilen	10 (%59)	8 (%62)	18 (%60)
Hepsi ile paylaşabilen	4 (%23)	2 (% 15)	6 (%20)
Toplam	17 (%100)	13 (% 100)	30 (%100)

Tablo 3'e göre 30 öğrenciden 6'sı (% 20) sorunlarını paylaşamadığını, 18'i (% 60) bazıları ile paylaşabildiğini, 6'sı (%20) hepsi ile paylaşabildiğini belirtmiştir.

Tablo 4. "Belletmenlerin sizi tanımaya ve anlamaya çalıştığını düşünüyor musunuz?" sorusuna verilen cevapların cinsiyete göre dağılımı

	Kız öğrenci sayısı	Erkek öğrenci sayısı	Toplam öğrenci sayısı
Evet	8 (% 47)	2 (%15)	10 (%33)
Hayır	7 (%41)	3 (%23)	10 (%33)
Bir kısmı için evet	2 (%12)	8 (%62)	10 (%33)
Toplam	17 (%100)	13 (% 100)	30 (%100)

Tablo 4'e göre öğrencilerin %33'ü belletmen öğretmenlerin kendilerini tanımaya çalışmadığını, %33'ü çalıştığını, %33'ü ise bir kısmının çalıştığını belirtmiştir.

Tablo 5. "Belletmenlerin sergilediği tavırlar hayata bakış açınızı değiştirdi mi?" sorusuna verilen cevapların cinsiyete göre dağılımı

	Kız	Erkek	Toplam
Olumlu yönde değiştirdi	3 (%18)	3 (%23)	6 (% 20)
Olumsuz yönde değiştirdi	2 (%12)	-	2 (% 7)
Değiştirmedi	12 (%70)	10 (%77)	22 (% 73)
Toplam	17 (%100)	13 (% 100)	30 (%100)

Tablo 5'e göre belletmenlerin sergilediği tavırlar öğrencilerin % 20'sinin bakış açılarını olumlu yönde, % 7'sininkini olumsuz yönde etkilediği ve % 73'ünde ise herhangi bir değişikliğe neden olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu soru ile ilgili öğrencilerin yaptığı açıklamaları aşağıda verilmiştir:

"İyi yönde etkiledi. Mesleki ve eğitim hayatımla ilgili fikirlerim değişti." (K-10)

"İyi yönde değiştirmedi. İnsanlara karşı daha ön yargılı ve mesafeli biri oldum." (K-12)

"İnsanlara hep iyi yönden bakmak gerektiğini, bazı insanların çok şüpheci olabileceğini öğrendim. Davranış olarak daha sinirli birine dönüştüm." (K-23)

"Belletmenler bazen bize karşı çok anlayışsız oldukları için insanlara daha anlayışlı olmam gerektiğini öğrendim." (K-24)

Tablo 6. "Belletmenlerden daha önce yurtta kalmış olanlarla iletişiminizde farklılık görüyor musunuz?" sorusuna verilen cevapların cinsiyete göre dağılımı

	Kız	Erkek	Toplam
İletişimlerinde farklılık olmayanlar	5 (% 29)	5 (%39)	10 (% 33)
İletişimleri olumlu etkilenenler	10 (%59)	6 (%46)	16 (% 54)
İletişimleri olumsuz etkilenenler	2 (%12)	2 (%15)	4 (% 13)
Toplam	17 (%100)	13 (% 100)	30 (%100)

Tablo 6'ya göre daha önce yurtta kalmış belletmelerin araştırmaya katılan öğrencilerle iletişimleri ile ilgili % 54'ü belletmenin daha önce yurtta kalmış olmasının olumlu yönde etkilediğini, % 13'ü olumsuz yönde etkilediğini, % 33'ü ise herhangi bir farklılık olmadığını belirtmiştir. Bu soru ile ilgili öğrencilerin yaptığı açıklamaları aşağıda verilmiştir:

"Yurtta kalmış olanlar kendileri de benzer durumları yaşadıkları için bizi daha iyi anlıyorlar." (K-1)

"Yurtta kalmış olanlar bizi daha iyi anlıyorlar. Konuşma ihtiyacı duyduğumda onlarla konuşmayı tercih ediyorum." (K-2)

"Yurtta kalmış olanlar bizimle empati yapabiliyorlar. Bu yüzden daha sağlıklı iletişim kurabiliyoruz." (K-3)

"Yurtta kalmış olanların bizi anlamaya daha yatkın olduğunu düşünüyorum. Çünkü onlar da aynı zorlukları yaşamışlar." (K-11)

"Evet, yurtta kalmış olanlar bizi daha iyi anlıyorlar ve onlarla daha rahat sohbet edebiliyorum." (K-12)

"Yurtta kalmış olanlar daha disiplinli ve sertler. "Bizim zamanımızda böyleydi." der gibiler." (K-13)

"Yurtta kalmış olanlar bize geçmişte kendilerine davranıldığı gibi davranıyorlar. Bu da olumsuz etkiliyor." (K-22)

"Yurtta kalmış olanlar daha disiplinli bir hayat geçirdikleri için daha sert davranıyorlar." (K-25)

Tablo 7. "Belletmen öğretmenlerle sorunlarınız haricinde konuşabiliyor musunuz?" sorusuna verilen cevapların cinsiyete göre dağılımı

	Kız	Erkek	Toplam
Hepsi ile konuşabilenler	3 (%18)	1 (%8)	4 (% 13)

Bazıları ile konuşabilenler	7 (%41)	7 (%53)	14 (% 47)
Hiçbiri ile konuşamayanlar	7 (%41)	5 (%39)	12 (% 40)
Toplam	17 (%100)	13 (% 100)	30 (%100)

Tablo 7'ye göre öğrencilerden % 13'ü belletmen öğretmenlerin hepsi ile sorunları haricinde konuşabiliyor, % 47'si bazıları ile konuşabildiğini ve % 40'ı hiçbiri ile konuşamadığını belirtmiştir. Bu soru ile ilgili öğrencilerin yaptığı açıklamaları aşağıda verilmiştir:

"Sadece selamlaşıyoruz. Oturup konuşmuşluğum yok. Ama konuşabilmek isterdim. Aile ortamına daha yakın olabilirdi, mutlu olurdum." (K-1)

"Hepsiyle değil. Beni dinleyeceğini bildiğim kişilerle sohbet edebiliyorum. Bazı belletmen öğretmenler bizi dinleyip anlamaya çalışıyorlar. Ama bazılarından bu yakınlığı göremiyoruz." (K-12)

"Bazılarıyla konuşabiliyor hatta şakalaşabiliyorum. Onların belletmen olduğu günlerde kendimi daha rahat ve mutlu hissediyorum." (K-28)

Tablo 8. "Her gün farklı belletmenlerle kalmanın sizi nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?" sorusuna verilen cevapların cinsiyete göre dağılımı

	Kız	Erkek	Toplam
Olumlu etkilenenler	7 (%41)	1 (%8)	8 (% 27)
Olumsuz etkilenenler	7 (%41)	6 (%46)	13 (% 43)
Etkilenmeyenler	3 (%18)	6 (% 46)	9 (% 30)
Toplam	17 (%100)	13 (% 100)	30 (%100)

Tablo 8 incelendiğinde her gün farklı belletmenlerin görev alması öğrencilerin % 27'sini olumlu yöne etkilediği, % 43'ünü olumsuz yönde etkilediği, % 30'nu ise etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu soru ile ilgili öğrencilerin yaptığı açıklamaları aşağıda verilmiştir:

"Tam bir öğretmene ısınmaya çalışırken başka bir öğretmen geliyor. Hepsi farklı kişiliklerde olduğu için hepsine alışmaya ve hepsini tanımaya çalışmak çok zor oluyor." (K-2)

"Bence sayılarının fazla olması iletişimimizi zorlaştırıyor. Bazılarının isimlerini bile bilmiyorum. Daha az olsalar iletişim kurmak kolaylaşırdı." (K-5)

*"Bence her gün yurtta kalan belletmenlerin değişmesi iyi bir şey. Her gün aynı kişiler olsaydı sıkılabilirdik." (*K-7)

"Hepsini ayrı ayrı tanımakta zorluk çekiyorum. Çok tanışıklığım olmayan bir belletmen nöbetçi olduğunda konuşmaktan, sorunumu paylaşmaktan çekiniyorum." (K-10)

"Herkesin huyları ve özellikleri farklı. Onlara göre davranmamız gerekiyor. Bu da yorucu oluyor. Belli kişilerle kalsak daha samimi oluruz." (K-24)

Tablo 9. "Belletmenlerle aynı katta uyumanın aranızda bir bağ oluşturduğunu düşünüyor musunuz?" sorusuna verilen cevapların cinsiyete göre dağılımı

	Kız	Erkek	Toplam
Evet	1 (% 6)	1 (% 8)	2 (% 7)
Hayır	16 (% 94)	12 (% 92)	28 (% 93)
Toplam	17 (%100)	13 (% 100)	30 (%100)

Tablo 9'a göre yurtta kalan öğrencilerin % 93'ü belletmenlerle aynı katta uyumanın aralarında bir bağ oluşturmadığını, % 7'si bir bağ oluşturduğunu ifade etmiştir. Cinsiyete göre bakıldığında kızların % 94'ü, erkeklerin % 92'si bağ oluşturmadığını belirtmiştir.

Belletmenlerle aynı katta uyumanın aralarında bir bağ oluşturmadığını söyleyen öğrencilerin tamamı *"Aynı katta uyuduğumuz belletmen öğretmenleri yalnızca yoklama almak ve yatma saatinde ışığı kapattırmak için geldiklerinde görüyorum."* şeklinde ifade kullanmıştır. Belletmenlerle aynı katta uyumanın aralarında bağ oluşturduğunu söyleyen öğrenciler ise farklı bir görüş belirtmemiştir.

"Sizden yurtta kalacak belletmenleri belirlemek için kriter oluşturmanız istense kriterleriniz neler olurdu?" sorusuna verilen cevaplar analiz edilmiş ve çıkan kavramların listesi ve frekansı Tablo 10'da verilmiştir. Verilen cevaplar içerisinde birbirine anlam olarak yakın kavramlar birleştirilerek tek bir kavram olarak verilmiştir. Örneğin: Otoriter ile disiplinli kavramları otoriter adı altında verilmiştir.

Tablo 10. "Sizden yurtta kalacak belletmenleri belirlemek için kriter oluşturmanız istense kriterleriniz ne olur?" sorusuna verilen cevaplar

	Frekans(Kişi sayısı)
Anlayışlı	12
Güler yüzlü	9
Samimi	8
Adaletli	6
Sevecen	6
Empati yapabilen	5
Yardımsever	4
Saygılı	3
Otoriter	3
Neşeli	3
Şefkatli	2
Güvenilir	2
Diğer	6

Tablo 10'a göre yurtta kalacak belletmenlerde bulunması gereken özellikler arasında "Anlayışlı", "Güler yüzlü" ve "Samimi" kavramları öne çıkmıştır.

"Sizden yurtta kalacak belletmenleri belirlemek için kriter oluşturmanız istense kriterleriniz neler olurdu?" sorusuna belletmenin kişisel özellikleri yanında "Yaş" ve "Medeni durum" kriterleri de yazılmıştır. Bu kriterlere verilen cevapların dağılımı Tablo 11 ve 12'de verilmiştir.

Tablo 11. Belletmenlerin yaşına kriter getiren öğrencilerin cinsiyete göre dağılımı

	Kız	Erkek	Toplam
Genç olmalı	12 (% 71)	9 (% 69)	21 (% 70)
Orta yaşlı olmalı	5 (% 29)	4 (% 31)	9 (% 30)
Toplam	17 (% 100)	13 (% 100)	30 (% 100)

Görüşmeye katılan öğrencilerin % 70'i belletmenlerin genç, % 30'u belletmenlerin orta yaşlı olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Tablo 12. Belletmenlerin medeni durumuna kriter getiren öğrencilerin cinsiyete göre dağılımı

	Kız	Erkek	Toplam
Evli	12 (% 71)	3 (% 23)	15 (% 50)
Bekâr	1 (% 6)	1 (% 8)	2 (% 7)
Fark etmez	4 (% 23)	9 (% 69)	13 (% 43)
Toplam	17 (% 100)	13 (% 100)	30 (% 100)

Görüşmeye katılan öğrencilerin % 50'si belletmenlerin evli, % 7'si belletmenlerin bekâr olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Tablo 13. "Bir sağlık sorunu yaşandığında belletmenlerin tutumları nasıl oluyor? Sizce nasıl olmalı?" sorusuna verilen cevapların cinsiyete göre dağılımı

	Kız	Erkek	Toplam
Tutumlarını yeterli bulanlar	2 (% 12)	5 (% 38)	7 (% 23)
Tutumlarını yetersiz bulanlar	15 (% 88)	8 (% 62)	23 (% 77)
Toplam	17 (% 100)	13 (% 100)	30 (% 100)

Tablo 13'e göre yurtta kalan öğrencilerin %23'ü bir sağlık sorunu yaşandığında belletmenlerin tutumlarını yeterli bulduğunu, %77'si ise yeterli bulmadığını ifade etmiştir. Cinsiyete göre kızların %88'i, erkeklerin %62'si yeterli bulmadığını belirtmiştir. Bu soru ile ilgili öğrencilerin yaptığı açıklamaları aşağıda verilmiştir:

> *"Tutumlarını yeterli bulmuyorum. Hasta olduğumuzu söylediğimizde yanımızda bile durmuyorlar. Biz hiç hasta olamazmışız gibi davranıyorlar."* (K-2)

> "*Ben bir sağlık sorunu yaşadığımda beni hastaneye gönderdiler ama yanımda kimse gelmedi. Hastanedeki işlemlerle kendim ilgilenmek zorunda kaldım*." (K-3)

"Bir sağlık sorunu olduğunda yeterince ilgilendiklerini düşünüyorum. Ama ilk yardım eğitimi alsalar daha bilinçli olurlardı." (K-10)

"Genelde endişeleniyorlar. Ama bazı belletmenler özellikle kızlar hastalandığında vurdumduymaz olabiliyor. Bence belletmenlerin ilk yardım bilgisi olmalı. Soğukkanlı davranabilmeliler, kriz yönetimleri olmalı."(K-13)

4. Sonuç ve Tartışma

Belletmen özellikleri, öğrenci-belletmen ilişkisinde öğrencilerin önem verdiği bir noktadır. Karataş ve Atıcı (2012) yaptıkları çalışmada öğrencilerin pansiyonda kalan öğretmenlerle iletişimlerinde rahat oldukları yönünde sonuçlar elde etmişken bu çalışmada "Belletmen öğretmenlerle sorunlarınız haricinde konuşabiliyor musunuz?" sorulduğunda öğrencilerin % 40'ı konuşamadığını (Tablo 7) belirtmiştir. Bu bulgu öğrencilerin belletmenlerle rahat iletişim kuramadığını göstermektedir. "Belletmenlerle aynı katta uyumanın aranızda bir bağ oluşturduğunu düşünüyor musunuz?" sorusuna verilen hayır cevabının % 93 (Tablo 9) olması da bu öğrencilerin belletmenlerle iletişim kurmakta zorlandığını göstermektedir.

Öğrencilerin %77'si (Tablo 13) yurtta bir sağlık problemi yaşadığında belletmen öğretmenlerin ilgisini ve revir imkânlarını yetersiz bulduğunu belirtirken, belletmenlerin ilk yardım bilgisine sahip olması gerektiğini eklemişlerdir. Kız öğrencilerden birinin (K-3) "*Ben bir sağlık sorunu yaşadığımda beni hastaneye gönderdiler ama yanımda kimse gelemedi. Hastanedeki işlemlerle kendim ilgilenmek zorunda kaldım*." ifadesi yurtta kalan öğrencilerin sağlık sorunlarıyla daha fazla ilgilenilmesi gerektiğini göstermektedir.

Öğrenciler yalnız yaşamaya adapte olmaya çalışırken farklı karakterdeki belletmenlere de alışmak için çabalamak zorunda kalmaktadır. Etrafındaki kişilerin sürekli değişmesi, alışma sürecini zorlaştırmakta ve onlara ev ortamından daha da uzak olduğu hissine kapılmasına neden olmaktadır. Öğrencilere sorulan "Her gün farklı belletmenlerle kalmanın sizi nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?" sorusuna % 43'nün (Tablo 8) olumsuz etkilendiği cevabını vermesi bu görüşü destelemektedir.

Öğrencilerin ihtiyaç duyduğu aile ortamının sağlanması için belletmen ve öğrencilerin birbirini tanıması önemlidir. Öğrenciler, onları tanımaya ve anlamaya çalışan belletmenlerle daha samimi ilişkiler kurmakta ve kendilerini daha rahat hissetmektedir. Ancak öğrencilerin yalnızca %13'ü (Tablo 7) belletmenlerin hepsi ile rahat iletişim kurabildiğini söylemiştir.

"Belletmenlerle aynı katta uyumanın aranızda bir bağ oluşturduğunu düşünüyor musunuz? sorusuna % 93 (Tablo 9) oranında hayır cevabının verilmesi öğrencilerin aynı katta uyuduğu belletmenlerle dahi bağ kuramadığını göstermektedir. Çoğu öğrencinin *"Aynı katta uyuduğumuz bellet-*

men öğretmenleri yalnızca yoklama almak ve yatma saatinde ışığı kapattırmak için geldiklerinde görüyorum." şeklindeki ifadeleri de belletmenlerin iletişime yeterince açık olmadığını göstermektedir.

Belletmenlerle sorun yaşayan öğrencilerden K-23'ün "*Gün boyunca moralim bozuktu. Hatta uykum kaçtı ve saat dörde kadar uyuyamadım"* ve K-25'in *"Evet, yaşadım. O gün derslerime odaklanamadım."* şeklindeki açıklamalar yapmış olması, öğrencilerin yurtlarda yaşadığı sorunların okullarındaki akademik başarılarını da etkileyebileceği sonucuna ulaşmamızı sağlayabilir.

Öğrenciliğinde yurtta kalan belletmenlerin öğrencilere daha ilgili ve anlayışlı yaklaştığını ve bunun belletmen öğrenci iletişimine katkı sağladığını düşünebiliriz. Çünkü "Belletmenlerden daha önce yurtta kalmış olanlarla iletişiminizde farklılık görüyor musunuz?" sorusuna iletişimlerinin olumlu etkilendiğini söyleyen öğrenci oranı % 54'tür (Tablo 6). Öğrencilerin açıklamalarında daha önce yurtta kalan belletmenlerin "*kendilerini daha iyi anladıklarını ve empati yaptıklarını*" belirtmeleri onlarla daha iyi iletişim kurduklarının bir göstergesidir.

Belletmenlerde olmasını istedikleri özellikler ise "*anlayışlı, güler yüzlü, samimi, adaletli, sevecen, empati yapabilen, yardımsever, saygılı, otoriter, neşeli, şefkatli, güvenilir"* şeklindedir. Bu özelliklerin arasından anlayışlı, güler yüzlü, samimi, saygılı, sevecen, empati yapabilen, adaletli özellikleri ön plana çıkmıştır. Bu sonuçta, aile ortamından ayrılan öğrencilerin yurtta görevli belletmenlerden ilgi ve şefkat beklediğini göstermektedir.

Belletmen öğretmenlerin, gündüz çalıştığı okuldaki derslerine akşam olunca da görevine devam etmesi onları yormakta, evlerine gidemiyor oluşları onları daha anlayışsız ve iletişime kapalı hale getirebilmektedir. Birçoğunun yapmakla yükümlü olduğu görevler haricinde öğrencilerle ilgilenmediği "Belletmen öğretmenlerle sorunlarınız haricinde konuşabiliyor musunuz?" sorusuna öğrencilerin % 40'ının hiçbiri ile % 47'sinin bazıları ile şeklinde cevap vermesi bu görüşü desteklemektedir.

Öneriler

Araştırma sonucunda elde edilen verilere göre öğrenci-belletmen ilişkisinin güçlenmesini sağlayacak öneriler aşağıda belirtilmiştir:

1. Yurtta bir sağlık sorunu yaşandığında zamanında ve doğru müdahale edilebilmesi için belletmen öğretmenlere ilk yardım eğitimi verilmeli.
2. Belletmenlerin hepsi birer öğretmen olmalarına rağmen ergen psikolojisi hakkında yeterli bilgiye sahip olmayabilirler. Özellikle aile ortamından uzakta olan öğrenciler kendilerini anlayabilecek yetişkinlere ihtiyaç duymaktadır. Belletmenlerin ergen psikolojisi ile ilgili eğitimi almış olması belletmen-öğrenci ilişkisini güçlendirecektir.

3. Bu araştırma göstermiştir ki belletmenlerin sürekli değişmesi yurtta kalan öğrencilerin çoğunu olumsuz etkilemektedir. Görevli belletmen öğretmen sayılarına bir üst sınır belirlenmesi ve belletmen öğretmen sayılarının daha az olması öğrencilere pozitif yönde katkı sağlayabilir.

4. Bu araştırma sonucunda belletmenlerin gün boyunca devam eden öğretmenlik görevlerinin de öğrenci ve belletmen arasındaki iletişimi olumsuz etkilediği görülmüştür. Üniversitelerde yukarıda bahsettiğimiz eğitimleri kapsayan belletici öğretmenlik bölümünün açılmasıyla görevi sadece belletmenlik olan öğretmenlerin yetiştirilmesi bu sorunu giderilebilir.

5. Belletmenin kişisel özelliklerinin ve tavırlarının da iletişim kurmada zorluklara sebep olabildiği tespit edilmiştir. Belletmen öğretmen olmak isteyenlerin iletişim becerilerini ve belletmen olmaya uygunluklarını ölçen bir sınav yapılması sorunların giderilmesinde yardımcı olacaktır.

Kaynaklar

Aysun, G., Ö., Gümüş, B., Durdu, B., (2010). *Evde Ve Yurtta Kalan Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Doyumu,* Psikiyatri Hemşireliği Dergisi - Journal of Psychiatric Nurses 26 2010;1(1):25-32

Balay, R., Kaya, A., Doğu, Z. (2012). *Ortaöğretim Pansiyonlarında Kalan Lise Öğrencilerinin Öğretmen-Öğrenci İlişkisine İlişkin Algıları*, Electronic Journal of Social Sciences, 11/42, 103-128.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, K., E., Akgün., E., Ö., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F., (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Pegem Akademi.

Cengiz, R., Serdar, E., Donuk, B. (2016). *Aile Yanında Ve Ailesinden Ayrı Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Stresle Başa Çıkma Tarzlarının Karşılaştırılması*, International Journal of Social Sciences and Education Research, 2 (3), 1000-1011.

Çetinkaya, M., Gelişli, Y., (2014). *Yatılı İlköğretim Bölge Okulu Öğrencilerinin Yatılı İlköğretim Bölge Okullarının İşleyişine İlişkin Görüşleri*, Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı: 33, s.1-8

Demirbilek, M., (2012). *Yurtlarda Kalan Öğrencilerin Arkadaşlık İlişkileri, Arkadaşlık İlişkileriyle Bağlantılı Sorunları Ve Çözümüne Yönelik Bir Model Denemesi*. Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi 2012 1(3), 1-24

Fırat, N., Kaya, F.,(2015). *Yurtta veya Ailesinin Yanında Kalan Öğrencilerin Sosyal Destek Düzeyleri ve Stresle Başa Çıkma Stillerinin İncelenmesi,* Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/7 Spring 2015, p. 407-426

Karataş, S., Atıcı, M. (2014). *Sınavla Öğrenci Alan Ortaöğretim Okullarının Pansiyonunda Kalan Öğrencilerin Pansiyonla İlgili Görüşleri*, Mediterranean Journal of Humanities mjh.akdeniz.edu.tr, IV/2, 2014, 167-177

Kazu,İ., Y., Aşkın, Z., (2011). Yatılı İlköğretim Bölge Okullarının Etüt Saatlerinde ve Boş Zaman Etkinliklerinde Karşılaşılan Sorunlar (Elazığ İli Örneği),Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi /2011 Cilt:1,Sayı: 3

Köse, E., (2009). *Yurtta Kalan ve Ailesiyle Birlikti Yaşayan Lise Öğrencilerinin Yalnızlık ve Sosyal Destek Düzeylerinin İncelenmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

MEB, (2012). *İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun,* http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/201204 11 -8.htm, Erişim tarihi: 19.10.2018

MEB, (2016). *Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Resmi Okullarda Yatılılık, Bursluluk, Sosyal Yardımlar ve Okul Pansiyonları Yönetmeliği,* http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/11/20161125-20.pdf, Erişim tarihi: 19.10.2018

MEB, (2018). *Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/09/20180901.htm Erişim tarihi: 10.11.2018

Özyürek, A., Demiray, K. (2010). *Yurtta ve Ailesi Yanında Kalan Ortaöğretim Öğrencilerinin Kaygı Düzeylerinin Karşılaştırılması,* Doğuş Üniversitesi Dergisi, 11 (2) 2010, 247-256

Yılmaz, M., Ocakçı, A.,F., (2010). *Bir Kız Öğrenci Yurdunda Kalan Üniversite Öğrencilerinin Anksiyete Düzeylerinin Belirlenmesi,* Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi, Cilt:3,Sayı:1. 201

İNSANLARI AŞAĞILAMA VE YÜCELTMEDE KULLANILAN HAYVAN METAFORLARI /

Dursun ÖZATLI - Buse Sıla ASİL - Zeynep İrem ÖZÇOBAN

(Dr.;Sırrı Yırcalı Anadolu Lisesi - Sırrı Yırcalı Anadolu Lisesi - Sırrı Yırcalı Anadolu Lisesi)

1. Giriş

İnsanoğlu tarih boyunca hayvanlarla beraber yaşamış ve etkileşim içinde olmuşlardır. Hayvanlar insanların besin ve kıyafet ihtiyacını karşılamıştır. İnsan hayvan etkileşiminin etkileri gökyüzündeki yıldızların adlandırılmasını bile etkilemiş 45 yıldız takımından 25'ine hayvan isimleri verilmiştir. Bu etkileşim insanların kültürlerini, yaşantılarını ve en önemlisi de dillerini etkilemiştir. Dildeki bu etkileşim sayesinde atasözleri, deyimler ve benzetmeler ortaya çıkmıştır (Sağlam, 2015).

Adalı (2004), metaforu şu şekilde açıklamıştır: "Aralarında herhangi bir ilgi bulunan iki nesne, iki kavram arasında benzerlik ilişkisi kurarak birinin adını ötekine aktaran bir anlam olayıdır." Mason (2005)'e göre (Aktaran: Zengin, 2017) Hayvanlara saygın bir yer ayıran insanların bakış açısındaki büyük değişimin neolitik devrimle başladığını iddia etmektedir. İnsanın tarımı keşfedip doğaya mahkûm olmadığını fark etmesi çok önemli bir kırılma noktasıdır. Hayvanların evcilleştirilmesi ya da Mason'ın deyişiyle "hayvanların köleleştirilmesi" insanın doğaya hükmetmesinin önemli bir ayağını oluşturmakta ve insan-hayvan ilişkilerini kökten dönüştürmektedir. Hayvanlara ve doğaya hükmeden, onları kontrol eden insan artık kendini onların bir parçası olarak değil, onların sahibi olarak görmeye başlamıştır. İnsanoğlu yüzyıllar boyunca çevresini ve doğayı gözlemleme sonucunda algıladığı unsurlardan ve deneyimlediği olaylardan yola çıkarak yarattığı metaforlarla yine çevresini, doğayı ve kendisini betimlemiştir. Evrensel olmalarının yanı sıra metaforlar, ürünü oldukları ulusun dünyayı algılayış biçimleriyle ilişkilidir ve dilden dile kültürel farklılıklar gösterirler.

Hayvan isimleri içeren metaforlar doğadan insana aktarma şeklinde gerçekleşmiştir. Hayvan adları içeren metaforlara örnek olarak *kurt* (deniz kurdu, eski kurt), *tilki* (kurnaz tilki), *tavşan* (tavşan yürekli), *kuş* (kuş beyinli) vb. metaforlar gösterilebilir (Aksan, 2016).

Hayvanlara özgü özelliklerin insana aktarılması sık bir şekilde yapılmaktadır. İnsanı sembolize etmek, adlandırmak ve nitelemek için kullanılan metaforlarda vahşi ve evcil hayvan, sürüngen, böcek, kuş, balık türlerine ait çeşitli hayvan adları görülmektedir (Troyanova, 2003).

Hayvan isimleri konuşucunun konuya ve muhatabına ilişkin değerlendirmesinin yanında duygularını, ruh halini ve tutumunu daha çarpıcı bir şekilde ifade etmesini sağlar. *Örneğin, kuzum, aslanım, ceylanım* gibi sözcükler kullanılarak olumlu duygularla ifade edilir. Hayvan, eşek oğlu eşek,

it oğlu it gibi metaforlar kullanılarak alay, olumsuzluk, nefret, küçümseme, aşağılama, horlama, hakaret, azarlama gibi çeşitli derecelerde olumsuz duygularla ifade edilir (Vainik, 2012)

Güneş (2017), "Hayvan Adları İçeren ve İnsanı Niteleyen İtalyanca ve Türkçe Metaforlar Üzerine Bir İnceleme" isimli araştırmasında hayvan adları içeren ve insanı niteleyen 169 tane Türkçe metafor tespit etmiştir.

Nur (2013), "Mesnevi'de Hayvan Karakterleri (Metaforları)" isimli araştırmasında Mesnevide 24 tane metafor tespit etmiştir. Bunların bir kısmı övme, yüceltme bir kısmı ise küçültme, aşağılama amacıyla kullanılmıştır.

Tarihimize baktığımızda Türkler hayvanları kutsal saymış ve onların simgelerini bayraklarına işlemişlerdir. Hatta bazı Türk boyları soylarının hayvanlardan geldiğine inanmıştır. Aynı zamanda bazı hayvanların hayatlarında yol gösterici olduğuna inanmışlardır.

Dini-Tasavvufi Halk Edebiyatında tilki, kurnazlığı; tavşan, şansı; horoz, cömertliği vb. temsil eder. İnsan gibi davranan hayvanların olduğu masallar, genellikle insanların hoşuna giden eğlendirici üslupta, eğitici ve ahlâkîdir (Yılmaz, 2011).

Divan edebiyatımızda gül bülbül hikâyeleri, halk şiirlerindeki ceylan turna ve kekliğin konuştuğu dörtlükler, menkıbelerdeki aslan kurt hikâyeleri, tekerlemeler, ninniler ve atasözleri edebiyatımızda hayvanın önemli bir yeri olduğunu gösterir (Sağlam, 2015).

1. 1. Amaç

Bu çalışmanın amacı insanların günlük hayatlarında kullandıkları hayvan isimleri içeren benzetmeleri (metaforları) inceleyip, bilinçli bir biçimde kullanıp kullanmadıklarını belirlemektir. Bu ana amaca bağlı alt amaçlar da şunlardır:

- Bu metaforların hayvanların gerçek özellikleriyle bağdaşıp bağdaşmadığını saptamaktır.
- Bu metaforların ortaya çıkışında nelerin etken olduğunu ortaya çıkarmaktır.
- Bu metaforların hangilerini aşağılamada hangilerini yüceltmede kullandıklarını belirlemektir.
- Bu metaforların çıkış kaynağı hakkında veri toplamaktır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Konu ile ilgili gerekli kaynak araştırması yapılmış hem nitel hem de nicel araştırma tekniklerinin kullanılmasına karar verilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde, görüşülen kişiye kendini ifade etme, gerektiğinde derinlemesine bilgi sağlama ve analizlerin kolay yapılması gibi avantajları vardır (Büyüköztürk ve ark., 2012)

Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği sahip olduğu belirli düzeyde standartlık ve aynı zamanda esneklik nedeni ile eğitim bilim araştırmalarında daha uygun bir tekniktir. Bu teknikte, araştırmacı görüşmenin akışına bağlı olarak değişik yeni sorularla görüşmenin yönünü etkileyebilir ve kişinin cevaplarını ayrıntılı şekilde ifade etmesini sağlayabilir. (Ekiz, 2003).

Bu araştırma deseninde sınanacak hipotezler şu şekilde sıralanmıştır:

▪ İnsanlar, çevresindeki diğer insanları aşağılamak veya yüceltmek için hayvanların özelliklerini benzeterek kullanmaktadır.
▪ Kullanılan metaforlar hayvanların gerçek özellikleri ile bağdaşmaktadır.
▪ Metaforlar çok kullanan insanların medeniyet seviyesi düşüktür.
▪ Kullanılan olumsuz metaforların hayvan şiddetinin ortaya çıkmasında etkisi vardır.

2.2 Çalışma grubu

Araştırmanın çalışma evrenini 2018-2019 eğitim öğretim yılında bir ortaöğretim kurumunda eğitim gören 630 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubundan rastgele seçilen 15 kişi ile pilot çalışma, ve yine rastgele seçilen 16 kız ve 16 erkek olmak üzere 32 kişi ile asıl çalışma yapılmıştır. Görüşmede katılımcı istekliliği gözetilmiştir.

2.3 Veri Toplama Aracı

Literatür araştırması ile elde edilen verilerden yararlanılarak 11 tanesi açık uçlu 1 tanesi Evet/Hayır şeklinde cevaplanabilen 12 sorudan oluşan anket hazırlanmıştır. Hazırlanan sorular uzman görüşü alınarak oluşturulmuştur. Anketin pilot uygulaması 15 kişiden oluşan bir gruba yazılı olarak uygulanmıştır. Uygulama öncesi araştırılması amaçlanan konu açıklanmıştır. Verilen cevaplar analiz edildiğinde katılımcıların birçoğunun soruları yeterince anlamadığı bu yüzden verdikleri cevapların yetersiz olduğu belirlenmiştir. Uzman görüşü alınarak 3 soru yeterince açık olmaması nedeniyle çıkarılmıştır.

Pilot uygulamadan elde edilen verilere göre yazılı anket çalışmasının yerine mülakat yapılarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmeler 14-17 yaş grubu içinden rastgele seçilen 16 kız ve 16 erkek olarak 32 öğrenciye uygulanmıştır. Görüşmeler birebir yapılarak katılımcıların diğer yanıtlardan etkilenmeyip özgün cevaplar vermesi amaçlanmıştır. Her görüşme başında konudan kısaca bahsedilmiştir. Gerekli yer-

lerde sorular tek tek açıklanmıştır. Görüşme sırasında hem ses kaydı yapılmış hem de verilen cevaplar not edilmiştir. Görüşme sona erdiğinde verilen cevaplar incelenmiştir. Kullanılan yanıtlar analiz edilerek listelenmiştir.

Görüşme Soruları

1) İnsan özelliklerini hayvanlara benzetiyor musunuz?

2) A) Hangi hayvanları hangi özellikleriyle insanları aşağılamada kullanıyorsunuz ya da kullanıldığını düşünüyorsunuz?

B) Hangi hayvanları hangi özellikleriyle insanları yüceltmede kullanıyorsunuz ya da kullanıldığını düşünüyorsunuz?

3) Bu benzetmelerin çıkış kaynağının ne olduğunu düşünüyorsunuz? (Masal, fabl, fiziksel özellikler vb.)

4) Hayvanların benzetme yoluyla gereksiz yere yüceltildiğini ya da aşağılandığını düşünüyor musunuz? Açıklayınız.

5) Toplumsal cinsiyet algısının bu benzetmelerin oluşma sürecinde etkili olduğunu düşünüyor musunuz? Açıklayınız.

6) Hayvanlar hakkında kullanılan olumsuz betimlemelerin hayvanlara uygulanan şiddetle bağlantısı var mıdır? Açıklayınız.

7) Kullanılan benzetmelerin hayvanların gerçek özellikleriyle bağdaştığını düşünüyor musunuz? Açıklayınız.

8) Hayvan benzetmelerinin kullanılması kişinin veya toplumun medeniyet seviyesini gösterir mi? Açıklayınız.

9) Toplumsal gelişimlerin yaşanmasının hayvanlarla ilgili benzetmeleri etkilediğini düşünüyor musunuz? Açıklayınız. (Tarımın başlaması, ateşin bulunması vb.)

2.4. Verilerin analizi

Araştırmada toplanan veriler "içerik analizi" yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Görüşme verilerinin araştırmada yer alması için bir çok yöntem vardır. Görüşmeden direk alıntılar da yapılarak bilgiler rapor edilir (Büyüköztürk ve ark., 2012).

Bu çalışmada veri toplama sürecinde yapılan ses kayıtları ve alınan notlar incelenerek her katılımcının cevapları analiz edilmiştir. Evet/Hayır gibi kısa cevap verilen sorularda yüzdelik hesaplamalar yapılmıştır. Bazı cevaplarda verilen kavramların % frekansı çıkarılmıştır. Açıklama istenen

sorulara verilen cevaplar incelenerek birbirine yakın açıklamalar birleştirilerek verilmiştir.

2.5. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Hazırlanan sorularla 15 kişilik bir gruba pilot çalışma yapıldıktan sonra 3 sorunun çıkarılması ve soruların hazırlanma sürecinde uzman görüşü alınması geçerliliği ve güvenirliği sağlamıştır.

3. Bulgular

Araştırmada sorulan sorulara verilen cevapların analizi aşağıda sırasıyla verilmiştir.

Tablo 1. İnsan özelliklerini hayvanlara benzetiyor musunuz sorusuna verilen cevapların cinsiyete göre dağılımı

	Evet	Hayır	Toplam
Kız	13	3	16 (%50)
Erkek	13	3	16 (%50)
Toplam	26 (% 81)	6 (% 19)	32 (%100)

Tablo 1'e göre görüşmeye katılan toplam 32 kişiden 26'sı (% 81) insan özelliklerini hayvanlara benzettiğini 6 (%19) tanesi benzetmediğini belirtmiştir.

"İnsan özelliklerini hayvanlara benzetiyor musunuz?" sorusuna çoğunlukla evet veya hayır şeklinde kısa cevaplar verilmiştir. Çok az katılımcı açıklama yapmıştır. Açıklama yapan bir katılımcının ifadeleri aşağıda verilmiştir.

"Özellik derken eğer karakter özelliğinden bahsediyorsak ben daha önce hiç yalan söyleyen ya da kibirlenen bir hayvan görmediğim için karakter özelliği olarak benzediğimizi düşünmüyorum. Fakat fiziksel olarak her canlı gibi ortak özelliklerimiz var."

Tablo 2. Hangi hayvanları hangi özellikleriyle insanları aşağılamada kullanıyorsunuz ya da kullanıldığını düşünüyorsunuz?

	Kız	Erkek	**Toplam**
Öküz	9	7	**16**
Ayı	5	3	**8**
Yılan	3	-	**3**
Dana	-	2	**2**
Maymun	-	2	**2**
Domuz	1	1	**2**
Tilki	1	1	**2**
Köpek	-	1	**1**

Eşek	1	1	**2**
Toplam	**20**	**18**	**38**

Tablo 2'ye göre hem kızlarda hem erkeklerde aşağılamak amaçla en fazla *"Öküz"* metaforunun kullanıldığı görülüyor. Cinsiyetler açısından toplamlara bakıldığında kızların erkeklerden daha çok aşağılama metaforu kullandığı tespit edilmiştir.

"*Hangi hayvanları hangi özellikleriyle insanları aşağılamada kullanıyorsunuz ya da kullanıldığını düşünüyorsunuz?"* sorusuna yapılan açıklamalar aşağıda verilmiştir.

"Öküz, domuz ve ayı metaforlarını çok yemek yiyen insanlar için kullanıldığını düşünüyorum."

"Yılan ve tilki metaforlarını haberim yokken arkamdan gizlice iş çeviren insanlar için kullanıyorum."

Tablo 3. Hangi hayvanları hangi özellikleriyle insanları yüceltmede kullanıyorsunuz ya da kullanıldığını düşünüyorsunuz?

	Kız	Erkek	**Toplam**
Aslan	11	11	**22**
Karınca	3	-	**3**
Kuğu	2	-	**2**
Arı	1	-	**1**
Toplam	**17**	**11**	**28**

Tablo 3'e göre hem kızlarda hem erkeklerde yüceltmek amaçla en fazla *"Aslan"* metaforunun kullanıldığı görülüyor.

"Hangi hayvanları hangi özellikleriyle insanları yüceltmede kullanıyorsunuz ya da kullanıldığını düşünüyorsunuz?" sorusuna yapılan açıklamalar aşağıda verilmiştir.

"Aslan çok güçlü ve avcı bir hayvan olduğu için övmede ve yüceltmede kullanırız."

"Karınca çok çalışkan ve hızlı hareket ettiği için çalışkan ve başarılı insanlar için kullanırız."

Tablo 4. Bu benzetmelerin çıkış kaynağının ne olduğunu düşünüyorsunuz? (Masal, fabl, fiziksel özellikler vb.)

	Kız	Erkek	Toplam
Fiziksel Özellik	8	6	14 (% 43)
Masal-Fabl	6	7	13 (% 41)
Destanlar	-	1	1 (%3)
Fikri yok	2	2	4 (% 13)
Toplam	16	16	32 (% 100)

Tablo 4'e göre metaforların çıkış kaynağında % 43 ile fiziksel özelliğin, % 41 ile masal ve fablların etkili olduğu görülüyor.

"Bu benzetmelerin çıkış kaynağının ne olduğunu düşünüyorsunuz?" sorusuna yapılan açıklamalar aşağıda verilmiştir.

"Mesela benim dinlediğim kırmızı başlıklı kız masalında kurt yalan söyleyen ve kötülük yapan bir hayvan olarak gösteriliyor."

Tablo 5. Hayvanların benzetme yoluyla gereksiz yere yüceltildiğini ya da aşağılandığını düşünüyor musunuz?

	Kız	Erkek	Toplam
Gereksiz yere aşağılandığını veya yüceltildiğini düşünenler	12	13	25 (%78)
Gereksiz yere aşağılandığını veya yüceltildiğini düşünmeyenler	4	3	7 (%22)
Toplam	16	16	32 (% 100)

Tablo 5'e göre araştırmaya katılanlardan 25 kişi (% 78) benzetme yoluyla hayvanların gereksiz yere aşağılandığını ya da yüceltildiğini düşünüyor.

"Hayvanların benzetme yoluyla gereksiz yere yüceltildiğini ya da aşağılandığını düşünüyor musunuz?" sorusuna yapılan açıklamalar aşağıda verilmiştir.

"Bence, hayvanları benzetirken yanlış benzetmeler yapıyoruz. Örneğin aslanın yüceltme amaçlı köpeğin aşağılama amaçlı kullanılmasının doğru değil bence. Çünkü köpek insana daha yakın ve yardımcıdır. Aslan ise daha vahşi bir hayvandır hatta insana zarar verebilir."

"Bana göre hiçbir hayvan insandan üstün değil. Bu yüzden yüceltmek için benzetme yapmaya hiç gerek yok ama aşağılamak için bazen domuz, ayı ve eşek kullanabiliyorum."

Tablo 6. Toplumsal cinsiyet algısının bu benzetmelerin oluşma sürecinde etkili olduğunu düşünüyor musunuz?

	Kız	Erkek	Toplam
Etkili olduğunu düşününler	15	9	24 (%75)
Etkili olduğunu düşünmeyenler	1	7	8 (%25)
Toplam	16	16	32 (% 100)

Tablo 6'ya göre 24 kişi (% 75) toplumun cinsiyet algısının metafor kullanımında etkili olduğu görüşünü bildirmiştir.

"Toplumsal cinsiyet algısının bu benzetmelerin oluşma sürecinde etkili olduğunu düşünüyor musunuz? Sorusuna yapılan açıklamalar aşağıda verilmiştir.

"*Etkili olabilir. Daha önce hiçbir babanın kızına yüceltme ya da aşağılama amacıyla bir hayvan ismiyle seslendiğini duymadım."*

"Etkilidir. Daha önce bir kıza aslan denildiğini duymadım. Kızları betimlemek amacıyla kullanılan hayvanlar genel olarak zarif veya sinsi oluyor. Mesela yılan gibi."

Tablo 7. Hayvanlar hakkında kullanılan olumsuz betimlemelerin hayvanlara uygulanan şiddetle bağlantısı var mıdır?

	Kız	Erkek	Toplam
Evet vardır	13	2	15 (% 47)
Hayır yoktur	3	14	17 (% 53)
Toplam	16	16	32 (% 100)

Tablo 7'ye göre araştırmaya katılan bireylerden 15'i (% 47) kullanılan olumsuz betimlemelerin hayvanlara uygulanan şiddetle bağlantısı olduğu görüşünü bildirmiştir.

"Hayvanlar hakkında kullanılan olumsuz betimlemelerin hayvanlara uygulanan şiddetle bağlantısı var mıdır? Sorusuna yapılan açıklamalar aşağıda verilmiştir.

"Bir tartışma anında birbirimize köpek veya öküz şeklinde seslenirsek zihnimizde ister istemez o hayvanın kötü olduğu algısı oluşur ve bu algının da hayvana şiddete etkisi olabilir."

"Canımı sıkan insanlara çoğu zaman hayvan ve eşek şeklinde ifadeler kullandığım için etkili olabilir."

Tablo 8. Kullanılan benzetmelerin hayvanların gerçek özellikleriyle bağdaştığını düşünüyor musunuz?

	Kız	Erkek	Toplam
Evet düşünüyorum	8	9	17 (% 53)
Hayır düşünmüyorum	7	5	12 (%38)
Fikrim yok	1	2	3 (%9)
Toplam	16	16	32 (% 100)

Tablo 8'e göre görüşmeye katılan kişilerin % 53'ü insanları benzetmekte kullanılan metaforlarının hayvanların gerçek özellikleri ile bağdaştığını belirtmiştir.

"Kullanılan benzetmelerin hayvanların gerçek özellikleriyle bağdaştığını düşünüyor musunuz?" Sorusuna yapılan açıklamalar aşağıda verilmiştir.

"Benzetmelerin hayvanların gerçek özellikleriyle bağdaştığını düşünüyorum. Mesela arılar çok çalışkan olduğu için çalışkan insanlara da arı diyoruz."

"Benzetmelerin hayvanların gerçek özellikleriyle bağdaşmadığını düşünüyorum. Ayı benzetmesi ile aşağılama Aslan benzetmesi ile yüceltmenin hiçbir mantığı yoktur. Çünkü bu hayvanlar doğadaki fonksiyonları gereği olarak fiziksel özelliklere sahiptir ve davranışları da hayatta kalma amaçlıdır.

Tablo 9. Hayvan benzetmelerinin kullanılması kişinin veya toplumun medeniyet seviyesini gösterir mi?

	Kız	Erkek	Toplam
Evet gösterir	15	10	25 (% 78)
Hayır göstermez	1	5	6 (% 19)
Fikrim yok	-	1	1 (% 3)
Toplam	16	16	32 (% 100)

"Tablo 9'a göre görüşme yapılan toplam 32 kişiden 25'i (%78) Hayvan benzetmeleri ile ilgili metafor kullanılması medeniyet seviyesinin göstergesi olduğunu ifade etmiştir.

"Hayvan benzetmelerinin kullanılması kişinin veya toplumun medeniyet seviyesini gösterir mi? Açıklayınız." sorusuna yapılan açıklamalar aşağıda verilmiştir.

"Etkili olabilir. Örneğin Çevremdeki okumuş insanların daha medeni olduğunu düşünüyorum ve pek aşağılama yapmıyorlar. Yüceltme yaparken de aslan ve kaplan gibi hayvan isimleri kullanıyorlar."

"Bence medeniyet seviyesinin bu işle alakası yok. Eğitimli insanlarda aşağılamak için ayı, köpek, İt, yılan kelimelerini söylüyorlar."

Tablo 10. Toplumsal gelişimlerin yaşanmasının hayvanlarla ilgili benzetmeleri etkilediğini düşünüyor musunuz? (Tarımın başlaması, ateşin bulunması vb.)

	Kız	Erkek	Toplam
Etkili olmuştur	12	10	22 (%69)
Etkili olmamıştır	4	6	10 (% 31)
Toplam	16	16	32 (% 100)

Tablo 10'a göre görüşme yapılan toplam 32 kişiden 22'si (% 69) Toplumsal gelişmelerin hayvan benzetmeleri etkilediğini düşündüğünü belirtmiştir.

"Toplumsal gelişimlerin yaşanmasının hayvanlarla ilgili benzetmeleri etkilediğini düşünüyor musunuz? Sorusuna yapılan açıklamalar aşağıda verilmiştir

"İnsanlar ilk var olduklarında hayvanlarla daha çok bir arada yaşıyordu ve hayvanlardan yardım alarak yaşıyorlardı ve kendilerini onlara benzetiyorlardı Daha sonra insanlar hayvanlardan uzaklaştı ve şehirlerde yaşamaya başladı."

4. Sonuç ve Tartışma

Güneş (2017), Türkçe' de kullanılan 169 tane hayvan adları içeren ve insanı niteleyen metafor olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmaya katılan bireyler 38'i aşağılama, 28'i yüceltme anlamında toplam 68 metafor kullandığını belirtmiştir.

Araştırma sonucunda aşağılama amaçlı en çok kullanılan metaforların kullanım sıklığı incelendiğinde sırasıyla ***'öküz', 'ayı', 'yılan', 'maymun'*** olduğu tespit edilmiştir (Tablo 2). Ancak görüşmeye katılan bireylerin çoğunluğu niçin bu metaforları kullandıklarını açıklayamamıştır. Açıklayanlar ise bu metaforların kullanılma sebebini genel olarak hayvanların fiziksel özelliklerine bağlamıştır.

Araştırma sonuçlarında yüceltme amaçlı en çok kullanılan metaforların kullanım sıklığı incelendiğinde sırasıyla ***'aslan', 'karınca', 'kuğu', 'arı'*** olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3). Görüşmeye katılan bireylerin çoğunluğu bu metaforların kullanılma sebebini hayvanların karakterlerine ve fiziksel özelliklerine bağlamıştır.

Güneş (2017), yaptığı çalışmada hayvan adları içeren Türkçe metaforların, yüzyıllar boyunca hayvanların dış görünüş ve davranışlarına ilişkin yapılan gözlemleri içerdiği, insanların bunlara karşı tutumlarını yansıttığı

sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada da metaforların kullanımında hayvanların dış görünüşünün ve davranışlarının etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan bu çalışmada metaforların kullanımının genel olarak hayvanların fiziksel özelliklerine bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 4). Fiziksel özelliğin dışında ise masal-fablın etkili olduğu tespit edilmiştir. Masal-fablın etkili olduğunu düşünen bireyler bunu çocukluk döneminde dinlediği hikayeler ve okuduğu kitaplara bağlamıştır. Aynı şekilde çocukken zihnimizde hayvanlara karşı bir algı oluşturduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir. Ayrıca elde edilen sonuçlara göre aşağılama amaçlı kullanılan metaforların hayvanların fiziksel özelliğinden, yüceltme amaçlı kullanılan metaforların ise daha çok hayvanların karakter özelliğinden etkilendiği tespit edilmiştir.

Görüşme sonuçlarından elde edilen bilgiye göre katılımcıların büyük çoğunluğu hayvanların gereksiz yere yüceltildiğini ya da aşağılandığını düşünüyor (Tablo 5). Fakat buna rağmen bu metaforları günlük hayatta kullanmaya devam ettiklerini belirtiyor.

"Hayvanlar hakkında kullanılan olumsuz betimlemelerin hayvanlara uygulanan şiddetle bağlantısı var mıdır?" Sorusuna verilen cevaplarda kızların çoğunluğunun "Evet vardır." şeklinde, erkeklerin çoğunluğunun "Hayır yoktur." şeklinde cevaplamasının kızların hayvanlara karşı daha şefkatli ve duyarlı yaklaştığının bir göstergesi olduğunu düşünüyoruz.

Araştırmaya katılanlardan 25 kişi (%78) metafor kullanarak hayvanların gereksiz yere yüceltildiğini veya aşağılandığını belirtmesine rağmen 26 kişi (%81) bu metaforları kullandığını belirtmiştir. Buradan da bu metaforların dilimize yerleşmiş olduğu ve daha çok bilinçsizce kullanıldığı sonucuna ulaşılabilir.

5. Öneriler

1. Dilin zenginliği konuşma ve yazı dilinde kullandığı kelimelerin fazla olması ile ilgilidir. Metaforlarda dili zenginleştiren kelimelerdir. Ancak bu kelimeleri hayvanların gerçek özellikleri ile ilişkilendirerek kullanması gerektiğini düşünüyoruz.

2. İnsanların birbirini aşağılamak veya yüceltmek için hayvan metaforlarını kullanmasının doğru olmadığı düşüncesi bu araştırmadaki bulgularla desteklenmiştir. Aşağılamak ve yüceltmek için herhangi bir hayvan metaforu kullanılmasının gerekliliği dil bilimciler ve sosyal bilimciler tarafından tartışılmalıdır.

3. Masallardaki ve fabllardaki kullanılan hayvan metaforlarının hayvanların gerçek özelliklerini göstermediği unutulmamalı. Okullarda özellikle Türkçe ve Türk Dili Edebiyatı derslerinde bu konular üzerinde durulmalıdır.

4. Bu çalışmada ulaşılan bulgular ve sonuçlar insanların, hayvan adları içeren metaforları daha iyi anlama ve kullanma becerilerini, metaforların ve sözcük öbeklerinin incelenmesinde karşılaştırmalı bakış açısını geliştirmelerine ihtiyaç olduğunu ortaya çıkarmıştır.

5. Hayvanlar sahip olduğu fiziksel özelliklerle (güçlü olması, ağır hareket etmesi, çalışkan olması, sessiz olması…) avlanabiliyor, kaçabiliyor veya saklanabiliyor. Yani hayvanlar bir tercihte bulunarak böyle davranmıyor ama biz insanoğlu bir tercihte bulunarak kendimizi onlara benzetiyoruz. Kısacası ne insanı hayvana ne de hayvanı insana benzetmemeliyiz. Hem hayvanları hem de insanları kendi doğal yaşamlarında olduğu gibi kabul etmeliyiz.

Kaynaklar

Adalı, O. (2004). *Anlamak ve Anlatmak*, İstanbul, Pan yayıncılık

Aksan, D. (2016). *Anlambilim, Anlambilim konuları ve Türkçenin Anlam Bilimi,* Ankara: Bilgi yayınevi

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, K., E., Akgün., E., Ö., Karadeniz, Ş. Ve Demirel, F., (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

Ekiz, D.(2003). *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*. Ankara.

Güneş, S. (2017). Hayvan Adları İçeren ve İnsanı Niteleyen İtalyanca ve Türkçe Metaforlar Üzerine Bir İnceleme, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16 (4), 1102-1118, DOI: 10.21547/jss.316281

Nur, İ.,H., (2013). *Mesnevi'de Hayvan Karakterleri (Metaforları),* AVKAE Dergisi 2013, 3(1),18-30

Sağlam, F. (2015). *Karaca Oğlan'ın Şiirlerinde Hayvan İsimleri,* Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks, Vol. 7, No. 2, page: 315-335

Troyanova, T. (2003). *Antropocentriceskaya Metafora v Russkomi Estonskom Yazıykah.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Tartu.

Ullmann, S. (1966). *La Semantica: Introduzione alla Scienza del Significato*. A. Baccarini & L. Rosiello (Çev.). Mulino: Bologna.

Vainik, E. (2012). *Eesti Keele Sonavara Afektikalduvus ja Mis Sellega Peale Hakata*. Keel ja Kirjandus, (8-9), 644-657.

Yılmaz, S. (2011). *Mesnevî'de Geçen Hayvan Metaforlarının Tasavvufî Yorumu.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zengin, S., E., (2017). *Özneden Nesneye: Söylem Analizi Üzerinden Hayvanın Değişen Statüsü Hakkında Bir inceleme* (Yayımlanmamış doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı, Ankara.

MİLLİ MÜCADELE'DE ÇERKEZ HAREKETİ VE SARIEFE EDİP /

A. Baran DURAL- Büşra İŞGÜZAR

(Prof. Dr.; Trakya Üniversitesi - Trakya Üniversitesi)

Giriş

Son olarak 1926 yılında yaşanan İzmir Suikastı vakasında suikast tertipçilerinin içerisinde yer alması sebebiyle, İstiklal Mahkemesi tarafından 13 Temmuz 1926 tarihinde idamına karar verilen Sarı Efe, hayatı boyunca İttihat Terakki Partisi silahşörlerinden birisi gibi davranmış, Mütareke öncesi Osmanlı Devletinin göze çarpan isimlerinden birisi olagelmiştir. Ne yazık ki, İttihatçıların Serez fedailerinden biri olan Sarı Efe Edip hakkında, benzerleriyle karşılaştırıdığında, hayli kısıtlı bilgi- evrak bulunması, onun İttihat Terakki'nin eylemleri gizli tutulan, *"silahlı kanadı"*na mensup olmasından kaynaklanmaktadır. Doğallayın, bu çalışmanın amacı, daha sonra yapılacak çalışmaların önünü açmak için bölük- pörçük, farklı konular içime serpiştirilmiş Sarı Edip hakkındaki bilgileri derlemek, karıştığı olaylar özgülünde, bu tarihi figürün eylem çizgisini açık ve anlaşılır kılabilmektir.

Birinci Balkan Savaşı, (1911-1912) Balkan İttifakı içinde yeralan Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ ile Osmanlı Devleti arasında yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin, devrimci İttihat ve Terakki'nin *"denetleme iktidarı"* döneminde yapılan bu savaşta, Türk ordusu, Bulgaristan hariç, ordularının neredeyse tamamı Balkan komitacılarından derlenen rakiplerine karşı ağır bir yenilgiye uğramıştır. İT'ye karşı muhalefet, yenilginin sebebini devrimci iktidarın tecrübesiliğinden kaynaklanan acemi politikalara bağlarken, Mareşal Fevzi Çakmak, *"Batı Rumeliyi Nasıl Kaybettik?"* başlıklı çalışmada, sorunu ordunun her iki kanadındaki genel koordinassyon eksikliği ve uyuşumsuzluğa bağlar. (Çakmak, 2018:49-304) Selaniği tek kurşun atamadan teslim eden ordunun, kahramanca bir savunmaya rağmen eski payitaht Edirne'nin kaybını engelleyememesi, Bulgar ordusunun Çatalca'ya dayanmasıyla İstanbul'un daha ağır bir saldırıya göğüs gerip geremeyeceği konusunun tartışmaya açılması, o dönemin trajik özelliklerindendir. (Memleket, 2012)

Balkan Savaşlarının Ardından Bir Tehcir Suçlusu

Daha sonra Edirne'yi kaybetmeyi göze alamayan İT, bu kez eski payitahtın kurtarılmasının ilk adımı olarak fedaileriyle berbaer Babıaliye yürümüştür. Sonuçta Balkan devletlerinin toprak paylaşımı konusunda aralarında uyuşmazlık çıkmasıyla, İkinci Balkan Savaşı (1913) patlak vermiştir. Bu durumu fırsat bilen İttihatçı kadro, Edirne ve Kırklareli'yi geri alırken, ordunun başında Edirne'ye giren Enver Bey, sarsılan konumunu pekiştirmeyi başarmıştı. Tüm bu olaylar yaşanırken, Osmanlı devletinin,

milli istihbarat teşkilatı olarak görev yapacak ve Enver Paşa tarafından kurulan, Teşkilat-ı Mahsusa'nın adamları, Batı Trakya'da Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi'ni kurmuşlardır. (Akşin, 2010: 89-90)

Balkan savaşları sonrası, çoğu askeri kökenli önderi, devletin Balkan komitacılığına karşı yürüttükleri mücadelede yetişen İT önderliğinin, Batı Rumeli'nin kaybı sebebiyle duyduğu öfke ve hıncın geçmediği gözlemlenmektedir. Özellikle *"Osmanlı Avrupası"* olarak tabir edilen ve Osmanlı devletinin, Avrupa'nın diğer devletleriyle eşit rgemenlik haklarına sahip olmasının sigortası sayılan, dönemin egemen güçleriyle Avrupalılık- paydaşlık zeminini doğuran Makedonya'nın kaybı, İT'nin *"kuyruk acısının"* boşa olmadığını imlemektedir. Zira Makedonya bir anlamda, hiç değilse bölgesel bir süpergüç kimliğiyle, Osmanlı paxının sürdürebilmesinin mütemmim cüzünü oluşturmaktadır. Aynı Makedonya, Fransız Devrimi ve kendi kaderini tayin hakkından etkilenen, Balkan uluslarının, köhnemiş, vasfını yitirmiş bir statükoyu yeniden üreten Türk devletine ve birbirlerine karşı, ulusal bağımsızlık mücadelesini yürüttükleri mekansal uğraktır. Bölge bu yapısıal özellikleriyle, Balkanların kalbi olarak nitelendiriliyordu. Bu kadar önemli ve stratejik bir bölgenin kaybedilmesinin, İT önderliğini nizami/ gayrı- nizami tedbir almaya iteceği kesindi.

İşte bu saiklerden ötürü İT hükümetlerinin, Osmanlı'daki Rum nüfusunu azaltmak adına, kimi gayri- resmi yollara başvurduğu bilinmektedir. (Akandere- Ata, 2003: 27) Bu bağlamda Rumların Batı Anadolu'dan tehcir edilebilmesi için Teşkilat-ı Mahsusa, o bölgeye Sarı Efe Edip'in birliklerinin de yer aldığı, çeşitli komitacı ve çeteleri göndermiştir. Sarı Efe Edip'in birliklerinin Balkan Savaşlar'ındaki etkinliği tam olarak bilinmemekle birlikte, Rumları ürkütme ve Yunanistan'a göçe mecbur kılma konusunda, Dramalı Rıza Bey ile birlikte fiili rol oynadığı görülmüştür. I. Dünya Savaşının ardından İtilaf Devletleri birliklerinin, bölgeyi işgal etmesiyle beraber başlatılan tahkikat sonucu, tehcir faaliyetlerinden dolayı İstanbul hükümeti tarafından aranan kişiler içerisinde yer alan Sarı Edip'in kaderi, Paris Antlaşması ertesinde yeniden çizilecektir. Zira söz konusu antlaşmanın akabinde Yunan güçlerinin15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgali, Türkler arasında ciddi tepkilere neden olmuş, o sıralarda Anadolu hareketinin kurucu liderliğine soyunan, Mustafa Kemal Paşa'ya aradığı halk desteğini vermiştir. Yunan işgallerinin giderek Wilson Prensiplerini aşan bir saldırganlıkla sınır tanımaz hale gelmesi, Mustafa Kemal'e Anadoluyu örgütleme fırsatı sağlarken, Sarı Efe Edip de, İzmir ve civarında düşman kuvvetine direnmek amacıyla kurulan, ulusal çetelergönüllü birlikleriin komutanları arasında boy göstermiştir.

Ulusal direniş hareketlerinin ilk aşamasında, eski İTC fedaileri ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurmaylarınca idare edilen bölgelerden biri olan İzmir'in doğusundaki dağlarda, çete kuvvetlerinin derlenip- toplanmasıyönetilmesi rolünü, Sarı Efe Edip ve Demirci Mehmet Efe gibi efeler

yüklenmiştir. (Zürcher, 2007: 136)

Kurtuluş Savaşında Efeler

Yunan kuvvetinin İzmir'e gelişinin ertesi günü Urla, Aydın başta olmak üzere Ege'deki yerleşim birimlerinin önemli bir bölümünde, protesto toplantıları düzenlenmiştir. Aynı gün Ödemiş'te de süren protesto toplantısında iki grubun ters düşmesi kavgaya sebep olmuş ve toplantıdan bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine Celal Bey (Bayar) yanına Sarı Efe Edip'i de katarak, İtalyanların Aydın vilayetini işgallerinin önlenmesi, ama öncelikli olarak, Gökçen Efe'nin, milli güçlere katılmaya ikna edilmesi amacıyla, bölgeye hareket etmiştir. (Tekeli- İlkin, 1989: 82) İtalyanlarla yapılan temaslarda gelişme kat edilememiş, ardından Yunan ordusunun, 20 Mayıs 1919'da Paris Konferansı'nda çizilen sınırlar doğrultusunda, Küçük Menderes Vadisine doğru yayılmaya başladığı gözlenmiştir. Yunan kuvvetlerinin Ödemiş'e gelmeyi planladığı sıralarda, Ege Rumlarını tehcir ithamıyla aranan Sarı Efe Edip, Celal Bey ile birlikte gelişmeleri değerlendirmek için Refik Şevket Beyin evinde biraraya gelmişlerdir. (Tekeli-İlkin: 108)

Bu arada Celal Bayar'ın temaslarının olumlu sonuçlanan tek ögesi Gökçen Efe'nin ulusal güçlere kazandırılmasıyken, Sarı Efe Edip'in düşman eline düşmesi, Ödemiş'in Kaymakamı Zühtü (Durukan) Bey sayesinde engellenmiş, fakat yurtsever kaymakaam, bunu, koltuğundan olarak ödemiştir. 31 Mayıs'ta Ödemiş'e giren Yunan işgal kuvvetleri karşısında, Tahir Bey komutası altındaki sivil milis direniş gücünü bulmuş, ancak zorlu mukavemete rağmen başarı sağlanamayarak, 1 Haziran'da Ödemiş kaybedilmiştir. Yunan işgal kuvvetlerinin, 16 Mayıs'tan 12 Haziran 1919 tarihine kadar işgal ettiği diğer yerler ise Urla, Çeşme, Torbalı, Menemen, Manisa, Bayındır, Selçuk, Aydın, Ayvalık, Tire, Kasaba, Nazilli, Akhisar ve Bergama olmuştur. (Meydan, 2010, 177)

İzmir'in işgali Anadolu'yu ayağa kaldırmıştır. Yunanlıların Türklere reva gördüğü sert/ küstah davranış- hak ihlalleri, birçok Türkün hayatını yitirmesiyle son bulunca, Ege'deki Türk unsurlar arasında Yunan işgaline karşı direnme fikrini, kuvvadan fiile geçirmiştir. Eşrafin maddi katkıları, gönüllü gençlerin katılımıyla, Yunan işgal kuvvetlerinin bulunduğu yerlerin etrafına, kısa aralıklarla irili- ufaklı düzensiz birlikleriden oluşan, Kuvay-ı Milliye cephesi kurulmuştur. (Akşin: 125)

Kuvay-ı Milliye'nin içerisinde, I. Dünya Savaşının kılıç artığı konumunda olan er- erbaşlardan başka, bölge tarhine mal olmuş ve halkın hayranlığını kazanmış efeler de yer almıştır. Kuvay-ı Milliye'nin içerisinde sivil direnişçiler olarak Kuvay-ı Seyyare (Gezici birlik) denilen bu yapılanmada; Çerkez Ethem, Sarı Efe Edip, Demirci Mehmet Efe, Parti Pehlivan (Mehmet Baksak) Efe gibi efeler yer almıştır. Düzenli ordunun henüz kurulamadığı bu dönemde, Yunan kuvvetlerini yavaşlatma ve halkın

direnişe katma amacıyla, Rauf Bey (Orbay) gibi şahsiyetlerin teşvikiyle, Çerkez Ethem'in, Salihli'ye gelmesi ulusal çete örgütlenmesinde dönüm noktası olmuştur. Nitekim Çerkez Ethem'in efelere çağrısıyla, Kuvay-ı Seyyare'ye katılan sayısız efe arasında Sarı Efe Edip Bey de yer alacaktır.

Yunan kuvvetine karşı Türk cephesi 3 tümen- bölgeye ayrılmıştır. İzmir'in kuzey, güney ve doğu cephesi olarak ayrılan bölgede, Sarı Efe Edip'in müfrezesi, Salihli bölgesinin içinde kalan İzmir Doğu Cephesi'dir. (Goloğlu, 2014: 17) Sarı Efe Edip'in müfrezesi Ödemiş'in Bozdağ yöresinde diğer milis kuvvetlerle birlikte etkinliğini, iç isyanlar (iç- savaş) başlayıncaya dek sürdürmüştür. 22 Haziran 1919'dan 23 Haziran 1920 tarihine kadar Salihli Mıntıkasında yer alan, İT döneminin Balkan silahşörlerinden Sarı Efe Edip, 23. Fırka kumandanı Kaymakam Ömer Lütfi Bey emrine verilmiştir. (İncedayı, 2007: 19) Prof. Dr. Nurettin Gülmez, ulusal güçlerin Egede'ki dönemsel temsili açısından, şunlara dikkat çekmektedir:

> *"İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, İzmir ve civarındaki Yunan işgaline mani olamamış, fakat özellikle Büyük Kongre'de alınan kararlarla Batı Anadolu'da Kuva-yi Milliye'nin temelini oluşturmuştur. İzmir'inişgali ve bölgedeki Rum vahşeti Kuva-yi Milliye'yi fikir sahasından eylemsafhasına geçirmiştir. Bölgede millî teşkilâtın temelini daha önceki tarihlerdedağlarda çetecilik yapan, Yunan işgali ile birlikte şehre inerek halkı etrafındatoplayan efeler teşkil etmiştir. Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe, Gökçen Hüseyin Efe, Mustafa Efe, Çerkez Ethem, Poslu Mestan Efe, SarıEfe Edip, Tuzcu Efe, Saçlı Mustafa Efe, Bulgurlu Efe, Parti Pehlivan, YabaayakHalil Efe, İhsan Oğlu Mehmet Efe, Sarı Mehmet Efe, Halil Efebölgedekimillî kuvvetlerin başındaki efelerdendir. Bunlarla beraber, bu bölgeye gelen Osmanlı subay ve erlerini bünyesinde toplayan düzenli birlikleri deunutmamak gerekir. Albay Bekir Sami Bey, Albay Kazım (Özalp), Albay-Mehmet Şefik (Aker) burada faal bir şekilde çalışan asker idarecilerdir."*
> (Gülmez, 2012: 157)

Kuvayı Milliyede Türk- Çerkez Uzlaşmazlığı

Bu komutanlardan, Salihli kesiminde Çerkez Ethem kuvvetleri, Bozdağ kesiminde Balkan Akıncıların kumandanlığını yapan Sarı Efe Edip kuvvetleri ve Mestan Efe kuvvetleri, Alaşehir'de Haydar Bey'in varlığı dikkat çekmektedir. O dönemde düzenli ordunun kurulması fikri, henüz çok uzak olduğundan, çete kumandanları arasında gerek donanım gerekse asker sayısında önemli farklılıklar oluşmuştur. Bu farklılıklar bölgedeki milis kuvvetler arasında çeşitli çatışmaları doğurmuştur. Örneğin bu anlaşmazlıklardan biri olan Mestan Efe ile Çerkez Ethemin çatışmasında, Çerkez Ethem galip gelerek hem Salihli hem de Bozdağ cephelerini denetlemeye başlamıştır. (Tekeli- İlkin, 1989: 290) Mestan Efe- Çerkez Ethem kapışmasında, Sarı Efe Edip'in Çerkez Ethem'in safını tutmasının sebebi tam olarak bilinmemekle birlikte, Mestan Efe'nin Çerkez kökenli olmamasının, Mesutlulu Mestan- Çerkez Erthem uzlaşmazlığında, Sarı Efe Edip'i kendi etnik kimliği doğrultusunda hareket etmeye ittiği öne sürülebilir. Nitekim bundan sonraki süreçte Sarı Efe Edip'in, çoğu iç- isyanın

bastırılmasında Çerkez Ethem'le birlikte hareket ettiğinin görülmesi, ikilinin arasında savaş yoldaşlığından ziyade etnik gönülbağı bulunduğu savını destekler mahiyettedir.

Sarı Edip'in özellikle mensubu bulunduğu etnik grubun sorunlarıyla yakından ilgilenmesi, Ethem- Mesutlulu Mestan çatışması dışında da sürmüş, hatta gerek subayların gerekse ahalinin, kendisini, Çerkezlerle yaşanan uzlaşmazlıkları çözmek adına bölgelerine davet ettikleri görülmüştür. Örneğin Balıkesir Gönen ilçesindeki anlaşmazlıkta, Sarı Efe Edip'in arabuluculuğuna ihtiyaç duyulmuştur. Gönen'de görevli Çerkez Tevfik isimli kaymakamdan hoşnut olmayan şehir halkı, Kuvay-ı Milliye yapılanması kurulurken, kendi işlerini gördürmek amacıyla 30 kişilik atlı bir ekip kurduğunu ileri sürdükleri kaymakam Çerkez Tevfik Beye cephe alarak, Anadolu hareketine şikayet etmiştir. Yapılan tahkikat sonucunda hoşnutsuzluğun, ancak Tevfik Beyin oradan *"kaldırılmasıyla"* mümkün olacağını sezinleyen ulusal önderlik, kaymakamı Sındırgı'ya atamıştır. Küpeli'nin, *"Gönen'de, Milli Mücadele Yıllarındaki Faaliyetler"* başlıklı makalesinde aktarıldığına göre, kaymakamın azliyle de olayların son bulmaması üzerine, tahkikat derinleştirilerek, Gönen ve civarında muhacirlerle Yörük kökenli yurttaşların, Çerkezlerle sürtüşme halinde bulundukları, özellikle Gönen'i elinde tutmak isteyen Ahmet Anzavur'un Çerkez kökenli olması sebebiyle, Çerkezlere güvenilmediği öğrenilmiştir. (Küpeli, 1999: 9-11) Küpeli, arabulucu olarak Sarı Edip Efe'nin çağrılmasını, atılan diğer adımlarla beraber şöyle ifade etmektedir:

> *"Bu olaydan sonra Gönen'de Müdafaa-i Hukuk teşkilatının güçlendirilmesi için sırayla Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey, Sarı Edip Efe ve Balıkesir Heyet-i Merkeziye Reisi Vehbi Bey Gönen'e gelerek ahaliyi telkin ve teşvik edici konuşmalarda bulunmuşlardır.Ayrıca Haziran 1919 tarihinde Hacim Muhittin Bey ve Halil Efendi birlikte geldikleri Gönen'de, Türk-Çerkez ayrımının ön planda olduğunu görmüşler ve bu sèbeple işgallere karşı mukavemet oluşturmak için kentin ileri gelenleriyle yaptıkları üç görüşmeden de sonuç alamamışlardır. Buna rağmen, bu telkinler sonucunda ahaliden aldığı yardımlarla güçlenen millî teşkilat, kasabanın muhafazası için kurduğu bekçi teşkilatını genişleterek, kasabanın dışarıdan gelecek tehlikelere karşı korunmasını güçlendirmiştir.Bunun yanı sıra kaza eşrafından seçilen İbrahim ve Hasan beyler, 26 Temmuz 1919 tarihinde toplanan Balıkesir Kongresi'ne Gönen'i temsilen katılmışlardır."* (Küpeli: 12)

İç- Savaşta Sarı Efe Edip

Batı bölgesinde Yunan ilerleyişinin milis kuvvetlerce durdurulamayışı, Mustafa Kemal'i düzenli birliklerin kurulmasının vaktinin geldiği fikrine yaklaştırmıştır. Aslına bakılırsa, düzenli ordu ve silahlı mücadelenin mutlak *"emir- komuta"* zinciri altında yürütülmesi gerekiliğinin bilincinde olan otoriter lider, daha başından beri çete mücadelesini palyatif bir çözüm olarak değerlendiriyor, ordu kurulana dek düşmanın Anadolu'da dilediği gibi at oynatamaması amacıyla, bu başı- bozuk milis örgütlenmesine ses

çıkarmıyordu. Gerçi Mustafa Kemal Krutuluş Savaşı boyunca bu tutumunun meyvesini, özellike iç- savaşın ilk evresinin kazanılıp, isyanların bastırılması, hatta Ankara'nın etrafının temizlenmesi süreçlerinde alacaktı ama milli mücadelenin önderine göre, tarihin en organize ve savaşkan ordularından biri olan Yunan ordusunu, derme- çatma çetelerle yenmek mümkün değildi. (Dural, 2014: 242-245) Mustafa Kemal ve ulusal önderliği ilk başta çete örgütlenmesine mahkum eden bir diğer olgu da, ulusal direnişin güçsüz olduğu kongreler- Meclis'in kurulması aşamalarında, kağıt üzerinde silahlı mücadele veriyor algısı yaratmaktan kaçınmak ve İtilaf Devletleri'nin tepkisini çekmemek, güçsüzken bu devletlerin hedefi olmamak arzusuydu.

Öte yandan Yunan işgal kuvvetleri 3 Mart 1920'de Sarı Efe Edip'in bulunduğu Gölcük Yaylası ve Bozdağ yöresinde taarruza geçmiş, Sarı Efe Edip müfrezesinin yenilgisi ile o bölgeyi işgal etmiştir. (Apak, 1990. 98) Ardından 22 Haziran 1920'de Yunan kuvvetleri Milne hattının gerisinden taarruza başlamış, karşısındaki milis kuvvetlerini, Bursa'ya kadar geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Yenilgiler üzerine Sarı Efe Edip Müfrezesi, 33. Süvari Alayına dahil olmuştur. (Tansel, 1991: 182) O sıralarda, Çerkez Ethem'in baskısıyla düzenlenen Gediz karşı taarruzu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Tüm bu gelişmeler yaşanırken patlak veren pekçok isyanın güçlükle bastırılması, Kuvay-ı Milliye'nin yıldızının sönmeye başladığının göstergeleri sayılmalıdır. Nitekim 24/ 25 Haziran 1920 tarihinde Batı cephesi kurulmuş ve başına komutan olarak Ali Fuat Paşa getirilmiştir. Kuvay-ı Milliye'nin düzenli ordu içerisinde bir arada toplanması fikri, bazı milis kuvvetlerini özellikle Çerkez Ethem'i rahatsız etmiştir. Fakat Çerkez Ethem, ilk etapta yaşanan iç savaşla uğraşmakta olup, Ali Fuat Paşa'nın ılımlı tavırları sayesinde, kendi bölgesindeki başı bozuk tutumunu sürdürmekle iktifa etmiştir.

Bilindiği üzere 1919 yılı içerisinde İstanbul Hükümetleri, İngilizlerin yardımı ile ulusal direniş kuvvetlerinin, padişah ve Hilafetin elini zayıflattığını ileri süren broşürleri, Anadolu'da dağıttırıyor ve halka ulusal güçleri bırakıp, İstanbul hükümetlerinin sözünü dinleme çağrısında bulunuyorlardı. Ulusal güçleri hain ilan ederek iç isyanların başlamasına sebep olan Saray'ın tutumu, Ankara'nın zaman zaman İstanbul destekli isyanlarla sarılmasına sebebiyet veriyordu. Buna karşı Ankara Hükümeti de İstanbul hükümetlerinin hain olduğuna dair fetvalar yayınlayarak, karşı propagandayı dengelemeye çalışıyordu. Birinci Bozkır, Birinci Anzavur, İkinci Bozkır ve Şeyh Eşref isyanların yaşandığı bu dönemde, isyanların bastırılmasında Sarı Efe Edip'in kuvvetlerine başvurulmuştur. Her ne kadar Sarı Efe Edip'in adı geçen kalkışmalardaki etkinliği tam olarak kestirilemese de, kendisinin, İkinci Anzavur, Birinci ve İkinci Düzce İsyanlarının bastırılmasında kilit rol üstlendiği bilinmektedir.

Sonuç

Anzavur olayı Batı'da cepheler kurulmadan önce Sivas Kongresi'nden sonra başlamıştır. Bölgedeki Çerkezlerin geçmişten gelen gerginlik-başıbozukluklarıyla, İstanbul Hükümeti'nin fetvaları durumu daha çok körüklemekteydi. Bandırma civarından başlayan isyan, Kazım Bey (Özalp) tarafından Demirkapı'da durdurulmuş fakat Anzavur birkaç adamıyla kaçmayı başarmıştı. (Dural, 2014:220) 25 Kasım 1919 tarihinde biten Birinci Anzavur İsyanı, 16 Şubat 1920 tarihinde Biga'da tekrar başlamıştır. Bu sırada Salihli cephesinde Yunanlılar ile savaşan Sarı Efe Edip, isyanı duyunca kuvvetleriyle birlikte Balıkesir'in Balya ilçesi'ne gelmiştir. (İlgürel, 1999: 220) Anzavurun üzerine Yusuf İzzet Paşa'nın kolordusunun bir kısmı gönderilse de, askeri birlikler başarı sağlayamamıştır. İlerleme durdurulamayınca, bu kez Kazım Bey (Özalp), Çerkez Ethem'e telgraf çekmiştir. Telgrafta Anzavur kuvvetlerinin iki koldan ilerlediğini, bir kolun Gavur İmam komutasında Balya istikametine doğru yürüdüğünü, orada bulunan Sarı Efe Edip'in kendi kuvvetlerinin maneviyatsızlığından şikayet ettiğini, oysa bu efenin, beraberindekilerle birlikte hemen Balıkesir'e gelmesi gerektiğini belirtmiştir. (Ethem, 2005, 22-23) Oysa aynı günlerde boş durmayan Sarı Efe Edip, Balya'da Gavur İmam'ı yenilgiye uğratmış, ardından harekatı devam ettirmek için Yenice ve Çan bölgesine geçerek, bu bölgedeki eşkıya varlığını temizlemiştir. Kalan kılıç-artıklarından topladığı silah- cephaneyiyse, yetmiş dört arabaya koyarak Balıkesir'e yollamıştır. (İlgürel: 230)

Yunan güçlerinin15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgali, Türkler arasında ciddi tepkilere neden olmuş, o sıralarda Anadolu hareketinin kurucu liderliğine soyunan, Mustafa Kemal Paşa'ya aradığı halk desteğini vermiştir. Bu arada Sarı Efe Edip de, İzmir ve civarında düşman kuvvetine direnmek amacıyla kurulan, ulusal çeteler- gönüllü birlikleriin komutanları arasında boy göstermiştir. Ardından Kurtuluş Savaşı, Damat Ferit destekli iç- savaş sürecinde yaşanan Anzavur İsyanı, Birinci ve İkinci Düzce Ayaklanması gibi birçok iç isyanın bastırılmasına ön-ayak olmuştur. Bununla birlikte Sarı Efe Edip, Çerkes Ethem hadisesinde Demirci Mehmet Efe'den sonra kilit isimlerin içerisinde yer almıştır. Sarı Efe Edip'in milli mücadeleye katkısı, Büyük Taarruz'da, Kocaeli grubu içerisinde de devam etmiştir.

Kaynakça

Akandere, Osman- Ata, Feridun (2003), "(Nemrut) Mustafa Paşa Divan-ı Harbi'nde Yargılanarak İdam Edilen Bir Kuvay-ı Milliyeci: Dramalı Rıza Bey ve Milli Mücadele'deki Hizmetleri", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:10: Konya.

Akşin, Sina (2010), Kısa Türkiye Tarihi, 11. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.

Çakmak, Fevzi (2018), Batı Rumeliyi Nasıl Kaybettik, İş Bankası Kültür: İstanbul.

Dural, A. Baran (2014), Atatürk ve Liderlik, Paradigma Akademi: İstanbul.

Ethem, Çerkes (2005), Anılarım, Berfin: İstanbul.

Goloğlu, Mahmur (2017), Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I (1924-1930)/ Devrimler ve Tepkileri', Türkiye İş Bankası Kültür: İstanbul.

Gülmez, Nurettin (2012), "Eşkıyalıktan Vatanseverliğe: Efeler", Türk Dünyası Araştırmaları 201, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı: İstanbul.

İlgürel, Mücteba 1999), Milli Mücadele'de Balıkesir Kongresi, ATAM: İstanbul.

İncedayı, Cevdet Kerim (2007), İstiklal Harbi (Garp Cephesi), Yapı Kredi Yayınları (YKY):

İstanbul.

Küpeli, Özer (1999), "Gönen'de Milli Mücadele Yıllarındaki Faaliyetler", Toplumsal Tarih Ocak, Tarih Vakfı: İstanbul.

Meydan, Sinan (2010), Cumhuriyet Tarihi Yalanları, İnkılap Kitapevi: İstanbul.

Tansel, Selahattin (1991), Mondros'tan Mudanya'ya Kadar- III, MEB Yayınları (2264): İstanbul.

Tekeli- İlhan, İlkin- Selim (1989), "Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi:16, Sayı:54: Ankara.

Zürcher, Erik Jan (2007), Milli Mücadelede İttihatçılık, İletişim Yayınları: İstanbul.

_____ (2012), "Balkan Harbini Nasıl Kaybettik?", http://www.memleket.com.tr/balkan-harbini-nasil-kaybettik-152293h.htm, ET. 10.07.2018.

PAZARLAMA İLETİŞİMİNDE RENKLERİN ROLÜ VE RESİM SANATINA ETKİSİ /

Hasan Selçuk ETİ - Yıldırım Onur ERDİREN

(Dr. Öğr. Üyesi, Namık Kemal Üniversitesi - Öğr. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca resim sanatı iletişim açısından önemli bir rol oynamaktadır. Geçmişten günümüze kadar önemli olan ve özellikle tasarım unsuru olan renklerin resim sanatı için tamamlayacı bir unsurdur. Pazarlama iletişiminde ise renklerin rolü önemli rol oynamaktadır. Özellikle günümüzde modern sanat olarak adlandırılan soyut resimde renklerin ön plana geçmiş olması ve anlatılan temanın renkler tarafından anlatışması ilgi çekmektedir. Renklerin bu etkisini soyut resimde görmekteyiz. Aynı zamanda peyzaj, natürmort, portre ve figüratif resimlerde de renklerin rolü fazladır. Böylelikle renklerin ön plana geçtiği ve etkilediği sanat yapıtları sanat pazarı için önemlidir. Bu çalışmada, resim sanatına bakarken hangi kültürel unsurların etkilediğini araştırma yöntemi kullanarak ele alınacaktır. Bu çalışmada, mülakat tekniği uygulanacak olup, pazarlama iletişiminde renklerin pozitif mi yoksa negatif mi bir etkisi olup olmadığı anlatılacaktır.

Resim Sanatı

İnsanlık tarihinde çok önemli yere sahip olan resim sanatı, mağara döneminde bir iletişim aracı olarak kullanılmıştır. Konuşma yetisine henüz sahip olmayan insanoğlu duygularını ve paylaşmak istediklerini aktarma yolu olarak mağara duvarlarına figürleri yaparak ifade etmeyi tercih etmişlerdir. İlk insanlar yaşadıkları ya da barındıkları mekânlar olan mağara duvarlarına gündelik uğraşları olan avlanma sahnelerini, av hayvanlarını ve kullandıkları yöntemleri resmetmişlerdir. Bunun nedeni, yaşadıkları güçlükleri diğerleri ile paylaşmak ya da günümüzde de bazı kültürlerde görülebilen büyücülerin kullandığı gibi, büyüsel amaçlı olabilir. Hayvanları bu yolla etkileyeceklerini ve daha kolay bir şekilde avlayabileceklerini düşünmüş olabilirler. Yani, mağara resimleri ilk insanların yaptıklarını, inançlarını, korkularını yansıtan bir ifade aracı olarak değerlendirilebilir. Zaman içerisinde sanat çeşitli dönemlerde ihtiyaç ve zevkler doğrultusunda değişime uğramıştır. Dönem dönem bir belge niteliği taşırken bazen de sırf görsel zenginlik bakımından üretilmiştir. Bu süreç mağara dönemi resimleri ile başlar, Yunan- Mısır gibi uygarlıklar ile devam eder. Gotik ile Avrupa'da başlayan serüvenine, Rönesans ve Barok'un estetik kaygılarını oluşumları gözlemlenebilir. Bu dönemlerde dinin ve kilisenin baskıcı tutumundan dolayı sadece kilisenin siparişleri ile dini konuların resmedildiği gözükmektedir.

Resim sanatı için resmin türleri önemlidir. Bunlar; peyzaj (manzara), natürmort (cansız doğa), soyut resim, portre, figüratif resimdir ve iç mekandır. Özellikle günümüzde soyut resmin etkisi oldukça fazladır.

Soyut resim, geçmişten günümüze kadar süre gelen bir resim türüdür. Soyut resim, renk, şekil, leke ve geometrik formlar ile birlikte yapılan ifade biçimidir. Bu resim türü günümüzde popüler sanat haline gelmiş fazlasıyla ilgi görmektedir. Soyut sanat artık sadece resim sanatında değil, sanat objelerinde de görmekteyiz. Özellikle, kupalar, kalemler, çantalar, yastıklar gibi ürünlerde görmekteyiz. Soyut sanatta önemli sanatçılar vardır. Burhan Doğançay, Mustafa Ata, Özdemir Altan soyut sanatın önemli isimlerindendir. Aşağıda görmüş olduğunuz eserde Yıldırım Onur Erdiren'in akrilik boya ile yapmış olduğu "Soyut Kompozisyon" adlı çalışmasını görmekteyiz. Resim sanatında, tasarım hammaddeleri ve ilkeleri önemli unsurlardır. Bir resmin fiziksel öğelerini ele aldığımızda bunların tek tek veya birbirleri ile ilişkilerini yorumlayabiliriz. Bir sanat nesnesinin beş önemli öğesi vardır. Bunlar; çizgi, biçim ve şekil (kompozisyon), mekan, ışık ve gölge ve son olarak renktir (Ersoy: 2016: 136). Bu unsurlar sanat nesnelerindeki sınırları belirler. Bu konuda anlatılmaya çalışılan renk ve şekil (biçim) unsurları incelenen önemli unsurlardandır. Renk, bir soyut resimde önemli bir unsurdur. Soyut resmin oluşmasını sağlayan, anlatılacak olan nesneleri oluşumunda bir etken olan unsurdur. Bir resimde çizgiden daha etkili bir öğedir. Biçim veya sekil ise**,** yine soyut resimde anlatılacak konunun ve temanın oluşmasına yardımcı olan bir etkendir. Renk ve şekil bir bütündür.

Resim 1. Yıldırım Onur ERDİREN, “Soyut Kompozisyon”, 2014

Resim 2. Yıldırım Onur ERDİREN, “Soyut Kompozisyon”, 2014

Pazarlama İletişimi

Günümüzde dünyada ve ülkemizde pazarlama ve pazarlama iletişimi kavramı ile ilgili pek çok kaynağa ulaşmak mümkün. American Marketing Association'nın tanımına göre, pazarlama "Bireysel ve kurumsal amaçları tatmin edecek değişimleri sağlamak üzere ürün, hizmet ve fikirlerin şekillendirilmesi, fiyatlandırılması, dağıtımı ve tutundurulmasını (iletişimi) planlama ve uygulama sürecidir. Modern pazarlama anlayışı, mükemmel bir ürün geliştirip hedef kitleye cazip gelecek bir fiyat tespit ederek hedef kitlenin o ürünü kolaylıkla satın alabileceği duruma getirmekten çok daha fazlasını gerektirmektedir, çünkü işletmeler mevcut ve olası tüketicileriyle etkili bir iletişim kurmak zorunluluğu içerisindedirler. Bu sebeple her organizasyon aynı zamanda bir iletişimci rolü de oynamak ve bunu temin edecek pazarlama iletişimi sistemlerini planlamak ve yönetmek zorundadır. İletişim; düşünce ve duyguların, bireyler, toplumsal kümeler, toplumlar arasında söz, el-kol devimi, yazı, görüntü v.b. aracılığı ile değiş tokuş edilmesini sağlayan toplumsal etkileşim sürecidir (www.tdk.gov.tr). En genel özetleme ile "karşılıklı bilgi alışverişi" şeklinde tanımlanabilen iletişim sözlü ve sözsüz iletişim olarak ikiye ayrılabilir. Sözsüz iletişim kapsamında yer alan görsel iletişim ise "görüntülerden oluşan bilgilerin değiş-tokuşu" biçiminde tanımlanabilir. Taraflar arasındaki bilgi alış verişinde bazen sadece sözler yeterli olabilirken bazen de görsel öğelere gereksinim duyulmaktadır. Gestalt kuramcıları ve bildirişim kuramcıları; insanoğlunun dış dünyaya ait bilgilerin %85'ini görme aracılığı ile edindiğini ve bu nedenle de insan ile çevre, insan ile ürün arasındaki ilişkilerin odak noktasının görsel iletişim ve estetik algılama olduğunu belirtmektedirler (Mehmeti, 2003, s.116).

Pazarlama iletişimi, işletmelerin tüketicilere mal ve hizmetlerini tanıtmaları maksadıyla çeşitli pazarlama iletişim tekniklerini kullanarak (reklam, satış geliştirme, halkla ilişkiler, kişisel satış, doğrudan pazarlama) gerçekleştirdikleri ikna edici bir iletişim sürecidir. Bu süreçte organizasyonlar, işitsel birtakım mesajların yanı sıra tüketicilere her türlü renk, resim, sembol, şekil vb. uyaranlar ile görsel mesajları da göndermektedir. Hızlı yaşayan günümüz insanı için daha hızlı ve etkili bilgi alışverişi sağlaması, kalıcılığının daha fazla olması, ikna edici ve dikkat çekici olması ve dolayısı ile etrafında olup bitenleri anlamlandırmaya yardımcı olması gibi sebeplerle görsel iletişimin önemi oldukça fazladır(Eti İçli G.,Erol Çopur M.2008)

Bu doğrultuda pazarlama iletişiminin bir başka tanımı ise "Bir kuruluşun ürün ve hizmetleriyle ilişkide bulunduğu ve bulunabileceği tüm kesimlere neler vaddettiğini, neler sağlayabileceğini anlatmasını sağlayacak iletişim faaliyetlerinin tümüdür. Bu durumda, bilinen tutundurma karması öğelerinin yanı sıra ürünün stili, fiyatı, ambalajının şekli, rengi hattâ ürü-

nün tüketicilere sunulduğu satış noktasının yeri ve nitelikleri, müşteri hizmetleri, satış sonrası hizmetler, destekleme etkinlikleri, doğrudan pazarlama vb. de pazarlama iletişimini etkileyen unsurlar hâline gelmektedir.

Pazarlama İletişiminde Renklerin Rolü

Renk, ışığın çeşitli dalga boylarının gözün retinasına ulaşması suretiyle ortaya çıkan bir algılamadır. Bu algılama, ışığın maddeler üzerine çarpması ve kısmen emilip kısmen de yansıması sebebiyle çeşitlilik gösterir ki bunlar farklı renkler ve farklı tonlar olarak algılanır. Renkler, aynı zamanda simgesel bir değeri de yansıtmaktadır ve tek başına bir ileti aktarabildiği gibi davranışları yönlendirebilir, insan fizyolojisi üzerinde etkili olabilir. Renkler; insanların duygusal, zihinsel ve fiziksel yapılarını etkilemekte yani insan psikolojisi üzerinde etkili olmaktadır (İçli&Çopur, 2008). İnsanın, renklere verdiği duygusal tepkilerin belirgin bir kısmı doğuştan gelir ve bilinçdışı süreçlerde gelişirken; bir kısmı da yaşanan deneyimler ve öğrenmeler sonucu şekillenir (Altekin, 2007). Renkler farklı kültürlerde farklı anlamlar taşıyabilir buna rağmen tüm dünyada kabul görmüş ve kalıplaşmış anlamlar ihtiva ettiği genel kabul görmektedir.

Renkler ve Anlamları

Kırmızı: Kırmızı, gözün retina tabakasının hemen arkasında oluşur; bu nedenle rengi algılarken, sanki üstünüze doğru geldiğini hissedersiniz. Gözümüzün en iyi algıladığı sıcak bir renk olan kırmızı; güç, tehlike, tutku, heyecan, cinsellik, dışa dönüklüğü çağrıştırır. Dalga boyu yüksek bir renk olduğundan dikkat çekicidir (Uçar, 2004, s. 51). Satış rengi olarak da bilinir ve gücü temsil etme özelliği mevcuttur. Bu bağlamda soyut resmin önde gelen pek çok sanatçısı kırmızı renge eserlerinde sıklıkla yer vermektedir.

Mavi: Mavi, gözün retina tabakasının hemen önünde oluşur, bu nedenle uzaklık ve derinlik algısı yaratır. Serinlik, sakinlik, sadakat, güveni temsil eden mavi renk dinlendirici renktir ve yatıştırıcı etkiye sahiptir. Madden ve arkadaşları mavi rengi; sağlık, dürüstlük ve güvenle ilişkilendirmişlerdir (Madden vd., 2000: 90). Mavi, insan gözünün görme oranının en düşük olduğu renktir ve uzmanlar mavinin insanlar üzerinde yarattığı huzur ve

sakinlik duygusunu da buna bağlamaktadır (İçli&Çopur, 2008). Dinlendirir, huzurlu hissettirir. Kan akışını yavaşlatır, kan basıncını düşürür, sakinleştirir. Bu unsurlar düşünüldüğünde sanatçıların eserlerini icra ederken mavi rengi kullanmalarının oranının hiç de az olmadığı gözlemlenmiştir.

Beyaz: Sadeliği, doğruluğu, temizliği temsil etmektedir. Olumluluk, saflık, barışçıl ve kabul edici ifadelerinin bir yansıması olarak beyaz; ışık, bilgi, aydınlık, nur gibi olumlu ve erdemli değerlerle örtüştürülmüştür (Uçar, 2004: 48). Beyaz, ışığı yansıtır, sadeliği, saflığı, masumiyeti, bilgiyi ve aydınlığı sembolize eder. Sanatın tüm dallarında ve özellikle de resim sanatında sıkça kullanılan renklerdendir.

Yeşil: Tazelik, serinlik, büyüme, yeniden doğuş, huzur, güven, bahar ve canlılığı çağrıştırmaktadır. Yaratıcı düşünmeyi kolaylaştırdığı ve hızlandırdığı araştırmalarca desteklenmiştir. (Bentley, 1999). Çevre ve doğanın rengi olarak tanımlanmaktadır.

Sarı: Sıcaklık, canlılık, neşe, parlaklık çağrıştıran sarı renk altının ve güneşin rengidir. Soyut resim alanında sıcaklık ve samimiyet yaratmak için tercih edilir. Renklerin en sıcak olanıdır; görünebilirlik niteliği, sarının bir dikkat rengi olarak kullanılmasında yardımcı olmuştur. Sarı, güneşin ve sıcaklığın olduğu kadar altının, zenginliğin ve lüksün de sembolüdür.

Turuncu: Gençlik, dinamizm, umut, arkadaşlık ve eğlenceyi ile ilişkilendirilir. Turuncu, kırmızı kadar agresif olmadan cesur olabilen, sarı kadar havai olmadan parlak olabilen son derece dikkat çekici bir renktir (Marketing Türkiye, 2004: 29). Güneşi çağrıştırır. Enerji, canlılık, sağlık ve memnuniyet hissettirir. Sıcak, doğal, samimi, neşeli yapıtlar turuncu rengi tercih eder.

Mor: Renk olarak mor seçimi, zekâ, bilinç ve içgörü düzeyi ile paralellik taşır. Asalet, güç ve imparatorluk kavramlarını çağrıştırır. Mistik bir yücelik ve metafizik gücü simgeler. Konsantrasyonu arttırır, meditatif bir etkisi vardır; konuşma, açılma isteği ve rahatlama yaratır, ayrıca morun bir tonu olan leylak renginin yumuşak tonlar ve pastel gölgeler aracılığı ile özen ve yumuşaklık hissi yaratması nedeniyle yine bu renk özellikle soyut resim sanatçıları tarafından ağırlıklı kullanılan renklerin arasında yer almaktadır. Soyluluk, itibar, zenginlik, gösteriş, gurur, ihtişam ile ilişkilendirilmektedir. Mor rengin bazı ülkelerde pahalılığı çağrıştırdığı bilinmektedir (Madden vd., 2000: 90).

Siyah : Siyah, ışığı ve tüm renkleri emen bir renktir. Gücü, tutkuyu, asaleti, yalnızlığı, gizemi, ağırbaşlılığı ve dengeyi simgeler. Japonya'da siyah mutluluktur. Siyah fonda kullanılırsa karamsarlığı çağrıştırır. Otorite ve protokolün rengidir. Çoğu kültürde siyah, tarih boyunca ölümün, yasın ve matemin rengi olmuştur. Siyah bazen de kaçışın, kaybolmuşluğun ya da

isyanın rengi olarak karşımıza çıkar.Siyaha yakın bir renk olan gri ise çoğunlukla kasveti, içe kapanıklığı, karamsarlığı, depresyonu hatta ölümü çağrıştırır. Siyah, Batı toplumlarında ölümü ve şeytan kavramını çağrıştırır, dolayısıyla da saldırganlığın da sembolüdür.

Kahverengi: Toprağın rengidir. Dikkat çekmez, doğa ile çevre ile bütünleşmeyi, ama bir o kadar da silikliği, kaybolmuşluğu, kendine güvensizliği, içedönüklüğü temsil eder. Mekanlarda kullanıldığı zaman, hareketleri hızlandırır. Fast food mekanları kahverengiyi sıkça kullanır. Kansas Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi tarafından yapılan bir deneyde, bir sergi salonunun duvarları beyaz yapıldığında ziyaretçilerin yavaş dolaştığı; kahverengi yapıldığında ise hızlı hareketler ve seri adımlarla sergiyi dolaştığı gözlemlenmiştir.

Pembe: Feminen bir algı oluşturan pembe rengin daha çok kadın sanatseverlerin oluşturduğu tüketicilere yönelik olduğu söylenebilir. Enerjisini kırmızıdan alır ancak ondan daha iddialı değildir.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, pazarlama iletişiminde resim sanatının önemini belirtmektir. Bunun yanı sıra, resim sanatında renklerin etkileyici oluşu, tüketiciyi satın almada etkilemesidir. Çalışmada, mülakat tekniği kullanılarak bireylerin pazarlama iletişiminde renklerin onlar için bir önemi olup olmadığını irdelemek amaçlanan hedefler arasındadır. Dolayısıyla çıkan sonuçlara göre, renklerin resim sanatında hangi etkide olduğu yani pozitif ya da negatif bir etkisi olup olmadığını açıklamaktır.

Yöntem

Bu bildirinin temel ekseni pazarlama iletişimi ve resim sanatı üzerinedir. Bu çalışmada ilk adım, pazarlama iletişiminin ne olduğu ve resim sanatının ne olduğu, resim sanatında renklerin rolünün neler olduğudur.

Son olarak, tüketicilere ve sanatseverlere mülakat yöntemi uygulanarak pazarlama iletişiminde renklerin rolü ve resim sanatında bu renklerinin önemini ve hangi etkide olduğunu görmüş olacağız.

Veri Toplama Araçları ve Süreci

Literatür tarama, metin inceleme, kütüphane ve internet araştırması yapılmış olup, mülakat tekniği kullanılarak bireylere sorular yöneltilip, pazarlama iletişiminde renklerin rolü ve resim sanatında hangi etkide olup olmadığı çıkarılmıştır. Çalışmada, 15 Aralık 2017 – 06 Ocak 2018 tarihleri arasında sergilere katılan sanatseverler ve tüketiciler ana kütle olarak belirlenmiştir. Mülakat tekniğinde 100 kişi örneklem olarak belirlenmiştir.

Veriler

Bu çalışmada, mülakat tekniği uygulanmıştır. Mülakat sorularını yüz sanatsever ve tüketiciye sorduk ve sonunda pazarlama iletişiminde renklerin resim sanatında hangi etkide olup olmadığını irdelemiş olduk.

Çalışmaya, her yaştan ve çeşitli sergilere veya diğer sanat etkinliklerine katılan bireyler katılmıştır. Katılımcılara yöneltilen ilk soru, yapılan resim sanatı sergilerine katılıp katılmadıkları yönündedir. Bu soruya 70 kişi katıldığı yönünde, 30 kişi ise katılmadığı yönünde değerlendirmiştir.

Katılımcılara sorulan ikinci soru, yapılan resim sanatı sergilerinde o eseri incelerken renk unsurlarına dikkat edip etmedikleri yönündedir. Bu soruya 80 kişi ettiği, 20 kişi ise etmediği yönünde yanıt vermiştir.

Katılımcılara sorulan diğer bir soru, resim sanatında renk unsurlarının etkileyiciliği o eseri satın almanız için yeterli bir sebep olup olmadığı yönünde olmuştur. Bu soruya ise 84 kişi yeterli bir sebep olduğu, 16 kişi ise olmadığı yönünde cevap vermiştir.

Diğer bir soru ise, pazarlama iletişiminde renklerin resim sanatı üzerinde pozitif mi yoksa negatif mi bir etkisinin olup olmadığı yönündedir. Bu soruya 91 kişi pozitif bir etkisi olduğu, 9 kişi ise negatif bir etkisi olduğu yönünde cevap vermiştir.

Pazarlama iletişiminde renklerin rolü ve resim sanatına etkisini inceleyen bu çalışmada katılımcılara yöneltilen soru "Hangi renkler sizi etkiler?" şeklinde hazırlanmıştır. Soru açık uçlu olarak hazırlanmış ve cevaplar beklenmiştir. Alınan cevaplar genellikle bakış açışı ile yorumlanmış cümlelerdir. Cevaplardan bazıları şöyledir:

- Mavi
- Sarı ve tonları
- Mavi ve mor
- Her renk
- Yeşil

Diğer katılımcıların cevabı ise, "sadece renklerin belirleyici bir unsur olmadığı" yönünde olmuştur.

Tartışma ve Yorum

Bu çalışmada, tartışma soruları ve çeşitli yorum soruları yöneltilmiştir. Bu soruların başlıcaları; resim sergilerini veya çeşitli sanat galerilerini ziyaret edip etmedikleri yönünde olmuştur. Bu soru çalışmanın temel sorularından biridir. Bu çalışamaya katılmaları akademik veya popüler bir eleştiri yapabilir ve soruları yanıtlayabilir. Diğer önemli tartışma sorularından biri, pazarlama iletişiminde renklerin resim sanatında pozitif mi yoksa ne-

gatif mi bir etkisinin olup olmadığı yönündedir. Aslında bu soru günümüzde de sıkça tartışılmaktadır. Çalışmanın diğer bir önemli tartışma ve yorum soruları hangi renklerin sizleri etkilediği yönünde olmuştur. Bu soruların yorumları önem büyük arz etmektedir. Bu yorumların sonucunda çıkan cevaplar çalışmanın sonucuna bizleri yönlendirmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Çıkan sonuçlara göre, yapılan resim sanatı sergilerine katınıldığı, ikinci soruda, katıldıkları resim sanatı sergilerinde eseri incelerken renk unsurlarına dikkat ettikleri, üçüncü soruda, renk unsurlarının etkileyiciliği o eseri sanatın alınmasında yeterli olduğu, diğer soruda ise, pozitif bir etkisinin olduğu, yorum sorusunda ise hangi renklerin sanatseverleri etkilediği sonucu çıkmıştır. Sonuç olarak, pazarlama iletişiminde renklerin rolü resim sanatı üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Bu çalışmada, çeşitli sanatsever ve sanat tüketicisi katılımcı olarak alınmıştır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, diğer resim unsurlarını ele alan ve bu unsurların pazarlama iletişiminde neleri etkilendiklerini çalışılmasında faydalı olacağı kanısındayız.

Kaynakça

Ersoy, A. (2016). *Sanat Kavramlarına Giriş*, İstanbul: Hayalperest Yayınevi.

Grombrich E. H. (1986). *Sanatın Öyküsü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Gülnur Eti İçli,Mehmet Erol Çopur,Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Haziran 2008 Cilt 10 Sayı 1 22-33

Mehmeti N., (2003). Kurum Kültürünün Kurum Kimliğine, Ürün Kimliğine ve Ambalaj Tasarımına Yansıması. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul: 2003.

Tunalı, İ. (2008). *Felsefenin Işığında Modern Resim*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Tunalı, İ. (2012). *Estetik*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Thomas J. Madden vd., "Managing Images in Different Cultures: A Cross-National Study of Color Meanings and Preferences" Journal of International Marketing, 2000, 8,4, s.99.

E-YÖNETİŞİM BAĞLAMINDA SOSYAL MEDYA PLATFORMLARINDA BELEDİYE-YURTTAŞ ETKİLEŞİMİ: KOCAELİ İLİ ÖRNEĞİ

İdil SAYIMER - Yusuf Bahadır DOĞRU - Zeynep Benan DONDURUCU

(Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi - Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi - Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi)

1. Giriş

Yerel yönetimler kamu yönetiminin önemli birimleri arasında yer almakta olup; halkın günlük ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik temel hizmetlerin sunumu ve ülke kalkınması açısından önem taşıyan eğitim, sağlık, alt yapı gibi hizmetlerin sağlanması açısından da temel bir işlev taşımaktadır (Ulusoy ve Akdemir, 2009: 260). Ülkemizde yerel yönetimlerin içerisinde il özel idareleri, belediyeler ve köyler yer almakta olup; ülke çapında yerel yönetim denince akla ilk olarak belediyeler ve belediyecilik hizmetleri gelmektedir (Erten, 1998'den akt. Henden, 2005: 2-3). Belediyeler, sorumlu oldukları hizmetleri gerçekleştirirken diğer paydaşların da yönetimde söz sahibi olmalarını istemektedir. Bu bağlamda, karşımıza çıkan temel kavram ise yönetişimdir. Yönetişim yaklaşımını, klasik yönetim yapılarında ön plana çıkan tek taraflı ilişkiler yerine çok aktörlü ve etkileşimli ilişkiler belirlemektedir. Yönetişimin uygulanabilirlik kazanması açısından ise en önemli nokta; bölge halkının kendileri ile ilintili karar alma mekanizmalarının oluşum ve işleyiş sürecine katkı sağlaması olarak görülmektedir (Palabıyık: 2003:227). Günümüzde yönetişim kavramı yerini yavaş yavaş e-yönetişim kavramına bırakmaktadır. Yönetişimde yeni bir açılımı kapsayan ve küresel düzeydeki bilgi temelli gelişmeleri merkeze alan "e-yönetişim kavramı "devlet merkezli bir yönetim yerine toplum merkezli bir yönetimi işler kılma stratejisi olarak tanımlanabilmektedir (Ökmen vd., 2004: 45). E-yönetişim kavramı ile kamu kurumları ve paydaş gruplar arasında yeni iletişim teknolojileri temelinde yoğunlaşan karşılıklı ilişkiler vurgulanmakta olup; kamu yönetiminde yeni bir paradigma olarak e-yönetişim, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kamu sektöründeki örgütlenmeler üzerinde talep ve beklentilere hızlı ve etkin bir biçimde cevap verme baskısı yaratmasına bağlı olarak kamusal alanın geçirdiği dönüşüm üzerine temellenmektedir (Tejasvee vd., 2010: 299; Riley ve Law, 2005). Yurttaş-belediye etkileşimi bağlamında yerel yönetimlerde e-yönetişim temelli uygulamalar, ulusal ve uluslararası alanlarda desteklenmekte olup; günümüzde yeni iletişim teknolojileri yurttaşların devletin farklı kurum ve kuruluşlarına zaman ve mekân sınırlaması olmadan ulaşarak, talep, beklenti ve isteklerini ifade ederek politika oluşturma süreçleri içerisinde daha aktif bir biçimde yer almalarına olanak sağlamıştır (Saraçbaşı, 2010: 27).

Yeni iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin belediyelere sağladığı iletişim olanaklarından bir tanesi de sosyal medya uygulamalarıdır. Sosyal medya, yerel yönetimlere kent kültürünün çoklu ortam içeriği ile yansıtıldığı ve geniş kitlelere aktarıldığı bir ortam sunarak tanıtım açısından önemli bir rol oynarken; kentle ilgili sosyal olguların, güncel gelişmelerin ve sosyal sorumluluk kampanyalarının duyurumu ve yayılımı açısından önem arz etmektedir. Ayrıca, sosyal medya aracılığı ile yerel yönetimler icraatları ile ilgili geri bildirim ve önerileri, bu kanallar üzerinden gerçekleştirilen yorumlar aracılığı ile takip edebilmektedir. Böylece; sosyal medya platformları yerel yönetimlerin çalışmalarının bölge halkı açısından değerlendirilmesinin temel araçlarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, sosyal medyanın giderek artan gücü, yerel düzeyde yurttaşa en yakın kamu yönetim birimi olan belediyelerce dikkate alınmış olup; belediye yurttaş etkileşimi açısından sosyal medya alınan kararların ve gerçekleştirilen hizmetlerin duyurulmasının yanı sıra alınacak kararlara ve gerçekleştirilecek uygulamalara yönelik olarak yurttaş katılımcılığının arttırılması açısından yeni bir yol olarak görülmeye başlanmıştır (Tarhan, 2012: 80 ve Demirtaş, 2012: 301). Böylece, e-yönetişim temelli e-belediyecilik hizmetleri, web sitesi ya da mobil iletişim teknolojileri merkezli hizmet sunumunun yanı sıra, sosyal medya ile birlikte ortaya çıkan kullanıcının içerik üretim kapasitesine bağlı olarak yurttaş katılımı açısından daha etkileşimli bir yapı kazanmaya başlamıştır. Belediyeler tarafından web sayfaları haricinde kullanılan yeni medya bileşenleri arasında ise bloglar, wikiler, sosyal ağ siteleri, sosyal işaretleme siteleri, RSS beslemeleri, aplikasyonlar, yer almaktadır. Belediyeler Web 2.0 teknolojilerini, ürettikleri içeriğin yeniden dağıtımı ve görünürlük elde etmesi amacıyla resmî web sayfalarından ya da bloglardan yararlanabileceği gibi; yurttaşlarla açık bir diyalog oluşturmak amacı ile Facebook, Twitter ya da Youtube gibi sosyal ağ sitelerini de kullanabilmektedir (Bonson vd., 2012: 5-8).

Yeni medyanın belediyeler tarafından kullanım biçimlerini ortaya koymak amacı ile Avrupa Birliği ülkeleri arasında yer alan 75 belediyeye yönelik bir analiz gerçekleştiren Bonson vd. (2012) incelenen belediyelerin sosyal medya kanallarını ve Web 2.0 teknolojilerini yoğun olarak kullandığını ortaya koymuştur. Araştırma sonucunda belediyelerin bir kısmının sosyal medya kullanımı açısından aktif olmadığı tespit edilmiş olmakla birlikte; yerel politika oluşumu, hizmet sunumu ve düzenlemeler açısından sanal topluluklara katılımın yerel yönetimler açısından yurttaşların iletişim taleplerini karşılamak açısından bir zorunluluk haline geldiğine yönelik veriler elde edilmiştir. Mossberger ve Wu (2012) ise; Amerika Birleşik Devletleri'nde yer alan 75 farklı belediyenin web sayfalarına yönelik olarak gerçekleştirdikleri analizde, 2009-2011 yılları arasında sosyal medya kullanımı açısından önemli artışlar tespit etmiştir. İncelenen belediyelerin Twitter kullanım oranları 2011 yılında 2009 yılına kıyasla %25 oranında

artarak %87'ye ulaşmış; Facebook kullanım oranları %13 oranında yükselişe geçerek %87 olmuştur. Youtube linkleri ile web sayfası bağlantı oranları ise geçen iki yıl içerinde %16 oranında artarak %75 oranını ulaşmıştır (Mossberger vd., 2013:352). Yang (2017) ise, Çin'de e-belediyecilik uygulamalarına yönelik gerçekleştirdiği çalışmasında, Çin'de yoğun olarak kullanılan "WeChat" and "Weibo" gibi sosyal ağ sitelerinin yerel yönetimlerin e-belediyecilik temelli hizmet sunumu ve belediye yurttaş etkileşimi açısından giderek önem kazandığını ortaya koymuştur (Yang, 2017:14).

Türkiye'de belediyelerin sosyal medya kullanımlarını ortaya koymayı amaçlayan çalışmalar incelendiğinde ise; Yağmurlu (2013), Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin sosyal medya kullanımına yönelik araştırmasında belediye-yurttaş etkileşimini halkla ilişkiler çerçevesinden ele almıştır. Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin Facebook ve Twitter hesaplarını diyalojik iletişim perspektifinde inceleyen bu çalışma, içerik analizi metoduna bağlı kalarak gerçekleştirilmiştir. Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek'in de resmi Twitter hesabını analiz eden bu çalışma sonucunda; diyalojik iletişimin gerçekleştiği ancak yurttaş-belediye etkileşimi çerçevesinde etkileşimin temelinde yer alan diyalog ortamının yeteri ölçüde sağlanamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Memiş (2015) yılında gerçekleştirdiği "Yerel E-Katılımın Yeni Aracı Olarak Sosyal Ağlar: Facebook ve Twitter Örnekleri' isimli çalışmasında, Facebook ve Twitter'ın, belediye örgütleri ve belediye başkanları düzeyinde, yerel kamusal politikalara katılım bağlamında, "ne düzeyde" ve "nasıl" kullanıldığının ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Elde edilen verilen kurumsal düzeyde belediyelerin ve kişisel düzeyde belediye başkanları, katılımın ilk evresi olarak belirtilen, daha çok bilgi aktarıcı bir araç olarak Facebook ve Twitter'a kullanmakta oldukları sonucunu ortaya koymuştur. Sobacı vd. (2015) ise, Marmara Belediyeler Birliği'ne üye 93 belediye üzerinde gerçekleştirdikleri ampirik araştırmalarında incelenen belediyelerin sadece %37'sinin kurumsal bir sosyal medya politikasına sahip olduğunu ve %30,4'lük bir kısmının personeline sosyal medya eğitimi verdiği sonucuna ulaşmıştır. Araştırmada, İnceleme kapsamına alınan belediyelerin sosyal medya araçlarını kullanım yoğunluğu açısından ise ilk sırada %90,9'luk bir oranla Facebook, ikinci sırada %87,5'lik bir oranla Twitter, üçüncü sırada %61,2'lik oranla Google+, dördüncü sırada %51,2'lik oranla Instagram ve son sırada %34,5'lik oranla Youtube'un geldiği tespit edilmiştir. Tarhan (2012) yılında gerçekleştirdiği "Büyükşehir Belediyelerinin Sosyal Medya Uygulamalarına Halkla İlişkiler Modellerinden Bakmak" isimli çalışmada, büyükşehir belediyelerinin hesaplarındaki mesajların daha çok hafta içi günlerde ve mesai saati dışında alınıp gönderildiği, hesaplardaki mesajların daha çok ulaşım, hizmet, altyapı, etkinlik ve sosyal belediyecilik ile ilgili olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte araştırma bulgularında, büyükşehir belediyelerinin kurumsal hesaplarındaki mesajların büyük bir bölümünün kamuyu

bilgilendirme modeli çerçevesindeki duyurular olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kaygısız ve Sarı (2015) ile Şenyurt (2016) belediyelerin sosyal medya kullanımlarına yönelik yapmış olduğu araştırmalarda da belediyelerin sosyal medyayı tek yönlü olarak kamuyu bilgilendirme modeli çerçevesinde kullandığını belirlemiştir. Yaman (2018) yılında gerçekleştirdiği "Belediyelerin Sosyal Medyadan Faydalanma Biçimleri: Kütahya İli ve İlçe Belediyeleri İçerik Analizi" isimli araştırmasında ise, belediyelerin en yaygın kullandığı sosyal medya aracının Facebook olduğu ve Facebook'u "etkinlik, konser, davet, toplantılar" gibi faaliyetlerin duyurulması amacıyla kullandığını tespit etmiştir.

2. Araştırmanın Kapsamı ve Amacı

Bu çalışmada, Kocaeli ilinde bulunan 13 belediyenin e-yönetişim paradigması doğrultusunda yeni medya ortamlarında sağladıkları hizmetleri inceleme amacı taşıyan TÜBİTAK SOBAG-117K012 no.lu projenin belediyelerin sosyal medya platformlarını kullanım biçimlerini ve bu platformlarda belediye-yurttaş etkileşimi düzeyini belirlemeyi amaçlayan kesitsel bir bölümüne yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Evreni, Örneklemi, Sınırlılıkları

Araştırma evrenini, Kocaeli il ve ilçe belediyelerinde çalışan kurum personeli oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise, amaçlı örnekleme yönteminden yararlanılarak, e-belediyecilik ve yeni medya kaynaklı hizmet sunumu gerçekleştiren personel (her belediyeden 2 personel olmak üzere toplam 26 kişi olarak) ile sınırlandırılmıştır. Araştırma, Haziran- Eylül 2018 dönem aralığında gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Görev Aldıkları Belediyeler, Departmanları ve Görevleri

Kod	Çalışılan Belediye	Belediyedeki Görev ve Departman
K-1	Kartepe Belediyesi	Yönetici/Müdür Bilgi İşlem Departmanı
K-2	Kartepe Belediyesi	Yönetici/Müdür Basın-Yayın Halkla İlişkiler Departmanı
K-3	Başiskele Belediyesi	İdareci/İdari Amir/ Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi
K-4	Başiskele Belediyesi	Yönetici/Müdür Strateji Geliştirme Müdürlüğü
K-5	Çayırova Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi
K-6	Çayırova Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi
K-7	Darıca Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi
K-8	Darıca Belediyesi	Teknisyen/ Bilgi-İşlem Departmanı
K-9	Dilovası Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi

K-10	Dilovası Belediyesi	Yönetici/Müdür Basın-Yayın Halkla İlişkiler Departmanı
K-11	Gebze Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi
K-12	Gebze Belediyesi	Yönetici/Müdür Basın-Yayın Halkla İlişkiler Departmanı
K-13	Gölcük Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi
K-14	Gölcük Belediyesi	Teknisyen/ Bilgi-İşlem Departmanı
K-15	İzmit Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi
K-16	İzmit Belediyesi	Mühendis/Bilgi İşlem Departmanı
K-17	Kandıra Belediyesi	Teknisyen/ Bilgi-İşlem Departmanı
K-18	Kandıra Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi
K-19	Körfez Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi
K-20	Körfez Belediyesi	Teknisyen/ Bilgi-İşlem Departmanı
K-21	Derince Belediyesi	Yönetici/Müdür Basın-Yayın Halkla İlişkiler Departmanı
K-22	Derince Belediyesi	Yönetici/ Müdür/ Bilgi-İşlem Departmanı
K-23	Karamürsel Belediyesi	Yönetici/ İdari Amir Belediye Başkanlığı Üst-Yönetimi
K-24	Karamürsel Belediyesi	Teknisyen/ Bilgi-İşlem Departmanı
K-25	Kocaeli Büyükşehir Belediyesi	Yönetici/Müdür Basın-Yayın Halkla İlişkiler Departmanı
K-26	Kocaeli Büyükşehir Belediyesi	Teknisyen/ Bilgi-İşlem Departmanı

Tablo 1'de görüldüğü üzere, derinlemesine görüşme gerçekleştirilen katılımcıların on biri Yönetici/ İdari Amir pozisyonunda görev yapmakta olup; bu pozisyonda çalışan katılımcıların tamamı Belediye Başkanlığı üst yönetimine bağlıdır. Görüşme yapılan belediye personelinin sekizi ise, yönetici/müdür pozisyonunda görev yapmakta olup; bu pozisyonda görev alan katılımcıların beşinin çalıştıkları departman basın/yayın halkla ilişkiler; ikisinin bilgi işlem, biri ise strateji geliştirme departmanıdır. Yedi katılımcı ise bilgi işlem departmanında görev almakta olup, altısı teknisyen pozisyonunda biri mühendis pozisyonunda çalışmaktadır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama Süreci

Bu çalışmada, ilgili belediye çalışanları ile Newark E-Yönetişim Enstitüsü tarafından yapılan "Dünya Belediyelerinde Dijital Yönetişim" başlıklı araştırmanın ölçeğinden yararlanılarak yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme, önceden belirlenmiş olan bir amaca ulaşmak için gerçekleştirilen soru sorulan ve yanıtlanan karşılıklı ve etkileşimli bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Stewart ve Cash, 1985: 7). Nitel veri toplama yöntemleri arasında yer alan derinlemesine görüşme metodunda, görüşmeye dahil edilen katılımcıların ilgili konu ile bağlantılı

olarak uzman ya da karar verici nitelikte olması önem taşımaktadır (Baş ve Akturan, 2008:111). Yapılandırılmış görüşme türünün kullanıldığı çalışmalarda temel amaç, görüşme gerçekleştirilen katılımcılardan elde edilen bilgiler arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaktır (Branningan, 1985'den akt Yıldırım ve Şimşek: 2013: 148). Bu nedenle, tüm belediye personeli arasında e-belediyecilik ve sosyal medya alanında uzmanlığı olan çalışanlar görüşme sürecine dahil edilmiştir.

Derinlemesine görüşmeler; Kocaeli Büyükşehir ve ilçe belediyeleri binalarında katılımcıların önceden randevu verdikleri ofislerde (İl ve İlçe Belediye Ofislerinde) gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin kayıt altına alınması için; katılımcıların onayı ile ses kayıt cihazı ve not alma tekniği bir arada kullanılmıştır. Görüşme sonrasında elde edilen verilen ise, bilgisayar teknolojisinden yararlanılarak yazılı metin haline getirilmiştir. Araştırma sürecinde proje yürütücüsü/araştırmacısı tarafından sorularla ilgili gerekli açıklamalar yapılmış olup; kavram kargaşası ve soruların anlaşılamaması gibi olası problemler de önlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada, araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için, katılımcıların derinlemesine görüşme formunda yer alan sorulara verdiği cevaplar verilerin yorumlanması kısmına doğrudan aktarılmış olup; proje yürütücüsü ve araştırmacısı liderliğinde bir ekip tarafından araştırma verileri incelenmek istenen ana temalara bağlı olarak yorumlanmıştır.

2.3. Verilerin Yorumlanması

Katılımcıların görüşleri, gizlilik esası temel alınarak isim verilmeden kodlanmıştır. Derinlemesine görüşmelerin yapılma sırasına bağlı olarak Kocaeli İl ve İlçe Belediyeleri'nde (13 Belediye) e-belediyecilik hizmetlerinden sorumlu birim yetkilileri ya da görevlilerinden oluşan toplam 26 kişi "K" olarak kodlanmış olup; her katılımcının "K" kodunun yanında 1'den 26'ya kadar bir numara verilmiştir. Katılımcılarla gerçekleştirilen bu görüşmelerde, incelenen belediyelerin sosyal medya hesaplarının mevcudiyeti, aktif kullanım düzeyleri, yurttaşların bu platformlardan yararlanarak kent yönetimine katılım biçimleri, sosyal medya kaynaklı vatandaş talep ve isteklerinin değerlendirilme ve geri bildirim süreçleri ve bu süreçte etkili olan temel kriterleri belirlemeye yönelik sorular yöneltilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, katılımcıların derinlemesine görüşmelerde kendilerine sorulan sorulara yönelik verdikleri cevaplardan örneklere yer verilmiş olup; örneklem dahilinde yer alan tüm belediyelere yönelik araştırma kriterleri dahilinde genel değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir.

1) Belediyenizin resmi olarak kullandığı sosyal medya hesapları mevcut mudur? Eğer mevcut ise, belediye hangi mecralarda yer almaktadır? (Facebook, Twitter, Instagram vb.)

K-5: Facebook, Twitter, Instagram, YouTube üzerinde resmi sosyal medya hesaplarımız var. Bu hesaplarımız aktif hesaplardır. Bizim için belediyemizin sosyal medyasının yaşayan bir sosyal medya olması önemlidir. Ayrıca, çok sayıda projesi olan yatırım odaklı bir belediye olduğumuz için paylaşım sürecinde zorluk yaşamıyoruz. Sponsorlu paylaşıma da belediye olarak çok önem veriyoruz. Haftada bir sponsorlu gönderi oluştururuz. Alanını da ilçemiz ve civarı olarak belirliyoruz (Kocaeli ve İstanbul Anadolu Yakası). Bu gönderilerin yaş aralığını ise 14 yaş aralığından itibaren tüm yaş grupları (Lise 1 dönemi) olarak belirliyoruz. Belediye olarak, gençlere ulaşma anlamında sosyal medya kullanımını önemsiyoruz. Kocaeli'de sponsorlu gönderiyi kullanan ilk belediyeyiz. Bilinirlik, görünürlük ve tanınırlık önemli olduğu için Kocaeli ve çevresinde konuşulmamız lazım. Belediye başkanı ile gelecek dönemlerde devam edilebilmesi için, belediye olarak bizim de sağlam durmamız gerekiyor. Kocaeli'de bir kamuoyu yoklaması yapıldığında; "başkanımızı tanır mısınız?" dendiğinde vatandaşların "Evet, Tanırız" demesini hedefliyoruz. Sadece ilçemizde değil, Kandıra da bile başkanımızın hizmet sağlayan/götüren başkan olarak tanınmasını hedefliyoruz, bu amaçla sosyal medyayı da aktif kullanıyoruz.

K-15: Belediye olarak, Facebook, Twitter, Instagram, Google Plus, Youtube, LinkedIn gibi farklı kanallarda resmi hesaplarımız var. Bu hesapların hepsini aynı anda etkin kullanmıyoruz. En çok Facebook, Instagram ve Twitter'ı aktif olarak kullanıyoruz.

K-25: Belediyemizin Facebook, Instagram, YouTube, Vimeo ve Dailymotion gibi farklı sosyal medya mecralarında resmi hesapları bulunmaktadır. Bu hesaplar, facebook/kocaelibld, twitter/kocaelibld, instagram/kocaelibld, youtube/kocaelild, vimeo.com/kocaelibld ve dailymotion/kocaelibld'dir.

Kocaeli İl ve ilçe belediyeleri örnekleminde, toplam 26 katılımcının bağlı oldukları belediyelerin sosyal medya hesaplarının varlığını ve bu hesapların hangi mecralarda yer aldığını belirlemeyi amaçlayan bu soruya yönelik yukarıda 3 katılımcının verdiği örnek cevaplara yer verilmiştir. Bu örnek cevaplara yer verilmesinin temel nedeni, inceleme kapsamına alınan belediyelerin sosyal medya hesaplarının mevcudiyetine yönelik farklı platformları içeren yanıtlar olmalarıdır. Araştırma sonucunda, örneklem kapsamına alınan tüm belediyelerin farklı sosyal medya platformlarında hesapları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mecra sayısı açısından sosyal medyada en fazla hesaba sahip olan belediye Kocaeli Büyükşehir Belediyesi olup; bu mecralar Facebook, Instagram, YouTube, Dailymotion ve Vimeo'dur. Ayrıca araştırma sonucunda; Kartepe Belediyesi'nin Facebook, Twitter, Instagram, Başiskele Belediyesi'nin Facebook, Twitter, LinkedIn, YouTube; Çayırova ve Gölcük Belediyeleri'nin Facebook, Twitter, Instagram, YouTube, Darıca Belediyesi'nin tüm popüler sosyal medya meraları, Dilovası Belediyesi'nin Facebook, Twitter ve Instagram; Gebze,

Körfez, Kandıra Belediyeleri'nin Twitter, Instagram, Facebook, Derince Belediyesi'nin Facebook ve Twitter, Karamürsel Belediyesi'nin Facebook ve Instagram üzerinde resmi sosyal medya hesaplarının bulunduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bu bağlamda, inceleme kapsamına alınan belediyelerin genellikle Facebook, Twitter, Instagram ve YouTube üzerinde resmi sosyal medya hesapları olduğu değerlendirmesinde bulunulabilir. Ayrıca, LinkedIn, Vimeo, Dailymotion üzerinde de sınırlı sayıda da olsa belediyelerin sosyal medya hesaplarının bulunduğuna dair bulgulara ulaşılmıştır. Bu bağlamda, araştırma sonuçlarına bağlı olarak yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi doğrultusunda, incelenen tüm belediyelerin yurttaşlarla etkili iletişim kurabilmeleri açısından sosyal medya platformlarına önem gösterdiği değerlendirmesinde bulunulabilir.

2. Belediyenizin sosyal medya hesapları aktif olarak kullanılmakta mıdır? Eğer kullanılıyorsa hangi sıklıkla içerik paylaşımları yapılmaktadır?

K-1: İstinasız sosyal medya tarafımızdan her gün aktif bir biçimde kullanılmaktadır. Ortalama olarak günlük 6-8 paylaşım belediyemiz tarafından gerçekleştirilmektedir.

K-3: Kocaeli'de yer alan ilçe belediyeleri arasında aktif olarak sosyal medya kullanan belediyelerden birisi olduğumuzu söyleyebiliriz. Günde ortalama olarak en az 10 paylaşım yapıyoruz. Paylaşımlarımızda özel içeriklerin yanı sıra haftalık belirli rutinler söz konusudur. Örneğin, "Günaydın, İyi Akşamlar, Hayırlı Cumalar" gibi paylaşımlar yapıyoruz. Ayrıca nöbetçi eczaneler ile ilgili de sosyal medyada rutin paylaşımlar yapılmaktadır. Belediyemiz tarafından YouTube kanalında paylaşmak amacıyla, ilçemizle ile ilgili kısa videolar çekimleri de gerçekleştiriyoruz. Bütün bu çalışmalarımıza ek olarak, belirli aralıklarla sponsorlu (reklamlı) içerik paylaşımları yapıyoruz böylelikle daha geniş hedef kitleye ulaşabiliyoruz.

K-25: Sosyal medya hesaplarımız aktif olarak her gün kullanılmaktadır. Facebook'ta takipçi sayımız 133.911'dür. Bu mecrada içerik paylaşım sayımız haftalık olarak 15-20 paylaşımdır. Twitter 'da 49.000'in üzerinde takipçimiz var, bu mecrada da haftalık ortalama 15-20 paylaşım gerçekleştiriyoruz. Instagram'da ise 22.000'i aşkın takipçi sayısına sahibiz ve bu kanalda da diğer mecralara benzer bir biçimde ortalama 15-20 içerik paylaşımı gerçekleştiriyoruz. Ancak, sizinle paylaştığım bu verilere tematik proje hesaplarının paylaşımları ve takipçi sayıları dahil değildir.

Kocaeli İl ve ilçe belediyeleri örnekleminde, toplam 26 katılımcının bağlı oldukları belediyelerin sosyal medya hesaplarını aktif kullanım durumunu ve içerik paylaşım sıklığını belirlemeyi amaçlayan bu soruya yönelik yukarıda 3 katılımcının verdiği örnek cevaplara yer verilmiştir. Bu örnek cevaplara yer verilmesinin temel nedeni; belediyelerin sosyal medya hesaplarının aktif kullanımı ve içerik paylaşım sıklığı ile ilgili detaylı bilgi

veren katılımcı yanıtları olmalarıdır. Araştırma sonucunda, örneklem kapsamına alınan tüm belediyelerin sosyal medyayı aktif olarak kullandığı ancak içerik paylaşım sıklığının değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Günlük içerik paylaşım sıklığı ile ilgili çalışanları tarafından sayısal veri paylaşımında bulunan belediyeler; Kartepe Belediyesi (günlük ortalama 6-8 içerik paylaşımı), Başiskele Belediyesi (günlük ortalama 10 içerik paylaşımı), İzmit Belediyesi (günlük ortalama 4 içerik paylaşımı), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi (günlük ortalama 15-20 içerik paylaşımı) olarak tespit edilmiştir. Ayrıca, sosyal medyada günlük içerik paylaşım sayısı en yüksek olan belediyenin Kocaeli Büyükşehir Belediyesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu verilere ek olarak, incelenen belediyelerin günlük içerik paylaşımı gerçekleştirdiği sosyal medya mecralarının da değişiklik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer belediyelerden katılımcılar ise; günlük içerik paylaşım ile ilgili net bir veri paylaşımında bulunmamış ve belediyelerinin sosyal medyayı aktif olarak kullandığı yönünde görüş bildirmiştir. Bu bağlamda araştırma sonucunda inceleme kapsamına alınan tüm belediyelerin sosyal medyayı aktif olarak kullandığı sonucuna ulaşılması; belediye-yurttaş etkileşimini geliştirilecek dijital mecraların etkin kullanımı açısından önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir. Ancak, dört belediye hariç diğer belediyelerin içerik paylaşım sıklığı ile ilgili bilgi paylaşımında bulunmaması, sosyal medyada e-yönetişim sürecinin doğru yapılandırılması açısından bir eksiklik olarak yorumlanabilir.

3. Belediyenin sosyal medya hesaplarının yönetimi hangi kişi veya kurumlar tarafından sağlanmaktadır? Bu alanda hizmet veren kişi veya ekibin yeterlilik düzeyi nedir?

K-3: Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü tarafından sosyal medya hesaplarının yönetimi gerçekleştirilmektedir. Daha önce dışarıdan hizmet aldık ama bizim açımızdan verimli olmadı. Şu anda hesapların yönetiminden sorumlu kişi Grafik Tasarım Bölümü mezunudur. İlgili çalışan ayrıca yıllık olarak belirli aralıklarla eğitim de almaktadır. Personelimiz yakın zamanda İstanbul Teknik Üniversitesinde 6 hafta süren bir sosyal medya eğitim programına katılmıştır.

K-5: Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü personeli tarafından sosyal medya hesaplarının yönetimi gerçekleştirilmektedir. Sosyal medya hesaplarını yöneten kişilerin bu konu ile ilgili üniversite eğitimi yoktur; kendileri lise mezunu arkadaşlarımızdır. Biz, belediye olarak bu arkadaşlara dışarıdan satın alarak eğitim verdik. Alanında sosyal medya uzmanları, firmalar gelip personelimize eğitim verdiler. Sosyal medya hesaplarını yöneten kişiler belirli konularda kendilerini yetiştirmiş çalışanlardır. Bir kısmının metin yazarlığı bir kısmının da tasarım alanında yeteneği var. Beğenilerimiz tamamen organiktir (Belediyemiz tarafından çeşitli sosyal medya mecralarında takipçi satın alma işlemi gerçekleştirilmemektedir).

K-15: Sosyal medya hesaplarının yönetimi ile Halkla İlişkiler Müdürlüğü ilgileniyor. Bu alanda toplam iki kişi görev yapıyor. Bir arkadaşımız kurum ile ilgili çalışmaları takip ediyor; bir arkadaşımız da belediye başkanı ile ilgili hesapları takip ediyor. Bu ekipte yer alan personelden biri üniversite mezunu olup; İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümünde eğitim almıştır. Diğer personelimiz ise lise mezunudur. Ancak, bu arkadaşlarımızın ikisinin de sürekli kendisini yenileyen ve geliştiren personeller olduğunu söyleyebilirim. İkisi de vatandaşlar iletişimimizi sağlıyorlar.

Kocaeli İl ve ilçe belediyeleri örnekleminde, toplam 26 katılımcının bağlı oldukları belediyelerin sosyal medya hesaplarının hangi kişi ve kurumlar tarafından yönetildiği ve bu alanda hizmet veren kişi/kurumların yetkinliğini belirleme amacı taşıyan bu soruya yönelik yukarıda 3 katılımcının verdiği örnek cevaplara yer verilmiştir. Bu örnek cevaplara yer verilmesinin temel nedeni; belediyelerin sosyal medya hesaplarının yönetimi ve ilgili personelin yetkinlik durumu ile ilgili benzer özellikte olmayan yanıtlar olmalarıdır. Görüşülen personelin verdiği cevaplar incelendiğinde, tüm belediyelerin genel olarak bu süreci kendi personelleri aracılığıyla yönettiği ve personel yetkinlik düzeylerinin değişiklik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, Darıca Belediyesi'nin sosyal medya hesaplarının Özel Kalem Müdürlüğü'ne bağlı AR-GE birimi tarafından yönetildiği ve personelin yetkinlik durumu ile ilgili bu belediye çalışanlarının bilgi vermediği; Gebze Belediyesi'nin sosyal medya hesaplarının kurum içi olarak yeterli sayıda kişi tarafından yönetildiği ancak birim ve personelin yetkinlik durumu ile ilgili bu belediye çalışanlarının bilgi vermediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Kartepe, Gölcük Kandıra, Karamürsel ve Dilovası Belediyeleri'nden görüşülen personelden alınan bilgilere göre, Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü tarafından sosyal medya hesaplarının yönetildiği ancak bu konuda personelin yetkinlik durumu ile ilgili bilgi verilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Çayırova Belediyesi'nde görevli personelden alınan bilgilere göre, Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü'ne bağlı personel tarafından sosyal medya hesaplarının yönetiminin gerçekleştirildiği ve ilgili personele aralıklarla eğitim verdiği yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. Başiskele Belediyesi'nden görüşülen çalışanlardan alınan bilgilere göre ise, sosyal medya yönetim sürecinin Basın, Yayın ve Halkla ilişkiler birimi tarafından gerçekleştirildiği ve bu personelin ilgili alanda üniversite eğitimine sahip olduğu ve dönemsel olarak sosyal medya eğitimleri aldığı yönünde verilere ulaşılmıştır. İzmit Belediyesi'nden görüşülen personelden alınan bilgilere göre ise, Basın Yayın ve Halkla İlişkiler birimi tarafından sosyal medya yönetiminin gerçekleştirildiği ancak personelin eğitim durumunun değişkenlik (lise ve üniversite) gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Körfez ve Derince Belediyeleri'nden görüşülen personelden alınan bilgilere göre ise; Basın Yayın ve Halkla İlişkiler birimi tarafından sosyal medya yönetiminin gerçekleştirildiği; ancak personelin eğitim durumları ile ilgili bilgi verilmediği buna rağmen bu birimde sosyal

medya hizmeti veren kişilerin alanında uzman olduğu ve eğitim aldığına yönelik bilgilere ulaşılmıştır. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nden görüşülen personelden alınan bilgilere göre ise; Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü'ne bağlı bir birim tarafından sosyal medya yönetiminin gerçekleştirildiği; ancak bu personelin yetkinlik durumuna yönelik ayrıntılı bilgi paylaşımında bulunulmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, bu belediyenin proje birimleri tarafından da özel alanlarda sosyal medya yönetimi gerçekleştirildiği ile ilgili de sonuçlar tespit edilmiştir.

Bu bağlamda araştırma sonucunda; inceleme kapsamına alınan tüm belediyelerin sosyal medya yönetimlerinin kurum içi gerçekleştirilmesinin yanı sıra ağırlıklı olarak Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Birimi personeli tarafından bu sürecin koordine edildiği değerlendirmesinde bulunulabilir. İncelenen belediyelerin genelinde, sosyal medya hesaplarının yönetim sürecinin bu birim tarafından koordine edilmesi yeni medya temelli belediye-yurttaş etkileşiminin ilgili departman tarafından sağlanması açısından bir avantaj sağlamakla birlikte; personelin eğitim ve yetkinlik durumuna yönelik bazı belediye çalışanlarının sübjektif yorumlarda bulunması ve tam bilgi vermemesi sürecin doğru koordinasyonu açısından temel bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

4. Web sitesi ve sosyal medya üzerinden yurttaşların kent politikalarına (bilgi istemek, şikâyet ve talepte bulunmak, bir konu hakkında görüş bildirmek vb.) katılım düzeyini değerlendirebilir misiniz?

K-1: 120.000 nüfuslu ilçemiz için sosyal medyada çok düşük düzeyde katılım gerçekleşmektedir.

K-3: Vatandaşlar genellikle talep ve şikâyette bulunmak için (%70-80) sanal ortamlar aracılığı ile bizimle iletişim kuruyorlar ve oldukça yüksek bir katılımın söz konusu olduğunu söyleyebilirim. Genel olarak hizmet alımı sonrasında olumlu geri dönüşler (teşekkür) alıyoruz. Bu noktada; kurum içinde işini yapan personel de yöneticileri tarafından ödüllendiriliyor.

K-19: Bize web sitesi ve sosyal medyadan en çok, yurttaşların talep ve istekleri ile ilgili mesajlar geliyor. İkinci sırada şikâyet üçüncü sırada ise bilgi isteme amaçlı mesajlar yer alıyor. Kent yönetimi, yönetişim önemli bir kavram ama belediyecilik anlamında yeni yeni gelişen bir kavram. Kent konseyi aracılığıyla yönetişimi geliştirmek için çaba içerisindeyiz. Tabi, yönetişime geçiş halkın eğitim düzeyiyle alakalı bir süreç. Burası bir işçi kenti, eğitim düzeyi çok gelişmiş bir kent değil o yüzden şikayetleri olmadan yönetime şunu sunayım diyen sadece genç bir kitlemiz var. Geri kalan vatandaşlarımız bize sadece şikâyet ve sorunları olduğunda ulaşıyor.

Kocaeli İl ve ilçe belediyeleri örnekleminde, toplam 26 katılımcının bağlı oldukları belediyelerin web sitesi ve sosyal medya üzerinden yurttaş-

ların kent politikalarını katılım düzeylerini belirleme amacı taşıyan bu soruya yönelik yukarıda 3 katılımcının verdiği örnek cevaplara yer verilmiştir. Bu örnek cevaplara yer verilmesinin temel nedeni, yurttaşların sosyal medyadan kent politikalarına katılım düzeyi ve biçimleri ile ilgili farklı yorumlar içermeleridir. Belediye personelinin verdikleri cevaplar incelendiğinde; incelenen belediyelere bağlı olarak web sitesi ve sosyal medya aracılığı ile kent politikalarına yurttaş katılım düzeyinin değişiklik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, yurttaşların kent politikalarına katılım için web sitesi ve sosyal medya aracılığı ile belediye ile iletişim kurma oranı düşük olan belediyeler; Kartepe ve Dilovası Belediyeleri'dir. Vatandaş katılımı orta düzeyde olan belediyeler ise; Gölcük (%20 artış), Körfez (talep, şikâyet ve bilgi amacıyla iletişim), İzmit (gönderinin içeriğine göre yurttaş katılımı değişkenliği) Belediyeleri'dir. Yurttaşların kent politikalarına katılım amacıyla dijital mecralardan yüksek düzeyde iletişime geçtiği belediyeler ise Başiskele (Talep, Şikayet), Çayırova (Şikayet ve sosyal medya gönderilerine beğeni/yorum), Darıca (WhatsApp, sosyal medya), Gebze (son beş yılda ciddi ölçüde yurttaş katılımı artışı), Kandıra (web sitesinden yüksek iletişim ancak etkileşimli hale getirilmesi isteniyor), Derince ve Karamürsel (genel olarak yüksek), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi (genel olarak web sitesi ve sosyal medya kullanımı yüksek, web sitesi başvurularda ikincil kanal)'dir. Bu bağlamda; araştırma sonucunda, inceleme kapsamına alınan belediyelerin genelinde yurttaşların dijital olarak kent politikasına katılım oranlarının orta düzeyde ve yüksek olduğu değerlendirmesinde bulunulabilir. Ancak, vatandaşların bilgi edinme, şikâyet ve talepte bulunma veya bir konu hakkında görüş bildirme amacı ile belediyelerle iletişim kurma düzeyleri ve kullandıkları mecralar (web sitesi-sosyal medya) değişiklik göstermektedir. Araştırma sonuçlarına bağlı olarak genel olarak incelenen belediyeler açısından yurttaşların dijital mecralardan kent yönetimine katılım düzeyleri belediyelerin istediği düzeyde olmakla birlikte; bazı belediyelerin istenen dijital iletişim düzeyine erişememesi e-yönetişim süreci açısından temel bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

5. En çok hangi sosyal ağlar üzerinden yurttaş talepleri gelmektedir? Sosyal medya üzerinden talepte bulunan yurttaşların talepleri nasıl değerlendirilmekte ve nasıl bir işleme tabi tutulmaktadır? Yurttaştan gelen içeriklere (mesaj, tweet, gönderi yorumu vb.) geri dönüş yapılmakta mıdır? Bu içeriklerin tamamına yönelik (otomatik mesajlar dışında) dönüş sağlanmakta mıdır, yoksa belirli içeriklere mi cevap verilmektedir?

K-3: Vatandaşlar özellikle Facebook aracılığıyla (%70 oranında) belediyemizden talepte bulunmaktadırlar. Örnek vermek gerekirse, bulunduğunuz alanda çukur problemiyle ilgili belediyeyi aradınız veya sosyal medyada (Facebook, Whatsapp, e-posta vb.) belediyeye ulaştınız. Öncelikle

sosyal medyadan sorumlu çalışanımız gelen içeriği alır ve belediyenin kullandığı sisteme yükler, sistemden sorumlu kişi de bunu ilgili birime yönlendirir (Fen işleri vb.). 128 saat yani 7 günlük süre zarfında gelen talep ile ilgilenilmesi yani geri dönüşün sağlanması gerekiyor. Bu durum aciliyet gerektiriyorsa; 1- 6 saat içerisinde de işlem yapıldığı oluyor. Örnekten yola çıkarsak; sizin talebiniz doğrultusunda ekiplerimiz bulunduğunuz bölgeye gelerek çukur ile ilgili incelemelerini gerçekleştirmiştir, 1 hafta sonra veya 3 ay sonra gibi (yapı planı nasıl yapılmışsa) gerekli düzenlemeler yapılacaktır şeklinde size geri dönüşte bulunacaklardır. Vatandaşın talebi yerine getirildikten sonra, talepte bulunan vatandaş aranacak ve talebin yerine getirildiğine dair bilgi verilecektir. Bu işlem kapsamında, vatandaşın memnuniyetini ölçmek için 4 soruluk kısa bir anket gerçekleştirilecektir. Sonrasında ise işlem kapatılacaktır. (Bu uygulamayı Kocaeli'de uygulayan ilk belediyeyiz. Ayrıca BAŞTİM'e ait 2 gezici aracımız var. Personelimiz sahaya inerek de vatandaşlar gibi sorunları tespit etme sürecine aktif olarak katılıyor. Sorun varsa tablet ile çekip sisteme yüklüyorlar). Evet, belediye olarak sosyal medyadan gelen tüm içeriklere cevap vermeye çalışıyoruz. Mesaj geldiğinde kurumumuz tarafından cevap verilmektedir ve bu cevap içeriği otomatik mesaj değildir. Belediyemiz tarafından, vatandaşlarımıza bizimle iletişim kurdukları tüm konularda taleplerinin dikkate alınacağına dair veya işlem yapılacağına dair dönüş yapılır. Eğer kullanıcının gönderdiği mesaj belediyenin ilgi alanına girmiyorsa, bu durumda bile kullanıcıya konunun belediyeyle ilgili olmadığına yönelik içerik oluşturularak geri dönüş sağlanır.

K-9: Belediyemize, en yoğun biçimde Facebook sosyal ağı üzerinden yurttaş talepleri gelmektedir. Sosyal medya üzerinden talepte bulunan yurttaşların talepleri ilgili birime iletilerek çözümü sağlanmaktadır. Yurttaştan gelen içeriklere (mesajlara, tweetlere, gönderi yorumlarına) kurumumuz tarafından geri dönüş yapılmaktadır. Sosyal medyada yurttaşların oluşturduğu içeriklerin bir kısmına cevap verilmektedir. Cevap verilirken otomatik yanıt yerine, vatandaşlara özel cevap oluşturulmaktadır.

K-15: Öncelikle Facebook ve ardından Twitter son zamanlarda da Instagram aracılığıyla da yurttaşlar taleplerini bizlere aktarıyorlar. Sosyal medyadan gelen yurttaş taleplerine olumlu ya da olumsuz geri dönüş yapıyoruz. Cevap verilmesi gerekiyorsa veriyoruz; verilmemesi gerekiyorsa cevap vermiyoruz. Ama genel olarak vatandaşlarımıza tatmin edici cevaplar vermeye çalışıyoruz. Eğer talepleri yerine gelmeyecek bir istekse, vatandaşlarımıza bu konuda da geri dönüşte bulunuyoruz. Bizler, yurttaşının taleplerine önem veren bir belediyecilik anlayışı geliştirdiğimiz için, sosyal medyadan gelen mesajları sırasıyla yanıtlamaktayız ve vatandaşlarımızın oluşturdukları içeriklere cevap vermekteyiz.

Kocaeli İl ve ilçe belediyeleri örnekleminde, toplam 26 katılımcının bağlı oldukları belediyelere yurttaş taleplerinin en çok hangi sosyal ağlardan geldiğini, bu taleplerin belediye tarafından nasıl değerlendirildiğini; yurttaşların sosyal medyada oluşturduğu içeriklere belediyelerin geri dönüş yapma durumunu belirleme amacı taşıyan bu soruya yönelik yukarıda 3 katılımcının verdiği örnek cevaplara yer verilmiştir. Bu örnek cevaplara yer verilmesinin temel nedeni yurttaşların talep ve isteklerini belediyeye ilettikleri mecralar, bu istek ve taleplerin değerlendirilme biçimleri ve geri bildirim süreci ile ilgili farklı yanıtlar içermeleridir. Bu bağlamda, yurttaş taleplerinin incelenen belediyelere yoğunlukla iletildiği sosyal ağların dağılımı incelendiğinde; Başiskele, Gölcük, Kandıra, Dilovası, Çayırova Körfez ve Karamürsel belediyelerinde vatandaşlarının belediyeye taleplerini ilettikleri ana mecranın Facebook olduğu, Kartepe, Gebze, Derince, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nde ise ana mecraların Facebook ve Twitter olduğu, Darıca Belediyesi'nde ise yurttaşların Facebook'a ek olarak Whatsapp da kullandığı; İzmit Belediyesi'nde ise yurttaşların taleplerini iletme amaçlı kullandığı mecraların Facebook, Twitter ve Instagram olduğu yönünde veriler elde edilmiştir. Araştırma sonuçlarına bağlı olarak, inceleme kapsamına alınan belediyelerde yurttaşların taleplerini iletme amacıyla kullandıkları sosyal medya araçlarının değişiklik göstermekle birlikte, bu amaçla en yoğun kullanılan mecranın Facebook olduğu değerlendirmesinde bulunulabilir.

Çalışma sonucunda, incelenen belediyelerin sosyal medya üzerinden talepte bulunan yurttaşların bu istekleri değerlendirme biçimleri ve gerçekleştirdikleri işlemler incelendiğinde ise; Kandıra, Körfez, Derince, Karamürsel (yurttaşa taleple ilgili geri bildirim sağlanmakta), Dilovası Belediyeleri'nin sosyal medyadan gelen talepleri ilgili birimlere ilettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Başiskele Belediyesi'nde yurttaşların sosyal medyadan gelen taleplerinin belediyenin sistemine yüklendiği ve ardından ilgili birime aktarıldığı (yurttaşa taleple ilgili geri bildirim sağlanmakta); Darıca Belediyesi'nde bu talepler EBYS sistemine aktarılarak ilgili birimlere yönlendirildiği yönünde bilgiler elde edilmiştir. Kartepe Belediyesi'nde ise yurttaşların sosyal medyadan gelen talepleri Çözüm Masası ve yetkili müdürlükler aracılığı ile değerlendirmeye alınmakta olup (yurttaşa taleple ilgili geri bildirim sağlanmakta), Çayırova Belediyesi'nde sosyal medyadan gelen mesajlar yönetici kadrosu tarafından değerlendirilmekte ve müdahale sağlanmaktadır. Ayrıca bu belediyede çalışan personel de yurttaş taleplerini ilgili birimlere aktarmaktadır. Araştırma sonucunda Gebze Belediyesi'nde sosyal medyadan gelen yurttaş taleplerini "Beyaz Masa"ya aktarıldığı, Gölcük Belediyesi'nde sosyal medyadan gelen yurttaş taleplerinin Çözüm Masası tarafından takip edilerek ilgili birimlere aktarıldığı bilgisine (yurttaşa taleple ilgili geri bildirim sağlanmakta) ulaşılmıştır. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nde ise; sosyal medyadan gelen yurttaş taleple-

rinin Büyükşehir-153 uygulamasına aktarıldığı ve işlem sonucunun yurttaşlara geri bildirim yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonuçlarına bağlı olarak, belediyelerin sosyal medyadan gelen yurttaş taleplerini inceleyerek farklı yöntemlerle ilgili birimlere aktardığı değerlendirmesinde bulunulabilir. Bu bağlamda, incelenen belediyelerin genelinin sosyal medyadan yurttaş taleplerini değerlendirmesi ve işleme alması sosyal medyanın e-yönetişim uygulamaları bağlamında etkin kullanımı açısından önemli bir veridir. Dolayısıyla, sosyal medyanın, inceleme kapsamına alınan belediyeler açısından belediye-yurttaş etkileşimini arttıran önemli bir kanal olduğu değerlendirmesinde bulunulabilir.

Araştırma sonuçlarına bağlı olarak belediyelerin yurttaşların sosyal medyada oluşturduğu içeriklere geri dönüş yapma durumlarının ve bu içeriklerin tümüne (otomatik cevap kullanımı) /bir kısmına cevap verme düzeylerinin farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, Kartepe Belediyesi'nde genellikle bu içeriklere geri dönüş sağladığı (aciliyete göre yurttaşla doğrudan iletişime de geçilebiliyor), Başiskele Belediyesi'nde ise otomatik mesaj kullanılmaksızın ilgili/ilgisiz tüm içeriklere geri dönüş yapıldığı, Çayırova Belediyesi'nde tüm içeriklere geri dönüş sağlandığı ve cevap yazıldığı, Darıca, Karamürsel ve Derince Belediyeleri'nde sosyal medya temelli yurttaş içeriklerine genelde doğrudan dönüş yapıldığı, Dilovası Belediyesi'nde otomatik mesaj kullanılmadan sosyal medya içeriklerinin bir kısmına geri dönüş sağlandığı, Gebze Belediyesi'nde genellikle yurttaş kaynaklı sosyal medya içeriklerine geri dönüş yapıldığı ve yurttaşların e-belediyecilik sistemine yönlendirildiği, İzmit Belediyesi'nde içeriklere aciliyet sırasına göre cevap verildiği, Kandıra Belediyesi'nde genellikle bu içeriklere geri dönüş yapıldığı, Körfez Belediyesi'nde ise ilgili-ilgisiz ayrımı yapmadan tüm içeriklere geri dönüş sağlandığı, Gölcük Belediyesi'nde ise tüm taleplerin CRM sistemine yüklenerek cevaplandırıldığı ve genelde içeriklerin tamamına geri dönüş yapıldığı biçiminde sonuçlar elde edilmiştir. Ayrıca, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nde ise sosyal medya içeriklerinin anlık olarak takip edildiği ve belediye tarafından gerekli geri dönüşlerin sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, genel olarak inceleme kapsamına alınan tüm belediyelerinin yurttaşların sosyal medyada oluşturdukları içeriklere kısmen veya tamamen geri dönüş yaptığı değerlendirmesinde bulunulabilir. Ancak, otomatik mesaj kullanımı ile ilgili sadece iki belediyeden katılımcıdan ayrıntılı bilgi alınmış olup; dolaylı olarak bazı belediyelerden katılımcılar geri dönüş içeriklerini özelleştirdikleri yönünde görüş bildirmiştir. Bu bağlamda, belediyelerin genelinin yurttaşların sosyal medyada oluşturdukları içeriklere geri dönüş yapması, sosyal medyanın e-yönetişim uygulamaları bağlamında etkin kullanımı açısından önemli bir veridir. Dolayısıyla sosyal medyanın, inceleme kapsamına alınan belediyeler açısından belediye-yurttaş etkileşimini arttıran önemli bir platform olduğu değerlendirmesinde bulunulabilir. Ancak, yurt-

taş kaynaklı içeriklere sağlanan geri bildirim açısından incelenen belediyelerin nezdinde belirli standartların bulunmaması stratejik bir belediye-yurttaş etkileşimi için temel bir eksiklik olarak yorumlanabilir.

6. Yurttaşların sosyal medya ve web sitesi üzerinden belediye ile iletişim kurarken gönderdiği mesaj vb. içeriklerin cevaplanıp cevaplanmamasında hangi unsurlara dikkat edilmektedir?

K-1: Web sitesi üzerinden gönderilen taleplere genellikle kurumumuz tarafından cevap verilir. Ancak bu mesajların gerçekçi, içi dolu, dikkate alınacak nitelikte olması önem taşımaktadır. Sosyal medyada iletilen yorum veya mesajlarda da web sitemize benzer bir biçimde gerçekçi, içi dolu olmayan, dikkate alınmayacak nitelikteki içeriklere cevap verilmemektedir.

K-3: Belediyemiz tarafından web sitemize ve sosyal medya hesaplarımıza gelen tüm mesajlar cevaplanmaktadır. İlgili birim tarafından, en alakasız olanlara bile dönüş sağlanmaktadır. Eğer kullanıcının gönderdiği mesaj belediyenin ilgi alanına girmiyorsa, bu durumda bile kullanıcıya konunun belediyeyle ilgili olmadığına yönelik içerik oluşturularak geri dönüş sağlanmaktadır.

K-11: Vatandaşların gönderdiği dijital ortamlardan mesaj ve içerikler cevaplanırken talebin içeriğine, muhatabının kurumumuz olup olmadığına, saygı çerçevesini aşıp aşmadığına gibi unsurlara dikkat edilmektedir.

Kocaeli İl ve ilçe belediyeleri örnekleminde, toplam 26 katılımcının bağlı oldukları belediyelerle yurttaşların sosyal medya ve web sitesi üzerinde iletişim kurarken gönderdiği mesaj ve içeriklerin cevaplanıp/cevaplanmamasına etki eden unsurların belirlenmesi amacı taşıyan bu soruya yönelik yukarıda 3 katılımcının verdiği örnek cevaplara yer verilmiştir. Bu örnek cevaplara yer verilmesinin temel nedeni, sosyal medyadan belediyelere ulaşan yurttaş kaynaklı mesaj ve içeriklerin cevaplanmasında temel alınan kriterlere yönelik farklı unsurlar içermeleridir. Bu soruya, katılımcıların verdikleri cevaplar incelendiğinde; araştırma kapsamına alınan belediyeler açısından bu sürece etki eden faktörlerin değişiklik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, Başiskele, Çayırova, Karamürsel, Körfez, Darıca ve Derince (hakaret içeren ile içerik/mesajlar hariç) sosyal medya ve web sitesinden ulaşan tüm mesajların cevaplandığı; Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nde kamu kurumlarını, belediyeyi ve şehri ilgilendiren mesaj ve içeriklerin cevaplandığı, Kandıra, Gebze (saygı sınırları çerçevesinde oluşturulan) ve İzmit Belediyeleri'nde belediyeyle ilgisi olan mesajların ve içeriklerin cevaplandığı, Gölcük Belediyesi'nde ise ismi ve iletişim bilgileri olan tüm mesajlara dönüş yapıldığı ancak çalışma alanları ile ilgisiz mesajların cevaplanmadığı, Kartepe Belediyesi'nde ise bu mesaj ve

iletilerin gerçekçi, içi dolu ve dikkate alınacak nitelikte olmasına bağlı olarak cevap verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Dilovası Belediyesi'nin ise sosyal medya mesaj ve içeriklerine cevap verme sürecinde mesajın aciliyeti önem taşımaktadır. Araştırma sonucunda, belediye bazında değişiklik göstermekle birlikte belediyelerin sosyal medya ve İnternet kaynaklı içeriklere cevap vermesinde etkili olan faktörler incelendiğinde kurumla ilgi, mesajların içeriği ve saygı sınırlarına uygunluk gibi farklı unsurların belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, belediyelerinin bir kısmının alakasız içerikleri bile değerlendirmeye çalışmasına bağlı olarak sosyal medyanın inceleme kapsamına alınan belediyeler açısından belediye-yurttaş etkileşimini arttıran önemli bir platform olduğu değerlendirmesinde bulunulabilir.

3. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Çalışmada, Kocaeli il ve ilçe belediyelerinde görev yapan toplam 26 katılımcı ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş olup; incelenen belediyelerin sosyal medya hesaplarının varlığı, bu platformları aktif kullanım düzeyleri, resmi sosyal medya hesaplarının yönetim biçimi, yurttaşların bu platformlar aracılığı ile kent yönetimine katılım düzeyleri, sosyal medya kaynaklı yurttaş taleplerinin değerlendirilme biçimleri, yurttaşların bu kanallarla oluşturduğu iletilere geri dönüş süreci ve bu süreçte belediyelerin dikkate aldığı temel kriterler gibi değişkenler incelenmiştir. Katılımcıların bu değişkenleri içeren sorulara yönelik vermiş oldukları cevaplarda ön plana çıkan sonuçlar ise şu şekilde sıralanabilir:

- Derinlemesine görüşme sonuçları doğrultusunda, inceleme kapsamına alınan belediyelerin genelinin Facebook, Twitter, Instagram ve YouTube üzerinde resmi sosyal medya hesapları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca sınırlı sayıda da olsa, LinkedIn, Vimeo, Dailymotion gibi sosyal medya platformları üzerinde bazı belediyelerin sosyal medya hesapları olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, araştırma sonuçlarına bağlı olarak incelenen tüm belediyelerin yeni iletişim teknolojilerinin ve sosyal medyanın gelişimine entegre olarak, sosyal medya platformlarını belediye-yurttaş etkileşimi açısından önem arz eden kanallar olarak ele aldığı değerlendirmesinde bulunulabilir.

- Derinlemesine görüşme sonuçları doğrultusunda, inceleme kapsamına alınan tüm belediyelerin sosyal medyayı aktif olarak kullandığı yönünde veriler elde edilmiştir. Bu bağlamda, tüm Kocaeli il ve ilçe belediyelerinin sosyal medya platformlarını yurttaşlarla etkileşimli iletişim kurabilecekleri ve kurumlarına yönelik içerik paylaşımında bulunabilecekleri kanallar olarak değerlendirdikleri yorumunda bulunulabilir. Ancak, sosyal medyada günlük içerik paylaşım sıklığına yönelik sayısal bulgulara sınırlı sayıda belediye özelinde erişilebilmesi, sosyal medya platformlarının içerik yönetiminin belediyeler tarafından stratejik ve planlı bir bakış açısı ile gerçekleştirilmediği biçiminde değerlendirilebilir.

• Derinlemesine görüşme sonuçları doğrultusunda, inceleme kapsamına alınan tüm belediyelerin sosyal medya hesaplarının yönetimini kendi personelleri aracılığıyla gerçekleştirdiği ve bu sürecin genelde Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Departmanı tarafından koordine edildiği yönünde verilere ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, iletişim alanı ile ilgili bir birimin sosyal medyada belediye-yurttaş etkileşimi sürecinin koordinasyonunda aktif görev alması açısından olumlu bir biçimde değerlendirilebilir. Ancak, görüşme yapılan belediye çalışanlarının bir kısmının sosyal medya hesaplarının yönetiminden sorumlu çalışanların eğitim ve yetkinlik durumuna yönelik öznel değerlendirmelerde bulunması, Kocaeli il ve ilçe belediyelerinin bir bölümünde yeni medya temelli belediye-yurttaş etkileşiminin koordinasyonun stratejik bir iletişim unsuru olarak görülmediği biçiminde yorumlanabilir.

• Derinlemesine görüşme sonuçlarına bağlı olarak, inceleme kapsamına alınan belediyelerin genelinde web sitesi ve sosyal medya aracılığıyla yurttaşların bilgi edinme, şikâyet veya talepte bulunma, görüş bildirme gibi amaçlarla kent politikalarına katılım düzeyinin orta ve yüksek düzeyde olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir. Ancak, incelenen bazı belediyelerde istenen yurttaş katılımının yeterli olmadığına yönelik de verilere ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, Kocaeli il ve ilçe belediyelerinin bir kısmının sosyal medya platformlarının yurttaşlarla iletişimlerini daha etkileşimli bir hale getirerek kent politikalarına vatandaşların aktif katılımını sağlayacak düzeyde bu mecralardan yararlanmadığı biçiminde değerlendirilebilir.

• Derinlemesine görüşme sonuçlarına bağlı olarak, inceleme kapsamına alınan belediyelerde yurttaşların taleplerini iletme amacıyla kullandıkları sosyal medya platformlarının değişiklik gösterdiği; ancak en sık ve yoğun kullanılan kanalın Facebook olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Ayrıca, araştırma sonucunda incelenen belediyelerin genelinin sosyal medyadan gelen yurttaş taleplerini inceleyerek; farklı yöntemlerle ilgili birimlere aktardığına yönelik verilere ulaşılmıştır. Bu bağlamda, Kocaeli il ve ilçe belediyelerinin sosyal medyadan kendilerine ulaşan yurttaş taleplerini değerlendirerek işleme alması, bu kanalların belediye-yurttaş etkileşimi açısından etkin bir biçimde kullanıldığı biçiminde değerlendirilebilir. Gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda, incelenen belediyelerin büyük bir kısmının yurttaşların sosyal medyada oluşturdukları içeriklerin tümüne dönüş yapmaya çalıştığı yönünde verilere ulaşılmıştır. Bu bağlamda, incelenen belediyelerin tamamına yakını tarafından yurttaşların sosyal medyada oluşturdukları içeriklere geri dönüş yapılması, bu kanalın belediye-yurttaş etkileşimini sürekli kılan önemli bir araç olarak kullanıldığı biçiminde değerlendirilebilir. Ancak, bu geriş dönüş sürecinde belediyelerin bir kısmında bazı kriterler oluşturmaması, formal bir belediye-vatandaş iletişiminin kurulmasını güçleştirme riski de içermektedir.

• Derinlemesine görüşmeler sonucunda, belediye bazında değişiklik göstermekle birlikte incelenen belediyelerin sosyal medya ve İnternet kaynaklı içeriklere cevap vermesinde etkili olan temel faktörlerin mesajların içeriği, kurumla olan ilgisi ve saygı sınırlarına uygunluk gibi kriterler olduğu yönünde veriler elde edilmiştir. Ayrıca, araştırma kapsamına dahil olan belediyelerin bir kısmının sosyal medya veya web siteleri üzerinden kurumlarına ulaşan alakasız içeriklere dahi cevap verme eğiliminde olduğunun tespit edilmesi, vatandaşa değer verilmesi açısından önemli bir artı değer olarak değerlendirilebilir. Ancak, sosyal medya ve İnternet temelli içeriklere cevap verilmesi sürecinde bazı temel kriterlerin belirlenmesi stratejik iletişim sürecinin doğru yapılandırılması açısından yerel yönetimlere katkı sağlayabilir.

Bu bağlamda, derinlemesine görüşme sonuçlarına bağlı olarak Kocaeli il ve ilçe belediyelerinin farklı platformlarda sosyal medya hesaplarının bulunduğu (ağırlıklı olarak Facebook, Twitter, Instagram, YouTube) ve bu hesapları aktif olarak kullandıkları yönünde veriler elde edilmiştir. Elde edilen bu bulgular, Sobacı vd. (2015) ise, Marmara bölgesinde ve Yaman (2018)'ın Kütahya ilinde faaliyet gösteren belediyelerin kullandıkları sosyal medya kanallarını belirleme amacı taşıyan çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de farklı belediyelerin yurttaşlarla etkileşim kurmak amacıyla ağırlıklı olarak benzer sosyal medya platformlarının kullandığı yorumunda bulunabilir. Ayrıca, araştırma sonucunda belediyelerin sosyal medya hesaplarının yönetiminin kurum içi gerçekleştirildiği ve personelin bu alanda yetkin düzeyinin değişkenlik gösterdiği, genel olarak dijital kanallar aracılığı ile yurttaşların kent politikalarına katılım düzeyinin orta ve yüksek düzeyde olduğu, yurttaş taleplerinin en fazla belediyelere ulaştığı sosyal platformun Facebook olduğu, tüm belediyelerin kendilerine dijital yollarla ulaşan talepleri ilgili birimlere aktaran farklı sistemleri olduğu, yurttaşlardan gelen içeriklerin genel olarak cevaplanmaya çalışıldığı, belediyelerinin bir kısmının mesaj cevaplanma sürecinde konunun kurumla ilgisi, mesaj içeriği, aciliyet, saygı sınırlarına uygunluk gibi kriterleri bulunduğu, bir kısmının ise ilgisiz içeriklere bile cevap vererek yurttaşın her türlü talebi karşısında erişilebilir olmayı amaçladığı yönünde verilere ulaşılmıştır. Dolayısıyla, Kocaeli il ve ilçe belediyelerinin büyük bir kısmının sosyal medya kanallarını yurttaşla etkileşimlerini sürekli kılmak amacıyla önemli bir araç olarak kullandığı hem web siteleri hem de sosyal medya hesapları aracılığıyla genel olarak vatandaşlarla iletişim düzeylerini geliştirmeye çalıştıkları değerlendirmesinde bulunulabilir. Ancak, katılımcıların bir kısmının sosyal medya hesaplarını yöneten personelin eğitim ve yeterlilik durumu ile ilgili öznel yorumlarda bulunmaları, bazı belediyeler özelinde sosyal medya ve web sitesi aracılığı ile yurttaş katılımının istenen düzeyde olmaması, bazı belediyelerin dijital ortamlardan kendilerine ulaşan mesajların cevaplandırılması sürecinde kurumsal kriterleri bulunmaması e-yönetişim süreci açısından yaşanan temel

eksiklikler olarak değerlendirilebilir. Tüm bu eksikliklere rağmen, Kocaeli il ve ilçe belediyelerinin genelinin sosyal medya hesaplarının bulunması ve aktif kullanımı, Bonson vd. (2012)'nin belirttiği üzere belediyelerin yeni medya platformlarında yurttaşlarla açık bir diyalog oluşturma amaçlı iletişim süreçlerini yapılandırmalarına bağlı olarak; e-yönetişim sürecine entegrasyonları açısından önemli bir artı değer olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

Baş, T. ve Akturan, U. (2008). Nitel Araştırma Yöntemleri NVivo 7.0 ile Nitel Veri Analizi. (1. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Bonsón, E., Torres, L., Royo, S. ve Flores F. (2012). Local E-Government 2.0: Social Media and Corporate Transparency in Municipalities. Government Information Quarterly, 29, 1-23.

Brannigan, G.G. (1985) The Research İnterview in A. Taylor (ed), Effective Interviewing, Springfield, IL: Charles C. Thomas Pub'dan akt. Yıldırım, A.& Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, (9. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Demirtaş, M. (2012). "Yerel Yönetimlerde Bir Halkla İlişkiler Çalışması Olarak Sosyal Paylaşım Ağlarının Kullanımı: Üsküdar Belediyesi Örneği", E-Journal of New World Sciences Academy, 7(4), 291-314.

Henden, H. B. (2005) "Katılımcı Yerel Yönetim Anlayışında E-Belediyeciliğin Yeri Ve Önemi", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 1(1), 1-13.

Kaygısız, Ü. ve Sarı, S. (2015). Belediyelerin sosyal medya kullanımı: Burdur Belediyesi ve Burdur İlçe Belediyeleri üzerine bir araştırma International Journal of Social Sciences and Education Research, 1(2), 309-317.

Memiş, L. (2015). "Yerel E-Katılımın Yeni Aracı Olarak Sosyal Ağlar: Facebook ve Twitter Örnekleri", Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5 (1), 209-242.

Mossberger, K., Wu, Y., ve Crawford, J. (2013). Connecting citizens and local governments? Social media and interactivity in major U.S. cities. Government Information Quarterly, 30, 351-358.

Ökmen, M ve M, Yılmaz, A, Baştan, S (2004). "Kamu Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Bir Yönetişim Faktörü Olarak Yerel Yönetimler", Kamu Yönetimi, Edt: Mustafa Ökmen, Abdullah Yılmaz, Gazi Kitabevi, Ankara, 23-80.

Palabıyık, H. (2003). “Yönetimden Yönetişime: Yönetişim, Kentsel Yönetişim ve Uygulamaları ile Yönetişimde Ölçülebilirlik Üzerine Açıklamalar”, Edt: Akif Çukurçayır ve Ayşe Tekel, Yerel ve Kentsel Politikalar, Çizgi Kitabevi, Konya, 225-279.

Riley, G. C., M. A. Law, (2005). “The Changing Role of the Citizen in the E-Governance”, e-Democracy Equation, www.electronicgov.net, Son erişim tarihi:15.06. 2018.

Saraçbaşı Y. (2010). “Türkiye’de E-Belediyecilik Uygulamalarında Belediye Vatandaş İlişkisi: Malatya Belediyesi Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

Sobacı M. Z. Vd. (2015), Belediyelerde Sosyal Medya: Değişim İçin Yenilikçi Fırsatlar, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, İstanbul.

Stewart, C.J. & Cash, W.B. (1985). Interviewing principles and practices (4 Ed.). th Dubuque, IO:Wm. C. Brown Pub.

Şenyurt, G. (2016). Belediyelerin Halkla İlişkiler Uygulamalarında İnternetin ve Sosyal Medyanın Kullanımı: Konya Merkez İlçe Belediyeleri Üzerine Bir İnceleme. İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 1(1), 44-67.

Tarhan, A. (2012). "Büyükşehir Belediyelerinin Sosyal Medya Uygulamalarına Halkla İlişkiler Modellerinden Bakmak", Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Kuram ve Araştırma Dergisi, 35, 79-101.

Tejasvee, S.; S. S. Sarangdevot; D. Gahlot; S.Sandal. (2010). “E-Governance and Effective Deliverance of Information and Services to Citizens Architecture”, International Journal of Computer Science and Information Technologies, 1(4), 298-302.

Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2009). Yerel yönetimler ve mali özerklik: Türkiye ve OECD ülkelerinin karşılaştırmalı analizi Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 12 (21), 259-287.

Yağmurlu, A. (2013) “Diyalojik İletişim Çerçevesinden Ankara Büyükşehir Belediyesi Sosyal Medya Uygulamaları” Selçuk İletişim, 8(1), 95-115.

Yaman, M. (2018). “Belediyelerin Sosyal Medyadan Faydalanma Biçimleri: Kütahya İli ve İlçe Belediyeleri İçerik Analizi” Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(20), 224-243.

Yang. Y. (2017). Towards a New Digital Era: Observing Local E-Government Services Adoption in a Chinese Municipality, Future Internet 2017, 9(53), 1-17.

MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ MESLEKİ YETKİNLİK AÇISINDAN BİLGİSAYAR KULLANMA BECERİLERİ (KONYA İLİ ÖRNEĞİ) /

Adnan SÖYLEMEZ - Servet SAY

(Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi - Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi)

Giriş

Kişilerin bir meslek dalını tercihe yönelmesinde ve o meslekte başarı sağlamasında aldığı eğitim çok önemlidir. Doğru mesleğin seçilmesi ve seçilen meslekte sürekli bir başarının sağlanabilmesi açısından eğitimin yeterliliği ve eğitim kalitesi birebir ilişkilidir. Toplum içerisinde mesleki seçeneklerini doğru bir şekilde oluşturmuş, başarılı ve mutlu bireyler oluşturmanın yolu eğitimin geliştirilmesi ve gereksinimlere uygun hale getirilmesinden geçmektedir (Gençtürk, 2006: 55).

Ekonomik yaşamın en belirleyici unsurunun küreselleşme olduğu çağımızda muhasebe giderek artan bir öneme sahip olmakta ve bu süreç muhasebe meslek mensuplarını ticari hayatın vazgeçilmezleri haline getirmektedir (Özyürek, 2012: 139).

Küreselleşme neticesinde ortaya çıkan, yeni ekonomik göstergeler ve bilişim teknolojilerindeki hıslı gelişmeler işletmelerin ve çevrelerinin değişmesi için büyük baskı meydana getirmektedir. Bu gelişmeler doğal olarak muhasebe mesleğinin yapısını ve bu meslek için gerekli bilgi ve becerileri etkilemektedir (Yaşar, 2013:1).

Bu çalışmada çağın gereklerinden olan bilgi teknolojilerinin kullanımına yönelik olarak muhasebe gibi bilgi teknolojileri ile etkileşimli çalışmaya gereksinim duyan meslek mensuplarının bilgisayar kullanım becerilerine yönelik olarak Konya ili özelinde bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, muhasebe meslek mensuplarının bilgisayar kullanma becerileri ile çeşitli değişkenler bağlamında farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesidir.

Araştırmanın Önemi

Muhasebe mesleği bağlamında teknolojideki hızlı değişim ve gelişmeleri karşısında meslek mensuplarının bilgisayar kullanma becerilerinin ortaya konularak ileride meslek odasının yapacağı eğitimlerinin niteliği ve kapsamının belirlenmesinde yardımcı olması öngörülmüştür.

Araştırmanın Yöntemi

Muhasebe meslek mensuplarının bilgisayar kullanma becerilerini belirlemek için Özden(2015) tarafından geliştirilen “Bilgisayar yetkinlikleri

Değerlendirme Çalışması" kullanılmıştır. Bilgisayar kullanma becerileri ise 1'den 5'e kadar puanlar yoluyls değerlendirilmiştir.

Bulguların Değerlendirilmesi

Çalışmanın evrenini Konya ilinde muhasebe mesleğine devam eden ve Konya Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasına kayıtlı serbest muhasebeci (SM), serbest muhasebeci mali müşavir (SMMM) ve yeminli mali müşavirler (YMM) oluşturmaktadır.

Araştırma grubuna, 2018 yılında Konya ili sınırları içerisinde muhasebe mesleğine devam eden 101 kişi katılmıştır.

Verilerin istatistiksel analizi için SPSS-24 paket programı kullanılmıştır. Anket sorularının geçerlik ve güvenirlik çalışmasına göre Cronbach Alpha katsayısı 0,865 olarak bulunmuştur.

Muhasebe meslek mensuplarının bilgisayar kullanma becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelendiği bu araştırmada aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Araştırmada verilerin analizine geçilmeden önce aralarında anlamlı farklılıklar olup olmadığı ve aralarındaki ilişkinin belirlenmeye çalışıldığı analizlerde, incelenen değişkenlere (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve mesleki unvan) yönelik "Kolmogorov Smirnov Normal Dağılım", "Shapiro Wilk Normal Dağılım" ve homojenlik testleri yapılmıştır. Yapılan testler sonucunda bilgisayar kullanma becerileri açısından (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve mesleki unvan durumlarında ($p<.05$) dağılımın normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Bu sebeple birtakım analizlerin yapımında nonparametrik çözümlemeler tercih edilmiştir.

Araştırma grubunu oluşturan muhasebe meslek mensuplarının demografik değişkenlere göre dağılımları Çizelge 1,2,3,4'te verilmiştir.

Çizelge 1. Cinsiyet Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	*f*	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Erkek	82	81,2	81,2	81,2
Kadın	19	18,8	18,8	100,0
Toplam	101	100,0	100,0	

Araştırmaya katılanların %81,2'sini (82 kişi) erkek bireyler oluştururken %19'unu (19 kişi) ise kadın bireyler oluşturmaktadır. (Çizelge-1)

Çizelge 2. Yaş Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	*f*	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
30 yaş ve altı	10	9,9	9,9	9,9
31-35 yaş	36	35,6	35,6	45,5
36-40 yaş	13	12,9	12,9	58,4
41-45 yaş	2	2,0	2,0	60,4
46-50 yaş	22	21,8	21,8	82,2
51 yaş ve üzeri	18	17,8	17,8	100,0
Toplam	101	100,0	100,0	

Araştırmaya katılanların % 9,9'unu (10 kişi) 30 yaş ve altı bireyler oluşturmaktadır. % 35,6'sını (36 kişi) 31-35 yaş aralığı bireyler oluşturmaktadır. % 12,9'unu (13 kişi) 36-40 yaş aralığı bireyler oluşturmaktadır. % 2'sini (2 kişi) 41-45 yaş aralığı bireyler oluşturmaktadır. % 21,8'ini (22 kişi) 46-50 yaş aralığı bireyler oluşturmaktadır. % 17,8'ini (18 kişi) 51 yaş ve üzeri yaş aralığı bireyler oluşturmaktadır. (Çizelge-2)

Çizelge 3. Eğitim Düzeyi Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	*f*	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
Ilköğretim	4	4,0	4,0	4,0
Lise	22	21,8	21,8	25,7
Lisans	49	48,5	48,5	74,3
Yüksek Lisans	26	25,7	25,7	100,0
Toplam	101	100,0	100,0	

Araştırmaya katılanların % 4'ünü (4 kişi) ilköğretim mezunu bireyler oluşturmaktadır. % 21,8'ini (22 kişi) lise mezunu bireyler oluşturmaktadır. % 48,5'ini (49 kişi) lisans mezunu bireyler oluşturmaktadır. % 25,7'sini (26 kişi) lisansüstü mezunu bireyler oluşturmaktadır. (Çizelge-3)

Çizelge 4. Mesleki Unvan Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Gruplar	*f*	%	$\%_{gec}$	$\%_{yig}$
SM	4	4,0	4,0	4,0
SMMM	83	82,2	82,2	86,1
YMM	14	13,9	13,9	100,0
Toplam	101	100,0	100,0	

Araştırmaya katılanların % 4'ünü (4 kişi) serbest muhasebeciler oluşturmaktadır. % 82,2'sini (83 kişi) serbest muhasebeci mali müşavirler bireyler oluşturmaktadır. % 13,9'unu (14 kişi) yeminli mali müşavirler oluşturmaktadır. oluşturmaktadır. (Çizelge-4)

Çizelge 5. Bilgisayar Kullanma Becerileri Ölçeği Alt Boyutlarına Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma Değerleri

Boyutlar	*N*	$\bar{x}$	*SS*
Bilgisayar yetkinlikleri (temel bilgisayar becerileri)	101	3,20	,707
Bilgisayar yetkinlikleri (işletim sistemi(windows v.b.)	101	3,23	,773
Bilgisayar yetkinlikleri (kelime işlemci(word v.b.)	101	3,83	1,011
Bilgisayar yetkinlikleri (hesap işlemci (excel v.b.)	101	3,94	,798
Bilgisayar yetkinlikleri (sunum uygulamalari(power point v.b.)	101	3,42	1,134
Bilgisayar yetkinlikleri (web uygulamalari)	101	2,01	,866
Bilgisayar yetkinlikleri (e-posta uygulamalari)	101	3,54	1,015
Bilgisayar yetkinlikleri (akilli telefon uygulamalari)	101	3,28	1,201
Bilgisayar yetkinlikleri (veritabani uygulamalari(access v.b.)	101	1,03	,171
Bilgisayar yetkinlikleri (istatistik paket(spss v.b.)	101	1,31	,464
Bilgisayar yetkinlikleri (program dili)	101	1,00	,000
Bilgisayar yetkinlikleri (muhasebe paket programlari)	101	4,20	1,105

Bilgisayar kullanma becerileri ölçeğinde farklı bilgisayar uygulamalarının kullanılmasına yönelik verilen yanıtlar değerlendirildiğinde muhasebe meslek mensuplarının en fazla muhasebe paket programlarına vakıf olduğu ortaya çıkmaktadır. ($\bar{x}$=4,20) Hemen ardından en çok bilinen ofis uygulamaları olarak excel öne çıkmaktadır. ($\bar{x}$=3,94) Word isimli kelime işlemciyi bilme düzeyi ise üçüncü sırada yer almaktadır. ($\bar{x}$=3,83) Programlama dili bilme yetkinliği ($\bar{x}$=1,00) ve veritabanına yönelik uygulamaların kullanılabilirliği ($\bar{x}$=1,31) en düşük düzeydedir. (Çizelge-5)

Araştırmanın birinci problemi "Muhasebe meslek mensuplarının bilgisayar kullanma becerileri ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?" şeklinde düzenlenmiştir.

Çizelge 6. Bilgisayar Kullanma Becerileri Ölçeği Alt Boyutu Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Hangi Gruplar Arasında Farklılaştığını Belirlemek Üzere Yapılan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Puan	**Gruplar**	N	$\bar{x}_{sira}$	$\sum_{sira}$	U	z	p
Bilgisayar Yetkinlikleri (İşletim Sistemi(Windows V.B.))	Kadın	82	46,62	3822,50			
	Erkek	19	69,92	1328,50	419,500		
	Toplam	101				-3,349	0,001
Bilgisayar yetkinlikleri (web uygulamaları)	Kadın	82	46,66	3826,00			
	Erkek	19	69,74	1325,00	423,000		
	Toplam	101				-3,297	0,001
Bilgisayar yetkinlikleri (akıllı telefon uygulamaları)	Kadın	82	46,81	3838,50			
	Erkek	19	69,08	1312,50	435,500		
	Toplam	101				-3,093	0,002
Bilgisayar yetkinlikleri (istatistik paket(SPSS v.b.))	Kadın	82	47,20	3870,50			
	Erkek	19	67,39	1280,50	467,500		
	Toplam	101				-3,388	0,001

Çizelge 6'ya göre kadınlar ve erkeklerin, "Windows İşletim sistemi "web uygulamaları", "akıllı telefon uygulamaları", "SPSS İstatistik paket uygulamaları", yetkinlikleri arasında erkeklerin lehine anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. ($p<0,05$) Erkek bireyler kadın bireylere nazaran yukarıda belirtilen uygulamaların yetkinliğinde daha başarılıdırlar.

Araştırmanın birinci problemi "Muhasebe meslek mensuplarının bilgisayar kullanma becerileri ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?" şeklinde düzenlenmiştir.

Çizelge 7. Bilgisayar Kullanma Becerileri Ölçeği Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	**Gruplar**	N	$\bar{x}_{sira}$	x^2	sd	p
Bilgisayar Yetkinlikleri (Temel Bilgisayar Becerileri)	30 yaş ve altı	10	52,00			
	31-35 yaş	36	56,89			
	36-40 yaş	13	67,31			
	41-45 yaş	2	85,00	23,637	5	0,000
	46-50 yaş	22	31,73			
	51 yaş ve üzeri	18	46,67			
	Toplam	101				
Bilgisayar Yetkinlikleri (İşletim Sistemi(Windows V.B.))	30 yaş ve altı	10	49,90			
	31-35 yaş	36	65,61			
	36-40 yaş	13	64,58			
	41-45 yaş	2	37,50	35,187	5	0,000
	46-50 yaş	22	25,84			
	51 yaş ve üzeri	18	44,83			
	Toplam	101				
Bilgisayar Yetkinlikleri (Hesap İşlemci (Excel V.B.))	30 yaş ve altı	10	80,40			
	31-35 yaş	36	56,33			
	36-40 yaş	13	39,23			
	41-45 yaş	2	18,00	20,525	5	0,001
	46-50 yaş	22	46,23			
	51 yaş ve üzeri	18	42,00			
	Toplam	101				
Bilgisayar Yetkinlikleri (Web Uygulamaları))	30 yaş ve altı	10	34,20			
	31-35 yaş	36	63,60	16,674	5	0,005
	36-40 yaş	13	57,54			

	41-45 yaş	2	50,75
	46-50 yaş	22	43,11
	51 yaş ve üzeri	18	40,08
	Toplam	101	

Çizelge 7'ye göre yaş grupları arasında, "Temel bilgisayar becerileri", "Windows İşletim sistemi "web uygulamaları", "Hesap İşlemci(Excel v.b.)" yetkinlikleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. ($p<0,05$) Temel bilgisayar becerilerinde 41-45 yaş aralığı daha başarılıdır. İşletim sistemi ile ilgili yetkinlikte 31-35 yaş aralığı daha başarılıdır. Excel ve benzeri hesap işlemcilerin kullanımında 30 yaş ve altı meslek mensupları daha başarılıdır. Web uygulamalarının kullanımında 31-35 yaş aralığı daha başarılı görünmektedir.

Çizelge 8. Bilgisayar Kullanma Becerileri Ölçeği Puanlarının Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	**Gruplar**	N	$\bar{x}_{sira}$	x^2	sd	p
Bilgisayar Yetkinlikleri (Temel Bilgisayar Becerileri)	Ilkokul	4	2,50	64,388	3	0,000
	Lise	22	31,73			
	Lisans	49	47,45			
	Yüksek lisans	26	81,46			
	Toplam	101				
Bilgisayar Yetkinlikleri (İşletim Sistemi(Windows v.b.))	Ilkokul	10	49,90	52,510	3	0,000
	Lise	36	65,61			
	Lisans	13	64,58			
	Yüksek lisans	2	37,50			
	Toplam					
Bilgisayar Yetkinlikleri (Kelime İşlemci (Word v.b.))	Ilkokul	10	80,40	30,257	3	0,000
	Lise	36	56,33			
	Lisans	13	39,23			

	Yüksek lisans	2	18,00			
	Toplam	22	46,23			
Bilgisayar Yetkinlikleri (Hesap İşlemci (Excel v.b.))	Ilkokul	10	34,20	27,322	3	0,000
	Lise	36	63,60			
	Lisans	13	57,54			
	Yüksek lisans	2	50,75			
	Toplam	22	43,11			
Bilgisayar Yetkinlikleri (Sunum uygulamaları (Power Poınt v.b.))	Ilkokul	10	34,20	32,213	3	0,000
	Lise	36	63,60			
	Lisans	13	57,54			
	Yüksek lisans	2	50,75			
	Toplam	22	43,11			
Bilgisayar Yetkinlikleri (E-Posta Uygulamaları)	Ilkokul	10	34,20	16,709	3	0,001
	Lise	36	63,60			
	Lisans	13	57,54			
	Yüksek lisans	2	50,75			
	Toplam	22	43,11			

Çizelge 8'e göre eğitim düzeyi grupları arasında, "Temel bilgisayar becerileri", "Windows İşletim sistemi", "web uygulamaları", "Hesap İşlemci(Excel v.b.)" "Kelime İşlemci(Word v.b.)", "Sunum uygulamaları (Power Point v.b.)" ve "E-posta uygulamaları" yetkinlikleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. ($p<0,05$) Temel bilgisayar becerilerinde yüksek lisans mezunları daha başarılıdır. İşletim sistemi ile ilgili yetkinlikte lise mezunu bireyler daha başarılıdır. Word ve benzeri kelime işlemcileri kullanma becerilerinde ilkokul mezunu bireyler daha başarılıdır. Excel ve benzeri hesap işlemcilerin kullanımında lise mezunları daha başarılıdır. Sunum uygulamaları yetkinliğinde lise mezunları daha başarılıdır. E-Posta uygulamalarının kullanımında lise mezunları daha başarılı görünmektedir.

Çizelge 9. Bilgisayar Kullanma Becerileri Ölçeği Puanlarının Mesleki Unvan Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	**Gruplar**	N	$\bar{x}_{sira}$	x^2	sd	p
Bilgisayar Yetkinlikleri (Temel Bilgisayar Becerileri)	SM	4	2,50	15,331	2	0,000
	SMMM	83	53,70			
	YMM	14	48,86			
	Toplam	101				
Bilgisayar Yetkinlikleri (işletim sistemi(windows v.b.))	SM	4	2,50	14,598	2	0,001
	SMMM	83	54,02			
	YMM	14	46,93			
	Toplam	101				
Bilgisayar yetkinlikleri (kelime işlemci(word v.b.))	SM	4	2,50	16,473	2	0,000
	SMMM	83	55,27			
	YMM	14	39,57			
	Toplam	101				
Bilgisayar yetkinlikleri (sunum uygulamalari(power point v.b.))	SM	4	3,50	11,748	2	0,003
	SMMM	83	53,19			
	YMM	14	51,57			
	Toplam	101				
Bilgisayar yetkinlikleri (e-posta uygulamalari)	SM	4	3,50	13,235	1	0,001
	SMMM	83	54,11			
	YMM	14	46,14			
	Toplam	101				
Bilgisayar yetkinlikleri (akilli telefon uygulamalari)	SM	4	6,00	14,456	2	0,001
	SMMM	83	55,19			
	YMM	14	39,04			

	Toplam	101				
Bilgisayar yetkinlikleri (muhasebe paket programlari)	SM	4	4,50	21,645	2	0,000
	SMMM	83	56,25			
	YMM	14	33,18			
	Toplam	101				

Çizelge 9'a göre mesleki unvan grupları arasında, "Temel bilgisayar becerileri", "Windows İşletim sistemi", "Kelime İşlemci(Word v.b.)", "Sunum uygulamaları (Power Point v.b.)", "E-posta uygulamaları", "Akıllı Telefon uygulamaları" ve "Muhasebe paket programları" yetkinlikleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. ($p<0,05$) Tüm uygulamalarda SMMM'ler daha başarılıdır.

Sonuç

Ortaya çıkan küreselleşme, yeni ekonomik zorluklar, bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler ve çok yönlü becerilerin gereklilikleri, günümüzde karşılaşılan zorluklardan sadece birkaçıdır. Bu hızlı değişimler, meslek mensuplarının da çalışma ortamlarının değişmesi anlamına gelmektedir. Küreselleşme ve teknolojideki çarpıcı gelişmeler, bilgi üzerindeki kısıtlamaların büyük bir çoğunluğunu çoğunu azaltmıştır (Mohamed ve Lashine, 2003: 3) . Bu nedenle, muhasebe meslek mensuplarının bilgiye ulaşma noktasında bilgisayar kullanma becerileri büyük öneme haizdir.

Yapılan analizlerin sonucunda:

Erkek bireyler kadınlara göre bilişim uygulamalarında daha yetkin olarak gözükmektedir.

SMMM'ler tüm uygulamalarda diğer unvanlara göre başarılıdır.

41-45 yaş aralığı bireyler temel bilgisayar becerilerinde başarılıyken işletim sistemi ve web uygulamalarında 31-35 yaş aralığı bireyler başarılı çıkmaktadır. Hesap işlemci uygulamalarında ise 30 yaş ve altı daha yetkindir.

Temel bilgisayar becerilerinde yüksek lisans mezunları başarılıyken hesap işlemci, sunum ve e-posta uygulamalarında lise mezunları başarılıdır.

İlkokul mezunları yalnızca kelime işlemci uygulamalarında başarılı gözükmektedir.

Genel olarak değerlendirdiğimizde araştırma grubunda ele alınan meslek mensupları bilgisayar kullanma becerileri bakımında oldukça iyi durumdadır. Bu açıdan yeni uygulamalar noktasında meslek mensupları odası gereksinimlere göre eğitim takvimi oluşturabilir. Özellikle SMS unvanlı meslek mensupları ve ilkokul mezunlar ile ilgili çalışmalar yürütülebilir.

Kaynakça

Başar, A.B. (2013). *Muhasebe Mesleğinde Başarı İçin İstenilen Bilgi ve Beceriler İle Muhasebe Eğitiminin Değişen Yüzü*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:13.

Gençtürk, M. (2006). Alınan Eğitimin Meslek Yaşamındaki Yeterlilik Düzeyinin İşletmelerin Muhasebe – Finans Bölümünde Çalışanlar Üzerinde Tespitine Yönelik Bir Alan Çalışması: Isparta, Burdur, Denizli ve Antalya Organize Sanayi Bölgeleri Örneği, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12) 2006 / 2 : 55-82.

Mohamed,E.K.A., Lashine, H.S. (2003) "Accounting Knowledge and Skills and The Challenges of a Global Business Environment", *Managerial Finance*, Vol. 29 Issue: 7, pp.3-16,

Özden, M.C. (2015). *İş Yaşamına Hazırlık, Bireysel Kariyer Yönetimi-1*, Pegem Akademi, Ankara.

Özyürek, H. (2012). Muhasebe Meslek Mensuplarının Taşıması Gereken Nitelikler, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, No 1, 2012, 139-148.

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI PUANLARI İLE AKADEMİK ERTELEME PUANLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ /

Sumru KIRPAT - Nazar ÖZHAN - Neslihan Sude BIDAK

(Albay C. Tayyar Nuran Oğuz Anadolu Lisesi, Balıkesir)

1. Giriş

İletişim araçlarının gelişimiyle birlikte, bu araçların çeşitliliğinin de artması, doğru ve güvenilir bilgiye nasıl ulaşılabileceği gibi sorunları ortaya çıkarmıştır (Gürültü, 2016). İletişim aracı olarak en çok internet tercih edilmektedir (Göker, Demir ve Doğan, 2010). İnternet, yaşadığımız dönemde eğitim, savunma, sağlık, bilimsel araştırmalar ve eğlence gibi çok çeşitli alanda kullanılmaktadır (Kenanoğlu ve Kahyaoğlu, 2011). Türkiye genelinde hanelerin %69.5'i evden internete ulaşabilmektedir. İnternet kullanan kişilerin 2015 yılının ilk üç ayında ev ve işyeri haricinde internete bağlanmak için %74.4'ü cep telefonu, %28.9'u ise taşınabilir bilgisayar (dizüstü, netbook, tablet vb.) kullanmıştır. İnternet kullanım sebeplerine göre %80.9 ile sosyal medya ilk sırada yer almaktadır. Bu yönüyle incelendiğinde internet kullanan bireylerin zamanlarının çoğunu sosyal medyada geçirdikleri görülmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2018).

Sosyal medya, bloglar, microbloglar, içerik paylaşım siteleri, sosyal ağlar vb. sıralamak mümkün olmasa da tüm bu Web 2.0 bileşenleri genel olarak sosyal medya olarak tanınmaktadır (Deniz ve Gürültü, 2017).

Sosyal medya insanları kendine çeken bir cazibe merkezi haline gelmiş, çocukları, gençleri ve yetişkinleri kendine bağlamıştır. Ergenlik dönemindeki gençlerin özellikleri düşünüldüğünde sosyal medyanın emek ve sorumluluk gerektirmemesi, bir gruba ait olma kolaylığını sağlaması, sosyalleşme ortamı sunması, yeni bir kimlik oluşturma fırsatı vermesi, gizemli bir ortam sağlaması, özgür ve sınırsız olması, aktif kullanılan bir ortam olması, yüz yüze bir iletişime gerek duyulmaması, internete ulaşım imkanının kolay olması (Aktaran: Yavuz, O. 2018), gündemin daha kolay ve daha rahat takip edilmesi sosyal medya bağımlılığını tetikler. Gençlerin yetişkinlere göre sosyalleşmek için sosyal medya ağlarını daha fazla kullandıkları görülmektedir. Fazla kullanım sonucu sosyal medya gündelik yaşamlarının bir parçası olmuştur (Deniz ve Gürültü, 2017).

Kişisel özellikleri nedeniyle her birey birbirinden farklıdır. Bazıları iyimser ve neşeli bazıları da kötümser ve içine kapanıktır. Lise öğrencileri ergenlik döneminde oldukları için yaşadıkları bedensel ve duygusal değişimler nedeniyle yakın çevrelerinden uzaklaşıp duygularını ve hissettiklerini aile ve arkadaşlarıyla paylaşmamakta çoğu zaman da onlarla problem yaşamaktadırlar. Ayrıca karşı cins tarafından beğenilmeme endişesi ve ge-

lecek kaygısı yaşarlar. Bu nedenle çevreleriyle iletişim kurmakta zorlanırlar. Çevresiyle iletişimi iyi olmayan gençler de bu sorunlardan kaçmak için internet ortamına özellikle de sosyal medyaya yönelmektedirler. Araştırmamız, bu konularda ortaya çıkan sorunlara çözüm üretmeye çalıştığından, alan yazına bu noktada yararlı olması beklenmektedir. Sosyal medya her geçen gün okul çağındaki gençlerin arasında yaygın olarak kullanılmakta buna bağlı olarak çıkacak sorunların incelenmesi ve takip edilmesi büyük önem taşımaktadır (Aktaran: Deniz ve Gürültü, 2018).

Teknolojinin gelişmesiyle ve internet kullanımının artmasıyla, sosyal medya kullanımı ve sosyal medya bağımlılık oranın da arttığı görülmüştür. Sosyal medya bağımlılığının çeşitli problemleri meydana getirmesi doğaldır. Sosyal medya gençlerin duygularını, düşüncelerini, tutumlarını, iletişim tarzlarını, değerlerini, özetle, yaşam tarzının genelini etkilemektedir. Sosyal medya, gençlerin duygusal ve fiziksel, gelecek ile ilgili karar verme süreci, sosyal ve kişisel değişimlerin yaşanması, gençlerin başarı ile ilgili kaygı yaşamasına sebep olabilmektedir (Yavuz, O. 2018).

Sosyal medyanın bilinçsiz kullanımı ise pek çok ekonomik ve psikolojik problemlerin ana nedeni olabilmektedir. Bu problemlerden biri de erteleme davranışıdır. Young, (1998) yaptığı bir araştırmada; internet kullanımına bağlı olarak öğrencilerin %58'inde çalışma alışkanlıklarında değişme, ders başarısında azalma, sınıfta kalma gibi problemlerin görüldüğünü belirtmektedir. Ayrıca Young, (1998, 2004), yaptığı araştırmalarda internet kullanımı dolayısıyla sosyal medyada zaman harcama süreleri arttıkça öğrencilerin okul yaşantılarındaki verimliliklerinin azaldığını, akademik başarılarının etkilendiğini tespit etmektedir (Aktaran: Gürültü, 2016).

Yaptığımız literatür taramalarında ülkemizde sosyal medyayı en çok kullanan yaş grubunun 15-24 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Lise öğrencileri bu yaş aralığındaki gençlerden oluştuğu için bilimsel araştırmamızda lise öğrencileriyle çalışmış bulunmaktayız. Lise öğrencilerinin sahip olması gereken duygusal özelliklerin yanı sıra sahip olması gereken bir diğer özellik sorumluluklarını yapma davranışıdır. Diğer bir söyleyişle öğrencilerin gerek genel erteleme gerek de akademik erteleme davranışlarını yapmamalıdır (Yiğit ve Dilmaç, 2011).

Miligram ve Tere (2000), erteleme kelimesini, işleri son ana ertelemeyi, geciktirmeyi ve bununla ilgili olarak da karar vermekten kaçınmayı ve görevleri bırakmayı bireyde kişilik özelliği ya da davranışsal ve durumsal bir eğilim olarak tanımlamıştır (Yiğit ve Dilmaç, 2011).

Erteleme hemen hemen her kişinin hayatında gösterdiği davranış biçimidir. Kraous, (1998) ertelemeyi, zamanında yapılması gereken ve önceliği olan bir işi gereksiz yere geciktirme ya da son ana bırakma olarak tanıtırken, Lay, (1986) ertelemeyi, tipik olarak tanımlamaktadır. Flet,

Blankstein, Hewitt ve Kaledin'e (1992) göre ertelemenin farklı şekilde sınıflandırıldığı da görülmektedir. Bunlardan bazıları; kişisel özellik olarak erteleme kararı, kaçınmacı erteleme, işlerde erteleme, durumsal erteleme ve akademik erteleme olarak ifade edilir (Aktaran: Doğan, Kürüm ve Kazak, 2014).

Owers ve Newbegin, (1997) tarafından yapılan araştırmada lise döneminde başlayan erteleme eğiliminin ilerleyen zamanlarda üstesinden gelinmesi zor bir alışkanlık olduğu belirlenmekte ve ertelemenin öğrenilmiş bir davranış biçimi olabileceği vurgusu yapılmaktadır. Lise dönemindeki akademik ertelemenin üniversitedeki başarısızlığa sebep olduğu da görülmektedir (Aktaran: Çetin ve Ceyhan, 2017).

Akademik erteleme öğrencilerin sınava çalışmayı veya okuma ödevlerini tamamlamayı geciktirmesi, dönem ödevi teslimini unutma şeklinde tanımlanabilmektedir (Çetin ve Ceyhan, 2017). Akademik erteleme davranışı, istenmeyen olarak algılanan görevlerden ve sonuçlarından kaçınmadır, bireyler için kötü sonuçları olduğu görülür (Yiğit, Dilmaç, 2011). Solomon ve Rathblum, (1984) ise yalın bir ifade ile akademik ertelemeyi, dönem ödevi hazırlama, sınava hazırlanma, okulla ilgili idari işlerin ve akademik görevlerin ertelenmesi olarak tanımlamaktadır (Aktaran: Akbay ve Gizir, 2010).

Akademik başarı teorik anlamda öğrencilerin notlarının belirli bir ortalamanın üzerinde olması anlamına gelir. Akademik başarısızlık ise öğrencilerin kapasitesi arasındaki farklılığa işaret etmektedir, akademik başarısızlık ile ilgili olarak bir görüş olmasa da, başarısızlığa sebep olan nedenler konusunda genel bir görüş olduğu söylenebilir. Bu konuda araştırma yapan; Akbaba ve Altun, 2009; Akbaba, Altun ve Çakan, 2008; Akın, 2012; Büyükkaragöz, 1990; Chan,1999; Dam, 2008; Keçeli ve Kaysılı, 2008; Keskin ve Yapıcı, 2008; Metin, 2013. gibi araştırmacılar okul, öğrencilerin ve ailenin kişisel özellikleri, ebeveynlerin eğitime olan desteği, ebeveynlerin, öğretmenin ve eğitim olanaklarının etkisi ve sosyal ekonomik faktörleri, akran ilişkileri ve kurumun kalitesini başarısızlığı etkileyen ve çözüm için ipuçları, sunan faktörler arasında saymaktadır (Sezgin, Koşar ve Er, 2016).

Araştırmamız sosyal medya bağımlılığı ve akademik erteleme arasındaki ilişkiyi çeşitli değişkenler açısından ortaya koymayı hedeflediği için yapılan diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Yaptığımız alan yazın taramalarında sosyal medya bağımlılığı ve akademik ertelemenin farklı boyutları ile ayrı ayrı incelendiği çalışmalar vardır. Ancak sosyal medya bağımlılığı ve akademik ertelemenin birlikte araştırılıp karşılaştırıldığı az sayıda çalışma vardır. Bu nedenle çalışmamızın alan yazına katkı sağlaması ve çözüm getirmesi düşünülmektedir.

1.1. Amaç

Projemizin amacı, lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanları ile akademik erteleme puanlarını çeşitli değişkenler açısından incelemek, sosyal medya bağımlılığı puanları ile akademik erteleme arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır.

1.2. Problemler ve Alt Problemler

Çalışmamızın problem cümlesi: Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanları ile akademik erteleme puanları çeşitli değişkenler açısından nasıldır ve sosyal medya bağımlılığı puanları ile akademik erteleme puanları arasında ilişki var mıdır?

Araştırma problemi doğrultusunda şu alt problemlere cevap bulunması amaçlanmıştır:

1. Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanları ve akademik erteleme puanları arasında bir ilişki var mıdır?

2. Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanlarında ve akademik erteleme puanlarında, cinsiyete göre anlamlı bir fark var mıdır?

3. Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanlarında ve akademik erteleme puanlarında, sınıf düzeyine göre anlamlı bir fark var mıdır?

4. Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanlarında ve akademik erteleme puanlarında, sosyal medyada zaman harcama düzeyine göre anlamlı bir fark var mıdır?

1.3. Varsayımlar (Sayıltılar)

1. Verilerin toplanması esnasında öğrenciler, hakiki düşüncelerini yansıtan samimi yanıtlar vermişlerdir.

2. Örneklem araştırma evrenini temsil etmektedir.

1.4. Sınırlılıklar

1. Araştırma şehir merkezinde yer alan bir anadolu lisesinde eğitim alan öğrenciler ile sınırlıdır.

2. Öğrenciler tarafından cevaplanan Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği, Akademik Erteleme Ölçeği ve Kişisel Bilgi formundan elde edilen veriler ile sınırlıdır.

1.5. Tanımlar

Sosyal Medya: Kullanıcısının kendi ürettiği içeriği yayınladığı ve paylaştığı online bir ağdır.

Bağımlılık: Bağımlı olma durumu, tabiiyet.

Sosyal Medya Bağımlılığı: İnsanların sosyal medyadan uzak kaldığında panik yaşamaları, strese girmeleri, yalnız ve güvensiz hissetmeleridir.

Akademik Başarı: Son biçimini bulmuş sayılan bir estetik düzene ve onun geleneksel akademik kurallarına sıkı sıkıya bağlılık.

Erteleme: Ertelemek işi, tehir, tecil, talik.

Akademik Erteleme: Önceden planlanan akademik görevlerin mantıklı bir gerekçeye dayandırılmadan ertelenmesidir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Çalışmada, ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama çalışmaları, büyük bir grup hakkında bilgi toplamak için yapılan araştırmalardır. İlişkisel tarama modeli tarzında yapılan çalışmalar, geçmişte veya halen var olan durumların, ilişkilerin olduğu gibi betimlenmesi için kullanılır (Karasar, 2007; Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, ve Demirel, 2010). Bu araştırmada Anadolu lisesinde eğitim alan lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanları, akademik erteleme puanları ilgili olarak örneklem hakkında bilgi toplanmış ve var olan durum ortaya konmaya çalışılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma bir il merkezinde bulunan 14-17 yaş arasındaki anadolu lisesi öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmamızın çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin cinsiyete göre dağılımları Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1. Çalışma grubunun cinsiyete göre dağılımları

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kız	160	60.6
Erkek	104	39.4
Toplam	264	100

Amaçlı örnekleme çeşitlerinden olan tipik durum örneklemesi çalışma grubunun belirlenmesi için kullanılmıştır. Tipik durum örnekleme yönteminde araştırmanın hedeflerine uygun olarak evrende bulunan çok sayıdaki örneklemden birisi seçilip örneklem oluşturulur (Büyüköztürk ve diğerleri, 2010).

2.3. Ölçme Araçları

Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği, Akademik Erteleme Ölçeği veri toplamak amacıyla ölçme aracı olarak kullanılmıştır.

2.3.1. Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği (SMBÖ)

Öğrencilerin sosyal medya bağımlılıklarını belirlemek amacıyla Tutgun ve Deniz (2015) tarafından geliştirilen "Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği" (SMBÖ) kullanılmıştır. SMBÖ, 41 maddeden oluşan ve her zaman, sık sık, bazen, nadiren ve hiçbir zaman aralığındaki sıklık ifadeleri ile derecelendirilen 5'li likert tipindeki bir ölçektir. Alınabilecek minimum puan 41, maksimum 205'dir. Geçerlik ve güvenirliği araştırmacı tarafından araştırılmıştır. Sosyal Medya Bağımlılığı ölçeğinin güvenirliği Cronbach alfa katsayısı ile sınanmıştır. Cronbach alfa güvenirlik katsayısı 0.967 olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak, Sosyal Medya Bağımlılığı ölçeğinin bağımlılık düzeylerini ölçmek için geçerli ve güvenilir bir araç olduğu sonucuna varılmıştır. Bu nedenle bu çalışmada kullanılmıştır.

2.3.2. Akademik Erteleme Ölçeği (AEÖ)

Öğrencilerin akademik erteleme puanlarını belirlemek amacıyla Çakıcı (2003) tarafından yüksek lisans tezi kapsamında öğrencilerin akademik erteleme davranışlarını belirlemeye yönelik olarak geliştirilen "Akademik Erteleme Ölçeği" kullanılmıştır. Akademik Erteleme Ölçeği, beşli likert tarzı bir ölçek olup ölçeğe verilebilecek cevaplar; beni hiç yansıtmıyor, beni çok az yansıtıyor, beni biraz yansıtıyor, beni çoğunlukla yansıtıyor, beni tamamen yansıtıyor şeklindedir. Alınabilecek minimum puan 19, maksimum 95'dir. Geçerlik ve güvenirliği araştırmacı tarafından araştırılmıştır. Akademik Erteleme ölçeğinin güvenirliği Cronbach alfa katsayısı ile sınanmıştır. Cronbach alfa güvenirlik katsayısı 0.866 olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak, Akademik Erteleme ölçeğinin bağımlılık düzeylerini ölçmek için geçerli ve güvenilir bir araç olduğu sonucuna varılmıştır. Bu nedenle bu çalışmada kullanılmıştır.

2.4. İşlem

Çalışmamızda, sosyal medya bağımlılığı puanlarını belirlemek için Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği (SMBÖ), akademik erteleme puanlarını belirlemek için Akademik Erteleme Ölçeği uygulanmıştır. SMBÖ, 5'li likert tipindeki bir ölçek olup ölçeğe verilebilecek cevaplar; hiçbir zaman, nadiren, bazen, sık sık ve her zaman şeklindedir. Bu seçeneklere sırasıyla 1, 2, 3, 4 ve 5 puan verilmekte olup olumsuz ifadeler ise tam tersi kodlanarak SPSS 22 paket programına veri girişi yapılmıştır.

Akademik Erteleme Ölçeği, beşli likert tarzı bir ölçek olup ölçeğe verilebilecek cevaplar; beni hiç yansıtmıyor, beni çok az yansıtıyor, beni bi-

raz yansıtıyor, beni çoğunlukla yansıtıyor, beni tamamen yansıtıyor şeklindedir. Bu seçeneklere sırasıyla 1, 2, 3, 4 ve 5 puan verilmekte olup olumsuz ifadeler ise tam tersi şekilde kodlanarak SPSS 22 paket programına veri girişi yapılmıştır.

Verilerin analizinde, SPSS 22 programı kullanılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda ilk önce, sosyal medya bağımlılığı ve akademik erteleme puanları için veri dağılımının normalliği test edilmiştir. Verilerin normalliği için basıklık çarpıklık değerleri, histogram, Q-Q plot ve kutu grafikleri incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda veri setinin normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmış ve analizler parametrik testler ile gerçekleştirilmiştir.

Verilerin analizinde kullanılan ölçeklere ilişkin tanımlayıcı istatistikler yapılmıştır. Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanları ve akademik erteleme puanları arasındaki ilişkinin belirlenmesi için Pearson korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanlarında ve akademik erteleme puanlarında, cinsiyete göre anlamlı bir fark olup olmadığının belirlenmesi için bağımsız örneklem T testi gerçekleştirilmiştir. Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanlarında ve akademik erteleme puanlarında, sınıf düzeyine göre anlamlı bir fark olup olmadığının belirlenmesi için betimleyici istatistikler yapılmış ve Tek Yönlü ANOVA testi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca gerçekleştirilen LSD post hoc testi ile bu anlamlı farkın hangi sınıf seviyeleri arasında olduğu belirlenmiştir. Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanlarında ve akademik erteleme puanlarında, sosyal medyada zaman harcama düzeyine göre anlamlı bir fark olup olmadığının belirlenmesi için betimleyici istatistikler yapılmış ve Tek Yönlü ANOVA testi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca gerçekleştirilen LSD post hoc testi ile bu anlamlı farkın hangi zaman aralıkları arasında olduğu belirlenmiştir.

3. Bulgular

Verilerin analizinde kullanılan ölçeklere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere ait sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir:

Tablo 2. Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin tanımlayıcı istatistikler

Ölçekler	N	Minimum	Maximum	$\bar{X}$	SS
Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği	264	41	205	94.18	35.32
Akademik Erteleme Ölçeği	264	19	95	53.13	13.05

Tablo 2'de, lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puan ortalamasının 94.18 ve lise öğrencilerinin akademik erteleme puan ortalamasının 53.13 olduğu görülmektedir.

Araştırmanın ilk alt problemi lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanları ve akademik erteleme puanları arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. Bu amaçla Pearson korelasyon analizi gerçekleştirilmiş ve sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir:

Tablo 3. Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanları ile akademik erteleme puanları arasındaki ilişkinin incelenmesi

Ölçekler	**N**	$\bar{X}$	**SS**	**p**	**r**	r^2
Sosyal Medya Bağımlılığı	264	94.18	35.32	.000*	.452	.204
Akademik Erteleme	264	53.13	13.05			

* $p < .05$

Tablo 3'de lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanları ile akademik erteleme puanları arasında istatistiksel açıdan pozitif yönde anlamlı orta düzey bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=.452$; $p<.05$-$r^2=.204$).

Araştırmanın ikinci alt problemi lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanlarında ve akademik erteleme puanlarında, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık olup olmadığının belirlenmesidir. Bu amaçla Bağımsız Örneklem T testi gerçekleştirilmiş ve sonuçları Tablo 4'de gösterilmiştir:

Tablo 4. Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanları ve akademik erteleme puanlarının cinsiyete göre incelenmesi

Ölçekler	**Cinsiyet**	**N**	$\bar{X}$	**SS**	**t**	**p**
Sosyal M.	Kız	160	95.08	33.52	.518	.605
Bağımlılığı	Erkek	104	92.78	38.06		
Akademik	Kız	160	52.36	13.23	-1.184	.238
Erteleme	Erkek	104	54.30	12.76		

$p>.05$

Tablo 4'de sosyal medya bağımlılığı ölçeğinden alınan puanlarının ortalaması kız öğrencilerde $\bar{X}=95.08$, erkek öğrencilerde ise $\bar{X}=92.78$'tir ve ortalamalar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir[$t(262)=.518$; $p>.05$]. Akademik erteleme ölçeğinden alınan puanların ortalaması kız öğrencilerde $\bar{X}=52.36$, erkek öğrencilerde ise $\bar{X}=54.30$'dur ve yine ortalamalar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir [$t(262)=-1.184$; $p>.05$].

Araştırmanın üçüncü alt problemi lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanlarında ve akademik erteleme puanlarında, sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığının belirlenmesidir. Bu amaçla Tek

Yönlü ANOVA testi gerçekleştirilmiş ve sonuçları Tablo 5 ve Tablo 6'da gösterilmiştir:

Tablo 5. Lise öğrencilerinin sınıf düzeyine göre sosyal medya bağımlılığı ve akademik erteleme ölçeklerine ilişkin betimleyici istatistikler

Ölçekler	**Sınıf Düzeyi**	**N**	$\bar{X}$	**SS**	**En düşük puan**	**En yüksek puan**
Sosyal Medya	9. Sınıf	66	81.85	28.26	41.00	156.70
Bağımlılığı	10.Sınıf	66	101.88	37.69	41.00	205.00
	11. Sınıf	66	91.32	30.59	41.00	199.00
	12.Sınıf	66	101.66	40.17	41.00	205.00
Akademik	9. Sınıf	66	49.26	14.61	23.00	103.37
Erteleme	10.Sınıf	66	54.03	14.69	24.00	86.00
	11. Sınıf	66	54.50	11.37	25.00	79.00
	12.Sınıf	66	54.72	10.51	27.00	82.62

Tablo 6. Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanları ve akademik erteleme puanlarının sınıf düzeyine göre incelenmesi

Ölçekler	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Kareler Orta.	F	p	Anlamlı Fark
Sosyal Medya	Gruplar Arası	18182.76	6060.92	5.082	.002	10-9, 12-9
Bağımlı-lığı	Gruplar İçi	310073.54	1192.59			
	Toplam	328256.30				
Akade-mik	Gruplar Arası	1333.96	444.656	2.657	.049	10-9, 11-9, 12-9
Erteleme	Gruplar İçi	43513.87	167.361			
	Toplam	44847.83				

P<.05

Tablo 6'da sosyal medya bağımlılığı puan ortalamaları arasında sınıf seviyesine göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir[$F_{(3,260)}$=5.082, p<.05]. Gerçekleştirilen LSD post hoc testi ile bu anlamlı farkın hangi sınıf seviyeleri arasında olduğu incelenmiştir. Buna göre, tüm sınıfların sosyal medya bağımlılığı puanları ortalaması 9.sınıftaki öğrencilerden daha yüksektir.

Akademik erteleme puan ortalamaları arasında sınıf seviyesine göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir[$F_{(3,260)}$=2.657, p<.05]. Gerçekleştirilen LSD post hoc testi ile bu anlamlı farkın hangi sınıf seviyeleri arasında olduğu incelenmiştir. Buna göre, tüm sınıfların akademik erteleme puan ortalaması 9.sınıftaki öğrencilerden daha yüksektir.

Araştırmanın dördüncü alt problemi lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanlarında ve akademik erteleme puanlarında, sosyal medyada zaman harcama düzeyine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığının belirlenmesidir. Bu amaçla Tek Yönlü ANOVA testi gerçekleştirilmiş ve sonuçları Tablo 7 ve Tablo 8'de gösterilmiştir:

Tablo 7. Lise öğrencilerinin sosyal medyada harcanan zamana göre sosyal medya bağımlılığı ve akademik erteleme ölçeklerine ilişkin betimleyici istatistik

Ölçekler	Harcanan Zaman	N	$\bar{X}$	SS	En düşük puan	En yüksek puan
Sosyal Medya	5-10 dk	43	67.38	28.95	41.00	205.00
Bağımlılığı	11-30 dk	100	87.73	25.95	41.00	146.00
	31-60dk	64	87.73	29.51	46.00	194.00
	61-120dk	24	107.29	35.40	57.00	201.28
	120dk +	29	140.09	32.177	83.47	205.00
Akademik	5-10 dk	43	47.23	12.13	24.00	70.00
Erteleme	11-30 dk	100	51.97	12.45	23.00	103.37
	31-60dk	64	54.01	11.92	27.59	82.62
	61-120dk	24	55.68	11.78	31.00	79.00
	120dk +	29	63.14	13.45	25.00	87.00

Tablo 8. Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanları ve akademik erteleme puanlarının sosyal medyada harcanan zamana göre incelenmesi

Ölçekler	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Kareler Orta.	F	p	Anlamlı Fark
Sosyal Medya	Gruplar Arası	100573.36	25143.34	30.27	.000	120dk+ >61-120dk 61-20dk >31-60dk 31-60dk>11-30dk
Bağımlılığı	Gruplar İçi	211796.94	830.576			11-30dk>5-10dk
	Toplam	312370.31				
Akademik	Gruplar Arası	4741.24	1185.312	7.79	.000	120dk+>61-120dk 61-20dk>31-60dk 31-60dk>11-30dk
Erteleme	Gruplar İçi	38769.02	152.035			11-30dk>5-10dk
	Toplam	43510.27				

P<.05

Tablo 8'de lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puan ortalamaları arasında sosyal medyada harcanan zamana göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$F_{(4,255)}=30.27$, $p<.05$]. Gerçekleştirilen LSD post hoc testi ile bu anlamlı farkın hangi zaman aralıkları arasında olduğu incelenmiştir. Buna göre, sosyal medyada 120 dk ve daha fazla zaman harcayan lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puan ortalamaları diğer tüm zaman aralıklarındaki sosyal medya puan ortalamalarından daha yüksektir.

Lise öğrencilerinin akademik erteleme ortalamaları arasında sosyal medyada harcanan zamana göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir[$F_{(4,255)}=7.79$, $p<.05$]. Gerçekleştirilen LSD post hoc testi ile bu anlamlı farkın hangi zaman aralıkları arasında olduğu incelenmiştir. Buna göre, sosyal medyada 120 dk ve daha fazla zaman harcayan lise öğrencilerinin akademik erteleme puan ortalamaları diğer tüm zaman aralıklarındaki akademik erteleme puan ortalamalarından daha yüksektir.

4. Sonuç ve Tartışma

Çalışmamızda öncelikle lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeyleri incelenmiştir. Sosyal medya puanlarının ortalaması ve standart sapması hesaplanmıştır. Araştırmamızın sonucunda lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puan ortalamasının 94.18 olduğu görülmektedir. Ölçekten minimum puan 41, maksimum 205 puan alınabileceği göz önüne alındığında, lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin orta seviyede olduğu söylenebilir. Araştırmamızın sonuçları, Gürültü, (2016) tarafından yapılan çalışma ile uyumludur. Gürültü, (2016) yaptığı araştırmada lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılıklarının orta seviyede olduğunu tespit etmiştir. Bu durumun sebebi lise öğrencileri ergenlik döneminde olduğu için sosyal medya dışında zaman geçirebilecekleri çeşitli aktiviteler yapmaları ve arkadaşları ile vakit geçirmekten keyif almaları olabilir.

Araştırmamızda ikinci olarak lise öğrencilerinin akademik erteleme davranışı incelenmiştir. Bunun için akademik erteleme ölçeğinden elde edilen puanların ortalaması ve standart sapması hesaplanmıştır. Buna göre, akademik erteleme ölçeğinden elde edilen ortalama puanın 53.13 olduğu görülmektedir. Ölçekten minimum 19 puan, maksimum 95 puan alınabileceği göz önüne alındığında, lise öğrencilerinin akademik erteleme düzeylerinin orta seviyeden yüksek olduğu söylenebilir. Gürültü, (2016) tarafından yapılan araştırmada akademik erteleme ölçeğinden elde edilen ortalama puanın 59,08 olduğunu tespit etmiştir. Lise öğrencilerinin akademik erteleme davranışı düzeylerinin orta seviyenin üzerinde olduğunu ve ertelemeci davranış sergilediklerini söylemektedir. Ayrıca Çakıcı, (2003) ve Akdemir, (2013) tarafından yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiş olup, lise öğrencilerinin akademik erteleme davranışı düzeylerinin

orta seviyenin üzerinde olduğu olduğu tespit edilmiştir. Araştırmamızın sonuçları bu çalışmalar ile uyumludur. Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılıkları orta seviyede olsa da öğrencilerin akademik erteleme davranışı sergilemelerine sebep olan başka faktörler olabilir.

Araştırmamızın sonucunda; lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanları ile akademik erteleme puanları arasında istatistiksel açıdan pozitif yönde anlamlı, orta düzey bir ilişki olduğu görülmektedir. Gürültü, (2016) tarafından yapılan bir araştırmada, sosyal medya bağımlılığı ile akademik erteleme davranışı arasında anlamlı bir ilişki olduğuna dair bulgulara ulaşılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre sosyal medya bağımlılığı, akademik erteleme davranışının yaklaşık %19'unu açıklayabilmektedir. Young, (1998) yaptığı bir araştırmada; internet kullanımına bağlı olarak öğrencilerin %58'inde çalışma alışkanlıklarında değişme, ders başarısında azalma, sınıfta kalma gibi problemlerin görüldüğünü belirtmektedir. Ayrıca Young, (1998, 2004) yaptığı araştırmalarda internet kullanımı dolayısıyla sosyal medyada zaman harcama süreleri arttıkça okul yaşantılarındaki verimliliklerinin azaldığı dolayısıyla akademik ertelemenin arttığını tespit etmiştir (Aktaran: Gürültü, 2016). Araştırmamızın sonuçları bu çalışmalar ile uyumludur. Bu durumun sebebi, lise öğrencilerinin sosyal medyada vakit geçirdiklerinde zaman yönetimlerini iyi yapamamaları ve akademik erteleme davranışı sergilemeleri olabilir. Çünkü Sosyal medya ile meşgul olduklarında planlanan ve mutlaka yapılması gereken ödev, günlük tekrar yapma, sınavlara hazırlanma gibi görev ve sorumluluklarını yerine getirecek zaman bulamayabilirler.

Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı ölçeğinden alınan puanların, kız ve erkek öğrencilerin ortalamaları arasında istatiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir. Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığının cinsiyete göre farklılaşmadığı görülmüştür (Gürültü, 2016). Ayrıca Hazar, (2011), Balcı ve Gölcü, (2013) ve Tutgun'un, (2015) araştırmalarında da benzer sonuçlar görülmüştür. Ancak yine yapılan araştırmalarda kız öğrencilerin sosyal medya ile meşgul olmaktan daha mutlu oldukları tespit edilmiştir. Araştırmamızın sonuçları bu çalışmalar ile uyumludur. Bu durumun sebebi kız öğrencilerin daha meraklı olmalarından kaynaklanabilir. Ama sonuçta sosyal medya puan ortalamaları arasında farklılık yoktur. Lise öğrencileri teknolojik araçlar özellikle de cep telefonları ile istedikleri her an internete ulaşıp sosyal medyayı takip edebilmektedirler. Yaş dönemleri de aynı olduğu için aynı davranışları sergilemeleri çok doğaldır.

Lise öğrencilerinin akademik erteleme ölçeğinden alınan puanların, kız ve erkek öğrencilerin ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir. Gülebağlan, (2003) ve Akdemir, (2013) tarafından yapılan çalışmalarda akademik erteleme puanlarında cinsiyete göre anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Araştırmamızın sonuçları

bu çalışmalar ile uyumludur. Ancak bu durum beklenenin aksine ilginçtir. Çünkü toplumsal görüş; kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha düzenli ve disiplinli ders çalıştıkları, görev ve sorumluluk bilincine sahip olduklarıdır. Nitekim Çakıcı, (2003), Özer, (2005), Kandemir, (2010), Sarıoğlu, (2011) ve Tanrıkulu'nun, (2013) araştırmaları incelediğinde benzer sonuçlar elde edilmiş, erkek öğrencilerin akademik erteleme davranışlarının, kız öğrencilerden daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puan ortalamaları arasında sınıf seviyesine göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Buna göre, tüm sınıfların sosyal medya bağımlılığı puan ortalaması 9.sınıftaki öğrencilerden daha yüksektir. Çetinkaya, (2013) ve Hazar, (2011) tarafından yapılan çalışmalarda internet bağımlılığı puanlarının, Atalay, (2014) ve Argın, (2013) tarafından yapılan araştırmalarda lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanlarının, sınıf düzeyine göre farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Araştırmamızın sonuçları bu çalışmalar ile uyumludur. Bu durumun sebebi 9. Sınıf öğrencileri ilköğretimden ortaöğretime yeni geçtikleri için okulu tanıma, derslere uyum sağlama, arkadaşlarıyla daha fazla zaman geçirme, yeni arkadaşlıklar kurma ile ilgilendikleri için sosyal medya ile uğraşacak zamanları olmayabilir.

Lise öğrencilerinin akademik erteleme puan ortalamaları arasında sınıf seviyesine göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Buna göre, tüm sınıfların akademik erteleme puan ortalaması 9.sınıftaki öğrencilerden daha yüksektir. Kandemir, (2010) tarafından yapılan çalışmada 9.sınıf öğrencilerinin akademik erteleme puanları ile son sınıf öğrencilerinin akademik erteleme puanları arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Son sınıf öğrencilerinin akademik erteleme puanları daha yüksektir. Araştırmamızın sonuçları bu çalışmalar ile uyumludur. Bu durumun sebebi ilköğretimden ortaöğretime gelen, henüz ergenliğin başında olan 9. Sınıf öğrencilerinin öğretmenlerinin ve ebeveynlerinin sözlerini dinledikleri, daha dikkatli ve düzenli oldukları, ilköğretimden gelen düzenli ödev yapma alışkanlıklarına devam ettikleri, devamsızlık yapmadıkları için akademik erteleme puanları düşük olabilir. 12. Sınıf öğrencilerinin akademik erteleme puanlarının yüksek olmasının nedeni ise üniversite sınav hazırlığı, kurslar, deneme sınavları nedeniyle yoğun oldukları için diğer görevleri yerine getirememiş olabilirler. Ayrıca sınav kaygısı nedeniyle akademik erteleme davranışı sergilemiş olabilirler.

Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puan ortalamaları arasında sosyal medyada harcanan zamana göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Buna göre, sosyal medyada 120 dk ve daha fazla zaman harcayan lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puan ortalamaları diğer tüm zaman aralıklarındaki sosyal medya puan ortalamalarından daha yüksektir. Lise öğrencilerinin sosyal medyada ve internette karar verdiklerinden daha

çok zaman geçirdiği, sosyal medya ve interneti kapatmak istediklerinde biraz daha diyerek oyalanmaya devam ettikleri, sosyal medyayı ve interneti kullanmayı uzun süre bırakamadıkları ve düşündüklerinden daha uzun süre kullandıkları sonuçlarına ulaşılmıştır (Gürültü, 2016). Hazar, (2011), Akdemir, (2013), Balcı ve Gölcü, (2013), ve Tutgun, (2015) tarafından yapılan çalışmalarda da sonuçlar benzerlik göstermektedir. Araştırmamızın sonuçları bu çalışmalar ile uyumludur. Bu durumun sebebi, sosyal medyada ve internette harcanan zaman arttıkça bağımlılık düzeylerinin artması doğal olarak kabul edilebilir. Çünkü sosyal medyada zaman harcadıkça lise öğrencileri denetimlerini kaybedip bağımlı hale gelebilirler.

Lise öğrencilerinin akademik erteleme puan ortalamaları arasında sosyal medyada harcanan zamana göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Buna göre, sosyal medyada 120 dk ve daha fazla zaman harcayan lise öğrencilerinin akademik erteleme puan ortalamaları diğer tüm zaman aralıklarındaki akademik erteleme puan ortalamalarından daha yüksektir. Gürültü, (2016) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarına göre sosyal medyada ortalama 120 dk ve daha çok zaman geçiren lise öğrencileri akademik erteleme davranışları yüksektir. Bu sonuçlar, sosyal medyada harcanan zamana göre akademik erteleme davranışı arasında pozitif bir ilişki göstermektedir. Öğrenciler sosyal medyada ne kadar çok zaman harcarsa, derse hazırlık, ödev yapma, sınavlara hazırlık, planladıkları çalışmaları yerine getirme gibi görev ve sorumlulukları ertelemekte, sonuç olarak akademik erteleme davranışı göstermektedirler. Ayrıca Ergenç, (2011) ve Akdemir, (2013) tarafından yapılan çalışmalarda da sosyal medya ve internette harcanan zaman arttıkça erteleme davranışının arttığına dair sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmamızın sonuçları bu çalışmalar ile uyumludur. Bu durumun sebebi sosyal medyada çok fazla zaman harcayan lise öğrencilerinin temel görev ve sorumluluklarını yerine getirecek yeterli süreleri kalmadığı için akademik erteleme davranışı sergileyebilirler.

Çalışmamızın sonucunda, lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı puanları ile akademik erteleme puanlarını çeşitli değişkenler açısından incelemek, sosyal medya bağımlılığı puanları ile akademik erteleme arasındaki ilişkiyi ortaya koymak olan amacımıza ulaştığımız düşünülmektedir. Yaptığımız analizler ve yorumlar ile bu durum açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmamızdan elde edilen sonuçların sosyal medya bağımlılığı ve akademik erteleme davranışı konusundaki alan yazına ve araştırmacılara yol göstereceği, katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

5. Öneriler

1. Araştırmamızda lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı ve akademik erteleme davranışları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edildiği için sosyal medya bağımlılığına sebep olan faktörler araştırılabilir.

2. Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığını azaltmak için okullarda öğrencilere yönelik sosyal etkinlikler planlanıp programlara uyarlanabilir ve uygulanması için okul yönetimleri, okul rehberlik servisi ve öğretmenler tarafından uygun ortamlar oluşturulabilir.

3. Lise öğrencilerinin akademik erteleme davranışlarını azaltmak için okulların rehberlik servisi ve konuyla ilgili uzmanlar tarafından öğrencilere yönelik olarak günlük tekrar yapma, planlı ders çalışma, sınavlara hazırlık, performans ödevi ve proje hazırlama teknikleri gibi akademik ve teknik konularda seminerler düzenlenebilir.

4. Araştırmamızda lise öğrencilerinin sosyal medyada harcadıkları zamana göre sosyal medya bağımlılık düzeyleri ve akademik erteleme davranışları arttığı için sosyal medyayı bilinçli kullanma ile ilgili bilgilendirme çalışmaları yapılabilir.

5. Akademik erteleme davranışına sebep olan sosyal medya bağımlılığı dışında başka hangi faktörlerin olduğuna dair çalışmalar yapılabilir.

6. Öğretmenler ve ebeveynler tarafından öğrencilere yasaklar getirmeler yerine sosyal medyayı doğru kullanma, akademik çalışmalarına katkı sağlama ile ilgili bilgilendirmeler yapılabilir.

7. Alan yazında sosyal medya bağımlılığı ve akademik ertelemenin farklı boyutlarının ayrı ayrı incelendiği çalışmalar vardır. Ancak sosyal medya bağımlılığı ve akademik erteleme davranışı arasındaki ilişkiyi inceleyen az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle akademik erteleme davranışı ve sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişki daha detaylı incelenebilir.

8. Öğrencilere sosyal medya bağımlılığı ve akademik erteleme davranışı arasındaki ilişki ve akademik ertelemenin ders başarısı ile akademik gelecekleri için olumsuz etkileri hakkında bilgilendirmeler yapılabilir.

9. Daha sonra yapılacak çalışmalarda araştırma konusunun farklı boyutları araştırılabilir.

Kaynakça

Akbay, S. ve Giriz, A. (2010). Cinsiyete Göre Üniversite Öğrencilerinde Akademik Erteleme Davranışı: Akademik yükleme Stillerin Rolü, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1): 60-78.

Akdemir, T. N. (2013). İlköğretim Öğrencilerinin Facebook Tutumları ile Akademik Erteleme Davranışları ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Balcı, Ş. ve Gölcü, A. (2013). Türkiye'de Üniversite Öğrencileri Arasında Facebook Bağımlılığı: "Selçuk Üniversitesi Örneği", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 34: 255-278.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2013). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Pegem Akademi, Ankara.

Çakıcı, D.Ç. (2003). Lise ve Üniversite Öğrencilerinde Genel Erteleme ve Akademik Erteleme Davranışının İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Çetin, N. ve Ceyhan, E. (2018). Lise Öğrencilerinin Erteleme Davranışlarının Sürekli Kaygı, Akılcı Olmayan İnanç, Öz Düzenleme ve Akademik Başarı İle İlişkisi, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U Journal of Educatıon),* 33(2): 460-479.

Doğan, T., Kürüm, A. ve Kazak, M. (2014). Kişilik Özelliklerinin Erteleme Davranışı Yordayıcılığı, *Department of Educatınoal Scienes,Baskent Unıversity,* 1(1):1-8.

Egegen, (2018), ''Sosyal Medya Bağımlılığı'', Erişim Tarihi, 30.12.2018, https://egegen.com/blog/sosyal-medya-bagimliligi-nedir/

Eğitimler, (2018). ''Akademik Başarı'', Erişim Tarihi, 30.12.2018, http://www.egitimler.info/nedir-ne-demektir/akademik-basari-nedir/

Eksisözlük, (2018). ''Akademik Erteleme'', Erişim Tarihi, 30.12.2018,

https://eksisozluk.com/akademik-erteleme--4131804

Göker, G., Demir, M. ve Doğan, A., (2010). Ağ Toplumunda Sosyalleşme ve Paylaşım: Facebook Üzerine Ampirik Bir Araştırma, *E-Journal of New World Sciences Academy,* 5(2): 183-206.

Gülebağlan, C. (2003). Öğretmenlerin İşleri Son Ana Erteleme Eğilimlerinin, Mesleki Yeterlilik Algıları, Mesleki Deneyimleri ve Branşları Bakımından Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Araştırma, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Gürültü, E. ve Deniz, L. (2017). Lise Öğrencilerinin Akademik Erteleme Davranışları ve Sosyal Medya Kullanımları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi, *Journal of Human Science,* 14(1): 772-78.

Hazar, M. (2011). Sosyal Medya Bağımlılığı-Bir Alan Çalışması İletişim, *İletişim: Kuram ve Araştırma Dergisi,* (32): 151-177.

Kandemir, M. (2010). Akademik Erteleme Davranışını Açıklayıcı Bir Model, (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kenanoğlu, R. ve Kahyaoğlu, M. (2011). Okul Öncesi Öğrencilerin İnternet Kullanımı ile Bilişsel, Duyuşsal ve Sosyal Davranışları Arasındaki İlişki, 5th International Computer Instructional Technologies Symposium. 22-24 Eylül, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Karasar, N. (2007). Bilimsel Araştırma Yöntemi, (17. Baskı). Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Özer, B. U. (2005). Academic Procrastination: Prevalance, Self-Reported Reasons, Gender Difference and It's Relation with Academic Achievement, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstütüsü, Ankara.

Pazarlamasyon, (2018). ''Sosyal Medya'', Erişim Tarihi 31.12.2018, https://pazarlamasyon.com/sozluk/sosyal-medya-nedir

Sarıoğlu, A. F. (2011). Öğretmen Adaylarının Akademik Erteleme Eğilimi ile Mükemmelliyetçilik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Sezgin, F., Koşar, D., Koşar, S. ve Er, E. (2016). Liselerde Akademik Başarısızlık: Nedenleri ve Önlenmesine İlişkin Öğretmen ve Okul Yöneticilerin Görüşleri, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 17(1): 95-111.

Sözce, (2018). ''Erteleme'', Erişim Tarihi, 30.12.2018, http://www.sozce.com/nedir/115328-erteleme

Tanrıkulu, M. (2013). Ergenlerin Akademik Erteleme Davranışlarıyla Benlik Saygılarının İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

TDK, (2018). ''Bağımlılık'', Erişim Tarihi, 30.12.2018, http: // tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c28abfca401d7.13920088

Tutgun, Ü. ve Köroğlu, O. (2013). A Comparative Study of Social Network Usage and Adoption Among Turkish Prospective Teachers, *Mevlana International Journal of Education (MIJE),* 3(4): 24-42.

TÜBİTAK, (2018). 50. Ortaöğretim Öğrencileri Araştırma Projeleri Yarışması Proje Rehberi 2019, Erişim tarihi: 04.12.2018, http://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/2750/lise_rehberi_2019__1.pdf

Türkiye İstatistik Kurumu, (2018). Erişim Tarihi: 20.12.2018. http:// www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13569

Yavuz, O. (2018). Ergenlik Döneminde İnternet Bağımlılığın Okul Başarısı Üzerinde Etkileri, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15): 1058-1080.

Yiğit, R. ve Dilmaç, B. (2011). Ortaöğretim Öğrencilerinin Sahip Oldukları İnsani Değerler İle Akademik Erteleme İle Davranışlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31): 159-178.

GÖRSEL BİR MEDYA İLETİŞİM ARACI OLARAK SİNEMA VE TÜKETİM İLİŞKİSİ /

Celal HAYIR

(Dr. Öğr. Üyesi, Fenerbahçe Üniversitesi)

Giriş

Medya kavram olarak geniş bir iletişim ağını çağrıştırmaktadır ve her türden sözlü, yazılı, basılı, görsel metin ve imgeleri içeren çok geniş iletişim araçlarını kapsamaktadır. Birbirinden farklı tüm iletişim yayın organları, yazılı görsel ve işitsel kitle iletişim süreçlerinin tümü (basılı yayınlar, gazete, dergi, kitap, broşür, sözlü yayınlar, görsel yayınlar televizyon, film) medya kavramı altında ifade edilmektedir. Bugün medya kavramına internet ve billboard benzeri yeni kavramların da eklendiği görülmektedir (Alper vd., 2015: 99). Medya denildiği zaman kitle yayıncılığını amaç edinen ve sürekli kitleselleşme temelinde hedefler koyan yazılı, sözlü, görsel, dijital yayın organları ve kurumları akla gelmektedir. Kitle yayıncılığı yazılı, sözlü ya da görsel olabilir.

Sözlü ve yazılı görsel mesajları bir arada iletme olanağı sağlayan görsel iletişim araçları; sinema, televizyon ve reklam filmleri vs. gibi görsel medya organları bulunuşundan beri kitlelerin büyük ilgisini çekmektedir (Yakın, 2006: 12). 19. yüzyılda fotoğraf makinalarının bulunuşu, aynı yüzyılın sonlarında sinematograf aygıtının icadı, 20. yüzyıla gelindiğinde televizyonun ortaya çıkışı gibi iletişim teknolojisinin hızlı gelişimiyle önemli dönüşümler yaşanmıştır. Görsel kitle iletişim araçlarının gelişimi iletişim süreçlerinde köklü değişikliklere neden olmuştur (Yengin, 1994: 20-21) 20. yüzyılın son yirmi otuz yıllık sürecinde bilgisayar sistemine dayalı bir haberleşme ağının geliştirilmesi önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır (Geçgil, 2005: 10). Bu gelişme ise geleneksel medya yapısını alt üst etmiştir. İnternet denilen sanal paylaşım sistemi ve buna uygun yeni medya teknolojisinin geliştirilmesi kitle iletişiminde çığır açmıştır. Yeni medya teknolojisinin gelişimiyle medya iletişim süreçleri şekil değiştirmeye başlamıştır.

"Medya, bireylerin bilgi, kanaat, tutum, duygu ve davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Sadece bireyler değil, toplumdaki birçok kurumun, kısacası bütün toplumun ve kültürün medyanın etkileme alanının sınırları içinde olduğu anlaşılmaktadır" (Alper vd., 2015: 99). Kitleler nezdinde bugün görüntünün egemen olduğu bir dönem yaşanmaktadır. Bu bağlamda görsel medya yazılı medyanın önüne geçmiş durumdadır. Kitleler görselliğe daha fazla ilgi duymaktadırlar. Yaşadığımız çağda top-

lum televizyondan, sinemadan, reklamlardan ve dijital medyadan gördüklerinin; yani yoğun olarak görsel medya araçlarının etkisi altındadırlar ve hayatlarına bu gördükleri şeyler üzerinden yön vermektedirler.

Yaşadığımız çağda milyonlarca insan, internet üzerinden alışverişini yapmakta, alış-veriş için dışarı çıkma gereği duymadan bütün ihtiyaçlarını internet üzerinden gerçekleştirmektedir. Giysileri denemeden, parfümleri koklamadan, sebze-meyveyi dokunmadan sanal pazarlardan satın alabilmektedir. Üstelik bugünkü modern dünyanın toplumsal yapısı içinde tüketim sadece maddesel de değildir. Günlük yaşam pratikleri de internet üzerinden sürdürülmektedir. Arkadaş bulmak, sohbet etmek, çeşitli aktivitelere katılmak, hatta evlenmek de internet üzerinden, kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleşebilmektedir. İletişim teknolojisindeki ilerlemeler sayesinde bugün kurulan 'Yeni Medya' düzeninde, her birey başlı başına bir 'medya kanalı' haline gelmiştir. Kullandığı ve üye olduğu sosyal sanal ağlar, takipçileri, paylaştıkları vs. gibi. (Crain, 2010: 281) Buna paralel ve bu teknolojik devrim çağında, bugün dijital bir medya kültür yapılanması toplumu etkisi altına almayı başarmıştır. Bu yeni dijital medya ortamında, görselliğe dayalı medyanın gücü ve etki alanı daha da genişlemiştir. Her şey tüketime endeksli hale getirilmiştir. Bütün görsel medya organları tüketmemiz gerektiğini söylemektedir ve tüketime dayalı yaratılan, sunulan görsellik birey olarak bizleri etkisi altına almıştır. Sokakta, evde, işyerinde, kapalı mekânlarda, sanal ortamlarda her yerde tüketmemiz gerektiğini söyleyen medya iletişim araçlarının yoğun mesaj bombardımanı altındayız. Görsel medya araçları içinde sinema ise en öne çıkan medya iletişim organıdır. Filmlerde yaratılan dünya, karakterler, hikâye örgüsü, atmosfer, biçim, içerik ve estetik yapısı dolayısıyla var oluşundan beri kitlelerin ilgisini çekmektedir. Sinema filmlerinin popülerliği ve etki alanı her geçen gün daha da artmaktadır.

Bu bağlamada bir görsel medya organı olarak sinema endüstrisi, filmler ve tüketim ilişkisi bu makalenin asıl konusunu oluşturmaktadır ve çalışmanın bütünselliği içinde kültür, görsel kültür, kültür endüstrisi, sinema endüstrisi ve tüketim ilişkisi incelemeye tabii tutulmuştur.

1. Kültür Kavramı

Toplumbilimciler "kültür"ün ne olduğu konusunda oldukça farklı fikirler ileri sürmüşlerdir. Kelime köken olarak Latince "Cultura" fiilinden gelmektedir. İnsanların (toplulukların) başlangıçtan günümüze kadarki tarihi süreçlerinde fizik ve doğal toplumsal çevresiyle etkileşim içinde yarattığı kendiliğinden var olmayan bir olgu olarak adlandırılmaktadır kültür kavramı. Başka deyişle toplumların çevreleriyle ve birbirleriyle etkileşim biçimine ya da değişimine göre kültürler çeşitlenmekte ve değişmektedir. (Yüksel, 2006: 122).

Kavram olarak baktığımızda Williams; kültürü başlangıç olarak ürün yetiştirimi (cultivation) ya da hayvan yetiştirimi ve ekini yetiştirimi (etkin cultivation) şeklinde değerlendirmektedir. Kültür anlamının genişletilerek özellikle Almanca ve İngilizcede 17. yüzyılın sonlarında belirli bir halkın "buttun bir yaşam biçimi" alarak anlamlandırıldığına sıklıkla rastlanır. Kültür kavramı Voltaire tarafından 18. yüzyılın sonunda insan zekâsının oluşumu ile ilişkilendirilecek anlamda kullanılmıştır. Kültürün yüz altmış dört farklı tanımı bulunduğundan çok karmaşık bir kavramdır. Williams kültürü; "zihnin gelişkin bir durumu, bu durumun gelişme süreci, bu süreçlerin araçları" biçiminde ortaya koymaktadır (Williams, 1993: 9). Başka bir antropolojik tanıma göre; "Kültür, bir toplumun ya da bütün toplumların birikimli uygarlığıdır. Belli bir toplumun kendisidir, bir dizi sosyal süreçlerin tarihçesidir. Bir insan ve toplum kuramıdır" (Güvenç, 1999: 95). Genel ve öz bir ifadeyle, kültür bir toplumun üyesi olan ve bir topluluğa ait olan insanların ürettikleri, tasarlayıp biçimlendirdikleri, kendinden bir sonraki kuşağa aktarıp, güncellediği kurumsal bir yapı olarak tanımlanabilir. Kültürü, insanın sahip oldukları, düşündükleri ve yaptıkları şeylerin toplamı olarak da adlandırmak mümkündür. Kültürlerin kendine özgü amaçları ve özellikleri vardır. "Her kültür kendi tümlüğünü ve kendi kendisine yeterliliğini, kurumsal ve bütünsel gereksinimlerini karşılamasına borçludur" (Williams, 1993: 42).

Kültürün tanımlanması konusunda farklı bilim insanlarınca farklı sosyolojik ve antropolojik tanımlar ileri sürülmüştür:

"Kültür, açıkçası aletlerden ve tüketim mallarından, çeşitli toplumsal gruplaşmalar için yapılan anayasal belgelerden, insana özgü düşün ve becerilerden, inanç ve törelerden oluşan bütünsel bir toplamdır" (Malinowski, 1990: 39).

"Kültür ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir 'bütün'dür" (Güvenç, 1999: 101).

"Kültür, bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, örf ve adetlerden ve insanın ve toplumun bir üyesi olarak elde ettiği bütün yeteneklerinden oluşmuş karmaşık bir bütündür" (Taylor, aktaran: Dönmezer, 1999: 99).

"Kültür, insanoğlunun kendisini yok olmaktan kurtaran bir gerçek üzerindeki iğreti egemenliğidir" (Gasset, 1998: 30).

Dolayısıyla kültürle ilgili yapılan bütün tanımlardan yola çıkarak "kültür bir yaşam biçimidir" denilebilir; "insanların edindiği gelenek, görenek, eğitim, öğretim, hukuk, siyasal kurumlar gibi yollarla birbirlerine ve daha sonraki kuşaklara ilettikleri nesnelerle, bilgi, sanat, hüner ve alışkanlıklar, inanç ve değerlerin toplamıdır" (Yamaner, 1998: 29). Kültür kavramı insanlığın var oluşundan beri vardır. Sosyal bir varlık olan insan, topluluklar

oluşturmak ve bu topluluklarda yaşamak için belli bir yaşam tarzı benimsemek durumunda kalmıştır. Bu benimseme, öğrenilen ve kazanılan bir dizi davranışı göstermesini gerekli kılmıştır. Bir topluluğu bir arada tutan bu kavramlar, kültürün özelliklerinden birkaçı olarak özetlenebilir.

Kültür, bir toplumun sahip olduğu maddi ve manevi değerlerin tümüdür (Şişman, 2002: 35), genel bir biçimde ve uygarlıkla eşanlamlı olarak, "insan hayatını, yaşam tarzını tüm diğer yaşam tarzlarından ayıran unsurlar bütünü" ve daha özel olarak da, "bir uygarlığı meydana getiren değerler toplamı" şeklinde de tanımlanabilir. Kültür, insanın toplumsal yaşamının her alanında kendisi ve kendisine ait olanın (veya olduğunu sandığının) ifadesidir; çünkü kültür, insanın kendi yaşamını, geçmişten gelen deneyimler ve birikimlerle ve kendinin yaratıklarıyla nasıl ürettiğini anlatır. İnsan kendini nasıl üretiyorsa, bu üretme yolu onun kültürüdür (Erdoğan, 1999: 18-20). Sonuç olarak, kültürün ne olduğuna dair, kültürle ilgili fazlaca ve değişik tanımlar yapılmaktadır, herkesi tatmin edecek bir şekilde yapılmış kültür tanımı bulmak oldukça zordur. Kültür kavramı, toplumun yüzlerce, binlerce yıldan beri oluşturduğu ortak amaçların, beklentilerin, değerlerin, inançların, duygu ve düşüncelerin, özetle ortak davranış kalıplarının depolandığı, saklandığı soyut bir kavram olup, toplumsal bellek olarak da kabul edilebilir (Yıldırım, 2011: https://evrimteorisionline.com).

2. Görsel Kültür Kavramı

Görsel kültür kavramı tarihsel çerçevede incelendiğinde, başlangıç noktasını mağara duvarlarına çizilen birtakım resimlere, işaretlere kadar götürmek mümkündür. İnsanlık, tarihin farklı evrelerinden geçerek günümüze kadar gelinen süreçte hem teknolojik hem de düşünsel anlamda sürekli ileriye doğru bir atılım çabası içinde olmuştur. Bu çaba günümüzde de farklı boyutlarda devam etmektedir. Dünya üzerindeki topluluklar birbirinden uzak coğrafyalarda hem düşünsel hem de teknolojik anlamda birbirinden farklı gelişmişlik düzeylerinde ilerlemişlerdir. Örneğin; Doğu toplumlarında daha aydınlanmacı bir süreç yaşanırken Avrupa toplumu Kilise'nin egemenliğinde Orta Çağ karanlığını yaşamaktaydı. Kilise'nin tek egemen güç olduğu bu karanlık çağın son bulması bir hayli uzun sürmüştür. Yeni zenginliklere ulaşma güdüsü temelinde, kolonyalist emperyal politikalar sonucu Avrupa bir değişim dönüşüm sürecine girmiştir. Bu değişim-dönüşüm Rönesans, Reform, Endüstri Devrimi ve Aydınlanma Felsefesi olarak adlandırılmıştır. Avrupa kıtasında yaşanan bu gelişmeler neticesinde dinsel kültüre dayanan Kilise egemenliğindeki Orta Çağ karanlığı yıkılmış, yerini aklın öncülüğünde aydınlanan bir kültür anlayışına bırakmıştır. Bu anlayış bütün Yeniçağı kaplayarak günümüze kadar ulaşmıştır. Ayrıca, matbaanın bu dönem icat edilmesi kitle iletişiminde bir dönüm noktası olmuş ve bu olay yazının kitlelerle buluşmasının önünü açan bir yenilik olarak tarihe geçmiştir. Yazı, eski dönemlerin anlam ve anlatım kuramları ile günümüzde fotoğrafın, resmin, yani sanatın temel kaynağına

dönüşmüş ve bu kaynak zamanla teknoloji ile büyüyerek sinemanın ve televizyonun imgeleri ile daha da zenginleşme sürecine girmiştir.

Bu zenginlik görsel kültürün büyümesini hızlandırmıştır. Büyüyen zaman, büyüyen tüketim toplumları ile çağımızın görsel kültürünü yaratmış olsa da beraberinde gündelikçi tüketim paradigmalarını yaratan parazit olmuştur (Ong, 1995). Gelişmiş endüstriyel toplumlarda teknoloji geliştikçe bilgisayar, televizyon gibi tüketim toplumlarının argümanları devasa boyutlara ulaşmıştır. Modern toplumların, gelişmekte olan toplumlar üzerinde kurduğu bu paradigma, beraberinde bilinçsiz tüketiciler yaratmaya başlamıştır. Gelinen aşamada, artık toplumlar sosyal ve toplumsal normlar, değerler açısından kontrol altına alınmış durumdalar. Yani günümüzde artık modern toplumlar gelişmekte olan (alt) toplumları kendi sosyo-ekonomik dinamiklerine göre yönetmektedir. "Görsel kültürün egemenliğindeki bu yeni yüzyılda ise, çağdaş Batı toplumlarında imgelerin merkezde bulunduğu ve bu anlamda 'göz merkezli' (ing. ocular-centrism) toplumların oluştuğu sonucuna varılmıştır" (Rose, 2001'den aktaran Parsa, 2004: 19).

Görsel kültür kavramı, medya (iletişim) teknolojisinde yaşanan değişim ve dönüşüm, kitle iletişim araçlarının yarattığı teknoloji temelli bir yeni-dünya anlayışının benimsenmesinin kitleler üzerindeki egemenliğine ve işleyişine işaret ederek, günlük yaşamdan sosyopolitik ilişkilere, çevre ve siyasete dek genişleyebilen küresel kültürün toplum üzerindeki müdahalesini temsil etmektedir (Karagöz, 2016: 8). Görsel kültür, toplumsal yeniden üretim ve dönüşümde rol alan görsel öğelerle ilgili bir terimdir. Görsel kültür "İnsanlar tarafından üretilmiş, yorumlanmış veya estetik bir amaca sahip görüntülerin tarihsel ve toplumsal süreçlerde, kültür oluşumunda rol alan şeydir" şeklinde tanımlamaktadır (Bernard 2010'dan aktaran Karagöz, 2016: 9). Henüz yazının kullanılmadığı dönemlerde, insanlar birtakım imgeler (resim, şekiller ve belirteç vs. gibi) üzerinden birbirleriyle iletişim kurmaktaydılar. Düşüncelerini resmettikleri şekillerle yansıtmaktaydılar. Özellikle bu dönemlerde mağara duvarlarına kazıdıkları şekillerle (resimler) günlük yaşamlarına dair bilgiler verdiler. Bir kısmı günümüze ulaşmış bu resimlerin görsel iletişimin ilk örnekleri olduğunu söylemek pek de yanlış sayılmaz (Uçar, 2004: 17).

Çağımız imgenin mutlak egemenliğinin hüküm sürdüğü görsellik merkezli bir çağdır. Tarihin hiçbir döneminde böylesi yaygın bir iletişim ağının geliştiğine tanıklık edilmemiştir. Gazeteler, dergiler, televizyonlar, hayatın her alanında gözümüzün içine dek sokulan reklam panoları, cep telefonları ve tabletler, hayatımızın her anını olduğu kadar kapsam olarak da eriştiğimiz bütün mekânları işgal etmiştir. Özellikle reklam ve pazarlama sektörünün devasa bir endüstri halini almasıyla görmek isteyip istemediğimize bakılmaksızın her an her saniye ve her yerde imgeler/imajlar gözümüzün önüne gelmektedirler. Sözlü kültür yok olmuş diyemeyiz ancak bugün görselliğin hükümranlığının sürdüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz.

3. Kültürün Endüstrileşmesi

Frankfurt Okulu'nun önemli temsilcilerinden Adorno ve Horkheimer "Kültür Endüstrisi" kavramını Aydınlanmanın Diyalektiği kitabında kapitalist sistemin yarattığı ucuz eğlence ve tüketim kültürünü eleştirmek için kullanmışlardır (Adorno ve Horkheimer, 2010: 162-222). Frankfurt Okulu önceki yüzyılın en önemli düşünsel hareketlerinden birisidir ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü adıyla Frankfurt Üniversitesine bağlı olarak eleştirel çalışmalarını yürütmüşlerdir (Yaylagül, 2010: 94-99). Yaylagül'e göre bu yazarlar "Kültür Endüstrisi" kavramını "Toplumsal yapının ancak bütünsel bir yaklaşımla ele alınabileceğini ve bunu kitle kültürü yerine kullanmaları" şeklinde iki farklı sebeple kullanmışlardır, fakat kültür endüstrisinin ürettiği kültüre kitlelerin katkısının olmadığını savunmuşlardır (Yaylagül, 2010: 99). Frankfurt Okulu'nun temsilcileri modern toplum, kitle kültürü, teknoloji, estetik, sanat, müzik ve siyaset gibi birçok değişik alanda çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Kültür endüstrileri arasında yayıncılık, basın, sinema, radyo, televizyon, fotoğraf, müzik, reklamcılık ve spor sayılabilmektedir (Schiller, 1989: 30). Adorno, Horkheimer, Benjamin ve Marcuse özellikle kapitalist sistem üretim biçiminin kültür üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Kültürün endüstriyel sistemin bir parçasına dönüştüğü konusundaki araştırmaları oldukça dikkat çekmiştir.

Bu düşünürlerden Adorno kültürün insanın kendine yaraşır bir toplumda yaşadığı sanısının uyanmasına yardımcı olmakta olduğunu, insanı rahatlatıp uyuşturmakta ve bu da varoluşun kötü ekonomik belirleniminin sürmesine yardımcı olduğunu belirtmiştir. Fakat bundan dolayı da bu kültürü eleştirip, karşı çıkmış ve onu kültür endüstrisi olarak tanımlamıştır (Kayıkçı, https://eskibirdefter.wordpress.com). Bu ekolun temsilcileri kitle kültürüne olumsuz tavır takınmışlarıdır. Bunun sebebi de dönemin Avrupa'sında yükselen ırkçı yönetimlerin kültür endüstrilerini (kitle iletişim araçlarını) kullanarak kitleler üzerinde ciddi etkide bulunmalarıdır (Yaylagül, 2010: 100). Frankfurt Okulu'ndan Adorno ve Horkheimer Kültür Endüstrisi kavramıyla kapitalizmin yarattığı, sunduğu kitle kültürünü eleştirmişlerdir, bunun gerçek olmadığını ve sahte olduğunu dile getirmişlerdir. "Kitleler erk sahiplerinin içlerinden birini cennetlerine alıp sonra kovdukları malzemeden başka bir şey değildir" diyerek endüstrinin insana yalnızca müşteri gözüyle baktığını ve sadece çalışanı olarak gördüğünü ifade etmişlerdir. Endüstriyel kültürün konumunu sağlamlaştırdıkça insan ihtiyaçlarını üretme, yönlendirme ve denetleme hususunda özgürce davranabilmekte olduğunu saptamış ve bununla birlikte bireylerin sürekli olarak kültür endüstrileri aracılığıyla pasifize edilmekte olduğunu, zihinlerinin birtakım gereksiz şeyler meşgul edildiğini ve böylece çok rahat kontrol altında tutulduğunu belirtmişlerdir (Adorno ve Horkheimer, 2010: 191-196). Adorno ve Horheimer'e göre kapitalist sistemde aile giderek işlevsizleşmiş, onun yerini kültür endüstrileri almıştır. Bireyleri bilinçlendirme ve

sosyalleştirmede kültür endüstrileri aileden daha etkin hale gelmişlerdir. Endüstriyel kültür, toplumsal kurumların yerine geçmiş, geleneksel ve toplumsal değerler kültür endüstrileri ile şekillenmeye başlamıştır. Dolayısıyla kültürel ürünler metalaşmış ve fetişleşmiştir. Adorno ve Horkheimer, ayrıca kapitalist sistem tekellerinin kültürü tektipleştirdiğini ve dolayısıyla bu durumun kültürde bozulma yarattığını savunmuşlardır (Yaylagül, 2010: 100). Dünyada olup biten her şey endüstriyel kültür süzgecinden geçmektedir. Kitlelerin gerçekle bağları tamamen kopmuş, dünya izlenilen bir filmin devamı şeklinde algılanmaya başlanmıştır. Kitleler kontrol altında tutularak dünya bu şekilde yönetilmektedir. Kültür endüstrisi ürünleri yeniden üretmektedir. Kültür endüstrisi kitleleri tüketicilere dönüştürmüştür ve sistemin sürekliliği bu şekilde sürdürülmektedir. Tüm bu süreçler de denetim altındadır (Adorno ve Horkheimer, 2010: 162-222).

4. Sinema Endüstrisi

Yedinci sanat olarak adlandırılan sinema başlangıcından itibaren insanlarda büyük heyecan uyandırmış, insanların ilgisini çekmeyi, onları etkilemeyi başarmıştır. Adeta bir tür sihir gibi başlayan bu süreç günümüzde de devam etmektedir. 19. yüzyılda fotoğrafın icadı, teknoloji öncesi çağla günümüz arasında önemli bir ayırım çizgisi oluşturmuştur. Sanatsal üretim esnasında insanın doğayı taklit etme dürtülerinin yanında fotoğraf ve sinema teknolojisinin icat edilmesi ile görüntü ve sesin kaydedilmesi gibi olanaklar, seçenekler yeni bir heyecan yaratmıştır (Monaco, 2013: 72). 19. yüzyılda, fotoğrafçılık tekniği üzerinde çalışmalar yürüten mucitlerden her biri bu teknolojiye yönelik birtakım buluşlar elde etmişlerdi ve hareket eden görüntüleri bir perdeye yansıtmaya yönelik çabalar giderek yoğunlaşmıştı. ABD'de Edison, Fransa'da Lumière Kardeşler, Almanya'da Max Sladanowsky ve İngiltere'de de William Friese Greene vs. gibi kişilerin sinema sanatına dair çalışmaları bu endüstrinin oluşmasına ve büyümesine önayak olmuştur (Pearson, 2003: 30).

Kitlelere yönelik ilk gösterimin Lumière Kardeşler tarafından bir bebeğin ağlaması ve trenin hareketi gibi görüntüler içeren birkaç dakikalık filmin Paris Grand Cafe'de (ücretli) yapılması olayı, yeni görsel iletişim teknolojisi sinemanın icadından çok kısa bir süre sonra endüstrileşmesine ve ticari bir eğlence sektörü olma yolunda hızlı bir dönüşüme girmesinin bilinen ilk adımı olmuştur. Başlangıçta yeni sanatsal bir icat olarak görülen sinema kısa süre sonra panayır eğlencelerinde, gezici filmlerle yoluna devam etmiştir. Bu yeni teknolojiye yatırım yapan işletmeciler ta başlangıçtan itibaren sinemayı para kazanılabilecek bir sektör olarak görmüşlerdir. İlk filmler; Fabrikadan Çıkan İşçiler, Trenin İstasyona Girişi, Bahçe Sulayan Bahçıvan vb. günlük hayattan kısa belgesellerden oluşmaktaydı. Fotoğraf tekniği üzerindeki çalışmaların, ilerlemelerin bir devamı olarak icat edilen sinematograf aygıtı, bulunuşunun hemen ertesinde özellikle Batı Avrupa ve ABD'de kitlelerin ilgisini çekmeyi başarmıştır. Kent hayatının

vazgeçilmez bir eğlence aracına dönüşen sinema; diğer sanayi dallarında olduğu gibi prodüksiyon, dağıtım, ulaşım, pazarlama, yapım, gösterim, reklam, teknik ekipman ve araç-gereç, oyuncu kadrosu vs. gibi birçok faktörün bir araya gelmesi, ulusal ve uluslararası boyutuyla icadından yaklaşık bir çeyrek yüzyıl sonra artık devasa bir endüstriye dönüşme seviyesine ulaşmıştır.

Abisel'e göre sinema endüstrisi denildiğinde; ham filmden kamera merceğine, baskı işlemlerinde kullanılan kimyasallara, aydınlatma ve ses cihazlarından, her türlü araç gereç, insan emeği ve büyük stüdyolar içinde üretilen devasa bir ağ, bir zincir aklımıza gelmektedir. Bu ağ sistemi içerisinde üretilenler satılır, filmlerini gösterecek salon zincirleri kurulur, reklam vs. gibi yan birimler oluşturulur, büyük finans ve endüstri kuruluşlarıyla iş birliğine gidilir. Sürekli büyüme temelinde hareket edilerek diğer ülkelerin iç pazarları ele geçirilmeye çalışılır. Büyük şirketlerin ve tekellerin çıkarlarıyla uyumlu filmler üretilir, dış Pazar işlevleri genişletilerek uluslararası arenada güçlü bir silaha dönüştürülür (1994: 29). Hakan Erkılıç Türk Sinemasının Ekonomik Yapısı ve Bu Yapının Sinemamıza Etkileri adlı tezinde sinemanın endüstri olabilmesini için "İçinde yer aldığı kültürün, iktisadi yapının ve toplumun özelliklerine bağlı olduğu kadar, ekonomik olanaklarını ve dinamiklerini geliştirip yapılandırabilmesine bağlı" olduğunu ve bu endüstrisinin "yapım-dağıtım-gösterim yapılanmasını tarihsel bir süreç içinde tamamlamış olduğunu ve ekonomik bir sektör olarak oluşumunun ise 1895-1910 yılları arasında gerçekleşmiş" olduğunu belirtir (Erkılıç, 2003: 2). Sinemada endüstrileşmeyi 1897 yılında bu alana bir milyon franklık sermaye yatırımıyla Fransızlar (E.Pathe) gerçekleştirmiştir. Pathe'den sonra ikinci bir şirket olan Gaumont (1908) adlı şirketin yapılanmasında Fransız bankası ve Amerikan elektrik şirketi bulunmaktadır. 1896 yılında Amerika'da kurulan Edison Film'i Morgan Bank ve General Electric gibi büyük şirketler desteklemiştir. 1909 yılına gelindiğinde ise sinema sektörünün büyük şirketleri birlikte hareket ederek MPPC'yi kurmuşlardır. 1914-1929 yıllarında da Hollywood yapılanması gerçekleşmiştir ve Hollywood'u ise New Yorklu bankalar desteklemiştir. Hollywood kendi içindeki yapılanma ve üretim tarzıyla dünyaya sinema ve kültür endüstrisinin tek egemeni konumuna ulaşmıştır. 90'lı yıllar baz alındığında sinema endüstrisi ABD'nin üçüncü büyük ihracat alanı durumundadır (Erkılıç, 2003: 2-3).

4.1. Sinema ve Tüketim İlişkisi

Bugün dünyanın en ücra köşesindeki sinema salonlarında bile Hollywood'a rastlamak mümkündür. Hollywood günümüzde de kültür endüstrisinin (sinema filmleri, müzik ürünleri, dijital teknoloji ürünleri, popüler kültür kahramanları ve ürünleri, fotoğrafçılık, reklamcılık, televizyon, her türlü yayımcılık faaliyetler vs. gibi) en önemli üreticisi ve egemeni konumundadır. Bugün Hollywood üzerinden dünyaya biçim verilmektedir.

Hollywood filmleri aracılığıyla insanlara Amerikan emperyalizminin kültür ürünleri, yaşam tarzı dayatılmaktadır. Hollywood filmlerinin gösterildiği ülkelerde Amerikan kültür ürünlerinin tüketimi aşılanmaktadır. "New York'taki bir tüketici nasıl Nike giyip, Cola içip, M. Jackson ya da Madonna dinleyip, hamburger yiyorsa, Londra'daki, Paris'teki İstanbul'daki ve hatta Moskova'daki tüketici de benzer tüketim" davranışlarında bulunmaktadır (Odabaşı, 2009: 54). Hollywood, Amerikan mallarının ve ideolojisinin dünyaya pazarlanmasında en önemli işlevi gören kurumlardandır. Arkasında büyük sermayeler, medya tekelleri ve finans kuruluşları bulunmaktadır. Dolayısıyla bugün dünyanın birçok yerinde kullanılan medya teknolojileri, yeni medya ve görsel kültür teknolojilerinin büyük çoğunluğu Amerikan menşelidir. Sinema bütün bunların öncülüğü görevini üstlenmiştir.

Yaşadığımız çağda bilgiye ulaşmak bir cep telefonunu elinize almanız, televizyon kanalının kumandasına dokunmanız ve bir bilgisayarın açma düğmesine basmanız kadar kolaylaşmıştır. "Teknolojinin gelişmesi ile birlikte kitle iletişim araçları da gelişmiş ve paralel şekilde toplum hayatında çok daha önemli bir yere sahip olmuştur. Günümüz tüketim toplumunun olmazsa olmazı haline gelen bu araçlar tüketim edimini de dönüşüme uğratmıştır" (Kınay: 2014: 93). Bu bağlamda görsel medya teknolojilerinin ve televizyonun önlenemez şekilde yükselişi sürmektedir. Bilgi bütün insanlar tarafından ulaşılır duruma gelmiştir. Bununla birlikte görsel iletişim araçları ve yeni medya teknolojisinin toplum üzerindeki etkileri daha da artmıştır. Medya organları (sinema filmleri, TV programları, reklamlar, yeni medya teknolojisi, internet vs. gibi) manipülatif operasyonlarla bireyleri ve toplumları, bireyleri sürekli tüketime özendirmektedir. Bunun neticesinde "Ne kadar tüketirseniz o kadar mutlu olursunuz," algısı yaratılmış ve toplumlar birer tüketim canavarına dönüştürülmüştür. Bireyler her yerde görsel medya ürünleri ve görsel kültür ürünlerinin kuşatması altındadır. İnsanlar öz değerlerine, kültürlerine, geleneklerine, insani ilişkilere, ailesine kısaca toplumuna yabancılaşmışlardır. Birçok sosyal ve ideolojik konularda ayrıştırılmış insan toplulukları tüketim amaçlı faaliyetlerde, tüketme ortamlarında bir araya gelebilmektedir. "Tüketim ve tüketimcilik yeni dünyanın bir ideolojisidir ve daha fazla tüketim, daha fazla üretim ve dolayısıyla daha fazla refah demektir" (Odabaşı, 2009: 18). Bireyler günlük hayat içinde farklı gözükmek ve prestij sahibi olabilmek için sürekli yeni nesnelere ihtiyaç duyar hale getirilmişlerdir. Bu çerçevede bireylere sürekli birtakım nesnelerin tüketilmesi gerektiği önerilmekte, hatta çeşitli yöntemlerle bu fikirler dikte edilmektedir. Bu nesneler adeta kişisel imaj ve statünün belirtisi olarak sunulmaktadır. Sahip olunan, tüketilen mallarla/nesnelerle mutluluğu, başarıyı yakalayabilecekleri ve toplumda prestijli olabilecekleri söylenmektedir. Bütün bu manipülasyonlar ise daha çok görsel medyanın basılı ve işitsel organları ve teknolojisi kullanılarak yapılmaktadır. Bu bağlamda görsel medyanın toplum üzerindeki en etkili kitle

iletişim aracı sinema endüstrisidir, sinema filmleridir. "Film içerisinde izleyiciye bilinçli ya da bilinçdışı olarak aktarılan tüketim mesajları, sinema sektörü tarafından da benimsenerek özellikle geniş izleyici kitlesi tarafından beklenen filmlerde pek çok şekilde işlenmektedir" (Kınay: 2014: 93). Örneğin Hollywood fillerindeki yıldız oyuncular adeta birer pazarlama elçisi işlevi görmektedirler. Popüler kültürün büyük parçası olan Hollywood film yıldızları hem yaşam tarzları hem giyim kuşamları ve hem de görünümleri ile kitlelere birer model olma işlevi üstlenmişlerdir. Onlar aracılığıyla toplumdaki bireylerin nasıl yaşaması, giyinmesi, görünmesi gerektiği ve neyi tüketmesi gerektiği söylenmektedir. Film yıldızlarıyla özdeşleştirilmiş her türlü ürün kitlelerin tüketimine sunulmaktadır, kitleler ise bu ürünleri hızla tüketmektedir. Bunun yanında bir de televizyonlarda çocuklar için gösterilen çizgi film karakterleri ile animasyon film karakterlerini içeren her türlü malzeme, oyuncak, giyim kuşam ve yeme içme ürünleri çokça tüketilmektedir. Dolayısıyla gülük hayat popüler görsel iletişim kültür kahramanlarının, bu kültür üreticilerinin kuşatması altındadır. Sinema bu kuşatmanın en önemli kitle iletişim aracıdır. Sinema yirminci yüzyılın ve artık iyice alışılan yirmi birinci yüzyılın kültürel yaşamında egemen olan endüstriyel üretim yapısının ve sanat biçimlerinin en etkili aracıdır. Sinema sanat olmanın ötesinde tüketimi tetikleyen, destekleyen, meşrulaştıran, özendiren büyük bir pazara dönüşmüştür.

Tüketime yönelik birkaç örnek vermek gerekirse: A Streetcar Named Desire (1951) filminde M. Brando'nun t-shirtle gözükmesi t-shirt satışlarının ciddi oranda yükselmesine; Rebel Without A Çause (1955) filminde Ace Comb markalı bir tarakla saçlarını taraması ürünün satış patlaması yapmasına; Matrix (1999) filminin gösterimi sonrası siyah deri ceket satışlarının yükselmesine ve moda olmasına; Tom Cruise'lu Top Gun (1986) filmi sonrası Ray-Ban gözlük kullanımın artmasına neden olmuştur. James Bond seri filmlerinde otomobilden saate, içilen içkiden kalınan otele kadar her şey kitleleri tüketime özendirme amaçlıdır. Sex And The City adlı film serisi yine kadınları tüketim çılgınlığına davet etmektedir. The Chronicles of Narnia: The Lion, The Witch and The Wardrobe (2005) filmi de çocuk karakterin en sevdiği şeyin lokum olarak izleyiciye gösterilmesi sonrası İngiltere'de lokum satışların %200 gibi ciddi oranda artmıştır. İngiltere'de yapılan bir araştırmada The Lord Of The Rings (2001) film serileri sonrası insanlar genellikle tatil tercihlerini Yeni Zelanda'da geçirmek yönünde yapmış oldukları tespit edilmiştir. Fransa'da geçen The Da Vinci Code filmi ile filmin geçtiği mekânlara ilgi artmış ve buna yönelik turlar organize edilmiştir. Braveheart (1995) filmi sonrası İskoçya'ya, Brad Pitt'in başrol oyuncusu olduğu "Tibet'te Yedi Yıl" filmi sonrası Tibet'te, Harry Potter ise İngiltere'ye ilgi artmış ve buraları kitlelerde birer arzu merkezi haline getirmiştir (Ongan, 2014: 59-60).

Sonuç

İnsan toplulukları geçmişten bugüne uzanan süreçte, tarihin farklı evrelerinde kimi zaman geç kimi zamansa çok daha kısa sürelerde ileriye yönelik toplumsal-kültürel, bilimsel, felsefi, iktisadi, teknik ve sanatsal değişim-dönüşüm geçirdiler. Günümüz modern toplumları, sürekli toplumsal kalkınmanın bir sonucu olarak, beraberinde yığın olarak tarif edilen tüketime dayalı kitleler yarattı. Frankfurt Okulu'ndan Adorno ve Horkheimer kültür endüstrisi kavramıyla kapitalizmin yarattığı, sunduğu kitle kültürünü eleştirmiş, bunun gerçek olmadığını ve sahte olduğunu dile getirmişlerdir. Kitlelerin, toplumsal yığınların tüketime özendirilmesi ise medya organları, basın yayım teknolojisinin gelişimi ile daha da mümkün hale getirildi. Bugün yaşadığımız dünyaya görselliğe dayalı bir medya kültür anlayışı hâkimdir. Görsel medya kültürünün başlangıç noktasını mağara duvarlarına çizilen birtakım resimlere, işaretlere kadar götürmek mümkündür. İnsanoğlu tarihin farklı evrelerinden geçerek günümüze kadar gelinen süreçte sürekli ileriye doğru bir atılım çabasına girmiştir. Bu çaba günümüzde de farklı boyutlarda devam etmektedir. Görsel medya araçları; kitleleri, grupları, bireyleri kolayca etkisi altına almakta ve manipüle etmektedir. Görsel medya ürünleri kültürel anlamda hayatın her alanını işgal etmiş durumdadır. İnsanlar televizyonda, reklamlarda, sinemada, internette, dijital medyada gördüklerine, duyduklarına ve öğrendiklerine göre hayatlarına yön vermektedirler.

Bir görsel medya organı olan sinema, var oluşundan beri kitlelerin ilgisini canlı tutmayı başarmış kitle iletişim aracıdır. Geçmişte olduğu gibi bugünde uluslararası düzeyde, kitlesel anlamda tüketime dayalı en önemli film merkezi olan Hollywood, ürettiği filmler üzerinden dünyaya biçim vermeye devam etmektedir. Hollywood, ürettiği filmler aracılığıyla insanları Amerikan emperyalizminin kültür ürünlerini tüketmeye teşvik etmektedir. Hollywood filmleri Amerikan mallarının, ideolojisinin dünyaya pazarlanmasında en önemli işlevi gören medya iletişim araçlarıdır. Arkasında büyük sermaye grupları, medya tekelleri ve finans kuruluşları bulunmaktadır. Sinema filmlerinin popülerliği ve etki alanı her geçen gün daha da artmaktadır. Bugünkü yeni medya kültürel yapısı içinde sinema filmlerine ulaşmak daha kolay hale gelmiştir. Artık yeni çekilmiş bir filmi daha herhangi bir ülkede vizyona girmeden internet üzerinden tüketmek mümkün hale gelmiştir. Dolayısıyla tüketimin meşrulaştırıldığı bir dünyada büyük medya sermayedarlarının prodüksiyon firmaları, her türlü tüketimi meşrulaştıran filmler üretmektedir. Günümüzde, toplum ise bu tüketime dayalı mesajlarla yüklü filmlerin yoğun kuşatması altındadır.

Kaynakça

Abisel, N. (1994), *Türk Sineması Üzerine Yazılar,* Ankara: İmge Kitabevi.

Adorno, T.W., Horkheımer, M. (2010), *Aydınlanmanın Diyalektiği,* (N. Ülner ve E. Öztarhan Karadoğan, Çev.) İstanbul: Kabalcı.

Alper, K., Aytan, N., Ünlü, S. (2015), Görsel medya çağında çocukların video oyun bağımlılıkları. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi (Journal of Research in Education and Teaching)*, Sayı: 4 (1), s. 98-106.

Craın, D. (2010), *Moda ve Gündemleri,* (O. Çelik, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Dönmezer, S. (1999), *Toplumbilim*, İstanbul: Beta Yayınları.

Erdoğan, İ. (1999), Popüler Kültür: Kültür Alanında Egemenlik ve Mücadele, *Popüler Kültür ve İktidar* s. 18-52, Ankara: Vadi Yayınları.

Erkılıç, H. (2003), Türk Sinemasının Ekonomik Yapısı Ve Bu Yapının Sinemamıza Etkileri, (Yayınlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.

Geçgil, A. (2005), Medya Piyasalarında Hukuki Düzenlemeler ve Rekabet Hukuku Uygulamaları, Ankara: Rekabet Kurumu.

Güvenç, B. (1999), *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Karagöz, İ. (2016). Görsel Sanatlar Dersi Alan Öğrencilerin Görsel Kültür Okumalarıyla Toplumsal Cinsiyet Algılarının Belirlenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.

Kayıkçı, M. (?). Adorno'nun Kültür Endüstrisi Kavramı Üzerine, https://eskibirdefter.wordpress.com/konusankitap/kultur-endustrisi-kultur-yonetimi/, E. T.: 12 Haziran 2018

Kınay, Ö. (2014), Tüketim Olgusunun Sinemada Kullanımı: Fight Club Filminin İncelenmesi, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication,* Sayı: 4 (2), 92-104.

Monaco, J. (2013*). Bir Film Nasıl Okunur?* (E. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Odabaşı, Y. (2009). Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Ongan, A. (2014), Tüketim Kültürünün Yeniden Üretimi: Hollywood Sinema Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Maltepe Üniversitesi, İstanbul.

Ong, J. W. (1995), *Sözlü ve Yazılı Kültür*, (S. Postacıoğlu Banon, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Parsa, F. A. (2004), İmgenin gücü ve görsel kültürün yükselişi, https://www.researchgate.net/publication/308785296_Imgenin_Gucu_ve_Gorsel_Kulturun_Yukselisi, E. T.: 19.10.2018.

Pearson, R. (2003), Sinemanın İlk Dönemi, (A. Fethi, Çev.), *Dünya Sinema Tarihi* (G. Nowell-Smith, Ed.), s. 30-41, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Gasset, Y. O. (1998), *Tarihsel Bunalım ve İnsan*, (N. Gül Işık, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

Malınowski, B. (1990), *İnsan ve Kültür*, (M. Fatih Gümüs, Çev.). Ankara: V Yayınları.

Schiller, İ. H. (1989), *Culture, inc.: the corporate takeover of public expression*, New York and Oxford: Oxford University Press.

Şişman, M. (2002), *Örgütler ve Kültürler*, Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Uçar, F. T. (2004), *Görsel İletişim ve Grafik Tasarımı*, İstanbul: İnkılap Yayıncılık.

Yamaner, Ş. (1998), *Atatürk Öncesinde ve Sonrası Kültürel Değişim,* İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Yaylagül, L. (2010), *Kitle İletişim Kuramları,* Ankara: Dipnot Yayınları.

Yakın, M. (2006), *Bilgi İletişim Teknolojileri ve Medya,* İstanbul: Nabel Yayıncılık.

Yengin, H. (1994), *Ekranın Büyüsü: Batıda Değişen Televizyon Yayıncılığın Boyutları ve Türkiye'de Özel Televizyonlar*, İstanbul: Der Yayınevi.

Yıldırım, H. (2011), Uygarlık, kültür ve insanlık, https://evrimteorisionline.com/2011/01/08/uygarlik-kultur-ve-insanlik-halit-yildirim/, E. T.: 12.11.2017.

Yüksel, A. H., Künüçen, H., Demiray, E. (2006), *Genel İletişim,* Ankara: Pegem A yayınları.

Williams, R. (1993), *Kültür,* (S. Aydın, Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.

1913-1914 YILLARINDA İZMİR'DE KOLERA* /

Simge SARÇIN - Ertan GÖKMEN

(Manisa Celal Bayar Üniversitesi - Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Giriş

Geçmişten günümüze kadar toplumu etkisi altına alan salgın hastalıkların demografik, sosyal ve ekonomik sonuçları olmuştur. İnsanlık birçok modern çalışmaya rağmen bugün bile salgın hastalıklarla hala baş etmeye çalışmaktadır (Başoğlu vd. 2015: 7). Dünyanın her yerinde etkisini gösteren ve büyük tahribata sebep olan salgın hastalıklar Osmanlı Devleti topraklarında da görülmüştür. XIX. ve XX. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde görülen salgın hastalıkların başında veba, kolera ve tifüs gelmekte idi (Macar, 2002: 7). Bunlar dışında sıtma, frengi, verem, trahom, tifüs, kuduz, çiçek, tifo, cüzam, hummairacia, basilli dizanteri ve amipli dizanteri Osmanlı topraklarında görülen salgın hastalıklardandı. Salgın hastalıklar devletin ekonomik yapısına ciddi sıkıntılar vererek tarımın ve ticari hayatının duraklamasına, kıtlığa, nüfusunun azalmasına yol açmıştır (Hot, 2015: 115-146).

Çalışma konusu olan kolera; bulaşıcı, salgın ve öldürücü olan şiddetli ishal ve kusma gibi belirtilerle ortaya çıkan bir hastalıktır (TDK, 2011: 1463). Kirli su kullanımı, yiyeceğin temiz olmaması ve pis bir şeye temas ile hastalık başkasına bulaşabilmektedir (Ayar, 2015: 79). Bunların yanı sıra kolera mikrobu taşıyan kişilerle temas etmek, onların eşyalarını kullanmak hatta hastalarla aynı mahallede yaşamak bile mikrobun bulaşmasına yol açabilmektedir. Bu sebeple temizliğe dikkat etmek ve mikrobu taşıyan kişilerle aynı ortamda bulunmamak son derece önemlidir. Kolera mikrobunu alan kişiler bazen hastalığa yakalanmayabilir. Mikrop kişinin bağırsaklarına yerleşip hasta etmeden de orada kalabilmektedir. Mikrop tüm vücuda yayıldığı takdirde kişiyi hasta etmektedir. Kolera XIX. yüzyıl başlarına kadar Ganj Nehri kıyılarında özellikle Bangladeş Eyaleti'nde varlığını sürdürürken bu yüzyılın ilk çeyreğinde Hindistan'ın dışına çıkarak salgınlar meydana getirmiştir (Yıldırım, 1985: 1326). Avrupa'ya; Afganistan, İran, Hindistan'ın kuzeyi, Orta Asya ve Rusya koleranın karayolu ile; Kızıldeniz kıyıları, Mısır ve Akdeniz ise koleranın denizyolu ile yayılma yollarındandır. Bunların dışında Basra Körfezi de hastalığın Av-

---

* Bu çalışma, Simge Sarçın tarafından Prof. Dr. Ertan Gökmen danışmanlığında hazırlanan ve 2018 yılında kabul edilen "1913-1914 Yıllarında Ahenk ve Köylü Gazetelerinde İzmir Merkezin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yapısı" isimli yüksek lisans tezine dayalı olarak hazırlanmıştır. Simge Sarçın, *1913-1914 Yıllarında Ahenk ve Köylü Gazetelerinde İzmir Merkezin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2018.

rupa'ya giriş yollarından olmuştur. XIX. ve XX. yüzyıllarda kolera mikrobu Avrupa topraklarından Osmanlı Devleti'ne Basra ve Cidde İskeleleri vasıtasıyla, Irak ve İran üzerinden ve Mısır'dan vapurlarla Suriye, Antalya ve İzmir sahillerine ulaşmıştır. İskenderiye'de yılın büyük kısmında ve özellikle hac zamanlarında kolera görülmüştür. Kolera, Osmanlı Devlet'i topraklarında ilk kez 1822 yılında Anadolu ve Akdeniz kıyılarında görülmüştür (Ayar, 2015: 83). Diyarbakır, Halep ve Urfa' da 1823'te; ilk kez 1831'de İstanbul'da; Muş, Halep, Hicaz, Erzurum, Kars, Trabzon ve İstanbul'da 1847'de; Bağdat, Trablusgarp ve Tunus'ta 1850'de; Basra ve Vidin'de 1851'de; ve İstanbul'da tekrar 1854 yılında görülmüştür. Salgınların içerisinde en etkili ve büyük olanı 1865 yılında Hicaz'da görülmüştür. Görülen bu kolera salgınına Hintli hacılar neden olmuşlardır. Hicaz'da yaşanan bu salgın daha sonra İstanbul'a sıçramış ve binlerce kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Hicaz ve İstanbul'da görülen 1865 salgını İzmir, İzmit, Çanakkale, Filibe, Trabzon, Tekirdağ, Mardin, Tarsus, Adana, Beyrut, Şam, Yafa, Kudüs ve Nablus gibi yerlerde de etkili olmuştur. 1881 ve 1882 yıllarındaki hac zamanlarında Aden'de başlayan kolera salgını Hicaz'a ulaşmıştır. Mısır'da, İskenderiye'de, İzmir'de, Dimyat'ta ve Beyrut'ta 1883'te kolera salgını görülmüştür. Başkent İstanbul'da 1893-1894-1895 yıllarında kolera salgınları yaşanmıştır (Ayar, 2015: 83-94). Yukarıda farklı tarihlere ait kolera salgını vakaları Osmanlı'nın farklı şehirlerinde bu salgının yaşandığını göstermektedir.

1.Kolera'nın İzmir'e Geliş Yolları

İzmir şehrinde kolera salgınları ilk olarak 1831 yılında meydana gelmiştir. Görülen bu salgının ardından; 1848, 1854, 1871, 1872, 1890, 1893, 1894, 1895, 1896, 1910, 1912, 1913, 1916 ve 1918 yıllarında da şehir kolera felaketiyle karşı karşıya kalmıştır (Karayaman, 2008: 184).

İzmir'de kolera salgınlarının görülmesinin farklı sebepleri vardı. Bu sebepler arasında; şehrin gerektiği kadar temiz olmaması, kanalizasyon sisteminin yetersizliği, yeterli miktarda temiz içme suyunun temin edilememesi, İzmir'in liman kenti olması bulunmaktadır. Yukarıda zikredilen nedenler koleranın İzmir'de tetikleyicisi olmuştur (Karayaman, 2008: 202). Ahenk gazetesinin 1913-1914 yıllarına ait nüshalarında kolera ile ilgili birçok habere rastlanmaktadır. Gazetede bu konu hakkında yer alan farklı nitelikteki haberler ayrı başlıklar halinde bu çalışmada ele alınmıştır.

Şehirde koleranın görülmesinin sebeplerine dair gazetelerde bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilere göre pasaport ve gümrük işleriyle uğraşan kişilerde bu hastalığın görüldüğü ve şehre hastalığın dışarıdan geldiği belirtilmektedir (Ahenk Gazetesi, 6 Ağustos 1913: 2) Gazetede yer alan farklı bir habere göre ise hastalığın şehre Selanik, Pire ve Girit'ten muhacirler vasıtası ile geldiği ve bu muhacirlerin şehirde hastalığı arttırdığından söz edilmektedir. Haberin devamında ise muhacirleri taşıyan bu gemilerin İzmir'e

kabul edilişleri sırasında Urla'da bulunan tahaffuzhanede on gün süre ile bekletildiği yazmaktadır. Karantina uygulaması Selanik'ten İzmir'e gelen mallar için de uygulanmaktadır. Bu durum koleranın İzmir'in ticari hayatına da etki ettiğini göstermektedir (Ahenk Gazetesi, 8 Eyül 1913: 2). Koleranın İzmir'e muhacirlerle gelmesi hastalığın dış sebebi; temiz olmayan şehir suları ise iç sebebi olarak gösterilmektedir (Ayar, 2015: 106). Sıhhiye Komisyonu, kolera mikrobunun yayılmasında kirli suları önemli neden olarak görmüş ve bu konuda çeşitli önlemler almıştır. Bu önlemlere çalışmanın "İzmir Suları ve Kolera" başlığında değinilmiştir.

2. Kolerayla Mücadele Yöntemleri

İzmir'de XIX. yüzyılda başlayıp ve XX. yüzyılda da etkisini sürdüren kolera felaketini önlemek için birçok mücadele yöntemi uygulanmıştır. Alınan bu önlemler çok çeşitli olup 1913-1914 yıllarına ait Ahenk gazetesinde bu hususa dair sıkça haberlere rastlanmaktadır.

Karantina usulü İzmir'de kolera ile mücadelede uygulanan önemli yöntemlerdendir. Karantina; bulaşıcı ve salgın hastalıkların görüldüğü ülkelerden gelen yolcular için, gitmek istedikleri ülkelerin halkıyla temas etmeden önce belirli bir süre bir yerde veya bulundukları gemide yapılan tüm sağlık önlemlerine verilen addır. Ciddi olarak ilk karantina uygulaması II. Mahmut döneminde başlamıştır. Karantina şeriata uygun görülüp fetva alındıktan sonra İstanbul'da Karantina Meclisi kurulmuştur. Hariciye Nezareti'ne bağlı olan Yüksek Karantina Meclisi'nin başkanı da Hariciye Nazırı olmuştur (Yıldırım, 1985: 1322-1323). İzmir'de 1840 yıllarında günümüzdeki Mithat Paşa Sanat Enstitüsü yanındaki binada karantina idaresi kurulmuştur. İlk zamanlarda karantina idaresi tam olarak başarı sağlayamamış fakat yüzyılın sonlarına doğru hastalıkları önleyebilmiştir (Baykara, 2001: 111). Karantina uygulaması İzmir'de koleranın yapılan yolculuklar vasıtasıyla yayılmasını önlemek amacıyla başlatılmıştır. Bu doğrultuda yolcular 48 saat karantinada bekletilip ciddi bir muayeneye tabi tutulmuşlardır (Ahenk, 24 Ağustos 1913: 2). Bu uygulama için bir bina mevcut olmayıp bu muayenelerin çadırlarda yapıldığı gazete haberlerinden anlaşılmaktadır (Ahenk Gazetesi, 24 Ağustos 1913: 2). Yolcular kadar gemileri kullanan makinistler de şüpheli görüldüklerinden kontrol ediliyorlardı Ahenk Gazetesi, 24 Ağustos 1913: 2). İlgili kişilerin karantinada muayeneleri yapıldıktan sonra bulaşıcı hastalıkları görülmezse yolculuklarına devam etmelerine izin veriliyordu (Ahenk Gazetesi, 8 Ekim 1913: 2). Koleranın İzmir'de şiddetini arttırdığı zamanlarda şehir dışına çıkacak kişilerden sağlıklı olduklarına dair "sıhhiye ilmühaberi" almaları mecburiyeti getirilmiştir. Yolculuk yapacak kişiler ancak bu belge ile bilet alabiliyorlardı. Bunun için yolcuların 24 saat evvel Sıhhiye Dairesi'ne, pasaport ya da karakollara müracaat etmeleri ve eşyalarını da istasyonlardaki sağlık memurlarına teslim

ettikten sonra dezenfekte ettirmeleri gerekiyordu. Ancak bu uygulama koleranın hafiflemesiyle kaldırılmış ancak karantina uygulamasına devam edilmiştir (Ahenk Gazetesi, 8 Ekim 1913: 2).

2.1. Kolerayla Mücadelede Sıhhiye Dairesinin Aldığı Karar ve Tedbirler

Sıhhiye Dairesi, karantina uygulaması dışında kolerayla mücadelede zaman zaman yeni kararlar ve tedbirler almakta idi. Bunlar Ahenk gazetesi haberlerinde yer almış ve halk bu haberler yolu ile bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Sıhhiye Dairesi'nin kolerayla mücadele için aldığı bu kararlar ve tedbirler aşağıdaki gibidir:

▪ Pasaport ve kordon civarındaki bütün devlet daireleri dezenfekte edilmelidir.

▪ Kemeraltında kolera mikrobu bulunduğu tespit edilen hanın yıkılması gerekmektedir.

▪ Pasaport ve gümrükte çalışan kişilerin kayıkları dezenfekte edilmelidir (Ahenk Gazetesi, 6 Ağustos 1913: 2).

▪ Çöplerini ve pisliklerini dışarıya atanlar cezalandırılmalıdır.

▪ Yaş meyve ve sebzeler toprakta üstü açık bırakılmamalıdır.

▪ Meyve küfeleri örtülmelidir.

▪ Kahvehanelerde kaynatılmış su kullanılmalıdır.

▪ Kolera mıntıkalarının büyüklüğü arttırılmalıdır.

▪ Doktor sayısı çoğaltılmalıdır (Ahenk Gazetesi, 7 Ağustos 1913: 2).

▪ Yağ, süt, ham ve çürük meyvenin bir yerden başka bir yere taşınması yasaklanmalıdır.

▪ Yatak, yorgan, yastık ve elbise gibi kişisel eşyalar kaynatılmalıdır.

▪ Kirli kap kacak gibi eşyaların bir yerden başka bir yere taşınması yasaklanmalıdır (Ahenk Gazetesi, 15 Ağustos 1913: 2).

▪ Tramvaylar, limana gelen kayık ve sandallar, gümrük binaları dezenfekte edilmelidir.

▪ Kullanılan sular analiz edilmelidir.

▪ Balık, meze ve midye gibi tehlikeli sayılan yiyeceklere dikkat edilmelidir (Ahenk Gazetesi, 21 Ağustos 1913: s. 2).

▪ Mikroplu yerlere kireç dökülebilmesi için kireç kolay elde edilebilir hale getirilmelidir.

▪ Mahallelere üstü kapaklı olan çöp kutuları konulmalıdır.

▪ Şehirdeki mevcut olan 25 dezenfekte aracına 25 tane daha ilave edilmelidir.

▪ Elemanlardan bir kısmı umumi ilaçlamada, bir kısmı da vakaların çıktığı yerde istihdam edilmelidir.

▪ Şehir içerisindeki hizmet veren araçların oturma yerlerindeki bez kumaşlar kolay temizlenebilen maddelerle kaplanmalıdır.

▪ Çöpleri toplayan temizlik görevlilerinin sayısı arttırılmalıdır.

▪ Belediye, sokakları temizlese dahi her hane sahibi kendi evinin önünü temizlemelidir.

▪ Temizlik görevlileri ile sağlık çalışanlarının maaşları günü gününe ödenmelidir (Ahenk Gazetesi, 31 Ağustos 1913: 2).

2.2. Ahenk Gazetesi Köşe Yazılarında Kolerayla Mücadeleye Dair Bilgiler

Ahenk gazetesinin başyazarı Şinasi; zaman zaman kolerayla mücadeleye dair gazetenin ilk sayfasında köşe yazıları yazmıştır. Şinasi köşe yazılarının birinde; hastalığa karşı hükümetin maddi ve manevi desteğinin yanında, halkın da bu konuda sorumluluklarının bulunduğundan söz etmektedir. Şinasi'ye göre halk; fenni olarak alınan tedbirlere karşı duyarlı olmalı, kişisel bakımlarına ve evlerinin temizliğine dikkat etmelidir. Kolerayla mücadeleye dikkat etmeyen kişilerin cezalandırılması gerektiğini de belirtmektedir. Şinasi konuyla ilgili başka bir köşe yazısında ise; koleranın meyvelerin toplanması, işlenmesi ve nakledilmesi sırasında ortaya çıktığından iktisadi hayatı sekteye uğrattığını yazmaktadır. Belediyenin bu zamanlarda asıl görevinin temizlik olması gerektiğini kaldırım gibi lüzumsuz işlerle uğraşmaması gerektiğini ifade etmektedir (Ahenk Gazetesi, 3 Ağustos 1913: 1). Şinasi bu yazıları ile hastalıkla mücadelede halkın bilinçlenmesine bir nebze de olsa katkı sağlamayı amaçlamıştır.

2.3. Kolera Mıntıkalarının Oluşturulması

Kolera felaketiyle etkin mücadele yöntemlerinden bir diğeri şehrin mıntıkalara ayrılmasıdır. Bu yöntemle koleranın görüldüğü bölgeler denetim altında tutulmuş, hastalığın başka yerlere yayılması önlenmeye çalışılmıştır. İzmir şehrinde kolera salgınının görülmesiyle şehir kolera mıntıkalarına ayrılmıştır. Kolera mıntıkalarına doktor ve sıhhiye memurları tayin edilmiştir (Ahenk Gazetesi, 6 ağustos 1913, s. 2). Oluşturulan bu mıntıkalar sekiz adet olup bunların nereleri kapsadığı gazetede belirtildiği şekilde aşağıda gösterilmiştir.

Birinci Mıntıka: Kışla ve hapishane-i umumi dâhil olup, hastane önünden Arap Fırını Caddesi'ni takiben doğruca Civacı Hamam Sokağı'ndan Osmanlı Mescidi Caddesi'nden Mezarlık Başı, Eski

Mahkeme önünden, Sulu Hanı Sokağı'ndan, Odun Pazarı'ndan, Balık Pazarı Hamamı önünden Saman İskelesi, Birinci Kordon'dan Kışla ve Hükümet Caddesi daima sol ciheti takiben dâhil-i dairedir.

İkinci Mıntıka: Cami-i Sadullah Efendi Sokağı'ndan, Mezarlık Başı'nın Sulu Hanı Sokağı'ndan, Odun Pazarı, Saman İskelesi, Birinci Kordon'dan doğruca Rum Espatalyası önünden Meyhane boğazının eski karakol önünden doğruca Bölükbaşı ve Ayapiraşkoy Sokağı'ndan Hacı Sadullah Efendi Sokağı'na kadar daima sağ ciheti takiben dâhil-i dairedir.

*Üçüncü Mıntıka:*Yıkık Minare karşısındaki Saçmacı Hamamı Sokağı'ndan Hacı Sadullah Efendi, Mezarlık Başı, Irgat Pazarı'ndan Yıkık Minareye kadar sol ciheti takiben dâhil-i dairedir.

Dördüncü Mıntıka: Âhenk Matbaası önünden Halil Rıfat Paşa Caddesi'ni, Mısırlı Caddesi'ni, Kara Fatma, Yüzika?, Profitalya? dâhil olduğu halde Kemer Köprüsü daima sol ciheti takip etmek üzere Çorak Kapı'dan, Tilkilik, Hatuniye karşısındaki Namazgah Sokağı'ndan Çivici Hamam Sokağı'ndan Arap Fırını Caddesi'nden hastane önüne kadar sol ciheti takiben dâhil-i dairedir.

Beşinci Mıntıka: Âhenk matbaası önünden Halil Rıfat Paşa Caddesi, Mısırlı Caddesi, Arap Hasan Çeşmesi mahallâtı dâhil olduğu halde Kokaryalı mıntıkası sahili beraber olarak caddeyi takiben Âhenk matbaası önüne kadar dâhil-i dairedir.

Altıncı Mıntıka: Berberaki'den? Galozu Sokağı'ndan Rum Espatalyası önünden daima sol ciheti takiben Küçük İmam Sokağı'ndan Şah'ın Hanı önünden Çalgıcıbaşı Caddesi Çay Köprü Sokağı'ndan Halil ve Mesudiye Caddeleri'ni takiben Punta Karakolu önünden Birinci Kordon banyolarından dâhil-i dairedir.

Yedinci Mıntıka: Çorak Kapı'dan daima sol ciheti takip etmek üzere Galinoz Türkoz Tepecik mahallâtı dâhil olduğu halde İstavroz nam mahalden Murtakiye'den Şeref Halı Fabrikası önünden Ağa Sokak ve Uzun Sokağın sol cihetini takiben Çay Köprü, Çalgıcıbaşı, Reşadiye, Basmahane Çorak Kapı dâhil-i dairedir.

Sekizinci Mıntıka: Uzun Sokağı ağzından Mesudiye Caddesi'ni takiben Punta Karakolu önünden sağ ciheti takiben Birinci Kordon Halkapınar Mersinli ciheti dâhil olduğu halde İstavroz'dan Şeref Halı Fabrikası önünden Ağaçlı Sokağı'ndan Uzun Sokak Çay Köprü dahil-i dairedir (Ahenk Gazetesi, 6 Ağustos 1913: 2) Oluşturulan bu kolera mıntıkaları ile şehirde daha etkin bir mücadelenin yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

2.4. İzmir Suları ve Kolera

Kirli su kaynakları, kolera mikrobunun yayılmasının başlıca sebeplerindendi. Bu açıdan kolerayla mücadelede şehrin su kaynaklarını

kontrol altında tutmak için ciddi çaba sarfedilmiştir (Ayar, 2015: 106). İncelenen yıllara ait Âhenk gazetesinde İzmir'in su kaynaklarının kontrolü ve ıslahı hakkında çeşitli haberlere rastlanmaktadır. Konuyla ilgili gazetede yer alan bir haber Halkapınar Suyu ile ilgilidir. Haberde bu suyun temiz ve kaliteli olduğu belirtilmekte fakat yine de bu suyun kaynatılarak kullanılması konusunda halk uyarılmaktadır (Âhenk Gazetesi, 3 Ağustos 1913: 2). Bunun yanı sıra hastalığın bozuk olan eski su kanallarıyla da yayıldığı düşünüldüğünden İzmir'in önemli su kaynaklarından olan Vezir ve Osman Ağa Suyu Sıhhiye Komisyonunca alınan bir kararla demir borular içine alınmaya çalışılmıştır. Bu uygulamayla Vezir ve Osman Ağa Suyu'nun hastalığa yol açması engellenmek istenmiştir (Âhenk Gazetesi, 3 Ağustos 1913: 2). Kolerayla mücadele hususunda denizde de kolera mikrobu bulunabileceği tartışılmış ve deniz suyu zaman zaman tahlile gönderilmiştir (Âhenk Gazetesi, 25 Ağustos 1913: 2). Alınan bu önlemlerle kolera mikrobunun İzmir sularında barınması ve yayılması engellenmeye çalışılmıştır.

2.5. Toplu Hizmet Mekânlarında Kolerayla Mücadele

Salgın ve bulaşıcı hastalıklar, kalabalık ortamlarda ve insanların birbiri ile etkileşiminin fazla olduğu yerlerde hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Hastalığın yayılmasını önlemek için mikropları barındıran ve hastalık kaynağı olabilecek yerlerin ortadan kaldırılması ve temizlenmesi büyük önem taşımaktadır.

İstanbul'da 1893 yılında kolera salgını meydana geldiği zamanlarda dezenfeksiyon işlemlerinin gerçekleştirildiği *tebhirhaneler* kurulmuştur. Bunlar Tophane Pazarkapısı'nda, Üsküdar Açıktürbe'de ve Gedikpaşada'da Şehremaneti tarafından kurulmuşlardır. Tebhirhaneler; ev, işyeri gibi toplu hizmet mekânlarının mikroplardan arındırılmasının yanısıra giysi ve eşyaları dezenfekte etmekte kullanılan temizleme evleri idi. Tebhirhanelerde eşyalar yüksek derecede buhara maruz bırakılırdı. Tebhirhaneler sadece İstanbul'da değil taşrada da oluşturulan sıhhi tesislerdendi. 1910 yılında tramvay arabası, ev, okul, tünel arabası, han, otel, kayık, dükkân, şirket, apartman, idare vapuru, bekâr odası gibi toplam 89.970 adet toplu hizmet mekânı tebhirhaneler ile dezenfeksiyon işlemine tabi tutulmuştur. Tebhirhanelerden kolera devam ettiği sürece yararlanılmıştır (Yıldırım, 1985: 1324-1324).

1913-1914 yıllarına ait Âhenk ve Köylü gazetelerinde İzmir'de kolerayla mücadele sırasında toplu hizmet mekânları için alınan önlemlere dair çeşitli haberlere rastlanmaktadır. Örneğin; toplu hizmet mekânlarının önemli kısmını oluşturan camilerle ilgili bir takım önlemler alınmıştır. Konuyla ilgili haberde Ramazan ayının yaklaştığı ancak camilerin koleralılarla dolduğu ifade edilerek, buraların namaz kılınabilecek yerler haline getirilmesi için müftülüğe ve belediye yetkililerine çağrı

yapılmaktadır (Köylü Gazetesi, 11 Haziran 1913: 2).[5] Diğer bir gazete haberi de şehirdeki hastanelerde kolerayla mücadele edilmesiyle ilgilidir. Sıhhiye Komisyonu kararı ile şehirdeki hastanelere mikrop buluşmasını önlemek için artık dışarıdan hasta kabul edilmeyeceği (Ahenk Gazetesi: 6 Haziran 1913: 2) ve koleralı hastaların Gureba Hastanesi'ne nakledileceği belirtilmektedir. Bunların dışında toplu hizmet mekânları için bazı önlemler daha alınmıştır. Buna göre han, hamam, otel gibi yerler teftiş edilmeli ve bu yerlerdeki salgınlar yetkililere bildirilmedir. Yine lokantalardaki meşrubat şişeleri imha edilmelidir. Ayrıca otel, lokanta, kahvehane, gazino gibi umumi yerlerde kaynar su kullanılmalıdır (Ahenk Gazetesi, 13 Ağustos 1913: 2). Kolera var olduğu düşünülen okullar için de gerekli tedbirler alınmıştır. Örneğin; Eşrefpaşa civarında bulunan Gayret Mektebi'nde okuyan bir kızın koleraya yakalandığı düşünülmüş ancak yapılan tetkikler neticesinde kızın koleraya yakalanmadığı tespit edilmiştir. Sıhhiye Dairesi çıkan olumlu sonuca rağmen bu mektebi dezenfekte etmiştir (Ahenk Gazetesi, 19 Ekim 1913: 2).

2.6. Ahenk Gazetesi Haberlerinde Koleraya Yakalananların Sayılarına Dair Verilen Bilgiler

Hastalığın şehirde görüldüğü süre boyunca Ahenk gazetesi haberlerinde neredeyse hergün koleraya isabet eden ve bu hastalıktan ölen kişilerin sayılarına dair bilgiler verilmiştir. Bu sayısal verilerin yanı sıra bazı haberlerde hastalığa tutulan kişilerin ismi, yaşı, ikamet ettiği yer ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Koleraya yakalanan ve hayatını kaybedenlere dair gazete haberlerinde rastlanılan bu bilgiler aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Gazetenin Tarihi ve Sayfası Numarası	**Hastalığa Yakalanan Kişi Sayısı**	**Tedavi Altında olan Kişi Sayısı**	**Vefat Eden Kişi Sayısı**	**Yer**	**Hasta İsmi-Yaşı**
(Ahenk Gazetesi, 5 Ağustos 1913: 2)	7 günde toplam 16 vukuat	-	-	Ayakaterini Mahallesi	-
(Ahenk Gazetesi, 6 Ağustos 1913:2)	Son 24 saatte 18 kişi	-	7	-	-
(Ahenk Gazetesi,13 Ağustos 1913: 2)	Son 24 saatte 4 kişi	-	-	Peştamalcılar başında 19 numaralı ev; Asmalı Mescid çamaşır yağı karşı-	İstirola Yahya yaş 30; Cemal Nurettin 50; Azize bint-i

[5]Hicri tarih: 6 Recep 1331.Köylü gazetesinde yer alan hicri tarihlerin miladi tarihe dönüştürülmesinde Türk Tarih Kurumu tarih çevirme kılavuzu kullanılmıştır.

				sında çıkmaz sokakta; Fetih Mahallesi Damlacık Sokağında 122 numaralı hane.	Sait Efendi 30
(Ahenk Gazetesi, 15 Ağustos 1913: 2)	Son 24 saatte 3 kişi	-	-	Beyler Sokağında; Feth Mahallesi Bektaş Sokakta 5 numaralı hane; Damlacık Hüsnü Ağa Sokak	Akarcızade Ahmet Efendi; Şeyhzade nam kadın 60; Mehmet Ali 7
(Ahenk Gazetesi, 21 Ağustos 1913: 2)	44 kişi	-	14 kişi	-	-
(Ahenk Gazetesi, 24 Ağustos 1913: 2)	Şimdiye kadar: 92 kişi	-	Şimdiye kadar: 54 kişi	-	-
(Ahenk Gazetesi, 25 Ağustos 1913: 2)	Şimdiye kadar: 94 kişi	-	Şimdiye kadar: 57 kişi	-	-
(Ahenk Gazetesi, 27 Ağustos 1913: 2)	Şimdiye kadar: 100 kişi	-	Şimdiye kadar: 58 kişi	-	-
(Ahenk Gazetesi, 29 Ağustos 1913: 2)	Şimdiye kadar: 108 kişi	-	Şimdiye kadar: 65 kişi	-	-
(Ahenk Gazetesi,1 Eylül 1913: 2)	Şimdiye kadar: 137 kişi	-	Şimdiye kadar:79 kişi	-	-
(Ahenk Gazetesi, 2 Eylül 1913: 2)	Şimdiye kadar: 139 kişi	-	-	Asansör Caddesi	-
(Ahenk Gazetesi, 8 Eylül 1913: 2)	Şimdiye kadar: 163 kişi	-	Şimdiye kadar:91 kişi	-	-
(Ahenk Gazetesi,9 Eylül 1913:2)	Şimdiye kadar: 169 kişi	83 kişi	Şimdiye kadar:96 kişi	Dibekbaşı Kiremit İmalathanesinde	-
(Ahenk Gazetesi,19 Eylül 1913:2)	1 hafta içinde: 27 kişi	-	Geçen Ağustos ayından beri toplam: 455 kişi 1 haftada: 27 kişi	-	-

(Ahenk Gazetesi, 21 Eylül 1913:2)	11 kişi	-	-	-	-
(Ahenk Gazetesi, 22 Eylül 1913:2)	-	-	8 kişi	-	-
(Ahenk Gazetesi, 23 Eylül 1913:2)	Şimdiye kadar: 245 kişi	108 kişi	Eylül ayında şimdiye kadar: 130 kişi	-	-
(Ahenk Gazetesi, 29 Eylül 1913: 2)	Şimdiye kadar: 273 kişi	115 kişi	Eylül ayında şimdiye kadar: 158 kişi	-	-
(Ahenk Gazetesi, 1 Ekim 1913: 2)	Şimdiye kadar:275 kişi	-	159 kişi	-	-
(Ahenk Gazetesi, 3 Ekim 1913:2)	5 kişi	-	-	-	-

Tablodaki bilgilere bakıldığında kolera şehirde Ağustos ayından başlayarak Ekim ayına kadar sürmüştür. Ağustos'tan Ekim'e kadar geçen sürede İzmir'de koleradan toplam 614 kişi vefat etmiştir. Ağustos ayında hastalık daha fazla şiddetli görülmüş olmalı ki bu ayda vefat sayısı Eylül ve Ekim ayına göre daha fazladır. 7 Ekim 1913 tarihli Ahenk gazetesinde kolera vukuatının 3 gündür olmadığı bilgisi verilmiştir (Ahenk Gazetesi, 7 Ekim 1913: 2). Gazetenin ertesi günkü nüshasında da 4 gündür kolera vukuatının görülmediği fakat yine de temizliğe önem verilmesi gerektiği yazılmaktadır (Ahenk Gazetesi, 5 Aralık 1913: 3). Sonuç olarak; İzmir'de 29 Temmuz 1913'den 29 Ekim 1913 tarihine kadar kolera 97 gün sürmüştür (Ahenk Gazetesi, 5 Aralık 1913: 3).

Kaynakça

Ahenk Gazetesi, 1913-1914.

Köylü Gazetesi, 1913-1914.

Ayar, M. (2015). XIX. Asırda Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgınları. İ. Başağaoğlu, A. Uçar, O. Doğan (Ed.), *Osmanlı' Salgın Hastalıklarla Mücadele* içinde (79-113 ss.). İstanbul: Çamlıca Yayıncılık.

Baykara, Tuncer (2001). *İzmir Şehri ve Tarihi.* Manisa: Emek Matbaası

Hot, İ. (2015). Tanzimat Sonrası Osmanlı'da Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele. İ. Başağaoğlu, A. Uçar, O. Doğan (Ed.), *Osmanlı' Salgın Hastalıklarla Mücadele* içinde (113-146 ss.). İstanbul: Çamlıca Yayıncılık.

Karayaman, M. (2008). *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını.

Kolera Hastalığına Karşı İttihaz Olunacak Tedabir-i Tahaffuziye ve Mania-i İstilaiye Üzerine Talimatname, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye Neşriyatından, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1330, s.7-10.

Macar, O. (2002). *Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*. İstanbul: Libra Yayıncılık.

Sarçın, S. (2018). *1913-1914 Yıllarında Ahenk ve Köylü Gazetelerinde İzmir Merkezin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yapısı*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa

Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Yıldırım, N. (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları* içinde. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Ansiklopedisi (Cilt 5, 1320-1338 ss.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ YURT BİLGİSİ VE YURTTAŞLIK DERS KİTAPLARINDA MEDENÎ VATANDAŞ ALGISI

Zafer GÖLEN – Zuhal KONDU

(Prof. Dr.; Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi - Isparta Şehit Polis Mehmet Karacatilki Bilim ve Sanat Merkezi)

1.Giriş

Cumhuriyet ile birlikte birçok alanda olduğu gibi vatandaşlık anlayışında da değişikliğe gidilerek Cumhuriyet'in ilke ve inkılaplarına uygun vatandaş yetiştirilmesi hedefine ulaşmak için ders kitaplarının içeriklerinde düzenlemeler yapılmıştır. Devleti daha modern, daha ileri ve daha medenî hale getirmek amacıyla hareket edilerek, çağdaş, modern ve laik çizgide vatandaşları olan bir devlet inşa edilmeye çalışılmıştır(Kuş ve diğerleri, 2018, s.351).

Ders kitapları dönemin ideolojisini yeni kuşaklara aktarmak ve sürekliliğini sağlamak için gerekli olan bilgileri, öğrencilere aktarılmasını sağlamaktadır(Akagündüz,2017a,s.16). Eğitim vasıtasıyla ahlakî ve medenî kuralları bilen ve uygulayan öğrenciler, milleti ileri seviyeye götüreceklerdir. Yurt Bilgisi ders kitapları yeni Cumhuriyet vatandaşının oluşmasında büyük öneme sahiptir. Devletin makbul dediği vatandaşın özellikleri ders kitaplarında yer almıştır. Yeni nesillerin yenilikçi ve modern bir yapıda olması için Türk'ün medeniyeti dünyaya yayanlar olduğu sık sık vurgulanmıştır. İncelenen ders kitaplarında medenî bir vatandaşın özellikle ahlaklı, toplumsal kurallara uyan ve devlete millete karşı olan vazifelerini yerine getiren vatandaşlar olduğu ifade edilmiştir.

Medenî yaşamı yönlendiren toplumsal kurallar vatandaşların uyması gereken ve uymadıklarında yaptırımla karşılaşabilecekleri ve vicdan duygusunu geliştiren değerler olarak gösterilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ders kitaplarında öğrencilere vatanı yükseltmek ve modernleştirmek için çalışmak öğütlenirken; daha sonraki yıllarda ders kitaplarında eğlenmek de vatandaşın çalışmak, okumak gibi yapması gerekenler arasında sayılmaya başlanmış ve artık gündemi televizyon, gazete, dergi gibi iletişim araçlarından takip etmek ve konferanslara katılmak medenî vatandaşta olması gereken özellikler olmuştur (Akagündüz,2017a,s.107).

Çalışmanın Amacı

İncelenen Yurt Bilgisi ve Yurttaşlık ders kitaplarında milleti daha ileri götürmek için neler yapıldığı, medenî ve ahlakî özelliklere sahip bireyler yetiştirilmesi için ders kitaplarından nasıl ve ne ölçüde yararlanıldığı sorularını cevaplamak amaçlanmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Veriler nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile elde edilmiştir. Elde edilen 37 adet ders kitabı incelenmiştir.

2. Bulgular

2.1. Medenî Vatandaş Algısı

Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni devletin ideolojisi doğrultusunda modern, ahlaklı, vatansever vatandaşlar yetiştirilmesi için çalışılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk özellikle tarih ve yurttaşlık derslerine ayrı bir önem verdiği bizzat kendi direktifleriyle Afet İnan'a yazdırdığı "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler" kitabından anlaşılmaktadır. Atatürk batılı tarih tezlerinde yazan medeniyeti başlatanların Yunan medeniyeti ve Türklerin göçebe aşiretler olduğu bilgisine karşı çıkarak, ulus-devlet oluşturma sürecine tarihi dayanak olarak Türklerin çok eski bir medeniyete sahip olduğu ve medeniyeti oluşturan ve dünyaya yayan ırk olduğunu ispat etmek için çalışmalar başlatmıştır(Gürses,2007,s.233,239). Medenilik Türklerin tarihten gelen bir özelliği olduğu üzerinde durulmuştur. Dünyada ilk insanlık ve uygarlığı başlatanların Türkler olduğu, Türklerin tarihinin övünülecek özelliklerle dolu olduğu ifade edilmiştir (Ermat B.ve K., 1945,s.13). Türklerin çok eski bir millet olduğu ve diğer ülkelerin yabani topluluklar olarak yaşadığı devirlerde bile Türklerin birçok eser verdikleri ve kanunlarının olduğundan bahsedilmiştir(Sander,1935-1936,s.93).

Türklerin medeniyeti taşıyıcı özelliği ile ilgili olarak dünyanın her köşesine medeniyeti yaydıkları, mağaralarda yaşayan insanlara evlerde oturmaya alıştıranların Türkler olduğu, dünyanın hayvan yetiştirme ve kumaş dokumayı Türklerden öğrendiği örneklerine yer verilerek Türklerin medeni bir millet olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Medeni bir ülke olmanın yolu vatandaşlarının medeni özelliklere sahip olmasından geçmektedir. Bu özellikler terbiyeli, temiz, ahlaklı, davranışlarında ölçülü, vatanını seven ve devletinin ileri gitmesi için çalışmaktır ((Üstel,2011,s 176).

Türklerin kafatası yapılarına göre brakisefal kafatası yapısında olduğu ve bu kafatası yapısının beyninin daha geniş, daha akıllı ve zeki olduklarını ifade etmiştir. Büyük bir tarih yazan Türk ırkı medeniyeti de dünyaya getiren ve yayan ırktır(Danışman,1939,s.9).

Türkler çok eski bir millettir. Başka milletler vahşi olarak yaşarken Türklerin kuvvetli bir hükümetleri ve kanunları vardı. Binlerce önce Orta Asya da yaşayan Türkler oralara büyük medeniyet eserleri bırakmışlardır(Sander,1930,s.13).Yurdun her köşesinde cami, medrese, türbe, çeşme, köprü gibi atalardan kalan eserler vardır. Ayrıca müzelerdeki eserler de Türklerin geçmişte ne kadar medeni bir millet olduğunu gösteren bilim ve sanat örnekleri ile doludur(Yücel, ve Çalapala, 1964,s.28).

İncelenen ders kitaplarında medenilik boyutunda bir vatandaşın kanunlara uyması, vergilerini zamanında ödemesi, devleti düşman saldırılarından koruması, ilim ve irfan sahibi olması ve devlete karşı olan görevlerini bilmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Vatandaşların ancak görev ve sorumluluklarını yerine getirirseler devleti her alanda geliştireceği belirtilerek görev ve sorumluluğun ne denli önemli olduğu üzerinde durulmuştur. İnsanın aileye, vatana, diğer bireylere karşı yapmaya mecbur olduğu görevleri olduğu ve bunlara insanlık görevi, medeni görev ve toplumsal görev denildiği belirtilmiştir (Kuş ve diğerleri,2018,s.358).

Vatandaşların eğitim yoluyla hem iyi ahlaklı olarak yetişmesi hem de yaşadığı çağa ayak uydurarak, bilimsel ve teknolojik gelişmeleri takip etmesinin yanı sıra toplumsal kuralları bilip yaşam şekli haline getirmesi, medeni yaşamın birer parçası olması amaçlanmaktadır (Akagündüz,2017b, s.150).

Türk milleti bağımsızlık için verdiği mücadelesiyle, cesurluğuyla, misafirperverliğiyle, doğruluğuyla, vefalı oluşuyla, ağır başlılığıyla ve temizliği ile geçmişten günümüze medenî dünya milletleri arasında saygı ve değer görmektedir (Yücel, ve Çalapala, 1964, s.81).

İnsanların yaşamak için yemek yeme, uyuma, giyinmek gibi temel ihtiyaçları vardır. Medeni insanların ise bu temel ihtiyaçların yanında kitap dergi okumak, sinemaya, tiyatroya, konferansa gitmek de önemli ihtiyaçları arasındadır(Akagündüz, 2017a,s.109).

Kasabada ve şehirlerde yaşamanın bazı kuralları vardır. Konuşurken ağzımızdan çıkanlara dikkat ederek konuşmak, alay etmemek, kıyafetlerimizi önemsemek, temiz ve ütülü olmasına dikkat etmek, yeleklerin ceketlerin düğmelerini iliklemek, yolda düzgün yürümek, baston ve şemsiyemiz varsa kimseleri rahatsız etmeden kullanmak, birkaç arkadaşla yürürken yolları kapamamak, ağzı kapamadan esnemek ve öksürmek hoş değildir(Sevinç,1931-1932,s.42).

Medenî yaşam ve beraberinde toplumsal kuralların öğretilmesine verilen önem, yurttaşlık bilgisi kitaplarında yıldan yıla artış göstermiştir. Yurttaşlık bilgisi kitaplarında, toplu halde yaşayan insanların belli bir düzene ve değer yargısına sahip oldukları ve bu düzen ve değer yargılarına uygun davranmayanların toplumca hoş karşılanmadıkları vurgulanmıştır (Akagündüz,2017b,s.44).

Türk çocuğu ders kitaplarında medenî, yapıcı, inşa edici, devletin malına zarar vermeyen ve devletin malını kutsal görüp kendi malı gibi gözeten, saygılı, dürüst vatandaşlar olarak yer almıştır. (Karakılıç ve Müjdeci,2014, s.188).

Herkesin birbirine içten gelen bir nezaket borcu vardır. Yani yaşadığımız yerde bazı nezaket kuralarına uyulmalıdır. Nezaket kuralarına uymak

medeniyetle eşdeğer görülmektedir. Örneğin büyüklerle ve küçüklerle selamlaşmak, yemekte en rahat yeri hemen kapmamak, elleri ile yememek, kaba hareketlerde bulunmamak, yediğimiz yemek ve sürdüğümüz kokularla başkalarını rahatsız etmemek, sabırsız olmamak, biriyle konuşurken sürekli saate bakmamak, yalnız kendinden bahsedip karşıdakini sıkmamak, başkalarını kırmamaya çalışmak, mektupları cevapsız bırakmamak… gibi bazı görgü kurallarına uyan vatandaş medenî vatandaştır (Taşkıran, 1939).

2.1.1. Haberleşme ve Toplu Taşıma Araçlarında Medenî Vatandaş Algısı

Medeniyet ilerledikçe haberleşme ve ulaşımın da önemi artmıştır. (Ergun, ve Öztürk,1967,s.37). Uygar ulusların işlerinde çabukluk ve kolaylık aramalarıyla bağlantılı olarak ülkemizde telefon, telgraftan yararlandığı, demiryolu, kara yolu, hava yolu gibi ulaşım yollarıyla insanların bir uçtan bir uca kolaylıkla gidebilmesi uygarlık seviyesindeki ilerleme olarak ele alınmıştır (Ermat B. ve K.,1943,s.75).

Ulaşım konusunda yurdun dört bir tarafının demir ağlarla örülmesi ve birçok vapur işletmelerinin kurulması da ilerlemenin göstergeleri olarak verilmiş, "Artık Türk uyandı. Çocuklar, geriye dönmek yok. Arş, ileri!..." sözleriyle devletin hep ileri gideceği çağdaş medeniyetler seviyesine yükselmek için çalışmalar başlatıldığı görülmektedir(Gölpınarlı,2007,s. 117).

Hayatı kolaylaştıran ulaşım araçlarında bazı kurallara uyulması gerekir. Örneğin tramvay, otobüs gibi toplu taşıma araçlarına arkadan binilerek, ön kapıdan inilmeli, şoför rahatsız edilmemelidir. Vapur, tiyatro, sinema gibi yerlerde biletler alınırken sıraya girilmeli ve bilet parası önceden hazırlanarak sıradakilerin zamanı çalınmamalıdır Sinema, tiyatro, tramvay, tren gibi kalabalık yerlerde başkalarını rahatsız edecek davranışlardan kaçınılmalı ayrıca soğan sarımsak gibi başkalarını rahatsız edecek yiyecekler yenip, böyle ortamlara girilmemelidir. Böyle yerlerde yüksek sesle konuşmak, kahkaha atmak terbiyeli birine yakışmayan hareketlerdir(Ermat B.ve K., 1945,s.52). Trende, vapurda, tramvayda, otobüste büyüklere, yaşlılara, muhtaçlara yer vermek sosyal ve vicdanî bir vazifedir (Akagündüz,2017a,s.104).

Tramvaylara ve otobüse binerken ve inerken dikkatli olunmalı, kimse rahatsız edilmemelidir. Ayakta kalmış yaşlılara veya kadınlara yer verilmeli, yerlere tükürülmemeli, gürültülü konuşulmamalı, etraftakilerin müsaadesi alınmadan pencere açılmamalıdır. Tiyatro sinema gibi yerlerden bilet alınırken sıra beklenmeli ve başkalarını itip kakmamalıdır (Ali Seydi., 1930, 106). Bu yerlerde sıraya girmek bir başkasının işgal ettiği yeri işgal etmemek en önde gelen medeni vazifelerdendir (Karakılıç ve Müjdeci, 2014, s.189).

Ulaşım ve haberleşmede ilerlemeler, vatandaşların rahat kolay hızlı ve çabuk bir şekilde gidip gelmesini sağlamanın yanında görgü ve bilgilerini de artırır (Akşit ve Eğilmez,1967,s. 49).

Halkın bilgi ve beceriyle donatılıp aydınlanmasında gazete, dergi, sinema konferans ve tiyatronun yeri büyüktür (Akşit ve Eğilmez,1967,s 123). Gazete, dergi ve kitaplar halkı her konuda bilgilendirip, memleketin bilgi seviyesini yükseltirler(Ermat B. ve K.,1943,s.87). Nerede olursak olalım kendimizi yetiştirmeliyiz. Dünyada olup bitenlerden haberdar olunmalıdır. Ancak bu şekilde medeni bir millet olunabilir. Medeniyetin ilerlemesinde matbaa önemlidir. Daha fazla kitap basılınca daha fazla okura ulaşır (Ergun, ve Öztürk,1967,s 95).

İnsanlar birbirlerine yardım ederek topluluk içinde yaşarlar. Daha rahat yaşamamızı sağlayan bazı medeniyet araçları yardımlaşmayla ortaya çıkmıştır. Posta telsiz telgraf gibi haberleşme araçları haberleşme ihtiyacını kolaylaştırmış; çırayla gaz lambasıyla uğraşılacağına elektrik sayesinde aydınlanma, elektrikli makinelerle kolayca ütüler yapılabilmesi, yemeklerin kolayca pişirilebilmesiyle ortaya çıkan konforlu bir hayat medeni olma yolunda önemli adımlardandır(Yücel, ve Çalapala, 1964,s.8).

Yurd Bilgisi ders kitaplarında Cumhuriyetle beraber toplumsal değişikliklerin yaşandığı ve bu değişimlerin modernleşme aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Medeni bir vatandaş gazete dergi okur gündemi takip eder, sinema tiyatro, konferansa gider kitap okur(Akagündüz, 2017a,s.109). 1927-1928 eğitim-öğretim döneminde ders kitabı olarak okutulan Abdülbaki Gölpınarlı'nın Yurd Bilgisi kitabında gazete ve dergi okumanın önemiyle ilgili baba ile kızın diyaloğuna yer verilmiş, kız babasına gazete alarak neden beş kuruşunuza yazık ediyorsunuz serzenişinde bulunuyor ve babası da gazete okuyarak dünyada neler olup bittiğinin, devletlerarası ilişkilerin, milli çıkarlarımızla ilgili haberlerin bilinmesinin medeni bir vatandaşın dünyadaki gelişmelerden haberdar olması gerektiğinin önemini vurgulayarak gazete için harcanan paranın boşa gitmediğini, medenî vatandaşın gelişmelerden haberdar olması gerektiğini anlatmıştır(Gölpınarlı,2007,s.109).

2.1.2.Sofra Adabında Medenî Vatandaş Algısı

Nezaket kuralları bakımından sofra adabı önemlidir. Ailede sofra adabına uygun olarak yemek yenileceğinde herkes masaya oturmalıdır. Baba sofranın başına, anne diğer başa, çocuklar da yaşlarına göre sırayla otururmuş, bakıma muhtaç olan çocuk da anneye yakın bir yere otururmuş. Sofrada bağırmadan konuşulur, neşeli şeyler anlatılır, ağız şapırdatmadan yenilirmiş. Sofrada ağlayan çocuk sofraya saygısızlık yapmış sayılır. Sofradakiler seve seve yenilir ve sonunda yardana şükredilirmiş (Yücel, ve Çalapala, 1964,s.10).Sofra adabı geçmişten günümüze çok önem verilen bir huşu olmuştur. Sofra, bütün gün çalışmak, okul ya da farklı sebeplerden

dolayı görüşemeyen aileyi bir araya getiren alan olarak da ayrı bir öneme sahiptir. Yemek masasına büyükler oturmadan oturulmaz, onlar yemeğe başlamadan küçükler yemeye başlamazlarmış. Medenî bir vatandaş sofrada nasıl oturup kalkacağını, sofrada nasıl davranılacağını, neler konuşulacağını bilen ve uygulayan vatandaş olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.3.Kılık-Kıyafet Konusunda Vatandaş İnsan Algısı

Herkesin uyacağı bazı medeni kaideler vardır. Sokaklarda kılık kıyafete dikkat edilmeli tertipli ve düzenli giyinilmelidir(Ali Seydi., 1930.s.106).

Aydın bir vatandaş olunabilmesi için sokaktaki kılık kıyafete dikkat edilmeli, yırtık ve kirli kıyafetlerle dolaşılmamalıdır (Ermat B.ve K., 1945, s. 52). "Türk çocuğu medeni bir birey olarak üstünü başını temiz tutar, evde misafirlerini entari ile karşılamaz. Okul elbisesini giymediği vakit boyun bağını bağlamadan sokağa çıkmaz. Saçları daima taranmış bulunur, tırnakları temizdir." Gölpınarlı,2007,s.129).

Kılık kıyafet çok önemlidir. Nereye gidilirse gidilsin kılığa göre muamele edildiğinden günlük kıyafetimiz temiz, lekesiz olması koşuluyla jaket, pantolpn, yelek, boyun bağılı gömlek, şapka veya kasket, ayakta potin veya iskarpin olmalıdır. Sokakta daima yolun sağından gitmek, karşıdan karşıya geçerken dikkatli geçmek, sokaklara tükürmemek gerekir(Kami,1931,s 110). Kasabada ve şehirlerde yaşayanlar bazı medeni kurallara uymalıdır. Medeni bir insan her şeyden önce temiz ve düzenli olmaya uğraşmalı, üstü başı temiz olmalı, perişan bir halde sokağa çıkmamamladır. Yatak kıyafeti sayılan entari ve pijamayla sokağa çıkmak büyük saygısızlık olarak görülür. Üstü başı pis perişan halde olmak çevreyi rahatsız eden bir davranıştır(Gölpınarlı,2007,s. 129).

Birçok alanda yapılan inkılaplar arasında kılık kıyafet inkılabı önemli yer almaktadır. Örneğin bütün medeni milletlerden ayrı bir kıyafetle dolaşılmasını önlemek için fes ve kara çarşaf yerine şapka ve medeni kıyafetlerin giyilmesi kabul edilmiştir. Böylece dış görünüş olarak da medenileşme yolunda adım atılmıştır(Pazarlı,1961,s.26)

Medeni yaşam medeni görüntüyle ilgilidir. İnsanlar kıyafetlerine önem vermeli görüşü hâkimdir. Sokaklarda frak, smokin, redingot giyilmez; ev haliyle dışarı çıkılmaz ((Üstel,2011,s 178).İtibar görmek için kılık kıyafetin temiz ve düzgün olmasına, saçların taranmış ve temiz olmasına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Medeni bir görüntü için sokaklarda kılık kıyafete özen gösterilmesi gerekmektedir. O dönemde kumaş fabrikalarının az olmasına ve savaştan çıkan, yoksul, imkânsızlıklar içinde bir millet olunmasına rağmen şartlar dâhilinde düzgün yerine göre giyinilmeye özen gösterilmiştir.

2.1.4.Alışveriş-Çarşı-Pazarda Medenî Vatandaş Algısı

Kalabalık yerlerde alışverişlerde sıra gözetilerek başkasının sırası alınmamalı, dükkân sahibini gereksiz laflarla oyalamamalı ve başkalarına engel olunmamalıdır. (Ermat B.ve K., 1945,s.52 Kalabalık yerlerde alışveriş yapılırken kibar, temiz olunmalıdır. Böyle yerlerdeki üzeri kirli ve kaba insanlardan uzak durulmalıdır. Dükkân sahibi ile uzun pazarlıklar yapılmamalı ve sıra beklenmelidir.(Ali Seydi., 1930.s.106).Her yerde olduğu gibi alışveriş, çarşı veya pazarda da olunsa medenilik ölçüsünde davranılmalı, görgüsüz kaba olunmamalıdır.

2.1.5.Trafikte Medenî Vatandaş Algısı

Ders kitaplarında yayaların ve sürücülerin güvenli bir trafik için uymaları geren kurallar ayrıntısıyla ve görsellerle desteklenerek anlatılmıştır. Örneğin bisiklete binen birinin başkasını bindirmesinin tehlikeli olabileceği konusunda uyarıda bulunulmuş, toplu taşıma araçlarında inen ve binenleri rahatsız etmeyecek şekilde durmak gibi konularda dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Akşit ve Eğilmez,1967,s.107).

Yayalar yaya kaldırımlarını kullanmalı, grup halinde yürümemeli, başkalarının geçmesini zora sokacak eşyalar taşımamalıdırlar. Otobüs durak yerleri işgal edilmemeli sıradaki insanların beklemesine engel olunmamalıdır. Karşıdan karşıya geçilirken dikkatli davranılmalıdır. Bisiklete binenler taşıtların yolundan gitmemelidir. Bisiklete binenlerin ayakta durarak bisiklet binmemeleri, bisikletlerini herhangi bir araca bağlayarak sürmemeleri, ikiden fazla bisikletin yan yana olmaması, ayrı yol varsa oradan gidilmesi gerekir. Taşıtlar durmadan inmek veya binmek tehlikelidir arabalardan daima sağ taraftan inilmelidir. Taşıtlardan kol veya baş çıkarılmamalıdır(Yücel ve Çalapala,1965,s.89).

Medeni bir vatandaş trafikte kurallara uyar, geçiş üstünlüğü olan araçlara yol verir. Öndeki taşıtın güvenle durabileceği mesafede takip eder (Akşit ve Eğilmez,1967,s 111).

2.1.6. Topluluk Ortamlarında Medenî Vatandaş Algısı

Modernleşmenin bir tür aracı olarak kabul edilen toplumsal kurallar vatandaşların sinemada, tiyatroda, toplu taşıma araçlarında, kalabalık ortamlarda nasıl davranması gerektiği konusunda kişilere yön veren ahlaki ve toplumsal kurallar olarak ders kitaplarında yer almıştır (Akagündüz Yinilmez, 2017).

Tiyatro, konferans, konser gibi bilimsel, kültürel ve sanatsal etkinlikler vatandaşların bilgi ve görgülerini artırarak, terbiye eder. Böyle ortamlarda yüksek sesle konuşmamak, bir şey yiyip içmemek, kimseyi mümkün olduğu kadar rahatsız etmemek gerekir (Ermat B.ve K.,1943,s.87).

Ders kitaplarında Avrupa'daki şehirlerde tiyatroların önündeki insan kuyruğundan bahsedilmiş tiyatroya gitmek medenî insanların alışkanlığı olarak gösterilmiştir. Tiyatro, sinema ve konferans gibi kültürel faaliyetler insanı terbiye eder. Medeni milletler daha önce okuyamamış, bilgilenememiş kimselere bilgi verici eserler sahneleterek, halkı bilgilendirmektedir(Gölpınarlı,2007,s. 112).

Türk çocuğu kalabalık yerlerde kimseyi rahatsız etmeyerek, bilet alırken, tramvaylara girerken, sınıftan çıkarken sırayla çıkarak, sıraya girdiğinde kendisinden evvel gelmiş olan kimsenin arkasına durarak sırasını bekleyerek hem ahlaklı hem de medenî vatandaş olarak nitelendirilmiştir (Gölpınarlı, 2007, s. 129).Sinema tiyatro gibi yerlerde arkadakinin rahat izlemesi için ayağa kalkmamak şapka varsa çıkarmak gerekir. (Sevinç,1931-1932,s.41).

Medeni bir insan sinema tiyatro gibi yerlerde kimseyi rahatsız etmez, bileti hangi yerdeyse oraya oturur, sadece kadınlar şapka takabilir, diğerlerinin takması hoş görülmez, sesli konuşulmaz, böyle yerlerde az öksürmek, kahkahayla gülmemeye dikkat edilmesi gerekir Avrupa'daki insanlar bilet alırlarken dikkatli davranırlar kimse kimsenin sırasını kapmazmış. Sokakta, evde, misafirlikte salonlarda… bütün halka açık yerlerde bazı kurallara uyulması gerekir, uymayanlara ders kitaplarında terbiyesiz denmektedir(Kami,1931,s.104).

2.1.7.Hijyen-Temizlik Konusunda Medenî Vatandaş Algısı

İncelenen ders kitaplarında çocuğa, oturup gezdiği yerleri kirletmeyin, üstünüzü başınızı vücudunuzu temiz tutun yoksa tırnağı kirli, üstü pis olan, yüzü yıkanmamış, saçları taranmamış çocuktan herkes iğrenir ve anne babası üzülerek utanç duyar uyarısında bulunularak temizliğin önemi toplumda iyi bir yer edinme kaygısı bağlamında ele alınmıştır (Ali Seydi,1930, s.103). Türk, yiyeceği içeceği, giyeceği, oturup kalkacağı yerin temiz olmasına çok dikkat eder ve yıkanmayı büyük zevk olarak görür (Yücel ve Çalapala,1967).

Ders kitapları incelendiğinde medeniyetle temizliğin eş değer görüldüğü anlaşılmaktadır. Medenî insanın değer verdiği önemli bir konu temizliktir. Şehir ne kadar temiz, düzenli ve güzelse orada yaşayanlar da o kadar moderndir(Akagündüz,2017a,s.104). Kasabanın ve şehrin güzelliği oradaki insanların da temiz olduğunu gösterir, sokaklara tükürmek, çöp atmak, pencerelerden kirli sular dökmek, çeşmeleri tıkamak, suları pislemek halkın zararına, modern bir vatandaşın yapmayacağı davranışlardır (Mf.V., 1933).

Öğrencilerin okullarının, sınıflarının temizliğine dikkat edip sınıf eşyalarını korumaları da bir görgüdür (Mf.V,1937,s.9). Medenî olmanın bir boyutu da sağlıklı ve temiz olmaktır. Birçok hastalığı sebebi mikroplardır ve

temizliğe ve sağlığa önem verilmelidir. Temiz olmayanlar daha kolay hastalanır. Temizlik konusunda işten ya da dışarıdan gelindiğinde eller, yüz, baş yıkanmalıdır. Sabah da yemek sonrası dişler fırçalanmalı, haftada en az bir kere yıkanılmalıdır. Açık hava, güneş insan vücudu için önemlidir. Abur cubur yemeyen, içki içmeyen, vaktinde yatıp kalkan insanlar sağlam vücutlu olup, vatanına daha faydalı olurlar(Ermat B.ve K., 1945,s.37). Vatandaşların oturdukları yerlerin temizliğine dikkat ederek sokaklara çöp atmaması, hayvan ahırlarının evlerden ayrı bir yere yapılması gibi hususlar medenilik boyutunda ele aldığında medeni vatandaşta olması gereken özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır(Ermat B.ve K., 1945,s.33).

Ders kitaplarında sokaklara kağıt parçaları ve çöp atmama konusunda uyarılarda bulunulmuştur (Sander,1935-1936,s.60). Oturduğu yeri çöple kirletmek, tükürmek, pencerelerden kirli sular dökmek, duvar diplerine abdest bozmak çeşmeleri tıkamak, yolları bozmak gibi olumsuz davranışlar medeni insandan beklenmeyecek özelliklerdir(Mf.V.,1933,s.37).

2.1.8.Sağlık Konusunda Medenî Vatandaş Algısı

Medeni bir yurttaşın sağlık ve hijyen kurallarına uygun davranması beklenmekte ve sağlığı korumak medeni olmanın yanı sıra milli bir vazife olarak görülmektedir. Sağlığın korunması konusunda da evin havalandırılması, evlerin önünün temiz tutulması, içme sularının üstünün kapatılması, sokaklara tükürülmemesi gibi konulara dikkat edilerek sağlık gözetilmiştir (Ali Seydi,1930,s.106). Ayrıca okullarda vatandaşlara bilgi ve ahlakî kurallar öğretilirken, dayanıklı ve sağlıklı nesiller için de beden eğitimi dersleri verilmiştir(Ermat B.ve K.,1943,s.63). Okullar Türk gencine bilgi verirken, onların fikirlerini yükseltirken, aynı zamanda spora da önem vererek sağlıklı, ahlaklı gençler yetiştirmeyi amaçlamaktadır (Ermat B.ve K.,1943, s. 89). Sporun medeni bir insanın yapması gereken önemli bir faaliyet ve alışkanlık olması gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü iyi bir sporcu ahlaklı, becerikli ve dürüsttür, içki sigara kullanmaz, cesur, fedakar, hak yemeyen, terbiyeli, nazik ve saygılı özellikleriyle tam anlamıyla örnek bir medenî vatandaştır (Akşit ve Eğilmez,1967,s 139) .

Kuvvetli bir devlet için sağlıklı olmak önemlidir. Çünkü çalışamayan, kuvvetsiz, bakıma muhtaç vatandaşlar devlete yük olur ve devlet ilerleyemez(Taşkıran,1941,s.115).

Sağlık konusunda da yerlere tükürmemek gerekir. Sokaklara çöp atmamak, özellikle yazın sebze meyve çürüklerini atmak sağlık açısından sakıncalıdır. Olmayacak yerlerde tuvalet ihtiyacını gidermek de hoş değildir. Sokakları tuvalet gibi kullanmak medeni bir insana yakışmayacak bir harekettir(Yücel, ve Çalapala, 1964,s.73).

2.1.9.Ahlakî Konularda (Doğruluk, Dürüstlük, Saygı…gibi) Medenî Vatandaş Algısı

İyi yurttaş algısı aynı zamanda medeni yurttaş algısı ile bağlantılı olarak ele alınmış, belirli toplumsal kurallara uygun davranılması, ahlaki bir olgunluğun kazanılmasını da sağlaması açısından önemli görülmüştür(Üstel,2011,s 179).

Ders kitaplarında Türk milletinin yalanla işi olmadığı, ahlakının çok temiz olduğu, doğruluk ve dürüstlükleriyle dünyada tanındıkları vurgulanmaktadır(Mf.V,1937,7) Yardımlaşmak da medeni bir millette olması gereken özellikler arasında sayılmaktadır. Özellikle devletin ihtiyacı olan halkı için yardım etmek medeni bir devletin yapması gerekli görülen bir iştir (Mf.V,1937,s.43).Medeni vatandaş insanların yardımına koşmayı bir insanlık borcu görerek elinden geldiğince yardımcı olmaya çalışır (Ermat B.ve K., 1945,s.53).

Türk çocuğu ders kitaplarında büyüklerine saygılı ve onların sözünden çıkmayan, sevgi dolu, çalışkan, düşünceli, iyi kalpli, kötülük bilmez ve kötülere uymayan, nazik, kimseye hakaret etmeyen, terbiyeli vatandaşlar olarak gösterilmektedir (Gölpınarlı,2007,s.129). Bu memleketi ileri taşıyacakların gençler olacağından hareketle Türk gencinin yardımsever, bilgili becerikli ve çalışkan olmasının üstünde önemle durulmuştur (Ergun, ve Öztürk,1967,s 113).

Medeni bir insan başkasının haklarına ve düşüncelerine saygı göstermeli, diğer kişilerle işbölümü halinde olmalıdır(Akşit ve Eğilmez,1967,s 144). İnsanlar arasında iş bölümü olmasaydı bugünkü medeniyete varmak mümkün olmazdı (Ali Seydi, 1930.s.23). Bir kasabada ya da şehirde yaşayanlar yaşadıkları yerin ilimde medeniyette ileri gitmesi için var gücüyle çalışır, uğraşır(Ali Seydi,1930.s.30).

Geçmişten beri toplumsal yaşamdaki hızlı değişimler iyi yurttaştan beklenilen vazifelerde değişime neden olmuştur. Artık iyi yurttaş demek sadece devleti ve toplumu için canı pahasına durmadan ve dinlenmeden çalışan birey değildir. İyi yurttaş yorulduğu zaman dinlenen ve eğlenmeye zaman ayırmayı da bilendir. Örneğin iyi yurttaşların okul sırasından başlayarak düzenli yaşamaları, zamanlarını boşa geçirmemeleri, tutumlu olmaları, çok çalışmaları, her zaman devletinin ve ordusunun güçlü olması için emek vermeleri gerektiği anlatılanlar arasındadır (Akagündüz, 2017b, s.174).

2.1.10. Eğitim Konusunda Medenî Vatandaş Algısı

Türkiye Cumhuriyeti eğitime çok önem vermiştir. Bütün vatandaşlara içinde bulunulan zamanın gerektirdiği bilgi ve becerileri öğretmek ve iyi vatandaş yetiştirmek için okullar açılmıştır. Okullarda gençler hayata hazırlanır, bilgilenirler ve yetenekli birer vatandaş olarak yetiştirilirler(Ermat

B.ve K.,1943,s.63).Gençlerin okuma yazma öğrenerek millete faydalı olmaları için mektepleri, halkın okuması için büyük kütüphaneleri, hem kendi tarihimizi hem de dünya tarihini aydınlatan müzeleri hükumet açmıştır. (Mf.V,1937,11). Hükümet bilgisizliğin bir devletin ileri gitmesinin önünde engel olarak gördüğünden her yere okullar açmıştır(Sander,1935-1936,s.65). Vatanı yükseltmek bilgili olmaktan geçmekte ve ilgili olmak hem insanın kendisine hem de vatanına karşı bir vazife olarak ele alınmaktadır(Sander,1935-1936,s.96).

Bütün medeniyetler bilgi sayesinde kurulur. Bilgili insanın ailesine topluma faydası ile bilgisiz birinin faydası kıyas bile edilemeyecek derecededir. Bir milletin bilgi seviyesi ne kadar yüksek ise orada medeniyet de o derece ileri gider (Taşkıran,1941,s.107). Türk vatandaşlarının her bakımdan bilgili, görgülü ve medeni vatandaş haline gelmesinde eğitim öğretim işlerinin önemi büyüktür. Medeniyet ancak bilgili insanlar tarafından oluşturulur. Millette ne kadar çalışkan ve bilgili insan varsa o derece ilerlenir. Geri kalan milletler medeniyette ilerlemiş olanların baskısından kurtulamazlar. İnsanların her türlü kolaylık sağlayan köprüler, taşıtlar, rahat evler, geniş yollar barajlar, değerli kitaplar hep medeni insanların eserlerdir((Ergun, ve Öztürk,1967,s.27).

Yurdun her köşesinde gençleri ve halkı çeşitli alanlarda ilerlemesini sağlamak için kurulan Hlakevleri medenileşmede önemlidir (Taşkıran,1941, s.146). Halkevleri bütün Türkleri bir araya toplayan, onlara Türklüğü uygarlığı öğreten bir yerdir. Halkevlerine gelen vatandaşlar çeşitli etkinliklerde bulunurlar. Kimisi spor yapar, kimi müzikle uğraşır, kitap okur. Halkevleri vatandaşların kültürünü yükselten kurumlardır (Ermat B. ve K.,1943,s.82). Halkevlerinin kolları ülkenin yükselmesi için çaba gösterirler.

Teknoloji ilerledikçe, Avrupa'dakiler gibi derslerde sadece geleneksel yöntem değil tarih, coğrafya ve fen gibi derslerin sinemada filmlerle öğretilmesinin çocuklar için çok faydalı olacağına ve medeni bir çocuk gibi derslerin daha iyi öğrenileceğine değinilmiştir (Gölpınarlı,2007,s 113).

Okullarda dikkat edilmesi gereken kurallar da medeni bir vatandaşta olması istenen özelliklerdendir. Sınıfa kirli çamurlu ayakkabıyla girmemek, eşyalara zarar vermemek, sınıfta ihtiyacı olanlara yardımcı olmak gibi… (Ali Seydi, 1930.s.44). Okul ile aile işbirliği içinde çalışarak çocuğun eksiklerini tamamlamaya çalışarak, çocuğun nazik, terbiyeli, temiz, çalışkan olmalarını sağlarlar(Yücel, ve Çalapala, 1964,s.15).

Belediye Meclisi memleketi yaşatmak, korumak ve medeni anlamda ileri taşımak için okuma, sağlık gibi işleri dikkatlice yerine getirir (Kazmaz,1944, s. 32). Okullarda okuyan öğrenci sayısına bakılarak o ülkenin geri kalıp kalmadığı hakkında yorum yapılabilir(Yücel, ve Çalapala, 1964,s.14).

2.1.11.Hoşgörü Konusunda Medenî Vatandaş Algısı

Taassup yani bağnazlık da medenilik boyutunda ele alınmıştır. Eskiden namaz kılmayan, oruç tutmayanlara cezalar verilir, birçok batıl inanca inanılır, nazar değdi denilerek, üfürükçülere gidilirmiş. İşte bu ve benzeri köksüz inançlar medenilikle bağdaşmayan şeylerdir. Eskiden bu inançlara inanalar her yeniliğe engel olurlardı. Bu taassup ve hoşgörüsüzlük yüzünden memleket, diğer ülkelerden geri kalmıştır. Ama bugün taassup yoktur Türkiye medenilikte ilerlemek için her yeniliğe sarılan bir ülkedir(Mf.V,1937,s.46).

Menfaat arkasında koşmayan, milletin faydasını her şeyin üstünde gören vatansever ve milletini seven Türk, vatan ve millet sevgisiyle beraber medeniyetinin sağlamlığını da göstermektedir (Mf.V.,1938,s.72).

2.1.12. Kanun Önünde Eşitlik, Hak ve Özgürlükler Konusunda Medenî Vatandaş Algısı

Kanunlara uyan ve devletin gösterdiği yolda ilerleyenler iyi vatandaş olarak görülmektedir (Ermat B.ve K.,1943, s. 34). Milli his, medeni eserlerin oluşturulmasında önemlidir. Bu eserleri oluşturulanların amacı milleti diğer milletler içinde yükseltmektir. Düşünce ve söz hürriyeti medeniyetin oluşumunda önemlidir. Düşüncelerini özgürce ifade eden insanlarla medeniyetin oluşması ve ileri gitmesi mümkün olabilmiştir. İnsanlığı medeniyete götüren en büyük araç sözdür. Çünkü her insanın farklı görüşleri vardır ve bu görüşler söze döküldüğü ölçüsünde medenîleşilir (Emin, 1930, s. 60)

Vatandaşın devlete karşı olan vazifelerini yerine getirmesi de medenilik boyutunda önemlidir. Vatandaşlar ne kadar görevlerini yerine getirirlerse memleket de o kadar yükselir(Emin,1930,s.107). Toplumsal yaşamın ve uygarlığın ilerleyebilmesi, yurttaşların üzerlerine düşen vazifeleri yapmaları ve çok çalışmaları ile mümkündür (Akagündüz,2017b,s 45).

Hükümet nasıl kendi kurallarına uymayanları cezalandırıyorsa, medeniyet de kendi kurallarına uymayanları cezalandırır. Yani ilerlemeyip geri kalanlar medeniyete uymayanlar başkalarına muhtaç olurlar(Gölpınarlı,2007,s.129).

Vatandaşların devlete karşı kanunlara uyma, vergi verme, askerlik yapma ve seçme seçilme hakkını kullanması da medeni bir vatandaşın yapması gereken ödevleridir (Ergun, ve Öztürk,1967, s 63).

2.1.13. İnkılaplar Konusunda Medenî Vatandaş Algısı

Devletin çağa ayak uydurup, muasır medeniyetler seviyesine yükselebilmesi için birçok alanda yenilikler yapılmıştır. Medenilik boyutunda eski ile yeni karşılaştırıldığında eski devlet düzeni ile Cumhuriyet sonrası ara-

sında birçok farklılıklar olmuştur, Padişahlık döneminde ayrıcalıkların olduğu ama cumhuriyetle birlikte herkesin her alanda eşit hale geldiği anlatılmaktadır. Eskiden okullarda zengin çocuklarının öğretmenin yanına oturtulup daha çok ilgilenildiği, hatta paşa bey çocukları için zadegan adı verilen ayrı sınıflarda okutulduğu harp okullarından rütbeyle mezun olduklarından ve daha beşikte rütbe aldıkları; halk çocuğunun ise rütbe almadıkları anlatılmaktadır. (Mf.V,1937,s. 40).

Atatürk inkılapları yurdun düşmandan temizlenip artık geri kalmış yurdun her alanda ilerlemesi ve diğer medeni devletler arasında yer edinebilmesi açısından önemlidir. Her inkılap milleti medenileştirme adına atılmış bir adımdır(Pazarlı,1961,s.26).

2.1.14. Köyde Medenî Vatandaş Algısı

İnsanlığın ilerlemesi topluluk halinde yaşamakla ve birbirlerine yardım etmekledir. Köydeki medeniyet anlayışı daha çok köyü güzelleştirmek manasındadır. Köyü bir baştan bir başa yollarına kaldırım döşemek, köye çamaşırlık, hamam, pazar yerleri yapmak, uygun yerlerde orman yetiştirmek, köye tarım makineleri almak, köylüye bilgilerinin artması için kitap getirtmek, zararlı haşeratı öldürmek, köye değirmen yaptırmak, köyde sağlık işleri için bir sağlıkçı bulundurmak gibi işler köyü modernleşmek adına yapılanlardandır(Sander,1934-1935,s.41).

Köyde insanî ve sosyal hayat başlıklı konuda Kaya adlı çocuğun amcasına yazdığı mektuba yer verilmiş, Kaya köyün gittikçe güzelleşip geliştiğini medenilik açısından ele almıştır. Köye yeni bir öğretmen geldiği, misafirhanenin yenilendiği, ev yapanların artık ahırları ve kümeslerini evden çok uzakta yaptırdıkları, yolların tamir edilerek bataklıkların kurutulduğunu ve böylece birkaç yıla Avrupa'daki köylerin derecesine yükselmekle kıyas yapılmıştır (Sander,1935-1936,s.105).

Bir köyün ilerleyip medeni adımlar atabilmesi için gerekli olan şeyler şöyle sıralanmıştır: "1.Mektep, 2.Cami, 3.Misafir Odası, 4.Kooperatif ve sigorta teşkilatı, 5.Yeni ziraat, alet ve makineleri" Ayrıca köyde meydan, ormanlık alan, evlerin ve sokakların temizliği, köy sandığının olması da medeniyetle ilgilidir (Ali Seydi., 1930.s.71).

Bir memlekette bilgili insanlar çoğaldıkça hem şehirlerde hem de köylerde ilerlemeler olmaktadır. Hem şehirde hem köylerde konfor araçlarının kullanımı artmıştır. Örneğin karasabandan pulluk kullanımına, öküzün yerini traktör, kağnının yerini kamyon almıştır. Köylü, şehirli bütün Türk milleti otobüslerden, uçaklardan, trenlerden faydalanıyor istediği yere rahatça gidebilmenin kolaylığını yaşıyor(Yücel, ve Çalapala, 1964,s.8).

Medeni bir millet meydana getirilmesi için öğretmenlere özellikle köylerde çok görev düşmektedir. Atatürk inkılaplarını köylüye anlatarak, Türkiye'nin üstün, medeni bir memleket haline gelebilmesi için neler yapılması gerektiği köylülerle konuşulur. (Yücel, ve Çalapala, 1964,s.52).

Bir memlekette medeniyet ilerledikçe rahatlık artar. Köy ve kasabadaki hayat birbirine benzemeye başlar. Bir memlekette kasabalarla köy hayatı birbirine benzediği ölçüde medeni ve ilerlemiş sayılır(Yücel, ve Çalapala, 1964,s.58). Köylü de kasabalıya da şehirli olsun bütün vatandaşlar Türk milletinin yükselip ilerlemesi için çalışır(Yücel, ve Çalapala, 1964,s.63).

Köylerde medeniyet, işlerin kolayca yapılmasının sağlanması ve temiz bir yaşayışı sağlamaktır. Köylüye güzel bir mektep ve okuma evleri, oyun ve eğlence yerleri, jimsastik salonları, kazancını çoğaltmak için yeni kooperatifler ve tarım aletleri gereklidir. Köylüler eve geldiklerinde bol bol kitap okumalıdırlar(Sevinç,1931-1932,s.41).Tarım alanında eski usuller bırakılarak çiftçiler makine ile çalışmaya başlamışlardır. Artık çiftçiler yeni usullerle ve yeni aletlerle tarım yapmaktadır(Ermat B.ve K.,1943,s.71).

3. Sonuç ve Öneriler

Devlet millete karşı vazifelerini nasıl yerine getiriyorsa, millet de devlete karşı olan vazifelerini bilmeli ve yerine getirmelidir. Vazifeleri yerine getirmek medenî bir vatandaştan beklenen bir davranıştır. Vatandaş devleti ileri seviyeye yükseltecek şekilde çağdaş, ve görüntü ve davranışlarıyla da medenî olmalıdır.

Bu çalışma, Cumhuriyetin yeni ideal vatandaşının oluşturulmaya sağlanmasında büyük öneme sahip olan ders kitaplarındaki medenî insanda bulunması gereken özellikler incelenmiştir. Buna göre, vatandaşın sadece kıyafeti ve davranışı ile değil, düşünceleri, evde sokakta ve toplum içindeki davranışları, ahlakî özellikleri bir bütün olarak medenî vatandaşta bulunması gereken özellikler olduğu görülmektedir. Ders kitaplarında Türk çocuğunun medeni ve milletini yükseltmeye kendini adamış vatandaş olarak yetiştirilmesi amaçlanmaktadır (Gölpınarlı, 2007).

Yurt Bilgisi ve Yurttaşlık ders kitaplarında toplumsal kurallara uyan ve devleti için çalışan vatandaş medenî vatandaştır algısı hâkimdir. Eğitim alarak kendini yetiştiren, toplumda görgüsüyle örnek olan ve dünyadaki gelişmelerden haberdar olan vatandaş medenî olma yolunda ilerlemiş sayılmaktadır. Medenî hayata yön veren toplumsal kurallar, ahlak kuralları, gelenek ve görenekler toplumda sanki bir hukuk kuralı gibi yaptırım gücüne sahip olmuştur. Toplumun değer yargılarını gereği gibi yerine getirmeyenler toplumda hoş karşılanmamışlar görgüsüz ve geri olarak nitelendirilmişlerdir.

Kaynakça

Akagündüz, S.Y.(2017a).*Ahlaklı Yurttaş*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi

Akagündüz,S.Y.(2017b).Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Ders Kitaplarında Ahlak Eğitimi, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,*13 (26)s. 150-180.

Akşit, N. ve Eğilmez, O.(1967).*Yurttaşlık Bilgisi* ,İstanbul: Remzi Kitabevi

Ali, Kami(1931). *Yurt Bilgisi İlkmektep 4. sınıf*, İstanbul: Hilmi Kitaphanesi

Ali Seydi.,(1930). *Yurt Bilgisi Dördüncü sınıf*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi

Danışman, T. T.(1939). *Yurd Bilgisi*, İstanbul: Mustafa Asım Matbaası.

Ergun,A. ve Öztürk,B.(1967). *İlkokullar İçin Yurttaşlık Bilgisi V*, İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şirketi

Ermat, B, ve Ermat, K. (1943).*Yurttaşlık Bilgisi Dersleri-İlkokul 5. Sınıf*, İstanbul: Maarif Matbaası

Ermat B.ve K.(1945). *Yurt Bilgisi Dersleri IV. Sınıf İlkokul Kitapları*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi

Gölpınarlı, A.,(2007). *Yurt Bilgisi Atatürk Dönemi Ders Kitabı*, İstanbul: Kaynak Yayınları

Gürses,F.(2010). Kemalizm'in Model Ders Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler, *Akademik Bakış*,Cilt 4 Sayı 7 s.233-249.

Karakılıç,C. Ve Müjdeci,M.(2014).Yurttaşlık Bilgisi Kitaplarında Kimlik ve Vatandaşlık (1950-1960).*Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,*11,s:173-198.

Kazmaz, S.(1944). *Okuma ve Yurt Bilgisi Akşam Erkek Sanat Okulları Birinci Sınıfları İçin*, Ankara: Maarif Matbaası,.

Kuş,Z.,Arık,B., Altunok,B.N.,İrdağ,A.(2008).100 Yılda Ne Değişti? Yeni Malumat-ı Medeniye Ve Günümüz Vatandaşlık Eğitimi Ders Kitabının Karşılaştırılması, *TUHED(Turkish History Education Journal*), 7(2)ss.344-371.

Mf.V.(1933). *Yurt Bilgisi İlkmektep Kitapları: V. Sınıf*, İstanbul: Türk Kitapçılığı Limitet Şirketi

Mf.V.,(1937b). *Yurt Bilgisi İlkmektep Kitapları: IV. Sınıf*, İstanbul: Devlet Basımevi

Pazarlı,O.(1961).*Yurttaşlık Bilgisi Ortaokul III. Sınıf*, İstanbul:Remzi Kitabevi.

(Sander),Mithat Sadullah,(1934-1935). *Yeni Yurt Bilgisi Sınıf: 3*, İstanbul: Türk Kitapçılığı Resimli Ay Matbaası

(Sander),Mithat Sadullah, (1935-1936). *Yeni Yurt Bilgisi Sınıf 3*, İstanbul: Türk Kitapçılığı Limitet Sosyetesi,

(Sander)M.S.(1930). *Millet mekteplerile Halk Dersanelerine Mahsus Yurt Bilgisi*, İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi, (Şirketi Mürettibiye Matbaası).

Sevinç, K.,(1931-1932).*Türk Yavrularına Yurt Bilgisi sınıf 5*, İstanbul: Ekspres Matbaası

Taşkıran,T.,(1941). *Yurt Bilgisi Ortaokul II*, İstanbul: Maarif Matbaası

Taşkıran,T.(1939).*Yurt Bilgisi*, İstanbul: Maarif Matbaası

Üstel, F. (2009). *Makbul vatandaşın peşinde, Meşrutiyet'ten bugüne vatandaşlık eğitimi*. İstanbul: İletişim

Yücel, H. A.ve Çalapala, R. (1965).Yurttaşlık Bilgisi-İlkokul 4. Sınıf, İstanbul: Atlas Yayınevi

YURT BILGISI VE YURTTAŞLIK DERS KITAPLARINDAKI GÖRSELLER

Sevilay ÖZER – Zuhal KONDU

(Doç. Dr.; Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi - Isparta Şehit Polis Mehmet Karacatilki Bilim ve Sanat Merkezi)

1. Giriş

Cumhuriyet'in ilanından sonra Milli Eğitim Bakanlığı tarafından eğitimde büyük düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle 1924 yılında ilan edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu daha yenilikçi bir eğitim için çok önemli bir adım olmuştur. Okullar sadece öğrenciye eğitim-öğretim veren kurumlar değil, "iyi vatandaş" yetiştiren kurumlar olarak görülmeye başlanmıştır. Müfredat ve ders kitaplarında bu amaca uygun olarak değişiklikler yapılmıştır. Özellikle yapılan değişikliklerle Cumhuriyet rejimine uygun nitelikte hükumeti, devleti tanıyan, hak ve sorumluluklarını bilen, ahlaklı, saygılı, vatanını milletini seven ve canı pahasına koruyan yurttaşlar yetiştirilmesi okullara yüklenen önemli görevler olmuştur. Bu görevlerin ders kitaplarına eklenen konular vasıtasıyla gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir (Üstel, 2011, s.155). Üretim ve emek gücünün harekete geçildiği yerler olarak okul önemli görüldüğünden ders kitapları da çocukların algılarını yönlendirmede önemli araçlar olmuştur (Gümüşoğlu, 2016, s.14).

Yeni devletin "makbul" olarak nitelendirdiği vatandaş tipine uygun olarak verilen dersler arasında Yurt Bilgisi derslerinin önemli yeri vardır. Yurt Bilgisi dersi ilk kez 1926 İlkmektepler Müfredat Programı'nda yer almıştır. 1930'lu yıllarda Cumhuriyet'in getirdiği yeniliklere ve Cumhuriyet ideolojisini anlayan Türk vatandaşları yetiştirme amacı ile okullar ve Yurt Bilgisi dersleri bu konuda önemli görevler üstlenmişler; 1936 yılında hazırlanan İlkmektepler Müfredatı'nda Yurt Bilgisi dersinin amacı Türk milletinin gücünü anlamak, Türkü sevdirmek, Cumhuriyet rejimini benimseyen fedakâr yurttaşlar inşa etmek olarak yer almıştır(Üstel,2011,s.136-140).

Özetle, Yurt Bilgisi müfredat programında gençlerin vatan ve milletini önemseyen, vatanını milletini seven ve değerlerini içselleştiren, hak ve vazifelerini bilen, devletini tanıyan, yaşadığı toplumda birlik ve beraberlik içerisinde yaşarken demokrasinin gerektirdiklerini uygulayabilen, Türk milletinin gücünü kavrayan, askerliğin Türk milleti için önemini bilen, Atatürk ilke ve inkılaplarını koruyan sadık yurttaşlar olarak yetiştirilmesi için müfredatlar değiştikçe diğer derslerde olduğu gibi Yurt Bilgisi dersinin de amacında ve konularında değişiklikler yapılmıştır (Ambarlı, 2010, s.45). Yurt Bilgisi dersleri öğrencilere millî ve ulusal değerlerini kavratmak ve Cumhuriyeti benimseterek bir yaşam şekli haline getirmeyi amaçlamıştır. Türk milletinin tarihin eski devirlerinden beri güçlü bir karakterde

olduğunu anlatmak ve devlete karşı vazifelere karşı öğrencide bilinç oluşturmak işlevini görmüştür. Gençlerin vatanına milletine sahip çıkan vatandaşlar olarak yetiştirilmesi bu dersin önemli amaçlarındandır.1968 yılında ilkokul 4 ve 5. sınıflarda okutulan tarih, coğrafya ve yurt bilgisi dersleri Sosyal Bilgiler adında birleşmiştir (Aykaç,2011,s.410).

Nitel bir araştırma olan bu çalışmada tarama modeli uygulanmış veri kaynakları olarak ulaşılabilen Yurt Bilgisi ders kitapları, konu ile ilgili kitaplar ve makaleler taranarak, kitaplar içerisinde yer alan görseller doküman analizi yöntemi kullanılarak dönemin şartları düşünülerek incelenmiştir. Çalışma 1927 yılından 1972 yılına kadar ders kitabı olarak okutulmuş 35 adet Yurt Bilgisi ve Yurttaşlık Bilgisi ders kitabı, konu ile ilgili makale ve kitaplar ile sınırlıdır. İnceleme sonrasında Yurt Bilgisi ders kitaplarının konuları göz önünde bulundurularak görseller 24 temaya ayrılmış ve değerlendirmeler yapılmıştır.

2.Bulgular

Konu ne olursa olsun eğitsel süreçte görsel materyaller, öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. Bilimsel araştırmalara bakıldığında insanlar %10 dinledikleri, %80 gibi bir oranda da gördüklerini öğrenmektedir. Bu oran, öğrenme açısından görsellerin ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Konu ile ilgili kullanılan görseller verilmek istenilen bilgileri somut hale getirmek, anlaşılması zor olan bilgileri daha basitleştirerek bilginin de kalıcılığını sağlamaktadır (Ünal,2001,s. 326).

Cumhuriyet'in ilanından beri istenen özellikte yani "makbul vatandaş" olarak nitelendirilebilecek vatandaşı yetiştirme konusunda okullara ve dolayısıyla ders kitaplarına büyük görevler yüklenmiştir. Yurt Bilgisi ve Yurttaşlık Bilgisi ders kitaplarına bakıldığında dönemin ideolojisine uygun olarak konular seçilmiş ve bu konulara çağrışımda bulunacak görsellere yer verilmiştir. Kitapların içerisinde ve kapak sayfalarında bulunan harita ve görseller incelenmiştir. Görsellerin tamamına yakınının karakalem olarak çizilmiş siyah beyaz renklerde olduğu ve karakalem çizimlerinin yanı sıra fotoğraf ve az sayıda haritaya da yer verildiği görülmektedir. Kitapların yazı boyutlarına bakıldığında 4. ve 5. sınıflarda yazı puntosunun daha büyük, ortaokullarda ise puntonun daha küçük olduğu görülmektedir. Ders kitaplarında öğrencinin yaşına uygun puntonun seçildiği söylenebilir. Ayrıca Cumhuriyetin ilk yıllarında yazılmış olan Yurt Bilgisi ders kitaplarında birçok yazım ve imla hatasının olduğu görülmüştür. Anlatıma bakıldığında ise çocuğun kendisinin sebep sonuç ilişkisi kurarak mantığına oturtması beklenilmeden çocukları ezberciliğe iten bir tarz vardır. Tablo 1.'de Yurt Bilgisi ve Yurttaşlık Bilgisi ders kitapları incelenerek konulara göre görsellerin sayfa sayıları ve yüzdeleri hesaplanmıştır.

Tablo 1. Yurt ve Yurttaşlık Bilgisi ders kitaplarında görsellerin sayfa sayıları ve yüzdeleri

	Konulara Göre Dağılım	**Sayfa**	**%**
1.	Adliye ve mahkemeler	13	1,558
2.	Aile	18	2,158
3.	Anıt/Abide	21	2,517
4.	Asker, Savaş	53	6,354
5.	Atatürk	37	4,436
6.	Bayrak	29	3,477
7.	Dayanışma, birlik beraberlik, işbirliği ve yardımlaşma, kurallara uygun davranma (Sosyal devlet)	70	8,393
8.	Din	11	1,318
9.	Ekonomik Faaliyetler	70	8,393
10.	Eski geleneksel oyunlar, kıyafetler, el sanatları, zanaat	26	3,117
11.	Gençlik ve spor	35	4,196
12.	Haritalar	13	1,558
13.	Hükümet idaresi	18	2,158
14.	İnkılaplar	11	1,318
15.	Kişiler	35	4,196
16.	Köy, köylü	40	4,796
17.	Kurum Binaları(Bakanlık, hükümet ve belediye binaları)	63	7,553
18.	Meclis, Seçim, Demokrasi	51	6,115
19.	Okul, eğitim	52	6,235
20.	Sağlık ve Temizlik	36	4,316
21.	Sanatsal ve Kültürel Faaliyetler	10	1,199
22.	Tarım ve hayvancılık	39	4,676
23.	Ulaşım	33	3,956
24.	Diğer(Turizm, doğal güzellikler, uluslararası kuruluşlar…)	50	5,999
Toplam		834	100,0

Tablo 1'de görüldüğü üzere Yurt Bilgisi ders kitaplarındaki görseller sayılmış ve 834 görsel olduğu tespit edilmiştir. Görseller, Yurt Bilgisi konuları göz önünde tutularak üzerinde en çok durulan konu başlıkları içerisinden seçilen 24 tema olarak gruplara ayrılmış ve temalar alfabetik sıraya uygun olarak tek tek değerlendirilmiştir.

2.1. Adliye ve Mahkemeler

Değerlendirilen Yurt Bilgisi ders kitaplarında "Adliye ve mahkemeler" konusunda 13 adet görsele yer verildiği görülmektedir. Görsellerde mahkeme salonları, yargılanan kişiler ve hâkimler kara kalemle çizilmiştir. Görsellerde kadınlara istediği mesleği seçebilme hakkının verilmesiyle görsellerde de kadın hâkim figürleri dikkat çekmektedir. Yurt Bilgisi 4. Sınıflar için Maarif Vekaleti tarafından basılan 1937 tarihli ders kitabında da Vazife Halinde Bir Cumhuriyet Mahkemesi" başlıklı görsel verilmiş iki erkek hakim ve bir kadın hakim mahkeme salonunda görülmektedir (Mf.V., 1937, s. 40).Yurt Bilgisi ders kitaplarında yer alan "Vekâletlerin Vaziyetleri, Vazifeleri ve Kuruluşları" konu başlığı altında Adliye

Vekâlet'ine, mahkeme salonlarına görsellerde yer verilmiş ve halka kötülükte bulunan, kanunlara aykırı davranan kişilerin cezalarını vermenin hükümetin önemli vazifelerinden olduğu belirtilmiştir. Yurdun her yerinde açılan mahkemelerde görev yapan hâkimlerin ahlaklı, doğru insanlar olduğuna vurgu yapılmıştır(Mf.V.1933,s.31).

2.2. Aile

Yurt Bilgisi ders kitaplarında müfredatta bulunan "Ailede ve Okulda Hayat, Evde Hayat" konuları içeriği doğrultusunda incelenen ders kitapları içinde 18 adet görsel olduğu tespit edilmiştir. Hasan Ali Yücel ve Rakım Çalapala'nın 1964 yılında yazdıkları Yurttaşlık Bilgisi 4 kitabında "Evimiz Yuvamızdı" konu başlığı ile ele alınan sayfa 9'daki aile hayatı görseline bakıldığında aile, anne, baba, çocuklar, büyükanne ve büyükbabanın aynı evde yaşadığı, şöminesi yanan, sohbet edilen, çocukların mutlu huzurlu bir yuvada olduğu yüzlerindeki tebessümlü ifadeden anlaşıldığı sıcak bir yuva olarak resmedilmiştir. Ayrıca hem bu görsel, hem de aynı kitapta yer verilen sayfa 11'deki aile resimleri incelendiğinde aile bireylerinin cinsiyete ve yaşa göre bir işinin olduğu görülmektedir. Kadının örgü ören ve çocuklarıyla ilgilenen; erkeğin ise gazete okuyan, büyük çocuğun derine çalışır, küçük çocuğun da oyuncaklarla oynuyor olan birey olarak resmedilmiş olması cinsiyete ve yaşa yüklenen görevleri akla getirmektedir. Babanın işe, çocukların okula giden, annenin ve kızların da ev işi yapmakla görevli olduğuna görselin alt kısmında da yer verilmiştir (Yücel ve Çalapala, 1965, s.11). Diğer görseller incelendiğinde de aile hayatı bazen anne baba ve iki çocuktan oluşan çekirdek aile olarak; bazı görsellerde ise anne, baba çocuklarla birlikte büyük anne ve büyük babanın da olduğu geniş aile görsellerinin olması aile büyüklerine olan saygı ve sevgiyi göstermektedir.

2.3. Anıt/Abide

Önemli kişi veya olayların hatıralarının unutulmaması için yapılan eserler olan abide ve anıtlara da Yurt Bilgisi kitabında yer verilmiştir. Kitaplar incelendiğinde 21 adet anıt ve abidenin olduğu görülmüştür. Bu eserlerin özellikle Atatürk anıtı, zafer abideleri gibi önemi kişi ve olayların anısına dikildiği görülmektedir.

2.4. Asker/Savaş

1930 İlkmektepler Müfredat Programı'nda Yurt Bilgisi konuları içinde yer alan Türk vatandaşlarının vazife ve hakları vatanın muhafazası ve müdafaası. Vergi ve askerlik vazifesi, askerliğe hazırlık konularında yer alan askerlik ve savaş ile ilgili kitap içeriğinde 53 adet görselin bulunduğu görülmüştür. Vatan hizmetleri arasında belki de en kutsalı sayılan askerlik yapmak her Türk asker doğar asker ölür mantığından hareketle ele alınarak ders kitaplarında fazlaca yer almıştır(Üstel,2011,s.182). Askerlik ve asker-

ler kitaplarda örnek askerliği ile tarihe adını yazdıran Türk milletinin daima hazır olduğu, vatanın bekçisi olduğu(Anıl ve Beğen,1956,s.43), her Türk askerinin havada, karada ve denizde her zaman her yerde vatanını korumasını bildiği, kahraman ve şanlı Türk genci gibi ifadelerle askerlik yüceltilmiştir. Ders kitaplarında askerlik vatandaşın en önde gelen görevi olarak gösterilerek geçmişten gelen bir olgu olduğundan şöyle bahsedilmiştir:

Bu büyük türk ulusu;

Baştan başa askerdir,

Bundan kaçınan da yoktur,

Hepsi de er oğlu erdir."(Yücel ve Çalapala,1965.s.27).

Görseller incelendiğinde asker ve savaş konulu görsellerde Türk askerinin daima dik, şerefli, mağrur, kendine güvenli bir duruşu arka fonda şanlı Türk bayrağı ve bazılarının arka planında bir dini figür olarak cami resminin olduğu bir kompozisyonla karşımıza çıkmaktadır. Askerliğin kutsal görülmesi hatta peygamber ocağı denilmesinin de din figürü ile bağlantısı kurulabilir.

2.5. Atatürk

Yurt Bilgisi ders kitaplarında 37 adet Atatürk görseli bulunmaktadır. Bu görseller bazı kitapların kapak resimlerinde, bazılarının kapağın hemen iç kısmında ve bazılarının da milli mücadele savaşlarının anlatıldığı konularla bağlantılı olarak verilen görsellerde komutanlık görevini yerine getirirken resmedildiği görülmektedir. Bazı kitaplarda Atatürk görseli altında Reisicümhur Gazi Mustafa Kemal yazılmışken; örneğin Mithat Sadullah'ın 1935-1936 yıllarında okullarda okutulan Yeni Yurt Bilgisi kitabında Atatürk görselinin altında "Cumur Başkanı Kamâl Atatürk"; (Sander,1935-1936,s.2).Bedia Ermat ve Kemal Ermat'ın 1943 yılında yayımlanan Yurt Bilgisi Dersleri IV. Ve V. Sınıf kitaplarında ise Atatürk görselinin altında İsmet İnönü'nün "Devletimizin bânisi ve milletimizin fedakâr, sadık hadimi; insanlık idealinin âşık ve mümtaz siması, eşsiz kahraman Atatürk" sözü yer almaktadır (Ermat,1943). Atatürk görsellerinin altında verilen yazılarla ve konuların içeriklerinde kahraman Türk, kahraman komutan ve reisicumhur gibi ifadelerle yüceltilmektedir. Mithat Sadullah'ın 1935-1936 yılında okutulan ders kitabında "İstanbul'da (Vahdettin) isminde alçak bir padişah vardı. Buğadam düşmanlarımızla birleşerek ulusal kuvvetimizin üzerine "İnzibat kuvvetleri" ismini verdiği para ile tutulmuş boş gezen sürülerini göndermeğe kalkıştı. Amma Başkomutan Kemal Atatürk, Kurtuluş Savaşını öyle bir yönetti ki, düşmanları hemen sürüp denize döktü." İfadesiyle Atatürk yüceltilmekte ve altındaki görselde Cumhuriyet bayramını coşkuyla kutlayan köylü halkın resmi verilmektedir(Sander,1935-1936,s.91).

2.6. Bayrak

Kitaplar incelendiğinde 29 adet bayrak görseli olduğu belirlenmiştir. Bu görseller genelde asker, öğrenci ya da okul törenleri görselleri ile verilmiştir. Bayrak devletin bağımsızlığını simgeleyen en önemli unsurlardan olduğu için bayrak görselinin olduğu yerlerdeki kişiler dik duruşlu ve gururlu bireyler olarak resmedilmiştir. Mitat Sadullah'ın 1930 yılında yayımlanan Yurt Bilgisi kitabında Bayrak başlığı altında verilenler bayrağın bir millet, bir devlet için ne derece büyük önemi olduğunu ifade etmektedir: "Arkadaş! …Her Türk ayyıldızlı bayrağın karşısında kalbinin başka türlü çarptığını, gözlerimin her zamankinden daha ziyade parladığını duyar ve bilir. Büyük küçük bütün Türkler al bayrağın gölgesi altında yaşadıkları müddetçe büyük bir sevinç ve emniyet duyarlar." (Sander, 1930, s.91). Türk milletinin bayrağının çok eski olduğu ve diğer bayraklardan güzel ve üstün olduğu, bayrağın her Türkün ruhunu yansıttığı ve yine devletin milletin bağımsızlığının simgesi olduğu anlatılmış, bayrağı uğruna ölmenin, bayrağın şerefini korumanın en büyük şeref olduğu vurgulanmış ve bir şiir eklenmiştir. Bu kitapta verilen görselde etraftaki kişiler ve figürler siyah beyaz çizilmişken, bayrak al rengiyle dikkati çekmektedir. Bayrağı selamlamak adeta Türk varlığını ve tarihini selamlamak gibi görülmüştür (Hilmi, 1931, s.7).

2.7. Dayanışma, Birlik Beraberlik, İşbirliği ve Yardımlaşma, Kurallara Uygun Davranma (Sosyal Devlet)

Kitaplar incelendiğinde 70 adet görselin dayanışma, işbirliği ve Yardımlaşma ile Kurallara Uygun Davranma ile ilgili olduğu görülmüştür. Köyde, kasabada, mahallede, şehirde insan olmanın bir göstergesi olarak yardımlaşma, dayanışma ve iş bölümü yapılmaktadır. Köylerde köy halkının birlikte yaptığı imece adı verilen işbölümü kitaplarda sık sık yer almıştır. Ayrıca devletin türlü ihtiyaçlar için kurduğu Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu gibi kuruluşlarla da devlet sosyal devlet anlayışı ile hareket ederek vatandaşa yardım etmektedir. Başlıkta verilen kurallara uygun davranmak da kitaplar incelendiğinde evde, işte, okulda, sokakta, toplu taşıtlarda… gibi değişik mekanlarda bireylerin toplum düzenini bozulmasına fırsat veremeyecek görgü kuralları olarak yer almıştır. Otobüse, tramvaya nasıl binilip inilmesi gerektiği, yerlere tükürmenin ve yerlere çöp atmanın uygunsuz olduğu gibi toplumsal mesajlar görseller yoluyla verilmiştir. Örneğin Hasan Ali Yücel ve Rakım Çalapala'nın birlikte yazığı Yurttaşlık Bilgisi kitabında sofra adabına ve sofrada uyulması gereken kurallara yer verilerek sofrada bağırmadan konuşulduğu, ağzı şapırdatmadan yemek yendiği, sofrada ne varsa sevilerek yenmesi gerektiği gibi kuralara yer verilmiştir. Aynı kitapta sayfa 72'deki iki görsele bakıldığında toplum içinde kimseyi rahatsız etmemeğe önem vermekle ilgili iki görsele yer verilmiştir (Yücel

ve Çalapala,1965, s.71). Ahmet Ergun ve Burhan Öztürk'ün Yurttaşlık bilgisi kitabında trafikte uyulması gereken kurallar anlatılmış ve görsellerle desteklenmiştir. Örneğin yayaların kaldırımda grup halinde yürümemesi ve başkalarının geçişine engel olmaması ve diğer bir görselde bir vasıtaya tutunarak bisikletle gitmenin hem tehlikeli hem de yasak olduğu vurgulanmıştır. Kurallara uymak medeni olmakla eş görülmektedir (Ergun ve Öztürk,1967, s. 67). Yine aynı kitapta sosyal devlet anlayışı bağlamında sayfa 88'deki görselde Kızılay'ın müşkül durumda olanlara sıcak yemek dağıttığı görseli ve sayfa 89'da ise Çocuk Esirgeme Kurumu'nun kimsesiz çocuklara yardım elini uzatması görselleştirilmiştir. Kitaplarda sosyal devlet anlayışı doğrultusunda halka yardım elini uzatan devletin en fazla Kızılay görselleriyle hastalara, yaşlılara, ihtiyaç sahiplerine yardım görselleri verilmiştir. Ali Seydi'nin 1930 basımlı Yurt Bilgisi kitabında işbölümü konusuna değinilmiş ve insanın ne kadar becerikli olursa olsun yalnız bir iş yapmasının güzel olmayacağı vurgulanmıştır (Seydi, 1930, s.17). Ders kitaplarında birlik beraberlik, dayanışma gibi değerler özellikle gerek cephede canı pahasına savaşan erkeğin, gerekse varıyla yoğuyla cephe gerisinde büyük mücadele gösteren Türk kadınının fedakârlık duygusu çerçevesinde verildiği ve görsellerle desteklendiği görülmektedir. Savaş alanları milletin kendilerini gösterecekleri; birlik berberlik ve fedakârlıklarını pekiştiren yerler olarak ifade edilmiştir(Pazarlı,1961,s.80).Kitaplarda yer verilen hikâyelere de bakıldığında özellikle dayanışma, işbirliği, yardımlaşma gibi değerlerin anlatıldığı, hemen altında da konu ile ilgili görsele yer verildiği görülür.

2.8. Din

Din figürünün yer aldığı 11 resim tespit edilmiştir. Bu görseller cami figürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle askerin ve Türk bayrağının olduğu görsellerde arka planda mutlaka cami figürü görülmektedir. Türk milletinin Müslüman bir devlet olduğu ve bunun yanı sıra üç kutsal sayılan ögenin yani asker, bayrak ve caminin bir arada bulunması önemlidir. Abdülbaki Gölpınarlı'nın ve Ali Kami'nin kitap kapaklarına bakıldığında önde bayrak ve gururlu duruşuyla bir asker ve arka fonda cami figürü olduğu belirlenmiştir. Ayrıca İstanbul'dan bir manzaranın verildiği görselin ön planında cami bulunması da dikkat çekmektedir. Halkın din onuşundaki hassaslığı bilindiğinden ders kitapları içeriğinde ve kapaklarında dini figürlerin olduğu görsellere sık yer verilmesi çocuğun ilgisini çekmesi ve maneviyatını etkilemesi açısından önemlidir.

2.9. Ekonomik Faaliyetler

Görseller incelendiğinde 70 adet görsel yer alan ekonomik faaliyet kolları çok çeşitli meslek gruplarını ve çalışma hayatının verildiği resimlerde çoğunlukla fabrikada işçilik yapan insanlar, fabrika binaları yer almaktadır. Yurt Bilgisi ders kitapları konularına bakıldığında ulusal ekonomi,

milli iktisat, kasabada iş şekilleri başlıkları altında görsellere yer verilmiştir. Cumhuriyete beraber kendi milli ekonomisini kurmak amacıyla hızla ilerleme sağlanmış, özellikle yerli malı kullanımı teşvik edilmiştir. Özellikle İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen Milli İktisat kararları doğrultusunda yerli malının teşvik edilmesi bağlamında ders kitaplarında da yerli malını özendirici ifadelere yer verilmiştir. Kitaplardaki görsellere bakıldığında fabrikaların, işçilerin üretime katkıları ile ilgili görseller görülmektedir. Çalışmanın, üretmenin iyi vatandaş olma ve devlete karşı vazifelerini yerine getirme konusunda önemli görüldüğü ve ülkenin her alanda olduğu gibi ekonomik bağımsızlığına da önem verdiği bir dönemde ders kitaplarında da ekonomik faaliyetlere geniş yer verilmesi ve görsellerin de fazlalığı tesadüf değildir.

2.10. Eski Geleneksel Oyunlar, Kıyafetler, El Sanatları, Zanaat

Kitaplarda yer alan görsellerin 26 adetinin bu konu ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Özellikle köy halkının yaz ve kış eğlencesi ve dinlenmesi konu başlığı altında gündüzleri tarlada ya da başka bir alanda topluca çalışan köylünün fazla yorgunluk duymadığı için her zaman neşeli oldukları ve hele düğün ve bayram zamanları kazanlar kurulup kuzular çevrildiği, sandıktan milli kıyafetlerin çıkarılıp giyildiği sazlar eşliğinde türküler söylendiği, erkeklerin güreş tuttukları, yöresel halkoyunlarının sergilendiği ifade edilmektedir. Türk köylüsünün en çok sevdiği spor da zaten güreş, ata binmek, silah kullanarak av avlamak olduğu kitaplarda yazmaktadır. Görsellerde de halk oyunları oynayan kişiler ve güreş tutan erkek figürleri vardır (Yücel ve Çalapala,1965, s. 47).

Türklerin geçmişten beri zanaatla özellikle demircilikle uğraştıkları konusu da kitaplarda sıklıkla bahsedilen konular arasındadır. Bahsedilme şekli olarak genellikle eski zanaatların unutulmaya yüz tutması, eskisi gibi rağbet görememesi üzerine olmaktadır. Kazmaz''ın 1944 yılında yayımlanan Okuma ve Yurt Bilgisi ders kitabında Demirci Hüseyin Usta'nın öyküsünde Hüseyin Usta'ya işler nasıl diye sorulduğunda Ustanın iç çekerek artık eskisi gibi yaptıklarının beğenilmediği ve Avrupa mallarının tercih edildiği, sanatının eski değerini görmediği, fabrikaların açılmasının böyle zanaatkârların önünü tıkadığı ve artık çırak bulmanın da zorlaştığı gibi yakarışlarda bulunmaktadır (Kazmaz,1944, s.25). . Ayrıca kitaplardaki görsellerde el emeğini yaşatmak ve unutturmamak adına el emeği ürünlerinin ve yöresel kıyafetlerin sergilendiği sergiler de görsellerde yer almaktadır. Abdülbaki Gölpınarlı atalardan kalma güzel adetler olarak pehlivanlık, cirit oynamak gibi eğlenceleri saymakta ve hemen altında cirit oyununun görseli görülmektedir(Gölpınarlı,2007,s.11).

2.11. Gençlik ve Spor

Gençlik ve spor konusu üzerinde Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze üzerinde önemle durulan konular arasında olmuştur. Cumhuriyetin

ilk yıllarında yeni kurulan devletin aktif, güçlü, sağlıklı vatan savunmasında yer alıp vatanın milletin ayakta durmasını sağlayacak özellikte sportif ve sağlam vücutlu olması önemli görülmüştür. Çünkü Türk milletinin ümidi gençlerdedir ve gençlerin en büyük görevi de vatanın müdafaasına hazırlamasıdır. Her Türk genci, işi bilen, bilgili, çalışkan, sağlıklı olmalı etrafına fayda sağlamalıdır, Spor yapan genç kötülük yapacak zaman bulamadığından, sportif faaliyetler genci kötülükten koruyarak iyiliğe yönlendirir. Gençlerin kahvelerde sigara dumanı altında boş vakit geçirmeleri hoş karşılanmamış, sağlam kafa sağlam vücutta bulunur anlayışı doğrultusunda temiz havada stadyumlara yönlendirilmişlerdir. İyi bir sporcu kötü alışkanlıklar olan içki ve sigara kullanmayan, kötü huyu olmayan, terbiyeli, hak yemeyen, milletini seven, çalışkan bireyler olarak tanımlanmaktadır (Ergun ve Öztürk, 1967, s. 110). Ali Seydi de 1932 yılındaki Yurt Bilgisi kitabında yurda dinç, sağlıklı sağlam kişilerin gerektiği ve bu yüzden sporun çok önemli olduğundan bahsetmiştir.(Akagündüz,2017,s.126). Ayrıca yine yeni kurulan devletin gelecek nesillerinin güzel vücutlu olması beklendiği için kızların sporlarına önem verilmiştir. Güzel vücutlu anneler güzel vücutlu evlatlar doğurur mantığıyla hareket edilerek bir ırk ıslahı düşünülmüş ve kızların beden terbiyesi açısından spor yapması teşvik edilmiştir. Eski Türklerin çok güçlü ve gürbüz insanlar olduğu ve bunu spora bağlanmaktadır. Kahvelerde miskin miskin oturmak yerine gençlerin vatanına faydalı olmak için hareket etmesi önerilmekte her türlü spora teşvik edilmektedir. Abdülnbaki Gölpınarlı'nın 1927-1928 yılında ders kitabı olarak okutulan Yurt Bilgisi'nde tenis oynayan gençler görseli yer almakta ve idman marşı bulunmaktadır (Gölpınarlı,2007,71). Ders kitapları incelendiğinde 35 adet görsele yer verildiği görülmüştür. Ders kitaplarında Atatürk'ün Cumhuriyeti Türk gençliğine emanet etmesinden yola çıkılarak gençlerin sağlam ve gürbüz olması konusu sıklıkla ele alınmıştır. Saffet Rona ve Halit Aksan'ın 1960 yılında basılan kitabında Yurt Bilgisi konularından olan Gençlik ve spora ayrı bir bölüm ayrılarak sağlam ve gürbüz insanların işlerini başkalarına muhtaç olmadan kolaylıkla yapabilmesi ve yurt savunmasında önemli görevler üstlenmeleri vurgulanmıştır. Avrupa'da Türk gibi kuvvetli sözü de atalarımızdan gelen kuvvetli sağlıklı sözünü destekler niteliktedir. Okullarda vücutları geliştirmek için futbol, voleybol, su sporları, atlı spor, dağ sporu, güreş gibi spor şubelerinin açıldığı yazılmıştır. Ayrıca sportmen gençlerin herkes tarafından sevilip sayıldığı ve sağlam ve temiz karaktere sahip oldukları da iyi vatandaş algısı açısından önemlidir(Rana ve Aksan,1960,s.17).

Milli bayramlardan özellikle 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı gençlerin spor aktivitelerini seyirciler önünde sergiledikleri ve Türkün gücünün eski günlerden günümüze artık güçlü bir bağımsız devlet olarak ayakta kalındığı gençlerin yaptıkları hareketlerle gözler önüne sergileyerek dayanışmayı ve milli birlik bütünlüğü simgelemektedir.

İzcilik Yurt Bilgisi ders kitaplarında önemle üzerinde durulan gençlik kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır. İzci sözüne uygun olarak davranmak iyi vatandaş algısı ile bağlantılı olarak uyulması gereken kurallar olarak karşımıza çıkmaktadır. İzciler itaat eder, namus ve şerefi her şeyden önde gelir, cesur, temiz, ahlaklı, tutumlu, iyiliksever ve hayvan severdirler. İzcilik kurumuna giren gençler hem iyi vatandaş olma hem de vücutlarını sağlamlaştırma görevini yerine getirme görevini yapmış olmaktadırlar (Gölpınarlı-2007, s.77). İzcilik ders kitaplarında adeta askerliğin bir provası gibi görülmüştür. Aynı askerler gibi özel elbise giyen izciler talimler yaparak zor şartlara direnmeye çalışırlar. Milli Eğitim Bakanlığı izciliği her zaman destekleyici tedbirler almıştır(Ergun ve Öztürk,1967,ss.112). İzciler güçlü vatansever Türk gençliğini temsil ederek iyi vatandaşlar olarak nitelendirilirler. Bedia ve Kemal Ermat 1943 te verilen şu şiir ve altındaki kız izci görseli kız erkek ayrımı yapılmadan her Türk gencinin vatanı için güçlü durmak zorunda olduğunu ifade etmektedir:

Türk genci büyük ve asil bir ulusun asil evladıdır

Türk genci zeki, disiplinli ve dayanıklıdır

Bu vatan, gençlerin omuzları üzerinde yükselecek ve güzelleşecektir (Ergun ve Öztürk,1967,s.118)."

İncelenen ders kitaplarında sağlık ve spor arasında sıkı bir bağ kurulmuş; aynı zamanda sağlıklı ve spor yapan insanın da kafasının iyi çalıştığı ifade edilmiştir (Ergun ve Öztürk,1967,s.112).

Atatürk spora çok önem vermiş, bir konuşmasında spor adamlarından beklentisini şöyle ifade etmiştir:

"Efendiler, gürbüz ve yavuz evlatlar isterim. Bunları yetiştirmek, tedbirlerini ve mesuliyetini üzerine almış adamlarsınız. Bu neticeyi görmezsem, hakkınızdaki muhabbetim, itimadım o zaman zail olur. Fakat sizin kadar vatansever insanların bunda başarıya ulaşamayacaklarına ihtimal verilebilir mi?" (Akın,2004,s.98).

Maarif Vekaleti halkın ve gelecek neslin sağlığını spor ve beden terbiyesi ile düzeleceği konusunda okulda verilen jimnastik derslerini desteklemiş ve beden terbiyesi derslerine müfredatta önemle yer verilmiştir. Ders kitaplarına bakıldığında da gençleri spora özendirici örnekler ve görsellerin zenginliği dikkat çekmektedir(Akın,2004,s.132).

2.12. Haritalar

Yurt Bilgisi ders kitapları incelendiğine görseller arasında haritalara 13 adet yer verildiği görülmektedir. Sayıca az bulunan haritalar özellikle harita çizim tekniğinin çok ilerlemediği ve teknolojinin günümüzdeki kadar ileri olmadığı düşünüldüğünde harita çiziminin dezavantajları olarak düşünülebilir. Görsellerde yer verilen haritaların tamamı Türkiye haritasıdır. Örneğin Tezel Taşkıran'ın 1939 tarihli Yurt Bilgisi kitabında sayfa 25'te

yer verdiği harita "Lozan Muahedesi İle Bütünlüğünü Kazanan Bugünkü Türk Vatanı" başlığıyla Lozan Anlaşma'ndan sonraki Türkiye sınırlarını göstermektedir(Taşkıran,1939,s.25). Bu örnekteki gibi kitaplardaki haritaların birkaçı savaş dönemlerinden sonra elde kalan sınırlarımızı gösterirken çoğu harita ise Türk bayrağı ile ve asker görselleri ile verilmiş ve bağımsız Türkiye Devletinin görselde ifade ediliş şekli olmuştur.

2.13. Hükümet İdaresi

Yurt Bilgisi konuları arasında hükümet makinesi nasıl işler? Hükümetin yaptığı işler gibi konular üzerinde önemle durulan konular arasındadır. Hükümet idaresi ve hükümetin yaptığı işleri konu alan 18 adet resme rastlanmıştır. Görsellerde özellikle hükümetin vergi toplaması sırasındaki halleri, memurların hükümetin kuralları doğrultusunda çalışma ortamları, devlet idaresi ve devletin organları ele alınmıştır.

2.14. İnkılaplar

Kullanılan görsellerde geçmişle bugünün karşılaştırmalı olarak verildiği yerlerde örneğin kıyafet devrimini anlatan resimlerde eski ve yeni kıyafetli insanların olduğu görsellerin olduğu görülmektedir. Kılık kıyafet inkılabının görsellerde özellikle kadınların modern bir görüntüde olan giysileri dikkat çekmektedir Aynı şekilde eğitimin anlatıldığı sayfalarda bir tarafta medrese ortamında yerde oturan, başlarında sakallı eli sopalı bir hoca ile eğitim alan öğrenciler, diğer tarafta sıralarda oturarak modern bir eğitim alan öğrenciler ve sınıf ortamları resmedilmiştir. Saltanatın kaldırılıp, tembellik yuvası haline geldiği ifade edilen eski okullardaki kılık kıyafetin çeşitliliğinin düzensiz görüntü sergilediği, çocukların düzgün bir eğitim alamadığı gibi sebeplerle medreselerin kapatılarak modern okulların kurulduğu ve köylere kadar yaygınlaştırıldığından bahsedilmiş; görselin altında verilen not ile de eski okul- yeni okul karşılaştırma olanağı verilmiştir (Ermat B.ve K.1943,s.21). Tevhid-i Tedrisat kanunu öncesindeki geleneksel medrese hayatı ile sonrasında çağdaş ve karma eğitime geçildiğini gösteren bu görseller ilgi çekmektedir. Bu gibi eski ve yeniyi karşılaştırmalı olarak anlatan görseller sayesinde metinlerin okunmasına bile gerek kalmadan öğrencilere mesaj verilmektedir(Parlak,2005,s.180). Yeni kurulan Cumhuriyetin her alanda ilerlemesi için çeşitli inkılaplar yapılmış ve bu inkılaplara görsellerde yer verilmiştir. Görsellerde özellikle Atatürk ön planda yer almış ayrıca görsellerde dikkat çeken eskiyi bir olumsuzlaştırma yeniyi övme gibi görsellerin olmasıdır. Padişahlık döneminden cumhuriyete geçiş görsellerde olumlu yönde ilerleme olarak verilmiştir. Medeni Kanun vesilesiyle resmi nikahın zorunlu olması ile gelin ve damadın yan yana durması, Harf inkılabı ile Atatürk'ün kara tahta başında yeni harfleri öğreten görseli, seçimlerde kadınların da oy hakkının olması ve meslek görsellerinde hakim, öğretmen gibi mesleklerin özellikle kadın figürler

olarak resmedilmesi önemlidir. İnkılapların köylere yansıması da görsellerde yerini almaktadır. İnkılapların hem şehirliler hem de köydekiler tarafından tam olarak anlaşılabilmesi için büyük uğraş verilmiştir. Köylerde özellikle Cumhuriyet öncesinde hayvanlarla sürülen tarlalar, cumhuriyetin getirdiği inkılaplar sayesinde makineyle sürülmeye başlanmıştır. Bu görseller açıklamaya ya da bilgi vermeye gerek bıraktırmayacak şekilde eski ile yenini bir kıyasını yaparak çocuğa direk mesaj vermektedir.

2.15.Kişiler

Yurt Bilgisi ders kitaplarında dönemin Cumhurbaşkanı, başbakanı, devlet adamları ya da yabancı devlet adamları görsellerde verilmiştir. İncelenen kitaplardaki verilen kişi görsellerinin sayısı 35 adettir. Ayrıca bu görsellerde Atatürk'ün silah arkadaşları ve milli mücadele döneminde üstün başarı gösteren İsmet İnönü, Kazım Karabekir, Fethi Okyar gibi komutanlara da sık sık yer verilmiştir. Öğrencinin devletin kurtuluşuna ön ayak olmuş kişileri ve dönemin siyasilerini tanıları ve hafızlarında yer etmeleri açısından verilen kişi görselleri önemlidir.

2.16. Köy, Köylü

Yurt Bilgisi ders kitaplarında önemle üzerinde durulan ve konular arasında yer alan "Köy Hayatı, Köylerde Hayat" başlıkları altında genişçe yer verilmiştir. Bu başlıklar altında yer verilen görseller de 40 adettir. 1925 Yılında Şeyh Said İsyanı sonucunda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması ve ülkede düzenin bozulması inkılapların halk tarafından anlaşılamadığı ve bu yüzden eğitimin tüm yurtta özellikle köylere kadar götürülmesi düşünülerek köydeki eğitime önem verilmiştir. Özellikle köy hayatında çalışan insanlar görselleri, köydeki yaşam şekli gibi durumlar resmedilmiştir. Ali Seydi'nin 1930 basımlı Yurt Bilgisi ders kitabında köye ve köy hayatına genişçe yer verildiği görülmektedir. Görsellerde tarımda uğraşan köylü, imece usulü ile işlerini birbirlerine yardım ederek kolaylıkla halleden köy insanları yer almaktadır. Köy de insanların toplu olarak yaşadıkları ve birlikte çalıştıkları yer olarak ifade edilmiştir. Erkekler köyün yolu bozulsa birlikte işbirliği ile tamiratını yapan, kadınlar da birlikte bulgur yapan, pekmez kaynatan kısacası her işi birlikte neşeyle yapan insanlar olarak anlatılmaktadır(Seydi,1930,s.80). Diğer Yurt Bilgisi kitaplarına da bakıldığında genellikle benzer konularda görsellerin ve içeriklerin olduğu görülmüştür. Özellikle tarım, Cumhuriyet devrinde yeniliklerin köylere götürülmesi, her işin ortak yardımlaşmayla yapılması görselleri sıklıkla yer verilenlerdir. Köyde yalnız erkeklerin değil kadınların da çalışarak kocalarına yardımcı oldukları ve köydeki hereksin çalışkan olduğu vurgulanmıştır(Sander, 1930,s.11).Ayrıca köy ve köylü görsellerinde köylünün bir saflık duygusu ve imkansızlıklar içinde faizciden para alıp duru-

munun daha kötüleştiğini gösteren görseller de vardır. Bu durum o dönemde köylüden alınan ağır vergiler ile köylünün belinin bükülmesine bağlanabilir.

2.17. Kurum Binaları (Hükümet Binası, Bakanlık Binaları, Belediye Binası, Banka Binaları)

Yurt Bilgisi dersinin konularına bakıldığında devletin, hükumetin ve belediyenin vazifeleri konu başlığında bu kurumların görevlerine genişçe yer verilmiş ve görsellerle desteklenmiştir. Sayılan görsel sayısı 63 adettir. Görsellerde özellikle Ankara başta olmak üzere farklı illerdeki kurum binalarına yer verilmiştir. Yurt Bilgisi ders kitaplarında bulunan "Bakanlık Kuruluşları ve Görevleri" başlığı altında bakanlıklardan yurdun türlü işlerini paylaşan, kendine özgü görevleri olan kuruluşlar olarak bahsedilmektedir (Konuk ve Erdem,1972:Aksan,1960).Bakanlıkların görevleri ve görevli kişiler hakkında detaylı bilgiler verilirken; hemen hemen her bakanlığın bina fotoğraflarına da yer verilmiştir.

2.18. Meclis, Seçim, Demokrasi

Meclisin işleyişi, kaç kişiden oluşacağı, meclis üyelerinin nasıl seçildikleri gibi konular anlatılarak görsellerde de meclisten görüntüler verilmiştir. Ayrıca seçim görselleri de kadın ve erkeklerden oluşan grupların sandıkta oylarını kullanırken ve adayların topluluk önünde konuşmalarını yaparken, ya meclis toplantı halindeyken, ya da meclis binasının dıştan görünümünün resimleri olarak toplamda 51 adet sayılmıştır.

2.19. Okul, Eğitim

Ders kitaplarının içeriğinde konu ile ilgili fazlaca bilgi verilmiş ve konular görsellerle desteklenmiştir. İncelenen kitaplarda konuyla ilgili 52 adet görsel belirlenmiştir. Genellikle öğrencilerin neşeyle okula koşturdukları, ders çalışıp kitap okudukları ve sınıf ortamında öğretmenlerini pür dikkat dinledikleri görsellere yer verilmiştir. Yeni devletin eğitimli gençlerle ilerleyebileceği düşüncesinden hareketle eğitime ayrı bir önem verilmiştir. Ayrıca ülkeyi her alanda kalkındıranların ülkesinde bilgili, çok okuyan, çalışkan insanların olmasına bağlanmış ve hemen ardından bir görsele yer verilmiştir. Görselde bir coğrafya dersinde bayan öğretmen öğrenciyi tahtaya kaldırmış ve bir harita üzerinde konuşmaktadırlar (Akşit ve Eğilmez,1967,s.32). Ders kitaplarında okulun sadece öğrencilerin derslerini öğrendikleri yerler değil; öğrencilerin laboratuvarlarda, atölyelerde, iş yerlerinde uygulama yaptıkları, kütüphanelerde araştırma yaptıkları, spor alanlarında sporlarını icra ettikleri, müzelerde, fabrikalarda gezdikleri, doğayı inceledikleri ve böylece iyi bir şekilde farklı alanlarda da yetiştikleri bilgisi verilmekte ve hemen altında kütüphanede araştırma yapan üç tane kız öğrencinin olduğu görsele yer verilmiştir (Ergun ve Öztürk, 1967, s.

29).Okul ve sınıf ortamı içerikli görsellerde ve notlarda öğretmenlere büyük bir misyon yüklendiği görülmektedir. Türk milleti ve devleti adına çocukları terbiye etmek ve yetiştirmek öğretmenin görevidir(Yücel ve Çalapala,1965,s.14).

2.20. Sağlık ve Temizlik

Sözü geçen dönemdeki ders kitaplarında temizlik sağlık konularının hassasiyetle ele alındığı ve 36 adet görsele yer verildiği görülmüştür. Bu konu ile ilgili görseller özellikle temiz olmak evini okulunu, sokağını kısacası yaşadığı yeri temiz tutmak ve sağlığını kötü alışkanlıklardan korumak ile ilgilidir. Yurt Bilgisi ve Yurttaşlık Bilgisi kitapları sağlık ve temizlik konularında uzun bilgiler vererek görsellerle desteklemişlerdir. Kitaplardaki ortak yargı olarak söylenebilecek olan görüş Türk evladı sıhhatli, gürbüz, cesur ve sportif vücutludur. Bu güçlü duruş Türk evladının vatanını savunacak güce sahip olması gerektiği ile bağdaştırılmaktadır. İçki, tembellik gibi kötü alışkanlıklara da görsellerde yer verilmiştir. Abdülbaki Gölpınarlı 1927 yılında ders kitabı olarak okutulan Yurt Bilgisi kitabında o dönemlerde yaygın olarak görülen sıtma hastalığı sıtmaya yakalanan bir vatandaş ile sağlıklı sağlam bir vatandaşın karşılaştırılması şeklinde görsele yansıtmıştır. Verilen bilgiye de bakılacak olursa cahil, şarlatan olarak nitelenen insanlardan değil, doktorlardan şifa bulmak gerektiği önemle belirtilmiştir. Ayrıca eski yeni düzen karşılaştırmasına sağlık alanında da gönderme yapılarak millete hiç bakılmayarak bataklıkların kurutulmadığından sıtmanın çoğalarak milleti zayıf düşürdüğünden bahsedilmiştir[6].Sağlıklı olmak devlete karşı vazifelerimize yapamamak konusunda önemli görülmektedir. Çalışacak güçte olmayan, kimsesiz ve bakıma muhtaç insanlara devletin bakmakla yükümlü olduğu ders kitaplarında belirtilmiştir (Gölpınarlı, 2007,s.100).Görsellerde bayan hemşireler hasta yatan halsiz kişilere bakmakta olarak verilmiştir(Akşit ve Eğilmez,1967,s.36). Medeni bir yurttaştan sağlığını koruması, temizliğine dikkat etmesi olarak devlete karşı önemli bir vazife olmasının yanı sıra diğer devletlerin Osmanlı için "hasta adam" yakıştırmalarına da bir cevap olması açısından sağlıklı gürbüz kuvvetli bir görünüş sergilemek önemli görülmüştür (Üstel,2011,s.93). Yine Tezer Taşkıran sağlığın korunmasını tabiatın verdiği bir ödev olarak görmekte ve vücudu kuvvetlendirip güzelleştirecek hareketlerin yapılmasını öğütlemektedir (Taşkıran,1943,s.2).Devlet herkesin sağlığını düşünür ve özellikle bulaşıcı hastalıklarla mücadele ederek kökünü kurutur sözlerinin altında ki görselin Hıfzıssıhha binası olması gayet uygun verilen bir görsel olarak karşımıza çıkmaktadır (Mf.v.1937a.,s.65).

2.21.Sanatsal ve Kültürel Faaliyetler

Sanatsal faaliyetler genellikle ders kitaplarında köyde, şehirde eğlence, dinlenme istirahat konu başlıkları altında yer verilen görsellerden oluşmaktadır. O dönemde halk bahçesi denilen yerlerde, parklarda insanlar hem dinlenir hem de eğlenirlermiş. Görsellere bakıldığında park ve bahçelerde dinlenen güzel vakit geçiren insanlar görülmektedir. Ali Kami'nin 1931 yılındaki 4. Sınıflar için Yurt Bilgisi kitabında soğuk ve yağışlı havalarda kulüp denilen kapalı yerlere gidildiği ve oralarda çalgıların çalındığı, eğlenceli oyunların oynandığı, bilgili kişilerin konferans verdikleri anlatılmaktadır (Kami,1931,s.104).Halkın aydınlanması başlığı altında konsere, sinemaya, tiyatroya gitmek, konferans dinlemek sanatsal faaliyetler arasında görülmüştür. Görsellerde genellikle dinleyicilerle dolu bir konferans salonu, sinema ya da tiyatro izleyen insanlar keman çalan bir grup insan görülmektedir (Akşit ve Eğilmez,1967,s.124).

2.22. Tarım ve Hayvancılık

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım ve hayvancılık temel ekonomik faaliyet sayıldığından ve toplam nüfusun çoğu köylerde yaşadığından tarım ve hayvancılık çok önemliydi. Hatta nüfusun %75'inin tarım ve hayvancılıkla uğraştığı ifade edilmiştir (Konuk ve Erdem,1972,s. 4). 39 adet görselin bulunduğu incelenen kitaplarda özellikle inkılaplardan sonra gelişen ülkede önceden sabanla ve hayvanlarla yapılan tarımdan makineli tarıma geçildiğine dair verilen görseller görülmektedir (Yücel ve Çalapala,1965,s.44). Atatürk de köylüyü Türkiye'nin sahibi olmasını üretkenliğine bağlayarak "Türkiye'nin gerçek sahip ve efendisi, gerçek üretmen olan köylüdür." demiştir. Tarım ve hayvancılık ekonomik değerlerin en önemlisi görülmekte ve yine eski düzen ile karşılaştırma yapılarak Osmanlı'da çiftçilerin hor görülerek kendi hallerine bırakıldığı ve ağır vergiler alındığı; Cumhuriyet döneminde ise çiftçiye, tarım ve hayvancılığa hak ettiği önemin verildiği hususu üzerinde durulmuştur(Aksan,1773,s.37). Tarım ve hayvancılık görsellerinde kadın, erkek, genç, yaşlı hep birlikte çalışan yanlarında hayvanları olan insanlar resmedilmiştir.

2.23.Ulaşım

Her alanda kalkınmanın olmasıyla ulaşım alanında da özellikle verilen görsellerden yola çıkıldığında devlet köprüler, demiryolları yapmış ekonomiye de katkı sağlamıştır. Cumhuriyetle beraber yollar hızla yapılmaya başlanmış, limanlar yapılmış ve uçaklar için hava alanları inşa edilmiştir. Ulaşım konusu hem iletişim hem düşmana karşı gerekli tedbirlerin alınması hem de bir yerden bir yere eşya taşınması olarak faaliyet gösteren alanlar olarak karşımıza çıkar(Ergun ve Öztürk,1967,s.36). Görsellere ba-

kıldığında kitaplarda daha çok köprü ve uçak resimlerine yer verildiği görülmüştür. Köprüler yapmak Bayındırlık Bakanlığının görevlerinden sayılmıştır (Konuk ve Erdem,1972, s.77). Mehmet Emin kitabında şimendifer olmasaydı asker süratle nasıl başka yerlere taşınabilir ve vatan tehlikeden kurtulabilir anlatısıyla ulaşımın vatan için önemine değinilmiştir(Emin, 1930,s.299).

2.24. Diğer

Bu bölümde ders kitaplarında yer alan doğal manzara, bazı toplantılar, uluslararası kuruluşların toplantı halleri ve uluslararası kurumların bina görselleri, mesleklerin bulunduğu görseller incelenmiştir. Bu bölüm Tablo 1.'deki gruplara alınamayan görsellerin olduğu kısımdır.

3.Sonuç

Yurt Bilgisi ve Yurttaşlık Bilgisi okutulan 1926-1968 dönemi süresince dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına göre Milli Eğitim Bakanlığı tarafından müfredatlarda yapılan değişikliklerden diğer dersler gibi Yurt Bilgisi dersi de etkilenmiştir. Yurt Bilgisi derslerinin okutulduğu dönemde 1926, 1936, 1948 yıllarında müfredat değişikliği yapılmış, köylerde de 1930 yılında Köy Mektepler Müfredat Programı ile köydeki çocuklar da köy şartlarına uygun eğitim alma fırsatı bulmuşlardır.

Yurt Bilgisi dersi konularına bakıldığında öğrencinin devletin ve hükumetin organlarını tanımasını sağlayıcı, sorumluluk bilincinde olan, yaşadığı çevreye uyum sağlayıcı (ev, okul, mahalle, köy…) içeriklere yer verildiği görülmektedir. Milli duyguları gelişmiş, vatanını seven ve koruyan, Atatürk ilke ve inkılaplarını bilen ve özümseyen laik, demokratik ve cumhuriyetçi bireylerin yetişmesi hedeflenmiştir. Cumhuriyet ilkelerini özümseyen yurttaşın her alanda cumhuriyetin gerektirdiği vazifeleri yerine getirmesi ve kurallara uyması beklenmektedir (Danışman,1939,s.5)

Ders kitaplarında dikkat edilen hususlardan biri öğretmen, hakim, avukat gibi mesleklere yer verilen görsellerde kadın figürünün kullanılması, kadınların her mesleğe girebilmesi hakkını elde ettiği çocuklara öğretilmek istenmiştir.

Yurt Bilgisi ve Yurttaşlık Bilgisi ders kitaplarında eski düzen ile yeni düzen sık sık karşılaştırılmaktadır. Padişahlık dönemi olumsuzluklarla, insan haklarına yer vermeyen, geri düşüncelerle anlatılırken; Cumhuriyet dönemi ise insan haklarının olduğu, medeni yurttaşların yetiştiği bir dönem olarak görsellerde yerini almıştır.

Toplumsal kurallar da ders kitaplarında sıkça yer verilen değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Evde, okulda, sokakta, çarşıda kısacası her yerde

uyulması gereken kurallar ders kitaplarında öğrencilere görsellerle verilerek somutlaştırılmıştır. Kurallara uyan vatandaş ahlaklı ve iyi yurttaş olarak nitelendirilmiştir.

Her şeyden çok seviniz bu sevgili vatanı,

Onu yüksek dölenle, onurla yaşatanı ... (Yurdseven, s.7).

Devrim Çocuklarına kitabındaki gibi ders kitaplarının genelinde görseller vatanı milleti koruyacak ve ilelebet yaşatacak bir neslin yetişmesi konusunda mesajlar taşımaktadır.

Çocuğun iyi bir vatandaş olarak toplumda yer alması, kendini geliştirmesi, ülkeyi ekonomik, sosyal, siyasi gibi farklı alanlarda bir adım daha ileri götürmesi gibi beklentilerin olduğu bir dönemde Yurt Bilgisi dersleri önemli bir araç olmuştur. Konuların görsel malzemeyle desteklenmiş olması öğrencinin hayal dünyasından çıkıp verilmek istenen mesajları somutlaştırmasında önemlidir. Çocuğun yaşına, seviyesine uygun olmak şartıyla görsel malzeme her zaman kalıcılığı artıran bir etkendir. Ders kitaplarına bakıldığında dönemin istenen vatandaşı direk olarak görsellerde resmedilmiş ve öğrenciden o görseldeki gibi olması beklenmiştir.

4. Öneriler

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda ders kitaplarında sık sık gerek bilgi olarak gerek de görsel olarak yer verilen vatan millet sevgisi günümüz ders kitaplarında da gereken önemin verilmesi açısından örnek alınmalıdır. Milli birliğe beraberliğe ve ulus bilincine daha çok sahip olunması gerek bir dönemde ders kitaplarına vatan millet sevgisinin öğrencilerin benimseyeceği şekilde ve alanında uzman kişilerin önderliğinde karar verilen görsellerle yer alması genç neslin vatan milletin değerini bilip sahip çıkmaları açısından önemlidir.

Ders kitaplarında özellikle Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler, Tarih ve Türkçe dersleri başta olmak üzere bağımsızlık sembollerine ayrı bir bölüm ayrılması bayrak, milli marş gibi sembollerimiz görsellerle daha da kutsallaştırılmalıdır.

Ekonomik faaliyet konularında ülkemizin zengin yer üstü ve yeraltı kaynakları unutulmamalı, bu açıdan enerji kaynakları olsun, tarım ve hayvancılık konularında olsun görseller iyi seçilmeli ve dışarıya bağımlı bir ülke görüntüsü yerine varlıklarımızla zengin bir ülke görüntüsü hafızalarda yer edinmelidir.

Günümüz gençlerinin geçmişten gelen ve unutulmaya yüz tutan değerleri benimsemeleri ve gelecek kuşaklara aktarımını sağlamaları için ders kitaplarına zengin görseller konulmalıdır.

Milli Eğitim Bakanlığının çok önem verdiği bir konu olan " Değerler Eğitimi" kapsamında günümüz ders kitaplarına Yurt Bilgisi ders kitaplarındaki saygı, sevgi, çalışkanlık, doğruluk, hoşgörü gibi değerler görselleriyle birlikte alınmalıdır.

Kaynaklar

Aksan, H. (1973), *Ortaokul Yurttaşlık Bilgisi II*, İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şirketi

Akın,Y.,(2004). *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar" Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor,* İstanbul : İletİşim Yayınları

Ali, Kami, (1931). *Yurt Bilgisi İlkmektep 4. sınıf*, İstanbul: Hilmi Kitaphanesi

Ali, Kami., (1931-1932).*Yurt Bilgisi İlkmektep 5. sınıf*, İstanbul: Hilmi Kitaphanesi

Ali Seydi.(1930).,*Yurt Bilgisi Dördüncü sınıf*, İstanbul : Kanaat Kütüphanesi

Ambarlı,A.,(2010). *Türkiye'de Cumhuriyet'ten Günümüze Sosyal Bilgiler Programları (Değişiklikler, Düzenlemeler, Güncellemeler).*Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Anıl B.ve Beğen ,İ.,(1956),*Yurttaşlık Bilgisi Ortaokul III*, İstanbul.: Çeltüt Yayınevi

Aykaç, N.,(2011). "Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşundan Günümüze Sosyal Bilgiler Programının Eğitim Programı Öğeleri Açısından Değerlendirilmesi", *İlköğretim Online,*10(2),406-420.

Danışman, T. T.(1939)., *Yurd Bilgisi*, İstanbul : Mustafa Asım Matbaası

Ergun, A. ve Öztürk, B., (1967). *İlkokullar İçin Yurttaşlık Bilgisi V*, İstanbul:Ders Kitapları Anonim Şirketi

Erişirgil,M.E., (1930).*Yurt Bilgisi*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi (Amedi Matbaası)

Ermat B.ve K.(1934a), *Yurt Bilgisi Dersleri V. Sınıf İlkokul Kitapları*, İstanbul: Maarif Matbaası

Ermat B.ve K.,(1945b) *Yurt Bilgisi Dersleri IV. Sınıf İlkokul Kitapları*,İstanbul:Milli Eğitim Basımevi

Gölpınarlı, A.,(2007). *Yurt Bilgisi Atatürk Dönemi Ders Kitabı*, İstanbul: Kaynak Yayınları

Gümüşoğlu, F., (2016). *Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet 1928'den Günümüze*, İstanbul:Tarihçi Kitabevi

İbrahim Hilmi,(1931). *Millet Mekteplerine ve Halka Mahsus Yurt Bilgisi,* İstanbul : Hilmi Kitaphanesi (Marifet Matbaası)

Kazmaz, S., (1944).*Okuma ve Yurt Bilgisi Akşam Erkek Sanat Okulları Birinci Sınıfları İçin*, Ankara: Maarif Matbaası(1972).Konuk ,İ.ve Erdem, S. ,*Yurttaşlık Bilgisi Ortaokul II.*, İstanbul: Atlas Yayınevi

Kültür Bakanlığı Yayın Direktörlüğü(1938).*Yurt Bilgisi İlkmektep Kitapları: V. Sınıf*, İstanbul: Kültür Basımevi

Mehmet Emin(1930). *Yurt Bilgisi*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.

Mf.V., *(1933).Yurt Bilgisi İlkmektep Kitapları: V. Sınıf,* , İstanbul: Türk Kitapçılığı Limitet Şirketi

Mf.V.,(1937a). *Yurt Bilgisi İlkmektep Kitapları: V. Sınıf*, İstanbul: Devlet Basımevi,

Mf.V., *(1937b)Yurt Bilgisi İlkmektep Kitapları: IV. Sınıf*, İstanbul: Devlet Basımevi

Parlak,İ., *(*2005).*Kemalist ideolojide Eğitim Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme,* Ankara: Turhan Kitabevi

Pazarlı, O.(1961). *Yurttaşlık Bilgisi Ortaokul III. Sınıf*, İstanbul: Remzi Kitabevi

Taşkıran,T.,(1939) *Yurt Bilgisi*, İstanbul: Maarif Matbaası

Taşkıran,T.(1941), *Yurt Bilgisi Ortaokul II*, İstanbul: Maarif Matbaası

Taşkıran,T., Türk Ahlakının İlkeleri, Maarif Matbaası, İstanbul 1943.

(SANDER)Mithat Sadulla(1930)., *Millet mekteplerile Halk Dersanelerine Mahsus Yurt Bilgisi*, İstanbul:Tefeyyüz Kitaphanesi,(Şirketi Müretti-biye Matbaası)

(SANDER),Mithat Sadullah,(1934-1935).*Yeni Yurt Bilgisi Sınıf: 3,* İstanbul: , Türk Kitapçılığı Resimli Ay Matbaası,.

(SANDER), Mithat Sadullah, (1935-1936). *Yeni Yurt Bilgisi Sınıf: 3*, İstanbul:Türk Kitapçılığı Limitet Sosyetesi.

Sevinç, K.,(1931-1932). *Türk Yavrularına Yurt Bilgisi sınıf 5*, İstanbul: Ekspres Matbaası

Sevinç, K.,(1931-1932) Türk Yavrularına Yurt Bilgisi sınıf 4, İstanbul: Ekspres Matbaası

Ünal, F., (2001).Eğitim İletişiminde Görsel İleti Tasarımı, *Kurgu Dergisi*, S:18, 325-336.

Üstel,F., (2011).“*Makbul Vatandaş”ın Peşinde II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi,*,İstanbul: İletişim Yayınları

Yinilmez,A., S., (2017).*Ahlaklı Yurttaş ,* İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi

Yurdseven,H.İ., (Tarihsiz), *Devrim Çocuklarına İlk okulların 5 ve 4üncü Sınıfları İçin Yurd Bilgisi dizgeleri,* Mil Yz Müs 100**.** Milli Kütüphane Yer no: 06

Yurt Bilgisi Notlarından (1930), Ankara: CHP Şehremini Halkevi Kütüphanesi

Yücel, H.A ve Çalapala,R., (1964)*Yurttaşlık Bilgisi IV*. İstanbul: Atlas Yayınevi.

Ekler

Vazife hâlinde bir Cümhuriyet mahkemesi

Anıtkabir'in dıştan görünüşü.

ATATÜRK Çanakkale savaşında

Bayrağı selâmlarken

Tesanüt

Tanzimata öyle değil... Böyle İzzet...

İstanbulda bir gürültü

Memleketimizde her sene yeni fabrikalar açılmaktadır.
(Ankara çimento fabrikası)

Türk eri Türk yurdunun bekçisidir.

MARDİN MÜZESİ'NDE BULUNAN LÜLELER

Aysun Kübra ERDOĞAN

(Gazi Üniversitesi)

Giriş

Mardin ili Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle Bölümü'nde yer almaktadır. Güneyinde Suriye, Batısında Şanlıurfa, Kuzeyinde Diyarbakır ve Batman, Kuzeydoğusunda Siirt ve Doğusunda Şırnak ili bulunan Mardin'in büyük bir kısmını Doğu-Batı doğrultusunda uzanan "Mardin-Midyat eşiği" denilen ve Mardin'i Kuzey- Güney olarak iki bölüme ayıran alandır. Fırat ve Dicle nehirleri arasında Mezopotamya bölgesinde bir dağın tepesinde kurulmuş olan Mardin, yukarı Mezopotamya'nın en eski şehirlerinden biridir (Resim 1). Tarihte Erdope, Tidu, Merdin, Merdo, Merdi, Merda, Merde, KartalYuvası, Kuşlar Yuvası, Maridin ve Mardin olarak farklı isimler almıştır(Dolabani, 1972: 18).

Kentin en yüksek noktasında Mardin Kalesi yer almaktadır. Eğimli topografyaya kurulan tarihi kent merkezi ise Mardin kalesinin eteklerinde doğu-batı yönünde genişlemiştir. İlk yerleşim birimi olan Kale'den başlayan ve Mardin'e bugünkü şehir dokusuna sahip yapılaşma 19. yüzyıla kadar sürmüştür.

Mardin Müzesi binası 1895 yılında Antakya Patriği Behnam Banni tarafından Süryani Katolik Patrikanesi olarak yaptırılmıştır(Erdoğan, 2014: 51) 1995 yılında Mardin Müzesi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Resim 2). Müzedeki eserler; M.Ö. 4000'den, M.S. 7. yüzyıla kadar olan döneme ait eserlerdir. Arkeolojik salonlarda Eski Tunç, Asur, Urartu, Grek, Pers, Hellenistik, Roma, Bizans, Büyük Selçuklu, Artuklular ve Osmanlı devirlerine ait tabletler, silindir ve damga mühürler, kült kapları, figürinler, metalden bızlar, takılar, keramikler, altın, gümüş ve bakır sikkeler, gözyaşı şişeleri kandiller sergilenmektedir.

Osmanlı tarihinde tütün ve lülenin kullanımı, tarihi, gelişimi hakkında bilgi veren birçok kaynak vardır. Hazerfan Hüseyin efendi, eserinde; ''1598 yılı basında İngilizler tarafından getirildi ve bazı hastalıklara Şifa verir diye satıldı. Ehl-i keyften bazı yârân keyfe müsadesi vardır diye müptela oldular. Giderek ibtilası bütün dünyaya sirayet etti. 1635 tarihine gelindiğinde şöhreti o mertebe idi ki, tahrir tabir değildir'' (Hazerfan, 1669:274) sözleriyle İngiliz tüccarların her hastalığa deva olarak tanıttıkları bu yeni nebatın yayılısı hakkında genel bilgi vermiştir. Osmanlı topraklarında lüle ve tütünün ilk kullanımıyla ilgili bilgiler veren en erken tarihli kaynaklardan biri olan Peçevi Tarihi'nde de; tütünün, 1600 yılında

İngilizler tarafından Osmanlı topraklarına getirildiği ve öncelikle rutubetten kaynaklanan bazı hastalıkların tedavisi amacıyla satıldığını söylemektedir. Zamanla bazı insanların keyif verdiği için buna alıştığını, sonraki zamanlarda ise ilim ve devlet adamlarından ileri gelenlerin dahil tütün içtiğini belirtmektedir.(Peçevi, 1999:196,197).

Tütünün, Osmanlı toplumunda yayılmaya başlamasından itibaren, tütün içimiyle ilgili; haram, mekruh ve yasaklama getirilip getirilmeyeceğiyle ilgili tartışmalar da başlamıştır. Tütün hakkındaki tartışmalardan etraflıca bahseden önemli bir kaynak sarayda Divan katipliği yapmış, Sultan IV. Murad'ın yanında seferlere katılmış olan Kâtip Çelebi'nin Mizânü'l-Hakk fî-_htiyari'l-Ehakk adlı eseridir. Kâtip Çelebi, eserinin tütün bahsinde bu maddenin ortaya çıkısı, yaygınlaşması, yasaklanışı ve bu yasağın kaldırılması ile ilgili kısa bir bilgi verdikten sonra, yapılan tartışmaları kendi fikirlerini de ekleyerek yedi başlık altında toplamıştır(Gökyay, 1982: 260).

İçilen tütünün kullanım malzemesi olan lülenin Osmanlıya gelişiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır. Lülenin tütün içimiyle beraber geldiği görüşlerin yanı sıra, tütünden önce Afyon içiminde lülenin kullanıldığı görüşleri bulunmaktadır. Lüle kullanımıyla ilgili en erken örnekler 1600lü yıllarda görülmeye başlamıştır.

Tütün ve lülenin kullanıldığı ilk dönemlerde saray ve çevresinde benimsenmemiş olmasına karşın, sonraları saray tarafından da talep edilmiş ve sarayda da kullanılmaya başlanmıştır Sarayda bir merasim içerisinde sunulan lüleler, tütüncübaşı, çubukçubaşı ve çubukçubaşının emrindeki 10 kişi ile bir ateşçi tarafından gerçekleştirilmiştir(Ayhan, 2011:71).

Lüle, sarayda, evlerde, hamamlarda ve kahvehanelerde içilmekteydi. Evlerin hemen hepsinde, ocakların yanında 'Çubukluk' denilen kapaksız dolaplar bulunmaktaydı. Çubuklar bu dolaplarda içime hazır olarak bulundurulmaktaydı(Bakla, 1993:61)

Kolay taşınabilir olduğundan insanlar yürürken, yazarken ve otururken lüle içmekteydiler. 19. yüzyılın ortalarına doğru Anadolu'yu birkaç kez ziyaret eden İngiliz Sir Charles Fellows,

Türklerin tütün içmesi ile ilgili gözlemlerini şu satırlarda anlatır. "Hiç kimse bu insanlardan daha fazla tütün tüketmiyor ancak onlar temiz bir tarzda her zaman bir ağızlıkla içerler. Bu sayede lüle asla ağza girmiyor ve belki bu nedenle olabilir, o sıklıkla olduğu gibi, incelik olmaksızın, bir arkadaşa uzatılır. O malları ile bana eşlik ederken, dükkan sahibinin lülesini alan hizmetçim olmadan asla değersiz bir alışveriş yapmadım. Fiyat hakkında herhangi bir soru olduğunda, bir lüle uzatılır ve taraflar tütün içmek için oturur ve aralarındaki fark düşünülür; bu at için pazarlık yaparken bana sıklıkla olmuştur. Ancak Türkler pazarlık yaparken genel anlamda adildir

ve onların fiyat artışı iddiaları için her zaman sebep ve adaletle yapılmış görünür'' (Fellows 1802: 65).

Lüle, çanak, duman yolundan oluşan, çubuk veya nargilelerin ucuna takılan, malzemesi taş, ahşap, fildişi, metal, pişmiş toprak olabilen, içine tütün, afyon vb ürünlerin koyulduğu bir tarafında deliği bulunan kaptır (Bakla, 1985:4).

Çalışmamızda, Mardin Müzesi'nde bulunan lüleler incelenmiştir. Toplamda 102 lüleden 10 tanesi Nüsaybin mor Yakup kazısından çıkarılmış ve geriye kalan halktan satın alınmış lülelerdir. Konumuz olan 102 lüle içerisinde bütün, bütüne yakın ve kırık parçalar bulunmaktadır. İncelenen lülelerde 10 tip tespit edilmiştir. Bunlar; silindir çanaklı lüleler, karina çanaklı lüleler, yuvarlak çanaklı, basık yuvarlak çanaklı, süzgeçli basık yuvarlak çanaklı, lale çanaklı, konik biçimli, dirsek biçimli, disk kaideli, kaideli ve süzgeç çanaklı lülelerdir.

1. Silindir Çanaklı Lüleler

Bu tip lülelerde çanak genişliği, ağız kısmına doğru düz bir şekilde yükselir, herhangi bir genişleme veya daralma yapmaz. İncelenen örnekler arasında yedi lüle bu tiptedir. Altı örnekten iki tanesi kırıktır. Hamur renkleri açısından farklılık göstermektedirler. Dört lüle açık kahverengi, iki tanesi siyah hamurludur(Resim 3). Benzer örneklerine, İstanbul Saraçhane (Hayes, 1992: 392), Atina ve Korint (Robinson, 1985: 47, 61), Hasankeyf (Ayhan. 2011: 135) kazılarında benzer örneklerine rastlanmaktadır. Benzer örnek tarihlendirilmeler dikkate alındığında 17. ve 18. yüzyıllara tarihlendirilmektedir.

2.Karinalı Çanaklı Lüleler

Bu tip lülelerde, çanak dirseğe doğru keskin bir kırılma yapar ve çanak silindirik bir şekilde devam eder. İncelenen örnekler arasında on lüle bu tiptedir. Lülelerden iki tanesinin ağız kısmı kırıktır(Resim 4).Hamur rengi açısından benzerlik göstermektedir. 4 tanesi koyu gri, 6 tanesi açık kahverengidir. Benzer örneklerine, Saraçhane (Hayes, 1992:397), Hasankeyf (Ayhan, 2011:162,225) kazılarında görmekteyiz. Bu tip lüleler 17. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir.

3. Yuvarlak Çanaklı Lüleler

Bu tip lülelerde, çanak kısmı yuvarlaktır ve çanak ağzına doğru hafif bir daralma görülmektedir. Duman yolu genel olarak kısa ve silindiriktir. İncelenen örnekler arasında 13 tane lüle bu tiptedir. Renk ve boyut açısından farklılıklar göstermektedirler(Resim 5).Robinson bu tip lülelerin, 17.yy sonlarında gri ve küçük ebatlı olduklarını; 18. yüzyılda kahverengi hamur rengiyle birlikte lüle boyutlarının da büyüdüğünü söylemektedir (Robinson, 1983, 270). Benzer örneklerine, Hasankeyf (Ayhan, 2011:

127), Antalya- Kaleiçi (Yener, 2005: 99-102) kazılarında görmekteyiz. Bu tip lüleler, 17 ile 18.yüzyıla tarihlendirilmektedir.

4. Basık Yuvarlak Çanaklı Lüleler

Bu tip lülelerin gövde kısmı, ağız kısmına doğru genişlemektedir. İncelenen örnekler arasında, 19 lüle bu tiptedir. Hamur renkleri ve boyutlarında çeşitliliğin görüldüğü lülelerden 6 tanesi açık kahverengi ve 4 tanesi koyu kahverengidir(Resim 6). Benzer örneklerine, Edirne Yeni Saray (Cengiz, 2011: 168), Antalya Kaleiçi (Yener: 2005: 98), Hasankeyf (Ayhan, 2011: 60,61) kazılarında görmekteyiz.

5. Süzgeçli ve Basık Yuvarlak Çanaklı Lüleler

Bu tip lülelerde, basık yuvarlak çanak içerisinde delikler bulunmaktadır ve basık yuvarlak çanak üzerinden silindir kenar yükselmektedir. İncelenen örnekler arasında 4 lüle bu tiptedir(Resim 7).Hamur renklerine bakıldığında 2 tanesi siyah ve 2 tanesi koyu kahverengidir. Benzer örneklerine, Hasankeyf (Ayhan, 2011:268), Siirt Başur Höyük (Ayhan, 2010:49,57),Bitlis Kalesi (Yılmaz,2010:171), kazılarında görülmektedir. Bu tip lüleler 19. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

6. Lale Çanaklı Lüleler

Bu tip lülelerde, gövde yuvarlak çanak üzerinde yükselmektedir ve gövde dışa çekik ağızla sonlanmaktadır. İncelenen örnekler arasında 8 lüle bu tiptedir(Resim 8). 8 lüleden 3 tanesinin ağız kısmı kırıktır 1 tanesinin duman yolu ağız kısmı kırıktır. Hamur rengi bakımından sarımsı kırmızımsı ve kızıl kahverengi tonlarının kullanıldığı görülmektedir. Bu tipin örneklerine, Hasankeyf (Ayhan,2011:.292,299), Alanya Kaleiçi(Yener, 2005:109), Saraçhane Kazısı (Hayes, 1992:392), Siirt Başur Höyük(Ayhan, 2010:53) kazılarında görülmektedir. Lüleler 19 yüzyıla tarihlendirilmektedir.

7. Konik Biçimli Lüleler

Bu tip lülelerde, çanak oldukça küçüktür ve ağız kısmına doğru konik biçimde genişlemektedir. İncelenen örnekler arasında 2 lüle bu tiptedir(Resim 9). İkisi de sağlamdır. Hamur rengi bakımından açık kahverengi rengindedir. Benzer örneklerine, Ankara Etnografya müzesi, Topkapı Sarayı Müzesi (Ayhan, 2006: 105-107), Saraçhane (Hayes, 1992: 394) kazısında görmekteyiz.

8. Dirsek Biçimli Çanaklı Lüleler

Bu tip lülelerde, çanak kısmı dar ve uzundur. Duman yolu ve çanak 'L' şeklinde 90 derecelik açıyla birleşmektedir. İncelenen örnekler arasında 15 lüle bu tiptedir(Resim 10). Hamur rengi bakımından farklılıklar gösteren

bu lülelerin 6 tanesi sarımsı kırmızı, 4 tanesi siyah ve 5 tanesi açık kahverengidir. Örnekler 19. yüzyıl sonu 20.yüzyıl başına tarihlendirilmektedir.

9. Disk Kaideli Lüleler

Bu tip lülelerde, çanak geniş bir disk kaide üzerinde yükselir ve dışa doğru krater şeklinde açılmaktadır. İncelenen örnekler arasında 6 lüle bu tiptedir(Resim 11). Lülelerden 3 tanesinin ağız ve duman yolu ağzı kırıktır. 19. yüzyıl boyunca boyutlarında artış görünen bu lülelerde genellikle kahverengimsi kırmızı tonları hakimdir. Bu tipin benzer örneklerine Keramikos (Robinson, 1983: 280, 283), Saraçhane (Hayes, 1992: 393), Hasankeyf (Ayhan, 2011: 127) kazılarında görülmektedir. Örnekler 19. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

10. Kaideli ve Süzgeç Çanaklı Lüleler

Bu tip lüleler, basık yuvarlak çanak ile çanağa doğrudan bağlanan silindirik ve uzun tutulan duman yolundan oluşmaktadır. Ağza doğru genişleyen duman yolu, ağızda bombe yapmakta ve basamak halkasıyla sonlanmaktadır. Çanağın hemen altında kendine göre çeşitlilik gösteren kaidesi yer almaktadır. İncelenen örnekler arasında 3 lüle bu tiptedir(Resim 12). Lülelerden 2 tanesi kırıktır. Hamur rengi olarak koyu gri kullanılmıştır. Bu tipin benzer örneklerine, Ayasuluk Tepesi (Ayhan, 2015:42), Bitlis Kalesi (Yılmaz, 2010:297), Antalya Kaleiçi'de (Yener, 2005:112) ve Siirt Başur Höyük (Ayhan,2010:52) kazılarında görülmektedir. Örnekler 18. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir.

Sonuç

Günümüzde lülenin Osmanlı sınırları içinde kullanıldığı zaman konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Genel düşünceler 17. yüzyıl başlarında lülenin kullanılmaya başlanmasıdır. Osmanlı günlük hayatında önemli bir yer tutan tütün ve tütün tüketiminde kullanılan lüleler 17. Yüzyıldan başlayarak 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar birçok atölyede çeşitli renk ve formlarda üretilerek gerek kullanım açısından gerekse Osmanlı Sanatı açısından tarihe önemli katkıda bulunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda renk, form ve süslemesi nasıl olursa olsun "lüleyle" içilmesi, bu tüketim eşyasını, Osmanlı'nın bir simgesi haline getirmiştir.

Mardin Müzesi'ndeki lülelere bakıldığında çoğunlukla yerel üretim izleri taşımaktadır. Lüle, bulunduğu bölgenin özelliklerini ve ustasının yeteneğini üzerinde toplamış, bölgelere göre kendilerine has lüle formları üretilmesine sebep olmuştur. Lülelerin büyük çoğunluğu küçük boyutludur. Disk kaide ve silindir çanaklı lülelerde boyut büyümektedir. Örneklerde yoğun olarak, kırmızı ve kahverenginin tonları, gri, siyah kullanılmıştır. Süslemeler genellikle çanağın gövde ortasında, çanağın ve duman yolunun

ağız kenarında görülmektedir. Bitkisel motif, geometrik desen, yazı ve figürden oluşan süslemelerin bir arada veya ayrı ayrı kullanıldığı örnekler görülmektedir.

Kaynakça

Amicis, Edmondo de. (1993*), İstanbul (1874),* (çev. Prof. Dr. Beynun Akyavaş), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

AYBET, Gülgün Üçel, (2003), *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530–1699),* İstanbul

Ayhan, Gökben, (2006), *Çeşitli Müzelerde Bulunan Örnekleriyle Osmanlı Lüleleri,* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Ayhan, Gökben, (2010**),** *Başur Höyük Kazısı Lüle Buluntuları, 13. Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* 14-16 Ekim 2009/Denizli, 49-57

Ayhan, Gökben, (2011), *Hasankeyf Kazısı Lüle Buluntuları,* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.

Ayhan, Gökben, (2011*), "Smyrna Antik Kenti Kazıları 2007–2008 Yılı Lüle Buluntuları",* Sanat Tarihi Dergisi, Sayı: 18, Cilt 2, 1-22.

Bakla, Erdinç,(1985), *"Unutulmuş Bir Halk Sanatı, Lülecilik",* S. 5, s. 4-6.

Bakla, Erdinç, (1993), *Tophane Lüleciliği,* Dışbank Yayınları, İstanbul.

Baram Uzi,(1995), "The Clay Tobacco Pipes of Cyprus", *Report of The Department of Antiquities Cyprus,* pp. 299–309.

Cantay, Gönül, (2006), "Edirne Yeni Sarayı Kazısı Lüle Buluntuları**",** *VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri,* 7-9 Nisan 2003, İstanbul Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları, 108-120.

Cengiz, Aysun,(2011), *Edirne Yeni Saray Kazılarında Ele Geçen Lüleler.* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Dolapönü, Hanna, (1972), *Tarihte Mardin,* İstanbul

Erdoğan, Nihat, (2014), *Mardin Müzesi Müze Eğitimi Etkinlikleri, Mardin,* Mardin Müzesi Yayınları

Fellows, Charles (1802) *Travels and Researches in Asia Minor: More Particularly in the Province of Lycia.* London

Fındık, Ebru, Fatma, (2016), “Ay Işığında Tütün Seremonisi- Osmanlı Tütün Kullanımının Kanıtları: Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları Lüle ve Nargile Buluntuları”, *Cedrus IV*. 373-392.

Gökyay, Orhan Saik, (1982), *Katip Çelebi Hayatı, Kişiliği ve Eserlerinden Seçmeler,* İstanbul

Hayes, John, W, (1992), “Excavations on Saraçhane in İstanbul (2)”, *The Pottery Princeton*, 391–395.

Hüseyin, Hezarfen Efendi, (1998), *Telhîsü’l-Beyan fi Kavânîn-i Âl-i Osman,* (haz.) Sevim İlgürel, Ankara

İbrahim, Peçevi, (1999), *Peçevi Tarihi,* Haz: Bekir Sıtkı Baykal.

Robinson, Rebecca, (1985),“Tobacco Pipes Corinth and Athenian Agora (plates 33-64)’’,

Hesperia, Vol.54, pp.149–203

Simpson, John, (1993),“Turkish Clay Pipes: A Review”, *SCPR,* pp.17-23

Yener, Azize, (2005), “Tütün Lüleleri ve Antalya- Kaleiçi'nde Bulunan Örnekler”, *Arkeoloji ve Sanat,* Cilt:119, 94-113.

Yılmaz, Aliye, (2010), *Bitlis Kazısında Ortaya Çıkarılan (2004-2008) Tütün Lüleleri,* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Ekler

Resim 1: Mardin Şehri

Resim 2: Mardin Müzesi

Resim 3: Silindir Çanaklı Lüleler

Resim 4: Karinalı Çanaklı Lüleler

Resim 5: Yuvarlak Çanaklı Lüleler

Resim 6: Basık Yuvarlak Çanaklı Lüleler

Resim 7: Süzgeçli ve Basık Yuvarlak Çanaklı Lüleler

Resim 8: Lale Çanaklı Lüleler

Resim 9: Konik Biçimli Lüleler

Resim 10: Dirsek Biçimli Lüleler

Resim 11: Disk Kaideli Lüleler

Resim 12: Kaideli ve Süzgeç Çanaklı Lüleler

FARKLI REFAH DEVLETİ UYGULAMALARI ÇERÇEVESİNDE KADIN REFAHI-ESNEK ÇALIŞMA İLİŞKİSİ /

Aybike AYBAR YILDIRIM

(Arş. Gör.; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

1. Giriş

Sanayi Devrimi ile gerçekleşen ekonomik ve toplumsal dönüşümle beraber kadınlar çalışma hayatı içinde bağımlı çalışan olarak yer almaya başlamıştır. Ancak Sanayi Devrimi'nin ilk yıllarından itibaren kadınlar çalışma yaşamında ayrımcılık, kötü çalışma koşulları, düşük ücret, işgücüne girişte engeller ve güvencesizlikle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum kadınların özel olarak korunmasını gerektirmiştir.

Günümüzde değişen ve esnekleşen çalışma ilişkileri, atipik çalışma biçimleri, modern toplumlarda kadının toplum ve aile içindeki yerinin ve kadınlara olan bakış açısının farklılaşması kadınların ihtiyaçlarının da değişmesine, geleneksek yaklaşımların kadın refahını sağlamada yetersiz kalmasına yol açmıştır. Esnek çalışma biçimleri devletler tarafından kadın istihdamını arttırmaya yönelik işgücü piyasası aracı olarak kullanılması, kadınların sosyal korumadan ve sosyal haklardan yoksun olarak çalışması tehlikesini yaratmaktadır. Kadın erkek eşitsizliğini derinleştirmektedir.

Çalışmada refah devleti sınıflandırmalarında kadınların yeri, kadın istihdamı ve kadınları esnek çalışmaya yönelten etmenler incelenerek farklı refah rejimlerinde kadın refahı ve istihdamına yönelik farklı uygulamalar en yaygın esnek çalışma biçimi olarak karşımıza çıkan kısmi zamanlı çalışma çerçevesinde karşılaştırılmaktadır.

2. Refah Devleti

Sanayi Devrimi ile birlikte sosyal hayatın ve çalışma hayatının sözleşme hukukuyla düzenlenmesi sonucunda önüne geçilemeyen sosyal sorunlar ortaya çıkmıştır. Toplum içindeki rekabet ve pazarlık şansı bulunmayan zayıf konumda bulunanların sayılarının artması ve eşitsizliğin artmasıyla sorunları mevcut koruma sistemleriyle çözülemeyecek hale getirmiştir. 1929 Büyük Buhranı ve İkinci Dünya Savaşı çeşitli sosyal olumsuzluklar ortaya çıkarmış vatandaşların korunması devlet için bir zorunluluk haline gelmiştir (Başbuğ, 2010; Fişek,1996).

Asa Briggs'e göre, refah devleti: bireylere ve ailelere, asgari düzeyde gelir garantisi sağlama; vatandaşları hastalık, yaşlılık, işsizlik gibi sosyal risklere karşı koruma; sosyal refah hizmetleriyle tüm vatandaşların en iyi yaşam standardına erişmesini sağlama şeklinde üç alanda faaliyet göstermektedir (Gough,1961:895). Lindbeck'e göre ise refah devleti, yeniden da-

ğıtım yoluyla gelir adaleti, vatandaşların sosyal sorunların üstesinden gelebilmelerini, sosyal risklerin azaltılmasını ve bütün vatandaşların en iyi sosyal şartlara sahip olmasını sağlayan devlettir (Kaya, 2009: 32-33).

Esping-Andersen'e (1999) göre refah rejimi, refahın devlet, piyasa ve aile arasında üretilme ve dağıtılma biçimidir. Refah devletinde bireyler sosyal hak ve özgürlüklere, aynı zamanda bu hakların devlet tarafından yerine getirilmesini isteme hakkına sahiptir. Refah uygulamaları devletin vatandaşına tanıdığı bir lütuf değil, onun görevidir (Özdemir,2007 :21; Başbuğ, 2010).

2.1. Refah Devleti Sınıflandırması

İkinci Dünya Savaşı sonrası refah devletlerinin sınıflandırmasına yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırmalardan en bilinen ve dikkat çeken çalışma 1990 yılında Gosta Esping-Andersen' in yayınladığı Refah Kapitalizminin Üç Dünyası' dır. Andersen refah devletlerini tanımlamada metasızlaştırma, sosyal tabakalaşma ve istihdam konularının üzerinde durmuştur. Metasızlaştırma kavramı toplumdaki bireylerin ve ailelerin kabul edilebilir bir refah düzeyini piyasadan bağımsız olarak sürdürebilme düzeyini ifade etmektedir. Andersen, seçtiği OECD ülkelerinde emeklilik, hastalık ve işsizlik yardımlarını inceleyerek metasızlaştırma endeksi oluşturmuştur. Ülkelerin yardımlardan faydalanma koşullarını, verilme sürelerini, miktarlarını incelemiştir. Araştırması sonucunda refah devletlerini liberal, muhafazakar, sosyal demokrat olmak üzere üç gruba ayırmıştır[7] (Metin ve Özaydın, 2016: 43-48)

Liberal refah rejiminde devlet asgari düzeyde refah hizmeti sunmaktadır. ABD, Kanada, Avustralya, İngiltere ve Yeni Zelanda bu sınıflandırmaya dahil edilmektedir. Liberal refah devletlerinde, vatandaşlar kendi refahlarını sağlamaları için piyasaya yönlendirilmektedir. Devlete son çare olarak başvurulmaktadır. Bu rejimde kadınların işgücüne katılım oranlarının görece yüksek olduğu görülmektedir. Vergi oranları düşük düzeylidir, sosyal refah harcamaları sınırlıdır (Metin ve Özaydın, 2016:45; Özdemir, 2007: 135).

Muhafazakar refah rejimleri arasında Avusturya, Fransa, Almanya, Belçika sayılmaktadır. Bu rejimde geçmişten miras kalan hiyerarşik sosyal düzeni muhafaza etme söz konusudur. Sosyal haklar geniştir ve refah sağlamada piyasanın rolü görece daha azdır. Genellikle bu rejimler Kilise geleneklerinin etkisi altında yapılanmaktadır. Aile, toplumsal yaşamdaki en önemli ve en temel kurumdur. Bu ülkelerdeki kadın istihdamını arttıran ve

[7] Kadın istihdamı ve esnek çalışma ilişkisine yönelik karşılaştırmalar için liberal refah modelinden İngiltere, muhafazakar refah modelinden Fransa, sosyal demokrat refah modelinden Hollanda, Güney Avrupa refah modelinden İspanya ve Türkiye seçilmiştir.

kadınlara iş sağlamayı kolaylaştıran sosyal hizmetler, bakım hizmetleri sınırlıdır. Hem toplam istihdam düzeyi hem de kadınların işgücüne katılım oranları düşüktür. Özellikle evli kadınların iş piyasasına katılımına olumsuz bir yaklaşım bulunmaktadır (Metin ve Özaydın; 2016:46, Özdemir,2010;137-139).

Sosyal Demokrat refah rejiminde; refah sunumunu devlet üstlenmektedir. İsveç Norveç, Danimarka, Hollanda ve Finlandiya bu rejime sahip ülkeler arasında sayılmaktadır. Bu modelde, devlet yoğun olarak vatandaş eşitliğine dayalı sosyal haklar sağlamaktadır. Hem toplam istihdam düzeyi hem de kadınların işgücüne katılım oranları yüksektir. Refah sunumu ile aileye olan bağımlılığın azaltılması amaçlanmaktadır. Yardımların ailelere değil bireylere verilmesi söz konusudur. Dolayısıyla evli kadınlar eşlerinden bağımsız haklara sahiptir. Bakım hizmetleri kadınların istihdam oranlarının artmasını sağlamasını sağlayacak niteliktedir (Metin ve Özaydın, 2016: 46; Özdemir, 2007: 140-141; Şenkal, Sarıipek; 2007).

Esping–Andersen'in üçlü sınıflandırmasına yöneltilen bir eleştiri İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın sınıflandırmadaki modellerden farklı özellikleri olduğunu ileri sürmektedir. Bu sebeple, bu ülkelerdeki yapı dördüncü bir model olarak sınıflandırmaya dahil edilerek analiz edilmiştir. Güney Avrupa refah rejimlerinde refah devletinin gelişimi, daha zorlu ekonomik ve sosyal koşullar nedeniyle Kuzey Avrupa'dan daha sonra gerçekleşmiştir. Bu ülkelerde yasalar modern bir refah devletinde olması gereken kurumsal gelişmeleri içermektedir fakat uygulama yetersizdir. Güney Avrupa refah rejiminde parçalı bir yapı görülmektedir. Kurumsal işgücü piyasalarına destek verilirken kurumsal olmayan piyasalara verilen destek sınırlıdır. Bu ülkelerde, refah sağlayıcı olarak ailenin ve Katolik Kilisesi'nin rolü oldukça büyüktür. Bu açıdan muhafazakar refah modeli ile benzerlik göstermektedir (Metin ve Özaydın, 2016:52; Özdemir, 2007:151).

Türkiye, Güney Avrupa refah rejimi içinde sayılan ülkelerle benzer özellikler taşıması sebebiyle bu rejim türü içinde ele alınmaktadır. Bu özellikler; refah sunumunda ailenin rolünün büyük olması, yetişkin erkeklere yönelik iş ve gelir güvencesinin yanında kadın ve gençlere yönelik istihdam imkanlarının sınırlı olması (bunlar aynı zamanda muhafazakar refah rejimi ile de benzer özelliklerdir), serbest mesleklerin, küçük ve orta boy işletmelerin, kayıt dışılığın yaygın olmasıdır (Buğra,2012: 48). Türkiye hem geleneksel aile koruması, toplumsal dayanışma ve yardımlaşma anlayışına hem de modern refah devleti kurumlarının oluşturduğu bir yapıya sahiptir. Refah hizmetleri sunan modern kurumların oluşumu halkın istekleri ve mücadeleleri sonucunda değil daha çok batılı devletlerde görülen örneklerine benzer şekilde oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu kurumların yetersiz kaldığı durumlarda da geleneksel yapılara, aile kurumuna başvurulmaktadır (Metin ve Özaydın, 2016: 216).

2.2. Refah Devleti Sınıflandırmasında Feminist Yaklaşım

Andersen'in üçlü sınıflandırmasında, refah devletlerinin farklı türleri arasında cinsiyet farklılıklarını yüzeysel olarak ele alması, kadınlara yönelik bir araştırma yapmaması özellikle feminist araştırmacılar tarafından ciddi şekilde eleştirilmektedir. Bu nedenle sonraki çalışmalarında toplumsal cinsiyeti ve kadınların rolünü daha fazla ele almaktadır. 1999 yılındaki çalışmasında aileselleştirmeme kavramına yer vermiş; aile destekleri ve bakım hizmetleri çerçevesinde yaptığı analizde sosyal demokrat refah rejimlerinde aileselleştirmeme oranının yüksek olduğunu diğer refah rejimlerinde ise düşük olduğunu tespit etmiştir. Aileselleştirmeme kavramı; bireylerin özellikle kadınların aileden bağımsız olmasını, topluma katılma özgürlüğünün olmasını ve bunun kolaylaştırılmasını ifade etmektedir (Metin ve Özaydın, 2016: 59; Orloff, 1997: 187).

Andersen (2009), "Tamamlanmamış Devrim: Kadınların Yeni Rollerine Uymak" adlı çalışmasında 2. Dünya Savaşı sonrası ve 20. yüzyılda ortaya çıkan erkeğin ailenin geçimini sağladığı ve kadının tam zamanlı olarak ev işlerini üstlendiği genellikle iki veya daha fazla çocuk ve ebeveynlerinden oluşan çekirdek aile modelinin toplumda yaygınlaşması ile ortaya çıkan Becker dengesi diye anılan yapının bozulduğu üzerinde durmaktadır. Toplumda daha önce atipik olarak tanımlanan çift gelirli ailelerin, birlikte yaşayanların, tek kişilik ya da tek ebeveynli ailelerin yaygınlaştığını ifade etmektedir. O'na göre toplumlar Becker dengesinden yeni bir dengeye doğru ilerlemektedir.

Refah devleti sınıflandırmasına toplumsal cinsiyet temelli önemli katkılar Jane Lewis tarafından yapılmıştır. Lewis, bazı Avrupa refah devletlerini karşılaştıran sınıflandırmasını "ekmeği kazanan erkek modeli" (male–breadwinner model) çevresinde oluşturmuştur. Ona göre çalışma ücretli ve ücretsiz çalışma olarak ikiye ayrılmaktadır. Sosyal politikaların, cinsiyet temelli olarak ekmek kazanan erkek ve ev işleri, bakım hizmetlerini yapan kadın ayrımı etrafında yapılandığını ifade etmektedir. Lewis, analizi sonucunda refah rejimlerini güçlü, ılımlı ve zayıf ekmeği kazanan erkek modeli olmak üzere üç sınıfa ayırmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre, kadınlara yönelik ayrımcılık biçimlerinin çoğunun ortadan kaldırılmasına rağmen, İngiltere'yi güçlü bir ekmeği kazanan erkek devleti olarak görmektedir. Lewis'in sınıflandırmasında, Fransa, ekmeği kazanan erkek devleti anlamında ılımlı bir devlet olarak karakterize edilmiş, İsveç ise en zayıf erkek merkezli ülke olarak tespit edilmiştir (Özdemir, 2007: 129).

Lewis' e göre Andersen'in de üzerinde durduğu gibi 20.yy son çeyreğinde kadınların işgücüne katılım oranlarının artmasıyla beraber kadının aile içindeki rolünün ve aile yapısının değişmesi sonucunda ailenin refah sunumundaki yerine yönelik bakış açısı da değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler ile birlikte ekmeği kazanan erkek modelinden kadın ve erkek

ayrımı söz konusu olmadan bütün yetişkinlerin çalıştığı çalışan yetişkin modeline (çifte kazananlı model) doğru bir geçiş sağlanmıştır (Metin ve Özaydın, 2016: 57).

3. Esneklik

Sanayi Devrimi sonrası Henry Ford Taylor'un Bilimsel Yönetimin İlkeleri'nden hareketle oluşturduğu bant sistem ile seri üretime geçmiştir. Fordist üretimde, üretim küçük parçalara bölünmekte, işçiler üretim sürecinin gerektirdiği işlem sırasına göre hareket eden montaj hattı üzerinde çalışmaktadır. Bu şekilde belirli bir ürünün kitlesel üretimi ve pazarlaması yapılmaktadır. Fordist üretim biçimi 1945 -1970 yıllarında hakim üretim sistemi iken 1970'lerden itibaren yaşanan ekonomik krizler, teknolojik gelişmelerin hız kazanması, artan küresel rekabet gibi yaşanan ekonomik dönüşümler sonucu esnek üretim sistemleri ve esnek istihdam biçimleri gündeme gelmiştir (Aksu,2012:8; Ateş ve Çöpoğlu,2015:98; Parlak ve Özdemir, 2011: 1; Tilev,2018:123).

Çalışma yaşamında esnekliğin; çağın dönüşümlerine uygun şekilde çalışma yasalarında katı hükümler yerine, işçilerin istihdamında veya istihdam ilişkilerinin sona erdirilmesi gibi konulardaki uygulamalarına yönelik tarafların anlaşmasına dayanan yeni bakış açıları getirilmesi, işgücünün işletme içinde gerekli zamanda ve yeterli sayıda kullanılabilmesi, işçi ücretleri konusunda değişen piyasa koşullarına göre işletmeye daha serbest davranabilme yerişinin sağlanması gibi tanımları yapılmaktadır. İşçi açısından bakılacak olursa esneklik işgücünün işletme içindeki değişik işleri yapabilmesi, yeni teknoloji ve piyasa koşullarına nitelik ve yetenek açısından uyum sağlayabilmesi; çalışma süresinin çalışanın koşullarına uydurulması, kriz dönemlerinde işçilerin işten çıkarılmamasını ve işletmenin devamlılığını sağlayacak biçimde istihdam edilmesidir (Karakoyun,2007:4-5).

Görüldüğü üzere esneklik küreselleşen dünyada artan rekabet koşullarına, yeni teknoloji ve piyasa koşullarına uyumu sağlamayan, verimliliği arttıran ve işgücü maliyetlerini azaltan istihdam biçimlerini, iş yaşamını düzenleyen kuralların esnetilmesini, çalışma süreleri ve çalışma koşulları gibi konuların işçi işveren arasında belirlenmesi serbestliğinin sağlanmasını ifade etmektedir. İşsizliği azaltma ve kadın istihdamını arttırma konularında emek piyasası aracı olarak görülmektedir. Çalışma ilişkilerinde esnekliğin temel amaçları; rekabet gücü ve verimliliğin artırılarak üretimin devamlılığının sağlanması, teknolojik gelişmelere uyumun ve uzmanlaşmanın sağlanması, işgücünün hareketliliğin arttırılması ve 7/24 faaliyet gösteren işletmelere uyum sağlanması, istihdamın teşvik edilmesi ve işsizliğin azaltılması, iş yaşamına ilişkin konuların yasal düzenlemelerin yumuşatılması suretiyle işçi ve işverenin anlaşmasının sağlanması olarak sayılabilir (Aksu, 2012: 5).

Esnek çalışma kavramına yönelik literatürde birçok sınıflandırmalara rastlanmaktadır. Esnek çalışma biçimleri genellikle sayısal esneklik, fonksiyonel esneklik, ücret esnekliği, çalışma sürelerinde esneklik ve uzaklaştırma stratejileri şeklinde sınıflara ayrılmaktadır.

Fonksiyonel esneklik, içsel esneklik olarak da ifade edilen işgücünün işletme içinde farklı işleri yapabilmesini ifade etmektedir. Bu esneklik biçiminde işgücünün nitelik ve becerisi üzerinde durulmakta, işgücünün o anki teknolojiye, piyasa koşullara ve talebe, üretim metotlarına bağlı olarak işletme içinde farklı görev ve sorumlulukları yerine getirebilme kapasitesine ve işgücünün verimliliğine odaklanılmaktadır (Ateş ve Çöpoğlu,2015:101; Eryiğit, 2009: 10).

Sayısal veya dışsal esneklik işverence işgücünün sayısını değiştirebilme, o anki ihtiyaca göre düzenleme yapabilme olanağını ve bu konudaki yasal düzenlemelerin esnetilmesini ifade etmektedir. Geçici (ödünç) iş ilişkisi, belirli süreli iş sözleşmesi bu tip esneklik biçimlerindendir. Bu esneklik biçiminde işletmelerin teknoloji ve talepteki değişimlere uyum sağlamasını, hızını ve verimliliğini arttırması hedeflenmektedir. İstihdam güvencesine sahip, yasalarla çalışma süreleri düzenlenmiş çekirdek işgücü ve ihtiyaç duyulan sayıya göre belirlenen genellikle vasıfsız çalışanlardan oluştuğu varsayılan çevre işgücü istihdam edilmektedir. Sayısal esneklik bu sebeple en çok eleştirilen esneklik biçimlerinden biridir. İşçi çıkarmada ihbar süresi tanınması, haklı nedene dayanmayan işten çıkarmalarda işe iade, tazminat ve iş güvencesi hakkındaki işçilerin korunmasına yönelik düzenlemeler sayısal esnekliğin önünde bir engel olarak görülmektedir (Aksu, 2012: 15, Ateş ve Çöpoğlu, 2015: 101, Eryiğit, 2009: 11, Parlak ve Özdemir, 2011: 6).

Finansal esneklik ya da ücret esnekliği işverenlerin değişen piyasa koşullarına ve rekabete göre çalışanların ücretlerini arttırma ve azaltma serbestisine sahip olmasını ifade etmektedir. Bu serbestide ücret artışı verimliliği sağlama amacıyla iş organizasyonunda ödül mekanizması olarak kullanılabilmektedir. Ücretlerde yapılan azaltma ekonomik kriz dönemlerinde işgücü maliyetlerinin azaltılarak işletmenin devamlılığını sağlamakta ve işçilerin daha düşük ücret karşılığı mevcut işlerini korumalarını sağlamaktadır. (Ateş ve Çöpoğlu,2015:102, Eryiğit, 2009: 11, Tilev,2018:128).

Çalışma sürelerinde esneklik ise, işe başlama ve bitiş saatlerinin normal kabul edilen saatlerden farklı olarak belirlenmesini ifade etmektedir. Kısmi süreli çalışma, iş paylaşımı, esnek zaman veya kayan iş saatleri, çalışma sürelerinin yıllık olarak hesaplanması, yoğunlaştırılmış iş haftası, vardiya çalışması, çağrı üzerine çalışma, esnek emeklilik, evde çalışma, tele çalışma gibi çalışma biçimleri çalışma sürelerinde esneklik sağlayan uygulamalardır. İşletmenin çalışma süresi ve işçilerin çalışma süresi farklılık gösterebilmektedir. Bu esneklik türündeki uygulamalar ile küresel rekabete,

değişen teknolojik gelişme ve piyasa taleplerine hızlı ve sürekli cevap verebilmek için işletmelerin sürekli olarak faaliyette olmaları sağlanabilmektedir (Aksu, 2012: 15; Ateş ve Çöpoğlu, 2015:102).

Uzaklaştırma stratejileri ise işletmedeki bazı işlerin başka kişi veya kurumlarca yapılması anlamına gelmektedir. Bu esneklik biçiminde işletme tarafından üretilen mal veya hizmetin işletme dışındaki başka bir işyerlerinde ya da işletme içinde başka işveren adına çalışan işçiler tarafından yerine getirilmesidir. Bu şekilde işletmeler işgücü maliyetlerinden tasarruf edebilmekte, başka işletmelerin uzmanlıklarından faydalanabilmektedir. Taşeronluk, alt işverenlik uzaklaştırma stratejisi bu uygulamaya örnektir (Karakoyun, 2007:25-26).

Toplumsal cinsiyet kalıpları nedeniyle kadınlar çocuk ve yaşlı bakımının, ev içi ücretsiz işlerin sorumluluğunu daha fazla almaları neticesinde esnek çalışma biçimlerine daha çok yönelmektedir. Esnek çalışma biçimleri kadın istihdamının arttırılmasını sağlasa da bu işlerin düşük ücretli, güvencesiz, kötü işler olduğu dolayısı ile kadınlar açısından istenmeyen sonuçları olduğunu savunanlar bulunmaktadır. Esnek çalışma emeklilik, kıdem ve sendikalaşma gibi bazı haklar açısından sorun yaratmaktadır. Esneklikle beraber işletme ve işçi arasındaki bağlılık zayıflayarak ve uzun dönemli istihdam güvencesi olmayan eğreti istihdam şekilleri ortaya çıkmaktadır. Esnek çalışma şekillerinin devletler tarafından tüm olumsuz taraflarına rağmen emek piyasasında kadın istihdamını arttırmaya yönelik bir politika olarak benimsenmesi çalışmanın kadınlara önerilmesi bazı görüşlerce eleştirilmektedir (Parlak ve Özdemir, 2011:4-5; Tilev, 2018: 124).

Esnek çalışma biçimlerinin özellikle kadınlar arasında en yaygın olarak görüleni kısmi zamanlı çalışmadır. Kısmi zamanlı çalışma normal çalışma sürelerinden daha az sürelerde çalışılmasıdır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), kısmi süreli çalışmayı "işçi ve işveren arasında karşılıklı anlaşma ile oluşan ve normal iş süresinden daha az olan düzenli çalışma" şeklinde tanımlamaktadır. ILO'nun tanımına göre kısmi süreli çalışmanın üç unsuru bulunmaktadır. Bunlar süre, süreklilik ve gönüllülüktür. Yani kısmi süreli çalışmanın belirleyici özellikleri; kanunlarca belirlenmiş normal çalışma süresine göre belirli oranda daha az olması, çalışmanın düzenli ve sürekli olması ve kısmi süreli çalışmanın gönüllü olarak yapılmasıdır (Koç ve Görücü, 2011: 150-151; Parlak ve Özdemir,2011:15-17).

4. Kadın İstihdamı

Fransa'da 1962'de çalışma çağındaki nüfus kabul edilen 25-49 yaş grubundaki kadınların sadece %42'si işgücüne katılmaktaydı. Günümüzde ise AB ve OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında Fransa'da kadınların işgücüne katılımları görece iyi durumdadır. 2008 yılından itibaren kadınların işgücüne katılım oranı artan bir seyir izlemektedir. İşgücüne katılım oranı

2017 yılında kadınlarda 67,9, erkeklerde 75,9'dur (Grafik1). Fransa'da 2012 yılına kadar kadınların işsizlik oranlarının erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. 2017 yılı için erkek ve kadın işsizlik oranları arasındaki fark kapanmakta kadınların işsizlik oranı 9,1 erkeklerin ise 9,2 olarak gerçekleşmiştir (Grafik2). Kadın ve erkeklerin işsizlik oranları arasındaki farkın kapanması kadın istihdamındaki iyileşmeden değil 2008 yılında yaşanan kriz sonrası erkek işsizlik oranlarının artmasından kaynaklanmaktadır (Silvera,2010: 147).

Grafik1: İşgücüne Katılma Oranları (%)-2017

Kaynak:OECD İşgücü İstatistikleri.

Hollanda'ya bakıldığında 1980'den beri özellikle anneler başta olmak üzere kadınların işgücüne katılım oranlarında ciddi bir artış görülmektedir. Görece düşük olan kadınların işgücüne katılım oranı artarak 1994'te OECD ortalamasına ulaşılmıştır ve oranın artmaya devam etmesi sonucunda Hollanda kadın istihdamının yüksek olduğu ülkelerden biri haline gelmiştir. 2017 yılında Hollanda'da istihdama katılma oranı kadınlarda %75,2, erkeklerde ise %84,2'dir (Grafik1). İşsizlik oranlarına bakıldığında ise hem kadınların işsizlik oranının(%5,3), hem de erkeklerin işsizlik oranının (%4,5) OECD ortalamasının (%5,8; %6,1) altında kaldığı görülmektedir. Bu durum Hollanda'da emek piyasasının en önemli özelliği olan kısmi süreli çalışmanın yaygın olması ve bu politikanın işsizlikle mücadele aracı olarak kullanılması ile açıklanmaktadır (Plantenga,2010:178,180) Kadın ve erkek işsizlik oranları arasındaki farkın sadece 0,7 puan olması kısmi süreli çalışma politikasının istihdamda kadın-erkek eşitliği sağlama amacının kısmen gerçekleştirildiğini göstermektedir (Grafik2).

İspanya'da 1980'lerin ortalarından itibaren kadınların işgücüne katılımı sürekli artmakla beraber İspanya'da hem erkeklerin hem de kadınların işgücüne katılma oranları ve istihdam oranları diğer Avrupa ülkelerine göre düşük seyretmektedir. Kadın işgücüne katılma oranı 2008'in sonunda %64,5'e 2017'de ise 69,9'e yükselmiştir. Ancak 2007 ve 2008 krizleri sonrası işsizlik oranları ciddi şekilde artması istihdam oranlarının düşmesine neden olmuştur. 2006 yılında erkek istihdam oranları %76,1'den 2012 yılında %60,2'ye, kadın istihdam oranları ise %53,2'den %50,6'ya düşmüştür. Özellikle erkek istihdamının kadın istihdamında yaşanan düşüşten fazla olması kadın ve erkek istihdamında makasın kısmen kapanmasına neden olmuştur (Beneria ve Martinez-İglasias,2010:202; KEİG ,2015: 21). 2013 yılında kadınlarda %25'i aşan işsizlik oranı bu tarihten itibaren azalmaya başlamış. 2017 yılında kadın istihdamı %56,8, erkek istihdamı ise %67,8 olarak gerçekleşmiştir (Grafik2-3).

Kaynak:OECD İşgücü İstatistikleri.

İngiltere'de 2017 yılında erkeklerin işgücüne katılım oranı %83,4 iken kadınların oranı %73,6 olarak gerçekleşmiştir (Grafik1). Bu oran seçilmiş ülkelerde Hollanda'dan sonra en yüksek işgücüne katılma oranıdır. 2007'de yaşanan krizle beraber işsizlik oranlarında kısa süreli yükselme görülse de 2017'de işsizlik oranı erkeklerde %4,6 kadınlarda ise %5,3 olarak gerçekleşmiştir(Grafik2). 2017 yılında kadın istihdam oranı %69,72 iken erkek istihdam oranı %78,8'dir (Grafik3).

Türkiye'nin geç sanayileşen bir ülke olması dolayısıyla refah hizmeti sunan modern kurumların oluşumu ve kadınların bağımlı çalışan olarak işgücüne katılımı geç olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan mirasa bakıldığında kadınların geleneksel olarak tarım kesiminde daha çok ücretsiz aile işçiliği biçiminde çalıştığı görülmektedir. Tarım dışında ise kadınlar halıcılık ve dokumacılık faaliyetlerinde genellikle evlerde, ev dışında ise fabrika niteliğini taşımayan küçük atölyelerde çalışmaktaydılar. Tanzimat Dönemi'nden itibaren artan sanayileşme çabaları sonucu sanayi kuruluşlarında istihdam edilen kadın işçi sayısında artış görülmüştür. 19. Yüzyıldan itibaren kadın işçi sayısındaki artış yaşanan savaşlar dolayısıyla erkek nüfusunun azalmasına bağlanmaktadır. Cumhuriyet döneminde de ücretli çalışan kadın sayısı hızlanarak artmaya devam etmiştir. Bu dönemdeki görülen artışta tarım dışı sektörlerde yaşanan gelişmeler, kadının toplumsal konumundaki değişmeler ve 1930 sonrası dönemde izlenen devletçi iktisat politikaları etkili olmuştur (Makal,2001:119-121).

1950-1965 döneminde 15 ve daha yukarı yaştaki kadınların işgücüne katılma oranı 1955'te %72.01, 1960'ta %65.35 ve 1965'te %56.62'dır. Kadınların işgücüne katılma oranında ciddi bir düşüş görülmektedir. Bu dönemde kadınların işgücüne katılım oranı açısından kırsal ve kentsel kesim arasındaki farklılıklar bulunmaktadır. Kırsal kesimden kente göçle beraber tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların büyük bölümünü kentlerde gerekli eğitim ve nitelikten yoksun olmalarının sonucunda işgücünün dışında kalmaktadır. Genellikle kentlerde kadınların ev kadını olarak hayatını devam ettirdiği, erkeklerin işgücünde olduğu bir yapı oluşmaktadır (Makal, 2001:121-152).

1970'lerin sonu ve 1980'lerin başı itibariyle ithal ikameci sanayileşmeden ihracata dayalı büyüme modeline geçilmektedir. Böylece küresel rekabet ucuz kadın emeğine talebin artmasına neden olurken erkeklerin reel ücretlerinin düşmesi aile gelirini azaltarak kadınların işgücüne katılması ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. İthal ikameci sanayileşme stratejisinin uygulandığı son dönemde istihdam oranı %10'dur. Bu dönemde de kadınların çok büyük bir oranda ev kadını veya ücretsiz aile işçisi olduğu görülmektedir. Erkeklerin çalıştığı kadınların ise ev içi işleri yaptığı ve çocuk bakımını üstlendiği yapı sürdürülmektedir (İlkkaracan, 2010: 25-27).

1980 sonrasında ihracata dayalı büyüme modelinin benimsenmesi ile uluslararası rekabete açılma kadın istihdamına olan talebin artmasına neden olmuştur. Türkiye'de kentsel kadın istihdamı, ihracata dayalı büyüme modeline geçen diğer ülkelere göre daha az artmıştır. Bununla beraber tarım dışı kadın istihdamında yaşanan artışa karşın kırsal alanda işgücüne katılımın azalması nedeniyle toplam istihdamda ataerkillik devam etmiştir. 1988-2009 döneminde kadın istihdamındaki artışın büyük bir bölümü hizmet sektöründe gerçekleşmiştir. İstihdamdaki artışın sadece %19'u imalat sektöründe geçekleşmiştir. Hizmet sektöründe çalışan kadınlar imalat sektöründe çalışanlara göre daha yüksek eğitim düzeyine sahiptir. Dolayısı ile kadın istihdam oranındaki artışın büyük bir kısmını eğitimli kadınlar oluşturmuştur (İlkkaracan,2010:28-30).

2001 krizi ile Türkiye'de işsizlik oranları hem kadınlar hem erkekler için çok büyük oranda artmıştır. Erkek işsizliğinin artması kadınları ikincil işgücü konumuna düşürmüştür. Azalan aile geliri ise kadınları istihdama katılmaya itmiştir. Dolayısı ile kadın istihdamındaki artış kadın emeğine olan talepteki artıştan değil, aile gelirindeki düşüşten kaynaklanmaktadır (İlkkaracan,2010: 30-31).

Türkiye'de kadın istihdamındaki yıllara göre görülen artışın başlıca nedenleri arasında ekonomik ve teknolojik gelişmeler, hizmet sektörünün gelişmesi, kültürel değerlerdeki değişme, kadınların eğitim düzeyinin yükselmesi, kadınların toplumsal konumunun değişmesi, toplumsal cinsiyet

rollerinin dönüşümü, bakım hizmetleri konusunda geliştirilen sosyal politikalar, çalışma hayatını düzenleyen kurallardaki gelişmeler, kadınlara yönelik ayrımcılıkla mücadelede konusundaki hukuki düzenlemeler sayılmaktadır. Kadın istihdam oranının OECD ülkelerine kıyasla ciddi oranda düşük olduğu görülmektedir. Bunun nedenleri arasında kadınların ücretsiz aile işçisi olarak çalışması; eğitim düzeyinin düşüklüğü; medeni hal, kültürel alışkanlık ve geleneklere göre kadın istihdamına bakış açısının olumsuz olması ve işgücü piyasasında kadınlara yönelik ayrımcı tutumlar sayılmaktadır. 2018 yılı TÜİK verilerine göre kadınların istihdama katılma oranı 15-65 yaş grubunda %39 olarak gerçekleşmiştir. İstihdam oranı %33,1 ve işsizlik oranı %15'tir (Kurnaz, Atalay; 2013: 14-16).

4.1.Kadın İstihdamı ve Kısmi Zamanlı Çalışma

Fransa'da kadınların %22,2'si, erkeklerin ise %7'si kısmi zamanlı olarak çalışmaktadır. Kısmi zamanlı işlerde genellikle kadınların yoğunlaştığı görülmektedir (Grafik4). OECD verilerine göre 2017 yılında da kısmi zamanlı çalışan kadınların %40,9'u erkeklerin ise %45,9'u kısmi zamanlı çalışmayı gönüllü olarak tercih etmediği görülmektedir (Grafik5). Erkeklerde bu oranın daha yüksek olduğu görülse de gönüllü olmayarak kısmi zamanlı çalışan erkeklerin işgücündeki payı %0,7 iken kısmi zamanlı istihdamda kadınların yoğunluklu olarak çalışması nedeniyle kadınlarda bu pay %2,2'dir. Kadınların %17,4'ü ise geçici işlerde istihdam edilmektedir. Fransa'da geçici işlerde istihdamda kadınların payı %51,3 OECD ortalamasının (%46,4) üzerinde kalmaktadır (Grafik7).

Kaynak: OECD İşgücü İstatistikleri.

Hollanda'da OECD verilerine göre 2017 yılında kısmi zamanlı çalışma oranı erkeklerde %18,9 kadınlarda ise % 58,7'dir. Bu oranlar seçilmiş ülkelerdeki en yüksek kısmi zamanlı çalışma oranlarıdır, OECD ortalamasının (kadınlarda 25,5, erkeklerde %9,2) oldukça üzerindedir (Grafik4).

Hollanda emek piyasasının en önemli özelliği kısmi zamanlı çalışmanın çok yaygın olmasıdır. Hollanda'da kısmi zamanlı istihdam sadece istihdam politikası için değil kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasına yönelik uzlaştırma politikaları için de önem taşımaktadır. Hollanda' nın kısmı zamanlı çalışmaya yaklaşımını diğer ülkelerden ayıran özelliği esnek ve tam zamanlı olmayan çalışma saatlerinin hem kadınlar hem de erkekler tarafından benimsenmesinin cinsiyet eşitliğini sağlamada oldukça önemli görülmesidir. Ancak uygulamada kadınların öncelikli hedef kitlesi olduğu görülmektedir. Hollanda'da kombinasyon modeli olarak adlandırılan model ile hem erkek hem de kadınların tam zamanlı çalışma sürelerinin 3/4'ü kadar kısmi sürelerle çalışması ile cinsiyete dayalı iş bölümünün dayatılmayarak ev içi ve ev dışı sorumlulukların paylaşılması amaçlanmaktadır. Ancak bu modelin kadınlar ve erkekler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıkları derinleştireceğini, eşitlik yerine eşitsizlik yaratacak bir strateji olduğunu savunanlar da bulunmaktadır (Plantenga,2010:178-179).

Hollanda kısmi zamanlı çalışanlar arasında gönüllü olmayan kısmi zamanlı çalışma oranının en düşük olduğu ülkedir. Kısmi zamanlı çalışan erkeklerin %10'u kısmi zamanlı çalışan kadınlarınsa sadece %5,9'u gönülsüz olarak kısmi zamanlı çalışmaktadır.

Kısmi zamanlı çalışanların oranının çok yüksek olmasının yanı sıra belirli süreli iş sözleşmesi ile çalışan kadınların oranının da yüksek olduğu görülmektedir. Hollanda'da 2012 yılında istihdamdaki kadınların %76,9'u (erkeklerin %49,2'si) kısmi süreli, %20,5'i ise (erkeklerin %14,7'si) belirli

süreli iş sözleşmesi ile çalışmaktadır. Emek piyasasının özellikle kadınlar açısından ciddi biçimde esnekleştiği görülmektedir. Ancak bu durum geçici işlerinde yaygınlaşmasına ve kısmi süreli istihdam biçiminde olan geçici işlerin ise orana dahil edilmemesi sonucu oranın olduğundan daha az ölçülmesine neden olmaktadır (KEIG,2015: 46-51). 2017 yılı itibari ile kadınların %23'ü geçici işlerde çalışmaktadır (Grafik7).

Kaynak:OECD İşgücü İstatistikleri.

Kaynak: OECD İşgücü İstatistikleri.

İspanya'da 2017 yılında işgücünün %15'i kısmi zamanlı olarak çalışmaktadır. İstihdamdaki kadınların %22,1'i, erkeklerinse %6,7'si kısmi zamanlı çalışmaktadır. Kısmi zamanlı çalışanların ise %73,9'u kadındır.

İspanya'da kadınların kısmi zamanlı çalışmasının en büyük nedeni tam zamanlı iş bulamamaktır. Temelde tam zamanlı çalışma toplumda standart model olmakla beraber işsizlik oranlarının çok yüksek olması kadınları kısmi zamanlı çalışmaya itmektedir. Bakım hizmetlerinin yetersiz olması ise diğer önemli tercih nedenidir. Daha sonra diğer ailevi ve kişisel sebepler ve son olarak yetersiz eğitim seviyesi gelmektedir (KEİG, 2015: 29-30,67). İspanya'da işsizlik oranlarının çok yüksek olması sebebi ile iş bulamayanların kısmi zamanlı çalışmaya yönlenmesi sonucu gönülsüz olarak çalışan kısmi zamanlıların payı yüksektir. Kısmi zamanlı olarak çalışan erkeklerin %72,9'u kadınların ise %58'i kısmi zamanlı çalışmak istememektedir (Grafik5).

Tam zamanlı çalışmanın standart çalışma biçimi olması kısmi zamanlı çalışanların daha kötü çalışma koşulları, düşük ücret ve yetersiz sosyal haklarla çalışmasına neden olmaktadır. İspanya'da kısmi zamanlı istihdam insan onuruna yakışır iş yaratmakta yetersiz kalmakta ve çalışan yoksulluğu oranlarının yüksek olmasına neden olmaktadır. İspanya'da 2012 yılında kısmi zamanlı çalışanların yoksulluk riski %18,8 iken tam zamanlı çalışanlar için bu oran %10,9'dur. Kısmi süreli istihdamın 2017 yılı için %73,9'unu oluşturan kadınların yoksulluk ile daha yüksek ihtimalle karşı karşıya olduğunu göstermektedir (KEİG,2015: 29-30,67)

İspanya'da işgücüne katılma oranının düşük olması nedeni ile geçici işlerin yaygınlaştırılması özellikle kadın istihdamını hızlı olarak arttırma ve işgücü piyasasını esnekleştirme amacıyla planlanmıştır. Ancak bu durumda sürekli istihdamda olanlar iyi çalışma koşullarını, sosyal güvenlik haklarını ve ücret düzeylerini korurken geçici işlerde çalışan kadınlar ve gençler "kötü işlerde" istihdam edilmek durumunda kalmıştır. Bu durum sadece düşük eğitim düzeyine sahip kadınlar için değil eğitim düzeyi yüksek kadınlar içinde geçerli olmuştur. İspanya emek piyasası geçici istihdamın yaygın olduğu bir hal almıştır. Geçici istihdamda olanların sürekli istihdama geçmesi de oldukça zordur. İspanya'da kadın istihdamının dağılımına bakıldığında 2012 yılında %24,4'ü kısmi süreli, %25,1'i belirli süreli iş sözleşmesi ile istihdam edilmektedir (KEİG,2015: 24-27). 2017 yılında kadınların %27,5i geçici işlerde istihdam edilmektedir. Bu oran seçilmiş ülkelerdeki en yüksek oran olup OECD ortalamasının da (%11,3) oldukça üzerindedir.

İngiltere'de kısmi zamanlı çalışma oranları OECD ortalamasının üzerindedir. Kısmi zamanlı çalışma oranı kadınlarda %37, erkeklerde ise %11,5'tir ve seçilmiş ülkelerde Hollanda'dan sonraki en yüksek oranlardır.

Kısmi zamanlı çalışan kadınların %10,4'ü, erkeklerin ise %21,5'i tam zamanlı olarak çalışma isterken kısmi zamanlı olarak çalışmaktadır (Grafik5).

İngiltere'de erkeklerin %94,7'si, kadınların ise %93,8'i sürekli istihdamdadır (Grafik7). Seçilmiş ülkeler arasında en çok sürekli işin olduğu ülke İngiltere'dir. Kadınların yüksek oranda kısmi zamanlı istihdam edilmesine rağmen sürekli işlerde çalıştığı görülmektedir.

Türkiye'de OECD verilerine göre 2017 yılında kısmi süreli istidam edilen kadın oranı %17,9, erkek oranı ise %5,9'dur (Grafik4). Gönüllü olmayan kısmi zamanlı çalışma oranı ise erkeklerde %20,6, kadınlarda %7,3'tür (Grafik6). Geçici işlerde istihdam edilen kadınların oranı %12, erkeklerin ise %13,82'dir (Grafik7). Geçici işlerde kadınların payı %26,4'tür. TÜİK İşgücü İstatistiklerine göre 2018 yılında kayıt dışı çalışan kadınların oranı % 42,1'dir. Bu oran tarım sektöründe %90,9'a kadar çıkmaktadır. Ülkemizde, kadın istihdamının önemli bir bölümünü ücretsiz aile işçiliği oluşturmaktadır. 2018 yılında istihdam edilen kadınların %23,7'sinin işteki durumu ücretsiz aile işçiliğidir, bu oran tarım sektöründe %79,8'dir.

Kısmi zamanlı çalışma yaygın olmamakla beraber Türkiye' de kadın istihdamında esneklik ev eksenli üretimde enformel sektörde yaygınlaşmaktadır. Kentlerde ev işlerinde çalışan kadınlara talep artmaktadır. Taşeronlaşmanın artması ile küçük işletmelerin sayısı artarken bu işletmelerde kadınların kayıt dışı ve ücretsiz aile işçisi olarak çalıştığı görülmektedir. Kayıt dışı çalışan kadınların oranının yüksekliği Türkiye'de kadın istihdamının istenmeyen bir şekilde esnek olduğunu göstermektedir (Karakoyun, 2007: 96)

4.2. Kısmi Zamanlı Kadın İstihdamını Etkileyen Diğer Faktörler

4.2.1. Çocuk Sahibi Olan Kadınların İstihdamı

Küçük çocuk sahibi olan ebeveynler özellikle anneler kısmi zamanlı çalışmaya yönelmektedir. Kısmi zamanlı çalışma, iş ve aile sorumlulukları arasındaki çatışmayı azaltılırken aynı zamanda ebeveynin istihdamda kalarak aile için gelir elde etmesini sağlanmaktadır. Çocuk bakım hizmetlerinin yeterli ve ucuz olmaması, kaliteli bakım hizmetine ulaşımın zor olması veya eşlerin çocuk bakımı konusunda yeterli düzeyde sorumluluk almaması gibi etkenler kadınların istihdama ve kısmi zamanlı çalışmaya olan yaklaşımlarını belirlemektedir (Parlak, 2016: 200).

Tablo1'e bakıldığında çocuk sahibi olan kadınlar kısmi süreli çalışmakta ve çocuk sayısı arttıkça da kısmi süreli istihdam edilen annelerin oranı artmaktadır. Anneler kısmi süreli çalışmayı seçseler dahi bu seçim bahsedilen etkenler nedeni ile gönüllü değil zorunlu bir seçim olabilmektedir. Erkeklerin ise kısmi zamanlı çalışma oranları baba olduktan sonra

çok fazla değişiklik göstermemektedir. Dolayısıyla seçilmiş tüm ülkelerde çocuk sayısı arttıkça kısmi zamanlı çalışan kadın ve erkek arasındaki oran farkı çocuk sayısı arttıkça artmaktadır.

Tablo1: Çocuk Sayısı ve Cinsiyete Göre Kısmi Zamanlı Çalışma Oranları (%)

	Kadın				Erkek			
	Çocuksuz	1 Çocuk	2 Çocuk	3 veya daha fazla çocuk	Çocuksuz	1 Çocuk	2 Çocuk	3 veya daha fazla çocuk
Fransa	19,3	24,7	34,2	42,9	7,7	4,3	4,3	5,8
Hollanda	53,6	78,7	86,1	87,3	20,4	14,1	14,4	12,3
İspanya	21,5	29,7	29,9	30,7	9,5	6,6	5,2	7,6
İngiltere	16,3	44,5	58,2	62	6	6,2	5,7	10,7
Türkiye	9,3	14,0	20,5	31,5	3,6	2,8	3,0	4,8

Kaynak: Eurostat, 2019.

Fransa'da kısmi süreli çalışma konusunda ebeveynlere yönelik bir teşvik değil sadece annelere yönelik bir teşvik söz konusudur bu açıdan Hollanda modelinden ayrılmaktadır (Silvera,2010: 154-155). Fakat Hollanda'da kadınların kısmi zamanlı istihdamı çocuk sayısı arttıkça arttığı erkeklerde ise tam aksine düştüğü görülmektedir.

Hollanda'da kısmi süreli istihdamın yaygınlaşması ile 1980'lerde kadınların %58'i ilk çocuklarının ardından işlerini bırakırken 2005 yılında kadınların sadece %11'i işgücünden çekilmiştir. Kadınlar ebeveyn olduktan sonra kısmi zamanlı çalışmaya yönelirken erkekler tam zamanlı çalışmaya devam etmektedir. İspanya'da ise 1990'ların ortalarından beri kadınların çocuk sahibi olduktan sonra emek piyasasından çekilmedikleri görülmüştür (Beneria ve Martinez- İglasias, 2010: 202, Plantenga, 2010:178-180).

İspanya'da üç yaşın altında çocuk sahibi olan annelerin %56,7'si ve 3-17 yaş arasında çocuk sahibi olan annelerin ise %60'ı 2006 yılı itibari ile ücretli olarak çalışmaktadır. Her iki ebeveynin çalıştığı aile sayısında da artış görülmektedir. Çalışan annelerin çocuk sayısı arttıkça kısmi zamanlı çalışmaya yöneldiği görülmektedir (Beneria ve Martinez-İglasias, 2010: 202-205).

İngiltere'de evli ve çocuklu kadınlar kısmi çalışmayı daha çok tercih etmektedir. Çocuk sayısına bağlı olarak kısmi zamanlı çalışmayı tercih eden kadınların oranı artmaktadır. Bu tercih genellikle gönüllü olmakta ve kısmi zamanlı çalışan anneler iş tatmini sağlamaktadır (Tilev, 2018: 136).

TÜİK İş Aile Yaşamı Uyumu Anketi 2018 yılı verilerine göre çocuk sahibi olan kadınların %11,9'u çocuk bakımı nedeni ile çalışma hayatına

ara vermekte, %68,2' si ise ara vermemektedir. Kadınların %1,3'ü çocuk bakımı nedeniyle, %18,5'i ise diğer nedenlerle hiç çalışmamaktadır. Erkeklerinse sadece %0,9'u çocuk bakımı için çalışmaya ara vermekte, %98,2'si ise hiç ara vermemektedir. Kadınlarda eğitim seviyesi arttıkça çocuk bakımı nedeni ile çalışma yaşamına ara verme oranı artmakta (yükseköğretimde %48,0), hiç çalışmama oranı azalmaktadır. İstihdamda olan kadınların %83,3'ü çocuk bakım sorumluluğu nedeniyle mevcut çalışma düzenini değiştirmezken sadece %5,3'ü çalışma saatlerini azalmakta, %4,1'i ise gelir artışı sağlayacak değişikliklere gitmektedir.

Annelerin medeni halleri de istihdamı etkilemektedir. İngiltere, Fransa, İspanya ve Hollanda da evli annelerin daha fazla tek ebeveyn olan annelerin ise istihdama daha az katıldığı görülmektedir. Türkiye'de ise hiç evlenmemiş kadınların istihdam oranı evlilere göre daha yüksekken, çocuk sahibi olan kadınlarda ise durum tersine dönmektedir. Evli anneler yalnız annelere göre daha az istihdama katılmaktadır (Grafik8). Bu durum Türkiye'de evli ve özellikle çocuk sahibi olan kadınların istihdamda olmalarına yönelik olumsuz bakış açısı ve erkeğin çalıştığı, kadının ev hizmetleri ve çocuğun bakımını üstlendiği yapının bozulması ile tek ebeveyn olan kadınların yoksullukla karşı karşıya kalması ve gelir getirici bir faaliyete katılmak zorunda olması ile açıklanabilir.

4.2.2. Ücretli ve Ücretsiz Çalışmaya Ayrılan Zaman

Zaman kullanım anketlerine göre kadın ve erkekler ev yükümlülüklerine ve bakım sağlamaya eşit vakit ayırmamaktadır. Tüm gelişmelere rağmen evdeki iş bölümünde değişiklikler sınırlı olmuş ve tüm seçilmiş ülkelerde kadınlar hala evle ve bakımla ilgili sorumlulukları daha fazla üstlen-

mektedir. Dolayısı ile çifte vardiya yapan kadınlar esnek çalışma biçimleri vasıtası ile ücretli çalışma süresini azaltarak ev ve bakımla ilgili ilgili sorumluluklarına daha fazla vakit ayırmaya yönelmektedir. Tablo2'ye bakıldığında rutin ev işleri, alışveriş yapmak, çocuk ve yetişkin bakımı, hane halkı faaliyetleriyle ilgili seyahatler gibi işleri kapsayan ücretsiz çalışmaya erkekler arasında en az vakit harcayan ülke Türkiye'dir. Ücretsiz işlere en çok vakit ayıran kadınlar ise Türk kadınlarıdır.

Tablo 2: Zaman Kullanım Anketleri (15-64 Yaş)

	Ücretli iş veya öğrenim		Ücretsiz iş		Kişisel Bakım		Boş Zaman		Diğer	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Fransa	235	175	135	224	743	761	319	270	8	10
Hollanda	285	201	145	225	666	697	330	300	14	17
İspanya	236	167	146	289	697	687	347	284	14	13
Türkiye	358	134	68	305	679	685	301	270	34	46
İngiltere	309	216	140	249	635	655	327	285	30	35

Kaynak: OECD Sosyal Koruma ve Refah İstatistikleri.

4.2.3.Bakım Hizmetleri

Çocuk bakım hizmetlerinin sunumu açısından Fransa devleti özellikle 3 yaşından büyük çocuklar için önemli rol oynamaktadır. Milli Eğitim Bakanlığına bağlı ulusal müfredata göre eğitim veren anaokulları aracılığı ile ücretsiz bakım hizmeti sunulmaktadır. Bu hizmet yeni düzenlemeler ile anaokullarında açılan sınıflarda 2 yaş grubundaki çocuklar içinde hizmet sunulmaya başlamıştır. Ancak yine de 0-3 yaş grubundaki çocuklar için bakım hizmeti sunumu sınırlıdır ve çocuk bakımı sorumluluğu genellikle ailededir. Fransa OECD ülkeleri içinde aile ödemeleri konusunda en çok harcama yapan, aile politikalarına en çok önem veren ülkelerden biridir. Aile ödenekleri ailelerin gelir düzeyinden bağımsız olarak birden fazla çocuk sahibi olan tüm ailelere verilmektedir. Bakım hizmetlerinin varlığının kadın istihdam oranlarının artmasında etkili olduğu görülürken, maddi teşviklerin etkisi sınırlı kalmaktadır. Kadın istihdamına ve bakım hizmetlerine yönelik kadın ve erkekler arasında ev içi ve dışı çalışmalarda denge sağlama ve kadınlar için kısmi zamanlı çalışma politikalarına önem verilmektedir. Ancak tüm çabalara karşın hem kariyer hem bakım sorumlulu-

ğunu üstlenen kadınlar çocuk sahibi olduktan sonra iş yaşamından çekilmeye devam ederken erkekler baba olduktan sonra da kariyerlerine devam etmektedir (Silvera, 2010: 156-173).

Hollanda'da çocuk bakımı sorumluluğu büyük ölçüde ebeveynlerin sorumluluğuna bırakılırken devlet işgücüne katılanlara destek olmaktadır. Çocuk bakımı konusunda ailelerin sorumlu olduğu devletin aileleri desteklediği veya özel sektör aracılığıyla bakım hizmetinin sağlandığı bir yaklaşım bulunmaktadır. Hollanda'da uzun bir süre kadınlar sadece doğum döneminde kısa süreli doğum iznine sahip olabilmiştir. Ebeveynlik izni 1991'e dek yürürlüğe girmemiştir. Kısmi zamanlı çalışma kapsamlı ve devlet tarafından sunulan bakım hizmetinin bulunmaması nedeniyle yaşanan boşluğu kısmen kapatmaktadır. Kısmi zamanlı çalışmanın yaygınlaşması ile beraber bakım hizmetleri de kısmi zaman esasına dayalı olarak yapılmaktadır (Plantenga,2010:183-189).

İspanya'da kadın istihdamını arttırma ve uzlaştırma politikaları arasında en çok eksiği olan alanın bakım hizmetleri olduğu söylenebilir. Kamu çok sınırlı bakım hizmeti sunmakta, yeterli sayıda kreş bulunmamaktadır. 3 yaşın altındaki çocukların sadece %20'si var olan kreşlere kayıtlıdır. Son dönemde İspanya'da iş ve aile yaşamını uzlaştırmak, kadın ve erkek arasındaki eşitliği sağlamak, kadınların işgücüne katılımını arttıracak gerekli altyapıyı oluşturmak amacıyla önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Ancak bu gelişmelerin daha çok kağıt üzerinde kaldığı uygulamada ise aksaklıkların devam ettiği özellikle işgücüne katılmayan annelerin dışlandığı görülmektedir. İş ve okul saatleri arasında bulunan uyumsuzluğun çözümü için çalışma saatlerinin esnetilmesine yönelik bir uygulama da söz konusu değildir. İspanya'da bakım ve doğuma bağlı izinler konusunda görülen diğer bir sorun ise devlet memurları, ücretli işçiler, evde çalışanlar arasında ve bölgesel özerklik gibi özel rejimler altında olanlar arasında görülen çok farklı uygulamalar eşitsizliğe neden olmasıdır (Beneria ve Martinez-İglasias, 2010: 210-216).

İngiltere'de bakım hizmetleri gönüllü kuruluşlar ve yerel yönetimler tarafından sağlanan bakım hizmetleri ve bakımı sorumluluğunu üstlenen akrabalara yapılan nakit ödeme şeklinde yardımlardan oluşmaktadır. Gönüllü kuruluşlar tarafından sunulan bakım hizmeti uygulamasında bu kuruluşlar yakın çevrelerindeki bakım hizmeti sunmaya gönüllü kişilerle sınırlı bir ücret karşılığı sözleşme yapmaktadır. Bu şekilde hem bakım hizmetine ihtiyaç duyan annelerin hem de düşük gelir grubundaki kadınların bakım hizmetleri aracıyla istihdamı sağlanmaktadır. Bakım hizmetlerinin devletin değil ebeveynlerin sorumluluğunda görüldüğü liberal refah rejimi ülkesi olan İngiltere'de kısa süreli ve düşük ücretli doğum izni kadınların daha çok kısmi zamanlı işlere yönelmesine neden olmaktadır (Kalfa, 2010: 204-205; Karaman,2015: 77; Kurnaz ve Atalay, 2013: 33).

Türkiye'de Kadınların işgücüne katılımının düşük olması kadınların medeni hali, çocuk sayısı, eğitim durumu, toplumsal cinsiyet algısı ile beraber bakım hizmetlerinin yetersizliği ile de ilişkilendirilmektedir. Türkiye'de çocuk bakımının genellikle ailelerin sorumluluğuna bırakıldığı görülmekle beraber çocuk bakımı ve çocuk yetiştirmenin esasen kadınların bir görevi olduğu toplumun genelinde kabul görmektedir (N. Hüseyinli ve T. Hüseyinli, 2016: 126).

Türkiye'de bakım hizmetleri, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı/ Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü (ÇHGM) tarafından yürütülmektedir. ÇHGM' ye bağlı okullarda yaş gruplarına göre 0-14 yaş arası çocuklara, MEB'e bağlı okul öncesi eğitim kurumlarında 3-5 yaş arası çocuklara hizmet verilmektedir. Okul öncesi eğitiminde 0-3 yaş grubuna yönelik bakım hizmeti oldukça sınırlıdır. Kurumsal hizmetlerin yanı sıra çocuklarına kendi bakan ebeveynlere verilen nakit transferleri de oldukça yetersizdir. Ülkemizde ev işleri ve çocuk bakımı için alternatiflerin yetersiz olması, sorumluluğun kadın ve erkek arasında dengeli dağılmasını sağlayacak düzenlemelerin eksik olması, yardımcı hizmetlerin yeterli olmaması veya maliyetinin yüksek olması gibi nedenler nihayetinde kadınların çalışma hayatından çekilmesine neden olmaktadır. Eğitimli kadınların yaklaşık beşte birinin bu sebeplerle işlerinden ayrıldığı görülmektedir (N. Hüseyinli ve T. Hüseyinli, 2016: 177; KEİG, 2014: 23-24).

TÜİK İş Aile Yaşamı Uyumu Anketi 2018 yılı verilerine göre istihdamda olup 15 yaş altında çocuk bakım sorumluluğu olanların %13,1'i profesyonel bakım hizmeti kullanırken bu oran erkeklerde %11,7, kadınlarda %16,6 olmuştur. Çocuk bakım sorumluluğu olan istihdamdaki kadınların %12,8'i kurumsal bakım merkezini, %3,3'ü evde ücretli bakımı, %0,6'sı ise her ikisini birlikte kullanmıştır. Türkiye'de 2018 yılında kısmi zamanlı çalışan kadınların %67,5 i çocuk bakımını kendi üstlendiği için, %11,2'si bakım hizmetleri pahalı olduğu için bakım hizmetlerinden faydalanmamaktadır.

İstihdamda olan kadınların %52,2'si bakımı kendisi veya eşiyle beraber üstlendiği için, %15'i bakımı büyükanne, büyükbaba veya diğer yakınlarının desteği ile sağladığı için, %14,8'i çocuklar kendilerine bakabildiği için, %12,2'si ise bakım hizmetleri pahalı olduğu için bakım hizmeti kullanmamaktadır. İşgücüne dahil olmayan kadınların ise %73,9'u çocuklarının bakımını kendisi üstlenmektedir. %14,6'sı ise çocuk bakım hizmetlerinin pahalı olması sebebi ile bu hizmetlerden faydalanamamaktadır.

4.2.4. Ücret Düzeyi

Kadın ve erkekler arasındaki ücret farkını yansıtan Grafik 9'a bakıldığında kadınların kısmi zamanlı istihdamının fazla olduğu İngiltere ve Hollanda' da ücret farkının daha fazla olduğu görülmektedir. İngiltere kadınların kısmi zamanlı işlerde erkeklere göre daha az saatlerle çalışması ücret farkının oluşmasına neden olmaktadır. Hollanda'da kısmi zamanlı çalışma hem erkekler hem de kadınlar için teşvik edilse de kadınların yoğunluklu olarak çalışması kadın erkek arası ücret farkına neden olmaktadır. İspanya'da kadın işsizlik oranlarının ciddi derecede yüksek olması sonucu kadınların esnek istihdam biçimleri ile geçici işlerde çalışması ücret farkına neden olmaktadır. Lewis tarafından ılımlı ekmeği kazanan erkek modeli olarak sınıflandırılan Fransa'da iş aile yaşamı uyumlaştırma politikaları ile hem ev içi hem de ev dışı çalışmanın sorumluluğunun kadın ve erkekler arasında eşit paylaşılması amaçlanmıştır. Bu amaçla kısmi çalışma kadınların yükünü azaltma amacıyla teşvik edilmesine karşın ücret farkı görece düşüktür ve eşitlik politikalarının kısmen etkili olduğu görülmektedir. Seçilmiş ülkeler arasında kadın erkek ücret farkının en az olduğu ülke Türkiye'dir. Bu durum eğitimli kadın istihdamının formel sektörde çoğunlukta olması ile açıklanabilir. Kadınların büyük bir bölümünün ücretsiz aile işçisi olarak ya da enformel sektörde çalışması nedeni ile bu farkın gerçeği tam olarak yansıttığı söylenemez.

Grafik 9: Cinsiyete Göre Ücret Farkı

Kaynak:OECD Kazanç İstatistikleri.

Sonuç

Karşılaştırılan ülkelere bakıldığında toplumların erkeğin işgücünde olduğu kadının ise ev içi hizmetleri üstlendiği ekmeği kazanan erkek modelinden çifte kazananlı aile modeline doğru bir dönüşüm içinde olduğu görülmektedir. Kadınların çocuk bakımı ve ev içi sorumlulukları hala daha fazla üstlendiği, iş yaşam dengesine ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Hem

bu amaçla hem de kadın istihdamının arttırılması amacı ile kadınlar kısmi zamanlı çalışmaya yönlendirilmektedir. İngiltere'de kadınlar kısmi zamanlı çalışmaya gönüllü olarak yönelmektedir. Hollanda'da ise kısmi zamanlı çalışma hem kadın hem erkekler için teşvik edilse de kadınların daha fazla kısmi süreli işlerde çalıştığı görülmektedir.

İspanya, Türkiye ve kısmen de Fransa'da kısmi zamanlı işlerin tam zamanlı işlere göre daha kötü çalışma koşulları, düşük ücret ve yetersiz sosyal güvenlik hakları ile istihdam edilmeye neden olmaktadır. Kısmi zamanlı işler insan onuruna yakışır iş üretmede yetersiz kalmakta ve kadınların yoksullukla yüz yüze gelmesine neden olmaktadır. Özellikle Türkiye'de kadınlar için en büyük risk enformel sektörde tamamen korumadan yoksun olarak çalışmaktır. Kısmi zamanlı çalışma kadın istihdamını arttırmada sayısal olarak başarılı bir işgücü piyasası aracı olsa da kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliği arttırma riski taşımaktadır. Bu açıdan ILO'nun kısmi zamanlı çalışmanın tanımını yaparken üzerinde durduğu süreklilik ve gönüllülük unsurları üzerinde durulması gerekmektedir.

Kaynakça

Aksu, İ. F.(2012). Yönetim Anlayışında Meydana Gelen Değişikliklerin Çalışma Hayatını Düzenleyen Normlara Yansıması: Esneklik Yaklaşımı, Türk Akademisi Siyasi Sosyal Araştırmalar Vakfı, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Merkezi, Ankara.

Ateş, H. ve Çöpoğlu, M. (2105). Kamu Yönetimi ve Çalışma Hayatında Esneklik, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi,* 10(1), 97-113.

Başbuğ, A. (2012). *Sosyal Hukuk,* Binyıl Yayınevi, Ankara.

Beneria, L. ve Martinez- İglasias, M. (2010). Yeni Toplumsal Cinsiyet Düzeni ve İş Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları: İspanya Örneği. İ. İlkkaracan (der.). *Emek Piyasasında Toplumsal Eşitliğe Doğru: İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları*, İTÜ BMT-KAUM, İstanbul,201-226.

Buğra, A. (2012). Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi: Neoliberalizm, Kültürel Muhafakarlık ve Yeniden Tanımlanan Toplumsal Dayanışma. S. Dedeoğlu. (der.). T*ürkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, İletişim Yayınları, İstanbul, 47-70.

Gough, I. (2003). *Refah Devleti*, (Çev.: Kamil Güngör), New Palgrave Dictionary of Economics, Sayı:4.

Eryiğit, S. (2000). Esnek Üretim, Esnek Organizasyon, Esnek Çalışma. *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi,* 5(4), 1-16.

Esping-Andersen, G. (2009). *Tamamlanmamış Devrim: Kadınların Yeni Rollerine Uymak,*(Çev.Selin Çağatay), İletişim Yayınları, İstanbul.

Eurostat Press Office. (2016) Part-time employment of women in the EU, increases drastically with number of children.

Eurostat İstatistikleri, Erişim Tarihi: 13.04.2019.

Fişek, G. (1996). Sosyal Devletsiz Bir Sosyal Güvenlik, *Çalışma Ortamı Dergisi*, 28.

Hüseyinli, N. ve Hüseyinli T. (2016). Çocuk Bakımının Kadın İşgücü Üzerinde Etkileri ve Hukuki Düzenlemeler. *Akdeniz İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (34), 108-137.

İlkkaracan, İ. (2010). Uzlaştırma Politikaları Yokluğunda Türkiye Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği. İ. İlkkaracan (der.). *Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Doğru: İş Ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları*, İTÜ BMT-KAUM, İstanbul, 21-58.

Kalfa, A. (2010). Refah Rejimi Bağlamında Çocuk Bakımı Hizmetleri. *Çalışma ve Toplum*, 3, 191-220.

Karakoyun, Y. (2007). *Esnek Çalışma Yoluyla Kadınların İşgücüne Katılım Oranının ve İstihdamının Artırılması; İşkur'un Rolü*. T.C Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.

Karaman, N. (2015). Refah Rejimleri Sınıflandırmaları Ekseninde Türkiye'de İş-Aile Yaşamını Uyumlaştırma Politikaları ve Kadın İstihdamı, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kaya, E. (2010). *Yoksullukla Mücadelede Avrupa'nın ve Türkiye'nin Sosyal Yardım Modeli*, T .C Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara.

KEİG. (2014). Esnekleşme ve Enformelleşme Kıskacında Türkiye'de Kadın Emeği ve İstihdamı: Politika Metinleri Çerçevesinde Bir Analiz, KEİG Platformu, İstanbul.

KEİG. (2015). Çalışma Yaşamında Eğretilik, Eğreti İstihdam ve Atipik İstihdam İlişkisi. KEİG Platformu, İstanbul.

Koç, M. Ve Görücü, İ. (2011) 4857 Sayılı İş Kanunu'na Göre Kısmi Çalışma Uygulaması ve Sonuçları, *Çalışma ve Toplum*, 1,149-178.

Kurnaz, I. ve Atalay, D. (2013). İş-Aile Yaşamının Uyumlaştırılması: Türkiye'de Güncel Tartışmalar. Rapor No: 2013/2, Anka Kadın Araştırma Merkezi, Ankara, 18-43.

Makal, A. (2001). Türkiye'de 1950-1965 Döneminde Ücretli Kadın Emeğine İlişkin Gelişmeler. *SBF Dergisi*, 56(2), 117-155.

Metin, B. ve Özaydın. M.M. (2016). *Çalışma ve Refah*, Gazi Kitabevi, Ankara.

Orloff, Ann (1997) Comment on Jane Lewis's "Gender and Welfare Regimes: Further Thoughts" Social Politics, *Oxford University Press*, 187-202.

OECD, İşgücü İstatistikleri. Erişim Tarihi: 17.03.2019.

OECD, Kazanç İstatistikleri. Erişim Tarihi: 17.03.2019.

Özdemir, S.(2007). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

Parlak, E. ve Özdemir, S. (2011). Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik, *Sosyal Siyaset Konferansları*, 60(1), 1-60.

Plantenga, J. (2010). Hollanda'da İş ve Aile Yaşamının Uzlaştırılması: Kısmi Zamanlı Çalışma Stratejisinin Faydaları ve Maliyetleri. İ. İlkkaracan (der.). *Emek Piyasasında Toplumsal Eşitliğe Doğru: İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları*, İTÜ BMT-KAUM, İstanbul,177-199.

Silvera, R. (2010). Fransa'da İş ve Aile Yaşamının Uzlaştırılması: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği için Yeni Bir Yaklaşım Olarak "Parentalizm".İ. İlkkaracan (der.). *Emek Piyasasında Toplumsal Eşitliğe Doğru: İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları*, İTÜ BMT-KAUM, İstanbul,145-176.

Şenkal, A.; Sarıipek, B.(2007). Avrupa Birliği'nin Karşılaştırmalı Refah Modelleri ve Sosyal Politikada Devletin Değişen Rolü, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 146-170.

Tilev, F. (2018). Esnek Çalışma ve Kadın İstihdamı, *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 121-150.

TÜİK İş Aile Yaşamı Uyumu Anketi. Erişim Tarihi 27.04.2019.

TÜİK Hane halkı İşgücü Anketi. Erişim Tarihi 27.04.2019.

SOSYAL BELEDİYECİLİK DİNAMİĞİ: KAYNAK OLARAK GENÇLİK* /

Türkan ERDOĞAN - Fatma Ceren KORKMAZ

(Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi – YL Öğr., Pamukkale Üniversitesi)

1. Giriş

Toplumsal kurum ve kuruluşların en çok düşündüğü ve yatırım yaptıkları alan bireysel ve toplumsal gelecekleridir. Bu durumu, özellikle toplumların genç kesim ile girilmiş olan ilişkilerde görmek mümkündür. Toplumların norm ve değerlerinin aktarımının sağlayıcısı olarak görülen genç bireyler; böylece toplumların "geleceği" olarak konumlandırılmış olurlar. Genç bireylere yüklenen bu misyonun hayata geçirilebilmesi için çok yönlü çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Dünyada olduğu gibi ülkemizde de gençlik ve gelecek birbirlerinden ayrı tutulmadan birçok politika üretilmektedir. Ülkemizde gençlik politikalarının uygulayıcısı olarak formel alanda Milli Eğitim Bakanlığı dikkat çekerken, informal alanda Gençlik ve Spor Bakanlığı ve Avrupa Birliği Bakanlığı genç bireyler için çeşitli politikalar üretmektedir. Genç bireylerin eğitim hayatı sonrasında ekonomik özgürlüklerine ulaşabilmelerinde istihdam sağlamak için ise Türkiye İş Kurumu bulunmaktadır (Adıgüzel, 2016:3). Merkezi yönetime bağlı olan bu kurumların dışında genç bireylere yönelik sosyal faaliyetlerin sunulduğu yeni mekânlar da ortaya çıkmıştır. Yerel yönetimlere yüklenen yeni görev ve sorumluluklarla beraber sosyal hizmetler bağlamında sosyal ve kültürel faaliyetlerin arttığı görülmektedir.

Yerel yönetimlerin genç bireyler için oluşturduğu sosyal hizmetlerin tarihsel arka planında Türkiye'nin AB sürecinde imzalamış olduğu Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nda kabul ettiği maddeler yer almaktadır. Hizmette yerellik anlayışının ifade edildiği bu anlaşmada yerel yönetimlerin sosyal hizmetleri vatandaşlara ulaştırması noktasında görev ve sorumluluklarının genişletilmesinin önü açılmıştır. Böylece 2004 yılında 5216 Sayılı Kanun'da Büyükşehir ve 2005 yılında kabul edilen 5393 Sayılı Belediye Kanunları'nda belediyelerin görev ve sorumlulukları genişletilmiştir. Genişletilen görev ve sorumluklarla beraber sosyal hizmet anlayışı daha kapsamlı hale getirilmiştir. Böylece belediyelerin esas görevlerinin dışında sosyal ve kültürel çalışmalarının olması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Sosyal hizmetlerin sadece dezavantajlı kesimlerde bulunan sosyo-ekonomik düzeyleri düşük olan vatandaşlara ulaştırılan sosyal yardımlar ol-

* Bu çalışma, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü (BAP) tarafından desteklenen ve Prof. Dr. Türkan ERDOĞAN tarafından yürütülen 2018SOBE010 Numaralı "Olumlu Gençlik Gelişimi: Genç Denizli Kulüpleri Örneği" adlı Yüksek Lisans Tez Projesinden üretilmiştir.

madığı anlaşılmış; aynı zamanda sosyal bir varlık olduklarının kabul edildiğini gösteren bir anlayış oluşturulmuştur. Yerel yönetimlerde gerçekleşen bu dönüşüme kavramsal olarak "sosyal belediyecilik" denilmektedir.

Belediye yönetimleri, merkezi yönetimden aldığı yetki ile yereldeki vatandaşların ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda sosyal ve kültürel hizmetler sunmaktadır. Sosyal belediyecilik anlayışının yansıması olan bu hizmetler ülkemizin birçok belediyesinde uygulandığı gibi araştırmanın alan çalışmasını da içine alan Denizli Büyükşehir Belediyesi'nde de uygulanmaktadır. Bu çalışmada yukarıda belirttiğimiz hususlar çerçevesinde Denizli Büyükşehir Belediyesi'nin sosyal belediyecilik anlayışı ile genç bireylere sunduğu sosyal hizmetler incelenmiştir.

Denizli Büyükşehir Belediyesi'nin genç bireyler için sunduğu sosyal hizmetler alanı geniş olduğu için araştırmanın sınırı şu şekilde çizilmiştir: Denizli Büyükşehir Belediyesi'ne ait olan Genç Denizli Kulüpleri'nin tiyatro kulübündeki kursiyerlikten başlayarak belediyenin bir çalışanı konumuna gelen genç bireyler ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Genç bireylerle yapılan mülakatların teorik zeminini Olumlu Gençlik Gelişimi Yaklaşımı (Positive Youth Development) oluştururken elde edilen verilerin analizi "kaynak olarak gençlik" sosyolojik bakış açısı ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın amacı; toplumsal geleceğin mimarı olan genç bireylerin "kaynak olarak gençlik" sosyolojik bakış açısı ile olumlu bir geleceğe sahip olabilmeleri için sosyal belediyecilik anlayışına sahip yerel yönetimlerin etkisini incelemeye yöneliktir.

2. Kaynak Olarak Gençlik

Genç bireylerin topluma faydalı birer vatandaş olmaları gerekliliği, her toplumda ve tarihsel süreçte üzerine düşünülen ve çalışmalar gerçekleştirilen bir alandır. Toplumların geleceğini oluşturan genç bireylere yüklenen bu misyonun sağlıklı bir şekilde hayata geçirilebilmesi için toplumsal tüm kurum ve kuruluşların sistemli bir şekilde genç bireylerle iletişime geçmeleri gerekmektedir. Aile kurumu ile başlayan norm ve kültürel aktarımlar toplumun diğer bütün kurumlarında formel ya da informel bir şekilde devam etmektedir. Gençlerin bireysel geleceklerinin kurtuluşunun sağlanması, beraberinde toplumsal geleceğin refaha kavuşmasını sağlayacaktır ve kendiliğinden toplumsal geleceğin kendisi de sağlanmış olacaktır. Bu yüzden genç bireylere yönelik sunulan her hizmetin geleceğe yönelik değerli bir yatırım olduğu söylenebilir.

Tarihsel süreç boyunca genç bireylerin toplumlar içindeki konumu dönemsel hareketliliklere göre değiştiği dikkat çekmektedir. Bazı dönemlerde tehdit olarak görülen gençler bazı dönemlerde kaynak olarak görülmektedir. Özellikle yakın geçmişe kadar genç bireyler tehdit olarak görülmekteydiler. Vulbeau'nun ifadesine göre bu bakış açısının arka planında

toplumsal dalgalanmalar neticesinde, doğrudan etkilenen genç bireylerin gösterdiği eylemler bu bakış açısının oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla gençlerin gerçekleştirdikleri eylemler sonrasında tehlikeli oldukları düşüncesiyle tehdit olarak değerlendirilmiş ve "gençlerin neden oldukları sorunlar" üzerine çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Yücel ve Lüküslü, 2013:13). Toplumsal bir sorun olarak görülen genç bireylerin bulundukları sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel koşullar genç bireylerin dünyasını şekillendirmektedir. Dolayısıyla sorunun kendisini görebilmek için genç bireylerden uzaklaşıp bulundukları sosyal çevrenin incelenmesi gerekmektedir.

Vulbeau'un gençliğe dair diğer bir sosyolojik bakış açısı ise "kaynak olarak gençlik"tir. Bu bakış açısıyla genç bireylerin toplumsal birer kaynak olarak görüldüğünü ifade etmektedir. (Yücel ve Lüküslü, 2013:13). Kaynak olarak gençlik bakış açısı ile gençleri bulundukları konumları ile değerlendirmek yerine her genç bireyin ortak değerler ışığında topluma yararlı birer yurttaş olmaları fikri ile hareket edilmektedir. Toplumun sadece dezavantajlı kesiminde yer alan gençlerin değil, toplumun tüm gençlerinin yaşam standartlarının iyileştirilmesi, sosyo-ekonomik özgürlüklerinin desteklenmesi ve her alanda eleştirel düşünceye sahip olmalarına yönelik çalışmalar yapılması gerekliliği ifade edilmektedir (Denstad, 2014: 23).

Genç bireylerin kaynak olarak görülmesi, genç bireylere yönelik uygulanan politikaları da etkilemektedir. Değişen dünyada günümüz modern insanın hayatın içinde varlığını sorgulamaya başladığı bir dönem olan gençlik döneminin verimli bir şekilde yaşaması hem bireysel geleceğini hem de toplumsal geleceği olumlu yönde etkileyecektir. Olumlu bir gençlik aynı zamanda olumlu bir geleceği ifade ettiği için gençlik dönemini, toplumun en küçük yapı taşından en büyüğüne kadar sorumluluk bilinciyle hareket edilmesi gereken bir süreç olarak değerlendirebiliriz.

3. Olumlu Gençlik Gelişimi

Genç bireylere toplumun bir parçası olduklarının hissettirilmesinde ve bu yönde aidiyet duygularının gelişmesinde çeşitli sorumlulukların verilmesi onların olumlu yönde ilerlemelerini sağlayacaktır. Genç bireylerin olumlu ilerleyişini desteklemek için devlet ve sivil toplum destekli programların gün geçtikçe çoğalması gerekmektedir. Çünkü genç bireylere aidiyet duygusunun aşılanması için içinde yaşadıkları toplum tarafından desteklendiklerini görmeleri, güven duymalarını sağlayacaktır. Çalışmamızda yararlandığımız olumlu gençlik gelişimi yaklaşımı bu noktada ortaya çıkmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde geliştirilen olumlu gençlik gelişimi yaklaşımı öncelikle dezavantajlı gençlik gruplarına yönelik yapılan çalışmalar ile dikkat çekmiştir. Ancak yapılan birçok çalışma neticesinde sadece dezavantajlı genç bireyler dışında tüm gençleri kapsayan programlar

oluşturulmuştur. Programların uygulanması sonrasında elde edilen alan verileri ve hazırlanan teorik çerçeve ile olumlu gençlik gelişimi yaklaşımı bugünkü son halini almıştır. Amerikan hükümeti genç bireyler için hazırlanan programlarda olumlu gençlik gelişimi yaklaşımını uygulamaya başlamıştır (Aslan, 2014: 82).

Olumlu gençlik gelişimi birçok disiplin ile beraber çalışan bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir. Özellikle genç bireylerin toplumsallaşma sürecindeki gelişimi önem arz ettiği için sosyolojiden sağlık alanına kadar pek çok alan tarafından çok yönlü çalışmaları kapsamaktadır. Ayrıca sosyal politika, felsefi bakış, akademik bir yapılanma, pratik hayatta uygulanan bir program ve uygulayıcı olarak, bir mesleki kimlik şeklinde adlandırılabilir (Benson vd., 2007: 894-901). Olumlu gençlik gelişimi yaklaşımının hem akademik bir alan olması hem de sosyal hayatta uygulanabilir programlara teorik zemin oluşturması bakımından etkili bir yaklaşım olduğu söylenebilir.

Vulbeau'nun bahsettiği kaynak olarak gençlik, olumlu gençlik gelişimi yaklaşımı ile desteklenebilir. Çünkü olumlu gençlik gelişimi "Bazı çocukların daha fazla ihtiyacı vardır" anlayışı yerine "Tüm çocukların daha fazlasına ihtiyacı vardır" anlayışını benimsemiştir (Benson: 2003: 34). Bu bakış açısı ile her genç bireyin bulunduğu habitusun aynı olmadığı ve doğal olarak eşit şartlarda hayatlarını devam ettiremedikleri vurgulanmıştır. Dolayısıyla aradaki eşitsizlik genç bireyleri olumsuz yönde etkilemeden önce genç bireylerin gelişim sürecini destekleyici programların hayata geçirilmesi gerekliliğini ifade ettiği söylenebilir.

Kaynak olarak gençlik bakış açısıyla yakından ilgili olduğu düşünülen olumlu gençlik gelişimi (positive youth development) yaklaşımının temel kavramları şu şekildedir: Ahlak gelişimi (moral development), sivil katılım (civil engagement), iyi olmak (well-being) ve gelişen (thriving) (Lerner vd., 2005: 4). Olumlu gençlik gelişimi yaklaşımının temel kavramlarından da anlaşılacağı üzere genç bireylerde sürekli bir gelişimin; ahlak anlayışı oturmuş, toplumsal hayata katılımları gerçekleşmiş 'iyi' birer birey olmaları ifade edilmektedir. Kaynak olarak gençlikten beklenen de temelde bu kavramları içermektedir. Böylece genç bireyler hem kendi bireysel hayatlarının kurtuluşunu gerçekleştirmiş olacaklardır hem de toplumsal gelecek için kaynak oluşturmuş olacaklardır.

Olumlu gençlik gelişimi içinde barındırdığı temel kavramlar çerçevesinde ve saha çalışmalarından elde edilen veriler ışığında 'içsel' ve 'dışsal' kazanç olarak adlandırılan 40 gelişimsel tablo oluşturulmuştur. İçerisinde evrensel kavramları barındıran bu gelişim tablosunun içeriği şu şekildedir (Benson, 2003: 26-27):

40 Gelişimsel Kazanç

I-Dışsal Kazançlar

a) Destek

1- Aile desteği

2- Olumlu aile iletişimi

3- Diğer yetişkin ilişkileri

4- İlgi gösteren bir mahalle

5- İlgi gösteren okul çevresi

6- Eğitime anne ve babanın katılımı

b) Güçlendirme

1- Toplum gençliğe değer verir

2- Kaynak olarak gençlik

3- Diğerlerine (topluma) hizmet

4- Güvenlik

c) Sınırlar ve Beklentiler

1- Aile ve sınırları

2- Okul sınırları

3- Mahalle sınırları

4- Yetişkin rol modelleri

5- Olumlu akran etkisi

6- Yüksek beklentiler

d) Yapıcı Zaman Kullanımı

1- Yaratıcı aktiviteler

2- Gençlik programları

3- Dini topluluk

4- Evde zaman

II- İçsel Kazançlar

a) Öğrenmeye Bağlılık

1- Başarı motivasyonu

2- Okula katılım

3- Ev ödevleri

4- Okula bağlılık

5- Zevk için okuma

b) Olumlu Değerler

1- Duyarlılık

2- Eşitlik ve sosyal adalet

3- Bütünlük

4- Dürüstlük

5- Sorumluluk

6- Sınırlama

c) Sosyal Beceriler

1- Planlama ve karar verme

2- Kişilerarası beceriler

3- Kültürel beceriler

4- Direnme becerileri

5- Barışçıl çatışma çözümü

d) Olumlu Kimlik

1- Kişisel güç

2- Öz saygı

3- Belirli bir amacı olma

4- Kişisel geleceği hakkında olumlu bakış

Olumlu gençlik gelişimi yaklaşımı, yapılan birçok alan ve teorik çalışmanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. 40 gelişimsel kazanç tablosu, genç bireylerin toplum ile olan ilişkisini birçok boyuttan ele alarak oluşturulmuştur. Gelenekselleşen sosyal ağlar içinde yer alan tüm sosyal ve kültürel sermaye gruplarının ilişkilerini kapsamaktadır. Genç bireylerin 40 gelişimsel kazanç ışığında gelişim gösterebilmeleri için hükümet tarafından politikalar ve ekonomik yollarla desteklemesi gerekmektedir (Benson and Lerner, 2003: 28). Sadece hükümetin tek başına yürütemeyeceği gençlik programları; genç bireylerin içinde bulundukları habituslarında bulunan aile, okul, spor veya gençlik hizmetleri gibi kuruluşlarla iş birliği yapmaktadır. Ayrıca 40 gelişimsel kazanç, genç bireylerin doğrudan sahip olması gereken özelliklerin tamamını ifade etmemektedir. Çünkü sahip olunması gerek özellikler toplumdan topluma fark edebileceği gibi kişiler arasında da farklılık gösterecektir. Dolayısıyla oluşturulacak olan programlar, farklı

kültürler dikkate alınarak hazırlanmalıdır (Chan vd., 2003: 73, Aslan, 2014: 84).

4. Sosyal Belediyeciliğin Dinamiği: Kaynak Olarak Gençlik

Genç bireylerin içinde bulundukları gelişim sürecini bireysel olarak iyi değerlendirememelerinin sebebi; her genç bireyin farklı habituslara sahip olmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Genç bireylerin bu durumu dikkate alındığı zaman sunulacak olan sosyal hizmetlerin uygulayıcılarının da genç bireylere yakın kurum ve kuruluşlar olması gerekmektedir. Özellikle merkezi yönetimin ulaşmakta güçlük çekeceği yerlerde, genç bireylerin olumlu gelişim göstermesini sağlayacak hizmetlerin onlara en yakın olan yerel yönetimlerce sunulması daha sağlıklı ve yerinde olacaktır.

Ülkemizde özellikle sosyal belediyecilik anlayışı benimsendiği günden bugüne genç bireyler için çeşitli faaliyet alanları oluşturulmuştur. Ancak bu çalışmalar teorik zemini olmayan sosyal sorumluluk projeleri olarak hayata geçirilmiştir. Bu noktada devreye olumlu gençlik gelişimi yaklaşımı girmektedir. 40 gelişimsel kazancın her bölgeden genç bireylere hitap edecek özellikler taşıması ve bulunulan bölgenin kültürel değerleri dikkate alınarak uyarlanabilecek yapıda olması yerel yönetimlerin genç bireylere sistemli ve ilerleyen programlar oluşturmasında kolaylık sağlayacaktır.

Sosyal belediyecilik anlayışının kapsamında var olan genç bireylere yönelik hizmetlerin temsilcilerinden bir tanesi de yerelde görevli olan sosyal belediyecilik anlayışına sahip belediyelerdir. Beki (2008:32-33)'nin, sosyal belediyeciliğin geniş tanımında "belediyelerin esas görevleri olan halkın yaşam standardını yükseltecek olan sosyal yardımların dışında kültürel, sanatsal, eğitimsel ve spor içerikli faaliyetleri sosyal belediyeciliğin kapsamında yer almaktadır" ifadesi vatandaşlara özellikle genç bireylere yönelik sunulan sosyal hizmetlerin sınırlarının genişletildiğini göstermektedir.

Genç bireylere yönelik yerelde sunulan sosyal hizmetlerin, bölgeden bölgeye farklılık gösterdiği görülmektedir. Ülkemizde benimsenmiş olan ve yasalarla güvence altına alınan sosyal belediyecilik özellikle dezavantajlı kesimlere yönelik çalışmalar gerçekleştirmektedir. Ateş (2002:93)'in de bahsettiği gibi sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel imkanları genele göre yetersiz kalan gruplara ülkenin imkanları doğrultusunda, çevreleriyle, hem sosyal hem de ekonomik anlamda uyumlu bir hayat sürdürebilmeleri bağlamında sosyal hizmetler sunulur.

Genç bireylerin gelişim süreçlerine tesir edebilecek sosyal hizmetlerin yereldeki sağlayıcısı olan belediyelerin sunduğu hizmetlerin değeri, özellikle dezavantajlı genç bireyler için oldukça büyük önem arz etmektedir. Aynı şekilde çalışmamızın katkı değeri de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü sosyal belediyecilik anlayışını benimsemiş olan Denizli Büyükşehir Belediyesi'nin hayata geçirmiş olduğu "Genç Denizli Kulüpleri" projesine

katılan genç bireylerin hayatlarında bu belediyecilik anlayışının büyük bir rol oynadığı araştırmamızın verileri ile de açıkça ortaya konulmuştur.

Her ne kadar teorik bir zemini olmasa da aidiyet duygusunu merkeze alan ve hemşerilik kavramı ile yola çıkan Genç Denizli Kulüpleri genç bireyler üzerinde olumlu sonuçlar alınmasında faydalı olmuştur. Araştırma çerçevesinde tiyatro kulüplerinde kursiyer olarak başlamış ve daha sonrasında belediyenin bir çalışanı konumuna gelmiş yaşları 20 ile 25 arasında olan 6 genç bireyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin soruları 40 gelişimsel kazançlar ışığında hazırlanmış ve Vulbeau'nun bahsettiği kaynak olarak gençlik sosyolojik bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Araştırma, ölçüt örnekleme ile sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede Genç Denizli Tiyatro Kulüpleri'ne en az 2 yıl gelmiş olan, ülkemiz tarafından kabul edilmiş genç yaş sınırı kapsamında çizilmiştir. Mülakat yapılan genç bireylerin ortak özellikleri olarak hepsi tiyatro kulübüne kursiyer olarak 4 ile 5 yıl süre boyunca katılım sağlamış olmalarıdır. Kursiyerlik sonrasında burada geliştirdikleri ilişkiler doğrultusunda belediyenin bir çalışanı konumuna gelmiş olmalarıdır. Ayrıca nitel bir çalışma olan araştırmada yarı yapılandırılmış mülakatlardan alınan cevapların güvenirliliğinin arttırılması için 1 yılı aşkın süredir haftada ortalama 3 gün dâhil olunan grupta katılımlı gözlem yapılmıştır.

Görüşmecilere 40 gelişimsel kazanç içinde bulunan içsel kazanç çerçevesinde özellikle "iletişim becerileri, sosyal ilişkiler, çevreye karşı duyarlılık, sorumluluk bilincinin gelişmesi" ne yönelik sorular sorulmuştur. Alınan cevaplar özetle şu şekildedir:

Görüşmeci 1 "Benim yaşıtlarım kafelerde, nargilecilerde filan takılıyordu. Onlar boş boş takılırken, boş muhabbetler döndürüyorlardı. Ama biz burada (Genç Denizli Tiyatro Kulübü) bir şeyler öğreniyorduk. Bir kere, hocalarla sohbet ediyorduk. Onlar bize bir şeyler öğretmeye çalışıyorlardı. Buraya gelmeseydim ben de diğer yaşıtlarım gibi olabilirdim." (Yaş: 22, Eğitim: Lisans eğitimi devam ediyor).

Görüşmeci 5: "Önceden sadece okula karşı bir sorumluluğum vardı ancak buraya geldikten sonra grup olarak çalıştığımız için diğer arkadaşlara karşı sorumluluğum oluştu ve bu sorumlulukları yerine getirmediğim zaman okuldaki gibi eksi almıyorsunuz ama diğerlerini incitmemek, kırmamak için farklı bir sorumluluk bilinci edindim." (Yaş: 21, Eğitim: Lisans eğitimi devam ediyor).

Görüşmeci 3: "Burası sayesinde karşı cins arkadaşlarla daha rahat diyalog kurmayı öğrendim. Çünkü buraya yüzlerce insan geliyor; yaşlısından gencine. İster istemez kendimi geliştirmemde faydası oldu." (Yaş: 20, Eğitim: Lise mezunu).

Görüşmeci 6: "Önceden tam bir ergendim ve yetişkinlere karşı saygılı konuşmazdım. Şimdi öyle davranmıyorum. Karşı tarafa belki bir şeyler katabilirim diye düşünüyorum ve ona göre davranıyorum. Buraya gelmeden önce ben küçük bir çocuktum; kendini tanıyamayan, kaybolmak üzere bir çocuktum. Şuan kendimi daha olgun, yaptığı işin farkında olan özgüvenli bir insanım." (Yaş: 21, Eğitim: Lisans eğitimi devam ediyor).

Görüşmecilerden alınan yanıtlardan da anlaşılacağı gibi Genç Denizli Tiyatro Kulübü'nün gençlerin hayatlarında önemli bir yer kaplamaktadır. İçsel kazançların ifade ettiği gibi kişisel gelişimlerinde olumlu yönde etkilediğini söylemek doğru olacaktır. İçsel kazanç sorularından alınan cevaplarda her görüşmeci; sorumluluk sahibi, özgüven sahibi, kültürel anlamda birçok bilgi sahibi olmalarından söz etmişler, iletişim becerilerinin gelişmesine yönelik içsel kazançlar çerçevesinde ifadeler kullanmışlardır.

İçsel kazançların meydana gelmesinde sosyal ilişkilerin yapıcı etkileri görülmektedir. Sosyal ilişkilerin oluşması sürecinde genç bireylerin ailesinden, okul çevresine, içinde bulundukları ve sosyal ilişki kurdukları tüm alanların etkili olduğu görülmektedir. Katılımcılara araştırmanın diğer bölümünü oluşturan tiyatro kulübünde kurdukları ilişkiler ile edindikleri dışsal kazançlar üzerine de ayrıca sorular sorulmuştur. Dışsal kazançları işaret eden destek, güçlendirme, yapıcı zaman kullanımı ve son olarak sınır ve beklentiler kavramları çerçevesinde oluşturulan sorular özellikle güçlendirme başlığı içinde bulunan ve araştırmanın sosyolojik bakış açısını oluşturan 'kaynak olarak gençlik' ifadesinin cevabını aramaya yönelik sorular niteliğindedir.

Olumlu gençlik gelişimi yaklaşımına göre genç bireylerin topluma dâhil olmaya başladıkları gençlik döneminde karşılıklı ilişkilerin oluşması gerekliliğinden söz edilmiştir. Buna göre genç bireylerin ailelerinden, diğer yetişkinlerden, mahallelilerinden, okul çevresinden destek görmeleri gelişim süreçlerini olumlu yönde etkilemektedir. Dolayısıyla genç bireylerin gelişim süreçlerine sosyal çevrelerinde bulunan insanların olumlu katılımları genç bireylerin gelişimini daha sağlıklı ilerleteceği söylenebilir. Bu bağlamda toplumsallaşma sürecinde sosyal faaliyet çalışmalarına dâhil olabilmeleri adına oluşturulan genç denizli tiyatro kulübüne kursiyer olarak başlayıp ardından belediyenin çalışanı konumuna gelen genç bireylerden elde edilen veriler şu şekildedir:

Görüşmeci3: "İlk zamanlar buraya kursiyer olarak başladığım zamanlar ailemden güzel tepkiler alıyordum ancak burada fazla vakit geçirince tepkileri değişti. Daha sonra çalışmaya başladığımda yine çok vakit geçiriyordum ama bu defa kötü tepkiler göstermiyorlardı. Sonuçta artık para kazanıyorum." (Yaş: 20, Eğitim: Lise mezunu).

Görüşmeci5: "Benim zaten buraya gelmemin sebebi ağabeyimdir. Genç Denizli'nin afişlerini gören ağabeyim annemlere beni kaydettirmek istediğini söylemiş sonra o da bana söyledi. Ailem sayesinde buraya başladığım için hep destek gördüm. Gerçi çalışmaya başladıktan sonra çok vakit geçirdiğim için güceniyorlar ama bir şekilde aşıyoruz. Bu günler geçecek." (Yaş: 21, Eğitim: Lisans eğitimi devam ediyor).

Görüşmeci4: "Küçükken ailem hep tiyatroyla ilgilenmemi istiyordu. Genç Denizli'yi görünce hemen kaydoldum. Zaten ben de çok seviyordum tiyatroyu iyi oldu gelmem. Bu süreçte en çok annem teşvik etti diyebilirim" (Yaş: 25, Eğitim: Lisans eğitimi devam ediyor).

Görüşmeci1: "Ailemin teşviki olmadı ama dur da demediler. Sadece okulu aksatmamı istemediler. Burada çok fazla vakit geçirdiğim zamanlarda elbette uyardılar bir de artık üniversiteye başlamıştım ondan da kaynaklanıyor." (Yaş: 22, Eğitim: Lisans eğitimi devam ediyor).

Görüşmeci16: "Buraya ağabeyim geliyordu zaten ben de onun sayesinde gelmiş oldum. Ailem hep desteklediğini söyleyebilirim." (Yaş: 21, Eğitim: Lise mezunu).

Dışsal kazançlar çerçevesinde destek kavramının en önemli halkalarından biri olan aile desteğinin görüşmecilerin hepsinde görmek mümkündür. Görüşmecilerden alınan cevaplara göre her biri ailelerinden çoğunlukla olumlu tepkiler aldığını ifade etmişlerdir. Vakitlerinin birçoğunu tiyatro kulübünde geçirdiklerinden kaynaklı olumsuz tepki almaları dışında destekleyici dönüşler almışlardır. Güvenlik kavramı ile ilişkili olan destek kavramının cevabını ise Genç Denizli kulüplerinin belediyeye bağlı bir kurum olmasından dolayı güvenli bulmaları olduğu gözlemlenmiştir.

Dışsal kazançların ikinci en önemli başlıklarından biri olan 'güçlendirme' toplum geleceğe değer verir, kaynak olarak gençlik, diğerlerine hizmet ve güvenlik kavramlarını merkezine almaktadır. Güçlendirme başlığına istinaden tiyatro kulübüne katıldıkları günden bugüne kurumda yaşadıkları güçlendirici olarak adlandırabilecekleri deneyimleri sorulmuştur. Görüşmecilerden alınan cevaplar şu şekildedir:

Görüşmeci 5: "Belediye, Genç Denizli Kulüpleri'ni çok önemsiyor. Ne istesek zamanında yetişmese bile bir şekilde gerçekleştiriyorlar. Hiç 'hayır' dediklerini duymadım. Ancak buradaki çalışanların formasyon eğitimi almadıklarından kaynaklandığını düşündüğüm bazı sıkıntılar var." (Yaş: 21, Eğitim: Lisans eğitimi devam ediyor).

Görüşmeci6: "Burada bir hocamız var, başladığım ilk günlerde bir şey söylemişti hala unutmam 'bundan sonra ne olacağınızı bilmem ancak hayatınızda tiyatronun olduğu bir dönem geçirmiş olacaksınız. Size şunu yap bunu yapma demeyeceğim ama yerde bir çöp mü gördünüz hemen alın

atın. Yere çöp atan birini mi gördünüz hemen uyarın. Çevrenizi şekillendirebilirsiniz çünkü siz sanatla ilgilenen insanlarsınız' demişti. 5-6 yıldır buraya geliyorum ve artık burada çalışıyorum. Eğer burada çalışıyorsam hocalarımla ve buradaki arkadaşlarımla kurduğum güzel diyaloglardan kaynaklanıyor." (Yaş: 21, Eğitim: Lisans eğitimi devam ediyor).

Görüşmeci1: "Yeni gelen birisi geldiği zaman mutlaka elimden geldiğince yardımcı olmaya çalışırım. Kursiyer olduğum dönemde de bu böyleydi çünkü ben ilk geldiğimde bana da böyle yardımcı olmuşlardı." (Yaş: 22, Eğitim: Lisans eğitimi devam ediyor).

Görüşmeci4: "Buraya gelen herkesin geçmişi çok farklı. Tiyatroda bulunmak istiyorsan otokontrol sahibi olman gerekiyor. Bu yüzden hocalar iyi olanla 2 kere çalışıyorsa diğerleriyle 12 kere çalışıyor. Her anlamda destek sağlanıyor. Sadece tiyatro hakkında bir şeyler öğrenmenin dışında hayatlarına da dokunuyor burası, insanların." (Yaş: 25, Eğitim: Lisans eğitimi devam ediyor).

Görüşmeciler, içsel ve dışsal kazançların birbiriyle ilişkili olduğunu gösteren cevaplar vermişlerdir. Yapılan uzun gözlemler sonucunda elde edilen veriler görüşmecilerin söylediklerini onaylar niteliktedir. Genç Denizli Kulüplerine kursiyer olarak gelmiş ardından Genç Denizli Kulüpleri'nin ya da Denizli Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatrosu'nun çalışanı olmuş 20'ye yakın genç birey bulunmaktadır. Gözlemler sonucu genç bireylerin sosyal bir aktivite olarak gördükleri bir ortamda çalışan konumuna gelmiş olmalarından dolayı olumlu tepkiler gösterdikleri söylenebilir.

Sonuç

Toplumsal refahın sağlanabilmesi için benimsenmiş olan sosyal devlet anlayışının yereldeki temsilcisi konumundaki belediyelerin bu bağlamda çok önemli bir sorumluluğu yerine getirmek zorunda olduğu bir dönemdeyiz. Hizmette yerellik ilkesinin vatandaşlara ulaşabilmesi açısında sosyal devletin yereldeki yansıması olan sosyal belediyecilik anlayışı çerçevesinde sunulan sosyal hizmetlerin çerçevesinin genişletilmesi 5393 Belediye Kanunu ile 5216 Büyükşehir Belediye Kanunu'nda görmek mümkündür.

Ülkemizde bu konu hakkında oldukça etkili olmaya çalışan belediyelerin görev ve sorumlulukları ışığında var olan asli görevlerinin dışında sanatsal ve kültürel çalışmalara da zaman ve mekân ayırmaları gerekmektedir. Özellikle genç bireyler için oluşturulan yeni sosyal alanlar dikkat çekmektedir. Bu bağlamda belediyelerin sosyal belediyecilik ile hareket etmesi noktasında araştırmamızın alan kısmını oluşturan Denizli Büyükşehir Belediyesi'nin genç bireyler için yapmış olduğu sosyal hizmetler konu alınmıştır.

Çalışmamızda toplumsal refahtan bağımsız düşünülemeyecek olan genç bireylere sunulan hizmetlerin yereldeki uygulayıcılarının genç bireylerin hayatlarına ne derece etkilediği araştırılmak istenmiştir. Çalışmanın sonucunda elde edilen verilerin genç bireylerin gelişimsel sürecine olumlu katkılar sağladığı tespit edilmiştir. Araştırmanın sosyolojik bakış açısını oluşturan ve karşılıklı ilişkiye bağlı olan *kaynak olarak gençlik* görüşüne göre ise Denizli Büyükşehir Belediyesi'nin sunmuş olduğu kültürel hizmetlerden yararlanan genç bireylerin, kursiyerlik sonrasında belediyenin çalışanı konumuna gelmiş olmaları genç bireylerin kaynak olarak görüldüklerini işaret etmektedir. Kurumu genç ve dinamik tutan genç bireyler kendilerine sağlanan bu imkân için olumlu tepkiler vermişlerdir.

Araştırmanın sonucunda katılımcılardan alınan cevaplar ve katılımlı gözlem sonrasında edinilen bilgilerden hareketle sosyal belediyecilik bağlamında genç bireylere sunulan kültürel hizmetlerin hem genç bireyler için hem de belediye için olumlu sonuçlar doğurduğunu söyleyebiliriz. Sunulan hizmetler sonrasında genç bireylerin içsel kazançlarının oluşmasına yardımcı olduğu gibi dışsal kazanımlarını edinme süreçlerinin belediyelere de fayda sağladığı ve toplumsal gelecek için genç bireylerin *kaynak* olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Kaynakça

Adıgüzel, İ. B. (2016). Nasıl Bir Gençlik Politikası?. Görgün Baran A.ve Çakır M. (Ed.), *İnter-Disipliner Yaklaşımla Gençliğin Umudu Toplumun Beklentileri* (ss. 1-29). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Aslan, S. (2014). Gençliğin Pozitif Gelişimi: Abd Illinois Eyaleti Örneği. *Gençlik Araştırmaları Dergisi, Cilt 2/4,* ss. 81- 101.

Ateş, H. (2009). Sosyal Belediyecilik. *Çerçeve Dergisi, Cilt 17/49,* ss. 88-95.

Beki, A. (2009). *Türkiye' De Sosyal Belediyecilik Ümraniye Belediyesi Örneği.* İstanbul: Sena Ofset.

Benson P. L. (2003). Developmental Assets And Asset-Building Community: Conceptual And Empirical Foundations. R. M. Lerner R. M. And P. L. Benson (Ed.), *Development Assets And Asset-Building Communities Implications For Research, Policy And Practice* (pp. 19-47). New York: Springer Science+Business Media.

Benson L. P., Scales, P., Hamilton. and S., Sesma, A. (2007). Positive Youth Development: Theory, Research, And Applications. W. Damon And R. M. Lerner (Ed.), *Handbook Of Child Psychology: Theoretical Models Of Human Development, Vol: 1*. (pp. 894-901). Doi: 10.1002/9780470147658.Chpsy0116

Chan, B., Carson, M., Trickett B. & Earls, F. (2003), Youth Participation: A Critical Element Of Research On Child Well-Being. R. M. Lerner R. M. & P. L. Benson (Ed.), *Development Assets And Asset-Building Communities Implications For Research, Policy And Practice* (pp. 65-97). New York: Springer Science+Business Media.

Denizli Belediyesi (2007). *Denizli Belediyesi Faaliyet Raporu*, Denizli.

Denstad, F. Y. (2014). Ulusal Gençlik Stratejileri Nasıl Geliştirilir?. (H. Akay, Çev.) *Gençlik Politikaları Kılavuzu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Lerner, R.M., Lerner, J. V., Almerigi J.,Theokas C.,Phelps E., Gestsdottir S., Naudeau S., Jelicic H.,Alberts A, Ma L.,Smith L., Bobek D., Richman-Raphael D., Simpson I., Christiansen E. D. &Alexander Von Eye (2005). Positive Youth Development, Participation İn Community Youth Development Programs, And Community Contributions Of Fifth Grade Adolescents: Findings From The First Wave Of The 4-H Study Of Positive Youth Development, *The Journal Of Early Adolescence, Vol:25,* pp. 17-71. Doi: 10.1177/0272431604272461

Yücel, H. Ve Lüküslü D. (2013). 2000'li Yılları Gençlik Üzerinden Okumak. D. Lüküslü ve H. Yücel (Ed.), *Gençlik Halleri 2000'li Yıllar Türkiye'sinde Genç Olmak* (ss. 9-25). Ankara: Efil Yayınevi.

5393 Belediye Kanunu, Resmi Gazete, 13/07/2015, Sayı: 25874.

5216 Büyükşehir Belediyesi Kanunu, Resmi Gazete, 23/7/2004 Sayı: 25531.

THE EFFECT OF PRODUCER PRICE INDEX ON THE CONSUMER PRICE INDEX FOR TURKEY /

Ayhan KAPUSUZOGLU - Nildag Basak CEYLAN

(Prof. Dr., Ankara Yildirim Beyazit University - Prof. Dr., Ankara Yildirim Beyazit University)

Introduction

Consumer and producer price indices are calculated by the change in the consumer and producer prices. The difference between these indices is that: PPI covers the prices of raw materials, intermediate goods and manufactured goods whereas the CPI consists of the prices of the goods and services basket purchased by the consumers. The increase in the prices of raw materials or intermediate goods used in the production of a commodity will also lead to an increase in the producer prices. As a result of the increase in production costs (raw material, intermediate goods, labor force), firms will increase the prices of the final goods they produce. This shows that there is a price transition from producer prices to consumer prices. Transition between both of the price indices is not bi-directional, but also from consumer prices to producer prices as well. The increase in the income levels of economic units, the depreciation of the exchange rate and the decrease in interest rates will also lead to an increase in demand. The increase in the demand for the consumer goods will also lead to an increase in the prices of goods. In lietrature there are couple studies that study the relationship between these two indices.

Some analysts states that the price increases of crude and intermediate goods will lead to consumer price inflation through the production chain. Some economists states that this effect exists, while others states that this effect is weak (see; Clark, 1995). Khan et al. (2018) examine the causal relationship between the Producer Price Index (PPI) and Consumer Price Index (CPI). The results of the analysis show that there is a positive relationship for the related period. Mreover, their results indicate that comovements exist during structural reforms and financial crises. Topuz et al. (2018) investigate the relationship between PPI and CPI for Turkey and UK by using VAR, impulse response, variance decomposition and Granger causality. The findings ıf their research suggest that there is bidirectional causality betweem PPI and CPI for both of the countries. Ulke and Ergun (2014) examine the relationship between consumer price index and proucer ptice index for Turkey. They test long run, short run and causality relationship by using Johansen's cointegration tests. Their findings show that there is long run relationship between the variables. They report long run causality from CPI to PPI. The Garnger causality test indicates tha there exist

no causality in the short run. In the paper, the impact of producer price index on consumer price index is analyzed by using Generalized Impulse Response function having considered consumer prices also affects the producer prices.

The paper is organized as follows: The data and methodology is explained in the next section while the study concludes in the last part.

DATA AND METHODOLOGY

In the study two variables namely CPI and PPI are used. The period that is covered in the study are between January 1982 to January 2019. The frequency of the data are monthly and they are obtained from the Federal Reserve Bank of St. Louis (FRED).

As a first step, the log level of each of the data are used. Also seasonality is considered in the model. To assess the effect of seasonality, seasonal dummies are put in the equation. In implementing VAR method, all variables must be stable (Gujarati, 2001). As a model, Pesaran and Shin (1998)'s Generalizwd Impulse Responses are used. In the analysis of time series the concept of stability is of great importance. Therefore, the stationarity of the series are investigated in the study. The result of the test is reported in Table 1.

Table 1: Phillips Perron Unit Root Test

Variables	Phillips Perron Test
Log(CPI)	-4.102741***
Log(PPI)	-3.916771***

*** denotes the significance at 1% significance level

The findings show that the series are stationary. As a next step lag length of the variables are determined using Schwarz Information Criteria and it is found as two. In the impulse-response analysis within the scope of VAR model, the impact of the shocks are not dependent on the ordering of the variables (see; Algan and Gencer, 2011). For this reason, generalized impulse response analysis is used in this study which do not take into account the ordering of the variables as proposed by Pesaran and Shin (1998). The results of the impulse reponses are reported in Figure 1.

Figure 1: The Impact of Shock to CPI on PPI

The response of CPI to PPI shows that the impact of the shock has a positive and statistically significant effect for 16 periods. Later the impact of the shock dies out after 24 months.

Conclusion

Today, inflation, which is one of the most important macroeconomic factor, has a great importance and effect on the functioning process of the economic structure of the countries as well as in the process of accepting and / or rejecting the projects that the investors and companies expect to achieve and / or the projects they intend to realize. Although high inflation creates an unhealthy structure on economies, a very low level of inflation

may adversely affect the economy of the country. Therefore, the formation of inflation in accordance with the macroeconomic structures of the countries is extremely critical.

In this study, it has been analyzed whether the producer price index, which represents the cost formation of the producers and which is one of the determinants of the consumer price index, has a significant effect on the consumer price index or not. It is expected that an increase in producer price index will trigger the consumer price index and increase the inflation in general terms. However, there is a potential increase in the producer price index due to the excessive cost-based increase in consumption due to excessive demand from consumption and other production costs incurred by the firms to meet this demand. In line with these expectations, the model of the study is created and analyses are performed.

When the findings of the study is evaluated, the response of CPI to PPI shows that the impact of the shock has a positive and statistically significant effect for 16 periods. Later the impact of the shock dies out after 24 months. As the demand for products remains stable or even decreases, the cost of consumer inflation is not reduced or balanced due to the fact that costs in the long-term are reflected in consumer prices due to an increase or not reduction in producer costs. Due to the strong and positive effect of the producer price index on the consumer price index, decision makers in the economy should take measures to reduce the costs faced by producers in the process of balancing and / or reducing consumer inflation. For this, it can be stated that for the main costs such as energy alternative supply opportunities should be created.

References

Algan, Y. & Gencer, A. (2011). Türkiye'de Para Talebi Fonksiyonunun Modellenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (1), 195-211.

Clark, T. E. (1995). Do producer prices lead consumer prices? *Economic Review, Federal Reserve Bank of Kansas City*, 80 (3), 25-39.

Gujarati, D. N. (2001). *Temel Ekonometri*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Khan, K., Su, C. W., Tao, R., & Chu, C. C. (2018). Is there any relationship between producer price index and consumer price index in the Czech Republic? *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 31 (1), 1788-1806.

Pesaran, H. H., & Shin, Y. (1998). Generalized impulse response analysis İn linear multivariate models. *Economics Letters*, 58, 17–29.

Topuz, Y. V., Yazdifar, H., & Sahadev, S. (2018). The relation between the producer and consumer price indices: A two-country study. *Journal of Revenue and Pricing Management*, 17 (3), 122-130.

Ulke, V., & Ergun, U. (2014). The relationship between consumer price and producer price indices in Turkey. *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 3 (1), 205-222.

GÜNDELİK HAYAT STRATEJİSİ OLARAK ENGELLİLERİN "WHEELCHAIR DANCING" DENEYİMLERİ /

Ayşegül DEMIR

(Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi)

1. Giriş

Gündelik hayat soyut, nicel bir zaman etrafında dönerken gündelik hayatın vazgeçilmez bir unsur ve belirlenmiş bir zaman haline gelmektedir. Bu türdeş ve dünyevîleştirilmiş zaman, çalışma zamanının ölçüsü olarak benimsenir benimsenmez kendini kabûl ettirmektedir. Gündeliğin (everydayness) zamanı haline gelerek, gündelik olanın (the everyday) bütün veçhelerini işin mekân içindeki organizasyonuna -uyuma zamanı, uyanma zamanı, yemek zamanı, özel hayata ayrılan zaman, ebeveynlerin çocuklarla geçirdiği zaman, boş zaman, eğlenme zamanı, ev içi diğer ilişkilere ayrılan zaman vs.- tâbi kılmaktadır. Aynı zamanda biyolojik ritmler de söz konusu olmaktadır. Gündelik hayat hem kozmik hem de yaşamsal olan büyük ritmlerle -gündüz ile gece, aylar ile mevsimler gibi- kesilmektedir. Yani gündelik olan, çatışmalı bir birlik etrafında dönmektedir. Bir yanda biyolojik ritmler, diğer yanda türdeş zamanla ilişkili tekrarlamalı süreç arasındaki çatışmalı birlik oluşmaktadır (Lefebvre ve Regulier, 2005).

Gündelik hayat, toplumda kurumsal mekanizmalar veya yapısal etkenler ile bireyin yapıp ettiklerinin sosyal gerçekliğe içkin bir şekilde birbiriyle ilişkisel olarak bağlantısını yansıtmaktadır.

Engelliler, gündelik hayat içerisinde hem birey olarak yapıp ettikleri hem de toplumsal olarak kurumsal mekanizmalar veya yapısal etkenler sebebiyle oluşan birtakım kısıtlanmaların üstesinden gelebilmek adına strateji geliştirmektedirler. Bu stratejiler bazen ekonomik, politik mecralarda gerçekleşirken bazen de sosyal-kültürel aktiviteler olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Engelliler, gündelik hayatlarında kendi varoluş ve hak mücadelelerini dans aktivitesinde pratik olarak görünür hale getirmektedirler. Bu bilgiler ışığında çalışma, kuramsal olarak Pierre Bourdieu'nun düşüncelerine dayanmakta ve sosyolojik çözümlemelerinde çoğunlukla temel aldığı kavramlardan biri olan 'strateji' üzerinden şekillenmektedir.

Bu çalışma, engellilerin gündelik hayat koşulları ile mücadeleleri içerisinde bir sosyal aktivite olarak dansı "Wheelchair Dancing" örneği üzerinden ne şekilde ve nasıl deneyimlediklerini anlamaya odaklanmaktadır.

2. Yöntem

Çalışma, sosyolojide kullanılan nitel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Nitel araştırmalar çok sayıda yöntem ve kaynak kullanarak, insan deneyimlerine ilişkinin sözlü ve yazılı anlatımları veya kayıtları incelemektedir. Tek bir nitel araştırmada, birçok veri toplama tekniği kullanılabilmektedir (Punch, 2014: 165).

İçerik analizi, bir veya birçok metnin içindeki sözcüklerin, kavramların, temaların, deyimlerin, karakterlerin ya da cümlelerin varlıklarını belirlemek için kullanılmaktadır. Metin olmadığı zamanlarda, konuşmalar görüşmeler gibi sözlü herhangi bir iletişim aracı kullanıldığı zaman bunlar yazıya dökülmektedir (Seggie ve Bayyurt, 2015: 254). Çalışmada teknik olarak iki yol izlenerek hem içerik analizi hem de derinlemesine görüşme ile verilerin betimsel analizi yapılmaktadır.

İnsan bilimciler için belge kadar metinler, filmler, teyp kasetleri aynı zamanda aletler, binalar, sanat eserleri de önem taşımaktadır. Bu materyaller çokluğu araştırma planının öncelikli temel avantajı olmaktadır. Bu klasik yöntem testler ve davranış gözlemleriyle girilemeyen kapıları açmakta, materyallerden sonuç çıkarılmasını sağlamaktadır (Mayring, 2011: 51-52).

İçerik analizinde internet kaynaklı dokümalardan, betimsel analizde ise Wheelchair Dancing Project üyesi üç kişi ile derinlemesine yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen verilerden yararlanılmaktadır. Çalışmanın örneklemini oluşturan Wheelchair Dance Project (Tekerlekli Sandalye Dansı Projesi), İzmir ilinde oluşturulmuş fiziksel engelli bireylerden oluşan bir dans grubudur.

3. Bulgular

Nitel araştırmada analitik teknik olarak veriler içinde temalar ve örüntüler oluşturulmaktadır. Böylece olaydan olaya, ortamdan ortama veya durumdan duruma değişen kategorilerin veya temaların nasıl keşfedildiği keşfedilebilmektedir (Glesne, 2014: 259). Bu doğrultuda verilerden elde edilen bulgular; Gündelik Hayat, Engellilik ve Strateji, Wheelchair Dancing Project olarak belirlenen temalar çerçevesinde görsel materyal de kullanılarak değerlendirilmektedir.

3.1. Gündelik Hayat

Modernite ortaya çıkışı ile birlikte gündelik hayat ve anlam pratikleri üzerinde büyük bir dönüşüme yol açmıştır. Bu dönüşüm geç modernleşen ülkelerde modernleşme kaygısı ve öz kültürü koruma çabasını beraberinde getirmiş, geçmişi siyasal alanda çok önemli bir konuma yerleştirmiştir. Bu süreçte geç modernleşen ülkelerde, modernleşme sürecine yönelik kutuplaşmalar ve siyasal ayrışmalar gündeme gelmiş, geçmiş üzerinden söylemselleştirilmiştir. Modernleşmenin radikal eğilimler sergilediği günümüzde,

modern anlam pratikleri çözülürken modernitenin gündelik hayatı belirleme kabiliyeti artarak devam etmektedir. Bu süreçte kimlik, aidiyet ve kültüre yönelik talepler küresel ölçekte önem kazanmıştır. Aynı biçimi ile gecikmiş modernlik olgusunu yaşayan bir ülke olarak Türkiye anlam ve geçmiş üzerinden siyaset ve söylem üretirken, gündelik hayatın şekillenişine yönelik dönüşümler ve gelişmeler gözden kaçmakta, arka planda kalmaktadır (Aydoğan, 2013).

Gündelik hayat deneyimi olarak dans bireylerin hayatlarında önemli rol oynamaktadır. Tıpkı müzik gibi bilişsel düzeyde eşlendiği "an" ve durumun hatırlatıcısı olmaktadır Bir anlamda o anın ya da durumun yaşandığı "geçmiş" zamana geri dönüşü sağlamaktadır. Geçmişle ilgili bu yolla gerçekleşen etki, dansın hem o an hem de geçmiş hisleri geri çağırmadaki becerisiyle ilgili olmaktadır. Böylelikle dans müzek eşliğinde anıların geçmişin yörüngesinde üretilmesine yardım etmekte gündelik hayat deneyimi içermektedir. Böylelikle geçmişin bir parçası olmakta aynı zamanda günümüzle eşleşmekte ve bu yüzden duygusal karmaşıklığı ile daha geniş bir etkileşimin simgelerinden birini oluşturmaktadır. Müzikle tek vücut bulan dans, bilişsel düzeyde eşlendiği insanlar, olaylar ve sahneler gibi diğer unsurlardan beslenen varlığı ile açıklanabilir. Bu noktada dans, müzikle birlikte anılar inşa eden bir ilişkiler sisteminin "gösterge"si olma özelliğini taşımaktadır (Çerezcioğlu, 2013: 163).

Bu göstergelerden birini de engellilerin gündelik hayat deneyimleri oluturmaktadır. Bu deneyim örneklerinden biri görüşülen bir kadın katılımcı tarafından aşağıda belirtilmektedir:

> *"Hep şöyle aslında bütün ailelerde olan şeydir engellileri koruma duygusu. Aslında önlerine koyduğu çok büyük bir engel. Yaaa sonuçta onlarla beraberkende düşüyoruz. Ne bileyim acı yaşıyoruz, üzülüyoruz. Yani dışarıda da yaşamımızın hiçbir değişikliği kalmıyor. Yani onlar bizi ne kadar korumaya çalışsalar da aynı şeyleri onların yanındayken de yaşayabiliyoruz...Belirli bir süre kendimi buraya alıştırmaya çalıştım. İşte nasıl faydalı olabilirim? neler yapabilirim? Sonradan fark etmeden öğrendiğimi gördüm. Bir şeylerle uğraşalım arkadaşlara bunu söyledim"* (Kadın, 31, Bekar).

Bu açıdan gündelik hayatta engelilerin bu deneyimleri kültürden ziyade kültürlene olarak ifade edilebilir. Yani, kültülenme sürecini dans üzerinden deneyimleyen biraylerin bağımsız "bir kendilik olarak kültür"den değil doğal durumdaki bir varlığın sahip olduğu potansiyelin dışarıdan müdahale sonucunda açığa çıkmasıyla kendini-aşması olarak nitelendirmek gerekmektedir. Doğal durumdaki şey kendini kültür yoluyla – ki burada dans olarak belirmekte- aşmakta fakat bu aşma potansiyeli de ona içkin olmaktadır. Dolayısıyla, kültürün en uygun nesnesi olan birey bünyesinde kusursuzlaşma potansiyelini en fazla barındıran varlık olmasıyla birlikte kültürleneceği nesneleri de kendisi yaratmaktadır (Başdaner, 2018: 91)

Gündelik hayatta insan davranışları ve eylemlerindeki değişiklikler anlaşılmadan veya incelenmeden toplumdaki sosyal ve ekonomik değişimleri anlamak biraz zor olmaktadır. Toplumun dönüştürülebilmesi için bireylerin kendilerini dönüştürmeleri ya da yeniden üretmeleri gerekmektedir. Bu anlamda yabancılaşma aşılarak birey haline gelme önemsenmektedir. Çünkü yabancılaşmadan kurtulmuş bireylerin oluşturduğu gündelik yaşam kişisel çıkarlardan daha önemli değerlerle biçimlenmektedir (Cantek, 2005: 10-11).

3.2. Engellilik ve Strateji

Birey, doğduğu andan itibaren kendisini kurulmuş bir yapı içerisinde bulmakta ve toplumsal uzamda nesnel yapılara doğrudan konumlandırmaktadır. Habitus, bireyin varlığını devam ettirebilmesini ve kendisini yeniden üretebilmesini sağlayan, bireye eylem yetisi vermektedir. Fakat bu habitus, toplumsal uzamın kurallarından sapmamakta, aksine bu kurallarla birlikte kendisini oluşturmakta ve aynı zamanda bu toplumsal uzamı da dönüştürmektedir. Belirli bir çevrenin kurucu yapılarının habitusu, dayanıklı yapıları, değiştirilebilir düzenleri ve yapılandırma yapıları şeklinde işlev gören önceden düzenlenmiş "yapılandırılmış yapıları" üretmektedir. Pratiklerin ve temsillerin yapılandırılmasının ve oluşumunun ilkeleri olarak değerlendirdiği bu üretim sürecinde pratiklerin, habitus aracılığıyla oluşmaktadır. Bu pratikler eyleyicilere, sürekli değişen ve beklenmedik durumlarla mücadele edebilmesini sağlayan stratejiler sunmaktadır (Dursun, 2018: 77-78).

Bütün toplum tiplerinde bilinçli olarak geliştirilen stratejiler ve hesaplı olmayan stratejilerin etkisi görülebilmektedir. Bu yüzden "strateji" içinde yaşanılan dünyayı şekillendirmekte çoğu kez temel rol oynamaktadır (Çeğin, 2018: 428).

> *"Engelli ailelerine eğitim verilebilir. Kendilerine aynı zamanda kişisel gelişim eğitimleri verilebilir. Kendilerini gerçekleştirebilmeleri için sanatsal faaliyetler yapılabilir. Yani mesela tutturmuşlar meslek edindirme, klasik şeyler. Yani bundan ziyade kendini gerçekleştirdiği bir sanat, bir resim, duygu ile alakalı bir şey, kendini ifade edebileceği bir şey, müzik, dans olabilir. Engelliler dans edemez diye bir kaide yok ki. Yani engelliler dans edemez mi? Dans aslında hissetmektir. Yani bütün hücrelerinde o dansı hissetmektir. Osho der: 'dansın içerisinde olun' der mesela"* (Kadın, 34, Boşanmış).

Bedene dâhil edilen ya da nesneleştirilen özellikler, bu şekilde bir tür ilksel dil işlevi görürler; tüm kendini sunuş stratejilerine rağmen, bu dil, konuşulmaktan ziyade insanı konuşur. Böylece mamul ya da hizmetlerin her türden eşitsiz dağılımı, simgesel bir sistem yani ayırt edici işaretler sistemi olarak eğilimi göstermektedir (Bourdieu, 2014: 200).

3.3. Wheelchair Dancing Project

Wheelchair Dance Project / Tekerlekli Sandalye Dans Projesi 2013 yılından beri devam etmekte olan engelsiz dans projesidir. Ekipteki tüm dansçılar, katkıda bulunan müzisyenler ve eğitmenler tamamen gönüllülük bilinci ile projede yer almaktadırlar. İBB sosyal projeler merkezi çalışma alanı ve temsil tarihlerinde ulaşım hizmetini sağlamaktadır. WCDP bilinçli bir toplum anlayışına katkıda bulunmak amacıyla uygun koşulların sağlanmış olduğu her etkinlikte yer alarak çalışmalarına devam etmektedir. Üniversiteler ve eğitim kurumlarının davetleri, temsil yapılacak sahne ve alanların engelsiz koşulları değerlendirilerek kabul edilmektedir (URL1).

> *"...toplumsal gelişmeye katkıda bulunan 'sıra dışı kişilerin olağanüstü öykülerini' anlattığı 'Fark Yaratanlar' programının dokuzuncu sezonunun altıncı Fark Yaratan'ı, bedensel engelli bireylerden oluşan dans grubu, Wheelchair Dance Project oldu"* (URL 2).

Bu konuya ilişkin Wheelchair Dance Project / Tekerlekli Sandalye Dans Projesi'nde yer alan bir erkek dansçının gazeteye (URL 3) verdiği demeç şu şekldedir:

Resim 1: 'Sevgiyi üretip sunuyoruz'

> *"..ben bir yıla yakın provaları ve çalışmaları dans etmeden izledim. Buradaki büyüye bir yılın sonunda daha fazla dayanamayıp kapıldım. İki yıldır ekibin bir parçası olarak dans ediyorum. Buradaki güzellik, kazanmanın ve kaybetmenin olmaması. Rakip yok, yarışma yok. Sadece dans ediyoruz. Kendimiz, çocuklar ve insanlık adına ortak değer üretiyoruz...İnsanları 'neden' sorusundan uzaklaştırıp 'nasıl' sorusuna teşvik ettiğimizi hissedebiliyorum. Artık 'Neden engellisiniz?' demiyorlar. Sorgulamadan çözüm arayışı içine giriyorlar...Wheelchair Dance Project iyi ki var ve iyi ki ben buradayım"* (Erkek, 33, Bekar)

Burada sözü *geçen "Kendimiz, çocuklar ve insanlık adına ortak değer üretiyoruz"* ifadesi sosylojik bağlamda anlam ifade etmektedir. Çünkü engelli birey toplumsallaşma olarak dansı kendini yeniden inşa etmekte bir

srateji aracı olarak kullanmaktadır. Ayrıca, fiziksel engelli bireylerden oluşan Wheelchair Dance Project / Tekerlekli Sandalye Dans Projesi'nde, eğitmenler ve müzisyenler de dâhil olmak üzere herkesin gönüllü olarak görev alması önem taşımaktadır (URL 3). Proje Türkiye'de ilk kez İzmir ilinde gerçekleşmekte olup faaliyetlerine devam etmektedir. Bu dans projesine ilişkin düşünceler şu şekilde ifade edilmektedir:

> *"Dans grubunda tekerlekli sandalye üzerinde dans ediyoruz. Bakış açım değişti. Yani şu an 'wheelchair dance project' denen bir dans grubumuz var. ilk başladığında dört kişi ile başlıyor ve kimse sandalye üzerinde dans edemeyeceğini düşünüyor. İlk defa ve dünyada çok var örnekleri. Dünyada çok başarılılar"* (Kadın, 34, Boşanmış).

> *"Bizim Türkiye'de ilk kurulmuş bir dans grubu. Dört kişi iken bir şu an 14 kişi olduk. İzmir Fuarı'nda sosyal projeler merkezi var. Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı. Orada dans ediyoruz"* (Erkek, 31, Bekar).

> *"Bize uygun, düz, mimari engeli olmayan bir yer var orada dans ediyoruz. Haftada bir gün güzel günlerde, güzel gecelerde çıkıyoruz falan. Kadın erkek modern dans yani"* (Kadın, 35, Bekar).

> *"Mesela ben tüplü scuba diving yani tüplü dalış da yaptım engelli olmak bazı şeyleri engel değil aslında spor da yapabilirsiniz Yani herkesin yapabileceği bir spor dalı mutlaka var yani spor ile yapabilirsiniz tiyatroda yapabilirsiniz dansta edebilirsiniz Hani ben aslında hepsini denedim diyebilirim Hani ben kas hastası olduğum için benim kol kasında güçsüz Ama ben gene de pes etmedim"* (Kadın, 34, Boşanmış).

Yukarıda saha araştırması sonucunda aktarılan görüşme örnelerinde de görüldüğü gibi bu proje engelli bireylerin gündelik hayatlarında dansı hayata tutunma biçimi olarak gerçekleştirdikleri strateji olarak karşımıza çkmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak çalışmanın bulguları, "Gündelik Hayat", "Engellilik ve Strateji" ve "Aktivite ve Dans: Wheelchair Dancing Project" olarak beirlenen üç tema ile anlamlandırılmakta, yorumlanmakta ve değerlendirilmektedir. Gündelik hayatta engelli bireyler, sahip oldukları potansiyelin dışarıdan müdahale sonucunda açığa çıkmasıyla kendilerini dans arcılığıyla aşmaktadırlar. Bu durum toplumun dönüştürülebilmesi için engelli bireylerin kendilerini dönüştürmeleri ya da yeniden üretmelerini gerektirmektedir. Bu nedenle 'dans' kendilerini dönüştürme ve yeniden üretmede önemli bir katalizör rol oynamaktadır.

Engelli bireyler gündelik hayatlarında bir strateji olarak dansı deneyimlemektedirler. Böylece toplumda birey olarak engelliliğin yeniden inşası dans aracılığıyla gerçekleştirilmekte ve birey olarak gündelik hayatta toplumsal varlığını devam ettirebilmektedir. Wheelchair Dance Project / Tekerlekli Sandalye Dans Projesi, engelli bireylein dans aracılığıyla sosyalleşmesinin en somut örneğini teşkil etmektedir. Saha araştırması ve bu

proje ile ilgili dökümanlar da engelliler için yapılan bu projenin sosyolojik bağlamda topluma katkısının önemini ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

Aydoğan, D. (2013). Gündelik Yaşam Pratiklerinde Anlamı İnşa Eden Toplumsal Dinamikler, *Sosyoloji Dergisi*, 28.

Başdaner, O. (2018). Georg Simmel: Gündelik Hayatın Ayrıntıları, *Gündelik Hayat Sosyolojisi*, Ed. Ali Esgin & Güney Çeğin, Ankara: Phoenix.

Bourdieu, P. (2014). *Eril Tahakküm*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Cantek, L. (2005). Gündelik Yaşam ve Basın (1945-1950) Basında Gündelik Yaşama Yansıyan Tartışmalar, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çeğin, G. (2018). -Gündelik Hayatın Kavranışı İçin- Pierre Bourdieu'nun Kavramsal Repetuarının Verimlilikleri ve Sınırlılıkları, Gündelik Hayat Sosyolojisi, Ed. Ali Esgin & Güney Çeğin, Ankara: Phoenix.

Çerezcioğlu, A. (2013). Popüler Müzik ve Gündelik Yaşam Deneyimi, *folklor/edebiyat*, 19 (75).

Dursun, O (2018). Toplumu Pierre Bourdieu İle Düşünmek, Global Media Journal TR Edition, 8 (16).

Glesne, C. (2014). Nitel Araştırmaya Giriş (4. Baskı). A. Ersoy & P. Yalçınoğlu (Çev.). Ankara: Anı.

Lebebvre , H. ve Regulier, K. (2005). *Gündelik Hayat ve Ritmleri,*

http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3326/gundelik-hayat-ve-ritmleri#.XLM4tTAzbIV

Mayring, P. (2011). Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş. A. Gümüş & M. S. Durgun (Çev.). Ankara: BilgeSu.

Punch, K. F. (2014). Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar (3. Baskı). D. Bayrak, H. B. Arslan & Z. Akyüz (Çev.). Ankara: Siyasal.

Seggie, F. N. ve Bayyurt, Y. (2015). *Nitel Araştırma*, İstanbul: Anı.

URL 1. *wheelchairdanceproject,*

http://www.wheelchairdanceproject.com/about.html.

URL 2. , *"Fark Yaratanlar"*

http://www.hurriyet.com.tr/wheelchair-dance-project-40700324.

URL 3. *'Sevgiyi üretip sunuyoruz'*

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/909677/_Sevgiyi_uretip_sunuyoruz_.html

SİNOP (KUZEYDEKI SAKLI CENNET) KIYI TURİZMİ VE PLAJLARIN ENGELLİ BİREYLERE UYGUNLUĞU /

Ayşegül DEMİR

(Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi)

1. Giriş

Tarih boyunca kıyı alanları, ekonomik ve kültürel yönden en fazla tercih edilen alanlar olarak kabul görmektedir. Toplumların ekonomik ve sosyal yönden gelişmesine katkı sağlayarak ülkelerin kalkınmasına fayda sağlamaktadır. Günümüze bakıldığında da yine bu önem devam etmekte ve kıyı alanları, sürekli olarak artan sayıdaki insan faaliyetleri ve tesislerine ev sahipliği yapmaktadır. Bu artış ve süreklilik yoğun olarak kıyı ve deniz turizmi ile ilgili olmaktadır (Dinçer vd., 2018).

Kıyı yönetimi konusu ABD'de son otuz yılda gelişmiştir. Kıyı yönetiminin sosyal ve politik bir araç olarak, kıyıdaki ekolojik yapı, sektörel gelişme ve kıyı kullanımını etkin olarak denetleyebilmesi, 1970'lerde benimsenen 'Kıyı Yönetimi Yasası'na dayanmaktadır. İtalya'da 'Deniz Koruma Yasası' içinde, kirlilikle mücadele ve hassas eko sistemleri korumaya yönelik politikalar aracılığıyla bu eylem sürdürülmüştür (Durduran ve Çiftçi, 2008: 399).

Kıyı alanları yönetimi, kıyılardaki bozulmaların önlenmesini ve kıyıların imkânlarından dengeli ve sürdürülebilir şekilde faydalanılmasını hedefleyen; kıyı alanlarından sorumlu olan, ulaşılması beklenen hedefleri tutarlı biçimde tanımlayan, gerekli kullanım kararlarını alarak uygulayan ve yapılan faaliyetlerin alınan kararlara uygunluğunu denetleyen güçlü uzman kuruluş(lar) oluşturulmak yoluyla gerçekleştirilen; böylelikle karar, uygulama ve denetim aşamalarında bütünlüğün, etkinliğin ve bilimselliğin sağlanmasına olanak veren çağdaş bir yönetim modeli olarak tanımlanmaktadır (Demir, 2018: 410).

Bu açıdan kıyı yönetimi, ekonomik ve sosyal varlıkların şekillenmesi için, özellikle de büyük deniz kaynaklı yerler için çok önem taşımaktadır. Kıyı alanlarında kaynakların geliştirilmesine ve kullanımına ilişkin planlama ve uygulama kararlarının teknik, sosyo-ekonomik ve ekolojik temelli geniş bir veri tabanına ve bilimsel metotlara dayanarak alındığı bir yönetim modelini gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Dinçer vd., 2018).

Bu doğrultuda, bütünleşik kıyı alanları yönetimi sürecinde uyulması gereken ilkeler şöyle belirlenmektedir: yönetimde yatay-düşey eşgüdümün kurulması; kıyının kara ve deniz yönünün kullanılmasında bütünleşmenin, sektörler arasında işbir liginin sağlanması; doğa ile uyumlu bir yaklaşımın geliştirilmesi; duyarlı ekosistemlerin korunması; toplumsal eşitlik ilkesinin

benimsenmesi; ekonomik araçlardan yararlanılması; deniz ulaşımının, çevreye duyarlı turizmin ve kültür balıkçılığının geliştirilmesi; tarım sektörünün desteklenmesi. Yazanakta bunların dışında, kaynaklardan sürdürülebilir bir biçimde yararlanmayı kolaylaştırmak için sürdürülebilir insan yerleşimlerinin desteklenmesi, deniz akarsu ve tatlı su kaynaklarının korunması, kıyının korunması, kıyı erozyonunun önlenmesi, doğal-kültürel zenginliklerin ve duyarlı ekosistemlerin korunması da öngörülmüştür (Duru, 2003: 287).

Bütünleşik Kıyı Alanlarının Yönetiminin (BKAY) temel hususları, Barselona Sözleşmesi ile tanımlanmakta olup sözleşmenin son protokolü olan ve Türkiye'nin de kabul ettiği Akdeniz için BKAY Protokolü, Akdeniz ülkelerinin kıyı alanlarının bütünleşik kıyı yönetiminde gelişimini sağlamakta; proaktif ve çözüme yönelik yaklaşımlar sunmaktır. Protokol'ün 18. maddesine göre ülkelerin oluşturması gereken kıyı yönetimi planları, stratejileri kapsamında Türkiye 2010 ve 2012'de 'Kıyı Alanları Yönetimi Stratejisi ve Eylem Planı' isimli proje ihaleleri gerçekleştirmiştir. 2000'den itibaren Türkiye'de Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi çalışmaları başlamıştır. Günümüze değin Samsun, Antalya, Artvin-Rize, İzmir, Sinop, Bursa, İskenderun ve İzmit körfezleri için BKAY projeleri bitirilmiştir (Demir, 2018: 410).

Burada engelliler için asılmevzu, sadece standart gereksinimlere göre biçimlenmiş fiziksel çevreler sağlıklı kentsel çevreler oluşturamamaktadır. Sorunun, 'engellilerin gereksinimlerinin sağlanması' biçiminde tanımlanması yerine, 'insan gereksinimlerinin sağlanması' biçiminde ele alınması daha doğru olacaktır. Engellilerin toplumun bütünleşmiş bir parçası olduğunun kabul edilmesi, tasarımın "bütünleştirici", "çoğulcu" ve "ayrımsız" bir işleyişe sahip olması gerekliliğini beraberinde getirmektedir Burada asıl önemli olan tamamen engellilere ayrılmış sadece onlara özgü bir çevre yaratmak yerine; genç, yaşlı, engelli ve toplumun tüm kesimlerinin kolayca ulaşabileceği bir çevre oluşturmaktadır. Engellilerin toplumsal hayata katılımları onları toplumdan izole ederek değil ancak bu şekilde mümkün olacaktır. Örneğin konaklama işletmesine gelen engelli birey kendisine normal otel müşterisi gibi davranılmasını beklemekle birlikte restoranlar, havuzlar ve benzeri bütün alanlara kolayca ulaşabilmeyi arzu etmektedir (Zengin ve Eryılmaz, 2010: 58).

2. Yöntem

Çalışmada, Sinop ilinde kıyı turizmi ve plajların engelli bireylerin erişilebilirliğe uygunluğu konularını açıklamak amacıyla alana ilişkin literatür taraması ve mekânlara ilişkin görsel materyaller (araştırmacının çektiği) kullanılmaktadır. Çalışmanın evrenini Sinop ilinde yer alan plajlar, örneklemini ise Karakum plajı oluşturmaktadır.

3. Bulgular

Kıyı turizmi, Türkiye'de hem yerli hem de yabancı turistlerin en çok yöneldiği alanlar olarak deniz kıyısı kesimlerini ifade etmektedir. Genellikle etkinliği yaz aylarını kapsayan ve deniz turizmi olarak da adlandırılan bir turizm şekli olarak tanımlanmaktadır. Karadeniz kıyıları, denize girme ve güneşlenme süresinin kısalığı nedeniyle fazla rağbet görmese de, az tuzlu suyu ve ılıman Akdeniz iklimi ile turizmde önemli bir potansiyel olan Sinop ili kıyı turizminde daha ön planda yer almaktadır. Bu durum engelli bireyler açısından da aynı önemi taşımaktadır.

Sinop ilinde yaşayan engelli bireylerin de engelli olmayan bireyler gibi eşit bir şekilde plajları kullanım hakkı bulunmaktadır. Fakat Karakum Plajında yapılan gözlemler, görsel materyeller aracılığıyla çekilen fotoğraflar ve konuya ilişkin yasal mevzuatlar neticesinde; şehrin fiziki alt yapı düzenlemelerinin henüz buna uygun olmadığı görülmektedir.

1. Karakum Tesis/Plaj

Özellikle, Bahçeler Mevkii, Akliman, Sarıkum, Karakum, Mobil Korucuk Köyü Mevkileri, Hamsilos Koyu önemli plaj yerleri olarak görülmektedir. Örneklem kapsamında Karakum plajının engelli bireylere uygunluk durumu görsel materyal olan fooğraflarla gösterilmektedir:

Fotoğraf 1

Fotoğraf 2

Fotoğraf 3

Fotoğraf 4

Fotoğraf 5

Fotoğraf 6

Fotoğraf 7

Fotoğraf 7

Sinop ilinin sahilleri oldukça temiz olmakla birlikte sahil bandının yüz kilometresinde denize girilebildiği bilinmektedir. Buna rağmen, plajların kıyılarının girintili çıkıntılı yapıda olması sebebiyle engelli bireylerin kıyı turizminden faydalanabilmesi için erişilebilirlik açısından uygunluk durumu dikkat çekmektedir.

Türkiye Çevre Eğitim Vakfı (TÜRÇEV)'in;

> *"Her bir Mavi Bayraklı plajda engelliler için plaja, çevresindeki binalara ve tuvaletlere erişim imkanı sağlayan olanakların bulunması şiddetle tavsiye edilmektedir. Her bir beldede en az bir Mavi Bayraklı plajda bu imkanların olması bir Mavi Bayrak zorunluluğudur. Ayrıca fiziksel engelli insanların suya girebilmesi için olanakların bulunması da FEE tarafından önerilmektedir. Plaja erişim, farklı engelli gruplarına hitap edecek şekilde düzenlenmiş rampalarla sağlanmalıdır. Rampaların tasarımının doğal çevreyle uyumlu olması ve kullanılan malzemelerin mümkünse çevre dostu olması, örneğin geri dönüştürülmüş kompozit plastik gibi, tavsiye edilmektedir. Ayrıca, tesiste engelli odası bulunsa bile, plaj tuvalet ünitelerinde veya tesis giriş katı tuvalet ünitelerinde de bu imkanın bulunması beklenmektedir. Tesislerin tekerlekli sandalye kullananlar ve diğer engellilere hitap edebilecek şekilde düzenlenmesi ve "ISO Standart Erişim Kodu(ISO Code for Access)"na uygun olması gerekmektedir. Plaj, engelli insanların erişim ve tesisleri kullanımı ile ilgili ulusal düzenlemelere uymak zorundadır. Ayrıca, park yerlerinde engellilerin park etmesi için ayrılmış yerler olmalıdır. Dik kayalıklar gibi topografyaya bağlı nedenlerle giriş rampaları sağlanamıyorsa, yerel otorite bu kriterden muaf olmak için başvuruda bulunmalıdır"* (TÜRÇEV, 2018).

şeklinde belirlediği 33. kriter engelli bireylerin plaj kullanımına yönelik önemli bilgiler içermektedir.

2. Şehir İçi

Sinop ili coğrafi yapısı gereği deniz ve şehrin bütünleştiği özgün karakteristik bir özellik taşmaktadır. Bu durum toplumsal yaşama da yansımaktadır. Öyle ki şehirde yaşayan ya da turist olarak gelen insanların şehrin ortasında denize girme avantajı bulunmaktadır. Ne yazık ki bu imkandan engelli bireyler neredeyse hiç yararlanamamaktadır. Çünkü her ne kadar yarımada özelliği taşısa da ve her yerden denizden faydalanma imkanı olsa da fiziki koşulların elverişsizliği şehiriçinde de bu duruma engel teşkil edebilmektedir.

Fotoğraf 8

Fotoğraf 9

Fotoğraf 10

Fotoğraf 11

Fotograf 12

Engelliler Kanunu'na bağlı olarak 12 Temmuz 2006 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan Kamu Binaları, Kamuya Açık Alanlar ve Toplu Taşıma Araçlarının Engellilerin Kullanımına Uygun Duruma Getirilmesi İle İlgili 2006/18 Sayılı Başbakanlık Genelgesinde;

> *"kamu kurum ve kuruluşlarına ait mevcut resmî yapıların, mevcut tüm yol, kaldırım, yaya geçidi, açık ve yeşil alanlar, spor alanları ve benzeri sosyal ve kültürel altyapı alanları ile gerçek ve tüzel kişiler tarafından yapılmış, umuma açık hizmet veren her türlü yapıların engellilerin erişebilirliğine uygun duruma getirileceği; Büyükşehir belediyeleri ve belediyelerin, şehir içinde kendilerince sunulan veya denetimlerinde gerçekleştirilen toplu taşıma hizmetlerinin engellilerin kullanımına uygunluğunu sağlayacağı, bu uygulamaların gerçekleştirilmesi için 7 yıllık süre tanındığı ve bu sürenin 7/7/2005 tarihinde başladığı"*

belirtilmiştir (Resmi Gazete, 2006). Belirtilen bu genelgeye göre, yerel yönetimlerin denetiminde şehir planlamalarının ve düzenlemelerinin engelliler göz önüne alnarak yapılması gereği ortaya çıkmaktadır. Şehirle bütünleşen deniz, aynı zamanda sosyolojik olarak toplumsal etkileşimi de beraberinde getirmektedir. Sosyalleşmenin engell bireyler ve engelli olmayan bireyler arasında eşit bir şekilde gerçekleşmesi buu açıdan önem taşımaktadır. Yaz aylarını engelli olmayan yerl ve turistler kadar verimli geçirme hakkına sahip olan bireyler için kıyı düzenlemesının erişilebilir olması engelli turzmi için mühim görünmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak, Karadeniz'in kuzeydeki saklı cenneti olarak bilinen Sinop ilinde engelli bireylerin plajları rahatça kullanılması için engelli yolu olarak dizayn edilmesi beklenen rampaların bulunmadığı tespit edilmektedir. Ayrıca, engelli bireyler için özel donanım ve hizmet gerektiren konaklama ve dinlenme tesislerinin de henüz olmadığı görülmektedir. Engelli

bireylerin kıyı turizminde görünürlüğünün arttırılması ve en doğal hakları olan denizlerden faydalanmaları elzem görünmektedir. Ayrıca, kıyılardaki erişebilirliğin iyileştirilmesi adına yapılan düzenlemelerin yerel ve ulusal düzeyde artırılması bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Kaynaklar

Demir, K. A. (2018). Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi Bağlamında Kıyı Kentleşmeleri, Yönetim ve Ekonomi, 25 (2).

Dinçer, F. İ., Bayram, G. E. ve Ak, S. (2018). Dünyada ve Türkiye'de Deniz Turizmi Açısından Kıyı Alanlarını Koruma Yönetiminin İncelenmesi, 4. Ulusal Deniz Turizmi Sempozyumu "Küresel Eğilimler-Yerel Etkiler", Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Durduran, S. S. ve Çiftçi, Ç. (2008). Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi (BKAY) VE Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Rolü: Beyşehir Gölü Örneği, 2. Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu UZAL-CBS 2008, Kayseri.

Duru, B. (2003). Kıyı Politikası Kıyı Yönetiminde Bütünleşik Yaklaşımlar ve Ulusal Kıyı Politikası, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Resmi Gazete (2006). Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik,

http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/09/20160921-1.htm

TÜRÇEV (2018). Plajlar İçin Mavi Bayrak Kriterleri Kılavuz Notlar Kitabı, Ankara: Türkiye Çevre Eğitim Vakfı.

Zengin, B. ve Eryılmaz, B. (2010). Bodrum Destinasyonunda Engelli Turizm Pazarının Değerlendirilmesi, *International Journal of Economic and Administrative Studies,* 11.

MAASTRICHT KRİTERLERİ BAĞLAMINDA SEÇİLMİŞ AB ÜLKELERİNİN VE TÜRKİYE'NİN MAKRO EKONOMİK PERFORMANSININ DEĞERLENDİRİLMESİ: 2010-2018 DÖNEM ANALİZİ /

Gül KAYALIDERE - Pelin MASTAR ÖZCAN

(Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi - Dr.Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Giriş

Avrupa Birliği'nde makroekonomik performansın sağlanabilmesi için bazı kriterler 1993 yılında imzalanan Maastricht Anlaşması ile yürürlüğe girmiştir. Söz konusu anlaşmayla hem üye ülkeler hem de üye olmak isteyen ülkeler belirli sınırlamalarla karşı karşıya kalmışlardır. Daha açık bir ifadeyle, anlaşmadaki bütçe açığı ve borç kriterleri kamu gelir ve giderlerine yönelik olmasından dolayı mali disiplini sağlamaya yönelik kriterler olarak; enflasyon oranı, faiz oranı ve döviz kuru kriterleri ise para politikası ile ilgili olduğundan parasal disiplini sağlamaya yönelik kriterler olarak saptanmıştır. Yalnız Maastricht ekonomik kriterlerinin Avrupa Birliği üyesi olmanın şartı olmadığını vurgulamak gerekir. Bunlar, Avrupa Birliği'ne üye olan/olmak isteyen ülkelerin, Ekonomik ve Parasal birliğe üye olmaları için yerine getirilmesi gereken ekonomik kriterleri ifade eder.

Çalışmada, öncelikle Avrupa Birliği'nin tarihsel süreç içinde nasıl bir yol izlediği kısaca anlatılacaktır. Sonrasında, Birlik için ekonomik istikrarı temin etmeyi hedefleyen Maastricht kriterleri açıklanarak seçilen Avrupa Birliği ülkelerinin ve aday Türkiye'nin makroekonomik performansları bu kriterler bağlamında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Avrupa Birliği: Kısa Tarihsel Gelişim

Avrupa Birliği fikrinin ortaya çıkışı İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllara rastlamaktadır. Savaşın izlerini yok etmek amacıyla bütünleşmenin öneminin ortaya çıkması üzerine, Avrupa ülkelerinin bir topluluk kurarak bu yaraları sarmak istemesi Avrupa Birliği (AB)'ği için ilk adımların atılması anlamına gelmiştir. Söz konusu yıllarda ABD'nin Marshall yardımı adı altında Avrupa'ya gelen sermayenin ABD'ye bağımlılığı arttıracağı fikri üzerine, Avrupa ülkeleri kendi ekonomik potansiyellerini kullanarak kendi pazarlarını oluşturmaya yönelmişlerdir. Ayrıca siyasi anlamda da bir bütünlük olması gereği doğmuştur. Çünkü ekonomik birliğin siyasi birlik ile desteklenmediği sürece başarılı olamayacağı düşünülür (Kutlu, 2010:182).

Avrupa ekonomik ve parasal birliği, katılımcı Avrupa ülkeleri arasında tek bir para birimini ve mali sorumluluk açısından koşulları belirlenmiş tek bir ekonomik politikayı paylaşmayı amaçlayan bir anlaşma olarak kabul edilir. Daha açık bir ifade ile Birlik, malların, kişilerin,

hizmetlerin ve sermayenin AB dahilinde serbest dolaşımının sağlanması için para değişiminin neden olduğu yüksek işlem maliyetlerinin kalkması, ticaret ve yatırımları aksatan döviz kurlarının giderilmesi, büyüme ve istihdamın teşvik edilmesi için uluslar üstü kurumların kontrolünde tek bir para birimine geçilmesi ve bu sürecin koordineli ekonomik ve mali politikalarla desteklenmesi amacıyla kurulmuş bir sistem şeklinde de ifade edilmektedir (Çakaş, 2019 :74). Tarihsel süreç içinde söz konusu birliğin kurulması için ülkeler arası pek çok sözleşme yapılmıştır. Bunlardan ilki; 1951 yılında Belçika, Federal Almanya Cumhuriyeti, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda'nın katılımıyla oluşturulan, siyasi ve ekonomik bir örgütlenme olarak tanımlanabilen AKÇT (Avrupa Kömür Çelik Topluluğu)'ye dayanır. 1957 yılında altı kurucu devlet arasında imzalanan Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) kurulmuştur. 1967 yılında imzalanan Brüksel Antlaşması (Füzyon Antlaşması) ile de AKÇT, AET ve AAET, Avrupa Topluluğu (AT) adıyla tek bir çatı altında toplanmıştır. 1973 yılında Danimarka, İrlanda ve Birleşik Krallık, 1981 yılında Yunanistan, 1986 yılında Portekiz ve İspanya AT'ye katılmıştır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra AT üye devletlerin başkan ve başbakanlardan oluşan Avrupa Konseyi tarafından yeni Avrupa Birliği Antlaşması kabul edilmiştir. Maastricht Antlaşması olarak bilinen bu antlaşma 1 Kasım 1993'te yürürlüğe girmiştir. Ortak bir pazarın kurulmasını sağlayan ve 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması'na değişiklikler getiren bu antlaşma ile, AB'yi oluşturan toplumların dayanışmasını güçlendirme, demokrasiyi, temel hak ve özgürlükleri pekiştirme, gelecekteki Avrupa'nın oluşumu için gerekli zemini oluşturma hedeflenmiştir (Sağlam, Özüdoğru vd.,2011:89-90). Anlaşmada, öne çıkan bir diğer önemli özellik de üye ve üye olmaya aday ülkelerin ekonomik performansları hakkında kriterler getirmesidir. Böylece, birliğin ekonomik anlamda da güçlü olması amaçlanmıştır.

2. Maastricht Ekonomik Kriterleri

Avrupa, II. Dünya Savaşı'nın izlerini silebilmek ve refahı sağlayabilmek için ekonomik ve siyasi bir birlikteliği amaçlamış ve bunun temelleri atmıştır. Öncelikle ekonomik ve parasal bütünleşmeyi gerçekleştirmek için tercihli ticaret anlaşması, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği ve ortak pazar aşamaları için çalışmalar sürdürülmüş ve '80' lerin sonunda Avrupa Topluluğu Tek Pazar hedefinin büyük bir kısmı hayata geçmiştir. 1987 yılında Topluluk Konseyi ve Üye ülkeler tarafından onaylanan Avrupa Tek Senedi kapsamında ekonomik ve parasal birlik hedeflenmiştir. Bu bağlamda Maastricht Anlaşması yapılmıştır (Aytaç,2006:139).

Maastricht Antlaşması (MA), Avrupa Birliği (AB) üye devletleri açısından ekonomik ve mali kriterlerin belirlendiği bir anlaşmadır ve 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1999 başından itibaren tek para birimine geçileceği bu anlaşma ile belirlenmiştir. Söz konusu anlaşma, üye ülke ekonomileri arasındaki farklılıkların giderilebilmesini amaçlamıştır. Böylece, Birlik genelinde alınacak kararların daha hızlı ve etkili bir şekilde uygulanabilmesi de mümkün olacaktır. Maastricht Antlaşması'nda üye devletlerin Ekonomik ve Parasal Birliğe katılımı için öngörülen kriterler (yakınlaşma kriterleri) aşağıdaki gibi sıralanabilir (Yavuz ve Yavuz, 2015:84):

- Her üye devletin yıllık ortalama enflasyon oranı, fiyat artışını en düşük üç üye devletin yıllık enflasyon oranı ortalamasını en fazla 1.5 puan geçebilecektir,
- Her üye devlet, fiyat istikrarı bakımından en iyi sonucu sağlayan üç üye devletin ortalama nominal uzun vadeli faiz oranını en fazla 2 puan aşabilecektir,
- Son 2 yıl itibariyle üye ülke parası diğer bir üye ülke parası karşısında devalüe edilmiş olmamalıdır,
- Üye devletlerin kamu açıklarının gayri safi yurtiçi hâsılalarına oranının yüzde 3'ü aşmaması gerekmektedir,
- Üye devletlerin kamu borç stoklarının, gayri safi yurtiçi hâsılalarına oranının yüzde 60'ı geçmemesi zorunludur,

Tablo1'da yukarıda sayılan Maastricht ekonomik kriterlerinin hangi politika kapsamı dâhilinde değerlendirilmesi gerektiği gösterilmektedir.

Tablo 1: Para ve Maliye Politikaları Kapsamında Maastricht Kriterlerinin Konumları

Maastricht Ekonomik Kriterleri	
Enflasyon	Para Politikası
Faiz	Para Politikası
Döviz	Para Politikası
Bütçe açığı	Maliye Politikası
Borç	Maliye Politikası

Kaynak: Günel, T. (2018). Türkiye Maastricht Ekonomik Kriterlerine Yakınsıyor mu? Yapısal Kırılma Altında Ekonometrik Bir Uygulama. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20/3, s.643

Tablo 1'de yer alan Maastricht ekonomik kriterlerinden bütçe açığı ve borç kriterleri kamu gelir ve giderlerine yönelik olmasından dolayı mali disiplini sağlamaya yönelik kriterler olarak; enflasyon oranı, faiz oranı ve döviz kuru kriterleri ise para politikası ile ilgili olduğundan parasal disiplini sağlamaya yönelik kriterler olarak ifade edilmektedir. Üye ülkeler, para ve maliye politikalarının belirme aşamasında Birlik normlarına uyum sağlama hedefini gözetmek durumunda kalacaklar ve AB'ye katıldıktan sonra yukarıda sıralanan şartları yerine getirmedikleri

takdirde, nitelikli çoğunluk ile, MA'da yer alan dört yaptırımdan bir tanesi veya hepsi uygulanacaktır. Bu yaptırımlar; üye ülkelerin bonolarının sağlıksız olduğu yönünde bildiri yayımlanması, Avrupa Yatırım Bankasının ilgili ülkeye borç vermemesi, Avrupa Birliğine faizsiz depozito yatırılması zorunluluğu ve para cezası şeklindedir (Akçay,2008:14).

Maastricht ekonomik kriterleri Avrupa Birliği üyesi olmanın şartı olmamakla birlikte AB'ye üye olan ülkelerin, Ekonomik ve Parasal birliğe üye olmaları için yerine getirilmesi gereken ekonomik kriterleri ifade etmektedir (Günel,2018:642). Maastricht Kriterleri kişi başına milli gelirin en az ne kadar olması gerektiği ya da finansal sistemin milli gelire oranının ne olması gerektiği gibi maddi refah veya ekonomik/finansal gelişmişlikle ilgili kriterler getirmemektedir. Maastricht Kriterleri, sadece maliye politikası (kamu borç stokunun ve bütçe açığının sınırlandırılması) ve para politikasının (uzun vadeli faiz oranları, enflasyon ve devalüasyonun sınırlandırılması) üye ülkeler tarafından kullanımının belli ölçüde kısıtlanması öngörmektedir (İnan, 2005:74). Dolayısıyla, Maastricht ekonomik kriterleri, ülkeler açısından Avrupa Birliği'ne üye olmanın bir koşulu olarak kabul edilmemelidir. Ancak, ülkelerin bu kriterleri yerine getirmesiyle, ekonomilerinde yaşanan yapısal sorunlar varsa bunların çözümüne katkıda bulunacağı düşünülmektedir (Günel,2018:642). Bu bağlamda bazı AB ülkeleri ve aday Türkiye'nin kriterler açısından performanslarının ortaya konması amaçlanmış ve kriterlerin yerine getirilip getirilmediği aşağıda tartışılmıştır.

2. Seçilmiş Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'nin Maastricht Kriterleri açısından Analizi:2010-2018

Mali disiplin, kamu gelirleri ve kamu giderleri arasındaki mali denge için uzun vadede bütçe disiplininin sağlanması için borç ödeme kapasitesini aşan borçlanmadan enflasyona, dış açığa, rekabet gücü kaybına ve eksik istihdama neden olabilecek uygulamalardan kaçınılması olarak ifade edilmektedir (Kesgingöz, 2013:262, Hemming,2003:2). Maastricht kriterleri olarak belirlenen mali disiplini sağlamaya yönelik kurallar; Bütçe açığı/ GSYH'ya oranı en fazla %3 olması gerekir Borç Stoku/ GSYH'ya oranının en fazla %60 olması gerekir şeklindedir. Literatürde bu kurallar mali kural olarak ifade edilir. Mali kurallar; makroekonomik anlamda, mali performans göstergelerine kalıcı olarak getirilen sınırlamalar veya oranlardır. Mali kuralların yasal dayanağı farklılaşabilir; anayasala, yasalar, politik tedbirler veya uluslararası anlaşmalar ile tesis edilebilirler (Günay ve Özen, 2002:66).

Tablo 2: Almanya'nın Maastricht Kriterleri Kapsamındaki Verilerinin Gelişimi (2010-2018)

	2010	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Borç Stoku/GSYH	80,95	78,62	79,86	77,42	74,51	70,83	67,85	63,85	61,82
Bütçe Açığı/GSYH	-4,2	-1	0	-0,1	0,6	0,8	0,9	1	1,7
Enflasyon Oranı	1,1	2,5	2,2	1,6	0,8	0,7	0,4	1,7	1,9
Uzun Dönem Faiz Oranı	2,7	2,6	1,5	1,6	1,2	0,5	0,09	0,3	0,4

Kaynak:countryeconomy.com/nationaldebt/,ceicdata.com/en/indicator/germany/government-debt--of-nominal-gdp,tr.tradingeconomics.com, uib.org.tr/tr/kbfile/ adreslerindeki verilerden yararlanılarak derlenmiştir.

Tablo 2'de Almanya'nın Borç stoku ve bütçe açığı kriterleri açısından 2010-2018 dönemi gelişimini izlemek mümkündür. Borç stoku verileri değerlendirildiğinde; GSYH içindeki payının azalma eğiliminde olduğu ifade edilebilir. 2010 yılında %81'e yakın olan bu pay, zaman içerisinde Maastricht kriterinin öngördüğü %60'lar seviyesine yaklaşmıştır. Ancak, Almanya'nın hedef oranı yerine getirdiği ifade edilemeyecektir. Bütçe Açığı kriteri açısından değerlendirildiğinde; 2010 yılında -4,2 olan oran zaman içinde iyileşme göstermiştir. Bu dönemde, kamu gelirlerinde artış kaydedilmesi kamu açığının kapanmasına ve bütçe fazlası verilmesine yardımcı olmuştur. Enflasyon oranı %1-2 civarında ve uzun dönem faiz oranı 2010 yılında %2,7 olsa da dönem sonu 0,4' e gerilemiştir. Makroekonomik performans olarak değerlendirildiğinde Almanya'nın kriterlere yakınlığı olumlu yorumlanabilecektir.

Tablo 3: Fransa'nın Maastricht Kriterleri Kapsamındaki Verilerinin Gelişimi (2010-2018)

	2010	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Borç Stoku/GSYH	85,3	87,8	90,6	93,4	94,9	95,6	98,2	98,5	99,3
Bütçe Açığı/GSYH	-6,9	-5,2	-5	-4,1	-3,9	-3,6	-3,4	-2,6	-2,6

Enflasyon Oranı	1,7	2,3	2,2	1	0,6	0,1	0,3	1,2	2,1
Uzun Dönem Faiz Oranı	3,1	3,3	2,5	2,2	1,7	0,8	0,5	0,8	0,8

Kaynak:countryeconomy.com/nationaldebt/,ceicdata.com/en/indicator/germany/government-debt--of-nominal-gdp, tr.tradingeconomics.com, uib.org.tr/tr/kbfile/ adreslerindeki verilerden yararlanılarak derlenmiştir.

Fransa'da borç stoku verileri incelen dönemde artış eğilimindedir. Bütçe açığı %3 ün altında olsa da kamu borç stokunun artışı mali disiplin açısından kırılganlığı arttırıcı olarak değerlendirilebilir. 2011 yılında 2,3 olan enflasyon oranı 2017 yılına kadar genelde düşüş eğilimindedir. Ancak 2018'de 2,1'lik enflasyon oranı kaydedilmiştir. Çok yüksek düzeyde bir enflasyon olmasa da son iki yılda yükselmiş olması dikkat çekicidir. Bunun sebebinin yönetimin kamu harcamalarında artışı hedeflemesi ve 2018 bütçesinde vergi indirimlerinin öngörülmesi olarak açıklanabilir. Uzun dönem faiz oranlarının yüksek olmaması Fransa'nın makroekonomik performansının olumlu olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Tablo 4: İspanya'nın Maastricht Kriterleri Kapsamındaki Verilerinin Gelişimi (2010-2018)

	2010	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Borç Stoku/GSYH	60,1	69,5	85,7	95,5	100,4	99,3	99	98,1	98,7
Bütçe Açığı/GSYH	-9,38	-9,64	-10,47	-6,99	-5,97	-5,27	-4,47	-3,08	-2,7
Enflasyon Oranı	2	3	2,4	1,5	-0,2	-0,6	-0,3	2	1,7
Uzun Dönem Faiz Oranı	4,3	5,4	5,8	4,6	2,7	1,7	1,4	1,6	1,4

Kaynak:countryeconomy.com/nationaldebt/,ceicdata.com/en/indicator/germany/government-debt--of-nominal-gdp, tr.tradingeconomics.com, uib.org.tr/tr/kbfile/ adreslerindeki verilerden yararlanılarak derlenmiştir.

İncelenen dönemde İspanya'da borç stokundaki artış dikkat çekicidir. 2014 yılında en yüksek borç stoku verisinin kaydedilmesinden sonra bir iyileşme izlenebilir. 2016 yılında yapılan genel seçimler sonrası alınan reform kararları sonucunda yapısal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, ihracat artışların GSYH' da artışa yol açtığı ve söz

konusu oranda iyileşme kaydedildiği düşünülebilir. Bütçe açığı kriterinde ise, dönem başı ve dönem sonu değerler karşılaştırıldığında olumlu bir eğilim görülür. Hatta son yıllarda kriterlerin sağlandığı ifade edilebilir. Enflasyon oranı 2012 yılında düşme eğilimine girmiş ve bu eğilim 2017'de yine düşüşe geçmiştir. Faiz oranlarında azalma devam etmektedir. Makroekonomik performans açısından İspanya ekonomisinin gelişiminin olumlu olarak değerlendirilmesi söz konusudur. Ancak 2019 yılında erken seçim kararı alan ülke aynı disiplini sürdürüp sürdüremeyeceği açısından tekrar değerlendirilmelidir.

Tablo 5: Portekiz'in Maastricht Kriterleri Kapsamındaki Verilerinin Gelişimi (2010-2018)

	2010	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Borç Stoku/GSYH	96,2	111,4	126,2	129	130,6	128,8	129,2	124,8	125,4
Bütçe Açığı/GSYH	-11,2	-7,4	-5,7	-4,8	-7,2	-4,4	-2	-3	-0,5
Enflasyon Oranı	1,4	3,6	2,8	0,4	-0,2	0,5	0,6	1,6	1,2
Uzun Dönem Faiz Oranı	5,4	10,2	10,5	6,3	3,8	2,4	3,2	3	1,8

Kaynak: countryeconomy.com/nationaldebt/,ceicdata.com/en/indicator/germany/government-debt--of-nominal-gdp, tr.tradingeconomics.com, uib.org.tr/ tr/kbfile/ adreslerindeki verilerden yararlanılarak derlenmiştir.

Borç stokunda önemli artışın kaydedildiği incelenen dönemde kriterlerin oldukça üzerinde bir seyir devam etmiştir. Ülke, 2010-2013 yıllarını kapsayan Büyüme ve İstikrar Programını_uygulamaya koysa da borç stoku verisinde iyileşme kaydedilememiştir. Söz konusu programın bütçe açığını azaltmaya yönelik hedefleri gerçekleşmiş ve bütçe açığı verilerinde iyileşme görülmüştür. Ancak, 2016 ve sonrasında Maasticht Kriteri'nin sağlandığı görülür. Enflasyon 2010 yılından sonra önemli artış göstermiştir. Ancak 2012 yılından sonra azalma eğilimi kaydedilmiştir. Faiz oranları da 2011-2012 yıllarında yüksek seyretmiştir, çünkü söz konusu önlemeler kamu harcamalarının kısılması ve vergi oranlarının artmasını beraberinde getirmiş ve borçlanma maliyetlerini

de arttırmıştır. Ancak sonrasında düşüş eğilimi kaydedilmiştir. Makroekonomik performans açısından borç stokundaki yükseklikten dolayı kırılgan yapıda olduğu düşünülmektedir.

Tablo 6: Yunanistan'ın Maastricht Kriterleri Kapsamındaki Verilerinin Gelişimi (2010-2018)

	2010	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Borç Stoku/GSYH	146,2	172,1	159,6	177,4	178,9	175,9	178,5	176,1	182,2
Bütçe Açığı/GSYH	-11,2	-10,3	-8,9	-13,2	-3,6	-5,6	0,5	0,8	0,3
Enflasyon Oranı	4,7	3,1	1	-0,9	-1,4	-1,1	0	1,1	0,8
Uzun Dönem Faiz Oranı	9,1	15,8	22,5	10	7	9,7	8,4	5,9	4,2

Kaynak:countryeconomy.com/nationaldebt/,ceicdata.com/en/indicator/germany/government-debt--of-nominal-gdp,tr.tradingeconomics.com, uib.org.tr /tr/kbfile/ adreslerindeki verilerden yararlanılarak derlenmiştir.

Yunanistan' da borç stoku verilerinin incelenen dönemde artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Avrupa borç krizinin ardından Yunanistan'ın borç stoku, yönetimin uyguladığı gevşek maliye politikası ile daha da yükselmiştir. Bütçe açığı verilerinde de 2010 ve 2013 yıllarında yükselme olduğu ancak sonrasında bütçe disiplininin sağlandığı ifade edilebilir. Enflasyon oranı ve uzun dönem faiz oranlarında da son yıllarda düşüş izlenmektedir. 2009 ve sonrasında borç krizinde olduğunu açıklayan yönetim, aldığı önlemelerle hala bu rasyoyu iyileştirmeyi başaramamıştır. Makroekonomik açıdan değerlendirildiğinde bu durum kırılgan bir ekonomik yapıya işaret eder niteliktedir.

Tablo 7: Türkiye'nin Maastricht Kriterleri Kapsamındaki Verilerinin Gelişimi (2010-2018)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Borç Stoku/ GSYH	40,1	36,5	32,7	31,4	28,8	27,6	28,3	28,3	28,8
Bütçe Açığı/ GSYH	-3,5	-1,3	-1,9	-1	-1,1	-1	-1,1	-1,5	-1,9
Enflasyon Oranı	8,6	6,5	9	7,5	8,9	7,7	7,7	11,1	16,3
Uzun Dönem Faiz Oranı	9,6	9,6	7,5	8,1	9,1	9,2	9,9	10,7	15,3

Kaynak:countryeconomy.com/nationaldebt/,ceicdata.com/en/indicator/germany/government-debt--of-nominal-gdp, tr.tradingeconomics.com, uib.org.tr/tr/kbfile/ adreslerindeki verilerden yararlanılarak derlenmiştir.

Kamu borç stoku rasyosunun yıllar içinde giderek azaldığı görülür. Bütçe açığı rasyosunda da aynı seyir kaydedilmiştir. Mali disiplin verilerinin iyileşmesinde önceki yıllarda yürürlüğe giren güçlü ekonomiye geçiş programının etkisinin yanı sıra Avrupa Birliği adaylık sürecindeki düzenlemelerin de katkısı olduğu ifade edilebilir. Ancak, enflasyon oranları ve uzun dönem faiz oranı verilerinde aynı seyri görmek mümkün değildir. 2016 yılından sonra enflasyon oranında önemli bir artış kaydedilmiştir. Enflasyon verisinin bu durumu gelecek yıllarda GSYH'da düşüşlere neden olabilecektir. GSYH'daki düşüşler mali disiplin verilerini de olumsuz etkiler nitelikte olabilir. Aynı şekilde faiz oranları da son iki yılda %10,7'den %15, 3'e yükselmiştir. Dolayısıyla makroekonomik performans açısından Türkiye'nin kırılgan yapısının varlığından söz edilebilir.

Sonuç

Avrupa Birliği'nin ekonomik anlamda disiplininin sağlanması ve üye/aday ülkeler için bir koşul olması amacıyla 1 Kasım 1993 tarihinde Maastricht anlaşması kabul edilmiştir. Anlaşma ile; 1999 başından itibaren tek para birimine geçileceği kararlaştırılmıştır. Anlaşma, üye ülke ekonomileri arasındaki farklılıkların giderilebilmesini amaçlar ve Birlik genelinde alınacak kararların daha hızlı ve etkili bir şekilde uygulanabilmesini mümkün kılar nitelikte hazırlanmıştır.

Anlaşmada, maliye ve para politikaları kapsamında belirli kriterler belirlenmiştir. Çalışmada bu kriterler bağlamında bazı AB ülkeleri ve Türkiye'nin verileri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Elde edilen veriler, AB ülkeleri açısından şöyle sıralanabilir:

- Almanya; kamu borç stoku yüksek olsa da 2018 yılı itibariyle %60 olan kritere yakın bir gelişme göstermiştir. Diğer kriterler açısından istikrarlı bir durumdadır

- Fransa; Kamu borç stokundaki artış eğilimi devam etmektedir. Ancak, bütçe açığı verisini stabilize etmiştir.

- İspanya; borç stoku rasyosu hala yüksektir. Bütçe açığı, kriteri karşılar niteliktedir.

- Portekiz; borç stoku rasyosunun yüksek olduğu görülür. Bütçe açığında kriter karşılanmıştır.

- Yunanistan; Borç stoku rasyosu yüksektir. Bütçe açığı ve enflasyon stabilize olmuştur. Ancak Faiz oranı diğer üye ülkeler ile karşılaştırıldığında göreceli olarak daha yüksektir.

Görüldüğü üzere, AB üyesi ülkelerin genelinde *kamu borçlarında* Maastricht kriterini aşan veriler kaydedilmektedir. *Enflasyon oranı* ise genelde düşüktür. Çünkü küresel kriz etkisi (talep daralması) özellikle incelenen dönemin ilk yıllarında hissedilir. Uzun vadeli borçlanma faizi ise genelde (Yunanistan dışında) %3-4'ler civarındadır. Bunun nedeni; Avrupa Merkez Bankası'nın saptadığı faizin tüm ülkeler için belirleyici olmasıdır. Merkez Bankası faiz oranlarını Almanya'yı gösterge kabul ederek ayarlar. Dolayısıyla bölgede faiz oranları stabil kaydedilmektedir.

Elde edilen veriler, AB Üyesi olmaya aday Türkiye açısından şöyle sıralanabilir: Kamu borç stoku ve bütçe açığı rasyolarında AB ülkelerinin yakalayamadığı mali disiplinin ülkemiz tarafından sağlandığı ifade edilebilir. Enflasyon ve faiz oranlarında istikrarın sağlanamadığı kaydedilmiştir. Özellikle, son yıllarda önemli artışlar yaşanan bu veriler makroekonomik performansta kırılganlığı arttırıcı olabilecektir. Kamu mali disiplininde başarılı olarak ifade edilebilen Türkiye'nin son dönem borç stokundaki artışlar da dikkat çekicidir.

Kaynakça

Akçay, B. (2008). Avrupa Birliği'nin Ekonomik Kriterleri ve Türkiye. *Maliye Dergisi,* Sayı 155, Temmuz-Aralık, 11-38.

Aytaç, D. (2006). Maastricht Antlaşması Yakınlaşma Kriterleri Çerçevesinde Bütçe Disiplini ve Türkiye İle İlgili Bir Karşılaştırma. *Sosyoekonomi,* 4 (4), 137-151.

Çakaş, C. Ö. (2019). Euro Krizinin Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir İnceleme. *Alanya Akademik Bakış,* 3(1), 73-84.

Günay, A., Özen, A. (2002). Avrupa Birliği'nde Mali Disiplinin Sağlanmasına Yönelik Maastricht Kriterlerinin Anayasal İktisat Perspektifinden Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E. Dergisi*, 4(2), 66-82.

Günel, T. (2018). Türkiye Maastricht Ekonomik Kriterlerine Yakınsıyor mu? Yapısal Kırılma Altında Ekonometrik Bir Uygulama. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20/3, 640-658.

Hemming, R. (2003). Policies to Promote Fiscal Discipline. *Fiscal Affairs Department International Monetary Fund*, 24 March.

http://www.uib.org.tr/tr/kbfile/

https://countryeconomy.com/national-debt/

https://tr.tradingeconomics.com/

https://www.ceicdata.com/en/indicator/

İnan, A. (2005). Avrupa Birliği Ekonomik Yaklaşımı: Lizbon Stratejisi ve Maastricht Kriterleri. *Bankacılar Dergisi*, 52, 67-86.

Kesgingöz, H. (2013). Maastricht Kriterleri Doğrultusunda Türkiye'de Mali Disiplinin Sürdürülebilirliği Açısından Mali Kuralın Değerlendirilmesi. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 261-274.

Kutlu, E. (2010), *Avrupa Birliği*, Anadolu Üniversitesi.

Sağlam, P., Özüdoğru, O., Çıray, F. (2011). Avrupa Birliği Eğitim Politikaları Ve Türk Eğitim Sistemi'ne Etkileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 87-109.

Yavuz, H., Yavuz, S . (2015). Türkiye'nin AB'ye Üyelik Sürecinin Mali Göstergeler Açısından AB'nin Yeni Üye Ülkeleriyle Karşılaştırılması. *Sakarya İktisat Dergisi*, 4 (2), 81- 94.

KÛTÜ'L AMÂRE ESİRİ BİR İNGİLİZ SUBAYIN ANILARI VE ANADOLU'YA DAİR GÖZLEMLERİ /

Hadi BELGE – Sibel ERBAŞ

(Dr. Öğr. Üyesi Amasya Üniversitesi- Amasya Bilim ve Sanat Merkezi)

Giriş

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı döneminde İngiltere ile farklı cephelerde birçok mücadele vermiştir. Uzun yıllar süren çatışmalarda İngiltere, Osmanlı Devleti'nden pek çok cepheden toplamda 135.000 civarında esir alırken, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan İngiliz esir sayısı, 20.000'i aşmıştır. Osmanlı Devleti'nin elinde tuttuğu esirlerin önemli bir bölümü, Irak Cephesi'nde Kûtü'l-Amâre savaşında ele geçirilen askerler oluşturmuştur.

I. Dünya Savaşı'nda 21 Mayıs 1915'te Ammare'yi, 25 Temmuz'da Nasıriye'yi, 28 Eylül'de Kutü'l-Amare'yi işgal eden İngiliz ordusuna karşı önce taktik bir geri çekilme uygulayan, ardından da güçlü bir saldırı gerçekleştiren Albay Nurettin komutasındaki Osmanlı Ordusu, Selmanpâk Muharebesi'nde zafere ulaşarak İngiliz Ordusu'nu takibe koyulmuştur. Bu hamle, savaşın seyrini değiştirmiş, aynı zamanda Osmanlı ordusuna güçlü stratejik imkânlar sağlamıştır. Buna karşın taarruz konumunu kaybederek savunmaya çekilmeye mecbur kalan General Townshend komutasındaki İngiliz birliği ise tüm güçleri ile Kutü'l-Amare'yi savunmaya çalışmıştır. Halil Paşa'nın VI. Ordu Komutanlığı'na atanmasıyla birlikte, İngilizleri teslime zorlamak için kuşatmanın şiddeti her geçen gün artırılmıştır. Bu çemberi yaramayan ve bir türlü lojistik destek de alamayan İngiliz ordusu bu ağır kuşatma altında çok zor günler geçirmiştir. Yaklaşık beş ay süren kuşatma sonrasında içerisinde generallerin de bulunduğu 13.672 kişi esir alınmıştır (Türkmen, 2017: s.63).

Bu derece kalabalık bir esir topluluğunun güvenli bir biçimde Irak'tan Anadolu'daki kamplara sevk edilmesi, esirlerin kamplardaki ihtiyaçlarının karşılanması işi o günün şartlarında önemli bir organizasyonu gerektirmekteydi. Üstelik bütün bunlar, çerçevesi uluslararası anlaşmalarla çizilmiş bir zeminde gerçekleştirilmeli ve mutlaka buna uygun kurumsal hazırlık ve yasal düzenlemeler yapılmalıydı.

Ancak Osmanlı Devleti daha 1915 yılından itibaren bu konuda ihtiyaç duyulan adımları atmış; İslâm hukuku ve uluslararası sözleşmelerde[9] yer

[9] Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da savaş hukuku kuralları *1856 Paris Deniz Hukuku Beyannamesi* ile başlar farklı tarihlerde çıkarılmış 11 düzenleme ile devam eder (Aslan, 2008: 236-241). Bu düzenlemeler içerisinde yer alan 6 Temmuz 1906 tarihli *Cenevre Sözleşmesi* ve 18 Ekim 1907 tarihli *Lahey Sözleşmesi* muhtevası bakımından diğerlerine göre daha kapsayıcıdır (Erdem, 2017: s.1697-1698).

alan hükümleri de dikkate alarak (H. 1330) yılında esirlere yönelik bir talimatname yayınlamıştır.[10]

Ardından Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak Galata Merkez Rıhtım Han'da çalışmalarını yürütecek olan "Üsera Muâmelat Şubesi"nin kurulmasına karar verilmiş, savaş esirleri ile ilgili her konuda Harbiye Nezareti tek yetkili kurum addedilmiştir. Esirler ile ilgili yazışmalar bu nezaret ile yapılacak ayrıca Anadolu'da bulunan Üsera Garnizonları da Menzil Müfettişliği'ne bağlanacaktı (Erdem, 2017: s.1698-1699 ve Özçelik, 2013: 27-29). Bununla birlikte ilk kez bu ölçüde bir esir topluluğu sevk edilecek ve kamplara yerleştirilecek olması mevcut kampların kapasitelerinin genişletilmesini veya yeni kampların açılmasını zorunlu kılmış olmalıdır.

Kutü'l Amare'de bulunan bütün İngiliz birliğinin kumandanı olan General Towsend, Osmanlı Ordusu Kumandanlığı'na teslim ettiğinde 5 general, 277 İngiliz subay, 274 Hintli subay ve 13.300 esir askerden oluşan birliğin sorumluluğu Osmanlı subaylarına geçmiştir[11] (Metin, 2016: s. 109 ve Akkor, 2017: s.436). Bu sırada General Townshend ile birlikte şehri savunmaya çalışan İngiliz subaylardan biri de Yüzbaşı Forbes Adam'dı. Yaklaşık 339 er ve subaydan oluşan Hint birliğinden sorumluydu. 4 Aralık 1915 itibariyle Hariana Lancers olarak bilinen bu süvari birliğinde 8 İngiliz ve 12 Hintli subay ve yine 319 Hint asıllı er bulunmaktaydı (Townshend, 2012: 691-692).

Yüzbaşı Forbes Selmanpak Muharebesi'nde yaralanmıştı ancak yarası savaşa devam etmesine engel değildi. Forbes Adam, Kutü'l- Amare'de cereyan eden muharebenin detaylarını, kuşatma günlerini, Anadolu'daki kamplara sevklerini ve kamp günlerine dair anılarını serbest kaldıktan kısa bir süre sonra *The Sunday Post* gazetesinde bir yazı dizisi olarak yayınlamıştır.

Kutü'l- Amare'de Osmanlı Kuşatması ve Yüzbaşı Forbes Adam

Osmanlı kuşatması altında geçen günlerine dair anılarına Kut ile ilgili gözlemleri anlatarak başlayan Forbes Adam'a göre Kut; dört beş bin Arap'ın yaşadığı heterojen bir çamur kulübeler topluluğundan ibaretti. Avrupalılar ise, Dicle Nehri'ndeki ulaşım işlerinin yönetildiği iyi durumdaki bir-iki binaya yerleşerek bunları ofis olarak kullanmaktaydılar. Çevre düzdü ve ortama çeşitlilik katacak bir ağaç topluluğu yoktu, kavurucu bir

---

[10] (Üserâ Hakkında Talimatname, H. 1330- M. 1914-1915). Talimatname dört bölüm ve bir ek kısım olmak üzere 28 maddeden oluşmaktadır. *Birinci bölüm* 5 madde ile esirlerin sevk ve idaresine, *ikinci bölüm* 6 madde ile izin verilen genel durumlara, *üçüncü bölüm* 4 madde ile tayın ve iaşeye, *dördüncü Bölüm* 8 madde ile üserâ (esirler) garnizonlarına, talimatnamenin ilave 5. maddesi ise disiplin ve güvenlik konularına ayrılmıştır (Keleşyılmaz, 2000: 143-148 ve Uca , 2003: 180-181).

[11] Bu veriler (17 Nisan1332 -30 Nisan 1916) tarihli Tercüman-ı Hakikat ve 1 Mayıs 1916 tarihli İkdam Gazetesi'nde yayınlanan haberlerden alınmıştır (Metin, 2016: s. 109).

sıcak vardı. Kut kuşatma altındayken aşırı yağmurlar nedeniyle Dicle nehrinin taştığını söyleyen Adam, bunun sonucu olarak, siperlerin sular altında kaldığını, öyle ki hem İngiliz hem de Türklerin pozisyonlarından ayrılmak zorunda kaldıklarını hatta Osmanlı mevzileri ile aralarındaki mesafenin bazı yerlerde 30 metreden 1 mile kadar çıktığını notları arasına kaydetmiştir. (Adam, 1919: January 12, s.18).

Kutü'l-Amare'deki tek zorluk fazlaca yağan yağmur ya da taşan nehir değildir. İngiliz askerlerini bekleyen asıl tehlike kuşatmanın ilerleyen günlerinde kendini belli etmeye başlamıştır. Nitekim İngiliz ordusunun erzakı gün geçtikçe azalmıştı. *"Kötü şartlara rağmen neşeliydik"* diyen Forbes Adam bu konuda kendilerini umutlandıran bazı gelişmeler olduğundan bahsetmiştir:

> *General Aylmer bize yiyecek sağlamak için bir yardım gücünü harekete geçirmişti. Bu amaçla uçaklar kullanıldı ve birçok un, çay, şeker içeren yardım çuvalları, Türk nişancılarından gelen ağır yaylım ateşini umursamayan cesur havacılar tarafından Kut'a bırakıldı. Fakat bazen hatalar da yapıldı. Bize atılan yiyecekler düşmanın eline geçen bölgeye atıldı. Ancak Smith bir fırsatını buldu ve onların bir kısmını geri almayı başardı. Malzemeler o günün akşamı askerlere dağıtıldı ve o sıkıntılı günün sonunda ve bu durumu görenlerin yüzlerindeki kara bulutları hızlı bir şekilde ortadan kaldırdı" (Adam, 1919: January 12, s.18).*

15 Nisanda 1916'da gerçekleşen bu hava desteği Kutü'l-Amare'ye 4 gün daha dayanma imkânı vermiştir. Fakat bu girişim Kutü'l-Amare'deki nüfusu beslemeye yetecek kadar etkili değildi (Üzen, 2008: s. 98).

Forbes Adam'a göre bu yardım harekâtı sırasında, uçaktaki İngiliz memurlar tarafından çizilmiş ve Türk siperlerini gösteren siyah-beyaz bir çizim de kendilerine ulaşmıştı. Aynı harekâtta İngiliz askerlerini adeta hüzne boğan bir gelişme daha yaşandı. İngiliz askerlerine gelen mektupları içeren bir posta çuvalı uçaktan atılmıştı. Yüzbaşı Forbes bu anları şu cümleler ile anlatmakta:

> *"Sadece ölümün kanatlarının gölgesi altında aylarca yaşamış olanlar, bir askerin sevdiklerinden gelen bir mektuba verdiği değeri anlar. Şüphesiz bu, maddi şeylerin ötesindeydi ve bir askerin içecekten ve etten çok daha fazla ihtiyacı olan şeylerdi. Nihayet posta çuvalının, Türkiye cephesinin bitişiğindeki bir noktada nehrin içine düştüğünü gördüğümüzde siperlerimizden öfkeli askerlerimizin çığlıkları yükseldi!* " *(Adam, 1919: January 12, s.18).*

"The Sunday Post" da yayınlanan hatıratın ilk bölümünde, yukarıda belirtildiği gibi, Kutü'l-Amare kuşatmasında İngiliz birliklerinin ne denli ağır şartlar altında bir müdafaa yürütmek zorunda kaldıkları açıkça görülebilmektedir. Ayrıca zaman zaman gerçekleşen Türk bombardımanı da İngiliz mevkilerinde ciddi kayıplara neden olmaktaydı. Nitekim bu bombardımanla birlikte *Frits* v *Franz* olarak adlandırılan Alman havaalanının

kapasitesi düştü. Ciddi can kayıpları da yaşanmıştı. Ancak Kaptan Forbes'a göre *"tüm bu şeyler, yani mezar ve ölüm düşünceleri, yiyecek sorusu kadar zihinleri meşgul etmiyordu*" (Adam, 1919: January 12, s.18).

Havadan gelen yardım aylardır Kut şehrini savunan İngiliz askerler için yeterli değildi. Yeterince protein alamayan ve iyi beslenemeyen askerlerin fiziki dirençlerinin düşeceği muhakkaktı. Bunun için bazı tedbirler düşünülmüştü. Kuşatma devam ederken İngiliz kuvvetlerinin sahip olduğu at ve diğer büyükbaş hayvanların sayısı 3000 olarak tespit edilmişti. Yiyecek sınırlı olduğundan zaten sahip oldukları tahılın bir kısmının bu hayvanlara verilmesini anlamsız bulmuşlardı. Bu nedenle hayvanların sistematik olarak kesimi yapılmalı ve böylece hem savaşacak askerin bünyeleri diri tutulmalı hem garnizonun kuşatmaya daha uzun süre direnmesi sağlanmalıydı (Townshend, 2012: s.580-583).

Ancak önemli bir sorun belirmişti. Birçoğu Asya kökenli, bilhassa Hintli yerlilerden oluşan İngiliz kuvvetlerinin önemli bir bölümü kesimi düşünülen hayvanların etlerini yemeyi kabul etmemişlerdi (Arı, 2016: s.329-330).

Bu ordunun bir subayı olarak Forbes Adam; *"savaştan önce, iyi yemek yemeyi reddeden, kuşatma ve açlıktan adeta tükenmiş bir garnizonun üyelerini hiç duymamış ya da okumamıştım!"* diyerek bu durum karşısındaki şaşkınlığını dile getirmektedir. Forbes'ın ifadesiyle şehirdeki toplam mevcudu 9000 olan İngiliz kuvvetlerinin üçte ikisi (6000) atların ya da katırların etini yemeyi reddetmişlerdi. Bu sorun büyük ölçüde Hintli askerler ile yaşanmıştı. Dinlerinin bu hayvanların etini yemelerine izin vermeyeceğini ve eğer böyle bir şey yaparlarsa ebedi âlemdeki huzurlarını kaybedeceklerini düşünmekteydiler. Forbes Adam bu konudaki çabaları şöyle özetliyor:

> *"İkna etmeye çalıştık ve başarısız olduk. Ardından, haberleri Hindistan'a iletmek amacıyla telsiz getirildi. Ve bazı önde gelen rahiplerin ve yöneticilerin kararları ile onlar üzerinde etkili olmak istedik. Rahipler tarafından, olağanüstü koşullar nedeniyle Kut'taki Hint birliklerinin, iğrenç et aldıklarında bunun günah sayılmayacağını taahhüt eden bir bildiri yayınlandı. Bu bildiri telsiz tarafından alındı ve yerli Hintler arasında yayılmaya çalışıldı. Buna rağmen istediğimiz gibi bir sonuç alamadık"* (Adam, 1919: January 12, s.18).

Kuşatmanın şartları ile birlikte bu askerlerin durumları da ağırlaşmıştı. Bunu *"Her geçen gün zayıflamaya başladık. Öyle ki kaburgalarımızın sayısı ile şakalaşmaya başlamıştık"* cümleleri ile ifade eden Yüzbaşı, 4 Aralık 1915'ten kuşatmanın sona erdiği 29 Nisan 1916'daki teslimiyet saatine kadar - neredeyse beş aylık bir süre içinde gıda yetersizliği nedeniyle gevşeyen ve ölen erkekler varlığına işaret etmektedir. Forbes'ın açıklamalarında yer alan bilgiler garnizonun tüm birimleri hem memur hem de erkekler için geçerliydi. *"Rütbeye bakılmaksızın hepimiz aynı şeyi paylaştık"* diyen Adam, *"fakat bu Kut'un Arap nüfusu için geçerli değildi"* diyerek

Arapları bu kapsamın dışında tutmaktadır. İngiliz ordusu ile hareket eden ve Ctesiphon (Selmanıpak) Savaşı'ndan sonra tekrar Kut'a geri döndüklerini öğrenen Arapların, yiyeceklerini gizleme konusunda son derece kararlı bir tutum içinde olduklarını, erzaklarını kimseyle paylaşmadıklarını iddia etmektedir (Adam, 1919: January 12, s.18).

Forbes Adam'a göre bu güçlü Kut savunmasının en önemli mimarı hiç kuşku yok ki, General Townshend'dı:

> *"Haftalar hatta aylar süren kuşatmanın tüm sefaletinin arasında parlak ve hiç bitmeyen bir ilham ve cesaret kaynağı vardı. Üç haftalık umutsuz savaş boyunca General Townshend savunmanın kalbi ve ruhu idi. Gözleri her zaman üzerimizde gibiydi ve sözleri, garnizona yeni cesaretler aşılamakta hiç başarısız olmadı."*

diyen Kaptan Forbes, mesleki yaşamında olduğu gibi anılarında da General Townshend'a özel bir yer ayırmıştır (Adam, 1919: January 12, s.18).

İnceleme konumuz olan hatırat, Irak Cephesi'nde Osmanlı ve İngiliz kuvvetleri arasında cereyan eden mücadelenin strateji yönü hakkında da bilgiler içermektedir. Bu anlamda Forbes, dış dünya ile sürekli iletişim halinde olmalarını sağlayan İngiliz telsiz ağının kendilerine önemli imkânlar sunduğundan bahsetmektedir. Bu ağ sayesinde 4 Ocak'ta General Aylmer'in ilerlemesine bağlı olarak gevşetme kuvvetinin[12] her hareketi İngiliz komuta heyeti tarafından biliniyor ve takip ediliyordu.[13] Bu sırada lojistik açıdan zorluklar yaşaması muhtemel İngiliz kuvvetlerine nehir yolu ile bir yardım ulaştırılması planlanmıştı. Orgeneral Townshend'a göre Kut, İngiliz kuvvetleri tarafından tutulduğu sürece, Türklerin Amara'ya saldıramayacağı ve Türklerin tüm ilerlemesine mani olunacağı, böylece Ruslara Bağdat'a geçmeleri için zaman verilmiş olacağı öngörülmekteydi (Townshend, 2012: s.451-452). Buna karşın üç tarafı nehirle çevrili olan kentin savunması kolay olsa da, bu konumu ona ulaşacak yedek güçlerin ve iaşenin önünü kesmek için karşı tarafa da avantajlar sunmaktaydı (Arı, 2016: s.326). Bu nedenle İngiliz tarafının öngörüleri sahada beklenen şekilde gerçekleşmedi. Selman-Pak bozgunundan ve Kut'un kuşatılmasından sonra kötü bir pozisyonda kıstırılan İngiliz tümeninin kurtarılması için dört esaslı girişim yapılmış ancak hepsi de kararlı Osmanlı birlikleri tarafından savuşturulmuştur[14] (Bayur, 2012: s.104).

---

[12] Strateji gereği kontrollü biçimde geri çekilen Nurettin Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu kastediliyor.

[13] Ancak Forbes Adam, *General Alymer*'in Türklerle giriştiği üç önemli muharebenin ardından ölmesi haberinin garnizonun üstüne bir karabulut gibi çöktüğünden bahsetmektedir (Adam, 1919: January 12, s.18).

[14] Bu girişimlerden biri de Forbes Adam'ın anılarında yer verdiği 6-9 Nisan 1916 tarihleri arasında gerçekleşen bir yarma harekâtıdır. Ancak Dicle nehrinin iki yakasındaki Sanna-ı Yat (Sınaiyat) bölgesinde güçlü bir savunma pozisyonu alan Osmanlı kuvvetleri, İngiliz kuvvetlerine geçit vermemiştir.

Yetersiz gıda kaynaklarının ciddi bir sorun oluşturacağı fark edildi. Lojistik destek kuvvetleri nehrin yanına ulaşamadı. Dahası, yaklaşmalarına müsaade edilmeyen yardım gemileri Kut'un 7 mil aşağısına doğru sürülmüştü. Bu teslim olmayı zorunlu kılan son aşamaydı. İngiliz tümeninin Kut'u teslim süreci Forbes Adam'ın hatıralarındaki en hüzünlü anlardan biriydi:

> *"General Townshend, teslim şartları ile ilgili ikna sürecinde elinden geleni yaptı. İngiliz kuvvetlerinin Kut'u tahliye etmesine ve Hindistan'a gitmesine izin verilmesi için Türk komutanıyla görüştü, ancak (Alman ortaklarının tavsiyelerine göre davranan) Konstantinopolis'teki yetkililer bu planı kabul etmeyi reddetti. 29 Nisan'da Kut'tan ayrılmanın hüznünü yaşamak zorunda kaldık. Türkler Kut'a girerken öğleden sonra saat bir civarıydı. Ancak Türkler Kut'ta çok az ganimet buldular. Zira yiyeceklerimizin kalanını ve silahlarımızı imha için daha evvelden talimat aldığımızdan hepsini yok etmiştik."*

Yüzbaşı Forbes, Türklerin Kut şehrine girdikten sonra şehirde ihanet içerisinde olan kişilerden bazılarını cezalandırdıklarını, söz gelimi İngilizler ile işbirliği içerisinde olan bir Arap şeyh ve oğlunun cezalandırıldığını ifade etmektedir (Adam, 1919: January 12, s.18).

Esirlerin Kamplara Sevki

İncelememizin giriş kısmında da bahsettiğimiz üzere Osmanlı Devleti, uluslararası anlaşmalara bağlı bir devlet olarak esirler ile ilgili konularda beynelmilel hukukun çerçevesi içinde hareket etmeye çalışmıştır (Özçelik, 2013: 27-29). General Townshend ve maiyeti esir alındıkları sırada layık oldukları askeri muameleye tabi olmuşlardır. Özellikle Genaral Townshend'ın silahlarının iade edildiği ve Türk komutanlar tarafından kendisine büyük hürmet gösterildiği malumdur.

İnceleme konumuz olan hatırattan, Kutü'l-Amare'den İngiliz esirlerin, sevke edilmeden evvel erlerden ve subaylardan oluşan bir takım gruplara ayrıldığını öğrenmekteyiz. Yüzbaşı Forbes'ın da içinde bulunduğu İngiliz ve Hint asıllı ekip 120 subaydan oluşmaktaydı. Gidecekleri yer ve yapacakları yolculuğun mesafesi hakkında bilgileri yoktu. Öncelikle vapur ile (muhtemelen Dicle yolu ile) Bağdat'a götürülmüşlerdi. Burada dört gün kaldıkları süvari kışlasında ikametleri için bir lojman tahsis edilmişti. Forbes Adam, kendisi ile birlikte yakalanan esir subayların görüntüsünün yerli ahali arasında heyecan yarattığını ve Türklerin ve Müttefiklerin zaferine olan inancı kuvvetlendirdiğini anlatmaktadır (Adam, 1919: January 19, s.18).

Üserâ Hakkında Talimatname'nin beşinci maddesine göre esir askerlere, kendi ordularında sahip oldukları rütbe derecelerine göre muamele edilmesi gerekliydi. Küçük rütbeli askerlere Osmanlı ordusundaki muadillerinin tayinatından (yiyecek) verilecek, ancak maaş ödenmeyecekti. Hatı-

ratta yer alan bilgiler Osmanlı yetkililerinin bu hükümlerin gereklerini yerine getirmek için kamplara ulaşmayı beklemediklerini daha yolda iken esir subayların ve askerlerin ihtiyaçlarının giderildiğini göstermektedir. Bu bakımdan Kut'ül-Amare'nin teslimi halinde esir düşecek İngiliz askerlerinin yanlarında para bulunmasının iyi olacağını düşünen İngiliz subaylarının endişelerinin yersiz olduğu anlaşılmaktadır (Küçükvatan, 2013: s. 73).

Nitekim Bağdat'ta bir süre ikamet eden subaylar ilk maaşlarını burada almışlardır. Burada bulunan esir subaylardan Albay rütbesinde olanlara 15 sterlin; teğmen olanlar için ise 6 sterlin ödeme yapılmıştır. Bağdat'ta bulundukları süre içinde yemekleri bir kafe tarafından temin edilmişti. Ancak Yüzbaşı Forbes, buradaki yemeklerin yağ oranından şikâyetçiydi ve hatıratında bunu ifade etmek için *"Aslında esir olarak bulunduğum süre içinde Atlantik sularını sakinleştirecek kadar yağ yuttuğumu söyleyebilirim"* şeklinde bir abartı kullanmıştır (Adam, 1919: January 19, s.12).

Esir askerlerin sevkinde imkânlar nispetinde demir yolu taşımacılığı kullanılmıştır. Ancak savaş şartlarında kömür bulabilmek önemli bir sıkıntıydı[15] (Demir, 2016: s.135-136). Buna rağmen Forbes Adam'dan öğrendiğimiz kadarı ile esirler, Bağdat'tan Tiglis(Tiflis) ve Samarra'ya kadar olan kısmı tren ile kat etmişlerdi. Samarra'da bulundukları zaman diliminde Enver Paşa'nın da orada olduğunu öğrenmişler ancak kendisini görememişlerdi. Esirler, devrin şartları içinde yolun bir kısmını yürümek zorunda kalmışlardı. Samarra'da Musul'a kadar olan bu bölüm 5 aylık kuşatma ile zaten açlık çeken esirleri bitkin duruma düşürmüştü. Esirler açısından berbat hatıralar içeren bu dönem için Forbes şu ifadeleri kullanmıştır:

> *"Bu korkunç bir yolculuktu. Musul'a bağlı bir yerde olduğumuzu konuşmuştuk. Çöl ve dağların aşılması gerektiği yaklaşık iki yüz kilometrelik bir mesafe vardı. Günden güne yanan bir güneşin altında yürüdük. Zaman zaman durakladığımızda Arapların "yallah, yallah" sesleri kulağımızı tırmalıyordu. Ayakuçlarımızın üzerlerinde Ağrı Dağı kadar büyük hissettiren kabarmalar oluşmuştu"* (Adam, 1919: January 19, s.12).

Esirler bu uzun yürüyüşün ardından kaplıcaları ve küçük ev topluluklarından oluşan kent görünümü ile *Hamam Ali'*ye oradan da Musul'a ulaştılar.[16] Burada dört gün kalmışlardı.

---

[15] Esir İngiliz askerlerinin nakliyesinde gemileri kullanmayı düşünen Halil Paşa, gerekli kömür olmadığı için İngiliz Karargâhı'ndan esirlerinin rahat nakledilebilmeleri amacıyla kömür istemiştir. İngiliz Komutan General Göring konuyla ilgili Halil Paşa'ya: "*bu kadar necip bir düşmanla çarpışmış olmaktan müfterihiz, ancak harp halinde olduğumuzdan size kömür göndermemize maddeten imkân yoktur*" cevabını vermiştir. Bunun üzerine esirler, süvari birlikleri muhafazasında Bağdat-Musul istikametinde sevk edilmeye başlanmıştır (Demir, 2016: s.135-136).

[16] Forbes Adam Musul'u: *"... çoğunluğu Arap ve Kürt olmak üzere yaklaşık 30.000 nüfusa sahipti. Şehrin mimari özelliklerinden biri de eskiden Aziz Paul'a adanmış bir kilise olan ve eğik bir minaresi ile dikkat çeken Büyük Camii idi. Şehir kireçtaşı duvarlarla çevriliydi*

Kutü'l-Amare'den Orta Anadolu'ya kadar uzanan yolculuğun en zor kısmı büyük ölçüde yürüyerek geçilen Musul ile Rasin-el-Ain (Resulayn) arasındaki bölümdü.[17] Yolculuğun bundan sonra Halep'e kadar olan kısmını tren ile devam edeceklerini öğrendiklerinde çok mutlu olmuşlardı.

Halep'e gelen esirler burada bir otele yerleştirilmişlerdi ve firar girişimlerini daha baştan engellemek için otelin çevresine hemen her dairenin etrafına nöbetçiler yerleştirilmişti. Forbes Adam, anılarında otelin konforundan hoşnut kalmadıklarını ifade etmiş olsa da asıl rahatsız olduğu konu kendileri için alınan sıkı güvenlik tedbirleriydi. Neticede Halep'teki Osmanlı birliklerinin komutanının dikkatini çekmeyi başaran İngiliz subaylar otelin hemen yanında bulunan kafeye gidebilme konusunda izin almayı başarmışlardır (Adam, 1919: January 26, s.13).

Üç günlük Halep istirahatından sonra Forbes Adam, Toros Dağlarını aşarak ilerleyemeye devam ettiklerinden ve Torosların eteklerinden itibaren yolculuk için yine tren kullandıklarından bahsetmektedir. *"Alman askerleri tarafından sürülen motorlu kamyonlarda dağların arasında gezinmek kelimelerin ötesinde güzeldi"* diyen Adam, küçük bir kasabadan geçerken Gelibolu'da yakalanan ve Toroslardaki tünelde çalışmak üzere bu noktaya getirilen birkaç İngiliz askeri gördüklerini yine notlarına eklemiştir.[18]

Bilindiği gibi I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde esirlerin tutulduğu bazı merkez toplama kampları bulunmaktaydı. Bu cümleden olarak Afyonkarahisar, Ankara ve İstanbul gibi kamplara ulaşan esirler, bu merkezlerde gerekli kayıt işlemleri tamamlandıktan sonra kendileri için uygun görülen kamplara nakledilmişlerdir (Akkor, 2017: s. 435. ve Erdem, 2017: s.1699-1700).

Forbes Adam ve arkadaşları da buna benzer bir süreçten geçerek (Afyon, Eskişehir[19] ve Ankara hattı) asıl kalacakları kampa yönlendirilmişlerdir. Adam, Kutü'l-Amare'den Anadolu'da kalacakları kampa kadar olan yolculuklarını şu cümleler ile özetlemekte:

---

ve on adet kapısı bulunmaktaydı" cümleleri ile tanımlamıştır (Adam, 1919: January 19, s.12).

[17] Özellikle Musul'dan Demir Kapo'ya (Demirkapı) kadar olan mesafe güneş, kum ve su kıtlığı içerisinde 250 millik bir yürüyüşü gerektirmiş ve bu yolculuk toplamda on bir gün sürmüştü (Adam, 1919: January 26, s.13).

[1818] Türk ordusu tarafından ele geçirilen esirlerin sayıca fazlalığı ve bunların iaşe ihtiyaçlarının karşılanmasındaki zorluklardan dolayı Uluslararası Lahey Sözleşmesi ve Üsera Talimatnamesi'nde belirtilen şartlar çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin, esirlerin bir kısmının çalıştırılmak üzere Toros Tünellerini yapan şirketin emrine verildiği bilinmektedir (Kaşıyığun, 2018: s.86). Esir subaylar hiçbir şekilde çalıştırılmazken erler uygun işlerde devletçe takdir edilen ücretleri verilmek üzere çalıştırılabilirlerdi (Uca, 20013: s.179)..

[19] "*Eskişehir'de on iki saat geçirdik"* diyen Forbes Adam *"bu sırada eşi Fransa için savaşan Fransız bir bayana ait bir otelde yemek yedik. Bizim için çok iyiydi ve çekleri nakde*

> *"Angora'da Şerif Bey adında temkinli bir Türk subayının sorumluğunda tutulduk. Artık hedefimizin Angora'nın yaklaşık 150 mil kuzeyinde bulunan Kastamonu olduğunu ve demiryolunun Angora'dan daha uzağa gitmediği için yolculuğun karayoluyla yapıldığını biliyorduk. Araba verildi ve uzun ve sıkıcı bir yolculuktan ve çok fazla dağa tırmanmadan sonra 4 Temmuz 1916'da hedefimize ulaştık. Yolda tam iki ay kaldık, 2000 milden fazla yol kat ettik Ben ve beraberimizdekiler nihayetinde yorgun kemiklerimizi dinlendirebileceğimizi bilmekten dolayı huzurluyduk* (Adam, 1919: January 26, s.13).

Bir taraftan İngiliz esirlerin Anadolu'daki kamplara sevki ve ikameleri devam ederken diğer taraftan da esirlerin aileleri, esirlerin akıbetleri hakkında endişe etmişlerdir. Söz konusu endişeler, ABD büyükelçiliğinin İngiliz hükümetine ilettiği bilgiler ile giderilmeye çalışılmıştır. Osmanlı hükümetinin Anadolu'daki kamplarda kalan İngiliz esirler ile ilgili liste halinde hazırladığı bilgiler, hem ABD büyükelçiliğine verilmiş hem de *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti* vasıtasıyla gerekli mercilere gönderilmiştir (Şahin, 2016: s.1261 ve Demir, 2016: s.134). Ayrıca esirlerin ailelerinden ve Londra Belediyesi gibi kurumlardan gelen maddi yardımların, Kızılay aracılığıyla ve Umumi Karargâh'ın izniyle esirlere ulaştırıldığı bilinmektedir[20] (Demir, 2016: s.134).

Kastamonu Esir Kampı

İngiliz esirler Kastamonu'da gerek yerli ahali gerekse Osmanlı subayları tarafından güzel karşılanmıştır. Forbes Adam'ın hatıratında Kastamonu kampının ilk zamanlarına dair iki şey öne çıkmaktadır. İlki, esirlerin kapma varış anında kampın kumandanı olan *"Tevfik Bey'in sıcak karşılamasıydı. İyi bir ata binmiş güçlü korumalar eşliğinde pazar alanında önemli bir yer işgal ediyordu ve yüzündeki gülümseme..."* Bu gülümseme, Yüzbaşı ve beraberindekilerde, onun yönetiminde kalmanın esirler için memnuniyet verici olacağı intibaını uyandırmıştı.[21]

İkincisi; Kastamonu'ya vardıklarında şehir halkının meraklı bakışlar ile esirlerin şehre girişlerini izlemeleri idi:

> *"Türklerin, Rumların ve Ermenilerin oluşturduğu neredeyse 40.000 kişi olan Kastamonu sakinleri için harika bir gündü. En ufak düşmanlık göstergesi olmadan, ama meraklı gözlerle bize ve İngiliz üniformalarına bakıyorlardı"* (Adam, 1919, Fabruary 2: s.12).

çevirerek memurların bazılarına çok gerekli finansal yardımlar verdi" (Adam, 1919: January 26, s.13).

[20] *BOA. HR.SYS.*2223/46.

[21] Ancak durum hiç de öyle olmamış, Forbes Adam, Tevfik Bey'in kendisinde tam manası ile bir hayal kırıklığı olduğunu ifade ederken onunla ilgili birçok olumsuzluk sıralamıştır.

Anadolu'daki birçok kamp merkezinde olduğu gibi, esirler daha gelmeden Kastamonu'daki ikametgâhları ile ilgili hazırlıklar yapılmıştı[22] (Demir, 2016: s.137).

Anadolu'da Ermenilerden boşalan evlerin esirler için uygun ikametgâhlar olarak öne çıktığını görmekteyiz (Saka, 2016: s.694). Kastamonu'da da benzer şekilde tutsakların yarısı bir okula; Yüzbaşı Forbes'ın da içinde bulunduğu diğer yarısı ise daha evvel Ermeniler tarafından kullanılmış olan beş büyük eve yerleştirilmiştir (Adam, 1919, Fabruary 2: s.12).

Kastamonu'yu övgüye değer bir yer olarak betimleyen[23] Yüzbaşı Forbes'ın buradaki kamp günlerine dair anıları, kamplarda yaşayan esirlerin özgürlüklerinin sınırlarını ve yaşam şartlarını anlamamıza yarayan dikkat çekici bilgiler içermektedir:

> *"Evden ve eşyalarından memnunduk ve aslında yatak oldukça temizdi ve kişisel bakımımız ve rahatımız için haftada iki defa Türk hamamına gitmemize izin verildi. Üçümüz yiyecek almadan sorumlu pazarlama komitesi olarak görevlendirildik. Memurlar eşliğinde pazarları ziyaret ettik, pazarlık işini keskinleştirdik. 1916 yılının yazında bile Kastamonu'da geçim maliyeti korkunç oranlardaydı. Sığır eti 10 pounddan 15 pounda çıkmıştı ve diğer malların fiyatları da fahiş orandaydı"* (Adam, 1919, Fabruary 2: s.12).

Şehirdeki tüccarlar çoğunlukla Ermeniler ve Rumlardı ve Forbes Adam'a göre şehirdeki tüccarlar esirlere ve İngiliz ulusuna güven duymaktaydılar. Bu nedenle kendilerine çek şeklinde hazırlanmış kâğıtlar karşılığında gerçek parayı vermeyi kabul ettiler. Kastamonu'da fiyatların çok yüksek olması nedeniyle yaşanan finansal sıkıntı endişe vericiydi. İşte tam da bu nokta kumandan Tevfik Bey devreye girerek esirlerin ihtiyaçlarını ucuza temin edebilmeleri için pazara bir dükkan açmalarına yardım etmiş, ihtiyaç duyulan malzemenin temini için esirlere yardımcı olmak üzere bir müteahhit ayarlamıştı. Ne var ki Forbes Adam, neticede bu iyi niyet görüntüsünün arkasında Tevfik Bey'in bazı planları olduğunu çok sonradan öğrendiklerini, Tevfik Bey'in gıda maddelerini pazardan bile daha yüksek fiyatlara temin ederek hem esirleri hem de müteahhiti dolandırdığını iddia

---

[22] Osmanlı Hükümeti tarafından, İngiliz Subay ve askerlerine korunaklı uygun yerler hazırlanması ve esirlerin kiraları kendileri tarafından ödenmek şartıyla; uygun ve emniyetli evlere yerleştirilmeleriyle alakalı bazı illerin valiliklerine talimatlar gönderildiğine dair Osmanlı arşiv belgeleri üzerinde yapılan incelemeler için bkz. (Demir, 2016: s.137-138).

[23] Forbes Adam, Kastamonu'nun doğal güzellikleri ve şehrin ekonomisi ile ilgili de bilgi vermiştir: Adam'a göre; "*Şehir çok güzel bir yere konumlanmıştır ve çam ormanlarıyla kaplı dağlarla çevrelenmiştir. İstanbul'dan 250 mil doğuda ve Karadeniz kıyısından 60 mil güneyde olan Kastamonu, bu görüntüsü ile adeta bir sağlık merkezi gibidir. Kastamonu halkı esas olarak tiftik kumaşı imalatı ile ve bakır ürünlerle ilgilenmekteydi ve çevrede birkaç bakır madeni vardı. Kasaba, birçok güzel evleri, pazarları, dükkânları ve 40 kadar camisi ve 4 tane de derviş manastırı ile övgüye değer bir yerdi"* (Adam, 1919, Fabruary 2: s.12).

etmekte ve bu konudan çok sitemkâr bahsetmektedir[24] (Adam, 1919, February 2: s.12).

Üsera kamplarında bulunan esirlerin iaşeleri (Afyonkarahisar'da olduğu gibi) ya garnizon komutanlığı vasıtasıyla ve tekâlif-i harbiye suretiyle satın almakta ya da bizzat dışarıdan tedarik ederek bir şirket vasıtasıyla İstanbul'dan getirebilmektedirler. Bu konuda tamamen serbest bırakılmışlardır (Kaşıyığun, 2018: s.81)

Kastamonu'daki İngiliz esirler ise burada bulundukları süre içerisinde çarşıda ve pazarda diledikleri gibi dolaşıp alışveriş yapabilmekteydiler. İhtiyacını hissettikleri şeylerin başında viski gelmekteydi. Bu pazarda İskoç viskisi bilinmiyordu ve doğal olarak bulunması mümkün değildi. Ancak bu ihtiyaçlarını (her ne kadar kendilerini aldatmış olsa da) [25] bir Ermeni tüccar aracılığı ile gidermişlerdi. Öte yandan bazı İngiliz subaylar rakıyı, müptelası olacak derecede sevmişlerdi. Hatta, *"iki fıçı [rakı] yanında olmadığı müddetçe İngiltere'ye dönmeyi reddedeceğine dair yemin"* eden İngiliz subayları dahi olmuştu (Adam, 1919, February 2: s.12).*"*

Forbes Adam, çarşı ve pazarda esirlerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken Kastamonu ahalisi hakkında çeşitli gözlemlerde bulunmuş bu analizlerden yola çıkarak da Osmanlı toplumu oluşturan kesimler ile ilgili birtakım değerlendirmeler yapmıştır. Özellikle de Ermeni tebaasının ticaretteki meziyetlerine dikkat çekmiştir:

> *"Türkiye'de ve Küçük Asya'da yaşayan zengin tüccarların oldukça büyük bir çoğunluğu Ermenilerdir. Uzmanlar Ermenilerin dünyadaki en zeki para kaynağı olduğunu ve hatta Yahudilerden bile daha zeki olduklarını bildiriyor. Ticaret alanında zavallı yaşlı Türk'ün şansı hiç yoktu. Bu sebepten ülkedeki bütün paralar, periyodik olarak kendilerini Ermenilerin cebinde buluyordu. Bunun sonucunda Türk, dünya karşısında finansal olarak çöküyordu." (Adam, 1919, February 9: s.12).*

Yüzbaşı'nın değerlendirmelerine göre, gayrimüslimlerin ticarette ilerlemesi sayesinde Osmanlı tebaasını oluşturan Müslim ve gayrimüslimler arasında zamanla bir finansal dengesizlik oluşmuştur. Forbes Adam, biri Türk diğeri Ermeni iki tüccarın dükkânına gittiğinizde karşılaşılması muhtemel şeyleri anlatarak iki kesimin ticaret anlayışlarını ve kabiliyetlerini kıyaslamakta, Çinli bir filozofun *"dükkân açmak kolaydır fakat onu açık tutmak zordur"* sözüne atıf yaptıktan sonra tahlillerine devam ederek ticaretteki başarısızlık konusunda Türklerden sonra Rumları ikinci sıraya koymaktadır (Adam, 1919, February 9: s.12).

---

[24] Finansal sıkıntıya düşen esirlerden bazıları Tevfik Bey'den 2 ya da üç lira avans istemişlerdi. Forbes Adam'ın ifadesine göre bu dönemde 1 lira 100 piaster (kuruş) ve 18 İngiliz parasına karşılık gelmekteydi (Adam, 1919, February 2: s.12).

[25] Forbes Adam hatıratına, Ermeni tüccarın kendilerine %98 sülfirik asit, %2 kötü viskiden oluşan bir karışım sattığını çok sonradan öğrendiklerini yazmıştır.

Forbes Adam hatıratında, Anadolu'da iken kamplarda karşılaştığı Türk resmi görevlileri veya kamp sorumlusu olan komutanlar hakkında da analizler yapmıştır. Ona göre Türk memurlarının bir kısmı bulunduğu makamı hak etmeyen kesinlikle ehil olmayan kişilerdi. Bu memurların bir kısmı işleriyle yeterince ilgilenmiyor ya da konumlarını suistimal ediyorlardı. Kastamonu kampının sorumlusu Tevfik Bey bu istenmeyen tipteki adamlardan biriydi ve sadece esirler değil şehir halkı da ondan muzdaripti (Adam, 1919, February 9: s.12).

Osmanlı Devleti, esirlerin rahatı için her türlü tedbiri almış olsa da sahada bunların memnuniyet uyandıracak şekilde tatbik edilmesi temsil makamında olan subayların kabiliyetlerine bağlıydı. Bu bakımdan Tevfik Bey gibi komutanlar bu tedbirlerin sıhhatine gölge düşürmüştür. Ancak bu duruma da hazırlıklı olan Osmanlı hükümet yetkilileri üsera garnizonlarındaki bu tür sıkıntıları, oluşturulan "Menzil Müfettişliği" makamı sayesinde çözmesini bilmiştir (Özçelik, 2013: 27-29).

Nitekim Yüzbaşı Forbes, böyle bir teftişe bizatihi tanık olmuştur:

> *"Bir gün aniden ortamızda iyi görünümlü, uzun boylu ve üniformanın içinde muhteşem görünen bir Türk belirdi ve altın şeritleri ile göz kamaştırdı. Tevfik Bey'in yardımcısı ve ikinci komutan olan Şerif Bey ile akşam yemeğinde oturuyor olduğumuz alana yönlendirildi. Şerif Bey'in kaygılı duruşu onun önemli biri olduğunu anlamamızı sağladı. Kendisi İmparatorluktaki savaş tutuklularının müfettişi, İstanbul'dan sürpriz ziyaret yapan Albay Ziya Bey'den başkası değildi. Albay mükemmel Fransızca konuşuyordu ve kendini tanıttı. Türk hükumetinin onurlu misafirleri olan bize yapılan şartlardan memnun olup olmadığımızı anlamak için özel bir amaçla Kastamonu'yu ziyaret ettiğini ima etti. Bu aşamada salonun kapısı açıldı ve ziyaretçinin geldiği haberini alan yaşlı Tevfik uygun adımlarla yürüdü. Endişeyle selamladı "Ekselanlsları sizin geldiğinizi yeni duydum ve ben... "Bir süre sessizlik... Yarbay Ziya gürledi" sizden bir kelime bile duymak istemiyorum, bu beylerle konuşmak için buraya geldim. Daha sonra belki sizinle konuşmak için başka bir sebebim olabilir. O zamana kadar dışarı çıkın ve orada bekleyin*!"

Tevfik Bey hakkındaki kötü haberler büyük olasılıkla Şerif Bey tarafından iletilmişti. Ziya Bey vaatlerini gerçekleştirdi. Tevfik Bey görevden alındı ve tutuklandı iki yardımcısı da kendisiyle aynı kaderi paylaştı. Bu olay 1917'nin Ocak ayında gerçekleşti ve sonrasında Tevfik Bey'i hiç görmedik ve son durumu hakkında da bir şey duymadık (Adam, 1919, February 16: s.12).

Tevfik Bey'in yerine Yarbay Fettah Bey getirilmişti. Yüzbaşı Adam'ın *"şişman, iyi huylu, konuşkan, küçük yapılı fiziksel ve zihinsel olarak ilk kumandanın tam zıttı"* olarak tasvir ettiği Fettah Bey Alman bir kadınla evliydi ve bu dili akıcı bir şekilde konuşmaktaydı. Fettah Bey esirlerin hayatlarını monotonluktan kurtaracak balo, dans vb. birtakım eğlenceler tertip etmişti. Fakat bu eğlencelerde ölçünün kaçırılmış olması ve buna dair haberlerin çok geçmeden imparatorluk merkezine iletilmesi üzerine Fettah Bey idaresi sert bir kınama almıştı (Adam, 1919, February 16: s.12).

Görüldüğü gibi Kastamonu kampı, İngiliz esiler için sıradan bir sosyal hayatı aratmayan imkânlar ile doluydu. Söz konusu imkânlarla ilgili esirlerin memnuniyeti İngiliz arşiv belgelerine de yansımıştır (Şahin, 2016: 1302). Bu bakımdan aynı dönemde İngiltere ve Rusya devletlerinin ordularına esir düşen Osmanlı askerlerinin durumları ile mukayese edildiğinde İngiliz esirler oldukça iyi durumdaydılar (Kaşıyığun, 2018: s.81).

Kastamonu'daki İngiliz tutsaklar çarşıda pazarda serbestçe dolaşabilmekte, içki içebilmekte, iyi şartlarda konaklamakta ve Yüzbaşı Forbes'ın anılarında gördüğümüz kadarı ile tutsak subaylar kampın ikinci yetkili subayı olan Şerif Bey ile akşam yemeği için aynı masada oturabilecek kadar saygı görmekteydiler.

Bununla birlikte, bunca özgürlüğe rağmen Forbes Adam'ın *"giderek kendisini daha çok hissettiren tutsaklık, esirlerin kafalarındaki kaçış fikrini daha da güçlendirmişti, yorgun çöl gezginlerinin susaması gibi özgürlüğe susamıştık"* şeklindeki ifadelerini hayretle okuduğumuzu ifade etmeliyiz.

Firar Girişimleri

Kastamonu'daki İngiliz subaylar arasında iki seçenekli bir kaçış planı tartışılmaktaydı. Bunlardan ilki 40-50 millik bir yürüyüşle İnebolu'dan Karadeniz sahiline ulaşmalarına imkân sağlayacak yoldu. Bu noktadan sonra gemi ile Rusya'ya açılacaklardı. İkinci seçenek daha zahmetliydi ve 400-500 mil yürümeyi gerektiriyordu. Sivas'ın doğusundan Karadeniz'e, Rus kontrol bölgelerine inmeyi planlamışlardı. Rusların Tirebolu'ya kadar olan bölgeyi kontrol altına aldıkları işitilmişti (Adam, 1919, Fabruary 16: s.12).

Esir subaylar, planlarındaki en önemli zorluğun sahile ulaştıktan sonra kendilerini Karadeniz'in kuzey kıyılarına ya da Balkan sahiline götürecek olan tekne ya da gemiyi bulmak olduğunda hemfikirdiler. Dört esir subay (*Yüzbaşı E. H Keeling, Yüzbaşı R. J Tipton, Yüzbaşı Sweet ve Teğmen Bishop)* her türlü zorluğu göze alarak ilk planı gerçekleştirmek üzere yola koyulmuşlardı. Hayli macera içeren zorlu ve uzun bir yürüyüşten sonra[26] Sinop'ta şüphelenen bir Türk askeri birliği tarafından yakalanmışlardı. Ancak onları geri dönüş yolunda bir macera daha beklemekteydi.

---

[26] "*Bu maceraperest dörtlü Türkiye'deki Alman askerlerin keplerine benzer şekilde kendi keplerini kırmızı beyaz ve siyah renklere boyadılar ve aynı zamanda gece yürüyüşlerinde giyinmek üzere yanlarında fes taşıdılar. İlk hafta ana yolları takip ettiler ve dağlık ve yabani yerlerden yürüyüşlerini gece gerçekleştirdiler. Bu esnada birçok akarsu ve orman geçtiler. Yolda karşılaştıkları kişilere Alman olduklarını söylediler ancak bu çoğu zaman inandırıcı olmadı. Yüzbaşı Sweet'in Türkçe bilgisi çok iyiydi ve çiftçilerle çok rahat sohbet edebiliyordu. Bu yürüyüş sırasında geçtikleri bir köyün muhtarı tarafından karşılandılar ve evine misafir olup burada güzel bir akşam yemeği yediler. Yüzbaşı Sweet kendisini Alman araştırmacısı olarak tanıttı ve o civarın haritasını çıkardığını söyledi. Okuma yazması olmayan muhtara sahte pasaportu da gösterdiler, muhtar hikâyeyle ve kendileriyle oldukça ilgili görünüyordu"* bkz. *(Adam, 1919, Fabruary 16: s.12).*

Esirler Kastamonu kampına geri götürülürken bir çeteye denk gelmişler, kendilerini aniden cereyan eden bir çatışmanın ortasında bulmuşlardı. Tutsaklara refakat eden dört askerden ikisi ölmüş ikisi de yaralanmıştı. Ermeni ve Çerkezlerden oluşan dört kişilik çetenin üyeleri, ülkeden botla kaçmaya ve Rusya'ya gitmeye hazırlandıklarını ve dilerlerse İngiliz memurları da yanlarında götürebileceklerini belirttiler. Çete lideri Bighar Bey adında bir kişiydi. Forbes Adam bu kişi hakkında şu ilginç bilgileri vermektedir:

> *"Bighar Bey, İstanbul'da Sadrazam olan Muhammed Şevket Paşa'ya 1913 yılında suikast için suç ortaklığı yapmaktan 10 yıl ağır hapis hükmü yediğini itiraf etti. Ancak Enver Paşa'ya karşı [olumlu] düşünceleri olduğundan Bighar Bey'in cezası Sinop'ta sürgüne çevrildi. Yine de burası onun için çok can sıkıcı olmuştu. Şartlar adeta O'nu dağlara çıkıp yasa dışı olmaya zorlamıştı. Diğer taraftan bu esirler için kaçırılmayacak kadar iyi bir şanstı. Böylece üç memur Bighar Bey'in bu cömert teklifini kabul etti" (Adam, 1919, Fabruary 16: s.12).*

Hem haydutlar hem de memurlar silahlı askerlere yakalanmaktan ucuz kurtuldular ve tehlikeli seyahatlerinin sonunda 21 Eylül 1917'de gemiye binmeyi başardılar.[27] Bu sıra dışı seyahat 78 saat sürdü ve tam yiyecek ve içecek stokları bittiği zaman karaya ulaşmışlardı. Kırım kıyısında, *Sebastopol*'un güney doğusunda, 30 mil uzaklıkta olan *Aloupka* adında bir yere ayakbastılar. Kastamonu'dan kaçtıklarının 49. günüydü. Devrime rağmen Ruslar, İngiliz memurlara çok kibar ve arkadaşça davranmışlardı. Sebastopol'a götürüldüler ve *Odessa, Kiev Petrograd, Finland, Stokholm* ve *Christiania* yoluyla sonunda İngiltere'ye ulaştırıldılar (Adam, 1919, Fabruary 16: s.12).

Bu memurların kaçması geride kalan Kastamonu'daki tutsaklar için sıkıntıya sebep oldu. Bu olay neticesinde esir kamplarındaki tedbirlerin artırıldığına şahit olmaktayız. Aslına bakılırsa bu, esirler ile ilgili uluslararası metinlerin gereği olan düzenlemelerden doğan bir haktır. Zira Üsera Talimatnamesi'nin son kısmı "*firara teşebbüs eden esirler yakalanınca serbest dolaşım hakkı ellerinden alınır ve katı kurallara tabi tutulur"* hükmünü içermektedir. Aynı düzenleme hükümet makamlarına bu tür teşebbüslerde hayata geçirilmek üzere daha başka yetkiler de tanımıştır. Firar girişiminde bulunan tutsakların divan-ı harpte yargılanması ya da kamplarının değiştirilmesi bu yetkilerin kapsamı içindeydi (Özçelik, 2013: 27-29).

Nitekim Forbes Adam'ın hatıratından anladığımız kadarı ile Yüzbaşı Keeling ve arkadaşlarının firarları sonrasında kampta ciddi tedbirler alındığını görmekteyiz:

---

[27] Seyahat 25 feet uzunluğunda ve yaklaşık 3 ton ağırlığında bir balıkçı teknesiyle devam ediyordu. Teknede 3 İngiliz memur da dâhil toplamda 14 adam vardı ve mürettebat 5 mürettebatı olan başka bir tekneyi ele geçirdiler (Adam, 1919, Fabruary 16: s.12).

"Herhangi bir çalışma yapmaksızın 10 gün evlerimize hapsedildik ve nöbetçiler 3 katına çıkarıldı. Bizim iyi zaman geçirmemiz için elinden geleni yapan, yaşlı ve zavallı komutan Fettah Bey'in görevine son verildi ve yerine rütbesi tuğgenerale karşılık gelen Sami Bey getirildi. Kaçan dört arkadaşımızla ilgili İstanbul'un yüksek yerlerinden yoğun bir öfkenin geldiğini işittik ve bir sonraki hafta Çankırı'ya taşınmamızın çok kısa sürede gerçekleşeceği haberini aldık. Çankırı, Kastamonu'nun güneyinde 80 mil uzaklıktaydı ve gerçekten bir ceza kampıydı" (Adam, 1919, Fabruary 16: s.12).

Esasen bu sınırlamalar, firar eden her esirin karşılaşabileceği en hafif cezalardı ki bu kişiler, kendi yaptıklarını görmezden gelip sınırlamalardan şikâyetçi durumdaydılar (Akkor, 2013: s.256).

Öte yandan başarılı firar girişimi, kampın konum olarak zaaflarının Osmanlı hükümeti yetkilileri tarafından sorgulanmasına ve nihayetinde Kastamonu kampının işlevsiz hale gelip zamanla kapanmasına, böylece esirlerin daha güvenli bir nokta addedilen Çankırı'ya nakledilmelerine sebep olmuştur.

Çankırı Esir Kampı

Kutü'l-Amâre'de esir alınan İngiliz subay ve erlerinden bir kısmının Çankırı'ya yerleştirilmesine dair, Osmanlı emniyet makamlarından Kastamonu Vilayeti'ne bir telgraf çekildiği bilgisi arşiv belgeleri ile sabittir (Demir, 2016: s.137).

Ancak Çankırı esir kampının hareketlenmesi ve buradaki esir sayısındaki artış Kastamonu'da bazı İngiliz askerlerin başarılı firar teşebbüsü sonrasında olmuştur. Kastamonu'da bulunan esirler, iki gruba ayrılarak Çankırı'ya nakledilmişlerdir. Forbes Adam'ın da içinde olduğu ikinci grup, ilk gruptan on gün sonra hareket etmiştir. Esirler, yolda haydutların kendilerini kurtarma umudunu taşıyorlardı, ancak yol boyunca çok sıkı güvenlik önlemleri alınmıştı. Yola çıkmadan önce tutsakların tamamı sıkı bir şekilde yolu takip etmeleri ve yan taraflarında bulunacak olan piyadelerin arasından kesinlikle geçmemeleri konusunda bilgilendirilmişlerdi (Adam, 1919, Fabruary 23: s.12).

Seyahat dört gün sürdü. Esirlerin eşyalarını taşımak için at arabaları ve katırlar kullanılmaktaydı. İkinci günün öğleden sonrası Ilgaz'a tırmanmaya başlanıldı. Ancak yol boyunca tek bir haydut bile görülmedi. Bu büyük hayal kırıklığıydı. Tutsaklar ormandan çıkıp, yasaklı bir arazinin geniş ve açık manzarasını ve burada kalacakları kampın yer aldığı köyün şartlarını gördüklerinde daha büyük bir hayal kırıklığı yaşamışlardı. Çıplak bir tepenin yamacında toplanan dağınık ve ahşaptan yapılmış evlerden oluşan manzarası ile Çankırı esirlerin hiç de hoşlanmadıkları bir yerdi. Bu evlere bir mil uzaklıkta olan hedeflerine (kampa) doğru ilerlerken köy sakinleri ve köpekleri esirleri izlemekteydiler. Çankırı kampındaki ev; iki katlı, kare planlı, eski ve kötü görünümlüydü. Esirler, ertesi gün temizlik yapmaya

başlamışlar, mekânın daha yaşanılabilir hale getirilmesi için uğraş vermişlerdi. Burada su, problemdi. İçme suyu kovalarla bir mil uzaklıktaki köyden getiriliyordu. Fakat bunun için Türk yetkililer bir su arabası verdiler (Adam, 1919, February 23: s.12).

Çankırı'ya getirilen İngiliz esir topluluğunun rütbeli memuru Çankırı'daki kışla şartlarının iyileştirilmesi ile ilgili Enver Paşa'ya mektup yazmıştır. Mektup içeriğinde esirlerin Çankırı'dan hemen başka bir yere taşınması ya da kışlaların geniş çaplı bir tadilattan geçirilmesi istenmiştir. Bir hafta sonra Enver Paşa'dan cevabi telgraf alınmıştır. Tutsaklar şayet kaçmama sözü verirse şartları daha iyi bir kampa gönderilecekleri vaat edilmiştir. Benzer bir teklifin Kastamonu'da iken de yapıldığını ancak oradaki şartlar çok iyi olduğu için reddedildiğini ifade eden Yüzbaşı Adam, konunun müzakeresi sürecini ve tutsakların vardıkları kararı şu şekilde özetlemiştir:

> *"Küçük gruplarda konu özel olarak tartışıldı ve askerlerin çoğu söz vermeye hazırdı onlara göre Çankırı'daki şartlar kabul edilemezdi ve kaçma şansları neredeyse yoktu. 77 memur yazılı olarak söz verdiler ve 44 memur ve 28 emir erini geride bırakarak Geddos (Gediz)'a taşındılar. Bende kalanlardan biriydim."*

O yıl kış beklendiği gibi soğuk ve çetin geçmişti. Kampa zamansız geldiklerinden odun tedarikinde gecikmişlerdi. Forbes Adam, bu nedenle Türk subaylara para vererek etraftaki söğüt ağaçlarının bir kısmını kesmek için izin aldıklarından bahsederken, *"*bu faaliyet, kampın *monotonluğunu kırmaya yardım etti ve yeni kaçış planlarımız için zihnimizi aydınlattı"* diyerek firar fikrinin esirlerin zihninde hep diri kaldığını vurgulamıştır (Adam, 1919, February 23: s.12).

Yüzbaşı Forbes her ne kadar Çankırı kampının ağır şartlarından yakınmış olsa da burada rütbesini tuğgenaral olarak tanımladığı Sami Bey ile diyalog kurabilecek ve ikili ilişkilerini geliştirebilecek kadar geniş bir toleransa sahipti. Kaptan (Yüzbaşı) Martin'in muayene için Sami Bey'in evine kadar gitmesi buna yardımcı olmuştu. Öyle ki esir subaylar, Sami Bey'in birçok eşi olduğuna, ilk eşinin zengin ama çirkin olduğuna, Sami Bey'in onu sevmediğine, serveti için ona tahammül gösterdiğine ve aslında onu boşamak istediğine dair yorumlar yapacak kadar özel yaşamına sokulabilmişlerdi. Hatta bu anılara göre esir subaylar ve Sami Bey, Doğu ve Batı toplumlarının aile yapıları ve kadına verilen değer konusunda sohbet etmekteydiler. Yüzbaşı Forbes'a göre Türklerin pek çoğunun birden fazla eşi vardı ve eşleri boşamak çok kolaydı. Bunun için boşanmak isteğini sesli biçimde eşe duyurmak yeterliydi oysa ki aynı hak kadına tanınmamıştı. Sami Bey'e göre ise;

> *"Batı Avrupa halkları, hemen her Türk'ün bir harem teşkil ettiğine inanıyor. Bu bir saçmalık. Çok az sayıda Türk, bunlara sahiptir ya da sahip olmak ister.*

Allah bunu biliyor. Bir evdeki kadın, herhangi bir erkek için yeterli, bazen de fazlasıyla yeterli…"

Ayrıca Sami Bey, Batı'da ortaya çıkan kadının statüsünün iyileştirilmesine ilişkin öğretilerin Osmanlı ülkesinde de etkili olmaya başladığı, zira artık Osmanlı kadınlarının çoğunun, anneleri kadar uysal ve itaatkâr olmadıkları düşüncesindeydi (Adam, 1919, March 2: s.12).

Bir tarafta esir subaylar ile Sami Bey arasındaki fikri münakaşalar devam ederken diğer tarafta Yüzbaşı Forbes arkadaşlarının zihinleri yeni kaçış planları ile meşguldü. Bu defa iki ayrı plan üzerinde durulmuştu. İlk plan firar etme ile ilgili şartları reddederek Çankırı'ya geri gönderilen üç İngiliz askerinin verdiği bilgiler üzerine kurulmuştu. Kaçış için uçaklar kullanılacaktı.[28] Ancak bu plana İngiliz hükümetinin de destek vermesi gerekliydi. Forbes Adam bu noktada bir detaydan bahsederek Çankırı'da bulundukları süre içinde İngiliz hükümeti ile irtibatlarının olduğunu itiraf etmektedir:

"Şimdiye kadar evde yetkililerle iletişim kurmanın gizli bir yöntemine sahip olduğumuz için şanslıydık - ki bunu ifşa etmenin uygun olacağını düşünmüyorum - ve plan bu nedenle uygulanabilirdi. Bir mektuba cevap vermek en az dört ay alıyordu ve bu nedenle bizler kesin bir tarih bize bildirilinceye kadar bekleyemeyiz."

Bu nedenle 40 m. uzunluğunda tünel ile kaçışı içeren bir alternatif plan hazırlamışlardı. Ancak her iki planda da bir noktaya gelinmişken Çankırı'daki esirlerin Yozgat'a nakledilecekleri bilgisi geldi (Adam, 1919, March 2: s.12).

Yozgat Esir Kampı

Çankırı'dan yola çıkan esirler, Kalecik'te konaklayarak dört gün içinde Angora'ya (Ankara) gelmişler ve burada Almanlar tarafından yapılan bir hastanede konaklamak üzere yerleştirilmişlerdir. Bir süre dinlenen tutsaklar tekrar yolu koyularak dokuz gün sonra Yozgat'a ulaşmışlardır.[29]

Yozgat kampından sorumlu Türk subay Forbes Adam'a göre servet düşkünü birisi olan Albay Kazım Bey'dir. Anılarında Kazım Bey'in para

---

[28] Gediz'den gelen subaylar *Handley Page* yolcu uçağının müthiş yeteneklerine saygı duyan bilgileri yanlarında getirdiler. Bu makinelerin on beş ila on altı yolcu taşıyabiliyordu. İngiliz Hükümetinin bu makineleri Kıbrıs'tan göndermesi teklif edilecekti. Planın en zayıf tarafı, uçağın Türk mevzilerinden açılacak ateşe mukavemet edip edemeyeceğiydi. Bu sebeple uçak Çankırı'ya inerken esirler kışlayı ele geçirmek için harekete geçecekti. Böylece inen uçak ve hem esir subayları, hem de Sami Bey'i alarak havalanacaktı. Tutsaklar bu plan için her gün altı-sekiz arasında teyakkuzda kalmaya karar verdiler.

[29] Forbes Adam'ın 1917 yılına ait gözlemlerinde Yozgat; *"...dar ve dolambaçlı bir vadinin görkemli yamaçlarında cılız bir şekilde inşa edilmiştir. Çevreleyen tepeler çıplak ve sağlamdır ve bu şekliyle bölge* [esirler için] *kaçışı zor kılan özellikler taşımaktadır. Yozgat en yakın tren istasyonuna 8 gün yürüyüş mesafesinde. Şehir savaştan önce 20.000 nüfusa sahipti" (Adam, 1919, March 2: s.12).*

hırsından ve yolsuzluklarından uzun uzun bahseden Yüzbaşı Adam, kendilerinden evvel Yozgat kampında bulunan Teğmen Jones (Glasgow Sınırları'ndan Sir Henry Jones'un oğlu) ve Kraliyet Hava Kuvvetleri'nden Teğmen Hill'in Kazım Bey ile iyi ilişkiler kurduklarını, bu samimiyeti bir takım entrikalar ile süsleyerek kendilerinin İstanbul'da Enver Paşa ile görüşecek tutsak temsilcileri olarak seçilmeyi sağladıklarını anlatmaktadır.

Aslında İngiliz esirler, Yozgat kampında Çankırı kampına göre daha iyi şartlar altındaydılar. Şikâyetçi oldukları şey kampın şartları değil tutsaklıktan kaynaklanan monotonluktu. Bu nedenle *"Yozgad'daki hayatın monotonluğundan bıkan Teğmen Jones ve Teğmen Hill, İstanbul'a ulaşma isteği ile doluydu..."* (Adam, 1919, March 16: s.12).

Bütün bunlara rağmen belki de Anadolu'daki esir kamplarındaki en kalabalık firar girişimi Yozgat kampında gerçekleşmiştir.

7 Ağustos 1918 Çarşamba akşamı Yozgat'taki kamptan yirmi altı memur kaçtı. Beş ekip kurdular. Bu ekiplerden sadece biri, 450 mil ilerleyerek Akdeniz kıyılarına vardıkları yorucu yolculuğunun ardından başarı sağladı. Diğerleri hızla yakalandı ve yerleştirildikleri yere hızla geri getirildiler.[30]

---

[30] Forbes Adam bu firari ekiplerin kaçış maceralarını ayrıntısı ile anlatmıştır. Buna göre; *"**ilk ekip** yarım düzine Türk'ten oluşan bir çete ile karşılaştı. Çete üyeleri firarilere yardım etme vaadiyle kişi başına 2 sterline eşdeğer bir Türk parası toplamış ardından bir hile onları yiyecek ve yedek kıyafetlerinden mahrum bırakmışlardı. Kurbanların, Yozgat'a en kısa yoldan geri dönmekten başka yapacakları bir şey kalmamıştı.*
*Yedi kişiden oluşan **ikinci ekip** kırsal bir alanda ilerliyorlardı. Ekibin üyesi Jack, bir çiftlikten geçerken oldukça ihtiyatlıydı. Birkaç adamın yaklaştığını görünce, önünde beliren bir saman yığınını bir sığınak olarak kullanmak istedi ve sürünerek oraya gitti. Karanlık ortamda asker zannettiği bir Ankara keçisi ile boğuştu. Neticede yakalanmaktan kurtulamadı. Diğer altı kişinin durumları da giderek kötüye gitmişti. Yollarını kaybedip bazı çetecilerin ellerine düştüklerinde, Trabzon bölgesindeki Rus güçlerine katılma umuduyla doğuya doğru ilerlemekteydiler. Geçtikleri yerlerde kendilerini, bir Alman tetkik ekibinin üyesi olarak tanıtan bu firariler hedeflerine ulaşma konusunda umutluydular. Planları birkaç gün boyunca iyi bir şekilde yürüdü. Sivas'a bağlı bir kasabaya sadece birkaç mil mesafedelerdi. Ardından, pasaport üretemediklerinden, genişçe bir köyde, zeki bir Türk yetkili ve bir grup Türk askeri tarafından tutuklandılar. Sivas'a kadar kendilerine eşlik edildi.*
*On beş mil gittiklerinde bir Türk askeri arama birliği tarafından yakalanan özgürlük avcısı **üçüncü ekip**, dört subaydan oluşuyordu.*
***Dördüncü ekip**te iki genç teğmen vardı. Bu adamlardan biri hastalık nedeniyle pes etmek zorunda kaldı. Teğmen Sheridan ise, parası için kaçmaya karar verdi. Ve kesinlikle macera dolu deneyimdi. Üçüncü gece, kendisi bir arama ekibi tarafından kuşatıldı, kuşatmadan kurtulsa da bir çiftçinin ihbarıyla yakalanarak bir kulübeye hapsedildi. Bir köylünün yardımı ile kurtulan teğmen kırk sekiz saat boyunca İzmir'e doğru yol aldı. Yolda çeteciler tarafından soyuldu. Kaçış macerası hedefine çok yakın bir köyde sona erdi ve Yozgat'a geri getirildi.*
*Başarılı **beşinci ekip**, kıyıya ulaşmadan önceki maceraları bir kitabı dolduracak olan sekiz kişiden oluşuyordu. Küçük bir borç almayı başardılar ve denize* [Karadeniz] *açılarak bir İngiliz devriye gemisi tarafından toplandılar" (Adam, 1919, March 16: s.12).*

Yirmi altı memurun aniden kamptan ayrılması Türk yetkililerinde şaşkınlığa ve hayal kırıklığına neden olmuştur. Buna rağmen kamptaki önlemler; muhafızların güçlendirilmesi ve tutsakların bazı özgürlüklerinin [muhtemelen yürüyüş ve serbest dolaşma] kısıtlanması şeklindeki tedbirler ile sınırlı tutulmuştur (Adam, 1919, March 16: s.12).

Berne Sözleşmesi ve Forbes Adam'ın Serbest Kalması

Esirlerin iadesi, değişimi ya da serbest kalması öteden beri savaşan tarafların gündeminde tartışılan bir konu olmuştur. Bu nedenle savaş esirlerinin durumunu düzenleyen birçok sözleşmenin içeriğinde esirlerin serbest kalması ve değişimi ile ilgili hükümler de yer almıştır (Aslan, 2008: s.236-240). Ayrıca İslam tarihindeki bazı uygulamalar dikkate alındığında İslam dininin hükümlerinin belli şartlar ile esirlerin serbest kalmasına imkân tanıdığı görülmektedir (Özel, 1995: s.387).

Kuşkusuz bu konunun en fazla gündemde kaldığı savaşlardan biri de I. Dünya Savaşı'dır. Zira savaşın başlangıcından itibaren gerek İtilaf gerekse İttifak devletlerinden binlerce esir çeşitli esir kamplarında tutulmaktaydı. Bu esirlerin kimisi hasta kimisi de malul durumdaydı. Savaşın acı yüzünü en derinden yaşayan, sağlıklarını veya çeşitli uzuvlarını kaybeden esirlerin savaşan ülkeler arasında değişimi için savaşın başladığı ilk günden itibaren tarafsız devletler, bazı organizasyonlar ve Papalık makamı kanalıyla birçok girişim olmuştur. Özellikle tarafsız devlet sıfatıyla İspanya, bu hususta övgüye değer bir çaba sarf etmiştir. Neticede söz konusu çabalar çok uzun vadede de olsa meyvelerini vermiş ve 28 Aralık 1917'de Osmanlı Devleti ile İngiltere, İsviçre'nin Berne şehrinde; 1.000 İngiliz esirine karşılık 1.500 Türk esirinin iadesini içeren bir anlaşma imzalamışlardır[31] (Akkor, 2013: s.241-243).

Mondros Ateşkesinden kısa bir süre evvel esir kamplarında fiziksel olarak kötü durumda veya hasta olan tüm memurların, Bern Sözleşmesi'ne uygun olarak geri gönderileceği haberleri, Yozgat'taki İngiliz esir kampında konuşulan başlıca konuydu. *"Kamptaki her sağlıklı esir, Türkiye'den çıkmak için kendi içinde temeli olmayan hastalıkları keşfetmeye hazırdı"* diyen Forbes Adam'a göre bu süreçte kalp rahatsızlığı, en popüler hastalık olmuştu. Esirler bu hastalığı taklit etme gayretindeydiler. Doktorların görevde olduğu odanın kapısının dışında, tıbbi muayene için bekleyen adaylar, efor isteyen türlü egzersizlere (atlama, bükülme ve yürüme vs.) tabi tutuldular. Forbes Adam da muayene edilen esirler arasındaydı. İki Türk doktoru Adam'a, Selmanpak kasabasında aldığı yaranın, isminin geri gönderilecek esirler listesine eklenmesi için yeterli olduğunu söylemişlerdi. Muayene sonucu sadece on sekiz memurun ülkesine geri dönüş için hak

[31] Anlaşmanın ardından heyetler 02 Ocak 1918'de çalışmalarına başlamıştır. Ancak çeşitli nedenler ile antlaşmanın tatbiki uzamıştır (Akkor, 2017: s.243).

kazandığı açıklanmıştı. Sonradan beş kişiden oluşan bir kurul tarafından bu sayı on altıya düşürüldü (Adam, 1919, March 16: s.12).

Değişim yapılacak esirler ile ilgili karar göre takas yeri olarak Kuşadası limanı kabul edilmişti. İskenderiye'den hareket eden gemi, Kuşadası'na ulaştığında limana gelen esirler, gemiye bindirilerek önce Yunanistan sınırlarına oradan da İngiltere'ye götürülecekti (Akkor, 2013: s.241).

Yüzbaşı Forbes'ın da içinde bulunduğu on altı İngiliz subayı Ekim 1918'de yola çıkarak; Ankara, Eskişehir ve Afyonkarahisar'dan değişim yeri olan İzmir'e getirilmişlerdi. Ateşkes gününde (30 Ekim 1918) İzmir'de olduklarını ifade eden Forbes Adam burada iken *General Leman Von Sanders* ve ekibinin, İstanbul'a doğru yol almakta olduklarını, ayrıca şehirde bazı Alman ve Avusturyalı subaylar gördüğünü de notları arasına eklemiştir (Adam, 1919, March 16: s.12).

Ertesi sabah İngiliz taşımacılığına ait bir deniz aracına götürmek için kiralanan Türk römorkörüne binen Yüzbaşı Forbes Adam, yaklaşık otuz ay misafir edildiği Osmanlı topraklarından ayrılmıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti İngiliz esirleri, çerçevesi uluslararası anlaşmalarla çizilen hükümlere göre topraklarında ağırlamaya çalışmış, bu hükümlerin Anadolu şartlarına uyarlanması için ise bir talimatname oluşturmuştur. Bu çerçevede kurumsal hazırlıklarını tamamlayan Osmanlı hükümet yetkilileri ve bu aşamadan sonra esirleri kamplara yönlendirmişlerdir.

Forbes Adam'ın anılarına göre; esirler Arap topraklarından geçerken zaman zaman Arapların sözlü ve fiili saldırılarına maruz kalmıştır. Ancak aynı esir kafileleri, Anadolu'daki kamplara gelirken geçtikleri güzergâhtaki şehirlerde Osmanlı ahalisinden kaynaklanan en küçük bir kötü muameleye duçar olmamışlardır. I. Dünya Savaşı devam ederken, hemen her haneden bir şehit ya da gazi olmasına rağmen Osmanlı ahalisinin esirlerin kamplara gelişi sırasında son derece sakin ve aklıselim bir tavır takındığını görmekteyiz.

Aynı şekilde Forbes Adam'ın hatıratında esirlere angarya uygulandığına, cinayete veya fiziksel darp ve işkenceye dair en küçük bir bilgi kırıntısına dahi rastlanmamıştır. Bu bakımdan Forbes Adam'ın hatıratında yer alan bilgiler, Anadolu'daki İngiliz esir kamplarıyla ilgili bu zamana kadar yapılan araştırmaları doğrular niteliktedir ve Osmanlı Devleti'nin esirlere zamanın şartlarına ve kendi imkânlarına göre en iyi şekilde ağırlamaya çalıştığını göstermektedir.

Esirler Anadolu'da yerleştirildikleri kamplardan genel olarak memnundurlar. Kaptan Forbes, Kastamonu kampını kastederek *"oradaki şartlarımız oldukça iyiydi"* cümlesi ile anılarında bu memnuniyeti ifade etmiştir.

Esirler, Ermenilerden boşalan evlerde ya da lojman veya okul gibi şartları iyi olan binalarda konaklamışlar, çarşı-pazarda serbestçe dolaşarak ihtiyaçlarını karşılayabilme, içki içebilme, haftanın belli günlerinde hamama gidebilme, günün belli saatlerinde gezinti yapabilme özgürlüklerine sahip olmuşlardır. Esirler için Kastamonu kampında zaman zaman dans ve balo gibi eğlenceler tertip edildiği de olmuştur. Ayrıca yine Forbes Adam'ın anılarından öğrenebildiğimiz kadarı ile İngiliz esir subaylar, akşam yemeğinde aynı masa etrafında bir araya gelebilecek kadar kamp sorumlusu olan Türk subaylar ile iyi ilişkiler kurabilmişlerdir.

Bütün bu iyi şartlara rağmen kamplardan firar hadiseleri de yaşanmıştır. Firar girişimlerinden sonra esirlerin daha güvenli kamplara nakledildikleri fark edilmektedir. Bu anlamda Çankırı, denizden uzak olması ve kıraç arazisi ile firar teşebbüsleri için daha güvenli bir alan olarak görülmüştür. Esirlerin bu kamptaki imkânlarının kısıtlanması ise firar teşebbüsleri sonrası esirlerin şartlarının zorlaştırılabileceğine dair uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan hakların kullanılmasından ibaret bir durumdur. Bununla birlikte Çankırı'daki İngiliz esir subayının, şartların iyileştirilmesi için Enver Paşa'ya yazdığı mektuptaki isteklerinin kabul görmesi yaşanan firarlara rağmen Osmanlı iyi niyetinin bir başka göstergesidir. Nitekim firar etmemeye söz veren esirler hemen şartları daha iyi bir kampa nakledilmişlerdir.

Esirlerin kamp hayatları ile ilgili uygulamada karşılaşılan aksilikler, devlet politikasından değil, kişilerden kaynaklanmış ve bu tür durumlar daha baştan öngörülerek oluşturulan Menzil Müfettişliği sayesinde giderilmiştir. Forbes Adam'ın hatıratında, Menzil Müfettişi Yusuf Ziya Bey'in Kastamonu kampının sorumlusu Tevfik Bey'i görevden alması ile ilgili anlatılan detaylar Osmanlı Devleti'nin esirlerin kamp şartları ile ilgili hassasiyetleri ne derecede önemsediğinin adeta delili gibidir.

Forbes Adam'ın anılarında gerek Kastamonu'da gerekse Yozgat'ta firar eden subayların yol boyunca karşılaştıkları şeyler ile ilgili anlatılanlar dikkate alındığında; Anadolu'nun birçok yerinde çetelerin ve haydutların kol gezdiğini, Osmanlı taşrasının şehir merkezlerinde olmasa da kırsal alanlarında, savaş döneminin şartlarından kaynaklanan bir asayiş sorunu olduğunu söyleyebiliriz.

Forbes Adam, otuz ay süren tutsaklık günlerinde gerek İngiliz esir subay ve askerleri, gerekse Osmanlı subayları ve Anadolu ahalisi hakkında tahlillerde bulunmuştur. Bu analizlerde İngiliz esirlerin tutsaklık boyunca karşılaştıkları zor şartları ve hadiseleri İngiliz ırkına mahsus uygarlık, dayanıklılık, neşeli ve iletişime açık olma gibi birçok pozitif değer ile izah ederken; anılarında yer alan Türk subay, asker ve bürokratlarının hemen hepsini kusurları üzerinden tanımlamayı tercih etmiştir. Bu bakımdan For-

bes Adam'ın anılarında kişiler ve etnik unsurlar üzerinde yaptığı analizlerin, objektiflikten uzak ve oldukça hissî değerlendirmeler olduğunu söylemeden geçemeyiz.

Kaynakça

Akkor, M. (2013). *I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya

Akkor, M. (2017). "I. Dünya Savaşı Döneminde Bir İngiliz Esir Gazetesi: Afyonkarahisar", *Social Science Studies*, 5 (IV), s. 435-448

Arı, K. (2016). "Kutü'l-Amâre Kuşatmasında İngiliz Ordusu'nda İaşe Sıkıntısı ve Alınan Önlemler", *Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle Nisan 2016'da Mardin'de Düzenlenen, I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu-Bildiri Kitabı (Yay. Haz. Orhan Neçare)*, Ankara: Sarıyıldız Ofset Yayınları, 2016, s.321-336.

Aslan M. Y. (2008). "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi,* S.79, ss.235-274.

Bayur, Y. H. (1983). *Türk İnkılabı Tarihi,* C. III, Ks. 3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Demir, E. (2016). "Kutü'l-Amâre'de Esir Alınan İngiliz Birlikleri ve Esirlerin Durumları", *Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle Nisan 2016'da Mardin'de Düzenlenen, I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu-Bildiri Kitabı (Yay. Haz. Orhan Neçare)*, Ankara: Sarıyıldız Ofset Yayınları, 2016, s.127-153.

Erdem, U. (2017). "Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki İngiliz Esirler: İki Esir Kampı (Afyon ve Gediz) ve İki Esir Gazetesi (Afyonkarahisar ve Gediz Gazeteleri)", *Journal Of Social And Humanities Sciences Research*, 4 (14), pp.1696-1709

Forbes Adam, C. A. (1919, 12 January). Thirty Months In The Hands Of The Turks, *The Sunday Post*, p.18.

Forbes Adam, C. A. (1919, 16 Fabruary). Brigands Rescue British Officers, *The Sunday Post*, p.12.

Forbes Adam, C. A. (1919, 16 March). Twenty-six Officers Espace From Turkish Prison, *The Sunday Post*, p.12.

Forbes Adam, C. A. (1919, 19 January). Thirty Months In The Hands Of The Turks, *The Sunday Post*, p.12.

Forbes Adam, C. A. (1919, 2 Fabruary). Tewfik Bey The Turkish Profiteer, *The Sunday Post*, p.12.

Forbes Adam, C. A. (1919, 2 March). The Seven Wives Of Sami Bey, *The Sunday Post*, p.12.

Forbes Adam, C. A. (1919, 23 Fabruary). Captain Forbes Amazing Advantures, *The Sunday Post*, p.12.

Forbes Adam, C. A. (1919, 26 January). Thirty Months In The Hands Of The Turks, *The Sunday Post*, p.13.

Forbes Adam, C. A. (1919, 9 Fabruary). The Downfall of Tewfik Bey, *The Sunday Post*, p.12.

Forbes Adam, C. A. (1919, 9 March). Turkish Miser's Amusing Cantrips, *The Sunday Post*, p.12.

Kaşıyuğun, A. (2018). "I. Dünya Savaşı'nda Esirler Meselesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Journal of History and Future*, 4 (1), s.74-98

Küçükvatan, M. (2013). "İngiliz Basınında Osmanlının Kutü'l- Amare Zaferi," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi-Journal Of Modern Turkish History Studies*, XIII (26), s. 55-85.

Metin, B. (2016). "Türk Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Kutü'l-Amâre Zaferi", *Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle Nisan 2016'da Mardin'de Düzenlenen, I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu-Bildiri Kitabı (Yay. Haz. Orhan Neçare)*, Ankara: Sarıyıldız Ofset Yayınları, 2016, s.97-126.

Özçelik, M. (2010). *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Yabancı Esirler,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Özel A. (1995). "Esir", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, ss.382-389.

Saka, A. (2016). "Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi ve Kutü'l-Amare'den Aksaray'a İngiliz Esirleri", *The Journal of Academic Social Science,* 4 (35), s. 688-697

Şahin, F. K. (2016). "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Yıllarında Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'ndaki İngiliz Esirler", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı 56, s.1255-1307.

Townshend, C. (2012). *Mezopotamya Seferim: Kurna, Kutü'l-Amare ve Selmanıpak Muharebeleri (Çev.Gürol Koca)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Türkmen, Z. (2017). "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve 101. Yılında Kutü'l-Amare Zaferi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 116 (228), s. 63-98.

Uca A. (2003). “1915 Yılında Yayımlanan Bir Üsera Talimatnamesi ve Düşündürdükleri”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, S.3, ss.169-184.

Üzen, İ. (2008). “Türklerin Kut’ül-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915 - Nisan 1916)”, *Akademik Bakış*, 2 (3), s.81-102.

OSMANLI TAŞRASINDA ÖNE ÇIKAN BİR TÜCCAR AİLE: İPRANOSSİAN BİRADERLER (1893-1921) /

Hadi BELGE

(Dr. Öğr. Üyesi; Amasya Üniversitesi)

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinden başlayarak imparatorluğun son asrına kadar gayrimüslimlerin Osmanlı iktisadi hayatında önemli bir yer tuttukları, bilhassa büyük ölçekli ticari faaliyetlerin adeta gayrimüslimlerin inhisarında olduğu malumdur.

Gayrimüslimlerin Osmanlı ticari hayatında bu derece baskın konumda olmaları onların ticari faaliyetlere doğuştan gelen istidatlarına bağlandığı gibi, ticaretin öneminin Osmanlının Müslüman tebaasınca yeterince takdir edilemediğini savunan görüşler de olmuştur. Bu görüşe göre ticareti kendi meşrebine uygun görmeyen Müslüman kesim bu alanı bilinçli bir şekilde gayrimüslimlere terk etmiştir.

Aynı şekilde, gerek millet sisteminin gayrimüslimlere sağladığı geniş özgürlüklerin bürokrasi deneyimine sahip, Batı'da konuşulan dilleri bilen gayrimüslimleri ticari faaliyetlerde Müslüman tebaanın önüne geçirdiğini savunan bir takım izahlar da söz konusudur. Bu şekilde, askerlik hizmetinden muaf oldukları için tüm enerjilerini ticari faaliyetlerine yoğunlaştırabilen azınlıklar, bürokrasinin üst kademelerinde konumlanıp Batılı devletler ile çıkar ilişkisi içinde bu imkânları iyi değerlendirerek büyük servetlere sahip olabilmişlerdir (Demirağ, 2002: s.15-21).

Öte yandan Osmanlı toplumunu oluşturan kesimlerden Müslümanların ticaret sahasında zimmilere göre geri planda kalmalarının nedenlerini Osmanlı iktisadının zihniyet temellerinde arayan bir takım yorumlar da mevcuttur. Bu anlayışa göre; ilhamını Türk töresi ile İslam dininin ilkelerinden alan Osmanlı devlet telakkisinde, devletin varlık sebebi halka hizmet, ölçüsü adalet, varacağı nokta ise refahtır. Bu nedenle "*klasik Osmanlı zihniyetinde insan, alıcı olmaktan ziyade verici olmalıdır. Yani bencillik değil diğergâmlık esastır.*" Türk devletlerinin kurumsal yapılanması ve ahalinin kendi içinde örgütlenmesi de buna göre şekillenmiştir. Çok kazanmayı değil ama paylaşmayı esas alan Ahi teşkilatı bunun için iyi bir misal teşkil etmektedir. (Tabakoğlu, 2005:s.141).

Tabakoğlu'nun düşüncelerine göre bireyin değil toplumun çıkarına göre tavırlar geliştiren gelenekçi, klasik Osmanlı iktisat anlayışı, Tanzimat ile birlikte değişmeye başlamıştır. Bu bakımdan iktisat politikaları açısından bakıldığında Tanzimat, esas itibariyle Batı'nın Osmanlı sistemini manipüle etme, etkisizleştirip kendi çıkarları açısından zararsız hale getirme hareketidir (Tabakoğlu, 2005:s.147).

Nitekim Batılılar, İmparatorlukta işbirliği içinde oldukları azınlıklara ve bu arada Galata bankerlerine serbestçe ve piyasa koşulları içinde faaliyet göstermelerini sağlayan Tanzimat Fermanını ilan ettirmişler ve 1838'de Fransızlarla ve 1839'da İngilizlerle imzalanan ticaret anlaşmaları ile bu durumu pekiştirmişlerdir. (Kazdan, 2005: s.15).

Osmanlı Devleti'nde kapitalist ilişkilerin gelişmeye başladığı, 1838'den 1923'e kadar süren bu ilk entegrasyon döneminde Osmanlı'nın başkenti ve önemli liman şehirlerinden olan İstanbul, özellikle Galata'da biriken finans çevreleri ile henüz oluşum sürecinde olan kapitalist ilişkilerin gelişiminin izlenebileceği, kapitalizmin mekânsal yayılmasının Türkiye'de gözlemlenebileceği bir kentsel mekân haline gelmiştir (Ergüder, 2013: s.1-2).

Buna mukabil Osmanlı modernleşmesini yürüten Tanzimat bürokratları, idarede olduğu gibi ekonomide de merkeziyetçi bir anlayışın sonucu olan mali bir disiplin ile toparlanmanın gayreti içerisindeydiler. Bu tavır siyasi hayata İttihat Terakki'nin egemen olduğu Meşrutiyet döneminde de değişmemişti. Bu itibarla Jön-Türkler, hızla sanayileşen Batı'ya ve kapitalizme karşı korumacı bir anlayış ile hareket etmişlerdir.

Bununla birlikte gerek dünya iktisadında gerekse bunun dünya toplumlarına yansımalarında yaşanan bütün bu değişimin bir grup Jön-Türk aydını tarafından olumlu ve ilham alınması gerekli bir gelişme olarak algılandığına ve parti programında yer alan bir model olarak Osmanlı toplumu için önerildiğine şahit olmaktayız (Reyhan, 2008: s.138-139).

Görüldüğü gibi XIX. yüzyıl modernleşme çabaları içerisinde Osmanlı Devleti bir taraftan idare, siyaset, diplomasi vb. yönlerden Batı ile bütünleşme içerisindeyken, Osmanlı toplumu içerisindeki azınlıklar iktisadi açıdan çoktan Batı ile bütünleşmiş durumdaydılar. Kapitalizmin Osmanlı içindeki ilk emareleri Galata bankerleri ve bu çevrede kendi gösteren ve tamamı Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşan tüccar ve bankerleri yani Osmanlı burjuvasisiydi[32] (Demirağ, 2002: s.22).

Bu banker ailelerin bir kısmı daha baştan imparatorluk merkezinde iken bir kısmı da ticari ilişkilerin gelişmiş olduğu İzmir gibi liman şehirlerinden çıkmışlardır. Araştırma konumuz olan İpranossan Biraderler ise dikkat çekici bir biçimde Amasya'dan başlayıp Osmanlı ekonomisi içinde hatırı sayılır bir yer edinerek kendilerinden söz ettirmişlerdir.

Çalışmamızın bu aşamasında İpranossian ailesinin, Osmanlı taşrasının küçük sayılabilecek bir şehrinden başlayarak, Anadolu'nun neredeyse tamamına teşmil olan ticari faaliyetlerini ve neticede Osmanlı finansının

[32] 1912 yılında İstanbul'da kayıtlı 40 özel bankerin hepsi de gayrimüslimdir: 12 Rum, 12 Ermeni, 8 Yahudi ve geri kalanı Levantendir. Bkz. (Demirağ, 2002: s.22).

merkezi olan İstanbul'da zirveye ulaşması ile sonuçlanacak finansal gelişimini yukarıda ana çerçevesini çizmeye çalıştığımız tarihi perspektif ve nazari yaklaşımlar ölçeğinde ele almaya gayret edeceğiz.

XIX. Yüzyılda Amasya ve İpranosyan Biraderler

XIX. yüzyılda Amasya, Sivas Vilayeti'ne bağlı bir sancak olarak idare edilmiştir. İpranosyan ailesi ile ilgili araştırmamızın zaman çerçevesi dikkate alındığında XIX. asrın son çeyreği ile 1915 yılında gerçekleşen ve tehcire kadar olan dönemde Amasya'da Ermenilerin, nüfusun hatırı sayılır bir kısmını oluşturduğu görülür. Bu zaman aralığına ait Sivas Vilayeti Salnamelerine göre toplam 32.000 olan Amasya nüfusunun yaklaşık dörtte birini Ermeniler, 2100 kadarlık kısmını da Rumlar oluşturmaktadır (*Sivas Vilayeti Salnamesi,* 1904: s.356-357).

Ayrıca şehirde öteden beri Amerikan Board temsilcileri ile Cizvit rahipleri misyonerlik faaliyetinde bulunmaktaydılar (Alan, 2008: s.31, 387).

Zengin kaynaklara sahip Osmanlı topraklarının önemini takdir eden ve rakibi olan devletlerden daha evvel buraya gelerek konumlanmaya çalışan Almanlar ise Osmanlı coğrafyasının kendilerince kritik noktalarında kolonileşme eğilimi göstermekteydiler. Bu noktalardan birisi de önemli sayılabilecek bir Hristiyan nüfusa sahip olması, limana yakınlığı ve ipek üretimi açısından Osmanlı Devleti'nde öne çıkan şehirlerden birisi olması nedeniyle Amasya'dır (Belge, 2018: s.35).

Beşeri ve doğal nedenler ile ipek üretimi için uygun özellikler taşıyan Amasya'ya da üretilen ipeğin kalitesi sektördeki tüm çevrelerin dikkatini çekmiştir. Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında Amasya, ipek üretiminde Bursa'dan sonra ikinci önemli merkez addedilmekteydi (Yücekaya, 2013: s.726). Burada üretilerek iç piyasaya sürülen ipek, esasen Osmanlı sarayına gönderilecek kadar kaliteliydi ve önemli bir kısmı da ihraç edilmekteydi. (Kıvrım, Elmacı, 2011: s.726).

Şehrin bu özelliklerini fark etmekte gecikmeyen Alman yatırımcılardan Carl Mez burada 1845 yılında bir ipek fabrikası açmış ve fabrikaya hammadde sağlaması için de geniş bir çiftlik arazisi satın almıştır (Belge, 2018: s.57). Mez firması adına fabrikanın yöneticiliğini yapan George Krug, buradaki tesiste üretilen ipeğin yanında şehirdeki ipek tacirleri ve üreticileri ile de temas halindeydi ve seyyahların ifadesi ile Amasya'da her yıl üretilen 60.000 okka (7000 ton) ipeğin büyük bölümü *Mez* firması adına Krug tarafından satın alınarak Almanya'nın Baden eyaletinde bulunan dokuma merkezine gönderilmekteydi (Tuzcu, 2013: s.365).

Bu anlamda şehirdeki Alman varlığı ve yatırımları kentin ekonomik hayatına da canlılık getirmiştir. Nitekim Amasya'daki Alman ipek üreticileri ile şehrin ileri gelen ipek tacirlerinin ciddi anlamda ticari ilişkileri söz konusuydu. Bu tacirlerden biri de Amasya'nın ileri gelen ipek tüccarı olan ve

Mez firması ile sıkı ticari ilişkileri olan *İpranossian Maruke*'dir (BOA.Y.PRK.BŞK. 33 / 86, 9 Kasım 1893 (1311. R. 29).

"*İpranosyanlar esasen Amasyalı olup*" fakat buraya nereden ve ne zaman geldikleri bilinmemektedir (BOA.DH.EUM.2.Şb.20/23). İncelememize göre Mihran, Karabet, Berec ve Maruke gibi ileri gelen isimlerine rastladığımız aile üyelerinin en öne çıkan ismi İpranosian Maruke'dir.

İpranosyan Biraderler bir terzihane ile başladıkları Amasya'daki ticaretlerine zamanla ipek tüccarlığı ve üretimini de ilave ederek finansal yönden şehrin sayılı servet sahibi ailelerinden biri haline gelmişlerdi. İpranosyanlar çarşı merkezinde bulunan Bedesten İşhanı'ndaki dükkânların bir kaçını on yıllığına kiralayarak (ve hatta bir süre sonra bu süreyi uzatıp yirmi yıla çıkararak) söz konusu dükkânları ticaretleri için kullanmışlardır (Abdizade, 2013: s.126).

Bununla da yetinmeyen İpranosyan Biraderler terzihaneler şeklindeki küçük işletmelerin sayılarını çoğaltıp Anadolu'da bir mağazalar zinciri oluşturmak suretiyle Osmanlı vilayetlerinin en bilindik kumaş taciri hâline gelmişlerdi. Dahası bu şubeler sadece kumaş ticaretine tahsis edilmemişti. Gıda ve daha başka ticari emtianın hem perakende hem de toptan ticareti yapılmaktaydı.(BOA.DH.MKT.2701/61).

Ekim 1915 tarihli bir Cumhuriyet arşivi belgesinden anladığımız kadarı ile ailenin 41 vilayet, sancak ve kazada şubeleri bulunmaktaydı (BCA.272/12.35).

Bu vilayet ve kazalar şunlardır:

SİVAS VİLAYETİ	**HÜDAVENDİGAR VİLAYETİ**	**ANKARA VİLAYETİ**
Sivas	Bursa	Ankara
Tokat	Aziziye	Everek (Develi)
Niksar	Gemlik	Çorum
Zile	Ağaköyü?	Sungurlu
Amasya	A.Karahisar Sancağı	İskilip
Merzifon	Bolvadin	Yozgad
Vezirköprü	Fındıklı	Kayseri Sancağı
Gümüşhacıköy	Eskişehir Sancağı	
Mecitözü	Balıkesir Sancağı	
	Bandırma	
ERZURUM VİLAYETİ	**ADANA VİLAYETİ**	İZMİT SANCAĞI
Erzurum	Adana	İzmit
Erzincan	Ceyhan	Adapazarı
KONYA VİLAYETİ	**MAMURETÜ'L-AZİZ VİLAYETİ**	**TRABZON VİLAYETİ**
Konya	Malatya	Trabzon
Akşehir		Giresun
Nevşehir		Samsun
Karaman		Çarşamba

Tablo 1: İpranosyan Biraderlerin Osmanlı vilayet ve kazalarındaki şubeleri

Bilindiği üzere sanayi devrimi sonrasında Batı'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde takip ettiği politikalar sayesinde giderek bir ticari ve finans burjuvazisi şeklinde belirmeye başlayan azınlıklar, artan kaynakları ile konumlarını pekiştirmeye yönelik bir takım faaliyetler içerisinde olmuşlardır. Azınlıklar kilise, okul ve yardımlaşma derneklerini finans yönünden giderek daha fazla desteklemeye ve bu şekilde Osmanlı idaresinde bazı mevkilere nüfuz etmeye ve bu makamlardan gerçekleşen düzenlemeler üzerinde etkili olmaya çalışmışlardır. Bu burjuvazinin en etkin ve güçlü yanını imparatorluk merkezindeki Galata Bankerleri teşkil etmiştir. (Kazdan, 2005: s.15).

Azınlık burjuvazisinin taşradaki temsilcileri için de durum bundan farklı değildir. Nitekim büyüyen servetlerine paralel olarak İpranossian Biraderlerin şehrin ekonomik hayatına olduğu kadar eğitim hayatına ve idaresine de etki ettiklerini görmekteyiz. Sahip oldukları serveti ve itibarlı konumlarını en başta ticari faaliyetlere borçlu hisseden İpranosyan ailesi kendileri gibi maharetli tüccarlar yetişmesi için buraya bir ticaret mektebi açmaya karar vermişlerdir. Başta Amasya Ermenileri olmak üzere Amasya halkına vefa duygularının bir nişanesi olarak düşünülen ticaret okulunun, Amasya'nın Mehmet Paşa Mahallesi'nde bulunan Surp Nikgos Kilisesi bitişiğindeki alana yapılması planlanmıştır (Şam, 2017: s. 30).

Kilisenin yakınında birbirine bitişik üç binanın yeni mektep yeri için mübayaa edilmesi ile buradaki eski binalar yıkılmış ve 445 m2'lik bir alana içerisinde ihtiyaç duyulduğu kadar odaları, bir salonu, ziyaretçiler için irice bir odası bulunan iki katlı ahşap bir bina inşa edilmiştir. Bu yeni müessesenin "inşa masrafları ile öğretmenlerinin maaşları *kamilen İpranosyanlar tarafından* karşılanmak üzere çeşitli fenni ilimler ile ticaret derslerinin talim edileceği modern bir mektep tasarlanmıştır (BOA.ŞD.1818/11).[33] Konu ile ilgili araştırmamızdan bizde oluşan kanaate göre Amasya'da İbranosyanlara ait bu müessese, imparatorluk merkezi bu kapsamın dışında tutulduğunda, Osmanlı taşrasında tesis edilen ilk ticaret mektebidir.

Amasya'da Ermeni İsyanı ve İpranosyan Ailesi Üzerine Etkileri

1893 yılında Merzifon'dan başlayarak etkisi Amasya'ya doğru genişleyen bir Ermeni isyanı yaşanmıştır. Uzun zamandır Merzifon'daki Anadolu Koleji üzerine eğilen ve burada komiteci ruhlu kişiler yetiştiren Amerikan Board misyonerleri bu çabalarının sonucunu 1893 yılında başlayan isyan ile almışlardır (Alan, 2008: s.387).

[33] Mektebin açılması ile ilgili resmi işlemler ve mektebin inşa sürecine dair diğer bilgiler için bkz. BOA.İ.AZN.85/32) ve (BOA.İ.AZN. 85/1327) ile (DH. MKT.2860/76).

Detaylarına vakıf olmamakla birlikte İpranosyanların bu isyan ile ilişkilendirildiğini görmekteyiz. Bir Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) belgesine göre ailenin önde gelen üyesi İpranosyan Maruke bu hadiseler nedeniyle bir süre tutuklu kalmıştır (BOA.DH.TMIK.T.11/11).

Aynı şekilde tutukluluk süresince Muruke'nin üzerinde Alman diplomasisinin himayesine şahit olmaktayız. Zira Amasya Alman konsolos vekili George Krug, İstanbul'a giderek buradaki bürokrasi çevrelerinde İpranosyan Maruke'nin serbest kalması için görüşmeler yapmıştır. Krug müracaatında, tutuklunun kendileri ile büyük çapta bir ticareti olduğunu bu tutukluluk halinin de ticari ilişkilerine zarar verdiğini ileri sürmüştür (BOA.Y.PRK.BŞK.33/86) ve (BOA.DH.ŞFR.162/42).

İsyan sonrasında yaşanan bu gelişmeler aile üyelerinin tedbir niteliğinde bazı kararlar almalarına vesile olmuştur. Dolayısı ile 1893 yılında yaşananların İpranosyan ailesinin kader çizgisinde önemli bir kırılmaya neden olduğunu söyleyebiliriz.

Ailenin düşündüğü tedbirlerden ilki sahip olunan mülklerin İngiliz tebaalı bir kişiye devri suretiyle İngiliz himayesine mazhar olmaktı. Bu tedbir daha çok mülk güvencesi için düşünülmüştü. Bu maksatla İpranosyan Maruke İngiliz tebaasından olan Gümüşgerdanoğlu Kirkor'a mülkleri devredecek ancak vekâletle de olsa söz konusu mülkleri yine kendisi idare edecekti. Ne var ki bu girişim:

> "*İpranosyan* [Maruke'nin], *cemiyet-i müfside efradından olmak üzere* bir müddet tutuklu kalmış *ve devletçe sadakati meşkuk* (şüpheli) *görülmüş Ermenilerden olmasına nazaran"*

bunun bir ticaret dolabı olduğunda karar kılan Osmanlı hükümet yetkilileri tarafından kabul görmemişti (BOA.DH.TMIK.T.11/11).

İkinci tedbir ise bir kısım aile üyelerinin İstanbul'a yerleşme kararıydı. Anlaşıldığı kadarı ile Ermeni fesat komitelerinin kendilerini maddi kaynak olarak görmelerinden rahatsızlık duyan aile üyeleri, uzaklaşmak suretiyle bu komitelerin baskısından kurtulmak istemişlerdir. Bu şekilde aile mensuplarından İpranossian Maruke, Üsküdar'da İcadiye'de 5 No'lu haneye yerleşmişti BOA.BEO. 3277/245756).

Maruke, ticari faaliyetleri için ise Meydancık'ta bulunan *Alyanak Hanı*'nı merkez edinmişti ve tıpkı Amasya'da olduğu gibi bu handaki dükkanları iş yeri olarak kullanmaktaydı (BOA.BEO.3277/245756).

Alyanak Hanı'nın bulunduğu Aşir Efendi Caddesi'nde İpranossian Biraderler gibi tüccarları barındıran pek çok han bulunmaktaydı[34] ve hanların

[34] Bu caddede bulunan hanlar: Alyanak Han, Basınacıyan Han, Astarcıyan Han, Selanik Bankası, Büyük Aşir Efendi Han, Fesçibaşı El-Katib Han, Katırcıoğlu Han (veya Pasajı), Küçük Aşir Efendi Han, Pinto Han, Kendros Han, Dilsizzade Han (Gülenaz, 2011:s.258).

kahir ekseriyetinde manifaturacı esnafı kalmaktaydı (Gülenaz, 2011:s. 129,258). Nitekim ailenin diğer üyeleri Mihran, Karabet ve Berec de ticaretlerini aynı caddedeki Dilsizzade Hanı'nda sürdürmekteydiler. (İTO, 2008: s.8).

XIX. yüzyılda bir kentsel mekân olarak Galata'nın büyük bir ticaret ve finans merkezi olduğunun en önemli alameti, bu bölgenin her yanında bulunan işte bu hanlardı. Bir kısmı günümüzde de varlığını sürdüren pek çok finans kurumu dönemin önemli hanları ile adeta özdeşleşmiştir: (Ergüder, 2013: s.3).

Finansın merkezi olan Galata'ya yaklaşan İpranosyanlar artık sadece kumaş ticareti ile değil finans işleri ile de meşgul olmuşlardır. Zira İstanbul Ticaret Odası yıllığına göre bu hanlarda ikamet eden esnaf ve tüccarlardan İpranosyan Maruke, Mihran, Karabet ve Berec manifaturacılığın yanında banker olarak da tanımlanmışlar ve birinci sınıf tüccarlar arasında gösterilmişlerdir (İTO, 2008: s.8).

İpranosyanlar imparatorluk merkezini kendileri için güvenli bir alan olarak görseler de Ermeni komiteleri, aile üyeleri üzerindeki tehditkâr tutumlarına İstanbul'da da devam etmişlerdi. Aile üyelerinden İpranosyan Maruke Efendi'nin İstanbul'daki ikametgâhına gönderilen bir tehdit mektubu bu anlamda bir endişeye neden olmuştu. Mektupta Maruke'nin; "*Ermeni ihtilal komitesinin dördüncü şubesine yirmi gün zarfında* 300 Osmanlı lirası göndermediği takdirde *katl ve telef edileceği*" yazılıydı. Maruke Efendi, konuyla ilgili olarak bilgilendirdiği Osmanlı makamlarından önlem alınmasını istemişti. (BOA.BEO.3277/245756).

Bununla birlikte İmparatorluk merkezine yerleşmelerin takip eden yıllarda alenin mali yapısı eskisine nispetle daha güçlüydü. İpranosyanların pek çok Osmanlı vilayetindeki ve kazasındaki şubeleri artık kendi iş sahalarında tekel olacak biçimde kuvvetlenmişlerdi. Söz gelimi Çorum esnafı, "*Amasyalı İpranosyan nam şahsın ticaretlerini düçar-i tatil edecek surette rekabetinden"* şikâyetlenmişlerdi (BOA.DH.MKT.408/73).

Konya'daki ahali[35] ise ucuza mal sattıkları bahanesi ile İpranosyan Biraderlerin Konya'daki şubelerine taarruz edip hayli malı yağma etmişlerdi. Hükümet yetkilileri, şube sahiplerinin şikâyeti üzerine bu fiillere karışanlarla ilgili kanuni takibat başlatmışlardır (BOA.DH.MKT.2713/43).

Bilindiği gibi, II. Mahmut döneminde, başta İstanbul olmak üzere, İzmir, Karadeniz ve güney limanlarına batıda sanayi devrimi sonucu üretilen çeşitli ve ucuz mallar bu bankerler aracılığı ile getirilmiştir. Bunun neticesinde Galata bankerlerinin bu limanlarda bulunan acenta ve ortakları kısa

[35] Bu kişiler, muhtemelen ucuza mal satıldığı için rekabet şansları kaybolan küçük ölçekli Konya esnafı olmalıdır.

zamanda büyük zenginlikler elde etmiştir. Üstelik bankerler tüccar ortakları ile faiz haddi göreli olarak düşük olan Batı'dan getirdikleri ve kredi ile satın aldıkları malları İmparatorluk hudutları içinde peşin para ile satarak ellerinde biriken paraları birkaç misli faizle, bu malları pazarlayanlara ve tüketicilere kredi olarak veriyorlardı. Böylece finansal olarak güçlenen bu çevreler bir taraftan kredi işlerine hâkim olurlarken diğer taraftan da tekel oluşturacak bir alım ve satış gücüne ulaşmışlardır. (Demirağ, 2002: s.22-23). Mesele bu açıdan düşünüldüğünde İpranosyan Biraderlerin piyasaya ucuz mal sürebilmeleri oldukça anlaşılabilir bir durumdur.

Öte yandan İpranosyan ailesinin sanayinin merkezi olan Batı dünyası ile temasını ve ticaretini kolaylaştıran bir takım imkânları söz konusuydu. Nitekim Karadeniz'de emtia ve insan taşımakta kullanılan ve "İpranossian Biraderler" adını taşıyan bir vapur şirketin kurulması sayesinde aile, sadece iç ticarette değil dış ticarette de etkin bir konuma ulaşmıştır. BOA belgelerine gore 1915 yılı sonrasında kurulduğunu anladığımız şirket, aileye üyelerine aitti. Şirketin Turan ve Şahin adını taşıyan ve devrin şartları içinde oldukça kıymetli sayılabilecek vapurları bulunmaktaydı (BCA.30.18.01).

Bu şirketin kurulmasından evvel ise dış ticaret için başka vapur şirketleri kullanılmıştır. Söz gelimi 1900 yılında Belçika'da üretilen çok sayıdaki fes Anwers Limanı'ndan *Pake/Pane? Kumpanyası* vapuru ile İstanbul'a getirilerek piyasaya sürülmek istenmiştir. Ancak bu malların üzerinde yazan *"Fes- İstanbul -Yerli"* ibaresi İstanbul gümrüğündeki Osmanlı memurlarının dikkatini çekmiş, feslerden bu ibare kaldırılmadıkça malların geçişine müsaade edilemeyeceği bildirilmiştir. (BOA.DH.MKT.2434/53) ve (BOA.DH.MKT.2443/111).

Bazı dava konularından anladığımız kadarıyla ailenin Karadeniz'e sahili olan ülkelerdeki tüccarlar ile ciddi meblağlar içeren ticaretleri söz konusuydu. İpranosyan Biraderler ticarethanesi 1919 yılında Rusya dahilindeki Nevrosin kasabasındaki alıcılara binlerce liralık mal sevk ettiklerini görmekteyiz[36] (BOA.HR.IM.69/24).

Tehcir ve İpranosyan Ailesi

Tehcîr, özellikle I. Dünya Savaşı esnasında çeşitli unsurlara uygulanan geçici sevk ve iskânı ifade etmek için gündeme gelmiş olmakla birlikte bir tarih terimi olarak özelde 1915'te Ermeniler için bu anlamdaki uygulamayı tanımlar (Beydilli, 2011: s.319). Bilindiği gibi I. Dünya Savaşı yıllarında bilhassa Doğu vilayetlerinde cereyan eden olaylar ve iç kargaşalıklar devrin askeri ve siyasal şartları içinde Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nin güney topraklarına sevkini zaruri kılmıştır

[36] Ancak sadece eksik mal tesliminden dolayı İpranosyanlar aleyhine 47.000 liralık bir tazminat davası açılmıştır Bkz. (BOA.HR.IM.69/24).

İlk önce Van, Erzurum, Bitlis ve Çukurova bölgesi sevk ve iskâna tabi iken, sonradan diğer bölgeler de bu uygulamaya dâhil edilmiştir. İstanbul, İzmir ve Trakya bölgesi –komiteciler hariç- sevk ve iskân uygulamasından muaf tutulmuştur (Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, 2007: s.6).

Tehcir zamanı, İpranosyanlar için oldukça sıkıntılıydı. Amasya'da 1893 olaylarında Ermeni fesat komiteleri ile ilişkileri nedeniyle üzerinde kuvvetli bir zan oluşan ve bir süre tutuklu kalan İpranosyan Maruke bu defa daha ciddi suçlama ile karşı karşıyaydı. İpranosyan Maruke, Amerika'dan gelen paraların Osmanlı ülkesinin değişik yerlerindeki Ermeni komitalarına dağıtılmasına yardım ettiği gerekçesi ile tehcirin ilk aylarında Divan-ı Harb'e sevk edilmişti (Dumaz, 2014: s.128). Kayseri'de görülen davada bir taraftan üzerinde kuvvetli şüpheler bulunan İpranosyan Maruke'nin mallarına tedbiren el konulup serveti "emval-i metruke" düzenlemesine tabi tutulurken, diğer taraftan da Amerikan konsoloslarının komitacı Ermenilere gönderdikleri paralar için Maruke'nin aracı olup olmadığı soruşturulmuştur BOA.DH.ŞFR.62/181).

Bir taraftan İpranosyan Maruke'nin yargılaması devam ederken diğer taraftan da soruşturma kapsamda bilgi istenen vilayetlerden gelen cevabi yazılar birer birer merkezi hükümet yetkililerine ulaşmıştır. Bu raporlara göre;

- Maraş'ta İpranosyan Ticarethanesi'nin şubesi olmadığının anlaşıldığı, *Maraş Mutasarrıfı Kemal Paşa* tarafından,[37]
- Erzurum ve Erzincan'daki İpranosyan eczanelerini İslamların idare ettiği, ailenin ve şube temsilcilerinin bu bölgeden ayrıldıkları *Erzurum Valisi Tahsin Paşa* tarafından,[38]
- Diyarbakır'da İpranosyan Biraderlerin ticarethane şubesi olmadığı ve Ermenilere hiç bir vakit para verilmediğinin soruşturma sonunda anlaşıldığı *Diyarbekir Valisi* tarafından,[39]
- İpranosyan ticarethanesinin Kütahya'da bir ve Uşak'ta dahi bir şubesi olduğu ancak Ermenilere Amerika konsoloslarından para gönderildiğine dair bir bilgiye ulaşılamadığı ancak soruşturmanın gizlice devam ettiği *Kütahya Valisi* tarafından,[40]

[37] BOA.DH.ŞFR. 515/66
[38] BOA.DH.ŞFR. 515/67
[39] BOA.DH.ŞFR.516/31
[40] BOA.DH.ŞFR. 516 /47

- Konya'daki İpranosyan ticarethanesine Mazhar Bey'in vekalet ettiği, şube çalışanlarının hâl ve hareketlerinde şüphe görülmediği, *Konya Valisi Salih Paşa* tarafından rapor edilmiştir.[41]

Hakkındaki soruşturma lehinde devam ederken İpranosyan Maruke'nin ihtida kararı kendisi ile ilgili kanaatleri tamamen değiştirmiş ve neticede davadan beraat kararı çıkmıştır. İpranosyan Maruke, Müslüman olduktan sonra Ahmet Sırrı Efendi adını almıştır (BOA.DH.ŞFR.58/201).

Maruke Efendi'nin İslam'ı kabulü ile *Emvali Metruke Tasfiye Komisyonu*'nun emvalin tasfiyesi işlemleri de durdurulmuştu. Ancak daha ihtida gerçekleşmeden mülklerin bir kısmı müzayede satılmış, geri kalan bölümü de Bank-ı Osmani'ye devredilmişti[42] (BOA.DH.ŞFR.484/89).

Dahası tasfiyenin durdurulması ile birlikte satılan malların tazmini ya da iadesi işlemleri de başlatıldı. Bununla ilgili olarak *Erzurum, Trabzon, Canik, Sivas, Ankara, Konya, Adana,* Elazığ, *Kayseri, Karahisar-i sahip, İzmit, Eskişehir ve Karesi* vilayetlerinin valilerine talimatlar gönderilmiştir (BOA.DH.ŞFR. 58/201).

Söz gelimi Erzurum'daki emvalin bir kısmı asker ihtiyacı için ayrılmış geri kalan kısım satılmıştı. Burada gerçekleşen tasfiyenin tazmini için Erzurum Valisi'ne,[43] aynı şekilde Karahisar'da da malların iade işleminin tamamlanmasından sonra tasfiyede satılan dört vagon zahirenin bedelinin ödenmesi için ilgili valiliğe emir gönderilmiştir BOA.DH.ŞFR.63/314).

Ekim 1915'den itibaren artık Müslüman olarak hayatına devam eden ve servetine yeniden kavuşan İpranosyanzade Ahmet Sırrı Efendi, aynı yılın Kasım ayında İstanbul'a dönerek eskiden olduğu gibi ticari faaliyetlerine devam edebilmiştir (BOA.DH.EUM.2.Şb 14/62).

Tehcir zamanında ailenin bazı üyelerinin bu kapsamın dışında kalmak için yasa dışı yollara başvurduğu,[44] bir kısmının ise tehcire maruz kalan Ermeni komitacılarına maddi yardım çabası içinde oldukları şüphesi ile soruşturuldukları görülmektedir (BOA.DH.ŞFR.62/181).

İpranosyanzade Ahmet Sırrı Efendi'nin Amasya'daki ailesi ise tehcire tabi olarak Halep'e sevk edilmişlerdir. Bununla birlikte Ahmet Sırrı Efendi'nin ailesini yanına (İstanbul'a) getirtebilmek için uzun bir uğraş

---

[41] BOA.DH.ŞFR.516/29

[42] Tasfiye işlemleri devam ederken Trabzon'da olduğu gibi bazı mahalli idarecilerin söz konusu malların askeri birliklerin ihtiyacı için tahsis edilmesi önerisi de değerlendirmeye alınmıştır. Bkz. (BOA.DH.ŞFR.484/89).

[43] BOA.DH.ŞFR.59/12

[44] Söz gelimi İpranosyanların Eşkişehir'deki temsilcisi olan Misak, tehcir kapsamı dışında kalmak amacıyla şehir idare meclisindeki bazı kimselerden yardım alarak bir şekilde İstanbul'a gidebilmek için çaba sarf etmiştir. Misak'ın gerek İstanbul'da gerekse Eskişehir'de kimlerle irtibatlı olduğu soruşturulmuştur. Bkz. (BOA.DH.ŞFR. 497 /2)

verdiğine şahit olmaktayız. Bu maksatla kaleme aldığı bir arzuhalde *"bir sehv neticesi olarak Halep'e gönderilmiş olan"* kızkardeşi Heropsia (Çafcafyan)? ile nezdinde bulunan kızı Diruhi ve torunları Maryam ve Mihran'ın yanına gelmelerine müsaade edilmesi talebinde bulunmuş bir güvenlik soruşturmasından sonra talebi kabul görmüştür BOA.DH.EUM.2.Şb.60/54-3).

Böylece, yargılanma ve tehcir sırasında yaşanan gergin hava ortadan kalkmış aile ile devlet arasındaki güven ortamı yeniden tesis edilmiştir. Bu hava önemsiz sayılabilecek bir kaç mesele dışında 1920 yılına kadar devam edecektir.

Öyle ki 1916 yılının sonlarına doğru artık muhacirlerin kıyafet ihtiyaçları, devlet tarafından İpranosyan mağazalarından mübayaa edilerek karşılanmaktaydı[45] (BOA.DH.ŞFR.70/244).

Bu sulh havası sadece aileye değil, aile adına çeşitli şubelerin idarelerini üstlenen şube sorumlularına da bir rahatlama getirmişti. Nitekim şubelerin koordinasyonu sağlayan *İpranosyan Ticarethanesi Direktörü Aleksan Efendi* ile *Avadis,* seyahat özgürlüklerine kavuşmuş ve İstanbul'a gitmelerine müsaade edilmiştir (BOA.DH.ŞFR.64/98).

İhtidadan sonra İpranossian Biraderlerin Osmanlı memleketinin değişik yerlerinde bulunan ticarethanelerinde sadece İslamların çalışmaya başlaması oldukça dikkat çekici bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir BOA belgesinden anladığımız kadarı ile bu konuda İpranosyanlar tarafından hükümet makamlarına taahhüt verilmiştir. Bu şartın ileri sürülmesinde hükümet makamlarının bu şubelerin artık fesat odakları ile irtibatlarının kesildiğine emin olma düşüncesi etkili olmuştur. Ancak bu düşüncenin tatbikinde bazı aksaklıklar yaşanmıştır. Nitekim ;

> *"...birçoğu muhtelif mahallere gönderilmiş ise de İslamların hayat-ı ticarette giydikleri ve kavamış-i ticariyeye* (kumaş ticaretine) vakıf olmamaları *hasebiyle muamelatın bu yolda cereyan edemediği anlaşıl*[mıştır}*"*

Bu nedenle bu geçiş sürecinin sorunsuz atlatılabilmesi ve *"İslam kesiminin ticarette talimlerine"* vesile olmaları için daha evvel Ahmet Sırrı Efendi'ye ait işletmelerde çalışan Ermeni tüccarlardan bir kaçının geçici bir süre için çalışmalarına izin verilmiştir BOA.DH.EUM.2ŞB.19/36). Belgenin muhtevası incelendiğinde söz konusu şarttaki tek amacın güvenlik olmadığına aynı zamanda hükümet yetkililerinin Osmanlı toplumunun Müslüman kesiminde ticareti geliştirme düşüncelerine ve bu hususta İpranosyanların ticaretteki meziyetlerinin Osmanlı bürokratlarında ne denli takdir gördüğüne tanık olmaktayız.

---

[45] Bu kapsamda muhacir ve mülteciler için 1916 yılının Kasım ayında İpranosyanların Kayseri'deki mağazalarından yüklü miktarda kıyafet mübayaa edilmiştir. Bkz. BOA.DH.ŞFR.69/266)

Tehcir ve yargılanma gibi sıkıntılı süreçlerin yaşandığı 1915 yılı geçildikten sonra İpranosyanların hem iç hem de dış ticaretinde büyümesi devam etmiştir. Zira Ahmet Sırrı Efendi, Turan ve Şahin vapurlarını bu dönemde satın alarak İpranosyan Biraderler Vapur Şirketi'ne kazandırmıştır. (BCA.30.18.01.).

Ahmet Sırrı Efendi'nin Batılı ülkelerle olan ticareti de aynı yoğunlukta devam etmekteydi. Bu çerçevede yüklü miktarlarda hammaddenin yurtdışına çıkarılması İpranosyanzadelerin ticarette ne derece yüksek rakamlarla iş yaptıklarını gözler önüne sermektedir. Sirkeci gümrüğünden Bulgaristan ve Almanya'ya sevk edilmeyi bekleyen ancak ihracı yasak mallardan addedildiği için ihracına izin verilmeyen 15.000 kilo balmumu bahsettiğimiz bu gerçeği ifade etmesi bakımından önemlidir. (BOA.DH.EUM.2ŞB.19/36). Aynı ticaret hacmini Osmanlı Hariciyesi vasıtası ile aileye iletilen davalarda da görmek mümkündür. Nitekim Viyana'dan *Elvis Lemberger ve Adolf Mandel* isimli tüccarlar ile yapılan ticaretten dolayı Viyana Ticaret Mahkemesi tarafından İpranosyanlar aleyhine 36.700 frank ve 475 lira değerinde kumaşı içeren bir borç çıkarılmıştır BOA.HR.HMS.ISO.221/72).

İpranosyanzade Ahmet Sırrı Efendi'nin Ölümü ve Miras Konusu

1920 yılının kasım ayında İpranosyan ailesi bir kaza haberi ile derinden sarsılmışlardır. Ailenin en önde gelen ismi olan Ahmet Sırrı Efendi bir kaza neticesinde hayatını kaybetmiştir (Durmaz, 2014: s.141).

Dönemin şartları içinde muazzam bir servete sahip olan İpranosyanzade Sırrı Efendi'nin bildiğimiz kadarıyla (en azından arşiv belgelerine yansıyan yönü ile) çocukları yoktur. Dolayısı ile bu büyük mirasın İstanbul'da yaşayan -başta kardeşleri olmak üzere- ailesine intikal etmesi beklenmiştir. Ancak aile üyeleri tam da bu noktada, bir başka gerçeği daha öğrenmişlerdir. İslam miras hukuku gereğince bir Hristiyan, Müslüman bir kişiye varis olamayacağından Ahmet Sırrı Efendi'nin yakınlarının varisliği kabul görmemiş, dolayısı ile tüm varlıkları devlete intikal etmiştir (Durmaz, 2014: s.142).

İpranosyan Biraderler Vapur Şirketi'nde aile üyelerinin ayrı ayrı hisseleri bulunduğundan vapur şirketi bu kapsamın dışında kalmıştır. Ancak bu konuda özellikle Şahin vapuru hakkında açılan bir dava ile aile üyelerinin ciddi bir hukuk mücadelesi verdiklerini biliyoruz. Aile mensuplarının iddialarına göre Turan ve Şahin Vapurları Ahmet Sırrı Efendi tarafından satın alınarak şirkete verilmiştir. Ancak Turan vapurunun devir işlemleri yapıldığı halde Sırrı Efendi'nin ölümünden sadece bir ya da iki ay evvel satın alınan Şahin Vapuru'nun devri yapılamamıştır (BCA.30/18.1.1).

Böylece 6 Kasım 1920 tarihinde Eregli'de el konulan *Şahin Vapuru,* Türk filosuna katılmıştır. Şahin Vapuru daha sonra Rusya'da silahlandırılacak ve gerek deniz harekâtlarında gerekse silah ve asker sevkiyatında Milli Mücadele için önemli hizmetlerde bulunacaktır (Sayar, 2007: s.39).

Ahmet Sırrı Efendi'nin servetini oluşturan mülkler hakkındaki hukuki sürecin sonuçlanması ve bunların tasfiyesi uzun bir süreci gerektirmiştir. TBMM zabıt ceridesi üzerinde yaptığımız inceleme bu meselenin Osmanlı Devleti'nden sonra yeni kurulan Türk Devleti'ne miras kaldığını göstermektedir. Nitekim Sırrı Efendi'nin mirası 1921 yılına ait bir TBMM içtimasında müzakereye bahis konusu olmuştur. *Maliye Vekili Ferit Bey* 1921 yılı bütçesi ile ilgili detaylı izahatlarda bulunurken uygulanacak tasarruf tedbirlerinden ve oluşturulacak fonlardan bahsetmiş bu arada hukuki süreci devam eden İpranosyan meselesine dikkati çekerek buradan hazineye intikal edecek meblağın yaklaşık olarak 700.000-800.000 lira olarak gerçekleşmesinin tahmin edildiğini belirtmiştir. Ferit Bey'in izahatına göre hükümetin 1337 (1921) yılı bütçesi 90 veya 100 milyon civarında olacağı beklenmektedir.

Anlaşıldığı üzere 1921 yılı devlet bütçesinin neredeyse 1/100'ü oranındaki bu büyük servet TBMM Devleti ve Hükümeti'nin hazinesine intikal edecekti. (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1921: s.141-142).

Sonuç

İncelememizden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin ticaretinde söz sahibi olan gayrimüslim tüccarlar, sanayileşen dünyanın Osmanlı iktisadi hayatında neden olduğu etkiyi ve değişimi fark edip ona göre vaziyet almasını bilmişlerdir.

Gayrimüslim tüccarlar ticaretten elde etikleri finansal güçlerini büyük sanayi işletmelerine çevirememiş olsalar bile büyük yatırımlar ile Anadolu topraklarında bulunan ya da bir arayış içinde olan Batılı sanayicilere istedikleri hammaddeyi sağlayarak malî yapılarını güçlendirmişlerdir. Amasya'daki kumaş tüccarları olan İpranosyan Biraderler ile Alman Carl Mez firması arasındaki ilişkiler bu açıdan iyi bir misal teşkil etmektedir.

Bu şekilde bu zengin aileler Batılı devletler ile olan ticari ilişkileri sayesinde Osmanlı taşrasında küçük esnafı zor durumda bırakacak ve tekelci yaklaşımlar sergileyebilecek güçlü bir mali yapıya ulaşabilmişlerdir.

Bununla birlikte İpranosyan Biraderler örneğinde görüldüğü gibi, büyük ölçekli ticaretle meşgul olan azınlık burjuvasisinin ticari faaliyetleri devlet denetiminden tamamen azade ve serbest bir şekilde gerçekleşmemiştir. Nitekim İpranosyanların Almanya ve Bulgaristan'a göndermek istedikleri külliyetli miktardaki balmumu ticaretine kısıtlama getirilmesi, Osmanlı Devleti'nin iç piyasanın ihtiyaçlarını gözeten korumacı iktisadi politikasına işaret etmektedir.

Öte yandan tehcir dönemi sıradan Ermeni ahali için olduğu kadar İpranosyan Biraderler gibi büyük sermaye sahibi aileler için de hayli sancılı geçmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti yetkililerinin, etnik kökeni ne olursa olsun Osmanlı burjuvazisinden başlıca beklentisi sadakat olmuştur. Fesat komitelerinin baskısına maruz kalan ve zaman zaman ihanet ile sadakat arasındaki ince çizgide hareket etmek mecburiyetinde olan zengin aileler sadakati tercih ettikleri müddetçe daima Osmanlı Devleti'nin merhametine mazhar olmuşlardır. Nitekim İpranosyanların bir kısmı tehcir kapsamına alınırken İzmir'de bulunan Balyoszadeler bu kapsamın dışında kalmışlardır (Berber, 2015: s.440-441).

Ailenin Emeni fesat komiteleri ile zaman zaman şüphe uyandıran alakası, devletin şüphe nazarının daimi surette üzerlerinde olmasına neden olmuştur. Aile üyelerinden İpranossian Maruke (Ahmet Sırrı Efendi) sıkıntılı olduğu dönemlerde Alman diplomasisinin desteğine ve (malların İngiliz tebaasından Gümüşgerdanoğlu Kirkor'a devri meselesinde olduğu gibi) İngiliz himayesine ihtiyaç duymuştur. Bu bakımdan İpranosyan Biraderler ile ilgili incelememiz Batılı devletlerin Osmanlı azınlıkları üzerinde yürüttükleri himaye politikalarına; Osmanlı Devleti'nin ise beka ile ilgili hassasiyetlerine iyi bir örnek teşkil etmiştir.

Bu açıdan bakıldığında Büyük Devletlerin Osmanlı topraklarında Ermeni etnik unsuru üzerinde uygulamış oldukları politikalar ile misyonerlik faaliyeti amacına ulaşmış Osmanlı toplumunu oluşturan kesimler arasındaki sosyal barış ortamı zarar gördüğü gibi, Osmanlı ticareti için çok önemli olan büyük sermaye sahibi azınlık ailelerinin devlete olana sadakat duyguları zarar görmüştür.

Kaynakça

Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Yaşar. (2013). *Amasya Tarihi. (Yay. Haz. M. Aydın–G. Aydın)*. C.1., Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları

Alan, G. (2008). *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*, Ankara: TTK Yayınları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): BCA.272/12.35; BCA.30.18.01.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): BEO.3277/245756.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): DH.EUM.2.Şb 14/62; 20/23; 60/54-3;19/36.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): DH.MKT.2434/53; 2443/111; 2701/61; 2713/43; 2860/76; 408/73.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): DH.ŞFR.162/42; 484/89; 515/66; 516/47; 516/29; 516/31; 58/201; 62/181; 63/314; 64/98; 70/244.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): DH.TMIK.T.11/11.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): HR.HMS.ISO.221/72.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): HR.IM.69/24.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): İ.AZN.85/1327; İ.AZN.85/32.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): ŞD.1818/11.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): Y.PRK.BŞK.33/86.

Belge, H. (2018). "Alman Kolonyal Politikaları ve Protestan Misyonerliği İçin Bir Örnek: Amasya Atabey Çiftliği (1879 - 1919)", *History Studies,* 10 (8), s.49-75.

Berber, F. (2015). "Osmanlı Ermenisi Bir Ailenin Serencamı: Balyozzadeler". *Tarih İncelemeleri Dergisi,* XXX (2), s.429-442

Beydilli, K. (2011). Tehcir", *İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, s. 319-323.

Demirağ, Y. (2002). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları", *OTAM,* S.13., s.15-33.

Durmaz, O. G. (2014). A City Transformed: War, Demographic Change and Profiteering in Kayseri (1915-1920). *Basılmamış Doktora Tezi*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara

Ergüder, B. (2013). "Kapitalizme Entegrasyonda Galata Bankerleri ve Bankaların Borçlanma Mekanizmasındaki Rolü (1868-1923)", *Türkel Minibaş'a Armağan Kriz, Kalkınma ve Türkiye Ekonomisi: Seçme Yazılar*, Ed. Emine Tahsin, DER Yayınları, İstanbul, s.259-282.

Gülenaz, N. (2011). *Batılılaşma Dönemi İstanbul'unda Hanlar ve Pasajlar*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları

İstanbul Ticaret Odası (2008). *Dersaadet/İstanbul Ticaret Odası'na Kayıtlı Olan Banker, Tüccar ve Komisyoncuların İsimleri* (çev. Zekeriya Kurşun). 20.sayı, İstanbul: İTO Yayınları- Kültürel, Sanatsal ve Tarihi Araştırmalar

Kazdan, H. (2005). *Galata Bankerleri*, 1.Cilt, İstanbul: Orion Yayınları

Kıvrım, İ.; Elmacı, S. (2011). "Osmanlı Döneminde Amasya'da İpekçilik" Turkish Studies, 6 (4), s. 715-728.

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878 - 1920). (2007). (Yay. Haz. R. Karacakaya vd.), Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını- Yayın No: 91, Ankara: Sistem Ofset Yayınları

Reyhan, C. (2008). *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları

Sayar, S. H. (2007). Kurtuluş Savaşı Döneminde Denizcilik Faaliyetleri. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi-Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara

Sivas Vilayeti Salnamesi,Vilayet Matbaası, H.1322/M.1904-1905, s.356-357.

Şam, E. A. (2017). "Sivas Vilayeti'ne Bağlı Amasya ve Bazı Bölgelerde Misyonerlerin ve Azınlıkların Eğitim Faaliyetleri ve Osmanlı İdaresinin Tutumuna İlişkin Bazı Tespitler", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (12), s.18-32.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Yirmi sekizinci İçtima, I. Devre, 7. Cilt, 03.01.1337 (03.01.1921)

Tabakoğlu, A. (2005). *Türk İktisat Tarihi*, 7.bs., İstanbul: Dergâh Yayınları

Tuzcu, A. (2013). *Seyahatnamelerde Amasya*, 2.bs., Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları

Yücekaya, H. (2013). "Amasya İpekçiliği Üzerine (1750-1900)", *Gazi Akademik Bakış*, 7 (13), s.269-283.

ASURLULARIN DEVLET YÖNETİMİ ANLAYIŞINDA TANRISAL ETKİLER /

Okay PEKŞEN

(Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Giriş

İnsanlığın ilk dönemlerinden itibaren tanrısal inanışlar insanların yaşam biçimlerini yönlendiren en önemli unsur olmuştur. Yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte oluşmaya başlayan yönetim anlayışının oluşturduğu otorite gücünü ellerinde tutan yöneticilerin uyrukları üzerindeki siyasal meşruiyetlerinin sağlanması ve yöneticilerce toplum hayatının her yönüyle dizayn edilmesinde en etkin unsur inanç sistemlerinin insanlar üzerindeki gücüydü. Binyıllardır süregelen dini erkten beslenerek siyasal şekillenişlerine yön verme geleneğine sahip Mezopotamya toplumlarından biri olan Asurlular'da da Tanrı Aššur başta olmak üzere Marduk ve Şamaş gibi büyük tanrılar toplumsal ve siyasal birer hegemon olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Hukuk kurallarının işletilmesinden kralın belirlenmesine ve siyasal antlaşmalara kadar toplum ile devleti ilgilendiren her hususta en önemli dayanak noktası olan Tanrı Aššur'un bu yüceliğe ulaşmasının en önemli gerekçesi, Asur Devleti'nin emperyal politikaları sayesinde elde ettiği çok geniş coğrafyalarda Tanrı Aššur'a ait kültün yayılım göstermiş olmasıdır. Kültepe arşivlerinde ele geçirilen çiviyazılı belgelerdeki bilgilere göre, Asurluların Tanrı Asur'a ait kültün bu yayılımını askeri yöntemlerin yanı sıra ticari faaliyetlerle de sağlamış oldukları görülmektedir. Ön Asya'yı tamamen hakimiyetleri altına almış oldukları dönemden yaklaşık bin yıl önce Anadolu ile ileri boyutlu ticari faaliyetler yürüttükleri Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Asurlu tüccarlar aracılığıyla Tanrı Aššur'a ait kültün Asur Devlet sınırları dışında da etkisini göstermesi bu durumun en belirgin örneğidir. Asurlu tüccarlar Anadolu halkı ile kurmuş oldukları yakın ilişkiler neticesinde yerel tanrılara ait kültlere de saygı göstermişlerdir. Bu durumun farklı bir yansıması olarak Asur krallarının da ele geçirmiş oldukları bölgelerdeki yerel tanrılara saygı gösterdikleri ve onlara ait tapınakların bakım ve inşa faaliyetlerini destekleri görülmektedir. Ancak Asurlular ele geçirdikleri topraklardan hakimiyetlerini tehlikede gördükleri bölgelerde toplum tarafından saygı gören tanrılara ait heykelleri dönem dönem bulundukları kentlerden çıkararak Asur Devleti'nin başkentine götürmüşlerdir. Böylelikle Asur kralları askeri güçle elde ettikleri bölgeleri ruhani yönden çökerterek dini açıdan da kontrol altına almayı amaçlamışlardır. Bu çalışma, Asur toplumunda görülen tanrısal etkiler ile bu etkilerin sosyal ve siyasal yansımalarını irdelemeyi amaçlamaktadır.

Asurluların Devlet Yönetimi Anlayışı

Asur panteonunun baş tanrısı olan Aššur bu özelliğinin yanı sıra devletin ilk başkenti olan Asur kentine de adını veren tanrıdır (Delaporte, 1996, s. 309). Mezopotamya kökenli Tanrı Aššur ve diğer tanrıların Asur Ticaret Kolonileri Dönemi (MÖ 1974 – 1723) adı verilen zaman diliminde ekonomik bir hakimiyet kurulan Anadolu'da etkin bir yere sahip oldukları görülmektedir. Anadolu ile yaşanan etkileşim sonucunda yerel tanrılara gerekli saygıyı gösteren Asurlular, Tanrı Aššur'un da Anadolu'da etkin bir yere gelmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Kültepe tabletlerinde başta Tanrı Aššur olmak üzere Sumer, Akad, Babil ve diğer Asur tanrılarının adlarının da zikredildiği görülmektedir. Siyasal olarak Asur Devleti'nin yönetimi altında olmayan Anadolu'da yazılmış olan çiviyazılı tabletlerde Mezopotamya tanrılarından bahsedilmesinin nedeni Asurlu tüccarların Anadolu'da gerçekleştirmiş oldukları evlenme, boşanma, ticaret ve borçlanma gibi her çeşit işlerinde başta Tanrı Aššur olmak üzere Mezopotamya kökenli tanrılara yeminler etmeleri ve bu yeminlerin kayıt altına alınmasıdır (Şahin, 1998, s. 113; Gökçek ve İnce, 2016, s. 44 - 45, 47). Kanaatimizce bu durum, siyasal ve askeri açılardan henüz geniş coğrafyalara hükmedemeyen Asur kentinin Tanrı Aššur ve Mezopotamya kökenli diğer tanrıların etkinliğini askeri güçle değil ekonomik bir güçle geniş coğrafyalara yaymış olduklarının en önemli kanıtlarından biridir.

Mezopotamya'nın güneyinde görülen Babil egemenliği döneminde Hammurabi gibi güçlü krallarla birlikte hızla Samileşmeye başlayan Sumer kültürel unsurları bölgede görülmeye başlayan Asur egemenliği ile birlikte Asur Devleti'nin hakim olduğu topraklara yayılmıştır. Babil medeniyeti içerisinde bir takım değişikliklere uğrayan Sumer dini ve kültürel unsurları tüm Mezopotamya coğrafyasında etkin hale gelmiştir. Bundan dolayı Asur dini ve kültürel hayatı da büyük ölçüde Babil etkisinde kalmıştır. Ancak Asur Devleti'nin her geçen gün Mezopotamya'nın siyasal yapılanmasında daha etkin bir konuma gelmesi Asur medeniyetinin zamanla Mezopotamya'nın baskın kültürü olmasına olanak sağlamıştır. Gün geçtikçe sınırlarını daha da genişleten Asur Devleti'nin dini ve kültürel hayatındaki en büyük değişim MÖ I. binyıl başlarında Mezopotamya'nın en etkin tanrısı konumunda olan Babil'in baş tanrısı Marduk'un panteondaki en üst pozisyonda olan yerini Asur kentinin baş tanrısı Tanrı Aššur'un almasıdır. Bu değişimle Mezopotamya'nın en büyük ve güçlü tanrısı pozisyonuna yükselen Tanrı Aššur, evrenin, tüm insanlığın, cennetin ve cehennemin yaratıcısı olmasının yanı sıra tüm ülkenin de sahibiydi (Gökcek ve Akyüz, 2013, s. 56; Pekşen, 2017: s. 358). Ancak emperyalist bir politika izleyen Asur kralları, teşkil ettikleri imparatorluğun devamlılığını sağlayabilmek amacıyla ele geçirmiş oldukları topraklarda dini açıdan hoşgörülü

bir politika izlemiş ve bu bölgelerdeki yerel tanrıları tamamen ortadan kaldırmayarak bu tanrılara da tapılmasına müsaade etmişlerdir (Gökçek, 2015, s. 242).

Asurluların Devlet Yönetiminde Tanrısal Etkiler

Tanrı Aššur'un menşeine dair çalışmalar yapan Donald A. Mackenzie'ye göre, Asur Devleti'nin başkentlerinden biri olan Ninive'yi inşa etmek üzere Nimrod ülkesinin dışına giden Tanrı Aššur, Nuh'un Sami kavimlerin atası olarak kabul edilen oğlu Sam'ın oğludur. Kendini tanrılaştırarak Asur kentine adını veren kralın Akad Devleti'ne bağlı bir yönetici olması kuvvetle muhtemeldir (Mackenzie, 1915, s. 277). Mezopotamya coğrafyasında Tanrı Aššur gibi ortaya çıkan yeni inanç sistemlerinin gelişerek varlıklarını korumalarının yegâne gerekçesi hiç kuşkusuzdur ki, arkalarına almış oldukları siyasal destektir. Bundan dolayı siyasal bir destek bulamayan inanç sistemleri zamanla etkilerini yitirmişler ve geniş coğrafyalara yayılmak hususunda başarısız olmuşlardır (Mackenzie, 1915, s. 338). Hem devlete hem de başkente Tanrı Aššur'un adını veren Asurlular, böylelikle hakimiyetleri altındaki bölgeleri tanımlamak için "Aššur Ülkesi" tabirini kullanarak siyasal açıdan yürütmüş oldukları merkezileşmeyi dini açıdan da gerçekleştirmişlerdir. Dini merkezileşmedeki en önemli dayanak noktası ise, ülke toprakları ne kadar genişlerse genişlesin Tanrı Aššur'un tapınağının yalnızca Asur kentinde bulunmasıdır (Postgate, 1992, s. 251). Bu bağlamda Asur Devleti gibi emperyal hevesler içerisinde olan bir siyasal yapının desteğini alan Tanrı Aššur ve getirmiş olduğu din, bölgenin en güçlü dini inanışı haline gelerek geniş coğrafyalara yayılmasına rağmen yönetim altında tutulan insanların manevi hayatı Asur kentinde bulunan Tanrı Aššur'un tapınağında toplanmıştır. Buradaki en önemli husus ise, Asur Devleti'nin siyasal desteğiyle her geçen gün daha da geniş kitlelere ulaşan Tanrı Aššur'un, Asurluların benimsemiş oldukları emperyal politika ve dini merkezileşme sayesinde halk üzerinde bütünleştirici bir role sahip olmasıdır.

Tanrı Aššur'un tapınılma alanı ve menşei hususlarında çok çeşitli görüşler olmasına rağmen kesin olarak ifade edilebilecek husus, söz konusu tanrının Asur ülkesinde en büyük saygıyı görmüş olması ve kenti Asur'un devletin başkenti olmasıyla birlikte tanrılar panteonunun başına geçmiş olduğudur. Tanrı Marduk ile kıyaslandığında dini açıdan çok daha geniş bir coğrafyaya egemen olan Tanrı Aššur adına Asur kralları tarafından ülkenin her köşesinde tapınaklar yaptırılmıştır. Kanaatimizce bu uygulamanın en önemli amacı emperyalist bir dış politika izleyen Asur krallarının yürütmüş oldukları askeri faaliyetlerde Tanrı Aššur'un kendilerini destekleyerek takip ettiği, buna karşılık kralların da ele geçirmiş oldukları her yerde inşa ettirmiş oldukları tapınaklarda Tanrı Aššur'a ibadet ederek kurbanlar sunmaları gerektiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Asur kentinin Eski Yakındoğu coğrafyasında önde gelen politik bir merkez haline gelmesiyle

gücüne güç katan Tanrı Aššur'a, bu gücünün karşılığında "tanrıların babası", "dünyanın yöneticisi ve yaratıcısı" ile "evrenin kralı" gibi unvanlar verilmiştir (Pinches, 1906, s. 69). Asur metinlerinden edinilen bilgilere göre ise Asur ülkesinin efendisi olarak nitelenen Tanrı Aššur, bir tanrı olmasının yanı sıra ülkenin gerçek kralıdır (Smith, 1982, s. 22). Tanrı Aššur'un rahipleri olarak kabul edilen Asur kralları böylelikle hem dini hem de siyasi gücü ellerinde toplayarak toplum üzerinde büyük bir nüfuza sahip olmuşlardır (Pinches, 1906, s. 196). Asurlulara göre tanrıların huzurunda ettikleri yeminleri bozan veya ülke üzerinde sahip oldukları güce güvenerek tanrılara gereken saygıyı göstermeyen diğer krallar veya ülkelerin önde gelen kişileri akli dengelerini kaybetmiş kişilerdir. Dönemin genel inancına göre bu krallar refah içerisinde ve huzurlu bir yaşamın sürülebilmesi için ön koşul olan tanrısal düzenden kopmuşlardır. Bu tarz durumlarda Tanrı Aššur'un yeryüzündeki vekili olduğuna inanılan kralların görevi ise tanrılara hakaret içerisinde olan söz konusu kişileri yakalayarak halkın gözü önünde en ağır şekilde cezalandırmaktı. Kuşkusuz bu uygulamanın dini getirilerinden çok siyasi getirileri vardır. Çünkü Tanrı Aššur'a isyan içerisinde olan kişiler dolaylı olarak yeryüzündeki vekilin de siyasal otoritesine isyan içerisindedirler (Pekşen, 2017, s. 360). Bundan dolayı, Asur kralları siyasal rakiplerini Tanrı Aššur'un düşmanları olarak nitelemiş ve politik çekişmelerde dini inanışları etkin bir öğe olarak kullanmışlardır. Tanrı Aššur'a isyan edenlerin cezalandırılmasına ilişkin bir metinde şu ifadelere yer verilmektedir:

"...[Mannu-ki-ahhe] (ve) [Nabu-usalli], beni yaratan tanrı Aššur aleyhinde küstahça konuşmuş olanlar; onların dillerini kestim, derilerini yüzdüm..." (Kuhrt, 2013, 2, s. 181).

Asurluların dini hayatlarına yönelik yazılmış olan metinlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Ancak sosyal hayata dair yazılmış olan metinler içerisinde geçen dinsel argümanlar Asur Devleti'nin ilk dönemlerindeki dini hayat hakkında bir takım bilgiler edinmemize olanak sağlamaktadır. Asurluların çağdaşı olan Sipparlılar tanrıları ve kralları olan Şamaş'a, Babilliler tanrıları ve kralları olan Marduk'a tapınırken Asurlular da Asur şehrinde somutlaştırılmış olan şehrin prensi *(nīš ālim u rubā'im)* ve efendisi olarak kabul edilen Tanrı Aššur'a tapınmakta ve yeminler etmekteydiler. Hukuki alanda da etkili bir konumda olan Tanrı Aššur'un kutsal kenti Asur'daki kutsal alanda oluşturulmuş olup krallar tarafından yönetilen mahkeme dini bir mahkeme yapısı taşımaktadır (Hildegard, 2006, s. 764).

Asurluların Tanrı Aššur'un buyruğu doğrultusunda ele geçirdikleri bölgelerde inanılan tanrılara da saygı göstermeleri hususunu incelediğimizde, çivi yazılı metinlerden öğrenildiği kadarıyla Asur krallarının hakimiyetleri altına almış oldukları bölgelerde dini açıdan hoşgörülü bir politika benimsediklerini, söz konusu bölgelerdeki tanrıların tapınaklarına saygı gösterdiklerini ve bu tapınakların ihtiyaçlarının giderilerek bakımlarını sağladıklarını görmekteyiz. Asur kralı Asarhaddon'un (MÖ 681 - 669) Babil kentini

ele geçirdikten sonra Babil kentini ve burada bulunan Tanrı Marduk'un ana tapınağı Esagila'yı yeniden inşa ettirmesi ve Tanrı Marduk'a ait kültü yeniden canlandırması bu hususta verilebilecek en önemli örneklerden birisidir (Luckenbill, 1908, s. 316; Porter, 2004, s. 260 - 261). Bu durumun en önemli gerekçesi ise, Eski Asur Dönemi'nden beri Babil ve Asur arasında kültür, dil ve inanç açılarından yakın bir ilişki bulunmasının yanı sıra Marduk ve Nabu gibi Babil tanrılarına Asur'da da derin bir saygı duyulmasıdır. Ele geçirmiş oldukları bölgelerde yaşayan halkın inandığı tanrılara karşı saygılı davranan Asur krallarının bu davranışlarına verilebilecek önemli örneklerden birisi Asur Kralı Asarhaddon'un Sami tanrılarından birisine duymuş olduğu saygıdan ötürü söz konusu tanrıya adaklar adamasıdır. Söz konusu tanrının ilahi desteğini almayı amaçlayan Asarhaddon'un bu amaç doğrultusunda yürütmüş olduğu faaliyetler hakkında bilgiler veren bir metinde şu ifadelere yer verilmektedir:

"...Tabua'ya gelince O (yani Asarhaddon) Şamaş kâhinine danıştı: Kadın [...] Sonra ona (yani Hazael'e) tanrıçasıyla birlikte [Tabua'yı] geri verdi.

Kırmızı altından yapılma bir yıldızı vardı, üstüne değerli taşlar gömülüydü, sağlıklı ve uzun ömürlü bir hayat, çocuklarının bereketi, hükümdarlığının sağlamlığı ve düşmanların defedilmesi için [...onu sundu]. Bütün ülkelerden zapt edilmiş, tapınakları ayaklar altına alınmış tanrılara kibarlık [gösterdi], (böylece tanrılar) ona uzun ömür lütfedebilir ve soyundan geleceklerin insanlığa [hükmetmesine] izin [verebilirdi]..." (Kuhrt, 2013, 2, s. 178).

Asurluların ele geçirmiş oldukları bölgelerdeki tanrılara duymuş oldukları bu saygı ve tapınaklara göstermiş oldukları özene rağmen ele geçirilen yerlerdeki tanrılara ait heykellerin dönem dönem Asur başkentine taşındığını da görmekteyiz. Asur kralı I. Tukulti-Ninurta'nın (MÖ 1233 - 1196) Babil'i ele geçirdikten sonra orada bulunan Tanrı Marduk heykelini Asur'a götürmesi bu hususta verilebilecek önemli örneklerden birisidir. Ancak bu olaydan bahseden metinlerin MÖ VII. yüzyıla tarihlenmesi söz konusu bu olayın gerçekliği ile ilgili çeşitli şüpheler uyandırmaktadır. Ancak her ne olursa olsun Babil anlatılarına göre büyük bir felaket sayılan bu olay, tanrılara verilen önemin boyutunun görülmesi ve tanrı heykelinin ait olduğu kentten başka bir yere taşınmasının toplum üzerinde yaratmış olduğu olumsuz etkinin anlaşılabilmesi açısından önemli bir yere sahiptir (Kuhrt, 2013, 1, s. 467).

Asur tanrılar panteonunda en üst seviyede saygı gösterilen tanrılardan diğerleri ise tüm Mezopotamya tarihi boyunca etkinliğini korumuş olan tanrılar Şamaş ve Sin'dir. Panteonun önde gelen tanrılarından Şamaş (Sumerce UTU) güneş tanrısı, Sin (Sumerce Nanna) ay tanrısıydı. Bu tanrılardan Şamaş Sippar ve Larsa'da, Sin ise Ur ve Harran kentlerinde güçlü bir konumdaydı. Bu tanrılardan daha ayrıcalıklı bir pozisyona sahip olan Şamaş, bir tanrı olmasının yanında dünya ve cennetin de yaratıcısıydı (Oppenheim, 1977, s. 195). Tanrı Şamaş çeşitli dönemlerde Tanrı Tammuz ile özdeşleştirilmesine rağmen Tanrı Tammuz / Dumuzi ve Tanrıça İnanna / İştar arasında meydana geldiği düşünülen kutsal evlilik ritüelinde hiç bir

zaman Tanrı Tammuz'un yerini almamıştır (Sayce, 1895, s. 62). Sarayların iç işleriyle ilgili bilgiler veren metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Güneş tanrısı Şamaş, devletin işleyişi açısından da büyük bir öneme sahipti. Kahinler aracılığıyla kendisine sorulan sorulara *evet* ya da *hayır* şeklinde cevaplar veren Şamaş, veliaht prensin kim olacağını belirlemek, yapılacak olan askeri faaliyetler ve ülke içerisinde çıkan ayaklanmalar sonucunda ortaya çıkacak olan muhtemel durumlara dair bilgiler vermek ve kraliyetin varisi olan veliaht prensin her nevi refah ve güvenliğinin sağlanması hususlarında önemli bir role sahipti (Kuhrt, 2013, 2, s. 161. Ülke içerisinde bu denli büyük bir etki alanına sahip olan Şamaş'ın bu etkinliği hakkında bilgiler veren ve prolog ile epilog bölümleri kayıp olan çivi yazılı bir metinde şu ifadelere yer verilmektedir:

"...

Veliaht Sarayı'nın [veliaht prensi Assurbanipal]

Senin yüce [tan]rısal varlığının [huzuruna] konan [bu ilacı içecek] olursa, [bu ilacı içince] iyileşir ve kurtulur mu?

[Sağ kalacak ve iyileşecek mi? O .... kurtul]acak ve beladan sıyrılacak mı? [Hastalık] onun [bedeninden] çıkacak mı? (Onu) terk edecek mi? Yüce tanrısal varlık bunu bilir mi?

Veli[aht Sarayı'nın veliaht prensi Assurbanipal'in] bu ilacı içerek [kurtul]ması, sağ kalması [senin yüce tanrısal varlığının buyruğuyla kararlaştırılmış ve onaylanmış bir durum mu]dur büyük efendi, Şamaş? [O da bunu görsün mü? O da bunu] işitsin mi?

(Arkasından olası insan hatalarına ve kirlenmelerine karşı işlemi korumayı amaçlayan, aktarmaya değer standart sözler gelir:)

Tanrının [onun] üstüne yem[in ... kısmını yok say].

[Bugünle ilgili olanları iyi de olsa] kötü de [yok say].

[Temiz ya da pis birinin kutsal koyuna dokunmasını veya] kutsal bir koyunun yolunu kesmesini [yok say].

[Pis birinin bu yerde] bağırsak kehaneti yapmasını [yok say].

[Bağırsak kehaneti için yüce tanrısal varlığına (adak) koçun] noksan veya kusurlu olmasını [yok say].

[Koyunun altına dokunan kimsenin] giysilerinin [alelade kirli urbalar] olmasını (veya) pis bir şey yemesini yok say.

[Ben, kulunuz kâhinin] kendi [ağzımda] kehanet sözlerini [karıştırmasını] veya değiştirmesini veya kuralları değiştirmesini yok say].

Onları çıkart ve kenara koy!

(Standart koruyucu yakarışın sonu)

[Büyük efendim, Şamaş, sana soruyorum] şimdi [yüce tanrısal varlığının huzuruna koyduğum ve] Veliaht Sarayı'nın veliaht prensi[Assurbanip]al'in içeceği [bu ilaç]-

[o bu ilacı içmekle...] kurtulacak [ve beladan sıyrılacak] mı? [Bu koçta doğru kesin bir cevap...]hazır ol.

..." (Kuhrt, 2013, 2, s. 161 – 162).

Asurbanipal'in hastalığının şifasının Tanrı Şamaş'ın elinde bulunması yaşanan olumsuz durumlarda tanrılara sığınılmasının önemli örneklerinden birini oluşturmaktadır. Öyle ki, metinde veliaht prens olduğu vurgulanan Asurbanipal'in Tanrı Şamaş sayesinde iyileşebilecek olması ülkenin siyasal geleceğinin tanrıların elinde olduğunun gösterilmesi açısından önemli bir husustur.

Sonuç

Tanrı Aššur'un ülkenin ve devletin gerçek sahibinin olduğuna Asur toplumunca inanılmaktaydı. Bu bağlamda ülkenin yönetilmesinden yapılacak olan askeri seferlere, ticaretten hukuki meselelere kadar hayatın her alanında tanrısal etkilerin görülmesi kaçınılmazdır. Asurluların bu anlayış çerçevesinde oluşturdukları devleti, Asur tanrılar panteonunun dünyevileşmiş hali olarak nitelemek yanlış olmayacaktır. Nasıl ki tanrılar üzerindeki emredici gücü elinde tutan Tanrı Aššur panteonunun başında bulunmaktaysa devletin başında da sembolik bir benzetmeyle Asur kralı bulunmaktadır. Şüphesizdir ki Asur kralları bu yetkilerini baştanrı ve panteondaki diğer büyük tanrılardan aldıklarını iddia etmekteydi. Bu durum tanrısal inançlara büyük bir bağlılık gösteren Asur halkı üzerinde büyük bir etkiye sahipti. Öyle ki, baştanrının yeryüzündeki vekili olarak görülen kralın buyrukları tanrısal emirler olarak görülmekte ve böylelikle toplum nezdinde kolaylıkla kabul görmekteydi. İnancın toplum üzerindeki bu nüfuzunu ustalıkla kullanmayı bilen krallar hayata ve devlete dair her hususu tanrısal gerekçelere dayandırmaktaydı. Bu durumun ana gerekçesi, kralların vermiş oldukları kararların tanrısal bir onayla toplum nezdinde tartışılamaz hale getirilmiş olmasıyla açıklanabilmektedir. Kuşkusuzdur ki, temelde ekonomik sebeplerle gerçekleştirilmiş olan askeri seferlerin görünürdeki nedenini dini gerekçelerin oluşturması bu durumun en bariz örneklerinden birisidir. Ayrıca çivi yazılı belgelerdeki ifadelerden hareketle bir kralın tanrılara gösterecek olduğu saygı ve hürmet sayesinde hem kendi saltanatını hem de soyundan gelen kralların saltanattaki devamlılığını sağlayabileceği de görülmektedir. Kanaatimizce tanrıların vekili olduklarını iddia ederek meşruiyetlerini sağlayan krallar, bu yöntemle ailelerini ve ardıllarını meşrulaştırmayı amaçlamaktaydı. Kral tarafından veliahdın belirlenmesinde dahi tanrılara başvurulmuş olması bu amacın açık bir göstergesidir. Bunun yanı sıra hanedan ailesine mensup kişilerin başına gelebilecek olan hastalık gibi her tür beladan tanrılar tarafından korunduklarına inanılması da hem iktidarın hem de devletin devamlılığının sağlanmasında tanrıların birinci derecede etkin olduklarını göstermektedir. Tüm bu gerekçelerden hareketle Asur Devleti'nin teşkilatlanmasından devlet politikalarının belirlenmesine kadar toplumu ilgilendiren her hususta tanrısal bir etki

altında kalındığını, kralların ise tanrıların bu gücüne muhtaç olduklarını vurgulamak yerinde olacaktır.

Kaynakça

Delaporte, L. (1996). *Mesopotamia: The Babylonian and Assyrian Civilization*. New York: Routledge Taylor & Francis Group Press.

Gökçek, L. G. – Akyüz, F. (2013). Asur Ordusu. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. C.: 32, ss. 41-62. Erişim Adresi: http://dergiler.ankara .edu. tr/dergiler/18/1842/19394.pdf

Gökçek, L. G. (2015). *Asurlular*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Gökçek, L. G. - İNCE, G. (2016). Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu'da İnanç Sistemi. *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*. C.: XII, S.: 1-2, ss. 43 – 56. Erişim Adresi: http://ortadogu.firat. edu.tr/ ortadogu/XII/I/makale2.pdf

Hıldegard, L. (2006). Assyria, c.2600-1816 BC.. *CAH*. Vol: 1, Part: 2, ss. 729-770.

Kuhrt, A. (2013). *Eski Çağ'da Yakındoğu*. C.1. Çev.: Dilek Şendil. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kuhrt, A. (2013). *Eski Çağ'da Yakındoğu*. C.2. Çev.: Dilek Şendil. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Luckenbıll, D. D. (1908). The Temples of Babylonia and Assyria, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*. Vol.: 24, No.: 4, ss. 291 - 322, Chicago. Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable /527646?seq=1#metadata_info_tab_contents

Mackenzıe, D. A. (1915). *Myths of Babilonia and Assyria*. London: The Gresham Publishing Company.

Oppenheım, A. L. (1977). *Ancient Mesopotamia*. Chicago: The University of Chicago Press.

Pınches, T. G. (1906). *The Religion of Babylonia and Assyria*. London: Archibald Constable & Co. LTD.

Pekşen, O. (2017). *Asur Devlet Emperyalizminin Meşrulaştırılması Açısından Tanrı Aššur'a İsyan Olgusu*. Pınar Pınarcık, Bilcen Gökce, Mehmet Salih Erkek, Sena Coşğun Kandal (Ed.). Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan (ss. 355 – 370) içinde. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Porter, B. N. (2004). Ritual and Politics in Assyria: Neo-Assyrian Kanephoric Stelai for Babylonia. *Hesperia Supplements*. Vol.: 33, ΧΑΡΙΣ: Essays in Honor of Sara A. Immerwahr, ss. 259 - 274, Atina. Erişim

Adresi: https://www.jstor.org/stable/1354072?seq =1#metadata_info_tab_contents

Postgate, J. N. (1992). The Land of Assur and the Yoke of Assur, *World Archaeology*. Vol.: 23, No.: 3, Archaeology of Empires, Taylor & Francis Ltd. Press, ss. 247 - 263. Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/124761?seq=1#metadata_info_tab_contents

Sayce, A. H. (1895). *Assyria-Its Princes, Priests, and People*. London: The Religious Tract Society Press.

Smıth, G. V. (1982), The Concept of God/The Gods as King in The Ancient Near East and The Bible, *Trinity Journal 3 NS*, ss. 18-38, Illinois. Erişim Adresi: https://faculty.gordon. edu/hu/bi/ted_hildebrandt/otesources/20-proverbs/text/articles/smith-anegods-tj.pdf

Şahin. H. A. (1998). *Kültepe Metinlerinde Geçen Tanrı Adları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ARTHRUR J. EVANS'A GÖRE 1875 HERSEK İSYANI ÜZERİNDEN ŞARK MESELESİNİ OKUMAK /

Zafer GÖLEN - Umut Sergen DAL

(Prof. Dr.; Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi - Arş Gör.; Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Giriş

XIX. yüzyıl; Osmanlı topraklarında siyasi, iktisadî ve içtimaî olarak önemli dönüşümlerin yaşandığı, *imparatorluğun en uzun yüzyılı*dır (Ortaylı, 1987). Askerî alanda başlatılan reformlar, yönetim aygıtındaki değişimlerle beraber devlet yönetiminde bir merkezîleşmeyi sağlamıştır. Yeniçeri Ocağı'nın ilgası, Tanzimat ve Islahat Fermanları ve akabinde yürürlüğe giren mütemmim nizamnameler, devletin teşkilatlarına Batılı bir görünüm kazandırmış, lâkin istenilen maksat hâsıl olmamıştır (Davison, 2005: 146). Bunda önemli sebeplerden birisi, yeni reformları bihakkın tatbik edecek kadroların yetersizliği iken, diğer mühim sebep ise reformların otokratik bir minvalde tepeden inme bir şekilde halka dikte ettirilmesi ve halkın reformların özünü tam manasıyla anlayamamasıdır (Ortaylı, 1987: 25). Bunun en vazıh örneklerini, gerek yeniçeri ocağının ilgasından sonra gerekse Tanzimat'ın uygulanması hususunda Bosna'da çıkan isyanlarda görmekteyiz.

XIX. yüzyıl aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda vuku bulan isyanların karakteristik özelliklerinde büyük bir değişiklik gösterdiği bir döneme işaret etmektedir. Daha önceki yüzyıllarda iktisadî sebeplerden meydana gelen ve Hobsbawn tarafından "sosyal eşkıyalık" diye tabir edilen isyan hareketlerinden farklı olarak, XIX. yüzyılın Osmanlı Avrupa'sında izhar eden isyanların büyük bir çoğunluğu, ideolojik temelleri olan milliyetçi-ayrılıkçı isyanlardı(Hobsbawn, 1959: 5; Karal, 2003: 3-38, 72-101). Sırp isyanı başlangıçta bölgenin önde gelenlerine karşı çıkarılan ve sosyo-ekonomik sebeplerin itici gücü oluşturduğu bir hareket olmasına rağmen, sonrasında bölgenin özerklik kazanmasıyla neticelenmiştir. Yunan isyanı ise tam bağımsızlıkla neticelenmesi bakımından, Bakan halkları arasında "milli uyanışın" nihaî varış noktasını belirlemesi hususunda örnek teşkil etmiştir.[46] Çalışma konumuzun geçtiği coğrafya olan Bosna-Hersek'te, 1875 isyanından evvel XIX. yüzyılda birçok isyan yaşanmıştır. Mamafih 1850 yılına kadar bu isyanların çıkış sebeplerinin yerel Müslüman beylerin yeni reformların getirdiği değişikliklerle beraber askerî ve iktisadî imtiyazlarını ellerinden alacaklarını düşünmelerinden dolayı ortaya çıktığını unutmamak gerekir. 1850'den sonra Karadağ ve Sırbistan'ın Slav komiteleri

[46] Balkanlardaki olayları milli "uyanış paradigması" içerisinde inceleyen bir çalışma için bkz. Barbara Jelavich, *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Century*, Vol. I, Cambridge University Press, 1983, s. 171-229.

aracılığıyla yürüttüğü propaganda ve kışkırtma faaliyetleriyle beraber bölgedeki isyanların mahiyeti de değişmiş, bölgenin Hristiyan ahalisi isyancı unsurun başını çekmeye başlamıştır.[47] Bölgenin bu derece isyana mütemayil bir görüntü çizmesi, bölge üzerine araştırma yapan birinin derhâl dikkatini çekecektir. Bundan dolayı Osmanlı hakimiyetindeki Bosna-Hersek'in toplumsal yapısı, toprak rejimi ve imparatorluk içerisindeki konumu hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

1463'teki Osmanlı fethiyle beraber, Bosna'da İslâmlaşma süreci başlamış ve Boşnaklar[48] imparatorluğun vazgeçilmez bir müttefiki hâline gelmişlerdir (Babuna, 2012: 15). Bölge ahalisinin İslamiyet'i benimsemesi ile beraber Boşnaklar imparatorluk nezdinde ayrıcalıklı bir konuma gelmiştir. "Baştina" adı verilen büyük çiftliklere fetihten sonra dokunulmayarak esas sahiplerinde kalmaları; 1593 Sisak Savaşından sonra timarların ocaklık olarak addedilerek, kanun hilafına olmasına rağmen babadan oğula geçmesine izin verilmesi ve savaşlarda kahramanlık gösteren Boşnakların vergilerden muaf tutulması, onların devlet nazarındaki imtiyazlı konumuna delâlet eder (Gölen, 2010: 422,423; Suçesko, 1993: 1169-1178; Truhelka, 1931: 57-61). Ne zaman ki devlet XIX. yüzyılın başında imparatorluk içinde askerî ve içtimaî alanda topyekûn bir reform hareketine girişti, işte o zaman Boşnaklar sahip oldukları ayrıcalıklı konumun kaybolacağı endişesiyle isyana giriştiler. Yeniçeri Ocağı'nın ilgası, bölgedeki askerî sınıfı oluşturan kapudanların[49] ve sipahilerin büyük tepkisiyle karşılandı. Yüzyılın ilk yarısındaki isyanlarda, Bosna'nın serhat bölgesi olmasından dolayı yıllardır süregelen bir savunma psikolojisi içerisinde olmasının etkisi mühimdir. Bu psikoloji "Boşnak muhafazakârlığının" altında yatan sebeplerden biridir (Gölen, 2009: 11). 1849 yılında çıkan isyanı Ömer Paşa Latas sert bir şekilde bastırmış, Tanizmat'ın tam manasıyla tatbik edilmesine mukavemet gösteren Boşnak beyleri, başta Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa olmak üzere bertaraf edilmiştir (Gölen, 2016: 6-15). 1851 yılından sonra, Boşnak beylerin bölgenin yönetimi üzerindeki bariz etkisi yıkıldıktan sonra bölgedeki Hristiyan unsurlar, civardaki Slav prensliklerinin tahrikiyle isyanlara girişmişlerdir (Gölen, 2009: 105-144). 1875 Hersek isyanı, bu minvaldeki isyanların en büyüğü, ayrıca Osmanlı egemenliğinde

---

[47] Tanzimat öncesi Bosna isyanları için bkz. Ahmet Cevat Eren, *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1965; Fatma Sel Turhan, *Eski Düzen Adına: Osmanlı Bosna'sında İsyan (1826-1836)*, Küre Yayınları, İstanbul, 2013. Tanzimat dönemi isyanları için bkz. Zafer Gölen, *Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları (1839-1875)*, Alter Yayınları, Ankara, 2009.

[48] Boşnak tabiri, Bosna'daki Müslüman için kullanılan ve etnik bir gruba işaret eden bir terimdir. Bkz. Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Çev. Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 15-16; Branislav Djurdjev, "Bosna-Hersek", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. VI, İstanbul, 1992, s. 297-298.

[49] Bosna askerî teşkilatında sınırdaki savunma birliklerinin başındaki komutan. Bkz. Zafer Gölen, "Osmanlı Yurdu Olan Bosna-Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar", *Belleten*, Sayı:270, Ankara, 2010, s. 422.

Bosna-Hersek'in son isyanıdır. Evans Bosna-Hersek'in Osmanlı yönetiminden koparılmasının, Şark Meselesi'nin hallolmasında önemli bir merhale olduğunu iddia etmektedir (1877a: 216; 1877b: 11, 68-69). Peki, çalışmamızın dayanak noktalarından biri olan Şark Meselesi mefhumu ne anlama gelmektedir? Mefhumun ilk kullanımı ne zamana tekabül eder? Şark Meselesi mevzubahis olduğunda XIX. yüzyıl Batı entelijensiyası, milliyetçi ideolojiler ve devlet adamlarının tefekküratında arzu edilen çözümler neler olmuştur?

Esasen Şark Meselesi "tarih kadar eski" bir olgudur (Gölen, 2015: 8). Antik dönemde Helenistik ve Greko-Roman medeniyetinin etki alanı dışında kalan coğrafyadaki insanlar, bu medeniyetlerin yönetici ve yazarlarınca "barbar" diye nitelendirilmiştir. Zira barbarlar, kendilerinin konuştuğu dili konuşmuyor ve başka inanç sistemlerinde ibadet ediyorlardı. "Mutlak öteki" olarak tahayyül edilen bu gruplar, Batı medeniyetinin yaşam alanlarına askerî akınlar düzenlemeye başladığında, onların durdurulması ve defedilmesini gerektiren bir mesele ortaya çıkmış oldu.[50] Düzeni tehdit eden tehlike Şark'tan geldiği için, mesele Şark Meselesi olarak telakki edildi. Kula'nın işaret ettiği üzere, Yunanlarla Persler arasındaki mücadeleyi konu edinen tragedyada Aiskhylos, "Doğulu barbar" ve "Doğulu despot" kavramlarını ortaya atmış, tragedyadan etkilenen Heredot da yazdığı eserde Doğu ile Batı arasındaki farkı kristalize etmiştir. (Kula, 2010: 468,469). Bu kavramların antik Yunan düşünürleri ve yazarları tarafından eserlerinde kullanıldığını görmek önemlidir. Zira, Şark'ı anlama ve kendi Batılı değer yargılarına göre anlamlandırarak tahakküm altına alma girişimi olan oryantalizmde[51], Doğu üzerine yazılmış eserler yeniden üretilerek şimdiki zamanın değer yargılarına aktarılır (Keyman vd., 1996: 9). XIX. yüzyılın Batıdaki antikite eğitiminde Aiskhylos, Heredot ve Homer gibi antik yazarların eserleri temel eser olarak okutulduğu için, Batılı birey muhayyilesindeki "barbar ve despot" imajını, Osmanlı'ya bakarak görmek istiyordu ve görüyordu.

---

[50] Şark Meselesi'ni Truva Savaşı'yla başlatıp, Atilla-Roma Mücadelesi, İskender'in Perslerle Mücadelesi, İslam ilerleyişi ve Osmanlı'ya bağlayan muhtelif çalışmalar için bkz. Edward S. Creasy, Archibald Cary Coolidge, W. Harold Claffin, *The History of Nations: Turkey* , Ed. Henrey Cabot Lodge, The H.W. Snow and Son Company, Chicago, 1910, s.3-6; Thierry Hentsch, *Hayali Doğu Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Bakışı*, Çev. Aysel Bora, Metis, İstanbul 1996, s. 17-88. Driault meselenin İskender'in imparatorluğunun yıkılışından sonra çıktığını iddia eder. Edouard Driault, *Şark Meselesi Bidâyet-i Zuhûrundan Zamanımıza Kadar*, Mütercimi: Mehmed Nafiz, Yayına Hazırlayan: Emine Erdoğan, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, s. 31. Mariott meselenin kaynağının Yunan-Pers mücadelesi olduğuna işaret eder. John Arthur Ransome Mariott, *The Eastern Question An Historical Study in European Diplomacy*, Clarendon Press, Oxford, 1917, s.1

[51] E. Said paradigma üreten ünlü kitabında oryantalizmi (şarkiyatçılık), 18. Yüzyılda tam şeklini alan "Şarka egemen olmakta, Şark'ı yeniden yapılandırmakta, Şark üzerinde yetke kullanmakta kullanılan bir Batı biçemi" olarak tanımlamaktadır. Edward Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları* (10. Basım), Çev. Berna Yıldırım, Metis, İstanbul, 2017, s.13

Şark Meselesi'nin başlangıcı açısından Karal meselenin esasen Türklerin Avrupa'ya akınlar düzenlemesiyle başladığını ancak kavramsal olarak Şark Meselesi'nin XIX. yüzyılda politik bir mana kazandığını söylemiştir. Dolayısıyla o, 1815 Viyana Kongresi veya 1856 Paris Barış Anlaşması'nın bu minvalde bir başlangıç olarak kabul edilebileceğini telakki eder (Karal, 2007: 203,204). İmamoviç meselenin 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'yla Osmanlı sultanın ilk kez Müslüman ahalisi olan bir toprak parçasını Hristiyan bir devlete bırakması ve Rusya'nın Osmanlı tabiiyetindeki Ortodokslar üzerinde hamilik elde etmesiyle başladığını öne sürer. (İmamoviç, 2018: 119). Avrupalı uzmanlar arasında Şark Meselesi politik anlamda, Osmanlı'nın hâkim olduğu topraklardan çekilirken bıraktığı boşluğun, statükoyu sarsmadan ne şekilde çözülmesi gerektiğine verilen addır (Palmer, 1999: 11; Anderson, 2010: 397). Ancak Şark Meselesi, sembolik bir mana da taşımaktadır. Mefhumun Batılılarca kullanımı beraberinde Osmanlı'nın *despot, zalim, yozlaşmış,* durağan kısacası medeni olmayan Şarklı bir devlet olduğu, bundan dolayı *Avrupa'dan atılması gerektiği* imajını yaratmaktadır. Bu çalışmada Şark Meselesi mefhumu, Evans'ın kullandığı şekliyle hem politik hem de sembolik manaları ihtiva ettiği hâliyle kullanılmıştır.

XIX. yüzyılda Şark Meselesi lafzî olarak tek bir mefhumu tanımlarken, onun devletler ve milliyetçi ideolojilerce algılanışı farklıydı. Ruslara göre Şark Meselesi bir Slav meselesiydi (Harris, 1969: 37). Fransız bir diplomata göre ise Şark Meselesi İngiltere'nin müstemlekelerine giden yolun sorunuydu (Anderson, 2010: 233). Meselenin halli konusunda Balkan milliyetçi ideolojilerinde de farklı yaklaşımlar vardır. Yunanlar Megalo Idea çerçevesinde kadim Bizans toprakları üzerinde, Balkan Dağları'ndan Arnavutluk sahillerine kadar bir coğrafyaya yayılan bir devlet hayalleri kurarken, Sırplar Karadağ ile birleşerek Bosna-Hersek ve Kosova'yı kapsayan Ortaçağ Sırp Krallığı'nın tekrar ayağa kalkmasını istiyorlardı. Avusturya egemenliğindeki Slavlar ilse Villach'tan Varna'ya uzanan bir Yugoslav ülkesinin peşindeydiler (Jelavich, 1983: 331). Şark Meselesi'nin, en azından Balkanlar'da ve Osmanlı Avrupa'sında ne şekilde çözülmesinin gerektiği ise, sıradan bir Avrupalının hayatına gazetelerde çıkan haberlerle giriyordu. Karpat'ın da ifade ettiği gibi, İngiltere'de XIX. yüzyılın son çeyreğinde, gazetelerde yayınlanan katliam haberleri neticesinde artan Hristiyan hassasiyetinin yarattığı efkâr-ı umumiye öylesine etkiliydi ki, Gladstone gibi liberallerce iç siyasette politik bir güç olarak kullanılmıştı (Karpat, 2017: 664). 1875 yılında Hersek isyanı patlak verdiği sırada onlarca İngiliz gazeteci bölgeye akın etmiştir. Arthur J. Evans, bölgeye gidenlerden biridir ve isyanı takip eden yıllarda *Manchester Guardian* gazetesinin savaş muhabiri vasfıyla İngiltere'ye birçok mektup göndermiştir. Lakin, kendisi alelade bir gazeteciden fazlasıdır.

Akademik eğitimini tamamladıktan sonra, her varlıklı İngiliz gibi bir *grand tour*'a[52] çıkmayı planlayan Evans, Avusturya yönetimindeki Hırvatistan'dan yola çıkarak Bosna-Hersek'e gitmeye karar verdi. 1875 yılında Bosna sınırlarına girdiğinde, Hersek'teki isyan hızla yayılma eğilimi gösteriyordu. Validen alınan *buyruldu* ile tüm Bosna-Hersek'i baştan sona dolaşan Evans, 1876 yılında seyahatini kitaplaştırmıştır. Kitabın oldukça rağbet görmesi üzerine, *Manchester Guardian* gazetesinin teklifiyle bu sefer bölgeye savaş muhabiri olarak gitmiş, sonrasında gazeteye gönderdiği mektuplardan bir seçki yaparak 1877 yılında kitap olarak yayımlamıştır. Entelektüel ve oryantalist bir yazar, maceracı bir gezgin olan Arthur Evans Şark Meselesi'nin Müslüman Türklerin Asya'ya gönderilmesiyle nihayete varacağına inanan ve Balkanlardaki milletlerin Türk boyunduruğundan kurtulması gerektiğini savunan bir Slavofil'dir. Gerek Hristiyan isyancılarla gerekse yerel Müslüman beylerle mülakatlar yapan Evans'ın eserleri, her ne kadar birçok defa basmakalıp ve ön yargılı ifadeleri ihtiva etse de yazarının isyan sırasınca bölgede olması bakımından önemlidir ve Hersek isyanını inceleyen birçok araştırmacı tarafından da kullanılmıştır. Evans'ın yazdıkları İngiltere'de öylesine yankı uyandırmıştı ki, 1877 yılında İngiltere parlamentosunda gündem olmuştur. Çalışmamızın ilk bölümünde Evans'ın biyografik bilgileri ve konuyla alakalı görüşleri verildikten sonra dönemin İngiliz liberallerinden olan ateşli bir Türk düşmanı Gladstone ile fikrî mukayesesi yapılacaktır. İkinci bölümde Evans'ın yazdığı "*Through Bosnia and Herzegovina on Foot*" ve "*Illyrian Letters*" eserlerindeki Türk ve Müslüman imgelerinden bahsedilecek ve eserlerdeki politik ve sembolik manadaki Şark Meselesi mefhumu incelenecektir.

A- ŞARK MESELESİNİN PEŞİNDE BİR İNGİLİZ: ARTHUR J. EVANS'IN HAYATI VE ŞARK MESELESİNİ ELE ALIŞI

1- Eğitimi

XIX. yüzyıl İngiltere'sinde bir kişinin toplumda itibar sahibi bir birey olabilmesini aileden gelen toplumsal statü, maddi zenginlik ve eğitim belirliyordu (Karaca, 2018: 32). Bunlardan en az ikisini sağlamak, muteber bir İngiliz olabilmeyi sağlıyorken Arthur Evans 1851 yılında tanınmış ve müreffeh bir ailede[53] dünyaya gelerek hayata iki adım önde başlamıştı. Art-

[52] Oxford ve Cambridge'den mezun olan zengin İngiliz beyefendileri, eğitimlerinin tamamlayıcısı olarak gördükleri büyük seyahatlere çıkarlardı. Onların bu özelliklerinden dolayı para kazanmak isteyen yerliler, örneğin Ren kıyıları boyunca adı "İngiliz Sarayı" olan birçok yeni otel açılmaktaydı. Gürsoy Şahin, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı-Türk İmajı*, Bilimevi Basın Yayın, İstanbul, 2007, s. 34.

[53] Arthur'un dedesi Arthur Benoni Evans Market Bosworth Gramer Okulu'nda müdürdü. Babası John Evans(1823-1908) henüz on yaşındayken amcasının kâğıt üretim fabrikasında çalışmaya başlamış, amcasının kızı Harriet Ann Dickinson(1824-1858) ile evlendikten şirkete ortak olmuştu. John Evans başarılı bir iş adamı olmasının yanında çok iyi derecede

hur'un bilime ve öğrenmeye olan merakı henüz küçük yaşlarda iken babasının bilimsel çalışmalarına ve başarılarına şahit olduğunda başlamıştı (Evans, 1943: 144-145). 1865 yılında Harrow'da eğitim hayatına başlamış, 1869 yılında son sınıfa geldiğinde *Harrowian* dergisinde editörlük yaparken dergide Şark Meselesi ile ilgili makaleler kaleme almış, kaleminin kuvvetli olduğunu akranlarına ve öğretmenlerine kanıtlamıştı. Babasının iş ortaklığı teklifini reddederek 1871 yılında Oxford'daki Brasenose College'a[54] modern tarih üzerine yüksek öğrenim görmeye girdi. Bu tercih Arthur için bir hayal kırıklığı oldu, zira kendisinin modern tarihten çok klasik dönem çalışmalarına ve arkeolojiye ilgisi vardı (Cottrel, 1958: 80-85). 1874'te öğretmenlerinin tavsiyesi üzerine, o zamanalar tarih yazımı konusunda en önde gelen ülke olarak gösterilen Almanya'ya gitmeye karar veren Arthur, Göttingen'de kısa bir süre durduktan sonra aradığını bulamamış ve yeni arayışlar içine düşmüştür (Evans, 1943: 176; MacGillivray, 2000: 43). Arthur'un o zamanlar Yakın Doğu olarak tabir edilen Osmanlı yönetimindeki Avrupa üzerinde önemli bir merakı vardı ve bu merak onun hayatında mühim dönüş noktalarından birine tekabül eden bir seyahate çıkmasına sebep olacaktı.

2- Bosna-Hersek Seyahati

Arthur Evans'ın biyografisini yazan üvey kardeşi John Evans, abisi için "şimdiki zamandan kaçmak için yeni bir dünya arayan bir romantik" tanımlamasını yapar (Evans, 1943: 173). Dedesi Benoni Evans'ın en sevdiği kitaplardan biri olan Walsh'ın "*Overland Tour from Constantinople to Vienna*" kitabı, genç Arthur'un ilgisini Osmanlı Avrupası'na çekmişti. 1871'de, entelektüel yakın dostlarıyla büyük bir yolculuğa çıkan Evans, evvelâ Orta Avrupa'da babasının eskiden de ziyaret ettiği yerleri gezdikten sonra bugünkü Slovenya'dan üzerinden Hırvatistan'ı geçerek Osmanlı yönetimindeki topraklara doğru gitmişti. Costainiça'da Doğu ve batı arasındaki farkı gözleriyle görmüş, Türk gibi giyinmiş ve halkın arasına karışmıştı. John Evans'ın sözleriyle "O andan itibaren Arthur Evans Balkanları dünyadaki tüm ülkelerden ayrı olarak tefekküratında ilk sıraya koymuştur" (Evans, 1943: 165,166,173). 1875 Temmuz'unda Arthur önceden ziyaret ettiği Zagreb'e ve oradan Sava üzerinden Osmanlı yönetimindeki Bosna'ya

---

Latince biliyor; arkeoloji, paleontoloji, jeoloji ve nümizmatik ile ilgileniyor ve akademik makaleler kaleme alıyordu. Geological Society ve Royal Society'e üye olan John Evans, tarihöncesi ile alakalı uluslarası kongrelere katılmış yazdığı eserle ödüller almış, 1876 yılında Society of Antiquaries ve Royal Society'de başkan yardımcılığı görevini ifa ettikten sonra 1877 yılında İngiltere Antropoloji Entitüsü'nün başkanı olarak seçilmiştir. Joan Evans, *Time and Chance: The Story of Arthur Evans and His Forebears*, Longmans, Green, London, 1943, s. 66-145.

[54] O zamanlarda Oxford'da on sekiz tane ayrı kolej yer alıyordu ve her biri eğitim alanında birbiriyle rekabet içerisindeydi. Bu kolejler sonrasında tek çatı altında toplanarak bugünkü Oxford Üniversitesi'ni oluşturmuştur. Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlıyı Yıkma Planı*, Timaş, 2018, s. 36.

bir seyahat gerçekleştirmeye karar verdi. Aklında bu seyahati ile ilgili bir kitap yazma fikri vardı ve bu geziye o esnada Hersek'te patlak veren *devrim çeşnisinin* kıymetli bir katkı vereceğini düşünüyordu (Evans, 1943: 178). Gezisinden döndükten sonra babasından hatırı sayılır finansal destek alan Arthur, notlarını derleyerek "*Through Bosnia and Herzegovina On Foot During the Insurrection, August and September 1875*" adlı kitabı yayımladı. İlk başlarda kitap İngiliz okurlarınca İlirya'nın arkeolojik özelliklerini anlatan bir çalışma olarak görülerek nispi bir ilgi gördü. Lâkin Evans doğru zamanda doğru yerde olmanın verdiği talihle, tam da İngiltere'nin Balkanlardaki siyasi olaylara ciddi bir şekilde eğildiği bir dönemde kitabını yazmıştı. Gladstone'nun kitap hakkında yazdığı samimi takdirlerinden sonra halkın kitaba olan ilgisi hatırı sayılır derecede arttı. Tüm bu pozitif geri dönüşler neticesinde genç Arthur Evans, bir anda kendini İngiltere'de Balkan uzmanı olarak buldu. Balkanlarla alakalı yazılan kitaplar hakkındaki incelemeleri *Pall Mall Gazette* ve *Academy*'de yayımlandıktan sonra gazetecilik mesleğinin kapıları Arthur'a açıldı. Kuzeni C. P. Scott'ın, Türk karşıtı ve Gladstone yanlısı *Machester Guardian*'da editör olmasıyla beraber Arthur'un talihi bir kez daha yüzüne gülmüştü. Arthur Evans gazeteyle yaptığı anlaşmanın neticesinde, özel muhabir olarak bölgeye gidecek ve gazete tarafından finansal olarak desteklenecekti. Bölgedeki olayları istişare etmek üzere *The Times* gazetesinin Balkanlardaki muhabiri Stillman ile bir görüşme yaptıktan sonra 20 Ocak 1877'de Trieste'ye doğru yola koyuldu. Bu seferinde Evans; Trieste, Sebenico ve Knin üzerinden Bosna ve Hersek'teki isyanın sıçramış olduğu yerleri dolaştı. Bölgedeki isyancılarla, mültecilerle ve Müslüman toprak sahipleriyle yaptığı konuşmaları ihtiva eden mektupları *Manchester Guardian*'da yayımlandı ve sonrasında 1877 yılında yayımlanacak olan "*Illyrian Letters*" adlı kitabın çekirdeğini oluşturdu. Kitabında yer alan "Türklerin Bosna-Hersek'te Hristiyan ahaliye yaptığı zorbalıklar ve katliamlar" hakkındaki yazılarına İngiltere parlamentosunda atıf yapılmış ve Gladstone'un Şark Meselesi ile ilgili yaptığı ve sonrasında "Türkiye'nin başının belası" olarak kabul edildiği meşhur konuşmasında onun eserindeki verdiği bilgiler kullanmıştır (Evans, 1943: 182-185). Görüldüğü üzere Arthur Evans, 1870'lerin sonlarına doğru tecrübe ettiği olaylar ve kaleme aldığı eserler neticesinde arkeolojik ve antropolojik yazılar yapan entelektüel bir seyyah olmanın ötesine geçmiş, Şark Meselesi'nin çözümü ile ilgili konularda fikirlerine itibar edilen ve Güney Slav Davası'na canı gönülden destek veren entelektüel bir otorite vasfına haiz olmuştur (Setson-Watson, 1946: 47,48).

3- Siyasi Temayülleri, Balkanlar ve Şark Meselesi Hakkındaki Fikirlerinin Kaynağı

Arthur Evans devlet kurumunu ekonomik bir birimden çok fikirler ve ideallerle teşekkül etmiş bir kuruluş olarak tahayyül ediyordu. Bu bakım-

dan ailesinin aksine bir muhafazakâr değil liberaldi. Bundan dolayı siyasette "Büyük Yaşlı Kurt" politikacılardan ziyade Gladstone'ın sıkı bir destekçisiydi ve onu Avrupa'da ezilmiş azınlıklar için tek kurtuluş yolu olduğunu düşünüyordu. Evans'a göre yerel siyaset lezzetsizdi. Ekonomik olarak imkânları hayli iyi seviyede olmasından ötürü fikirlerini pekiştireceği birçok seyahate çıkmıştı (Evans, 1943: 164). Çağdaşı bir tarihçinin de belirttiği üzere onun Kuzey Arnavutluk ve Karadağ'daki az bilinen antik Roma döneminde kalma mekanlara olan ilgisi, Türklere karşı başkaldıran Sırplara ve Bosnalılara karşı sempati duymasına sebep olmuştur (Setson-Watson, 1946: 47). Evans'ın biyografisini kaleme alan John Evans, zaman ve tesadüfün Arthur'u Türklerin düşmanları arasında bir partizan yaptığını söylemektedir. Zira kritik bir zamanda onların mücadelelerine bizzat şahitlik etmiş, onların geçtiği yollardan yürümüş ve onlar gibi düşünmeye başlamıştı (Evans, 1943: 201,202) Ancak belirtmek gerekir ki, Arthur Evans her ne kadar fikren Sırplara ve Bosnalı Hristiyanlara sempati beslese de onları geri kalmış Doğu'nun bir parçası olarak görüyordu. John Evans'ın sözleriyle "[Arthur Evans] *hürriyete aşıktı fakat onu ikrar edenleri beğenmiyordu*" (Evans, 1943: 202). Türk-Müslüman karşıtı söylemlerinin yanında yer yer Bosnalılara genel olarak ırkçı söylemlerde bulunun Evans bir defasında bölgedeki yerliler için şöyle demiştir: "*Bosnalılar kesinlikle centilmen değillerdir. Küstahlıkları ve göze batan merakları rahatsız edici olduğunda, bunu anlayacak kabiliyete dahi sahip değiller. Hiçbir zaman memnuniyet göstermezler... Aşağı ırkların dünyada var olduğuna inanıyorum.*" Bu cümleleri kurduktan sonra Bosnalıların seciyelerindeki kötü özelliklerin Osmanlı-Türk yönetiminden aldıklarını, esasen yüksek karakterde bir millet olduklarını belirtmiştir (Evans, 1943: 2002).

Arthur Evans'ın Bosna seyahatine gitmeden evvel, bölgeyle alakalı kitaplar okumuş olduğunu "*Through Bosnia and Herzegovina On Foot*" adlı eserinin satır aralarında fark edebiliriz. Baron de Tott'un Osmanlı'yla ilgili eserinin yanında Leopold von Ranke'nin Sırp meselesini anlatan kitabını okuyan Evans; Novili Ömer Efendi'nin Osmanlı-Avusturya savaşını anlatan eserini, Mostarlı Keşiş Cokorillo'nun Kırım Savaşı öncesinde Bosna'daki sivil savaşı anlatan kitabını ve yerel vekayinâmeleri de incelediğini görmekteyiz.

4- Gladstone ile Benzerlikleri

Arthur Evans'ın, Balkanlardaki "Türk boyunduruğu altında yaşayan" milletlerin "barbar" ve "yozlaşmış" Türk yönetiminden kurtulmasıyla Şark Meselesi'nin hallolacağı hususundaki fikirlerinde, en önemli ilham kaynağının İngiliz devlet adamı W.E. Gladstone[55] olduğu çıkarımında bulunur-

[55] W.E.Gladstone (1809-1898) 1868'den 1894 yılına kadar 4 defa İngilitere'de başbakanlık görevini icra etmiş liberal, Türk ve Müslüman karşıtı devlet adamıdır. Gladstone üzerine

sak hata etmiş olmayız. Zira Gladstone'un 6 Eylül 1876 yılında yayımlanan ve İngiliz kamuoyundaki Türk-Müslüman karşıtlığının mimarı olarak kabul edilebilecek "*Bulgarian Horrors and the Question of The East*"[56] (Bulgar Katliamları ve Şark Meselesi) adlı risalesi ve Evans'ın 1877 yılında yayımlanan" *Illyrian Letters*" adlı eserinde bulunan mektuplar arasında ihtiva ettikleri Türk-Müslüman karşıtı söylem bakımından ciddi benzerlikler vardır. Her iki eserde de sık sık tekrarlanan "Asyalı barbar Türkler", "yozlaşmış Türkler" gibi ifadelerin yanında bir çıkarım vardır ki, o hususta Evans isim vermeden bizzat Gladstone'a iktibas yapmıştır. Gladstone "*Bulgarian Horrors*" risalesinde şöyle demiştir: "*Size kısaca Türk ırkının eskiden ve şu an ne olduğundan bahsedeyim. Bu basit bir şekilde Müslüman meselesi değil, Müslümanlığın garip karakteristik özelliklere sahip bir ırkla birleşmesidir…Onların hakimiyetinin hüküm sürdüğü yerde medeniyet yok olur*" (Gladstone, 1876: 10). Evans "*Illyrian Letters*" adlı eserindeki on ikinci mektubunda Bosna'daki geri kalmışlığın sebebinin İslam dini olmadığını söyledikten sonra şöyle devam eder: "*Asıl problem Osmanlı ırkıyla kirletilmiş İslam'dır… Osmanlı Asyalı kökenlerinden dolayı ırk olarak hoşgörüsüz, ilerlemeye kapalı, yüksek kültür sahibi olamayacak bir güruhtur. Bosnalı Slavlara empoze ettikleri İslamî tür yenilikler karşısında yasaklayıcıdır... Mesele din değil, o dini kabul eden ırkın medeniyet meselesidir*" (Evans, 1877b; 127).

Gladstone ve Evans arasındaki dikkate değer başka bir benzerlik, ikisinin de Greko-Roman medeniyetinin Avrupa'nın üzerinde yükseldiği esas medeniyet olarak kabul etmesi ve Antik Yunan düşünürlerine ve yazarlarına olan vukufiyeti ve hayranlığıdır. 1858'de Yunanistan'a İngiltere'nin Yedi Adalar komiseri olarak giden Gladstone'un Yunanistan'ı ve oradaki antik yerleri görmesi ona adeta bir dini vecibeyi yerine getirmenin vecdini veriyordu. Dahası Homer ile alakalı beş kitap ve kırktan fazla makale yayınlamıştı (Karaca, 2018: 62-63, 89). Evans Bosna-Hersek gezisi boyunca her gördüğü Roma döneminden kalma eserde antik Greko-Roman kültürünün yüceliğinden dem vuruyor ve isyancı kamplarında geçirdiği günlerde, Sırp ve Bosnalı Hristiyanlarda Homer dönemimin kahramanlıklarını gördüğünü söylüyordu (Evans, 1877a: 140; Evans 1877b: 34). Bazı araştırmacılar Evans'ın 1870'lerde Balkanlara Avrupa'daki kadim bir medeniyeti

---

detaylı bir çalışma için bkz. Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlıyı Yıkma Planı,* Timaş, 2018. Biyografik bir çalışma için bkz. Roy Jenkinkins, Gladstone, Macmillan, London, 1995.

[56] 1876 yılındaki Bulgar isyanı sırasında yaşanan tüm katliamlardan Türkleri sorumlu tutan ve Türkler Avrupa'dan atılmadıkça Avrupa'da barış ve huzurun tesis edilemeyeceğinin anlatıldığı risale yayımladıktan sonra büyük rağbet görmüş ve kısa sürede 200.000 adet satmıştır. Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlıyı Yıkma Planı,* s. 163. Risalenin değerlendirmeleri için bkz. R.T. Shannon, Gladstone and Bulgarian Agitation of 1876, Thomas Nelson, London, 1963

bulmak maksadıyla gittiklerini söyler. Nitekim Balkanlardaki macerasından sonra Girit'e giden Evans, burada kedisinin tabiriyle "Avrupa medeniyetlerinin en eski örneğini" ortaya çıkararak arkeoloji alanında çığır açan bir keşifte bulunmuştur.[57]

5- Güney Slav Davası'nın Peşinde

Arthur Evans'ın XX. Yüzyıldaki arkeolojik keşifleri bu çalışmanın kapsamının dışında kaldığı için burada değinilmeyecektir. Ancak onu bizzat tanıyan bir tarihçi arkadaşının da belirttiği üzere Evans ve arkeoloji ile ilgili hiçbir yazı, onun Güney Slav davası ile alakasına referans göstermeden tam olamaz (Setson-Watson, 1946: 47). Bosna'daki Osmanlı hakimiyeti *de facto* olarak 1878 yılında sona ermişti lâkin Evans'ın bölgeyle olan münasebeti nihayete varmamıştı. Eserlerinde Avusturya işgalini ve ilhakını Bosna'nın mukadderatı için elzem gören Evans, tüm bu kehanetleri gerçek çıktıktan sonra büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır. 1878 işgalini takip eden yıllarda Dubrovnik ve Karadağ arasında kalan Krivošije'de çıkan yerel ayaklanmada, Viyana basını Evans'ı "Gladstone'un ajanı" olarak nitelendirmiş ve isyancılara maddi yardım yapmakla itham etmiştir. 1882 yılında tutuklanmış ve Dubrovnik'teki askeri hapishanede altı hafta kalmıştır. Adriyatik kıyılarına ve Bosna hinterlandına girişinin yasaklanması Evans'a Girit'teki çalışmalarına başlama imkânını vermiştir. Avusturya'nın Bosna'yı ilhakı, Balkan savaşları ve 1914'te patlak veren Cihan Harbi onun Güney Slav davasını İngiliz kamuoyunda savunma imkanına engel olmamıştır. Balkan Comittee'nin ve Serbian Relief Fund'un aktif bir üyesi olarak Güney Slav problemi üzerine çalışmalar yapmaya devam eden Evans, Manchester *Guardian*'da ve *The Times*'da cihan harbi öncesi yazılar yazmış ve Güney Slav davasını savunmuştur. Royal Geographical Society önünde Güney Slav devletinin ne şekilde teşekkül etmesi üzerine bir konuşma yapmış ve onun işaret ettiği sınırlar, birkaç küçük istisnalar dışında 1945 yılında Demokratik Federal Yugoslavya'nın kuruluşu ile vücut bulmuştur (Setson-Watson, 1946; 49-53). Özelde Adriyatik kıyıları ve Bosna-Hersek, genelde Balkanlar üzerine birçok seyahat gerçekleştiren ve yazılar yazan Arthur Evans, konuyla uğraşan çevrelerce muteber bir karakter olarak görülmektedir. İyi bir entelektüel birikim, müreffeh bir yaşam ve mühim insanlardan oluşan bir sosyal ağa sahip olmasının yanı sıra, doğru zamanda doğru yerde olması onu bu noktaya taşımıştır. Şimdi tarihsel merceğimizi her şeyin başladığı yere ve zamana, 1875 Hersek isyanına odaklamalıyız. İsyan Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki varlığını orta-

[57] Evans'ın XX. Yüzyıldaki arkeolojik faaliyetleri ve keşifleri için bkz. Joan Evans, *Time and Chance: The Story of Arthur Evans and His Forebears*, s. 308-352; Cathy Gere, Knossos and the Prophet of Modernism, University of Chicago Press, Chicago, 2009, s. 75-105; J. A. MacGillivray, *Minotaur: Sir Arthur Evans and the Archaeology of the Minoan Myth*, Hill&Wang Pub, London, 2000, s. 169-310.

dan kaldıracak ve Şark Meselesi'nin Batılılarca halledilmesine imkân sağlayacak olaylar silsilesinin başlangıç noktasına tekabül etmektedir. İsyan patlak verdiği sırada birçok sıradan İngiliz, Bosna-Hersek'in coğrafî bakımdan tam olarak nerede olduğunu dahi bilmiyordu.[58] Arthur Evans'ın yazıları İngiltere'de; Bosna-Hersek, isyan ve Osmanlı yönetimi hususunda etkili bir efkâr-ı umûmiye yaratmıştı.

B- EVANS, İSYAN VE ŞARK MESELESİ

1875 Hersek İsyanı, Osmanlı egemenliğindeki Bosna-Hersek'te vuku bulan son isyandır. İsyan bölgesel bir ayaklanma olmanın ötesine geçerek uluslararası bir mesele hâlini almış, Şark Meselesi'ni Avrupa kamuoyunun gündemine taşımış, sonuçları bakımından Osmanlı'yı felakete uğratan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na giden yoldaki fitili ateşlemişti. İsyan haberleri Avrupa'ya ulaşır ulaşmaz, birçok gazeteci ve meraklı kişi bölgeye akın etmişti. Gazetelerde çıkan haberler ve kaleme alınan eserler, isyan hakkında bilgi vermenin ötesine geçerek ateşli bir Türk-Müslüman karşıtı bir propaganda eylemine dönüşmüştü (Gölen, 2009: 147). İsyanın başlangıcına müteakiben 18 ay içerisinde 200 Avrupa gazetesinde Osmanlı karşıtı 3.000 yazının çıktığı göz önünde bulundurulduğunda, karşı propagandanın büyüklüğü kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. (Glenny, 2001: 108). Bu bağlamda değerlendirilmesi gereken Evans'ın eserlerini tetkik etmek evvel, muhtasar bir şekilde isyanın çıkış sebepleri, Avrupalı devletlerin olaylara dahli ve Osmanlı Devleti'nin olaylar karşısında gösterdiği reaksiyonu anlatmak daha doğru olacaktır.

1- İsyan

1875 Hersek İsyanı'nın çıkış sebeplerini kimi tarihçiler içtimaî-iktisadî sebeplerle beraber Osmanlı yönetimine bağlarken (Anderson, 2010: 195; Harris, 1969: 17), Davison ve Temperley gibi tarihçiler isyanın bağımsızlık isteğinde olan Slavlar tarafından çıkarıldığını vurgulamıştır (Aydın,2005: 43). Her iki görüş de haddizatında doğrudur. 13 Nisan 1875'te

[58] Through Bosnia and Herzegovina kitabının sonunda İngiliz gazetelerinde çıkan kitap hakkındaki değerlendirmeler mevcuttur. Guardians Evans'ın kitabı hakkında şu yorumu yapmıştır: "*Bu eser, en karanlık belirsizlikten Avrupa aydınlığına aniden giren bir ülkenin tarihi, adetleri ve coğrafyası hakkında bilgi veren en yerinde çalışmadır. Bundan birkaç ay önce Bosna'nın, hatta Sırbistan'ın nerede olduğunu, mukimlerinin nasıl bir karaktere sahip olduğunu, Bâb-ı Ali ile ilişkilerinin tabiatının ne surette olduğunu bilmeyen birini bulmak oldukça kolay olurdu…Parçalanan Türk İmparatorluğu'nun en uç noktasında bulunan bu bölgede kritik bir anda vuku bulan olayları öğrenmeniz açısından, kitabı okumanızı şiddetle tavsiye ederiz*." Gazete yorumu için kitabın sonuna bakınız. Arthur J. Evans, Through Bosnia and Herzegovina On Foot During the Insurrection, August and September 1875, Second Edition, Longmans,Green, London, 1877.

Hersek Sancağı'na bağlı Nevesin Kazası köylerinden Davre ve Zovidol reayasından bir grubun[59] vergilerin ağırlığını, mültezim ve memurların kendilerine kötü davranmasını gerekçe göstererek Karadağ'a iltica etmesiyle olayların başlaması (Gölen, 2009: 145), isyanın içtimaî-iktisadî sâiklerine delâlet eder. Öte yandan 26 Şubat 1876 tarihinde asi liderlerce kaleme alınan beyannamede[60], isyancıların Osmanlıların reform vaatlerini reddettiklerini ve tam bağımsızlık istediklerini söylemeleri, isyanın milliyetçi bir ajandaya sahip olduğunu göstermektedir. Bâb-ı Ali'nin isyanın mahiyetini başlangıçta tam olarak anlayamaması ve Avrupa'dan gelecek muhtemel tepkilerden dolayı olayların başlangıcında bölgeye yeterli asker sevk etmemesi, isyanın Hersek'ten Bosna'ya sıçramasına uygun zemin hazırlamıştır (Aydın, 2005: 52-55; Gölen, 2009: 148). Osmanlı yönetimi isyancılar ve mültecilerle diyalog kanallarını açmak, olayları detaylıca inceleyip ihmâli olanları tespit ve cezalandırmak adına bölgeye özel yetkili komiserler göndermiştir. Bu çabalar ve ilân edilen genel af sonuçsuz kalınca isyancılara ilk ciddi askerî müdahale 1875'in ağustos ayında yapıldı. Ağustos ayı olayların gidişatında bir dönüm noktasını teşkil eder. Zira bir yandan başta İngiltere olmak üzere Avrupa basınında Osmanlı aleyhinde haberler gazetelerde çıkmaya başlamış, diğer yandan Avrupalı devletler olaylara müdahil olmuştu.[61] Tüm bunlar karşısında Osmanlı yönetimi itidalli davranarak Avrupa'nın dayattığı birçok hamleyi kendi rızasıyla kabul etmiş, bölge adına hususî adaletnâme ve fermanlar yayınlamış, defalarca genel af ilân etmiş ancak kâr etmemişti. Tüm bunlar isyancılar tarafından zafiyet göstergesi olarak görüldü (Gölen, 2009: 146). 1876 yılının yazında, "Güney Slav Milliyetçi Haçlı Ordusu"[62] olarak tabir edilen ve Sırplardan ve Karadağlılardan oluşan askerî kuvvetler Osmanlı'ya saldırdı. Karadağ nispi bir başarı elde ederken Sırplar mağlup oldular ancak müteakiben gerçekleşen 93 Harbi ile beraber Osmanlı Devleti büyük bir felakete uğradı. İsyandan geriye Bosna-Hersek'te yüzlerce yanmış köy, evinden göç etmek zorunda

---

[59] Sayı ihtilaflıdır. Aydın eserinde sayıyı 184 olarak verirken, İngiliz konsolosunun aynı rakamı 164 olarak söylediğini aktarır. Bkz. Mithat Aydın, *Balkanlar'da İsyan Osmanlı-İngiliz Rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876),* Yeditepe, İstanbul, 2005, s.47.

[60] Beyanname metninin tamamı için bkz. Zafer Gölen, *Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları (1839-1875)*, Ankara, Alter Yayınları, 2009, s. 156-159.

[61] Konsoloslar komisyonu, Andrassy Notası, Berlin Memorandumu ve son olarak 23 Aralık Tersane Konferansı, bizzat Bosna-Hersek'teki olaylardan dolayı Avrupalı devletlerin Osmanlı'ya yönelik gerçekleştirdikleri diplomatik hamlelerdir. Avrupalı devletlerin sürece yönelik müdahaleleri için bkz. Mithat Aydın, Balkanlar'da İsyan, s.56-61, 80-82, 101-126; Zafer Gölen, Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları, s. 149-50, 152-154, 160-167.

[62] Milliyetçi Sırplar 12 Ağustos'ta Prens Milan'ın huzuruna çıkarak Türklerle savaşmak istediklerini söylediler. Her ne kadar Rusya Osmanlı'ya karşı bir savaşa girme konusunda Sırbistan'ı uyarsa da milliyetçi ajitasyon hat safhaya ulaşmıştı. Slavlar bunu Doğu'ya yürüyen bir Haçlı ordusu olarak tahayyül ediyorlardı. David Harris, A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875-1878, s. 108-115.

kalmış binlerce mülteci, sayısız insan zayiatı[63] ve 400 yılı aşkın süredir ayakta duran Osmanlı egemenliğinin bölgeden mahzun çekilişi kaldı. Olup bitenleri ve süreci yakından takip eden Evans, yazdığı kitapta ve gazeteye gönderdiği mektuplarda bir isyan anlatısı ortaya koymuştu. "*Illyrian Letters"* adlı kitabın girişinde Bosna'daki bulunma sebebini *savaş muhabirliği* olarak tanımlarken, asıl maksadını şöyle açıklamaktadır: "*Mektuplarım Şark Meselesi'ni aydınlatmak üzerine yoğunlaşmış bir girişimdir*" (Evans, 1877b: 11).

2- Eserlerdeki Türk, Müslüman ve Osmanlı İmajı

Avrupalılar İslamiyet'i Tükler ile birlikte tanıdıkları için, "Türk" ve "Müslüman" mefhumlarını anlam olarak eş değer bir şekilde kullanmışlardır (Kumrular:2010, 113). Evans'ın kullandığı "Türk"[64] mefhumu, bir etnik kimliği mi yoksa Müslüman olanları genel olarak mı tanımladığı hususunda bir muğlaklık ortaya koyduğu için kendi içerisinde bir tutarsızlık göstermektedir. Bir yandan Boşnakların esasen Slav kökenli olduğundan dolayı Türk olarak adlandırılmasının yanlış olduğunu söylerken (Evans, 1877a: XCI), bizzat kendisi bölge halkından birçok defa Türk olarak bahsetmektedir.[65] Duruma göre kullanım değişse de, değişmeyen tek şey "Türk"[66] tabirinin daima aşağılayıcı ve pejoratif bir manaya gelecek şekilde kullanılmasıdır. Osmanlı yönetimi için kullanılan "Türk boyunduruğu" ve "Türk esareti" kelime öbeklerinin yanında "barbar", "tembel", "ahlâksız", "yozlaşmış" Türk tabirlerine iki eserde de sıkça rast gelinir. Evans dil üzerinden *yozlaşmış* Osmanlı devlet kültürünün yerel Bosnalı memurlara geçtiğini iddia ederek şöyle demektedir: "*Elân Bosnalı bir memur evvelâ onların Osmanlı dilini öğrenmeli ve Osmanlı hükûmetinin sırlarını massetmelidir ki bu, Türk ahlâksızlığının membaı ve semineridir*"

---

[63] Malcom 1876 yılı boyunca en az 5.000 köylünün isyan sırasında öldürüldüğünü ve mülteci sayısının en az 100.000 en çok 250.000 olduğunu söylemektedir. Noel Malcom, *Bosnia-A Short History*, Pan Books, 2002, London , s. 132. Bosna'dan İstanbul'a gönderilen resmi telgrafta Şubat 1876 tarihi itibariyle toplam 26,140 kişinin komşu ülke ve emaretlere iltica ettiği belirtilmiş; Hersek'ten gelen telgrafta ise 45,000 kişinin Sırbistan ve Karadağ'a sığındığı ve 6.000 evin yakıldığı, gidenlerden yalnızca 1.000 kişinin geri döndüğü aktarılmıştır. Zafer Gölen, Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları, s. 153.

[64] Robin Okey, Osmanlı'nın Güney Slav nüfusunun Sırp diye adlandırılan Ortodokslarda, Katolik Latinlerden ve Türk diye adlandırılan Müslümanlardan oluştuğunu söylemektedir. Robin Okey, *Taming Balkan Nationalism: The Habsburg 'Civilizing Mission' in Bosnia 1878-1914*, Oxford University Press, Oxford, 2007, s. 3.

[65] Örnekler için bkz. Arthur Evans, *Through Bosnia and Herzegovina*, s. 63,64, 119, 240.

[66] Özlem Kumrular erken modern dönem Avrupa yazınında "Türk" tabirinin Shakespeare ve Cervantes gibi yazarlarca "kötüyü" betimlemek için kullanıldığını söylemektedir. İspanyollar Türklerin nereden geldiğini açıklamaya çalışırken, etnik isimlerinin (Turco) acı çektirme (a torquendo) veya işkence (a tortura) kelimelerinden geldiğini iddia etmişlerdir. Bu bakımdan onlara göre "Türk" tabiri bizzat kendi içerisinde negatif bir anlam barındırır. Özlem Kumrular, "İslâm'ın Kılıcı-Hristiyanlığın Kalkanı: XVI. Yüzyılda Avrupa'da Türk, Müslüman ve Hz. Muhammed İmgesi", *Osmanlılar ve Avrupa: Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, Ed. Seyfi Kenan, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s. 107-108.

(Evans, 1877a: xcvi). Evans'ın eserlerinde arka planda işlenen söylem aslında hep aynıdır. Ona göre Bosna-Hersek'teki fenalıkların, katliamların ve geri kalmışlığın müsebbibi Türklerdir; oysa Bosnalılar özünde yüksek bir karaktere sahip olan ve eskiden Avrupa medeniyetinin bir parçası[67] olan bir bölgede yaşayan halktır.

Evans eserlerinde Müslümanlara ve İslamiyet'e genel bir kötüleme içerisine girmemiştir.[68] Fakat zımnî göndermelerle Müslümanların Batı'ya ait olmayan derecede aşırı ve aşağı yönlerine vurgu yaparak Müslümanlığın aklın yerine duyguların ve şehvetin, itidalin yerine saldırganlığın dini olduğu söylemeni yaratır. Hartman'ın da belirttiği üzere İslamiyet'in bir kılıç dini olduğu, Ortaçağ'dan beri Batılı yazarların sıklıkla iktibas ettikleri bir mütalaadır(Hartman: 2010, 392). Osmanlı'nın Bosna'yı fethettiği dönemi okuyucuya aktarırken İzvornik şehrinin alınması hususunda şöyle der: "*Paşa önceden verdiği sözlere bakmaksızın, Boşnakların acı acı ifade ettiği gibi, 'Türk dinini korumak adına' genç ve güzel olan kişileri hareme ve yeniçeri ocağına almak üzere hariç tutarak herkesi katletmiştir*" (Evans, 1877a: 115). Burada okuyucuya esasen *sözünde durmayan, şehevî ve hunhar* Müslüman imajı çizilmektedir. 6 Ağustos'ta Agram'ın Güney batısında bulunan Karlovac'a giden Evans, burada şehir içinde Türklerden başka kimsenin silah taşımadıklarını, onların taşımasının da dinlerinin pratiği ile alakalı olduğu yorumunu yaparak İslam dinini militan pratikleri olan bir seviyeye indirmiştir (Evans, 1877a: 34).

Evans Osmanlı yönetimi hakkında hemen hemen hiçbir surette müspet bir yorum yapmaz. Bosna'daki Osmanlı yönetimi hakkında *kurnazlık* ve *incelik yönetimi* yorumunu yaparken, son ayaklanmanın ortaya çıkmasında Osmanlı'nın mutlak iktidarsızlığının en kuvvetli sebep olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre Osmanlı'yı bölgede görmek isteyenlerin temel savı,

---

[67] Evans arkeoloji konusundaki yetkinliğini Bosna-Hersek'te karşılaştığı antik bölgeler ve kalıntılar üzerinden kullanarak okuyucuya bölgenin aslında Greko-Roman medeniyeti üzerinde inkişaf ettiği mesajını verir. Ona göre bazı şehir isimleri, hamamlar, yollar, simgeler ve semboller, yöresel araç gereçler gibi maddi kültür unsurları Roma döneminden kalmadır. Hatta Mostar köprüsünden ilk olarak hayranlıkla bahsettikten sonra köprünün son hâlinin bizzat Romalılar tarafından yapıldığını iddia eder. Bkz. Evans, *Through Bosnia and Herzegovina*, s. 17, 113, 235, 239,240, 349. Böylece Evans bir yandan bölgedeki Osmanlı etkisinin maddi anlamda yüzeyselliğine vurgu yapıyor, bir yandan da *kültürel arındırma* olarak tabir edilebilecek entelektüel bir girişim ile bölgenin maddi yönden Avrupa ile daha fazla ortak unsura sahip olduğuna işaret ediyordu. Evans'dan önce Fransız konsolos Des Fosses ve Mısıroloji uzmanı Sir G. Wilkinson gibi Batılılar da Mostar köprüsünün Roma eseri olduğunu öne sürmüşlerdir. Hâlbuki köprü 1566 yılında Mimar Sinan'ın talebelerinden Mimar Hayreddin'in eseridir. Božidar Jezernik, *Vahşi Avrupa: Batı'da Balkan İmajı*, Çev. Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s. 245-251.

[68] Gladstone da "Bulgarian Horrors" adlı eserinde Suriyeli Selahaddin Eyyübi için *şövalye ruhlu*, eski İspanyol Müslümanları için *kültürlü* diyerek, Müslümanlara genel olarak bir kötü söylemde bulunmadığını asıl habis olanın Müslüman Türkler olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bkz. W. E. Gladstone, *Bulgarian Horrors and the Question of the East,* Lovel, Adam, Wesson&Company, New York and Montreal, s. 10.

onun bir polis vazifesi görmesi ve birbirine hasım cemaatler arasında barışı sağlamasıdır. Bundan dolayı Evans, Osmanlı'nın "böl ve yönet" düsturuyla toplumsal sınıflar ve cemaatler arasındaki husumetleri kullanarak bölgedeki yönetimini o güne kadar devam ettirebildiğini iddia eder (Evans, 1877a: xciv, xcv; Evans, 1877b: 56, 107). "Illyrian Letters" kitabındaki 11. Mektup'ta 1877 yılı içerisinde devam eden isyan ve Osmanlı yönetimi hakkında şu yorumu yapar: "*İstanbul'daki parazitler her gün mutsuz Bosna'nın öldürücü kan davasından besleniyor ve besleniyordur. Hristiyanların ve Müslümanların karşılıklı nefreti, onların günlük ekmeğidir. Bir reaya serfinin katli, Hristiyan bir kızın istismar edilmesi, bir reaya köyüne yapılan baskın; Osmanlı çalışanı için pazar değerinden öte bir şey değildir dersek abartı sayılmaz*" (Evans, 1877b: 119-120). Bu söylem ve üslup, Evans tarafından yalnızca münferit bir olay için söylenmemekte; şeklen farklı, anlam olarak aynı olan birçok cümle iki eser boyunca okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Yukarıdaki cümle Osmanlı yönetimi ve Bosna ahalisi hakkında iki yargıyı ortaya koyan bir imaj yönetimidir. Birincisi Bosna, dini grupların öldüresiye çarpıştığı mutsuz bir bölgedir ve ancak muktedir bir yönetim akan kanı – Hristiyan kanını durdurabilir. İkincisi Bosna'daki Osmanlı yönetimi muktedir bir mahiyette değildir ve suça ortak olmaktadır. Bu söylemler, Osmanlı'nın derhâl bölgeden gönderilmesi ve bir Avrupalı devletin (Avusturya) bölgeyi sınırlarına katması için kamuoyunu yönlendirmeye yönelik birer propagandadır. Zecevic; XIX. yüzyılda İngilizlerin, Fransızların ve Avusturyalıların yazdığı birçok metinde Bosna'nın Avrupalı bir devlet tarafından kontrol edilmezse bölgede mütemadiyen *belum omnia contra omnes* (herkesin herkesle savaşı) durumunun hüküm süreceği mitinin işlendiğini belirtmektedir (Zecevic,2010: 598). Evans'ın söylemi, bu bağlamda değerlendirilmelidir. Onun yarattığı propaganda mahiyeti taşıyan söylemde, politik manada Şark Meselesi'nin bölgede çözüme kavuşabilmesi için Osmanlı'nın bölgeden atılması gerekmektedir.

3- Eserlerdeki Şark Meselesi

Şark Meselesi mefhumunun XIX. yüzyılda politik bir manaya gelecek şekilde kullanıldığı, fakat içerisinde sembolik göndermeler bulunduğu girişte bahsedilmişti. Politik anlamda Osmanlı'nın bırakacağı yönetim boşluğu Avrupa uyumuna halel getirmeden çözülmeli, sembolik anlamda *mutlak ötekiy*i temsil eden *barbar, despot,* ekonomik ve teknolojik olarak *gelişmelere kapalı* Osmanlı mirası bölgeden bir an önce silinmeliydi. Bu bağlamda Evans, eserlerinde Şark Meselesi'nin bölgede çözüme kavuşabilmesini iki yaklaşım etrafında toparlar. Her ne kadar bölgede Güney Slavlardan müteşekkil bir devlet görmek istese de zaman ve şartların gerektirdiği ölçüde İngiliz çıkarlarına en uygun çözüm olan Avusturya işgali ve ilhakı tahakkuk ettirilmelidir. İkinci olarak, bu yönetim bir *mission cilisatricé* (medenileştirme misyonu) vazifesi görmelidir.

Evans Gladstone'cu bir liberaldir. Bu bakımdan o, dönemin İngiliz liberalleri tarafından dile getirilen Balkan uluslarının Türk boyunduruğundan[69] kurtarılması düsturunun ateşli bir savunucusuydu. O zamanlar iktidarda bulunan muhafazakâr Disraeli hükumetinin tavrı, İngiltere'nin çıkarları açısından Osmanlı yönetiminin Bosna'da devam etmesi yönündeydi. Bunu adeta Bosna'da işlenen suça ortaklık olarak addeden Evans, İngiliz hariciyesini ve İngiltere'nin Bosna konsolosu Mr. Holmes'ü gazete mektupları vasıtasıyla çok ciddi bir surette eleştirmiştir[70]. Buna mukabil konsolos Holmes, Evans hakkında "*Slavofil [Slav sevici] bir görgü tanığı Bosna'daki süreci nasıl da yanlış aktarıyor*." yorumunda bulunmuştur (Evans, 1877b: 85). Konsolosun Evans'ın aktardığı bilgilerin yanlış olduğu konusundaki değerlendirmesi eleştiriye açık ciddi bir değerlendirme olmakla beraber, Evans'ın Slavofil olması hususundaki tespiti su götürmez bir gerçektir. İsyancı kamplarında geçirdiği günlerde onlarda Homer döneminin kahramanlıklarını gördüğünü belirtmiş, günün birinde Bosna-Hersek'i de kapsayan bir Güney Slav devletinin kurulması hususunda samimi bir karakter ortaya koymuştur. Kadim Sırp devletinin yöneticisi Çar Duşan'ın Avusturya'nın Balkan toprakları ve Osmanlı'nın Avrupa'daki neredeyse tüm topraklarını kapsayan devleti için "*Şark Meselesi, (o zaman) hiç olmadığı kadar mutlu bir sonuca yaklaşmıştı!*" yorumunu yapmıştır (Evans, 1877a: 216). Ona göre her ne kadar mutlu edici nihaî çözüm, bağımsız bir Güney Slav devletinin bölgede kurulması ile gerçekleşebilecek olsa da şartlar henüz olgunlaşmamıştı. Bundan dolayı Rusların bölgede Slavların hamisi olarak hakimiyet alanlarını Avrupa içlerine kadar genişletmesinden korkan İngiliz dış politikasına paralel bir şekilde Bosna'nın hâlihazırda Slav unsurları bünyesinde barındıran Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlanması gerektiğini savunmuştur. Evans, Balkanlarda kurulacak bir Güney Slav devletinin başlangıçta güçsüz olsa da İngiltere için *katliama başvurarak İngiliz efkâr-ı umûmiyesini iğrendiren Türklerden daha iyi birer müttefik* olacağını ve bu devletin Rusya'nın İstanbul'u ele geçirmesine engel yegâne bariyer oluşturacağını iddia ettikten sonra Avusturya ilhakının Rusya'nın Balkanlardaki gücünü kıracağını öne sürmüştür (Evans, 1877b: 251).

---

[69] Türk boyunduruğu kavramı Balkan uluslarının Osmanlı yönetimi altında tutsak olarak yaşadığını iddia eden, negatif manalı bir kelime öbeğidir. Evans tarafından kullanımları için bkz. Arthur J. Evans, *Through Bosnia and Herzegovina on Foot*, s. 252; Arthur J. Evans, *Illyrian Letters*, s. 29, 67,68.

[70] Evans'ın isyan konusunda İngiliz hariciyesi ve Bosna konsolosu hakkındaki eleştirileri için bkz. Arthur J. Evans, *Illyrian Letters*, 45-47, 85-88. Evans konsolos Holmes'ün Bosna'daki isyancılar için "haydut, anayasal düzene karşı çıkan eşkıyalar" diye söz etmesinden dolayı çok sinirlenmiştir. Evans'ın 25 Nisan'da *Manchester Guardian*'da yayımlanan Müslümanların Oçievo'da Hristiyan köylerini basması, katliamlar yapması hakkındaki haberinden sonra İngiltere parlamentosunda Mr. Shaw Lefevre konsolos Holmes'ün parlamentoya getirilerek soru sorulmasını talep etmiş fakat bu talep reddedilmiştir. Bkz. Arthur J. Evans, *Illyrian Letters*, s. 85-88.

Evans'ın Şark Meselesi'nin siyasi çözümü için öne sürdüğü Avusturya işgali ve ilhakı tavsiyesi, emperyalist sömürgeci söylemin meşhur şiarı olan *mission civilisatricé (medenileştirme misyonu)* ile süslenerek okuyucuya sunulmuştur. Ona göre Avusturya ordusu *insanlık ve Avrupa barışı adına bu medenileştirme görevini yerine getirmeliydi* (Evans, 1877b: 107). Bu söylemi bir propaganda unsuru olarak görmek gerekmektedir. Watt'ın da belirttiği gibi medenileştirme misyonu mefhumu[71], Avrupa'nın sömürgecilik faaliyetini haklı çıkarmak ve hukuki bir tabana yerleştirmek için hem kendi vatandaşlarına hem de sömürdüğü bölgenin insana kullandığı fikirler ve pratiklerin bütünüdür (Watt,2011: 1). Sömürgeci devlet bir yandan insanlık adına ulvî bir faaliyet gerçekleştiriyormuş görüntüsü verirken, diğer yandan sömürülen bölgedeki tüm içtimâi ve iktsiadî dengeleri yerinden oynatarak kendi çıkarlarına daha fazla hizmet eden farkı bir düzen yaratırdı. Evans'ın ön görüsüne göre Bosna, Avrupa'nın *medeni sistemine* girip bölgedeki madenler kullanıma açıldığında, bu endüstriyel gelişmeler ışığında bölgedeki zenginlik Hristiyanların lehine el değiştirecektir (Evans, 1877a: 232). "*Through Bosnia and Herzegovina*" kitabının ön sözünde yazan bir paragraf, Evans'ın Avusturya işgalinden beklediği sonucu ve Şark Meselesi'nin bölgede çözüme kavuşabilmesi için elzem olan noktaları beyan ettiği bir hülâsa mahiyetindedir (Evans, 1877a: ciii):

> *"Lâkin genel olarak Batı medeniyetinin Bosna'ya duhulünün Hristiyan unsuru kuvvetlendirme eğiliminde olacağını ummak yerindedir. Müslüman baskın sınıfın kaderci mizacı onların ticari hareketliliğini kötürüm bırakmıştır. Ülkedeki doğal kaynaklar geliştikçe, sermaye giderek daha fazla Hristiyanların eline düşecek ve politik güç dengesi eksiksiz bir surette onların lehine değişecektir. Bir nesil sonra yönetim dizginlerini ellerine alabilirler; zira önceden de belirttiğim gibi her ne kadar [Hristiyanlar] sayısal olarak üstün olsalar da elân onu ellerinde tutabilecek kapasiteye sahip değillerdir. Bundan dolayı aynı hısım kandan olan Hristiyan sınır vilayetleri arasında yakın bir yol yapılacak olursa; Sırbistan, Karadağ ve Bosna Karadeniz'den Adriyatik'e uzanan büyük Güney Slav konfederasyonunu oluşturabilir ki bu, Kuzey'in gasp edici despotluğuna karşı anayasal bir istihkâm oluşturur."*

Evans'ın kaleme aldığı eserler, şüphesiz ki İngiltere'de Osmanlı-Türk karşıtı düşüncelerin artmasına büyük destek vermiş, Şark Meselesi'nin bölge üzerinde ne surette çözüme kavuşabileceği hakkında önemli bir kamuoyu yaratmıştı. İki eserin de sonunda bulunan İngiliz gazetelerinin

---

[71] Medenileştirme misyonu, geri kalmış ve kaba insanları ahlaki ve maddi olarak yükselterek daha medeni ve daha modern yapmayı hedefler. Hindistan'da İngiliz kolonileştirme faaliyetinin, müzmin iç savaşlara, Hindistan'daki despot yönetime son verip, Pax Britannica formunda bir barış düzeni getireceği beklenmişti. Carey A. Watt, "Introduction: The Relevance and Complexity of Civilizing Missions. c 1800-2010", *Civilizing Missions in Colonial and Postcolonial South Asia*, Ed. Carey A. Watt and Micheal Mann, Anthem Press, London, 2011, s.1.

"*Through Bosnia and Herzegovina*" eseri hakkında yayımladıkları incelemeler[72] bu hususta aydınlatıcı olabilir. *Saturday Review* "*Mr. Evans, yozlaşmış Türk yönetimin zalimliklerini ve suiistimallerini açıklamakta hiç tereddüt etmiyor. Yine de Türk hassasiyetlerine ihanet etmiyor ve onun tek endişesinin, bir Panslav zaferinden sonra Bosna'daki Müslüman hizbinin kötü muamele görmemesi olduğu görünüyor*." şeklinde bir açıklama da bulunmuştur. *Literary World* "*Bu eser, Doğu'da patlak veren ve nefret edilen Türklerin Avrupa'dan atılmasıyla nihayete erecek bir süreci anlatması hususunda İngiltere'de yerinde bir hassaslık yaratacaktır*." yorumunu yapmıştır. *The Times* gazetesi eser hakkında "*Suçlu Türklerin protestolarına ve nefretlerine rağmen, Avrupa'nın artık kenara atamayacağı Şark Meselesi'nin bu merhalesi hakkında bilgi veren bu eser bir delil niteliğindedir*." şeklinde yazmıştır.

Sonuç

XIX. yüzyılda Balkanlarda vuku bulan isyanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun 600 yılı aşkın varlığını sona erdirecek olayların işaret fişeği olmuştur. Başlarda içtimaî ve iktsadî sebeplerden dolayı ortaya çıkan bu isyanlar, zamanla Osmanlı yönetiminden kurtulmayı amaçlayan milliyetçi-ayrılıkçı bir hüviyete bürünmüştür. Yüzyıl boyunca isyanın neredeyse eksik olmadığı Bosna-Hersek'teki 1875 isyanı, bölgenin Osmanlı hakimiyetindeki son isyanıdır. İsyan birçok Avrupa gazetesi tarafından takip edilmiş, çıkan haberler ve yazılan yazılar bir süre sonra Türk karşıtı bir propagandaya dönüşmüştür. Evans'ın iki eseri, bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Varlıklı bir İngiliz ailesinden gelen Evans, 1875 yılında isyanın yeni başladığı Bosna-Hersek'i baştan başa dolaşarak, bölgenin coğrafi ve etnografik bilgilerinin yanında bölgedeki isyan, Boşnaklar ve Türk yönetimi hakkında bir eser kaleme almıştır. Eserinin oldukça rağbet görmesi üzerine bölgeye bu sefer *Manchester Guardian* gazetesinin muhabiri olarak gitmiş, isyancılarla görüşmüş ve Şark Meselesi üzerine yazılar yazmıştır.

Şark Meselesi binlerce yıllık bir meseledir. Batılılar için belki de Şark'tan gelen en organize ve en dirençli düşman Osmanlı İmparatorluğu idi. Politik manada Şark Meselesi mefhumu birçok uluslararası konferansta ve diplomatik yazışmalarda kullanılmıştı. Mefhumun, Türklerin ve Müslümanların barbar ve medenî olmamalarından dolayı kadim Avrupa topraklarından atılmasına işaret eden sembolik manası ise Batılı yazarlarca

[72] İncelemeler için kitapların sonundaki "Opinions of the Press" bölümüne bakınız. Arthur J. Evans, Through Bosnia and Herzegovina On Foot During the Insurrection, August and September 1875, Second Edition, Longmans,Green, London, 1877; Arthur J. Evans, *Illyrian Letters*, Longsman, Green, London.

sıkça işlenmişti. Bu bakımdan Evans'ın eserlerine *yüzlerce yıldır kullanılan bir paletin üzerindeki renklerle yapılmış bir resim*[73] benzetmesini yaparsak yanlış olmayacaktır. Şarklı despot Türklerin Bosna'daki kötü durumun tek müsebbibi olduğunu vurgulayan Evans, güçlü bir Güney Slav devleti kurulana dek Avusturya'nın medenileştirme misyonu adı altında bölgeyi işgal etmesinin bölgenin huzura kavuşmasında önemli bir dönüm noktası olacağını söylemiştir. Tarih, 1914 yılında Saraybosna'da Avusturya prensinin Bosnalı bir Sırp tarafından öldürülmesiyle Evans'sın ne kadar yanıldığını göstermiştir.

Kaynakça

Anderson, Mathew S. (2010). *Doğu Sorunu: 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*.İdil Eser (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Aydın, Mithat (2005). *Balkanlar'da İsyan Osmanlı-İngiliz Rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*. İstanbul: Yeditepe.

Babuna, Aydın (2012). *Bir Ululsun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*. Hayati Turan (Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bakic-Hayden, M., Hayden, R. M. (1992). "Orientalist Variations on the Theme 'Balkans': Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics", *Slavic Review*, Vol.1, No:1. 1-15.

Cottrel, Leonard (1958). *The Bull of Minos*. New York: Rineheart&Company.

Creasy, E.S., Coolidge, A.C., Claflin, W.H. (1910). *The History of Nations: Turkey*. Henry Cabot Lodge Ed., Chicago: The H.W. Snow and Son Company.

Davison, Roderic H. (2005). Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876 (2. Baskı), İstanbul: Agora Kitaplığı.

Driault, Eduard (2010). Şark Mes'eslesi Bidayeti Zuhurundan Günümüze Kadar. Mehmed Nafiz (Çev.), Emine Erdoğan Özünlü (Yayına Hazırlayan), Ankara: Berikan Yayınevi.

Evans, Arthur (1877a). *Through Bosnia and Herzegovina On Foot During the Insurrection, August and September 1875* (2nd Edition). London: Longsman, Green.

[73] Benzetmenin alıntılandığı eserde yazar bunu farklı bir bağlamda kullanmıştır. Bkz Milica Bakic-Hayden and Robert M. Hayden, "Orientalist Variations on the Theme "Balkans": Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics", *Slavic Review*, Vol. 51, No. 1, 1992 , s. 4

Evans, Arthur (1877b). *Illyrian Letters*. London: Longsman, Green.

Evans, Arthur (1916). New Archeological Lights on the Origin of Civilization in Europe. II. *Science* 44(1135). 448-56

Evans, John. (1943). *Time and Chance: The Story of Arthur Evans and His Forebears*. London: Longsman, Green.

Turhan, Fatma Sel (2013). , *Eski Düzen Adına: Osmanlı Bosna'sında İsyan (1826-1836).* İstanbul: Küre.

Fox, Margalit (2013). *The Riddle of the Labyrinth: The Quest to Crack an Ancient Code*. London: Profile Books.

Gere, Cathy (2009). *Knossos and the Prophets of Modernism*. Chicago: The University of Chicago.

Gladstone, W.E. (1876). *Bulgarian Horrors and the Question of the East*. New York and Montreal: Lovel, Adam, Wesson&Company.

Gölen, Zafer (2009). *Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları (1839-1878)*, Ankara: Alter Yayınları.

Gölen, Zafer (2010). Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar. *Belleten*, C.LXXIV. Sa. 270. Ankara. 421-475.

Gölen, Zafer (2015). *Şark Meselesi ve Milli Mücadele*. Ankara: Öncü Kitap.

Gölen, Zafer (2016). *Tabsıratü'l-Eşkıyâ(1849-1851 Bosna Hersek İsyanı)*, Ankara: Öncü Kitap.

Harris, David (1969). *A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875-1878 The First Year*, United States: Archon Books.

Hartmann, Angelka (2010). "Islam and Europe: Historic Interactions Reevaluated", *Osmanlılar ve Avrupa: Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim.* Seyfi Kenan Ed., İstanbul: İsam Yayınları. 387-399.

Hentsch, Thierry (1996). *Hayali Doğu Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Bakışı.* Aysel Bora (Çev.), İstanbul: Metis.

Hobsbawm, Eric J. (1959). *Primitive Rebels Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*. New York: The Norton Library.

İmamoviç, Mustafa (2018). *Boşnakların Tarihi*. Hüseyin Gül, Cenita Özgüner (Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Jelavich, Barbara (1983). *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Century*. Vol. I, Cambridge: Cambridge University Press.

Jezernik, Božidar (2006). *Vahşi Avrupa: Batı'da Balkan İmajı,* Haşim Koç (Çev.). İstanbul: Küre.

Karaca, Taha Niyazi (2018). *Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı* (4. Baskı). İstanbul: Timaş.

Karal, Enver Ziya (2003). *Osmanlı Tarihi*(6. Baskı). C.VII. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Karal, Enver Ziya (2007). *Osmanlı Tarihi* (8. Baskı) , C.V. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Karpat, Kemal (2017). *İslam'ın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin Son döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması* (6. Baskı). Şiar Yalçın (Çev.), İstanbul: Timaş.

Keyman, F., Mutman, M., Yeğenoğlu, M. (Ed.) (1996). *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*. İstanbul: İletişim.

Kula, Onur Bilge (2010). *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Kumrular, Özlem (2010). "İslâm'ın Kılıcı-Hristiyanlığın Kalkanı: XVI. Yüzyılda Avrupa'da Türk, Müslüman ve Hz. Muhammed İmgesi", *Osmanlılar ve Avrupa: Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim.* Seyfi Kenan Ed., İstanbul: İsam Yayınları. 91-135.

MacGillivray, Joshep A. (2000). *Minotaur: Sir Arthur Evans and the Archaeology of the Minoan Myth*. New York: Hill and Wang.

Mariott, J.A.R. (1917). *The Eastern Question An Historical Study in European Diplomacy*, Oxford: Clarendon Press.

Noel, Malcom(2002). *Bosnia-A Short History*. London: Pan Books.

Okey, Robin (2007). *Taming Balkan Nationalism: The Habsburg 'Civilizing Mission' in Bosnia 1878-1914*. Oxford: Oxford University Press.

Ortaylı, İlber(1987). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (2. Baskı). İstanbul: Hill Yayınları.

Palmer, Alan (1999). *1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*. Meral Gaspıralı (Çev.), İstanbul: Sabah Kitapları.

Roy, Jenkinkins (1995). *Gladstone*. London: Macmillan.

Said, Edward (2017*). Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları* (10. Baskı), Berna Yıldırım (Çev.). İstanbul: Metis.

Setson-Watson, R. W. (1946). Arthur Evans. *The Slavonic and East European Review,*24(6). London: the Modern Humanities Research Association and University College London,School of Slavonic and East European Studies. 47-55.

Shannon, R. T. (1963). *Gladstone and Bulgarian Agitation of 1876*. London: Thomas Nelson.

Suçesko, Avdo (1993). "Osmanlı Yönetimi Altında Yugoslavya Ulus ve Halklarının Tarihindeki Bazı Ayırıcı Nitelikler". *X. Türk Tarihi Kongresi Bildileri*. Ankara: Türk Tarihi Kurumu. 1169-1178.

Şahin, Gürsoy (2007). *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı-Türk İmajı*. İstanbul: Bilimevi

Truhelka, Ciro(1931). "Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihî Esasları". Cemal Köprülü (Çev.) *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*. C.I. İstanbul. 43-70.

Watt, Carey A. (2011). "Introduction: The Relevance and Complexity of Civilizing Missions. c 1800-2010", *Civilizing Missions in Colonial and Postcolonial South Asia.* Carey A. Watt and Micheal Mann Ed., London: Anthem Press.

Zecevic, Selma (2010). " 'At the Gate of the East': European Representation of the Ottoman Bosnia on the Eve of Austro-Hungarian Colonical Domination", *Osmanlılar ve Avrupa: Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim.* Seyfi Kenan Ed., İstanbul: İsam Yayınları. 577-611.

EXPORT FINANCING AND EXPORT CREDIT INSTITUTIONS /

Yüksel Akay ÜNVAN

(Assoc. Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University)

Introduction

The sale of goods produced in a country to foreign countries for foreign exchange is called export. Export can also be defined as the opposite of imports. Export, which is one of the most important topics of foreign trade data, constitutes a country's foreign trade balance with imports. That is, exports is one of the basic tools for an advanced economy.

Exports is recognized by governments worldwide as a central strategy for economic prosperity in the new global arena. The focal point of exports, as an engine of economic growth, has been valid even in countries with high domestic demand in almost every country. (Griffith and Czinkota, 2012). For this reason, efforts and policies to increase exports have always been the main elements of international commercial competition. The financing and collateral element is inevitable between efforts and method for increasing export.

Export finance is defined by the most extensive meaning is that "to find out adequate financial sources which are needed to export goods" (Bakır, 1999). Export financing with the most general definition; is the support of the buyer and / or the exporter to be dispatched by credit and / or insurance methods before and / or after the dispatch. In this context, export financing is a mixture of banking and insurance mechanisms. According to the OECD definition, the financing of exports in a broad sense, loan, insurance and guarantee methods to facilitate the payment to the exporter and thus the exporters to support the forward sales (DTM-a, 142).

By export financing; the buyer's or the exporter's shipment will be supported by credit or insurance methods before or after the shipment. There are three key issues that fall under the umbrella of international trade finance:

• How does a company finance the production of goods destined for export, particularly if they are bumping up against their current credit limits?

• How do they determine what payment terms will make their product competitive in international markets, and how do they identify and deal with the related risks?

• When should they offer terms, and how do they do so without placing their balance sheet at risk or compromising their credit policies?

These questions can be addressed by pre-export finance programs to

finance production destined for export, and post-export finance that addresses methods of payment, risk mitigation, and financing tools (Hunson, 2018).

Chenery (1980) stated stable economic growth requires the transformation of the production structure in a way that creates foreign trade opportunities as well as domestic demand. The globalization trend in the world has brought the nations closer together and directed the national enterprises to competition in the international arena. However, the exchange of goods between individuals and organizations in two different countries is similar to domestic transactions, it also brings some difficulties.

Bakır (1999) also states that the exchange of goods in two different countries with each other is similar to domestic transactions or transactions between buyers and sellers, but also have difficulties due to the fact that they are made internationally. In foreign trade transactions, importers and exporters are distant from each other. They often do not know each other and do not have detailed knowledge of their financial power, business capacity and commercial reputation. Importers are not sure that the exporters will send the goods to them on time and in the appropriate quantity and quality, and exporters worry that the importers will stop buying the goods.Therefore, in the form of trade, which is very risky, exporters may not want to fund this commercial transaction during the manufacture and delivery of the goods or until after the payment of goods. They may not be able to bind capital. Thus, they would prefer the way to provide external funding.

In order to carry out international business transactions, exporters will make many expenses in terms of production, transportation, storage, taxes, commissions and customs expenses of the goods until the delivery of the goods they receive the export order. After the shipment of the goods, the importer will be able to carry out other works or to prepare for a new export order until the date of payment of the goods. Here, both before and after the dispatch, the exporter will need the funds to cover the costs that he will make, and within this period, he will be able to complete his exports in proportion to the financing opportunities he can provide. Basically, the exporter has to meet the financing need with his own resources, with the advance payment from the importer or by credit. If the exporter meets the fund requirement from his own resources, the export is limited to this opportunity. The advance received by the importer shall be in the case of the buyer sending the goods in advance or getting 15-20% of the total export price in advance from the importer. The first of these can not be said to have many uses. The second will not be sufficient to meet the needs of the exporter. In the case of financing by credit, the exporter can expand the limits of the exportation of credit facilities, increase the quality of the goods, allocate resources for marketing activities, sell the goods in time

and develop many more similar activities. Therefore, the exporter needs financial support outside his own resources (Bakır, 1999).

Export is necessary for every country, because it is one of the basic tools of economic development. It is also necessary for companies, because in falling demand, in the internal crises experienced, it is compulsory to exist in the business areas where competition is intense and predatory, to protect itself and to expand to foreign markets in order to sustain stable growth. Borders are very close, competition is very sharp, customers' dependence on the product is decreasing, new customers are developing new habits and new consumption behaviors, new business models are being created. At this point, it is necessary to produce, sell, develop, grow and live for the enterprises. For this reason, it is very important for companies to know themselves, where they are, what they can do, to know how ready they are to foreign trade and to provide the transformation with these dynamics.

Firms who have access to any financial aid are more probably to export and export more. The exporters have different financial aid options. Firms may need short term, medium term or long term finance depending upon the types of goods to be exported. The functions of Export Credit Institutions are critical at this point. They are responsible for the financing and insurance of export credits. In some countries there are two institutions for the support of export, one of which is responsible for financing and the other for insurance of export credit. On the other hand in some countries, there is only one financial institution which conducts both the financing and insurance of export credits.

Since the early 1980s increasing exports has been one of the main objectives of the economic policies pursued. For this purpose, the measures required by the free market economy in the field of foreign trade have been removed, the restrictions on foreign trade have been abolished, and the policy of incentives, in particular the exchange rate, has been emphasized in order to increase exports and activate the potential of the economy.

1. The Institutions Providing Export Financing

As a result of the introduction of commercial relations in the world, and the application of globalization approaches in the economic and political fields, national financial institutions are inadequate to meet the fund demands. In order to be able to take part in international markets, to fight against competition and to provide adequate funds in order to achieve the development goals, international financial institutions have been established and started to operate through international agreements. In this part of the study, the institutions that provide export financing in our country and in the world will be explained.

2.1. Central Banks

In many countries, central banks provide direct or indirect resources to finance foreign trade through the monetary and credit policies they will implement (Ertuna, 1986). Central banks play an active role in financing foreign trade through the reduction of foreign trade funds, as well as the transfer of adequate funds to this sector. The most valid method to be applied by the central banks for export is to provide free refinancing facilities to commercial banks or eximbanks. The main factor that drives these banks to obtain funds from the central bank is that they can get funding from the central bank by paying less interest than the market rate. When the applications in our country are examined, in order to provide cost-effective financing for the firms that export goods and foreign currency-earning services, there are TL or foreign currency denominated lending programs provided within the framework of the limit granted to Turk Eximbank in cooperation with the Central Bank of the Republic of Turkey.

2.2. Eximbanks

There are different organizations in each country that provide financial support throughout the world and these are called Exim Bank with its general name. While the development of export finance institutions in developed countries was encountered during and after World War I, Export Finance Institutions (EximBank) began to emerge in developing countries after World War II. Although they have different names in each country but they serve the common purpose. For example, it is called Eksport Kreditradet in Denmark, Export Finance and Insurance Corporation (EFIC) in Australia and Euler Hermes in Germany but their aims are not different from each other. They improve export activities by providing financial support to firms in their countries. However, Eximbank in developed countries generally provide export credit insurance and guarantee support. Eximbank in the developing countries generally provide insurance and guarantee support as well as export credit support.

Export-Import Bank of the United States provide export credit insurance, financing, working capital and loan guarantee. As might be expected, export credit insurance, if the company does not pay or inconvenience to pay the company to export, this insurance assures the exporter that he will receive his money. On the other side, EXIM can work with your private lender to help secure financing for international sales. “A lender receives a loan “guarantee” from EXIM, guaranteeing repayment for a percentage of the loan if the borrower ((i.e., U.S. exporter) defaults”. In addition, EXIM Bank's lending loan guarantee provide competitive financing for the international buyers and EXIM Bank of the United States offers the export companies some guarantees for their business. For example, risk reduction for a transaction with a particular recipient, risk-free entry and easy trading to emerging markets, flexibility in terms of refund (Export Import Bank of

the United States, 2019).

Turk Eximbank - alias Export Credit Bank of Turkey – was established by the Council of Ministers in 1987 in order to provide credit for the development of exports. The purposes of the bank are development of exports, diversification of exported goods and services, gaining new markets for export goods, increasing the share of exporters in international trade, providing the necessary support in their initiatives, providing exporters and investors operating in abroad and international markets with competitiveness and security, and encouraging investment goods production and sales. The credit types of Türk Eximbank can be sorted as follows; Short Term Credits, Medium- Long Term Credits and Credits for Foreign Exchange Making Services. Export credit insurance system is one of the most important opportunities implemented by Turk Eximbank to support export in Turkey.

To sum up, all EXIM banks in the world almost serve the same purpose. These objectives include: developing exports and ensuring that countries do not provide current account deficit, increasing the diversity and quality of exported goods or services, and generating more revenue by opening up to different geographies. Definitely they all have their own procedures and have different support limit amounts, these differences vary according to the level of development of countries.

2.3. Commercial Banks

Commercial banks, both in United States and abroad, finance the vast bulk of international trade. Their size, long tradition of trade financing, and experienced personnel make them entirely suitable for this activity. Banks have the financial resources to extend international credit and most have business networks and human resources which enable them to offer companies an entire gamut of finance-related services without which international trade would be difficult, if not possible (Venedikian and Warfield, 1986, s.35).

The most important one of the services given to exporters in export transactions by the Commercial Banks is the pre-shipment and post-shipment export credits. In our country, loan options diversified under different titles such as Eximbank Loans, Export Foreign Currency Loans and Prefinancing Loans are offered to many exporters by many commercial banks.

2.4. International Financial Organizations

2.4.1. World Bank - International Bank for Reconstruction and Development

IBRD is an international financial institution that offers loans to middle-income developing countries. The International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) is a global development cooperative owned by

189 member countries. It supports the World Bank mission by providing loans, guarantees, risk management products, and advisory services to middle-income and creditworthy low-income countries, as well as by coordinating responses to regional and global challenges.

2.4.1.1. World Bank - International Development Association (IDA)

The International Development Association (IDA) is the part of the World Bank that helps the world's poorest countries. IDA complements the World Bank's original lending arm—the International Bank for Reconstruction and Development (IBRD). IBRD was established to function as a self-sustaining business and provides loans and advice to middle-income and credit-worthy poor countries. IDA provides loans to public and private sector organizations. While providing a loan, if deemed necessary, the guarantee of the government or any other entity may be requested.

2.4.1.2. International Finance Corporation (IFC)

IFC was established in 1956 as a subsidiary of the World Bank it is aimed to close the shortage of the institution which is insufficient to give credit to the private sector. Therefore, IFC supports the investments of the private sector organizations that will serve the development of the developing countries and by this way completes the activities of the World Bank (World Bank, 2019).

2.4.2. International Monetary Fund (IMF)

The International Monetary Fund (IMF) which is established in 1944, is an organization of 189 countries currently, and explains their aim as working to foster global monetary cooperation, secure financial stability, facilitate international trade, promote high employment and sustainable economic growth around the world. The IMF's, primary purpose is to ensure the stability of the international monetary system—the system of exchange rates and international payments that enables countries (and their citizens) to transact with each other. That is, the aim of IMF loans to allow member states to maintain a balance of temporary payments without jeopardizing their domestic economic situation or the development of international trade.

3. Literature Review

In this part of the study, the concept of export financing will be discussed with different dimensions by giving a wide literature review. Increasing exports in both developed and developing countries is one of the primary objectives of economic policies. Developing countries, whose internal cost ratios are very high for various reasons (dependency on imported inputs, the return of production technology, etc.) to other countries, need to support exports with a variety of tools to eliminate competitiveness

differences at least in order to give their products competitive power in international markets. At this point, financing is the most important factor. Low cost and continuous financing is the most critical elements for the exporter to make forward-looking programs and to create a competitive price. Moreover, countries that are exporting, have made some arrangements to protect exporters and banks providing funds for export from risks. These legislation is based on insurance concepts and constitutes a bridge between the buyers and sellers of exportable goods and services and the banking system that provides the necessary funds to support exports. Structured regulations are based on insurance concepts and have the funds to support exporters and sellers of goods and services that are subject to export (Sakarya, 2009).

Buatsi defined export finance as 'the provision of credit and any form of financial assistance to meet the needs of an exporter in carrying out an export order' (Buatsi, 2002, p.503). He identified that there were four general payment methods used in international trade transactions: cash in advance, letter of credit (L/C), documentary collections and open account (Buatsi, 2002). Cash in advance and open account are classified as direct payment methods because they require internal funds to finance the transaction (Herger, 2009). Letters of credit and documentary collections are known as indirect payment methods, since trade credit is provided by financial institutions. In other words, these institutions provide finance as a bridge between the time goods are produced and payment is received (Buatsi, 2002). L/CS and documentary collections are the most commonly used in international trade as few exporters and importers have enough liquidity to use direct methods of payment (Herger, 2009).

The transition economies of enterprises in developing countries can no longer considered as exports is just an option to sales in the domestic market. Reducing tariff and non-tariff barriers, reducing transportation and communication costs, international scattering of activities such as procurement, production, assembly and marketing by multinational enterprises have exposed companies to world competition and challenged their competitive advantages. In order to survive in the new global environment these companies must control their competitive position and not to ignore entering international markets to enlarge scope of their activities and gain market shares against foreign competitors. To do this, they must be well-equipped to check the international competitiveness of their bids and to ensure that all necessary skills and resources are accessible to them.

To ensure that borrowers are able to meet their credit and loan obligations, financial institutions require borrowers to put up sufficient collateral. However, this requirement constitutes the biggest obstacle to SMEs accessing finance (Buatsi, 2002; Zavotta, 2008). A possible solution to the problem is for an export loan or credit facility to be structured in such a way

that it is self-liquidating (Rhee 1989). Structured trade and commodity finance is a type of finance solution effectively tailored by a financial institution to meet the specific transactional requirements of the SME (Matthee and Finaughty, 2010). As such, every transaction is judged according to its particular circumstances, and finance is structured in a manner that mitigates actual or perceived risks (UNESCAP, 2005). The underlying product or stock traded becomes the security (or collateral) in this case, and each advance is repaid from the proceeds arising from sales (Matthee and Finaughty, 2010).

When considering an application for general export finance, a financial institution would consider the firm's balance sheet and creditworthiness. If the financial statements and historical performance of the firm are seen to be healthy (and they have collateral), a general banking facility of between 10% and 20% of the firm's equity may be granted. With structured trade finance, because emphasis is placed on the deal and the firm's experience and standing, a facility equating to five to seven times the value of the firm's equity may be extended (provided all the regular security and compliance requirements have been met) (Matthee and Finaughty 2010).

Bernard and Wagner (1997) document sizable and robust exporter premia for various plant characteristics. Based on a regional sample of firms, they find that German exporting plants are more productive than non-exporters (with a Premium of about 20 per cent), have a higher capital intensity (by about 12 per cent) and invest more per worker (about 8 per cent) than non-exporters; firms also employ more workers and pay higher wages, with the premia varying by the type of worker. Holding constant for the characteristics of both the worker and the workplace, Schank et al. (2007) estimate that employees working in a plant with an export–sales ratio of 60 per cent earn about 1 to 2 per cent more than similar employees in otherwise identical non-exporting plants. Finally, export activity is also associated with measures of firm performance and firm success; Fryges and Wagner (2010) argue that exporting has a positive causal effect on profitability.

Access to adequate trade financing is a major component of successful export transactions. The need for external financing may arise already at the pre-shipment stage, when companies must fund both the purchase of inputs (whether these be raw materials or capital equipment and spares) and processing operations. This need is particularly large when longer crop or manufacturing times are involved or when inputs for the production of export products must be imported (Buatsi, 2002)

Businesses may also require export financing, as they depend on their ability to compete effectively after the goods are produced and to acquire contracts, and to support their offers to foreign buyers with attractive credit

terms. The longer the maturity of loans to foreign buyers, the greater the pressure on exporter liquidity and reaching sufficient foreign trade finance in the post-shipment period. Some companies will compensate for their inability to offer competitive credit conditions for example by quoting lower prices.

Sometimes, however, the bank is unable to do a particular transaction either because it is up against its ow legal lending limit for a specific country and cannot accept the additional risk, or it is unwilling to do the transaction usually because, for whatever reason, it has judged the foreign risk to be unacceptable. At such times banks and exporters look to government entities for support. Government support of international trade has historically occurred through two mechanisms: first, insurance and/or guarantee programs that protect the insured party(exporter or bank) against the risk of nonpayment by the importer due to commercial and political risks; and second, funding and/or sub-below market) rates. Government-supported loans are typically structured to those unacquainted with them, they accurately identify the bank's customer (i.e. the obligator of the loan): In a supplier credit bank's customer is the exporter, whereas in a buyer credit it is the importer Kingman-Brundage and Schulz, 1986).

The financing of trade is not only to finance export transactions. It is also concerned with limiting the risks of such transactions and thus encouraging banks to provide export credits at a reasonable cost. As a matter of fact, most banks should ensure that the borrowers have the ability to repay their debts before the latter accepts to finance their export transactions. To this end, banks insist on the promise of appropriate collateral. Insurance policies and warranties issued by export credit agencies can be used as collateral for trade finance, and banks are often willing to provide appropriate credit terms to exporters as the risk of perceived default decreases.

The classification of "traditional" and "non-traditional" export concept has also been debated in literature. Too much confusion arises from the use of these export terms. It would be wrong to define raw materials commodities as a traditional export and to define the goods produced in a non-traditional way. For the country X, which has a tradition of exporting semi-processed or manufactured products for a long time, these goods will be traditional exports. There would be non-traditional exports for the country Y, which has just started to export these goods.

Prior studies have identified various internally controllable and uncontrollable factors as influencing export performance (Bilkey, 1978; Aaby and Slater, 1989; Zou and Stan, 1998). Internally controllable factors are ally divided into two categories: the export marketing strategy of the firm (usually combined with planning and organization issues) and the attitudes

and perceptions of management (e.g., management's international orientation, export commitment, perceptions of barriers to exporting). Internally uncontrollable determinants include (1) firm characteristics, such as international experience, technological intensity, and company size, and (2) managerial traits, such as international experience, formal education, and general business experience (Aaby and Slater, 1989; Zou and Stan, 1998). Such characteristics are difficult to alter in the short run.

The export performance literature fails to provide definite and unambiguous guidelines on the selection of an export performance measure. Export performance constructs, conceptualizations, and operationalizations are complex and inconsistent. No single definition of export performance has been widely accepted and used over the years (Lages and Lages, 2004). To this point, one of the major criticisms of the export performance literature has been the lack of a uniform and widely accepted measure of export performance. Typically, two types of measures are used to capture export performance: subjective and objective. Most measures are perceptual and self-reported because secondary information on the export activities of individual firms is not often publicly available (Lages, Lages, and Lages, 2005).

On a positive note, Lages, Lages, and Lages (2005) point to several reasons subjective measures may be suitable: the difficulty of obtaining financial export performance data, managers unwillingness to provide such information, and the lack of specific export information in financial reports. Furthermore, Lages and Lages (2004, p. 39) suggest that by measuring perceptions of performance "instead of performance per se, we are able to capture the degree to which performance has matched the aspiration levels of the firm from one year to the next." Shoham (1999, p. 31) also uses subjective measures of export performance, explaining the logic behind their use by suggesting that management's satisfaction with performance captures "the effectiveness of a program being evaluated, by definition, against its intended results." Thus, previous literature supports the type of measures used in this study to capture performance (subjective measures of sales and profits). Zou, Taylor, and Osland (1998) refer to these indicators as the financial outcomes of exporting.

Several researchers have proposed that export performance is multidimensional and cannot be measured simply by a single performance indicator (Cavusgil and Zou, 1994; Sousa, 2004; Diamantopoulos and Kakkos, 2007). Although some studies recommend that the unit of analysis in export performance studies be the export venture, export venture portfolio, or product line rather than the entire firm for larger firms (see, e.g., Diamantopoulos and Kakkos, 2007; Katsikeas, Leonidou, and Morgan 2000), Styles (1998, p. 27) suggests that "smaller firms can isolate the performance of a given export initiative less than the total export performance

and even the total firm performance."

The recent literature on international trade documents emphasises sizable trade-related differences across firms. Firms not only vary strongly by trade activity; typically, only a small fraction of a country's firms engage in exports and imports. More notably, firms that export also differ significantly from non-exporters in almost all other relevant firm characteristics. Exporters are larger in size, more productive and pay higher wages than non-exporters. Exporters also tend to produce a wider range of products and are less likely to cease operations (Bernard and Jensen, 2007).

Many authors have grappled with the problem of firms struggling to access and develop export markets in the face of persistent and formidable barriers (Leonidou 2004). Barriers to export can be defined as 'all those factors – external or internal – that serve to dissuade a firm from exporting or that hinder its actual export activity' (Suarez-Ortega 2003, 403). Internal barriers to export relate to the firm's capabilities, resources and capacity to operate internationally, while external barriers are those factors over which the firm has no control and are a product of the environment in which businesses operate (Fillis 2000; Leonidou 2004).

Ramaswami and Yang (1990) break export barriers down into four categories – knowledge, procedural, resource, and exogenous barriers. Knowledge barriers broadly relate to a lack of information on what is involved in exporting. Procedural barriers relate to those elements that complicate and/or slow down the export process. Resource barriers are concerned with a lack of financial wherewithal and productive capacity. Finally, exogenous barriers include any obstacles arising due to uncertainty in the international market place or the actions of governments and competitors (Suarez-Ortega 2003).

The above body of research only considered resource barriers from firms' perspective and did not take cognisance of lenders' views on the matter. To this end Griffith (2010) examined financial resource barriers from the standpoint of the lending community – evidently the first researcher to consider the subject from this angle. Griffith (2010) asserted that lenders of finance, in seeking to minimise their risks and maximise their returns, look for certain characteristics in their export clients. Those who fit the 'profile' are more likely to obtain finance than those who do not. For example, lenders prefer exporters that market a limited range of goods or services because a concentrated effort, in their view, improves the chances of strong sales performance and lowers the risk of non-payment. Lenders also look at exporters' past financial performance as this will offer strong clues about their ability to repay a loan or service their credit facility.

'All forms of business contain elements of risk, but when it comes to

international trade the risk profile enters a new dimension'. Financial institutions that are in the business of providing export finance need to thoroughly assess the actual and potential risks associated with an applicant's international transaction(s). As SMEs are perceived to pose a greater risk of default than larger firms, they are subjected to greater scrutiny by lenders. Even with structured trade and commodity financing, an SME's eligibility for finance is determined according to the likelihood of it being able to conclude an international transaction successfully. There is a common misperception among businesses that structured trade and commodity finance is 'risk free.' However, there is no financing facility that is risk free, and financial institutions operating in a specialist area are even more acutely aware of the risks (Matthee and Finaughty 2010, p.15).

Institutional factors also affect the amount of credit that SMEs are able to access from financial institutions. The level of bank concentration in a country will affect the incentives for banks to reach out to the SME sector. Countries with highly concentrated and uncompetitive markets are more likely to have less credit being directed to the SME sector. This is because the low level of competition does not motivate banks to seek new and untapped markets to boost their income stream. The enforcement of collateral can take years due to a poorly resourced judiciary. Also, property rights and the rights of creditors are less protected in some developing countries. The law and finance literature show that legal variables such as creditor rights positively influence financial market development. Small firms are 25% more likely to be denied credit if they are in states that provide creditors with less protection when the borrower is bankrupt (Abor et al., 2014).

Finally, Auboin(2007) discusses the World Trade Organization's function of mobilizing greater flows of trade finance for developing countries together with the multilateral financial institutions, regional development banks, export credit agencies, with a view to help them integrate in world trade. He defines WTO as an institution geared towards the balanced expansion of world trade and deals its various aims such as reducing trade barriers, negotiating and implementing global trade rules, and settling disputes on the basis of the rule of law. He states that WTO is also interested in strengthening the supply-side of developing countries so that they can respond to new market opportunities. To this end, it supports various initiatives aimed at improving the trade infrastructures of developing countries, ranging from the ability to meet international product, safety and sanitary standards, to run efficient customs, or to participate effectively to the multilateral trade negotiations by training public servants.

4. Conclusion

Within the scope of this study, the concept of export financing, which is considered to be the biggest problem for exports, was discussed in all aspects both with its theoretical dimensions and based on literature studies.

That is, a general view about Financing and Export Credit Institutions was tried to be presented. It is aimed to provide a global export vision by explaining the examples of how exporters can be financed through credit, guarantee and insurance programs in different parts of the world. Moreover, some applications in Turkey and other developed or developing countries were given by introducing different ways of export financing.

In conclusion, exports is an important factor for developing and growing in national economies. For this reason, countries establish various institutions and organizations to support export and export financing. Each country forms its own export system in accordance with the existing laws according to its own assets and capabilities. State-funded institutions and organizations that support export financing are referred to as exim banks with a general acceptance. Eximbank's role in a country's export promotion process cannot be denied. It should be kept in mind that eximbanks not only present credit support but also provide insurance and so ensure that exports is carried out safely.

References

Abor J. Y., Agbloyor, E.K., and Kuipo R. (2014). Bank finance and export activities of Small and Medium Enterprises. *Review of Development Finance.* Volume 4, Issue 2, December 2014, Pages 97-103,

Auboin, M. (2007). Boosting Trade Finance in Developing Countries: What Link with the WTO?

WTO Staff Working, Paper No. ERSD-2007-4.

Bakır, H., (1999). İşletmelerde İhracatın Alternatif Finansman Olanakları. T.*C. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Bilkey, W. J. (1978). An Attempted Integration of the Literature on the Export Behavior of Firms. *Journal of International Business Studies*, 9: 33. https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8490649

Bernard, A.B., Wagner, J. (1997). Exports and Success in German Manufacturing. *Weltwirtschaftliches Archiv* 133(1) 134–157.

Bernard, A. B., and Jensen J. B. (2007). "Firm Structure, Multinationals, and Manufacturing Plant Deaths." Review of Economics and Statistics, 89(1): 1–11.

Buatsi, Seth N. (2002). Financing Non-Traditional Exports in Ghana. *Journal of Business & Industrial Marketing*, Vol. 17 Issue: 6, pp.501-522, https://doi.org/10.1108/08858620210442848 .

Cavusgil, S.T. and Zou, S. (1994). Marketing strategy – performance relationship: an investigation of the empirical link in export market ventures. *Journal of Marketing*, 58, 1-21.

Chenery, Hollis B. (1980). Interactions Between Industrialization and Exports. *Amrecian Economic Review, Papers and Proceeding*, Vol.70, No.2, May.1980,s.281.

DTM(a); Türkiye Dış Ticaret Stratejisi (2005-2010-2015-2023). *Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü*, website: http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinID=44&icerikID=128& dil=TR .

Diamantopoulos A. and Kakkos N. (2007). Managerial Assessments of Export Performance: Conceptual Framework and Empirical Illustration. *Journal of International Marketing*, Vol. 15, No. 3, pp. 1-31.

Ertuna, Ö. (1986). *Finansal Kurumlar*. Teori Yayınları. Ankara, s.13.

Fillis, I. (2000). Being Creative at the Marketing/Entrepreneurship Interface: Lessons from the Art Industry. *Journal of Research in Marketing and Entrepreneurship*, Vol. 2 Issue: 2, pp.125-137, https://doi.org/10.1108/14715200080001543

Fryges, H., Wagner, J. (2010). Exports and profitability: First evidence for German manufacturing firms. *The World Economy*, 33(3), 399-423.

Griffith, D. A. (2010). Understanding Multi-Level Institutional Convergence Effects on International Market Segments and Global Marketing Strategy. *Journal of World Business*,45 (1), forthcoming.

Griffith D.A. and Michael R. C. (2012). Release The Constraints: Solving The Problems Of Export Financing in Troublesome Times. *Business Horizons,* 55:3, 251-260.

Herger N. (2009). How to Access Trade Finance: A guide for exporting SMEs. *International Trade Center(ITC)*.

Hunson C.,,2018,The Essentials of Export Financing: International Finance Options. *Export Finance*.

Katsikeas, C. S., Leonidas C. L., and Morgan N.A. (2000). Firm-Level Export Performance Assessment: Review, Evaluation, and Development. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28 (4), 493–511.

Kingman-Brundage J., Schulz Susan A.. The Fundamentals of Trade Finance. Wiley-Interscience, USA.

Lages, C., Lages C., and Lages L.F. (2005). The RELQUAL scale: A measure of relationship quality in export market ventures. *Journal of Business Research*, 58, 1040-1048.

Lages, L.F. and Lages, C.R. (2004). The STEP scale: a measure of short-term export performanceimprovement. *Journal of International Marketing*, Vol. 12 No. 1, pp. 36-56.

Leonidou, Leonidas. (2004). An Analysis of the Barriers Hindering Small Business Export Development. *Journal of Small Business Management*. 42. 279 - 302. 10.1111/j.1540-627X.2004.00112.x.

Ramaswami, S.N., and Yang, Y. (1990). Perceived Barriers To Exporting And Export Assistance Requirements (chapter 17). In S.T. Cavusgil & M.R. Czinkota (Ed.). *International Perspectives on Trade Promotion and Assistance* (pp. 187-205). Westport, CT: Greenwood Publishing Group.

Sakarya, Ş., (2009). İhracat Yapan İşletmelerin Finansman Kaynaklarının Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması. *Mufad Journal*, 42. 117-134.

Schank, T., Schnabel, C., and Wagner, J. (2007). Do Exporters Really Pay Higher Wages? First Evidence From German Linked Employer-Employee Data. *Journal of International Economics*. 72. 52-74. 10.1016/j.jinteco.2006.08.004.

Shaoming Z., Simona S. (1998). The Determinants of Export Performance: A Review of the Empirical Literature Between 1987 And 1997. *International Marketing Review*, Vol. 15 Issue: 5, pp.333-356, https://doi.org/ 10.1108/02651339810236290.

Shoham, A. (1998). Export Performance: A Conceptualization And Empirical Assessment. *Journal of International Marketing*, 6(3), 59-81.

Sousa, C.M.P. (2004). Export Performance Measurement: An Evaluation Of The Empirical Research İn The Literature. *Academy of Marketing Science Review*, 4. Available at: http://www.amsreview.org/articles/ sousa09–2004.pdf.

Styles, C. A (1998). Cross-Cultural Examination of Export Performance. *Journal of International Marketing*, 6(3), 5-31.

Suarez-Ortega, Sonia. 2003. Export Barriers: Insights from Small And Medium-Sized Firms. *International Small Business Journal*. 21. 403-419.

The World Bank, IBRD-IDA, website: https://www.worldbank.org, accessed in March, 2019.

Unescap, United Nations ESCAP, website: https://www.unescap.org/, accessed in March, 2019.

Venedikian H.M., Warfield G.A. (1986). *Export-Import Financing*, Wiley-Interscience, USA.

Zavotta, R. 2008. Financing Technology Entrepreneurs and SMEs in Developing Countries: Challenges and Opportunities. http://www.infodev.org/infodev-files/resource/InfodevDocuments_611.pdf.

Zou, S., Taylor, C. R., and Osland, G. E. (1998). The EXPERF scale: a cross-national generalized export performance measure. *Journal of International Marketing*, 6(3), 37-58.

TÜRKİYE'DE 1999-2018 YILLARI ARASINDA FAALİYET TABANLI MALİYETLEMEYE İLİŞKİN YAYINLANMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İÇERİK ANALİZİ /

Seçkin GÖNEN

(Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi)

Giriş

Tüketici davranışlarının küreselleşme etkisi ile değişmesi ve işletmelerin bu değişime karşılık verebilmesi için gelişen teknoloji ile esnek üretim yöntemleri kullanarak ürün çeşitliliğine gitmesi geleneksel maliyet yöntemlerinin doğru maliyet verilerini oluşturmasında etkisiz kalmasına sebep olmuş, yöneticilerin karar alma sürecinde ihtiyaç duyduğu bilgiyi üretememiştir. Bir mamulün maliyetini hesaplamak için üretim süreci içerisinde tükettiği direkt ilk madde ve malzeme, direkt işçilik ve genel üretim giderlerini tespit etmek gerekmektedir. Mamuldeki direkt ilk madde ve malzeme ile direkt işçiliğinin tüketimi kolay bir şekilde belirlenebilmektedir. Ancak genel üretim giderlerinin hesaplanması kullanılan yöntemler farklı sonuçların elde edilmesine sebep olmaktadır.

Geleneksel maliyet yöntemlerinde ortalama dağıtım anahtarı kullanılmakta ve bu durum ürün veya hizmete genel üretim giderlerinin doğru bir şekilde yüklenmesini engelleyerek işletme yöneticilerini karar aşamasında yanıltmaktadır. Mamul maliyetlerinin daha iyi belirlenebilmesi için ise maliyetlerin mamullere değil, faaliyetlere yüklenmesi yaklaşımı ortaya çıkmış ve faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi, geleneksel maliyet yöntemleri yerine kullanılmaya başlamıştır. Bu çalışmada da faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin kavramsal çerçevesi ile uygulanması için gereken temel aşamalar açıklanmış, konu ile ilgili hazırlanmış olan lisansüstü tezlerin metodolojileri incelenmiştir.

Faaliyet Tabanlı Maliyetleme

Küresel rekabetin artması ile birlikte işletmeler piyasada faaliyetlerini sürdürebilmek için farklı mamul ve hizmet üretmek zorunda kalmaktadır. Üretilen bu ürün ve hizmetlerin sayısının artması ile birlikte maliyet sistemlerinin bazı durumlarda yetersiz olduğu tespit edilmiş ve ürün ve hizmetlerin kaynak tüketimlerinin daha doğru bir maliyet yöntemi kullanarak ölçülmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Maliyetlerini ürettiği mamullere yüklemek isteyen ve ortalama yöntem ile tek bir yükleme haddi kullanan işletmelerin maliyet verileri çok güvenilir değildir. İşletmeler daha doğru bir maliyet verisine ulaşabilmek ve üretilen mamul ve hizmetlere doğru maliyetleri yükleyerek daha iyi kararlar almak amacıyla faaliyet tabanlı maliyetleme sistemini kullanmaya başlamışlardır (Yükçü, 2015; 905).

Faaliyet tabanlı maliyetleme yaklaşımında giderler mamuller için değil, faaliyetlerin yürütülmesi için gerçekleştirilmektedir. Mamuller ise gerçekleştirilen bu faaliyetlerden yararlanmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşımda giderler önce faaliyetlere yüklenerek her bir faaliyetin maliyeti hesaplanmaktadır. Daha sonra da hesaplanmış olan faaliyet maliyetlerinden mamullerin yararlanma derecelerine göre pay mamulün maliyetine yüklenmektedir (Büyükmirza, 2013; 291).

Faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminde kaynakları faaliyetler tüketmekte ve mamuller ve hizmetler de faaliyetleri tüketmektedir. Faaliyet tabanlı maliyetleme, harcamadan çok tüketim modelini esas almaktadır. Geleneksel yöntemin aksine birden çok maliyet grubu oluşturarak genel üretim giderlerini uzan vadede değişken giderler olarak dikkate almaktadır (Karacan,2003; 54).

Geleneksel maliyetleme yönteminde kullanılan dağıtım anahtarları, faaliyet tabanlı maliyetlemede bir tür maliyet etkini yerine kullanılmaktadır. Bununla birlikte geleneksel maliyet yönteminde ana maliyet merkezlerinde toplanan genel üretim maliyetlerinin mamullere yükletildiği üçüncü dağıtım aşamasında birim düzeyinde anahtarlar kullanılır. Bu aşamada mamullere yükletilen ortak maliyetlerle yüklemede kullanılan anahtarlar arasında doğrudan bir ilişki kurulmaz. Oysaki her faaliyet düzeyi için farklı maliyet etkenleri söz konusudur ki bu etkenler ile maliyetler arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır (Haftacı, 2010; 282).

Faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi, genel üretim maliyetlerinin oluşma sebebini ve maliyetlerle mamuller arasındaki ilişkiyi daha doğru bir şekilde kurmaktadır. Faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi dört temel aşamada oluşmaktadır. Bu aşamalar aşağıda özetlenmiştir (Erden, 2004; 182);

▪ *Süreç Değerleme Analizi:* Bu aşamada bir mamul veya hizmetin üretilmesi için gerekli olan faaliyetler sistematik analiz edilir. Kaynakları tüketen tüm faaliyetler belirlenir ve değer katmayan faaliyetler süreçten çıkartılır.

▪ *Faaliyet Merkezlerinin Belirlenmesi:* Süreç değerleme analizinden sonra her bir mamul veya hizmetin üretimi için gerekli olan faaliyetler, üretim akış şeması oluşturularak belirlenmektedir. Birbirleri ile ilişkili olan faaliyetler tek bir faaliyet merkezinde birleştirilmektedir.

▪ *Maliyetlerin Faaliyet Merkezlerine Aktarılması:* Bu aşamada maliyetler mamullere yüklenmek üzere faaliyet merkezlerinde toplanır. Bu aşamada maliyetler faaliyet merkezlerine ya doğrudan yüklenir ya da maliyet etkenleri kullanılmak üzere dağıtılır.

▪ *Maliyet Etkenlerinin Seçilmesi:* Maliyet etkeni yürütülen bir faaliyetle ilgili olarak maliyetlerin oluşmasına neden olan faktörler olarak tanımlanmaktadır. Bu aşamada bir faaliyeti tüketen mamulle o faaliyetin toplam maliyeti arasında nedensel bir ilişki kurulmuş olur.

Faaliyet tabanlı maliyetleme, fiyatlama, pazarlama, ürün tasarım ve çeşitlilik ile ilgili karar alma aşamasında yönetime bilgi sağlamaktadır. Yöntemin etkinliğinin sağlanması ise doğru maliyet bilgisinin oluşturulması ile mümkündür. Doğru maliyet bilgisinin sağlanması için üretim ve destek maliyetleri ile ürün maliyetlerinin tasarımının yapılması gerekmektedir. Ayrıca maliyet oluşumlarının daha iyi tespit edilebilmesi için endirekt maliyetleri oluşturan faktörlerin mamuller ile arasındaki ilişki doğru değerlendirilmelidir. Yöntemin etkinliğinin sürdürülmesi için ise faaliyet maliyetlerinin analizi yapılarak sürekli iyileştirme stratejiyi uygulanmalıdır (Erol vd., 2015; 249). Faaliyet tabanlı maliyetleme, planlama ve bütçe aşamasındaki maliyet analizi ile standartları belirler, kontrol sürecinde sapma analizleri sayesinde gereksiz ve katma değer yaratmayan faaliyetlerin azaltılmasını veya tamamen yok edilmesini sağlayarak maliyetlerin düşürülmesine yardımcı olmaktadır (Gökçen vd. 2017; 251).

Faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi, geleneksel maliyet yöntemlerinin eksikliklerini tamamlamakla birlikte karmaşık bir yapıya sahip olmasından dolayı uygulanması çok kolay bir yöntem değildir. Özellikle merkez faaliyetlerinin fazla olması durumunda modelin geliştirilmesi ve kontrol edilmesi aşamasında ortaya çıkan sorunlar sebebiyle doğru sonuç vermeme ihtimali oldukça yüksektir. (İrak ve Saban, 2018; 605). Bununla birlikte yöntem işletmede çalışılmayan ve atıl geçen süreleri hesaplayamamaktadır. Dolayısıyla yöntemde kullanılsın veya kullanılmasın tüm kaynaklar tam kapasite esas alınarak mamul maliyetlerine yüklenmektedir. Tam kapasite kullanımı malzeme için geçerliliğini korusa da bilgi teknolojisi gibi kaynaklar için doğru maliyet bilgisinin elde edilmesini engellemektedir (Öğünç ve Tekşen, 2018; 390). Bu bilgiler ışığında uygulamayı kullanan yöneticiler de faaliyet tabanlı maliyetlemenin güncellenmesinin kolay olmaması, değişen çevre koşullarına hızlı karşılık verememesi, verilerin elde edilmesinin ve saklanmasının maliyetli olması ile tutarsız koşullarla karşılaşmalarından dolayı yöntemi çok fazla benimseyememişlerdir (Kaplan, 2014; 4).

Araştırmanın Bulguları

Bu araştırmada; Türkiye'de yazılmış olan faaliyet tabanlı maliyetleme ile ilgili yüksek lisans tezlerinin içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında Ulusal Tez Merkezi'nden elde edilen izinli tezlerin Özet, Giriş ve Sonuç bölümleri incelenerek dönem içerisinde gerçekleştirilen çalışmaların dağılım sıklıkları tespit edilmiştir. Araştırmanın sonuçları;

Yıllara Göre Tez Dağılımı

Faaliyet tabanlı maliyetleme ile ilgili 1999-2018 yılları arasında toplamda 148 tez yazılmıştır. Tezlerin yıllar itibariyle dağılımlarına bakıldığında sabit bir eğilim görülmemektedir. Dönemsel olarak konuya olan ilgi artış ve azalış göstermiştir. Yıllar itibariyle en çok tez 2007 yılında yazılmış olan 17 tezden oluşmaktadır. Bu yılı ise 14 tez ile 2010 ve 2015 yılları takip etmektedir. Bu dönem içerisinde ortalama yılda 7 tez yazılmıştır. 2000'li yılların başında konuya olan ilgi az olmakla birlikte daha sonra artan bir oranda ilgi devam etmiştir.

Anabilim Dalına Göre Tez Dağılımı

Yayınlanan tezlerin anabilim dallarına göre tez dağılımları incelendiğinde 125 tezin İşletme Anabilim Dalı altında yazıldığı görülmektedir. Bu sayının fazla olmasının temel sebebi ise birçok bilim dalının ilgili anabilim dalı altında bulunmasıdır. Bununla birlikte İşletme Anabilim Dalının dışında Turizm İşletmeciliği ve Sağlık Yönetimi anabilim dallarında da konu ile ilgili 12 tez yazılmıştır. Ayrıca Sosyal Bilimler Enstitüsü dışında Fen Bilimleri Enstitüsü'ne bağlı bulunan Endüstri Mühendisliği, Makine Mühendisliği ve İşletme Mühendisliği anabilim dallarında da konu hakkında çalışmalar yapılmıştır.

Araştırma Yöntemine Göre Tez Dağılımı

Yayınlanmış olan 148 tezden 131'inde uygulama örneği yöntemi kullanılmış ve faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin farklı sektörlerde uygulanabilirliği test edilmiştir. Bununla birlikte 9 tezde örnek olay yöntemi

ve 5 tezde anket çalışması kullanılmıştır. Görüşme, İçerik Analizi ve Karşılaştırmalı Analiz ise kullanılan diğer araştırma yöntemleridir.

Tez Türüne Göre Tez Dağılımı

Tez türüne göre dağılımlar incelendiğinde 148 tezin 91'i yüksek lisans, 57 tanesi ise doktora tezi olarak yayınlanmıştır. Doktora tezlerinin büyük çoğunluğu işletme anabilim dalı altında ve uygulama örneği yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır ve sonuç bölümünde konu ile ilgili değerlendirmeler bulunmaktadır.

Üniversitelere Göre Tez Dağılımı

Üniversite	f	Üniversite	f
Sakarya Üniversitesi	10	Bülent Ecevit Üniversitesi	3
Marmara Üniversitesi	9	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	2
İstanbul Üniversitesi	9	Işık Üniversitesi	2
Çukurova Üniversitesi	8	İstanbul Teknik Üniversitesi	2
Süleyman Demirel Üniversitesi	6	İstanbul Aydın Üniversitesi	2
Atatürk Üniversitesi	6	Gaziantep Üniversitesi	2
Dokuz Eylül Üniversitesi	6	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	2
Selçuk Üniversitesi	6	Bilkent Üniversitesi	2
Dumlupınar Üniversitesi	6	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	2
Akdeniz Üniversitesi	5	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	2
Kocaeli Üniversitesi	5	Karadeniz Teknik Üniversitesi	2
İstanbul Ticaret Üniversitesi	5	Hacettepe Üniversitesi	2
Beykent Üniversitesi	5	Deniz Harp Okulu	1
Afyon Kocatepe Üniversitesi	5	Kafkas Üniversitesi	1
Adnan Menderes Üniversitesi	5	Maltepe Üniversitesi	1
Niğde Üniversitesi	4	Bartın Üniversitesi	1
Uludağ Üniversitesi	4	Mersin Üniversitesi	1
Okan Üniversitesi	4	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	1
Gazi Üniversitesi	4	Adıyaman Üniversitesi	1
Erciyes Üniversitesi	4	Balıkesir Üniversitesi	1
Ankara Üniversitesi	4	İnönü Üniversitesi	1
Fatih Üniversitesi	4	Kırıkkale Üniversitesi	1
Celal Bayar Üniversitesi	3		

Tezlerin yazıldığı üniversitelere göre dağılım incelendiğinde konuya ilişkin en çok tezin 10 adet tez ile Sakarya Üniversitesi'nde kaleme aldığı görülmektedir. İkinci sırayı 9 tez ile Marmara Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi paylaşmaktadır. Bu sıralamayı 8 tez ile Çukurova Üniversitesi takip etmektedir. Toplamda 45 farklı üniversitede konuya ilişkin yüksek lisans ve doktora tezi yazılmıştır.

Sektörlere Göre Tez Dağılımı

Sektörlere göre tez dağılımı incelendiğinde faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin en çok sağlık sektöründe uygulanabilirliği çeşitli araştırma yöntemleri ile test edilmiştir. İkinci ve üçüncü sırada ise turizm ve sanayi sektörleri bulunmaktadır. Bu üç sektöre ait tezler toplam tezlerin %35'ini oluşturmaktadır. Bununla birlikte özellikle sanayi, finans ve tekstil ile lojistik ve eğitim sektörlerinde de uygulamalar yapılmıştır.

Sonuçlara Göre Tez Dağılımı

Sonuçlarına göre tez dağılımları incelendiğinde 148 tezden 92'si uygulanabilirlik açısından olumlu olarak değerlendirilmiştir. Farklı sektör ve araştırma yöntemleri sonucunda faaliyet tabanlı maliyet yönteminin daha doğru bir maliyet sistemi oluşturduğu aktarılmıştır. Çalışmaların 53'ünde yazarın yöntem hakkında değerlendirmeleri bulunmaktadır. İki adet tez de ise yöntemin kullanılabilir olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak bir çalışmada bir model öneri tasarlanmış ve sunulmuştur.

Sonuç

Teknoloji yoğun üretim sistemlerinde genel üretim giderlerinin fazla olması geleneksel maliyetleme ile mamul maliyetlerini hesaplayan işletmelerin doğru bir maliyet dağıtımı yapamamasına sebep olmaktadır. Bu durum işletme yöneticilerinin hatalı karar vermesine neden olmakta ve işletmenin piyasadaki rekabet gücünü azaltmaktadır.

Geleneksel maliyet yöntemlerinin eksikliklerini tamamlayarak daha doğru bir maliyet bilgisi sunan faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi, giderleri mamullere direkt olarak yüklemek yerine öncelikle faaliyetlere yükleyerek ilk olarak faaliyetin maliyetini hesaplamakta, daha sonra yararlanma derecesine göre maliyetleri mamullere aktarmaktadır. Bu yöntem ile işletme daha doğru bir maliyet verisine ulaşmaktadır.

Bu çalışmada 1999-2018 yılları arasında Türkiye'de yazılmış lisansüstü tezler incelenmiş, faaliyet tabanlı maliyetleme yaklaşımını kullanan çalışmalar içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir. Hazırlanan lisansüstü tezler, yıllara, sektörlere, çalışma alanlarına, araştırma yöntemlerine ve üniversite dağılımlarına göre sınıflandırılmıştır. Araştırmanın sonucunda konu ile ilgili 148 tezin yazıldığı tespit edilmiştir. Bu tezlerden 125 tanesi işletme anabilim dalında yazılmış ve % 88'i araştırma yöntemi olarak uygulama örneği yöntemini kullanmıştır. Sektörlere göre tez dağılımına bakıldığında en çok tez, üretim sektöründe bulunan firmalarda yapılan araştırmalarla gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma konuya ilişkin uygulamaların metodolojilerini inceleyerek gelecek dönemde faaliyet tabanlı maliyetleme ile ilgili çalışma yapacak olan kişilere bilgi sağlamayı ve çalışılmayan sektörler ile araştırma yöntemlerinin tespit edilmesini amaçlamıştır.

Kaynakça

Büyükmirza, Kamil, (2013), Maliyet ve Yönetim Muhasebesi, Gazi Kitapevi, Ankara.

Erden, Selman Aziz, (2004), Stratejik Maliyet Yönetimi, Türkmen Kitapevi, İstanbul.

Erol, Mikail, Metin Atmaca ve Serkan Terzi, (2015), Maliyet Muhasebesi, Beta, İstanbul.

Gökçen, Gürbüz, Hakan Çelenk ve Emre Horasan, (2017), Yönetim Muhasebesi ve Uygulamaları, Beta, İstanbul.

Haftacı, Vasfi (2010), Yönetim Muhasebesi, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

İrak, Gülay ve Metin Saban, (2018), Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemi İle Genel Üretim Giderlerinin Ürünlere Dağıtımı: Gemi İnşa Projelerinde Bir Uygulama, Business & Management Studies: An International Journal 6(3), 604-618.

Kaplan, R. S., McLaughlin, N., Burke, M. A., Nisheeta, P. S., Douglas, R. N., Kaplan, A. (2014), Time-Driven Activity-Based Costing: A Driver For Provider Engagement In Costing Activities And Redesign Initiatives. Neurosurgical Focus, 37(5), 1-9.

Karacan, Sami, (2003), Otel İşletmelerinde Faaliyete Dayalı Maliyetleme, Derya Kitapevi, Trabzon.

ÖĞÜNÇ, Harun ve Ömer TEKŞEN, (2018), Kaynak Tüketim Muhasebesi Yaklaşımının Tuğla Üretim İşletmesinde Uygulanması ve Karşılaştırmalı Analizi, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 20(2), 289-417.

Yükçü, Süleyman, (2015), Yönetim Açısından Maliyet Muhasebesi, Altın Nokta, İzmir.

TMS 24 İLİŞKİLİ TARAF AÇIKLAMALARINA YÖNELİK BİR UYGULAMA /

Seçkin GÖNEN

(Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi)

1. Giriş

İşletmelerin belirli bir dönemdeki performansı ve finansal durumu hakkında bilgiler finansal tablolar aracılığıyla elde edilmektedir. Finansal tablolar muhasebe sürecinin çıktısı olarak sunulur ve finansal tabloların temel amacı işletmenin performansı ve finansal durumu hakkında finansal tablo kullanıcılarına bilgi sunmaktır. Finansal tablolarda sunulan bilgilerin ihtiyaca uygun ve gerçeğe uygun şekilde sunumu için Türkiye Muhasebe Standartları yayımlanmıştır.

İlişkili taraf işlemleri "TMS 24 İlişkili Taraf Açıklamaları" standardında düzenlenmiş ve ilişkili taraflar ile yapılan işlemlerin finansal tablolarda ve dipnotlarda sunulmasını düzenlemektedir. İşletmeler olağan faaliyetleri esnasında bağlı bulundukları ya da iştiraki olan işletmelerle, işletme sahipleriyle ve yöneticilerle iş ilişkisinde bulunmakta ve işlemlerde ilişkili taraflara mal ve hizmet sunumunda farklı fiyat ve borç işlemlerinde farklı faiz oranları uygulamaktadır. İlişkili taraf işlemlerinin sunulması finansal tablolarda yer alan bilgilerin kalitesini arttırmakta ve kullanıcılara daha güvenilir bilgiler sunulmasını sağlamaktadır.

Bu bağlamda çalışmada ilişkili taraf işlemleri ele alınmıştır ve ilişkili taraf işlemleri Kurumlar Vergisi Kanunu, Gelir Vergisi Kanunu, Türk Ticaret Kanunu, Sermaye Piyasaları Kanunu ve Türkiye Muhasebe Standartları açısından değerlendirilmiştir. BIST içerisinde yer alan Toptan ve Perakende Ticaret şirketlerinin ilişkili taraf işlemlerine yönelik bir araştırma yapılmış ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

2. İlişkili Taraf Tanımı ve Çıkar Çatışması

Bu bölümde ilişkili taraf işlemleri açıklanmış ve çıkar çatışması ele alınmıştır.

2.1. İlişkili Taraf Tanımı

İşletme ortaklarının, yöneticilerinin veya yakınlarının başka işletmelerde de ortaklıkları veya önemli etki olarak tanımlanabilecek kontrolleri bulunabilmektedir. Bu kişiler, ilişkili taraf olarak tanımlanan bağlı ortaklıklar, iştirakler, tek satıcı ve önemli tedarikçilerle yaptıkları işlemlerde lehlerine karar aldırabilmektedirler. Dolayısıyla ilişkili taraflarla yapılan işlemler sonucu işletmelerin faaliyetleri, performansları ile varlık ve kay-

nak yapıları değişmektedir. İşletmelerin ilişkili kişilerle yaptıkları işlemlerin incelenme nedeni ise çıkar çatışmaları sebebiyle tüzel kişiliğe sahip işletmelerin menfaatlerinin korunmasını sağlamaktır (Yükçü ve Kaplanoğlu; 2013).

Türkiye'de uygulanan muhasebe sistemine göre Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar (KAYİK) finansal tablolarını Türkiye Muhasebe Standartlarına (TMS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartlarına (TFRS) uygun olarak hazırlamak zorundadır. Kamu Gözetim Kurumu (KGK) tarafından sunulan "TMS 24 İlişkili Taraf Açıklamaları" standardı kapsamında ilişkili taraf işlemleri açıklanmıştır.

"TMS 24 İlişkili Taraf Açıklamaları" standardı ilk olarak 31.12.2005 tarihli 26040 sayılı resmi gazetede yayımlanmış ve tebliğler aracıyla güncellenmiştir. Bu standartta son değişiklik 18.09.2014 tarih 29123 sayılı resmi gazetede yayımlanmıştır.

Muhasebenin temel kavramlarından olan "İşletmenin Sürekliliği" kavramı işletme faaliyetlerin süresiz olduğu ve işletmelerin hiç kapanmayacağı varsayımına dayanmaktadır. Bu kavram açısından değerlendirildiğinde işletmelerin sürekliliğini sağlamaları için kar elde etmesi, büyümesi ve faaliyetler alanlarını genişletmesi gerekmektedir. İşletmeler iş ortaklıkları, bağlı ortaklıklar ve iştirakler yoluyla faaliyet alanlarını genişletme ve büyüme yoluna gitmektedir. İşletmelerin iş ortaklıkları, bağlı ortaklık ve iştirakleri ile gerçekleştirdiği işlemler finansal tabloların tam ve doğru hazırlanabilmesi için "TMS 24 İlişkili Taraf Açıklamaları" standardı ile düzenlenmiştir.

Standartta ilişkili taraf "finansal tabloları hazırlayan işletme ile ilişkili olan kişi veya işletme" olarak tanımlanmıştır (TMS 24, md.9). "TMS 24 İlişkili Taraf Açıklamaları" standardının temel amacı ilişkili taraflar ile gerçekleştirilen işlemler için gerekli olan açıklamaların finansal tablolarda yer alması sağlamaktır. İlişkili taraf işlemleri ticari hayatın bir parçasıdır. Ancak ilişkili taraflar müşterek kontrol veya önemli etki aracılığıyla iştirak edilen işletmenin finansal ve faaliyet politikalarını etkilemektedir. İlişkili taraflar işlemleri işletmelerin kar veya zararı, finansal durumunu etkileyebilmektedir (TMS 24: md. 1,5,6).

İlişkili taraflarla yapılan işlemler "raporlayan işletme ile ilişkili bir taraf arasında kaynakların ya da yükümlülüklerin bir bedel karşılığı olup olmamasına bakılmaksızın transferidir" olarak tanımlanmaktadır (TMS 24, md.9).

2.2. Çıkar Çatışması

İşletmeler için çıkar grupları ile iletişimin en etkili yolu finansal tablolar ve bu tablolarda yer alan rakamlardır. İşletmelerin raporladığı finansal tablolar karar alıcıların alacakları kararları etkilemektedir. Muhasebe süreci

sonunda elde edilen finansal tabloların doğru ve güvenilir bilgi sağlaması gerekmektedir (Dinç ve Çankaya, 2017: 22-23).

İşletme açısından değerlendirildiğinde işletme faaliyetlerinin verimli ve sürdürülebilir olması için işletme sahiplerinin çıkarları örtüşmelidir. İşletme sahiplerinin çıkarlarının çatışması ekonomik etkinliği azaltacaktır (Ulu, 2014: 22-23).

Kurumsal Yönetim İlkeleri madde 1.3.7' de "*Yönetim hâkimiyetini elinde bulunduran pay sahiplerinin, yönetim kurulu üyelerinin, üst düzey yöneticilerin ve bunların eş ve ikinci dereceye kadar kan ve sıhrî yakınlarının, şirket veya bağlı ortaklıkları ile çıkar çatışmasına neden olabilecek nitelikte işlem yapabilmesi ve rekabet edebilmesi için genel kurul tarafından önceden onay verilmeli ve söz konusu işlemler hakkında genel kurulda bilgi verilmelidir*" hükmü yer almaktadır. Bu hüküm uyarınca işletmelerde çıkar çatışması önlenmeye çalışılmıştır.

6102 sayılı Türk Ticaret Kanununda madde 613' de yer alan hükme göre "*Ortaklar, şirket sırlarını korumakla yükümlüdür. Bu yükümlülük şirket sözleşmesi veya genel kurul kararıyla kaldırılamaz. Ortaklar, şirketin çıkarlarını zedeleyebilecek davranışlarda bulunamazlar. Özellikle, kendilerine özel bir menfaat sağlayan ve şirketin amacına zarar veren işlemler yapamazlar. Şirket sözleşmesiyle, ortakların, şirketle rekabet eden işlem ve davranışlardan kaçınmak zorunda oldukları öngörülebilir*".

İşletmelerde çıkar çatışmalarının önü geçilmesine yönelik Kurumsal Yönetim İlkeleri ve Türk Ticaret Kanununda hükümler bulunmaktadır. İşletmelerin sürekliliğinin, etkinliğinin ve verimliliğin sağlaması için çıkar çatışmasını önlemek oldukça önemlidir.

3. İlişkili Taraf İşlemleri

İlişkili taraf işlemleri transfer fiyatlandırması ve örtülü kazanç aktarımı olarak sınıflandırılabilir. Bu işlemler ayrı ayrı olarak ele alınmıştır.

3.1. Transfer Fiyatlandırması

Transfer fiyatlandırması bağlı ortaklıklar arasında gerçekleşen işlemler için kullanılan fiyattır (Shunko vd. 2014: 3). Uluslararası anlamda transfer fiyatlandırması ise aynı gruba ait ve dünyanın farklı bölgelerinde bulunan işletmelerin her türlü mal, hizmet, finansal ve maddi olmayan duran varlık akışını sağlayan bir fiyatlandırma işlemidir. Grup içi işlemler bazı sektörlerde dünya ticaretinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Elliott ve Emmanuel,2000: 216).

Transfer fiyatlandırma genellikle vergisel amaçla yapılmaktadır ve ülkeler arasındaki farklı vergi oranları işletmeleri transfer fiyatlamasına itmektedir. Uluslararası açıdan vergisel boyut ön planda iken aynı ülkede faaliyet gösteren grup işletmeler transfer fiyatlandırmayı vergisel amaçla

yapmamaktadır (Eser ve Polat, 2014: 57). Transfer fiyatlandırmasının amaçları ise yurtiçi işletmeleri ve uluslararası işletmeler için farklılık göstermektedir (Güney ve Bozkurt, 2011: 152).

Yurtiçi İşletmeler için amaçlar;

▪ Performans değerlemesi yapmak,

▪ Pazar koşulları

▪ Yöneticilerin motivasyonunu sağlamak

▪ Fiyatlandırma koşulları

Çokuluslu İşletmeler için amaçlar;

▪ İşletme içindeki kaynak transferi merkezleri oluşturmak

▪ Vergi avantajı sağlamak

▪ Bölümler arası performans değerlemesi yapmak ve performansları karşılaştırmak

▪ Bölüm yöneticilerinin başarısını ölçmek ve motivasyon sağlamak.

Farklı ülkelerde faaliyet gösteren şirketler ile bunların ülke içi ve ülke dışındaki merkezleri veya bağlı ortaklıkları ile aralarında gerçekleşen işlemler için uygulanan fiyatlandırma politikası vergi yüklerini minimize etmektedir. Transfer fiyatlaması ile grup şirketleri daha düşük bedel ile mal ve hizmet transferleri yaparak vergi matrahlarını düşürmektedir (Öncel, 2002: 5).

Yurtiçi işletmeler açısından transfer fiyatlandırması bağlı ortaklıklar arasında gerçekleşen işlemler için oluşturulan fiyat mekanizması iken uluslararası anlamda transfer fiyatlandırması dünyanın farklı bölgelerinde faaliyet gösteren grup işletmelerinin vergisel amaçlı fiyatlama mekanizması olarak tanımlanabilir. Çokuluslu işletmeler açısından transfer fiyatlandırmasının en önemli nedeni ülkelerdeki farklı vergi uygulamalarından avantaj sağlamak ve kaynakların düşük vergi oranlarına sahip ülkelere aktarılmasıdır.

3.2. Örtülü Kazanç Dağıtımı

İşletmeler ihtiyaç duydukları fonları sağlamak için borçlanabilir veya sermaye arttırımı yapabilir. İşletmenin ortakları işletmenin ihtiyaç duyduğu fonları sermaye olarak vermek yerine borç olarak işletmeye koyabilir bu fonlar "ortaklara borçlar" hesabında izlenmektedir. Ortakların sermaye arttırmak yerine işletmeye borç vermeleri örtülü sermaye olarak tanımlanmaktadır (Gençoğlu ve Ertan, 2012: 88).

İşletmenin faaliyetleri sonucunda elde ettikleri kazançlar vergilendirildikten sonra kar dağıtımı yapılması kar paylarından gelir vergisi alınmasına neden olmaktadır. İşletmeler ise kurumlar vergisi düşük göstermek amacıyla kuruma ilişkin faaliyet giderleri yapılmadığı halde yapılmış gibi gösterebilirler. Kurum kazancının kurumlar vergisi kapsamında bırakılarak ortaklara dağıtılması örtülü kazanç dağıtımı olarak tanımlanmaktadır (Şakar, 2008: 191).

Örtülü kazanç dağıtımında işletme ile ilişkili olan taraflara düşük faizle veya faizsiz borç vermekte ya da ilişkili olan taraflardan daha yüksek faizle borç almaktadır. Bu şekilde kurum kazancı yasal prosedürlere uyulmadan ilişkili taraflara aktarılmaktadır (Gençoğlu ve Ertan, 2012: 88).

İşletmelerin temel amacı kar elde etmektir ve işletme sahibi yada ortakları faaliyetler sonucunda elde edilen kardan pay almak amacıyla yatırım yapmaktadır. İşletmenin elde ettiği karı attırmak, kurumlar vergisi matrahını düşürmek ve kar dağıtımı sonucunda ödenecek gelir vergisini düşürmek amacıyla işletmeler örtülü kazanç aktarımı yapmaktadır. Böylece işletmelerin ödeyeceği kurumlar vergisi matrahı ve ortakların kar payından ödeyecekleri gelir vergisi tutarı düşmektedir.

4. İlişkili Taraf İşlemleri İle İlgili Yasal Düzenlemeler

İlişkili taraf işlemleri ile ilgili yasal düzenlemeler Türk Ticaret Kanunu, Sermaye Piyasası Kanunu, Kurumlar Vergisi Kanunu ve Gelir Vergisi Kanunu açısından ele alınmıştır.

4.1. Kurumlar Vergisi ve Gelir Vergisi Kanunu Açısından İlişkili Taraf İşlemleri

5422 sayılı KVK' nun 17. Maddesinde örtülü kazanç uygulamaları ele alınmıştır. Uluslararası gelişmelere bağlı olarak 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu 19. Madde de "Transfer Fiyatlandırması Yoluyla Örtülü Kazanç Dağıtımı" hususu yeniden ele alınmış ve güncellenmiştir (Gençoğlu ve Ertan, 2012: 90).

Bu maddede yer alan hükümlere göre "*Kurumlar, ilişkili kişilerle emsallere uygunluk ilkesine aykırı olarak tespit ettikleri bedel veya fiyat üzerinden mal veya hizmet alım ya da satımında bulunursa, kazanç tamamen veya kısmen transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü olarak dağıtılmış sayılır"* (KVK Kanunu md.19). İlişkili taraflar ile yapılan alım, satım, imalat ve inşaat işlemleri, kiralama ve kiraya verme işlemleri, ilişkili taraflarla yapılan borç alma ve borç verme işlemleri ve benzeri işlemler örtülü kazanç dağıtımı olarak nitelendirilmektedir. Kurumlar ilişkili taraf işlemlerinde Karşılaştırılabilir Fiyat Yöntemi, Maliyet Artı Yöntemi, Yeniden Satış Fiyatı yöntemini kullanabilirler.

Transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımına yönelik KVK'nun 11. Maddesine göre, örtülü sermaye üzerinden ödenen veya hesaplanan faiz, kur farkları ve benzeri giderler ve Transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü olarak dağıtılan kazançlar indirim olarak kabul edilmemektedir.

İlişkili taraf işlemleri 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu 41. maddede düzenlenmiştir. İlişkili taraflar teşebbüsün eşi, üstsoy ve altsoyu, üçüncü derece dahil yansoy ve kayın hısımları ile doğrudan veya dolaylı ortağı bulunduğu şirketler, bu şirketlerin ortakları, bu şirketlerin idaresi, denetimi veya sermayesi bakımından kontrolü altında bulunan diğer şirketler olarak belirtilmiştir. KVK olduğu gibi ilişkili taraflar ile yapılan imalat ve inşaat, kiralama ve kiraya verme, ödünç para alınması veya verilmesi, ücret, ikramiye ve benzeri ödemeleri gerektiren işlemler, ilişkili taraf işlemleri olarak tanımlanmaktadır. Gelir Vergisi Kanunu açısından;

▪ Teşebbüs sahibi ile eşinin ve çocuklarının işletmeden çektikleri paralar,

▪ Teşebbüs sahibinin kendisine, eşine, küçük çocuklarına işletmeden ödenen aylıklar, ücretler, ikramiyeler, komisyonlar ve tazminatlar,

▪ Teşebbüs sahibinin işletmeye koyduğu sermaye için yürütülecek faizler,

▪ Teşebbüs sahibinin, eşinin ve küçük çocuklarının işletmede cari hesap veya diğer şekillerdeki alacakları üzerinden yürütülecek faizler indirim konusu yapılamamaktadır.

İşletmeden çekilmiş sayılan farklar, ilişkili kişi tarafından beyan edilmiş gelir veya kurumlar vergisi matrahının hesabında dikkate alınmış ise ilişkili kişinin vergilendirme işlemleri KVK 13.maddesine bakılarak düzeltilir.

Kurumlar vergisi ve gelir vergisi kanunu açısından değerlendirildiğinde, ilişkili taraflar ile yapılan işlemler indirim konusu yapılamamaktadır. Her iki kanunda ilişkili tarafların tanımı yapılmış ve hangi işlemlerin ilişkili taraf işlemi olduğu açıklanmıştır.

4.2. Türk Ticaret Kanununda İlişkili Taraf İşlemleri

6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu 14.02.2011 tarih ve 27846 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Türk Ticaret Kanununda ilişkili taraf işlemleri düzenlenmiştir.

Türk Ticaret Kanunu madde 358'de "*Pay sahipleri, sermaye taahhüdünden doğan vadesi gelmiş borçlarını ifa etmedikçe ve şirketin serbest yedek akçelerle birlikte kârı geçmiş yıl zararlarını karşılayacak düzeyde*

olmadıkça şirkete borçlanamaz" hükmü yer almaktadır. Bu hüküm ile pay sahiplerinin yani şirket ortaklarının şirkete borçlanmasın önüne geçilmiştir. Aykırı davranan kişilere ilişkin uygulanacak yaptırım ise madde 562'de ele alınmıştır. Buna göre 358 inci maddeye aykırı olarak ortaklara borç verenler, üç yüz günden az olmamak üzere adli para cezasıyla cezalandırılmaktadır.

TTK' da yer alan bir başka hüküm ise madde 393'de düzenlenmiştir. Bu maddeye göre "*Yönetim kurulu üyesi, kendisinin şirket dışı kişisel menfaatiyle veya alt ve üst soyundan birinin ya da eşinin yahut üçüncü derece dâhil üçüncü dereceye kadar kan ve kayın hısımlarından birinin, kişisel ve şirket dışı menfaatiyle şirketin menfaatinin çatıştığı konulara ilişkin müzakerelere katılamaz"*. Bu hükümlere aykırı hareket eden yönetim kurulu üyesi ve menfaat çatışması bilindiği halde bu duruma itiraz etmeyen yönetim kurulu üyeleri şirketin uğradığı zararı tazminle yükümlüdür. TTK madde 395' de yer alan hükme göre ise, pay sahibi olmayan yönetim kurulu üyeleri ile 395. maddede sayılan ve pay sahibi olmayan yakınları şirkete nakit borçlanamazlar.

4.2. Sermaye Piyasası Kanununda İlişkili Taraf İşlemleri

İlişkili taraf işlemleri 2499 sayılı Sermaye piyasaları kanununda da düzenlenmiştir.

Sermaye Piyasası Kanunu madde 15'e göre "*Halka açık anonim ortaklıklar; yönetim, denetim veya sermaye bakımından dolaylı veya dolaysız olarak ilişkili bulunduğu diğer bir teşebbüs veya şahısla emsallerine göre bariz şekilde farklı fiyat, ücret ve bedel uygulamak gibi örtülü işlemlerde bulunarak karını ve/veya mal varlığını azaltamaz".* Bu maddeye göre Sermaye Piyasası Kanunu'na tabi halka açık şirketler ilişkili taraflar ile örtülü kazanç aktarımı ve transfer fiyatlandırması yapamazlar.

Sermaye Piyasası Kanunu madde 15'te belirtilen ilişkili taraflar ile farklı bir fiyat, ücret ve bedel uygulamak suretiyle örtülü işlemlerde bulunanlara uygulanacak yaptırım 47.madde 6.bendte düzenlemiştir. Bu faaliyetlerde bulunanlar iki yıldan beş yıla kadar hapis ve beş bin günden on bin güne kadar adlî para cezası ile cezalandırılmaktadır.

Halka açık şirketler yapıları gereği açık, şeffaf ve dürüst olmak zorundadır. Örtülü işlemlerde bulunarak karı azaltmak ve mal varlığını azaltmak finansal tablo kullanıcılarına gerçeğe uygun bilgi sunmayacağı gibi şirketin vergi yükünü de düşürerek daha az vergi ödemesini sağlayacaktır. Buna yönelik olarak Sermaye Piyasası Kanunu 47. Madde uyarınca bu faaliyetlere yaptırım uygulanacaktır.

5. İlişkili Taraf İşlemlerine Yönelik Bir Araştırma

Çalışmada Borsa İstanbul'a kayıtlı Toptan Ticaret ve Perakende Ticaret şirketlerine yönelik bir araştırma yapılmıştır.

5.1. Araştırmanın Amacı

İlişkili taraf işlemlerinin finansal tabloların doğruluğu ve güvenilirliği açısından finansal raporlarda yer alması gerekmektedir. İlişkili taraf işlemleri ile yatırımcılar ve vergisel boyut açısından devlet etkilenmektedir. Çalışmada finansal tablolarda yer alan ilişkili taraf işlemleri ele alınmış ve ilişkili taraf işlemlerinin finansal tablo kalemlerindeki payı değerlendirilmiştir.

5.2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada Borsa İstanbul'a kayıtlı Toptan Ticaret ve Perakende Ticaret şirketlerinin 2018 yılı finansal raporları incelenmiştir. Finansal raporlar Kamuoyu Aydınlatma Platformu aracılığıyla elde edilmiştir. BIST içerisinde Toptan ve Perakende Ticaret şirketlerinin sayısı 20 olmasına rağmen 2018 yılı için 5 şirketin finansal raporlarına ulaşılmıştır. Bu nedenle çalışmada Toptan ve Perakende Ticaret sektöründe faaliyet gösteren 5 işletmenin finansal raporlarından yararlanılmıştır.

5.3. Araştırma Bulguları ve Değerlendirme

Araştırma kapsamına giren işletmelerin finansal raporları değerlendirildiğinde ilişkili taraflarla yapılan işlemlerin;

- Ticari borç
- Ticari alacak
- Finansal borç
- Hizmet alımı/satımı
- Mal satış/alımı
- Peşin ödenmiş giderler
- Ertelenmiş gelirler
- Üst düzey yöneticilere sağlanan faydalar olduğu saptanmıştır.

Şirketler açısından ilişkili taraf işlemlerinin finansal tablo kalemleri içinde ağırlıkları aşağıda ele alınmıştır.

5.3.1. İlişkili Taraf İşlemlerine Yönelik Araştırma

BIST içerisinde yer alan şirketlere yönelik araştırma kapsamında ilişkili taraf işlemleri ve finansal tablolardaki ağırlıkları tablolarda ele alınmıştır. Çalışmada yer alan şirketlerin isimleri finansal tablo kullanıcılarını etkilememek amacıyla çalışmada kullanılmamıştır.

Çalışmada örtülü kazanç dağıtımına yönelik ilişkili taraflara ticari borç ve ticari alacak yüzdeleri, transfer fiyatlandırmasına yönelik ise ilişkili taraflara mal ve hizmet satışları ile ilişkili taraflardan mal ve hizmet alım

yüzdeleri dikkate alınmıştır. Ticari borç ve ticari alacaklarda yüzde hesaplaması ilişkili taraflardan ticari borç alacakların toplam ticari borç ve ticari alacaklara oranlanması ile elde edilmiştir. Mal ve hizmet alımında ilişkili taraflardan yapılan mal ve hizmet alımları satışların maliyetine oranlanarak, mal ve hizmet satışında ise toplam hasılata oranlanarak yüzdeler elde edilmiştir.

Tablo 1: X1 Şirketi İlişkili Taraf İşlemleri

İlişkili Taraf İşlemi	Tutar		İlgili Finansal Tablo Kalemi İçerisindeki Payı	
	Geçmiş Dönem	Cari Dönem	Geçmiş Dönem	Cari Dönem
Ticari Alacak	3.039.831	620.913	‰ 1	‰ 1
Ticari Borç	62.860.018	63.256.068	% 2,2	% 1,7
Mal ve Hizmet Alımları	264.410.455	332.544.987	% 2,6	% 2,6
Mal ve Hizmet Satışları	6.220.168	7.249.817	‰ 5	‰ 5
Yönetim Kurulu Üyelerine Sağlanan Faydalar	5.943.727	7.774.905	-	-

Tablo 1 incelendiğinde şirketin ilişkili taraflar ile olan ticari alacak ve ticari borç işlemlerinde azalış meydana gelmekte ve bu oran toplam ticari alacaklar ve borçlar içerisinde düşük bir orana tekabül etmektedir. Mal ve hizmet alımları ve satışlarında tutarlar artmasına rağmen oransal olarak aynı kalmaktadır. Şirketin satışları ve alımları içerisinde ilişkili taraf işlemleri düşük bir paya sahiptir.

Tablo 2: X2 Şirketi İlişkili Taraf İşlemleri

İlişkili Taraf İşlemi	Tutar		İlgili Finansal Tablo Kalemi İçerisindeki Payı	
	Geçmiş Dönem	Cari Dönem	Geçmiş Dönem	Cari Dönem
Ticari Alacak	2.610.000	1.764.000	% 4,6	% 2,6
Ticari Borç	3.296.000	4.738.000	‰ 4,8	‰ 6
Mal Satışları	17.306.000	14.578.000	‰ 5	‰ 5
Kira Gelirleri ve Diğer Gelirler	14.097.000	10.394.000	-	-
Ücretler ve Faydalar	4.967.000	6.577.000	-	-

Tablo 2 incelendiğinde ilişkili taraflardan ticari alacaklar hem tutar olarak hem de oransal olarak azalma göstermiştir. Ticari borçlarda ise tutar ve oransal olarak bir artış vardır. Ancak ilişkili taraflar ile ticari borç ve alacaklar düşük bir paya sahiptir. İlişkili taraflara mal satışları ise tutar olarak düşmesine rağmen oransal olarak sabit kalmış ve satışlar içerisinde düşük bir paya sahiptir.

Tablo 3: X3 Şirketi İlişkili Taraf İşlemleri

İlişkili Taraf İşlemi	Tutar		İlgili Finansal Tablo Kalemi İçerisindeki Payı	
	Geçmiş Dönem	Cari Dönem	Geçmiş Dönem	Cari Dönem
Ticari Borç	12.514	63.500	‰ 1	% 21
Finansal Borç	-	750.916		
Hizmet Alımları	158.546	619.562	% 6,4	% 4
Hizmet Satışları	15.248	-	‰ 4	-
Kilit Yöneticilere Sağlanan Faydalar	477.638	566.978	-	-

Tablo 3 incelendiğinde ilişkili taraflara ticari borçlar artış göstermiş ve ticari borçlar içerisinde önemli bir paya sahiptir. Hizmet alımları tutar olarak artmasına rağmen oransal olarak düşmüştür. 2018 yılında ilişkili taraflara hizmet satışı ise gerçekleşmemiştir.

Tablo 4: X4 Şirketi İlişkili Taraf İşlemleri

İlişkili Taraf İşlemi	Tutar		İlgili Finansal Tablo Kalemi İçerisindeki Payı (%)	
	Geçmiş Dönem	Cari Dönem	Geçmiş Dönem	Cari Dönem
Üst Düzey Yöneticilere Sağlanan Faydalar	841.000	1.144.236	-	-

Tablo 4 incelendiğinde bu şirketin ilişkili taraflara ticari borç, mal ve hizmet satışı, ticari alacak, mal ve hizmet alımı işlemi gerçekleştirmediği görünmektedir.

Tablo 5: X5 İşletmesi İlişkili Taraf İşlemleri

İlişkili Taraf İşlemi	Tutar		İlgili Finansal Tablo Kalemi İçerisindeki Payı	
	Geçmiş Dönem	Cari Dönem	Geçmiş Dönem	Cari Dönem
Ticari Alacak	1.111.575	387.259	% 78	% 60
Ticari Borç	44.618	119.587	% 7	% 21
Peşin Ödenmiş Giderler	8.200	7.173	-	-
Ertelenmiş Gelirler	-	177	-	-
Satışlar ve Gelir Yaratan İşlemler	401.272	204.984	% 3	% 2
Alımlar ve Gider Yaratan İşlemler	665.892	783.770	% 5	%8
Üst Düzey Yöneticilere Sağlanan Faydalar	62.545	37.539	-	-

Tablo 5 incelendiğinde, ilişkili taraflar ile ticari alacak işlemlerinde tutar olarak ve oransal olarak düşüş meydana gelmesine rağmen ilişkili taraflardan ticari alacaklar oldukça yüksek bir paya sahiptir. Ticari borçlarda ise bir artış söz konusudur ve bu oranda yüksektir. İlişkili taraflarla yapılan satışlar ve gelir yaratan işlemler düşüş meydana gelmiştir. Alımlar ve gider

yaratan işlemler ise artış göstermiştir. Satışlar ve alımlarda ilişkili tarafların payı düşük olsa da incelenen diğer işletmelere kıyasla oran yüksektir.

Tablo 6: X6 İşletmesi İlişkili Taraf İşlemleri

İlişkili Taraf İşlemi	Tutar		İlgili Finansal Tablo Kalemi İçerisindeki Payı (%)	
	Geçmiş Dönem	Cari Dönem	Geçmiş Dönem	Cari Dönem
Mal Alışları	3.470.293	2.204.548	%100	%100
Ticari Alacak	9.135.954	7.911.587	%42	%38

Tablo 6 incelendiğinde Ana Ortaklık Şirketi, cari dönem ve geçmiş döneme ait satışını gerçekleştirmiş olduğu tüm ticari malların tamamını ilişkili şirketinden satın almış ve 3. kişilere satışını gerçekleştirmiştir. Ancak Ana Ortaklık Şirketi gerçekleştirdiği bu satış işlemlerinden brüt zarar elde etmiştir.

Ana Ortaklık Şirketi'nin, dönem sonu itibariyle ilişkili taraflardan toplam alacak tutarı 7.911.587 ₺ 'dir. Bu tutar şirketin aktif büyüklüğünün %38'ini oluşturmaktadır. İlgili alacakların 1.328.122 ₺'lik kısmı dışında alacaklar için vade farkı hesaplanmamış ve finansal tablolara yansıtılmamıştır. Söz konusu alacakların geri ödenmesine ilişkin ise herhangi bir teminat veya taahhüt bulunmamaktadır. Dolayısıyla işletmenin alacaklarına ilişkin önemli derecede kredi riski bulunmaktadır.

Tablo 7: X7 İşletmesi İlişkili Taraf İşlemleri

İlişkili Taraf İşlemi	Tutar		İlgili Finansal Tablo Kalemi İçerisindeki Payı (%)	
	Geçmiş Dönem	Cari Dönem	Geçmiş Dönem	Cari Dönem
Sipariş Avansları	-	2.235.000	-	%17

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere, Ana Ortaklık Şirketi, ilişkili taraflara toplamda 2.235.000 ₺ tutarında sipariş avansı vermiştir ve bu tutar Dönen Varlıklar'ın %17'sini oluşturmaktadır. Gerçekleştirilen bu işlem peşin ödenmiş giderler hesap grubunda sınıflandırılmıştır. Ödemenin yapıldığı tarihten 6 ay sonraki tarih itibariyle avansa ilişkin herhangi bir alış protokolü ya da sözleşme bulunmamaktadır. Ayrıca söz konusu alacağın kapatılması veya geri alınması yönünde herhangi bir hukuki işlem başlatılmamıştır. Dolayısıyla işletme tutara ilişkin sahip olduğu nakit veya nakit benzeri varlıklar üzerindeki faiz gelirini 6 ay süreyle kaybetmiş ve avansı alan grup şirketi bu finansman için herhangi bir faiz giderine katlanmamıştır.

6. Sonuç

Günümüzde işletmeler açısından ilişkili taraf işlemleri ticari hayatın bir parçası haline gelmiştir. İlişkili taraf işlemleri finansal tablo kullanıcıları ve yöneticiler arasında çıkar çatışması yaratmakta ve bu durum işletmele-

rin verimliliğini etkilemektedir. İlişkili taraf işlemlerinin finansal tablolarda yer alması yatırımcıların, yöneticilerin ve diğer finansal tablo kullanıcılarının güvenilir ve doğru finansal bilgi elde etmesini sağlamaktadır.

İlişkili taraf işlemleri devlet açısından vergi kaybı yaratırken işletme sahipleri arasında çıkar çatışmasına neden olmaktadır. Bu nedenle ilişkili taraf işlemleri arasında yer alan transfer fiyatlandırması ve örtülü kazanç dağıtımına yönelik TTK, Kurumlar Vergisi Kanunu, Gelir Vergisi Kanunu ve Sermaye Piyasası Kanununda düzenlemeler yer almaktadır. İlişkili taraf işlemleri uluslararası perspektiften değerlendirildiğinde genellikle vergi yükümlülüğünü düşürmek amacıyla yapılmaktadır. İşletme boyutunda ele alındığında ise ortaklara ve ilişkili taraflara vergi yükümlülüğü doğmadan fayda sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışmada ilişkili taraf işlemleri ve hukuki boyutları ele alınmıştır. BIST işletmelerine yönelik uygulamada ise ilişkili taraf işlemleri ele alınmış ve ilişkili taraf işlemlerinin finansal tablolardaki ağırlıkları hesaplanmıştır. Çıkan sonuca göre genel olarak ilişkili taraf işlemleri Ticari borç, Ticari alacak, Finansal borç, Hizmet alımı/satımı, Mal satış/alımı, Üst düzey yöneticilere sağlanan faydalar olarak gerçekleşmiştir. Çalışmada ticari borç, ticari alacak, mal ve hizmet satışı, mal ve hizmet alımına odaklanışmış ve hesap grupları içerisindeki ağırlıkları belirlenmiştir. İlişkili taraf işlemleri oransal olarak düşük kalmakla beraber bazı işletmelerde bu işlemlerin ağırlıkları oldukça yüksek çıkmıştır ve bu işlemlerden dolayı denetçiler işletmelerdeki denetim faaliyetleri sonucu oluşturdukları görüşlerde olumlu görüş dışında bir görüş beyan etmişlerdir.

Kaynakça

Dinç Engin , Çankaya Fikret. (2017). *Genel Muhasebe.* Trabzon: Celepler Matbaacılık.

Elliott Jamie, Emmanuel Clive (2000). International Transfer Pricing: Searching for Patterns. *European Management Journal*, 216-222.

Eser, Levent Yahya, Polat Sedat (2014). Elektronik Ticaretin Transfer Fiyatlandırmaya Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 52-69.

Gençoğlu, Ü. G., Ertan Yasemin (2012). Türkiye'de Örtülü Sermaye Ve Örtülü Kazanç Dağıtımı: İMKB 50 Endeksinde Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 85-100.

Shunko M., Debo L., Gavirneni S. (2014). Transfer Pricing and Sourcing Strategies for Multinational Firms. *Production and Operations Management Society*, 2043–2057.

Şakar, A.Y. (2008, Mart 26). Transfer Fiyatlandırması Yoluyla Örtülü Kazanç Dağıtımı . *Sicil İş Hukuku Dergisi*, s. 190-198.

Ulu, Merve (2014). Şirketlerde Çıkar Çatışmasının Önlenmesi ve Sürdürülebilirlik, Türk Hava Kurumu Üniversitesi Dönem Projesi.

Yenal Öncel (2002). Transfer Fiyatlaması, Örtülü Kazanç Dağıtımı ve Vergilendirme. *Maliye Araştırmaları Konferansı* (s. 1-19). İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi.

Yükçü, Süleyman ve Emre Kaplanoğlu, (2016), TMS 24'e Göre İlişkili Taraf Açıklamalarının Muhasebeleştirilmesi, Vergi Sorunları Dergisi, 296, 41-51.

Kurumlar Vergisi Kanunu, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5520.pdf.

Gelir Vergisi Kanunu, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.193.pdf.

TMS 24 İlişkili Taraf İşlemleri Standartdı, http://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2019Seti/TMS/TMS%2024.pdf.

Türk Ticaret Kanunu, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110214-1-1.htm.

Sermaye Piyasası Kanunu, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6362.pdf.

Sermaye Piyasaları Kurumsal Yönetim İlkeleri, http://www.spk.gov.tr/Sayfa/Dosya/66.

İHRACAT HEDEF PAZAR SEÇİMİNDE YAPAY SİNİR AĞLARI YÖNTEMİ İLE POTANSİYEL ÜLKELERE YAPILAN İHRACAT MİKTARLARININ ÖNGÖRÜLMESİ /

Orkan ÖZDEMİR - Bülent SEZEN

(YL Öğrencisi, Gebze Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü - Prof. Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü)

Giriş

Mevcut ihracat pazarlarına yenilerini eklemek isteyen firmaların doğru ülkeyi bulabilmek için birçok ülkeye bizzat giderek yüksek seyahat, konaklama ve telefon giderlerine katlanmak durumundadırlar. Diğer yandan ihracata başlamak isteyen firmalardan birçoğu ise ihracat yapmaya hangi ülkeden başlayacaklarını tespit edemediği için bütçe ayırmalarına ve yıllarca emek vermelerine rağmen bir türlü ihracata başlayamamaktadırlar.

Yüksek pazarlama ve satış maliyetleri altında firmaların ihracat pazar arayışına dair ihtiyaçlarını göz önüne alarak hangi ülkeye öncelikli ihracat yapacağını tespit etmesinin hem maliyet hem de satış oranını arttırmak için stratejik önemi olduğu tespit edilmiştir. İlgili ihtiyacın karşılandığı durumda ise ihracat hedefi olan firmaların öncelikli pazarlarını doğru ve kolayca tespit ederek maliyet ve zaman tasarrufu sağlanabileceği; ihracata başlamak isteyip de başaramayanların böylelikle ihracata başlayabilecekleri görülmüştür.

Literatür

Literatür araştırmalarında doğru ülke seçimi farklı açılardan ele alınmıştır. Bir yandan, ihracat yapılacak ülkelerin belirlenmesinde etkili kriterlerin neler olduğu incelenmiştir. Tespit edilen bu karar verme kriterlerine ait geçmiş yıllar verilerinin değerlendirilerek büyüklüklerine göre nasıl sıralama yapıldığı incelenmiştir. Diğer yandan tahmin, öngörü çalışmalarında satış ve ihracat verilerinin zaman serilerinin analizi yolu gelecek öngörülerinin nasıl yapıldığı incelenmiştir.

Ayrıca zaman seri analizi ve tanıma özelliklerinin birlikte kullanıldığı "Artificial Neural Networks - Yapay Sinir Ağıları" yöntemi ile yapılan çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmalarda ise gelecek öngörüsü iki aşamalı olarak yapılmaktadır. İlk aşamada: iş hacmi ile etkileşimde olan değişkenlerin her birinin kendi içinde zaman serileri üzerinden gelecek tahmini yapıldığı, ikinci aşamada ise gelecekte olması öngörülen değişken değerleri elde edildikten sonra bu değişkenlerin geçmiş verilerinin etkileşimde oldukları geçmiş iş hacimleri ile olan ilişkileri değerlendirilerek gelecek iş hacminin öngörüsü yapıldı görülmüştür. (M KARAATLI, 2012)

Yöntem

İhracat yapılması hedeflenen potansiyel ülkelerden öncelikli olanların temel olarak iş hacmi gelecekte en fazla olacak olanlar olduğu dikkate alınmış ve gelecek iş hacmi büyüklüklerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Potansiyel ülkenin hangi veri açısından potansiyel olduğu farklı açılardan ele alınabilir. Dolayısıyla hangi açıdan ele alınması gerekirse iş hacmi yerine ilgili veri değerlendirmeye alınarak aynı yöntemler izlenebilir. Burada tespit edilmek istenen veri iş hacmi yerine iş hacmi ile etkileşimde bulunan değişkenlerin iş hacmi ile oluşturdukları ortak puan veya endeks olarak da belirlenebilir. Çalışmada hangi değişkenlerin daha etkili olduğundan daha önemli üzerinde durulan konu hangi yöntemlerle daha etkin seçimler yapılabileceğidir. Bu doğrultuda bu çalışma özelinde farklı bir bakış açısı geliştirerek çok kriterli karar verme tekniklerinde değişkenlerle oluşturulan puan veya endeks yerine sonraki yıl iş hacmi verileri dikkate alınmıştır.

Yine bu çalışma özelinde "Artificial Neural Networks - Yapay Sinir Ağları" ile genelde izlenen öngörü yöntemi farklı bir yaklaşımla uygulanmıştır. Şöyle ki, mevcut yöntemlerde önce değişkenlerin zaman serilerinin analizi ile gelecek değişkenlerin öngörüsü yapılıp elde edilen gelecek değişkenleri ile öngörüde bulunulurken burada geçmiş değişken verileri bağımsız değişken olarak dikkate alınarak bağımlı değişken olan iş hacmi verilerinin bir sonraki yılın aynı ay verileri olarak alınmıştır.

Analiz için geliştirilen yöntemlere eklenen bir diğer yenilik de geçmiş veriler incelenerek yapılan ülke seçimi yerine ülkelere gerçekleştirilecek gelecek iş hacimlerinin öngörüldükten sonra büyüklüğe göre sıralanmasıdır.

Analiz

Bu çalışmada örnek veri olarak, uluslararası gümrük tarifesinde ilk dört basamağı 0813 olarak kodlanmış olan " kurutulmuş meyveler ve sert kabuklu meyvelerin birbirleriyle olan karışımlarının ihracat miktarları için çalışılmıştır.

İlgili tarife tüm dünyada ortak kullanımda olan 6 basamaklı olarak veya sadece 2 basamaklı olarak da çalışılabilir. Tarifenin kaç basamaklı ele alınması gerektiğine karar verirken aşağıdaki değişkenler dikkate alınabilir.

İncelenen ürüne ait verilerin yapay sinir ağının öğrenmesine olanak sağlayacak büyüklükte ve etkide olmasıdır.

İlgili ürün grubundaki potansiyel alıcılarının, alım yaparken aynı ürün grubundan olan diğer ürünleri de alma olasılığının öngörülmesidir. Örneğin elimizdeki tarifede 081310 alt pozisyonunda yer alan kurutulmuş kayısı için alıcı durumundaki ülkeler ilgili ürünleri kuruyemişle karıştırılmış

şekilde de alabilirler. Aynı durum 0813 pozisyonunda yer alan diğer kurutulmuş meyveler için de geçerlidir.

Ülkemiz ihracat hedeflerinden biri olan ihracatta katma değerli ürün oranının artırılmasının dikkate alınmasıdır. Bu doğrultuda ilgili ürünümüzde basit de olsa iki aşamalı katma değer yaratılmıştır. Şöyle ki ilk aşamada yerel tekniklerle toplanarak kurutulma işleminden sonra ikinci aşamada kendi başına ayrı birer ürün olan kuruyemiş ve kurutulmuş meyve ürün grupları bir araya getirilerek yeni bir ürün grubu oluşturulmuştur.

Girdi verileri, Uluslararası Ticaret Merkezi (International Trade Center – ITC)(2019) tarafından yayınlanan " Trade Map " adlı bilgi bankasından alınmıştır. Erişim adresi: https://www.trademap.org/

Alınan veriler 2004 - 2018 yılları arasında Türkiye' den yapılan aylık ihracat bilgileri içinden seçilmiştir. Bu seçimde ilgili ürünün ihraç edildiği, verilerine ulaşılabilen, yaklaşık 60 ülke içinden, Türkiye'nin ihracatında en büyük iş hacmine sahip ülkeler arasından seçilen 'United Kingdom' a tüm dünyadan yapılan toplam ihracatı kapsamaktadır.

Girdi veri olarak "tüm ülkelerden İngiltere' ye yapılan ihracat dolar tutarı", "tüm ülkelerden İngiltere' ye yapılan ihracat dolar tutarının ton başına birim fiyatı", "Türkiye'den İngiltere' ye yapılan ihracatın tüm ülkeler içindeki yüzde payı", "tüm ülkelerden yapılan ihracatın bir sonraki aya kadar büyüme oranı" kullanılmıştır. Ayrıca büyüme oranı bir alt satıra kaydırılarak önceki ay verilerinde de kullanılarak "tüm ülkelerden yapılan ihracatın bir önceki aydan büyüme oranı" olarak beşinci değişkeni oluşturmuştur.

Çıktı veri olarak da "bir sonraki yılın aynı aya ait " tüm ülkelerden İngiltere' ye yapılan ihracat dolar tutarı" verileri getirilerek oluşturulmuştur (Tablo.1 ve Tablo.2).

Yapay sinir ağı ilgili verileri, %15 öğrenme, %20 test verisi, 1000 iterasyon, tek katman, 8 nöron, 0,01 öğrenme katsayısı ile eğiterek gelecek yıl İngiltere' ye yapılacak ihracat iş hacmi verilerine ulaşılmıştır (Tablo.3).

Sonuç

Hata oranları sınıflandırmasında Lewis, MAPE seviyelerini şu şekilde sınıflandırmıştır: Değeri %10'un altında olan modelleri "çok iyi", % 10 ile % 20 arasında olan modelleri "iyi", % 20 ile % 50 arasında olan modelleri "kabul edilebilir" ve % 50'nin üzerinde olan modelleri ise "yanlış ve hatalı" olarak sınıflandırmıştır (Lewis, 1982; Çuhadar vd., 2009).

Mevcut hata payı durumunda öngörü değerinin %11 (Tablo.3) ile "doğru tahmin" sınıfında olduğu görülmüştür. Bu değerlerin doğruluk oranı normalizasyonu alınarak, farklı fonksiyonlar denenerek, ilave kriterler eklenerek arttırılabilir.

Aynı yöntemle diğer ülkeler için de gelecek yıl öngörüleri tespit edilebilir tespit edilen iş hacimleri içinde büyüklük sırasına göre öncelikli ülke tespiti yapılabilir. Böylelikle doğru ülkelere gidilerek satış maliyetleri düşürülebilecektir.

Çalışmada yaklaşık değerler bulunmuştur. İhracat ithalat konusunda belirli bir hata payı dâhilinde tahmin yapılabilmektedir.

Kaynakça

Alper, E., & Mumcu, A. S. (2000). Türkiye'de Otomobil Talebinin Tahmini, Boğaziçi Üniversitesi, Ekonomi Bölümü, Ekonomi ve Ekonometri Merkezi, İstanbul.

Buerki T., Mohan R., Lizardi S., (2014) International Market Selection Criteria for Emerging Markets, The Journal of Business Strategy,

Crawford, I. M., Marketing Research and Information Systems, Marketing And Agribusiness Text 4, Food And Agriculture Organization Of The United Nations, Rome 1997.

Çuhadar, M., & Kayacan, C. (2005). Yapay Sinir Ağları Kullanılarak Konaklama İşletmelerinde Doluluk Oranı Tahmini: Türkiye'deki Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Deneme, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt 16 Sayı 1, 24-30.

LUCAS JR, H.C.(1994): Information System Concepts for Management, McGraw Hill, USA.

Çavuş, M.F., (2008), Karar Verme, Karar Destek Sistemleri ve Yönetsel Etkinlik, Kırgızistan, Akademik Bakış, Sayı 15, Ekim, 2008

Çarıkçı, Barış,(2015)The Selection of Target Markets for Turkish Olive Oil by Multi Criteria Decision Techniques

Kottler, Phillip, (1997), Marketing Management, Prentice Hall; 9th edition

M KARAATLI, (2012) Yapay Sinir Ağları Yöntemi İle Otomobil Satış Tahmini, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 8, Sayı 17, 2012

Marangoz, Mehmet, " Pazarlama Bilgi Sisteminin Bankacılık Sektöründe Kullanılması ", s. 200, (çevrimci) http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/05-01.pdf, 20.02.2006

Nowak D., (2008), International Market Selection: Developing a regional specific procedure for central and east europe, Journal of Transnational Management Development Procidia Engineering

Toksarı M., Toksarı D., (2011) Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi Yaklaşımı Kullanılarak Hedef Pazarın Belirlenmesi, ODTU Gelişme Dergisi

Utama, W.P. et al., (2017). Making International Expansion Decision for Construction Enterprises with Multiple Criteria: a Literature Review Approach. International Journal of Construction Management, pp. 1-11.

Supçiller A, Çapraz O.,(2011) AHP ve TOPSİS Yöntemine Dayalı Tedarikçi Seçimi Uygulaması, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi

Triantaphyllou, E., Shu, B., Sanchez, S. Nieto and Ray, T., (1998), Multi-Criteria Decision Making: An Operations Research Approach, Encyclopedia of Electrical and Electronics Engineering, Vol: 15, pp: 175-186, New York, 1998.

Ekler

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Verilerin İlk İki Yılı

	Eğitim Hedef Verisi	Eğitim Girdi Verisi				
Aylar	Sonraki Yılın Aynı Ayına Ait Bin Usd İhracat Tutarı	Bin Usd İhracat Tutarı	Usd Birim Değer	Pay Yüzdesi	Bir Sonraki Aya Kadar Büyüme Oranı (%)	Bir Önceki Aydan Büyüme Oranı (%)
2005-M01	11232	10483	3913	24,3	3	-17
2005-M02	11425	10821	4027	18,8	-1	3
2005-M03	13083	10664	4247	26,1	0	-1
2005-M04	10242	10588	4451	22,9	20	0
2005-M05	12334	12778	5041	17,9	-8	20
2005-M06	13973	11659	4872	15,5	13	-8
2005-M07	14207	13238	6106	9,6	-20	13
2005-M08	10295	10459	4302	16,2	4	-20
2005-M09	11197	10937	3798	18,0	16	4
2005-M10	17314	12701	4455	15,5	23	16
2005-M11	16360	15659	4789	14,7	-26	23
2005-M12	13202	11550	2742	16,7	-2	-26
2006-M01	14874	11232	3806	14,3	1	-2
2006-M02	13348	11425	3658	15,5	14	1
2006-M03	14122	13083	4027	15,0	-21	14
2006-M04	11992	10242	3823	16,4	20	-21
2006-M05	15198	12334	4163	17,8	13	20
2006-M06	14042	13973	3907	15,0	1	13
2006-M07	14241	14207	3827	16,5	-27	1
2006-M08	15390	10295	3679	13,1	8	-27
2006-M09	14056	11197	3695	15,6	54	8
2006-M10	18390	17314	4523	11,8	-5	54
2006-M11	20706	16360	4392	14,1	-19	-5
2006-M12	14330	13202	3504	21,1	12	-19

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Test Verilerinin Tamamı

	Test Hedef Verisi	Test Girdi Verisi				
Aylar	Sonraki Yılın Aynı Ayına Ait Bin Usd İhracat Tutarı	Bin Usd İhracat Tutarı	Usd Birim Değer	Pay Yüzdesi	Bir Sonraki Aya Kadar Büyüme Oranı (%)	Bir Önceki Aydan Büyüme Oranı (%)
2017-M01	17821	14945	4221	17,5	-12	-10
2017-M02	14768	13118	4318	19,3	5	-12
2017-M03	14913	13797	4506	14,9	0	5
2017-M04	15706	13697	4180	22,6	14	0
2017-M05	17218	15688	4425	12,6	4	14
2017-M06	16704	16446	4063	17,3	-10	4
2017-M07	15733	14733	4507	12,2	-5	-10
2017-M08	16872	13922	4673	17,1	35	-5
2017-M09	17374	18873	4306	14,9	-3	35
2017-M10	15931	18283	4284	13,9	5	-3
2017-M11	16657	19264	4771	17,8	-4	5
2017-M12	13794	18480	5174	13,4	-3	-4
2018-M01	-	17821	-	-	-	-
2018-M02	-	14768	-	-	-	-
2018-M03	-	14913	-	-	-	-
2018-M04	-	15706	-	-	-	-
2018-M05	-	17218	-	-	-	-
2018-M06	-	16704	-	-	-	-
2018-M07	-	15733	-	-	-	-
2018-M08	-	16872	-	-	-	-
2018-M09	-	17374	-	-	-	-
2018-M10	-	15931	-	-	-	-
2018-M11	-	16657	-	-	-	-
2018-M12	-	13794	-	-	-	-

Tablo 3: Çıktı Veriler ile Girdi Verileri Arasındaki “Mutlak Hata Oranları Ortalaması (MAPE)” Değerleri

	Gerçek Değerler	Öngörülen Değer-ler	%
2017-M01	17821	15204,71111	15
2017-M02	14768	13431,7129	9
2017-M03	14913	15816,71012	6
2017-M04	15706	12818,29769	18
2017-M05	17218	18043,26751	5
2017-M06	16704	16544,79355	1
2017-M07	15733	17199,46948	9
2017-M08	16872	15746,21972	7
2017-M09	17374	18079,46111	4
2017-M10	15931	19073,89866	20
2017-M11	16657	17381,17624	4
2017-M12	13794	18334,09812	33
MAPE Değeri			11

AÇIK KAYNAK KODLU PHP TABANLI PROJE YÖNETIM YAZILIMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI /

Özel SEBETCİ – Mehmet Can HANAYLI

(Dr. Öğr. Üyesi; Aydın Adnan Menderes Üniversitesi – Öğr. Gör.; Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Giriş

Organizasyonlarda proje; başlangıç ve bitiş süreleri açıkça tanımlanmış görev ve alt görevlerle, bütçe, zaman, kaynak ve kalite şartları belirlenmiş, iyi tanımlanmış hedef ve amaçları bulunan ürün ya da hizmet üretme çabasıdır (Yıldız, 2016). Her proje benzer aşamalara sahip olsa da kendine özeldir. Proje denildiğinde genel olarak yazılım geliştirmek, bina inşa etmek, bilimsel araştırma yapmak gibi örnekler akla gelmektedir (Özdemirci & Alyakut, 2012). Proje yönetimi kavramı ise; tanımlanmış projenin sonuca erişebilmesi için etkin yönetimin tüm aşamalarını kapsayan bir yapıdır. Proje yönetimi, projenin amaçlarına erişip hedefe ulaşabilmesi için; kapsam, kaynak ve maliyet planlanmasının yanında zaman, risk ve insan kaynakları yönetimi süreçlerini de kapsar (Nokes & Kelly, 2007). Organizasyonların yanı sıra tüm kurum ve kuruluşlar açısından projenin yönetim süreçlerinin bir sistem üzerinden kontrol edilebilmesi önemli bir adımdır. Projelerin iyi yönetilememesi veya yönetim maliyetinin yüksek olması efektif kaynak kullanımını engellemekte ve projenin kalitesinin garanti edilememesine neden olmaktadır (Qi, ve diğerleri, 2017). Proje yönetim sistemleri, proje veya bir süreci teşkil eden işlerin koordineli bir şekilde yürütülmesini amaçlayan iş parçacıkları ve görevler tanımlanabilmesinin yanında birçok özelliği barındıran yazılımsal sistemlerdir. Proje yönetim yazılımları sayesinde projelerin açık tanımları yapılmakta, alt görevleri oluşturulmakta ve ilgili personeller görev ve alt görevlere atanarak zaman çizelgeleri üzerinde projelerin kontrolü sağlanmaktadır. Bu sayede organizasyonlar açısından projelerin aşamaları karmaşıklıklardan kurtularak şeffaflaştırılmakta ve durumları kolaylıkla kontrol edilebilmektedir.

Organizasyonlarda; planlanan sürede işlerin gerçekleştirilebilmesi, değişken iş ortamlarına hızlı uyum sağlanabilmesi, organizasyonların karmaşıklığının azaltılabilmesi, etkin koordinasyonun ve iletişimin gerekliliği, sınırlı kaynakların yönetimi, yeniliklere adaptasyon sürecinin zorluğu, işlenecek bilgi kaynaklarının ve miktarının artması gibi önemli sebeplerden dolayı proje yönetimine ihtiyaç duyulmaktadır (Burke, 2003).

Açık kaynak kodlu yazılım projeleri, yazılımın özgür olmasının hedeflendiği, kaynak kodlarının herkese açık olduğu ve yazılım toplumun ortak ürünüdür görüşünü savunan bir felsefeyle geliştirilen lisanslı yazılım türleridir. Günümüzde açık kaynak kodlu yazılım projeleri giderek daha popüler hale gelmekte ve bu projeleri kullanmak ve geliştirmek uygulayıcı ve

araştırmacıların önemli ölçüde dikkatini çekmektedir (Daniel, Midha, Bhattacherhjee, & Singh, 2018). İnternet üzerinde birçok açık kaynak kodlu yazılım projeleri bulunabilmektedir. Örneğin; GitHub üzerinde bireysel veya gruplar tarafından açık kaynak kodlu proje paylaşılmakta ve herkes tarafından bu projeler incelenebilmekte, sahiplenilerek geliştirilebilmekte ya da kullanılabilmektedir (Qi, ve diğerleri, 2017). Açık kaynak kodlu yazılımlar aynı zamanda yeni tür sosyalleşme süreçlerini, birlikte çalışmayı, uygulama geliştirmeyi, iş modelleri geliştirmeyi, geliştirilen uygulamaların yönetim ve yasallığının sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır. Bu kapsamda açık kaynak kodlu yazılımların organizasyonlar tarafından benimsenmesi çok çeşitli uygulama alanlarında stratejik bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu sayede kuruluşların yazılım geliştirme, edinme, kullanma ve ticari hale getirme biçimleri değişmiş ve değişmeye de devam etmektedir. Bu gelişmeler göz önüne alındığında organizasyonların giderek daha fazla açık kaynak kodlu yazılımları desteklemekte ve bünyelerinde kullanmakta oldukları ortaya çıkmaktadır (Franco-Bedoya, Ameller, Costal, & Franch, 2017).

Açık kaynak kodlu yazılım geliştirme, bilişim teknolojisi stratejisinin temel bir unsuru haline gelmektedir. Birçok organizasyon açık kaynak kodlu yazılımların geliştirici toplulukları ve iç bilgi kaynakları arasındaki eş güdümün sağlanmasının kendileri açısından stratejik bir öneminin olduğunu vurgulamaktadır (Daniel, Midha, Bhattacherhjee, & Singh, 2018). Bu noktada yazılımın geliştirilme ortamının, bağımlılıklarının, proje çalışanlarının özelliklerinin (bilgi seviyesi, programlama dili uzmanlığı vb.) açık kaynak kodlu yazılımların gelişimine devam edebilmesini etkilediği ortadadır. Günümüzde bilişim teknolojileri sektöründe bilinen IBM, Oracle, Canonical, Google, Facebook gibi önemli firmalar açık kaynak kodlu projeleri desteklemekte ve açık kaynak kodlu yazılım geliştirme modellerinin sunduğu stratejik fırsatları benimsemektedir. Bu kapsamda yeni bilgiler edinmek, yenilikleri tanımlamak ve yeni iş değerleri oluşturmak için aktif olarak açık kaynak kodlu platformlar izlenmekte ve yazılım yarışmaları düzenlenmektedir (Santos, Kuk, Kon, & Pearson, 2013).

Rekabetin artması müşteri odaklı üretime/hizmete yönelmeyi zorunlu kılmakta, farklılaşan talepler ise müşteri siparişlerine dayalı zaman esaslı proje odaklı sistemlerin önemini arttırmaktadır. Farklı projeler de olsa, her projede faaliyet alanı, zaman ve maliyet kısıtları bulunmaktadır. Bu kısıtlar göz önüne alınarak yönetilen projelerin başarıya ulaşma olasılığı yüksektir (Çırak, 2013). Her proje özeldir ve rutin işlerden farklı olarak bilgi toplama, programlama, uygulama, izleme ve diğer departmanlarla birlikte çalışmayı beraberinde getirmektedir (Albayrak, 1998). Proje yönetimi, projenin belirlenen hedeflerine ulaşabilmesi için kaynaklarının, var olan çevre şartları içinde, en iyi şekilde kullanılabilmesine imkân tanır. Bu sayede

amaçlar doğrultusunda maliyetlerin ve sürenin minimalize edilmesi sağlanır (Rençber, 2011). Açık kaynak kodlu proje yönetim yazılımları, projede ihtiyaç duyulacak tüm aşamaların planlanması ve yönetiminin sağlanması için çalışmaktadır. Özellikle web teknolojilerinin gelişmesiyle online çalışabilen proje yönetim yazılımları tercih edilmektedir. Bu yazılımlar, online olarak hizmet verebilme, birlikte ve her yerden çalışabilme gibi önemli özellikleri içinde barındırmaktadır. Ayrıca proje yönetim yazılımlarının özellikleri incelendiğinde projenin gelişim süreçlerinin bazı yazılımlarda müşterilerle proje web sayfaları üzerinden paylaşılabilmekte olduğu görülmektedir. Online açık kaynak proje yönetim yazılımlarında ihtiyaç olan her şeyi tek bir noktadan düzenleyebilmek temel amaçtır. Bu yazılımlarda oluşturulan projelerin tanımlamaları yapılarak hedefleri ve amaçları küçük yönetilebilir parçalara ayrılır. Ayrılan parçalar ilgili personel veya çalışma gruplarına atanır. Planlama sayesinde daha güvenilir sonuçlar alınırken kaynaklar da daha verimli kullanılır. Canlı düzenleme ve dosya yönetimi işbirliği içinde çalışan herkesin gerçek zamanlı olarak değişiklikleri görebilmesi, eklentileri inceleyebilmesi ve projenin anlık olarak son durumundan haberdar olabilmesi sağlanır.

Bu araştırmanın amacı; organizasyonlardaki üretim/hizmet süreçlerinin ve projelerinin açık kaynak kodlu proje yönetim yazılımlarıyla kontrolünün sağlanabildiği farkındalığını oluşturmaktır. Bu kapsamda çalışma, proje yönetim yazılımı tercih edebilecek tüm organizasyonlar ve alan çalışanlarına katkı sağlayacaktır.

Açık Kaynak Kodlu Proje Yönetim Yazılımları

Araştırma kapsamında aşağıda kısa tanımları verilmiş açık kaynak kodlu ücretsiz on proje yönetim yazılımı incelenmiştir. Yazılımların çalışması için açık kaynak kodlu veri tabanı servisleri ve programlama dilleri kullanılmaktadır. Açık kaynak kodlu proje yönetim yazılımları, Linux işletim sistemlerinden herhangi birisinin bulunduğu sunucularda kolaylıkla çalıştırılabilmektedir. İncelenen proje yönetim yazılımlarından bazılarının ücretli sürümleri veya ücretli eklentileri bulunabilmektedir. Açık kaynak kodlu yazılım projeleri genellikle gönüllülük esasına dayalı geliştirildiği için ücretsiz sürümlerinin yanında ücretli sürümlerinin bulunması, yazılımın gelişimini olumlu yönde etkilemektedir. Proje yönetim yazılımlarının karşılaştırılmasından önce genel olarak proje yönetim yazılımlarında bulunan; birden çok proje ekleyebilme, çoklu kullanıcı desteği sağlayabilme, kullanıcı yetkilerini düzenleyebilme, misafir kullanıcılar oluşturabilme, proje bütçesi belirleyebilme, projeye başlangıç ve bitiş tarihi ekleyebilme, görev ve alt görev tanımlayabilme, tanımlanan görevleri kullanıcılara ve proje sahiplerine belirlenen yetkilerle atayabilme, proje raporlarının oluşturulabilmesi, raporların grafiklerle gösterilebilmesi gibi özelliklerin listesi

oluşturulmuştur. Sonrasında sunucu üzerine kurulan on proje yönetim yazılımı tek tek incelenerek belirlenen özellikler kontrol edilmiş ve Tablo-1'de sunulmuştur.

▪ *Collabtive (https://www.collabtive.com/):* Collabtive güçlü dil desteği olan basit kullanım ara yüzüne sahip bir proje yönetim yazılımıdır. Yazılımın Genel Kamu Lisans'ı (GNU-GPL) ile özgürlüğü korunmakta, Php ve Javascript dilleri kullanılarak gelişimi sağlanmaktadır. Ayrıca yazılım tüm tarayıcılar üzerinde de çalışabilmekte, modüller yardımıyla da grafiksel raporlar alınabilmektedir. Softaculous üzerinde 19-09-2017 tarihinde yayınlanan 3.1 sürümü bulunsa da en güncel sürümler için yazılımın web sayfası ve formlarının kontrol edilmesi tavsiye edilmektedir.

▪ *DotProject (https://dotproject.net/):* DotProject Türkçe dil desteğinin organizasyonun bilişim departmanı tarafından sağlanması gereken bir proje yönetim yazılımıdır. Softaculous üzerinde 28-05-2018 tarihinde yayınlanan 2.1.9 sürümü bulunmakta, fakat en güncel sürümler ve haberler için yazılımın Github sayfasının https://github.com/dotproject/dotProject kontrol edilmesi tavsiye edilmektedir.

▪ *Kanboard (https://kanboard.org/):* Kanboard görsel ara yüzü kullanışlı, sadelik ve minimalizm üzerine odaklanılmış güçlü bir grup tarafından geliştirilmektedir. Softaculous üzerinde 02.02.2019 tarihinde yayınlanan 1.2.8 sürümü bulunmakta, fakat en güncel sürümler ve haberler için yazılımın Github sayfasının https://github.com/kanboard/kanboard/releases kontrol edilmesi tavsiye edilmektedir. Ayrıca geliştirilen modüller Kanboard'ın web sitesinde Plugins bölümünde yer almaktadır.

▪ *ManageYourTeam (https://www.manageyourteam.net/):* Manage Your Team Türkçe dil desteğinin kullanıcı tarafından kodlanması gereken, birden çok proje oluşturulabilen, çeşitli görev türleriyle zaman çizelgesi hazırlanabilen açık kaynak kodlu bir proje ve görev yönetimi yazılımıdır. Softaculous üzerinde 21.08.2016 tarihinde yayınlanan 1.5.1 sürümü bulunmasına karşın yaklaşık 3 senedir yeni sürümü çıkmamıştır.

▪ *PhpCollab (https://www.phpcollab.com/):* PhpCollab internet üzerinden işbirliği gerektiren projelerde kullanım için geliştirilmiş açık kaynak kodlu bir yazılımdır. Softaculous üzerinde 12.09.2018 tarihinde yayınlanan 2.6.4 sürümü bulunmaktadır.

▪ *Rukovoditel (https://www.rukovoditel.net/):* Rukovoditel çok yönlü ve esnek kişiselleştirme temel alınarak geliştirilirken güncelliğini sürekli korumaya çalışmaktadır. Kendi içerisinde ücretli eklentileri de mevcuttur. Softaculous üzerinde 10.01.2019 tarihinde yayınlanan 2.4 sürümü bulunmaktadır.

▪ *qdPM (http://qdpm.net/):* qdPM tamamen yapılandırılabilen birden fazla projede çalışan küçük takımlara uygun web tabanlı, açık kaynak

kodlu bir proje yönetim yazılımıdır. Softaculous üzerinde 01.03.2019 tarihinde yayınlanan 9.1 sürümü bulunmaktadır.

▪ *SOPlanning (https://www.soplanning.org):* SOPlanning ücretli versiyonları da bulunan basit çevrim içi planlama aracıdır. Görevlerin yada planların daha çok takvim üzerine yerleştirilmesi üzerine çalışan bir proje yönetim yazılımıdır. Softaculous üzerinde 18.12.2018 tarihinde yayınlanan 1.43 sürümü bulunmaktadır.

▪ *ZenTao (https://www.zentao.pm/):* ZenTao kullanışlı, görsel ve kolay bir ara yüze sahip olmasının yanında proje yönetimiyle ilgili ihtiyaç duyulacak birçok özelliği içerisinde barındıran açık kaynak kodlu ve ücretli sürümleri bulunan proje yönetim yazılımıdır. Softaculous kütüphanesinde bulunmamasına rağmen kullanım kolaylığı göz önüne alınarak araştırmaya dâhil edilmiştir. 28.02.2019 tarihinde 11,3 sürümü yayınlanmıştır. Güncel haberler ve sürümler için web sitesi ve Github sayfası (https://github.com/easysoft/zentaopms) kontrol edilmelidir.

▪ *WebCollab (https://webcollab.sourceforge.io/):* Projeler ve proje yönetimi için işbirliğine dayalı web tabanlı sade, işlevsel bir yönetim sistemidir. Organizasyonlardaki birden fazla projeyi ve küçük iş gruplarını takip edebilmek için hazırlanmış açık kaynak kodlu bir yazılımdır. Softaculous üzerinde 02.09.2017 tarihinde yayınlanan 3.46 sürümü bulunmaktadır.

Tablo-1: Proje Yönetim Yazılımlarının Karşılaştırılması (1: Collabtive – 2: DotProject – 3: Kanboard – 4: Manage Your Team – 5: PhpCollab – 6: Rukovoditel – 7: Qdpm – 8: SOPlanning 9: ZenTao – 10: WebCollab)

Proje Yönetim Yazılımının İsmi	①		②		③		④		⑤		⑥		⑦		⑧		⑨		⑩	
Proje Yönetim Yazılımlarının Genel Özellikleri	☑	☒	☑	☒	☑	☒	☑	☒	☑	☒	☒	☑	☒	☑	☒	☑	☑	☒	☑	☒
1. Proje yönetim yazılımının Türkçe dil desteği	☑		☒		☑		☒		☑		☒		☑		☒		☒		☑	
2. Yeni kullanıcı eklemek ve kullanıcı bilgilerini düzenlemek	☑		☑		☑		☑		☑		☑		☑		☑		☑		☑	
3. Kullanıcı yetkilerini tanımlamak	☑		☑		☑		☑		☑		☑		☑		☑		☑		☑	
4. Birden fazla proje oluşturmak	☑		☑		☑		☑		☑		☑		☑		☑		☑		☑	
5. Projeye bitiş tarihi ekleyebilmek	☑		☑		☑		☑		☒		☒		☑		☑		☑		☑	
6. Projeye bütçe ekleyebilmek	☑		☑		☒		☒		☒		☒		☒		☒		☑		☒	
7. Projeyi takip etmek için müşteri veya ziyaretçi kullanıcı tanımlayabilme	☑		☑		☑		☑		☑		☑		☑		☑		☑		☑	
8. Yazılım içerisine firmalar ve firma yetkilileri tanımlayabilme	☑		☑		☑		☒		☑		☒		☒		☒		☒		☒	
9. Yazılım içerisine tanımlanan firmalara projeler ekleyebilme	☑		☑		☒		☒		☑		☒		☒		☒		☒		☒	
10. Projeye personel atamak	☑		☒		☑		☑		☑		☑		☑		☑		☑		☑	

11. Projenin tanımlamalarını yapabilmek ve tanımlamalarla ilgili dosyalar yükleyebilmek	☑	☑	☑	☒	☑	☑	☑	☒	☑	☑
12. Görev oluşturmak ve görevi personele atamak	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑
13. Projenin alt görevlerini oluşturmak	☑	☑	☑	☒	☒	☒	☒	☒	☑	☑
14. Projenin alt görevlerini kullanıcılara (personel) atamak	☑	☑	☑	☒	☒	☒	☒	☒	☑	☑
15. Projenin zaman çizelgesini hazırlamak	☑	☑	☑	☒	☒	☒	☒	☑	☑	☑
16. Projede alınan görevlerle ilgili, görevin durumunu değiştirebilmek (tamamlandı, hazırlanıyor, vb.)	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑
17. Projede alınan görevlerle ilgili geri bildirimlerde bulunmak	☑	☑	☑	☒	☑	☑	☑	☑	☑	☑
18. Projede alınan görevlerle ilgili metinsel not ekleyebilmek	☑	☑	☑	☒	☑	☑	☑	☑	☑	☒
19. Projede alınan görevlerle ilgili dosya ekleyebilmek	☒	☑	☑	☒	☒	☑	☑	☒	☑	☑
20. Projeyle ilgili personeller arasında canlı mesajlaşabilme (chat) uygulamasının kullanılabilmesi	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒
21. Projeyle ilgili personeller arasında mail uygulamasının kullanılabilmesi	☑	☒	☑	☒	☒	☑	☒	☒	☑	☒
22. Projeyle ilgili personeller arasında mesaj uygulamasının kullanılabilmesi	☑	☒	☒	☒	☑	☑	☑	☒	☑	☑

23. Proje içerisinde yapılacaklar listesi düzenleyebilme	☑	☑	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☑	☑
24. Proje arkadaşlarının iletişim bilgilerini görebilme	☑	☑	☒	☑	☒	☒	☒	☒	☑	☑
25. Projenin tanımlanan görevleriyle ilgili çalışanlar tarafından dosya yükleyebilme	☒	☑	☑	☒	☒	☑	☑	☒	☑	☑
26. Projeye dâhil olmayan misafirlerin giriş yapmadan projenin genel işleyişini ilgili web sayfasından takip edebilmesi	☒	☒	☑	☒	☑	☒	☒	☒	☒	☒
27. Projenin genel durumunun grafiklerle anlaşılır bir şekilde gösterilmesi	☒	☑	☑	☒	☒	☒	☑	☑	☑	☒
28. Projenin genel durumunun yüzdelik değerlerle anlaşılır bir şekilde gösterilmesi	☑	☑	☑	☑	☑	☒	☑	☒	☑	☑
29. Projede çalışanlara atanan görevlerin düzenli bir listeyle proje yönetici ekranında incelenebilmesi	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑	☑
30. Proje raporlarını oluşturabilme	☑	☒	☑	☒	☑	☑	☑	☒	☑	☒

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışma kapsamında organizasyonlarda ürün/hizmet üretim süreçlerinde ya da projelerinde kullanılabilecek ücretsiz açık kaynak kodlu on proje yönetim yazılımı incelenmiştir. Proje yönetim yazılımları Linux tabanlı sunuculara yazılım gereksinimleri sağlanarak kurulmuş ve incelemeleri gerçekleştirilmiştir. Açık kaynak kodlu proje yönetim yazılımlarını tercih edecek firmaların bünyesinde bilişim teknolojileri departmanlarında yazılım ile ilgili yetişmiş personellerin bulunması yazılımların kullanımını kolaylaştıracağı, hatalarla karşılaşabilme oranını düşüreceği ve daha stabil çalışabileceği kanısına varılmıştır. Proje yönetim yazılımının tercih aşamasının önemli olmasından dolayı yazılımların genel özellikleri belirtilmeye çalışılmıştır. Araştırma ve incelemeler sonucunda bir proje yönetim yazılımından, başka bir proje yönetim yazılımına göç edilmesinin büyük bir problem olduğu ortaya çıkmıştır.

İncelenen yazılımlarda kullanım kolaylığı, stabil çalışabilmesi, geliştirilme ortamı ve destekleyen topluluk/firma göz önüne alındığında Collabtive, Kanboard, Rukovoditel ve ZenTao proje yönetim yazılımlarının ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Özellikle DotProject yazılımında stabil çalışmada sıkıntı olabildiği ifade edilebilir. Bu nedenle veri kaybı yaşanmaması açısından tercih aşamasında örnek projelerin sistemlerde girilerek test edilmesi önerilmektedir.

İş ve süreçlerin temelde en az problemle, zamanında, en uygun maliyetle sonuçlandırılması amacıyla tercih edildiği ve özellikleri incelendiğinde hemen hemen hepsinde benzer özelliklerin olduğu ve bu özellikler sayesinde etkin bir fayda sağladığı görülmektedir. Bu kapsamda yapılan incelemeler sonucunda ücretli proje yönetim yazılımlarına kıyasla, açık kaynak kodlu proje yönetim yazılımlarının da ürün/hizmet üretiminin ve organizasyon içerisindeki proje süreçlerinin koordineli bir şekilde yönetilebilmesine elverişli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışma, açık kaynak kodlu proje yönetim yazılımları hakkında farkındalık oluşturmayı hedefleyerek sonraki çalışmalara kaynak niteliğindedir. Ayrıca araştırmaya konu olan açık kaynak kodlu proje yönetim sistemleri üzerinde çalışmalar yapılabilmesi açısından, kurulum dosyaları ve kurulmuş (test edilebilir) halleri http://yonetim.mehmethanayli.com adresinde 31.12.2019 tarihine kadar araştırmacıların veya organizasyonların erişime açık tutulacaktır.

Kaynakça

Albayrak, B. (1998). *Proje Yönetimi ve Analizi.* Bursa: Alfa Kitapevi.

Burke, R. (2003). *Project Management: Planning and Control Techniques.* Chichester, UK: John Wiley & Sons.

Çırak, S. (2013). *Proje Yönetiminde Yalın ve Kısıtlar Teorisi İle Bir Uygulama.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Daniel, S., Midha, V., Bhattacherhjee, A., & Singh, S. P. (2018). Sourcing knowledge in open source software projects: The impacts of internal and external social capital on project success. *The Journal of Strategic Information Systems*, 237-256.

Franco-Bedoya, O., Ameller, D., Costal, D., & Franch, X. (2017). Open source software ecosystems: A Systematic mapping. *Information and Software Technology*, 160-185.

Nokes, S., & Kelly, S. (2007). *The Definitive Guide to Project Management: The fast track to getting the job done on time and on budget.* Canada: Pearson Education . doi:ISBN-13: 978-0-273-71097-4

Özdemirci, F., & Alyakut, S. (2012). Bilgi Yönetimi Projelerinde İzlenmesi Gereken Yol Haritası İçin Öneriler. *Bilgi Dünyası*, 557-564.

Qi, F., Jing, X.-Y., Zhu, X., Xie, X., Xu, B., & Ying, S. (2017). Software effort estimation based on open source projects: Case study of Github. *Information and Software Technology*, 145-157.

Rençber, B. A. (2011). Proje Yönetiminde Pert Tekniği ve Bir Uygulama. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*(27), 28-40.

Santos, C., Kuk, G., Kon, F., & Pearson, J. (2013). The attraction of contributors in free and open source software projects. *The Journal of Strategic Information Systems*, 26-45.

Yıldız, D. A. (2016). *Proje Yönetiminde Olgunluk Seviyesi Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma.* İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ELEKTRONİK SAĞLIK KAYITLARI (EHR) ve TÜRKİYE'DE GÜNCEL E-NABIZ UYGULAMASI /

Özel SEBETCİ – Mehmet Can HANAYLI

(Dr. Öğr. Üyesi; Aydın Adnan Menderes Üniversitesi – Öğr. Gör.; Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Giriş

Bilgi sistemi (Information Systems - IS), kuruluşun desteklenmesi için gerekli olan bilgiyi toplamak, işlemek, depolamak ve sağlamak için veri sağlayan (bilgi), süreçler, insanlar ve bilgi teknolojilerinin bir düzenlemesidir (Whitten & Bentley, 2007). Bilgi teknolojisinin her bilgi sisteminin bileşeni olduğu dikkate alınarak mevcut yönetim literatüründe genellikle bilgi sistemi (IS) ve bilgi teknolojisi (Information Technologies - IT) birbirinin yerine kullanılabilmektedir. Sağlık hizmetleri sektörü içinde sağlık hizmetleri IS - IT, geniş bir uygulama ve ürün yelpazesini kapsamakta ve firmalar, hükümetler, hastalar ve hizmet sağlayıcı kuruluşlar gibi çok çeşitli kurucu gruplar tarafından kullanılmaktadır.

Sağlık hizmetleri bilgi sistemlerine, sağlık hizmetleri sağlayıcı kuruluşları(hastane sağlık sistemi, hekim uygulaması, bütünleşmiş doğum sistemi vs.) ve hizmet alan (hastalar veya diğer kişiler) olmak üzere iki açıdan odaklanılabilinir. Yani, sağlıkla ilgili hizmetlerin verildiği herhangi bir yerdir. Sağlık alanında BT'nin uygulanması ve kapsamıyla ilgili kararlar, teşvikler ve düzenlemeler yapılırken sistemlerin doktor ve diğer kullanıcılar tarafından nasıl kullanıldığının anlaşılması önemlidir(IOM, 2011). Bu noktada PHR'ler ve güvenli hasta portalları gibi hasta katılım araçlarının kullanımını oldukça önem kazanmaktadır. Buna rağmen odak noktamızın ilk önce PHR'lerin sunumu olmalıdır. Ancak doğru sunulan bir hizmetten doğru sonuçlar alınabilir.

Sağlık bakım bilgi sistemlerinin idari ve klinik olarak iki ana kategorisi vardır. İdari bilgi sistemi öncelikle yönetimsel veya finansal verileri içerir ve genellikle sağlık hizmetleri organizasyonunun yönetim işlevlerini ve genel operasyonlarını desteklemek için kullanılır. Ayrıca, idari bilgi sistemi personel, finans, malzeme, malzeme veya ekipmanı yönetmek için kullanılan bilgileri içerebilir. Buna karşılık, klinik bilgi sistemi, hastanın teşhis ve tedavi edilmesinde, hastanın izlenmesinde sağlayıcılar tarafından kullanılan sağlıkla ilgili bilgileri içerir. Klinik bilgi sistemleri, radyoloji, eczane veya laboratuvar sistemleri veya klinik karar desteği, ilaç yönetimi, kuruluş siparişi girişi veya EHR sistemleri olabilir.

Sağlık kurumları, özellikle de EHR sistemleri uygulayanlar, hastalara genellikle hasta portalı üzerinden bilgiye elektronik olarak erişim imkânı sağlar. Hasta portalı, hastaların sağlık kurumları ile iletişim kurabildikleri,

reçeteleri inceleyebildikleri, randevuları planlayabilecekleri, test sonuçlarını gözden geçirebilecekleri veya faturalarını ödeyebilecekleri güvenli bir web sitesidir (Emont, 2011). Sıklıkla kullanılan diğer bir terim kişisel sağlık kaydıdır (PHR). Sağlayıcı veya sağlık kuruluşu tarafından yönetilen bir EHR veya hasta portalından farklı olarak PHR, kullanıcılar tarafından yönetilmektedir ve bireyin egzersiz, diyet gibi sağlık bilgilerini içerebilir. Kullanıcı, bilgiye kimin erişebileceğine karar verir ve kaydın içeriğini kontrol eder.

EHR'lerden faydalanarak hazırlanan PHR'lerin gelişmiş ülkeler başta olmak üzere dünyada hızla gelişmesinden ülkemizde etkilemiştir. Son yıllarda yasal alt yapısı da hazırlanarak kullanıma sunulan E-Nabız uygulamasının bilinirliği, yapısı ve dünyada uygulamalara göre geldiği nokta çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu devlet uygulamasının yanında nadiren de olsa özel sektör uygulamaları da olan ülkemizde PHR konusunda daha fazla inceleme ve araştırma yapma gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Sağlık Bilgi Sistemleri, EHR ve PHR

2000'li yıllardan önce sağlık yöneticileri, öncelikle hasta faturalama sürecini otomatikleştirecek, maliyet raporlamasını kolaylaştıracak idari ve finansal bilgi sistemlerine yatırım yapmıştırlar. İdari uygulamalar genellikle tıp fakülteleri gibi büyük hastanelerde kullanılmıştır.

Hızlı teknolojik ilerlemeler 1990'lı yıllara kadar eşzamanlı olarak devam etmiştir. Bu konuda ABD Tıp Enstitüsü (IOM, 1991) Bilgisayar Temelli Hasta Kaydı: Sağlık Bakımı için Temel Teknoloji adlı ilk dönem raporunu yayınlamıştır. Ayrıca Enstitü, bilgisayar tabanlı hasta kayıtlarının(CPR) 2001 yılına kadar standart olarak yaygın bir şekilde benimsenmesi çağrısında bulunmuştur. CPR'ler, bugün EHR sistemleri olarak adlandırdığımız yapıların öncüsüdür. Yeni binyılın başlangıcında, sağlık hizmeti kalitesi ve hasta güvenliği en önemli öncelikler olarak ortaya çıkmıştır. 2009 yılına gelindiğinde, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi amacıyla EHR'lerin ve diğer sağlık bilgisi teknolojilerinin benimsenmesini ve kullanılmasını desteklemek amacıyla 10 yıllık bir süre için büyük yatırımlar yapıldı ve sistemler geliştirildi (Şekil 1)(Wager, K. A., Lee, F. W., & Glaser, J. P., 2017).

Şekil 1. Sağlık Bilgi Sistemlerimin Tarihi Gelişim (Wager, K. A., Lee, F. W., & Glaser, J. P., 2017)

Bu gelişmeler ışığında EHR, hasta verilerini elektronik olarak toplayabilir ve depolayabilir, bu bilgileri sağlayıcılara gönderebilir, klinisyenlerin siparişleri doğrudan bilgisayar destekli bir kuruluş sipariş girişi sistemine girmesine izin verebilir hale gelmiştir. Ayrıca EHR'ler hatırlatıcılar gibi karar destek araçları sağlayarak sağlık hizmeti uzmanlarına tavsiyelerde bulunabilir, uyarılar ve en yeni araştırma yaklaşımlarıyla bulgularına uygun destek sağlayabilir hale gelmiştir. Örneğin; hastanın alerjik olduğu bir ilaç siparişi verildiğinde, alternatif bir ilacın gerekliliği uyarısı alınabilmektedir. (Wager, K. A., Lee, F. W., & Glaser, J. P., 2017).

Hedefleri gerçekleştirme ve sağlık bakımlarını yönetmede hasta katılımını kolaylaştırmak için sağlık hizmetleri, hastalarına bir hasta portalı aracılığıyla erişim sağlamaktadır. Hasta portalı, hastaların tıbbi kayıtlarına elektronik olarak erişebilecekleri güvenli bir PHR'dir. Portallar genellikle kullanıcıların formları çevrimiçi olarak tamamlamalarına, randevuları planlamalarına, sağlayıcılarla iletişim kurmalarına, reçeteleri yeniden doldurulmasını talep etmelerine, test sonuçlarını gözden geçirmelerine veya faturaları ödemelerine olanak sağlamaktadır (Emont, 2011).

Özel hastanelerde EHR kullanımına ek olarak, resmi kurumların da EHR sistemlerinin benimsenmesi ve kullanılmasında belirgin artışlar görülmektedir. ABD'de 2014 itibariyle, birinci basamak hekimlerinin yüzde 79'u sertifikalı bir EHR sistemini benimsemiştir. Toplum sağlığı merkezlerindeki hekimlerin%98'i, belgelendirilmiş bir EHR kullanarak dörtte üçü EHR'yi kabul etmiştir (Heisey-Grove & Patel, 2015). Ulusal düzeyde hastaneler ve doktor uygulamaları dışındaki ortamlarda EHR'nin kabul oranları hakkında daha az bilgi bulunmaktadır. Yine ABD'de ev sağlık ve darülaceze kurumları arasında, 2007 Ulusal Ev ve Bakımevi araştırması verilerine dayanarak yapılan en son ulusal tahminler, ev sağlık ve bakım kurumlarının %44'ünün EHR sistemlerini benimsediğini göstermektedir. Ayrıca bakım noktasında bilgi toplamak için tabletler veya mobil cihazlar kullanılmaktadır (Bercovitz, Park-Lee, & Jamoom, 2013).

Yıllar boyunca yapılan çok sayıda çalışma, sağlık hizmetleri kuruluşlarında EHR sistemlerinin ve diğer klinik uygulamaların kullanılmasının değerini göstermiştir. Faydaların çoğunluğu üç geniş kategoriye ayrılır: (1) kalite, çıktılar ve güvenlik; (2) verimlilik, gelişmiş gelirler ve maliyet azaltma; (3) sağlayıcı ve hasta memnuniyetidir. Aşağıda, bu önemli kategorilerin kısa bir tartışması ve EHR'lerin sağlık hizmetleri sürecine değerlerini gösteren son birkaç örnek ve rapor bulunmaktadır. Bununla birlikte, sistemlerin faydalarına rağmen, bazı çalışmaların karışık sonuçlar veya olumsuz sonuçlar ortaya çıkardığına dikkat çekmek önemlidir (Banger & Graber, 2015), (Friedberg ve diğ., 2013), (Hydari ve ark., 2014).

ABD hastaneleri arasında 2011 yılında yapılan ulusal araştırmada, EHR sistemlerine sahip olan hastanelerin, "hastalara evde iyileşme için ne yapmaları gerektiği konusunda bilgi veren personel" gibi maddelerde hasta memnuniyeti puanlarının daha yüksek olduğunu ortaya çıkmıştır. Genel olarak hastalar hastaneyi başkalarına tavsiye ettiği görülmüştür (Kazley, Diana, Ford ve Menachemi, 2011, s. 26). Jarvis ve meslektaşlarının (2013) daha yakın tarihli bir çalışmasında, hasta memnuniyeti konusunda gelişmiş EHR'lerin (HIMSS Analytics EMR Benimseme Modeli [EMRAM] sağlık bilgisi benimseme düzeyindeki aşama 6 veya 7 olarak tanımlandığı gibi) etkili olduğu değerlendirildi. En gelişmiş EHR'leri olan hastanelerin, hasta deneyimini olumsuz etkilemeden, klinik bakım süreci puanlarının iyileştirilmesinde en büyük kazanımları olduğu tespit edilmiştir (Jarvis ve ark., 2013).

EHR ve hasta portallarına ek olarak, son yıllarda kişisel sağlık kaydının (PHR) daha geniş bir kavramı ortaya çıkmıştır. Başlangıçta, PHR bireylerin kendi sağlık kayıtlarını tutmaları için bir araç olarak tasarlandı. Doktorlar veya diğer sağlık hizmetleri uzmanlarıyla elektronik olarak paylaşabilir ve onlardan tavsiye, hatırlatma, test sonuçları ve uyarıları alabilir olarak planlandı. Sağlık kuruluşları tarafından yönetilen EHR ve hasta portalından farklı olarak PHR, kullanıcı tarafından yönetilmektedir. Bireyin egzersiz ve diyet gibi sağlık ve sağlık bilgilerini içerebilmelidir. Kullanıcı, bilgiye kimin erişebileceğine karar verir ve kaydın içeriğini kontrol edebilmektedir. PHR'nin bireylerin kendi bakımlarında yardımcı olarak görev yapabildiği düşünülmektedir. Hastalar ihtiyaçlarına, değerlerine ve tercihlerine göre özelleştirilmiş içerik alabilirler. PHR'ler ömür boyu ve kapsamlı olmalı, bilgi alışverişini ve taşınabilirliği desteklemelidir (Tang, P. C., & Lansky, D., 2005).

Hastalar çoğu kez, bir ömür boyunca farklı ortamlarda ve birden fazla sağlık hizmeti sağlayıcısı tarafından görülür. Parçalanmış sağlık bakım sistemimizde, bu, hastaların çeşitli katılımcılar tarafından verilen bilgileri sağlamlaştırmak için sık sık ayrıldıkları anlamına gelir. Bir kişinin yaşamı boyunca önemli sağlık bilgilerini bir araya getiren ve güvenli, taşınabilir ve kolay erişilebilir bir PHR, gereksiz tekrar testlerden kaçınarak ve sağlık hizmetleri iletişimini geliştirerek maliyetleri azaltabilir. PHR için öneriler: hastaların (1) güvenli mesajlaşma yoluyla elektronik olarak iletişim kurabilmelerini, (2) internette hasta eğitim materyallerine erişebilmelerini, (3) sağlıklı veri üretebilmelerini ve (4) sağlayıcı tarafından yönetilen sağlık kayıtlarını görüntüleme, indirme ve aktarma özelliklerini kullanabilmelidir. Bütün bunlar birlikte ele alındığında, bu gereksinimlerin, kullanıcı tarafından yönetilen bir PHR'nin temel işlevlerini ortaya koyduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca PHR kullanımının önümüzdeki on yılda önemli ölçüde artacağını tahmin edilmektedir (Ford, E. W., Hesse, B. W., & Huerta, T. R., 2016). PHR'ler ve kişisel sağlık uygulamaları, kronik hastalıkları olan

hastalar için ilaca bağlılığı ve yaşam kalitesini olumlu yönde etkileme potansiyeline sahiptir. Örneğin, yakın zamanlı bir kontrollü çalışmada, bir metin tabanlı mesaj hatırlatma sisteminin, astımlı ergenlerin ilaç bağımlılığı üzerindeki etkisi incelenmiştir (Johnson ve ark., 2016).

Kullanıcılar, geniş bir yelpazedeki mobil teknolojileri ve uygulamaları kullanarak kendileriyle ilgili sağlık ve klinik verileri de giderek artan bir şekilde ele almaktadırlar. Günlük adımlarını,uyku düzenlerini, yiyecek günlüklerini, ağırlık ölçülerini ve tansiyon bilgilerini PHR'ler ile takip edilebilmektedir (Rosenbloom, 2016). Kullanıcılar aynı sağlık durumunu paylaşanlarla bağlantı kurmak için sosyal medya ağlarını da kullanabilmektedir. Bu tür yaklaşımlar, kullanıcıların teknolojileri kendi başlarına kullandıkları durumlardan bağımsız olarak kullanabilmeleri koşuluyla, Hasta Tarafından Oluşturulan Sağlık Verileri (Patient-Generated Health Data - PGHD) teknolojileri olarak adlandırılmaktadır. Rosenbloom'a (2016) göre, PGHD ve ilgili teknolojilerin alanı, özellikle bu teknolojilerin sağlık hizmeti sunumuna kattığı gerçek değerin incelenmesinde, başlangıç aşamasındadır.

Yurt dışı örneği olarak incelenen, ABD'de tüm dünyaya hizmet vermeye çalışan özel bir PHR uygulaması olan Activ Doctors Online (ADO), insanların sağlık bilgilerini kontrol altına almalarını sağlamak konusunda oldukça iddalı bir yazılımdır. Misyon olarak, yenilikçi sağlık bilgi yönetim araçlarına erişim sağlayarak hastaların daha sağlıklı, daha güvenli ve daha üretken yaşamlarını sürdürmelerini teşvik etmeyi hedeflemektedir. ADO, kişisel sağlık kayıtları, ikinci tıbbi görüşler ve e-danışmanlıkların tümünü entegre web tabanlı platformda sunmaktadır. Kişisel Sağlık Kayıtları, bireylerin ve kurumların sağlık hizmetlerini daha iyi yönetirken sağlıkla ilgili maliyetleri azaltmalarına yardımcı olmaya çalışmaktadır. Bu arada, e-danışma ve ikinci tıbbi görüş hizmetleri, hastalara çevrimiçi talepte bulunarak 48 saat içinde dünyanın en iyi uzmanlarından bazılarına erişim imkanı sunmaktadır. Dünya çapında bu sağlık hizmetinden 2.000.000'den fazla üye faydalanmaktadır. Üye kayıtlarının en üst düzeyde güvenliğini sağlamak için, Gelişmiş Şifreleme Standardı (AES) protokolleri kullanılmaktadır. Tüm çözümleri, HIPAA (The Health Insurance Portability and Accountability Act) uyumlu ve elektronik sağlık kayıtları ile birlikte çalışabilen ve sağlık hizmeti sağlayıcılarının uygulayacağı bir sistemdir. ADO, çalışanlarına veya üyelerine ilerici sağlık yardımı sunmak isteyen kurum ve kuruluşlarla ortak çalışabilmektedir. Şekil 2'de uygulamanın birkaç görseli bulunmaktadır(activdoctorsonline.com, 2018).

Şekil 2. Activ Doctors Online PHR Uygulaması (activdoctorsonline.com, 2018/08)

ADO'nun genel özellikleri belirtilen başlıklarla sıralanabilir: **Sağlık Kayıtlarını Paylaşma;** ADO, PHR'yi aile üyeleri, doktorlar ve diğer güvenilir bireylerle kolayca paylaşılmasını sağlar. Tıbbi kayıtlara hızlı erişim, ihtiyacı olan ya da devam eden sağlık sorunlarıyla ilgili bilgi almak isteyen savunmasız aile üyeleri olan kullanıcılar için avantajlıdır. **Güvenlik;** ADO, kişisel verilerin her zaman güvenli ve korumalı olduğu anlamına gelen Gelişmiş Şifreleme Standardı (AES) güvenlik protokollerini kullanmaktadır. ADO üyeleri ayrıca tıbbi kayıtlarını görüntüleyebilecekleri ve verileri düzenleyebilecekleri sistem üzerinde tam kontrole sahiptir. Verilerin nereden aktarıldığı ve kimin görüntülediği hakkında konum bilgisi sağlanır. **Ek özellikler**; Hastaların doktor ziyaretlerinden en iyi şekilde faydalanabilmelerini ve potansiyel olarak maddi olarak tasarruf yapabilmelerini sağlamak için PHR, üyelerin önemli tıbbi verilerini, reçetelerini ve bakım planlarını çevrimiçi tıbbi kayıtlarla izlemelerini sağlar. PHR platformu ayrıca şunları içerir, kişinin sağlık geçmişi sayfası, tıbbi kayıtların bir özetini sunarak kan grubu, önceki veya mevcut sağlık durumları (testler, ameliyatlar, alerjiler, bağışıklıklar)hakkında bilgi sağlar. Bu değerli özellik, tekrarlı veya gereksiz testlere duyulan ihtiyacı ortadan kaldırarak tasarruf etmeye yardımcı olabilir.

ADO ayrıca bir düğmeye dokunarak hızlı referans için X-ray, MRI ve doktor notları gibi tüm geçmiş tıbbi belgelerin bir veri tabanı üzerinden erişilebilmesini sağlar. Üyeler, içeriği düzenleme ve gerektiğinde tıbbi bilgileri güncelleme yeteneğine sahiptir. Sağlık izleyicisi, hayati belirtilerini takip eden çizelgeler oluşturmak için kullanılabilir. Kişinin sağlık durumunun izlemesine yardımcı olmak için vücut ağırlığı, kan basıncı, VKİ, kolesterol ve kan kalsiyum gibi seviyeler çizilebilir. Activ Doctors Online, belirli bir yaşamsal işaretin bir endişe düzeyine ulaşması durumunda da

kişiye uyarı gönderebilir. Üyeler ayrıca doktor ziyaretleri, yeni ilaç tedavileri ve tedavilere katılım gibi yeni etkinlikler için takvim hatırlatıcıları da oluşturabilirler. Bu sağlık hatırlatmaları e-posta yoluyla istenildiği sıklıkta gönderilebilir.

E-Nabız

PHR'nin Türkiye'deki bir örneği ise E-Nabız isimli devlet tarafından geliştirilen ve diğer uygulamalar ile birlikte çalışabilen bir web ve mobil uygulamasıdır. E-Nabız projesiyle herkes, hayat boyu sağlık profiline saat sınırı olmaksızın erişebilmekte, kişinin bilgilerini kendi seçtiği doktorların görebilmesine izin verebilmekte olduğu sağlık hizmetidir. Temelde E-Nabız sistemi kişilerin ve doktorların sağlık kuruluşlarındaki verilerine tek bir noktadan internet ve mobil cihazları kullanarak erişebildikleri ve takibini gerçekleştirebildikleri bir uygulamadır. Bu sistem sayesinde hastaların daha önceki rahatsızlıklarını, tedavilerini, kullandığı ilaçlarını, alerji bilgilerini, tahlil sonuçlarını veya radyoloji sonuçlarını yanında götürmesine veya anlatmasına gerek kalmamaktadır. Sistem üzerinden izin verilen doktor tarafından hastaya ait tüm sağlık geçmişi incelenebilmektedir. Tıbbi özgeçmişe ulaşan doktor bu bilgiler ışığında uygun tedaviyi daha kolay seçebilmekte ve uygulayabilmektedir. Ayrıca E-Nabız sistemiyle hastalar muayene oldukları sağlık kuruluşları hakkındaki görüş ve önerilerini sistem üzerinden bildirerek geri dönütler sağlayabilmekte ve yeni muayene randevusu alabilmektedir. Hekimle hasta arasında güçlü bir iletişim kurulmasını sağlayan internet üzerinden güvenle erişilebilinen sağlık bilişim alt yapısıdır (Şekil 3). Bununla birlikte 2015 yılında devreye giren E-Nabızın kullanıcı sayısı 8.200.000'i aşmıştır. Bu kullanıcıların %60'ı 18-34 yaş arasındadır. Uygulamada 25 milyondan fazla oturum açılmış ve 75 milyondan fazla görüntülenme sağlanmıştır (enabız.gov.tr, 2018). Ayrıca Türkiye'de özel sektör hastanelerinin geliştirdiği küçük çaplı ve henüz fazla yaygınlaşamamış başka e-uygulamalar da bulunmaktadır.

Şekil 3. E Nabız Uygulaması (enabız.gov.tr, 2018/08)

Metot ve Bulgular

Kullanılan ürün bir bilgi sistemi ve mobil uygulama olsa da marka bilinirliği, bir tüketicinin bir ürün kategorisinde belirli bir markanın farkında olması veya hatırlaması yeteneğini ifade eder. Tüketicilerin ürünlere katılımı düşük olduğunda, yüksek farkındalık tüketicilerin yakınlaşmasına ve kullanmalarına yol açan çok güçlü bir pazarlama stratejisidir. Günlük hayatta farkındalık ve aşinalık arasında güçlü bir korelasyon vardır. Marka bilinirliği önemlidir. Çünkü marka bilinirliği marka değeri ve marka gücünü oluşturmak için vazgeçilmez bir şarttır. Yüksek marka bilinirliği oluşturmak için iki neden vardır. Birincisi, markanın tercihini ve seçimini arttıran marka bilinirliğidir. İkincisi, öncelikli olarak kabul edilen ticari marka grubunda yer alan yüksek ticari markaların yaratılmasıdır (Nedungadi, 1990). Tüketiciler, marka imajı oluştururken logolar, tasarımlar, kalite ve ruh halleri gibi çeşitli faktörlerden etkilenir (Kim, B-S., Yun, J-M., &Moon, S-Y., 2013). Tüketicinin zihninde oluşturulan belirli bir marka imajının markayı kullanımını genişletme üzerinde büyük bir etkisi olabilir (Shin, H-W., Kang, S-A., Lee, S-B., 2016).

Bu çalışmada E-Nabız uygulamasının marka bilinirliği konusunda ege bölgesinden E-Nabız uygulamasını biliyorum ve en az bir kez kullandım diyen 356 kişi ile yüz yüze yapılan görüşmelerde 5'li likert tipinde Lang, B. (2011) ve Hyun&Kim, (2011)' den alınan sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların; %43,3'ü kadın (N=154); %57,7'sı erkektir (N=202). Bunun yanında katılımcıların %26,7 lise (N=95), %14,9'u ön lisans (N=53), %46,9'u lisans (N=167) ve %11,5'i ise lisansüstü (N=41) mezunudur. Bağımsız bir değişken olarak düşünülen yapının tanımlayıcı istatistiği sonucunda şu veriler elde edilmiştir.

Tablo 1. Bağımsız Değişkene Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Sorular	Ortalama	Standart Sapma
	3,74	,88
E-Nabız uygulaması çevremdeki insanlar tarafından biliniyor.	3,73	1,00
E-Nabız uygulamasının özellikleri kolay hatırlanır.	3,71	1,01
E-Nabız uygulaması hızlıca tanınabilir.	3,77	,88

Araştırmaya katılanların sorulara verdikleri cevapların ortalama skorları incelendiğinde ortalamanın 3,74 olduğu, yüksek bir değer aldığı görülmektedir. Bulgular E-Nabız uygulamasını en az bir kez kullanmış ise marka bilinirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Tartışma

Özellikle EHR ve PHR'nin Türkiye devlet uygulaması olan E-Nabız'ın bilinirliliği, kullanım oranı ve Hastane Bilgi Sistemleri (HBS) ile uyumu ile ilgili çalışmaların durumu araştırmada incelenmeye çalışılmıştır. E-Nabız sisteminin bilinirliliği konusunda sistemi en az bir kez kullanan 356

kişi ile yüz yüze görüşme yapılmış ve olumlu sonuçlar alınmıştır. Ancak bu oranların E-Nabız sistemi için Türkiye genelini ifade edebilmesi için bilinirliliğinin yanında Teknoloji Kabul Modeli (TAM - Technology Acceptance Model) ve Son Kullanıcı Memnuniyeti (EUCS – End User Computing Satisfaction) model ölçekleriyle geniş çaplı incelenmesi gerekliliği düşünülmektedir.

Çalışmada belirtilen PHR'nin dünya uygulamalarındaki önemi ve başarısı dikkate alındığında, Türkiye'de de bu konu ile ilgili akademik çalışmaların yapılması gerekliliği aşikârdır. Konu ile ilgili akademik çalışmaların yapılması hem E-nabız uygulaması hem de özel sektörün oluşturacağı kişisel sağlık kayıtları uygulamaları için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

E-nabız uygulamasının kullanıcı sayısı 8 milyonu aşmış olsa da yaklaşık 82 milyonun üzerinde nüfusu olan Türkiye'ninki hemen hemen herkesin sağlıkla ilgili bir kaydının olması gerekliliği beklenirken, oldukça az olduğu düşünülmektedir. Kullanıcı sayısının artırılması için uygulama bilinirliliği artırılmalıdır. Tabi bu durum kişilerin teknoloji okur-yazarlılığı ile direk ilgilidir. Ancak günümüzde akıllı mobil cihazların kullanım oranı % 85'lere ulaştığı varsayılırsa, uygulamanın bilinirliliğinin arttırılmasıyla kullanıcı sayısının artırılması önünde ciddi engellerin olmadığı düşünülmektedir.

Çalışmada dünyada PHR'lerin genel durumuna bakıldığında E-Nabız sisteminin yapısının geride olmadığı görülmektedir. Ancak bazı sorunlar ve zorluklardan bahsetmek de gerekir. Birincisi Türkiye'deki HBS'lerin bu sistemle daha hızlı ve güvenli entegre olabilmesi için kendi yapılarını yazılım ve donanım açısından geliştirmeleri gerekmektedir. Sadece web servislerle çözüm üretmek, HBS'ler de sık değişim yapan kurumlar için sorun oluşturabilmektedir. Bununla birlikte yine BT'leri kapsamında tıbbi görüntü paylaşımı(PACS) uygulamada ve HBS'lerde bir zorluk olarak bulunmaktadır.

Bütün bunların sonucunda EHR ve PHR sistemleri ülkelerde kullanıldıkça sağlık bilgi teknolojileri güvenliği konusu daha da önem kazanacaktır. Sağlık bilgi teknolojilerindeki güvenliğini tanımlamak ve tespit etmek genellikle zordur. Çok sayıda faktör sağlık bilgi sistemlerinin güvenliğini ve etkin kullanımını etkileyebilir. Zayıf kullanılabilirlikten yazılım hatalarına, beklenmedik arıza sürelerine veya siber saldırılara kadar her şey buna dâhildir. Bundan dolayı konu ile ilgili araştırmalar incelenmeli ve yeni araştırmalarda yapılmalıdır. Sağlık yöneticileri, bu sorunların ve savunmasızlıkların farkında olmalı ve organizasyonlarının hasta güvenliğini ve bakım kalitesini etkileyebilecek olumsuz olayları önlemek, tespit etmek, izlemek ve ele almak için yerinde mekanizmalar oluşturulduğundan emin olmalılardır.

Referanslar

Banger, A., & Graber, M. L. (2015). Recent evidence that health IT improves patient safety: Issue brief.RTIInternational Retrieved July 28, 2016, from https://psnet.ahrq.gov/resources/resource/28967

Bercovitz, A. R., Park-Lee, E., & Jamoom, E. (2013). Adoption and use of electronic health records and mobile technology by home health and hospice care agencies. National health statistics report, no 66. Hyattsville, MD: National Center for Health Statistics.

Emont, S. (2011). Measuring the impact of patient portals: What the literature tells us. Oakland, CA: California HealthCare Foundation.

Ford, E. W., Hesse, B. W., & Huerta, T. R. (2016). Personal health record use in the United States: Forecasting future adoption levels. Journal of Medical Internet Research, 18(3), e73.

Friedberg, M. W., Chen, P. G., Van Busum, K. R., Aunon, F., Pham, C., Caloyeras, J. P. Mattke, S., Pitchforth, E., & Tutty, P. (2013). Factors affecting physician professional satisfaction and their implications for patient care, health systems, and health policy. Santa Monica, CA: Rand Corporation.

Heisey-Grove, D., & Patel, V. (2015, Sept.). Any, certified or basic: Quantifying physician EHR adoption. ONC Data Brief, No. 28. Washington, DC: Office of the National Coordinator for Health Information Technology.

http://www.activdoctorsonline.com/about-us/why-activ(E.T.: 15.07.2018)

http://www.enabız.gov.tr (E.T.: 15.07.2018)

Hydari, M. Z., Telang, R., & Marella, W. M. (2014). Saving patient Ryan: Can advanced medical records make patient care safer.

Institute of Medicine (IOM). (2011). Health IT and patient safety: Building safer systems for better care. Washington, DC: National Academies Press.

Jang, Y., Lortie, M. A., & Sanche, S. (2014). Return on investment in electronic health records in primary care practices: A mixed-methods study. Journal of Medical Informatics, 2(2), e25.

Jarvis, B., Johnson, T., Butler, P., O'Shaughnessy, K., Fullam, F., Tran, L., & Gupta, R. (2013). Assessing the impact of electronic health records as an enabler of hospital quality and patient satisfaction. Academic Medicine, 88(10), 1471–1477.

Johnson, K. B., Patterson, B. L., Ho, Y., Chen, Q., Nian, H., Davison, C. L., Slagle, J., & Mulvaney, S. A. (2016). The feasibility of text reminders to improve medication adherence in adolescents with asthma. The Journal of the American Medical Informatics Association, 21(3), 449–455.

Jones, S., Rudin, R., Perry, T., & Shekelle, P. (2014). Health information technology: An updated systematic review with a focus on meaningful use. Annals of Internal Medicine, 160, 48–54.

Kazley, A. S., Diana, M. D., Ford, E., & Menachemi, N. (2011). Is EHR use associated with patient satisfaction in hospitals? Health Care Management Review, 37(1).

Kim, B-S., Yun, J-M., &Moon, S-Y. (2013). Effects of service quality awareness of coffee shop on customer satisfaction, brand image, and customer loyalty. Korean Society of Contents, 13(12), 428-438.

Lang, B. (2011). How Word of Mouth Communication Varies Across Service Encounters, Managing Service Quality, 21 (6), 583-598.

Nedungadi P. (1990), Recall and Consumer Consideration Sets: Influencing Choice without Altering Brand Evaluations, Journal of Consumer Research, Volume 17, Issue 3, 1 December 1990, Pages 263–276.

Rosenbloom, S.T. (2016). Personal-generated health and wellness data for health care. Journal of the American Medical Informatics Association, 23(3), 438–439.

Shin, H-W., Kang, S-A., Lee, S-B. (2016). The effects of convenience store brand assets on perceived value, attitude, and behavioral intentions, International Journal of Tourism and Hospitality Research, 30(7), 83-95.

Tang, P. C., & Lansky, D. (2005). The missing link: Bridging the patient-provider health information gap. Health Affairs, 24(5), 1290–1295.

Wager, K. A., Lee, F. W., & Glaser, J. P. (2017). Health care information systems: a practical approach for health care management. John Wiley & Sons.

Whitten, J., & Bentley, L. (2007). Systems analysis and design methods (7th ed.). New York, NY: McGraw-Hill/Irvin.

ENERJİ SEKTÖRÜ ÇALIŞANLARININ STRES VE İŞ KALİTESİ DÜZEYİ ALGILARI: İZMİR İLİNDE BİR ARAŞTIRMA /

Nezih Metin ÖZMUTAF - Ömer ÖZKAN

(Prof. Dr.; İzmir Katip Çelebi Üniversitesi- Petkim petrokimya Holding A.Ş.)

I. Giriş

Günümüz küreselleşen dünyasında enerji kaynaklarına sahip olmak kadar, enerjinin rasyonel (verimli, etkili, etkin, üretken b.) bir şekilde üretimi, dağıtımı ve kullanımın önemi git gide artmaktadır. Bağlı olarak enerji hem iş hem de özel hayatın hemen her alanında farklı boyutlarda artan bir şekilde gereksinir hale gelmektedir. Özelikle işletmeler kapsamında enerjinin istenen yer, zaman, miktar, kalite, fiyat vb şekilde sağlanması koşuluyla pazarda sürdürülebilir rekabetin temel unsurlarından biri olacağı ifade edilebilecektir.

Diğer taraftan enerjinin son derece önemli hale gelmesi onun her safhasında (üretim öncesi, üretim, üretim sonrası) yönetsel ve organizasyonel boyutlar açısından da önemsenir süreçleri de içermesine yol açabilmektedir. Enerji sektöründe yer alan işletme veya çalışanları olarak iş kalitesinin istenen düzeyde yaratılması ve korunmasının bu açıdan son derece önemli olduğu belirtilebilir. İş kalitesini pek çok unsur etkileyebilirken İK'nın psikolojik boyutu açısından stresin ve onun düzeyinin de önemli bir unsur olduğu ortaya konulabilecektir.

Bu kapsamda, bu çalışmanın amacı enerji sektörü çalışanlarının stres ve kalite düzeyi algılarının ve stres düzeyi - iş kalitesi algılarının arasındaki ilişkiselliklerin de belirlenmesidir. Hazırlanan anket formu Ocak 2019 – Mart 2019 arasında İzmir ilinde yer alan uluslararası faaliyette bulunan enerji sektöründeki bir işletmede yer alan 138 çalışana yüz yüze anket yöntemi ile uygulanmıştır.

II. Literatür Özeti

A. Enerji Sektörü

Enerji Sektörü, son 150 yıldır hiç gerilemeyen ve önemi her geçen yıl artan bir ekonomik alandır. Enerji kaynaklarının yoğun kullanımı 19. ve 20. yüzyıllarda başlamış, bu kaynaklara ve enerjinin lojistiğine sahip olma yolundaki hâkimiyet mücadelesi 21. yüzyılda en üst seviyesine ulaşmıştır. Enerji stratejik bir gündem maddesi olarak, artık ülkeler ve şirketler arası rekabette ilk sırayı almış, enerji şirketleri, dünyanın en değerli ve en yüksek ciroya sahip şirketleri konumuna ulaşmışlardır. Globalleşen dünyada sanayideki en ağırlıklı girdi olarak enerjinin, kesintisiz, güvenilir kaynaklardan ve ucuza temini en önemli gerekliliklerden biridir (1).

Ülkelerin sanayileşmelerine ve gelişimlerine bağlı olarak enerji kaynaklarına olan gereksinimleri de giderek arttığı gerçeği sıkça dillendirilmektedir. Enerji kaynakları ülkelerin gelişmelerinde önemli olduğu gibi stratejik kaynak olarak da kabul edilmektedir. Dünya nüfusunun son 50 yıl içinde iki kat artarken enerji talebindeki artış 6 kat olduğu belirtilmektedir. Yani dünyada kişi başına enerji tüketimi son 50 yıl içinde 3 kat artmış olarak da ifade edilmektedir. (2).

Dünya nüfusunun 2040 yılına geldiğimizde 1,6 milyarlık bir artış ile 9 milyar seviyesine ulaşması beklenmektedir. Bu durum, daha fazla insana enerji arzı sağlanması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır (3).

B. Stres ve İş Kalitesi Kavramları

Kalite kavramı yıllarca üzerinde çokça konuşulan ve araştırma yapılan kavramlardan birisi olarak belirtilebilir. Üzerinde çok çalışma yapıldığı için kimileri için yıpranmış ve modası geçmiş bir kavram olarak algılanabilmektedir. Oysa kalite kendi tanımını da iş dünyası ve toplumdaki gelişmelere ve ilerleme uygun olarak güncellenebilmektedir.

1980'li yılların başından itibaren kalite kavramının yeni anlamlar kazandığı ifade edilmektedir. Önceki yıllarda sadece ürün ve / veya mallarda kullanılırken, günümüzde hizmet / servis gibi bir çok alanda kullanılmaktadır. Bu değişimler neticesinde kaliteye atfedilebn anlam değişmiştir. Geçmişte sadece sürecin sonu olarak görülen kalite, artık yaşam kalitesine doğru uzanmaktadır (4).

Klasik olarak kalite kavramı önceden tarif edilen standart ve kurallara uygunluk olarak belirtilebilir. Günümüz değişen dünyasında kalite kavramı bu dar kalıptan bağımsız olarak, çevik ve dinamik bir yapının içine girmiştir. Böylece kalitenin stratejik bir yönetsel araç olduğu belirtilmektedir. Genel olarak bir çok otorite kaliteyi "Bir mal veya hizmetin ihtiyaç ve beklentileri karşılayabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır"(5). Son yılların güncel konuları sürdürülebilirlik, inovasyon, dijitalleşme, risk yönetimi kurumların kaliteyi yönetmek için kurdukları sistemlerin alt parçaları olabilmektedir.

Kalitenin evrimsel süreci ise sırasıyla nihai ürünü ayıklama, istatistiksel kalite konrol, kalite güvencesi, kalite yönetimi ve son olarak da günümüzdeki ifadesiyle bir işletmeyi topyekün sarmalayan toplam kalite yönetimi olarak belirtilebilir(6). Diğer taraftan kalite güzümüzde genişleyen yapısıyla organizayonlar için yedi temel prensip olan müşteri odaklılık, liderlik, çalışanların katılımı, süreç yaklaşımı, sürekli ilerleme, kanıta dayalı karar verme ve ilişkilerin yönetimidir. Dolayısıyla kalite günümüzde neredeyse tüm organizasyonel süreçlerin merkezine oturan bir gerçeklik haline gelmiştir (7).

Stres, hayatımızın doğal bir parçasıdır. İnsan hayatının daha kaliteli, her açıdan standartları yüksek bir düzeye taşınabilmesi için stresi doğuran sebeplerin farkına varılması, etkili bir biçimde baş edebilmenin öğrenilmesi gerekmektedir (8).

Latince "estrica" sözcüğünden dilimize geçen "stres"; en genel olarak kimi olaylara gösterilen fizyolojik ve psikolojik tepkiler bütünü olarak ifade edilmektedir. Bu olaylar ise bir uyarı olarak algılanan ve dolayısıyla yetersiz bir şekilde ele alınan; insanların sağlığı ve huzuru için bir tehlike işareti olabilecek vakalar olarak ifade edilmektedir. (9).

İş stresi ise, yapılan işin gerekleri ile işi yapan kişinin yetenekleri, kaynakları ya da gereksinimleri arasında uyumsuzluk olduğunda ortaya çıkan içsel bir tepkidir (10).

Örgütsel stres kişilerin örgütle ya da işle ilgili olarak herhangi bir beklenti içinde olmaları durumunda, bireysel enerjinin harekete geçmesi olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir tanıma göre ise, işin özelliklerinin ve işle ilgili sosyo-psikolojik durumların, kişi üzerindeki potansiyel zararlı etkileri olarak belirtilmektedir (11).

İş yaşamında etkili olan başlıca stresörler arasında çalışanın işinde ne ve nasıl yapacağına karar verememesi olarak ifade edilebilecek rol stresi, çalışanların yeterli düzeyde işe motive edilememesi, aşırı sorumluluklar (insan, kaynak, finans, teknoloji, araçlar vb.) alma, olumsuz çalışma koşulları (tehlike, gürültü, uygun olmayan ergonomi, basık bir ortam, yetersiz koruyucu önlem, soğuk veya sıcak olma vb.) yer alabilmektedir (12).

Yükselen iş stresinin belirli bir düzeyden sonra iş, süreç, ürün ve hizmet kalitesinin düşüşüne neden olabileceği belirtilmektedir. Bunun bağlantılı nedenleri arasında artan stresin motivasyon, iş tatmini, iş bağlılığı ve katılımcılıkta düşüşe diğer taraftan kazalar, huzursuzluklar, devamsızlık ve işten ayrılmalar vd. de yükselişe neden olması gösterilebilir. Diğer bir deyişle sağlıklı iş yaşamı çerçevesinde stresi düşük çalışanların çeşitli pozitif etkiler nedeniyle iş kalitesine pozitif etkilerinin olacağı açıktır (13).

C. Enerji Sektöründe Stres ve İş Kalitesi

Her sektörün kendine göre çalışma yöntemleri olduğu gibi enerjji sektüründe kendine has dinamikleri bulunduğu belirtilebilir. Enerji sektörü çok geniş bir alanı kapsamakla birlikte tüm kapsam alanında, know-how, teknik bilgi, iş güvenliği konularında ön planda olduğu ortaya konulabilecektir. Diğer bir ifadeyle sektörün kendine has özellik-

leri (tehlike, güvenlik önlemi alınma ve uygulanma düzeyi, işyükü, sorumluluklar, çevresel koşullar, araçi makina vb.) ile ilgili olarak belirli stres düzeyine sahip olunması iş kalitesi açısından gerekli görülebilir. Burada yönetsel açıdan önemli olan bu stresin aşırıya dönüşmemesini sağlayabilmektedir. Bu ise pek çok olumlu sonuç yanında istenen kalite düzeyi için gerekli bir ön koşul olarak görülebilecektir.

Sektörde bir çok konuda tecrübenin önemi belirtilmektedir. Sistemsel tecrübe aktramının işn kalitesin ve işi yapan kişilerin stres düzeyine pozitif katkı sağlayabileceği sektör profesyonelleri tarafından dillendirilmektedir.

III. Araştırma

A. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, enerji sektörü çalışanlarının stres ve kalite düzeyi algılarının belirlenmesidir. Bu çerçevede ayrıca stres düzeyi ve iş kalitesi algılarının arasındaki ilişkisellik de belirlenmiştir.

B. Veri Toplama Araçları

Araştırma için hazırlanan anket formu üç temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, araştırmanın bağımsız değişkenleri olan yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve deneyim süresi yer almaktadır. İkinci bölümde enerji sektörü kapsamında stres ve kaliteye yönelik genel bakış açılarını ortaya koyan yedi soru yer almaktadır. Üçüncü bölümünde ise stres düzeyi (13 önerme) ve iş kalitesi düzeyini (9 önerme) etkileyeceği varsayılan toplam 21 önerme yer almaktadır. Önermelere istatistiksel değerlendirmeler için 5'li Likert ölçeği kapsamında kesinlikle katılmıyorum için 1, katılmıyorum için 2, orta düzeyde katılıyorum için 3, katılıyorum için 4, kesinlikle katılıyorum için 5 ağırlık değeri verilmiştir. Stres düzeyi algısı ve iş kalitesi algılarının her biri 3'er faktör altında toplanmışlardır.

C. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmaya yönelik olarak hazırlanan anket formu İzmir ilinde yer alan uluslararası faaliyette bulunan enerji sektörüdeki bir işletmede yer alan 138 çalışana yüz yüze anket yöntemi ile Ocak 2019 – Mart 2019 arasında uygulanmıştır. Anketlerin tamamı analizlere dahil edilmiştir. Araştırmada istatistiksel analizler kapsamında SPSS yazılımı kullanılmıştır. Araştırma kapsamında faktör analizi, tek örnek t testi ve korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir.

D. Araştırmanın Hipotezleri

H_1: Stres düzeyi algısını ortaya koyan … faktörü önemli olarak algılanmaktadır.

H_2: İş kalitesi düzeyi algısını ortaya koyan … faktörü önemli olarak algılanmaktadır.

H_3: Faktörler arasında pozitif yönde doğrusal ilişkisellik (birlikte değişim) bulunmaktadır.

IV. Bulgular

A. Sosyo-Demografik ve Stratejiklik Algısına Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılan katılımcıların (n=138) yaş ortalaması ve standart sapması 37,3±8,79'dur. Yaş ortalaması ve standart saplaması kadınlar (n=63, %45,7) için 34,4±7,45 ve erkekler (n=75, %54,3) için 39,6±9,17 olarak belirlenmiştir. Eğitim düzeyi lisans %60,9 (n=84) ve lisansüstü %39,1 (n=54) şeklindedir. Sektörel deneyim süresi dokuz yıl ve altı olanlar %39,1 (n=54) ve on yıl üstü olanlar %60,9 (n=84) olarak bulunmuştur.

Katılımcıların büyük çoğunluğu enerji sektöründe stresin üstesinden gelmeye ve kalite süreçlerine yönelik olarak yüksek ve çok yüksek düzeyde algıya sahiptirler (Tablo 1).

Tablo 1. Genel Önem Düzeyleri

Düzey	Stresin Üstesinden Gelmeye		Kalite Süreçlerine	
	n	%	n	%
Düşük	2	1,4	-	-
Orta	27	19,6	15	10,9
Yüksek	56	40,6	57	41,3
Çok yuksek	53	38,4	66	47,8
Toplam	138	100	138	100

Katılımcıların büyük çoğunluğu enerji sektöründe stres düzeyinin iş, süreç ve ürün kalitesine yönelik olarak önem bağlamında yüksek ve çok yüksek düzeyde algıya sahiptirler (Tablo 2).

Tablo 2. Stres Düzeyinin Kaliteye Etkisine Yönelik Önem Düzeyleri

Düzey	İş Kalitesine		Süreç Kalitesine		Ürün Kalitesine	
	n	%	n	%	n	%
Çok Düşük	-	-	-	-	3	2,2
Düşük	2	1,4	4	2,9	10	7,2
Orta	27	19,6	30	21,7	26	18,8
Yüksek	56	40,6	55	39,9	54	39,1
Çok yuksek	53	38,4	49	35,5	45	32,6
Toplam	138	100	138	100	138	100

İlginç bir şekilde katılımcılar, hem A türü kişilik (heyecanlı, hırslı vb.) ve hem de B türü kişilik (relaks, sakin vb.) için kalite süreçlerine etkisi bağlamında büyük oranda yüksek ve çok yüksek düzeyde algıya sahiptirler (Tablo 3). Burada enerji sektörü çalışanlarının yerine göre A veya B tipi kişilik özelliklerinin öne çıkabileceği algısı içinde oldukları yorumu yapulabilir.

Tablo 3. Kişilik Yapısının Kalite Süreçlerine Etkisi

Düzey	A Türü		B Türü	
	n	%	n	%
Çok düşük	2	1,4	1	,7
Düşük	8	5,8	10	7,2
Orta	24	17,4	36	26,1
Yüksek	74	53,6	56	40,6
Çok yuksek	30	21,7	35	25,4
Toplam	138	100,0	138	100,0

B. Ölçüm Aracının Güvenirlik ve Geçerliği

Anketin son bölümünde yer alan stres düzeyi algısına yönelik 13 ve iş kalitesi düzeyine yönelik 9 önerme ayrı ayrı 3'er faktör altında toplanmıştır. Faktör analizi temel bileşenler analizi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Kaiser-Meyer-Olkin değeri stres düzeyi için 0,800 ve iş kalitesi için 0,763'tür. Bartlett Küresellik Testi sonucu stres düzeyi için (Ki-Kare=561,856, Sd= 78, p=0.000) ve iş kalitesi için (Ki-Kare=502,405, Sd= 36, p=0.000) şeklindedir. Anti imaj korelasyon matrisinin köşegen değerleri stres düzeyi için 0,812-0,706 ve iş kalitesi için değerleri 0,773-0,756 arasında değişmektedir. Bu üç sonuca göre hem stres düzeyi hem de iş kalitesi için her iki yapının da faktör analizine uygun olduğu soncuna ulaşılmıştır. Faktör analizi sonucu stres düzeyi için oluşan 3 faktör toplam varyansı %77,13 ve iş kalitesi için oluşan üç faktör toplam varyansı %71,9 oranında açıklamaktadır. Genel Cronbach Alfa değeri Stres düzeyi için 0,820 ve iş kalitesi için 0,791'dir. Bu sonuca göre ankette yer alan önermelerin işaret ettiği faktörlerin konuyu yüksek derecede açıkladığını ortaya koymaktadır. Genel, faktör ve madde bazında Cronbach Alfa değerleri de tutarlılık göstermektedir (Tablo 4). Faktörler içerdikleri önermeler göz

önüne alınarak isimlendirme yapılmıştır: Bu çerçevede faktörler ve isimleri stres düzeyi için St1: Stratejik boyut, St2: İlişkisel boyut, St3: Liderlik, organizasyonel tutum ve çevresel boyut; iş kalitesi için K1: İnsan Kaynakları (İK), K2: Kurumsallık ve liderlik, K3: İş yükü ve etkin iletişim olarak isimlendirilmiştir.

Tablo 4. Faktörler

…. stres düzeyi algısını etkilemektedir	**İsim**	**Faktör**			**Cronbach Alfa**	
		1	2	3	Genel: ,820	
Kurumsal amaç ve hedefler	**St1** Stratejik	**,849**	,165	,070	,715	,801
Kurum felsefesinin sahiplenilmesi		**,797**	,140	,110	,745	
Temel stratejiler		**,767**	,215	,149	,721	
Güçlü/zayıf yönler ve fırsatlar/tehditler		**,663**	-,090	,199	,712	
Katılımcı yaklaşım	**St2** İlişkisel	,281	**,776**	,094	,692	,756
Zaman baskısı		,110	**,760**	,258	,671	
İletişim süreçleri		,362	**,637**	,090	,6,17	
Müşteri ilişkileri		-,189	**,442**	,129	,598	
Motivasyonel süreçler	**St3** Liderlik, Organizasyonel ve Çevresel	,173	,199	**,800**	,689	,704
İş tatmini		,067	,188	**,741**	,677	
Liderlik süreçleri		,283	-,052	**,684**	,663	
Organizasyonel bağlılık		,155	,482	**,505**	,651	
Çevresel koşullar		-,008	,223	**,360**	,622	
…iş kalitesi düzeyini etkilemektedir	İsim	1	2	3	Genel=,791	
Teknolojik yeterlilikler	**K1:** İK	**,780**	,136	,037	,663	,741
Sahip olunan yetkinlikler		**,702**	,070	,247	,680	
Uygun eğitim süreçleri		**,696**	,166	,280	,666	
İş tanımları ve gerekleri		**,586**	,393	-,084	,698	
Deneyim		**,566**	,128	,030	,737	
Kurum kültürü	**K2:** Kur. ve Lid.	,153	**,875**	,052	-	,685
Etkili liderlik		,222	**,773**	,228	-	
İş yükü	**K3:** İş Yü. Etk. İlet.	,005	,021	**,901**	-	,601
Etkili iletişim		,321	,274	**,690**	-	

D. Faktörlere Yönelik Bulgular

Stres düzeyi faktörleri kapsamında H_1 hipotezi **(**Stres düzeyi algısını ortaya koyan … faktörü önemli olarak algılanmaktadır) St1, St2 ve St3 faktörleri çerçevesinde kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle enerji sektörü çalışanları üç faktör kapsamındaki her bir önerme çerçevesinde stres düzeyinin önemli seviyede etkilediğini düşünmektedirler. İş kalitesi kapsamında H_2 hipotezi (İş kalitesi düzeyi algısını ortaya koyan … faktörü önemli olarak algılanmaktadır) K1, K2 ve K3 faktörleri çerçevesinde kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle enerji sektörü çalışanları üç faktör kapsamındaki her bir önerme çerçevesinde iş kalitesi düzeyinin önemli seviyede etkilediğini düşünmektedirler (Tablo 5).

Tablo 5. Faktörler ve Tek Örnek t Testi

Faktör	**N**	**Ort. ± ss**	**Tek Örnek t testi ($H_0 = 3 \leq \mu$)**	
			t	p
St1(Stratejik boyut)	137	4,0±,68	17,623	,000
St2(İlişkisel)	137	4,1±1,3	10,643	,000
St3(Liderlik, Organizasyonel ve Çevresel)	137	4,2±,54	27,420	,000
K1(İnsan Kaynakları)	137	4,4±,49	33,752	,000
K2(Kurum kültürü ve etkin liderlik)	137	4,5±,61	28,896	,000
K3(İş yükü ve etkin iletişim)	137	4,5±,48	37,486	,000

H_3 hipotezi (Faktörler arasında pozitif yönde doğrusal ilişkisellik / birlikte değişim bulunmaktadır) St2-St1, St2-K3, St1-K3 ikilileri dışında tüm ilişkisellikler kapsamında kabul edilmiştir. Bu bağlamda, H_3 hipotezi için kabul edilen ikili ilişkiselliklerin tamamı pozitif yöndedir. Ayrıca orta / ortaya yakın (St1-St3, St1-K1, St1-K2, St2-St3, St3-K1, St3-K2, St3-K3, K1-K2, K1-K3, K2-K3) ve düşük (St2-K1, St2-K3) düzeyde ilişkisellikler belirlenmiştir (Tablo 6).

Tablo 6. Faktörlerarası Korelasyonlar

Faktör		St1	St2	St3	K1	K2
St2	r	,147				
	p	,086				
St3	r	,378**	,332**			
	p	,000	,000			
S1	r	,347**	,208*	,423**		
	p	,000	,014	,000		
K2	r	,357**	,193*	,430**	,464**	
	p	,000	,023	,000	,000	
K3	r	,066	,154	,420**	,366**	,323**
	p	,441	,072	,000	,000	,000
*. 0.05 ve ** 0.01 önemlilik düzeyi						

V. Sonuç

Dünya ve Türkiye açısından son yıllarda enerjinin önemi gittikçe artmaktadır. Özelikle Türkiye'nin konumu gereği bazı enerji kaynaklarına belirli düzeylerde sahip olması, bazılarını ithal etmesi bunun yanı sıra işleme, depolama ve dağıtım konularında aktif rol oynaması da ayrıca önemli bir çerçeve olarak belirtilebilecektir. Sözü edilen süreçlerin arz ve talep edilen seviyede kaliteye sahip olması ise hem ülkemiz hem de enerji sektöründeki işletmeler ve çalışanları açısından önemle üzerinde durulan konular arasında olduğu ifade edilebilir.

Bu kapsamda bu çalışma ile sözü edilen ve önemle üzerinde durulan arz ve talep edilen kalite düzeyinin enerji sektörü çalışanlarca da ne kadar önemsendiği ortaya konulmuştur. Enerji sektörü çalışanları arz ve talep edilen kalite düzeyinin iş süreçlerindeki kalitesinin önemli bir boyutunun

da çalışanların stres düzeyi ile ilişkili olarak önemliliğini de ortaya koymuşlardır. Stres belirli bir düzeye kadar iş kalitesini olumlu etkilerken belirli bir düzeyden sonra olumsuz bir şekilde etkiler hale gelmektedir (14). O halde stresin makul bir seviyede tutulmasında, bu çalışma kapsamında stratejik, ilişkisel, liderlik, organizasyonel tutum ve çevresel boyuta hassas davranılması önerilebilir. Ayrıca bu çalışma bulgularına iş kalitesi için ise İK, kurumsallık ve liderlik, iş yükü ve etkin iletişim açısından özen gösterilmesi de gerekmektedir.

Diğer taraftan, stratejik boyut ile kurum kültürü ve liderlik, ilişkisellik ile kurum kültürü ve liderlik, liderlik, organizasyonel ve çevresel boyut ile kurum kültürü ve liderlik, ayrıca liderlik, organizasyonel ve çevresel boyut ile kurum kültürü ve etkin liderlik, liderlik, organizasyonel ve çevresel boyut ile iş yükü ve etkin iletişim arasında pozitif yönde orta düzeyde ilişkiler de ortaya konulmuştur. Sonuç olarak bu açıklamalar çerçevesinde, çalışan algılarının, üst yönetimin liderliğinde ve kurum kültürüne sahip çıkarak topyekün bir kalite algısı çerçevesinde stres düzeyinin istenilen seviyelerde oluştuğunu ortaya koyduğu yorumu yapılabilir.

Kaynakça

Akgemici, Tahir, "Örgütlerde Stres ve Yönetimi" Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi S: 1-2, C.15, Y: 2001.

Baltaş, A.,Stres ile Başa cıkma Yolları ve İş Hayatında Stres. 9. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Calışmalar. B.U. İstanbul Turk Psikologlar Derneği yayınları no:15.,1996.

Çağlar, İ.Eğitim Yönetiminde Toplam Kalite Anlayışının Hizmet Verimliliğine Katkısı, Standart Dergisi, Agustos 1998, ss. 92-95.Çağlar, 1998.

Domittner, Brigitte, Maria Kernstock, Eva, Nowak, Peter, Quality Management, BIQG, Vienna, 2013.

Dünya Gazetesi Güncellenme Tarihi:12.05.2014.

GAZBİR, 2016 Yılı Doğal Gaz Dağıtım Sektörü Değerlendirme Raporu.,2017

Gök,S. Örgüt İkliminin Çalışanların Motivasyonuna Etkisi Üzerine Bir Araştırma. Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi. S:.587-605, 2009.

ISO, Quality Management Principles, Swiss, 2015.

Kovancı, A. Toplam Kalite Yönetimi Fakat Nasıl?, 2. Baskı, Sistem Yayıncılık:288, İstanbul, 504 s. 2003.

Mwanwenda, Tuntufye S. "Occupational Stress Among Secretarial Personnel At The University Of Transkei", Psychological Reports, 1997

Nahavandi, Afsaneh ve Malekzadeh, R. Ali, Organizational Behavior, Prentice – Hall, Inc., USA, 1999.

Nekzada, Najmoddin ve Tekeste, Selamawit Fisseha, Stress Causes And Its Management At The Work Place, Supervisor: Kiflemariam Hamde, Umeå School of Business and Economics, 2013.

Satman, A., Türkiye'de Enerji ve İTÜ Enerji Enstitüsü'', Türkiye'de Enerji ve Kalkınma, Tasarım Yayınları 24: Enerji 1, s. 31., İstanbul, Mayıs 2006.

Stranks, Jeremy, Stress at Work: Management and Prevention, Elsevier Butterworth-Heinemann, USA, 2005.

SOSYAL MEDYADA GELİŞMELERİ KAÇIRMA KORKUSUNUN AKADEMİK BAŞARIYA OLAN ETKİSİ ÜZERİNE BİR ANALİZ: BAKIRKÖY ANADOLU LİSESİ ÖRNEĞİ /

Tüba KARAHİSAR

(Doç. Dr.; Fenerbahçe Üniversitesi)

Giriş

İnternet aracılığıyla 'haberdar olmak' giderek kolaylaşmıştır. Eskiden bir haberin duyulması için matbaalara, gemi ve tren yardımıyla bilginin taşınmasına ihtiyaç duyulurken günümüzde internet, ardından akıllı telefonların ve telefon uygulamalarının yaygınlaşmasıyla birlikte bilgi artık yanı başımızdadır. Bireyler yüzeysel de olsa 'her an - her şeyden' haberdar olmak istemektedir. Z kuşağı, ailelerinden çok arkadaşlarının görüşlerine önem vermektedir. Ergenlik döneminde takdir edilme, beğenilme, sevilme ihtiyaçları artmakta dolayısıyla gerçek hayattaki beğenilme kadar sosyal medyada beğenilme, fotoğraflarına onure edici yorumların yapılması gençlerin sosyal medyaya daha sık bağlanmasına neden olmaktadır. Arkadaşlarının nerede oldukları, kimlerle vakit geçirdikleri, hangi etkinliklere katıldıkları, kimi zaman derslerinden bile ön plana geçmektedir. Derslerine ayırmaları gereken zamanı sosyal medyada geçirerek akademik başarılarını tehlikeye atmaktadırlar.

Gelişmeleri kaçırma korkusu (GKK) ile bağlantılı yapılan ilk çalışmalardan biri problemli internet kullanımı ile ilgilidir. Eşitti tarafından yapılan çalışmada, Ceyhan ve Gürcan (2007) tarafından oluşturulan 'Problemli İnternet Kullanım Ölçeği' kullanılmıştır (Eşitti, 2015: 85). 2016 yılında Gökler vd. GKK ölçeğinin Türkçe sürümünün geçerlilik ve güvenilirliğinin değerlendirilmesi çalışmasını yapmıştır (Gökler vd., 2016: 55-57). Hoşgör vd. üniversite öğrencileri arasındaki GKK araştırmasında GKK sıklığını orta derece olarak tespit etmişlerdir (Hoşgör vd., 2017: 220-221). GKK, Aydın tarafından öz belirleme kuramı ile açıklanmaya çalışılmıştır (Aydın, 2018: 417). Öğretmen adaylarının GKK düzeyleri ile ilgili çalışma (Tozkoparan ve Kuzu, 2019: 87) tarafından yapılmıştır. Literatür taraması yapıldığında GKK kavramının yeni olması nedeniyle yapılan çalışmaların sayıca az oluşu dikkat çekmiştir. Konu ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezleri Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, İletişim ve Psikoloji bölümlerinde yapılmıştır.

Bu çalışmada lise öğrencilerinde gelişmeleri kaçırma korkusu sıklığı ve bunun akademik başarıya olan etkisi anket yöntemiyle araştırılmıştır. Bakırköy İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nden alınan izinle İstanbul iline bağlı Bakırköy Anadolu Lisesi'nde 19-26 Mart 2019 tarihleri arasında 250 öğrenciye anket uygulanmıştır. Przybylski vd. (2013) tarafından geliştirilen

ve Gökler vd. (2016) tarafından Türkçe'ye çevirilen FOMO (Gelişmeleri Kaçırma Korkusu) ölçeği kullanılmıştır (Gökler vd., 2016: 56,57). GKK'nın akademik başarıya olan etkisinin irdeleneceği bu araştırma, literatüre katkı sağlayacağı düşünülerek tasarlanmıştır.

1- Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Kavramı ve Olumsuz Etkileri

Gelişmeleri kaçırma korkusu kavramını ilk kullanan pazarlama stratejisti Dan Herman'dır. Herman, gelişmiş ülkelerdeki yetişkinlerin %70'inin çeşitli derecelerde de olsa GKK yaşadıklarını belirtmiştir (Lord vd., 2018: 3). GKK, bireylerin herhangi bir gelişmeyi kaçırdıklarında yaşadıkları kaygı bozukluğu olarak tanımlanır (Aydın, 2018: 417). Kimler hangi fotoğrafları paylaşmış? Kim nerede yemek yemiş? Hangi etkinliklere gidilmiş? Hangi kıyafetler kaç lira? Fotoğrafları ya da yazılanları kimler beğenmiş? Ne gibi yorumlar yapılmış? Gibi sorular gün boyu akılları kurcalıyor ve bu sebeple sık sık sosyal medya hesapları kontrol edilmek isteniyorsa GKK yaşanıyor demektir. Sosyal medyada alınan beğeni sayısı beynin dopamin bölümünü uyararak kişinin mutlu olmasını sağlamakta bu kısır döngü devam etmektedir (www.brandmap.com.tr/brandmap-makale9). FOMO (fear of missing out) yaşayan kişiler paylaşımlarının beğenilmemesi sonucunda dışlanma ve hayal kırıklığı yaşamaktadır. Bu sebeple de sosyal medya hesapları daha sık kontrol edilmektedir. Böylesi kaygı yaşayan bireyler, telefon şarjlarının bitmesi endişesiyle yanlarında şarj cihazı taşımayı ihmal etmemektedirler. Akşam uyumadan önce ve sabah kalkar kalkmaz telefonlarındaki bütün hesapları gözden geçirmektedirler. Hatta bazı kişiler telefonlarını uyumadan önce kapatmamaktadır (www.btider.org.tr/blogicerik/fomo-fear-of-missing-out). GKK depresyon, anksiyete, uyku bozuklukları, düşük öz güven, dikkat eksikliği ve hiperaktiviteye neden olmaktadır (www.healthline.com/health-news/social-media-use-increases-depression-and-loneliness). Michael Hogan'ın yaptığı araştırmada ise GKK; baskı, paranoya, kimlik problemleri, memnuniyetsizlik, yalnızlık, kıskançlık gibi olumsuzluklara yol açmaktadır (Bor, 2018: 44-45).

Şekil 1: Fomo'nun Olumsuz Etkileri

Kaynak: (Hogan'dan aktaran. Bor, 2018: 45).

2- Ergenlerde GKK'nun Kullanımlar Doyumlar ve Öz Belirleme Kuramı ile Açıklanması

Ergenlik, çocukluk döneminin bitişinden yetişkinliğe kadar geçen sürede bireyin gelişim süreci olarak adlandırılmaktadır. 13-22 yaş arası olarak ifade edilse de ırk, yaşam tarzı, beslenme ve yaşanılan yerin iklimine göre değişiklik gösterebilmektedir (Koç, 2004: 233). Günümüzde ergenlik döneminde olan bireyler Z kuşağı olarak tanımlanmaktadır. Bu kuşak, çalışmalarda 2000 yılı ve sonrası doğanlar olarak genelleştirilmiştir. X kuşağının çocukları olan bu nesil teknolojinin içine doğmuştur (Sarıoğlu ve Özgen, 2017: 244-245). Anket çalışmasının yapıldığı lise öğrencileri bu kuşağın üyeleridir.

Ergenlik döneminde değişen nedir? Bireyin yaşadığı fizyolojik ve psikolojik değişiklikler onun davranış ve tutumlarını nasıl etkilemektedir? Bu dönemde gençler, yaşadıkları değişimi yakından takip etmektedir. Beğenilme isteği, öz bakıma harcanan zamanı arttırmaktadır. Özellikle karşı cins tarafından beğenilme, davranışlarının onaylanması, takdir edilme gelişim psikolojileri için önemlidir. Arkadaşlarının görüşlerine ebeveynlerinin görüşlerinden daha çok önem verirler. Medyada idol olarak gösterilen kişilerden, reklamlardan ve markalardan çabuk etkilenirler (Abalı, 2018: 36-37).

Ergenlik döneminde olan ve kendini tanımaya çalışan bireyler, gerçek hayatta olduğu kadar sosyal medyada da kendilerini var etme savaşı vermektedir. Gerçek hayatta olduğu gibi sosyal medyada da beğenilmek, onaylanmak ve takdir edilmek istemektedirler. London School Economics profesörlerinden Benjamin Voyer'e göre:

> "Sosyal statünüz yüksek olduğunda sosyal olarak dışlanma endişesi taşımazsınız. Çünkü insanlar için referans noktası sizsinizdir ve başkalarını örnek alan değil, başkaları tarafından örnek alınan bir pozisyondasınızdır. Bu nedenle FOMO genelde ergenlik dönemindeki, yani kimlik bunalımındaki bireylerde daha sık görülür" (www.uplifers.com/gelismeleri-kacirma-korkusu-fomo/).

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine göre ait olma ve sevilme ihtiyacı üçüncü basamakta yer almaktadır. Bir gruba aidiyet ve beğenilme isteği bu aşamada kendini gösterir. İnsanlar sosyalleşirken onaylandıkları geribildirimini almak ister (Kaşıkara ve Doğan, 2017: 52). GKK yaşayan bir bireyin aslında kafasını sürekli kurcalayan ve sık sık sosyal medya hesaplarını kontrol ederek baktığı konu, onaylanıp onaylanmadığını öğrenmektir. Bu durum Voyer'in belirttiği gibi olgun bireylerden ziyade sosyal medya aracılığıyla kendini bulmaya çalışan ergenlerde daha çoktur.

Jacobs ve Vergeest (2013), Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinden yola çıkarak akıllı telefonlardan sağlanan doyumları; güvenlikle, sosyalleşme

ve eşgüdümle ilgili doyumlar olarak üçe ayırmışlardır. Araştırmalarının sonucuna göre akıllı telefonlardan sağlanan en önemli doyumun sosyalleşme ile ilgili olduğunu ifade etmişlerdir (Hızarcı, 2018: 17-18).

Öz belirleme kuramıyla ilgili ilk çalışmalar 1970'li yıllarda Edward Deci tarafından gerçekleştirilmiştir (Çankaya, 2009: 23). Bu kurama göre bireyin psikolojik ihtiyaçları: Özerklik, yetkinlik ve ilişkili olmadır. İlişkili olma, bireyin sosyal ilişkilere olan ihtiyacını açıklar (Kocayörük, 2012: 24-25). Takım tutma, arkadaş grupları içinde yer alma, bir siyasi görüşü benimseme, sivil toplum kuruluşlarına üye olma gibi davranışlar bu ihtiyacı karşılamak içindir. İlişkili olma ihtiyacı ile Maslow'un ait olma ve sevme ihtiyacı birbirine paraleldir (Sarı vd., 2012: 150). Bireyler gerçek hayatta olduğu gibi sosyal medyada da arkadaş grupları içinde yer almak ister. Örneğin Whatsapp grubundan habersiz çıkarılan bir kişi dışlanmış hissi yaşayabilir. Pek çok kişi sempatizanı olduğu din, takım, siyasi parti hakkında paylaşımlar yaparak aidiyetini belli etmek ve kendisi gibi düşünenlerle aynı duyguları paylaşmak ister. Kullanımlar doyumlar yaklaşımına göre bireyler, iletişim araçlarını kendileri seçerler ve aktif katılımcı rolündedirler (Erdoğan, 2014: 148-149). Katz, Gurevitch ve Haas (1973) kitle iletişim araçlarından karşılanan ihtiyaçları beşe ayırmıştır: Bilişsel, duyuşsal, kişisel bütünleştirici, sosyal bütünleşme ve kaçış ihtiyacı (Hızarcı, 2018: 10). Son kertede Maslow'un ait olma – sevilme ihtiyacı, öz belirleme kuramının ilişkili olma ihtiyacı ve kullanımlar doyumlar kuramının sosyal bütünleşme ihtiyacı birbirine benzemektedir.

Maslow'un ait olma ve sevgi, Katz'ın sosyal bütünleşme ve Edvard Deci'nin ilişkili olma şeklinde bahsettiği ihtiyaçlar ergenler tarafından sosyal medyada karşılanmaktadır. Sosyal medyada bir sayfayı beğenme, etkinlik oluşturma ya da katılma, öz çekim paylaşma, yorum yapma, beğenme vs. bu ihtiyacın sosyal medyadaki tezahürüdür.

3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Amacı

İnternetle içli dışlı büyüyen 2000 yılı sonrası kuşak (Z Kuşağı) sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanmaktadır. Bu gençler arasında, tüm gelişmeleri sosyal medyadan edinme alışkanlığı yaygındır. Yeni nesil, yeni bir sosyalleşme anlayışı geliştirmiş, arkadaş ortamında sosyalleşmenin yerini de sosyal medyada sosyalleşme almıştır. Bu da sosyal medyada geliştirmeleri kaçırma korkusu denilen yeni bir kaygı bozukluğuna neden olmaktadır. Bu korku nedeniyle sosyal medyada fazla vakit geçirmek, gençlerin akademik başarısını etkileyebilir. Çalışmada, sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusunun akademik başarı üzerinde etkisi olup olmadığını ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

3.2. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın temel sorusu "Sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusunun akademik başarı üzerindeki etkisi nasıldır?" olarak belirlenmiştir. Bu temel soru kapsamında aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H11: Sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusu cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H12: Sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusu sınıfa göre farklılık göstermektedir.

H13: Sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusu akıllı telefon kullanım süresine göre farklılık göstermektedir.

H14: Sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusu akılı telefonu günlük kontrol sıklığına göre farklılık göstermektedir.

H15: Sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusu şarj cihazı taşımaya göre farklılık göstermektedir.

H16: Sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusu powerbank taşımaya göre farklılık göstermektedir.

H17: Sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusu uyanınca telefonu kontrol etmeye göre farklılık göstermektedir.

H18: Sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusu uyumadan önce telefonu kontrol etmeye göre farklılık göstermektedir.

H19: Sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusu akıllı telefonu gece kapatmaya göre farklılık göstermektedir.

H110: Sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusu sosyal medya hesabına sahiplik süresine göre farklılık göstermektedir.

H111: Sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusu sosyal medyada hesap sayısına göre farklılık göstermektedir.

H112: Sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusu sosyal medyada geçirilen süreye göre farklılık göstermektedir.

H2: Sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusu ile akademik başarı arasında ilişki vardır.

H3: Sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusu akademik başarıyı etkilemektedir.

3.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada katılımcıların kişisel özelliklerinin yanında akıllı telefon ve sosyal medya kullanımına yönelik çoktan seçmeli olarak hazırlanan toplam 12 soru ve Przybylski vd. (2013) tarafından geliştirilip Gökler vd. (2016) tarafından Türkçe'ye uyarlanan FoMo ölçeği kullanılmıştır. FoMo ölçeği 5'li Likert tipinde hazırlanan bir ölçektir. Ölçekte artan ortalamalar sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusunun arttığını göstermektedir. Ölçeğin orijinal formu için güvenilirlik katsayısı 0,95, Türkçe uyarlama çalışması için güvenilirlik katsayısının 0,81'dir. Bu çalışmada ise 0,765 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 1: Güvenilirlik Analizi

Cronbach Alpha	N
0,765	10

Ölçekten alınan puanların yorumlanmasında aşağıdaki skaladan faydalanılmıştır.

Çok Düşük	1,00	1,80
Düşük	1,80	2,60
Orta	2,60	3,40
Yüksek	3,40	4,20
Çok Yüksek	4,20	5,00

3.4. Normallik

Verilere hangi tip analizlerin uygulanacağının belirlenmesi için normallik analizinden faydalanılmaktadır. Normallik analizinde 30'dan fazla veriye sahip veri setlerinde Kolmogorov-Smirnov testinden ve basıklık ve çarpıklık değerlerinden faydalanılmaktadır. 30'dan fazla veriye sahip olan bir veri setinin normallik varsayımını sağlaması için ya Kolmogorov-Smirnov testinin istatistiksel olarak anlamsız olması ($p>0,05$) ya da basıklık ve çarpıklık değerlerinin -1 ile +1 arasında değer alması gereklidir (Gürbüz

ve Şahin, 2016). Verilerin normal dağılım göstermesi durumunda parametrik, normallik varsayımını sağlamaması durumunda ise nonparametrik analizler kullanılmaktadır. Araştırmada kullanılan FoMo ölçeğinin ilk bakışta normal dağılım göstermediği görülmektedir (p=0,023 < 0,05). Ancak basıklık ve çarpıklık değerleri incelendiğinde ise basıklık ve çarpıklık değerlerinin limit değerler arasında kaldığı ve normallik varsayımının sağlandığı görülmektedir (Basıklık= -0,169; Çarpıklık=0,241). Bu nedenle verilerin analizinde parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir.

Tablo 2: Normallik Analizi

		FoMo
N		241
Normallik Parametreleri	Ortalama	2,8110
	St. Sapma	0,72956
Aşırı Farklılıklar	Kesin	0,063
	Pozitif	0,039
	Negatif	-0,063
Test İstatistiği		0,063
p		,023
Basıklık		-0,169
Çarpıklık		0,241

3.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde normallik varsayımının doğrulanması üzerine parametrik analizlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Araştırma amacıyla oluşturulan hipotezlerin testinde iki gruplu değişkenler için parametrik analizlerden Bağımsız Örneklem T Testi, ikiden fazla gruplu değişkenler için ise ANOVA analizinden faydalanılmıştır. Ayrıca ANOVA analizi sonucunda farklılık tespit edilen gruplar arasındaki farklılığın tespiti için de Tukey çözümlemesinden faydalanılmıştır. Ek olarak korelasyon ve regresyon analizleri de uygulanmıştır. Tüm analizler SPSS for Windows v25.0 paket programı aracılığı ile gerçekleştirilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Kişisel Özellikler

Katılımcıların %59,8'i kadın, %40,2'si ise erkektir. Katılımcılar arasında birinci sınıfta olanların oranı %53,9 iken, %22,8'lik kesin ikinci sınıfta, %20,3'lük kesim ise üçüncü sınıfta öğrenim görmektedir. Toplam 7 katılımcı ise dördüncü sınıftadır. Katılımcıların not ortalaması ise 70,57'dir. Minimum genel not ortalaması 42 iken, maksimum genel ortalaması ise 99'dur.

Tablo 3: Kişisel Özellikler

Cinsiyet	N	%
Erkek	97	40,2
Kadın	144	59,8
Sınıf	**N**	**%**
Birinci Sınıf	130	53,9
İkinci Sınıf	55	22,8
Üçüncü Sınıf	49	20,3
Dördüncü Sınıf	7	2,9
Total	241	100,0
Not Ortalaması	70,570	
Standart Sapma	9,7985	
Minimum	42	
Maximum	99	

4.2. Frekans Analizleri

Katılımcıların %48,1'i 1 ila 3 yıldır akıllı telefon kullandığını belirtirken, %39'luk bir kesim ise 4 ila 6 yıldır akıllı telefon kullandığını dile getirmiştir. Katılımcıların akıllı telefonlarını günlük kontrol sıklıkları ise yaklaşık olarak dengeli bir dağılım göstermiştir. Katılımcıların yaklaşık dörtte biri günde 21 ila 30 kez akıllı telefonlarını kontrol ettiklerini dile getirmiştir. Tablo 4'te akıllı telefon kullanımına ilişkin istatistikler görülmektedir.

Tablo 4: Akıllı Telefon Kullanımına İlişkin İstatistikler

Akıllı Telefon Kullanım Süresi	N	%
1 Yıldan az	12	5,0
1-3 Yıl Arası	116	48,1
4-6 Yıl Arası	94	39,0
7 Yıldan Fazla	19	7,9
Total	241	100,0
Akıllı Telefon Günlük Kontrol Sıklığı	**N**	**%**
1-10 Kez	45	18,7
11-20 Kez	53	22,0
21-30 Kez	60	24,9
31-40 Kez	28	11,6
40 Kereden Fazla	55	22,8
Total	241	100,0

Katılımcıların %22'si şarj cihazı, %14,5'i ise powerbank taşıdığını dile getirmiştir.

Tablo 5: Mobil Şarj Taşımaya İlişkin İstatistikler

Şarj Cihazı Taşıma	N	%
Evet	53	22,0
Hayır	188	78,0
Powerbank Taşıma	N	%
Evet	35	14,5
Hayır	206	85,5
Total	241	100,0

Katılımcıların %69,7'si uyanır uyanmaz, %86,7'si ise uyumadan önce akıllı telefonlarını kontrol ettiğini dile getirmiştir. Akıllı telefonlarını gece kapatanların oranı ise yalnızca %19,1'dir.

Tablo 6: Akıllı Telefon Kontrolüne İlişkin İstatistikler

Uyanınca Akıllı Telefonu Kontrol Etme	N	%
Evet	168	69,7
Hayır	73	30,3
Uyumadan Önce Akıllı Telefonu Kontrol Etme	N	%
Evet	209	86,7
Hayır	32	13,3
Akıllı Telefonu Gece Kapatma	N	%
Evet	46	19,1
Hayır	195	80,9
Toplam	241	100,0

Katılımcıların %45,6'sı 1 ila 3 yıldır sosyal medya hesabına sahip olduğunu dile getirirken, 4 ila 6 yıldır sosyal medya hesabı olduğunu söyleyenlerin oranı ise %32,8'dir. Katılımcıların yaklaşık %40'ının ikiden fazla sosyal medya hesabı bulunmaktadır. Katılımcıların %46,9'u sosyal medyada günde 1 ila 3 saat vakit geçirdiğini belirtmiştir. %29'luk bir kesim ise sosyal medyada günde 4 ila 6 saat geçirdiğini dile getirmiştir.

Tablo 7: Sosyal Medya Kullanımına İlişkin İstatistikler

Sosyal Medya Hesabına Sahiplik Süresi	N	%
1 Yıldan az	12	5,0
1-3 Yıl Arası	110	45,6
4-6 Yıl Arası	79	32,8

7 Yıldan Fazla	40	16,6
Sosyal Medya Hesabı Sayısı	N	%
1 Hesap	73	30,3
2 Hesap	75	31,1
3 Hesap	38	15,8
4 Hesap	20	8,3
5 Hesap ve Daha Fazla	35	14,5
Sosyal Medyada Günlük Geçirilen Süre	N	%
1 Saatten Az	39	16,2
1-3 Saat	113	46,9
4-6 Saat	70	29,0
7 Saat ve Üzeri	19	7,9
Total	241	100,0

4.3. Betimleyici İstatistikler

Katılımcıların Sosyal Medyada Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (FoMo) ölçeğinde yer alan ifadelere ilişkin görüşlerinin ortalaması 2,81'dir. Dolayısıyla katılımcıların sosyal medyada gelişme korkularının "orta" düzeyde olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 8: FoMo Betimleyici İstatistikler

FOMO	
N	241
Ortalama	2,8110
St. Sapma	0,72956

4.4. İstatistiksel Analizler

4.4.1. Sosyal Medyada Gelişmeleri Kaçırma Korkusuna İlişkin Analizler

Katılımcıların sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korku düzeylerinin cinsiyetlerine, şarj cihazı ve powerbank taşıyıp taşımadıklarına, uyandıktan sonra ve uyumadan önce telefonu kontrol edip etmediklerine ve gece akıllı telefonlarını gece kapatıp kapatmadıklarına göre değişkenlik gösterip göstermediğinin belirlenmesi için bağımsız örneklem t testinden faydalanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korku düzeylerinin uyumadan önce ($p=0,000 < 0,05$) ve uyandıktan sonra ($p=0,000 < 0,05$) akıllı telefonlarını kontrol edip etmediklerine göre farklılık gösterdiği görülmüştür. Buna göre uyanınca ve uyamadan hemen önce akıllı telefonlarını kontrol ettiğini belirtenlerin sosyal

medyada gelişmeleri kaçırma korkuları, uyanınca ve uyumadan önce akıllı telefonlarını kontrol etmediğini belirtenlere göre daha yüksektir.

Tablo 9: FoMo Düzeyinin Değişkenliğine İlişkin T Testleri

Cinsiyet	N	Ortalama	St. Sapma	t	p
Erkek	97	2,8202	0,86628	0,150	0,881
Kadın	144	2,8049	0,62403		
Şarj Cihazı Taşıma	N	Ortalama	St. Sapma	t	p
Evet	53	2,6830	0,73294	-1,449	0,149
Hayır	188	2,8471	0,72648		
Powerbank Taşıma	N	Ortalama	St. Sapma	t	p
Evet	35	2,8714	0,63966	0,529	0,597
Hayır	206	2,8008	0,74468		
Uyanınca Telefonu Kontrol Etme	N	Ortalama	St. Sapma	t	p
Evet	168	2,9283	0,66439	3,618	**0,000**
Hayır	73	2,5411	0,80274		
Uyumadan Önce Telefonu Kontrol Etme	N	Ortalama	St. Sapma	t	p
Evet	209	2,8778	0,69893	3,727	**0,000**
Hayır	32	2,3750	0,78535		
Gece Akıllı Telefonu Kapatma	N	Ortalama	St. Sapma	t	p
Evet	46	2,8109	0,68288	-0,002	0,999
Hayır	195	2,8111	0,74182		

Katılımcıların sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korku düzeylerinin sınıflarına, akıllı telefon kontrol sıklığına, sosyal medya hesabına sahiplik süresine, sosyal medya hesap sayısına ve sosyal medyayı kontrol süresine göre değişip değişmediğinin belirlenmesi için ANOVA analizinden faydalanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, katılımcıların sosyal medyadaki gelişmeleri kaçırma korku düzeylerinin sınıflarına, akıllı telefon kullanım süresine ve sosyal medyayı kontrol süresine göre farklılık göstermediği görülmüştür (Tüm analizlere ilişkin p değerleri, uç değer olan 0,05'ten büyüktür).

Tablo 10: FoMo Düzeyinin Değişkenliğine İlişkin ANOVA Analizleri

Sınıf	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalamaların Karesi	F	Sig.
Gruplar Arası	3,151	3	1,050	1,998	0,115
Grup İçi	124,591	237	0,526		
Toplam	127,743	240			
Akıllı Telefon Kullanım Süresi	**Kareler Toplamı**	**Serbestlik Derecesi**	**Ortalamaların Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arası	0,573	3	0,191	0,356	0,785
Grup İçi	127,170	237	0,537		
Toplam	127,743	240			
Sosyal Medyayı Kontrol Süresi	**Kareler Toplamı**	**Serbestlik Derecesi**	**Ortalamaların Karesi**	**F**	**Sig.**
Gruplar Arası	3,107	3	1,036	1,969	0,119
Grup İçi	124,636	237	0,526		
Toplam	127,743	240			

Buna karşılık katılımcıların sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korku düzeylerinin, akıllı telefonu kontrol sıklığına ($F_{(3,237)}$=7,186; p=0,000<0,05), sosyal medya hesap sahiplik süresi ($F_{(3,237)}$=3,942; p=0,009<0,05) ve sosyal medya hesabı sayısına göre ($F_{(3,237)}$=6,120; p=0,000<0,05) farklılık gösterdiği görülmüştür. Bu farklılığın kaynağının tespit edilmesi için gerçekleştirilen Tukey Çözümlemesi sonucunda ise akıllı telefonu günlük kontrol etme sıklığı arttıkça sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusunun artış gösterdiği görülmüştür. Ayrıca 7 yıldan fazla süredir sosyal medya hesabı olanların 3 yıldan az süredir sosyal medya hesabı olanlara göre ve birden fazla sosyal medya hesabı olanların tek sosyal medya hesabı olanlara göre sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusunun daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 11: FoMo Düzeyinin Değişkenliğine İlişkin ANOVA ve Tukey Analizleri

	N	Ortalama	St. Sapma	F	p	Farklılık
1-10 Kez	45	2,353	0,81285	7,186	0,000	1-2
11-20 Kez	53	2,900	0,66881			1-3
21-30 Kez	60	2,775	0,66959			1-4
31-40 Kez	28	3,052	0,59423			1-5
40 Kereden Fazla	55	3,016	0,68793			
Total	241	2,811	0,72956			
	N	Ortalama	St. Sapma	F	p	Farklılık
1 Yıldan az	12	2,425	0,74361	3,942	0,009	1-4
1-3 Yıl Arası	110	2,752	0,73305			2-4
4-6 Yıl Arası	79	2,794	0,70826			
7 Yıldan Fazla	40	3,123	0,67728			
Total	241	2,811	0,72956			
	N	Ortalama	St. Sapma	F	p	Farklılık
1 Hesap	73	2,497	0,69661	6,120	0,000	1-2
2 Hesap	75	2,851	0,73160			1-3
3 Hesap	38	2,976	0,57018			1-4
4 Hesap	20	3,153	0,58051			1-5
5 Hesap ve Daha Fazla	35	3,006	0,81816			
Total	241	2,811	0,72956			

4.4.2. Genel Not Ortalaması ve Sosyal Medyada Gelişmeleri Kaçırma Korkusu İlişkisine Yönelik Analiz

Genel not ortalaması ile sosyal medyadaki gelişmeleri kaçırma korkusu arasında ilişki olup olmadığının belirlenmesi için korelasyon analizinden faydalanılmıştır. Korelasyon analizinde korelasyon katsayısından faydalanılmaktadır. İlgili katsayı mutlak değer olarak 0 ile 1 arasında değer almaktadır. İlgili katsayı 0'a yaklaştıkça iki değişken arasındaki ilişki zayıflamakta, 1'e yaklaştıkça ise iki değişken arasındaki ilişki kuvvetlenmektedir. Katsayının negatif olması durumunda iki değişken arasındaki ilişki ters yönlü, pozitif olması durumunda ise iki değişken arasındaki ilişki pozitif yönlüdür. Bununla birlikte iki değişken arasında ilişki olduğunu söyleyebilmek için p değerinin de 0,05'ten küçük olması gerekmektedir (istatistiksel olarak anlamlı olmalıdır). Yapılan korelasyon analizi sonucunda iki değişken arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı olmadığından sosyal

medyada gelişmeleri kaçırma korkusu ile akademik başarı arasında ilişki olmadığı belirlenmiştir (p=0,227 > 0,05).

Tablo 12: Korelasyon Analizi

		FoMo
Not Ortalaması	Pearson Korelasyonu	-0,078
	p	0,227
	N	241

4.4.3. Sosyal Medyada Gelişmeleri Kaçırma Korkusunun Genel Not Ortalaması Üzerindeki Etkisine İlişkisine Yönelik Analiz

Sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusunun genel not ortalaması üzerinde etkisi olup olmadığının belirlenmesi için basit regresyon analizinden faydalanılmıştır. Basit regresyon analizi, tek bir bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla kullanılmaktadır. Yapılan regresyon analizinin sonuçları Tablo 13'te görülmektedir.

Tablo 13: Sosyal Medyada Geliştirme Korkusunun Akademik Başarıya Etkisi

Model 1	Beta	t	p
FoMo	-0,078	-1,21	0,227
R^2=0,002			
$F_{(1,239)}$=1,465			
p=0,227			

Model 1'de sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusunun genel not ortalaması üzerinde etkisi incelenmiştir. Yapılan regresyon analizine göre Model 1 istatistiki olarak anlamlı değildir ($F_{(1,239)}$=21,27 ve p=0,227 > 0,05).

Sonuç

Katılımcıların yarıdan fazlası kadın ve birinci sınıf öğrencisidir. Yarıya yakını 1 ile 3 yıldır akıllı telefon kullanmaktadır. Akıllı telefon kullanım sıklığının dağılımı ise yaklaşık olarak dengelidir. Katılımcıların dörtte birinden azı şarj cihazı ve powerbank taşıdığını dile getirmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu uyumadan önce son iş, uyandıktan sonra ilk iş olarak akıllı telefonunu kontrol etmektedir ve akıllı telefonlarını gece kapatmamaktadır. Ayrıca yarıya yakınının 1 ile 3 yıldır sosyal medya hesabı bulunmaktadır. Üçte ikisinden fazlasının da birden fazla sosyal medya hesabı bulunmaktadır. Yarıya yakını ise sosyal medyada 1 ile 3 saat arasında vakit geçirdiğini belirtmiştir. Katılımcıların genel not ortalaması ise 70,57'dir.

Araştırma amacıyla oluşturulan hipotezlerin test edilmesi sonucunda ise uyumadan önce son iş ve uyandıktan sonra ilk iş olarak akıllı telefonlarını kontrol edenlerin sosyal medyada gelişmeleri kaçırma düzeyinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca akıllı telefonu günlük kontrol etme sıklığı arttıkça sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusunun artış gösterdiği görülmüştür. 7 yıldan fazla süredir sosyal medya hesabı olanların 3 yıldan az süredir sosyal medya hesabı olanlara göre ve birden fazla sosyal medya hesabı olanların tek sosyal medya hesabı olanlara göre sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusunun daha yüksek olduğu görülmüştür. Bununla birlikte sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusu ile akademik başarı arasında ilişki olmadığı gibi, sosyal medyada gelişmeleri kaçırma korkusunun akademik başarı üzerinde etkisinin olmadığı sonucu çıkmıştır.

Kaynakça

Abalı, O. (2018), *Ergenlik Dönemi ve Ruhsal Yaklaşım*, İstanbul: Adeda Yayıncılık.

Aydın, H. (2018), Sosyal Medyadaki Gelişmeleri Kaçırma Korkusunun (FOMO) İçgüdüsel Alımlara Etkisinin Öz Belirleme Kuramı ile Açıklanması, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, Sayı:17, s.415-426.

Bor, H. (2018), Ergenlerde Sosyal Medyaya Yönelik Tutum, Sosyal Medya Kullanımında Gelişmeleri Kaçırma Korkusu ve Sosyal Kaygı Arasındaki İlişkiler, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Çankaya, Z. (2009), Özerklik Desteği, Temel Psikolojik İhtiyaçların Doyumu ve Öznel İyi Olma: Öz Belirleme Kuramı, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4 (31), s.23-31.

Erdoğan, İ. (2014), *Medya Teori ve Araştırmaları*, Ankara: Erk Yayınları.

Eşitti, Ş. (2015), Bilgi Çağında Problemli İnternet Kullanımı ve Enformasyon Obezitesi: Problemli İnternet Kullanımı Ölçeğinin Üniversite Öğrencilerine Uygulanması, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı:49, s.75-97.

Gökler, M., Aydın, R., Ünal, E., Metintaş, S. (2016), Sosyal Ortamlarda Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçeğinin Türkçe Sürümünün Geçerlilik ve Güvenilirliğinin Değerlendirilmesi, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, Sayı:17, s.53-59.

Gürbüz, S., Şahin, F. (2016), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Felsefe-Yöntem-Analiz*, Ankara: Seçkin Kitabevi.

Hızarcı, Ö. (2018), Problemli Cep Telefonu Kullanımı, Sosyal Ortamlarda Gelişmeleri Kaçırma Korkusu, Yaşam Doyumu ve Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkinin Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi, İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Hoşgör, H., Tütüncü, S., Hoşgör, D., Tandoğan, Ö. (2017), Üniversite Öğrencileri Arasında Sosyal Medyadaki Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Yaygınlığının Farklı Değişkinler Açısından İncelenmesi, *International Journal of Academic Value Studies*, Sayı:3, s.213-223.

Kaşıkara, G., Doğan, U. (2017), Beğenilme Arzusu: Ölçek Geliştirme, Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması, *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:4, Sayı:2, s.51-60.

Kocayörük, E. (2012) Öz Belirleme Kuramı Açısından Ergenlerin Anne Baba Algısı ile Duyuşsal İyi Oluşları Arasındaki İlişki, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4 (37), s.24-37.

Koç, M. (2004), Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Sayı:17, s.231-256.

Lord, W., Heım, T., Stevenson, R. (2018), *A Parent's Guide to FOMO*, Illinois: David C. Cook.

Sarı, İ., Yenigün, Ö., Altıncı, E., Öztürk, A. (2011), Temel Psikolojik İhtiyaçların Tatmininin Genel Öz Yeterlik ve Sürekli Kaygı Üzerine Etkisi (Sakarya Üniversitesi Spor Yöneticiliği Bölümü Örneği), *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 9 (4), s. 149-156.

Sarıoğlu, E., Özgen, E. (2017), Z Kuşağı: İş Dünyası Yakın Geleceğin İş Gücünü Ne Kadar Tanıyor?, *Researcher Social Science Studies*, Cilt:5, Sayı:4, s.242-253.

Tozkoparan, S., KUZU, A. (2019), Öğretmen Adaylarının Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (FOMO) Düzeyleri ve Siberaylaklık Davranışları Arasındaki İlişki, *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, Sayı:9, s.87-110.

www.brandmap.com.tr/brandmap-makale9 E.T: 12.02.2019.

www.btider.org.tr/blogicerik/fomo-fear-of-missing-out E.T: 12.02.2019.

www.healthline.com/health-news/social-media-use-increases-depression-and-loneliness E.T: 10.01.2019.

www.uplifers.com/gelismeleri-kacirma-korkusu-fomo/ E.T: 03.03.2019.

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA ANADOLU'DA ŞARK ÇIBANI /

Sevilay ÖZER

(Doç. Dr.; Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ard arda yaşanan savaşlar, toplumu her açıdan zor durumda bırakmıştı. Halkın özellikle bu dönemlerde baş etmek zorunda kaldığı en büyük dertlerden biri salgın hastalıklardı. Hastalıklar Anadolu'ya gelen göçmenlerle ve yine savaşın bitmesiyle Hicaz'dan ve diğer yerlerden gelen Osmanlı askerleri vasıtasıyla Anadolu'ya taşınmıştı. Anadolu'daki kötü hijyen koşulları bu salgın hastalıkların seyrini daha vahim hale getirdi. Anadolu coğrafyası, veba, tifüs, verem, kolera, dizanteri gibi salgın hastalıkların yoğun olarak görüldüğü bir yer haline geldi (Çalık ve Tepekaya 2007: 205-206; Özcan 2009: 42-43). Şark çıbanı da halkı perişan eden bu bulaşıcı hastalıklardandır.

I. Şark Çıbanı Nedir?

Şark çıbanından ilk olarak 1756'da A. Roussel söz eder. Hastalık cüzzam ile karıştırılır. Hastalığın önce pis nehir ve çay sularını kullananlarda oluştuğu düşünülür, ardından bu görüş çürütülünce hastalığın daha çok iklim ve coğrafi koşullarla ilgili olduğu yönünde kanaat hâsıl olur. Hatta hastalığın cenup rüzgârları vasıtasıyla gelen tozların tesiri ile oluştuğu görüşü bile ortaya atılır.

İlk defa Weber çıbanın parazit kaynaklı olabileceğini ileri sürer, 1800 yılında Laveran hastalığın bir parazit tesiri ile oluştuğunu bu parazitin taşınmasında sineklerin rol oynadığını söyler. 1902 yılına gelindiğinde James Homer Wright bu paraziti keşfeder ve bu parazite *"Leishmania Tropica"* adı verilir. Söz konusu keşiften sonra hastalığın yoğun olarak görüldüğü yerlerde yapılan tetkikat neticesinde aynı parazit görülür (Tor 1941: 8-9).

Şark çıbanının bilimsel adı Wriht çıbanıdır. Hastalığı yapan parazit ya doğrudan doğruya zedeli derinin sahibi tarafından Yıl Çıbanı yarasına değmek suretiyle alınır ya da sinekler vasıtasıyla insandan insana geçer. Daha çok "*Fhlebotom"* denilen tatarcıklarla bulaşır. Bunun kadar olmasa da sivrisinek ve karasineklerle de bulaşma mümkündür. Çıbana değmiş havlu ve benzeri eşyalarla da parazit ciltteki sıyrıklardan deriye girerek hastalığı bulaştırabilmektedir. Parazitin kuluçka müddeti 2 ile 8 ay arasındadır. Çıbanın bulunduğu deri çok kötü hale gelebildiği gibi kendi kendine de iyileşebilir. Çıbanın kendi kendine iyileşmesi 5 ay ile 20 ay arasında gerçekleşir (Akşam 25 Kasım 1944).

Şark çıbanı Akdeniz çevresi memleketleri ile iklim olarak buna uyan ya da daha sıcak 15 ila 45. kuzey paraleller arasındaki bölgede görülen bir bulaşıcı hastalıktır. Hastalık genellikle uzun fasılalı ve küçük epidemiler şeklinde görülür (Arıcan 1965: 203). Dünyada yirmiden fazla leishmania türü bulunmakta olup parazitin en fazla üç türü yaygın olarak görülür. Brezilya, Ekvator, Bolivya gibi Latin Amerika ülkelerinde "*Leishmania Braziliensis*", en tehlikeli türü olarak bilinen "*Leishmania İnfantum*" ve Türkiye'de özellikle Güney ve Doğu Anadolu bölgesinde yaygın olarak görülen şark çıbanı hastalığına yol açan "*Leishmania Tropika"*dır (Hacaloğlu 2014: 51). Şark çıbanı daha çok alın, burun, çene, yanaklar, boyun ve kol gibi açık bölgelerde görülür. Şark çıbanı hastalığını hayatında bir defa geçiren kişi bir daha bu hastalığa yakalanmaz (Sağlık Hizmetleri Mantar ve Parazit Hastalıkları 2016: 23).

II. Şark Çıbanının Görüldüğü Yerler

Doğu illerinin hemen hepsinde görülen bu çıban Urfa Çıbanı, Antep Çıbanı, Mardin Çıbanı gibi görüldüğü yerin adını taşırdı. Ama çıban, Halep Çıbanı ya da Güzellik Çıbanı olarak da bilinirdi (Yalçın 1959: 9). Yine çıbanın ortalama olarak bir senede iyi olduğu dikkate alınarak "Yıl Çıbanı" adı da verilmiştir (Şark Çıbanı (Yıl Çıbanı) 1943: 2). Hastalık her yaşta görülülebilir. Genellikle Eylül ayında ortaya çıkmakta tedavi edilmeyen vakalar Temmuz ayında kendiliğinden iyileşebilmektedir. Bununla beraber yıllarca devam ettiği de görülür (Arıcan 1954: 204).

Hastalık özellikle harplerin etkisi ve nakliye şartlarının düzeltilmesi münasebetiyle Anadolu'nun pek çok yerinde görülmeye başlanmıştır (Marchionini 1944:1). Milli Mücadele Döneminde Fransızların işgal bölgesinde diğer bulaşıcı hastalıklar gibi Şark çıbanı da görülür (Çanlı 1994: 34-35). Ragıp Kemal, Akşam gazetesindeki köşesinde Gaziantep'in iki derdi olarak yer verdiği yazısında trahom ve Şark çıbanından bahsetmiştir. Önce küçük bir sivilce halinde başlayan sonra sivilcenin büyümesi ve cerahatlanmasıyla devam eden sürecin leke bırakarak yaklaşık dokuz ay zarfında iyileştiğinden söz eder. Ragıp Kemal çıbanın Mayıs 15 itibariyle çıkarılmaya başlandığını daha ziyade yüz, ayak, bacak, kol ve ellerde görüldüğünü söyler (Akşam 10 Haziran 1933).

Yıl çıbanının görüldüğü yerlerden biri de Malazgirt'tir. Buradaki basın da hastalığa değinmiş hatta hastalığa ilişkin en çok da çocukları sever ibaresine yer vermiştir (Akşam 2 Eylül 1934). Birecik'te görülen Şark çıbanının 1935 yılında, geçmiş yıllara nazaran daha fazla olduğu dikkati çeker. Buna Fırat kıyısında tatarcıkların fazla olması sebep olur. Şark çıbanına ilişkin basında verilen bilgiler hayli ilginçtir. Bir sene bazen daha fazla süren bu çıbanın bir sivilce ile başladığı otların yeşermesi ile faaliyete geçtiği kuruması ile de kuruduğu belirtilir. Söz konusu çıbanların bir şahısta bazen tek, bazen de 40 tane olduğu söylenir. Bu yaralara tüberküloz mikropları da yerleşirse daha zor bir sürecin başladığı ve yüzün yamalı bir hal aldığı

dile getirilir. Buradaki hekimlerden Necdet Tosun yaptıkları tedaviye ilişkin şu bilgileri veriri: "*Gerçi bu çıban için birçok ilaçlar var ise de en çok hocalarımızın formüllerinden istifade ediyoruz. Çıban açılmamış ve bir küçücük sivilce ise (nitrat d'argent)le yakıyoruz, geçip gidiyor. Yaralar açılmışsa (Triklorür d'antimoin) merhem ile iyi ediyoruz*" (Akşam 17 Mayıs 1935).

Prof. Pitar Hâkimiyeti Milliye'de yazdığı yazıda şark çıbanına ilişkin şu bilgileri verir; *"Halep çıbanı Şarkî Akdeniz'de eyi tanınmıştır. Mesela bunu Diyarbekir'de birçok kimselerde gördüm. Bu, iki aydan bir seneye kadar devam eden ve gayet çirkin izler bırakan bir yaradan ibarettir. Bu hastalığın mikrobunu kış mevsiminde taşımakta devam eden bir hayvan bulunduğu zannediliyor*." (Hâkimiyeti Milliye, 22 Mart 1934).

1940'lı Yıllarda Şark çıbanının Anadolu'daki Yayılış Alanı

Kaynak: (Marchionini 1944: 1)

İstanbul'un Anadolu tarafında ve diğer birçok yerde hastalığa yakalanan olmuştur (Akşam 12 Nisan 1945). Halep çıbanı mikrobunu taşıyan sinekler İstanbul'a trenler içinde gelerek hastalığın yayılmasına sebep olur (*Vakit*, 19 Haziran 1943). 1943 yılında İstanbul'da şark çıbanı vakalarına rastlanması üzerine Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürü Doktor Şuayp, 40-45 vakaya rastlanıldığını, bir salgın olmadığını söyleyerek durumun İstanbul'da vahim bir hal almadığını belirtmiştir (Tanin 29 Birinciteşrin/Ekim 1943). Haydarpaşa Numune Hastanesi Cildiye Mütehassısı Prof. Dr. Hasan Reşat Sığındım da Kadıköy, Kızıltoprak, Fener Yolu ve Göztepe semtlerinde şark çıbanı vakalarına rastlandığını belirttikten sonra hastalık hakkında şu bilgileri verir; "*Bu çıban, Nil, Gafsa, Delhi, Girit, Bağdat, Basra, Hurma, Şark Çıbanı ve Kayseri diye isimlendirilir. Âmili marazisi, Wright tarafından 1903 de keşfedilmiştir. İki sene evveline kadar bu çıbana ancak çıbanın hükümferma olduğu yerlere seyahat edenlerde rastlanıyordu. İki seneden beri ise o taraflara hiç seyahat etmemiş bulunanlarda da görülmeye başlanmıştır. Şu halde çıban İstanbul'da da beledi bir surette inkişafa başlamış demektir. Hatta yirmi beş seneden beri İstanbul'dan hiç dışarı çıkmamış baldızım bile sol elinin üstünde bu çıbanı çıkarmıştır. Bu da (Halep Çıbanı) mıntıkasına gitmeyenlerin dahi o çıbanı çıkardıklarını teyit eder."* Akşam, 15 Teşrinevvel/Ekim 1943; 14 Teşrinsani/Kasım 1944). Basında *"yangın bacayı sarmadan mücadeleyi ele alalım"* söylemlerinin biraz abartılı bulan Refik Halit Karay, İstanbul'a hastalığın vagonlara giren sinekler vasıtasıyla taşındığını bu nedenle mücadeleye önce vagonlardan başlamak geldiğine dikkat çeker. (Akşam 17 Teşrinsani/Kasım 1944). Şark çıbanı 1946'lı yılına gelindiğinde Erenköy'de görülür. Prof. Dr. Nihad Reşad, hastalığın hiçbir zaman ve hiçbir devirde bu kadar yayılmadığını dile getirtikten sonra hatta bu çıbana "*Erenköy Çıbanı"* adını da vermiştir. Öyle ki hastalığa yakalananların anlattığına göre kendileri ve akrabaları Erenköy'den çıkmadıkları halde bu hastalık musallat olmuştur (Akşam 6 Kasım 1946).

III. Şark Çıbanı ile Mücadele Yolları

Hastalığın sirayeti ile ilgili halkın arasında dolaşan anlatımlar ise halkın cehaletini ortaya koymaktadır. Şehrin su ve havasından geçtiğine inananlar olduğu gibi ekseriya hurma zamanı görülmesinden ötürü Irak'ta bu meyveye bağlayanlar bile olmuştur. Yine bir kısım halk da kasabanın falan çeşmesinden ya da Gökakan deresinden su içenlerin bu hastalığa tutulduğuna inanmıştır. Hatta geceleyin açıkta yatmaktan ileri geldiğini iddia edecek kadar ileri gitmişlerdir. Öyle ki Diyarbakır'da çıbanın yüzde ortaya çıkmaması için şehre girmeden evvel uzaktan minareler görülür görülmez ayakların altına soğan sürmek gibi bir batıl inancın da olduğu anlatılır (Ahmed İhsan 1923: 292-293)

Yine Elazığ'ın Kurun Bayisi sahibi Hüsnü Orakçı, çıbanın iki türlü olduğunu, biri erkek birinin dişi olduğunu, erkek olursa bir çıban ancak dişi

olursa bunu tahmin etmenin güç olduğunu söyler (Kurun, 23 Temmuz 1937). Görüldüğü üzere halk zaman içinde kendilerine musallat olan bu hastalıkla ilgili görüşlerini ortaya koyar.

Hastalığa ilişkin çok fazla yanlış bilinen kulaktan dolma bilgiler mevcuttur. Menlikli Haydar, Kurun gazetesindeki köşesinde yazdığı hatıralarında Bağdat çıbanı olarak bahsettiği bu illet hastalığa ilişkin şu anısını anlatır: *"Bağdat çıbanı sudan olur sandığım için senelerce su içmedim. Sadece portakal ve nar suyu ile geçindim. Galiba tabiatımın istidadı olmadığı için bu çıbana tutulmadım da. Bununla birlikte gündüzleri dahi cibinlikte uyuyanlar Bağdat çıbanına tutulmazlar. Sonra bu çıban hep el, yüz ayak üzerinde çıkar. Onun için çıbanın bir nevi haşarat vasıtasıyla sirayet ettiği muhakkaktır. Çok defa bu çıban Bağdat çocuklarının göz kapaklarında, burun, kulak, dudak gibi nazik yerlerinde peyda olur ve çok çirkin manzara alır. Meşhur hicivci şair Kazım Paşa'nın oğlu Ali Rıza Paşa Bağdat nizamiye livasından idi. İki tane melek gibi kızı vardı. Zavallı çocuklar bu çıban yüzünden bütün güzelliklerini kaybettiler. Kastamonu fırka kumandanlığından vefat eden Ali Rıza Paşa'nın kızlarının bu halini düşünerek hüngür hüngür ağladığını bilirim.*"(Kurun, 30 İkincikanun/Ocak 1937) Özellikle yetişkin kızları olanlar Arabistan ve Irak'a memuriyet gereği gitmek durumunda kalanlar büyük endişe duyarak çoğunluğu aile ve kızlarını götürmemeyi yeğlemiştir (Ahmed İhsan 1923: 293).

Urfa Milli Gazetesindeki yazısında Kamil Yazgan hastalığı şöyle tasvir eder; *"Yalnız Urfa'da değil Şark Çıbanı ismini taşıyan Halep, Bağdat, Diyarbekir, Musul… gibi birçok şehirlerde çıkan bu çıbanın tedavisi üzerinde tedavi salahiyeti haiz olan doktorlarla tecrübe üzerine güya müessisi birçok kimseler tarafından kullanılan ilaçların çeşitliliği ve bazen bir hastanın bazen muhtelif doktor veya kimselere müracaat etmesi ve her ilacın çıban üzerinde iyi neticeler vermemiş olması ekser ahvalde bir yüzün yarısının çukurlaşıp istila edilmesine, burunun bir ucunun kaybolarak çukurlaşmasına, kulağın bir parçasının kesilmiş gibi kalmasına hulasa göz kapaklarının veya dudaklarının bükük feci bir manzara almasına sebep olmaktadır kat'i ve sarih umumi bir tedavinin tatbik edilemeyişinden doğan bu manzaraya ve bu hastalığın adına "Sefaleti Sıhhiye" demeyi münasip gördüm."(Urfa'da Milli Gazete,* 9 Mayıs 1935).

Hastalığın tedavisine yönelik halkın uyguladığı birtakım tedavi yöntemleri bulunmaktadır. Cevat Kerim İncedayı, Diyarbakır'da yaptıkları tetkikat neticesinde öğrendiği bu yöntemleri şöyle sıralamıştır:

1. Karha temizce yıkandıktan sonra üzerine kahve tozu basılıyor ve karha sulandıkça tekrarlanıyor
2. İki kısım kavrulmuş pirinç unu ve bir kısım çiriş su ile hamur haline getiriliyor, bir beze sürülüyor ve 3 günde bir defa olmak üzere karhaya sürülüyor.

3. Kavrulmuş hurma çekirdeği toz haline getirildikten sonra 2 günde bir defa olarak karhaya konuyor.

4. Toz halinde kına konuyor.

5. Mürekkep alkol ile karıştırılarak henüz daha çıban karha halini almadan evvelki devirde tatbik olunuyor.

6.Mazı yakıldıktan sonra un haline getiriliyor. 3 günde bir defa olmak üzere ve hasta hamamda yıkandıktan sonra karha üzerine konuyor.

7. Çiriş soğan suyu ile hamur kıvamına getirildikten sonra karha ifrazat yaptıkça üzerine sürülüyor.

8.Kavak ağacı kabuğunun külü konuyor.

9. İltihaplı vaziyette bulunan karhanın muhitinden sülükle kan alınıyor.

10. Çıban açılır açılmaz cehennem taşı ile yakılıyor.

11. Kömür tozu su ile hamur haline getirilerek açılmış karha üzerine kalın bir tabaka halinde sürülüyor.

12. Murt yaprağı toz haline getirilerek her gün karha üzerine konuyor (İncedayı 1942:334).

Diyarbakır Numune Hastanesi Doktoru Şadan Tor, 1941 yılında yayınladığı makalesinde Şark çıbanının en iyi tedavi şeklinin atebrin ile yaplıdığını söyler. Tor, bu usulün ilk olarak Flarer tarafından ilan edildiğini, Türkiye'de ise Prof. Dr. Burhan Urus tarafından tecrübe edildiğini belirtir. Kendisinin de Prof. Marchionini ile Ankara Numune Hastanesinde bu usulle çalışmaya başladığını ancak vaka sayısının az olduğunu dile getirir. Diyarbakır'da ise 100'den fazla vaka inceleyerek tedavi ettiğini belirtir. Burada atebrin dışında hastadan kan alarak, kandaki antikor mevcudiyetinden istifade bu kanı lokal ve kısmen de adele içine şırınga ettiğini, ilk günü ateş reaksiyonu görüldüğünü, bu yöntemin haftada iki defa olmak üzere toplamda beş on kere tekrar edilmesi gerektiğini bu usulle iyileşmeler görülse de atebrin tedavisinin mevcut tedavilerin en iyisi olduğunun altını çizer (Tor, 1941: 1-2). 1943 yılı bütçe görüşmelerinde Şark çıbanı meselesinden söz açılınca tedavi noktasında Doktor Kamil'in atebrinle tedavi yaptığını ancak henüz koruyucu tedbir imkânının olmadığına değinilerek bu noktada sinekler nedeniyle hastalığın görüldüğü yerlerde herkesin tehdit altında olduğu belirtilir (Ulus 20 Mayıs 1943).

1940'lı yıllarda Vatan gazetesi muharriri olan Faruk Fenik, Halep'te Halep çıbanı, cenupta Yıl Çıbanı ve İstanbul'da Erenköy Çıbanı olarak bilinen bu hastalıktan kendilerinin de bölgeye yaptıkları seyahatte yakalanmaktan çekindiklerini korktuklarını belirtir. Cenupta dolaştıkları yerlerde *"o güzel cenuplu kızların yüzleri, gözleri, burunları şahrem şahrem yarılmış Halep çıbanı ile doludur"* diye anlatır. Ancak kendisine korkmayın

Diyarbakırlı Doktor Kamil hiç iz bırakmadan Halep çıbanını ıyi ediyor dediklerini de aktarır (Akşam 6 Kasım 1946).

Gerçekten de o dönemde Diyarbakır Belediye Doktoru Kamil kendi laboratuvarında hazırladığı serum ile Halep çıbanını tedavi etmektedir. Bu sayede çok sayıda kişi tedavi olur. Ancak ulusal basına yansıdığı kadarıyla Sıhhiye Vekâleti kendisine buluşundan faydalanma hakkı vermediği için formülü göstermemektedir. Vakit Gazetesi yazarı Hasan Kumçayı, bu durumu yadırgadığını dile getirir. Zira Diyarbakır Halep çıbanının yoğun olarak görüldüğü yerlerden biri olduğu için burada uzun yıllar doktorluk yapmış birinin hastalığa karşı bulduğu ilacın tüm hastalar için kullanılması gerektiğini belirtir, tersi bir durum var ise yani ilaç zararlı ise o zaman bunun Diyarbakır'da kullanımının da durdurulması gerektiğini söyleyerek, Sıhhiye Vekâleti'nin tutumunu eleştirir (Vakit 20 Haziran 1943).

Faruk Fenik'in anlattığına göre Diyarbakırlı Doktor Kamil bu mıntıkada şöhret olmuştur. Onun bulduğu enjeksiyon bu çıbanı iki günde söndürüp iz bırakmadan yok etmektedir. Bu nedenle Doktor Kamil aranan bir isim olur. Ancak bunun için Diyarbakır'a gitmek gerekir. Faruk Fenik'in "İlaç alınsa böylece tedavi hastanın bulunduğu yerde yapılsa olmaz mı ?"sorusu karşısında Doktor Kamil'in ilacını kimseye vermediği anlatılır. Bunun üzerine Fenik, Diyarbakır'a giderek Doktor Kamil ile görüşmeye karar verir. Onunla yaptığı konuşmada, ünlü ilaç firmaları Shering'in, Bayer'in yüz binlerce liralık tekliflerini de gördükten sonra hastalığa çare bulduğunuza göre neden memleketi istifade ettirmiyorsunuz, satmamaya karar vermişsiniz o halde Sıhhat Vekaleti'ne veya bir enstitüye neden hibe etmiyorsunuz diye ısrarla sorar. Doktor Kamil ısrar karşısında ilaç benim değil ki dedikten sonra şu açıklamayı yapar: "*Ben burada basit bir doktordum. Tetkiklerim hep sıtma ve yıl çıbanları üzerine idi. Atebrin üzerinde çok çalıştım. Nihayet bir gece çok mühim bir ilaçla atebrini karıştırarak yıl çıbanlarını önleyecek ilacı bulduğumu zannettim. İlacı tecrübe etmek lazımdı. Kimin üzerinde tecrübe edecektim? Günlerce düşündüm. Nihayet biricik evladımın üzerinde tecrübeye karar verdim. Annesinin bile haberi yoktu. İlk enjeksiyonu yaptım. Çocuk fenalaşmaya başladı. İkinci enjeksiyonda kafası büyüdü. Kendini kaybetti. Evladım ölüyor diye ödüm patlıyordu. Günlerce aç biilaç ve uykusuz sabahladım. İlaca devam ediyordum. Fakat hiç ümidim kalmamıştı. Asabi ihtilaçlar içinde idim. Oğlumun hayatımın kurtulması için Allaha dua ediyordum. Ne ise dualarım kabul olundu. Evladım kurtuldu ve ben de ilaçla muvaffak oldum. Artık ilaç benim değil oğlumundur. Kendisi şimdi Tıbbiyede. Tıbbiyeyi bitirdikten sonra ilaca istediği gibi tasarruf edebilir. Onun hayatını ortaya koyarak elde ettiğim bir ilacı ondan izinsiz nasıl verebilirim?"* Hatta Faruk Fenik Sıhhat Vekaleti'nden gönderilen evraklara göz gezdirdiğinde *"Bu ilacı ya Sıhhat Bakanlığı'na verirsiniz veyahut diplomanız elinizden alınacaktır*" yazısı gör-

düğünü Doktor Kamil'in ise buna yanıtının "*Elimden diplomamı alabilirsiniz fakat ilacı asla…"* diye cevap verdiğini öğrendiğini anlatır (Akşam, 6 Kasım 1946)

Şark Çıbanının önlenmesinde, tatarcık, sivrisinek ve karasineklerle mücadele çok önemlidir. Cibinlik içinde veya pencereleri ince delikli tel kafesle örtülü odalarda yatmak gerekir. Tatarcıklar daha çok rutubetli, karanlık köşe ve bucaklarda, lağımların açık yerlerinde görülürler. Haydarpaşa Askeri Hastanesi Cilt Doktoru Eşref Sağlar, "sinek medeniyetin ölçüsüdür. Adedin fazlalığı medeniyetin azlığını ifade eder." diyerek aslında önemli bir meseleye işaret etmiştir (Akşam, 25 Kasım 1944).

Hastalığın 1950'li yıllara gelindiğinde oldukça azaldığını görülmektedir: Gaziantep Devlet Hastanesi'nde beş buçuk yıl görev yapan Doktor Ahmet Oldaç, Gaziantep'te büyükler arasında bu hastalığı geçirmeyen olmadığını ancak son yıllarda vaka sayısının çok sınırlı kaldığını hatta kendi görev yaptığı hastanede üç vakaya tesadüf edildiğini söyler (Oldaç 1954: 144). Ancak son yıllarda özellikle 1990 ile 2010 yılları arasında Türkiye'de 46.003 vaka tespit edilmiştir. Şark çıbanı vaka sayısındaki artış dikkat çekici boyuttadır. Bu illet hastalığın en yoğun görüldüğü yerler ise Şanlıurfa, Çukurova Bölgesi ve Diyarbakır'dır (Hacaloğlu 2014: 51).

Sonuç

Tarih boyunca Anadolu coğrafyası çok çeşitli salgın hastalıklara tanıklık etti. XX. Yüzyılın başında yaşanan savaşlar, göçler, kötü hijyen koşulları, yoksulluk gibi pek çok farklı etkenin bir araya gelmesi ile halk zor günler yaşadı. Milli Mücadelenin kazanılmasının ardından bu hastalıklara karşı da imkânların el verdiği ölçüde mücadele başlatıldı. Ancak başlatılan bu mücadelenin uzun soluklu olduğunu belirtmek gerekir.

Şark çıbanı da tifüs, sıtma, verem gibi halkın karşı karşıya kaldığı salgın hastalıklardan biridir. Ancak daha çok güney ve doğu gölgesinde görülmesi ile dikkat çeker. Hastalığı yapan (Leishmania tropika) adındaki mikroskopla görülen bir parazittir. Önce vücutta küçük bir sivilce ile başlayan ilerleyen zamanda yüzde derin izler bırakan bu illet hastalık Anadolu insanını perişan eder. Özellikle genç kızların korkulu rüyası haline gelir. Bu parazitin taşınmasında tatarcıklar rol oynar. O nedenle yaşam koşullarının iyileştirilmesi kötü hijyen koşullarına son verilmesi diğer salgın hastalıklar da olduğu gibi Şark çıbanında da son derece önemlidir.

Halkın hastalığın ortaya çıkışına ve tedavisine yönelik batıl inançlar taşıdığı görülmektedir. Bundan dolayı halkın bilinçlendirilmesi son derece önemlidir. Devlet tarafından alınan önlemlerle birlikte uygulanan tedaviler sonuç vermiş 1950'lere gelindiğinde hastalık tamamen sonlandırılamamışsa da epey azaltılmıştır. Ancak son yıllarda güneydoğu bölgesinde Şark çıbanı görülme oranında belirgin bir artış görüldüğü hatırlatılmalıdır.

KAYNAKÇA

Ahmed İhsan (1923). "İçtimai Hıfzı Sıhha: Şark Çıbanı". *Türkiye Hilali Ahmer Mecmuası.* C.4, S.44: 291-294.

Hacaloğlu, Ahmet Hilmi. (2014). "Bir Kara Bulut: Şark Çıbanı". *National Geographic Türkiye*. S.160: 42-59.

Oldaç, Ahmet. (1954). "Bir Antep Çıbanı Vakası". *Dirim*. C.29, S. 5-6:144.

Akşam Gazetesi. (1934, 1935,1943,1944, 1946)

Marchıonını, Alfred. (1944). "Anadolu'da Şark Çıbanı". *Dirim*-Ayrı Baskı. C.XIX, S.1/2, Ocak-Şubat 1944: 1-7.

İncedayı, Cevat Kerim. (1942). *Deri Leishmaniosis'i (Şark çıbanı) Hakkında Son Tetkikler*. İstanbul: Kenan Basımevi.

Çalık, Ramazan -Muzaffer Tepekaya. (2007). "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler". S*elçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S.16:113-122.

Fenik, Faruk. (6 Kasım 1946)."Diyarbakır'da Bir Servet Yatıyor". *Akşam*.

Kumçayı, Hasan. (20 Haziran 1943). "Halep Çıbanına Karşı". *Vakit.*

Yazgan, Kâzım. (9 Mayıs 1935). "Urfa (Şark) Çıbanı, Bir Sefaleti Sıhhiye". *Urfa'da Milli Gazete.*

Arıcan, Kemal Arıcan. (1965). "Şark Çıbanı ve Tedavisi". Dirim. C. XL, S.1-2: 203-208.

Kurun Gazetesi. (1937)

Çanlı, Mehmet Çanlı. (1994). "Milli Mücadele Döneminde Kızılay'ın Antep'teki Faaliyetleri". *Askeri Tarih Bülteni*. C.19, S.37:34-41.

Menlikli Haydar. (30 İkincikanun/Ocak 1937). "Bir Zabitin Hatıraları-41". *Kurun*.

Prof. Pitar. (22 Mart 1934). "Anadolu". *Hakimiyeti Milliye*.

Ragıp Kemal. (10 Haziran 1933). "Gaziantep'in İki Derdi: Trahom ve Çıban". *Akşam*.

Karay, Refik Halit. (17 Teşrinsani/Kasım 1944). "Halep Çıbanı Korkusu". *Akşam*.

Ozcan, Tugrul. (2009) "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Salgın Hastalıklar", *Savaşlar Göçler ve Günümüze Yansımaları*, Samsun: 41-49.

Reinhard, Servet Tevfik.(1910). *Şark Çıbanı ve Amili Marazisi*. İstanbul.

Sağlık Hizmetleri Mantar ve Parazit Hastalıkları. (2016). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Tor, Şadan. (1941). "Şark Çıbanı Tedavisine Dair". *Dirim.* C.XVI, S. 3-4: 1-3.

Tor, Şadan (1941). *Şark Çıbanı.* Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti.

Şark Çıbanı (Yıl Çıbanı). (1943). Ankara: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Neşriyatı.

Tanin Gazetesi. (1943)

Ulus Gazetesi. (1943)

Vakit Gazetesi. (1943)

Ek-1

Kaynak: Reinhard, Servet Tevfik. (1910). *Şark Çıbanı ve Amili Marazisi*. İstanbul: Ekler Bölümü

RESTORAN İŞLETMELERİNDE İNOVASYONA YÖNELİK GÜNCEL GELİŞMELER /

Gürkan AKDAĞ - Ozan GÜLER - Sercan BENLİ

(Doç. Dr., Mersin Üniversitesi - Dr., Mersin Üniversitesi - Arş. Gör., Mersin Üniversitesi)

Giriş

Bilişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler, içinde bulunduğumuz çağın bilgi çağı olarak adlandırılmasına neden olmaktadır. Bilgi teknolojisindeki büyük gelişmeler farklı alanlarda yeni fırsatlar sunduğu gibi, restoran işletmelerinin gelişmesine de öncülük etmektedir. Günümüzde, müşteri taleplerindeki farklılıklar ve yüksek rekabet koşulları sebebiyle restoran işletmeleri sürekli yenilenmeye ve alternatifler arasında ön plana çıkmaya çalışmaktadır. İşletmeler, yoğun rekabet ortamında ayakta kalabilmek için organizasyonlarında bir takım değişikliklere ya da yenilik uygulamalarına başvurmaktadırlar. Günümüz rekabet ortamında hitap edilen müşterilerin özellikleri ve beklentileri göz önüne alındığında ise; işletmelerin sadece yenilik ile yetinmeyip bu yenilikleri hızlıca işletme bünyesine adapte etmeleri bir zorunluluk haline gelmiştir (Saatçı ve diğerleri,2013:20). Söz konusu durum, restoran işletmeleri için de geçerlidir. Restoran işletmeleri, bir taraftan insanların beslenme ihtiyaçlarını karşılarken öte yandan da müşterilerin sosyalleşme, diğer insanlarla bir arada hoşça vakit geçirme ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaktadır. Restoran işletmelerinden alınan hizmet için ödenen bedel fazla olmadığından, müşteriler memnuniyetleri azaldığında ve/veya işletmede sunulan hizmet artık ilgilerini çekmemeye başladığında, daha farklı olanı aramaya yönelmekte ve işletmeden kolaylıkla vazgeçebilmektedir. Diğer taraftan oldukça büyük olan yiyecek-içecek endüstrisi içerisinde yer alan ve sayıları her geçen gün artan restoran işletmelerinde önemli bir rekabet de söz konusudur. Bu nedenle, restoran işletmelerinin değişen müşteri ihtiyaç ve isteklerine paralel olarak ürünlerinde farklılık yaratarak ve müşterilerine yeni ürünlerle daha fazla değer sunarak faaliyetlerine devam etmek, diğer bir ifade ile rekabette ön plana çıkmak için sürekli yenilenmek zorundadırlar (Alonso ve diğerleri, 2013:551; Kızılırmak ve Albayrak, 2013:56).

Kavramsal Çerçeve

İnovasyon Kavramı

İnovasyon, Latince "innovatio" kelimesinden türetilmiş olup, "yeni bir şey oluşturmak" anlamına gelmektedir (Peters ve Pikkemaat, 2006). Türkçede "yenilik", "yenilikçilik" gibi sözcüklerle karşılanmaya çalışılsa da gerçek anlamını verememekte, inovasyon yeniliğin kendisinden çok sonucunu, farklılaştırmaya ve değiştirmeye bağlı ekonomik ve toplumsal bir

sistemi ifade etmektedir (Elçi, 2006:1). İnovasyon kavram olarak hem bir süreci (yenilemeyi/yenilenmeyi) hem de bir sonucu (yeniliği) ifade eder. AB ve OECD literatüründe inovasyon süreç olarak; "bir fikri, pazarlanabilir bir ürün ya da hizmete, yeni ya da geliştirilmiş bir üretim ya da dağıtım yöntemine ya da yeni bir toplumsal hizmet yöntemine dönüştürmek" olarak tanımlanır (Kavak, 2009:618). Farklı bir ifadeyle inovasyon; tek bir işlem değil işlemin tamamını kapsayan, sadece yeni bir fikrin ortaya atılması değil, aynı zamanda bu fikrin işlenip pazara sunulmasıdır (Trott, 2002: 11). İnovasyon genellikle yeni veya değiştirilmiş ürün ve hizmetler, uygulamalar, yeni iş yapış yöntemleri gibi yeni ve yararlı bir şeyin başarılı bir sunumu olarak algılanır. Faydalı düşüncelerin örgütler ve paydaşları için değer katan yeni formlara dönüştürüldüğü bir öğrenme süreci olarak kabul edilen inovasyonun, işletme performansı için hayati derecede önemli olduğu düşünülmektedir (Ayazlar, 2012:1). Özellikle, insan ilişkilerinin yüksek düzeyde olduğu hizmet işletmelerinde inovasyon rekabet üstünlüğü sağlama ve müşteri memnuniyeti yaratmada önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Bu perspektifte restoran işletmeleri açısından da inovatif yaklaşımların önemi son derece yüksektir. Müşteri tercihi sağlamada ve pazarlama çalışmalarında inovasyon restoran işletmelerine değer katan bir düşünce sistemidir.

İnovasyon Türleri

Alanyazın incelendiğinde inovasyon kavramına ilişkin örnek yaklaşımlarda; inovasyon bir süreç olarak değerlendirilmiş, inovasyonun nasıl ortaya çıktığı, nasıl geliştiği ve inovasyonun örgütsel faaliyetlerin rutin bir parçası haline nasıl dönüştürülebildiği üzerinde durulmuştur. Daha farklı yaklaşımlar ise inovasyonu bir sonuç olarak değerlendirmiş ve konuyu hangi şartlar altında inovasyonun ortaya çıkabileceği açısından irdelemişlerdir (Damanpour, Gopalakrishnan, 1998:2; Özdevecioğlu ve Biçkes, 2012:26). Alanyazında inovasyonun yapısı ve kapsamı ile ilişkili farklı yaklaşımlara rastlansa da temel olarak inovasyon türleri üzerinde belirli bir mutabakatın olduğunu öne sürmek mümkündür. Alanyazında inovasyon türleri; *ürün inovasyonu*, *süreç inovasyonu*, *pazarlama inovasyonu* ve *organizasyonel inovasyon* olmak üzere toplam dört başlık altında sınıflandırılmaktadır.

Ürün İnovasyonu

Ürün inovasyonu, mevcut özellikleri veya öngörülen kullanım durumuna göre yeni veya önemli miktarda iyileştirilmiş bir mal veya hizmetin ortaya konulmasıdır. Bu durum, teknik özelliklerde, bileşenler ve malzemelerde, birleştirilmiş yazılımlarda, kullanıcı kolaylığı ve diğer işlevsel özeliklerde önemli derecede iyileştirmeyi içerir (Oke, 2006; Ayazlar, 2012). Ürün inovasyonları, tüketici tarafından doğrudan gözlemlenen ve

yeni olarak atfedilen değişikliklerdir. Ürün inovasyonu, daha önce var olmayan yeni bir ürün oluşturulması şeklinde olabileceği gibi, daha önce var olan ancak işletme veya destinasyon için oluşturulan yeni bir ürün şeklinde de olabilir (Hjalager, 2010). Örneğin, restoran mutfaklarında farklı menülerin oluşturulması ve daha önceden servis edilmeyen yemeklerin servis edilmeye başlanması ya da ürün yapılarının değiştirilerek menü kalemlerinin zenginleştirilmesi ürün inovasyonuna örnek olarak verilebilir.

Süreç İnovasyonu

Süreç inovasyonu, var olan ürünleri daha kaliteli, daha hızlı ve daha düşük maliyetle üretmeyi sağlayacak uygulamaların geliştirilmesi ya da bir endüstri, organizasyon veya departman için yeni olan ve girdileri çıktılara dönüştürmede kullanılan teknolojideki araç, cihaz ve bilgiler olarak tanımlanmaktadır (Oke vd., 2007:738; Özdevecioğlu ve Biçkes, 2012:26). Süreç inovasyonları verimliliği, etkinliği ve iş akışını hızlandırmak için geri planda yürütülen çalışmaları ifade etmektedir (Hjalager, 2010). Örneğin, restoran mutfaklarında daha hızlı, daha hijyenik ve daha ekonomik yiyecek ve içecek teknolojilerinin kullanılması süreç inovasyonu kapsamına girmektedir (Öztürk ve Uşaklı, 2014:4).

Pazarlama İnovasyonu

Pazarlama inovasyonu; ürün tasarımında veya paketlemede, ürün konumlandırma ve tutundurmada, ürün promosyonu veya fiyatlamada önemli değişimleri içeren yeni pazarlama yöntemlerinin uygulanmasıdır (Oslo Kılavuzu, 2006). Pazarlama inovasyonları ile ürün için yeni pazar segmentleri oluşturulması veya ürünün tüketiciye ulaşımında yeni pazarlama yöntemlerinin kullanılması kastedilmektedir (Hjalager, 2010). Örneğin, restoranlar açısından sosyal medyanın aktif bir şekilde kullanılarak pazar payının artırılması ya da farklı müşteri gruplarına hitap edebilecek menü yapılarının geliştirilmesi pazarlama inovasyonu çalışmalarına örnek olarak verilebilir.

Organizasyonel İnovasyon

Organzasyonel inovasyon; insani kaynakların en optimal şekilde bir araya getirilmesini sağlayacak yeni ve farklı yapılanmaları ifade eder. Organizasyonel inovasyonlar, mutlaka stratejik kararlara ve dolayısıyla üst yönetime dayansa da, aynı zamanda ilgili bütün paydaşların katkı ve desteğini ve dolayısıyla katılımcı bir yönetsel anlayışı da gerektirir (Yavuz,2010:147). Örneğin restoranlarda iş basitleştirmesi uygulamalarından vazgeçilerek rotasyon uygulanması, yetki devri sağlanması ya da bireylere sahip oldukları nitelikleri ile paralel yeni işlerin verilmesi organizasyonel inovasyon uygulamalarına örnek olarak verilebilecek değişimlerdir.

Restoran İşletmelerinde İnovasyona Yönelik Güncel Gelişmeler

Müşteri deneyimlerinin yaratılmasında teknoloji uygulamaları önemli bir yere sahiptir. Bir restoran müşteriyle ilişkisinde maliyet etkinliğinin yanı sıra, sıra dışı deneyim sağlamak amacıyla da teknolojiden farklı şekillerde yararlanabilir (Aksoy ve Akbulut, 2016). Yaşadığımız yüzyılda restoran işletmelerinin rekabet ortamında öne çıkmasına yardımcı olan inovatif yaklaşımları artırılmış gerçeklik teknolojileri, e-tablet menüler, temalı restoranlar, yenilebilir menüler ve üç boyutlu tasarımlar gibi başlıklar altında sınıflandırmak mümkündür.

Artırılmış Gerçeklik Teknolojileri

Artırılmış gerçeklik, etkili ve çekici eğitimin yollarını sunan en yeni teknolojilerden biridir. Mobil aygıtların artan popülaritesi ve dünya çapındaki yeni kullanıcı arabirimi göz önüne alındığında artırılmış gerçekçiliğin mobil aygıtlarda kullanımı potansiyel olarak çok önemli bir eğitim biçimi haline gelmektedir. Artırılmış gerçeklik, gerçek dünyadaki bir görüntüye dijital içerik eklenerek çevreyle kullanıcı arasındaki etkileşimi göstermenin bir yoludur ve sadece laboratuvarda değil hem iç hem de dış mekanlarda kısıtlama olmaksızın kullanılabilir bir kavramı ifade etmektedir (Kysela ve Štorková, 2015: 927; Özgüneş ve Bozok, 2017:148). Artırılmış gerçeklik, gerçek dünyanın bilgisayar tarafından oluşturulan içerikle geliştirildiği yeni bir deneyim biçimidir. Basit anlamda artırılmış gerçeklik, dijital içeriğin sorunsuz bir şekilde gerçek dünya üzerine kaplanmasını ve gerçek dünya algılarının karışmasını sağlamaktadır. Artırılmış gerçeklik ile birlikte, pek çok kişinin beklediği 2 boyutlu ve 3 boyutlu nesnelerin yanı sıra, ses ve video dosyaları, metinsel bilgiler ve *hatta koku* veya dokunsal bilgiler gibi dijital varlıklar, kullanıcıların gerçek dünya algılarına dahil edilebilmektedir (Cankül ve diğerleri, 2018:580).

Tablet Menüler

Son yıllarda restoranların işletmelerinde ürettikleri ürünleri müşterilerine ulaştırmada kullandıkları bilgi teknolojilerine ilişkin yeni uygulamalardan biri de elektronik tablet menülerdir (e-tablet menüler). E-tablet menüler en basit haliyle geleneksel menülerin daha fazla bilgi ve görsel içerir şekilde, tabletlere aktarılmış hali olarak ifade edilebilir. Bununla birlikte e-tablet menülerin geleneksel menülere kıyasla pek çok avantajı da söz konusudur. Öncelikle e-tablet menüler geleneksel menülere oranla çok daha kapsamlı bilgiyi müşterilerine sunabilmektedir. Diğer taraftan e-tablet menüler sayesinde restoranlar üretim süreçlerini müşterilerine iletebilmekte ve menüde yer alan kalemlerin gerçek zamanlı görsellerine yer verebilmektedir. E-tablet menüler, restoranlarda emek yoğunluğunun azalmasına, sipariş ve hesap için bekleme sürelerinin kısalmasına ve siparişin direkt olarak şeflere iletilebilmesi nedeniyle olası hataların azalmasına da olanak tanımaktadır (Albayrak, 2015:935).

Temalı Restoranlar

Temalı restoran; dekor, tema, yemek gibi faktörlerin ayrı ayrı yada birlikte işlendiği genelde turistik bölgelerde açılan restoranlardır. Birçok tüketici yemeğin çok iyi kalitede olması beklentisinde değil temanın işlenme şekline odaklanmaktadır. Temanın işleneceği dekorasyonlar restoranın girişinde, bekleme bölümünde, yemek bölümünde, tuvaletlerde bulunmaktadır. Günümüzde birçok tematik park aynı temanın işlendiği restoranları da açarak turistin ziyaret süresini arttırmayı ve daha önce hiç temalı bir restoranda bulunmamış kişilerin dikkatini çekmeyi amaçlamaktadır (Özer ve diğerleri, 2015:341). Teknolojik uygulamaları da kullanarak tematik tasarımda bulunan restoranlar müşterilerin beş duyusuna da hitap etmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde hizmet veren *Rainforest Restaurant* dünyada temalı yemek yeme adına ilk ve en bilinen örnek girişimlerden birisidir. *Rainforest Restaurant* içerisinde yemek deneyimi yaşayanalar kendilerini sık bir bitki örtüsü, yükselen sisler, yukarıdan inen şelaleler, hatta çakan şimşekler ve kopan fırtınalar arasında bulurlar. Canlı tropik kuşlar ve balıklar, yapay kelebekler, örümcekler, goriller ve yavru timsahlarla karşılaşabilirler. Tüm bunları sağlayarak *Rainforest Cafe* kendine özgü otantik ve estetik bir deneyim sahnelemektedir (Pine ve Gilmore, 2012:79; Aksoy ve Akbulut, 2016:8).

Yenilebilir Menüler ve Üç Boyutlu Tasarımlar

Restoran işletmelerinde son yıllarda öne çıkan inovasyon çalışmalarının en ilgi çeken özelliklerinden birisi yenilebilir menülerdir. Yenilebilir menüler, hazırlanılan özel kağıdı sebebiyle siparişi veren müşterilerin yemeği beklemeye başladıkları andan itibaren mevcut menüyü yemelerine olanak sağlayan ilginç bir deneyim olarak kabul edilmektedir. Özellikle menünün iştah açıcı bir kokuyu da barındırma olanağına sahip olması yenilebilir menüleri inovatif yaklaşıma sahip restoranlar açısından tercih edilen bir özellik haline getirmiştir. Diğer yandan yemeklerin üç boyutlu yazıcılar yardımıyla hazırlanması ve bu şekilde servis edilmesi yöntemi de bilinen en ütopik ve inovatif yaklaşımlardan birisidir. Menü kalemlerini ve sunumlarını üç boyutlu yazıcılar ile hazırlayan *FoodInk Restaurant* bu anlamda dünyanın ilk üç boyutlu restoranı olarak kabul edilmektedir. Yine Londra'da bulunan *İnamo Restaurant* yemek masalarında uyguladığı interaktif projeksiyon destekli uygulamalarıyla sayısız ödül kazanmış yenilik uygulamalarına ilişkin dünya çapında ün kazanmıştır. İnteraktif projeksiyon kullanılan bu akıllı masalarda müşteriler oyun oynayabilmekte, yerel çevre hakkında bilgi edinebilmekte, masalarını zevklerine göre resim ve grafitiler ile süsleyebilmektedir (Cankül ve diğerleri, 2018:583).

Sonuç ve Tartışma

Geleneksel restoran işletmeleri, turizm hareketlerine katılanların yanı sıra bulunulan yörede yaşayanların da sadece beslenme ihtiyacını değil

aynı zamanda birlikte olma, arkadaş, aile ve tanıdıkları ile hoşça vakit geçirme gibi sosyal ihtiyaçlarını da karşılayan işletmelerdir. Ancak gerek kuruluş maliyetinin diğer sektörlerdeki işletmelere göre daha az olması gerekse yeme içme ihtiyacının zorunlu bir ihtiyaç olmasından dolayı en çok yatırım yapılan hizmet sektörü kuruluşlarından birisidir. Bu nedenle, faaliyette bulunan restoran işletmeleri, ekonomik olarak hayatta kalabilmek için rakiplerinden farklı ürün ve hizmet üretme arayışına yani yenilikçi fikirlerin uygulanmasına yönelmeleri gerekmektedir (Kızılırmak ve Albayrak,2013:69). Özellikle yaşadığımız yüzyılın mevcut yapısı gereği rekabetin son derece yüksek olması işletmelerin hayatta kalabilmek adına inovatif yaklaşımlarda bulunmalarını zorunlu hale getirmektedir. Son yıllarda artan teknolojik gelişmeler ise inovatif yaklaşımlara olanak sağlamakta ve işletme sahiplerinin yaratıcılıklarıyla paralel yeniliklerin sunulabilmesine imkan tanımaktadır. Artırılmış gerçeklik, e-tablet menüler, temalı restoranlar, yenilebilir menüler ve üç boyutlu tasarımlar gibi yaklaşımlar restoran işletmelerinin son yıllarda sıklıkla başvurdukları yenilikçi girişimlerden en bilinenleridir. Bu yaklaşımlar harici, farklı teknolojik gelişmeleri deneysel olarak bünyelerinde uygulayan pek çok uluslararası restoran girişiminden de bahsetmek mümkündür.

Bu çalışma, restoran işletmelerinin rekabet dünyasında ayakta kalabilmek adına son yıllarda tercih ettikleri inovatif yaklaşımların neler olduğunu ağırlıklı olarak teknolojik gelişmeler perspektifinden incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Restoran işletmelerinin ürün, süreç ve pazarlama açısından tercih ettikleri inovasyon girişimleri farklı örneklerle irdelenirken organizasyonel inovasyon yaklaşımları daha kapsamlı disiplinlerarası bakış açısı gerektirdiği için değerlendirme dışında tutulmuştur. Bundan sonraki çalışmalarda, inovatif yaklaşımların müşteri bakış açısıyla incelenmesi ve farklı çalışma evrenlerinde inovasyonun incelenmesi bilimsel gelişme açısından üzerinde durulması gereken konular arasında yer almaktadır.

Kaynakça

Aksoy, M., Akbulut, B. A. (2016). Restoranlardaki Teknolojik Yeniliklerin Deneyim Pazarlaması Açısından Değerlendirilmesi, II Eurasia Tourism Congress, Konya.

Albayrak, A. (2015). Müşterilerin E-Tablet Menüleri Değerlendirmelerine İlişkin Bir Çalışma, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,8,36,934-945.

Alonso, D.A.,O'Neill, M., Liu, Y. and O'Shea, M. (2013). Factors Driving Consumer Restaurant Choice: An Expletory Study From The Southeastern United States, *Journal of Hospitality Marketing &Management*, 22: 547-567.

Ayazlar, G. (2012). Otel İşletmelerinde Örgütsel Öğrenme ve Bilgi Paylaşımının Hizmet İnovasyon Performansına Etkisi: Kuşadası 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Cankül, D., Doğan, A., ve Sönmezi B. (2018). Yiyecek-İçecek İşletmelerinde İnovasyon Ve Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları, İşletme Araştırmaları Dergisi Journal of Business Research-Turk 10/3 (2018) 576-591

Elçi, Ş. (2006).İnovasyon-Kalkınmanın ve Rekabetin Anahtarı- Ankara: Nova Yayıncılık

Hjalager, A. M. (2010), "A Review of Innovation Research in Tourism", Tourism Management, 31(1), 1-12

Kavak, Ç. (2009). Bilgi Ekonomisinde İnovasyon Kavramı ve Temel Göstergeleri, Akademik Bilişim'09 - XI. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri 11-13 Şubat 2009 Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, s.617-628.

Kızılırmak, İ., ve Albayrak, A. (2013). İnovasyon Örneği Olarak Moleküler Mutfağın İstanbul'daki Restoran İşletmelerinde Uygulanmasına Yönelik Bir Araştırma, 14. Ulusal Turizm Kongresi,5-8 Aralık 2013 Kayseri, S.55-72.

Kysela, J., Štorková, P. (2015). Using Augmented Reality As A Medium For Teaching History And Tourism. Procedia-Social And Behavioral Sciences, 174, 926-931.

Oke, A. ve Burke, G. ve Myers, A. (2007), "Innovation Types and Performance in Growing UK SMEs", International Journal of Operations & Production Management, 27(7), pp. 735–753.

Oslo Kılavuzu (2006). Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması İçin İlkeler, 3. Baskı, OECD ve Eurostat Ortak Yayımı 2005, Tübitak Yayınları: Ankara.

Özdevecioğlu, M., ve Biçkes, D. M. (2012). Örgütsel Öğrenme ve İnovasyon İlişkisi: Büyük Ölçekli İşletmelerde Bir Araştırma, Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 39, Ocak-Haziran 2012 Ss. 19-45.

Özer, Ç., Akbulut, M. B., ve Çevik, A. (2015). Temalı Restoranlar, Uluslararası Örnekler ve Türkiye'de Uygulanabilirliği, 1. Eurisia International Tourism Congress: Current Issues, Trends and Indicators (EITOC-2015), 28-30 Mayıs 2015, Konya/Türkiye, Vol. 3, ss:-341-349, ISBN:978-605-9119-16-0 (3.C)

Özgüneş, R.E., ve Bozok, D. (2017). Turizm Sektörünün Sanal Rakibi(Mi?): Arttırılmış Gerçeklik, Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi,2,2,146-160.

Öztürk, Y., ve Uşaklı, A. (2013). Global İnovasyon Endeksi: Akdeniz Çanağındaki Destinasyonlara Yönelik Karşılaştırmalı Bir Analiz, 14. Ulusal Turizm Kongresi,5-8 Aralık 2013 Kayseri, s.1-19.

Peters, M. and Pikkemaat, B. (2006). "Innovation in Tourism", Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism, 6(3-4): 1-6.

Pine, J., ve Gilmore, J. (2012). *Deneyim Ekonomisi*. İstanbul: Optimist Yayınları.

Saatçı, G., Demirbulat, Ö. G., Ve Avcıkurt, C. (2013). Konaklama İşletmelerinde Yeşil İnovasyon Uygulamaları: Bursa Örneği, 14. Ulusal Turizm Kongresi,5-8 Aralık 2013 Kayseri, S.20-38.

Trott, P. (2002). Innovation Management and New Product Development. Prentice Hall: Michigan

Yavuz, Ç. (2010). İşletmelerde İnovasyon-Performans İlişkisinin İncelenmesine Dönük Bir Çalışma, Girişimcilik Ve Kalkınma Dergisi,5,2,143-173.

ETKİNLİKLERE KATILIM MOTİVASYONU Ve SADAKAT EĞİLİMİ İLİŞKİSİNDE ETKİNLİK AİDİYETİNİN ARACILIK ROLÜ: BİLİMSEL EĞİTİM ETKİNLİĞİ BAĞLAMINDA BİR MODEL TESTİ

Ozan GÜLER - Sercan BENLİ - Gürkan AKDAĞ

(Dr. Öğr. Üyesi; Mersin Üniversitesi - Arş. Gör.; Mersin Üniversitesi - Doç. Dr.; Mersin Üniversitesi)

Giriş

Etkinlikler aynı bölgelerde, belirli zaman dilimlerinde gerçekleştirilen, belli bir geçmişe sahip olan ve bu nedenle de önemli bir tekrar ziyaret eğilimi oluşturan faaliyetlerdir (Yi, Fun, Jin ve Okumus, 2018: 224). Hatta bazı etkinlikler zaman içerisinde birer turizm destinasyonları haline bile dönüşebilmektedir (Yi vd., 2018: 224). Bu araştırma kapsamında ele alınan bilimsel eğitim/toplantı etkinliklerinin elbette bu düzeyde bir etkiye sahip olmasa dahi, dünyadaki hemen hemen her üniversitenin kongre, konferans ve seminer etkinlikleri düzenlemek için birbirleriyle girdikleri yarış düşünüldüğünde, turizm endüstrisine toplantı etkinlikleri bağlamında önemli bir katkı sunma kapasitesine sahip olduğu söylenebilir (Güler, Dalgıç, Benli ve Çakıcı, 2018: 522). Bilhassa, mevsimsellik sorunu yaşayan destinasyonlar için toplantı etkinlikleri oldukça değerli bir ürün haline gelmektedir (Güler vd., 2018: 524). Türkiye'nin turizm açısından rakibi olan ülkelerden İspanya, İtalya, Fransa'nın Uluslararası Kongre ve Toplantı Birliği'nin (ICCA) 2017 yılı verilerine göre Avrupa'da en fazla etkinlik düzenleyen ülkelerinin başında geldiği düşünüldüğünde, bilimsel etkinliklerin turistik ürün çeşitliliği açısından sağladık katkı daha belirgin hale gelmektedir (ICCA, 2018: 16). Bu bulgulardan hareketle toplantı endüstrisi kapsamına giren etkinlikler hakkında araştırmalar yapmanın önemi güncel kalmaktadır. Bilimsel eğitim etkinliği örnekleminde gerçekleştirilen bu araştırma, 27 Ocak-02 Şubat 2019 tarihleri arasında Antalya'da gerçekleştirilen 4. Araştırma Yöntemleri Semineri katılımcılarının, etkinliğe katılım motivasyonu, etkinlik aidiyeti ve etkinlik sadakati değişkenleri arasındaki ilişkileri irdeleyerek hem alanyazına hem de uygulayıcılara yönelik çıktılar ortaya koymayı amaçlamıştır.

Teorik Altyapı ve Alanyazın Taraması

Aidiyet değişkeninin teorik temeli, bölgesel aidiyet kavramına dayanmaktadır. Bölgesel aidiyet kavramsal altyapısı itibariyle çok farklı araştırma konuları için temel oluşturabilir (Scannel ve Gifford, 2010: 1). Alanyazında geçmişte coğrafya ve çevresel psikoloji temelli çalışmalar bağlamında kullanılan bölgesel aidiyet kavramı, 1980'li yılların başından itibaren turizm çalışmalarında, bilhassa da rekreasyon faaliyetleri

bağlamında ele alınmaya başlanmıştır (Hwang, Lee ve Chen, 2005: 146). Kavram, devam eden yıllarda turist ve destinasyon arasındaki ilişkiler (Hwang, Lee ve Chen, 2005; Gross ve Brown, 2006; Gross ve Brown, 2008; Prayag, G., & Ryan, 2012; Tsai, 2012), yerli halk ve turizmin algılanan etkileri (Williams, McDonald, Riden ve Uysal, 1995; Gu ve Ryan, 2008), alternatif turizm türleri (Loureiro, 2014) kapsamında turizm alanyazınında bir çok çalışmada da ele alınmaya başlamıştır. Bölgesel aidiyet kavramı, insanlar ve belirli bölgeler arasında duygusal bağ, ilişkiler ve semboller olarak tanımlanabilir (Hidalgo ve Hernandez, 2001: 274; Hwang, Lee ve Chen, 2005). Bölgesel aidiyet kavramı, bir değişken olarak çok boyutlu bir yapıda araştırılmıştır. Önceleri bağlanma (place dependence) ve özdeşleşme (place identity) boyutlarıyla ele alınan bu değişken (Hwang, Lee ve Chen, 2005: Gross ve Brown, 2008), ilerleyen yıllarda duygusal bağlanma (affective attachment-Yuksel, Yuksel ve Bilim; 2010), ya da sosyal bölgesel bağ (place social bonding-Ramkissoon, Smith ve Weiler, 2013) ismiyle kişilerin duygusal bağ kurmalarını içeren ilave bir boyut eklenerek üç boyut halinde ele alınmaya başlanmıştır

Görüldüğü üzere aidiyet değişkeni turizm ve destinasyon yönetimi bağlamında bir çok araştırmada ele alınmıştır. Toplantı ve etkinlikler bağlamında incelendiğinde ise aidiyet değişkeninin ele alınmadığı (Yi vd., 2018: 224), ilişkisel analizlerin daha ziyade motivasyon, kalite, memnuniyet ve davranışsal niyet (sadakat) değişkenleri kapsamında ele alındığı görülmektedir (Severt, Wang, Chen ve Breiter, 2007; Wang, 2010; Lee, 2016; Benli, Güler, Dalgıç ve Akdağ, 2017a; Güler, Akdağ, Benli ve Dalgıç, 2017b; Kim ve Malek, 2017; Talebpour, Ghaderi, Rajabi, Mosalanejad ve Sahebkaran, 2017; Wu, Cheng ve Hong, 2017; Güler vd., 2018). Oysaki etkinliklere katılan katılımcıların tekrar ziyaret eğilimlerini etkileyen unsurlar soyut unsurlara ek olarak, katılımcıların etkinlik çevresiyle kurduğu tüm bağları kapsar Yi vd., 2018: 225). Bu nedenle katılımcıların hem gerçekleştirilen etkinliğe hem de etkinliğin çevresine duydukları aidiyet, motivasyon ve algıladıkları hizmet kalitesi ile geleceğe yönelik davranışsal eğilim niyetleri arasında önemli bir araç olabilir. Yi, Fun, Jin ve Okumus'un (2018) fuar katılımcıları örnekleminde gerçekleştirdikleri araştırmalarında bu eksikliğe dikkat çekerek, etkinliğin fiziksel ve sosyal koşulları katılımcıların ihtiyaç ve tercihlerini tatmin ederek onlarda bir aidiyete yol açar mı? ve bu aidiyet onların gelecekteki davranışsal niyetlerini etkiler mi sorusundan hareketle bir araştırma yapmışlardır. -Yuksel, Yuksel ve Bilim'in (2010) çalışmasındaki "bölgesel aidiyet" (place attachment) değişkeninin "etkinlik aidiyeti" değişkeni şeklinde uyarlanması ile gerçekleştirilen araştırmada etkinlik aidiyetinin, katılım motivasyonu ve sadakat değişkeni arasındaki aracılık ilişkisi bir model testi aracılığıyla incelenmektedir. Gerçekleştirilen bu araştırmada ise aynı model testi, fuar katılımcıları yerine bilimsel eğitim semineri etkinliğine katılan katılımcılar örnekleminde test edilerek, Yi,

Fun, Jin ve Okumus'un (2018) önermiş olduğu modelin farklı bir örneklemde nasıl sonuçlar üreteceği araştırılmıştır. Bilhassa, 3 alt boyuttan oluşan etkinlik aidiyetinin, motivasyon ve sadakat değişkeni arasındaki aracılık etkilerinin örneklem farklılığına göre nasıl sonuçlara yol açtığı ortaya koyulabilecektir. Özet olarak, katılımcıların motivasyonlarından sadakatlerine uzanan modeldeki en kuvvetli aracı etkiye sahip olan aidiyet değişkenlerinin neler olduğu ortaya koyulabilecektir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere yukarıda ele alınan önceki araştırmalardan da hareketle göre aşağıdaki hipotezler test edilmek üzere önerilmiştir;

H1: Katılımcıların motivasyonları etkinlik aidiyetlerini anlamlı ve olumlu bir şekilde etkiler.

H1-1a: Çekici motivasyonlar etkinlik bağlılığını anlamlı ve olumlu bir şekilde etkiler.

H1-1b: İtici motivasyonlar etkinlik bağlılığını anlamlı ve olumlu bir şekilde etkiler.

H1-2a: Çekici motivasyonlar etkinlikle özdeşleşmeyi anlamlı ve olumlu bir şekilde etkiler.

H1-2b: İtici motivasyonlar etkinlikle özdeşleşmeyi anlamlı ve olumlu bir şekilde etkiler.

H1-3a: Çekici motivasyonlar etkinlik duygulanımını anlamlı ve olumlu bir şekilde etkiler.

H1-3b: İtici motivasyonlar etkinlik duygulanımını anlamlı ve olumlu bir şekilde etkiler.

H2: Etkinlik bağlılığı etkinlikle özdeşleşmeyi anlamlı ve olumlu bir şekilde etkiler.

H3: Etkinlik bağlılığı etkinlik sadakatini anlamlı ve olumlu bir şekilde etkiler.

H4: Etkinlikle özdeşleşme etkinlik sadakatini anlamlı ve olumlu bir şekilde etkiler.

H5: Etkinlikle duygulanımı etkinlik sadakatini anlamlı ve olumlu bir şekilde etkiler.

Şekil 1. Modelin Simgesel Gösterimi

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. İlişkisel taramalar; iki veya daha çok sayıdaki değişkenin birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini araştıran ve genellikle ilişkisel ve karşılaştırmaya yönelik analizler yoluyla gerçekleştirilen çalışmaları ifade eder (Karasar 2014: 79-81). Araştırmanın evreni Türkiye'de gerçekleştirilen tüm bilimsel eğitim etkinliklerine katılım gösteren bireylerdir. Genel evren, tanımlanması kolay fakat ulaşılması güç hatta çoğu zaman neredeyse imkânsızdır (Karasar, 2014:110). İdeal evren üzerinde anket uygulaması olanaklı olamadığı için, çalışma evreni tanımlaması yoluna gidilmiştir. Araştırmanın çalışma evrenini ise Antalya şehrinde gerçekleştirilen bilimsel eğitim etkinlikleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın örneklemi; 27 Ocak-02 Şubat 2019 tarihleri arasında Antalya'da gerçekleştirilen 4. Araştırma Yöntemleri Semineri olarak belirlenmiştir. Bu seminere toplamda 155 kişi katılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu, Yi, Fu, Jin ve Okumus'un (2018) fuar katılımcıları örnekleminde gerçekleştirdiği çalışmada kullandığı ölçeklerden faydalanılması ile oluşturulmuştur. Anket formunda yer alan tüm ifadeler, 5'li Likert Tipi dereceleme ile ölçülmüştür. Anket formunda etkinlik katılım motivasyonu ölçeğine (9 madde), etkinlik aidiyeti ölçeğine (9 madde) ve sadakat ölçeğine (4 madde) yer verilmiştir. Anket formunda ayrıca 5 adet demografik madde bulunmaktadır.. Veri toplama aracı seminere katılan 155 kişiye kolayda örnekleme tekniği ve bırak-topla temas tekniğiyle uygulanmıştır. Anket uygulaması sonucunda geçerli 110 adet ankete ulaşılmıştır. Elde edilen verilere betimleyici analizler, güvenirlik testi, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi, yapısal eşitlik modellemesi yol analizi yapılmıştır.

Bulgular

Betimleyici Bulgular

Araştırmaya katılan 110 kişinin demografik dağılımları Tablo 1'de verilmiştir. Buna göre çoğunluğun kadın olduğu, yarıdan fazla katılımcının 30-40 yaş aralığında olduğu, büyük kısmının lisansüstü mezunu olduğu, yarıya yakınının Dr. Öğr. Üyesi ve Arş. Gör. unvanlarına sahip olduğu ve büyük çoğunluğun bu eğitim seminerine ilk kez katıldığı söylenebilir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı (n=220)

Değişken	**Frekans**	**%**	**Değişken**	**Frekans**	**%**
Cinsiyet			**Unvan**		
Kadın	135	61,4	Prof. Dr.	2	1,8
Erkek	85	38,6	Doç. Dr.	9	8,2
Yaş			Dr. Öğr. Üyesi	21	19,1
18-23 yaş arası	1	,9	Öğr. Gör. Dr.	7	6,4

24-29 yaş arası	28	25,5	Arş. Gör. Dr.	2	1,8
30-35 yaş arası	40	36,4	Öğr. Gör.	15	13,6
36-41 yaş arası	20	18,2	Arş. Gör.	32	29,1
42-47 yaş arası	8	7,3	Doktora öğrencisi	9	8,2
48 yaş ve üzeri	10	9,1	Yüksek lisans öğrencisi	12	10,9
Eksik veri	3	2,7	Eksik veri	1	,9
Eğitim Durumu			**Seminere Katılım Sayısı**		
Lisans	14	12,7	İlk kez	88	80,0
Yüksek Lisans	49	44,5	İkinci kez	11	10,0
Doktora	47	42,7	Üç ve üzeri	8	7,3
			Eksik veri	3	2,7

Açıklayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

Araştırma kapsamında öncelikli olarak üç ölçeğe de güvenirlik analizi yapılmıştır. Etkinlik katılım motivasyonu ölçeğine yönelik yapılan güvenilirlik analizi sonucunda, 9 maddeden 4'ünün gerek madde-bütün korelasyonları gerekse de çoklu açıklayıcılık (R^2) katsayılarının alt sınır kesme değerinden düşük olduğu görülmüştür. Madde toplam korelasyonların +0,250'den büyük olması (Kalaycı, 2010: 412) ve çoklu R^2 değerlerinin 0,300'den küçük olmaması arzu edilen bir durumdur (Alpar, 2012: 391). Bir maddenin madde-toplam korelasyon katsayısı çok düşük ise o maddenin ölçekten çıkarılması gerekir (Özdamar, 2011: 610; Alpar, 2012: 489). Bu nedenle ilgili 4 madde ölçekten çıkarılmıştır. Sonuç olarak ölçeğin Cronbach's Alfa değeri 0,763'tür. Aynı analiz etkinlik aidiyeti ölçeği için de tekrarlanmıştır. Bu ölçekte ise madde-bütün korelasyonları (0,532-0,866) ve çoklu açıklayıcılık (R^2) katsayıları (0,426-0,893) açısından sorun tespit edilmemiştir. Ölçeğin toplam güvenirliği ise 0,932 olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde sadakat ölçeğine yönelik yapılan güvenilirlik analizi sonucunda da herhangi bir düşük değere (Madde-bütün korelasyon: 0,774-0,888; çoklu açıklayıcılık (R^2): 0,622-0,903) rastlanmamıştır. Sadakat ölçeğinin güvenirliği ise 0,937 olarak bulunmuştur. Tüm bu değerlendirmeler sonucunda üç ölçeğin güvenilir seviyelerde olduğu söylenebilir (Mooi ve Sarstedt, 2011: 221; Özdamar, 2011: 605; Kalaycı, 2012: 405).

Güvenirlik analizinden sonra her bir ölçeğe Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. AFA sürecinde faktör yükünün 0,40'ın altında olmaması (Şencan, 2005: 779), ortak etken varyans oranının (communalities) ise 0,50 ve üzerinde olması (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010: 119) ve maddelerin faktörleşmelerinde maddeler arası yük değer farklarının 0,100'den fazla olması istenir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010: 191-205). Etkinlik katılım motivasyonuna uygulanan AFA, Tablo 2'de yer almaktadır. Alanyazında motivasyonun

içsel ve dışsal motivasyon şeklinde iki boyuttan oluşması gerektiğini ifade eden çalışmalar olduğu gibi, bu iki boyutun birbirine bağlı iki boyut olduğunu iddia eden araştırmalar da söz konusudur (Yi vd., 2018:225). AFA sonucunda katılımcıların motivasyonu tek bir boyut olarak algıladığı görülmektedir. Tablo 2. incelendiğinde ilk 3 maddenin itici motivasyon, sonraki 2 maddenin ise çekici motivasyon ifadelerinden oluştuğu görülmektedir. Yapı toplam varyansın %51,645'ini açıklamaktadır.

Tablo 2. Etkinlik Katılım Motivasyonuna Yönelik Açıklayıcı Faktör Analizi

Faktör Maddeleri	Faktör Yükleri	Eşkökenlilik	Özdeğer	$\bar{x}$	Açıklanan Varyans %	Alfa
Motivasyon			**2,582**	**3,48**	**51,645**	**,763**
IM1. Farklı eğtimciler ile iletişime geçme niyetim bu etkinliğe katılmamda etkili oldu.	,794	,631		3,70		
IM2. Alanımla ilgili çalışanların kimler olduğunu görmek bu etkinliğe katılmamda etkili oldu.	,778	,606		3,10		
IM5. Kaynak kitap ve program satın alma isteğim bu etkinliğe katılmamda etkili oldu.	,720	,518		2,73		
CM4. Etkinliğe yönelik yapılan tanıtımlar (e-posta-afiş-web sitesi vb.) bu etkinliğe katılmamda etkili oldu.	,662	,439		3,80		
CM1. Organizasyondan sorumlu ekibin deneyimi bu etkinliğe katılmamda etkili oldu.	,624	,389		4,05		

Varimax rotasyonlu temel bileşenler analizi; Açıklanan toplam varyans= %51,645
Kaiser-Meyer-Olkin örneklem uygunluk ölçümü=,737 (%73,7)
Bartlet'in Küresellik Testi=135,109 d.f=10 , p≤0.000

Etkinlik aidiyetine yönelik gerçekleştirilen AFA, Tablo 3.'te yer almaktadır. Alanyazında etkinlik aidiyeti; etkinliğe bağlanma, etkinlikle özdeşleşme ve etkinlik duygulanımı boyutlarından oluşmaktadır (Yuksel, Yuksel ve Bilim, 2010). Ancak yapılan faktör analizi sonucunda katılımcıların etkinlikle özdeşleşme ve etkinlik duygulanımı boyutlarını birlikte algıladığı görülmektedir. İki değişken arasında bulunan 0,870'lik

yüksek korelasyon değeri ise bu bulguyu doğrulayıcı şekildedir. Bu bulgu, Yi, Fu, Jin ve Okumus'un (2018) çalışmasındaki özdeşleşme ve duygulanım değişkeninin aynı boyutta algılanması ile örtüşmektedir (Yi vd., 2018:228). Yi vd., (2018) çalışmalarında bu iki boyutun bir boyutta algılanması nedeniyle etkinlik duygulanımı boyutu modelden çıkarılmıştır. Bu çalışmada ise bu karar doğrulayıcı faktör analizi (DFA) aşamasına bırakılmıştır. Analiz sonuçlarında ortaya çıkacak model uyum iyiliklerine göre, AFA'daki gibi tek değişken olarak kalmasına ya da Yi, Fu, Jin ve Okumus'un (2018) çalışmasındaki gibi sadece "özdeşleşme" değişkeni ile analize devam edilmesine karar verilecektir.

Tablo 3. Etkinlik Aidiyetine Yönelik Açıklayıcı Faktör Analizi

Faktör Maddeleri	Faktör Yükleri	Eşkökenlilik	Özdeğer	$\bar{x}$	Açıklanan Varyans %	Alfa
Etkinlikle Özdeşleşme ve Etkinlik Duygulanımı			**4,319**	**4,06**	**47,984**	**,932**
ED2. Kendimi bu etkinliğe oldukça ait hissettim.	,883	,888		4,05		
ED3. Bu etkinliğe güçlü bir aidiyet hissettim	,871	,875		3,95		
EO2. Kendimi bu etkinlik ile özdeşleştirebildim.	,844	,857		4,10		
ED1. Bu etkinlik benim için çok şey ifade etmektedir.	,834	,729		4,02		
EO1.Kendimi bu etkinliğin bir parçası olarak görebildim.	,805	,774		4,23		
E03. Bu etkinliğe gelmek akademik hedeflerim açısından nasıl birisi olduğumu ortaya koymaktadır.	,647	,433		4,00		
Etkinliğe Bağlanma			**2,457**	**3,64**	**27,299**	**,813**
EB2. Katıldığım diğer bilimsel etkinlikler ile kıyasladığımda sosyal etkinlikler açısından bu etkinlik en iyisidir.	,855	,756		3,31		
EB3. Katıldığım diğer bilimsel etkinlikler ile kıyasladığımda ulaşılabilirlik açısından bu etkinlik en iyisidir.	,805	,714		3,78		
EB1. Katıldığım diğer bilimsel etkinlikler ile kıyasladığımda ortam ve düzenlemeler açısından bu etkinlik en iyisidir.	,732	,750		3,82		

Varimax rotasyonlu temel bileşenler analizi; Açıklanan toplam varyans= %75,283 Kaiser-Meyer-Olkin örneklem uygunluk ölçümü=,870 (%87,0) Bartlet'in Küresellik Testi=881,353 d.f=36 , p≤0.000

Son olarak, sadakat ölçeğine yönelik AFA gerçekleştirilmiştir. Tablo 4.'e göre 4 madde tek boyut altında toplanmış ve toplam varyansın %84,171'ini açıklamaktadır.

Tablo 4. Sadakate Yönelik Açıklayıcı Faktör Analizi

Faktör Maddeleri	Faktör Yükleri	Eşköklülik	Özdeğer	$\bar{x}$	Açıklanan Varyans %	Alfa
Sadakat			**3,367**	**4,35**	**84,171**	**,937**
S1. Bu etkinliği arkadaşlarıma ve tanıdıklarıma tavsiye edeceğim.	,948	,898		4,48		
S2. Bu etkinlik hakkındaki olumlu görüşlerimi çevreme yayacağım.	,942	,887		4,51		
S4. Benzer bir eğitim ihtiyacı için ilk adresim yine bu etkinlik olacaktır.	,914	,835		4,29		
S3. Bu etkinliğe gelecek yılda tekrar katılacağım.	,864	,747		4,11		

Varimax rotasyonlu temel bileşenler analizi; Açıklanan toplam varyans= %84,171
Kaiser-Meyer-Olkin örneklem uygunluk ölçümü=,788 (%78,8)
Bartlet'in Küresellik Testi=456,026 d.f=6 , p≤0.000

AFA'nın tamamlanmasının ardından, değişkenler bir bütün halinde DFA'ya tabii tutulmuştur (Tablo 5). DFA sürecinde, standartlaştırılmış faktör yük değerinin gizil değişken ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkiye sahip olması (p≤0.01, p≤0.05), standartlaştırılmış faktör yük değerinin en az 0.50 mümkünse 0.70 ve üzerinde olması, gözlenen değişkenlere ait hata varyanslarının kontrol edilmesi ve 0,90 üzerindeki maddelerin modelden çıkarılması, değişkenlerin açıklanan varyans ortalaması (AVE) değerin 0,50'nin üzerinde olması ve kurulan modelin ölçme modeli uyum iyiliklerinin kabul edilen uyum iyilikleri aralığında olup olmadığının kontrol edilmesi, doğrulayıcı faktör analizi önkoşulları açısından kritik konulardır (Şimşek, 2007: 86; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010: 277-284; Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010: 695-710). Gerçekleştirilen ilk DFA , Tablo 2, 3 ve 4'deki faktör yapılarına göre gerçekleştirilmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar, model uyum iyiliklerinden hem X^2/ df, hem de RMSEA istatistiklerinin büyüklüğü açısından sorunlar ortaya koymuştur. Bunun üzerine model modifikasyon önerilerine bakıldığında sorunlu değişkenin "Etkinlikle Özdeşleşme ve Etkinlik

Duygulanımı" olduğu görülmüştür. Daha önce AFA sonucunda da belirtildiği gibi özdeşleşme ve duygulanım değişkeninin bir algılanması aslında bir sorunun göstergesidir. Bu iki değişken arasındaki korelasyon değerinin yüksekliği de bireylerin iki farklı değişken olarak düşünülen şeyleri aslında benzer algıladığının işaretidir. Buradan hareketle "özdeşleşme" ve "duygulanım" değişkenleri ayrı ayrı 2 farklı modele dahil olacak şekilde DFA analizleri yapılmıştır. Elde edilen bulgular, "duygulanım" değişkeninin model uyum iyiliği açısından diğer değişkenleri bozduğunu, buna karşın "özdeşleşme" değişkeninin dahil olduğu modelin herhangi bir sorun çıkarmadığını ve iyi derecede uyum iyilikleri ürettiğini göstermiştir. Bu nedenle "duygulanım" değişkeni modelden çıkartılarak, H1-3a, H1-3b ve H5 hipotezleri iptal edilmiştir. Bu bulgu, Yi, Fu, Jin ve Okumus'un (2018:230) çalışmasındaki durum ile birebir benzerlik göstermektedir.

Tablo 5. Doğrulayıcı Faktör Analizi Ölçme Modeline İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Boyutlar ve maddeleri	**Std. yük değeri**	**Hata payı**	**R^2**	**t-değeri**	**AVE**
Etkinlik Katılım Motivasyonu					**0,42**
CM1. Organizasyondan sorumlu ekibin deneyimi bu etkinliğe katılmamda etkili oldu.	0,51	0,74	0,26	5,22	
CM4. Etkinliğe yönelik yapılan tanıtımlar (e-posta-afiş-web sitesi vb.) bu etkinliğe katılmamda etkili oldu.	0,56	0,60	0,40	5,89	
IM1. Farklı eğitimciler ile iletişime geçme niyetim bu etkinliğe katılmamda etkili oldu.	0,74	0,45	0,55	8,18	
IM2. Alanımla ilgili çalışanların kimler olduğunu görmek bu etkinliğe katılmamda etkili oldu.	0,73	0,47	0,53	7,86	
IM5. Kaynak kitap ve program satın alma isteğim bu etkinliğe katılmamda etkili oldu.	0,66	0,57	0,43	6,90	
Etkinliğe Bağlanma					**0,58**
EB1. Katıldığım diğer bilimsel etkinlikler ile kıyasladığımda ortam ve düzenlemeler açısından bu etkinlik en iyisidir.	0,91	0,18	0,82	11,16	
EB2. Katıldığım diğer bilimsel etkinlikler ile kıyasladığımda sosyal etkinlikler açısından bu etkinlik en iyisidir.	0,68	0,54	0,46	7,59	
EB3. Katıldığım diğer bilimsel etkinlikler ile kıyasladığımda ulaşılabilirlik açısından bu etkinlik en iyisidir.	0,68	0,53	0,47	7,67	

Etkinlikle Özdeşleşme					**0,69**
EO1.Kendimi bu etkinliğin bir parçası olarak görebildim.	0,92	0,15	0,85	12,53	
EO2. Kendimi bu etkinlik ile özdeşleştirebildim.	0,98	0,03	0,97	14,03	
EO3. Bu etkinliğe gelmek akademik hedeflerim açısından nasıl birisi olduğumu ortaya koymaktadır.	0,50	0,75	0,25	5,48	
Etkinliğe Sadakat					**0,73**
S1. Bu etkinliği arkadaşlarıma ve tanıdıklarıma tavsiye edeceğim.	0,84	0,30	0,70	10,44	
S3. Bu etkinliğe gelecek yılda tekrar katılacağım.	0,86	0,26	0,74	10,92	
S4. Benzer bir eğitim ihtiyacı için ilk adresim yine bu etkinlik olacaktır.	0,86	0,26	0,74	10,93	

Gerçekleştirilen 2. DFA sonucu ortaya çıkan bulgular Tablo 5'te raporlanmıştır. Sonuçlar incelendiğinde gözlenen değişkenlerin hepsinin ait oldukları gizil değişkenler ile 0.01 anlam düzeyinde ilişkiye sahip olduğu ve standardize değerlerinin tamamının 0,50'den büyük olduğu görülmektedir. Değişkenlerin AVE istatistikleri incelendiğinde motivasyon değişkeni dışında diğer tüm değişkenlerin 0,50'nin üzerinde olduğu ortaya çıkmaktadır. DFA'ya yönelik model uyum istatistikleri de Tablo 6.'da yer almaktadır. Ölçme aracının uyum istatistikleri ile referans değerler kıyaslandığında, ölçme modelinin bir bütün halinde iyi düzeyde uyum iyiliğine sahip olduğu ve uyuşma geçerliliğine sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 6. Doğrulayıcı Faktör Analizi Ölçme Modeli Uyum İyiliği İstatistikleri

Uyum İyiliği İndeksleri	**Çalışmanın Ölçme Modeline Ait Değerleri**	**Referans Değerler**	
		İyi Uyum İyiliği Değeri	**Kabul Edilebilir Uyum İyiliği Değeri**
X^2/ df	93,57/71=1,31	$0 \leq X^2/df \leq 2,5$	$3 < X^2/df \leq 5$
RMSEA	0,054	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,5 < RMSEA \leq 0,08$
AGFI	0,84	$0,95 \leq AGFI \leq 1,00$	$0,90 \leq AGFI \leq 0,95$
GFI	0,89	$0,90 \leq GFI \leq 1,00$	
RMR	0,055	$RMR \leq 0,05$	
SRMR	0,050	$SRMR \leq 0,08$	
CFI	0,98	$0,95 \leq CFI$	$0,90 \leq CFI$
NFI	0,94	$0,90 \leq NFI$	
NNFI	0,98	$0,90 \leq NNFI$	
IFI	0,98	$0,95 \leq IFI$	$0,90 \leq IFI$
RFI	0,93	$0,90 \leq RFI$	
Kaynak: Şimşek, 2007: 47-49; Yılmaz ve Çelik, 2009: 47; Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010: 666-669; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012: 271-272.			

Yapısal Eşitlik Modellemesi ile Hipotezlerinin Testi Bulguları

Gerçekleştirilen AFA ve DFA sonrasında, araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla yapısal eşitlik modeli yol analizi kullanılmıştır. Yol analizi ile test edilen hipotezler açısından değişkenler arasındaki ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlılığı, yönü ve etki dereceleri araştırılmıştır (Şimşek, 2007: 12; Yılmaz ve Çelik, 2009: 20).

Şekil 2. Aracılık Modeline Yönelik Standardize Test Bulguları

Gerçekleştirilen analiz sonucunda, motivasyon değişkeninin, bağlanma (0,47, p≤0,01) ve özdeşleşme (0,20, p≤0,01) değişkenlerini anlamlı ve olumlu bir yönde etkilediği görülmektedir (p≤0.01). Buradan hareketle H1 hipotezinin desteklendiği görülmektedir. Ancak H1 hipotezinin alt hipotezleri, motivasyon değişkeninin alt boyutlar halinde bulgulanamadığı için test edilememiştir. Aynı modelde görülebileceği üzere katılımcıların etkinliğe bağlılıkları, etkinlikle özdeşleşmelerini anlamlı ve olumlu bir yönde etkilemektedir (0,61, p≤0,01). Dolayısıyla, H2 hipotezi desteklenmiştir. Etkinlik aidiyetinin iki alt boyutunun, sadakat değişkenine etkisine bakıldığında, etkinlik bağlılığın sadakat değişkeni üzerindeki 0.16'lık etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı (t=1,34, p>0,05), buna karşın etkinlikle özdeşleşme değişkeninin 0.70'lik etkisinin istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu yönde olduğu (p≤0,01) anlaşılmıştır. Buradan hareketle, H3 hipotezi desteklenemezken, H4 hipotezi desteklenmiştir. Modele ait uyum iyiliklerini gösteren bulgular Tablo 7'de bulunmaktadır.

Tablo 7. Aracılık Modeline Ait Uyum İyilikleri

Uyum İyiliği İndeksleri	Çalışmanın Ölçme Modeline Ait Değerleri	Referans Değerler	
		İyi Uyum İyiliği Değeri	Kabul Edilebilir Uyum İyiliği Değeri
X^2/ df	94,41/72=1,31	0≤ X^2/ df≤ 2,5	3<X^2/ df≤ 5
RMSEA	0,053	0≤RMSEA≤ 0,05	0,5<RMSEA≤0,08
AGFI	0,84	0,95≤AGFI≤1,00	0,90≤AGFI≤0,95
GFI	0,89	0,90≤GFI≤1,00	
RMR	0,056	RMR≤0,05	
SRMR	0,053	SRMR≤0,08	
CFI	0,98	0,95≤CFI	0,90≤CFI
NFI	0,94	0,90≤NFI	
NNFI	0,98	0,90≤NNFI	
IFI	0,98	0,95≤IFI	0,90≤IFI
RFI	0,93	0,90≤RFI	
Kaynak: Şimşek, 2007: 47-49; Yılmaz ve Çelik, 2009: 47; Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010: 666-669; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012: 271-272.			

Yol analizi sonucu ortaya çıkan bulgular özetlenecek olursa, katılımcıların motivasyonlarının sadakate dönüşmesinde bağlanma boyutunun tek başına yeterli olmadığı, özdeşleşme algısının tam aracılık rolü sayesinde bağlanmanın sadakati etkilemesi söz konusu olabilmektedir. Buna karşın bireylerin özdeşleşme algıları, sadakat eğilimleri üzerinde doğrudan kuvvetli bir etkiye sahiptir. Ek olarak katılımcıların etkinlikle özdeşleşme algıları, motivasyonlarının sadakat ile sonuçlanmasında aracı etkiye sahiptir.

Sonuç

Bölgesel aidiyet yapısını oluşturan boyutlardan hareketle (Yuksel, Yuksel ve Bilim, 2010) geliştirilen etkinlik aidiyetinin (Yi, Fu, Jin ve Okumus, 2018) motivasyon ve sadakat değişkeni arasındaki rolünün incelendiği bu çalışma hem alanyazın hem de uygulayıcılar için bir takım çıktılar ortaya koymaktadır. Bu araştırma, daha önce fuar katılımcıları örnekleminde gerçekleştirilen bir model geliştirme çalışmasının bilimsel eğitim etkinliği kapsamında operasyonelliğini araştırmıştır. Bu noktada örneklem farklılığı alanyazın için katkı sağlayıcı niteliktedir. Bu araştırmada motivasyon değişkeni katılımcılar tarafından tek boyutta algılanmış ve katılımcıların hem etkinliğe bağlanma hem de özdeşleşme değişkenini anlamlı olarak etkilediği bulgulanmıştır. Ek olarak etkinlik bağlılığı değişkeninin sadakat eğilimine etkisi desteklenmemiştir. Bu bulgular Yi vd.'nin (2018) çalışmasıyla farklılaşan bulgulardır. Diğer

taraftan ise katılımcıların etkinlik aidiyetin alt boyutları olan "Etkinlik Duygulanımı" ve "Etkinlikle Özdeşleşme"nin tek boyut halinde algılanması, etkinlik bağlılığının, etkinlikle özdeşleşmeyi olumlu yönde anlamlı olarak etkilemesi ve etkinlikle özdeşleşmenin etkinliğe sadakati olumlu yönde anlamlı olarak etkilemesi Yi vd.'nin (2018) çalışmasıyla benzeşen bulgulardır. Ortaya çıkan bu farklılıklar örneklem farklılığı bağlamında ortaya çıkmış olabilir. Ancak iki farklı örnekleme göre de etkinlik duygulanımı değişkeninin test edilen modelleri uyum iyilikleri açısından bozması ve etkinlikle özdeşleşme değişkeninin her iki çalışmada da sadakat değişkenini etkileyen en kuvvetli değişen olması dikkatle incelenmesi gereken ve gelecekte farklı örneklemlerde ele alınacak çalışmalar için önemli göstergelerdir.

Araştırma sonucunda; bilimsel eğitim etkinlik düzenleyicilerinin katılımcıların kendilerini özdeşleştirebildikleri bir eğitim atmosferi yaratmalarının önemi ortaya çıkmaktadır. Fuar, festival gibi etkinliklere katılım motivasyonunda bireylerin etkinlik çevresinin fiziksel özelliklerinin önemli yer tuttuğu, ancak bu önemin sadakat eğilimlerinin oluşmasına etkisinin anlamlı olmadığı görülmektedir. Eğitim etkinlikleri gibi toplantılar söz konusu olduğunda, bireylerin geleceğe yönelik olumlu davranışsal eğilimlerinin oluşmasının bireylerin eğitim aldığı atmosfer ile kendisini ne kadar özdeşleştirdiğinin daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bireylerin motivasyonu ile özdeşleşme algısının uyumu, geleceğe yönelik davranışsal eğilimlerini olumlu yönde etkileyebilecektir. Bu noktada, eğitimin ve eğitimcilerin niteliği ve kişilerin algıladığı eğitim çıktılarının olumluluğu, birçok fiziksel unsurun önüne geçebilecektir.

Kaynakça

Alliedmarketresearch (2018). Reports store. 14 Nisan 2019 tarihinde [URL: https://www.alliedmarketresearch.com/latest-industry-reports] adresinden erişilmiştir.

Alpar, R. (2012). Spor, Sağlık ve Eğitim Bilimlerinden Örneklerle Uygulamalı İstatistik ve Geçerlik-Güvenirlik, Ankara: Detay Yayıncılık.

Benli, S., Güler, O., Dalgıç, A. ve Akdağ, G. (2017a). "Bilimsel Etkinlik Katılımcılarının Algıladıkları Performans, Memnuniyet ve Davranışsal Eğilimleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi". 4th International Congress of Tourism & Management Researches (ICTMR, 2017), 12-14 May 2017 Gyraine, Northern Cyprus, ss:633-656, ISBN: 978-605-65701-6-2.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). Sosyal Bilimler için Çok Değişkenli Istatistik - Spss vee Lisrel Uygulamaları. Ankara: Pegem Akademi.

Gu, H., & Ryan, C. (2008). Place attachment, identity and community impacts of tourism—the case of a Beijing hutong. Tourism management, 29(4), 637-647.

Güler, O., Akdağ, G., Benli., S. ve Dalgıç, A. (2017b). "Bilimsel Etkinlik Katılımcılarının Motivasyon Kriterleri Ve Demografik Özelliklerine Göre Kümelenmesi". 6. Ulusal / 2. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu, 14-15 Nisan 2016 Gaziantep, Türkiye, ss:647-661.

Güler, O.; Dalgıç, A.; Benli, S. ve Çakıcı, A. C. (2018). Bilimsel Eğitim Etkinliklerinde Algılanan Performans ile Davranışsal Niyet Arasındaki İlişkide Mesleki Kazanımın Rolü, Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies, Vol: 72, ss: 521-540. DOI:http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7928.

Gross, M. J., & Brown, G. (2006). Tourism experiences in a lifestyle destination setting: The roles of involvement and place attachment. Journal of business research, 59(6), 696-700.

Gross, M. J., & Brown, G. (2008). An empirical structural model of tourists and places: Progressing involvement and place attachment into tourism. Tourism management, 29(6), 1141-1151.

Hair, J. F. J., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2006). Multivariate Data Analysis (Sixth Edition), PrenticeHall.

Hair, J. F. Jr., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2010). Multivariate data analysis. (7th ed.), Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Hidalgo, M. C., & Hernandez, B. (2001). Place attachment: Conceptual and empirical questions. Journal of environmental psychology, 21(3), 273-281.

Hwang, S. N., Lee, C., & Chen, H. J. (2005). The relationship among tourists' involvement, place attachment and interpretation satisfaction in Taiwan's national parks. Tourism Management, 26(2), 143-156.

ICCA (2018). ICCA Statistics Report Country & City Rankings Public Abstract. 15 Mart 2019 tarihinde [URL:https://www.iccaworld.org /dcps/doc.cfm?docid=2082] adresinden erişilmiştir.

Kalaycı, Ş. (2010). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Karasar, N. (2014). Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kim, W. and Malek, K. (2017). Understanding the relationship among motivation to attend, satisfaction, and loyalty of medical convention attendees. Journal of Convention & Event Tou-rism, 18(4), 282-30.

Lee, D. H. (2016). Analyzing the Motivation, Perceived Performance, and Satisfaction of Exhibition Attendees. Internatio-nal Journal of Tourism and Hospitality Re-search, 30(4), 45-55.

Loureiro, S. M. C. (2014). The role of the rural tourism experience economy in place attachment and behavioral intentions. International Journal of Hospitality Management, 40, 1-9.

Mooi, E. & Sarstedt, M. (2011). A Concise Guide to Market Research The Process, Data, and Methods Using IBM SPSS Statistics, Berlin: Springer.

Özdamar, K. (2011). Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi, Eskişehir: Kaan Kitabevi.

Prayag, G., & Ryan, C. (2012). Antecedents of tourists' loyalty to Mauritius: The role and influence of destination image, place attachment, personal involvement, and satisfaction. Journal of travel research, 51(3), 342-356.

Ramkissoon, H., Smith, L. D. G., & Weiler, B. (2013). Testing the dimensionality of place attachment and its relationships with place satisfaction and pro-environmental behaviours: A structural equation modelling approach. Tourism management, 36, 552-566.

Severt, D., Wang, Y., Chen, P. J. and Breiter, D. (2007). Examining the Motivation, Perceived Performance, and Behavioral Intentions of Convention Attendees: Evidence From a Regional Conference. Tourism Management, 28(2), 399-408.

Scannell, L., & Gifford, R. (2010). Defining place attachment: A tripartite organizing framework. Journal of environmental psychology, 30(1), 1-10.

Şencan, H. (2005). Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Şimşek, Ö. F. (2007). Yapısal eşitlik modellemesine giriş: Temel ilkeler ve LISREL uygulamaları. Ankara: Ekinoks.

Talebpour, M., Ghaderi, Z., Rajabi, M., Mosalanejad, M. and Sahebkaran, A. M. (2017). Service quality aspects and sports scientific conventions: An experience from Iran. Journal of Con-vention & Event Tourism, (18)4, 260-281.

Tsai, S. P. (2012). Place attachment and tourism marketing: Investigating international tourists in Singapore. International Journal of Tourism Research, 14(2), 139-152.

Union of International Associations [UIA] (2018). International Meetings Statistics Report. 14 Nisan 2019 tarihinde [URL: https://uia.org/publications/meetings-stats] adresinden erişilmiştir.

Wang, X. (2010). Understanding Convention Attendees' Satisfaction and Return Intention. Doctoral dissertation, The Hong Kong Polytechnic University.

Williams, D. R., McDonald, C. D., Riden, C. M., & Uysal, M. (1995). Community attachment, regional identity and resident attitudes toward tourism. In In: Proceedings of the 26th Annual Travel and Tourism

Research Association Conference Proceedings. Wheat Ridge, CO: Travel and Tourism Research Association: 424-428.
Wu, H. C., Cheng, C. C. and Hong, W. (2017). An empirical analysis of green convention attendees' switc-hing intentions. Journal of Convention & Event Tourism, (18)3,159-190.
Yılmaz, V. ve Çelik, H. E. (2009). Lisrel ile yapısal eşitlik modellemesi-I: Temel kavramlar, uygulamalar, programlama. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
Yi, X., Fu, X., Jin, W., & Okumus, F. (2018). Constructing a model of exhibition attachment: Motivation, attachment, and loyalty. Tourism Management, 65, 224-236.
Yuksel, A., Yuksel, F., & Bilim, Y. (2010). Destination attachment: Effects on customer satisfaction and cognitive, affective and conative loyalty. Tourism management, 31(2), 274-284.

YABANCI DEVLETLERE GÖNDERİLEN OSMANLI ELÇİLERİ (XVII. ve XVIII. YÜZYILLAR) /

Tahir SEVİNÇ

(Dr.Öğr. Üyesi; Kırklareli Üniversitesi)

Giriş

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren Bizans, Anadolu beylikleri, Memlüklüler, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Timurlular ve diğer devletlerle diplomatik münasebette bulunmuştu. Devletin Rumeli, Anadolu, Karadeniz ve Akdeniz'deki genişlemesiyle birlikte Venedik, Ceneviz ve Milono gibi İtalyan devletleriyle diplomatik ilişki içerisine girildi. Osmanlı Devleti, Avrupa devletleriyle diplomatik temaslarını artırdığından Osmanlı Devleti'ne gelen elçilerin sayısı da arttı (İpşirli, "Elçilik", 1995:8).

İstanbul'un fethini müteakiben Osmanlı başkentine ilk daimi elçilik 1454'de Venedik Cumhuriyeti tarafından kuruldu. Onu 1475'de Lehistan, 1497'de Rusya, 1525'de Fransa, 1528'de Avusturya, 1583'de İngiltere, 1612'de Hollanda'nın açtığı daimi elçilikler takip etti (Bilim,1999:205). Bu Avrupalı devletlerin aksine Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerini kendisine denk bir güç olarak kabul etmediğinden XVIII. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa'da daimi elçiler bulundurmaya ihtiyaç duymadı (Savaş, 1999:645). Devlet güçlü olduğu zamanlarda Avrupa diplomasisi ve anlayışının dışında kalmayı tercih ederek daha serbest hareket etme imkanını buldu (İpşirli,"Elçilik", 9).

XVIII. yüzyıla kadar Avrupa başkentlerinde daimi elçilikler bulundurmadığı için dış ülkelerdeki gelişmeleri sınır valileri, Kırım hanları, voyvoda ve krallar ile Avrupa'ya giden tüccar, seyyah ve denizciler vasıtasıyla takip etti. Anlaşmaların onayı, sınır çizimi, ülkeler arasında sorunların çözümü, baş sağlığı, padişah ve sadrazamın mektubunu götürme, ülkeler arasında ittifak kurma gibi zorunlu hallerde ise "fevkalede" veya büyük elçi unvanını taşıyan elçiler gönderildi (Bilim, 1999: 205).

Başlangıçtan itibaren genellikle "seyfiye" ve "kalemiyede" görevli olanların yanısıra ilmiye mensupları da sık sık elçi olarak yabancı devletlere gönderildi. Özellikle İran, Özbekistan, Fas gibi Müslüman ülkelere (İpşirli, "Elçilik", 9), Arapça ve Farsça bilen, fen ve matematik ve Arapça gramer bilgisiyle beraber hat ve sülüs gibi yazı sanatlarını son derece iyi bilen ilmiye mensupları arasından seçildi (Osman Şakir: 1b; Kavak, 2016:24-25).

Osmanlı Devleti, Müslüman hükümdarlarla sürekli irtibat halinde bulunarak gerektiğinde yardımlarına cevap verdi ve ilişkilerin geliştirilmesi

için elçiler gönderildi. Hindistan, Afganistan ve İran diplomatik münasebetlerin kurulduğu Müslüman ülkelerden oldu (Sevinç, Emni Mehmed Paşa, 2019:17- Saray, 1988:405).

XVII.yüzyılın sonlarında girişilen II.Viyana Kuşatması başarısızlığı, savaş alanlarında olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin Avusturya, Rusya, Venedik ve Lehistan gibi Avrupa devletleri karşısındaki diplomatik üstünlüğünü de tersine çevirdi. Osmanlı Devleti, bu Avrupalı devletlerle ayrı ayrı anlaşmalar yaparken, yapılan anlaşmalarla Avrupalı kral ve imparatorların Osmanlı padişahlarına eşit olduğunu bizzat kabul etti(Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* 1995: 591-95).

Osmanlı Devleti, II.Viyana Kuşatması'ndan sonra on altı yıl boyunca uğradığı seri yenilgilerle beraber Avrupa'nın teknik bakımdan oldukça ilerleme kaydetmiş olduğunu ve eski Avrupa olmadığını anladı. Bu nedenle 1699 yılından itibaren fetih ve genişleme siyasetini terk edip Avrupa'daki gelişmeleri yakından etmek maksadıyla diplomaside barışçı bir siyaset izlemeye başladı (Emecen, 1999:59).

XVII.yüzyıl sonlarında Avrupa devletleri karşısında seri olarak uğranılan yenilgiler neticesinde Rusya büyük bir güç olarak ortaya çıktı ve Osmanlı Devleti aleyhine genişlemeye başladı. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki ilişkilerde Rusya'nın yanısıra, Fransa da etkili oldu. Fransa, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki mücadeleyi sürekli teşvik ederek, Avusturya'yı doğudan ve batıdan baskı altına almak suretiyle Avusturya'nın Fransa üzerindeki baskısını ortadan kaldırdı (Katic, 2015:2610-11).

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti batı başkentlerine elçiler gönderirken, bu elçiler vasıtasıyla Avrupa devletlerinin birbiriyle olan ilişkilerini yakından takip ederek buna göre bir politika izledi. Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin kendi içindeki ilişkilere çok fazla karışmadan, gerektiğinde bazı Avrupalı devletleriyle önemli ittifaklar kurdu. XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı İsveç Devleti ile bir ittifak anlaşmasını imzaladıktan sonra Rusya'dan gelecek herhangi bir tehlikeye karşı Avrupa ve Rusya'daki gelişmeleri yakından takip etmeye başladı. Osmanlı Devleti kendisine karşı kurulmuş bulunan Avusturya-Rusya ittifakına karşı İsveç Devleti'yle beraber hareket ederken, Prusya'yı da bu beraberliğe dahil etti(*A.DVN.DVE,* 49/4, 6 Şaban 1159 (24 Ağustos 1746).

Avrupa devletleri Osmanlı başkentinde daimi olarak veya kapı kethüdası adı altında geçici maslahatgüzarlar bulundururlarken, Osmanlı Devleti uzun süre boyunca Avrupa'da daimi veya geçici hiçbir elçilik görevlisi bulundurmamıştı. Buna mukabil gerek İslam devletlerine ve gerekse Avrupalı devletlerine padişahın cülusunu bildirmek veya tahta yeni çıkmış bir kralı tebrik için bazı hediyelerle geçici bir süreliğine elçiler gönderilmekteydi (Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* 1988:274).

Yabancı devletlere gönderilen Osmanlı elçileri zaman ve işin icabına göre mevkii ve tecrübe sahibi kimseler arasından seçildi. Bu elçiler çoğu defa yabancı dil bilenler arasından tercih edilirken, hiç olmazsa gidilen ülke hakkında bilgi sahibi kişiler bu görevlere getirildi. Osmanlı Devleti'nde uzun zaman meslekten yetişmiş dış siyaset adamları bulunmadığından, XVIII. yüzyıldan itibaren daha önce elçilik hizmetinde bulunmuş ehliyetli kişiler arasından seçildi. Muhtelif meslek ve memuriyetlerden seçilen kişilere, görevin ehemmiyetine binaen dönüşte geri alınmak şartıyla elçilik rütbesiyle beraber bazı salahiyetler verildi (Unat, 1987: 23-24).

1-Yabanı Ülkelere Elçilikle Vazifelendirilen Görevliler

Osmanlı Devleti, erken dönemlerde Avrupa diplomasi anlayış ve tatbikatının dışında kalmayı tercih ederek, Avrupa'da daimi elçiler bulundurmamayı kendi menfaati açısından uygun görmüştü. Bu anlayışla Avrupa'nın diplomatik ve politik iç çekişmelerine ve taahhütlerine bağlı kalmadan serbest hareket etme imkanını buldu. Osmanlı idaresinin istihbarat bilgilerinin sürekli işler vaziyette olması da Avrupa başkentlerinde daimi elçilikler bulundurma zaruretini ortadan kaldırdı. Buna mukabil Osmanlı hükümeti padişahların tahta çıkışlarını bildirmek, kazandıkları zaferleri duyurmak, Avrupa kral ve imparatorlarının taç giymelerini kutlamak, barış şartlarını görüşmek, akdedilen muahedenin tasdikli metnini göndermek, muahededen sonra dostluğu teyit etmek, zamanla ortaya çıkan sınır ihtilaflarını gidermek gibi zaruri durumlarda yabancı bir devletin elçisine karşılık ya da talebi üzerine fevkalade elçiler görevlendirdi (İpşirli, "Elçilik", 9).

Yabancı devletlere gönderilen elçilerin en önemli özelliği çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş tecrübeli devlet adamlarından seçilmesiydi. Başlangıçtan itibaren genellikle "seyfiye" ve "kalemiye" erbabı görevliler elçilik vazifesiyle görevlendirilmekle beraber ilmiye mensupları da bu işle vazifelendirilmişlerdi(İpşirli, "Elçilik", 9).

1655 yılında Viyana sefirliğiyle görevlendirilmiş Kara Mehmet bostancı odabaşlıktan çıkma müteferrika zümresinden idi. Kendisine Rumeli beylerbeyliği payesi verilerek elçilikle görevlendirilmişti (Unat, 1987: 47)

1688-1692 yılında Avusturya ile imzalanacak anlaşmayla vazifelendirilmiş Hamdi Efendi katiplikten yetişmişti. O, mazeret ileri sürerek gitmek istemediğinden idam edilerek yerine görevlendirilen Zülfikar Efendi nişancılıktan yetişmişti (Unat, 1987: 47-55). Hasodadan[74] çıkarak devlet ricaline karışan Zülfikar Efendi (Çolak 2007:15), 1692 yılında II.Süley-

[74] Enderun teşkilatı içerisinde yer alan Has Oda yedi kademeden (koğuştan) en yükseğinin adı idi.Bkz. Mehmet İpşirli, "Enderun", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s.185-187. Bu konuda ayrıca bkz. Abdülkadir Özcan, "Hassa", *DİA,* 16, 1997, s.395.

man'ın cülusunu Avusturya devlet makamlarına bildirmenin yanısıra Babıali Tercümanı Mavrokardato ile beraber Viyana Anlaşması'nın görüşmelerini yapmakla da vazifelendirilmişti (Zinkeisen, 2011:103).

1699 Karlofça Anlaşması (Özcan, "Karlofça Anlaşması", 504-507) görüşmelerini sağlamak üzere Avusturya'ya elçi olarak gönderilen İbrahim Paşa'nın bir vazifesi de Avusturya ile Belgrad'da meydana gelen muharebede Avusturya ordusuna esir düşmüş Osmanlı askerlerini kurtarmaktı (*İbnülemin Hariciye,* 618, Gurre-i Rebiyülevvel 1112 (14 Ekim 1700). Osmanlı Elçisi İbrahim Paşa, eski sadrazam Kara İbrahim Paşa'nın hazinedarlığını yapmış, bir müddet cebecibaşılık görevinde bulunmuş, Veziriazam Ali Paşa'nın kethüdalığını yapmış derya beylerindendi. Yaptığı bu vazifelerle ehliyet ve liyakat sahibi olduğunu ispatlamış ve devlet içerisinde kendisine itibar edilir şahsiyet haline gelmişti (Uluskan, 2008:254; Zübde-i Vekayiât (Özcan)1995:681; *Anonim Osmanlı Tarihi*(Özcan), 2000:138).

1719 yılında Avusturya'ya elçilikle görevlendirilen Şıkkı Sani Defterdarı İbrahim Efendi Enderun'dan yetişmiş ve bu görevle birlikte kendisine Rumeli beylerbeyliği tevcih edilmişti. 1741 yılında Fransa'ya elçilikle görevlendirilen Yirmi Sekizinci Mehmet Çelebi, yeniçeri ortasından yetişerek çorbacılık, muhzır ağalığı görevlerinde bulunduktan sonra yeniçeri efendisi, darphane nazırlığı ve defterdarlık görevinde bulunmuş, Pasarofça anlaşmasını yapan heyette ikinci murahhas olarak görev yapmıştı (Unat, 1987:47-55).

1722 yılında Rusya'ya elçi olarak görevlendirilen Nişli Mehmet Ağa kapıcıbaşı olarak görevli bulunup İran aleyhine Ruslarla bir ittifak yapılıp yapılamayacağını anlamak için Moskova'ya Orta elçi olarak görevlendirilmişti (Unat, 1987:62). 1730 yılında I.Mahmud'un tahta çıkışını tebliğ için Avusturya'ya elçilikle gönderilen Hacı Mustafa Efendi baş mukataacı olarak devlet kademesinde görev almıştı (Unat: 1987:65-67).

İran ve diğer Müslüman devletlere gönderilen elçiler daha çok "kalemiyeden" yetişmiş ilmiye mensubu ve kalem erbabı görevlilerdi(İpşirli, "Elçilik", 9). 1721 yılında İran'a elçi olarak gönderilen Ahmet Dürri Efendi "kalemiye" mesleğinden yetişerek Divan-ı Hümayun hocalığı, Anadolu muhasebeciliği, cizye muhasebeciliği görevlerinde bulunmuştu (Unat, 1987:60). Onun İran'a gönderilmesindeki asıl neden, İran'da olan biteni öğrenmekti. Zira, İran'da üç yüz yıl boyunca hükümranlık sürmüş Safavî Hanedanlığı'nın çöküşüyle karışıklıklar çıkmaya başlamıştı. Bu durumu fırsat bilen Rus orduları 1720 Haziranı'nda Hazar Denizi'nde Bakü'yü alamasa da Demirkapı'yı da bünyesinde bulunduran Derbent'i ele geçirmişti. Osmanlı Devleti bu esnada İran'da olan-biten hakkında bilgi almak maksadıyla (Jorga,2005:330), Hazine-i Âmire'de "şık-ı sani" defterdarlığı payesi bulunan Dürri Ahmet Efendi'yi vezirlik payesiyle İran'a gönderdi. İyi bir medrese tahsili almış bulunan Dürri Ahmed Efendi "Vafi" ve "Dürri"

mahlaslarıyla şiir yazarak Divan katibi olmuştu. Şairliği sebebiyle devrin ileri gelenlerinin meclislerinde yer alarak "haceganlık" mesleğinin çeşitli kalemlerinde bulunmuştu.1713 Ağustosu'nda Vakanüvis Naima'dan boşalan Anadolu muhasebeciliğine, 1715'de ise sipahiler katipliğine getirilen Dürri Ahmed Efendi, 1718 yılında Avusturya ile imzalanan Pasarofça Anlaşması sırasında iki devlet arasındaki ticari konuları içine alan Osmanlı topraklarından geçecek Avusturya-İran ticaret yolunu görüşmek üzere "şıkk-ı sani" defterdarlığı payesiyle Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından İran'da meydana gelen olayları gizlice incelemek üzere İran'a gönderilmişti (Talay, 1994:34-35).

Ağustos 1728'de İran Şahı Eşref Han ile görüşmek üzere elçilikle görevlendirilen Raşit Mehmet Efendi (*Tarih-i Raşid,* III, 2013:1610), 1714 yılında Sadrazam Şehit Ali Paşa tarafından vakanüvislik görevine getirilmişti. O, İran'la Osmanlı Devleti arasında ilişkilerin bozulması üzerine İran şahına elçilikle gönderilmişti. Raşid Mehmed Efendi ilmiyeden yetişmiş geniş tecrübe sahibi bir devlet adamıydı. Zira yaptığı vazifenin önemine binaen diplomatik görüşmelerde devletin sırlarını koruyabilecek kadar hazır cevap olduğu kadar, dini konularda İran'da mezhep ve din anlayışını yakından bilen birisiydi (*Tarih-i Raşid,* III,1610). Elçilik görevi sebebiyle kendisine Mekke kadılığı verilen Raşid Mehmed Efendi aslında ilmiye mesleğinden gelmesine rağmen rütbesi "seyfiye" çevrilerek kendisine Rumeli beylerbeyliği payesi verildi. Eşref Şah'a iletilmek üzere kendisine teslim edilen mektubu da bizzat kaleme almıştı. O, İsfahan'a kadar gidip elçilik vazifesini tamamladıktan sonra İstanbul'a döndükten sonra tekrar ilmiye kalemine alındı (Günay, 2007:463).

1740 yılında Sicilya ile yapılan anlaşmayı sağlamak üzere I.Mahmud'un namesini Sicilya kralına götürmekle vazifeli Hüseyin Efendi'nin asıl mesleği cizye muhasebeciliğiydi (Sevinç, "Osmanlı-Sicilya İlişkileri" 2013:418-20). Rusya'nın 1739 Belgrad Anlaşması'nın şartlarını yerine getirmemesi üzerine anlaşmanın garantörü olan Fransa'yla bu durumu görüşmek üzere I.Mahmud tarafından bir nameyle Fransa Kralı XIV.Lui'ye gönderilmişti. Mehmed Said Efendi, Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin oğlu idi (Sevinç, "Osmanlı-Fransız İlişkileri", 2013:119,122-23). Yirmisekiz Mehmed Çelebi 1718 Pasarofça Anlaşması'nın görüşmeleriyle vazifelendirilmişti (Zinkeisen, 2011:394-95). 1721 Yılında babasının görevi sebebiyle Paris'te sefaret kethüdalığı görevinde bulunmuş, dönüşte de kendisine sadrazam mektupçuluğu görevi verilmişti. Mehmed Said Efendi Paris'e sefaret görevine getirilmeden önce sırasıyla 1729-1730'da Bursa mukataacısı, küçük kale tezkireciliği görevlerinde bulunduktan sonra aynı yıl içerisinde "şıkk-ı salis" defterdarlığı payesiyle I.Mahmud'un cülusunu bildirmek üzere Rusya ve İsveç'e gönderilmişti. Daha sonra Osmanlı Devleti'ne iltica eden XII.Şarl'a verilen borçları tahsil etmek maksadıyla İsveç'e gönderilmişti(Sevinç, "Osmanlı-Fransız İlişkileri", 2013:119, 122-

23). Onun tecrübe dolu bu geçmişi 1741 yılında olağan üstü elçi olarak Fransa'ya gönderilmesini ve Versailes Sarayı'nda hükümeti temsilen yer almasını sağlamıştı (Zinkeisen, 2011:603).

1742 yılında İran Şahı'na name-i hümayun götürmekle görevlendirilmiş Mustafa Münif Efendi maliye tezkireciliği görevinde bulunmaktaydı (*D.BŞM,* 3466/18, 26 Zilkade 1155 (22 Ocak 1743). Münif Efendi'nin götüreceği name-i hümâyunun konulması için kuyumcubaşı tarafından altın ve mücevherle bezenmiş kozak temin edilmesi için emir verilmişti *(D.BŞM,* 3440/5, Gurre-i Şaban 1155(1 Ekim 1742).

1746 yılında Osmanlı-İran murahhaslarının yaptıkları anlaşma görüşmelerinin karara bağlanması üzerine, anlaşmanın sağlanması için Kesriyeli Ahmed Paşa büyük elçilik sıfatıyla İran'a gönderilmişti. Ahmed Paşa'nın bu göreve getirilmesinde, geçmişte verilen görevi layıkıyla yapmasından kaynaklanmıştı. O, Mekke şehrindeki su yollarını tamir ettirirken, Medine'de bir cami inşa ettirdiği için defterdarlık makamına getirilmiş, daha sonra Erzurum'da ordu defterdarlığıyla beraber Sivas valiliği payesiyle İran'a elçilikle vazifelendirilmişti (Sevinç, "Kesriyeli Ahmed Paşa", 2013: 412-13).

Hindistan'da bulunan Babür Hükümdarı Nasirüddin Mehmed Han'ın İstanbul'a I.Mahmud'a elçi olarak gönderdiği Buharalı bir tüccara karşılık Şuara Tezkiresi Yazarı Mehmed Salim Efendi padişahın bir mektubuyla Hindistan'a gönderilmişti (Jorga, 2005: 371). Mehmed Salim Efendi elçilik görevi için Hindistan'a gitme hazırlıkları yaparken, 1747 yılında İstanbul Bayezid Mahallesi'nde bulunan hanesinde bulunan eşyasını Cebeci Ocağı Çorbacısı Mustafa Ağa'ya teslim etmişti. Salim Efendi'nin hanesindeki eşyaları arasında bir sandık içerisinde kitapları bulunmaktaydı. Salim Efendi'nin vefatı üzerine hanesinde bulunan kitapları görevli Mustafa Ağa tarafından tespit edilmişti. Tahta sandık içinde bulunan kitapları, onun ilim ve bilgi noktasında son derece deneyimli bir devlet adamı olduğunu göstermekteydi (BOA, *D.BŞM.MHF),* 38/61, 22 Cemaziyelahir 1160 (1 Temmuz 1747).

Tablo 1: Mehmed Salim Efendi'nin Hanesinde Bulunan Kitaplar*(D.BŞM.MHF,* 38/61).

Kitap Adı	Cild (adet)	Kitap Adı	Cild (adet)
Kamus	2	Kitab-ı Müstehab,	1
Makamat-ı Hariri	1	Münşaat-ı Arab Şah	1
Hadis-i Erbayn	1	Bazı Risale	1
Şeytan Hayatı	1	Divan-ı Kebir	1

Keşfül Vücud	1	Divan-ı Feyzi,	1
Divan-ı Ebu Hay	1	Tarihçe	1
Matlah-ı Husus-ı Kelam	1	Fars-ı Mecmua	1

2-Osmanlı Elçilerinin Yiyecek ve Zahire İhtiyaçlarının Giderilmesi

Osmanlı elçileri her hangi bir siyasi mülahaza nedeniyle yabancı devletlere görüşmek üzere gönderildiğinden gidiş ve dönüşte bütün ihtiyaçları karşılanırdı. Osmanlı elçi ve maiyetlerinin yolculuk boyunca en önemli ihtiyaçları iaşelerinin giderilmesi oluşturmaktaydı (Sevinç, *Emni Mehmed Paşa:*70-77). 1699 yılında Avusturya'ya elçilikle görevlendirilen İbrahim Paşa ve maiyetinin bütün zahire ihtiyacı Istabl-ı Âmire ocaklığı içerisinde yer alan Edirne, Yanbolu, Zağra ocaklıklarına tabi kazalardan avarız mukabelesinde giderilmişti (*İbnülemin Hariciye*, 439, 21 Rebiyülahir 1113/25 Eylül 1701). İbrahim Paşa'nın Edirne'den yola çıktığı andan itibaren konakladığı her menzilde ihtiyacı karşılanmıştı. İbrahim Paşa ve maiyetindekiler için her biri 2'şer akçeden 4975 adet ekmek satın alınırken *(İbnülemin Hariciye*, 629), Cisrimustafapaşa Menzili'nden itibaren 200 kile arpa, 4,7 kile un, 10 araba otluk, 50 kantar saman, 15 araba odun satın alınmak suretiyle temin edilmişti. Satın alınan arpanın her bir kilesi için 20, unun her bir kilesi için 76, her bir araba ot için 80, samanın her bir kantarı için 20, odunun her bir arabası için 60 akçe ödenmişti (*İbnülemin Hariciye*, 629). Elçilik vazifesini tamamladıktan sonra dönüş yolundayken İbrahim Paşa ve yanında bulunan maiyetinin eşyasını taşıyan deve, katır ve arabaları çeken atlar için Niş Menzili'nden İstanbul'a kadar konakladıkları her güzergahta ihtiyaçları giderilmişti. Dönüş sırasında her menzilde 62 kile arpa, 2,5 kile un, 22,7 kantar saman temin edildi. Temin edilen arpanın her bir kilesi için 20, unun her bir kilesi için 36, samanın her bir kantarı için ise 20 akçe bedelle İbrahim Paşa'nın kapı kethüdası tarafından satın alınmıştı (*İbnülemin Hariciye*, 629, 6 Safer 1113/ 13 Temmuz 1701).

Osmanlı-Avusturya diplomatik münasebetlerinde Avusturya elçileriyle görüşmeler İstanbul'da yapılırken, sınırda yapılan görüşmeler ise Belgrad Kalesi'nde yapılmaktaydı. 1699 yılında diplomatik meseleleri görüşmek üzere İstanbul'a gelen Avusturya elçilerinin Rusçuk'tan İstanbul'a kadar naklini sağlayan hayvanların yem ihtiyacını karşılamak üzere kazı kadısı ve idarecileri görevlendirilmişti. Her kazada elçiler için her biri iki yüzer dirhem ağırlığında ekmekler pişirilmiş, onların hizmetinde bulunan hayvanlar için her kazadan arpa, ot ve saman temin edilmişti (*Cevdet Hariciye*, 4670).

Osmanlı ve Avusturya elçilerinin Belgrad'daki görüşmelerinde elçiler Belgrad'da ikamet ederken, yiyecek-içecek ihtiyaçları Belgrad ambarından karşılanmıştı. 1698 yılında Avusturya ile barış görüşmeleri sırasında esir mübadelesi için görüşmeler sürerken Osmanlı zindanlarında bulunan Avusturyalı esirler sınırdaki Belgrat'a götürülerek mübadele yapılana kadar Belgrad Kalesi'nde tutulmuşlardı. Esir mübadelesinden İbrahim Paşa ile kapıcıbaşı Yusuf Ağa bizzat sorumlu tutulmuşlardı. İbrahim Paşa Belgrad Kalesi'nde on yedi, Yusuf Ağa yüz yirmi gün ikamet ederlerken, ikamet sırasında bütün ihtiyaçları Belgrad Ambar Emini Muhammet Ağa tarafından karşılanmıştı (*D.BŞM* 939, Gurre-i Zilkade 1115/7 Mart 1704: 8)

1699 Karlofça Anlaşması görüşmeleri kapsamında serbest bırakılmak üzere İstanbul'dan gönderilen Avusturyalı esirler, yapılan barış ve esir mübadelesi görüşmelerinin uzamasıyla Belgrad Kalesi'nde iki yüz yirmi sekiz gün tutulmuşlardı. Esir mübadelesi için Avusturya tarafından görevlendirilen bir kaptan ile yanında bulunan Osmanlı esirlerinin de yiyecek ve içecek ihtiyaçları Belgrad Kalesi ambarından karşılanmıştı. Esir mübadelesi ve diğer konularda Osmanlı ve Avusturya hükümetleri arasında görüşmeler devam ederken, olası bir Avusturya saldırısına karşılık Belgrad ve Tımışvar kalelerindeki asker sayısı da artırıldı. Bu kaleler için gerekli asker tahrir yöntemiyle tedarik ederken, savunma tedbirleri kapsamında Belgrad Kalesi'nde kurşun dökülmüştü (*D.BŞM,* 939:8).

Görevli elçilere temin edilecek zahire ve yiyecek hesap edilerek tedariki sağlanırdı[75]. 1698 yılında İran'a elçilikle görevlendirilmiş Mehmet Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar'a yirmi beş günde gerçekleşeceğinden bu süre zarfında gerekli yiyecek ve zahire Matbah-ı Âmire'den temin edilmişti. Temin edilen yiyeceklerin hazırlanmasında görevli hamallar ile Matbah-ı Âmire hademesine bin akçe ücret ödenmişti (*Cevdet Hariciye,* 8969, Gurre-i Muharrem 1110 /10 Temmuz 1698). Et ihtiyacı ise Hassa Kasapbaşı Mehmet Ağa tarafından karşılanırken, gerekli para Tokat Kazası'nın avarız ve nüzul bedelinden karşılanmıştı (*İbnülemin Hariciye,* 439, 17 Şaban 1110 /18 Şubat 1699). Mehmet Paşa'nın Üsküdar'dan İran hududuna varana kadar bütün ihtiyaçlarının karşılanması için kaza idarecileri görevlendirilmişti. Kaza idarecileri gerekli yiyecek ve zahireyi kazaların ahalisinden temin ederken, yapılan masraflar da temin edilen kazanın gelirlerinden sağlanmıştı. Niksar Menzili için gerekli zahire Bolu Kazası'ndan sağlanırken, gerekli para Bolu Voyvodası Ömer Ağa tarafından Bolu Voyvoda Mukataası malından temin edildi (*İbnülemin Hariciye,* 559, 19 Şaban 1110 /20 Şubat 1699).

---

[75] 1560 tarihinde İran'a elçilikle vazifelendirilmiş bir elçilik heyetine temin edilen yiyecek, zahire ve fiyatları için bkz.Şerafettin Turan, "1560 Tarihli Anadolu'da Yiyecek Fiyatlarını Gösteren Bir İran Elçilik Heyeti Masraf Defteri", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 22/1-4, Ankara 1965, s.273-94.

Tablo 2: İran şahına elçilikle görevlendirilen Mehmet Paşa'ya 3-28 Zilhicce 1109 (12 Haziran-7 Temmuz 1698) Tarihleri Arasında Matbah-ı Âmire Emini Vekili Ömer Ağa Tarafından Temin Edilen 25 günlük Yiyecek ve Zahire(*Cevdet Hariciye,* 8969).

Temin Edilen	Miktarı	Temin Edilen	Miktarı
Has dakik	5 kıyye	Buğday	3 kıyye
Şeker	1 kıyye	Asel	5 kıyye
Kahve	3 kıyye	Süt	6 kıyye
Tavuk	8 adet	Armut	2 kıyye
Sirke	3 kıyye	Has pirinç	5 kile
Sade yağ	13 kıyye	Zeytin yağı	2 kıyye
bal mumu	0,5 kıyye	Yumurta	30
Soğan	15 kıyye	Tuz	2 kıyye
Keşiş üzümü	1 kıyye	Şem-i revgan	3 kıyye

1720 yılında Avusturya'ya elçilikle gönderilmiş bulunan Elçi İbrahim Paşa'nın Avusturya'dan İstanbul'a dönüşte zahire ile beraber diğer nafakası 2080 akçe tutarında olduğu muhasebe-i evvel kalemince kayıt altına alınmıştı (*İbnülemin Hariciye,* 1053, 13 Cemaziyelahir 1133/11 Nisan 1721).

1728 yılında Raşit Mehmet Paşa'ya İran sefareti görevinde bulunduğu sırada 800.000 akçe masraf edilmiş ve bu para Hazine-i Âmire'den karşılanmıştı (*İbnülemin Hariciye,* 856, 16 Zilhicce 1141/13 Temmuz 1729). Raşit Mehmet Efendi'nin maiyetinde bulunan on divan çavuşundan her birine Üsküdar'dan İran hududuna varıncaya kadar güzergah üzerinde ikişer çift ekmek, bir kıyye et, hizmetlerinde bulunan hayvanlarına ise yarım kile arpa tayin edilmişti. Çavuşlara verilen yiyecek güzergah üzerindeki kazalardan temin edilirken, yiyeceklere ödenecek para kaza ahalisinin vergilerine takas edilmişti (*Cevdet Hariciye,* 6800, 25 Muharrem 1141/31 Ağustos 1728).

3-Osmanlı Elçilerinin Maiyetinde Bulunan Görevliler

Yabancı devletlere sefaretle vazifelendirilmiş Osmanlı elçileri ve Osmanlı Devleti'ne gelen yabancı elçilerin kalabalık maiyetleri bulunmaktaydı. Çoğu defa görevli Osmanlı elçilerinin maiyetinde tercüman, divan katibi, divan çavuşları, kapıcılar kethüdası, mirahur ağa, Enderun ağaları,

tabl-ı alem mehterleri, imam, saman emini, saraç, kilerci, arabacı ve saka gibi görevliler bulunmaktaydı (Sevinç, *Emni Mehmed Paşa* : 62).

Diplomatik konuları görüşmek üzere Osmanlı ordusunun yanısıra, yabancı devletlere gönderilen Osmanlı elçilerin maiyetinde her daim tercümanlar bulunaktaydı (*D.BŞM*, 907:8). Avrupa ülkelerine gönderilen elçilerin maiyetine Avrupa dillerini bilen tercümanlar görevlendirilirken, Müslüman ülkelerine gönderilen elçilerin maiyetine ise Arapça ve Farsça bilen elçiler görevlendirilmekteydi (Şakiroğlu, 2011:490-92). Esasen tercümanlar Gayrı Müslim ahali arasından yabancı dil bilme konusunda deneyimli ve tecrübeli olanlar arasından seçilirken, bu tercümanlar devlet adına Gayrı Müslim ahaliden cizye toplamakla vazifeli cizyedarların maiyetinde de görev yapmaktaydılar (*İbnülemin Dahiliye*, 1096, 12 Şevval 1102 /9 Temmuz 1691). Görevli tercümanların hastalık durumlarında yerlerine bu görevde tecrübeli aile üyeleri getirilmiştir. 1791 yılında Divan-ı Hümayun ve mükaleme tercümanı Alexander Beyzade Mursmek görevdeyken deniz hummasına yakalanarak hastalanmıştı. Kardeşinin bu göreve getirilmesi düşünüldüğü halde, henüz çocuk yaşta denilecek kadar genç ve tecrübesiz olduğundan ordu içerisinde bu iş için uygun olan Sarı Begzade İsmet Efendi'nin tercüman seçilmesi düşünülmüştü. Ancak daha sonra Mursmek'in iyileşme ihtimali göz önünde bulundurularak İstanbul'da bulunan kardeşi Rağdaşkov'un yeni tercüman seçilmesi ve hasta kardeşinden yardım almasına karar verildi (HAT 1381/54461, 29 Zilhicce 1205 /29 Ağustos 1791).

1699 yılında Avusturya'ya elçilikle görevlendirilen İbrahim Paşa'nın maiyetinde Avusturya elçileri ile görüşmek üzere Hasan isminde bir Tercüman görevlendirilirken (*D.BŞM,* 939:3), 1740 yılında I.Mahmud'un namesini Sicilya kralına götürmekle vazifeli Hüseyin Efendi maiyetine bir tercümanla beraber has ahır hademesi, "gulam", saka ve seyisler görevlendirilmişti (Sevinç, "Osmanlı-Sicilya İlişkileri, 2013:418-20).

Yabancı ülkelere gönderilen Osmanlı elçilerinin yolculukları sırasında güvenliklerini sağlamak son derece önemliydi. Bu nedenle elçiler göreve başladıkları andan yanlarına silahlı askerler görevlendirilerek güven içerisinde yol almaları sağlanır, hatta sınıra geldiklerinde bile top ve tüfekle korunmaları sağlanırdı (Sevinç, *Emni Mehmed Paşa:*36). 1699 yılında Avusturya'ya elçilikle vazifeli İbrahim Paşa'nın güvenliğini sağlamak üzere 62 tüfekli yeniçeri görevlendirilmişti. Yeniçeri askerlerine 70.000 akçe ulufe ödenirken (*İbnülemin Hariciye*, 394), gerekli para İstanbul cizyesinden karşılanmıştı (*İbnülemin Hariciye*, 597, 23 Safer 1112/9 Ağustos 1700). 1720 yılında Avusturya'ya sefaretle görevlendirilmiş İbrahim Paşa'nın sefaret yolculuğunda güvenliğini sağlamak maksadıyla da yanına 50 tüfekli yeniçeri askeri görevlendirilmiş, yeniçerilere 134.164 akçe maaş verilmişti (*İbnülemin Hariciye,* 832).

Sınırda iken anlaşma görüşmelerini yapan Osmanlı elçilerinin maiyetiyle beraber güvenlilerini sağlamak üzere askerler görevlendirilirdi (Sevinç, "Kesriyeli Ahmed Paşa",442). 1699 yılında Elçi İbrahim Paşa Belgrad'da Avusturya elçisiyle anlaşma müzakerelerini sürdürürken, maiyetinde Bosna ve Tımışvar hududunu kesme ve koruma göreviyle Divan-ı Hümayun Kapıcıbaşısı İbrahim Ağa görevlendirilmiş ve yanına da gönüllü, tüfekli, süvari, cebeci ve diğer unsurlardan oluşan askerler verilmişti. Bu askerler 7 Mart-13 Mayıs tarihleri arasında görevde kalırken ve bunların zahire ve yiyecek ihtiyaçları Belgrat Muhafızı Ali Paşa tarafından karşılanmıştı (*D.BŞM,* 939,6).

Osmanlı Elçisi İbrahim Paşa Avusturya elçisiyle Belgrad'da anlaşma müzakerelerini sürdürürken, zahire ve diğer nakliye işlerini gerçekleştirmek üzere hizmetine on dokuz Tuna Nehri miri kaptanları görevlendirilmiş ve bunlara beşer buçuk kuruş ücret ödenmişti (*D.BŞM,* 939,3). Elçilik hizmetinde bulunan gemilerin geçişlerinde Tuna ve Sava nehirleri kullanıldığından gemilerin geçiş muhafazasını sağlamak üzere de asker ve hizmetliler görevlendirilmişti *(D.BŞM*), 939,3).

Yabancı devletlere vazifelendirilmiş Osmanlı elçilerinin maiyetinde yer alan görevliler arasında divan çavuşları yer tutmaktaydı. Ağustos 1728'de İran şahına gitmek üzere sefaret hazırlıklarını yapan Raşid Mehmet Paşa'nın hizmetine on beş divan çavuşu görevlendirilmişti. Raşid Mehmed Efendi'nin maiyetine görevlendirilen divan çavuşları yüz doksan üç gün görevde kalmışlardı. Hizmette bulundukları zaman süresince çavuşların isimleri görev yaptıkları bölükleriyle beraber kayıt altına alınarak maaşları da ödenmişti (*İbnülemin Hariciye*, 856, 14 Muharrem 1141 /20 Ağustos 1728).

Tablo 3: İran Elçiliği Sırasında Raşid Mehmed Paşa'nın Maiyetinde Bulunan Çavuşlar (*İbnülemin Hariciye,* 856)

Görevde Bulunan Çavuş	Vazifesi	Bulunduğu Bölük	Ödenen Yevmiye (akçe)
Hasan Hüseyin	Emin vekili	15	13
Mehmed Mustafa	Arnavut Mehmed Çavuş'un çırağı	11	13
Ali	Küllahçı	14	11
Mustafa Çavuş	Odacı	14	13
İstanbullu Ahmed Çavuş	Küçük Mustafa'nın çırağı	10	10
Abdullah Çavuş	Abdullah Şabanza-de'nin çırağı	4	9

İstanbullu İsmail Mehmet	Kehüda çırağı	2	8
Hasanpaşalı Ayvaz Abdullah	Ahmet Çavuşun çırağı	14	22
Mustafa İsmail	Halife Çırağı	8	26
Mustafa-Avaz Kasım Paşalı		1	8
İstanbullu Mehmet	Bekirpaşalı şatır	1	13
Mehmet Musa İspirî		7	15
Abdülbaki Mustafa	Sarac-ı baki	12	15
Halil İbrahim	Terzi saracı	11	8
Toplam			**64.848**

Müslüman ülkelere gönderilen Osmanlı elçilerinin ulemadan olmalarına dükkat edilirken, onların maiyetine tayin edilenlerin de ulema mensubu olmasına dikkat edilen bir husus idi. 1736 yılında İran ile yapılacak görüşmelere gönderilecek Mirahurıevvel Kara Mehmed Paşazade Mustafa Efendi'ye vezirlik payesi verilirken, Müslüman bir ülkeye gönderileceği gerekçesiyle maiyetine ulemadan eski Fetva Emini Abdullah Efendi ile Fetva Emini Halil Efendi görevlendirilmişlerdi. Abdullah Efendi'ye sadrı Anadolu, Halil Efendi'ye ise Edirne mevleviyeti payesi verilmişti (Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi(Aydıner) 2007*: 335).

4-Osmanlı Elçilerinin Yolculuk Koşullarını Sağlama

Osmanlı topraklarına girdikleri andan itibaren yabancı elçilerin ağırlanması kadar, yabancı ülkelere görevlendirilen Osmanlı elçilerinin yolculukta kullanılacak nakliye vasıtalarının temin edilmesiyle, yol şartlarının düzenlenmesi devlet tarafından dikkat edilen önemli biri husus idi (Kütükoğlu, 1989:199-200). Elçilerin konforlu ve rahat seyahat geçirmeleri de devlet tarafından dikkat edilen bir husus idi. Bu konuda her türlü yol şartları gözden geçirilerek gerekli düzenlemelere gidilmekteydi. Elçilerin rahat bir yolculuk geçirmeleri için yol üzerindeki köprülerden bozuk ve güvenli bir geçişe sahip olmayanlar tamirden geçirilmekteydi. Ayrıca yollarda bataklık olan alanlar doldurulmaktaydı. Elçilerin geçiş güzergahı üzerinden bulunan derbent yollarında ise gerekli düzenleme ve temizlikler yapıldıktan sonra, boğazların bulunduğu yerlerde yolların dar kısımları genişletilip gerekli düzenlemeler kaza kadısı ve diğer idarecileri tarafından tamamlanmıştır (*Cevdet Hariciye,* 4670).

Yabancı ülkelere gönderilen Osmanlı elçileri farklı güzergahları izleyerek gidecekleri ülkeye varırlardı. Avusturya'ya görevlendirilmiş Osmanlı elçilerinin İstanbul'dan kara yoluyla başlayan yolculukları Belgrad'a kadar uzanırdı. Belgrad Osmanlı-Avusturya sınırında bulunduğundan buradan hareketle Viyana'ya gider ve Avusturya makamlarıyla gerekli diplomatik görüşmeleri sağlardı (Sevinç, *Emni Mehmed Paşa:*49-50). Rusya'ya giden Osmanlı elçileri Rumeli sağ kolunda bulunan Kırklareli, Prevadi, Babadağı istikametini izleyerek Bender'e gider, buradan Rusya'ya giderlerdi (Sevinç, *Emni Mehmed Paşa*:119). Fransa ve İtalya'ya giden Osmanlı elçileri deniz yoluyla hareket eder, uzun süren deniz yolculuktan sonra bu ülkelerin idarecileriyle gerekli görüşmeleri sağlardı. 1740 yılında I.Mahmud'un namesini Sicilya kralına götürmekle vazifeli Hüseyin Efendi maiyetiyle beraber deniz yoluyla Sicilya'ya gideceğinden kendisine yetkililer tarafından iki adet kalyon tahsis edilirken (Sevinç, "Osmanlı-Sicilya İlişkileri", 418-20), 1741 yılında Fransa'ya sefaretle giden Mehmed Said Efendi'nin yolculuğu için Galata'da yer alan Fransız tüccarlardan ücret mukabilinde iki kalyon kiralanmıştı. Mehmed Said Efendi kiralanan kalyonlar vasıtasıyla Tunus ve Cezayir'in yer aldığı Garp Ocakları yolunu izleyerek Fransa'ya ulaşmıştı (Sevinç, "Osmanlı-Fransız İlişkileri",129).

Yabancı ülkelere gönderilen Osmanlı elçilerinin güzergah üzerinden hareketleri sırasında ağırlıklarını taşımak üzere kazalardan öküz arabaları temin edilirken, kendilerinin özel hizmetlerinde bulunmak üzere de "koçu" ve "sirem" arabaları yaptırılmış veya devlete ait atölyelerden temin edilmiştir. 1739 yılında İstanbul'dan Rusya ve Avusturya'ya gidecek Osmanlı elçilerinden Emni Mehmed ve Canibi Ali paşaların yolculuklarında bizzat kullanmaları için "koçu" arabaları yaptırılırken, elde hazır "sirem" arabaları bulunmadığından on adet kapaklı araba top arabalarının yaptırıldığı atölyelerden verilmişti (Sevinç, *Emni Mehmed Paşa,* 121-22).

Yabancı ülkelere gönderilen Osmanlı elçilerinin güven içinde hareket etmeleri maksadıyla geçtikleri güzergahta bulunan kaza idarecileri görevlendirilmekteydi. 1720 yılında İran'da meydana gelen olayları yakından incelemek üzere Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa "şıkk-ı sani" defterdarlığı payesiyle elçilikle İran'a gönderilen Dürri Ahmet Paşa'nın(Talay, 1994: 34-35), Üsküdar'dan İran'a kadar hangi kazanın sınırlarına dahil olursa güvenli ve korunaklı yerde durdurulması ve kaza sınırından ayrılıncaya kadar yanına silahlı adamlar tayin edilmesi hususunda yetkililere emir verilmişti (*Cevdet Hariciye*, 6544).

Kara yoluyla yolculuk yapan Osmanlı elçilerinin hizmetine nakliye vasıtası olarak kullanılmak üzere hayvanlar da tahsis edilmiştir. 1692 yılında Viyana Anlaşması'nın görüşmelerini sağlamakla görevlendirilmiş Zülfikar Efendi'ye (Çolak, 2007: 15), Edirne'den Niş'e kadar gerekli zahireyi teminde kullanılmak üzere bir katar (6 adet) deve kiralanmıştı. Ancak zahirenin taşınmasında bu develerin yeterli gelmeyeceği düşünülerek iki adet

deve daha tutulmuştu. Ne var ki, bu iki devenin ücreti ödenmemesi deve sahiplerinin şikayetine neden olmuş, defterdar efendiye deve sahiplerine ücretlerinin ödenmesi yönünde talimat verilmiştir (*İbnülemin Hariciye*, 287, 24 Şevval 1103 /9 Temmuz 1692).

1741 yılında İran Şahı'na name-i hümayun götürmekle vazifeli Maliye Tezkirecisi Mustafa Münif Efendi'ye Kars'a varıp İstanbul'a dönünceye kadar her menzilde kaza ahalisi tarafından 25 menzil atının temin edilmesi için emir verilmişti. Ancak Anadolu ve Rumeli'de yeteri kadar at bulunmadığı takdirde, görevli mübaşir tarafından ücret mukabilinde tutularak Divan-ı Hümayunda bulunan mevkufat defterlerine kaydedilmişti (*(D.BŞM,* 3466/18, 11 Rebiyülahir 1154/26 Haziran 1741). Mustafa Münif Efendi İran'daki görevini tamamlayıp Karahisarişarkî Kazası'nda dönüş yolunda bulunduğu sırada kaza ahalisi tarafından 25 at temin edilerek kendisine teslim edilmişti (*(D.BŞM,* 3466/18, 26 Zilkade 1155/22 Ocak 1743).

Mustafa Münif Efendi ile Mustafa Nazif Efendi'ye menzillerdeyken kiralanan atların bir kısmı da kaza ahalisinin tekaliflerine takas edilmiştir. Bu hesapla Mustafa Münif Efendi'ye 30, onun maiyetinde bulunan İstanbul Mübayaacısı Mustafa Nazif Efendi'ye ise 15 menzil atı kiralanırken, atlar için ödenen ücretleri kaza ahalileri tarafından tekaliflerine takas olmak üzere Divan-ı Hümayun'dan emir çıkarılmıştı (*D.MKF*, 1234/15-*D.MKF*, 1234/45).

Mustafa Münif Efendi İran'dan dönüş yolunda iken onun durumu hakkında bilgi almak üzere görevlendirilen bir ulağa da bir at kiralanmıştı. Üsküdar'dan Münif Efendi'nin bulunduğu yer 275 saatlik mesafe bulunmaktaydı. Atlar saat hesabıyla kiralanırken, her bir saat için 20 akçe olmak üzere Hazine Âmire'den 5500 akçe ücret ödenmişti (*D.MKF*, 1238/6, 17 Muharrem 1155/22 Mart 1742). Münif ve Nazif efendiler Karahisarışarki Menzili'nde iken kaza ahalisi tarafından on iki saat mesafede bulunan Şütran Menzili'ne varıncaya kadar 45 menzil atı tedarik edilirken, atlar için ödenen ücret 5400 akçeyi bulmuştu (*D.MKF*, 1246/22, 3 Cemaziyelevvel 1155/6 Temmuz 1742).

5-Osmanlı Elçileriyle Gönderilen Hediyeler

Osmanlı padişah ve sadrazamları sefaretle Yabancı devletlerle olan diplomatik münasebetlerin düzenlenmesinde, yabancı devletlere gönderilen hediyeler önemli yer tutmaktaydı. Osmanlı padişah ve sadrazamları yabancı devletlere sefaretle görevlendirdiği elçilere, gittikleri ülkenin hükümdar ve yöneticilerine götürmeleri için devletin gücünü ve görkemini yansıtacak değerli eşyaları hediye olarak seçmişlerdi. Müslüman devletler ile çeşitli Avrupa devletlerine sefaretle görevlendirilen Osmanlı elçileri gittikleri ülkelere kıymetli hediyeler götürürken, İran ve Avrupa'dan gelen

elçiler de ticari ve siyasi çıkarlarının pekiştirilmesi amacıyla Osmanlı padişah ve idarecilerine değerli hediyeler getirmişlerdi (Sevinç, *Emni Mehmed Paşa* ,183).

Genel itibariyle Müslüman ve Avrupalı devletlerin hükümdar ve idarecilerine elçiler vasıtasıyla gönderilen hediyeler elmas ve zümrüt gibi taşlarla süslenmiş paha biçilmez eşyalardan oluşmuştur. Fransa, Avusturya ve Rusya gibi Avrupalı devletlerin kral, kraliçe ve idarecilerine gönderilen hediyeler kıymetli kumaş ve kürklerle beraber, altın, gümüş ve mücevheratla süslenmiş kemer, kuşak, at takımları ve Kur'an-ı Kerim gibi kıymetli hediyelerden oluşmuştur (Sevinç, *Emni Mehmed Paşa,*183-201).

İran gibi Müslüman ülkelere gönderilen hediyeler hazine kethüdası, bezirganbaşı ve kuyumcubaşı tarafından Enderun Hazinesi'nden temin edilirken, bir kısım hediye de dışarından satın alınmıştı.1746 yılında Osmanlı Elçisi Kesriyeli Ahmed Paşa tarafından İran Hükümdarı Nadir Şah'a sunulmak üzere götürülecek sorguç, altın kılıç, keman, ok ve yay kutusu kıymetli mücevherat ve taşlarla bezenmiş hediyeler götürülmeden önce birkaç gün Paşakapısında sergilenmişti (Sevinç, "Kesriyeli Ahmed Paşa", 427-29).

1698 yılında elçi olarak Avusturya'ya görevlendirilen İbrahim Paşa'ya, Avusturya İmparatoruna iletmesi için bir mücevher "tirkeş" ile bir kılıç verilmişti. Ayrıca mücevher bir zincir hazinede bulunmadığı için 710 kuruş bedelle görevli Arslan Yahudi tarafından satın alındıktan sonra elçiye teslim edilmişti (*İbnülemin Hariciye*, 530, 18 Zilkade 1109/ 28 Mayıs 1698).

1741 yılında sefaret göreviyle Sicilya'ya görevlendirilmiş Cizye Muhasebecisi Elhac Hüseyin Efendi'nin (*D.BŞM),* 3319/49, 23 Rebiyülevvel 1154/8 Haziran 1741), Sicilya Devleti ileri gelenlerine götüreceği hediyenin Başbakikulu Abdi Ağa tarafından tedarik edilmesi için emir verilmişti. Abdi Ağa tarafından alınacak hediye için para talebinde bulunmuş, ona 2000 kuruş verilmesi için emir verilmişti (*D.BŞM*, 3319/45, 22 Rebiyülahir 1154 /7 Temmuz 1741).

1791 Ekimi'nde Osmanlı ordusu Maçin Sahrası'nda bulunduğu sırada Yeniçeri Katibi Ratib Efendi, Avusturya imparatoruna sunulmak üzere bir name-i hümayun ile beraber hediyelerle Avusturya'ya gönderilmişti. Bu sırada Osmanlı elçisine karşılık gelen Avusturya elçisi yanında herhangi bir hediye getirmemiş olmasına rağmen, Ratib Efendi'ye Avusturya imparatoruna teslim etmesi için değeri bin kese akçenin üzerinde hediye teslim edilmişti *(Ahmed Cavid Bey'in Müntehabatı*, 2004:702).

Sonuç

XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zirvede yer almanın verdiği öz güvenle Avrupa devletleriyle diplomatik ilişkilerinde daha mesafeli duran Osmanlı Devleti II.Viyana başarısızlığıyla aldığı seri mağlubiyetlerle beraber diplomatik ilişkilerdeki anlayışını da değiştirmiştir. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren daha güçlü bir Avrupa ve Rusya ile ilişkilerinde diplomasiyi daha belirgin olarak kullanmaya başlamıştır. Savaşların ve toprak kayıplarının yıkıcı etkilerini yakından izleyen Osmanlı devlet adamları Avrupa ile daha barışçıl bir süreçte yer almak ve mevcut problemlerini çözümlemek amacıyla elçilik kurumunu daha iyi kullanmaya başlamışlardır. Bu konuda devletin çeşitli kademelerinde görev yapmış "seyfiye", "kalemiye" ve ilmiyeye mensup tecrübeli devlet adamlarından istifade edilmiştir. Elçilikle görevlendirilen Osmanlı devlet adamları göreve başladıkları andan itibaren yiyecek ve içecek başta olmak üzere, bütün ihtiyaçları giderilerek gittikleri ülkelerde devleti daha iyi temsil etmeleri sağlanmıştır. Bu anlamda İstanbul'dan yola çıkarak yabancı ülkelerde vazifelerini başarıyla yerine getiren Osmanlı elçileri ülkelerine dönmüşlerdir.

Bibliyografya

1-Osmanlı Arşiv Kaynakları

a-Defterler:

1-Başmuhasebe Defterleri (D.BŞM): 937, 939

b-Belgeler:

1-Hatt-ı Hümayun (HAT) 1381/54461,

2-İbnülemin Hariciye: 287, 439, 530,559, 618, 629, 856, 394, 597, 832, 1053.

3- İbnülemin Dahiliye, 1096

4-Cevdet Hariciye: 4670, 6544, 6800, 8969.

c-Dosya Tasnifi Belgeler:

1- Bab-ı Asafi Düvel-i Ecnebiye Kalemi(A.DVN.DVE) :49/4

2-Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi (D.BŞM): 3466/18, 3440/5, 3319/49, 3319/45, 3466/18,

3-Bab-ı Defteri Başmuhasebe Muhallefat Kalemi (D.BŞM.MHF):38/61.

4-Bab-ı Asafi Düvel-i Ecnebiye Kalemi(A.DVN.DVE): 49/4.

5- Bab-ı Defteri Mevkufat Kalemi (D.MKF): 1234/1, 1234/45, 1238/6, 1246/22

2-Tarihi Kaynaklar:

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), Yayına Hazırlayan Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin 1066-1116/1656-1704*, Yayına Hazırlayan. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.

Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 5, Çeviren Nilüfer Epçeli, Kontrolü Sağlayan Kemal Beydilli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s.103.

Nicolea Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1640-1774), 4, Yayına Haz. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınevi ,İstanbul 2005.

Osman Şakir, *Musavver İran Sefaretnamesi*, Ali Emiri (Tarih), Millet 822.

Osmanlı Rus İlişkileri (Ahmed Cavid Bey'in Müntehabatı), Hazırlayan Adnan Baycar, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004.

Tarih-i Raşid ve Zeyli Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizade İsmail Asım Efendi (1071-1141-1660-1729), III, Hazırlayanlar Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmed Zeki İzgöer, Klasik Yayınevi, İstanbul 2013.

Vak'anüvis Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi (Sami ve Şakir Tarihleriyle Birlikte İncelemeli ve Karşılaştırmalı Metin),* Hazırlayan Mesut Aydıner, Kitapevi, İstanbul 2007.

2-Basılı Kaynaklar

Bilim, Cahit Yalçın, "XVIII-XIX.Yüzyıllarda Osmanlı Sefaretnameleri", *Osmanlı*, VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999,s.205.

Çolak, Songül, Zülfikar Paşa'nın *Mükaleme Takriri (Viyana'da Osmanlı Diplomasisi 1688-1692*), İstanbul 2007.

Emecen, Feridun, "Osmanlı Siyasi Tarihi", *Osmanlı Devleti Tarihi,* I, Ed.Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999, s.5-130.

Günay, Fatih, "Raşid Mehmed Efendi", *DİA*, 34, 2007, s.463.

İpşirli, Mehmed, "Elçi", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s.1-13.

_____, "Enderun", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s.185-187.

Kütükoğlu, Mübahat, ” XVIII.Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Fevkalede Elçiler”, Türk Kültürü Araştırmaları, 27/1-2, Ankara 1989, s.199-231.

Özcan, Abdülkadir , “Hassa”, *DİA,* 16,1997, s.394-95.

_____, “Karlofça Anlaşması”, *DİA*, 24, 504-507.

Savaş, Ali İbrahim, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasisi”, *Osmanlı*, I,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.643-59.

Saray, Mehmed, “Afganistan”,*DİA*, I,1988, s.401-408.

Katic, Tatjana ,“Viyana Savaşı’ndan Sonra Sırbistan (1683-1699)”, *Yeni Türkiye (Rumeli Balkanlar Özel Sayısı),* 68/3, Ankara 2015, 2610-11.

Sevinç, Tahir, “Osmanlı-Sicilya Elçiliği ve Cizye Muhasebecisi Hüseyin Efendi’nin Sicilya Elçiliği (1740-1742), *History Studies İnternational Journal of History*, 5/2, Halil İnalcık Özel Sayısı, Mart 2013, s.411-28.

_____, “Osmanlı-Fransız İlişkileri ve Mehmed Said Paşa’nın Paris Sefareti”, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 28, Nisan 2013, s.119, 117-32.

_____, “İran’a Elçi Olarak Gönderilen Kesriyeli Ahmed Paşa’nın Sefaret Hazırlığı ve Yolculuğu”, *Belleten*, LXXV/273, Ankara 2013, s.407-46.

_____, Emni Mehmed Paşa ve Canibi Ali Paşa’nın Rusya ve Avusturya’ya Sefaret Hazırlık ve Yolculukları (1739-1741)-(Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre), Gece Akademi, Ankara 2019.

Şakiroğlu, Mahmut H, “Tercüman”, *DİA*, 40, 2011, s.490-92.

Talay, Aydın, “Dürri Ahmed Efendi”, *DİA*, 10, 1994, s.34-35.

Turan, Şerafettin, “1560 Tarihli Anadolu’da Yiyecek Fiyatlarını Gösteren Bir İran Elçilik Heyeti Masraf Defteri”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğfrafya Fakültesi Dergisi*, 22/1-4, Ankara 1965, s.273-94.

Uluskan, Murat, ‘‘ Bir Osmanlı Elçisinin Sefaret Hazırlığı: İbrahim Paşa’nın 1699 Avusturya Elçiliği’’, *Türklük Araştırmaları Dergisi,* 20, İstanbul 2008, s.251-72.

Unat, Faik Reşit ,*Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Tamamlayan Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

Uzunçarşılı, İ.Hakkı, *Osmanlı Tarihi (II.Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşamasına Kadar),* III/1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.

_____, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* Ankara 1988.

IONIA'NIN SMYRNA (İZMİR)'SI VE SMYRNA (İZMİR)'NIN SOYUT KÜLTÜREL MİRASI YAŞLI THEON /

Sevcan YILDIZ - Seden ÖZERDEN

(Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi - Uzm. Girne American University)

Giriş

Ionia, Küçük Asia'nın batı kıyısında Aiolya ile Karia arasındaki bölge olarak tanımlanmaktadır (Strabon, 1987, s. 252). İzmir Körfezi'nden Madalya'daki körfeze kadar uzanan ve Khios (Sakız) ile Samos (Sisam) adalarını da kapsayan bölge İyonya adını almıştır (Mansel, 1988, s. 90). Myken uygarlığının çöküşünü izleyen yıllarda, yani karanlık çağ olarak adlandırılan dönemde Yunanistan'dan gelen göçmenler Ionia bölgesine yerleşmişlerdir (Tekin, 1992, s. 77).

Bölge adını, Küçük Asia'ya Orta Yunanistan'dan gelmiş ve Yunancanın farklı bir lehçesini konuşan Hint-Avrupalı göçmenlerden almıştır. İonia adı, Herodotos'ta Ἰωνία, Pers belgelerinde Yauna olarak, doğu bölgelerinde ise Jawan olarak geçmektedir (Boyana, 2011, s. 36).

Lloyd (1988), Ionların yerleşmesini şu şekilde anlatmıştır: "Ionlar kuzey Peloponnesos'tan (Mora Yarımadası) kaçıp İzmir ile Miletos arasındaki kıyıların ortasında kalan alana sığınmış yerleşmecilerdir. Deniz aşırı göçlerine başlamadan önce, Atina'da toplanmışlardır" (s. 77).

Önemli kent ya da kent devleti olacak en eski on iki Ion yerleşmesinden ikisi kıyıdan uzak olan Khios ile Samos adaları olarak bilinmektedir. Şimdiki isimleriyle Sakız ve Sisam Adalarıdır. Diğerleri ise, her biri İzmir Körfezi'nin bir yakasına düşen Phokaia (Foça) ile Klazomenai (Urla); Sakız'a bakan yarımada da Erythrai (Ildırı); aynı yarımadanın güneyine düşen Lebedos (Kısık yarımadası) ile Teos (Seferihisar-Sığacık), on dört kilometre kadar içeride Kolophon (Değirmendere), yine güneyde, Kaystros nehrinin (Küçük Menderes) ağzında Ephesos (Efes); Büyük Menderes'in denize döküldüğü yerde Priene (Güllübahçe), Myos (Avşar Kalesi) ve Miletos (Milet)dir. Daha sonraki dönemlerde Aiol yerleşmecilerinin kurduğu Smyrna (İzmir) da Ion kentlerine katılmıştır (Lloyd, 1998, s. 77).

İlk siyasi tarih yazıcısı olan Thukydides, Peleponnesoslularla Atinalıların savaşı adlı eserinde İonialıların Kyros dönemine kadar kendilerine ait bir donanması olmadığını söylemektedir. Yazılarında İonialıların refah dü-

zeyi ile ilişkili olarak da Thukydides “Gelişmeyi önleyen engeller çıkmasına rağmen, kuvvet ve kudretleri çok yükselmiş olan İonialılar” ifadesini kullandığı bilinmektedir (Boyana, 2011, s. 37).

1. Smyrna (İzmir)

M.Ö. 3000 yılında Bayraklı'da kurulmuştur. Hitit (M.Ö. 2000-1200), Ion (M.Ö. 9. yüzyıl), Lydia (M.Ö. 6.yüzyıl), Pers (M.Ö. 546-334), İskender (M.Ö. 334), Roma (M.Ö. 133-M.S. 395) dönemini yaşamıştır. Şehrin adı Hellenistik efsaneye göre bu beldenin amazonu "Smyrna" dan gelmiştir. Yüzyıllar sonra şehre Türkler "İzmir" adını vermiştir (Bayrak, 1994, s. 397).

Bugünkü kent Helenistik Dönemde küçük bir nehrin ağzında, sonradan adını vermiş olduğu derin körfezin en içteki girintisinde kurulmuştur. Daha büyük bir nehir olan Hermos (Gediz), sularını körfezin kuzeyinde denize dökerken, kentin karşısındaki kıyıda da alüvyonlu çamurdan bir burun oluşturmaktadır (Lloyd, 1998, s. 181).

Türkiye'nin bugün en büyük ve en önemli üç kentinden biri olan İzmir, eski çağlarında önde gelen ticaret, sanat ve kültür merkezlerinden biridir (Akurgal, 1997, s. 45).

Smyrna, Ephesos'u ele geçiren bir Amazon’dur ve o zamandan beri hem kent hem de kentliler, tıpkı bazı Ephesosluların Sisybe'den ötürü Sisyrbitler adını taşımaları gibi onun ismini almıştır. Hipponaks'ın "O, kentin arka tarafına Smyrna'da Trakheiaile Lepra Akte arasındaki yerde yaşandı" şekildeki açık tanımlamasından anlaşılacağı üzere, Ephesos'un bir bölgesi Smyrna ismini taşımıştır. Smyrna, Ephesos’lular tarafından Ion Birliğine girmesine inandırılarak bunlara katılmıştır. Eskiden Ephesos'a da Smyrna dendiği zamanlarda, Ephesoslular Smyrnalılarla komşu olarak yaşamışlardır. Kallinos bir yerde, Ephesoslular yerine Smyrnalılar der. Zeus'a duasında Smyrna: "Smyrnalılara merhamet et", "Smyrnalıların, güzel öküz butlarını unutma" şeklinde geçmektedir (Strabon, 1987, s. 147).

Kazılarda elde edilen sonuçlara göre ilk İzmirliler evlerini höyüğün üst düzeyinde, denizden 3-5 metre yükseklikte olan kayalar üzerinde kurmuşlardı. Çanak çömlek Troya uygarlığı ile benzerlik göstermektedir. Tunç çağında İzmir'de yaşayan yerli halkın dili konusunda herhangi bir fikir edinmek mümkün olmamıştır. "Minyas" türü seramiğin ele geçmesi birçok Batı Anadolu kentinde olduğu gibi, burada da ikinci binde Akalara ait bir ticaret kolonisinin bulunduğuna işaret sayılabilir. Demir çağında kazılardan elde edilen bilgilere göre eski İzmir'de Hellas'tan göç eden, Aioller ve Ionların yaşadığı saptanmıştır (Akurgal, 1997, s. 45).

Smyrna, Bayraklıda meydana çıkarılmış olup M.Ö. 900 yıllarına tarihlenmektedir. Evin planı düzensiz bir oval şeklindedir ve tek odalıdır. Temeller tarla taşlarından, duvarlar ise kerpiç tuğlalardan yapılmıştır. Kapı kısa taraftadır. Binanın içinde bulunan tahta direk izleri çatının kısa taraflarda yarı koni şeklinde yuvarlatılmış semerdam meydana getirdiğini göstermektedir (Mansel, 1988, s. 149).

Demir çağı boyunca İzmir evleri, büyüklü küçüklü tek odalı mekanlardan oluşmakta idi. Eski İzmirliler kendilerini M.Ö. 850'de kerpiçten yapılmış kalın surlarla korumaya başladılar. Bu tarihten itibaren Eski İzmir bir kent devleti hüviyetini kazanmıştır. Kenti Basileus adı verilen bir bey idare etmekteydi. Kent devlete ait halkın büyük bir bölümü civardaki köylerde yaşıyorlardı. Oralarda, bu çağdaki Eski İzmir'in tarlaları, zeytin ağaçları, bağları, çömlekçi ve taşçı işlikleri yer alıyordu. Geçim tarım ve balıkçılıkla sağlanmaktaydı (Akurgal, 1997, s.46).

3. yüzyıl başlarında Smyrna, Ephesosluların tavsiyesiyle 13. üye olarak Panionion Birliğine kabul edildi. Hellenistik Dönem'de güç savaş yılları boyunca özgür kent statüsünü korumayı başardı, burada özgür sözcüğü, kentin dilediği krala asker ve para desteği vermekte özgür olduğunu belirtmektedir (Bean, 1997, s. 24).

Parlak dönemin İzmir'deki önemli belirtilerinden biri M.Ö. 650'den beri yazının yaygınlaşmaya başlamasıdır. Tanrı kadın Athena'ya sunulan armağanları birçoğu ithaf kitabeleri (Sunu yazıtları) bulunmaktadır. Kent halkının sayısı çok olmasa da bir bölümü okur-yazardır (Akurgal, 1997, s. 46).

Batı Anadolu kıyılarında, Troia savaşından iki yüzyıl sonra Hellenlerin göçü başlayınca, ilk göçmen dalgasını oluşturan Aiolas soyu, Aiolialılar, bu yöreyi ve kenti almışlardır. Fakat ardından M.Ö. 700 yakınlarında, Ion soyundan gelme komşu Kolophon sığıntıları, öz halkı bir kutlama töreni için kırlara çıktığında pek kolayca İzmir'i ele geçirmişlerdir (Umar, 1979, s. 6).

Helen dünyasının çok odalı ev tipinin en eski örneği eski İzmir'de bulunmuştur. Gerçekten M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış olan iki katlı, dört odalı, ön avlulu, çifte megaron, Hellenlerin bugün için bilinen, çatı altındaki en eski çok odalı evidir (Akurgal, 1997, s. 47). Megaron, Erken Tunç Çağ'ından (M.Ö. 3000'li Yıllarda) Ege'de ortaya çıkmıştır. Yunan tapınağının prototipidir. Uzun ev modeline uygun kısa tarafında giriş bölümü olan dehliz ve dikdörtgen, büyük bir merkezi ocağı ile sütunlu bir girişi bulunan bir evdir. Sütunlu girişin önünde, çeşitli odaların ve büroların açıldığı bir avlu bulunur. Başlangıçta sütunsuz olarak yapılmış ancak

zamanla sütun eklenmiştir. Ayrıca tapınak, depo ve soyluların-kralların kaldığı yer olarak kaynaklara geçmiştir. Mezopotamya ile birlikte yerleşme bölgelerini barındıran Anadolu'da bir anlamda mimarlığın doğuşudur. Ayrıca mimarlığın ilk yapısı olarak da geçmektedir. Megaronun sütunlu girişinin önünde, çeşitli odaların ve büroların açıldığı bir avlu bulunmaktadır. Megaronlar ayrıca tapınak, depo ve soyluların kralların kaldığı yer olarak da bazı kaynaklarda geçmiştir (https://tr.wikipedia.org/wiki/Megaron, erişim tarihi: 12.04.2019).

İzmir'in yayıldığı alan her yönden birtakım dağlarla adeta kuşatılmıştır: Şehrin kuzeydoğusunda Manisa Dağı, kuzeyinde onun uzantısı olan Yamanlar Dağı, doğuda Nif Dağı, güneyde Kızıldağ, batıda, İzmir körfezinin ilk kesimini sınırlayan Karaburun yarımadasının gri mavi duvarı yükselmektedir (Darkot, 1994, s. 46).

Helen dünyasının en eski çeşmesi Eski İzmir'de 7. yüzyıl sonlarında yapılmış olan güzel taş çeşmedir. Bir zamanlar Yamanlar Dağı üzerinde yükselen Tantalos mezarı, thalos biçimli anıtsal mezarların güzel bir temsilcisidir (Akurgal, 1997, s. 47).

Kolophon'dan kovulan bir grup Ionialı Smyrna'ya sığındıklarında, sığınmacılar bu konukseverliğin karşılığını, yerli halk bir şenlik dolayısıyla kent dışına çıktığında kenti ele geçirerek ödemişlerdir. Olayı izleyen antlaşmada, toprakları elinden alınan Smyrnalılar diğer on bir Aiol kentine yurttaş statüsü ile kabul edilmiş, Ionialılar ise Smyrna'da kalmışlardır (Bean, 1997, s.22).

Batı uygarlığının ilk anıtsal destanı olan İlyada büyük olasılıkla İzmir'de Homeros tarafından yaratılmıştır. İlyada'nın Aiol ve Ion lehçelerinden oluşması ve İzmir'in Aiol ve Ion bölgeleri arasında yer alan bir kent olması bakımından, söz konusu büyük destanın Eski İzmir'de ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Akurgal, 1997, s. s.4).

Smyrna, Lidyalılar tarafından yerle bir edildikten sonra, halkı dört yüzyıl kadar köylerde yaşamaya devam ettiler. Önce Antigones, daha sonra da Lysimakhos tarafından bir kente toplu olarak yerleştirildiler. Kentleri şimdiki kentlerin en güzelidir. Kentin bir parçası tepededir ve surla çevrilidir, fakat büyük kısmı ovada limanın, Metroon'un ve Gymnasion'un yakınındadır. Kentin caddelere ayrılışı özel bir şekilde düzenlenmiştir. Bunlar birbirlerine olabildiği kadar dik doğrular şeklindedir ve taşlarla döşenmiştir, alt ve üst katları bulunan geniş portikler vardır. Bir de içinde Homeros'un Ksaanon'u bulunan Homereion adı verilen dörtkenarlıportik bulunur. Bu

nedenle Smyrnalılar Homeros üzerinde özellikle hak iddia ederler ve gerçekten de kentin bir tip tunç sikkesi Homereion adını taşır. Meles nehri surların yakınında akar, kent diğer kuruluşlarının yanı sıra bir de kapatılabilen bir limana sahiptir (Strabon, 1987, s. 165-166).

Kent kısa sürede çok gelişmiştir. Bunu kendileri için tehlikeli bulan Lydialılar, İzmir kent devleti ile savaşa girişmişlerdir. İzmir halkı kendilerini önce başarıyla savunmuşlar, daha sonra Lydia kralı Alyattes kenti zapt edip, yakıp, yıktırmıştır. Halktan kurtulanlar çevre köylere bölünerek yaşamaya başlamışlardır. Sonraları eski kentin yerinde yeniden bazı yerleşmeler olmuş ama burada yeni bir kent oluşmadan yeni Smyrna kentinin biraz ileride kurulması üzerine, gelişme orada gerçekleşmeye başlamıştır. Bu kalıntıların başlıcaları;

- Athena tapınağının duvar kalıntıları
- Kent surlarının kalıntıları
- Ev duvarlarının kalıntıları (Umar, 1979, s. 6).

2. Theon

Aydaki, adını Smyrna'lı Theon'dan alan Yaşlı Theon Krateri (Theon Senior Crater)

Smyrna'nın yetiştirdiği en önemli şahsiyetlerden biri olan Theon'un günümüze ulaşabilen eseri batı dillerine çevrilmiş ve çok sayıda bilimsel araştırmaya konu olmuştur. Hatta kimimizin adını bile bilmediği bu felsefe, matematik ve astronomi bilgini o kadar önemsenmiştir ve onurlandırılmıştır ki, Ay'daki 18 km çapında ve 3470 m. derinliğindeki bir kratere "Yaşlı Theon Krateri" (TheonSeniorCrater) adı verilmiştir(Malay, 2010, parag.5).

Theon'un en önemli eseri "***Expositiorerummathematicarum ad legendumPlatonemutilium***"dur. "Platon'u anlamak için gerekli matematik bilgileri" olarak Türk diline de çevrilen eser, felsefe öğrencilerinin asal sayıların, kareler, ilerlemeler, müzik ve astronomi gibi geometrik sayıların birbiriyle nasıl ilişkili olduğunu göstermesi için bir el kitabı şeklindedir. Çalışma, Theon'un Plato'daki aritmetik, müzik, geometri ve astronomi çalışmalarında faydalı olacağını söylediği bir teorem koleksiyonu ile başlamaktadır. Expositiorerummathematicarum'un en iyi bölümü, Dünya'nın küresel olduğunu öğreten astronomi bölümüdür. Bağlaçlar, tutulmalar, tıkanmalar ve geçişler hakkında bilgi içermektedir. Theon'un ayrıca matematiğin ve astronominin ana otoriteleri hakkında yorumlar yazdığı da bilinmektedir (Connor, Robertson, 1999, parag. 7).

Smyrna'lı Theon'un, oğlu tarafından yaptırılan yazıtlı büstü

Theon'un eseri 3 ana bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde Sayı çeşitleri ve bunlarla ilgili teoriler ele alınmaktadır (çünkü Theon'un anlattığı Platon, özellikle sayıların önemi konusunda Pythagoras'ın etkisi altındadır). Buna göre aritmetik her şeyden önce gelir; çünkü sayılar her şeyinbaşlangıcı (*arkhe*), kaynağı (*pege*) ve köküdür (*rhiza*). Eserin Müzik (*mousike*) ve Armoni (*harmonia*) hakkındaki ikinci bölümünde ise Sayılardaki Müzik (*he en arithmoismousike*), Enstrümanlardaki Müzik (*he en organoismousike*) ve Evrendeki Armoni (*he en kosmoharmonia*) üzerinde durulmaktadır. Theon bu eserinde bir tür *kosmogonia* (yaratılış) felsefesi yapar: Önce evrenin yapı taşları olan sayılarla başlar ve sonra müzikteki armoniye geçer. Çünkü müzikteki armoni, sayıların evrensel armoniyi meydana getirmesi için gereken oranları belirler. Sayıların ve oranların bu kombinasyonu, Pythagorasçıların*tetraktys* (ilk dört sayının toplamı, yani 10 sayısı) adını verdikleri bir üçgen içinde gerçekleşir. *Tetraktys* öyle mükemmel bir geometrik formdur ki, içinde tüm sayıları ve mükemmel armoniler için gereken tüm oranları barındırır. Eserinin üçüncü ve en önemli bölümünde ise Theon, Merkür ve Venüs gezegenlerinin güneşe olan uzaklıkları üzerine

gözlemler ve tahminler yapar. Ptolemios'un *Matematikçi Theon* diye sözünü ettiği ve İ.S. 127- 132 yılları arasında Merkür ve Venüs üzerinde 4 kez astronomik gözlem yaptığını ifade ettiği kişi büyük bir olasılıkla Smyrna'lı Theon'dur (Malay, 2010, parag. 4).

SONUÇ

Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında yer alan şimdiki ismi ile İzmir, çağlar boyu tarihte yer alan ismiyle Smyrna, alternatif turizm çeşitlerinden somut ve soyut kültürel turizm alanında değerlendirilmesi gereken en önemli bölgelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Ionialı felsefecilerin yaşadıkları döneme ait izleri üzerinde barındıran İzmir'in marka şehir olarak da turizme katkı sağlaması hem bölge turizminde hakkettiği üne kavuşmasına yardımcı olacak hem de yöre halkına sosyo-ekonomik anlamda destek olacaktır. Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti Turizm Bakanlığı ve İzmir Büyükşehir Belediyesinin birlikte yürütebilecekleri projeler doğrultusunda bölgenin soyut kültürel turizmine katkı sağlayacak festivaller düzenlemesinin tanıtıma da katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Farklı ülkelerde düzenlenen fuarlara, sergilere, konferanslara katılarak da hem bölgeye olan ilgi arttırılabilir hem de bölge tanıtımına katkıda bulunabilinir.

KAYNAKÇA

Akurgal, E., (1997). "Eski Çağda Ege ve İzmir", Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir.

Bayrak, M. O., (1994). "Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu", Remzi Kitabevi, İstanbul.

Bean, G. E. (1997). "Eski Çağda Ege Bölgesi", Arıon Yayınevi, İstanbul.

Boyana, H. (2011). "Tarih İncelemeleri Dergisi", Cilt 26, Sayı 1

Darkot, B., (1994). "Ege Bölgesi Coğrafyası", Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Lloyd, S., (1998). "Türkiye'nin Tarihi", Nurol Matbaacılık, Ankara.

Mansel, A. M., (1988). "Ege ve Yunan Tarihi", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Strabon (1987). "Coğrafya Anadolu", Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Tekin, O., (1992). "Antik Numizmatik ve Anadolu", Kanaat Matbaası, İstanbul.

Umar, Bilge (1979). “Ionia”, Ak Yayınları, İstanbul.

http://www.hasanmalay.com/index.php/bilim/theon, Erişim tarihi: 04.02.2019.

http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/Biographies/Theon_of_Smyrna.html, Erişim tarihi: 18.03.2019.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Megaron, Erişim Tarihi: 12.04.2019.

SİNOPLU DİOGENES: GÖLGE ETME BAŞKA İHSAN İSTEMEM /

Sevcan YILDIZ – Seden TURAMBERK ÖZERDEN

(Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi - Uzm. Girne American University)

Giriş

Anadolu'da doğan ve yaşayan doğa bilimcileri ve filozofları Sokrates öncesi düşünce dünyasını yansıtmaktadırlar. Düşünce ve teoriler üretmekte kendilerine göre bir sistem oluşturmuşlardır. Antik dönemde doğa olaylarının kişileştirilip tanrılarla simgelenmesini ve söylencelerle yaygınlaşıp geliştirilmesini, onlara tapınılmasını (pagan tanrılarını) kabul etmeyen bireysel çıkışlar olarak başkaldırmışlardır. M.Ö. 5. yüzyılda Atina'da Yunan Uygarlığı'nın klasik çağına ve doruk noktasına geçişlerinde Anadolu'daki Pers saldırılarından kaçan İyonyalı düşünürlerin ve sanatçıların da rolü bulunmaktadır (http://www.felsefehayat.net/anadoluda-antik-cag-filozoflari .html, Erişim Tarihi: 27.02.2019).

Antik çağ filozoflarından olan Diogenes de Anadolu'da doğan önemli filozoflardandır. Diogenes, Anadolu Yarımadasının en kuzey ucu olan Sinop ilinde doğmuştur. Sinop Karadeniz kıyı şeridinin kuzeye doğru en çok sivrilerek uzanmış bulunan Boztepe Burnu ve yarımadası üzerinde kurulmuştur. Batı ve Doğu Karadeniz Bölgeleri arasında bir geçit bölgesinde yer alan il toprakları 41,2, 2-43,5 paralelleri ve 34,5-35,5 meridyenleri arasında bulunmaktadır (Tarkan, 1997:5).

1. Sinop

Sinop, 5.862 kilometrelik yüzölçümüyle Türkiye topraklarının %8'ini kaplamaktadır. İl doğudan Samsun'un Alacam, güneyden Samsun'un Vezirköprü, Çorum'un Osmancık, Kargı, Kastamonu'nun Taşköprü, batıdan yine Kastamonu'nun Devrakani, Küre ve Çatalzeytin ilçeleriyle çevrilmektedir. 475 km. uzunluğunda olan sınırlarının 300 km.si kara, 175 km.si denizdir. Şehrin kuzey batısında Akliman, güney doğusunda iç liman yer almaktadır. Kuzey batısındaki Akliman Hamsoroz koyu, eski devirlerin barınak yerlerindendir.

Merkez ilçe olmak üzere Ayancık, Boyabat, Durağan, Erfelek, Gerze, Türkeli, Saraydüzü ve Dikmen ile birlikte 9 ilçesi, 9 belediyesi, iki beldesi (Beypınar, Güzelkent), 3 bucağı (Merkez ilçeye bağlı olan Kabalı ile Çerçiler, Yenikonak) ve 440 köyü bulunmaktadır. Köylerin 38'i merkez ilçeye bağlıdır.

İlin nüfusu 1990 sayımında göre 249.140 olup, aynı sayıma göre il merkezinin nüfusu 25.631'dir. Nüfus artış hızı %5'dir. Genellikle köylerden

kentte göç vardır"(Tarkan, 1997:5).

Sinop, Anadolu'nun kuzeyinde doğal bir liman durumundadır. Anadolu'nun kuzey sahilleri ile Kırım yarımadası arasında deniz ticaretinde önemli rol oynamıştır. Kırım yarımadası ile Sinop yarımadası arasında mesafe açık ve müsait havalarda tam ortada bulunduğu zaman her iki tarafı da görebilme olanağını sağlar. Denizciler karayı kaybetmeden karşıdan karşıya geçebilirler. (Denizde görülen uzaklık 144,4 km'dir. Kırım-Sinop arası 280 km'dir.)

1953 yılında Kocagöz Höyük'te yapılan kazı ile 1987 ve 1988 yıllarında Müzemiz Müdürlüğünce yapılan yüzey araştırmaları sonucunda, tarih öncesi devreler biraz olsun aydınlığa kavuşmuştur. Kocagöz Höyükte yapılan kazılarda, İlk Tunç Çağı I (İ.Ö. 3000-2700) dönemine ait buluntular ortaya çıkarılmıştır. Bulunan malzeme, Sinop, Balkanlar ve İç Anadolu arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Yapılan yüzey araştırması sonucunda çevrede çok sayıda Tarihöncesi yerleşme yerlerine rastlanmıştır. Bu yerleşme yerleri sahil şeridi boyunca nehir ağızlarında ve nehir vadileri boyunca iç kesimlere doğru yayılmaktadır. Ele geçen malzeme genel olarak İlk Tunç Çağı I ve İlk Tunç Çağı II'ye tarihlenmektedir. Ancak Kabalı Çayı vadisinde Erken kalkolitik (İ.Ö. 4500) yıllarına tarihlenen iki yerleşme yeri saptanmıştır. Bugün Sinop çevresinde en eski yerleşim alanı Kabalı çayı vadisi olarak belirlenmektedir. Sahil kesiminde İlk Çağı II'nin başında korkunç bir yangınla höyükler terkedilmiştir. Bundan sonra höyüklerde bir yerleşmeye rastlanmamaktadır"(Arslan, 1999: 43).

1951-1954 yılları arasında yapılan kazılarda Sinop'ta Hitit dönemini belgeleyecek hiçbir esere rastlanmamıştır. Hitit metinlerinde Karadeniz'de başka kavimlerin varlığından söz edilmektedir. Ancak şimdiye kadar Sinop yöresinde hiçbir buluntu ele geçmemiştir.

Yapılan yüzey araştırmasında sahil bandında bir tek Gerze Köşk Höyükte Er Hitit (İ.Ö. 1800) malzemesine rastlanmıştır. Er Hitit dönemine ait bazı malzemeler dağlık yöredeki höyüklerde çok az olarak ele geçmektedir. Ancak Hitit İmparatorluk dönemine ait hiçbir malzeme bulunamamıştır. Bundan sonra 756 yılına ait malzemeler bulunabilmektedir. (İ.Ö. 2700-1800), (İ.Ö.1800-756) yılları arasında Sinop sahil şeridinde niçin yaşanmadı? Yaşandı da yerleşik bir düzen mi kurulmadı? Bu sorulara şimdilik cevap verilmiyor"(Başoğlu, 1978: 77).

İ.Ö.756 yılında Milet'ten ayrılan, kendilerine yeni bir şehir kurmak isteyen göçmenler buraya gelerek bugünkü Sinop'un ilk temellerini attılar. Bu şehirde Sinope adını verdiler. Efsaneye göre tanrıça Sinope ırmak tanrısının kızıdır. Zeus Sinope'ye aşık olur. Her dilediğinde yerine getireceğine söz verir. Sinope kızlığına dokunmamasını ister. Tanrı yemine bağlı

kalarak onu kız bırakır. Bugünkü Sinop'un olduğu yere gelir. Daha sonra İ.Ö.630 yılında tekrar ikinci bir koloni gurubu Sinop'a yerleşir. Şehrin surları büyük bir olasılıkla kolonize devirlerinde yapılmış olmalıdır.

7. yy. başlarında Anadolu'ya kuzeyden gelen bir Kimmer istilası olmuştur. Kimmerler Sinop'u istila etmişlerdir. Kimmerler atlı kavimdir. Kadınlarında savaşa katıldıkları rivayet edilmektedir. Bu gün tarihte adı geçen Amazonların Kimmerleri kadınlar olduğu da iddia edilmektedir.

6. yy. ortalarında İran'dan gelen Pers istilasının etkileri Sinop'ta da görülmüştür. Pers istilası döneminde ve sonrasına ait Geç Frig malzemesine Sinop kazılarında ve çevrede yapılan yüzey araştırmalarında rastlanmıştır.

Anadolu Pers hakimiyetine Büyük İskender 330 yılında son vermiştir (Başoğlu, 1978:80). İ.Ö. IV. yy. birici yarısında Paflogonyalılar bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. İ.Ö. 332 yılında Büyük İskender'in Anadolu'ya girişini fırsat bilen Ariarathes Kapadokya'da bağımsızlığını ilan ederek Sinop'u da hakimiyetine aldı. Ancak on sene yaşayan krallığı yıkıldı. İ.Ö. 302 yılında Paflagonya'da dağınık haldeki prenslikleri Mitridat Ktistes bir araya getirerek kuvvetli bir devlet kurdu. Daha sonra ikinci Mitridat ve onun oğlu Farnak Sinop'a hakim oldular. İ.Ö.169 yılında devletin başına geçen Mitridat Flapaton Sinop'u bayındır hale getirdi. Sinop'un en parlak dönemi Mitridat Eupator zamanında olmuştur. İ.Ö.III yılında devletin başına geçen Mitridat bütün Karadeniz'i hakimiyet altına aldı. Romalıları da yenerek Başkenti Sinop'tan alarak Bergama'ya taşıdı. Daha sonra Romalılar Mitridat'ı yenerek Sinop'u da yakıp yıktılar, Mitridat da zehir içerek intihar etti.

Hellenistik dönem Sinop'un en parlak zamanıdır. Bu dönemde şehir surları onarılmış, mabet ve tiyatro gibi umumi binalar inşaa edilmiş, kültüre önem verilmiştir. Sinop'lu Diogenes bu dönemde yetişmiştir. Diojen İ.Ö. 413-327 yılları arasında yaşamıştır. Kinizm felsefesi okulunu kurmuştur. Genellikle bir fıçı içinde yaşadı. "Gölge etme başka ihsan istemem" sözü Diojen'e aittir.

Sinop, Hellenistik dönemde deniz ticaretinde önemli bir yeri vardır. Zeytin, zeytinyağı, amphora üreterek ihraç etmektedir. Kendi adına para darp edilmektedir. Darp edilen paranın ön yüzüne tanrıça Sinope'nin başı yer almaktadır. Arka yüzünde ise, yunus tutan kartal, cepheden kartal ve gemi pruvası tasvir edilmiştir"(Tokgöz, 1973: 63).

Roma İmparatorluğu işgal ettiği bu toprakları yeniden tanzim etti. Pontus Krallığı Kızılırmak'tan itibaren ikiye bölerek, doğu parçasının idaresini yerli sülalelere, batı parçasını ise doğrudan doğruya devletin eyaleti haline getirdi.

Sinop'un Roma idaresinde geçmesi, tarihte önemli bir dönüm noktasıdır. Artık Sinop için Lucullus porteli paralarla yeni bir Roma Çağı başlar.

Sinop'un Roma idaresinde en fazla ilerlemesi, Cesar zamanında oldu. M.Ö. 45 yılında Cesar şehre maddi yardımlardan başka Nikaia'da (İznik) karşılaştığı bazı Romalı kolonisleri buraya göndererek, yeni Roma kolonisi Julia Felix Sinopensis'in temellerini attı. Şehrin dabettiği paralar üzerinde ise artık C.I.F. veya C.I.F.S. (Coloni Ivlia Felix Sinope) görülmeye başlandı.

M.S. 110 yılında, şahsi meziyetlere sahip olan Roma Valisi Pliny Sinop'a büyük yardımlarda bulunarak şehrin su derdini halletti. Sinop'a 20 km. uzaklıktaki bir suyu kemerlerle şehre getirerek, halkın sıhhatinden başka dini ve fikri meseleleriyle de uğraştı"(Tokgöz, 1973: 67).

Roma'nın ikiye bölünmesiyle Sinop, Doğu Roma toprakları bölümünde kaldı. Bu çağda şehrin yavaş yavaş küçülmeye başladığı ve kale içi ile arkasına çekildiği görülür. Vali Pliny zamanında başlayan ve iyi bir ortam bulan Hristiyanlık bu çağda gelişti. Şehirde ticaret ve kültür dini birtakım olaylar yüzünden geriler. Ancak M.S. VI yüzyılda ve imparator Justinyen zamanında, Sinop'ta bir faaliyetin olduğu, kaleler, suyolları, köprüler ve kiliseler yapıldığı görülse de, arkasından çıkan İran savaşları bu gelişmeyi durdurur. Sinop'ta en önemli Bizans yapıtı balatlar kilisesidir"(Gökoğlu, 1952:120).

Tarihi kayıtlar Emir Karatekin'in 1084 yıllarına doğru Sinop'u fethederek Kastamonu ve Çankırı'yı içine alan bir emirlik kurduğundan bahsederler. Ancak bu tarihlere ait elimizde fazla bilgi olmadığından bu hususta önemli bir araştırma yapmak gerekmektedir.

Dördüncü Haçlı Seferi tarafından 1204 yılında İstanbul zapt edilip Bizans İmparatorluğu dağılınca Sinop, Trabzon devletinin elinde kaldı. Fakat bir ara Nikeia (İznik)'de Bizans prensliği kuran Theodoros Laskaris, 1211'de Paflagonya'yı ve bu arada Sinop'u arazisine dahil etmiş ise de az bir zaman sonra Sinop tekrar Trabzon'a geçmiştir.

İç Anadolu'ya yerleşen Selçuklular Trabzon Devleti'nden de vergi alıyorlardı. Fakat bir ara Trabzon Selçukluların iç kargaşalıklarından faydalanarak baş kaldırdı. Eskiden beri Türklere vermekte olduğu vergiyi kestiği gibi, Sinop halkına da baskı ve tecavüzlerde bulunmaya başlamıştı. Ayrıca Canik (Samsun) Rumları da çeteler halinde baskınlar yaparak, bu çevredeki Türk köyleri yağma ediyorlardı. Rumların tecavüzleri sınırdaki Türk köyü halkı ile Sinop şehir halkı tarafından Konya'ya şikayet edildi. Şikayeti alan Sultan İzzettin Keykavus dirlik sahibi bütün Vilayet beylerine emirler göndererek savaş yapılacağını ve askerleri ile beraber gelin bu savaşa katılmalarını bildirdi. Bunun üzerine Malatya Valisi ve Komutanı Hüsameddin Yusuf (Emir Sipehsalar), Niğde Valisi Zeynüddin-Beşare, Arakliye (Konya Ereğlisi) Valisi Secaüddin Bey, Simre Valisi Kaymaz Oğullarından Bedreddin Ebu Bekir, Amasya Beylerinden ve Bedreddin'in akrabalarından Mübarizzüddin Behramşah, Kayseri Valisi Celalüddin, Subşısı

Bahaüddin Kutluoğlu, Sivas Beylerinden İmaddüdin Ayas ve Siraceddin Ömer, Kırşehir-Aksaray Beyi Zeynüddin İldeniz, Honas Beyi Esedüddin Ayas gibi, bütün Selçuklu Komutan ve Beyleri ile yola çıktılar. Sultan İzzettin Keykavus ise, büyük bir kuvvet ile Konya'dan hareket etmişti.

Savaş hazırlığı ile ordunun gidiş yolu gizli tutulduğundan düşman, Selçukluların yürüyüşünden haberdar değildi. Ordu Kızılırmak vadisine gelince konakladı. Tecrübeli beylerden birinin komutasında bir akıncı kolu, Sinop Valisi Kir Aleksi'nin (Tarihi kayıtlar Kir Aleksi'yi Sinop Valisi olarak göstermektedirler. Bu şahıs belki Trabzon'da baş kaldırmış ve Sinop'u ele geçirmiş bir vali olabilir), vaziyetini ve civarın yol ve muharebe durumunu incelemek için yola çıkarıldı. Bu kol Sinop yakınlarına kadar sokularak Tekfur'un kale dışında bir köyde 500 atlı ile, avlanmakta olduğunu öğrendiler ve durumunu hemen arkadaki orduya bildirdiler. Akıncı kolunun hemen baskın yaparak Tekfur'un yakalanması emredildi. Yakalanan Aleksi İzzettin Keykavus'un yanına getirdi. Sultdan, Tekfur'a şayet Sinop'dan barış ile çıkıldığında Samsun'da kalmasına müsaade edileceğini söyledi. Üç gün sonra Tekfur kale önüne getirilerek Sinop'un teslim olmasını istedi. Fakat şehir halkı önceleri teslim olmada direndi. Fakat netice, Tekfur'un öldürülmemesini, kimsenin canına kıyılmaması, herkesin istediği yere gidebilmesi şartıyla kaleyi teslim edeceklerini bildirdiler. Sinop'un bu teklifini Sultan İzzeddin Keykafus'da kabul etti. Bunun üzerine kalenin anahtarları Selçuklulara teslim edildi. Şehir halkının canına ve malına dokunulmaksızın Sinop 3 Ekim 1214 tarihinde Türk hakimiyetine geçmiştir (Tokgöz, 1973:80).

Kalenin tesliminin ertesi günü büyük bir alayla şehre girildi. Selçuklu Sultanı şehri iyice gezdi. Eksikliklerini gördü. Şehri baştanbaşa imar etmeyi, yıkılan kaleleri tamir ile şehri daha emin bir şekilde korumak için de bir iç kalenin yaptırıp ilavesini emretti.

Savaşa iştirak eden Selçuklu Umerası, adamları ile birlikte Sinop'un eski kalelerini tamir ve berzaha bir iç kaleyi ilave ettiler. Şehrin imarı için de diğer şehirlerden hocalar, yapı ustaları getirdi. Mevcut kiliseler yıkılmayarak cami'ye çevrildi. Bir de medrese yapıldı.

Aleskinin baskınından kaçan uçlardaki Türk köylerinden bazıları, şehre getirilerek yerleştirildi. Bunlara hayvan ve tohum verildi. Ayrıca Sinop civarında yurt tutmak isteyenler için Vilayet Beylerine emirler gönderildi. Çepnili oymaklarından kuvvetli bir uç teşkil edildi: şehirde idari teşkilat kurularak, arazi dağıtımı ile nüfus sayımı yapıldı. İzzeddin Keykavus, Sinop seferine katılan Simre Valisi Bedreddin Ebubekir'i, idaresindeki askerlerin bir kısmı ile beraber Sinop'ta Vali ve komutan olarak bıraktı.

Selçukluların Sinop'u almalarından 40 sene kadar sonra şehir, Trabzon Devleti tarafından tekrar istilaya uğradı. IV. Kılıç Arslan ile kardeşi II. İz-

zeddin Keykavus arasındaki iç savaşlar sırasında I. Manuel Selçuklu Sultanlarının bu mücadelelerinden istifade ederek Sinop'u zaptetti. (1254) Bu istilada şehir çok zarar görmüş ve bütün Türk yapıları tahrip edilmiştir. Bugün Sinop Kalesinin içkale haricinde hiçbir Türk Kitabesine rastlanamaz. Bunun sebebi Rumların şehir dahilindeki kaleye kapanmalarıdır. Çünkü Selçukluların Sinop'daki ilk zamanlarına ait bütün kitabeler sadece içkale dahilinde görülür.

Rumların Sinop'u ele geçirmelerinden kısa bir müddet sonra şehir Selçuklu Veziri Süleyman Pervane tarafından 1262 yılında tekrar alındı. Pervane ilk olarak da bugünkü medreseyi Rumların elinden alınmasının bir hatırası olarak yaptırmıştır (Ülkütaşır, 1976: 98).

15. yy.da gelişmeye, büyümeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu'na Anadolu Beylikleri katılmaya başlamışlardı. Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon seferi sırasında Candaroğlu İsmail Bey Osmanlılara bağlılığını ilan etmiştir. Böylece Sinop şehri Osmanlı İmparatorluğunun idaresi altına girmiştir. Osmanlı döneminde Sinop bir liman şehri olarak kullanıldı. Tersanede gemi yapımı Osmanlı döneminde de devam etti. Sonraları kaleleri koruyan askeri birliklerin çekilmesiyle şehir küçüldü, eski önemini kaybetti. 19.yy.da Osmanlı – Rus Savaşları sırasında Karadeniz önem kazanınca Sinop'ta bir canlanma gözlendi. Paşa Tabyaları ve Korucuk Tabyaları bu dönemde yapıldı. 1853 Rus baskınında şehir topa tutularak yakıldı. Şehir bu tarihten sonra kale içine çekildi.

Bandırma vapuru ile Samsun'a gitmek üzere yola çıkan ATATÜRK, 18 Mayıs 1919 günü Anadolu'ya geçmek üzere Sinop limanına gelmiş, o tarihlerde Sinop, Samsun arasındaki bir karayolu bulunmayışı nedeniyle tekrar gemiyle Samsun'a gitmiştir. Sinop idari teşkilat olarak önceleri merkezi Samsun olan Canik Livasına bağlanmış, Tanzimat'ın ilanından sonra Kastamonu' ya sancak olmuş, Cumhuriyetin ilanıyla vilayet haline gelmiştir (Ünal, 2000:30).

2. Diogenes

Diyojen (Diogenes) (^: Διογένης ὁ Σινωπεύς), MÖ 412 (ya da MÖ 404) - MÖ 323 yılları arasında yaşamış Kinik felsefesinin öncüsü ünlü filozoftur. Sinop'ta doğmuş Korint'de ölmüştür. *Sinoplu Diyojen* ve *Kinik Diyojen* olarak da bilinmektedir. Diyojen, medeniyeti reddetmiş ve medeniyet içerisinde medeniyetten uzak bir şekilde yaşamaya çalışmış bir antik çağ filozofudur (https://tr.wikipedia.org/wiki/Diyojen, Erişim Tarihi: 27.02.2019).

Diogenes hayatının ilk dönemlerini, Paphlagonia olarak da bilinen bir bölgede, Euxine denizinin (Karadeniz) güney sahilinin orta noktasında gelişmiş bir Yunan kentinde yani Sinop'ta diğer bir değiş ile Sinope'de geçirmiştir. Diogenes'in doğum yeri olan Sinope şehrinden kalpazanlık yap-

ması sebebiyle sürüldüğü söylenmektedir lakin bazı kaynaklar kalpazanlığı yapanın onun kendisi değil banker olan babasının olduğunu belirtmektedir. Diogenes ise sadece sürgüne gönderilen babasını takip etmiştir. Ancak tam sebebi bilinmemekle birlikte Diogenes Sinop'tan ayrılmış ve Antisthenes ile tanıştığı Atina'ya gitmiştir. Filozofun Anthisthenes'in öğrencisi olduğu söylenmektedir. Diogenes Anthisthenes'in öğrencisi olmak istediğinde talebi geri çevrilmiş ve Anthisthenes kendisine öğrenci almak gibi bir alışkanlığının olmadığını bildirmiştir. Ancak Diogenes ısrarcı davranmış ve kendisini kabul ettirmiştir.

Sinoplu Diogenes'in biyografisinde Diogenes Laertius, onun yaşamı ve felsefesini yansıtacak ve başlangıç noktası oluşturabilecek üç anekdottan bahsetmektedir. Bunlardan ilki, Diogenes'in Atina'da bir fıçı içerisinde yaşaması, ikincisi ise, Diogenes'in gündüz vakti elinde lamba ile Pazar yerinde dürüst bir insan aramasıdır. Üçüncüsü ise Büyük İskender'in Corinth'de Diogenes'i ziyaret ederek kendisini "Ben Büyük İskender" diyerek tanıtmasının ardından Diogenes'in "Ben Diogenes, köpek" olarak tanıtması olayıdır. Diogenes, etik anlayışı ve öğretilerini yaşamına uygulaması ile birlikte Kinizmin en önemli ve tanınan temsilcilerinden biri olmuştur (Yardımcı, A.B., 2018: 386).

Sokrates öncesi İyonyalı filozoflar, evreni anlamaya çalışırken; kaynağını araştırıp belirli bir şeye bağlarken evrende kendi yerlerini de sorgulamışlardır. Daha geç bir dönemden önemli bir filozof olan Sinoplu Diogenes, Büyük İskender'e "Gölge etme başka ihsan istemem" diyerek hayranlığını kazanan; bir fıçıda yaşayan, dünya nimetlerine önem vermeyen felsefesiyle ünlü Kinik filozoftur (http://www.felsefehayat.net/anadoluda-antik-cag-filozoflari.html, Erişim Tarihi: 27.02.2019).

Kinizm, günün getirdiği yaşam şekline uzak duran, erdemi temel alan, ruh ve beden disiplini ile birlikte bireysel özgürlüğü önemseyen, mümkün olabilecek en az giysi ve eşya ile (çanak, sopa) yetinmek demektir. Özentiyi ve müsrifliği kötüleyerek ihtiyaçların en aza indirgenmesini; doğal ve sade hayatı savunan; bir çocuğun avucuyla su içtiğini görünce çanağını da kıran filozof Diogenes kendi kendine yetebilmeye inanmaktadır. Diogenes yalınayak dolaşıp, tapınak kapılarında yatmaktadır. Ona göre zenginlik ve varlıklı olmak; acıma, alçakgönüllülük, yiğitlik, doğruluk gibi niteliklerin karşısında yer almaktadır. Sürekli kendisiyle ve yaptıklarıyla övünen kibirli insanlara zekice yaklaşımı ise ne kadar erdemli olduğunun kanıtıdır: Filozof, bir gün çok dar bir sokakta zenginliğinden başka hiçbir şeyi olmayan kibirli bir adamla karşılaşmıştır. İkisinden biri kenara çekilmedikçe geçmek mümkün değildir. Mağrur zengin, hor gördüğü filozofa: "Ben bir serserinin önünden kenara çekilmem" der. Diogenes, kenara çekilerek gayet sakin şu karşılığı verir: "Ben çekilirim!"(http://www.felsefehayat.net/anadoluda-antik-cag-filozoflari.html , Erişim Tarihi: 27.02.2019).

Diyojen yoksulluk içinde yaşadığı, halka açık yerlerde yatıp kalktığı ve yiyeceğini dilenerek topladığı halde, herkesin aynı şekilde yaşaması gerektiğini savunmamıştır. Kişinin en kısıtlı yaşam koşullarında bile, mutlu ve bağımsız olabileceğini göstermeyi amaçlamıştır. İnsanın kendi kendine yeterli olabilmesi gerektiğini savunmuştur. Uygarlaşmanın getirdiği kurallara ve araçlara bağlı olan bir yaşamı reddetmiş, yaşamın doğal ve sade olması gerektiğine inanmıştır.

Kendi açısından sade ve doğal, toplumsal değerler açısından ise sefil denebilecek bir yaşam sürmüştür. Ona göre, sade bir yaşam tarzı, sadelikten başka, örgütlenmiş, dolayısıyla uzlaşımsal toplumların görenek ve yasalarını da önemsememek anlamına gelmektedir. Diyojen, doğaya aykırı bir kurum olan ailenin yerini, kadınların ve erkeklerin tek bir eşe bağlı olmadığı, çocukların ise bütün toplumun sorumluluğunda bulunduğu doğal bir durumun olması gerektiğini savunmuştur (https://tr.wikipedia.org/wiki/Diyojen, Erişim Tarihi: 27.02.2019).

Diogenes, Atina sokaklarında ve Pazar yerinde (Agora) insanların yüzüne gündüz vakti fener tutarak dürüst bir insan aradığını söylemesi ile tanınan ve Platon'un"Sokrates'in çıldırmış hali olarak" tanımladığı önemli bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Laertios biyografik kitabının Diogenes'e ayırdığı bölümünde bazı anekdotlara yer vermiştir. Örneğin Diogenes'in, hamamdan çıkarken içeride çok insan var mı diye sorana, "Hayır yok" cevabını verirken; çok kalabalık var mı diye soranlara ise "Evet var" dediğinden bahsetmiştir. Platon insan için "iki ayaklı ve kanatsız bir canlıdır" diye bir tanım getirdiğinde bununla büyük övgü toplayınca, Diogenes'in bir horoz bulup tüylerini yolduğunu ve okula getirip "İşte Platon'un insanı" diye gösterdiğini, bu tanıma bir de "geniş tırnaklı" diye bir ekleme yaptığını ayrıca hangi saatte kahvaltı etmeli diye soranlara "Zenginsen istediğin zaman, yoksulsan bulduğun zaman" diyerek karşılık verdiğinden söz etmektedir (Diogenes L.,2019: 526).

Sonuç

Türkiye'nin en kuzey ucu olan Sinop, çağlar boyu tarihte Anadolu'nun birçok kentinde olduğu gibi farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Sinopta bulunan kültürel mirasa baktığımızda; tarihi kalıntıları somut kültürel miras kapsamına alırken gelenek, görenek ve filozofları da soyut kültürel miras kapsamında alabiliriz. Bu bağlamda baktığımızda hem bir çok alternatif turizm çeşiti kapsamında destinasyonlar oluşturulup tur oeratörleri ve seyahat acentaları tarafından tur programları yapılabilir. Sinop'un marka şehir olarak turizme katkı sağlaması hem bölge turizminde hakkettiği üne kavuşmasına yardımcı olacak hem de yöre halkına sosyo-ekonomik anlamda destek kazandıracaktır. Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti Turizm Bakanlığı ve Sinop Büyükşehir Belediyesinin birlikte yürütebilecekleri projeler doğrultusunda bölgenin soyut ve somut kültürel turizmine katkı sağlayacak festivaller düzenlenebilir, farklı ülkelerde düzenlenen fuarlara katılarak bölgeye olan ilgi arttırılabilir.

Kaynakça

Ariarathes'in Ünik Tatrahmisi, T.T.K. Basımevi, Ankara

Arslan, Melih. Sinop Müzesindeki Ordu Definesinden Cappadocia kralı IV.

Başoğlu, Bekir. Sinop İli Tarihi, Ayyıldız Matbaası, Ankara

Çakan, İlker. Karadeniz Bölgesi "Sinop", Öztan Matbacılık, Ankara

Dıogenes Laertıos. 2019 Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri, Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, Çeviren Candan Şentuna, Yapıkredi Yayınları, İstanbul.

Dikmen, Ferid. 1955 Sinop Tarihine Ait Derleme Bilgiler, Karınca Matbaası, İstanbul

Ersoy, Tolga. 1991 Sinop'un Hanı, Saydam Ofset, Ankara

Ersoy, Tolga. 1997 Sinop'un Hanı, Kurtiş Matbacılık, İstanbul

Gökmenoğlu, Turan. 1992 Turistik Sinop Rehberi, Usta Matbaası, İstanbul

Gökoğlu, Ahmet. 1952 Paphlagonia=Paplagonya Doğrusöz Matbaası, Kastamonu

http://www.felsefehayat.net/anadoluda-antik-cag-filozoflari.html, Erişim Tarihi: 27.02.2019.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Diyojen, Erişim Tarihi: 27.02.2019.

Işin, M.Akif-Münire, Tatlican, İsmail. 1992 Sinop, Dönmez Ofset, Ankara

Tarkan, Hasan. 1997 Sinop Coğrafyası, Marifet Matbaası, İzmir

Temeloğlu, Kemal. 1998 2000'e 3 Kala Karapınar ve Sinop, MEB Yayınları, Sinop

Topçu, Yaşar. 1992 Sinop Gerçeği, PTT MGB Matbaası, Ankara

Ülkütaşir, Mehmet Şakir. 1934 Sinop'ta Candaroğulları Zamanına Ait Derleme Bilgiler, Karınca Matbaası, İstanbul

Ülkütaşir, Mehmet Şakir. 1976 Sinop'ta Selçuklular Zamanına Ait İki Tarihi Eser, T.T.K. Basımevi, Ankara

Ünal, Mehmet Ali. 2000 15. ve 16. yy.'da Sinop Kazası, T.T.K. Basımevi, Ankara

Yalçin, Osman Şiar. 1985 Sinop ve Karadeniz Bölgesi, Özyürek Yayınları, İstanbul

Yalçın, Osman Şiar. 1987 Sinop ve Karadeniz Bölgesi, Özyürek Yayınları, İstanbul

Yalçin, Osman Şiar. Sinop 4. Bsk.,Özyürek Yayınları, İstanbul

Yardımcı, Alper Bilgehan. 2018 "Sosyal Bilimciler Gözüyle Sinop" Berikan Yayıncılık, (s.385-397).

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE FATSA İSKELESİNDE KOMİSYONCULAR /

Tuğrul ÖZCAN - Abidin TEMİZER

(Doç. Dr., Ordu Üniversitesi - Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Giriş

XIX. yüzyıla kadar iskele ve limanlarda *gümrük memurluğu* ve *dellallık* gibi bazı görevler, ekseriyetle yabancı dil bilen gayrimüslimlerin uhdesindeydi. Müstakil muhallefat ve tereke kayıtlarında bu görevler, *dellal-ı esvab, dellal-ı sarraf, dellal-ı ganem, dellal-ı cariye, dellal-ı hayvanat, dellal-ı kereste, dellal-ı halli* ve *dellal-ı hane* adlarla anılmaktadır. Mal ya da mahsüllerin muayenesini, tasnifini, tanımlamasını ve fiyat takdirini yapmak gibi işler dellalların göreviydi (Barkan, 1966: 97, 106, 204, 350, 364 vd.).

Mültezimlerin meşru bir zeminde işlerini görmelerine büyük katkısı olan dellallık, zamanla komisyonculuğa dönüştü. Komisyonculuk, iskelesi bulunan şehir ve kasabalarda oldukça yaygın bir faaliyet alanıydı. Ekseriyetle Rumların ağırlıkta olduğu bu faaliyet alanı, üretici ile alıcı arasında bağlantının kurulması açısından oldukça önemli ve gerekliydi. Çünkü üreticinin elindeki mahsulü zamanında satabilmesi önemli bir meseleydi. Alıcı bulunmadığı zamanlarda üreticinin elindeki mahsul bir süre sonra bozulabilmekte ya da üretici gereksiz yere depo kirası verebilmekteydi. Bu yüzden komisyoncular, ürünlerin kime hangi fiyata ve ne zaman satılacağı konusunda yaptıkları aracılıkta bu durumu iyi biliyorlar ve durumu kendi lehlerine olacak şekilde sonuçlandırıyorlardı. Sadece alıcı-satıcı arasında aracılık yapmalarına rağmen bunların kazançları üreticilerden çok daha fazlaydı. Bunlar, üreticiden düşük fiyatlara aldıkları her tür mahsulü, Avrupalı tüccara yüksek fiyatlarla satabilmekte ve bazen de tüccarla işbirliği yaparak üreticinin elinde kalmasını sağladıkları ürünleri, olması gerekenin oldukça altında bir fiyatla toplayabilmekteydiler (Özcan, 2015: 71, 400). Bu yüzden komisyoncular, Babıâli'nin kararıyla kefalet sistemine dahil edildiler ve XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu vasıtayla denetime tabi tutuldular (Uluçay, 1942: 17).

Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemlerinde berat alma zorunluluğu olmadığı için giderek sayısı artan ve bulundukları dönemin yasal boşluklarını oldukça iyi değerlendiren komisyoncular, belirlenen bedellerin dışında *dellâliye* adıyla tüccardan, üreticilerden ve kaptanlardan fazladan para talep etmeye başladılar. Bu durum, ardı kesilmeyen şikayetlere yol açmaktaydı (Ergenç, 1988: 507).

Fatsa İskelesinde Komisyonculuk Faaiyetleri

Bolaman ile Elekçi ırmakları arasında kalan ve Tokat'a kadar uzanan bölgeye hizmet veren Fatsa iskelesi, küçük olmasına rağmen XIX. Yüzyılın başlarından Cumhuriyet döneminde kadar oldukça aktifti. Ancak bulunduğu koyun fiziki şartlarının uygunsuz olması sebebiyle şirket gemileri yanaşamıyordu. Bu yüzden iskele ile açıkta bekleyen gemiler arasındaki yük ve yolcu nakliyesi kayıkçı esnafı tarafından yapılırdı. Bu durum, aşağıdaki fotoğraflardan da (Fotoğraf 1, 2 ve 3) açıkça anlaşılmaktadır:

Fotograf 1: 1915 Yılı İtibarıyla Fatsa İskelesi

Fotograf 2: 1920'li Yıllarda Fatsa İskelesi

Fotograf 1: 1937'de Fatsa İskelesi

XX. yüzyılın başlarında Fatsa iskelesinde de usulsüz yollara tevessül eden birçok komisyoncu mevcuttu. Örneğin bunlar, devlet mubayaasında fiyatların düşük belirlenmesi sebebiyle ellerindeki mahsulün bir kısmını saklayan üreticilere istedikleri fiyatı teklif edebilmeteydiler (Özcan, 2014: 70). Oysaki Osmanlı hükümeti, ekonomik yapıya ve toplumun geçirmekte olduğu sosyal çalkantılara göre tedavüldeki paranın değerini, mal ve ürün fiyatlarındaki değişimleri ekonominin kuralları ölçüsünde kontrol etmek, kendini ve toplumu her türlü ekonomik tehlikeye karşı korumakla yükümlüydü. Bu sorumluluk bilinciyle de ürün fiyatlarına müdahale edebilmekteydi (Çiftçi, 2004: 153).

Komisyoncular, gerek alıcı olmadığı gerekse ambarlarında boş yer bulunmadığı gibi gerekçeler üzerinden oluşturdukları bazı spekülatif ve manüpülatif argümanlar ile üreticileri çaresizliğe sevk edebilmekteydiler. Bu yüzden iskeleye kadar getirilen mahsülü geri götürmeyi göze alamayan üreticiler, mecburen kendisine teklif edilen fiyatı kabul etmek zorunda kalmaktaydı (DAB,*DH.MKT*: 1234/46). Komisyoncuların bu durumu iyi bilindiğinden arşiv belgelerinde zaman zaman kendilerinden *vurguncu* manasına gelen *muhtekir* sıfatıyla bahsedilmekteydi (Özcan, 2014: 71).

Fatsa iskelesinde faaliyette bulunan komisyoncular, zaman zaman üzerlerinde oluşan devlet baskısını ber taraf etmek ve piyasayı istedikleri şekilde belirlemek maksadıyla meşru olmayan yollara başvurabilmekteydiler. Hatta bunlar, iskele idaresini Babıâli nezdinde yetersiz gösterek ele geçirmek için her türlü yolu deneyecek kadar ileri dahi gidebilmekteydiler. 19 Şubat 1908 tarihli bir arşiv belgesinden anlaşıldığı üzere, Fatsa limanında komisyoncu *menfaatperest bir kısım Rum ve Ermeni tüccar*ının telkiniyle Fatsa kaymakam vekili, nöbet usulünü yürürlükten kaldırmıştır. Bu yüzden limandaki müslüman esnaf, kaymakam vekiline tepki göstermiştir. Bu durumu provoke eden *Mirkor* adlı Ermeni bir komisyoncu, Fatsa'da Müslüman ahali ile gayrimüslimleri karşı karşıya getirmiştir. Bunun üzerine Babıâli, haksız kazanç sağlayan

komisyoncular konusunda bazı tedbirler alarak onların liman ve iskele çevresindeki etkinliklerini azaltmak istemiş ve yabancı bandıralı manifesto dâhilindeki gemilerdeki ürünlerin herhangi bir komisyoncuya gerek kalmadan rahatça limana indirilmesini, buradan da alıcılarına ulaştırılmasını sağlamış; üreticilerin de elllerindeki mahsülleri doğrudan bunlara pazarlamaları için gereken ortamı hazırlamıştır. Bahriye Nezareti'nin 2 Nisan 1908 tarihli bir yazısından anlaşıldığı üzere; manifesto dışında kalan yabancı gemilerin kaptanları, yük indi-bindi yapabilmek için bulundukları iskelenin idaresine 30 lira ödemek zorundaydılar (DAB, *DH.MKT*: 1234/46). Buna rağmen komisyoncular ile ilgili şikâyetler, özellikle sonraki yıllarda da fazlasıyla devam etmiştir (DAB, *DH.MKT*: 939/84; DAB, *DH.MKT*: 915/15; DAB, *ŞD*: 14/21; Özcan, 2015: 400).

Sonuç

Bir kıyı kasabası olan Fatsa, XIX. yüzyılın başlarından yakın zamana kadar işlek bir bir kıyı iskelesi özelliğindeydi. Bolaman, Yalıköy ve Perşembe ile birlikte Fatsa, geçmiş dönemlerinde Karadeniz'in Anadolu kıyılarında hem askerî ve ticari açıdan oldukça önemli bir yer olarak görülmekteydi. İskelesinin küçük olması sebebiyle büyük gemilerin buraya yanaşamaması komisyoncuların etkinliğini daha da artırmıştır. Bu durum, üreticinin elindeki ürünlerin açıkta bekleyen gemilere nakline kadar ticari hayatın her aşamasına müdahalede bulunan komisyoncuların elini daha da güçlendiriyordu. Çoğunluğu Rum olan komisyoncular, fazla emek vermeden üreticinin eline geçen paradan daha fazlasını kazanabilmekteydi. Bu ise Fatsa liman idaresinin, ürünlerin pazarlanması konusunda kurumsal bir işleyişe sahip olmadığını göstermektedir. Üreticinin bahsedildiği gibi usulsüz şekillerde ellerindeki ürünlerinin çok düşük fiyata alınmasının önüne geçilmesi aslında devletin görevidir. Anlaşıldığı üzere söz konusu dönemde Fatsa iskelsi örneğinden anlaşılacağı üzere devletin bu konuda zaafiyeti ortadadır.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB), *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.):* 915/15, 10/Ş/1322; 939/84 14/M/1323; 1234/46, 15/M/1326.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB), *Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.):* 14/21, 5/Ca/1326.

Barkan, Ö. Lütfi, "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri", *Belgeler*, C. III, S. 5-6, Ankara, 1966, s. 1-479.

Çiftçi, Cafer, "Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'un İaşesinde Bursa'nın Rolü", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 16, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2004, s. 150-171.

Ergenç, Özer, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına ilişkin Bazı Bilgiler", *Belleten,* Cilt: LII, Sayı: 203, Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 501-533.

Uluçay, M. Çağatay, *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1942.

Özcan, Tuğrul, "Nöbet Usulü Uygulamasına Bir Örnek: XX. Yüzyıl Başlarında Fatsa Limanı", [Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu VII: Karadeniz Limanları (Özel Sayı)], *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* Sayı: 12, Temmuz 2015, s. 395-411.

_____, Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, Geve Kitaplığı, Ankara, 2014.

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE FATSA ÇEVRESİNDE KAYIK TAMİRİ VE İMALİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME /

Tuğrul ÖZCAN - Abidin TEMİZER

(Doç. Dr., Ordu Üniversitesi - Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Giriş

Denizi temel yaşam alanı gördüğü için hayatını büyük ölçüde buna göre şekillendiren sahil insanı, kimi zaman bu engin alanı bir eğlence, dinlence yeri olarak görmüş; kimi zaman da iktisadi yaşamlarının vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul etmiştir. Nitekim çoğu kıyı kasabası, zaman içerisinde balıkçılık, kayık imali ve tamiratı, av malzemeleri ticareti ve saire şekilde denizciliğe dayalı sektörün birer şubesi haline dönüşmüştür. Bu sektörün sınırları, ortaya konulan iş hacmi, bunu destekleyen ticari hareketlilik ve istihdam gibi bazı unsurlar belirlemiştir. Bu unsurların devamlılığı ise söz konusu sektörü ayakta tutan iş kollarından çıkacak ürünlerin zamanına ve kalitesine bağlı kalmıştır. Kaliteli ürünün zamanında teslimi, işi sırtlayan zanaatkârların yetenekleri, emekleri ve tezgâh sahiplerinin işletme mantalitesiyle alakalıydı (Özcan, 2015: 395-411).

XIX. yüzyılın ilk yarısında Fatsa, çevresinde balıkçılıkla birlikte kayık imalatı, av malzemeleri ticareti yapılan küçük bir iskele kasabası olarak dikkat çekmekteydi. Fatsa çevresinde bulunan tezgâhlarda, hem ticari hem de Osmanlı donanmasının ihtiyaç duyduğu ölçülerde askerî maksada uygun deniz vasıtaları imal edilmekteydi (Yılmaz, 2014: 397-434). Nitekim bu tezgâhlarda, onlarca kalifiye kayık işçisi istihdam edilmekte ve böylelikle işlerin devamlılığı sağlanmaktaydı.

Tamirat ve imalat işlerinde çalışan işçiler, Fatsa kasabasının sosyal ve ekonomik yaşamında önemli bir yer işgal etmekteydiler. İşte bu araştırmada, bahsedilen hususlar da göz önüne alınmak suretiyle söz konusu işlerin asıl unsurları olan "*işçilerin nasıl yetiştirildikleri*, *çalışma şartlarının nasıl olduğu, üretim teknikleri*" gibi bazı hususlara yüzeysel olarak değinilerek genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın asıl amacı, bu konuda daha sonradan yapılacak çalışmalara bir alt yapı hazırlamaktır.

A. Kayık İşçiliğinde Mesleki Hiyerarşi: Çıraklık ve Ustalık

Bir bilginin, uygulamanın veya usulün, geleneğe dönüşerek zanaat erbapları tarafından benimsenmesi bir deneme sürecini gerektirir. Bu süreç, aynı zamanda okula benzer bir disiplini de zorunlu kılar. Geleneksel kaidelere göre şekillenen bir mesleki teşekkül, küçük yaştaki çocukların çırak olarak maharetli ustalara teslim edilmesiyle vücut bulabilmekteydi. Zanaat dallarının hemen hepsinde gelenek, okul işlevi görür ve bunun sayesinde meşruiyet kazanır ve aynı zamanda devamlılık arz ederdi. Bir işin ekmek

kapısı olarak görülen bir zanaata dönüşmesi, ancak süreçle ve tecrübeyle mümkün olabilmekteydi.

Kayık imalini ve tamirini bir mesleğe dönüştürmek isteyenlere, işe başladıkları ilk zamanlarda ücret ödenmemekteydi. Bir kayıkçı ustası olan Mehmet Yıldırım çıraklık döneminde karşılaştığı bu durumu hatıralarında şöyle dile getirmektedir: "*Balta ve keserle başladım çocuk yaşta ben çıraklığa. Bu dönemde üç beş sene meccanen çıraklık yaptım. Usta ara sıra harçlık verirse verirdi. Onun dışında benim ve benim gibiler için herhangi bir yevmiye ve maaş söz konusu değildi"* (Kademoğlu, 2000: 273). Diğer bir kayık ustası Besim Bakır ise çıraklık dönemine ait hatıralarına dair şu anekdotu paylaşır: "*Bizim işte Doğramacı çırağı çabuk yetişir. Ancak tekne işini öğrenmek 5-6 seneyi alabilir. Tezgâh başında doğramacılık işi, matematikle ilgili bir iştir… Ben babamdan gördüklerimle, denediklerimle alıştım bu işe… İlk önce takımları getirerek götürerek; çivi, testere, keser tıraşı gibi malzemelerin isimlerini öğrenerek başladım işin inceliklerine. Onları öğrendikten sonra ufak tefek yamalar yapmayı öğrendim. Akabinde tahta sarmayı ve nihayetinde de eğrileri kesmeyi öğrendim ustalarımdan. Aslında daha çocukken işin tam detaylarını öğrenmeden küçük bir kayık yapabilecek kadar bir bilgi sahibi olmuştum. Kendi çapımda ufak bir kayık yapmayı öğrendiğimde henüz 12 yaşında idim* (Kademoğlu, 2000: 273).

Kayık imali ve tamiratı oldukça meşakkatli bir işti. Yalıköy'ün yerlilerinden Nedim (Kaplan) Usta ise bu durumu şöyle özetler: "*Kayık yapımı ve tamiri işine çok merakım vardı. O dönemde Yalıköy'de usta olmadığı için bu mesleği öğrenmek üzere Trabzon tarafına gittim. Burada birkaç sene kaldım. Trabzon'dan döndükten sonra Yalıköy'de tezgâh şeklinde bir atölye açtım. Tüm çabalarıma ve uzunca bir zamanımı almasına rağmen çıraklık dönemimde yalnızca bir taka yapmayı başarabildim... Bizim işte iyi bir zanaatkâr olabilmek için dört sene pratik yapmak gerekiyor. Ortalama 10-11 yaşlarında iken çırak olarak getirilen bir çocuk ilk önce keser tutmasını ve kullanılan alet ve edevatın isimlerini öğrenir. Bunu öğrendikten sonra yan yüz yapmaya, terazi tutmaya ve formadan ölçü almaya sıra gelir. Daha sonra usta tarafından çırağa deniz seviyesinin durumuna göre takozun nasıl konulduğu gösterilir. Bunların tümünü tam olarak öğrenmek bir kişinin en az en az 3-4 yılını alır. Ondan sonra çırağın azmine, zekâsına, yani kafasının çalışmasına kalıyor işlerin geri kısmı…"* (Kademoğlu, 2000: 273, 277).

B. Tamirat ve İmalat İşleri

Osmanlı Devleti döneminde Fatsa'da gemi tezgâhlarında üretim yapıldığına dair geçmişe dair birçok emare bulunmaktadır. 14 Ağustos 1825'te Kapudan Paşa'nın Sadaret'e yazdığı bir yazıdan Fatsa'da bulunan gemi tezgâhlarında inşaatı tamamlanmış bir korvetin olduğunu anlıyoruz. Trabzon Valisi ve Şark Seraskeri Osman Paşa'nın bir kaimesinden de

Kasım 1829'da Fatsa'da gemi tezgâhında inşa edilen bir korvetin denize indirildiğini tespit etmekteyiz (DAB, HAT: 580/28495; DAB, HAT*:* 1030/ 42860).

Vezir Halil Rıfat Paşa ve Tersane Emini Hacı Ali Bey'in takrirlerinden anlaşıldığı üzere 1828 yılı içinde tamamlanmak üzere Fatsa'da bir korvetin yapımına başlanmıştır. Söz konusu korvetin inşası, Canik Muhassılı Osman Paşa'nın çabalarıyla Temmuz 1828 itibarıyla ancak tamamlanabilmiştir (DAB, *C.BH*: 165/7787; DAB, *HAT*: 581/28569; DAB, *HAT*: 581/28561). Trabzon Valisi Seyyid Osman Paşa, 1830 yılında da Fatsa'da bulunan gemi tezgâhlarında bir korvetin daha inşasının tamamlandığını Sadaret'e bildirmiştir (DAB, *HAT*: 579/28414).

Trabzon Valisi Osman Paşa, Fatsa ve Samsun'da bulunan gemi tezgâhlarında inşa edilen fırkateyn ve şalopelere nezaret etmek üzere Canik muhassılı ve aynı zamanda kardeşi olan Abdullah Bey'i görevlendirmiştir. Nitekim onun katkılarıyla bahsedilen bu dönemde söz konusu tezgâhlarda birçok deniz vasıtası inşa edilmiştir. Bu konudaki çabalarından dolayı Abdullah Bey, kapıcıbaşılık rütbesi ile taltif edilmiştir (DAB, *HAT*: 655/32037).

Osman Paşa tarafından Sadaret'e gönderilen bir yazıda Temmuz 1833 itibarıyla, Canik Muhassılı Osman Paşa'nın nezaretinde Fatsa'da inşa edilen fırkateynin İstanbul'a sevk edilmek üzere yola çıkarıldığından ve inşası devam edenlerin de birkaç ay içerisinde tamamlanacağından bahsedilmesi, bu tezgâhların verimli çalıştığını ortaya koyması açısından önemlidir. Tersane Emini Ali imzalı bir belgeye göre Mayıs 1833'te söz konusu fırkateyn, İstanbul'a ulaşmış ve 1834'te de Tersane-i Amire envanterine kaydı yapılmış ve yapılan mütalaalardan sonra *Navek-i Bahri* adını almıştır (DAB, *HAT*: 576/28156; DAB, *HAT*: 578/28319; DAB, *HAT*: 577/28281).

Navek-i Bahri fırkateyninin inşası için öngörülen toplam masraf, ilk anda 5 yük 72.892,5 kuruş olarak tahmin ediliyordu. Ancak daha sonradan kereste ve diğer ihtiyaçlar sebebiyle bu iş için 150.000 kuruşa daha ihtiyaç duyulmuştur (DAB, *HAT:* 577/28296). Bu fırkateynin Beşiktaş'taki askerî deniz müzesinde bir maketi bulunmaktadır. Müzedeki tanıtım bilgilerine göre söz konusu fırkateyn 500 yolcu kapasitesinde, 46 metre uzunluğunda, 13.4 metre eninde 7.2 metre ambar yüksekliğindedir. Mühendisliğini Sadık Efendi ile Manuel Kalfa'nın yaptığı bu fırkateyne ait 42 top mevcuttu (Güvemli, 1995: 165-166). *Navek-i Bahri,* Fatsa'da tam teşekküllü bir tersane olmasa bile bir gemi tezgâhının bulunduğunu göstermesi açısından Türk denizcilik tarihi açısından önemlidir. Buna rağmen malzeme konusunda yaşanan sıkıntılar, Fatsa'daki tezgâhlarda gemi inşasını olumsuz etkilemekteydi. Örneğin bahsedilen firkateyne ait masraf defterlerinde sonradan

yapılan incelemelerde öngörülen miktarın dışında 115.000 kuruşluk fazladan harcama yapıldığı tespit edilmiştir. Bu durum kereste kalitesinin düşük olması sebebiyle yeniden tedarik edilmesinden kaynaklanmıştır (DAB, HAT: 573/28114-D).

1878 yılına ait *Trabzon Vilayet Salnamesi*'nde Fatsa'da tüccarın ihtiyacını karşılayacak büyüklükte deniz vasıtalarının inşa edildiği ifade edilmektedir (*Trabzon Vilayet Salnesi, 1878*: 82). Bunun yanında yapımları tamamlanan dört kalyon ve beş fırkateyn ile dökülen topların sayıları ve vasıflarını içeren 1910 yılına ait bir defterde Fatsa'dan da bahsedilmektedir (DAB, *TS.MA.d*: 2783).

Gemi tezgâhlarının yanı sıra Osmanlı donanmasında ihtiyaç duyulan halatların büyük bir kısmı, Fatsa ve Ünye civarından karşılanmaktaydı. Bolaman esnafından Özcan Tepe'nin ifadesine göre akrabalarından Abdullah Tepe, yakın zamana kadar kendirden halat imal etmekteydi. Abdullah Bey'in babasının ve dedesinin de bu işle önceki dönemlerde meşguliyetlerinin bulunması bu işin bölgede bilindiğini ve aile mesleği olarak yapılmış olduğunu ortaya koymaktaydı. Ancak bahsedilen aile fertlerinin yakın döneme kadar kendirden halat imaliyle meşguliyetleri, ticari bir kaygıdan ziyade kendi ihtiyacını karşılamaya yönelikti (Tepe, 27 Ocak 2019).

Diğer Karadeniz kıyı kentlerinde olduğu gibi Fatsalı usta ve işçilerle esnaf ve zanaatkârların gemi yapımına her zaman önemli katkıları olmuştur. Gerek Osmanlılar döneminde gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında marangozhaneler, döküm atölyeleri ve halat imalatı yapılan tezgahlar aktif olarak faaliyet göstermişlerdir (Güvemli, 1995: 165-166).

Fatsa iskelesinde faaliyet gösteren deniz araçları içinde en çok dikkati *çapar*lar çekmekteydi. Bunlar, özellikle yük taşımacılığında büyük rağbet görmekteydiler (Güvemli, 1995: 169-170). Çaparlar, kürekle işletildiği gibi tek direkli aşırtma yelken ile kullanılmaktaydı. Bunlar, Karadeniz sahillerinde kürekli tekne olarak çoğunlukla kıyılarda yolcu ve yük taşımak maksadıyla kullanılmaktaydılar (Erüz vd, 2015: 545). Osman Kademoğlu, bir çalışmasında çaparlara dair şu bilgilere yer vermektedir: "*Kavisli bordası sıra sıra kalın tahtalarla kaplı olan çaparlar; iki başı yüksek, geniş karınlı altı düz 30 ila 50 ton ağırlığında Doğu ve Ortakaradeniz'e has bir yük kayığıdır. Kaba ve heybetli bir görünüme sahip olan çaparlar, eskiden aşırmalı yelkenlerle uzak mesafelere de yük taşırlardı. Başı ve kıçından yarım metre daha yüksek olan çaparların ortası açık ambarlı ve parapetlidir. Ayrıca başüstünde ayakta durularak çekilen 8-9 metre boyunda bir çift büyük küreği; kıç kısmında enli ve yüksek asma dümeni vardır* (Kademoğlu, 2000: 92-93).

İlk Sürmene'de imal edildiği tahmin edilen ve demir aksamı oldukça az olan çaparlar, zamanla Ordu, Ünye ve Fatsa'da da üretilmeye başlandılar. Buralarda imal edilen çaparların gövdesinde ve kaburgalarında kullanılan

kestane ve gürgen keresteleri, çoğunlukla Ünye'nin Kızılcakese ile Fatsa'nın Kabakdağı köyünden temin edilmekteydi. Çapar imali konusunda Fatsalı Lefter Usta, her yerde isim yapmış biriydi. Lefter Usta'nın mübadele ile Yunanistan'a gitmiş olmasına rağmen yetiştirdiği çıraklar, Fatsa'da çapar imalini sürdürmüşlerdir. Yassıtaş köyünden Yesuroğlu Mevlüt, Lefter Usta tarafından yetiştirilip, Fatsa'da mavna imalini üstlenen bir isim olarak öne çıkmıştır (Güvemli, 1995: 169-172).

XX. yüzyılın ilk yarısında bile malzeme bulmakta zorlanan kayık ustaları çareyi eski malzemelerden sağladıkları geri dönüşümle işlerini sürdürebiliyorlardı. Faruk Orhan Usta bu durumu şöyle özetlemektedir: "*Önce eğrilen çivileri düzelterek bu işe çocukken başladım. O vakitte çivi bulmak neredeyse imkansız olduğundan bu işi yapmak oldukça önemliydi. Daha sonra ormandan parça toplamaya başladım. Malzeme kesimine ise ancak bir sonraki aşamada geçtim. Bu aşamada, iskelette kullanılan malzemeler için temin edilen keresteler kaba bir şekilde kesilerek bir yere çaplanmaktaydı. Ekseriyetle kullanımdan kalkan kayıklardan temin edebildiğimiz ya da tamir esnasında artan parçaların kullanımına büyük önem verirdik. Daha sonradan makinaların devreye girmesi, malzemelerin tedarikinin kolaylaşması ve biraz da edindiğim tecrübeyle ustalığım biraz daha gelişti. Dolayısıyla da geleneksel çizgiden modern çizgiye doğru kaçınılmaz bir kayış yaşadım.*" (Kademoğlu, 2000: 278).

Kayık tezgahlarında yapılan diğer bir önemli iş de kalafatlama idi. Bu oldukça, zahmetli bir işti. Kalafatlama yapılırken kendir, bir tahtanın üzerinde zifte benzeyen bezir yağıyla eğrilirdi. Böylelikle kendir büküm alır ve birbirine yapışarak bir ip şekline dönüşür ve şağlamlaşırdı. Bu aşamadan sonra kalafat ustaları, tahtaların *armoz* denilen ek yerlerine bir cm derinliğinde kanallar açarlar ve bunlara yağlı kendir iplerini sıkıştırarak yerleştirilirlerdi. Kendir, armozlara yerleştirildikten sonra *bulak* denen bir aletle sıkıştırılır ve düzgünleştirilirdi. Kalafat ustaları işini tamamladıktan sonar, macunlama aşamasına geçilirdi. Bu aşamada, macunla kayığın içi ve dışı tamamen kaplanırdı (Kademoğlu, 2000: 308).

Macunlama, oldukça zahmetli bir işti. Eğer üzerinde çalışılan kayık ya da geminin iskeletini oluşturan malzemenin kullanıldığı kereste, ortaya çıkan işin kalitesini belirleyen en temel unsurdu. Kerestenin iyi seçilememesi ve işlenmemesi durumunda armozlarda aşınma ve açılma kaçınılmazdı (Tepe, 27 Ocak 2019). Bu yüzden armozlarda açılmaya karşı kayıklar, bir kaç sene içinde *çivi yoklaması* denilen bir uygulamaya tabi tutulurlardı. Çivi yoklaması, özellikle kalafat gerektiği durumlarda yapılan bir uygulamaydı. Kayık gövdesinde tek tek çivi kullanılan tüm noktalar, kontrol edilerek mesafeler gözden geçirilir ve çivi başlarının tahtanın içinde gömülü kalması sağlanırdı. Bu önemli bir uygulamaydı. Çünkü çivi başlarının açıkta olması durumunda rendeleme aşamasında civiler rendelere takılabilirdi (Kademoğlu, 2000: 306-307).

Sonuç

Bir kıyı kasabası olan Fatsa, XIX. yüzyılın başlarından yakın zamana kadar kayık imali ve tamiri yapılan bir yerdi. Bolaman, Yalıköy ve Perşembe ile birlikte Fatsa, geçmiş dönemlerde Karadeniz'in Anadolu kıyılarında hem askerî hem de ticari maksatla kullanılan deniz vesaitlerinin imali ve tamiratı konusunda öne çıkan yerler arasında gelmekteydi. İlk örneği Sürmene'de görülen çaparların imali konusunda Fatsa çevresindeki tezgahlar birer marka olarak değer görüyordu. Yapılan araştırmalar, günümüzde Fatsa'nın böyle bir özelliğinden bahsetmenin mümkün olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Günümüz itibarıyla bölge ahalisinden bazılarının yalnızca balıkçılıkla sınırlı kalmak suretiyle denizle bağlantıları sürmektedir. Üstelik kayık tamiri ve imali üzerine Fatsa çevresinde tam teşekküllü bir sektör maalesef mevcut değildir.

Sahilde bulunan Fatsa'nın, denizle ilgisinin süreç içerisinde azalması, aslında önemli bir eksiklik olarak algılanmalıdır. Bu yüzden Fatsa'nın eksik kalan bu yönünün geliştirilmesi ve bu tür işletmelerin açılması yönünde çalışmalar başlatılmalıdır. Resmi yollarla, denizcilikle bağlantısı bulunan insanlar, atalarının yaptığı iş kollarını devam ettirmeleri için desteklenmeli ve teşvik edilmelidir. Özellikle kamu kurum ve kuruluşları denizliğe dair faaliyetleri desteklemeliler ve bu konuda toplumsal bir farkındalık meydana getirmelidirler.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB), *Cevdet Bahriye (C.BH.*): 165, 7787, 10/Za/1243.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB), *Hatt-ı Hümayun (HAT):* 573, 28114-D, 29/12/1253; 576, 28156, 29/Z/1248; 577, 28281, 29/Z/1253; 577, 28296, 29/Z/1252; 578, 28319, 23, 07/S/1249; 579, 28414, 23/Ra/1246; 580, 28495, 29/Z/1240; 581, 28561, 21/Z/1243; 581, 28569, 29/Z/1243; 655, 32037, 09/Z/1247; 1030, 42860, 30/Ca/1245.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri* (*TS.MA.d)*, 2783, 28/Ş/1317.

Erüz, C. vd. (2015). "Trabzon, Hyssus Limanı (Sürmene-Araklı) ve Paraskalmion (Çapar) Teknesinin Zamansal Değişimi". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, V/12 (Özel Sayı), Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, (545-552).

Güvemli, O. (1995). *Doğu Karadeniz ve Ordu Üzerine*, Trabzon: ORSEV Yayınları.

Kademoğlu, O. (2000). *Denizlerin Güzelleri*. İstanbul: Duran Kitapları.

Özcan, T. (2015). “Nöbet Usulü Uygulamasına Bir Örnek: XX. Yüzyıl Başlarında Fatsa Limanı, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi.* XII [Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu VII: Karadeniz Limanları (Özel Sayı)], Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, (395-411).

Tepe, Özcan, *27 Ocak 2019 Tarihli Mülakat,* (Mehmet oğlu, 1957/Fatsa doğumlu, Balıkçı esnafı).

Trabzon Vilayet Salnamesi (1878). (1999). (Haz. Kudret Emiroğlu), X, Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları.

Yılmaz, Ö. (2014). “Samsun Limanı Üzerine Denizcilik Raporu (Koy Haritası, Ticaret ve Denizcilik İstatistikleri, Grafikler)”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi.* İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, (397-434).

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE HAPİSHANE SORUNLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: FATSA KASABASI ÖRNEĞİ

/ Tuğrul ÖZCAN

(Doç. Dr., Ordu Üniversitesi)

Giriş

Bir kıyı kasabası olan Fatsa, gerek iskele yoğunluğu gerekse art alanının genişliği gibi sebeplerle oldukça yoğun bir coğrafyanın merkezindeydi. Bu yoğunluk, asayiş konusunda bazı sorunları da beraberinde getirmekteydi. Gerek Ordu kazasının bir nahiyesi gerekse müstakil Canik sancağının bir kazası olduğu dönemlerde Fatsa, nüfus açısından çevresine nazaran yoğun bir yerdi. Bu yoğunluğun üç temel sebebi vardı: Kafkasya'dan gelen muhacirler, Ermeni olayları sebebiyle bir kısım gayrimüslimin merkezi yerlerde kalmayı daha güvenli görmesi ve ticari kaygıdır. Gerek terör olayları, gerek muhacirlerin iskânı gerekse iskele üzerinden oluşan ticari hareketlilik, XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısında Fatsa'daki yoğunluğu fazlasıyla artırmıştır. Bu yoğunluk içerisinde adli vakalarda artış, kaçınılmaz olmuştur. Mahkemeye intikal eden vakaların çoğalması ve yapılan muhakemeler neticesinde mahpus ile sonuçlanan kararların sıklıkla çıkması, kapasitesi zaten sınırlı olan Fatsa hapishanesinin durumunu daha da zora sokmuştur.

Bu çalışmayla Fatsa kasabasının hemen her dönemde karşı karşıya kalmış olduğu hapishane sorunları ile bunların çözümlerine değinilmek istenmiştir. Daha sonra yapılacak kapsamlı araştırmaların altyapısını oluşturmak maksadıyla ortaya konulan bu çalışma, birkaç arşiv belgesi üzerinden verilen örneklerle genel bir değerlendirme şeklindedir. Özellikle güvenlik, fiziki durum ve kapasite açısından Fatsa hapishanesine dair bazı bilgileri ihtiva eden bu çalışmada hapishane inşası için gösterilen çabalar ve bunların sonuçlarına da yer verilmiştir.

A. Hapishanenin Fiziki Durumu ve Kapasitesi

Fatsa'da Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar hapishane olarak kullanılan belirli bir kamu binası yoktu. Hapishane olarak kullanılacak olan binaların ekseriyetle kiralanması yoluna gidilmekteydi. Çoğu zaman iki katlı evlerin bodrumu bu iş için münasip görülüyordu. Koğuş sistemi olmadığı gibi hapishane olarak kullanılan yerlerde kadınlar için tahsis edilen bir bölüm bulunmuyordu. Bu sebeple kadınlar için de başka bir yer temin ediliyordu. Ancak bu durum, sayıları kısıtlı olan güvenlik güçlerinin işini daha da zorlaştırıyordu. Çünkü oldukça önemli olan hapishane güvenliği konusunda zafiyetler ortaya çıkıyordu.

Eşraftan Fehmi Akar'ın[76] ifadesine göre Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Dadyan Aslan Efendi'nin aşağıdaki fotoğrafta (Fotoğraf 1) görülen evinin bodrumu, uzun bir süre Fatsa'da hapishanesi olarak kullanılmıştır. Hatta söz konusu ev, bu özelliğini Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam ettirmiştir (Akar, 13 Kasım 2018):

Fotograf 1: Dadyan Aslan Efendi'nin Alt Katı Hapishane Olarak Kullanılan Evi

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı ülkesinin birçok yerinde patlak veren Ermeni isyanları, eşkıyalık faaliyetleri, muhacirler ile yerel halk arasında çıkan anlaşmazlıklar ve benzeri durumlar, hapishanelere olan ihtiyacı fazlasıyla artırmaktaydı. Söz konusu dönemde iskân komisyonları tarafından, Kafkasya'dan Anadolu'ya gelen muhacirlerin ilk anda kıyı iskelelerine yönlendirilmeleri sonucunda Fatsa kasabası da bundan payını almıştır. Nitekim muhacirlerin gelmesiyle birlikte kasaba çevresi geçici kampa dönüşmüştür.

Kafkas muhacirleri, zaman içerisinde yerli ahaliyle çatışma yaşadılar. Muhacir-yerli ahali arasındaki bu çatışmalar, ileriki dönemlerde eşkıyalık faaliyetleriyle birlikte daha da şiddetlendi. Buna, 1890'lı yıllardan itibaren Ermenilerin Osmanlı ülkesi genelinde çıkardığı isyanlar da eklenince ister istemez Fatsa'da asayiş konusunda ciddi sıkıntılar baş gösterdi. Ancak her geçen gün asayiş olayları artarken bunlara karşı koyacak asker sayıları ay-

[76] Bu fotoğraf, Fehmi Akar'ın özel arşivinden temin edilmiştir. Ancak Fehmi Akar, Fatsa'ya dair servis ettiği görsellerin büyük bir kısmının asıl kaynağının Ahmet Cevat Güvenkaya olduğuna özellikle işaret etmiştir.

nıydı. Bu, merkezden uzak olan yerlerde eşkıyalık faaliyetlerine ortam sağlıyordu. Nitekim güvenlik güçlerinin zamanında müdahale edemediği yerlerde adli vakalar sıradanlaşıyordu. Bu ise hem mahkemenin hem de güvenlik güçlerinin işini zorlaştırıyordu. Üstelik mahkemeye çıkarılacakların ya da muhakeme sonucunda hapis cezasına çarptırılanların kalacakları yerlerin kapasite olarak yetersizliği, durumu daha da vahim hale getiriyordu. Bunun sonucunda mahalli yetkililer, kapasite açısından daha uygun yerler araştırmak zorunda kalıyorlardı.

Hapishanenin kapasite olarak yetersiz kaldığı dönemlerde ister istemez kiralama usulüne başvurularak sıradan bir evin bu iş için tahsisine çalışılması güvenlik zafiyetini gösterme açısından oldukça önemlidir. Çünkü asayiş olaylarının arttığı dönemlerde bile emniyet güçleri, çoğu zaman yalnızca söz konusu hapishane ve eklentisinin güvenliğiyle meşgul olabiliyordu. Bu ise güvenlik güçleri tarafından kırsal alanın kontrolünü engelliyordu. Nitekim güvenlik güçlerinin olay mahallerine gittikleri dönemlerde Fatsa hapishanesinde firar vakaları yaşanabilmekteydi. Örneğin 1898 baharında eşkıyalık faaliyetleri sebebiyle Fatsa adliyesinde yapılan muhakemesinin sonucunda hapse mahkûm edilen Gürcü Hasan, avenesi ile birlikte hapishanenin güvenlik zafiyetinden yararlanarak firar etmiştir. Hasan çevresine topladığı adamlarıyla birlikte mücavir alanda eşkıyalık faaliyetlerine devam etmiştir. Hatta bu şahıs, geride kalan diğer mahkumları kaçırmaya teşebbüs edecek kadar ileri gitmiştir (DAB, DH.TMIK.M: 51/7).

Fatsa'da hapishane olarak kullanılan binanın güvenlik zafiyeti, adliye müfettişlerinin raporlarına da yansımıştır. Bu yüzden gerek durulduğu zamanlarda Fatsa'daki mahkumların bir kısmının Ünye'ye gönderilmesiyle bu sorun aşılmak istenmiş; ancak emri veren makam tarafından aynı sorunun ora için de geçerli olduğu gerçeği gözden kaçırılmıştır (DAB, DH.TMIK.S: 55/ 14).

B. Hapishane İnşası Çabaları

XIX. yüzyılın sonlarında Fatsa'nın askerî ve mülki yetkilileri, karşılaştıkları sorunlar sebebiyle defaten merkeze gönderdikleri yazılarla hapishane meselesinin çözümüne çalışmışlardır. Zira hapishane olarak kullanılan bodrum, sıhhi şartlar açıdan oldukça kötüydü. XX. yüzyılın başlarında üst üste yaşan ölüm vakaları, durumun vahametini açıkça ortaya koymuştu. Bu durum, 1 Eylül 1904 ve 18 Kasım 1909 tarihli iki ayrı arşiv belgesinden de açıkça anlaşılmaktadır. Söz konusu belgelerde Fatsa'da hapishane olarak kullanılan bodrumun sıhhi açıdan çok kötü olduğuna, mahkumlar arasında salgın hastalık bulgularına rastlandığına dair ibareler mevcuttur (DAB, DH.MUİ: 35/25). Aslında birkaç yıl öncesinde de mahkûmlar arasında salgın hastalıklara yakalananlar olduğuna dair bazı bilgilerin bulunduğu başka belgeler de vardır. Nitekim bahsedilen durum sebebiyle hasta-

lık bulgularına rastlanan mahkûmlara müdahale etmek üzere Fatsa kaymakamlığı tarafından Sıhhiye Nezareti'nden bir tabip görevlendirilmesi istendiyse de bundan sonuç alınamamıştır (DAB, DH.MKT: 2484/126).

Karşılaşılan sorunlara bürokrasi yoluyla çözüm bulamayan yerel idare, kendi çapında bazı önlemler almak zorunda kalmıştır. Yaz mevsiminde ve salgın hastalıkların yoğunlaştığı dönemlerde Fatsa merkezinde hapishane olarak kullanılan bodrumda kalan mahkûmlar, Çaltumar ve Bice taraflarında kurulan geçici hapishanelere nakledilmişlerdir. Bu şekilde havadar olan bu bölgede mahkumlar arasında yaşanan ölüm vakaları nispeten de olsa azaltılmak istenmiştir (Güvenkaya, Tarihsiz: 1).

Fatsa'da mahkûm kadınlara mahsus ayrı bir hapishane binası yoktu. İhtiyaca binaen, çoğu zaman irticalen kiralama yoluyla bu sorunun geçici olarak çözümüne bakılıyordu (DAB, DH.MKT: 55/31). Ancak bu durum, kolluk kuvvetlerinin bölgedeki hâkimiyetine halel getirmekteydi. Çünkü güvensiz bir hapishane gereğinden fazla asker istihdamına yol açıyordu. Bu da onların asıl işleriyle meşgul olmalarına mani oluyordu. Bu yüzden 1912'de Fatsa'da bir hapishane yapılması kararlaştırıldı. Nitekim inşa olunacak hapishanenin keşfi yapılarak planları hazırlandı (DAB, DH.MB. HPS: 144/23). Ancak sonraki yıllara ait belgelerden anlaşıldığı üzere söz konusu hapishanenin inşasına bir türlü başlanamamıştır. Bu yüzden Zabtiye Nezareti, hapishane olarak kullanılan yerin tamir edilmesi için emir vermiştir. Nitekim bu emrin ifası için 1916'da bir bütçe oluşturulmuştur. Ancak keşfe dair evrak, usulüne uygun hazırlanmayınca tamirat işi askıya alınmış ve dolayısıyla da gecikmiştir (DAB, DH.MB.HPS: 115/35).

1918 yılı ortalarında Fatsa'da kadınlara yönelik bir hapishane ihtiyacı hâsıl oldu. Ancak hapishane binasının neresi olacağı konusunda bazı anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Yetkililerden bazıları, kadın mahkûmların erkek mahkûmlara ait binanın alt katında; bazıları da başka bir binada tutulması gerektiğini düşünmekteydiler. İkinci görüşü savunanlar, bir Ermeni olan Öksüzyan'a ait binanın tamir ve tadil edildikten sonra kadın hapishanesi olarak kullanılmasını teklif ettiler (DAB, (DH.MB.HPS: 40/8). Uygulamalara bakıldığında ise kadın mahkûmların kiralanan farklı bir binada tutulması düşüncesinin ağır bastığı anlaşılmaktadır (DAB, DH.MB.HPS: 41/35). Bu düşünce içerisinde olanlar, Zabtiye Nezareti'nin buna onay vereceklerinden emindiler. Çünkü 19 Aralık 1916 tarihli bir resmî belgeye de yansıdığı şekilde Zabtiye Nezareti, hapishaneleri uygun olmayan yerlerde Ermenilerden kalan metruk durumdaki binaların bu iş için kullanılmasından yanaydı (DAB, DH.MB.HPS: 49/31).

1956 yılında Fatsa'da yeni bir hapishane yapılması konusunda bir karar çıkmış ve inşaatına başlanmıştır. Ancak demir temininde meydana gelen gecikme sebebiyle söz konusu hapishanenin inşaatı bir süreliğine durmuştur (BCA, 30-11-1-0, 257, 20, 11 / 07 Nisan 1956).

Sonuç

Fatsa, coğrafik açıdan oldukça önemli bir mevkiye sahiptir. Art alanının geniş olması, iskelesi üzerinden yapılan ticari faaliyetler, göç, iskân ve sair açılardan daima bir etki altında kalmıştır. Bahsedilen hususlar, beraberinde demografik bir değişim ve dönüşüşü getirirken adli vakaların oranında artış yaşanması da kaçınılmaz bir hal almıştır. Ancak, bahsedilen değişkenlere bağlı olarak nüfus yoğunluğunun artmasına rağmen hapishane kapasitesinin ve hapishaneyle ilgilenecek güvenlik güçlerinin sayısının sabit kalması ister istemez Fatsa asayişinde bazı aksaklıkları beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan sorunları aşmak mahalli yetkililer, bürokratik her yolu denemişlerdir. Ancak onların bu çabaları daha çok resmî yazışmalar dahilinde sınırlı kalmıştır.

Osmanlı döneminden itibaren Fatsa'da bir hapishane kurulmasına dair yazışmalar ve emirler bürokrasi içerisinde bir kısır döngüye dönüşmüştür. 1950'li yıllarda ancak kamu binası olarak Fatsa'da bir hapishanenin varlığından bahsetmek mümkündür. Ancak, günümüz itibarıyla buranın yıkılarak başka bir amaçla kullanılması Fatsa'ya dair hapishane meselesinin çerçevesini açıkça çizmektedir.

Kaynakça

Akar, Fehmi, *13 Kasım 2018 Tarihli Mülakat* (Osman Niyazi oğlu, 1947/Fatsa doğumlu, Eczacı).

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB), Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muâmelât ve Islahat Komisyonu Müteferrik (DH.TMIK.M.)*: 51, 7, 14/Za/1315.

___, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı Islahât (DH.TMIK.S)*: 55, 14, 01/B/1322.

___, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Mektubi Kalemi* (*DH.MKT.)*., 2484, 126, 26/M/1319.

___, Osmanlı Arşivi, *Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ.):* 35, 25, 05/Za/1327.

___, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.)*: 55, 31, 20/M/1311.

___, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emiriyye Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı (DH.MB.HPS.)*, 40, 8, 21/Ş/1336; 41, 35, 26/Za/1330; 49, 31, 23/C/1335; 115, 35, 29/R/1334; 144, 23, 28/M/1330.

___, Cumhuriyet Arşivi, *30-11-1-0, 257, 20, 11* (07 Nisan 1956).

Güvenkaya, Ahmet Cevat, *Fatsa'nın Tarihçesi,* (Basılmadığı için basım yeri ve tarihi mevcut değildir).

IMPORTANCE OF WORLD HERITAGE SITES and THEIR PERCEPTION IN LEBANON /

Fadila MARAOUCH

(Asst. Prof.; Girne American University)

Introduction

Tourism is a vibrant vehicle of change that continues to influence the production and nature of 'cultural capital' manifested in heritage sites, cultural landscapes, folklore, arts, and crafts (Simone-Charteris & Boyd, 2010). Litvin (2005) states that since tourism development takes place in real situations and affects real people; issues of place representation, authenticity, and socio-economic transformation become significant areas for research and contemplation.

Tourism is becoming an increasingly global and complex phenomenon, with political, economic, social, cultural, environmental, and educational dimensions. Lanfant (2015) explained the omnipresence of tourism by adding that tourism on a world scale makes itself felt at geographical, ecological, and technological levels. Sheller and Urry (2017) added that 'travel and tourism' is the largest industry in the world, accounting for 24.7 percent of world GDP, 12 percent of world export earnings, and 15 per cent of employment. They emphasized that the mobility produced by tourism affects almost everyone everywhere. AlSayyad (2011) considers the twentieth century to have been the century of travel and tourism. Indeed, the inhabitants of the world in the last two decades have met more other people than at any time in known history. As travel around the world has risen to unprecedented levels, the number of tourists visiting certain countries in a given year often exceeds the numbers of that destination's native populations.

Nowadays, the business volume of tourism may be equal or even surpasses that of oil fares, food items or automobiles (Tourism, 2016). Tourism has gotten to be one of the significant players in international trade, which is one of the primary sources of income for some developing nations. This development creates an increasing enhancement and rivalry among destinations.

The commitment of tourism to financial prosperity relies on the quality and revenues of what tourism offer (Tourism, 2016). The United Nation World Tourism Organization (UNWTO) helps destinations in their reasonable positioning in complex national and universal markets. As the ultimate organization dedicated to tourism, UNWTO focuses on helping nations to benefit from tourism and acts to make this a reality (Tourism, 2016).

World Heritage Sites (WHS) are places, islands, monuments, cities and forests all listed by the United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO) as having special cultural or physical significance. UNESCO is in charge of the official designation of World Heritage Sites (WHS). WHS are classified in three categories: natural, cultural or mixed designation, (Todd, Leask & Fyall, 2015). Sites are nominated for inclusion by fulfilling one of ten established criteria (Leask, 2006). These criteria include human creativity such as with masterful architecture and planning as well as demonstrating human development throughout time. Additional factors for site selection include a contribution to mankind by symbolizing cultural traditions and exhibiting historical interactions of civilizations.

Natural sites are selected based on natural beauty, development of landforms, or demonstrating geological changes. Either through beauty, significance, or architectural genius, the UNESCO WHS symbolize value to mankind which should be protected and conserved.

In addition to the criteria presented, UNESCO also takes into consideration the protection, management, authenticity and integrity of the sites. With this in mind it is important to examine the marketing efforts used by the sites to support the preservation and overall sustainable tourism of the designated sites. The World Heritage Convention meets annually and is a convention for the protection of the World Cultural and Natural Heritage, (Shackley, 2008). Since 1972, the convention is primarily charged with the preservation of World Heritage sites.

In order to be selected as a UNESCO WHS, countries must complete an online application process. Some remote locations have limited resources and lack of technology available. This puts a disadvantage on being able to adequately meet application and evaluation criteria. This has led to an unequal distribution of WHS worldwide. In addition, Loannides and Tondini (2010) considers, political bias is also prevalent in the application process due to the decision to be accepted being decided by a select committee of members from various member states (countries).

Need and scope

Tourism is a multi-industry sector involving transportation, accommodations, attractions, cultural production, representation, distribution and many other sectors. Yet tourism-related research had mostly addressed tourism processes at the macro scale creating a vacuum and a need for more research that tackles local processes of transformation and change at the micro scale (Sheller & Urry, 2016).

This worldwide spread of tourism in industrialized and developed nations has produced economic and employment benefits in many related

sectors - from construction to agriculture or telecommunications (Philip, Hunter & Blackstock, 2010). Tourism in the Middle East, within a global culture and competitive world economy, is faced with many challenges such as the leakage of tourism revenues in favor of first world multi-national companies. Yet, tourism in the Middle East could also be the driving force for valuable opportunities leading to great 'progress' and 'development' (AlSayyad, 2011).

The scope of this project is limited to the Lebanese state. It focuses on the sites that are labeled by the UNESO as World Heritage Sites (WHS). According to the UNESCO, Lebanon currently has five world heritage sites; Anjar, Baalbek, Byblos, Quadisha, and Tyre. These sites are maintained by the international world heritage program administered by the world heritage committee. Lebanon, with its strategic location, climate, natural beauty, snow-capped mountains, valleys and Mediterranean Sea, is a natural tourist attraction. Unfortunately, in the last few years, political instability, armed conflict, uncontrolled urbanization, uncharted tourist development, and improper management have led to great negligence of these sites.

In 2017, Tourism contributed approximately 18.4 % to Lebanon's GDP with forecasts to rise by 5.2% in 2018 (WTTC, 2018). As such, it is to Lebanon's advantage to focus on its heritage sites and ensure that they are constantly well maintained and kept in their best condition. Yet in recent news it has been reported that some of those sites are being left unprotected and unattended to and may soon fail to be competent with the UNESCO requirements as a world heritage site.

The World Travel & Tourism Council (WTTC) has been investing in economic impact research for over 25 years in order to assess and quantify the value of Travel & Tourism's contribution to GDP and employment. With such high numbers, Lebanon should take into consideration that the tourism sector can assist in diminishing the deficit in the country's monetary reserve and debts. In order to enhance the tourism sector, proper management of the heritage sites are required as the sites are constantly neglected and uncared for.

This study aims at informing the Lebanese community about the importance of WHS. Furthermore, it seeks to gather information related to two questions: (1) a designation encourages tourists to spend more, where it benefits local business; (2) I am interested in visiting heritage sites such as Byblos, Baalbek, Anjaar, Quadisha, and Tyre.

Proper marketing strategies can lure tourists and locals to these sites. While doing so, locals can be educated on the importance of these sites and how much benefit they can bring to a region's economy and development.

Protection of the sites is also another point. By protecting them, continuous visits can be ensured to take place without any drawbacks. Thus, enhancing the tourism sector which leads to a general economic improvement.

Literature review

Since the Beginnings of human history, people have journeyed away from home for a multitude of reasons (Timothy, 2011). The world has undergone many phases of human development, including long-distance travel. One of the earliest forms of travel was hunters following their prey and trading with other hunters and gatherers nearby. Seasonal migration of pastoral peoples with their herds was an early demonstration of longer-distance travel away from the village or family. Eventually, trade in food, furs (and other animal products); precious metals, spices, textiles and other important commodities led merchants further in search of consumer items and profits (Timothy, 2011).

In Asia, religious devotion to early forms of Hinduism and Buddhism was manifested in pilgrimages long before the Christian pilgrimage movement to the Holy Land began during the first few centuries after Christ. The widespread Christian pilgrimage phenomenon began shortly after the death of Jesus and was facilitated by the already well developed shipping routes of the Mediterranean and the expansive Roman highway system. During the medieval periods, global explorations and colonization began, leading to yet more areas of the globe being 'discovered' by outsiders (Timothy, 2011).

Travel for strictly leisure or pleasure purposes began in the post-industrial era of the 20th century where modern patterns of human mobility are noticed with increasing levels of independent travel, new destinations, and a wider variety of experiences (Litvin, 2005). Today, hundreds of millions of people travel each year in search of pleasure, relaxation, enjoyment, education, love, curiosity and a whole range of other internal motives. The cultural heritage is one of the most important resources upon which travel is based (Lanfant, 2015).

The History of Heritage Tourism

One of the earliest forms of heritage tourism was pilgrimage states. Early pilgrims visited places that were important from religious or spiritual perspectives. Burial sites of famous leaders, location where miracles occurred, or places of mystical importance, believed to have healing powers, were all seen as important destinations for religious travelers (Sheller & Urry, 2016).

Biblical and other ancient accounts provide evidence of the noble classes traveling to view sites that were already old. The seven wonders of the

ancient world were popular attractions in the ancient days of the Greek and Roman empires. The earliest Greek guide books were known to have included reviews of the Great Pyramids of Giza in Egypt, the Hanging Gardens of Babylon in Iraq, the Tomb of Mausolus at Halicarnassus in Turkey, the statue of Zeus at Olympia in Greece, the Colossus of Rhodes in Greece, the great lighthouse in Alexandra, Egypt, and the Temple of Artemis at Ephesus in Turkey (Goeldner & Ritchie, 2012). All were well-known attractions at the time but only within reach of merchants, traders, soldiers and the aristocracy.

The Grand Tour is another important historical phase of heritage tourism (Medlik, 1990). Form the 1600's until the mid-1800's, it was common for young men of social and financial means in Europe to travel with tutors to the classical art cities and architectural wonders of Italy, France, Switzerland, Belgium, Germany Austria, and the Netherlands (Goeldner & Ritchie, 2012). They often traveled for months or years at a time with the purpose of becoming cultured nobility. Learning languages, art, history, and architecture was among the main objectives. The Grand Tour is among the earliest known examples of pre-packaged and mass-produces cultural tours of Europe.

Perhaps the best-known modern origins of heritage tourism were the experiences of Thomas Cook, the father of modern travel agents tour operator and group tours. Cook lived in England and began his career as a travel agent and tour operator in 1841, when he arranged a 15km train trip for more than 500 people to attend a special event (Timothy, 2011). Five years later he led a group of 350 English people on a tour of Scotland. In the 1860's he began offering ship and train based tours of Europe, Egypt, and Palestine that were largely based on cultural heritage.

For the Levant, Cook popularized mass tourism to the region in the second half of the 19th century (Richards, 1996). A typical journey from Europe covered Egypt's ancient monuments, the Nile, the holy sites in Palestine and prime locations in cities such as Beirut, Jerusalem, and Damascus. Sites such as the Temple of Jupiter in Baalbek, Dome of the Rock and the Church of the Holy Sepulchre in Jerusalem, the Umayyad Mosque in Damascus, the ruins of Palmyra, and the rose-cut city of Petra were popular sites among tourists. The definition of heritage of the region was confined to its classical, religious, and ancient monuments (Makhzoumi, 2009; Al-Sayyad, 2011).

Today, heritage properties and living cultures are among the most popular attractions everywhere. Few countries have tourism industries devoid of cultural heritage product. Even the most ardent sun, sea, and sand destinations (e.g. some Caribbean and Pacific islands) also offer elements of cultural heritage for tourist consumption. Nearly all tours include heritage

sites and cultural areas. Consequently, it is safe to assume that a majority of tourist attractions and destinations in the world today are based on elements of cultural heritage (Towner, 1985).

Definition: Heritage and Cultural Tourism

Heritage scholars agree on one basic concept that defines heritage – it is what we inherit from the past and use in the present day. Simply stated history is the past, whereas heritage is the modern-day issue of the past for tourism and other purposes (e.g. education and community development) (Plog, 2008). In broad terms this includes both natural and cultural heritage. Natural heritage includes naturally occurring phenomena, such as canyons, rain forests, lakes, rivers, glaciers, mountains, deserts and coastlines. Cultural heritage, on the other hand, is the past created by humankind and its various manifestations (Biederman, 2008)

The cultural heritage we use today includes both tangible and intangible elements. It can be presented in the form of material objects such as buildings, rural landscapes and villages, cities, art collections, artifacts in museums, historical gardens, handicrafts, and antiques. However it can also encompasses non material elements of culture such as music, dance, beliefs, social mores, ceremonies, rituals and folklore. All of these are important components of heritage that are used for tourism and other purposes (Biederman, 2008).

What is Heritage Tourism?

Some people define heritage tourism simply as people visiting heritage places or viewing historical resources. Other suggests that a personal connection to the objects or places being viewed is what defines heritage tourism. Even more specifically, some observers argue that heritage tourism is based on visits by people who want to learn something new or enhance their lives in some way. All of these perspectives are important elements of heritage tourism, but it is not as simple as any one of these definitions alone (Goeldner & Ritchie, 2012). In fact there are many definitions of heritage tourism, but they all include elements of the human past as a resource and entail a variety of motives on the part of the tourists.

Heritage tourism refers to travelers seeing or experiencing built heritage, living culture or contemporary arts (Goeldner & Ritchie, 2012). Its resources are tangible and intangible and are found in both rural and urban settings. Visits are motivated by a desire to enhance one's own cultural self, to learn something new, to spend time with friends and family, to satisfy one's curiosity or simply to use up excess time (Timothy, 2008). In short, heritage tourism encompasses and multitude of motives, resources and experiences and is different for every individual and every place visited.

It is worth nothing, however, that a heritage tourist is somehow more difficult to define because he or she may have very little interest in cultural heritage, or just the opposite of a great deal of interest. One effective way of viewing heritage visitors is their level of interest in elements of the past. Elkington and Stebbins (2014) noted that serious cultural tourists are people who visit heritage places or cultural events because it is their hobby; they want to learn something new or expand their personal skills.

For serious heritage tourists, the visit is more than a simple stopover at a castle or art museum. Instead, these opportunities are desired and actively pursued. Casual heritage tourists, on the other hand, are people who do not necessarily plan to visit a heritage site or museum while on vacation but decide to attend once they discover it, while in the destination for other purposes.

In some cases, they might even have to be convinced to visit historic environment or cultural setting by relatives or friends in the destination who drag them along. Between those two extremes lie many levels of interest related to culture and heritage. People do in fact visit heritage places and participate in cultural displays for a variety of reasons, with a wide range of outcomes (Plog, 2008).

When tourism is identified as part of an overall development strategy, the identification, protection, and enhancement of historic resources is vital for any sustainable effort. Heritage visitors stay longer, visit twice as many places, and so spend two and a half (2.5) times more than other visitors. Worldwide, wherever heritage tourism has been evaluated this basic tendency is observed: heritage visitors have a significantly greater per trip economic impact.

What is Cultural Tourism?

The terms 'cultural tourism' and 'heritage tourism' are often used in the industry and in scholarly articles as being two separate but related, or overlapping, phenomena (Lai, 2008). Cultural tourism is sometimes used to refer to people visiting or participating in living cultures, contemporary art and music or other elements of modern culture. Some observers suggest that heritage tourism is based upon antiquated relics; it tends to occur in rural areas and is more place bound, while cultural tourism is dominant in urban areas and is less placed bound, so that the 'content is the same while the context is different' (Timothy, 2011). Still other scholars have suggested that cultural tourism is more about people trying to edify their cultural selves and satisfy their cultural needs by visiting places and observing built heritage, arts, performances and living cultures.

Interestingly, none of these elements differs significantly from the meaning of heritage tourism. Remoaldo, Vareiro, Ribeiro, and Marques

(2017) state that casual observers or serious hobbyists 'consuming' living and built culture in rural or urban contexts are an important part of the heritage tourism experience. Even contemporary art and living culture are important constituents of heritage, because they are based upon past (recent or distant), creative, and social value. Because they become historical, while they are being produced, some of the world's premier performing arts centers, such as the Sydney Opera House and the Grand Ole Opry, have become important heritage sites. Furthermore, the performances that take place within them are an essential part of the world's artistic heritage. The same is true of art museums and galleries such as the Louvre, the Hermitage and the Metropolitan Museum of Art. Assuming that heritage is based solely on remnants of a distant past illustrates a misunderstanding of cultural resources. Even artifacts and artworks created during the past decade should be considered important cultural heritage resources just as a temple built a millennium ago should be (Timothy, 2011). In some places cultural heritage tourism is one of the main economic contributors. Culture can be one motivating factor for many so called cultural tourists, but not necessarily the primary one. Mckercher and Du Cros (2002) suggest five types of cultural tourists:

1. The purposeful cultural tourist, for whom culture is a primary motivator and who seeks a deep cultural experience.
2. The sightseeing cultural tourist, who travels for cultural reasons but seeks a shallower experience,
3. The serendipitous cultural tourist, who is not primarily motivated by culture, but who gets into a deep cultural experience by chance.
4. The casual cultural tourist, for whom culture is a weak motivating factor and who seeks a hallow experience.
5. The incidental cultural tourist, for whom culture is not a stated motive, but who does visit cultural attractions.

Methodology

This study used a mixed methodology that was based on primary and secondary data. Secondary data using books, academic journals, and governmental reports was used to gather information about UNESCO and the WHS in Lebanon. Primary data was gathered using a survey that was developed to answer the research question presented.

Sample and Survey instrument

The survey was administered in ABC mall Achrafieh. The mall was chosen because it has vast variety of different ages, occupations, and educational level. A simple random sampling technique was used and 100 surveys were distributed in the food court of the mall resulting in 52 usable surveys. Respondents were informed that their participation was voluntary

and anonymous. The Survey is divided to 4 sections. Section one is composed of 5 questions on personal information (1-gender, 2-nationality, 3-age, 4-level of education and 5-marital status). Section 2 is composed of 4 questions on professional information (1-occupation 2-how long the participants have been working there, 3- type of industry they work for, 4-if their place of work participates in activities that benefit cultural and heritage tourism in Lebanon.

Section three had 12 questions that asked respondents on how to evaluate World Heritage Sites. Section four had eight questions that asked about the interests and activities towards cultural and heritage tourism in Lebanon, level of agreement and disagreement towards the questions given to them. Both sections three and four use a Likert scale to measure participants response ranging from 1=strongly disagree to 5=strongly agree. (

Results and discussion

The data collected from this survey was analyzed using the Statistical Program for the Social Sciences (SPSS). Data on gender, nationality, level of education and the type of industry will be presented as a first step and in the second step, they will be used to cross reference with 2 major questions; (1) a designation encourages tourists to spend more, where it benefits the local business, (2) I am interested in visiting heritage sites in Lebanon

For gender, the results show that 48.1% were women and 51.9% were males. As for nationality, participants with the Lebanese nationality were the majority with 50%, followed by Arabs 19.2%, European 7.7%, The Americas (North & South) 9.6%, Asian 9.6%, and others 3.8%. The level of education revealed the following results: 26.9% received a master degree, followed by 23.1 % who received a bachelor, and 17.3 % who received high school diplomas, and 13.5% with doctoral degrees. Type of industry results revealed that the leading employment sector was Education with 34.6%, followed by Governmental 13.5%, Manufacturing 9.6%., Trade 11.5% and other 15.4%, Tourism industry 7.7%, and finally, Banking 7.7%. Table 1 summarizes the results on Demographics.

Table 1. Summary of Demographic Data

		Frequency	**Percent**	**Valid Percent**	**Cumulative Percent**
Age					
Valid	Female	25	48. 1	48. 1	48. 1
	Male	27	51. 9	51. 9	100. 0
	Total	52	100. 0	100. 0	
Nationality					
Valid	Lebanese	26	50. 0	50. 0	50. 0
	Arab	10	19. 2	19. 2	69. 2
	European	4	7. 7	7. 7	76. 9

	The Americas (North & South)	5	9. 6	9. 6	86. 5
	Asia	5	9. 6	9. 6	96. 2
	Other	2	3. 8	3. 8	100. 0
	Total	52	100. 0	100. 0	
Level of Education					
Valid	Middle School	7	13. 5	13. 5	13. 5
	High School	9	17. 3	17. 3	30. 8
	Bachelors	12	23. 1	23. 1	53. 8
	Masters	14	26. 9	26. 9	80. 8
	Doctoral	7	13. 5	13. 5	94. 2
	Professional	3	5. 8	5. 8	100. 0
	Total	52	100. 0	100. 0	
Type of Industry					
Valid	Tourism	4	7. 7	7. 7	7. 7
	Banking	4	7. 7	7. 7	15. 4
	Education	18	34. 6	34. 6	50. 0
	Governmental	7	13. 5	13. 5	63. 5
	Manufacturing	5	9. 6	9. 6	73. 1
	Trade	6	11. 5	11. 5	84. 6
	Other	8	15. 4	15. 4	100. 0
	Total	52	100. 0	100. 0	

Question 1. A designation encourages tourists to spend more, where it benefits the local business

Nationality. All nationalities strongly agreed that a designation encourages tourists to spend more, where it benefits the local; the Lebanese count was the highest with a 28.8% for strongly agree, Arabs 13.5%, European 1.9%, The Americas (North & South) 5.8%, Asian 7.7% and other 3.8%. It was disappointing to see that Lebanese and Arabs were the only two nationalities that answered neutral (7.7% and Arabs 5.8%). This is a strong indication that more education and awareness should be given in the Middle East about the importance of WHS. A fact that is evident in the other nationalities where none of them answered neutral. Results are summarized in Figure 1.

Fig 1. Histogram for Nationality and Q1

Level of education. The results for this cross tabulation were somewhat surprising, applicants who are in middle school scored 9.6% for Agree while those in high school scored the same 9.6% for Neutral. The higher percentage in middle school for agree drops significantly in high school where most results go in favor of Neutral. This is a clear indication that there is neglect in school curricula about reinforcing information related to WHS as students move from middle school to high school. This results changes to a more positive and expected answers for respondents who received higher education. For bachelor holders, they scored 21.2% for strongly agree, masters 19.2% for strongly agree, doctoral 11.5% for strongly agree and professional 3.8% for strongly agree. Results are summarized in Figure 2.

Figure 2. Histogram for Level of Education and Q1

Type of industry. The cross tabular results showed that 21.2% who worked in education strongly agree and 11. 5% of that sector agree, which is the highest percentages compared to the rest. This is followed by those who work for the government with 9.6% on strongly agree. Trade followed with 7.7%. The tourism manufacturing, banking, and other sectors followed with 5.8% on strongly agree. It is interesting to note that tourism and banking sectors were the only sectors that did not answer neutral because these two sectors are greatly integrated, where the banking sector finance projects related to tourism. Although it was expected to have some of the industries with neutral responses, it was disappointing to see that two industries had neutral responses: education (1.9%) and government (1.9%). This perhaps explains why the students in high school are not aware of WHS information and its importance and scored neutral on some questions. Results are summarized in Figure 3.

Figure 3. Histogram for Type of industry and Q1

Question 2. I am interested in visiting heritage sites, (Byblos, Baalbek, Anjaar, Quadisha, and Tyre).

Gender. For this cross tabulation, females where the only one who answered disagree, which counted 1.9%. As for neutral; the males' response was 26.9% and females was 15.4%. Males answered 19.2% agree and 5.8% strongly agree. Female replied 23.1% agree and 7.7% strongly agree. It is important to note that the disagree results are alarming and that perhaps the reason for them is lack of interest or information on WHS. Another reason to investigate is the freedom of mobility for some females in the area. Results are summarized in Figure 4.

Figure 4. Histogram for Gender and Q2

Nationality. The results for this cross tabular were disappointing. Lebanese has the highest percentage of 26.9% for neutral and the Arabs were second highest with 9.6%. In addition, the Lebanese were the only nationals who answered disagree with 1.9%. Arabs counted for 5.8% agree, and 3.8% strongly agree. The Americas (North & South) answered 3.8% neutral, and 5.8% agree. Asian replied 1.9% neutral, and 3.8% for agree and strongly agree. Furthermore, Europeans are the only nationalities who did not have response in the disagree or neutral category with respondents only answering in the agree and strongly agree categories. A good explanation might be that Europeans are more informed about the importance of heritage and culture since Europe is situated at the center of the world and almost 75% of UNESCO's WHS are located in Europe. As a result, results assert that Europeans value the importance of preserving and protecting cultural and heritage sites. Results are summarized in Figure 5.

Figure 5. Histogram for Nationality and Q2

Level of education. Unfortunately, the cross tabular showed that all level of education except professional have answered neutral and in some it was the highest percentage, for middle school and high school. Bachelors answered 9.6% neutral, and 13. 5% agree. Masters holders replied 1.9% disagree, 3.8% neutral, 15.4% agree, and 5.8% strongly agree. Doctoral responded 5.8% neutral, 1.9% agree, and 5.8% strongly agree. For professionals there was only one answer; agree, which counted for 5.8%. The high percentage for neutral results in the first three categories is alarming and is related to lack of information or marketing efforts to engage interest in WHS of Lebanon. Results are summarized in Figure 6.

Figure 6. Histogram for Level of Education and Q2

Conclusion

It is clear from the results above that more efforts should be exerted in order to inform and educate people about WHS sites in Lebanon. These efforts should start early on from middle school and continue all the way through university. It is the responsibility of both the public sector and the private sector to enhance the WHS awareness as well as their protection in Lebanon. Schools should adopt programs that educate the students of the importance of these sites and also increase the school trips to it. Universities should devote more research and development centers for more research activities. New strategies on ways related to how to maintain, preserve, and built an eco-friendly atmosphere surrounding sites are necessary. National and international entities can play a major role in marketing WHS sites by creating awareness campaigns on their importance.

Cultural Heritage plays a very important role in life. It is what keeps the people attached to religion, tradition, and beliefs. It is necessary to improve awareness of Cultural Heritage and the ethics of its care in study curricula and to identify tools that can be developed to help communities

better understand and conserve heritage. Heritage education needs to be developed formally and informally; i.e. in schools and through conversation of pop culture. The best way to preserve cultural heritage, is to share it with others. It is a vast responsibility to keep world history intact for the coming generation so that they may have the same opportunities to learn about the past as previous generations have.

The impact of heritage driving the tourism industry is obvious in cities all over the world. Due to the exploitation of heritage, many new jobs have been generated in the tourism sector resulting in figures that are more impressive. When heritage tourism is done right, the biggest beneficiaries are not the visitors but the local residents who experience a renewed appreciation for and pride in their local city and its history.

Implications and recommendations

The conservation and preservation of cultural heritage in Lebanon and the Middle East is a big challenge because it is faced with extreme situations such as sudden wars due to political unrest or vast ignorance resulting in great neglect. The Arab world has only 3 universities that offer cultural and heritage studies, UCL (University College London) in Qatar, Universite Paris Sorbonne in Abu Dhabi and University of Balamand in Lebanon. It should be mentioned that many governments such as the UAE and Jordan are starting to pay attention to cultural tourism; however, more efforts are needed. Some recommendations that can help with this effort are:

- Include cultural heritage in school curricula and maybe create a new subject related only to culture and heritage.

- Teach children to practice the traditions and beliefs of ancestors and encourage them to pass it on to future generations. Teach them to be proud of their roots.

- Donate or participate in associations that fund workshops and museums that help to educate others about cultural heritage.

- Conduct awareness programs for youth, adults and seniors on cultural and heritage, such as school trips for the youth, fun, comfortable and low-cost prices for seniors; and for the adults fun and economical.

- Encourage local volunteers and community residents to establish volunteer protection mechanisms, to arouse self-consciousness and action of the local population to protect the cultural heritage;

- Improve the legal system concerning the protection of cultural and heritage sites and their surroundings and continue to strengthen law enforcement

• Speed up the compilation of plans for the protection of cultural ruins so that they can be given proper protection under the guidance of protection plans. Meanwhile, more efforts should be made in facilitating protection plans to be integrated into overall urban development plans, urban system plans and economic and social development plans.

• Develop a good natural, cultural and ecological environment for the protection of cultural and heritage ruins achieve harmonious and sustainable development of local communities and natural environment and upgrade living standards of local people.

• Adopt programs similar to those adopted in Europe such as Euromed Youth. This program is regarded as one of the most successful programs launched under the Euro-Mediterranean partners' cultural strand. This program promotes the mobility of young people and understanding between peoples through three types of actions:

○ Euromed Youth Exchanges – which bring together groups of young people from at least four different countries for two to three weeks

○ Euromed Youth Voluntary Service – supports transnational voluntary activity for the benefit of a particular community for a period of two to twelve months

○ Euromed Youth Training and Networking – supports the development of youth organizations and civil society

Limitations and future research

This study has several limitations. Firstly, only one mall –ABC achrafieh was used, secondly, respondents may have been pressed for time, and thirdly, the small sample size may not be generalizable to the larger population. Finally, the mall is somewhat visited by a high socio economic category of people who may have access to better education and means of travel more than the average Lebanese citizen .

Future research can focus on getting response from a larger sample size that includes more shopping malls of all socio-economic levels that have a true representation of the Lebanese population. It would be interesting to replicate this study in specific industries such as education or banking and comparing results on a national scale. Furthermore, future studies can be used to assist in developing new strategies, management and action plans aimed at enhancing the cultural and heritage tourism industry in Lebanon. Ultimately, a deliberant effort should be made to spread more information about cultural and heritage tourism so that the protection of Lebanon's WHS is recognized as a responsibility to be undertaken not only by the government, but also by the populaces.

References

AlSayyad, N. (2011). *Cairo*. Harvard University Press.

Biederman, P.S. (2008). *Travel and tourism: An industry primer*, Upper Saddle River, NJ: Pearson/Prentice Hall

Elkington, S., & Stebbins, R. A. (2014). *The serious leisure perspective: An introduction*. Routledge.

Goeldner, C.R., & Ritchie, B. (2012). *Tourism: principles, practices, philosophies*. 12ed. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.

Lanfant, M. F. (2015). Internationalization and the challenge to identity. "*International tourism: identity and change.* 24-43.

Leask, A. (2006). World heritage site designation. In *Managing world heritage sites* (pp. 31-45). Routledge.

Litvin, S. W. (2005). Streetscape improvements in an historic tourist city a second visit to King Street, Charleston, South Carolina. *Tourism Management*, *26*(3), 421-429.

Loannides, I., & Tondini, M. (2010). D. 3.5. *Policy recommendation report on implications of the changing relation between the ethical dilemmas of internal/external security*, 182.

Makhzoumi, J. M. (2009). Unfolding landscape in a Lebanese village: Rural heritage in a globalizing world. *International Journal of Heritage Studies*, *15*(4), 317-337.

McKercher, B., & Du Cros, H. (2002). *Cultural tourism: The partnership between tourism and cultural heritage management*. Routledge.

Medlik, S. (1990). Focus on Eastern Europe. *Tourism Management*, *11*(2), 95-98.

Phillip, S., Hunter, C., & Blackstock, K. (2010). A typology for defining agritourism. *Tourism Management*, *31*(6), 754-758.

Plog, S. (2008). *Ancient peoples of the American Southwest*. Thames & Hudson.

Remoaldo, P., Vareiro, L., Ribeiro, J. C., & Marques, V. (2017). Tourists' Motivation toward Visiting a World Heritage Site: The Case of Guimarães. *CICS-Publicações/eBooks*, 99-121.

Richards, G. (Ed.). (1996). *Cultural tourism in Europe*. Cab International.

Shackley, M. S. (2008). Archaeological petrology and the archaeometry of lithic materials. *Archaeometry*, *50*(2), 194-215.

Sheller, M., & Urry, J. (2016). Mobilizing the new mobilities paradigm. *Applied Mobilities*, *1*(1), 10-25.

Simone-Charteris, M. T., & Boyd, S. W. (2010). The development of religious heritage tourism in Northern Ireland: Opportunities, benefits and obstacles. *Turizam: međunarodni znanstveno-stručni časopis*, *58*(3), 229-257.

Timothy, D. J. (2011). *Cultural heritage and tourism: An introduction* (Vol. 4). Channel View Publications.

Todd, L., Leask, A., & Fyall, A. (2015). Destination competitiveness: A comparative study of Hong Kong, Macau, and Singapore. *Tourism Analysis*, *20*(6), 593-605.

Tourism-An economic and social phenomenon. (2016, December 29)

Towner, J. (1985). The grand tour: A key phase in the history of tourism. *Annals of tourism research*, *12*(3), 297-333.

WTTC (2018). Travel & Tourism Economic Impact 2018, Lebanon.

ERASMUS + PROGRAMLARININ YÜRÜTÜLMESİNDE BİRİM KOORDİNATÖRLÜKLERİ VE REKREATİF ETKİNLİKLERİN ROLÜ /

Devrim Zerengök -Selhan Özbey - Pınar Güzel - Melike Esentaş

(Öğr. Gör.; Manisa Celal Bayar Üniversitesi – Doç. Dr.; Manisa Celal Bayar Üniversitesi – Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi - Dr. Öğr. Üyesi,; Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Giriş

Küreselleşmenin sonucu olarak ekonomik bir birlik olarak kurulmuş olan Avrupa Birliği (AB) kültürel etkileşim, profesyonel ve kişisel deneyimlerinin paylaşımı (Avrupa Birliği 2014) gibi öğrencilere yönelik olanakların artırılması için çeşitli hareketlilik programları geliştirmiştir. Eğitim ve Gençlik Programları kapsamındaki bu programlar arasında olan Erasmus + Programı, 1987 yılından beri yaklaşık 3 milyon Avrupalı öğrencinin değişime katılmasını sağlamış olan başarılı bir program olarak karşımıza çıkmaktadır (European Comission, 2017) .

Erasmus + programı Avrupa Birliği'nin (AB) uyum sağlama kapasitesi, kültürel ve kişisel sosyal tecrübelerin değişim (Leisink, 1999) gibi küreselleşmenin temellerini oluşturan kavramların eğitim politikalarındaki uygulama alanı olarak ortaya çıkmıştır. Hollandalı hümanist Desiderius Erasmus'tan (1465-1536) ismini alan program Avrupa'da yükseköğretimin kalitesini artırmak ve Avrupa boyutunu güçlendirmeyi hedeflemektedir.

Programın diğer amaçları;

▪ Cinsiyet eşitliği göz önünde bulundurularak başka bir AB ülkesinde entegre bir eğitim dönemi geçiren öğrenci sayılarında artış sağlanması,

▪ Üniversiteler arasında geniş ve kapsamlı işbirliğinin sağlanması

▪ Üniversitelerin entelektüel potansiyelini ortaya çıkarmak

▪ Üye devletlerin vatandaşları arasında etkileşimi güçlendirmek

▪ Toplumlararası işbirliği deneyimine sahip mezunlar havuzunun geliştirilmesi (Council of Ministers 1987).

Öğrenci ve personel değişimi karşılıklı hareketliliği (giden ve gelen olmak üzere) iki temel yönü ifade etmektedir. Gönderen bir yükseköğretimden ev sahibi bir yükseköğretim kurumuna hareket karşılıklı gelen ve giden olarak algılanmalıdır. Öğrenci hareketliliği öğrenim (SMS-student mobility for study) ve staj hareketliliği (SMP-student mobility for placement); personel hareketliliği ders verme (STA-staff momility for teaching) ve eğitim alma (STT-staff mobility for training) olmak üzere 4 hareketlilikten

oluşmaktadır. Her bir hareketlilik yönünde de amaç farklı bir yükseköğretim kurumunda ya da bir işletmede öğrenim görme, ders verme, staj yapma veya eğitim alma deneyimi kazanmaktır.

Programa katılan öğrencilerin deneyimleri ile ilgili yapılan çalışmalar dikkate alındığında katılımcıların program hakkında bilgi sahibi oldukları (Bağcı vd., 2018); öğrenciler üzerinde bireysel, akademik, sosyal, dil becerileri ve kültürel etkileri olduğu (Özdem, G., 2013); sosyal-kültürel etkileşim sonucu kişisel (kültürel farkındalık, kültürlerarası diyalog kurabilme becerisi) ve mesleki (mesleki özgüven, diğer sistemleri tanıma, dil becerilerini geliştirme vb.) kazanımlar sağladığı (Demir ve Demir, 2009); gelen öğrenci açısından kültürlerarası kaynaşma ve giden öğrenci açısından evrensel bakış açısı kazanma (Dinçer vd., 2017) gibi konuların programın öne çıkan kazanımları olduğu tespit edilmiştir. Beklenti ve motivasyonları dikkate alındığında Erasmus değişim programlarına katılan öğrenciler sıklıkla profesyonel ve kişisel gelişim sağladıklarını belirtmektedirler (Duffy vd. 2003; Keogh ve Russel-Roberts 2009). Erasmus Değişim Programının (1) bireylerin profesyonel ve kişisel açıdan gelişmesine katkı sağladığı; (2) yaşadığı yeri değiştirme olanağı ve diğer serbest zaman katkıları olduğu açıktır. Daha önceki çalışmalar (Daly 2011; Findlay vd. 2010; González vd. 2011; Keogh ve Russel-Roberts 2009; Pyvis ve Chapman 2007; Teichler 2004; Van Hoof ve Verbeeten 2005) yabancı bir dili öğrenmek; farklı kültürleri keşfetmek ve anlamak; özgüvenin artması; yeni ufuklar geliştirmek; kişisel olarak gelişmek; akademik veya mesleki beceriler kazanmak; macera yaşamak; iyi zaman geçirmek; ve seyahat etmek gibi deneyimlerin Erasmus değişim programına katılımda temel güdüler olduğunun altını çizmektedir. Programın beklenen etkileri arasında kültürel değişim, ortak faaliyetler gerçekleştirme becerilerinin geliştirilmesi, ırkçılık ve dışlanma ile mücadele ve iyi uygulamaların paylaşımı bulunmaktadır.

Ancak, bahsedilen program amaçları ve etkilerine ulaşmak için değişim programlarının kurumlardaki uygulama süreçleri ve bu süreçlerin kalitesi önem arz etmektedir. Zira hareketlilikler aynı zamanda bürokratik işlemlerin olduğu zorlu bir süreçtir. Bu sürecin farklı bileşenleri vardır. Hareketliliklerin sağlıklı ve amaca yönelik çıktılara ulaşması bakımından değişime katılan bireylerin süreç hakkında bilgilendirilmesi, Erasmus değişim programlarının bürokratik işlemleri ve sosyal kültürel yapısının iyi aktarılması gerekmektedir (De Wit 2012).

Erasmus + Programı Avrupa Komisyonu tarafından yürütülmekte ve programa katılan ülkelerde faaliyetlerin yürütülmesinden Ulusal Ajanslar (UA) (National Agencies-NA) sorumludur. Ulusal Ajanslar içerisinde alt programlardan sorumlu koordinatörlükler bulunmaktadır. Yükseköğretim Program Koordinatörlüğü üniversitelerde yürütülen faaliyetlerden sorumludur. Yükseköğretim Kurumlarında Uluslararası Ofisler, Dış İlişkiler Bi-

rimleri ve Ab Ofisleri gibi çeşitli isimlerle adlandırılmakla beraber Erasmus Koordinatörlükleri, üniversite bünyesindeki öğrenci ve personel hareketliliği faaliyetlerinin yürütülmesinden sorumludur (Özdem,G,2013).

Değişim kapsamındaki hareketliliklerin kalitesi açısından ev sahibi ve gönderen kuruluştaki Erasmus faaliyetlerini yöneten Kurum Koordinatörlükleri ve bölüm koordinatörlerinin program kapsamındaki katkıları ve sorumlulukları oldukça önemlidir. Erasmus Kurum koordinatörlükleri ve bölüm koordinatörleri giden ve gelen hareketliliklerde temel belgeleri hazırlamak, öğrenci ve personelin gitmeden önce akademik ve sosyal kültürel açıdan bilgilendirilmesi ve gerekli (gelen ve giden öğrenciler için) oryantasyon programlarının düzenlenmesi, ders eşleştirilmesi, faaliyet süresince ve sonrasında gerekli düzenlemelerin yapılması vb. birçok konudan sorumludurlar. Dolayısıyla Erasmus Kurum Koordinatörlüğünün temel görevlerinden birisi de bölüm koordinatörlerinin sürekli olarak program hakkında bilgilendirmektir. Programın kalitesi açısından bu bilgilendirme süreçleri önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı Manisa Celal Bayar Üniversitesinde Erasmus Kurum Koordinatörlüğü tarafından düzenlenen Bölüm Koordinatörleri Bilgilendirme Toplantılarının kalitesini artırmada Rekreatif etkinliklerin rolü hakkında bilgilendirme toplantılarına katılan bölüm koordinatörlerinin görüşlerini ve önerilerini belirlemektir.

Üniversitenin kurumsal etkinliği olarak Seferihisar, İzmir de 61 katılımcı ile gerçekleşen Erasmus Koordinatörler – Erasmus Kurumsal Koordinatörler Buluşması Toplantısı boyunca Erasmus Bölüm/Fakülte koordinatörlerinin programa adaptasyonlarını sağlamak amacıyla interaktif bir eğitim ortamı sağlandı. Etkinlik programı eğitim sunumları ve atölye çalışmalarının yanı sıra rekreasyonel etkinlikler ile de çeşitlendirildi. Erasmus koordinatörlerinin hem kurum yöneticileri hem de diğer birim koordinatörleri ile sosyal iletişime geçilmesi sağlandı. Birim koordinatörleri Erasmus + Programının prosedürleri ve programın teknik özelliklerinin yanı sıra sosyal, kültürel ve uluslararası boyutlarının olduğunu ve bu farklı boyutların program kalitesini nasıl etkilediği konusunda bilinçlendirildiler. Rekreasyonel ekinlikler kapsamında program faydalanıcısı olan üniversite gençleri hakkında empati kurulabilmesini sağlamak için Grup Dinamiği ve Genç Olmak başlıkları altında iki farklı etkinlik gerçekleştirilmiştir. Erasmus + Programının kültürlerarası iletişimi sağlayan bir program olması nedeni ile Kültür & Kültürlerarası İletişim ve Değerler & Kimlik başlığı altında farklı bir interaktif etkinlik gerçekleştirilmiştir. Diğer yandan program kapsamında farklı akademik birimlerin deneyim paylaşımı yapması amacıyla Erasmus Gazetesi Neler Yapıyoruz? başlığı altında interaktif bir deneyim paylaşımı etkinliği gerçekleştirilmiştir.

Erasmus Bölüm Koordinatörleri Bilgilendirme Toplantılarının Amaçları

▪ Bölüm koordinatörlerinin programda daha aktif olmasını sağlamak
▪ Gelen öğrencileri için uluslararası algıları yüksek bir ev sahibi kurum oluşturulmasına katkı sağlamak
▪ Bölüm koordinatörlerinin gelen öğrencileri ile ev sahibi kurum arasında köprü olmalarını sağlamak
▪ Building bridges between international students and the hosting society
▪ Kurum içeriinde daha sosyal bir Erasmus ortamı sağlamak
▪ Kurum içerisinde ve sinerji oluşturulmasını sağlamak
▪ Networklerin oluşturulması ve geliştirilmesine katkıda bulunmak
▪ Erasmus kurum koordinatörlüğü, akademik birimler ve bölüm koordinatörleri arasında deneyim paylaşımının sağlanması, çeşitli akademik alanlarda Erasmus programı ile alakalı farklı ve yaratıcı fikirlerin ortaya çıkarılması için gerekli ortamın oluşturulması

Yöntem

Araştırmanın evrenini Manisa Celal Bayar Üniversitesi, 90 (doksan) Erasmus bölüm koordinatörü oluşturmaktadır. Örneklemi ise 4-5.11.2017 tarihinde İzmir/Seferihisar'da düzenlenen Erasmus Kurumsal Koordinatörler bilgilendirme toplantısına 61 kişi katılmış olmasına rağmen gönüllü olarak katılan 47 bölüm koordinatöründen oluşturmaktadır.

Bu araştırmada, veri toplama tekniği olarak hem nicel hem nitel boyutları içeren karma yöntem kullanılmıştır. Çalışma, nicel verilerin elde edilmesinden sonra, nitel verilerle desteklenmiştir. Creswell ve Plano Clark' e (2011) göre karma yöntemler araştırması, araştırmanın problemi doğrultusunda nicel ve nitel yöntemin birlikte kullanılarak, toplanan verilerin birbiriyle bağdaştırılması, desteklenmesi ve analiz edilmesi için geliştirilmiş bir yöntemdir.

Araştırmanın nicel kısmında araştırmacılar tarafından hazırlanmış olan anket formunun yer aldığı bölümün birinci bölümünde katılımcıların sosyo demografik verilerine ilişkin soruların yer aldığı "Kişisel Bilgiler Formu" ikinci bölümünde ise program süresince hangi serbest zaman etkinliğinde kendini iyi hissettikleri ve Erasmus+ programlarının kapsamlı toplantılar için öncelikli değerlerine ilişkin görüşlerine ilişkin sorular yer almıştır.

Araştırmanın nitel kısmında Bölüm koordinatörlerinin katılmış oldukları serbest zaman etkinliklerinin kazanımlarına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla görüşmelerle veriler toplanmıştır. Görüşme yönteminin, bireylerin deneyimlerine, tutumlarına, görüşlerine, şikâyetlerine, duygularına ve inançlarına ilişkin bilgi elde etmede oldukça etkili bir yöntem ol-

duğu belirtilmektedir. Yapılandırılmış görüşmede amaç, görüşülen bireylerin verdikleri bilgiler arasında paralelliği ve farklılığı saptamak ve buna göre karşılaştırmalar yapmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Nicel kısımda elde edilen verilerin analizinde tanımlayıcı istatistik olarak yüzde ve frekans dağılımları yapılmıştır. Nitel kısımda elde edilen verilerin analizinde Nvivo 10 istatistik programı kullanılmış olup, alanında uzman 3 kişi tarafından kodlamalar yapılmış ve kodlara ilişkin temalar kategoriler olarak sunulmuştur.

Bulgular

Bu bölümde nice ve nitel araştırma yöntemlerinin birlikte çalışıldığı karma yöntem ile toplanan verilere ait bulgular ele alınmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların kişisel bilgilerine ilişkin bulgularının frekans ve yüzde dağılımları

Sorular	Değişkenler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	25	53,1
	Erkek	22	46,9
	Toplam	47	100
Yaş	18-30	6	12,8
	31-44	26	55,3
	45-59	14	29,8
	60+	1	2,1
	Toplam	47	100
Erasmus koordinatörlüğü toplantılarına katılım sayısı	1	18	38,2
	2	13	27,7
	3	7	14,9
	4	9	19,2
	Toplam	47	100
Serbest zaman etkinlikleri katılımınızı olumlu etkiledi mi?	Evet	43	91,5
	Hayır	-	
	Kısmen	4	8,5
	Toplam	47	100
Serbest zaman etkinlikleri, katıldığınız diğer kurumsal toplantılarla kıyaslandığında bu toplantıya katılım isteğinizi arttırdı mı?	Evet	42	89,4
	Hayır	-	
	Kısmen	5	10,6
	Toplam	47	100
Kurumsal toplantılarda rekreatif ve sosyal etkinliklerin program içerisinde kullanımının devam etmesini ister misiniz?	Evet	42	89,4
	Hayır	-	
	Kısmen	5	10,6
	Toplam	47	100

Tablo 1'de görüldüğü üzere erasmus koordinatörleri bilgilendirme toplantısına katılanların %53.1'i kadın olup, %46.9'u ise erkek bölüm koordinatörlerinden oluşmaktadır. Katılımcıların yaş değişkenine bakıldığında; %12,8'i 18-30, %55.3'ü 31-44, %29.8'i 45-59 ve %2.1'i ise 60 yaş aralığında olduğu görülmektedir.

4 yıldır düzenli olarak yapılmakta olan Erasmus bilgilendirme toplantısına bölüm koordinatörlerinin %38.2'si 1 kez, %27.7'si 2 kez, %14.9'u 3 kez ve %19.2'si 4 kez katılım sağlamışlardır.

Erasmus bilgilendirme programı kapsamında katılmış oldukları serbest zaman etkinlikleri katılımcıların %91.5'ini olumlu etkilerken, %8.5'i ise bu durumu kısmen olarak değerlendirmektedir. Katılımcılar Serbest zaman etkinliklerinin, katıldığınız diğer kurumsal toplantılarla kıyaslandığında bu toplantıya katılım isteklerini %89.4'ü artırdığını, %10.6'sı ise kısmen şeklinde değerlendirmişlerdir. Kurumsal toplantılarda rekreatif ve sosyal etkinliklerin program içerisinde kullanımının devam etmesini %89.4 katılımcı isterken, %10.6'sı kısmen şeklinde dileklerini belirtmişlerdir.

Tablo 2. Katılımcıların katılmış oldukları serbest zaman etkinliklerinin hangilerinde kendilerini iyi hissettiklerine ilişkin frekans ve yüzde analizleri

Katıldıkları serbest zaman etkinliklerinde iyi oluş durumları									
Grup Dinamiği		Değerler ve Kimlik		Genç Olmak		Erasmus Gazetesi		Kültür ve Kültürlerarası İletişim	
f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
46	97,9	25	53.2	28	59.6	45	95.8	23	48.9

Tablo 2'ye bakıldığında katılımcılar program kapsamında serbest zaman etkinliği olarak 5 atölyeye katılım sağlamışlardır. Katılımcılar kendilerini iyi hissettikleri ettikler hususunda birden fazla iyi oldukları etkinlikleri de işaretlemişlerdir. Katılımcıların %97.9'u grup dinamiği, %53.2'si değerler ve kimlik, %59.2'si genç olmak, %95.8'i erasmus gazetesi ve %48.9'u ise kültür ve kültürlerarası iletişim atölyelerinde kendilerini iyi hissettiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 3. Katılımcıların Erasmus + Bilgilendirme Toplantısında öncelikli değerlere ilişkin görüşleri

Erasmus + Değerler																			
Uluslarası-laşma		**Paylaşım**		**Empati**		**Sosyal Uyum**		**Farkında-lık**		**Çok lük**	**Kültürlü-**	**Girişimci-lik**		**Yenilik**		**Saygı**		**Evrensellik**	
f	**%**	**f**	**%**	**F**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**F**	**%**
30	63.9	25	53.2	23	48.9	22	46.9	20	42.5	19	40.4	18	38.3	17	36.2	17	36.2	15	31.9

Tablo 3'e bakıldığında katılımcılar birden fazla değerin erasmus+ bilgilendirme toplantılarında öncelikli değerler olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Katılımcıların %63.9'u uluslarasılaşma, %53.2'si paylaşım, %48.9'u empati, %46.9'u sosyal uyum, %42.5'i farkındalık, %40.4'ü çok kültürlülük, %38.3'ü girişimcilik, %36.2'si yenilik, %36.2'si saygı ve %31.9'u ise evrensellik değerlerinin öncelikli olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Model 1. Katılımcıların katılmış oldukları serbest zaman etkinlikleri kazanımlarına ilişkin görüşleri

Katılımcılardan elde edilen verilerin analizi sonucunda katılmış oldukları serbest zaman etkinliklerinin kazanımlarına ilişkin görüşlerinde; eğlence, öz-farkındalık, yenilenme, iletişim, sosyalleşme ve takım çalışması temalarına ulaşılmıştır (Model 1). Bu görüşlere ilişkin bazı ifadelere aşağıda yer verilmiştir.

▪ *Diğer bölümlerdeki arkadaşlarla farklı bir ortamda iletişim kurmak çok faydalıydı (K1).*
▪ *Saygı ve sevgi çerçevesinde ekip ruhu içinde paylaşımı, yardımlaşmayı ve çok yönlülüğü arttırmıştır (K12).*
▪ *Etkinlerde yeni bilgi edinme, sosyalleşme, farkındalık yaratma fırsatları bulabildim (K23)*
▪ *Grup çalışması yapmak hem deneyimleri paylaşıp hem de birbirimizi daha iyi tanıma açısından verimli olduğunu düşünüyorum (K25)*
▪ *Çok keyifliydi, herkesin içindeki rekabetçi çocuğu görmek de eğlenceliydi (K27)*
▪ *İletişimi arttırmaya yönelikti. Sadece sunum ve toplantıdan ziyade katılımcılarla tanışmak ve bilgi alışverişi yapmak önemliydi (K31)*
▪ *Aynı kuruma hizmet verdiğimiz halde tanımadığım pek çok meslektaşımı tanıma fırsatı buldum. Çok keyifli ve eğlenceli vakit geçirdim (K32)*
▪ *Ekip olmak adına oldukça güzeldi. Ayrıca herkesi tanımak için iyiydi (K42)*
▪ *Üniversite bölümleri arasında paylaşım, iletişim, bilgi alışverişi açısından çok faydalı olduğu düşünüyorum (K46)*

1. Grup dinamiği-istasyon: Oturumun amacı, hedef kitle olan Erasmus bölüm koordinatörlerinin birbirini tanıması, iletişimin güçlendirilmesi, ortak çalışma kültürü geliştirmesi olmuştur. Bu amaçla, hedef kitle sayısının fazla olması nedeni ile İstasyon yöntemi kurulmuştur. İstasyon yönteminde takım çalışması ve iletişim odaklı 5 interaktif oyun ve görev noktası hazırlanmış, hedef kitle 5 gruba ayrılarak, her istasyonda bulunan oyun ve görevlerle puan toplaması istenmiştir. Uygulama 90 dk yürütülmüş ve ilk ekibin minimumda toplaması gereken puana ulaşması ile tamamlanmıştır. Uygulama sonrası, moderatör eğitmen tarafından uygulama süreci hedef kitle ile değerlendirilmiş ve gerçek hayatta Erasmus programının yürütülmesinde ekip çalışmasının önemine vurgu yapılmıştır.

2. Erasmus Gazetesi: çay & kahve arası sonrası hedef kitle ile Erasmus programına ve üniversitenin farklı bölümlerindeki Erasmus faaliyetlerinin tanıtılması amacı ile Erasmus Gazetesi oturumuna geçilmiştir. Oturumun amacı, hedef kitlenin Erasmus faaliyetlerine yönelik motivasyonunu arttırarak, üniversite bünyesinde farklı bölümlerin hangi ülkeler ve üniversiteler ile işbirliği kurduğunun tanıtılarak, bölümler arasında ortak üniversitelerin çeşitliliğini arttırmak olmuştur. Uygulama sürecinde hedef kitle gruplara ayrılarak, kendi bölümlerinde ve fakültelerinde yaptıkları çalışma ve

faaliyetleri bir gazete tasarımı ile düzenlemeleri ve ardından diğer grupların çalışmaları ile birleştirerek gazete formatında düzenlemeleri ve genel grupta tanıtmaları istenmiştir. Uygulama sonrası moderatör eğitmen tarafından fakülteler arasında işbirliğinin nasıl geliştirilebileceği ve AB ofisinin bu süreçte ne gibi destekler sunabileceğine yönelik bilgilendirme yapılmıştır.

3. Değerler &Kimlik: hedef kitlenin gelen ve giden öğrencilerin aktif katılımının sağlanmasına ve üniversite bünyesinde Erasmus programına yönelik değerlerin benimsenmesine yönelik düzenlenmiştir. Uygulama sürecinde hedef kitle ana grupta beyin fırtınası yöntemi ile ortak kurumsal ve Erasmus programı değerleri üzene ana grupta ortak çalışma yürütülmüştür. Ardından moderatör eğitmen ve Ofis uzmanları tarafından teknik ve pratik bilgi aktarımı sağlanmıştır.

4. Kültür ve Kültürlerarası İletişim: program kapsamında uluslararası işbirliğinin güçlendirilmesi ve akademik alanda bilgi transferinin desteklenmesi önceline yönelik, hedef kitle olan Erasmus bölüm koordinatörlerinin farkındalık geliştirmesi ve gelen & giden Erasmus öğrencilerine yönelik empati oluşturulmaso, öğrencilerin hazırlık ve adaptasyon sürecinde aktif görev almalarını amaçlayarak planlanmıştır. Oturum içeriğinde hedef kitle farklı roller ile ortak çalışma yürüterek, farklılıklar ve kültür şoku üzerine farkındalık geliştirmişler, ardından eğitmen tarafından kültür/ kimlik/ kültürlerarası öğrenme üzerine bilgilendirme yapılmıştır.

5. Genç Olmak: oturumun amacı, hedef kitlenin bölüm öğrencilerine yönelik empati geliştirmesi ve genç dostu yaklaşım oluşturmak amacı ile düzenlenmiştir. Oturum içeriğinde, hedef kitle gruplara ayrılarak, her bir gruba üniversitenin Erasmus programı yürütme aşamasında öğrencilerin farklı tutumlarını gözlemlemek amacı vaka çalışması hazırlanmış ve hedef kitlenin gruplarda vakayı çözümlenmesi sağlanmıştır. Uygulama sonrası genç dostu yaklaşım geliştirme üzerine bilgilendirme yapılmış ve oturum tamamlanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

MCBÜ Erasmus Koordinatörlüğünün bilgilendirme toplantılarında birim koordinatörlerine sunduğu Grup Dinamiği ve Genç Olmak, Kültürlerarası İletişim ve Değerler & Kimlik ve Erasmus Gazetesi Neler Yapıyoruz gibi rekreatif etkinliklerle ilgili olarak katılımcıların görüşlerine başvurulmuştur. Elde edilen verilerin analizi sonucunda katılmış oldukları serbest zaman etkinliklerinin kazanımlarına ilişkin görüşlerinde; eğlence, öz-farkındalık, yenilenme, iletişim, sosyalleşme ve takım çalışması temalarına ulaşılmıştır.

Bölüm koordinatörlerinin katılmış oldukları serbest zaman etkinliklerinin kazanımlarına ilişkin görüşlerinde; «eğlence», «öz-farkındalık», «yenilenme», «iletişim», «sosyalleşme» ve «takım çalışması» temalarına ulaşılmıştır.

Çalışma Erasmus Birim Koordinatörler Toplantılarının Erasmus+ programlarının yürütülmesinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Üniversite içinde düzenli olarak yapılan bu toplantıların bilgi ve deneyim paylaşımında etkili olması nedeniyle diğer üniversitelerde de yapılması, rekreatif etkinliklerle çeşitlendirilmesi ve devamlılığının sağlanması önerilmektedir.

Kaynaklar

Aslan Bağcı, Ö., Erdem, S, Erişen, Y. (2018). Erasmus+ KA103 Hareketlilik Programının Öğrenci ve Koordinatör Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. Türkiye Eğitim Dergisi, 3 (1), 54-76.

Creswell, J.W., & Plano Clark, V.L. (2011). Designing and conducting mixed methods research (2nd ed.). Los Angeles: SAGE.

Dinçer, Ç., Aslan, B., ve Bayraktar, A. (2017). "Ankara Üniversitesi Erasmus Koordinatörlerinin Erasmus Programına İlişkin Görüşleri." Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 50(2): 201-223.

Demir, A. ve Demir,S. (2009). ERASMUS programının kültürlerarası diyalog ve etkileşim açısından değerlendirilmesi /The assesment of ERASMUS program in terms of intercultural dialogue and interaction. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2 (9),95-105.

Özdem, G. (2013). Yükseköğretim kurumlarında ERASMUS programının değerlendirilmesi (Giresun Üniversitesi örneği). Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi [Educational Administration: Theory and Practice], 19(1), 61-98.

European Union. (2014). *Erasmus fact, figures and trends*. http://ec.europa.eu/education/library/statistics/ay-12-13/facts-figures_en.pdf. Erişim tarihi 28 Şubat 2015.

European Comission (2017) https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/sites/erasmusplus2/files/gen-erasmusplus-factsheet-en-version11-2017-hd.pdf Erişim tarihi 10 Aralık 2018

Council of Ministers. (1987). *Council decision of 15 June 1987 adopting the European community action scheme for the mobility of university students (ERASMUS).* http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31987D0327:EN:HTML. Erişim tarihi 19 Mart 2012.

Duffy, M. E., Farmer, S., Ravert, P., & Huittinen, L. (2003). Institutional issues in the implementation of an international student exchange program. *Journal of Nursing Education, 42*(9), 399–405.

Keogh, J., & Russel-Roberts, E. (2009). Exchange programmes and student mobility: Meeting student's expectations or an expensive holidays. *Nurse Education Today, 29*(1), 108–116.

Daly, A. (2011). Determinants of participating in Australian university student exchange programmes. *Journal of Research in International Education, 10*(1), 58–70.

Findlay, A. M., King, R., Geddes, A., Smith, F., Stam, A., Dunne, M., & Ahrens, M. (2010). *Motivations and experiences of UK students studying abroad: BIS Research Paper No. 8.* Dundee, England: University of Dundee.

González, C. R., Mesanza, R. B., & Mariel, P. (2011). The determinants of international student mobility flows: An empirical study on the Erasmus programme. *Higher Education, 62*(4), 413–430.

Pyvis, D., & Chapman, A. (2007). Why university students choose an international education: A case study in Malaysia. *International Journal of Educational Development, 27*(2), 235–246.

Teichler, U. (2004). Temporary study abroad: The life of ERASMUS students. *European Journal of Education, 39*(4), 395–408.

Van Hoof, H. B., & Verbeeten, M. J. (2005). Wine is for drinking, water is for washing: Student opinions about international exchange programs. *Journal of Studies in International Education, 9*(1), 42–61.

De Wit, H. (2012). Erasmus at 25: what is the future for international student mobility? *Guardian Professional*. http://www.guardian. co.uk/higher-education-network/blog/2012/may/21/erasmus-programme-and-student-mobility. Web Erişim tarihi 17 Nisan 2013.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

BATI MEDYASINDA İSLAMOFOBİ: CHRISTCHURCH / YENİ ZELANDA SALDIRI ÖRNEĞİ /

Yusuf Bahadır Keskin

(Öğr. Gör.; Amasya Üniversitesi)

Giriş

'İslam' ve 'korku' kavramlarının Batılı zihinlerde bir araya gelmesi, yüzyıllar önce İslamofobi kavramının altyapısını oluşturmuşsa da günümüzdeki karşılığına ulaşabilmesinde 11 Eylül 2001'deki saldırılar önemli yer tutsa da Batı'nın İslam karşıtı kodlarını es geçmemek gerekmektedir (Canatan, 2007: 19). Fakat El-Kaide terör örgütünün New York'taki Dünya Ticaret Merkezi kulelerine iki yolcu uçağıyla kamikaze dalışı yaptığı talihsiz gün, yeryüzündeki neredeyse herkesi ciddi şekilde etkileyecek yeni bir dönemin başlangıç işareti olacaktı. Esasında 1991 itibariyle kullanılmaya başlayan bir terim olsa da İslamofobi ABD'nin Irak ve Afganistan işgalleri ile başlayan süreç sonunda hız kazanmıştır. Bu noktada şüphesiz insanların hayatının her noktasında yıllardır çok önemli bir bilgi edinme aracı olan medya organları göz ardı edilmemelidir.

Özellikle genç nüfusun hızla azaldığı ve bu sebeple Müslüman ülkelerden yoğun olarak göçmen nüfus kabul eden Avrupa, İslamofobi konusunun evriminde en önemli aktörlerden birisi haline gelmiştir. İç meselelerde çoğunlukla hoşgörülü, anlayışlı ve adil imajı çizse de özellikle son dönemde Avrupa insanı Müslümanlara karşı gündeme getirdikleri ırkçılıkla da gündeme gelmektedir. Bu konuda Avrupalıların yaşam tarzının Müslümanlardan büyük ölçüde farklı olması temel etkenlerden birisidir. Genel hatlarıyla insanları ırk ekseninde azınlık olarak tanımlandıran toplumlar mevcut olsa da günümüz Avrupa devletlerinde 'Beyaz' ve 'Hristiyan' olmayanlar azınlık olarak değerlendirilmektedir. Örnek olarak (Greenslade, 2005:6) yapılan araştırmalarda İngilizlerin İngilizce konuşan, Hristiyan ve Beyaz kimseler olarak tanımlanması ve bunun dışında Urduca veya başka bir dil konuşan, Müslüman ve koyu renkli teni olan kişilerin tepki uyandırdığı görüşü bu bakış açısını onaylar niteliktedir.

1. İslamofobi kavramı

Akademik literatürde İslamofobi kavramının kullanımı yaklaşık 30 senelik bir geçmişe sahiptir. "Müslüman Nefret,", "Müslüman Düşmanlığı / Karşıtlığı" ve "Müslümanlara Yönelik Nefret", gibi terimlerle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Müslümanlara ve İslam dinine yönelik beslenen kin, nefret, ırkçılık ve düşmanlık, gibi hislere karşılık gelen İslamofobi kavramıyla alakalı genel çerçeve "Anti-İslamizm" doğrultusunda okunabilir (Gölcü ve Çuhadar 2018: 75). Son dönem etkin olan ana akım Batı medya kaynaklarının, İslamofobi'yi besleyen içerikleri, tehlikenin yayıl-

masını da hızlandırmakta. Gündelik yaşamda sıklıkla kullanılan medya organları üzerinden üretilen İslam ve Müslüman imajı, İslam dininin "kılıç ile yayılmış, rasyonellikten uzak, diğer inançları vahşice yok etmeyi amaçlayan" bir din olduğu yönündedir (Hıdıri 2007: 85). Yaratılmaya çalışılan bu algının bilinçsizce olmadığı ve dünya toplumlarında Müslümanlara yönelik şüphe ve korku uyandırmaya çalışıldığı görüşü (http://www.iol.co.za/news/world/cartoon-row-goes-to-french-court1.313615#.VNC_ZvmsXA0, 2 Nisan 2019 tarihinde erişildi) ile Arap ülkelerinde kadınların durumları, hakları ve özgürlükleri üzerinden değerlendirdiklerinde, bunu kendi topraklarında yaşadıkları Ortaçağ karanlığı ile benzetmeleri (http://news.bbc.co.uk/ 2/hi/europe/6479673.stm, 2 Nisan 2019 tarihinde erişildi) birbirine paralel eylemlerdir.

Dünyada sistematik olarak halihazırda üretilmekte olan çalışmalar, özellikle İslam adı altında gerçekleştirilen terörist saldırılardan sonraki medya ürünlerinde kendisini daha net göstermektedir. Buna Batılı bazı siyasetçilerin de -deyim yerindeyse- çanak tutması, süreci daha profesyonel ve sistematik bir surete taşıdığı söylenebilir. Özellikle son birkaç yılda Avrupa'da gerçekleşen terör saldırıları ile bu durum somutlaşmıştır. Bunu örneklemek gerekirse Danimarka'da yayın yapan Iyllands Posten isimli gazetenin 30 Eylül 2005'te dünyadaki yükselen İslam karşıtlığı ve ırkçılığa paralel olarak İslam peygamberi Muhammed (sav)'e yönelik hakaret içerikli 12 karikatürü yayımlaması ile başlayan süreç gösterilebilir. Karikatürlerin yayımlanmasından sonra 11 Müslüman ülkeden diplomatik tepki gösterilmiş fakat dönemin Başbakanı Anders Fogh Rasmussen bu konuyla ilgili büyükelçilerle görüşmeyi kabul etmemişti. Takip eden süreçte Mayıs 2006'da bir başka Danimarka gazetesi olan Politiken karikatürleri tüm tepkilere rağmen yeniden yayımlamıştı. Benzer bir diğer örnek de Charlie Hebdo'nun İslam peygamberinin karikatürlerini yayınlaması oldu. Fakat Danimarka'dan farklı olarak Fransa'da Cumhurbaşkanı Jacques Chirac bunun provokasyon olduğunu açıkça ifade etmiş ve bunun arkasında durmamıştır (http://news.bbc.co.uk /2/hi/europe/4693628.stm, 2 Nisan 2019 tarihinde erişildi). Fransız İslam Birliği'nin konuyu mahkemeye taşımasıyla birlikte derginin genel editörü Philippe Val, karikatürlerin "Müslümanlara karşı değil, Müslüman teröristlere yönelik" olduğu savunmasını sunmuştur. Karikatürlere tepki olarak bir grup silahlı eylemci 7 Ocak 2015'te derginin Paris'teki ofisine saldırı düzenlemiş ve onlarca insanı öldürmüştü (https://tr.sputniknews.com/trend/Charlie_ Hebdo_dergisine_saldiri/, 2 Nisan 2019 tarihinde erişildi).

İslamofobi'yi besleyen yayınların görüldüğü Batılı medya organlarının bu tarz saldırılar ile argümanları çoğalmakta, bu da Müslüman olmayan toplumlarda İslam düşmanlığının daha hızlı yayılabilmesini sağlamaktadır. Lakin bu noktada üzerinde durup düşünülmesi gereken nokta, terör konu-

sunun tek bir millete, inanca ya da ırka mal edilmemesi ve ortak bir tanımının bulunması gerektiğidir. Nitekim özellikle ABD'de gerçekleşen saldırılar, fail Müslüman olmadığında 'terör' olarak nitelendirilmediği göze çarpmaktadır. Bunun sebebi olarak Batı medyasının İslam hakkında görüş bildiren uzmanlarının (akademisyen, raportör, yorumcu vs) genellikle İslam dininden ve onun yetiştiği toprakların kültüründen kopuk durumda olmasıdır (Poole ve Richardson 2006: 41).

İslamofobinin, Batı medyasında net olarak görülebileceği son olay Yeni Zelanda'daki terör saldırıları olmuştur. Christchurch'te Cuma namazı için Al Noor ve Linwood camiilerine gelmiş olan Müslümanlara silahlı saldırı düzenlenmiş ve 50 kişi hayatını kaybetmiştir (https://tr. sputniknews.com/asya/201903171038239622-yeni-zelanda-cami-saldirisi-olu-sayisi-yukseldi , 4 Nisan 2019 tarihinde erişildi). Saldırıyı sosyal paylaşım sitesi Facebook'tan canlı olarak da yayınlayan saldırganlardan birisi, saldırıdan önce 73 sayfalık manifestosunu hükümet yetkililerinin de aralarında olduğu bazı kişilere göndermiş ve kendisini "sadece normal bir beyaz adam" ve "halkına bir gelecek sağlamak için tavır almaya karar veren, işçi sınıfından, düşük gelirli bir aileden birisi" olarak tanımlamış, saldırının amacını da "Avrupa topraklarına göç oranlarını doğrudan azaltmak" şeklinde açıklamıştır (https://www.trthaber.com/haber/ dunya/yeni-zelandada-2-camiye-teror-saldirisi-49-olu-408488.html, 4 Nisan 2019 tarihinde erişildi).

Yeni Zelanda Başbakanı Jacinda Ardern, eylemin hemen ardından yaptığı açıklamada saldırıyı "terör" olarak nitelendirmiş fakat birçok yayın organı süreci yine farklı şekilde yorumlamıştır (https://tr.euronews.com/2019/04/13/medya-muslumanlarin-yaptigi-saldirilari-terorist-olarak-nitelendirmeye-daha-cok-meyilli, 12 Nisan 2019 tarihinde erişildi). Saldırganın kullandığı ekipmanlar üzerine yazdıkları 'saldırının mesajları' olarak değerlendirildiğinde, İslam karşıtlığı somutlaştırılabilmektedir. Türk yiyici anlamına gelen 'Turkofagos', Viyana 1683, Kosova Savaşı'nda Sultan Murat'ı şehit eden 'Miloş Obiliç', Sultan Murat'a karşı Belgrad Kuşatmasında direnen Macar komutan 'John Hunyadi', 3. Haçlı Seferi'nin tarihi olan '1189', Kanada'da 2017'de camiye silahlı saldırı yapıp 6 kişiyi öldüren 'Alexandre Bissonette', Endülüslere karşı savaşan 'Charles Martel' ve 'Odo The Great', Kıbrıs kuşatmasında Lala Mustafa Paşa'ya direnen 'Antonio Bragadin' ve İsveç'te okula saldırıp 2 göçmen çocuğu öldüren 'Anton Lundin Pettersson'ile alakalı metinler saldırganın ekipmanlarında bulunmuş, bu da saldırının tamamen Müslüman düşmanlığı algısıyla gerçekleştirildiğinin delilleri olarak yorumlanmıştır (https://www.haberturk.com/yeni-zelanda-saldirisindan-carpici-detaylar-2404 990, 14 Nisan 2019 tarihinde erişildi). Bu mesajlara ilaveten açık biçimde deklare edilen "*Topraklarınızda huzur içinde yaşayabilirsiniz, size*

zarar gelmeyecek. Boğaz'ın Doğu yakasında. Ama Boğaz'ın Batı yakasında, Avrupa topraklarında bir yerde yaşamayı denerseniz, sizi öldüreceğiz. Konstantinopolis'e gelir, tüm cami ve minareleri yıkarız. Ayasofya minarelerden kurtulacak ve Konstantinapol hak edildiği gibi tekrar Hristiyan şehri olacak" ifadesi de saldırının doğru okunabilmesi için önemli argümanlar arasında yer almaktadır (https://www.trthaber.com/haber/dunya/yeni-zelandada-2-camiye-teror-saldirisi-49-olu408 488.html, 4 Nisan 2019 tarihinde erişildi).

2. Christchurch Saldırılarının Medyadaki Yansımaları

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından İslamofobiyi körüklemeye yönelik medya propagandaları somutlaştı demek taraflı bir eleştiri olmayacaktır. Bunun en somut kanıtı da benzer saldırılar karşısında fail Müslüman olduğunda farklı, fail başka bir din mensubu özellikle de Hristiyan olduğunda farklı şekilde durumu lanse etmeleridir. Terör örgütü olarak kabul edilen yapılanmaların faili oldukları saldırıları "terör" olarak nitelendirmek kabul edilebilir bir durumdur. Lakin bireysel eylemler üzerinden bir genelleme yaparak tüm Müslümanları "potansiyel terörist" ilan etmek, tüm temel insani değerlere aykırıdır. Medyanın yaklaşımı tüm dünyadaki Müslümanları terör konusunda zan altında bırakabiliyor ve Müslümanlar hakkındaki bu tarz haberler toplum nezdinde ilgi çekici bulunabiliyor (Einhorn, 1992: 25). Christchurch saldırıları benzer bireysel saldırılarla kıyaslandığında bu ayrımcılık özellikle bir takım yayın organlarında net şekilde ortaya çıkmıştır. Sebep mi yoksa sonuç mu olduğundan bağımsız olarak; Müslüman kimliğinin özellikle Batı medyasında olumsuz haber niteliği taşıdığında medya tarafından daha fazla öne çıkarılırken, olumlu veya ortalama bir haberde pas geçilebilmektedir (Ewart, Pearson ve Healy, 2016: 138). Yeni Zelanda'daki cami saldırılarının sebeplerindeki rolünden ziyade, sonucunda ortaya koyduğu tavra bakıldığında Batı medyasının durumu daha anlaşılabilir hale gelmektedir.

Son dönemde özellikle Murdoch medyası, sahiplerinin sosyal medya üzerinden Müslümanlara hakaretlerine çözüm bulamamışken yayın organlarının bu süreçteki tavrı tartışmayı farklı bir boyuta taşımıştır. Christchurch saldırılarının takip eden ilk günkü sayısında saldırganın çocukluk resmini kapak yapıp manşetten "melek çocuk" ifadesi kullanması ciddi tepkiler çekmiştir. Daily Mirror'un yine benzer olaylarda kullandığı başlıklar dahi üzerine düşünülmesi gereken konulardır. Dünyanın en büyük yayın organlarının bu tarz haber içeriklerinin tesadüf veya gözden kaçma olarak değerlendirilmesi fazla iyimser bir yaklaşım olacaktır. Zira manşetin ve haber metninin de ötesinde, kullanılan görseller, cümle içerisindeki ifadeler, çocuk görsellerinin kullanımı ve fotoğrafları kullanılan bireylerin giydiği kıyafetler dahi bu noktada sistematik bir İslamofobi çalışmasını or-

taya koymakta, bunun en somut hali de Christchurch saldırılarında görülmektedir. Bu durum genel olarak Batılı iktidarlarının hakim ideolojisinin medya organlarına yönelik küçük bir yansımasıdır.

Görsel 1 Daily Mirror'un 2016 ve 2019'da iki farklı terör saldırısına karşı kullandığı manşetler

Birbirine çok benzer iki terör saldırısı karşısında takınılan farklı tutumlar dikkat çekicidir. Her iki sayfada da "terör" ifadesi manşette doğrudan kullanılmadığı durumda dahi net farklılıklar göze çarpmakta. Soldaki örnekte gece kulübüne saldırı haberinin detayında 11 Eylül saldırılarından beri en kötü terör saldırısı olduğu belirtiliyor. Saldırganın siyahlara büründüğü ve telefonu ile dudak büzdüğü bir kare kullanılıyor. Christchurch saldırganının çocukluk fotoğrafının yanına 'Melek çocuk nasıl bir aşırı sağcı kitle katliamcısına dönüştü" sorusunu eklerken, 'terör' ifadesini manşette veya haber içeriğinde göremiyoruz.

Benzer bir diğer örnekte Courier Mail Yeni Zelanda'daki saldırıların detayında fail için 'Kaçık adam' manasında olan 'Mad man' ifadesini kullanarak, haberin içeriğini masum bir çocuğun bir kitle katliamcısına dönüşmesini ve bunun sebebinin oynadığı video oyunları olduğu iddiası etrafında kurguluyor.

New York Times benzer şekilde 2016'da Amerika Birleşik Devletleri'nin Orlando eyaletindeki bar saldırısının ardından durumu terör saldırısı olarak yansıtmıştır. Christchurh saldırılarının ardından NY Times'ın içeriğinde terör ifadesi değil, "shooting, murder ve killer" gibi daha yumu-

şak kavramlar kullanıldığı göze çarpmaktadır (https://www.physicsforums.com/threads/ mass-shooting-in-florida.875258/page-5, 11.04.2019 tarihinde erişildi).

Hollanda'da Twente Üniversitesi akademisyenlerinden Elke T. Schneider'in (2011: 72-74) "Alman ve Hollanda Gazetelerinin Makalelerinin Söylemlerinde İslamofobi'nin Yeniden Üretilmesi" isimli çalışması, medyanın İslamofobi'nin toplumsal bilinçte yeniden üretilmesine ve meşrulaşmasına nasıl katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın eriştiği bulgulara göre Alman gazetelerinde yayınlanan makaleler genellikle İslamofobi'yi meşru kılarken, İslam dinini de moral-panik bir söylem çerçevesinde aktarmaktadır (Gölcü, 2007: 87) Amerika ve Avrupa ülkelerinden farklı olarak Yeni Zelanda ve Avustralya'da Müslümanlar, aralarındaki tüm farklı etnik yapı, dil veya kültürel farklar göz önünde bulundurulmadan sadece "Müslüman toplum" olarak addedilmekte ve bunda 2001 sonrasındaki medya içerikleri önemli yer tutmaktadır (Einhorn, 1992: 25). Yine Avrupa medyasının politikalarını görebilmek için Telegraph, Guardian ve Independent gibi günlük 7 milyon gibi bir tiraj rakamına sahip olan İngiliz yayın organlarında üretilen haber içeriklerinin %58'inin İslam karşıtı olduğu görülmektedir (Paçacı, 2013: 458). Bu durum da gündelik hayatı ve özellikle Müslüman ülkelerden gelen göçmenlerin maruz kaldığı tehlikenin fark edilmesi adına önemlidir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde 11 Eylül saldırılarını takip eden yaklaşık 10 sene boyunca toplamda sadece 11 Müslüman çeşitli saldırılara karışmış ve 33 kişi hayatını kaybetmiştir. Genel toplama bakıldığında ise 150 bin cinayet işlenen ülkenin genelinde çok düşük bir rakama tekabül etmektedir. Bu noktada oluşturulan algı kendisini göstermekte ve Müslümanların karıştığı saldırılar okurların daha fazla ilgisini çekmektedir (Gölcü, 2007: 78).

3. Medya ve İslamofobi

Uluslararası medya içeriklerine bakıldığında Müslüman ifadesi bir nitelik olarak sadece inançlarıyla alakalı bir durumda ya da haber niteliği taşıyan bir aksiyon olduğunda ön plana çıkarılmaktadır (Ewart, Pearson ve Healy, 2016: 138). Buna paralel olarak negatif içerikli ve aşağılayıcı haberlerde 'Müslüman' ve 'İslam' kavramlarının daha sık kullanıldığı görülmektedir (Richardson, 2006).

Küresel çapta medya araştırmaları yapan Signal AI şirketi yaptığı çalışmada, medyanın Müslümanlar tarafından yapılan saldırılar için 'terör' nitelendirmesini daha sık kullandığını ancak aşırı sağcıların düzenledikleri eylemleri 'terörist' olarak adlandırmaya daha az meyilli olduğu sonucuna varmıştır (Euronews, 2019). Bu bulgular uluslararası medyanın terör haberlerini verirken objektif yaklaşmadığının görülebilmesi açısından önemlidir.

Araştırmanın devamında söz konusu medya kuruluşları radikal İslamcıların yaptığı saldırıları yüzde 78 oranında "terör" olarak nitelerken, aşırı sağcıların düzenledikleri saldırıların ise sadece yüzde 24'ünü terörist eylem olarak haberleştirildiği sonucuna varmıştır (Euronews, 2019). Medyanın kamuoyu oluşturma etkisi göz önüne alındığında bu durum toplumda Müslümanlara yönelik var olduğu düşünülen önyargıların pekiştirilmesine yol açtığı rahatlıkla söylenebilir.

Yine Euronews'in araştırmasına göre medyanın yaşanan saldırıları "terör eylemi" olarak nitelendirmede ya da tersi bir tutum sergilemesinde siyasilerin kullandığı dil ve söylemler etkili olmaktadır. Dolayısıyla siyasilerin kullandığı dil ve söylemler aracılığı ile medyayı etki altına aldığı ve var olan hakim ideolojiyi sürekli olarak beslediği belirtilmedir. Eğer samimi bir şekilde İslamofobi ile mücadele edilmek isteniyorsa yalnızca medyanın değil aynı zamanda kamuoyunu ve medyayı etki altına alabilen siyasi liderlerin de İslamofobik söylemlerden uzak durması gereklidir. Son yıllarda mülteci krizi ile birlikte artış gösteren milliyetçi söylemler ülkemizde olduğu gibi Avrupa'yı da etkilemektedir. Kimi zaman siyasiler tarafından propaganda amaçlı kullanılan ifadeler medyayı etkilemekte ve İslamofobik söylemlerin tekrardan dolaşıma girmesine neden olmaktadır.

Araştırma kapsamında incelenen Christchurch saldırısından sonra batı medyasında çıkan haberlerde olduğu gibi kitle iletişim araçları vasıtası ile İslam dinine ve Müslümanlara karşı oluşturulan söylemler bir kısım batı medyasının İslam paranoyası oluşturmak istediğinin kanıtı olarak kabul edilebilir. Yalnızca terör olayları değil, Müslümanlar ile ilgili diğer farklı haberlerin aktarımı sırasında da batı medyasının kullandığı dil, tanımlamalar ve söylemler İslamofobik ifadelerin meşrulaşmasında, normalleşmesinde ve gündelik bir rutine dönüşmesinde oldukça fazla etkili olmaktadır (Gölcü ve Çuhadar, 2017:94).

Sonuç ve Öneriler

Dünyadaki medya organlarının büyük bir kısmın ideolojik sebeplerle İslamofobi konusunda Müslümanları ve İslam dinini suçlayıcı bir tutum içindedir ve bu konuda haber yaparken suçlayıcı ve hedef gösterici bir dil kullanmaktadır. Bu sorunların önüne geçilebilmesi için öncelikle samimi bir şekilde ve uluslararası insan hakları çerçevesinde konuya yaklaşmak gereklidir. Çalışmamızın sonunda bu konu ile alakalı birkaç çözüm önerisi sunulması uygun görüşmüştür:

- Uluslararası medya organlarının İslamofobinin önlenmesine yönelik farkındalık arttırıcı programlar ve sayfalar hazırlaması
- Müslüman medya çalışanlarının medya organlarında bulundurulmasının teşvik edilmesi
- İslamofobik haberler yayan medya kuruluşlarına caydırıcı yaptırımlar uygulanması

• İslamofobik ifadeler paylaşan medya çalışanlarına caydırıcı yaptırımlar uygulanması

• Medya çalışanlarına yönelik farkındalık eğitimlerinin verilmesi

• Medya okur-yazarlığı eğitiminin pedogojik formatlara uygun olarak uzmanları tarafından tüm eğitim seviyelerinde okutulması

Uluslararası medyada var olan algının değişmesi elbette ki uzun sürebilir. Ancak bu öneriler doğrultusunda medyada İslamofobi sorununun öncelikle farkına varılması ve sonrasında çözümüne yönelik adımlar atılabilir.

Kaynakça

http://news.bbc. co.uk/2/hi/europe/6479673.stm, 2 Nisan 2019 tarihinde erişildi.

http://news.bbc.co.uk /2/hi/europe/4693628.stm, 2 Nisan 2019 tarihinde erişildi.

http://www.iol.co.za/news/world/cartoon-row-goes-to-french-curt1.313615#.VNC_Zvms XA0, 2 Nisan 2019 tarihinde erişildi.

https://tr.sputniknews.com/asya/201903171038239622-yeni-zelanda-cami-saldirisi-olusayisi-yukseldi , 4 Nisan 2019 tarihinde erişildi.

https://tr.sputniknews.com/trend/Charlie Hebdo_dergisine_saldiri/, 2 Nisan 2019 tarihinde erişildi.

https://www.haberturk.com/yeni-zelanda-saldirisindan-carpici-detaylar-2404990, 14 Nisan 2019 tarihinde erişildi.

https://www.physicsforums.com/threads/mass-shooting-in-florida.875258/page-5, 11.04.2019 tarihinde erişildi.

Canatan, K. (2007). "İslamofobi ve Anti-İslamizm - Kavramsal ve Tarihsel Yaklaşım", (Edt: Canatan, K.& Hıdır, Ö.) Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm (s. 19-62) , Eskiyeni Yayınları, Ankara.

Genel, M. G. (2014). "Oryantalistlerin Yerini Medya Aldı", www.islamvemedya.com, (Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2017).

Gölcü, A , Çuhadar, M . (2017). Batı Toplumlarında İslamofobi'nin Üretilmesinde Medyanın Rolü. Ombudsman Akademik, (7), 71-99. DOI: 10.32002/ombudsmanakademik.440215

Gölcü, A., & Çuhadar, M. (2017). Batı Toplumlarında İslamofobi'nin Üretilmesinde Medyanın Rolü. *Ombudsman Akademik*, (7), 71-99.

Greenslade, Roy 2005. Seeking Scapegoats: The Coverage of Asylum in the UK Press. London: Institute for Public Policy Research.

Hage, G. (2003). *Searching for hope in a shrinking society*. Sydney: Pluto Press.

Hıdır, Ö. (2007). "Anti-Semitizm" ve "Anti-İslamizm": Benzerlikler ve Farklılıklar", Batı Dünyası'nda İslamofobi ve Anti-İslamizm, Editör/ler Kadir Canatan ve Ö. *Hıdır, Eskiyeni Yayınları, Ankara*.

Kazan, H. (2016). Terör-Medya İlişkisi ve Medyada Terör Haberciliği. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, *12*(24), 109-146.

Paçacı, M. (2013). "İslamofobi", Kutlu Doğum Haftası Hz. Peygamber ve İnsan Onuru Sempozyumu Bildirileri, (s. 456-459), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Richardson, M. (2006). *Maritime-related Terrorism: Al-Qaeda, Hezbollah, What Next From the International Jihadist Network?* Institute of Southeast Asian Studies.

Saeed, A. (2007). Media, Racism and Islamophobia. Media, Racism and Islamophobia: The Representation of Islam and Muslims in the Media.

Said, Edward 1978. Orientalism. London: Penguin (republished, 2003 and 2005).

Saniotis, A. (2004). Embodying ambivalence: Muslim Australians as 'other'. *Journal of Australian Studies*, *28*(82), 49-59.

MECBURİ DAVA ARKADAŞLARININ USUL İŞLEMLERİNİN, DURUŞMAYA GELMEYEN DAVA ARKADAŞI BAKIMINDAN HÜKÜM İFADE ETMESİNE İLİŞKİN SORUNLAR

Orhan EROĞLU

(Öğr. Gör. Dr.; Özyeğin Üniversitesi)

Giriş

6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'ndaki mecburi dava arkadaşlığına ilişkin düzenlemede de maddi anlamda mecburi dava arkadaşlığı temel alınmış; mecburi dava arkadaşlığının hangi hallerde meydana geleceği ve maddi anlamda mecburi dava arkadaşlarının davadaki durumu hüküm altına alınmıştır. Kanun koyucu HMK m. 60'da öyle bir istisnaya yer vermiştir ki bu istisnanın yerinde ve belirli sınırlar dâhilinde uygulanmaması halinde yapılan yargılamanın sıhhati bozulacaktır. Çalışmamızda da bu istisna değerlendirilmiştir. Çalışmamızın birinci bölümünde maddi bakımdan mecburi dava arkadaşlığına yer verilmiştir. İkinci bölümünde ise mecburi dava arkadaşlarının davadaki durumuna ve yapılan usul işlemlerinin duruşmaya gelmeyen dava arkadaşları bakımından hüküm ifade etmesine yer verilmiştir.

I. Maddi Bakımdan Mecburi Dava Arkadaşlığı

A. Kavram Olarak Maddi Bakımdan Mecburi Dava Arkadaşlığı Kavramı

Medeni yargılama, kendi içerisinde çekişmeli ve çekişmesiz yargı olmak üzere iki ayrı gruba ayrılmaktadır (Üstündağ, 2000: 32; Muşul, 2012: 595). Çekişmesiz yargıda bir dava mevcut değildir. Burada mahkeme tarafından bir işin görülmesi söz konusudur. Bu nedenle çekişmesiz yargıya ilişkin faaliyete "*çekişmesiz yargı işi*" denilmektedir (Karslı, 2014: 52; Kuru, 2015: 719). Çekişmeli yargıda ise bir dava söz konusudur ve sübjektif hakkı ihlal tehlikesine maruz kalan veya ihlal edilen kişi, mahkemeden hukuki himaye talep etmektedir. Çekişmeli yargı iki taraf sistemine göre kurulmuştur ve bir tarafta mahkemeden hukuki koruma talep eden davacı bulunmakta iken, diğer tarafta ise karşı iddia ileri süren davalı bulunmaktadır (Kuru, 1961: 16; Aras, 2016: 66). Davacı veya davalı tarafta birden fazla kişinin bulunması halinde ise dava arkadaşlığı gündeme gelmektedir. Çekişmeli yargının iki taraf sistemi üzerine kurulmuş olması, davacı veya davalı tarafta birden fazla kişinin bulunmasına engel teşkil etmez (Eroğlu, 2018a: 172). Çünkü, iki taraf ile kastedilen husus davacı ve davalının olmasıdır. Davacı ve davalı özellikle dava arkadaşlığının söz konusu olduğu hallerde birden fazla kişi olabilir.

Açılmış olan bir davada aynı tarafta birden fazla kişinin bulunması halinde; bu kişiler arasında dava arkadaşlığı (sübjektif dava birleşmesi) söz

konusu olur. Dava arkadaşlığını; iki taraf sistemi üzerine kurulmuş bir davada davacı veya davalı tarafta, aynı taraf rolüne sahip birden fazla kişinin yer almasıdır, şeklinde tanımlamak mümkündür (Tanrıver, 2016: 537; Budak ve Karaaslan, 2017: 101). Davacı tarafta dava arkadaşlığı söz konusu ise buna *aktif dava arkadaşlığı*, davalı tarafta söz konusu ise buna *pasif dava arkadaşlığı* denilmektedir (Görgün, 2015: 279; Görgün ve diğerleri, 2017: 406). Eğer dava arkadaşlığı usul hukukundan kaynaklanıyor ise *usuli dava arkadaşlığı,* maddi hukuktan kaynaklanıyor ise *maddi dava arkadaşlığı* söz konusu olur.

Dava arkadaşlığı, *mecburi dava arkadaşlığı* ve *ihtiyari dava arkadaşlığı* olarak ikiye ayrılmaktadır. 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda da dava arkadaşlığı bu ayrım gözetilerek düzenlenmiştir. HMK m. 57'ye istinaden ihtiyari dava arkadaşlığı; birden fazla kişi açısından dava konusu olan hak veya borcun, elbirliği ile mülkiyet dışındaki bir sebeple ortak olması; ortak bir işlemle birden fazla kişi açısından bir hak doğmuş olması veya birden fazla kişinin bu şekilde yükümlülük altına girmesi ya da birden fazla kişi açısından davaların temelini oluşturan vakıaların ve hukuki sebeplerin aynı veya birbirine benzer olması halinde gündeme gelmektedir. Bir davada davacı veya davalı tarafta ihtiyari dava arkadaşlığı söz konusu ise HMK m. 58/1 hükmü gereğince davalar birbirinden bağımsızdır. Dava arkadaşlarından her biri, diğerlerinden bağımsız olarak hareket eder. İhtiyari dava arkadaşında kişilerin hakları kendileri açısından ayrı ve bağımsız olarak tespit edilir. Bu kapsamda yapılan yargılama neticesinde her dava arkadaşı açısından ayrı ayrı karar verilir.

Mecburi dava arkadaşlığında ise adından da anlaşılacağı üzere davacı veya davalı tarafta birden fazla kişinin bulunması mecburidir. Mecburi dava arkadaşlığı maddi hukuktan kaynaklı olarak birden fazla kişinin birlikte dava açmasının ya da birden fazla kişiye karşı dava açılmasının zorunlu olduğu hallerde gündeme gelmektedir. Mecburi dava arkadaşlığını da kendi içerisinde şekli bakımdan mecburi dava arkadaşlığı ve maddi bakımdan mecburi dava arkadaşlığı olarak ikiye ayırmak mümkündür (Pekcanıtez, Atalay ve Özekes, 2013: 327, 328; Budak ve Karaaslan, 2017: 106). Şekli bakımdan mecburi dava arkadaşlığında maddi bakımdan bir mecburiyet olmamasına rağmen; kanundan kaynaklanan bir zorunluluk sebebi ile davalı tarafta birden fazla kişi bulunmaktadır. Şekli bakımdan mecburi dava arkadaşlığı sadece davalılar açısından söz konusudur (Arslan, Yılmaz ve Taşpınar-Ayvaz, 2016: 485; Pekcanıtez ve Taş-Korkmaz, 2017: 705).

Maddi bakımdan mecburi dava arkadaşlığı ise maddi hukuktan kaynaklanmaktadır. Başka bir ifade ile maddi hukuk sebebi ile hükmün, dava arkadaşları hakkında birlikte verilmesi gerekmektedir. HMK m. 59'da düzenleme altına alınan dava arkadaşlığı da maddi bakımdan mecburi dava arkadaşlığıdır. Kanunda yer alan hüküm ışığında maddi bakımdan mecburi

dava arkadaşlığını; *maddi hukuka göre, bir hakkın birden fazla kimse tarafından birlikte kullanılması veya birden fazla kimseye karşı birlikte ileri sürülmesi ve tamamı hakkında tek hüküm verilmesi gereken hallerde meydana gelen dava arkadaşlığıdır*, şeklinde tanımlamak mümkündür (Üstündağ, 2000: 366; Postacıoğlu ve Altay, 2015: 326, 327).

Şekli bakımdan mecburi dava arkadaşlığının aksine, maddi bakımdan mecburi dava arkadaşlığı davacı tarafta olabileceği gibi, davalı tarafta da olabilir. Şekli bakımdan mecburi dava arkadaşlığında tek bir karar verilmesi zorunlu değilken, maddi bakımdan mecburi dava arkadaşlığında tek bir karar verilmesi zorunludur. Şekli bakımdan mecburi dava arkadaşlığında mecburiyet kanundan doğmakta iken, maddi bakımdan mecburi dava arkadaşlığında mecburiyet maddi hukuktan ileri gelmektedir. Maddi bakımdan mecburi dava arkadaşlığında, dava arkadaşları arasında çok sıkı bir ilişki mevcuttur. Mecburi dava arkadaşlığının bulunduğu durumlarda dava arkadaşları birlikte hareket etmek zorundadır (Postacıoğlu, 1966: 366; Kuru, Arslan ve Yılmaz, 2014: 497).

B. Maddi Bakımdan Mecburi Dava Arkadaşlığının Meydana Gelmesi ve Mecburi Dava Arkadaşlığı Halleri

Maddi bakımdan mecburi dava arkadaşlığı, maddi hukuka göre belirlenmektedir. Maddi hukuk ile kastedilen husus ise mecburi dava arkadaşlığının örneğin, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu (RG, T: 04.02.2011, S: 27836), 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu (RG, T: 14.02.2011, S: 27846) veya TMK hükümlerine göre belirlenmesidir. Mecburi dava arkadaşlığı kurumunun Türk hukuk sistemine kazandırılmasının altında birçok amaç yatmaktadır. Bu amaçlardan biri de çelişkili kararlar verilmesinin önüne geçmektir (Belgesay, 1956: 132; Ulukapı, 1990: 67). Diğer bir amaç ise usul ekonomisidir.

HMK m. 59'un lafzı incelendiğinde mecburi dava arkadaşlığının bir gerekliliğin sonucu ortaya çıktığına ulaşılmaktadır. Kanun koyucu madde içerisinde mecburi dava arkadaşlığının meydana gelebilecek iki hali "*veya*" bağlacı ile ayırmak sureti ile düzenlemiştir. Madde metninde yer alan "*ve tamamı hakkında tek hüküm verilmesi gereken hallerde*" düzenlemesi ise mecburi dava arkadaşlığının meydana geleceği iki hal açısından da geçerlidir.

Mecburi dava arkadaşlığının meydana geleceği ilk hal; bir hakkın birden fazla kişi tarafından birlikte kullanılması ve bu kişilerin tamamı hakkında tek bir hüküm verilmesi gerekmesidir (Postacıoğlu ve Altay, 2015: 326, 327; Tanrıver, 2016: 537). Burada hak açısından bir birliktelik söz konusudur. Birden fazla kişi hakkı birlikte kullanmaktadır ve bu hakkın bir davaya konu edilmesi halinde de tek bir karar verilmesi gerekmektedir. Örneğin, elbirliği (iştirak) halinde mülkiyette durum böyledir. Elbirliği mülkiyeti; aralarında kanununun açıkça öngördüğü bir ortaklık bağı olan

ve tüzel kişilik oluşturmayan kişilerin, bu ortaklık sebebi ile bir malın mülkiyetini kazanmaları halinde mülkiyet hakkının paylara ayrılmadan malın tamamını kapsamasıdır (Ayiter, 1961: 97; Hatemi, Serozan ve Arpacı, 1991: 143). Elbirliği mülkiyetinde ortakların hakları, malın tamamına sirayet etmektedir ve bu nedenle ortakların birlikte hareket etmeleri zorunludur. Doktrinde de kabul gören hâkim görüşe göre elbirliği mülkiyetine konu mal paylara ayrılmaksızın tüm ortaklara aittir ve ortakların birlikte hareket etme mecburiyetleri vardır (Akipek, 1973: 46, 47; Gürsoy, Eren ve Cansel, 1984: 432). İşte bu nedenle elbirliği halinde mülkiyette mecburi dava arkadaşlığı söz konusudur.

Elbirliği mülkiyeti TMK m. 701/1'e göre ya hukuki bir olaydan ya da hukuki bir işlemden doğmaktadır. Hukuki bir olay ile meydana gelen elbirliği mülkiyetine örnek olarak miras ortaklığı gösterilebilir. Bu kapsamda mirasçıların, terekeye dâhil olan mallar üzerinde elbirliği mülkiyeti söz konusudur ve mirasçılar mecburi dava arkadaşıdır. Terekeye ilişkin davaların bütün mirasçılar tarafından birlikte açılması bir zorunluluktur. Elbirliği mülkiyetinin hukuki işlem ile kurulduğu haller ise sınırlı sayıdadır (*numerus clausus*). Bu kapsamda adi ortaklık (BK m. 620), aile malları ortaklığı (TMK m. 373), edinilmiş mallarda ortaklık (TMK m. 258) ve genel mal ortaklığı (TMK m. 257) elbirliğinin hukuki işlem ile kurulduğu hallerdir. Bu hallerde de kişiler arasında mecburi dava arkadaşlığı söz konusudur.

Her ne kadar mecburi dava arkadaşlığının söz konusu olduğu hallerde davanın dava arkadaşlarının hepsine yöneltilmesi gerekmekte ise de elbirliği halinde mülkiyetin söz konusu olduğu bazı hallerde davanın bu kişilerden bir veya birkaçına açılması mümkündür. Örneğin, ortaklık borçları açısından müteselsil sorumluluk söz konusudur ve alacaklı, alacağının tamamını ortakların tamamından talep edebileceği gibi, bazılarından da talep edebilir. Sadece dava açısından değil, başlatılacak icra takipleri açısından da elbirliği mülkiyetinde mecburi dava arkadaşlığı söz konusudur.

HMK m. 59'a göre mecburi dava arkadaşlığının meydana geldiği ikinci hal; bir hakkın birden fazla kimseye karşı birlikte ileri sürülmesi ve tamamı hakkında tek hüküm verilmesinin gerektiği haldir. Burada düzenlenen mecburi dava arkadaşlığı, hakkın veya borcun bölünemez olmasından ileri gelmektedir (Kuru, 2015: 370; Budak ve Karaaslan, 2017: 105). Bu hale kira sözleşmesinde birden fazla kiraya verenin veya kiracının bulunmasını örnek olarak gösterebiliriz. Kira sözleşmesinde birden fazla kiracının bulunması halinde, kiracıların müteselsil sorumlu olmadığı durumlarda, kiraya veren kişi tahliye davasını kiracıların tümüne karşı açmak zorundadır. Çünkü, tahliye borcu bölünebilen bir borç değildir ve bu nedenle kiracılar arasında mecburi dava arkadaşlığı söz konusudur (Karslı, 2014: 312; Tanrıver, 2016: 538). Aynı şekilde kira sözleşmesinde birden fazla kiraya veren mevcut ise tahliye davasının tüm kiraya verenler tarafından açılması

zorunludur. Burada kiraya verenler arasında mecburi dava arkadaşlığı mevcuttur.

Kuru ve diğerleri'ne (2014: 495, 496) göre; Kira sözleşmesinde kiraya verenlerden birinin tahliye davası açabileceğine ilişkin bir düzenleme ya da diğer kiraya verenlerin muvafakatleri mevcut ise böyle bir durumda kiraya verenlerden birinin tahliye davasını tek başına açması mümkündür.

II. Mecburi Dava Arkadaşlarının Davadaki Durumu ve Yapılan Usul İşlemlerinin Hüküm İfade Etmesi

A.Mecburi Dava Arkadaşlarının Davadaki Durumu

Maddi bakımdan mecburi dava arkadaşlarının davadaki durumu HMK m. 60'da düzenleme altına alınmıştır. Mecburi dava arkadaşları arasında sıkı bir ilişki söz konusudur ve bu kapsamda mecburi dava arkadaşları birlikte dava açmak mecburiyetindedir. Mecburi dava arkadaşlarından birinin dava açması halinde ise mahkemece dava açan kişiye, diğerlerinin muvafakatlerinin alınması ya da davaya dâhil edilmesi yahut müşterek bir temsilci tayin edilmesi için süre verilmesi gerekmektedir (Kuru ve diğer., 2014: 497). Diğer dava arkadaşlarının açılan davaya muvafakat etmemesi, davaya dâhil edilememesi ya da müşterek bir temsilci tayin edilememesi halinde açılan dava sıfat yokluğu sebebi ile reddedilir (Muşul, 2012: 144; Tanrıver, 2016: 539).

Pasif mecburi dava arkadaşlığının söz konusu olması halinde de davacının, davasını tüm mecburi dava arkadaşlarına karşı açması gerekmektedir. Mecburi dava arkadaşlığının söz konusu olduğu hallerde HMK m. 7/1'e istinaden davalılardan birinin yerleşim yeri mahkemesinde dava açılabilir (Taş-Korkmaz, 2013: 1777; Eroğlu, 2018b: 227). Mecburi dava arkadaşlığının söz konusu olduğu durumlarda ortak yetkili mahkemenin bulunması halinde ise ortak yetkili mahkeme kesin yetkilidir.

Davacının davasını mecburi dava arkadaşlarından biri ya da birkaçına açması halinde aynı şekilde davanın hemen reddedilmemesi gerekmektedir. Bu halde de davacıya, diğer mecburi dava arkadaşlarının davaya dâhil edilmesi için süre verilmesi gerekmektedir (Kuru, 2015: 372; Arslan ve diğer., 2016: 486). Verilen süre içerisinde taraf teşkilinin sağlanamaması halinde de dava sıfat yokluğu sebebi ile reddedilecektir.

Mecburi dava arkadaşlığında tek bir dava mevcuttur ve mecburi dava arkadaşları birlikte hareket etmek mecburiyetindedir (Postacıoğlu, 1966: 366; Umar, 2014: 227). Ancak, birlikte hareket etme zorunluluğu dava arkadaşlarının mahkemeye sunacakları dilekçeleri de tek bir dilekçe ile birlikte sunmaları mecburiyetini doğurmaz. Bu kapsamda davacılar arasında mecburi dava arkadaşlığının olduğu hallerde davacılar birbirinden bağımsız olarak cevaba cevap dilekçesi ya da basit yargılama usulünün uygulan-

dığı davalarda cevap dilekçesine karşı beyan dilekçesini tek başına mahkemeye sunabilir. Aynı şekilde davalılar arasında mecburi dava arkadaşlığının bulunması halinde de davalılar ayrı ayrı cevap dilekçesi ve ikinci cevap dilekçesi sunabilir.

Birlikte hareket etme prensibi kapsamında mecburi dava arkadaşları davaya son veren taraf işlemlerini birlikte yapmak zorundadır. Mecburi dava arkadaşları birlikte sulh olabilir, birlikte davadan feragat edebilir ve ancak birlikte bir vakıayı ikrar edebilir. Aynı şekilde mecburi dava arkadaşları birlikte davayı kabul edebilir. Yemin teklifinin mecburi dava arkadaşları tarafından birlikte yapılması gerektiği gibi, karşı tarafın da yemin teklifini mecburi dava arkadaşlarına birlikte yapması gerekmektedir. Aynı şekilde usul işlemlerinin de mecburi dava arkadaşları tarafından birlikte yapılması gerekmektedir.

Usul işlemleri ile kastedilen husus taraf usul işlemleridir. Taraf usul işlemlerini; davanın ilerlemesini sağlayan ve yapılan yargılama neticesinde mahkemece verilecek olan karara etki eden, davanın ikame edilmesinden başlayıp kararın kesinleşmesine kadar olan süreçte tarafların tek başına ya da birbirleriyle yaptığı işlemlerdir, şeklinde tanımlamak mümkündür (Bilge, 1967: 245; Karslı, 2001: 20, 21). Taraf usul işlemleri genellikle tek taraflı olarak yapılmaktadır. Buna karşılık delil sözleşmesi ya da yetki sözleşmesi gibi usuli sözleşmeler iki taraflı usul işlemlerine örnek olarak gösterilmektedir (Alangoya, Yıldırım ve Deren-Yıldırım, 2009: 163; Sungurtekin-Özkan, 2013: 122). Taraf usul işlemleri aktif bir hareket ile yapılabileceği gibi, pasif kalınmak sureti ile de yapılabilir. Örneğin, davacının duruşmaya katılmaması halinde davalının davayı takip etmek istememesi halinde davanın HMK m. 150/1'e istinaden işlemden kaldırılmasında durum böyledir (Alangoya ve diğer., 2009: 163; Karslı, 2014: 355). Mecburi dava arkadaşlığında usuli işlemlerin birlikte yapılması gerekmektedir. Aksi takdirde yapılan işlemler geçerli değildir.

Mecburi dava arkadaşlarına ilişkin dava aynı oturumda incelenir ve tahkikat aşaması ortaktır. Mecburi dava arkadaşlığında tek bir dava söz konusu olduğu için mahkemece dava arkadaşları hakkında ayrı ayrı değil, tek bir hüküm verilir (Muşul, 2012: 144; Görgün, 2015: 283). Bu kapsamda mahkemenin maddi bakımdan mecburi dava arkadaşlarının bazıları açısından davanın kabulüne bazıları açısından ise davanın reddine karar vermesi mümkün değildir. Mahkemece verilen karara karşı da dava arkadaşları ancak birlikte kanun yoluna başvurabilir (Tanrıver, 2016: 542; Pekcanıtez ve Taş-Korkmaz, 2017: 713, 714).

B. Mecburi Dava Arkadaşlarının Usul İşlemlerinin, Duruşmaya Gelmeyen Dava Arkadaşları Açısından Hüküm İfade Etmesi ve Bu Duruma İlişkin Muğlak Durumlar

Mecburi dava arkadaşları usuli işlemleri birlikte yapmak mecburiyetindedir. Buna karşılık kanun koyucu HMK m. 60/1'de bu duruma bir istisna getirmiştir. Söz konusu düzenleme; "*Ancak, duruşmaya gelmiş olan dava arkadaşlarının yapmış oldukları usul işlemleri, usulüne uygun olarak davet edildiği halde duruşmaya gelmemiş olan dava arkadaşları bakımından da hüküm ifade eder*" şeklindedir. Madde gerekçesinde de bu istisnaya ilişkin detaylı bir açıklamaya yer verilmiştir. HMK m. 60'ın madde gerekçesi incelendiğinde de hükmün getiriliş amacının mecburi dava arkadaşlarından birinin kötü niyetli olarak hareket etmesi halinde, diğer zorunlu dava arkadaşlarının korunması olduğu görülecektir.

Hükümde usul işlemleri ile kastedilen hususun hem mecburi dava arkadaşının duruşmaya gelmemesi hem de duruşma dışında yapılması belirli bir süreye bağlı olan işlemlerde mecburi dava arkadaşının hareketsiz kalması ve bu işlemi yapmaması olduğu madde gerekçesi ile açıktır. Ancak, söz konusu düzenleme uygulamada bazı belirsizlikler yaratmakta ve karşı tarafın menfaatine aykırılık teşkil etmektedir. Maddenin sınırları da tam olarak çizilmediği için açılmış olan davalarda çok geniş bir uygulama alanı kazanmıştır.

Burada belirsizlik yaratan durumlardan ilki; *usuli işlemlerin yapılma zamanı* ile ilgilidir. Maddede duruşmaya gelmiş olan dava arkadaşlarının yapmış oldukları usuli işlemler demekte ise de hangi zaman diliminde yapılan usuli işlemler, duruşmaya katılmayan dava arkadaşı açısından da hüküm ifade edecektir? *Birinci ihtimalde*; duruşmaya katılan dava arkadaşlarının sadece duruşma esnasında yapmış olduğu usuli işlemlerin, duruşmaya katılmayan mecburi dava arkadaşı açısından hüküm ifade edeceği düşünülebilir. Çünkü madde metninde duruşmaya katılma hususuna ilişkin özel bir düzenleme mevcuttur. *İkinci ihtimalde* ise; duruşmaya katılan dava arkadaşlarının duruşma dışında da yapmış olduğu usuli işlemlerin, duruşmaya katılmayan dava arkadaşı açısından hüküm ifade edeceği düşünülebilir. Ancak bu ihtimalde duruşmaya katılma işlemi ile usuli işlem arasındaki bağlantının ne olduğu açık değildir. Kanımızca birinci ihtimal daha isabetlidir. Çünkü, kanun koyucu duruşmaya katılma hususunu açıkça düzenlemiştir. Bir usul işlemi mecburi dava arkadaşlarından birinin duruşmaya katılmaması sebebi ile yapılamamalıdır ki bu halde duruşmaya katılma işlemi ile yapılan usuli işlem arasında bir bağlantı olsun.

Madde gerekçesi ve yargı içtihatları incelendiğinde ise ikinci ihtimalin kabul edildiği görülmektedir. Yargıtay, vermiş olduğu kararlarda duruşma dışında yapılan usuli işlemleri de HMK m. 60 kapsamına dâhil etmiştir (Yargıtay 17. Hukuk Dairesi, 06.02.2018, E. 2016/8848, K. 2018/650)

Karar incelendiğinde de görüleceği üzere yetki itirazında bulunulmasına ilişkin işlem HMK m. 60 kapsamında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda duruşmaya gelmiş olan dava arkadaşlarının duruşma dışında yapmış olduğu yetki itirazı, usulüne uygun olarak duruşmaya davet edilmiş ancak duruşmaya katılmamış mecburi dava arkadaşı açısından da hüküm ifade etmiştir. Ancak, burada karşı tarafın menfaati ihlal edilmektedir.

Mahkemenin yetkisi kesin yetki değilse; HMK m. 116/1-a hükmü gereğince yetki itirazı ancak davaya cevap verme süresi içerisinde ilk itiraz olarak ileri sürülebilir. Davalı tarafından bu süre içerisinde ileri sürülmeyen yetki itirazı bir daha dinlenmez. Çünkü, bu süre hak düşürücü nitelikte bir süredir (Kuru, 2016: 121; Budak ve Karaaslan, 2017: 58). Bahsi geçen Yargıtay kararlarında ise mecburi dava arkadaşlarından birinin süresi içerisinde yetki itirazında bulunmaması halinde, sırf diğer mecburi dava arkadaşları duruşmaya katıldığı için yetki itirazının hüküm ifade ettiği belirtilmiştir. Ancak, hak düşürücü süre içerisinde yapılmayan bir işlemin, süre geçtikten sonra duruşmaya katılma eylemi ile yapılmış kabul edilmesi usul hukukunun temel ilkelerine aykırıdır. Böyle bir uygulama hak düşürücü sürenin de işlevsiz kalmasına sebebiyet vermektedir. Hak düşürücü süreler kesindir ve verilen süre içerisinde yapılması emredilen işlemin yapılmaması halinde bu işlemi yapma hakkı kaybolmaktadır.

HMK m. 60'ın duruşma dışında yapılan usuli işlemlere hiçbir araştırma yapılmadan uygulanması isabetli değildir. HMK m. 60'ın düzenlenmesindeki temel amaç; mecburi dava arkadaşının kötü niyetli olması halinde diğer mecburi dava arkadaşlarının korunmasıdır. Burada zorunlu dava arkadaşının kötü niyetli olup olmadığının ve diğer dava arkadaşları ile birlikte hareket etmeme kastının mevcut olduğunun mahkeme tarafından araştırılması gerekmektedir. Örneğin, eğer zorunlu dava arkadaşı süresi içerisinde cevap dilekçesi sundu ve bu cevap dilekçesinde esasa ve usule ilişkin itirazlarda bulundu; ancak yetki itirazını ileri sürmedi ise burada bir kötü niyet değil, ihmal söz konusudur. HMK m. 60'ın olaya uygulanarak yetki itirazının diğer zorunlu dava arkadaşı açısından da geçerli olduğunun söylenmesi davacının hakkını zedelemektedir. Bu nedenle HMK m. 60'da yer alan usuli işlemler ile asıl kastedilenin; duruşma esnasında yapılan usuli işlemler olduğu kanaatindeyiz.

Mecburi dava arkadaşlığının esas ortaya çıkış sebebi; tasarruf yetkisinin birlikte kullanılmasının zorunlu olmasıdır. Dava açmak da bir tasarrufi işlem olduğundan dolayı gerek elbirliği halinde mülkiyette gerekse de diğer hallerde davanın birlikte açılması ve birlikte takip edilmesi gerekmektedir. Örneğin, TMK m. 702/2 kapsamında ortakların bir dava açmaya ilişkin kararı oybirliği ile vermeleri gerekmektedir. Mecburi dava arkadaşlarından birinin davayı takip etmemesi veya süreli bir usuli işlemi yapmamış olması; ortakların başlangıçta sağlamış olduğu oybirliğini, sonradan kaybettiğini göstermektedir. HMK m. 60'ın geniş yorumlanarak duruşmaya gelen

ortağın duruşma dışında yapmış olduğu usuli işlemin, duruşmaya gelmemiş ortak açısından hüküm ifade etmesi bir nevi oybirliğinin kanunla sağlandığını göstermektedir. Bu durum ise TMK m. 702/2'ye aykırılık teşkil etmektedir ve bu madde ile çelişkili bir durum meydana gelmektedir. Bu nedenle HMK m. 60'ın dar yorumlanması ve ancak duruşma esnasında yapılması zorunlu olan usuli işlemlerin duruşmaya katılmamış dava arkadaşı açısından da hüküm ifade etmesi gerekir.

HMK m. 60'da yer alan istisnaya ilişkin diğer bir belirsizlik hali ise *karşı taraf açısından meydana gelen usuli kazanılmış hakkın akıbetinin ne olacağıdır*. Usulî kazanılmış hak; derdest bir davada, mahkemenin veya tarafların yapmış olduğu bir usul işlemi neticesinde taraflardan biri lehine doğan haktır. Usulî kazanılmış hakka uyulması zorunludur (Akgündüz, 1993: 165; Kuru, 2001: 4737; Kuru, 2006: 323). Usuli kazanılmış hakkın birçok görünüş şekli mevcuttur. Bunlardan birisi de taraflardan birinin bilirkişi raporuna itiraz etmemesi halidir. HMK m. 281'e göre yargılama esnasında taraflardan birinin alınan bilirkişi raporuna itiraz etmemesi, itiraz eden taraf lehine usuli kazanılmış hak meydana getirir. Şöyle ki; taraflardan biri bilirkişi raporuna itiraz etmez, diğer tarafın itirazı üzerine ya da mahkemece kendiliğinden yeni bir bilirkişi raporu alınır ve alınan son bilirkişi raporu, alınan ilk rapora itiraz eden tarafın daha aleyhine olursa; önceki rapor itirazda bulunmayan taraf açısından kesinleşeceğinden itiraz eden taraf lehine oluşan usuli kazanılmış hak gereği, mahkemece itiraz edenin lehine olan bilirkişi raporuna göre karar verilir.

Mecburi dava arkadaşlarının birlikte hareket etmeleri gerektiğinden dolayı bilirkişi raporuna karşı da tüm dava arkadaşlarının birlikte itiraz etmesi gerekmektedir. Mecburi dava arkadaşlarından birinin bilirkişi raporuna itiraz etmemesi halinde, karşı taraf açısından usuli kazanılmış hak meydana gelecektir. Ancak olaya HMK m. 60 uygulandığında, bilirkişi raporuna itiraz etmeyen dava arkadaşı sırf duruşmaya gelmediği için bilirkişi raporuna itiraz etmiş sayılacaktır. Böyle bir durumda HMK m. 60'da yer alan istisna kapsamında duruşmaya gelen diğer dava arkadaşlarının itirazı, duruşmaya gelmeyen dava arkadaşı açısından da hüküm ifade edecektir. Peki karşı taraf açısından meydana gelen usuli kazanılmış hak ne olacaktır? Bu belirsizliğin nasıl açıklığa kavuşturulacağı bilinmemektedir. Ancak hakkaniyet gereğince usuli kazanılmış hakkın üstün tutulması gerekmektedir.

HMK m. 60'da yer alan istisnaya ilişkin bir diğer belirsizlik hali ise *usul işlemlerinin sınırında yaşanan belirsizliktir*. Usul işlemleri HMK'da düzenleme altına alınmamış ve usul işlemlerinin içeriğinin doldurulması doktrine ve yargı içtihatlarına bırakılmıştır. Sayıca çok fazla olan taraf usul işlemleri, yargılamanın ilerlemesine yönelik olabileceği gibi; davayı sona erdirir mahiyette de olabilir. Nitekim HMK'nın beşinci kısmında, davaya son veren taraf işlemleri başlıklı üçüncü bölüm mevcuttur. Bu bölümde davaya son veren taraf işlemleri; feragat, davayı kabul ve sulh olmak üzere

üç başlık altında düzenlenmiştir. Bu işlemler de niteliği itibari ile bir usul işlemidir. HMK m. 60'ın lafzına bakıldığında usul işlemlerine ilişkin bir sınır çizilmemiş, sadece "*usul işlemleri*" ibaresine yer verilmiştir.

Doktrindeki hâkim görüşe göre davaya son veren taraf işlemlerini, mecburi dava arkadaşları birlikte yapmalıdır (Karslı, 2001: 313; Görgün ve diğer., 2017: 411). Hatta Pekcanıtez ve diğerleri'ne (2013: 186) göre;

"*Bu nedenle usulüne uygun olarak davet edildiği halde duruşmaya gitmeyen mecburi dava arkadaşının, duruşmaya giden dava arkadaşının yapmış olduğu usul işlemine izin verdiği kabul edilmiştir. Yine duruşmaya gelen mecburi mecburi dava arkadaşları gelmeyen dava arkadaşlarının katılımı olmaksızın tüm usul işlemlerini yapabileceklerdir. Ancak, bunun dışında müddeabih üzerinde doğrudan sonuç doğuran, örneğin, feragati kabul ve sulh gibi işlemler birlikte yapılmalıdır*." demek sureti ile davaya son veren taraf işlemlerini HMK m. 60'da yer alan istisna dışında tutmuştur. Peki buna ilişkin sınır nasıl çizilmelidir? Başka bir ifade ile HMK m. 60'da usul işlemleri demektedir ve davaya son veren taraf işlemleri hariç tutulmamıştır. Maddenin lafzına göre mecburi dava arkadaşlarının yapmış olduğu davayı kabulün, davadan feragatin ya da sulhün davaya katılmayan mecburi dava arkadaşı tarafından da hüküm ifade edebilmesi gerekir. Oysa doktrinde bu işlemlerin yapılamayacağı ifade edilmektedir. Bu çelişkinin esas sebebi ise kanun koyucunun HMK m. 60'da "*usul işlemleri*" ibaresine yer vermesi, usul işlemlerine ilişkin başkaca bir açıklama yapmamış olmasıdır.

Doktrinde davaya son veren taraf işlemlerinin HMK m. 60 kapsamı dışında tutulması, bu işlemlerin maddi karakterli olmasına dayandırılmıştır. Ancak böyle bir genelleme yapmak doğru olmayacaktır. Örneğin, davaya son veren taraf işlemlerinden davayı kabul, mahkemeye yöneltilen tek taraflı bir irade beyanı olduğu için davayı sona erdiren bir usul işlemi; mahkemeye yöneltildikten sonra doğurduğu sonuçlar açısından ise maddi hukuk işlemidir. Bu durumda, davayı kabulün maddi hukuk işlemi özelliğinin mi yoksa usul işlemi özelliğinin mi baskın ve ilk derecede etkili olduğuna bakmak gerekmektedir (Yılmaz, 2013: 142; Eroğlu, 2018c: 4139). Davanın kabulünü baskın ve ilk derecede etkili olması açısından usuli işlem olarak kabul edebiliriz. Çünkü, davanın kabulüne ilişkin irade beyanı öncelikle mahkemeye yöneltilmektedir ve sonuçlarını mahkemeye yöneltildikten sonra doğurmaktadır. Buna bağlı olarak da usul işlemi özelliği ilk derecede etkili olmaktadır (Eroğlu, 2018c: 4139).

Karslı, (2014: 313) da "*Kanaatimizce davetli olduğu duruşmaya gelmemesi bir mecburi dava arkadaşının kötü niyetini ortaya koymaz. Dolayısıyla duruşmaya gelen mecburi dava arkadaşının yapmış olduğu aleyhte olan işlemlerin, gelmeyen mecburi dava arkadaşlarına da sirayet ettiril-*

mesi isabetli olmayacaktır." demek sureti ile mecburi dava arkadaşının duruşmaya gelmemesinin kötü niyeti ortaya koymayacağı yönündeki görüşümüz ile benzer bir görüş ileri sürmüştür.

Mecburi dava arkadaşının duruşmaya gelmemesi, pasif bir harekettir ve yukarıda da açıklandığı üzere bu pasif harekete birçok sonuç bağlanmıştır. Bu sonuçlar ise karşı tarafın menfaatlerini yok saymaktadır. Ayrıca HMK m. 60'da yer alan istisnaya ilişkin de birçok belirsizlik mevcuttur. Bu nedenle HMK m. 60'da yer alan istisnanın dar yorumlanması gerekmektedir. Bu kapsamda HMK m. 60'da yer alan istisnanın sadece duruşma esnasında acele olarak yapılması gereken usul işlemleri açısından uygulanması gerekmektedir. Ayrıca acele olarak yapılan işleme ilişkin de duruşmaya katılmayan mecburi dava arkadaşının sonradan icazet vermesi gerekmektedir. İcazet verilmemesi halinde ise "oybirliği" bozulduğu için yapılan usuli işlemin hükümsüz olması gerekmektedir. Aksi takdirde gerek hukuki güvenlik gerekse de yargılamada istikrarın sağlanması ve adil yargılanma hakkı zedelenecektir.

SONUÇ

HMK m. 60'da yer alan istisnaların her olaya uygulanması hakkaniyete aykırı sonuçlar doğurmaktadır. Yapmış olduğumuz değerlendirmeler neticesinde HMK m. 60'ın, duruşmaya katılan dava arkadaşlarının sadece duruşma esnasında acele hallerde yapmış olduğu usuli işlemlerin, duruşmaya katılmayan mecburi dava arkadaşı açısından hüküm ifade edeceği şeklinde yorumlanması gerekmektedir. Böyle bir durumda da duruşmaya katılmamış olan dava arkadaşının, yapılan usuli işleme sonradan muvafakat etmesi gerekmektedir. Aksi halde duruşmaya katılmama ile yapılan usuli işlem arasında hukuki bir bağ kurulamayacaktır. Ayrıca, mecburi dava arkadaşlarından birinin duruşmaya katılmamış olması, bu dava arkadaşının kötü niyetli olduğunu açıkça ortaya koymamaktadır. Burada zorunlu dava arkadaşının kötü niyetli olup olmadığının ve diğer dava arkadaşları ile birlikte hareket etmeme kastının mevcut olduğunun mahkeme tarafından kendiliğinden araştırılması gerekmektedir.

Mecburi dava arkadaşlarından birinin davayı takip etmemesi veya süreli bir usuli işlemi yapmamış olması; ortakların başlangıçta sağlamış olduğu oybirliğini, sonradan kaybettiğini göstermektedir. HMK m. 60'ın geniş yorumlanarak duruşmaya gelen ortağın duruşma dışında yapmış olduğu usuli işlemin, duruşmaya gelmemiş ortak açısından hüküm ifade etmesi bir nevi oybirliğinin kanunla sağlandığını göstermektedir. Bu durum ise TMK m. 702/2'ye aykırılık teşkil etmektedir. HMK m. 60'ın her olaya uygulanması bazı hallerde karşı tarafın usuli kazanılmış hakkına da aykırılık oluşturmaktadır ve böyle bir durumda da nasıl bir yöntem izlenmesi gerektiği hususu açık değildir. Mecburi dava arkadaşlarından birinin veya birkaçının

duruşmaya gelmemesi pasif bir harekettir ve çalışmamızda da detaylı olarak açıklandığı üzere bu pasif hareket ile mecburi dava arkadaşlığının bulunduğu tarafa birçok hak tanınması yargılamanın tarafsız olduğuna ilişkin inancı azaltmaktadır.

KAYNAKÇA

Akgündüz, G. ve Saltık, S. (1993). Usul Hukukunda Kazanılmış Hak, *TBBD*.

Akipek, J. G. (1973). *Türk Eşya Hukuku (Ayni Haklar) İkinci Kitap Mülkiyet*, Ankara: AÜHFY, No: 329.

Alangoya, Y., Yıldırım, K. ve Deren-Yıldırım, N. (2009). *Medeni Usul Hukuku Esasları*, İstanbul.

Aras, A. (2016). Çekişmesiz Yargı İşlerinde Görev ve Yetki, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:7, S:1, 65-86.

Arslan, R., Yılmaz, E. ve Taşpınar-Ayvaz, S. (2016). *Medeni Usul Hukuku*. Ankara.

Ayiter, N. (1961). *Medeni Kanun ve Borçlar Kanununda Elbirliği Ortaklıkları*. Ankara.

Belgesay, M. R. (1956). *Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu Şerhi, B. 4, Teoriler I*, İstanbul.

Bilge, N. (1967). *Medeni Yargılama Hukuku*. Ankara.

Budak, A. C. ve Karaaslan, V. (2017). *Medeni Usul Hukuku*, Ankara.

Eroğlu, O. (2018a). *Islah*. (2. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Eroğlu, O. (2018b). *Medeni Usul Hukukunda Davaya Cevap*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Eroğlu, O. (2018c). Davalının Davayı Kabulü İkrar Teşkil Eder mi?. *Legal Hukuk Dergisi*, C:16, S: 189, 4133-4200.

Görgün, Ş. (2015). *Medeni Usul Hukuku*. (4. Baskı), Ankara.

Görgün, Ş., Börü, L., Toraman, B., Kodakoğlu, M. (2017). *Medeni Usul Hukuku*, (6. Baskı), Ankara.

Gürsoy, K. T., Eren, F. ve Cansel, E. (1984). *Türk Eşya Hukuku*. (2. Baskı), Ankara: AÜHFY No: 476.

Hatemi, H., Serozan, R. ve Arpacı, A. (1991). *Eşya Hukuku*, İstanbul.

Karslı, A. (2001). *Medeni Usul Hukukunda Usuli İşlemler*, İstanbul.

Karslı, A. (2014). *Medeni Muhakeme Hukuku*, İstanbul.

Kuru, B. (1961). *Nizasız Kaza*. Ankara: Ajans Türk Matbaası.

Kuru, B. (2001). *Hukuk Muhakemeleri Usulü*. C: V, İstanbul.

Kuru, B. (2006). *Usuli Müktesep Hak*, Makaleler, İstanbul.

Kuru, B. (2015). *Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı*. İstanbul.

Kuru, B. (2016). *İstinaf Sistemine Göre Yazılmış Medeni Usul Hukuku*. Ankara.

Kuru, B., Arslan, R. ve Yılmaz, E. (2014). *Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı*. Ankara.

Muşul, T. (2012). *Medeni Usul Hukuku*. (3. Baskı), Ankara.

Pekcanıtez, H., Atalay, O. ve Özekes, M. (2013). *Medeni Usul Hukuku*. (14. Bası), Ankara.

Pekcanıtez, H. ve Taş-Korkmaz, H. (2017). *Pekcanıtez Usûl, Medeni Usul Hukuku*. C:II, İstanbul.

Postacıoğlu, İ. (1966). *Medeni Usul Hukuku Dersleri*, İstanbul.

Postacıoğlu, İ. ve Altay, S. (2015). *Medeni Usul Hukuku Dersleri*, İstanbul.

Sungurtekin-Özkan, M. (2013). *Türk Medeni Yargılama Hukuku*. İzmir.

Tanrıver, S. (2016). *Medeni Usul Hukuku*. C:I, Ankara.

Taş-Korkmaz, H. (2013). 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun Görev, Yetki ve Yargı Yeri Belirlemesine İlişkin Hükümlerinin Değerlendirilmesi, Prof. Dr. Aydın Zevklilere Armağan Özel Sayı, C:II, *Yaşar Üniversitesi Elektronik Dergisi*, Vol:8, İzmir, 1753-1818.

Ulukapı, Ö. (1990). Medeni Usul Hukukunda Dava Arkadaşlığı, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Doktora Tezi*, Ankara.

Umar, B. (2014). *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi*, Ankara.

Üstündağ, S. (2000). *Medeni Yargılama Hukuku*. C:1, 2, İstanbul.

Yılmaz, E. (2013). *Medeni Yargılama Hukukunda Islah*, Ankara.

BOŞANMANIN ARDINDAN ÜVEY ÇOCUKLA KİŞİSEL İLİŞKİ KURULMASI /

Gökçe CANARSLAN

(Dr. Öğr. Üyesi; Anadolu Üniversitesi)

Giriş

Evlilik birliğinin sona ermesinin ardından boşanan eşlerin, üvey çocukları üzerinde bakım veya nafaka ödemek gibi bir yükümlülükleri bulunmamaktadır. Bununla birlikte özellikle bir süre aynı evde yaşayan eşin, diğer eşin başka kişiden olan üvey çocuğu ile aralarında bir bağ kurmuş olmaları mümkündür. Bu bağ sebebi ile evlilik, boşanma ile sona erdiğinde üvey ebeveyn, çocukla görüşmek ve iletişim kurmak isteyebilir. Kanunda bu duruma ilişkin özel bir hüküm bulunmamakla birlikte TMK md.325'de yer alan üçüncü kişilerin çocukla kişisel ilişki kurma hakkı kapsamında değerlendirilmesi mümkündür.

Bu çalışmanın ilk bölümünde TMK md.325 uyarınca üvey ebeveynin çocukla kuracağı ilişkinin temeli belirtilmiş, ardından ikinci bölümde İsviçre Federal Mahkemesi'nin verdiği kararlarda da açıkça kabul ettiği üvey ebeveynin talepleri ve bu hakkın kullanılması için gereken şartlar incelenmiştir. Çalışmada çocuğun öz ebeveynleri olarak anne/baba ifadesi kullanılmış, üveylik ilişkisi için üvey ebeveyn tabiri tercih edilmiştir. Karışıklığa mahal vermemesi için gereken hallerde biyolojik anne/baba (biyolojik ve yasal anne/baba farkı göz ardı edilerek) terimi de kullanılmıştır. Son bölümde bu ilişki çocuğun üstün menfaatine dayanarak ve istisnai olarak tanındığı için kişisel ilişki talebine mahkeme tarafından olumsuz cevap verilebileceği veya tanınmış olan hakkın sınırlanıp, kaldırılmasına ilişkin bazı sebepler belirtilmiştir.

Henüz Türk Mahkemeleri önüne üvey ebeveynin boşandığı eşinin çocuğuyla kişisel ilişki kurma talebi gelmemiş veya gelen talepler sonuçlanmamış olduğundan bu hakkın, benzer hükümler içeren İsviçre'de ve doktrinde üvey ebeveyne tanındığı gibi, Türk Hukuku'nda da aynı şartlarda TMK md.325 kapsamında üçüncü kişilerin çocukla kişisel ilişki kurması kapsamında değerlendirilerek tanınması gerekmektedir.

1. Üvey Çocuk ve Ebeveyn İlişkisi

1.1. Genel Olarak

Çocuk, anne/babasına olduğu gibi onların dışındaki kişilere de sosyal ve psikolojik açıdan bağlı olabilir. Eğer bu kişilerle bir arada yaşayarak, kendiliğinden görüşme olasılığı bulunmuyorsa, aralarında kurulan ilişkiyi sürdürmek için hakimin müdahalesi talep edilebilir. Çocuğu olan kişinin, çocuğunun anne/babasından bir başkasıyla evlenmesi halinde, evlendiği kişi ile üvey çocuğu arasında, özellikle çoğu zaman aynı evde yaşamanın

getirdiği bir yakınlaşma olması mümkündür. Bu yakınlaşmanın evlilik birliği devamı süresince çocuğa olduğu gibi, çocuğun anne/babası ile üvey ebeveynin ilişkilerine de olumlu etkileri olacağı açıktır. Ancak çiftin boşanmasının ardından, çocukla yakınlaşan üvey ebeveynin çocukla bu ilişkisini devam ettirme talebinde bulunması mümkündür.

Çocuğu olan kişilerin boşanması halinde, velayet kendisinde kalmayan eş hakkında, bir yanda eşinden boşandığı zaman ortak çocuklarıyla dahi ilişkisini kesme eğiliminde olan ebeveyne karşılık; diğer yanda eşinin önceki evliliğinden olan üvey çocuğuyla, eşinden boşansa dahi iletişimde bulunmak isteyen üvey ebeveynin bulunduğu söylenebilir. Ancak üvey ebeveyne kanunda açıkça çocuğu görme, ziyaret etme, iletişim kurma hakkı tanınmamıştır. Bu durumun çocuğun gelişimini olumsuz etkilememesi ve çocuğu o güne kadar kendisine yakınlık gösteren kişiden mahrum edilmemesi amacıyla, kanunda açık hüküm olmamasına rağmen, çocukla üçüncü kişilerin kişisel ilişki kurması kapsamında değerlendirilmesi mümkündür (HEGNAUER, 1997: 137; MEIER ve MARTIN, 2009: 404; FOUNTOULAKIS ve PICHONNAZ, 2012: 319).

Çocuğun anne/babasıyla olan ilişkisinden farklı olarak üvey ebeveyn ile ilişki kurma hakkı, yalnızca çocuğun üstün çıkarları olduğu takdirde tanınabilir (HEGNAUER, 1997: 137). Kurulacak iletişimin, çocuğa yarar sağlaması gerekmektedir. Aksi halde özellikle evlilik süresince çocuk ile aralarında iletişim sağlamayan üvey ebeveyne, boşandıktan sonra ilişki kurma hakkı tanınamaz.

1.2. Çocukla Üçüncü Kişilerin Kişisel İlişki Kurması

Mehaz İsviçre Medeni Kanunu (CCS) ve yürürlükten kalkan 743 Sayılı Medeni Kanun'da (eski MK) evli çift boşandığında, velayeti kendisine bırakılmayan anne/babanın çocukla kişisel ilişki kurması hakkında düzenleme bulunmakta iken, anne/baba dışında kalan kişilere böyle bir hak tanınmamıştı. Bu dönemde özellikle büyükanne/babaların başvurularıyla velayeti, boşanan diğer eşte olan torunlarıyla ilişki kurmaları hakkında İsviçre Federal Mahkemesi, konunun aslında olumsuz biçimde düzenlendiğine dikkat çekerek, kanun boşluğu olmadığına karar vermiştir . Bunun tersine 743 Sayılı eski MK'da bir hüküm olmadığından yola çıkan Yargıtay, sorunu farklı şekilde çözümlemiştir. 18.11.1959'da bir Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kararı vererek, kanun boşluğu bulunduğunu kabul etmiş, Türk toplumunun özellikleri, sosyal yapısı, örf-adetleri göz önüne alınarak boşluğun doldurulmasını ve üçüncü kişilerin çocukla kişisel ilişki kurmalarına imkan tanımıştır (Oğuzman ve Barlas, 2018: 99).

Günümüzde bu konuda kanun boşluğu olup olmadığına ilişkin tartışmalara gerek kalmamıştır. Şöyle ki İsviçre'de Medeni Kanun'a 01.01.1978'de yürürlüğe giren bir kanunla, CCS md.274a hükmü ilave edilerek, olağanüstü hallerde çocuğun menfaati gerektirdikçe üçüncü kişilere,

özellikle aile bireylerine çocukla kişisel ilişki kurma hakkı tanınmıştır. 01.01.2002'de yürürlüğe giren 4721 Sayılı TMK md. 325'de ise "Olağanüstü hâller mevcutsa, çocuğun menfaatine uygun düştüğü ölçüde çocuk ile kişisel ilişki kurulmasını isteme hakkı diğer kişilere, özellikle hısımlarına da tanınabilir." hükmü yer almıştır.

Bununla birlikte Türkiye, 15.07.2003 tarihli "Avrupa Konseyi Çocuklarla Kişisel İlişki Kurulmasına Dair Avrupa Sözleşmesi" ne taraf olmuş, bu sözleşme 01.05.2012'de imzalanarak, usulüne uygun yürürlüğe giren milletlerarası antlaşmaların kanun hükmünde olması sebebiyle (Anayasa md.90/5) pozitif hukuk niteliğini almıştır. Bu sözleşmede md.5(1) "Çocuğun yüksek yararına bağlı olarak, çocukla, ana ve babası dışındaki aile bağları bulunan şahıslar arasında kişisel ilişki kurulabilir" hükmü ile çocukla aile bağı olanlara kişisel ilişki kurma hakkı tanınmıştır. Ancak sözleşme md.5(2)'de taraf devletlerin, bu kişilerden başkalarına da hükmün kapsamını genişletme imkanı verilmiştir. Oysa TMK md.325'de zaten bundan daha geniş kapsamlı olarak, kan bağı sınırlamasına gidilmeksizin çocukla üvey ebeveyn arasında kişisel ilişki kurulmasına imkan tanınmıştır.

TMK md.325'de çocukla kişisel ilişki kurulma hakkı, sadece hısımlarla veya kan bağı olan akrabalarla sınırlanmamıştır. Kanunda özellikle hısımlara tanınabileceği ifadesi, örnek vermek amacıyla koyulmuş olup, çocuğa bir süre bakmış olan dadı, sütanne gibi üvey ebeveyn de bu kapsamda değerlendirilmelidir. Başka deyişle çocukla kişisel ilişki kuracak kişilerin kapsamı, velayet kendisinde bırakılmayan anne/babadan daha geniş olup, çocuğun hısımlık alanının dışında kalan üvey ebeveyn de TMK md.325 hükmünden yararlanabilecektir. Bununla birlikte bu hak, istisnai niteliktedir. Şöyle ki çocuğun menfaati ön planda tutularak, ancak çocukla yakın ilgili olduğu tespit edilen kişilere bu hak tanınabilecek ve şartların değişmesi halinde kaldırılıp, sınırlanabilecektir.

2. Üvey Çocukla Kişisel İlişki Kurmasının Şartları

2.1. Üvey Ebeveyn İle Kişisel İlişki, Çocuğun Menfaatine Olmalıdır

TMK md.325'in uygulanabilmesi için çocuk ve üçüncü kişinin aralarındaki menfaat ilişkisi belirleyicidir. Çocuğun menfaatinin olup olmadığı, üvey ebeveyn ile evlilik süresince iletişimleri, bu iletişimin çocuğun gelişimine ve refahına etkisi, karar verecek mahkeme tarafından ayrıntıyla incelenmelidir. Karar verilirken üçüncü kişinin çocukla sadece ilgili olması aranmaz, çocuğun menfaati ve üçüncü kişiyle ile olan ilişkisinden yarar sağlanması da göz önünde bulundurulmalıdır. Başka deyişle kişisel ilişki kurmanın çocuğa zarar vermemesinin yanında aynı zamanda ilişkinin, çocuğun yararına da olması ve ona olumlu bir fayda sağlaması da gerekmektedir.

Bazen kişinin boşandığı eşinin hayatını kontrol altında tutmak amacıyla, üvey çocuğuyla kişisel ilişki kurma hükmünden yararlanmak isteyebileceği göz önüne alınarak, bu hüküm istisnai nitelikte düzenlenmiştir. Bu sebeple çocuğun menfaatinin olmaması, anne/babaya tanınan kişisel ilişki hakkının aksine, TMK md.325 hükmünün uygulanmamasına yol açacaktır.

Üvey ebeveynin çocukla ilişki kurması için aralarında, sadece çocuğun anne/babasının başkasıyla evlenmesi sonucu doğmuş ve sona ermiş hukuki bir bağ olması yetmez. Bir görüşe göre çocuk ve üvey ebeveyn evlilik devam ederken aralarında özel bir ilişkinin de kurulmuş olması gerekmektedir (BREITSCHMID, 2016: 905; MORDASİNİ-ROHNER, 2016: 505; HEGNAUER, 1997: 134; DELABAYS, 2012: 190). Bu ilişki, üvey ebeveynle hem sosyal hem de psikolojik açılardan bir çocuk-ebeveyn ilişkisi kurulması veya çocuğun bakımının veya sorumluluğunun üstlenilmesi şeklinde kurulabilir. Diğer bir görüş ise çocuğun menfaatinden söz edebilmek için aile birliği süresince durumun incelenmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir. Buna göre eğer evlilik süresince ailede istikrarlı bir sosyo-duygusal ortam oluşmuşsa, üvey ebeveyn ile özel bir ilişki kurulması önemli değildir, ancak yaratılan bu sağlıklı ortam, çocukla üvey ebeveyn arasında kişisel ilişki kurmaya yeterli olacaktır (PICHONNAZ ve RUMO-JUNGO, 2006: 36). İlk görüş, üvey ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişkiye göre sübjektif değerlendirme yapmaktadır. Oysa ikinci görüş aileyi bir bütün olarak ele almaktadır. Kanaatimizce her somut olayın birbirinden farkı sebebiyle, ilk görüşe üstünlük tanınarak üvey ebeveyn ve çocuk arasında özel bir ilişkinin kurulup kurulmadığının dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Şöyle ki evlilik birliği devam ettiği sürece, sosyo-duygusal ortamın istikrarlı olması halinde dahi boşanma ile birlikte tarafların yeni kurulacakları aileler, eski ailenin devamı niteliğinde olmayacaktır. Bunun sonucunca eski aile ortamından değil, sadece kişilerin birebir iletişiminden söz edilebilecektir. Şüphesiz ki üvey ebeveyn tarafından böyle bir özel ilişki veya istikrarlı ortam iddiasının ispatlanması gerekmektedir.

İsviçre Federal Mahkemesi önüne gelen bir uyuşmazlıkta , küçük bir kızı olan kadın, kızının babasından başkasıyla evlenmiştir. Ancak kocasının diğer çocuklara cinsel istismar suçu işlediği gerekçesiyle ondan ayrılmış, bunun üzerine erkek, CCS md.274a uyarınca üvey kızıyla kişisel ilişki kurmayı talep etmiştir. İlk derece mahkemesi tarafından, bir mediko-psikoloji merkezinden de görüşmelerinin kızın yararına olmayacağına ilişkin rapor alınması sonucunda talebi reddedilmiştir. Kararı temyiz eden üvey baba, kızın biyolojik babası olmamasına rağmen onu doğumundan beri altı yıldır yetiştirdiğini ve annesinin etkisiyle kızın kendisini görmek istemediğini iddia etmiştir. Mahkeme tarafından üvey babanın, karşısındakine korku vererek zorbalık yapıp, bunu kullanma eğilimine sahip kişilik bozukluğu hastası olduğu belirlenmiştir. Ayrıca üvey babanın, anneye yönelik hakaret ve zarar verici davranışlarının cezalandırıldığı ve anne-kıza

yaklaşmasının yasaklandığı halde yasaklara uymadığı ortaya koyulmuştur. Bunun sonucunda üvey babanın CCS md.274a'dan yararlanmak suretiyle çocuğu kullanarak, anneye zarar verme amacını gerçekleştirme riski sebebiyle, anne ve üvey baba arasındaki anlaşmazlık durumunun çocuğun menfaatine olduğu düşünülemeyeceği için, üvey babanın çocukla kişisel ilişki talebi reddedilmiştir.

Kararın önemi, üvey ebeveynle çocuk aynı evde bir süre yaşamış olsalar dahi sadece buna dayanılarak aralarında ilişki kurma talebi olumlu sonuçlandırılmamıştır. Kararın verilebilmesi için üvey ebeveynin kişiliği ve görüşmelerinin çocuğa sağlayacağı yarar da değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Saldırgan ve psikolojik bozukluklara sahip kişinin, salt çocukla iletişim kurma amacı değil, çocuğu kullanarak annesine ulaşma amacı olabileceği de göz önüne alınmış ve çocuğa bir süre bakmış olsa da, görüşmelerinin çocuğun üstün menfaatine fayda sağlamayacağı sebebiyle talebi reddedilmiştir.

2.2. Olağanüstü Haller

Velayet kendisinde olmayan kişi, TMK md.323 hükmüne göre "Ana ve babadan her biri, velâyeti altında bulunmayan veya kendisine bırakılmayan çocuk ile uygun kişisel ilişki kurulmasını isteme hakkına sahiptir." çocuğu ile kişisel ilişki kurulmasını isteyebilir. Bu hak, kişilik hakları arasında değerlendirilmektedir ve feragat edilmesi ya da devredilmesi mümkün değildir(TEKİNAY, 1982: 286; DURAL, ÖĞÜZ ve GÜMÜŞ, 2010: 319) . Ancak çocukla üvey ebeveyn arasında kişisel ilişki kurulması, istisnai nitelikte bir yoldur. Bu sebeple çocukla anne/babası arasında kurulan bağdan farklı olarak, çocukla üvey ebeveyn aralarındaki bağın, anne/baba benzeri bir sosyal ilişkide olması beklenmektedir. Bu bağ sayesinde çocuğun gelişimi, eğitimi, güvenliği için gerekli olacak kişisel ilişkiye izin verilmelidir. Ancak boşanmanın ardından, kurulmuş olan bu özel ilişki bağı çözülmektedir.

TMK md. 325'de yer alan hak, özellikle anne/babası öldüğü takdirde çocuğun büyükanne/babası ile ilişki kurmasına yardımcı olmaktadır. Bu durumda ölüm, velayet kendisinde olmayan büyük aile bireyleri için, çocukla irtibatın kopması ihtimali sebebiyle kendiliğinden bir olağanüstü hal olarak görülmektedir. Çocukla görüşüp, onu sevme ve özlemini giderme imkanına sahip olunmaması halinde, olağanüstü hal şartının meydana geldiği kabul edilmelidir (AKINTÜRK ve KARAMAN, 2010: 398). Ancak TMK md. 325'den yararlanmak isteyen kişinin üvey ebeveyn olması halinde, bu şart daha dikkatle değerlendirilmelidir. Şöyle ki bir yandan boşanma ile çocuğun sosyal hayatında örnek aldığı kişiyi kaybetmesi gündeme gelecekken, diğer yandan üvey ebeveyn, biyolojik bağı olmayan çocukla iletişim içinde olarak boşandığı eşinin hayatına bir ölçüde de olsa müdahale imkanı bulacaktır. Bu sebeple istisnai nitelikte olan ilişki kurma

talebine karar verecek mahkemenin, olağanüstü halleri dikkatle gözden geçirerek, velayet kendisinde bulunan anne/babanın haklarıyla, kurulacak ilişkinin çatışmayacağını tespit etmesi gerekmektedir (FOUNTOULAKIS ve PICHONNAZ, 2012: 319).

3. Üvey Çocukla Kişisel İlişki Kurmasının Sınırları

Çocuğun menfaati, bazı kişilerle görüşmesinin kısıtlanmasını gerektirebilir. Çocuğun kendisi hakkında doğru ve yanlış olanı ayırt edebilecek iradesi henüz gelişmediği için, kendisiyle kişisel ilişki kuracak kişilerin belirlenmesinde de kesin sınırlar çizilemeyecektir. Ancak çocukla kurulan ilgi bağı ön plana alınarak, çizilecek sınırlar somut olaya göre değerlendirilip, kurulacak kişisel ilişkinin sınırları çocuğun üstün menfaatine uygun şekilde belirlenmelidir (KILDE, 2012: 272).

TMK md.325/II'de "Ana ve baba için öngörülen sınırlamalar üçüncü kişiler için kıyas yoluyla uygulanır." hükmüyle üçüncü kişi olan üvey ebeveyn de, kıyas yoluyla boşanmanın ardından velayeti kendisinde olmayan anne/babanın tabi olduğu TMK md.324 'de belirtilen sınırlara uymakla yükümlü tutulmuştur. CCS md.274'de de benzer düzenleme yer almaktadır. Bu sınırlardan herhangi birine uyulmadığı takdirde ilişki talebi reddedilecek, sınırlanabilecek veya şartların değişmesi halinde verilmiş olan izin geri alınabilecektir.

3.1. Çocuğun Eğitilmesi ve Yetiştirilmesinin Engellenmemesi

Çocuğun menfaati göz önüne alınarak kişisel ilişki kurma kararı verilirken veya sonrasında, üvey ebeveynin öncelikle çocuğun eğitilmesi ve yetiştirilmesini engellememe yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu yükümlülük, sınırları kesin olarak çizilememekle birlikte, çocuğun genel olarak psikolojik ve fiziksel gelişimiyle ilgilidir. İsviçre Federal Mahkemesi , doğumundan itibaren çocuğunu görmek için çaba sarfetmemiş, onunla hiç iletişim kurmamış biyolojik babanın, 11 yaşına geldiğinde kızıyla kişisel ilişki kurma hakkını reddetmiştir. Bunun sebebi, bebeklikten itibaren annesinin evlendiği üvey babasını baba olarak bilen kızın, aniden ve tamamen kendisine yabancı olan kişinin biyolojik babası olduğunu öğrenmesinin, çocuğun gelişimini tehlikeye atacağı ve ona zarar vereceği şeklinde belirtilmiştir.

Üvey ebeveyn ile kurulan ilişki, çocuğun menfaatine olduğu sürece velayet kendisinde olmayan anne/babanın ilişki kurma hakkını da engellememelidir. Çünkü velayet kendisinde olmasa bile anne/baba ve çocuk arasında karşılıklı saygı, anlayış, yardım etme gibi ahlaki yükümlülükleri bulunmaktadır (TMK md.322). Eğer üvey ebeveynin kurduğu kişisel ilişki, anne/babanın haklarına, örneğin uzun ve sık görüşme saatlerinin belirlenmesi sonucunda velayet kendisinde olmayan anne/baba için sınırlı süre kal-

ması şeklinde zarar veriyorsa, mahkeme tarafından görüşme saatlerinin sınırlanması gibi gerekli düzenlemeler yapılarak, çocuğun menfaatine uygun çözüm yolu bulunmalıdır. Buna karşılık talepte bulunan üvey ebeveyn lehine de, velayet kendisinde bulunan anne/babanın velayet hakkını gerektiği gibi kullanmasının engelleyecek düzenleme de yapılamayacaktır . Bunun sınırlarının çizilmesi için orantılılık prensibine uygun davranılmalıdır (Orantılılık prensibi için bkz: CHERPILLOD, 2006: 108).

Çocuğun, kendisiyle ilişki kurmak isteyen kişiler hakkındaki fikirleri de dikkate alınmalıdır Özellikle çocuk büyüdükçe bununla ilgili isteklerine daha fazla önem vermek gerekecektir. (KILDE, 2012: 272). Kişisel ilişki kurmak için kanunda çocuğun dinlenmesine ilişkin açık hüküm bulunmamaktadır. Ancak Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHS) 20.11.1989'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda onaylanmış, 27.01.1995'de 22184 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak 4058 sayılı yasa ile iç hukuk kuralı halini almıştır. ÇHS md.12'de, çocuğun kendisini ilgilendiren konularda görüşlerini serbestçe ifade etme ve adli ya da idari kovuşturma sırasında dinlenilmesi gerekliliği açıkça belirtilmektedir. Ayırt etme yeteneği olup olmadığına ilişkin ayrım yapılmaksızın, görüşlerini oluşturma yeteneğinin bulunması, kendini ifade hakkına sahip olmasına yeterli görülmüştür. Çocuğun birlikte yaşadığı anne/babası ile üvey ebeveynin boşanması sonrasında, aile bütünlüğünü ve yaşam standardını kaybetme ihtimali doğacağı için, hakim tarafından mümkün oldukça çocuğun dinlenmesi gerekmektedir (PICHONNAZ ve RUMO-JUNGO, 2006: 36). Ancak çocuğun görüşleri alınırken, ilişki kurma hakkının sadece onun iradesine bağlı olmayacağı dikkate alınarak hakkın, çocuğun refahının bozulmasına yol açacak ciddi tehlike bulunması halinde reddedilmesi gerekmektedir (BÜCHLER, 2017: 857).

3.2. Çocuğun Huzurunun Tehlikeye Girmesi

Çocuk, üvey ebeveyniyle ilişki kurarken, hem fiziksel olarak tehlikeye girmemesi, hem de ruhsal olarak huzurunu kaybetmemesi şartı aranmaktadır. Aksi halde ilişki kurma hakkı verilmez veya kaldırılabilir. Çocuğun huzuru kavramı, geniş olarak düşünülmelidir. Bazen küçük yaşta çocuğun sürekli yolculuk yapmasını gerektiren bir ilişki kurma kararı dahi onun huzurunu tehlikeye atabilir .

Kişisel ilişki kurma kararı verilirken hem çocuğun hem de birlikte yaşayan ebeveynin velayet hakkından doğan hakları da göz önünde bulundurulmalıdır. (BREITSCHMID, 2016:905). Başka deyişle sadece çocuğun psikolojisi değil, içinde yaşadığı ortamın, ailenin huzuru da dikkate alınmalıdır. Nasıl ki boşandıktan sonra velayet kendisinde olmayan kişi, çocuğuyla kişisel ilişki kurma hakkını kullanırken (TMK md.323), velayet hakkına sahip eski eşinin hayatına hukuka aykırı müdahale edemeyecektir , üvey çocuğuyla ilişki kuran ebeveyn de aynı şekilde çocuğun yaşamını

zorlaştırmamalıdır. Başka deyişle çocuk üzerinde olumsuz etkide bulunan üvey ebeveyne, bu hakkın tanınması mümkün değildir. Üvey ebeveynle ilişki kurulması, çocuğun velayeti altında bulunduğu ebeveynin ilişkilerine zarar verdiği takdirde, çocuğun da huzurunun tehlikeye girdiği kabul edilmektedir (SISTI, 2008: 494).

Bu hak istisnai nitelikte olduğundan öncelikle çocuğun çıkarlarına hizmet etmelidir. Velayet hakkına sahip anne/baba ile üvey ebeveyn arasında aşırı gerilimli veya tartışmalı bir ortam, hakaret ve şiddet eğilimleri gibi durumlar bulunduğu takdirde, öncelikle aile ve çocuğun menfaati birbirinden ayrılmalıdır. Aile içindeki çatışmalar bir yana bırakılıp, çocuğun sürdürmeye değer özel bir ilişkisi veya küçük yaştaki çocuk tarafından böyle bir ilişkinin beklentisi olup olmadığı tespit edilerek, kişisel ilişki kararı buna göre değerlendirilmelidir (KILDE, 2012: 272). Çocuğun üstün menfaati, üvey ebeveynle görüşmesini gerektiriyorsa, anne/babanın onunla olan çatışmaları göz ardı edilebilecektir. Aksine karşı karşıya kaldığı gerilim ortamı çocuğun psikolojisi, huzuru ve uyumlu gelişimi için zararlı ise, TMK md.325/II'e göre talebe izin verilmeyebilir veya ilişki sonlandırılabilir.

Bununla birlikte kişisel ilişki kurma hakkı, orantılı olmalıdır (FOUNTOULAKIS ve PICHONNAZ, 2012: 315) Çocuğun menfaatine tanınan bu hak, onu olumsuz etkiliyor veya kabul edilebilir sınırları aşıyorsa, üvey ebeveyn kişisel ilişkiden tamamen mahrum bırakılabilir. Örneğin mahkemenin belirlediği zamanı aşarak, çocukla ilişki süresinin sona ermesine rağmen çocuğu teslim etmeyip, velayet kendisinde bulunan ebeveynin icra yoluna başvurmak suretiyle çocuğu almasına sebep olunması halinde, bu davranış sebebiyle çocuğun huzuru, bedeni ve fikri gelişimi tehlikeye girmiştir .

3.3. Diğer Sebepler

Üvey ebeveynin çocuğu etki altına alarak velayet hakkına sahip olan veya olmayan anne/babanın çocukla kişisel ilişkisini zedelemekten kaçınması gerekmektedir. Bunların dışında çocukla ilgilenmemek veya kanunda sınırlı sayıda olmayan diğer sebeplerin de meydana gelmesi halinde çocukla üvey ebeveynin görüşmesi sınırlanabilecek hatta kaldırılabilecektir (TMK md.324/II). Örnek olarak evlilik birliği devam ettiği sürece üvey ebeveyn tarafından aile içi şiddet uygulanması ve bunun sonrasında da devam edeceğine ilişkin ciddi emareler bulunması, ağır veya bulaşıcı hastalık, cinsel istismar vb. suçların işlenmesi, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı gibi sebepler de istisnai nitelikte olarak kurulmuş bu ilişkinin değerlendirilmesine yol açacaktır.

Sonuç

Eskiden geniş aile kavramı ile kan bağı olan büyükanne/babaların, hısımların içinde olduğu aile anlaşılırken günümüzde özellikle boşanmaların artmasıyla, eşlerin önceki evlilikleri ve bundan doğan çocuklarına kadar kapsam değişmiştir. Buna bağlı olarak evliliklerin sona ermesiyle gündeme gelen TMK md.325'in düzenleme amacı olan torunlarını göremeyen büyükanne/babalarla başlayan üçüncü kişilerin çocukla kişisel ilişki kurma talebi, Mehaz İsviçre Medeni Kanunu'nda ve eski MK'da yer almayan üçüncü kişilerle çocuğun kişisel ilişki kurma hakkı, önce Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kararı ile tanınmış, ardından CCS md.274a ve TMK md.325'de yerini almıştır. Günümüzde bu hak, aile kavramının farklılaşmasıyla, üvey ebeveynlere kadar genişlemiştir. Sosyo-demografik yapının değişmesiyle ortaya çıkan aile ilişkileri içinde artık önceki evliliklerden doğan çocuklar da yer almaya başladığından, bunlara ilişkin ilave düzenlemeler yapmak gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Üvey ebeveynin boşandığı eşinin çocuğuyla özellikle geçirdiği zamanlarda ona katkıda bulunarak yakınlaşması sebebiyle, boşanmanın ardından görüşmek istemesi halinde, kanunun üçüncü kişilerle ilişki kurulmasına ilişkin TMK md.325'de yer alan hükümlerle talebine olumlu cevap verilebilecektir. Ancak bu talep değerlendirilirken öncelikle çocuğun menfaati dikkate alınacak, onun yararına olmayan hiçbir hakkın tanınması mümkün olmayacaktır. Bununla birlikte ilişki kurulabilmesi için sadece menfaat yetmeyerek, ona eşlik eden olağanüstü durumların da bulunması gerekmektedir. Evlilik birliği devam ettiği sürede çocuk ile özel bir ilişki kurulması, üvey ebeveynle aralarında bir bağ oluşması hallerinde, boşanma ile çocukla irtibatın kopma noktasına gelmesi gibi halinde bu şart da meydana gelmiştir.

Bununla birlikte üvey ebeveyn çocukla ilişki hakkını kullanırken, TMK md.325/II uyarınca, çocuğun velayeti kendisinde olmayan ana/babasının uymakla yükümlü olduğu sınırlamalara tabidir. Bu sınırlamalar çocuğun eğitiminin ve yetişmesinin engellenmesi, huzurunun tehlikeye girmesi veya buna benzer çocuğun gelişimine zarar verecek nitelikteki eylemlerdir. Bunlar söz konusu olduğunda üvey ebeveyne ilişki kurma hakkı tanınmayacak veya tanınmış ise hak sınırlanacak veya kaldırılacaktır.

Bu noktada üvey ebeveyn ile kurulan ilişki, velayet kendisinde olmayan anne/babadan farklı ve istisnai nitelikte olduğu için, TMK md.325'in uygulamasında hakim tarafından daha dikkatli davranılması gerekmektedir. Kanaatimizce Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kararı ile büyükanne/babaya çocukla ilişki kurma hakkının tanınması ile dönemin mehaz kanundan dahi ileri olan düzenlemesi ve günümüzde TMK md.325 hükümleri son derece yerindedir. Ancak üvey ebeveynin çocukla ilişki kurma hakkına ilişkin bir talebi henüz Türk Mahkemeleri önüne gelmemiş veya Yargıtay buna dair

bir karar yayınlamamıştır. Bu hakkın kullanılması istemiyle dava açıldığında, üvey ebeveynin üçüncü şahıs sayılarak TMK md.325'in uygulanması ve TMK md.325/II atfı sebebiyle TMK md.324'deki sınırlamalara tabi tutularak, talebe olumlu cevap verilmesi yerinde olacaktır.

Kaynaklar

Akıntürk, T., Karaman, D. (2010), Türk Medeni Hukuku Aile Hukuku, İstanbul: Beta yayınevi

Breıtschmıd, P., (2016), Art. 274a, P. BREITSCHMID, A. RUMO-JUNGO içinde, Handkommentar zum Schweizer Privatrecht (s. 904-905) Zürich: Schulthess Juristische Medien AG.

Buchler, A.,(2017), ZGB 274, I. Schwenzer, R. Fankhauser içinde, Scheidung

Band I: ZGB (s.848-863) Berne: Stämpfli Verlag AG

Cherpıllod, I. (2006), Le droit de visite - Problèmes récurrents, P. PICHONNAZ, A. RUMO-JUNGO içinde, Enfant et Divorce (s.101-125) Zürich: Schulthess Juristische Medien AG.

Delabays, J. (2012), Autorité parentale, droit de visite et procédures, quelques jurisprudences récentes, C. Fountoulakis, P.Pichonnaz, A. Rumo-Jungo içinde, Symposium zum Familienrecht (175-196), Genève: Schulthess Editions romandes.

Dural, M., Öğüz, T., Gümüş, M.A. (2010), Türk özel hukuku Cit III Aile hukuku, İstanbul: Filiz kitabevi.

Fountoulakıs, C., Pıchonnaz, P. (2012), Résumés des jurisprudences fédérale et cantonale en droit de la famille / III.-IX., C. FOUNTOULAKIS, P. PİCHONNAZ, A. RUMO-JUNGO içinde, Droit de la famille et nouvelle procédures (s. 301- 339) Genève: Schulthess Editions romandes.

Hegnauer, C. (1997), Art. 274a, H. Hausheer içinde, Die Gemeinschaft der Eltern und Kinder, Kommentar zu Art. 270-275 (s. 134-139) Berne: Stämpfli Verlag AG

Kılde, G., (2012), Droits culturels spécifiques de l'enfant et dimensions culturelles des autres droits de l'enfant, MEYER-BISCH P. içinde, L'enfant témoin et sujet (s. 249-273) Genève: Schulthess Editions romandes

Meıer, P., Martın M. (2009), Droit de la filiation, Genève: Schulthess Editions romandes

Mordasini-Rohner, C., (2016), Art. 274a, K. Kostkıewıcz, S. Wolf, M. Amstutz, R. Fankhauser içinde, ZGB Kommentar (s. 504-505) Zürich: Orell Füssli Verlag AG

Oğuzman, K., Barlas N. (2018), Medeni Hukuk Giriş - Kaynaklar - Temel Kavramlar, İstanbul: Vedat yayınları

Pıchonnaz, P., Rumo-Jungo, A. (2006), Les liens personnels du beau-parent après le divorce, Zürich: Schulthess Juristische Medien AG.

Sıstı, E. W. (2008), Der persönliche Verkehr Dritter: ein Recht auch für Kinder aus Fortsetzungsfamilien, I. Schwenzer, A. Büchler, M. Cottıer içinde, Die Praxis des Familienrechts (s. 1424-1811) Berne: Stämpfli Verlag AG

Tekinay, S., (1982), Türk Aile Hukuku, İstanbul: Fakülteler Matbaası.

VERGİNİN AHLAKÎLİĞİ SORUNU VE TÜRKİYE'DE DURUM /

Hakkı M. AY - Nihal GÜNEŞ AY

(Prof.Dr., Selçuk Üniversitesi- Öğr.Gör., Selçuk Üniversitesi)

1.Giriş

Toplu halde yaşamaktan kaynaklanan kamu hizmetleri, finansman sorununu da beraberinde getirmektedir. Modern devletlerin en güvenilir, en büyük ve en sağlam gelir kaynağı olarak vergiler karşımıza çıkmaktadır. Özelleştirme, borçlanma, para basma gibi gelir kaynakları, arızî (geçici) bir nitelik taşımaktadırlar. Ayrıca birçok ekonomik sorunları da barındırırlar.

Hangi mal ve hizmetlerden, hangi oran ve tutar üzerinden ve ne zaman vergi alınacağı, ekonomik, konjonktürel ve psikolojik olduğu kadar, siyasi yönü daha ağır basmaktadır. Vergilerin tam ve zamanında ödenmesi, kamu hizmetlerinin etkin, verimli ve zamanında gerçekleşmesini sağlamaktadır. Vergi mükellefleri ya da daha geniş anlatımla vergi ödeyenlerin rıza gösterebilecekleri bir vergi, tam ve zamanında tahsil edilebilir.

Bu çalışmada üzerinde pek durulmayan vergilerin ahlâkîlik boyutu ve Türkiye'deki durumu irdelenmeye çalışılmıştır. Öncelikli olarak karışıklığa neden olmamak için ahlâkî vergi kavramı ile vergi ahlakı kavramları anlatılmıştır. Ardından bir verginin ya da vergi sisteminin ahlâkî olup olmadığının kriterleri olarak ilgili, vergileme ilkeleri ile vergi yapısı konusuna değinilmiştir. Vergi mükelleflerinin ahlâkî olmayan vergilere karşı tutum ve davranışlarını içeren tepkilerine yer verilmiştir. Son olarak Türkiye'de vergilerin ve vergi sisteminin ahlâkîliği değerlendirilmiştir.

2.Verginin Ahlâkîliği ya da Ahlâkî Vergi Kavramı

Literatürde vergi ahlakı konusu üzerinde çok çalışmaların olduğu görülmektedir. Ancak ahlâkî vergi ile ilgili çalışma yeterli değil, hatta yok denecek kadardır. Ahlâkî vergi konusundan ziyade bu konuya yakın denilebilecek vergileme ilkeleri alanında yapılmış çalışmalar mevcuttur.

Vergi ahlâkı vergilerini ödemek için bireylerin razılığı ya da ahlâkî yükümlülüğüdür (Gökbunar vd., 2007: 71). Vergi ahlâkı, mükelleflerin vergi kaçakçılığı ve vergi cezaları karşısında takındığı tavır olarak tanımlanır (Schmölders, 1976: 107). Vergi ile ilgili yükümlülüklerin yerine getirilme derecesi olarak ta tanımlanmaktadır (Çiçek vd., 2008: 35) Yasal olarak ödenmesi gereken verginin, eksiksiz olarak ödenmesi, yüksek vergi ahlâkı olarak nitelendirilir (GİB, 2007: 23). Vergi ahlâkı ayrıca ahlâkî pişmanlığı ya da vergilerdeki dolandırıcılığı kapsayan suçluluğu da içerir. Eğer bir vergi mükellefinin pişmanlığı ya da suçluluk duygusu güçlü ise, vergileri ödemeye daha fazla istekli olacaktır (Torgler, 2005:525).

Bugünün çağdaş vergi sistemlerinin mükellefin beyanını esas alması nedeniyle, iyi bir vergi sistemi büyük ölçüde mükelleflerin vergiler karşısında takındığı tutuma göre şekillenmektedir. Vergi uyumu da denilen vergi ahlâkı daha geniş bir çerçeve ile "vergi beyannamelerinin zamanında ve hatasız bir şekilde doldurulması, gelir idaresine vergi beyanının zamanında ve usulüne uygun olarak verilmesi ve vergi ödemelerinin zamanında ve eksiksiz olarak gerçekleştirilmesi" olarak tanımlanmaktadır (Roth ve Scholz, 1989: 2).

Vergilerin ve kamu harcamalarının yer aldığı mali olaylar, sosyo-psikolojik yönü olan sosyal olaylardandır (Çelebi, 2012: 2).Verginin mükellef psikolojisi üzerindeki etkileri içinde, vergilendirme yetkisinin ve vergileme ilkelerinin büyük bir önemi vardır. Vergilemeyi haklı gösteren teorilerin bazılarında, vergilerin niçin, kimlerden ve hangi amaçlarla alındığı konularına açıklama getirilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla ahlâklı bir verginin nasıl olması gereği ortaya konsa da; kamunun finansman ihtiyacı ve gelişen ekonomik gerekçeler, bu hassasiyetin göz ardı edilmesine neden olmaktadır (Ay, 2015:676). Vergi, devlet ile bireyler arasında alacak-borç ilişkisi doğuran mali bir olaydır.

Ahlâkî verginin oluşabilmesi için ise, yukarıdaki gerekçelerden farklı olarak başka şartların varlığı aranmalıdır. Öncelikle vergilendirme yetkisinin hukukî, uluslararası normlara ve mükellef psikolojisine uygun olması gerekir. Vergi ödeme gücü dikkate alınmalıdır. Vergi yapısının adil olması gerekir. Vergilerin oran ve miktarı optimal bir düzeyde tespit edilmelidir. Gelirin ve servetin âdil dağılımına hizmet etmesi gerekir. Negatif dışsallık gibi piyasa başarısızlıklarını önlemesi veya en aza indirmesi beklenir. Diğer politikalarla uyum içerisinde olmalıdır (Ay, 2015:676).

Birçok çalışmanın konusu olan vergi ahlâkı, vergi mükellefine dönük bir kavramdır. Devleti ilgilendiren ahlâkî vergi kavramı ise ihmal edilmektedir. Yürürlüğe girecek bir vergi, belli şartları taşımalıdır. Bir verginin ahlâkî olabilmesi için vergileme ilkelerine, vergilendirme yetkisinin kullanımına, vergi yapısına, gelir ve servetin adil dağılımına, optimal vergilemeye, diğer politikalarla uyumuna dikkat etmek gerekir. Bir verginin ahlâkî olması, devlet ile vergi mükellefi arasında olumlu bir ilişki doğurur, vergi ahlâkını tesis eder ve vergi hâsılatını artırır (Ay, 2015:672).

Bir verginin ya da vergi sisteminin ahlakîliği ya da ahlaklı olması –az önce açıklandığı gibi-birçok kritere bağlı olsa da; bu çalışmada en kapsayıcı olan vergileme ilkeleri ile vergi yapısına bağlı kalınacaktır.

3.Vergileme İlkeleri Kriteri

Vergileme ilkeleri, bir toplumun ekonomik ve sosyal hedefleri gerçekleştirilmesi için, vergilerin taşıması gereken niteliklerinden ibarettir (Edizdoğan, 2000:134). Vergiciliğin anayasası olarak nitelendirilen vergileme

ilkeleri, olandan ziyade olması gerekeni amaç edinen kurallar manzumesi (Tekin, 1978: 5-6) olarak değerlendirilir.

Vergileme ilkeleri, bir vergi uygulamasının başarılı olabilmesi için vergilemede uyulması gereken kurallar bütünü olarak tanımlanır (Orhaner, 2000:148). Verginin uygulanışı ve başarısı ile ilgili olarak ileri sürülen yargı ve değerlendirmelerde aslında vergileme ilkelerinden söz edilmektedir (Akdoğan, 2007:192-193).

Vergileme ilkeleri, vergilerden beklenen ekonomik ve sosyal fonksiyonlara ulaşmak için, vergilerin seçimi ve uygulamasında dikkat edilmesi gereken kurallardır (Pehlivan, 2004:155). Bir başka ifadeyle vergileme ilkeleri, vergileme ile güdülen amaçlara ulaşmak için uyulması gereken prensiplerdir (Turhan, 1998:190). Ekonomide, sosyal yaşamda, ideolojik yapıda, vergi kurumunun nitelik ve amaçlarında meydana gelen değişimlere göre, vergileme ilkeleri de değişikliklere uğramıştır.

Ekonomide devletin görev ve fonksiyonlarının gelişmesi ile birlikte vergileme ilkeleri de artmıştır. A.Smith tarafından 1776 yılında kaleme alınan "Milletlerin Zenginliği" adlı eserinde, vergilerin klasik ilkelerini dört başlıkta toplamış, daha sonra gelen maliyeciler ise bu ilkeleri çoğaltmışlardır. Aşağıdaki tabloda klasik ve modern vergileme ilkeleri verilmiştir.

Tablo 1: Vergilemenin Klasik ve Modern İlkeleri

A-Klasik İlkeler	**B-Modern İlkeler**
1-Adalet İlkesi	1-Verimlilik İlkesi
2-Belirlilik (Kesinlik) İlkesi	2-Esneklik İlkesi
3-Uygunluk İlkesi	3-Eşitlik İlkesi
4-İktisadilik İlkesi	4-Genellik İlkesi
	5-Yararlanma İlkesi
	6-Ödeme Gücü İlkesi

Vergilemenin klasik ve modern ilkeleri içinde ahlakî vergi ile ilgili olanlar şunlardır:

1-Adalet İlkesi

2-Eşitlik İlkesi

3-Genellik İlkesi

4-Ödeme Gücü İlkesi

3.1.Adalet İlkesi

Vergilemede adalet ilkesi, toplumu oluşturan herkesten ödeme gücü oranında vergi alınmasını ifade eder. Bu ilkeye göre tüm toplum bireyleri,

kamu hizmetlerinin finansmanına katılmalıdır. Bireyler herhangi bir ayırıma tabi tutulmadan vergilendirilmelidirler.

Devlet tarafından sunulan kamusal hizmetler bir bedel karşılığı olmadan üretilir ve kişilerden talep edilen cebri ödemelerle finanse edilir (Due, 1967:88). Vergilerin kişilerden neye, hangi kriterlere göre alınacağı sorusuna, fayda kuramını savunanlar da cevap vermişlerdir. Maliyeciler, vergilemede adalet için fayda prensibi ve ödeme gücü prensibi üzerinde dururlar(Samuelson and Nordhaus, 2000:332).Fayda kuramını benimseyenlere göre; bireylerin devletten sağladıkları fayda oranına göre vergilendirilmeleri, fayda prensibinin bir gereğidir. İnsanlar kamusal malları kullandığı oranda vergi ödemelidirler. Ödeme gücü prensibine göre ise insanlar sahip olduğu gelir ve servetleri miktarına göre vergi ödemelidirler. Yüksek gelirli kişilerden vergiler aracılığıyla alınan fonlar, düşük gelirli kişilere aktarılabilir.

Vergileme ilkelerinin bazıları birbirleri ile çok yakın ilişkili ve hatta iç içedir. Nitekim vergilemede adaletin sağlanabilmesi, ödeme gücü ve eşitlik ilkeleri ile yakından ilgilidir (Bakar vd., 2013:63).

3.2.Eşitlik İlkesi

A.Smith'in ileri sürdüğü eşitlik ilkesine göre; devlet korumasında kişilerin sağladıkları gelir ile orantılı olarak vergi ödemeleri gerekir (Turhan, 1982:293). Buna göre vergilemede eşitlik ilkesi, vergi yükümlülerinin vergi borçları tespit edilirken, ödeme güçlerinin dikkate alınmasını ifa eder.

Vergilemede eşitlikten bahsedilirken, yatay ve dikey eşitlik kavramları ile karşılaşılır. Vergilemede yatay eşitlik, ödeme gücü eşit durumda bulunan kimselerin aynı miktar vergi ödemelerini, dikey eşitlik ise ödeme gücü farklı durumda bulunan kimselerin farklı miktarda vergi ödemelerini öngörmektir (Case ve Fair,2000:433). Maliyeciler, dikey eşitlik hakkında çok şey söylemeseler de; yatay eşitlik kuralının üzerinde daha çok durmaktadırlar (Musgrave,2004:199).

3.3.Genellik İlkesi

Toplum bireyleri arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin, herkesten vergi alınması, genellik ilkesinin bir gereğidir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 73. Maddesi; "herkes kamu giderlerini karşılamak üzere mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür" der. Oysa ekonomik, siyasi ya da sosyolojik nedenlerle yürürlüğe konan muafiyet, istisna ve indirim uygulamaları, genellik ilkesine aykırıdır. Hatta aynı gerekçeler ile çıkarılan vergi afları da, genellik ilkesinden bir sapma olarak nitelendirilir (Kargı ve Yüksel, 2010:24). Genellik ilkesine aykırı vergi kanunları, anayasaya aykırılık iddiasıyla yürürlükten kaldırılabilir.

3.4.Ödeme Gücü İlkesi

Ödeme gücü ilkesi, bireylerin vergi ödeme güçlerine göre vergi alınmasını ifade eder (Pehlivan, 2014:154).Ahlâkî bir vergi bağlamında vergilerin, bireylerin ödeme gücüne göre oransal dağılımı, tüm mükelleflerin anayasal haklarından birisidir (Deak, 2000: 111). 1789 tarihinde Fransa'da"İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" ile ilk kez vergilerin ödeme gücü ile orantılı olarak, bireyler arasında eşit dağıtılması gerekliliği düzenlenmiştir (Lang, 2000: 9).

Bireylerin ödeme gücü, fizyolojik varlıklarını sürdürmek için ihtiyaç duyulan ekonomik imkânların sağlanmasından sonra başlamaktadır. Ekonomik olanakları fizyolojik varlıklarını sürdürmeye yetecek durumda olanların ödeme gücü bulunmamaktadır (Diril ve Arat, 2015:117). Dolayısıyla ödeme gücü ilkesine göre, kişinin yaşamını sürdürmeye yetecek gelirinin vergilendirilmemesi gerekir (Taş, 2000:278).

4.Vergi Yapısı Kriteri

Verginin ahlakîliği ya da bir verginin ahlaklı olması konusunda vergileme ilkelerinden sonra maliye yazınında geçen diğer önemli bir kavram, vergi yapısıdır. Vergi yapısı kavramı, bir vergi sisteminde dolaylı vergiler ile dolaysız vergilerin dağılımını anlatmak için kullanılır.

Vergi sistemini oluşturan vergilerin gerek toplam vergiler içinde ve gerekse milli gelir ve kamu gelirleri içindeki nispi payını ve önemini ifade eden vergi yapısı (Korkmaz, 1982:21), ülkeden ülkeye değişiklik gösterir. Gelişmiş ülkelerin vergi yapısında, dolaysız vergilerin ağırlığı mevcut iken; az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde dolaylı vergilerin ağırlığı vardır.

Vergi sistemini oluşturan vergilerin gerek toplam vergiler içinde ve gerekse milli gelir ve kamu gelirleri içindeki nispi payını ve önemini ifade eden vergi yapısı, ülkeden ülkeye değişiklik gösterir. Gelişmiş ülkelerin vergi yapısında, dolaysız vergilerin ağırlığı mevcut iken; az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde dolaylı vergilerin ağırlığı vardır.

Dolaylı vergiler, yansıtılması kolay, yükümlüsü belli olmayan, ne zaman ve ne kadar tahsilinin olacağı kestirilemeyen vergilerdir. Bunların yanı sıra bu vergileri kaçırma olasılığı daha düşüktür. Harcamalar ya da tüketim üzerinden alınan Katma Değer Vergisi, Özel Tüketim Vergisi, Damga Vergisi, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi, Özel İletişim Vergisi dolaylı vergilere birer örnektir. Dolaysız vergiler ise yansıtılması kolay olmayan, mükellefi ve tahsil zamanı belli, vergi kaçırma olasılığı mümkün olan vergilerdir. Bu vergiler içinde gelir ve kurumlar vergileri, emlak vergileri, motorlu taşıtlar vergisi gibi vergiler yer almaktadır (Ay ve Talaşlı, 2008: 137).

Dolaylı vergiler, bireylerin ödeme güçlerini dikkate almazlar. Aynı zamanda vergi mükellefinin eğitim, medeni durum, gelir seviyesi, sakatlık durumu gibi özelliklerini dikkate almazlar. Zengin veya fakir olsun, bekâr veya evli olsun, çalışma gücünü kısmen kaybetmiş ya da sağlıklı olsun, dolaylı vergiler herkesten alınır.

Dolaysız vergi, bir başkasına yansıtılamayan ya da devredilemeyen vergilerdir. Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Emlak Vergisi, Motorlu Taşıtlar Vergisi bunlara birere örnektir. Türk Vergi Sisteminde dolaylı vergilerin ağırlığı 1/3 oranında iken; OECD üyesi ülkelerde bu oran 2/3 civarındadır.

Dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payının artması, toplam talebin kısılması neticesinde refah kaybına neden olmaktadır. Hatta toplam tasarrufları artırdığı da söylenebilir. Makro ekonomik istikrarsızlıkların ve yüksek enflasyonun hâkim olduğu ekonomilerde dolaylı vergilerin ağırlıklı olması, talebi emici bir etki doğurduğu için, ekonomik istikrara yardımcı olabilecektir (Mutlu ve Çelen, 2012: 20). Genelde maliye politikası özelde ise vergi politikası amaçları açısından bakıldığında ekonomide kaynak dağılımında etkinliği ekonomik istikrarı ve adil gelir dağılımını sağlamaktır (Mutlu ve Çelen, 2012: 18). Dolaylı vergiler ise kısa vadede ekonomik istikrarı ve hatta ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmede önemli bir aktör olabilir. Ancak gerek kaynak dağılımını ve gerekse adil gelir dağılımını bozucu etkisi göz ardı edilmemelidir.

Bu haliyle dolaylı vergiler acımasız ve ahlaksız vergiler olarak nitelendirilir. Türk Vergi Sistemi içinde dolaylı vergilerin ciddi bir ağırlığı vardır. Dolayısıyla Türk Vergi Sistemi acımasızdır ve ahlakî vergi anlayışından uzaktır.

Kısa vadede bütçenin finansman ihtiyacını giderecek olan dolaylı vergiler, Türkiye gibi birçok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ağırlıklı olarak kullanılmaktadır. Oysa dolaylı vergiler, tersine artan oranlı bir yapıya sahiptirler. Bu haliyle alt gelir grubundaki kişilerin aleyhine bir durum oluşturur. Genel bütçe içinde dolaylı vergilerin payı arttıkça, finansman ihtiyacını karşılanmakta ancak, vergi yükünün düşük ve sabit gelirliler üzerinde yığılmasına neden olmaktadır (Susam ve Oktayer, 2007: 118-119). Bu durum vergi adaletsizliğine sebep olmaktadır. Yıllar itibariyle dolaysız vergilerden dolaylı vergilere doğru önemli miktarda meydana gelen bu kayma, adalet ve etkinlik çatışmasına açık bir delil niteliğindedir. Dolaylı vergilerin ağırlığının artması vergi performansını arttırırken, vergi adaletini zedelemektedir (Rakıcı ve Aydoğdu, 2017:237). Bu durum ise ahlâkî vergiden ya da ahlaklı bir vergi sisteminden uzaklaşma olarak nitelendirilir.

5.Mükelleflerin Vergiye Karşı Tepkileri

Vergi mükellefleri vergiye karşı göstermiş oldukları tepkilerin yasal olması yanında yasa dışı olanları da mevcuttur. Bu durumu vergide özgürlük kavramı açıklar. Vergide özgürlük ilkesi; mükelleflerin ödemeleri gereken vergiyi, hukuka ve ekonomik gerçeklere uygun olarak minimize etmeleri ya da vergi yükünün dışında kalmaları konusundaki özgürlüklerini ifade eder (Çakar ve Saraçoğlu, 2018:410). Vergide özgürlük ilkesinin iki kriteri vardır: hukuka aykırı olmama ve hayatın olağan akışına uygunluktur. Vergiden kaçınma vergide özgürlük ilkesini ihlal etmemekte iken; vergi kaçırma eylemi ihlal etmektedir.

Her toplumun kendine özgü ekonomik, sosyal, politik ve kültürel özellikleri vardır. Toplumsal yapılar, dinamik bir özelliğe sahiptirler. Bazı toplumlarda daha hızlı değişim ve dönüşüm yaşanırken, bazılarında daha yavaştır (Heper, 1981:Sunuş).Vergiye karşı tepkilerde de toplumlar arasında benzerliklerin yanı sıra farklılıklar da vardır. Vergi mükelleflerinin vergiye karşı tepkilerini tetikleyen ve etkileyen çok sayıda faktör vardır. Bunlar; vergilemede adalet, vergi artışı, vergi yükü, yolsuzluk algısı, kamu hizmetlerinden memnuniyet, savurganlık, rasyonel gerekçelendirme, vergi affı, enflasyon, vatanseverlik, hükümete güven, vergi yönetiminin algısı, vergi kanunlarının değişme hızı, fırsatçılık, eğitim seviyesi, verginin konusu ve gelir seviyesidir (Yücedoğru vd., 2018:164).

Vergiye karşı mükellef tepkilerinin bir kısmı yasal çerçeveler içinde kalırken, bir kısmı yasal olmayan şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bir başka anlatımla bir kısım tepkiler suç kabul edilir iken; bir kısmı suç olarak kabul edilmez. Hatta bir ülkede suç sayılan bir tepki, bir başka ülkede suç sayılmayabilir. Tarihsel süreç içerisinde vergiye karşı mükellef tepkileri, nitelik ve nicelik olarak gelişmiştir. Vergi kaçırma, vergiden kaçınma, vergi grevi gibi bilindik mükellef tepkilerinin yanı sıra; günümüzde vergi yansıması, verginin sermayeleşmesi, verginin dönüştürülmesi, agresif vergi planlaması, vergi inzivası şeklinde tepkiler de ortaya çıkmıştır.

5.1.Vergi Kaçırma

Vergi mükelleflerinin vergi baskısına karşı yasa dışı bir tepkileridir (Pehlivan, 2014:163). Vergi kaçırma, yükümlünün vergi ödememek ya da vergi yükünü azaltmak amacıyla yasalara aykırı tüm davranışlara denir (Çiçek vd., 2008:53). Vergi kaçırma ya da vergi kaçakçılığı eylemi, vergilemenin temel amacı olan gelir sağlama ile adil gelir ve servet dağılımı için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır (Taylor, 2006: 9). Vergi kaçırma ve vergiden kaçınma eylemleri bütün ülkelerde yaşandığı halde, kurumsal yapılarındaki zafiyetler, yetersiz deneyim ve denetimin varlığı nedeniyle özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde daha fazla yaşanmaktadır (Lampreave, 2013: 51).Vergi kaçırmanın ekonomik ve sosyolojik so-

nuçları vardır (Erginay, 1998:126-127). Vergi kaçırmanın en önemli sonucu, kamu gelirlerinin azalması yönündedir. Dürüst mükellef ile vergi kaçıran mükellef arasında eşitlik bozulur. Vergi kaçırma maliyetleri düşürdüğü için, piyasada haksız rekabete neden olur. Ekonomik kalkınma, işsizlikle mücadele, enflasyonu önleme gibi makro politikaların gerçekleşmesine engel olur. Vergi kaçırma vatandaşlık, birlik ve beraberlik, vatanseverlik gibi kavramları aşındırır. Bu arada vergi kaçırmak ciddi bir suçtur ve cezai müeyyideleri vardır.

Ayrıca belli aralıklarla tekrarlanan vergi afları, vergi uyumu üzerinde olumsuz etkilerde bulunarak, vergi sisteminin vergi kaçakçılığı yönünde çarpıtılmasına yol açabilmektedir (Andreoni,1991:144).

5.2.Vergiden Kaçınma

Vergi kanunlarına göre vergi mükellefi ile vergiyi doğuran olay arasında ilişki kurmayarak vergi dışı alanda kalmaktır (Bilici ve Bilici, 2013:190). İnsanlar, devlet hazinesinin çıkarlarını düşünmek zorunda değildirler (Erginay, 1998:123). Vergi konusu malı almazlar ya da tüketimini azaltırlar. Böylece bir yandan suç işlememiş olurlar, öte yandan da kamu gelirlerinin azalmasına neden olurlar. Vergiden kaçınma, vergi mükellefinin yükümlülüğünü azaltmak amacıyla yaptığı yasal eylemlerdir. Ancak vergiden kaçınma genellikle hukukun amacı ile ters düşmektedir (Evans, 2009: 531).Avrupa Birliği üyesi ülkelerde bazı vergiden kaçınma şekilleri vergi mahkemeleri tarafından yasal olarak kabul edilirken, bazıları yasaya aykırı değerlendirilmektedir (O'Shea, 2010: 77). Vergiden kaçınma her ne kadar vergi ziyaına neden olsa da; Türkiye'de bir suç değildir ve cezai müeyyideler ihtiva etmez.

5.3.Vergi Grevi

Vergi kaçırma ve vergiden kaçınma, vergiye karşı bireysel tepkilerdir. Oysa vergi grevi toplumsal karakterli bir tepkidir. Vergiyi ödememe yönünde kollektif bir direniştir (Erdem vd., 2013:181).

Vergi grevi, verginin reddinden farklıdır. Vergi grevi toplumsal olarak verginin tamamen kaldırılmasına yönelik iken; vergi grevi, vergi yükünün hafifletilmesine yönelik bir tepkidir (Öztürk, 2016: 180). 1953 yılında Fransa'da küçük bir kasabada kırtasiyecilik yapan Pierre Poujade tarafından literatüre kazandırılmış bir tepkidir. Daha sonra Poujade Hareketi olarak yayılmış ve siyasi örgütlenmeye kadar gitmiştir.

5.4.Vergi Yansıması

Bir verginin ödendikten sonra mükellefi tarafından kısmen veya tamamen aktarması, devretmesidir (Şenyüz, 1995:111). Vergi yansımasında: verginin ödenmesi, vurgu etkisi, devretme ve yayılma aşaması ve son olarak ta verginin yerleşmesi aşamaları vardır. Vurgu etkisi, vergi ödendikten

sonra mükellefte bıraktığı psikolojik baskıdır. Vergilerin adil ve ahlaklı olmadığı kanaatini taşıyan mükellefler, ödemiş olduğu vergiyi piyasa koşullarına göre alıcı ya da satıcıya, kanuni ya da kanun dışı olarak yansıtmaktadır.

Ödenen bir verginin yansıtılabilmesi piyasa koşullarına, fiyat sürecine, arz ve talebin esnekliklerine bağlıdır (Heper, 2006:218).

5.5.Verginin Sermayeleştirilmesi

Verginin sermayeleştirilmesi, birden fazla dönemde uygulanacak vergilerin fiilen ödenmesinden önce, vergi yüküne başkasının katlanması söz konusu olmaktadır. Verginin sermayeleştirilmesi, tıpkı vergi yansıması gibi vergi yükünden kurtulmak için kullanılmaktadır. Verginin sermayeleştirilmesinde, mal ya da hizmeti satın alan kişiler, vergilerini fiilen ödemektedirler. Fakat daha önce malı satın alırlarken, vergi tutarı kadar fiyatı düşürdükleri için, vergi yükü fiilen satıcıya geçmiş ya da satıcı tarafından katlanılmış olmaktadır (Taşkın, 2010: 84). Verginin sermayeleştirilmesi için, sermaye mallarında fiyat değişikliği şarttır (Uluatam, 1999:311)

5.6.Verginin Dönüştürülmesi

Üreticiler üzerinde bir yük olan vergiler, daha etkin ve verimli üretim yöntemi bulma noktasında teşvik edici olabilir. Vergi ile birlikte maliyetin arttığını ve net karın azaldığını gören üreticiler, ödedikleri vergiyi telafi edebilmek için, yeni ve modern üretim, dağıtım, pazarlama ve yönetim tekniklerini kullanırlar.Böylece vergi yükü herhangi bir kişiye devredilmediğinden verginin yansıtılması ya da sermayeleştirilmesinden söz edilemez (Uluatam, 1999: 312)

5.7.Agresif Vergi Planlaması

Sermayenin belirli şirketlerin elinde toplanması sonucu, dünyada adaletsiz bir gelir dağılımından söz edilir. Özellikle çok uluslu şirketler, küreselleşmenin kendilerine sunduğu fırsatlarla minimum vergi ödemekle, karlarını artırmaktadırlar. Örtülü sermaye, yeniden yapılandırma, vergi cennetlerini seçme, transfer fiyatlandırması gibi uygulamalar ile bu şirketler, agresif bir vergi uygulamasına giderek, vergi yüklerini en düşük düzeyde tutmaya çalışırlar (Çelebi ve Özcan, 2018:1).

Agresif vergi planlaması, kanun koyucunun amaçlarından ve ekonomik yaşamın gereklerinden uzak olarak, hukuk kurallarını kötüye kullanmak, vergi yükünün hafifletmek ya da tamamen ortadan kaldırılmak olarak tanımlanır (Gerçek ve Uygun, 2018: 34). Vergi mükellefi, agresif vergi uygulaması ile kanunun lafzıyla uyumlu ancak ruhuyla çelişen davranışlarda bulunmaktadırlar (Gülgün, 2015 ve Sönmez, 2016)

Thomas Horst, vergi sonrası karın maksimize edilme amacıyla transfer fiyatlandırmasının kullanımını analiz etmiştir (Horst, 1971). Çok uluslu

şirketler vergi planlaması hakkını kötüye kullanmaktadırlar. İki veya daha fazla vergi sistemi arasındaki farklılıklar ve uyumsuzluklardan yararlanırlar. Ödemeleri gereken vergiyi azaltırlar ve ülkelerin vergi tabanlarını aşındırırlar (Çakar ve Saraçoğlu, 2014: 22). Çok uluslu şirket grubu içerinde yer alan bağlı işletmeler kendi aralarında gerçekleştirdikleri mal-hizmet alım satımında, ödünç para alışverişinde serbest piyasa koşullarında oluşan fiyattan ayrılarak transfer fiyatlandırmasına başvurmaktadırlar (Huizinga ve Laeven, 2008:1165).

6.Türkiye'de Vergilerin Ahlâkîliğinin Değerlendirilmesi

Üzerinde çok çalışılan vergi ahlâkı, vergi mükellefine dönük bir kavramdır. Ancak devlet ile ilgili ya da devlete dönük ahlâkî vergi kavramı ise ihmal edilmektedir. Ahlâkî verginin oluşabilmesi için, öncelikle vergilendirme yetkisinin hukukî, uluslararası normlara ve mükellef psikolojisine uygun olması gerekir. Mükelleflerin vergi ödeme gücü dikkate alınmalıdır. Dolaylı ve dolaysız vergi ayrımını ilgilendiren vergi yapısının adil olması gerekir. Vergilerin tespit edilen oran ve miktarları, optimal bir düzeyde olmalıdır. Dağıtılan vergi yükünün, gelirin ve servetin âdil dağılımına hizmet etmesi gerekir. Negatif dışsallık gibi piyasa başarısızlıklarını önlemesi veya en aza indirmesi beklenir. Ayrıca izlenecek vergi politikalarının diğer politikalarla uyum içerisinde olması gerekir (Ay, 2015:672,676).

Kamu idarecileri tarafından vergi mükelleflerinin ya da ödeyicilerinin vergisel yükümlülüklerinin meşruiyetini gerekçelendirmekten genellikle kaçınırlar. Vergi ödeyicisi ile vergi alacaklısı devlet arasındaki ilişkinin ruhsuzlaşması, vergiyi reddetme kadar ileri gitmese de; vergiye karşı ilgisizliği artırır. Hatta devlet düşmanlığı ve vergiye karşı dirençler artar (Schmölders, 1976; 68-69).

Milli gelirin kişiler arasındaki bölüşümünü açıklayan kişisel gelir dağılımı, ekonomik kalkınma ve sosyal kalkınmanın sağlanmasında en yaygın ölçülerdendir. Piyasa ekonomisi, bünyesinde var olan dengesizliklerden dolayı kişisel gelir dağılımını bozmaktadır. Devletin gelir ve giderleri aracılığıyla, gelirin dağılımını ve gelirin yeniden dağılımını etkileme gücü vardır (Özbilen, 1998:383). Her ne kadar gelirin dağılımı kişisel beceri, eğitim, miras vb. faktörlerin de etkisinde kalsa da (Stiglitz, 1969: 382); devletin izlediği ekonomi politikası da gelirin dağılımında etkili rol alabilmektedir. Adil bir gelir dağılımı ekonomik büyümeyi artırır (UNCTAD X, 2000: iii), toplumsal barışı sağlar, ekonomide istikrarı sağlar, fırsat eşitliği doğurur ve toplumsal refah düzeyini artırır.

Kamu gelirleri içinde vergilerin gelir dağılımını etkilemesi hem olumlu hem de olumsuz yönde olurken; kamu harcamaları genellikle gelirin daha adil dağılımına katkı sağlamaktadır (UNCTAD X, 2000: iii). Ancak iyi tasarlanmış bir vergi politikası toplumsal refah dağılımını olumlu yönde etkileyebilmektedir (UNCTAD X, 2000: 23).

Vergi gelirleri toplam kamu gelirleri içinde ne kadar yüksek düzeyde bir pay alırsa, üretilen vergi politikaları da yüksek ölçüde yoksul halk kesimi lehine sonuçlar doğurur. Türkiye'de son 15 yılda vergilemenin birincil amacı olan mali (fiskal) amacı açısından, başarılı bir performans sergilediği gözlemlenmektedir. Oysa mali olmayan (extra-fiskal) amaçları özellikle yoksul halk kesimi lehine bir vergi politikası alanında bir başarıdan söz etmek mümkün değildir (Çelik, 2018:268, 280).

Türkiye dolaylı vergiler alanında Doğu Avrupa ülkeler ile beraber anılmaktadır. OECD ortalamasında dolaylı vergilerin oranı %45'ler düzeyinde iken; bu oran Türkiye %70'ler seviyesindeki oranıyla üçüncü sırada yer almaktadır. Orta gelir tuzağında bir ekonomi olarak Türkiye'nin alternatif bir kamu geliri olmadığı için, gerek tahsili kolay ve gerekse mükellef psikolojisine uyumlu olması dolayısıyla dolaylı vergiler tercih konusu olmaktadır (Kılıçaslan ve Yavan, 2017: 45).

Tablo 2:Vergi Yapısı (Vergiler/GSYH)

	1990	**1995**	**2000**	**2005**	**2010**	**2015**	**2016**	**2017**
Vergiler	11,36	12,38	17,39	17,35	17,82	17,26	17,25	17,03
a-Dolaylı	4,85	5,06	6,81	5,33	5,11	5,04	5,17	5,21
b-Dolaysız	6,51	7,32	10,58	12,02	12,71	12,22	12,08	11,82

http://www.sbb.gov.tr/kamu-kesimi-genel-dengesi/(Erişim Tarihi:20.02.2019) verilerinden hesaplanmıştır.

Tablo 2'ye göre Türkiye'de vergi gelirleri toplamı, Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla'nın %17'si civarındadır. Türkiye'de 1960 ve 1970'li yıllarda dolaysız vergilerin payı, dolaylı vergilerin payına göre düşük seyretmiştir. Hatta 1980'de toplam vergi gelirleri içerisinde dolaysız vergilerin payı %63'e kadar çıkmıştır. Ancak 1980 sonrasında uygulanan liberalleşme politikaları sonucunda, dolaysız vergilerin payı hızla dolaylı vergilerin lehine düşmüştür (Demirgil, 2018:121).

Dolaylı ve dolaysız vergilerin Genel Bütçe Gelirleri içindeki payı Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3:Vergi Yapısı (Vergiler/Genel Bütçe Gelirleri)

	1990	**1995**	**2000**	**2005**	**2010**	**2015**	**2016**	**2017**
Vergiler								
a-Dolaysız	42,6	40,8	39,1	30,7	28,6	29,2	30,0	30,5
b-Dolaylı	57,3	59,2	60,9	69,3	71,4	70,8	70,0	69,5

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_18.xls.htm (Erişim Tarihi:20.02.2019)verilerinden hesaplanmıştır.

Yıllar itibariyle Genel Bütçe Gelirleri içinde vergilerin payı giderek düşmektedir. 2010 yılında vergi gelirlerinin genel bütçe gelirleri içindeki

payı %80, 2017 yılında %75 ve 2018 gerçekleşme tahmini %72 olarak yer almaktadır. Dolayısıyla vergi gelirlerinin zamanla payının azalması, kamu yönetimini farklı gelir kalemlerine yönlendirmektedir. Bu durum bütçenin en sağlam ve güvenilir gelir kalemi olan vergilerin yerine, arızi nitelikte gelir kalemlerine yönlendiği görülmektedir.

Bir vergi sisteminin adil olması için hem mükelleflerin ve hem de devletin ayrı ayrı sorumlulukları vardır. Devlet aynı durumda olan mükelleflere aynı şekilde vergilendirirken, bir yandan da ödeme gücü yüksek olanlardan, ödeme gücü düşük olanlara nispeten daha yüksek oranlarda vergilendirilmesi sağlanmalıdır. Ayrıca hükümet, bütçe gelirleri içinde vergilerin dağılımını adaletli tesis etmelidir (http://www.seffaflik.org/wp-content/uploads/2017/02/Turkiyede-dolayli-ve-dolaysiz-vergi.pdf).

7.Sonuç

Devletin varlık nedeni vergi toplamak değil, kamu hizmeti sunmaktır. Bir başka ifadeyle gelir sağlamak değil, harcama yapmaktır. Nitekim kamu bütçesi hazırlanırken öncelikle harcamacı kuruluşlarının harcama tahminleri dikkate alınır. Vergiler başta olmak üzere kamu gelirleri tahmini, kamu harcamaları tahminine göre yapılır. Oysa bireyler ve özel sektör işletmeleri açısından bütçe mantığı, gelir öncelikli olarak hazırlanır. Bunun nedeni kamuda önceliğin kamu hizmetleri olmasıdır.

Bilimsel ön çalışmalar vergi yapısının parça parça olarak değil, bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Parça parça yapılan vergisel düzenlemeler, vergi sistemini iyileştirmek yerine, daha da kötüleştirmektedir. Nitekim bu sonuçtan politikacılar da etkilenmektedirler (Turhan, 1998:365).

Adaletsizlik algılaması, bireylerin ödedikleri vergi ile elde ettikleri fayda kıyaslamasından kaynaklanabileceği gibi, diğer bireyler ile kendi durumunu kıyaslama neticesinde de olabilir (Webley vd. 1991: 65). Ahlâkî verginin oluşabilmesi için, öncelikle vergilendirme yetkisinin hukukî, uluslar arası normlara ve mükellef psikolojisine uygun olması gerekir. Mükelleflerin vergi ödeme gücü dikkate alınmalıdır. Yasal mevzuatın ve ekonomik verilerin sürekli değişim içerisinde bulunması, rasyonel ve optimal bir vergi sisteminin oluşmasına engel olmaktadır (Haller, 1974:312). Böyle durumlarda vergi reformları kaçınılmaz olacaktır. Dolaylı ve dolaysız vergi ayrımını ilgilendiren vergi yapısının adil olması gerekir. Vergilerin tespit edilen oran ve miktarları, optimal bir düzeyde olmalıdır. Dağıtılan vergi yükünün, gelirin ve servetin âdil dağılımına hizmet etmesi gerekir. Negatif dışsallık gibi piyasa başarısızlıklarını önlemesi veya en aza indirmesi beklenir. Ayrıca izlenecek vergi politikalarının diğer politikalarla uyum içerisinde olması gerekir. Dolaylı vergiler, adil vergi yükü hedefine ters düşerler (Haller, 1974:292).

Adil vergi sistemleri, yalnızca mükelleflerin vergiye uyumunu sağlamakla kalmaz, sosyal huzurun korunmasına da yardımcı olur (Güran, 2004:243).İyi düşünülmüş ve planlanmış bir vergi sistemini gerçekleştirmek, bazı çıkar gruplarının direncinden dolayı siyasi karar mekanizmaları için oldukça güçtür (Haller:1974:311).

Mükellefler tarafından doğru bir şekilde algılanan ve mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu sağlayan bir vergi, kendinden beklenen ekonomik, mali ve sosyal fonksiyonları yerine getirebilecektir (Aydoğan, 2017:21). Aksi halde vergi uyumunu olumsuz yönde etkileyecek vergisel düzenlemelerin mükellef psikolojisini önemli ölçüde etkileyecektir (Taşkın, 2010:87). Tüketim üzerinden alınan vergilerde elbette lüks tüketim mallarının yüksek oranda, temel gıda maddelerinin düşük oranda vergilendirilmesi, tüketim vergilerinin mali gücü daha sağlıklı kavramasına neden olacaktır (Gökçay, 2017:131).

Vergilerde uygulanan muafiyet, istisna ve indirim uygulamaları, gelir ve servetin adil dağılımına hizmet etmelidir. Ekonomik istikrarsızlıkların şiddetini azaltmalıdır. Ekonomik büyüme ve kalkınmayı hızlandırmalıdır. Dış ticaret fazlası vermeye dönük uygulanmalıdır. Gelirden yeterince pay alamayan halk kesimine hizmet etmelidir. Ancak lüks harcamalara dönük yapılan muafiyet, istisna ve indirim uygulamaları, halkın devlete bağlılığını azaltmaktadır. Sosyal barışı zedelemektedir.

Vergi politikalarının belirlenmesinde makro ekonomik çerçeve ve siyasal istikrar daha etkili olmaktadır (Saygılıoğlu, 2016). Sıkça çıkarılan vergi af yasaları, istisna ve muafiyetlerin çokluğu, dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payının yüksek çıkmasının nedenlerindendir. Aflar, vergi sisteminde bulunan eksikliklere gidermede bazen katkı sağlasa da, nihayetinde vergi ahlakını zedelemektedir. Türkiye aflara başvurma konusunda dünya liderlerindendir. Bu durum ise af yasalarının ekonomik ve mali amaçlardan ziyade, siyasi amaçlar için ihdas edildiği çıkarımını yapmaktadır (Kargı ve Yüksel, 2010:41).

Vergide yapılandırma kavramı, toplumda negatif bir algıya neden olan vergi affı söylemine alternatif olarak sıkça kullanılmaktadır. Af yasaları, vergi sistemindeki eksiklikleri azaltmaktadır. Türkiye, aflara başvurma sıklığı bakımından neredeyse lider ülke konumundadır. Af uygulamalarının temel amacı olan kamuya kaynak sağlamak arka planda kalmakta, temel amacın siyasi olduğu kanısı yaygınlaşmaktadır(Kargı ve Yüksel, 2010:41). Daha ziyade ekonomik ve siyasal gerekçeler ile çıkarılan vergi afları, dürüst vergi mükelleflerini bir nevi cezalandırmaktadır. Hatta vergi kaçırmanın avantajlı olduğu inancını artırmaktadır.

Dünyadaki tüm kıtalardan seçilen ve farklı hukuk sistemlerine sahip 30 ülke anayasası bir incelenin konusu olmuştur. İnceleme sonucunda; 12 ülkede vergilemede ödeme gücü ilkesi, 8 ülkede vergilemede eşitlik ilkesi ve

9 ülkede de vergilemede adalet ilkesi dikkate alınmıştır. Türkiye anayasasında geçen mali güç ilkesi, ödeme gücü ilkesi olarak düzenlenmiştir. Türk Vergi Sistemi'nde vergilemede eşitlik ilkesine dolaylı, adalet ilkesine ise muğlak bir şekilde yer verilmiştir (Bakar vd, 2013:62). Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımına dikkat ediliyor olsa; Türkiye'de ücretliler üzerindeki vergi yükü, serbest meslek kazancı elde edenlerden daha düşük vergi ödemek durumunda kalırlardı. Vergi oranlarındaki indirimler, özellikle yüksek oranlı vergilerde yaşanan kaçakçılığın azaltılmasına ve ardından orta ve uzun vadede vergi hâsılatında artışa neden olabilecektir. İlerleyen yıllarda dolaylı vergilerde bir oran ya da tutar artırımına gitmeksizin, dolaysız vergi tahsilâtının artması dolayısıyla devletin yeni kaynak arayışlarına gereksinimine gerek kalmayabilecektir (Armağan, 2007:251).

Türk Vergi Sistemi'nde var olan dolaylı vergilerin ağırlığı gerçeği, vergilemede adalet ilkesinden uzaklaşılmakla kalmamakta; vergi ahlâkını da zedelemektedir. Çünkü ahlâkî olmayan vergilerin ağırlıkta olması ve bunlara sıkça başvurulması, vergi ahlâkını olumsuz yönde yansımaktadır. Kriz ya da olağanüstü koşullara dayanılarak çıkarılan arızî (geçici) vergiler, zamanla vergi sistemine yapışmakta ve daimi bir hal arz etmektedir. Oysa mükelleflerin devlete olan bağlılığı, vergi ödemedeki samimiyeti ve hatta vergi kaçırma eğilimi giderek artmaktadır. O nedenle devletin ahlâkî vergi anlayışını benimsemesinin çok farklı pozitif dışsallıkları barındırdığı göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

Akdoğan, Abdurrahman (2007), Kamu Maliyesi, 12. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

Andreoni, James (1991), "The Desirability Of A Permanent Tax Amnesty", Journal of Public Economics, Norlh-Holland.

Armağan, Ramazan (2007), "Türkiye'de Gelir Ve Kurumlar Vergisi Oranlarında İndirimin Vergi Gelirleri Üzerine Etkileri", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y:2007, C:12, S:3, 227-252.

Ay, Hakkı M. (2015), "Ahlakî Vergi", Route Educationaland Social Science Journal, Volume: 2(2), April 2015, 672-691.

Ay, Hakkı M. ve Esra Talaşlı (2008), "Ülkelerin Ekonomik Gelişmişlik Seviyeleri ve Vergi Yapıları Arasındaki İlişki", Maliye Dergisi, S:154, 135-155.

Aydoğan, Selma Demirtaş (2017), "Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergiye Karşı Davranışları Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi", Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 2017 (03) Özel Sayı, 14-22.

Bakar, Feride vd. (2013), "Vergilemede Adalet Normunun Çeşitli Ülke Anayasalarındaki Görünümü", Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi Cilt 5, No 2, 62-77.

Bilici, Nurettin ve Bilici, Adem (2013), Kamu Maliyesi, 2. Baskı, Seçkin Kitabevi, Ankara.

Case, Karl and Fair Richard (2000), Principles of Economics, 5. Edition, Printice Hall International, Inc.

Çakar P. E. ve Saraçoğlu F. (2014) Vergide Özgürlük İlkesi, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XVIII(3-4), 409-433.

Çelebi, A. Kemal ve Özcan, Pelin M. (2018), "Agresif Vergi Planlaması Yöntemi Olarak Transfer Fiyatlandırması: Seçilmiş Ülkelerde Ve Türkiye'de Uygulanan Kuralların Değerlendirilmesi", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Temmuz 2018), 1-18.

Çelik, Kemal (2018), "Türkiye'de Yoksullar Lehine Vergi Politikası", Maliye Araştırmaları-2, Ed: Selçuk İpek, Ekin Kitabevi, 263-282.

Çiçek, Halit vd. (2008), Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Vergi Yükümlülerinin Vergiyi Algılama ve Tutum Analizi: Bir Alan Araştırması, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2008/381, Ankara.

Deak Daniel (2000),"Right to Right Tax Laws", Intertax, 28(3), 110-119.

Demirgil, Bünyamin (2018), "Vergilerin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Çalışma", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:19, Sayı:2, 118-131.

Diril, Funda ve Arat, Melek (2015), "Vergileme İlkeleri Çerçevesinde Ücretliler Bakımından Mesleki Harcamalara Bakış: Akademisyenler Üzerine Bir Alan Araştırması", Yönetim ve Ekonomi (Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.), Yıl:2015, Cilt:22, Sayı:1, 113-138.

Due, John F.(1967), Maliye: Bir İktisadi Analiz, Çev: Sevim Görgün, İzzettin Önder, Fakülteler Matbaası, İstanbul.

Eden, Lorraine ve Smith L. Murphy (2011), The Ethics of Transfer Pricing, AOS Workshop on Fraud in Accounting Organizations and Society, London,1-40.

Edizdoğan, Nihat (2000); Kamu Maliyesi (Kamu Gelirleri ve Vergi Teorisi), Ekin Kitabevi, Bursa.

Erdem, Metin vd. (2013), Kamu Maliyesi, 11. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa.

Erginay, Akif (1998), Kamu Maliyesi, 16. Baskı, Savaş Yayınları, İstanbul.

Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) (2007). Türkiye'de Mükelleflerin Vergiye Bakışı, Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı, Yayın No:51, Ankara.

Gerçek, Adnan ve Uygun, Esra (2018), "OECD Ülkelerinde Agresif Vergi Planlamasını Önlemeye Yönelik Tedbirlerin Değerlendirilmesi", Vergi Sorunları Dergisi, Sayı:360, 34-49.

Gökbunar, Ali Rıza-Selim, Sibel-Yanıkkaya, Halit (2007), "Türkiye'de Vergi Ahlakını Belirleyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma", Ekonomik Yaklaşım, Cilt:18, Sayı:63, 69-94.

Gökçay, Şerif Emre (2017), "Türk Vergi Sisteminde Vergi Ödeme Gücüne Ulaşma Teknikleri", Journal of Life Economics,Cilt:4, Sayı:3, Ocak 2017, 113–133.

Gülgün, Sabahettin (2015), Vergiye Karşı Direnme Biçimlerinden Agresif Vergi Planlaması: Kavram, Terminoloji ve Unsurları, Vergi Sorunları, S:327, 132-153.

Güran, M. Cahit (2004), "Vergilemede Adalet ve Gelir Vergisi Uygulaması", Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, C:22, S:2, 243-265.

Haller, Heinz (1974), Maliye Politikası, Çev: Salih Turhan, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 1981,Fakülteler Matbaası, İstanbul.

Heper, Fethi (1981), Toplumsal Yapı ile Vergi Yapıları Arasındaki İlişkiler, Eskişehir İktisadi ve idari Bilimler Akademisi Yayınları, No:126/148, Eskişehir.

Heper, Fethi (2006), "Vergi Analizi", Kamu Maliyesi, Ed: Nezih Varcan ve Tufan Çakır, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1682, Eskişehir, 209-226.

Horst, Thomas (1971). The Theory of The Multinational Firm: Optimal Behavior Under Different Tariffand Tax Rate, Journal of Political Economy, 79/5, 1059-1072.

http://www.sbb.gov.tr

http://www.seffaflik.org

https://www.gib.gov.tr

Huizinga, Harry ve LaevenLuc (2008), International Profit Shifting Within Multinationals: A Multi-Country Perpective, Journal Public Economics, 92(5-6),1164-1182

Kargı, Veli ve Yüksel, Cihan (2010), "Türkiye'de Vergi Aflarının Vergi Adaleti ve Mükellefler Üzerine Etkileri", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 54. Seri / Yıl 2010, İstanbul, 23-44.

Kılıçaslan, Harun ve Yavan, Sercan (2017), "Türkiye'de Vergi Yükünün Değerlendirilmesi: OECD Ülkeleri İle Karşılaştırma", Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 13, Yıl 13, Sayı 2, 33-51.

Korkmaz, Esfender (1982), Vergi Yapısı ve Gelişimi, Gür-Ay Matbaası, İstanbul.

Lang, Joachim (2000), "Vergi Adaletinin Anayasal Temelleri", Çev: Funda Başaran, XIII. Maliye Sempozyumu, 14-16 Mayıs, Bodrum, Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, İstanbul, 3-64.

Musgrave, Richard.(2004), Kamu Maliyesi Teorisi, Çev: Orhan Şener, Yaşar Methibay, Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti, Ankara, Ekim 2004.

Mutlu, Ayşegül ve Çelen, Mustafa (2012), Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Türk Mali Sistemi İçerisindeki Yeri: Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Sonuçları, TÜSİAD Yayını No: TÜSİAD-T/2012-10/532, İstanbul.

Orhaner, Emine (2000), Kamu Maliyesi, 3. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

Özbilen, Şevki (1998), Maliye Politikası, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Öztürk, Nazım (2016), Kamu Maliyesi, 3. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa.

Pehlivan, Osman (2014), Kamu Maliyesi, Trabzon.

Rakıcı, Cemil ve Aydoğdu, Cansu (2017), "2000 Yılı Sonrası Türkiye'de Vergi Performansının Değerlendirilmesi", Sosyoekonomi, Vol. 25(33), 221-239.

Roth, J. A. and J. T. Scholz (1989), Taxpayer Compliance (Volume 2), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, USA.

Samuelson, Paul A.(2001), Nordhaus, William D.,Economics, 7. Edition, McGraw-Hill,

Saygılıoğlu, Nevzat (2016), "İdeal Değil, Optimal Vergi Politikası…", Dünya, 01/06/2016.

Schmölders, Günter (1976), Genel Vergi Teorisi, Çev: Salih Turhan, Fakülteler Matbaası, İstanbul Üniversitesi Yayını, No:2149, İstanbul.

Sönmez, Nezih (2016),Agresif Vergi Planlaması Aracı Olarak Kurum Zararları, 159-166, https://home.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2016/06/tr-sorumlu-vergicilik-nihat-sonmez.pdf (Erişim Tarihi:01.02.2019)

Stiglitz, J. E. (1969), Distribution of Income and Wealth Among Individuals, Source: Econometrica, Vol. 37, No. 3 (Aug., 1969), pp. 382-397 Published by: The Econometric Society Stable http://www.jstor.org/stable/1912788(Erişim Tarihi:01.02.2019)

Şenyüz, Doğan (1995) Vergilendirmede Yükümlü Psikolojisi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Taş, M. (2000), Anayasal Vergileme Normları Açısından Gelir Vergisi, Anayasal Mali Düzen, XIII. Türkiye Mali Sempozyumu, Yayın No:12, Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi,14-16 Mayıs 1998, İstanbul, 275-300

Taşkın, Yasemin (2010), Vergi Psikolojisi ve Vergiye Karşı Mükellef Tepkileri, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 54. Seri, İstanbul.

Tekin, Fazıl (1978), Artan Oranlılık ve Türk Gelir Vergi Sistemindeki Uygulaması, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:192/122, Eskişehir.

Torgler, Benno (2005). "Tax Morale and Direct Democracy", European Journal of Political Economy, Vol:21(2), 525-31.

Turhan, Salih (1982), Vergi Teorisi, Elektronik Ofset Matbaası, İstanbul.

Turhan, Salih (1998), Vergi Teorisi ve Politikası, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Uluatam, Özhan(1999),Kamu Maliyesi, İmaj Yayıncılık, Ankara.

Unctad X (2000), INCOME DISTRIBUTION AND DEVELOPMENT, Bangkok, 12 February 2000, Paperprepared by Frances Stewart Oxford University, United Kingdom. https://unctad.org/en/Docs/ux_ tdxrt1d1.en.pdf(Erişim Tarihi:01.02.2019)

Webley, Paul; Henry Robben, Henk Elffers ve Dick Hessing (1991), Tax Evasion, an Experimental Approach, Cambridge University Press, Cambridge, 8-9.

Yücedoğru, Recep vd. (2018), “Mükellefler Vergi Artışına Nasıl Tepki Gösterir? Mükelleflerin Sosyal Medyada Vergi Artışına Karşı Gösterdiği Tepkilerin Motivasyon Kaynaklarına İlişkin Nitel Bir Analizi”, International Journal of Public Finance, Vol:3, No:2, 161-192.

KAMU HARCAMALARINDA ETKİNLİK VE VERİMLİLİĞİN VERGİ MÜKELLEFİ PSİKOLOJİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ /

Hakkı M. AY - Nihal GÜNEŞ AY

(Prof.Dr., Selçuk Üniversitesi - Öğr.Gör., Selçuk Üniversitesi)

1.Giriş

Vergi, mükellef ile devlet arasında bir alacak-borç ilişkisi doğurmaktadır. Bu ilişkinin arzulanan sonucu, vergi mükelleflerinin zamanında ve tam olarak vergi borçlarını, alacaklı olan devlete ödemektir. Oysa vergi mükelleflerinin tümü, kendilerinden bekleneni yerine getirmemekte ve vergi borçlarını ödememektedirler.

Mükelleflerin vergilerini tam ve zamanında ödememelerinin ekonomik, sosyal, psikolojik ve yapısalbirçok nedenleri vardır. Vergi yapısının adaletsizliği, vergi afları, vergi cezalarının caydırıcılıktan yoksun olması, vergi denetiminin zayıflığı, vergi kanunlarının sık değişikliğe uğraması, kamu harcamalarının talep ve beklentilere cevap vermemesi ile etkinlik ve verimlilikten uzak olması, kayıt dışı gibi haksız rekabet koşullarının varlığı bunların en başında gelir.

Bu çalışmada öncelikle etkinlik ve verimlilik kavramlarının ne anlama geldiği anlatılacaktır. Kamu harcamalarında etkinliğin ve verimliliğin nasıl sağlanması gerektiği ele alınacaktır. Kamu harcamalarının vergi mükelleflerinin davranışları üzerindeki etkilerine değinilecektir. Kamu yöneticilerinin vergi toplarken göstermiş oldukları hassasiyet kadar, harcama yaparken de etkinlik ve verimlilik konularını dikkate almaları yerinde olacaktır. Bu çalışma ile kamu yöneticilerine harcama konusunda hassasiyet kazandırmak amaçlanmıştır.

2.Etkinlik ve Verimlilik Kavramları

Etkinlik, işletmelerin tanımlanmış amaçlarına ulaşmak amacıyla gerçekleştirdikleri faaliyetlerin sonucunda, bu amaçlara ulaşma derecesini belirleyen bir performans boyutudur. Etkinlik bu tanımda görüldüğü gibi amaçlara yönelik bir kavramdır. Bu özelliği nedeniyle etkinlik, işletme düzeyinde toplam performansı yansıtan en önemli performans boyutudur (Uçmuş, 2004: 14).

Etkinlik kavramı, yapılan bir faaliyetin amaca ne kadar hizmet ettiğinin göstergesidir. Kaynakların en rasyonel biçimde ve en geniş ölçekte toplumsal ihtiyaçları karşılayacak biçimde kullanılmasıdır (Anıl, 1982: 13). Kamu kurumları giriştikleri faaliyetlerde birçok ciddi tepkiler ile de karşı-

laşmaktadırlar. Çünkü yapılan faaliyetlerin ne kadar toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğu sorusu gündeme gelmektedir (ASOSAİ, 2002: 93).

Etkinlik, hizmetin üretilmesi nedeniyle oluşan ve maddi olarak ifade edilebilen faydalar ile hizmetin oluşturduğu dışsallık nedeniyle yaratılan toplumsal faydaların toplamının, maddi olarak ifade edilen hizmet maliyeti ile dışsal zarar, vergi ve borçlanma dolayısıyla oluşan fırsat maliyeti toplamına oranıdır (Uzay, 2005: 7). Bu oranlama sonucunda etkinlik değeri birden büyük değerler almış ise yüksek bir etkinliği ve hedeflerin üstünde bir performansa ulaşıldığını göstermektedir. Ancak çıkan değer birden küçük ise kaynakların etkin bir şekilde kullanılmadığı ve performansın düşüklüğü anlaşılmaktadır(Dura, 2006: 90).

Verimlilik, elde edilen ürün ve hizmetin kalitesini yükseltme, çevreyi ve doğal yapıyı koruma, çalışanlara en iyi yaşam ve çalışma koşullarını sağlama ve bu arada birim girdi miktarını artırma çabaları olarak ifade edilir (Milli Prodüktivite Merkezi, 2004: 1). İşletmenin belirli bir süreç içerisinde elde ettiği çıktılar ile bu süreçte tükettiği olanaklar ve kaynaklar arasındaki ilişkide kullanılan bir kavramdır (Gürsoy, 1985: 3).

Verimlilik, çıktılar (mal ve hizmetler) ile bunların üretiminde kullanılan üretim faktörleri (emek, sermaye, girişimci, doğal kaynaklar) arasındaki oransal ilişkidir (Prokopenko, 2005:19). Faaliyetler sonucu girdi ve çıktılar, ölçülebilen verilerle (sayılarla) ifade edilir (Arslan, 2002: 79-80). Dolayısıyla verimlilik, girdi ve çıktılar arasındaki oransal ilişkidir (Barutçu, 2013: 3).

Verimlilik, yeni ve modern yönetim anlayışının önemli bir parçasıdır haline gelmiştir. Verimliliği dikkate alan yeni yönetim anlayışı ile literatüre bazı yeni kavramlar gelmiş, hatta bazı eski kavramların da önemini arttırmıştır (Ustasüleyman, 2001: 7-8).

Verimlilik kavramı şu şekilde formüle edilir:

Verimlilik = Çıktı (output) / Girdi (input)

Çıktılar sabit iken girdiler azalabilir. Girdiler sabit kalıp çıktılar artabilir. Girdiler azaltılarak çıktılar arttırılabilir. Hatta girdiler arttırılarak, çıktılar arttırılabilir. Tüm bu durumlar, verimlilik artışı olarak gösterilebilir (Yıldız, 2012: 43). Ancak her üretim artışı, verimlilik anlamına gelmez.

Verimlilik kavramının yanında mutlaka kalite kavramına da dikkat etmek gerekir. Mal ve hizmetlerin kaliteli üretilmesi, üretim faktörlerinin de verimli kullanıldığı anlamına gelir (Mcdonald, 2010: 173).

Etkinlik, doğru işleri yapmaktır. Verimlilik ise, işleri doğru yapmaktır (Yükçü ve Atağan, 2009:7-8). Küreselleşme, serbest rekabet koşulları, kar maksimizasyonu, yeni ürünler, bilgi teknolojileri, tüketici talep ve tercihleri gibi gelişmelerden dolayı işletmeler; ürünleri, maliyetleri, üretim faktörlerini daha çok irdelemek ve değerlendirmek zorunda kalmışlardır. Bugünün işletmeleri, etkinlik ve verimlilik kavramlarını ön plana çıkarmışlardır. Hatta bu kavramlar yalnızca özel sektör için değil, kamu sektörü için de önem arz etmeye başlamıştır.

3.Etkin ve Verimli Devlet

Etkin devletin pek çok tanımı vardır. Etkin devlet ile kamu hizmetlerinin etkin ve düzenli bir şekilde sağlanması, kamu yönetiminin faydalı ve verimli politikalar üretmesi ve bunları uygulaması anlatılır (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004: 12). Böyle bir devlet anlayışı, değişime uyum sağlayan esnek bir yapı oluşturacaktır. Böylece toplumun taleplerine anında ve isabetli cevaplar verilmiş olacaktır (Saygılıoğlu ve Arı, 2003: 62).

Dünya Bankası tarafından etkin devlet; bir yandan insanların daha sağlıklı ve daha mutlu yaşamalarını sağlamak için devletin mal ve hizmet üretmesi, diğer yandan da serbest piyasanın işlemesi için tüm kurum ve kuralları oluşturması olarak tanımlanır. Sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınma, etkin devlet ile gerçekleştirilir (World Bank, 1997:1).

Etkin devlet arayışı, kamusal hizmet ve işlemleri sağlayacak teknolojik araçları kullanılmak, güven duygusunu artırmak ve maliyetleri azaltmak için farklı alternatiflere yönelmeyi ifade eder (Alptürk, 2004). Böyle bir devlet yapılanması, değişime uyum sağlayacak esnek bir bürokratik yapı sayesinde toplumsal taleplere hızlı cevap verebilme yeteneğine de sahiptir (Demir, 2003: 114).

Devletin etkin olması, yeni ve farklı fonksiyonları da beraberinde getirmiştir. Ekonomik büyüme konusunda özel sektörün bir ortağı ve katalizörü olarak yer almaktadır. Küresel bütünleşmeler için de bu bir ön koşul niteliğindedir (Demokaan, 2006:113). Kamu yönetiminde etkinliğin sağlanması ülke ekonomisini ve özel işletmeleri de olumlu yönde etkileyecektir. Etkinliği sağlamak için izlenilecek yol öncelikle, çalışan verimliliğini artırmak ve kamu harcamalarında israftan kaçınmak olacaktır. Müşteri odaklı, halka yakın, hesap verme sorumluluğunu yüklenmiş ve sunulan kamu hizmetinin kalitesinin artırılması devamında, etkin bir kamu yönetimini getirecektir (Al, 2002: 256).

Kamu sektöründe verimlilik artışı için, özel işletmelerde uygulanan metotlar kullanılmak istenmiştir. Ancak kamusal hizmetlerin veriminin ölçülmesi, oldukça zordur (Aydın, 2016, 238-240). Hatta tam kamusal mal ve hizmetlerde imkânsızdır. Tam kamusal malların en önemli özellikleri bölünemez, faydasından mahrum bırakılamaz, ölçülemez, fiyatlandırılamaz, piyasa konusu yapılamaz olmalarının yanı sıra genellikle halka bedava sunulmalarıdır. Güvenlik, adalet, diplomasi gibi kamusal hizmetlerde etkinlik ve verimlilik arayışına gidilmesi, bu hizmetlerin yapılmaması sonucunu da doğurabilir.

Etkin ve verimli devlet anlayışı, yönetişim kavramının da önemini artırmaktadır. Yönetişim ile bireyler, pasif kimliğinden kurtulacak, sorumlu yurttaş ve aktif tüketici gibi yeni kimlikler kazanabilecektir (Alpsoykan, 2006: 14). Zaten kamu kurumlarının tüm işlemlerinin şeffaf, açık, hesap verilebilir olmaları durumunda, yönetişime hizmet edilmiş olunmaktadır.

4.Kamu Harcamalarında Etkinlik ve Verimlilik

Etkinlik kavramı verimliliği de içerecek şekilde, faaliyetlerin amaca ulaşma derecesini gösterir. Verimliliğin gerçekleşmesinde etkinliğin büyük rolü bulunmaktadır. Öyle ki; kamu hizmetlerinin verimsiz sürdürülmesi, etkinliğin ortaya çıkmaması veya düşük oranda ortaya çıkmasına neden olacaktır (Ortaç, 2001: 62).

Kamu harcamalarında etkinliğin gerçekleştirilebilmesi, yapılan kamu yatırımlarının ekonomik büyüme ve kalkınmada etkili olabilmesine ve yatırımların verimliliğine bağlıdır. Ancak bazı kamu harcamaları -tam kamusal mal ve hizmetlerde olduğu gibi- verimlilik ve etkinlik kaygısından uzaktırlar (Karaaslan, 2003: 252).

Kamu kurumlarının harcamalarında etkinliğin artırılması önemlidir. Etkinliğin artırılması için etkinlik denetimi ve etkinlik ölçümü konularından faydalanılır.

Etkinlik denetimi; mevcut kaynaklar kullanılarak, seçenekler ile ulaşmak istenen hedeflerin yanı sıra yapılan işler ile üretim arasındaki ilişkiyi inceler (Yuluğ, 1981: 70). Bu denetim halkın temsilcileri tarafından yerine getirilir. Kamu hizmeti sunan birimler, yetki kullanımı konusunda halka karşı sorumludurlar (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2000: 86). Nitekim iyi işleyen bir denetim, yolsuzluk, kötü yönetim gibi fiillerin önüne geçmektedir (Güner, 2014:71). Etkinliğin ölçümünde kurumlar, kaynakları kullanacakları seçenekleri karşılaştırırlar. Hatta fonların özel kesimde kal-

mayıp, kamuya aktarılması durumunda en çok sosyal faydaya katkı sağlaması durumunda, kaynakların etkin kullanımından söz edilir (Ataç ve Moğol, 2003: 60).

Harcama süreçlerinin izlenmesi, sonuçlarının değerlendirilmesi, talep ve beklentilere cevap verilmesi; harcamalarda etkinliğin sağlanması için yapılması gereken faaliyetlerdendir. Tüm bu faaliyetlerde gerekli ve doğru bilgiye ulaşmak, etkin bir denetim mekanizması ile mümkündür (Sarıkaya, 2008:73). Böylece idari, yargı ve yasama denetimlerinden geçen bütçe, kamu kaynaklarının etkinlik, verimlilik ve ekonomiklik esaslarına göre harcamaların yapılmasına yardımcı olmaktadır (Çımat ve Avcı, 2011:261-262).

Hollanda ve İrlanda mucizelerinin (Aktan, 2010:159) içinde kamu harcamalarının azaltılması, etkin ve verimli kullanılması da yatar (TİSK, 2001:55). Mucize olarak kastedilen; bu ülkeler kısmi istihdam uygulamalarını artırarak, işsizlik oranlarını düşürmüşlerdir (Selamoğlu, 2002: 44).

Günümüzde gerek kamu ve gerekse özel sektörde verimlilik artışı kritik öneme sahiptir (Şentürk, 2004: 8). Verimsiz özel sektör harcamaları, acımasız rekabet şartlarında sürdürülebilir değildir. Kamu sektörü açısından ise verimsiz harcamalar, toplum beklentilerini karşılayamayacaktır.

Kamu harcamalarında verimlilik artışı; ya verimliliği engelleyen faktörlerin ortadan kaldırılması ile ya da verimlilik artışı sağlayacak düzenlemelerin hayata geçirilmesi ile mümkün olabilir (Atay, 1999:174).

Demokratik usullerle işbaşına gelen hükümetler, harcama yaparlarken doğru ve rasyonel davranmak zorundadırlar. Kamu kaynaklarını etkin ve verimli kullanmaları hem kendi gelecekleri, hem milli ekonomileri ve hem de yabancı yatırımcı için önem arz etmektedir (Arslan, 2002:6-7). Kaynakların etkinlik ve verimlilikten uzak olarak harcanması sonucunda birer seçmen de olan vergi ödeyicileri, hükümetlerin yaptıkları faaliyetlerin nedenleri, etkileri ve sonuçlarını değerlendirirler. Nitekim demokratik hak olan seçimlerde, oylarının rengini buna göre belirlerler.

Bütçe birey, firma ya da bir devletin harcama ve finansman planlarıdır. Kamu bütçesi gelecek yılda hangi mal ve hizmetlerin satın alınacağı, hangi transfer ödemelerinin yapılacağı ve bunların finansmanının nasıl karşılanacağını gösterir (Ulusoy, 2007:261). Kamu bütçelerini, halktan vergi gibi gelir toplamak ve bunları hizmet üretmek amacıyla harcamak olarak tanımlamak, bütçenin diğer fonksiyonlarını göz ardı etmek olacaktır. Oysa sosyal yaşam içerisinde yer alan her kurum gibi, bütçenin de ekonomik ve sosyal yaşamdaki rolü ve fonksiyonları artmıştır.

Bütçenin fonksiyonları, genel bir cümleyle bütçeye verilmiş olan görevler olarak tanımlanır. Bütçe, belirlenmiş hedef ve politikalar doğrultusunda bazı görevleri yerine getirmek durumundadır. Belirlenmiş hedef ve politikalar ekonomik ve sosyal gelişmelere, ekonomik-mali düşüncelerdeki ve devlet anlayışındaki değişmelere bağlı olarak değişim ve gelişim göstermiştir (Tüğen, 2005:19). Klasik ve çağdaş fonksiyonlar olarak ikiye ayrılan bütçenin fonksiyonları içinde; iktisadi, mali, hukuki, siyasi, denetim, konjorktürel, telafi edici, kalkınma, kaynak tahsisi, gelir dağılımı ve istikrar sağlama fonksiyonları yer almaktadır. Özellikle denetim fonksiyonu, kamu harcamalarının etkinlik ve verimlilik esaslarını ön plana çıkarmaktadır.

5.Kamu Harcamaları ile Mükellef Psikolojisi Arasındaki İlişki

Vergi mükellefleri, vergi kaçırmanın haklı olduğu kanaatini taşıyorlarsa, vergi ödemek için; vergi kaçırmayı haklı görmüyorlarsa, vergi ödemek için çaba gösterirler (Andreoni vd., 1998:844). Vergi mükelleflerinin kamu harcamalarına bakışlarındaki olumsuzluk, beraberinde kamusal mali yükümlülüklere karşı bir direnc e ve kayıt dışılığına neden olmaktadır (Karaaslan, 2010:95).

Topluma fayda sağlamayan, sadece belirli kesimlerin yararına ve israfa açık giderlerin önlenmesi, mükelleflerin vergiye karşı tepkilerini azaltacak ve vergi bilincini artıracaktır. Mükelleflerin bütçe ve dolayısıyla harcamalar üzerindeki şüphelerini ortadan kaldırmak için, harcamaların topluma ne şekilde yansıyacağını gösteren rapor ve bilançolar hazırlanmalı ve yayımlanmalıdır (Doğanyiğit, 2004:795).

Özel mülkiyette bireysel amaçların daha belirgin olması işletme etkinliğinin artmasını sağlamaktadır (Dura, 2006-a:234). Özel mülkiyete konu malların sahibi bellidir. Ancak kamusal ortak mülkiyetin gerçek sahibinin olmayışı nedeniyle, kamusal kesiminde özel kesime göre daha fazla savurganlık ve israfın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla herkese ait olduğu ileri sürülen bir mal veya yatırım, aslında hiç kimseye ait değildir denilebilir. O nedenle kamuya ait malların ya da yatırımların, insanlar tarafından kendilerine ait mal veya yatırımlar ölçüsünde korunacağını söylemek doğru olmayacaktır (Sarısu, 2008).

Bireylerin ekonomik ve sosyal yaşam içindeki durum ve pozisyonları, kişilik değişimine neden olabilmektedir (Dura, 2006-b:110). Piyasada alıcı veya satıcı olması, siyasette oy veren, bürokrat veya politikacı olması, insanların kişilik değişiminde farklılıklara neden olabilmektedir (Bayraktar, 2005:24). Ancak tüm kişilik değişimlerine rağmen insanlar özel ekonomide olduğu gibi, kamu ekonomisinde de çıkarlarını maksimize edecektir.

Kamu kaynaklarını yönetmek ve bunları adilane bir şekilde dağıtmakla görevli siyasetçilerin, ahlaki değerlere uygun davranmaları son derece önemlidir (Sakal ve Kitapçı, 2009:33). Bireyler, devletin kendilerinden karşılıksız ve hukuki cebir altında aldığı vergilerin, nerelerde ve nasıl harcandığını bilmek isteyeceklerdir.

Vergi kanunlarına gönüllü uyum göstermeyen ve vergi ödevlerini karşılıksız bırakmaya çalışan kötü niyetli mükelleflerin azalmasını sağlamak amacıyla, mükellef odaklı bir vergi idaresinin varlığına gerek vardır (Gerçek vd., 2006:62).

Mükellef ile vergi ilişkisinde oluşan sorunların başında şunlar gelmektedir (TOBB, 2001:159):

-Toplanan vergiler, etkin olarak kullanılmamaktadır,

-Toplanan vergiler, halkın tepki duyabileceği gruplara aktarılmaktadır,

-Kamu harcamalarında savurganlık hâkimdir,

-Eğitim, sağlık, altyapı, ulaşım gibi gerekli ve temel konulara yeterince kaynak ayrılmamaktadır,

-Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü nedeniyle yalnızca belirli (kayıtlı) kesimden vergi alınmakta, diğer kesimlerden vergi almak için yeterince çaba gösterilmemektedir,

-Toplum genelinde devlete olan güvensizliğin, bireysel olarak aşılamaması,

-Piyasa koşulları gereğince bozuk sistemin kurallarına uymanın bir nevi zorunlu hale gelmesidir.

Mükelleflerin devlet tarafından yürütülen politikalara karşı düşünceleri, onların vergiye gönüllü uyumunu (vergi borçlarını tam olarak ve zamanında ödemelerini) etkilemektedir. Devletin politikalarını desteklemeyen ve devlete güvenmeyen bir mükellefin vergisini tam olarak ve istekli bir şekilde ödemesi beklenemez (Tuay ve Güvenç, 2007:25).

Vergi mükelleflerinin, devlete ve onun kurumlarına bakışı önemlidir. Siyasi ve bürokratik yönetici seçkinler, genellikle devleti mahiyeti ve özü itibariyle kutsallaştırmaktadırlar. Demokrasiyi tam özümseyememiş devlet felsefesi, yönetici sınıfının davranışlarını da yönlendirmektedir. Mükellefleri kul olarak gören devlet anlayışından, müşteri olarak görmeye evrilmelidir. Verimliliği ve etkinliği hedefleyen bir yönetim, mükellefleri dikkate almak, onu dinlemek, teklif ve görüşlerini değerlendirmek durumundadır.

Siyasi ve bürokratik kesimin devlete, kamu hizmetlerine, vatandaşlara ilişkin görüşlerinde köklü değişiklikler olmadan, sadece vergi idaresinde yapılacak değişiklikler ile hızlı, verimli ve etkin hizmet üretmek ve uluslar arası düzeyde rekabet edebilmek mümkün değildir (Yaraşlı, 2005:244-245).

6.Alan Çalışmaları

Çelikkaya ve Gürbüz (2006) tarafından yapılan bir alan çalışmasında çoklu uyum analizi ve frekans dağılımları yorumlanmıştır. Bazı değişkenler kullanılarak, bunların vergiye gönüllü uyumu üzerindeki etkileri test edilmiştir. Anket, 48 sorudan oluşmuştur. Eskişehir ilinde yapılan yüz yüze görüşmeler sonucunda 1750 denekten elde edilen veriler kullanılmış ve bazı önermelerde bulunulmuştur. Değerlendirmeler sonucunda mükelleflerin %66,2'si "ödenen verginin karşılığında kamu hizmeti alınacağına olan inancın" gönüllü uyumu olumlu yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Nitekim bu ifadeyi doğrular nitelikte deneklerin %69'u "ödenen verginin nereye sarf edildiğinin" verginin ödenmesinde önemli olduğunu söylemişlerdir. Mükelleflerin %95,4'ü vergi yükünün adil dağılmadığı kanaatindedirler. % 76,5'i de bunun aynı zamanda vergiye gönüllü uyumu olumsuz yönde etkilediğini ifade etmişlerdir.

Çomaklı (2007)'nın 2195 denek üzerinde yaptığı çalışmada "Ödediğim vergilerin kamu kesiminde değerlendirilerek hizmet olarak geri döndüğüne inanıyorum" sözüne mükelleflerin %74'ü inanmadığını belirtmiştir. %7'lik bir kısmı vergilerin kendilerine yol, su, elektrik vb. şeklinde hizmet olarak döndüğüne inanmaktadır. %19'luk bir kısmı ise kararsız kalmıştır.

Çiçek vd. (2008) tarafından yapılan çalışmada "Sizce devlet harcamalarında bir savurganlık var mı?" sorusu sorulmuştur. Bu sorunun sorulma amacı olarak ta mükelleflerin kamu harcamalarının etkin olarak yapılıp yapılmadığı ve bu harcamaların devlet tarafından gereksiz alanlara yapılıp yapılmadığının anlaşılması olarak not düşülmüştür. Kamu harcamalarında savurganlık var diyenler, ankete katılanların %83'ünü oluşturmaktadır.

Tuay ve Güvenç (2007) tarafından yapılan çalışmada "Ödediğim verginin ülkenin ihtiyaç duyulan alanlarına harcandığına inanıyorum" cümlesine, ankete katılanların %53'ü inanmadığını belirtmiştir. Aynı çalışmada "Son yıllarda ödenen verginin nerelere harcandığı kolaylıkla takip edilebilmektedir" cümlesine, katılımcıların %54'ü katılmadıklarını bildirmişlerdir. Çalışmada "Gelir İdaresi Başkanlığı toplanan vergilerin nerelere harcandığını açıklamak konusunda yeterince şeffaftır" ifadesine katılımcılar, %58 oranında katılmadığını belirtmişlerdir.

Altuğ (2010) tarafından yapılan alan çalışması ile 1536 kişiye ulaşılmıştır. Toplumun vergi bilincine yönelik algısı, çeşitli açılardan değerlendirilmiş ve analizler yapılmıştır. Katılımcıların %52,9' ödediği verginin öncelikle eğitim alanında harcanmasını istediği görülmüştür. Bunu sağlık alanı %20,3 oranıyla takip etmiştir. Nitekim katılımcılar, eğitim ve sağlık harcamalarının öncelikli olması noktasında %73,2'lik bir oranda talepte bulunmuşlardır.

Bayraklı vd. (2004) tarafından yapılan çalışmada "Devlet tarafından toplanan vergiler akıllıca kullanılarak bana hizmet olarak geri dönüyor" ifadesine deneklerin %76 oranında katılmadığı tespit edilmiştir.

Çoban ve Sezgin (2004) tarafından yapılan alan çalışmasında, vergi politikalarını oluşturanların mükelleflerin davranışlarını göz önünde tutmaları gereğini ortaya koymaktadır.

Kitapcı (2011), yaptığı çalışmada vergi etiği bileşenlerinin, motivasyon üzerindeki etkilerini incelemiştir. Vergi yükümlüleri vergilerini ödeme noktasında devamlı rasyonalizasyon ve sosyalizasyon baskılarına maruz kaldıklarını belirtmiştir. Yüksek bir vergi etiğinin oluşabilmesi için öncelikle kişisel, toplumsal ve kamusal etiğin geliştirilmesi gerekmektedir.

Kaplan (2017), devlete olan güven ve sadakatin artırılması için; kamu kesiminde israfın önüne geçilmesi, kamu harcamaları ile ilgili topluma bilgi akışı sağlamak, bütçe gelir ve gider kalemleri ile ilgili etkinlik, verimlilik, şeffaflık ve hesap verilebilirlik konularında gerekli hassasiyetin gösterilmesi gerekmektedir. Devlete olan güven ve sadakatin artmasının ardından, vergi uyumuna da katkı sağlanmış olacaktır. Türk Vergi Sistemi'nde son dönemlerde vergi uyumu konusunda gelişmeler kaydedilse de, bunların yeterli olmadığı vurgulanmıştır.

Bülbül (2014), vergi uyumunu etkileyen çok sayıda faktör bulunduğunu ifade etmiştir: yaş, cinsiyet, gelir düzeyi, köyden kente göç, kültür ve gelenek, coğrafi faktörler, hukuk sistemi, kamusal mal ve hizmete bakış, vergi afları, vergi denetim ve cezaları gibi. Kamunun yegane gelir kaynağı olan vergilerin sürdürülebilir olmasını kılmak için, tüm faktörlerin incelenmesi, değerlendirilmesi ve dikkate alınması gerekmektedir.

Başdağ (2017) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin vergi bilinci ve vergiye gönüllü uyum süreci ölçülmeye çalışılmıştır. Öğrencilere verilen vergi eğitiminin, vergiye bakış açısını olumlu yönde etkilediği ortaya konmuştur. Vergi bilinci ve vergiye bakış açısı bağımsız değişken olarak değerlendirildiğinde, bağımlı değişken olan gönüllü vergi uyumunu olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Dayıoğlu (2018) tarafından yapılan çalışmada, toplum yapısı ile uyumlu olan vergi sistemlerinin, vergi uyumunu desteklediği ortaya konmuştur. Vergi uyumu bağımlı değişken olarak oluşturulan modelde, 120 ülkeye ait veriler, ülkelerin gelişmişlik seviyeleri de dikkate alınarak panel veri analizi yöntemi kullanılarak, analiz edilmiştir. Analiz sonucunda; vergi uyumunun artırılmasının vergi politikalarının toplum tarafından benimsenmesine bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. Mükellef odaklı yaklaşımlar çerçevesinde, toplumu yansıtan uygulamaların esas alınması gerektiği ifade edilmiştir.

Feyzullah (2013) tarafından yapılan çalışmada, vergi- harcama, harcama-vergi, mali uyum ve kurumsal farklılık yaklaşımları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Türkiye'de vergi gelirleri ve kamu harcamalarının Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya oranları kullanılarak, ekonometrik bir model ile aralarındaki ilişki test edilmiştir. Vergi-harcama ile harcama-vergi değişkenlerinin birbirlerini nasıl etkilediği açıklanmıştır. Harcamalar ve vergiler arasında mali uyum hipotezine göre karşılıklı bir ilişkinin olduğu öne sürülmüştür.

Karadeniz (2017) tarafından yapılan çalışma; kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasında uzun dönemde iki yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar Türkiye ekonomisinde 1980-2014 döneminde "Mali Uyum" hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar aynı zamanda Türkiye ekonomisi için önemli maliye politikası önerileri sunabilmektedir.

7.Sonuç ve Değerlendirme

Kamu sektörünün varlık gerekçesi vergi toplamak değil, kamu hizmeti sunmaktır. Devlet, tüm toplum bireylerinin ortak kullanımına konu olan kolektif ihtiyaçları karşılarken, kamusal kaynakları etkin, verimli ve rasyonel kullanmalıdır. Zira çağdaş, demokratik parlamenter ve piyasa ekonomisini önem kazandığı ülkelerde, hükümetler bir harcamanın yapılmasına karar vermeden önce, söz konusu harcamanın gerek ekonomik ve gerekse sosyal yönden fayda ve maliyetlerini değerlendirmek durumundadırlar.

Devlet, vergilerin salınmasını, miktarını, gerekçelerini tespit ve takdir ederken; mutlaka ahlâkî olmasına dikkat etmelidir. Vatandaşların vergiye gönüllü uyumunu gerçekleştirmek, devletle bağını güçlendirmek için ahlâkî vergilerin salınması gerekir (Geniş bilgi için bkz: Ay, 2015).

Toplumda vergi bilincinin oluşturulması ve artırılması için iki faktör önemlidir (İSMMMO, 2010:67): 1-Ödenen vergilerin çok açık ve net bir şekilde nerelere harcandığının bilinmesi, 2-Daha şeffaf ve hesap verebilir

kamu yönetimi anlayışıdır. Vatandaşlar, en düşük seviyede ödemek istedikleri vergilerle, bir başka deyişle minimum kamusal fon harcaması ile maksimum kamusal hizmet almak isterler. Kamu gelirlerinin etkin ve verimli kullanımı yalnızca ekonomik gerekçelere dayanmamaktadır. İdari açıdan gerçekleştirilen suiistimaller, fonların kullanımı konusunda olumsuz inançlara neden olmaktadır (Gemmell vd., 2003:793-794).

Vergi yükümlülerinin istediği ve beklediği hizmetlerin yeterli miktarda üretilmesi halinde, kamu hizmetleri ile mükellef tercihleri arasında uyumluluktan söz edilir (Çiçek vd., 2007:42). Bireylerin her ne kadar kamu hizmetlerine bakışı konusunda eğitim, gelir seviyesi, yaş, meslek, cinsiyet gibi demografik özellikler etkili olsa da: harcamalar konusundaki inançları da etkilidir. Nitekim vergi yükümlülerinin desteklemediği, tercih ve talep etmediği kamu harcamalarının gerçekleşmesi durumunda, vergiye karşı olumsuz görüş ve davranışlar artacaktır (Gerçek ve Yüce, 1998:24).

Birçok vergide mükellefin beyanı esas alınır. Beyan esasının temelinde ise mükellefe güvenmek yatmaktadır. Oysa vergilerin hangi harcamalar için kullanıldığı konusunda halkın bir memnuniyetsizliği var ise; devlete olan güven ve vergi ödeme isteği azalır.

Devlete olan güvensizliğin bazı nedenleri şunlardır:

-Toplanan vergilerin etkin olarak kullanılmadığı yönünde inancın varlığı.

-Hatta toplanan vergilerin bir kısmının toplumun tepki duyduğu bazı kesimlere aktarıldığı yönünde yaygın kanaatin olması (TOBB, 2001:159).

-Kamu harcamalarında savurganlığın hâkim olması. Kamuda savurganlık ve israfın varlığı algısı, mükellef psikolojisine olumsuz etki etmektedir (Aktan ve Çoban, 2006:144).

-Kalkınma carileri olarak adlandırılan eğitim ve sağlığa yeterli kaynağın aktarılmaması.

Vergi hasılatını artırmak, vergiye uyumu gerçekleştirmek için vergi reformları hazırlanmaktadır. Vergi reformları ile ulaşılmak istenen amaçlar şunlar olmalıdır:

-Vergi adaletini tesis etmek: Bunun için vergi yükünü adil dağıtmak ve acımasız dolaylı vergilerin ağırlığını hafifletmek gerekir.

-Vergileri öncelikle mali amaç için toplamak: Kamu hizmetlerinin yegâne finansman aracı vergilerdir. Ekonomik ve sosyal yaşama müdahale aracı olarak vergileri kullanmak, esas amaç olmamalıdır.

-Vergi tabanını genişletmek: Vergilemenin genellik ve ödeme gücü ilkeleri doğrultusunda, haksız rekabet ve adaletsizliğin önüne geçilmelidir.

-Kayıt dışı ekonomi mücadele etmek: Kayıt dışılığı önlemek için kamu kurum ve kuruluşları yanında sivil toplum kuruluşlarının da desteğini sağlamak gerekecektir. Mükellef bilincinin artırılması için eğitim alanında müfredata uygun dersler ya da seminerler konulmalıdır. Küreselleşme sürecinin ulusal mali sistemlerde meydana getirdiği en somut olarak hissedildiği alan kuşkusuz vergilemededir (Saraç, 2006:xviii). Uluslararası entegrasyon çalışmalarının arttığı günümüzde vergi uyumlaştırma çalışmalarını artırmak, kayıt dışı ekonomi ile mücadelede etkili olacaktır.

-Vergi aflarına sıkça başvurmamak: Vergi ahlakını olumsuz yönde etkileyen ve genellikle siyasi kaygılarla yürürlüğe konan vergi afları, mükellef psikolojisini ve devlete olan güveni sarsmaktadır.

-Vergi sistemini sadeleştirmek: Vergi sisteminde var olan uygulamaları meslek mensuplarının dahi anlamakta güçlük çektiği bilinmektedir. Dolayısıyla herkesin anlayacağı bir vergi sisteminin oluşturulması, vergiye uyumu artıracaktır.

Kaynakça

Aktan, Coşkun Can (2006), "Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi Perspektiflerinden Vergiye Karşı Tutum ve Davranışları Belirleyen Faktörler", Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi, (Ed: Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici ve İstiklal Y. Vural), Seçkin Yayınevi, Ankara.

Aktan, Coşkun Can (2010), "Türkiye'de Üretim Ve İstihdama Yönelik Ulusal Rekabet Gücü Politikası", Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt: 2, No: 2, 166-197.

Alptürk, Ercan, "Internet ve Etkin Devlet", www.ceterisparibus.net, Erişim Tarihi: 16.01.2010

Alpsoykan, Saim Uğur, Kamu Yönetimi Reformu Uygulamalarının Karşılaştırılmalı Çözümlenmesi (Güney Amerika ve Türkiye Örnekleri), Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.

Altuğ, Figen (2010), Türkiye'de Vergi Bilinci (İstanbul Araştırması), İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası, Yayın No:134, Ankara.

Anıl, H. (1982), Kamu Maliyesi ve Kaynak Kullanımında Etkinlik, İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi Yayın No: 205, Ankara.

Arslan, Ahmet (2002), “Kamu Harcamalarında Verimlilik, Etkinlik ve Denetim”, Maliye Dergisi, Sayı:140, Mayıs-Ağustos, 1-14.

ASOSAI (2002), Performans Denetim Rehberi, Sayıştay Başkanlığı, Ankara.

Ataç, Engin ve Moğol T. (2003), Kamu Maliyesi, Anadolu Üniversitesi Yayını No:1464, Eskişehir

Atay, Ceyhun (1999), Denetim ve Yönetimin Denetlenmesi, Alfa Yayınları, İstanbul.

Ay, Hakkı M. (2015), “Ahlakî Vergi”, Route Educationaland Social Science Journal, Volume: 2(2), April 2015, 672-691.

Başdağ, Gümrah Can (2017), Vergi Bilinci ve Vergiye Bakış Açısı Bağlamında Gönüllü Vergi Uyumu: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Bayraklı, Hüseyin-Saruç, Naci Tolga-Sağbaş, İsa (2004), “Vergi Kaçırmayı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi: Anket Çalışmasının Bulguları”, Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları, 19.Türkiye Maliye Sempozyumu, 10-14 Mayıs 2004, Belek/Antalya, 204-253.

Bayraktar, Yüksel (2005), “Piyasanın Başarısızlığından Devletin Başarısızlığına: İktisadi Düşüncenin Evrimi”, Bütçe Dünyası, Kış 2005, Sayı: 21, 18-26.

Bülbül, Mehmet (2014), “Vergi Uyumu, Gelir, Vergi İncelemesi ve Denetimi, Teknoloji Vergi Afları, Vergi Cezaları ve Ceza Benzerleri, Vergi Sisteminin Karmaşıklığı, Vergi Kanunlarının Sık Değişimi”, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çelikkaya, Ali ve Gürbüz, Hüseyin (2006), “Mükelleflerin Vergiye Gönüllü Uyumunu Etkileyen Faktörlerin Analizi: Bir Alan Çalışması”, İktisat İşletme Finans, Ekim 2006, 122-139.

Çımat, Ali ve Avcı, Mehmet (2011), “Maliye (Devlet) Bütçesi”, Kamu Maliyesi, Ed: Ekrem Karayılmazlar, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 239-263.

Çiçek, Halit-Karakaş, Mehmet-Yıldız, Abdunnur (2008), Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Vergi Yükümlülerinin Vergiyi Algılama ve Tutum Analizi: Bir Alan Araştırması, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:381, Ankara.

Çoban, Hilmi ve Sezgin, Selami (2004), "Vergi Mükelleflerinin Davranışları Üzerine Ampirik Bir İnceleme: Denizli Örneği", Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları, 19.Türkiye Maliye Sempozyumu, 10-14 Mayıs 2004, Belek/Antalya, 776-792.

Çomaklı, Şafak Ertan (2007), Türkiye'de Kayıt Dışı ve Vergisel Kayıtdışılık, Turhan Kitabevi, Ankara.

Dayıoğlu, Melike Rana (2018), Mali Sosyolojide Vergi Uyumu Çerçevesinde Vergi Sistemlerinde Yapısal Unsurların Etkisinin Analizi, (Doktora Tezi), Ankara Hacı Bayram veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı, Ankara.

Demirel, Demokaan (2006), "Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği: Etkin Devlet", Sayıştay Dergisi, Sayı: 60, 105-128.

Doğanyiğit, Sadettin (2004), "Vergi Kayıp ve Kaçağının Önlenmesinde Yeni Arayışlar: Mükellef Haklarının Korunması ve mükelleflerin Vergiye Karşı Dirençlerinin Minimize Edilmesi", Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları, 19.Türkiye Maliye Sempozyumu, 10-14 Mayıs 2004, Belek/Antalya, 793-800.

Dura, Yahya Can (2006-a), "Mülkiyet-Verimlilik İlişkisi: Mülkiyet Hakları Teorisi", Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F., Yıl:2006 Cilt:13 Sayı:2, 225-236.

Dura, Yahya Can (2006-b), "Kamu Tercihi Teorisinde Kamusal Etkinlik Problemi", Türk İdare Dergisi, Sayı:451, Haziran, 107-117.

Feyzullah, Mehmet (2013), Kamu Harcamaları ve Vergi gelirleri Arasındaki İlişki: 1980 Sonrası Türkiye Örneği, (Yüksek Lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Konya.

Gemmell, Norman-Morrissey, Oliver-Pınar, Abuzer (2003), "Tax Perceptionsand the Demand for Public Expenditure: Evidence from U.K. Micro-Data", Europan Journal of Political Economy, V:19, 793-816.

Gerçek, Adnan-Sarılı, Mustafa-Tezcan, Keramettin (2006), 5345 Sayılı Kanun Çerçevesinde Gelir İdaresi ile Vergi Denetiminin Yeniden Yapılandırılmasının Değerlendirilmesi ve Öneriler, Gelirler Kontrolörleri Derneği, Ankara.

Gerçek, Adnan ve Yüce, Mehmet (1998), Türk Vergi Sisteminin Değerlendirilmesi, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Bursa.

Gökbunar, Ramazan ve Halit Yanıkkaya (2004), Etkin Devlet ve Ekonomik Gelişme, Odak Yayınları, Ankara.

Güner, Hasan (2014), "Türkiye'de Kamu Yönetimi ve Kamu Yönetiminin Denetimi", Denetişim, Sayı:14, 64-72.

Gürsoy, Bedri (1985), Verimlilik Üzerine Düşünceler, MPM Yayınları, Ankara.

İSMMMO (2010), Türkiye'de Vergi Bilinci (İstanbul Araştırması), Proje Koordinatörü: Figen Altuğ, Yayın No:134, İstanbul.

Kaplan, Abdullah (2017), "Mükellef-İdare İlişkisi Bakımından Vergi Uyumu ve Türk Vergi Sistemindeki Gelişmeler", (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Karaaslan, Ahmet (2003), "Bütçe Sürecinin Rasyonelleştirilmesi: Kamu harcamalarında Etkinlik Sağlama Yöntemi Olarak Fayda Maliyet Analizi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 8, 251-275.

Karaaslan, Erkan (2010). Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdam, Mali Hizmetler Derneği, Yayın No:7, Ankara.

Karadeniz, Fikret (2017), Kamu Gelirleri ve Kamu Harcamaları Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Analiz: Türkiye Örneği, (Yüksek Lisans tezi), Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı, Tekirdağ.

Kitapcı, İsmail (2011), Bir Vergi Uyumu Sorunu Olarak Vergi Etiği Ve Bileşenleri", (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Milli Prodüktivite Merkezi (2004), "Karaman Verimliliği Artırma Projesi", İl Düzeyinde Verimliliği Artırma Projeleri, Proje:8, Ankara, http://www.mpm.org.tr/verimlilik/v1/d/:1, (Erişim Tarihi: 02.02.2019).

Ortaç, F. Rifat (2001), "Kamu Harcamalarının Etkinlik ve Verimliliğinin Ölçümlenmesinde Karşılaşılan Sorunlar", İktisat İşletme ve Finans, 16 (182), 60-67.

Prokopenko, J. (2005), "Verimlilik Yönetimi Uygulamalı El Kitabı", Çev: Olcay Baykal vd., Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, No:476, Ankara.

Sakal, Mustafa ve Kitapçı, İsmail (2009), "Siyasal Ahlak Dışı Davranışlara Farklı Bir Çözüm: Anayasal İktisat ve Ahlak Anlayışı", Sosyoekonomi, Temmuz-Aralık 2009 (2), 31-48.

Saraç, Özgür (2006), Küresel Vergi Rekabeti ve Ulusal Vergi Politikaları, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara.

Sarıkaya, Rasim (2008), Kamu Harcamalarında Etkinliğin Sağlanması Bakımından İç Denetimin Rolü (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Maliye Teorisi Bilim Dalı, İstanbul.

Saygılıoğlu. Nevzat, Arı, Selçuk (2003), Etkin Devlet Kurumsal Bir Tasarı ve Politika Önerisi, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Raporu (2000), Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması ve Mali Saydamlık, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.

Selamoğlu, Ahmet (2002), "Gelişmiş Ülkelerde İstihdam Politikaları, Esneklik Arayışı ve Etkileri", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi C:2, S:4, 33-63.

Şentürk, Hulusi (2004), Belediyeler İçin Performans Denetimi Rehberi, Belediye Yönetim Dizisi:8-9.

TİSK (2001), Krizden Çıkış İçin Zorunlu İstikamet: Vergi ve Bürokrasi Reformları, Yorum Matbaacılık, Ankara.

TOBB (2001), Vergilemede Global Eğilimler AB ve Türk Vergi Sistemi (Özel İhtisas Komisyonu Raporu), TOBB Genel Yayın No: 359, Ankara.

Tuay, Elif ve Güvenç, İnci (2007), Türkiye'de Mükelleflerin vergiye Bakışı, Gelir İdaresi Başkanlığı Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı, Yayın No:51, Ankara.

Tüğen, Kamil (2005), Devlet Bütçesi, Bassaray Matbaası, İzmir.

Uçmuş, E. (2004), Sürdürülebilir Verimlilik ve Bir Uygulama Çalışması, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.

Ulusoy, Ahmet (2007). Maliye Politikası, Üçyol Kültür Merkezi, Trabzon.

Ustasüleyman, Talha (2001), İşletmelerde Verimlilik Ölçme ve Değerlendirme Modelleri: Kazukiyo Kurosawa Modeli ve Bir Uygulama (Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Uzay, Nısfet (2005), Verimlilik ve Büyüme, Nobel Yayıncılık, Ankara.

World Bank (1997), "World Development Report", (The State in a Changing World), Oxford University Press, Oxford.

Yaraşlı, Genç Osman (2005), Türkiye'de Vergi Reformu, Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No:2005/367, Ankara.

Yuluğ, Mustafa (1981), Türkiye'de Kamu Savurganlığı ve Bütçe Yönetimi, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No:1981/230, Ankara.

Yükçü, Süleyman ve Atağan, Gülşah (2009), "Etkinlik, Etkililik ve Verimlilik Kavramlarının Yarattığı Karışıklık", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 4, 1-13.

DOKSAN ÜÇ HARBİ VE HOPALILARIN TABİİYETİ /

İbrahim SERBESTOĞLU – Hasan BABACAN

(Doç. Dr.; Ondokuz Mayıs Üniversitesi – Prof. Dr.; Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Giriş

Tabiiyet, ferdi millet yerine devlete bağlayan siyasi ve hukukî bağdır (Seviğ &Seviğ, 1967; 55). Terminolojik olarak irdelendiğinde tabiiyet; uyrukluk, vatandaşlık ve yurttaşlıkla aynı anlamda kullanılmıştır (Ünsal, 2005; 11-12). Tabiiyet hukuku ilkçağlardan itibaren basit manada da olsa geçerlidir. İlkçağlarda sitenin dinine mensubiyet, tabiiyetin tespitinde dikkat edilen bir kıstastır. Kişi eğer dini ayinlere katılmazsa Sparta'da olduğu gibi tabiiyetten çıkartılır (Fişek, 1959; 3-4). Atina'da durum Sparta'dan biraz farklıdır. Atina'da kan bağı esası kabul edilmiştir. Milattan önce ikinci yüzyılda kan bağı esasından dolayı Atina'da nüfusun çok az bir kısmı yurttaş statüsündedir. Roma İmparatorluğu'nda da yurttaşlık, kan bağıyla kazanılır. Ancak evlat edinme gibi yöntemlerle yabancılar Roma tabiiyetine geçebilirdi. Atina'dan farklı olarak Roma İmparatorluğu'nda siteye değil, bir devlete aidiyet vardır (Bouineau, 1998; 109-11). 212 yılında *Constitutia Antonia (lex Antoniniana de Civitate)* adlı emirname ile kan bağının yerine toprağa bağlılık esas alınmaya başlandı. Böylece ikametgâh ile tabiiyet ilişki ortaya çıktı (Göğer, 1974; 16-17). Ayrıca Roma İmparatorluğu'nda kişinin tek tabiiyete sahip olma ilkesi benimsendi (Yörük, 1938; 86).

Feodal dönemde de tabiiyetin Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi toprağa bağlılığı esas aldığı görülür. Kişi, doğduğu toprağın senyörünün tabiiyetinde kabul edilirdi. Şahıs, ikamet ettiği topraklardan firar ederse senyör, bir yıl içinde bulup geri getirme hakkına sahipti. Eğer yakalanmazsa yerleştiği yerdeki senyörün tabiiyetine geçmiş sayılırdı (Seviğ, 1951; 1-2). Böylece kişi tabiiyet değiştirmiş olurdu. Feodalitenin zayıflamasıyla senyörün yerini krala bağlılık aldı (Fişek, 1959; 4).

1648 Vestfalya Antlaşması sonrasında devletler, yerel ve cemaatsel bağların üzerinde tüm toplumu kapsayan, eşit hak ve sorumlulukları olan yeni bir ulus oluşturma çabası içerisine girdiler. Bu durum ulus-devletlerin oluşum sürecinin habercisidir. Ulus-devlet oluşturma sürecine paralel olarak modern anlamda tabiiyet uygulamalarının başladığı görülür. Kimi devletler ulusal değerleri ön plana alarak vatandaşlarını kan bağıyla belirledi. Kimisi de sınırları dâhilinde ikamet edenleri vatandaş olarak kabul etti. Sonuç olarak devlet bazında siyasal örgütlenme anlayışının değişmesiyle devlete üyelik kriterleri de kesin çizgilerle çizilmeye başlandı (Gülalp, 2007; 11-13).

Fransız İhtilaliyle başlayan süreçte modern anlamda tabiiyetin hukuksal çerçevesi çizilmeye başlamıştır. İhtilalden önce Fransa'da veraset sorunlarına bağlı olarak tabiiyete atıfta bulunuluyordu. Buna göre Fransız vatandaşı kabul edilenlerin Fransa'da doğmuş; anne-babalarının Fransız; ve daimi ikametgâhlarının da Fransa'da olması şartlarını taşıması gerekiyordu (Brubaker, 2009; 62). Fransa'da yurttaşlığın kazanılması sürecinde, 1791 yılında babanın soyu dikkate alınmışken, 1793 ve 1795'te hem kan bağı hem de toprak bağından söz edilirdi. Buna göre Fransa'da veya yabancı ülkelerde Fransız babadan doğan çocuk Fransız kabul edilmekle beraber, Fransa'da yabancı babadan olmuş, ikametgâhı Fransa olan ya da en az üç yıldan beri Fransa'da oturan kişinin çocukları da Fransız vatandaşı muamelesi görüyordu (Yörük, 1938; 91-92).

İngiltere'de 1844 tarihli kanun, yabancı bir kadının İngiliz'le evlenmesi durumunda İngiliz vatandaşlığına geçeceğini; İngiliz kadının yabancıyla evlenmesi durumunda da İngiliz vatandaşlığını sürdüreceğini belirtirdi. 1870 yılındaki kanun ise İngiliz kadının, kocasının tabiiyetine geçeceğini söylerdi (Yörük, 1938; 135). Aynı kanun İngiltere tabiiyetine geçmek ve himayesinden yararlanmak için aslî tabiiyetle ilişkiyi kesmeyi şart koşardı (Seviğ &Seviğ, 1967; 62).

Rus Çarlığında tabiiyet daimîlik ve zorunluluk içeriyordu. Bir Rus, yabancı bir devletin tabiiyetine geçerse ve beş seneden fazla ikamet ederse, geri döndüğü zaman mallarının müsadere edildiğini görür ve Sibirya'ya sürgüne gönderilirdi. 1864 tarihli Rus vatandaşlık kanununa göre yalnız sonradan Rus vatandaşı olanlar, Rus vatandaşlığından çıkabiliyordu (Yörük, 1938; 83, 168).

19. yüzyılın sonlarına doğru tabiiyet problemlerinin devletlerarası sorun haline gelmesiyle, uluslararası kurumlar tabiiyet üzerine içtihat oluşturmaya çalıştılar. *Devletler Hukuku Enstitüsü,* 14 Ağustos 1895 yılında Cambridge'de yaptığı toplantıda aldığı kararla göre herkese tek ve mecburî tabiiyeti ilkesini benimsedi. Enstitünün 1896 yılında yapılan Venedik toplantısında, tabiiyet değiştirmeye yönelik uluslararası bağlayıcılığı olmayan fakat genel bir vizyon çizen yeni bir karar alındı. Kararda hiç kimsenin asıl memleketi ile tabiiyet alakasını kesmeden veya en azından asıl devletinin yetkili mercilerine bu konudaki arzusunu bildirmeden başka devlet tabiiyetine geçemeyeceği belirtiliyordu (Yörük, 1938; 80-86).

Devletler Hukuku Enstitüsü'nün aldığı kararlara rağmen, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kamuoyunu meşgul eden önemli bir konu da tabiiyetsizlikti. Tabiiyetsizlik savaş öncesinde var olduğu halde önem arz etmiyordu. Fakat savaştan sonra kişilerin kendi iradeleri dışında kalan sebeplerden dolayı tabiiyetsizlerin oranı arttı (Berki, 1948; 169). Devletler yaptıkları ikili ve genel antlaşmalarla bu sorunları çözmeye çalıştı.

I. Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet

İslâm hukuku insanların tümünü tebaa olarak kabul etmekle beraber, *Müslüman* ve *gayrimüslim* olarak iki gruba ayırırdı. Müslümanlar, ümmet anlayışı çerçevesinde toprağa bağlı kalmaksızın hareket ederlerdi. İslâm toprağının düşman eline geçmesi o toprakta yaşayan Müslüman'ın göç etmesinin doğal bir sebebi olarak algılanıyordu (Karpat, 2009; 18-20).

Gayrimüslimler ise *ehl-i ahd* ve *ehl-i harb* olarak tanımlanırdı. İslâm devletinin topraklarında yaşayanları ifade eden *ehl-i ahd,* tabiiyet hukuku açısından üç gruba ayrılır: Zımmîler, muahidler ve müsteminler (Eryılmaz, 1992; 14-18). Osmanlı klasik döneminde tabiiyet İslâm hukuku çerçevesinde değerlendirilir (Bostancı, 1992). İslâm hukukuyla birlikte başka devletlerle yapılan antlaşmalar da tabiiyetin tespitinde önemli yer tutar. İmzalanan antlaşmalardaki maddelerden, kimlerin hangi şartlarda, hangi devletin tabiiyetinde oldukları tayin edilmeye çalışılıyordu. 1535 yılında Fransa ile yapılan bir antlaşmada, Osmanlı topraklarında Fransız tebaasının ikamet süresi on yıl olarak belirtilmiştir. Buradaki süre sınırlaması Osmanlı topraklarındaki Fransızların tabiiyetini tespit için önemli bir unsurdur. Çünkü süre aşımında, muahidin zımmî statüye girmesi ve vergi verme yükümlülüğü doğabilirdi (Mahmud Fuad, 1312; 56-57).

İlhak edilen topraklarda ikamet edenlerin, ilhak eden devletin tabiiyetine geçmesi eskiden beri uygulanan en yaygın metottur. Osmanlı Devleti de diğer devletlerle yaptığı antlaşmalarda bu uygulamaya yer vermiştir. Sultan III. Murad zamanında Venediklilerle imzalanan anlaşmayla Bosna civarındaki bazı yerler, reayasıyla birlikte Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir (Muahedat Mecmuası, 1294; 131). 1664 yılında Avusturya ile yapılan Vasvar Antlaşması'nın yedinci maddesi de halkın yerinde kalmasını ve rencide edilmemesini hükme bağlamıştır (Muahedat Mecmuası, 1297; 91).

On sekizinci yüzyıldan itibaren yapılan antlaşmalarda halkın göç etmesine izin verilmeye başlandığı görülmektedir. 1700 yılında Venedik ile yapılan antlaşmanın dördüncü maddesinde, Dalmaçya sınırının düzeltilmesinden sonra el değiştiren topraklarda yaşayan ahalinin isterse göç edebileceği belirtiliyordu (Muahedat Mecmuası, 1294; 109). 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'nın altıncı maddesinde, *ahar mahallere varmak rağbetinde olan hanedanlar, eşyalarıyla nakl itmeğe serbestiyet üzere mezun olalar,* deniliyordu (Mahmud Fuad, 1312; 43-45). Antlaşmanın Eflak ve Boğdan'ın Osmanlı Devleti'ne iadesiyle ilgili olan on altıncı maddesinin beşinci fıkrası, *antlaşmanın mübadelesinden itibaren memleketi terk etmek isteyenlerin bir sene içinde eşyalarıyla gitmelerine engel olunmayacağını* hükme bağlıyordu. Rus işgali altında bulunan Akdeniz Adaları'nın Osmanlı Devleti'ne iadesi konusuna dair on yedinci maddesine göre de Adalar halkından isteyenler, antlaşmanın mübadelesinden itibaren bir yıl içinde ülkeyi terk edebilecekti (Köse, 2006; 113-116).

Bükreş Antlaşması'nın beşinci maddesine göre, Eflak ve Boğdan ahalisinden göç etmek isteyenlere engel olunmayacaktır. Aynı antlaşmanın yedinci maddesi, Rusya'ya terk olunan topraklarda oturan Müslim veya gayrimüslim Osmanlı tebaasının, aileleri ve emvalleriyle birlikte Osmanlı topraklarına göç etmesine müsaade ediyordu. Gerek bu kişiler, gerekse Rusya'ya terk olunan arazi sakinlerinden olup Osmanlı topraklarında bulunanlar, Rus topraklarında kalan emval ve emlaklarını on sekiz ay zarfında satma hakkına sahipti (Ökçün, 1961; 229). Savaş esnasında Bucak havalisinden Rusya tarafına göç etmiş olan Yedisan Tatarları, isterlerse Osmanlı topraklarına göç edebilecekti. Ancak bunların nakil ve iskânları için Rusya'nın yapmış olduğu masraf Osmanlı Devleti'nce Rusya'ya ödenecekti. Buna mukabil Rusya topraklarına göç etmek isteyen Osmanlı tebaasına da malını mülkünü satıp göç etme izni tanınacaktır (Unat, 1966; 413-414).

Rusya ile imzalanan Edirne Antlaşması'na göre savaş esnasında karşı tarafın lehine faaliyette bulunan veya destekleyenler affedilecektir. Bu kişilere malları teslim edilip, huzur içinde yaşamaları sağlanacaktır. Ayrıca hem affedilenlere hem de el değiştiren topraklarda ikamet edenlere gayrimenkullerini satmak için on sekiz ay süre tanınıp, menkullerinin nakledilmesine izin verilecektir (Unat, 1966; 416).

1830 tarihli Londra protokolüne göre, Yunanistan'a terk edilen mahaller ahalisinden olup 16 Haziran 1830 tarihinden 1837 senesinin Temmuz başına kadar, Yunan topraklarıyla ilişkisini kesip Osmanlı topraklarına göç edenler Osmanlı tebaası sayılacaktır. Buna karşın Osmanlı topraklarına göç etmemiş olanlar ile bu müddet zarfında ilişkisini kesip Yunanistan'a gidenler de Yunan tabiiyetinden kabul edilecektir. Yunanistan'a gittiği halde Osmanlı Devleti ile alakasını kesmemiş olanlar varsa, bunlar Osmanlı tabiiyetinde kalacaktır. Yine Rum isyanı sırasında Yunanistan'a gidip, orada ikamet etmeye başlayanlar Yunan tebaası; ikamet etmeyip geri gelenler ise Osmanlı tebaası sayılacaktır (Unat, 1966; 421).

Osmanlı Tabiiyet Kanunu 28 Ocak 1869 tarihinde kabul edildi (Osmanağaoğlu, 2004; 173-242). Kanun, 1851 tarihli Fransız vatandaşlık kanunundan esinlenerek hazırlandı. İslam dünyasında din ilkelerinden bağımsız ilk vatandaşlık düzenlemesidir (Aybay, 2004; 65-66). Osmanlı uyrukluğunun kazanılmasında kan bağı (jus sanguinis) ilkesi benimsendi. Yani Osmanlı Devleti'nde aslî tabiiyet, babanın tabiiyetiyle bağlantılı olarak kazanılıyordu (Mahmud Fuad, 1312; 10-29).

Kanuna göre Osmanlı tabiiyetinden çıkmak ise izne bağlıydı. Tabiiyet değişikliği için irade-i seniyye alınması zorunluydu. İrade-i seniyye olmaksızın tabiiyet değişikliği iddiasında bulunanların yeni tabiiyetlerini Osmanlı hükûmeti kabul etmek zorunda değildi. Bu şekilde ecnebi tabiiyeti

iddiasında bulunanlara, Osmanlı tebaası muamelesi yapılabileceği gibi Osmanlı tabiiyetinden ıskatları da gerçekleştirilirdi. Bu hak kanunen Osmanlı hükûmetine verilmiştir. Ayrıca ecnebi bir devlette askerlik yapmak Osmanlı tabiiyetinden çıkartılmayı gerektiren diğer bir nedendir. Osmanlı tabiiyetinden çıkartılmanın doğal sonucu emlak ve arazi tasarruf hakkının sona ermesiydi (Mahmud Fuad, 1312; 78-83).

II. Berlin Antlaşması Sonrası Hopalıların Tabiiyeti

Berlin antlaşması sonrasında Osmanlı ve Rus heyetleri yeniden belirlenen sınır bölgesindeki ahalinin durumunu tespit etmeye çalışıyordu. Osmanlı heyeti, Rus sınır komisyonundan Rusya vatandaşı olduğu halde Hopa kazasında arazi ve emlakı bulunanların listesini talep etmişti. Rusların gönderdikleri listede 120 hanenin eski ve yeni nüfus defterlinde kayıtlı Osmanlı tebaası olduğu görülmüştü. Bu kişiler yol vergisi ve temettuat ödedikleri gibi askerliklerini de ifa etmişlerdi. Bununla birlikte söz konusu haneler Rusya'nın Makriyal, Gönye ve Sarp köylerinde Rus tebaası olarak kayıtlıydılar. Böylece çiftte tabiiyete sahip görünüyorlardı.

Hopa ve civarı ahalisinden birçoğu savaştan önce Makriyal ve havalisinden miras yoluyla ve değişik sebeplerle arazi ve emlak sahibi olmuşlardı. Osmanlı-Rus sınırının tespitinin ardından Osmanlı tebaasının Rusya'ya geçmesi pasaporta ve Rus tebaasının Osmanlı tarafına geçmesi ise nahiye müdürleri tarafından ücretsiz verilen hüviyet belgelerine tabiydi. Hopa ve civarı ahalisi ile Makriyal ve havalisi ahalisi birbirlerinden kız alıp vermişlerdi. Hopa'nın dar ve dağlık arazi yapısı da Hopalıların geçimlerini sağlamak için yerlerini bırakıp göç etmelerinde etkili olmuştu. 120 civarındaki aile kanuni yollar haricinde kendiliklerinden Rus tabiiyetine geçmişti. Bu kişilerin Rusya tabiiyeti ileride sorun yaratabileceğinden ne yapılması lazım geldiğine dair Osmanlı Devleti'nin Rus hudut komisyonu başkanlığı Hariciye Nezareti'nden görüş talep ediliyordu (BOA, HR. SYS. 1282/4).

Osmanlı-Rus Tahdid-i Hudud Komisyonunda Osmanlı heyetinin reisi miralay Fahreddin beyin telgraf ile talep ettiği bilgiler üzerine Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği konuyu incelemiş ve aşağıdaki kararları almıştır.

1- Aslında Osmanlı tebaasından ve Rusya'ya terk edilen arazi ahalisinden olmadıkları halde Rusya'ya terk edilen Sarp, Makriyal, Gönye karyelerinde bulunan emlaklarını kolaylıkla tasarruf edebilmek için Rusya tabiiyetine girmiş, Rusya'da ikamet etmekte olan ve vergi ödemiş olan kişiler birinci grubu oluşturmaktadır. Bunlardan 40'ı savaştan, biri 18, dokuzu 10 seneden ve yedisi tespit edilemeyen bir tarihten beri Rusya'da ikamet etmektedirler. Bununla birlikte hepsi Osmanlı sıfatıyla vergilerini de ödemektedirler.

2- İkinci grupta 2 kişi bulunmaktaydı. Bunlar Rusya'ya terk edilen arazi ahalisinden olmadıkları halde biri Rusya'ya terk edilen Sarp'ta, savaştan önce sahip olduğu araziyi kolaylıkla tasarruf edebilmek için Rusya tabiiyetine geçmişti. Osmanlı Tabiiyet Kanununun beşinci maddesinde izin alarak yabancı ülke tabiiyetine geçen kişi tabiiyet değişikliği yaptığı tarihten itibaren ecnebi muamelesi görür; fakat izin almaksızın tabiiyet değiştirenlerin bu iddiaları dikkate alınmaz ve haklarında Osmanlı tebaası muamelesi yapılır deniliyordu. Ayrıca kanunun altıncı maddesine göre Osmanlı Devleti tarafından izin verilmeksizin yabancı ülkede tabiiyet değiştiren veya yabancı bir ülkede askerlik vazifesine dahil olan şahsı Osmanlı Devleti isterse tabiiyetinden çıkartabilir ve bu gibi şahısların Osmanlı topraklarına girişi yasaklayabilirdi.

Altıncı madde hükmünün birinci gruptaki şahıslara uygulanabileceği düşünülse de bunların Rusya'da kalan mülklerini kolayca tasarruf ederek geçimlerini sağlamak için Rus tabiiyetini kerhen kabul ettiklerine dikkat çekiliyordu. Üstelik Rus tabiiyetine kayıt olmalarına rağmen *vatan-ı asliyeleri* ile bağlarını koparmamışlardı. Vergilerini ödemeye devam edip, askerlik vazifelerini yerine getirmişlerdi. Dolayısıyla kötü niyetle Rus tabiiyetine girmedikleri; Rusya'da az veya çok ikamet etmeleri hükmü değiştirmeyeceğinden kişilerin tabiiyetten çıkartılmasının kanunun ruhuna uygun düşmeyeceği belirtiliyordu. Bununla birlikte şahıslar Rusya'da Rusya tabiiyetini tercih ederek Rusya'daki arazilerinde ikamet etmişler, vergi vermek gibi vatandaşlık vazifelerini yerine getirmektedir, ihtilaf ortaya çıktığında Osmanlı Devleti'nin bunları Rusya'ya karşı Osmanlı gibi himaye etmekte zorlanacağı düşünülüyordu. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ihtilaf muhtelif sebeplerle ortaya çıkabilir. Yani bu kişilerden biri Osmanlı topraklarında suç işlerse Osmanlı sıfatıyla muamele görmesine Rusya muhalefet edebilir. Bu takdirde suçlu Rusluk iddiasında bulunursa mesele içinden çıkılmaz bir hal alacaktır. Ayrıca tabiiyeti tartışmalı olan kişi ile Rusya hükümeti arasında çıkabilecek bir soruna Osmanlı makamlarının kendi tebaaları şeklinde müdahalesi de uygun olmayacaktır. Tüm bu sebeplerden dolayı tabiiyeti tartışmalı olan kişiler hakkında karar vermek gerekmektedir.

Rusya, daimi tabiiyet prensibini benimsemiş ise de tabiiyet değiştirememe hükmü aslen Rus olanlar erkeklere mahsustur. Kadınların ve sonradan Rusya uyruğuna geçenlerin tabiiyet değişikliğine Rus kanunları müsaade etmektedir. Nitekim daha önce Rusya'ya terk edilen arazi ahalisi Müslümanlar Rusya tabiiyetini bırakıp Osmanlı uyruğuna geçerek Osmanlı topraklarına göç etmişlerdi. Şu halde birinci gruptaki şahıslar Rusya'da Rus tabiiyetinde kalmak veya Osmanlı tabiiyetinden birini tercih etmeliydiler. İkinci gruptaki şahıslara ise Rusya'daki arazileri ile ilişkileri kesmek için bir mühlet verilmesi için Rusya ile görüşmeler yapılması gerekiyordu.

Bunlar Osmanlı tabiiyetini izinli terk etmiş sayılacaklarından Osmanlı topraklarındaki tasarruf hakları saklı kalacak, yalnız vergi mükellefiyetleri kesilecektir. Ancak bir şeyin tahkik edilmesi gerekir. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan 1879 tarihli İstanbul Antlaşmasının 7. maddesinde "Rusya'ya terk olunan mahaller ahalisi bu ülkeler haricinde ikamet ermek istedikleri halde emlaklarını satıp çekilmekte serbesttirler. Bunun için kendilerine anlaşmanın takdimi tarihinden itibaren iki sene mühlet verilmiştir. Sürenin sonunda emlaklarını satıp memleketten çıkmamış bulunanlar Rusya tabiiyetinde kalacaklardır." denilmişti. Söz konusu kişiler anlaşma ile Rusya'ya terk olunan mahaller ahalisinden bulunmadıkları, Rusya'ya metruk yerler sakinleri değil, emlaklarını tasarruf edebilmek için Rusya'da kalmağa ve Rusyalı olmağa ahden mecbur değillerdi.

Durum böyle iken Fahreddin beyin 4 Temmuz 328 tarihli telgrafnamesinde şahısların Rusya'da kalmağa ve Rusya tabiiyetini kabul etmeğe neden mecbur olduklarını söylediği sırada "Rusya hükümetinin İstanbul Anlaşmasıyla hicret için verdiği mühlet zarfında araziyi değeriyle satmak ve tarlaların köylerle alakasını kesmek kabil olmadığını" belirtip, bu ifade ise anlaşma metnine ve Hopa kazasınca yapılan resmi tahkikata göre açıklanmaya muhtaçtır. Diğer taraftan Hopa kaymakamının düzenlediği defterde şahısların Rusya'da kalan mülklerini esasen tasarrufa imkan bulabilmek için değil, tasarrufta sorun yaşamamak için (mazhar-ı suhulet) Rusya'da kalıp Rusya tabiiyetine geçtikleri belirtilmektedir. Hukuk Müşavirliğine göre zorluk ile imkansızlık arasındaki fark ortadadır. Fahreddin bey telgrafında aynı sebeplerden bahsederken "Bizden yıllık 100 kuruştan ziyade para sarfıyla pasaport istihsaline mecbur kalmamak" sebebini de söylüyor ki bu bir zorluktur.

İstanbul Anlaşması 3 sene zarfında bağlantılarını keserek göç mecburiyetini Rusya'ya terk edilen arazi ahalisine vermişti. Bu gruba girmeyenlerin tasarruf hukuklarına dair anlaşmada bir kayıt yoktu. Fakat bu tasarruf hakkı evrenseldir. Savaş dahi bu hakkı ortadan kaldıramaz. Hal böyle iken mevzubahis olan kişilere karşı anlaşma maddeleri yanlış yorumlanmış olabilir mi? Yoksa Rusya tarafından baskıya mı uğramışlardır?

Sınır tespitinde köylerin arazilerinden ayrılmamaları esas alınmıştı. Hukuk Müşavirliği bu kaideye her iki devletçe uyulduğu konusunda şüpheye düşmüştür. Özellikle Rus yetkililerin bu durumu nasıl yorumladıkları da merak konusuydu. Sınırın Rusya tarafındaki tasarruf hakkına sahip şahısların Osmanlı tabiiyetini muhafaza etmeleri ve müşterek talimatnamede ifade edildiği üzere köylerin hukukunun temini kabil olmamış ve olmayacak ise sebebi yine Osmanlı makamlarınca merak edilen sorulardan birisiydi.

3- Üçüncü grupta 43 kişi bulunuyordu. Bunlardan bir kısmı Rusya'ya terk edilen arazi ahalisindendi. Bir kısmının da bu arazilerde tarlaları bulunuyordu. Fakat bu kişiler Osmanlı'nın diğer yerleşim yeri halkındandı. Yani yukarıda ifade edilen birinci ve ikinci gruptakilerin durumunda görünüyorlardı. Yalnız bir farkları vardı ki o da yılın yarısını Rusya'da yarısını Osmanlı topraklarında geçirmeleriydi.

4- Dördüncü grup da Rusya'ya bırakılan arazi ahalisinden olmayıp, Osmanlı tebaasından ve Osmanlı arazisi halkından oldukları halde Rusya tebaası sıfatıyla Rusya'da kaydolunmuş fakat Rusya'da ikamet etmeyip Hopa'daki köylerinde yaşamaktadırlar. Rusya'ya terk edilen Makriyal köyünde bulunan emlaklarını tasarrufta kolaylık olması maksadıyla Rusya'da kendilerini Rusyalı gibi kayıt ettirmeye mecbur olmuşlardı. Bunlardan iki kişinin Rusya hükümetine maktu vergi verdikleri tespit edilmişti. Fakat kalan 3 kişinin de Rusya'ya vergi verip vermediklerine dair defterde kayıt yoktu. Açıklamadan anlaşıldığı üzere bu beş kişinin yukarıda durumları açıklanan kişilerden farkları daimi ikametgahlarının Osmanlı topraklarında bulunmasıdır.

Defterde 97 numarada kayıtlı bir şahıs aslında Osmanlı ahalisinden değilse de Rusya tabiiyetinden Osmanlı tabiiyetine geçtikten sonra Hopa'da ikamet etmeyi tercih etmişti. Rusya'da kalan arazisini kolaylıkla tasarruf edebilmek için kendisini Rusya'da Rusyalı olarak kaydettirmişse de Osmanlı topraklarında Osmanlı olarak vergilerini ödemekte olduğundan dördüncü gruba giren kişiler arasında yer almıştı.

5- Beşinci grup yine Rusya'ya terk edilen arazi ahalisinden olmayıp esasen Osmanlı tebaasından bulundukları halde kendilerini Rusya'da Rusyalı olarak kayıt ettiren 5 kayık reisinden oluşmaktadır. Bunlar da Osmanlı tabiiyetini muhafaza etmekte ve bütün vergilerini ödemektedirler. Ancak Rusya'da ecnebi tebaaya uygulanan kabotaj nedeniyle Rusya karasularında kayıkçılık edebilmeleri için Rus tabiiyetine geçmişlerdi.

Bunlardan başka defterde 3 şahıs daha kayıtlıdır. Birincisi Rusya'ya terk edilen arazi ahalisinden ve Rusya'da emlakı bulunan gruptan olmayıp aslında Osmanlı tebaasından olduğu halde Rusya'da ecnebi tebaaya muallimlik ettirilmediğinden Sarp köyünde sıbyan mektebinde hocalık edebilmek için Rusya'da Rusyalı sıfatıyla kayıt olunmuştu. Bunula birlikte Osmanlı tabiiyetini muhafaza ile vergilerini ödemeye devam ediyordu. Bu kişi Rusya'ya vergi vermediğini beyan olunan kişidir ki daimi ikametgahı nerede olduğu defterde izah edilmemiştir. Her ne kadar Sarp köyünde muallimlik ettiğinden orada ikamet ettiği düşünülse de Rusya tabiiyetine girmiş ve Rusya'da ikamet ettiği halde yalnız emlak vergisi değil defterde ifade edildiği üzere bütün vergileri ödemesinin gerçek nedeni anlaşılamadığı, bu durum Osmanlılık ve Müslümanlığa aykırı bulunmuş, bu kişi ayrı gruplanmıştır.

Birinci defterde 98 numara ile kayıtlı kişi Rusya'ya terk edilen arazi ahalisinden olup her ne kadar *Iskareti* köyünde muhacir sıfatıyla nüfusa kayıtlıysa da emlak ve arazisi olmayıp daimi ikametgahı da Rusya'daydı.

Defterde 99 numara ile kayıtlı şahsın Osmanlı tabiiyetinde olduğuna dair kayıt ve İskareti köyünde arazisi olmadığı ve Rusya'nın Düzköy karyesinde kaldığı bildirilmektedir.

Tabiiyetin belirlenmesi noktasından bakıldığında durumu Hopa kazasından bildirilen kişiler hakkında gruplara göre şöyle muamele edilmesine karar verilmişti. Herkesin yalnızca bir tabiiyeti olması hukukun genel kuralıdır. Fakat bazen devletlerin iç hukukundan dolayı bir kişi iki tabiiyete girebilir. Veyahut birinden çıkıp başka devlet tabiiyetine de girmemiş olur. Tabiiyet, kişinin sahip olduğu hukukun devletler tarafından korunması için önemlidir. Haymatlos halinde bulunmak da hukuka aykırı bir durumdur. Bu nedenle devletlerin çoğu tabiiyetlerine girecek kişiden bağlı olduğu devlet ile alakalarını kesmelerini şart koşar. Osmanlı Devleti de Osmanlı tabiiyetine girecek ecnebiler için mümkün olduğu kadar alaka şartını gözetmekte ise de Osmanlı Tabiiyet Kanunu, Osmanlı tebaasının keyfi tabiiyetlerinden ayrılmalarını onaylamamakta ve tabiiyet konusunda devlete seçim hakkı bırakmaktadır.

Sonuç

Tarih boyunca savaşlar sonucunda toprakların el değiştirdiği görülen bir vakadır. Yapılan anlaşmaların bir yönünü o topraklarda yaşayan halkın statüsü oluşturuyordu. Halk ya toprağını terk edecek ya da yeni ülkesinin kanunlarına tabi olarak yaşamını sürdürecekti.

Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine giren veya hakimiyetinden çıkan topraklarda yaşayan halk da pek çok anlaşmada tercih etmek zorunda bırakılmıştır. Nitekim 1878 Berlin Antlaşması sonrasında Rusya'ya bırakılan Hopa'nın bir kısım arazisinin halkı da Rusya ve Osmanlı tabiiyeti arasında ince sınırlarda kendine yer aramıştır. Arazileri, akrabaları, iş yerleri Rusya tarafında geçen Hopalılar hem Rusya tabiiyetine geçmiş hem de Osmanlılıklarını kaybetmemek için Osmanlı makamlarına vergilerini ödemişlerdir. Ancak modern tabiiyet tanımının yapıldığı, uyrukluğun kanunla belirlendiği ve uluslararası standarda kavuştuğu bir dönemde Osmanlı makamları, devletler arasında tabiiyet sorunu yaşamamak için Müslümanlığı değil seküler Osmanlılığı dikkate almışlardır. Nitekim bu doğrultuda Hopalıların tabiiyetini tespit etmişlerdir.

Kaynakça

AYBAY, Rona, *Vatandaşlık Hukuku*, İstanbul 2004.
BERKİ, Osman Fazıl, "Vatansızlık(1)", *A. Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 1-4, 1948, s. 168-192.
BOA, HR. SYS. 1282/4

BOSTANCI, Ahmet, *İslâm Hukukunda Vatandaşlık*, (Marmara Üniversitesi- Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1992.
BOUINEAU, Jacques, "Fransa'da Devrim Döneminde Yurttaşlar ve Yurttaşlık", *Dersimiz Yurttaşlık*, Çev. Yeşim Küey, Haz. Turhan Ilgaz, İstanbul 1998, s. 109-144.
BRUBAKER, Rogers, *Fransa ve Almanya'da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu*, çev: Vahide Pekel, Ankara 2009.
ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi,* İstanbul 1992.
FİŞEK, Hicri, *Türk Vatandaşlık Kanunu*, Ankara 1959.
GÖĞER, Erdoğan, *Türk Tabiiyet Hukuku*, Ankara 1974.
GÜLALP, Haldun, "Milliyete Karşı Vatandaşlık", *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma Ulus- Devlet'in Sorgulanması*, İstanbul 2007, s. 11-34.
KARPAT, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, İstanbul 2009.
KÖSE, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, Ankara 2006.
Mahmud Fuad, *Tabiiyet*, İstanbul 1312, s. 56-57.
Muahedat Mecmuası, c. 3, 1297.
Muahedat Mecmuası, c.2, 1294.
OSMANAĞAOĞLU, Cihan, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*, İstanbul 2004.
ÖKÇÜN, A. Gündüz, "Bazı Türk Andlaşmalarına Göre Toprak Kazanma ve Kaybetmenin Yurttaşlık Üzerine Etkisi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, c.16, S.1, Ankara 1961, s. 221-244.
SEVİĞ, Muammer Raşit - Vedat Raşit Seviğ, *Devletler Hususî Hukuku (Giriş- Vatandaşlık),* İstanbul 1967.
SEVİĞ, Muammer Raşit, "Devletler Hususi Hukukuna Ait Tetebbulardan: Tabiiyet, Yabancılar Hukuku ve Kanunlar İhtilafı Bakımından İkametgâh", *İstanbul üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. XVII, S. 1-2, (Ayrı Basım), İstanbul 1951.
UNAT, İlhan, *Türk Vatandaşlık Hukuku (Metinler- Mahkeme Kararları)*, Ankara 1966.
ÜNSAL, Hande, *Çifte Vatandaşlık* (Ankara Üniversitesi- Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005.
YÖRÜK, Abdülhak Kemal, *Devletler Hususi Hukuku: Kitap 1 Giriş Tabiiyet*, İstanbul 1938.

1860'LI YILLARDA GÜMÜŞHANE MADENLERİNİN DURUMU VE SOSYO- EKONOMİK ETKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

İbrahim SERBESTOĞLU – Fatih SANSAR
(Doç. Dr.; Ondokuz Mayıs Üniversitesi – Öğr. Gör.; Çukurova Üniversitesi)

Giriş

Gümüşhane, Zigana ve Gümüşhane dağlarının arasında Harşit çayı vadisinde 1.150 metre rakıma sahip bir yerleşim birimidir. Yerleşim yerinin bu kadar dağlık ve yüksek bir yerde kurulmasında bölgedeki maden yatakları etkili olmuştur. Gümüş madeni yataklarının bulunduğu Canca mevkii Gümüşhane'nin ilk kurulduğu yerleşim yeridir. Bu nedenle Osmanlı dönemi kaynaklarında şehrin adı Canca olarak geçmektedir. Bir dönem Erzurum bir dönem de Trabzon eyaletine bağlı olan Gümüşhane'de gümüş sikkelerin de basıldığı bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmed, vergi muafiyeti karşılığında halkı gümüş madenlerine yönlendirmiştir. Zamanla inşa edilen Süleymaniye Camii gibi ibadethanelerin etrafında yeni mahalleler kurularak şehir büyümüştür. Evliya Çelebi'ye göre şehirde yetmiş gümüş madeni bulunuyordu. Bunların bazısı işletildiği halde bir kısmı kapalıydı. Buna rağmen 18. yüzyıl başlarında madencilik faaliyetlerinin devam ettiği ve Tersane-i Amire'ye bakır, darphaneye de gümüş nakledildiği görülmektedir. III. Mustafa döneminde ise madenleri su basması sonucu Fransa'dan getirtilen aletlerle madencilik faaliyetleri sürdürülmeye çalışılmıştır (Tuncel; 1996, 273-276).

1. 1860'ların Başlarında Gümüşhane Madenlerinin Durumu

19. yüzyılın ortalarında Gümüşhane'ye gelen İngiliz seyyah Humphry Sandwith, Gümüşhane'yi Anadolu'nun en önemli maden yatağı mıntıkalarından biri olarak ifade ediyordu. Altmış civarında ve Avrupa'da kullanılan maden teknolojisiyle kıyaslandığında ilkel kalan mağaralarda Rum, Kürt ve Türklerin çalışıyordu (Köse; 2012, 363). Oysa 1861 yılına ait bir belge adeta madenlerde üretimin durduğunu belirtiyordu. Bölgedeki madencilik faaliyetleriyle ilgili kısa bir tarihçenin verildiği belgeye göre 1785 yılında Gümüşhane'de Kürddüzü mevkiinde Hazine Mağarası olarak bilinen mağarada yüksek miktarda cevher çıkartılmıştı. Günde 24 fırın yakılarak gümüş ve altın üretiliyordu. Sonradan mağarayı su basınca Gümüşhane Emini Köse Mustafa Paşa zamanında mağaranın 20 kulaç aşağısı delinerek suyun bir kısmı tahliye edilmişti. Tahliye sonrasında haftada 10-12 fırınlık üretime devam edildi. Su baskınlarının arttığı halde 1807'den Tanzimat'ın ilanına kadar üretim iyi kötü yapılıyordu. 30 kiyye saf gümüş ile

250 dirhem altın Gümüşhane merkezden, bağlı madenlerden de bir o kadar gümüş Darphane-i Amire'ye gönderiliyordu. Tanzimat'ın ilanından sonra üretim maliyeti artmıştı. Kömür fiyatı ilk zamanlar 40 para iken zamanla 3 kuruşa son olarak da 15-20 kuruşa çıkmıştı. Usta ve amele ücretleri de 2-3 misli arttığından maden çıkartma masrafı kazançtan fazla hale gelmişti. Madenlerin zararına çalışmaya başlamasıyla kapatılmaları süreci başladı. Hazine Mağarasının yapılacak masrafla suyunun tahliye edilmesinin yanında bir başka sorun ne kadar cevher olduğunu ve bu cevherin hem üretim maliyetini hem de suyun tahliye giderlerini karşılayıp karşılamayacağıydı (BOA, MVL 616/1).

Tartışmalar devam ederken madenlerin tekrar işletmeye açılmasının önemi Gümüşhane Meclisi'nde gündemindeydi. Sancağın Müslüman ve gayrimüslim ahalisi işsizlikten dolayı başka yerlere göç ettiğinden vergi ve bedel-i askeriye ve sair ödemeleri birikiyordu. Bunların bir çözüme kavuşması ve terk edilmiş madenlerin yeniden açılması için Gümüşhane Meclisi çaba gösteriyordu. Meclisin yapmış olduğu toplantıda gayrimüslim ahalinin Rusya'ya göç etmelerinin önlenmesi için ilk olarak birikmiş borçları için düzenleme yapılması gerektiğine dikkat çekiliyordu. Madenlerin işletmeye açılmasıyla iş sahibi olacak ahalinin göçten vazgeçecekleri de bir diğer argümandı. Gümüşhane bu madenler sayesinde önceden çok gelişmiş bir yer olarak nitelendiriliyordu. Ancak madenlerin yavaş yavaş kapanması ve dağlık yapısı nedeniyle ziraat için çok az arazinin bulunması ahalinin çaresiz kalmasına ve göç etmesinin en önemli sebebi olarak görülüyordu. Özellikle Hazine Mağarası madeninin suyu boşaltıldığı takdirde kaliteli cevheri ortaya çıkacağı iddia ediliyordu. Diğer madenlerin işletmeye açılmasıyla birlikte hem hazine gelir elde edecek hem de Gümüşhane yine kalkınma ivmesi yakalayacaktı. Ancak kapatılmış durumdaki madenlerin işletmeye açılması için yüksek meblağlara ihtiyaç vardı. Hazine Mağarası içindeki suyun boşaltılması en az 100.000 kuruş gerekiyordu. Gümüşhane Madeni Eski Müdürü Şakir Bey zamanında yapılan keşif sonucunda 125.000 kuruşluk bir bedel tespit edilmişti. Gümüşhane'de ikamet edecek maden müdürü işlerin üstesinden gelinmesini kolaylaştıracaktır. Bunun için Gümüşhane hanedanlarından Silahdarzade Ahmed Ağa bilgisiyle madenin temizlenmesi işinde görevlendirilebilirdi (BOA, MVL 616/1).

Gümüşhane Meclisi'nin üzerinde yoğunlaştığı madenlerin işletilmemesinin sosyal ve ekonomik sonuçları istatistiksel olarak da ortaya konulmuştu. Yapılan incelemeye göre Gümüşhane Sancağında göç sonrasında kazaların nüfus ve vergi durumu şu şekildeydi:

Gümüşhane Kazası	Nüfus	Toplam	1.557
		Mevcut	1.170
		Göç Eden	387
	Vergi Baka-yası	Cizye hissesi (R.1267-1271)	21.585
		Bedel-i Aske-riye hisseleri (R.1271-1276)	37.583,08
		Toplam	59.168,08
Kelkit Kazası	Nüfus	Toplam	209
		Mevcut	144
		Göç Eden	65
	Vergi Baka-yası	Cizye hissesi (R.1267-1271)	3.525
		Bedel-i Aske-riye hisseleri (R.1271-1276)	5.559
		Toplam	9.084
Koğas Kazası	Nüfus	Toplam	841
		Mevcut	771
		Göç Eden	70
	Vergi Baka-yası	Cizye hissesi (R.1267-1271)	5.955
		Bedel-i Aske-riye hisseleri (R.1271-1276)	8.179,08
		Toplam	14.134,08
Yağmurdere Kazası	Nüfus	Toplam	1.675
		Mevcut	1.176
		Göç Eden	499
	Vergi Baka-yası	Cizye hissesi (R.1267-1271)	19.485
		Bedel-i Aske-riye hisseleri (R.1271-1276)	56.993,06
		Toplam	75.993,06
Kürtün Kazası	Nüfus	Toplam	639
		Mevcut	530
		Göç Eden	109
	Vergi Baka-yası	Cizye hissesi (R.1267-1271)	9.000
		Bedel-i Aske-riye hisseleri (R.1271-1276)	13.806,16
		Toplam	22.806,16
Torul Kazası	Nüfus	Toplam	12.093
		Mevcut	10.183

		Göç Eden	1.910
	Vergi Bakayası	Cizye hissesi (R.1267-1271)	112.410
		Bedel-i Askeriye hisseleri (R.1271-1276)	193.166,2
		Toplam	305.576,2
Gümüşhane Sancağı	**Nüfus**	**Toplam**	**17.014**
		Mevcut	**13.974**
		Göç Eden	**3.040**
	Vergi Bakayası	**Cizye hissesi (R.1267-1271)**	**171.960**
		Bedel-i Askeriye hisseleri (R.1271-1276)	**314.798,05**
		Toplam	**486.758,05**

Gümüşhane ve bağlı yerler ile Yağmurdere kazalarının iane-i umumiye hisselerinden bakaya tablosu:

Gümüşhane Kazası	Nüfus	Toplam	27.369		
		Mevcut	24.132		
		Göç Eden	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
			1.480	1.747	3.227
	Hisse (kuruş)	100.843,10			
Yağmurdere Kazası	Hisse (kuruş)	172.385,9			

Böylece Gümüşhane Sancağının göç eden hanelerden bakaya kalan vergilerin toplamı 759.987 kuruş 19 para olarak kayıtlara geçmişti (BOA, MVL 616/1).

1863 yılına gelindiğinde kapanan madenlerin yeniden işletmeye açılması için Gümüşhane sancak meclisi aradan geçen zamana rağmen henüz bir çözüm bulamamıştı. Düşünülen çözümlerden birisi su divanhaneleri yapmaktı. Ancak bunlar yüksek meblağlar tutuyordu. Üstelik yapılacak masrafların sonucunda beklenilen sonucun alınacağı da şüpheliydi. Bu nedenle Avrupa'dan gelecek mühendislerin madenleri incelemesi talep ediliyordu. Mühendislerin keşfi sonucunda masrafın miktarı, cevherin durumu ve mahiyeti ortaya çıkacaktı. Bundan sonraki aşama ise madenlerin ya emaneten idaresi ya da taliplerine satılmasıydı (BOA, MVL 652/5).

Bir başka planlamaya göre madenin işletmeye açılması için maden adına bir tabur teşkil edilmesi, birer mühendis, kalcı, ayar memuru, veznedar ile hasılatı deftere kaydetmek için maiyetinde iki kişi bulunan bir baş katip tayin edilmesi İstanbul'dan talep ediliyordu. Ayrıca Gümüşhane'nin de Ergani ve Tokat kalhaneleri gibi idari yönden Maden Emanetine bağlanması, askerlerin konaklaması için bir kışla, kömür ve maden naklinde kullanılacak hayvanlar için de bir ahır ve bir kalhane inşası gündeme getiriliyordu.

Maden-i Hümayun Meclisi, Gümüşhane Meclisinin görüş ve teklifleri karşısında daha ihtiyatlı davranıyordu. Kışla ve diğer binalar için gereken yaklaşık 500.000 kuruşluk meblağa dikkat çekiliyordu. Gümüşhane madenleri denilen yerin 30-40 mağazadan oluştuğu, en büyüğü Hazine Mağarasını su bastığı, Kırk Pavili mağarasının ise 70-80 yıldır yıkılmış, atıl durumda olduğuna ifade ediliyordu. Su divanhanelerinin yapılmasının da ayrıca masrafının yanında cevherinin ne kadar bulunduğu ve ne kadarının çıkartılabileceğinin bilinmediği vurgulanıyordu (BOA, MVL 652/5).

Gümüşhane'de mevcut madenler ve durumları şöyleydi:

Madenin Adı	**Durumu**
Hazine Mağarası	Gümüşhane merkeze çeyrek saat mesafededir. Su basmıştı olduğu halde suyun tahliyesi mümkündür.
Kırk Pavili Mağarası	Gümüşhane merkeze çeyrek saat mesafede olup, çökmüştü. Ancak etrafından yeniden açılması mümkündür.
Zirzir Mağarası	Gümüşhane'nin içinde olup, hiçbir sorunu yoktur.
Ustaoğlu Mağarası	Gümüşhane'nin içinde olup, hiçbir sorunu yoktur.
Dellal Emin Mağarası	Gümüşhane'nin içinde olup, hiçbir sorunu yoktur.
Galata Mağarası	Gümüşhane'nin içinde olup, hiçbir sorunu yoktur.
Hasanın Mağarası	Gümüşhane'nin içinde olup, hiçbir sorunu yoktur.
Anapenas Mağarası	Gümüşhane'nin içinde olup, hiçbir sorunu yoktur.
Kofça Mağarası	Gümüşhane'nin içinde olup, hiçbir sorunu yoktur.
Ayanikola Mağarası	İki saat mesafededir. Su basmış olduğu halde tahliyesi mümkündür.
İki Kuyulu Mağara	Bir saat mesafededir. Sorunu yoktur.
Kalaycı Mağarası	İki saat mesafede olup, sorunu yoktur.
Gavurdağı Mağaraları	Torul kazasında olup, yirmi adettir. Gümüşhane merkeze sekiz saat mesafesi vardır. Sorunu yoktur.
Kurum Köyü Mağarası	Torul kazasında olup, altı adettir. Gümüşhane'ye altı saat mesafededir.
Harve Köyü Mağarası	Torul kazasında olup, Gümüşhane'ye beş saat mesafededir.
Helkez Mağarası	Torul kazasının Akçakale köyündedir. Her tarafında cevher vardır.

Gümüşdağı Altın Mağarası	Gümüşhane'ye bir saat mesafede olup, su basmıştır. Tahliyesi mümkün değildir. Buna karşılık Gümüşdağı'nda açılabilecek on kadar sağlam mağara vardır.
Zenkar Mağarası	Kelkit kazasında bulunmakta olup, Gümüşhane'ye sekiz saat mesafededir.

Madenlerin kapanmasının ahali üzerindeki etkisi madenlerin niçin açılması gerektiğinin de en somut gerekçesiydi (BOA, BEO.VGGd.190, s. 100). Gümüşhane'nin Müslüman ahalisinden bir kısmı ticaret için Trabzon ve civar mahallere, gayrimüslimlerden bazıları da madencilik ve amelelik etmek üzere Tiflis ve havalisine gitmişti. Birkaç senede bir köylerine gelirler, vergilerinin bir kısmını ödeyip giderlerdi. Ancak zamanla geliş gidişten vazgeçerek ailelerini de götürdüler. Kalan aileler ise gidenlerin vergilerinin kendilerinden talep edileceği korkusuyla yapılan teşviklere kapılarak Tiflis tarafına gitmeyi planlıyorlardı. Mahalli hükümetin girişimleri sonucunda bir süre ertelenen göçler sonradan Osmanlı tabiiyetinden çıkıp, ecnebi pasaportu almak suretiyle yeniden başladı. Gümüşhane Meclisi, göçlerin önlenmesinde tek çare olarak madenlerin tekrar açılması ve yönetimin maden emanetine devredilmesini görüyordu (BOA, MVL 652/5).

Bir başka rapora göre Gümüşhane Sancağına bağlı Şiran ve Kelkit kazaları düz arazi yapısına sahip olup diğerleri dağlıktı. Köyler dahi dağın yüksek kesimlerinde olup, tarım yapacak bir parça arazi bulmak neredeyse imkansızdı. Köylülerin tarımla geçinmesi mümkün değildi. Ahali zahirelerini genellikle Kelkit ve Şiran'dan temin ediyordu. Madenlerin kapanması üzerine ahali kalaycılık ve makaracılık gibi işler yapmak için Anadolu şehirlerini geziyordu. Bazısı ziraat yapılan başka sancaklara giderken özellikle gayrimüslimlerin çoğu madencilik ve amelelik yapmak üzere Tiflis tarafına göç ediyordu. Ahali ustabaşıların göç etmesinden dolayı açılacak madenlerde çalışmak konusunda da gittikçe karamsarlığa düşmekteydi. Madenlerin işletilmesiyle iş sahibi olacak bu kişiler de geri döneceklerdi. Gümüşhane'nin eski günlerine dönmesi için askeriye bünyesinde terzi ve klorhane gibi imalat işleriyle Bahriye tarafından marangozhane ve fabrikalarda istihdam edilen askerler gibi Tersane-i Amire bünyesinde zabıtan ve katiplerle birlikte bir tabur tertip edilerek madende çalıştırılması teklif ediliyordu. Boş ve tatil günlerinde askerî eğitim alacaklar ve askerlik süresinin bitiminde tezkereleri verilecekti.

Maden işleriyle ilgilenmek üzere Maden Emini başkanlığında taburun en yüksek rütbeli zabıtı, mühendis, kalcıbaşı, ayar memuru ve gerekirse ustabaşılarından oluşacak maden meclisi oluşturulacaktı. Madenin her türlü gelir gideri meclisin denetiminde olacaktı. Maden için dağlardaki çamlıklardan tedarik edilecek kömür için devlete ait dağların korunması

kaymakamlığın görevleri arasında yer alacaktı. Taburun ikameti için kışla yapılıncaya kadar bir iki han kiralanacaktı. Zamanla çatısı ahşap ve üzeri kiremitli yarı kargir olarak kışla yapılacaktı. Kışlanın taşları mahallinden tedarik edilecekti. Ayrıca cevherin eritilmesi, kömürün çekilmesi ve mahallerine cevher ile külçe nakletmek için alınacak katırlara ahır ve icabına göre kalhane ve maden malzemeleri imali için de demirhane inşa edilecekti. Bunların yapımında amele yerine askerler istihdam edilecekti. Yapılacak tüm masraflar maden hasılatından karşılanacaktı (BOA, MVL 652/5).

2. Müfettiş Rıza Efendi'nin Çalışmaları

1863 yılının Baharında Kuzey Anadolu şehirlerinde Tanzimat'ın uygulanmasını teftiş etmek için görevlendirilen Ali Rıza Efendi, Trabzon, Lazistan ve Karahisar-i Şarki sancaklarındaki işleri bir tarafa bırakıp 1864 Eylül'ünde Gümüşhane Sancağına giderek ıslahat çalışmalarına başlamıştı. Bir taraftan kendisine verilen talimatları yerine getirmeye çalışıyor diğer taraftan da ahalinin taleplerine cevap veriyordu.

Ali Rıza Efendi'nin tespitleri Trabzon Sancağının mütegallibe istilasında olduğu gibi Gümüşhane Sancağının da harap halde bulunduğudur. Sancağın ahalisi içinde bulunduğu durum karşısında ıslahatları adeta bir kurtuluş olarak görüyor ve arzu ediyordu. Gayrimüslimlerin çoğu başka sancaklara ve Rusya'ya göç etmişti. Kalanlar da aciz bir durumda göç etmek ve kalmak arasında sorunlarına bir çare bulur ümidiyle teftiş memurlarını bekliyorlardı. Başlıca isteklerinden birisi sancağın daha düz araziye sahip, kileri ve tarlaları konumunda bulunan Kelkit ile Şiran kazalarının Erzincan mutasarrıflığına ilhakının iptal edilmesiydi. Ahalinin diğer bir isteği ise madenlerin imalatının durması nedeniyle düştükleri geçim sıkıntısıdır. Madenlerin çalıştırılması sancak ahalisinin bir nebze olsun rahatlamasını sağlayacaktı. Ancak geçim sıkıntısı nedeniyle hanelerini taşıyanların vergi ve bedel-i askeriyesi sancağın üzerinde bakaya kalmış görünüyordu. Rusya'ya göç edenlerin hisselerinin düşürülmesi, Erzurum ve sair yerlere gidenlerden de mahallinde tahsil edilmesi isteniyordu. Arazi tahrirlerinin doğru şekilde yapılması, vergi adaletinin sağlanması da dile getirilen diğer taleplerdi (BOA, A.MKT.MHM 312/88).

Ali Rıza Efendi, Gümüşhane'de yaptığı incelemeler sonucunda sancağın ıslahının devletin kalkınması ve hazinenin gelir sağlaması açısından elzem olduğunu; zengin madenlerin bulunduğunu rapor ediyordu. Rapora karşılık Meclis-i Vâlâ bu madenlerin yeni kapatılmadığını, Gümüşhane'de madenlerinin kimini su bastığı kimi de yıkılmış halde uzun süredir atıl

halde bulunduğuna dikkat çekiyordu. Açılmaları için gerekli su divanhanelerinin inşası 150.000 kuruş harcanarak yapılabilecek bir işlem değildi. Hazine ve Kırk Pavili mağaralarının temizlenmesinde cevherinin durumu bilinmeksizin tahmini bir meblağ bildirerek masraf yapılmasına onay verilmemişti. Ayrıca bu madenlerden bazıları müdür marifetiyle emaneten veya ihale edilerek idare ediliyordu. Bu şekilde Tirebolu kazasındaki on iki madenden sekizi müzayede ile taliplerine 125.000 kuruş bedel satılmıştı. Kalan dört madeninin de haritaları hazırlanmış ve satış hazırlıkları tamamlanmaya çalışılıyordu. Gümüşhane madenlerinin de keşiflerinin yapılması ve haritaları hazırlanması için 1865 ilkbaharında bir mühendis gönderilecekti. Mağara madenlerinin temizlenmesi ve yollarının yapımının bedeli tespitle birlikte cevher durumu dikkate alınarak emaneten ya da ihale ile işletilmeleri kararı alınacaktı. Helvalı madeninin de on yıllığına talibi olan Silahdarzade Ali Efendi'ye ihalesi talep edilmiş ise de madenin zenginliğine karşılık 130.000 kuruş yetersiz bulunmuştu. Bununla birlikte madenin cevher durumu tam olarak Meclis-i Vâlâ'ca bilinmemekteydi. Gümüşhane madenlerinin keşfi esnasında Helvalı bakır madeni de incelenecek ve karar bundan sonra verilecekti (BOA, MVL 689/31).

Gümüşhane'nin gayrimüslim ahalisi geçim sıkıntısı, vergi bakayasının fazlalığı, madenlerin kapatılması gibi gerekçelerle ailece göç etmek eğilimindeydiler. Teftiş memuru Rıza Efendi'nin telkinleri bu ailelerin göçünü ertelemelerini sağlamıştı. Rum ve Ermeni ahali sancağın ıslahı ve kalınmasına yönelik vaatlerden umutluydu (BOA, A.MKT.MHM 313/29). Oysa gelişmeler halkın beklentilerini boşa çıkartmıştı. Madenler açılmamış, sancaktan dışarıya göçler devam etmişti. 1866 yılına gelindiğinde Trabzon Valisi Emin Muhlis Paşa'nın çabasına rağmen yüzlerce aile Rusya'ya göç etmek için içlerinden vekiller seçip İstanbul'a göndermişti (BOA, A.MKT.MHM 350/30).

Sonuç

Geçim kaynakları insanları bir arada toplarken aynı zamanda bir yerleşim biriminin doğuşunu da gerçekleştiriyorlardı. Gümüşhane madenleri bu tür bir yerleşim biriminin ortaya çıkmasının somut örneklerindendir. Maden ocakları çevreden insanların bölgeye gelip yerleşmelerinde etkili olurken, madenlerin kapanması işsizliğe, dolayısıyla göçe yol açmıştır. Göçler bir taraftan devleti vergi kaybına uğratmış bir taraftan da üretici kesimin azalmasına yol açmıştır. Hatta Gümüşhane örneğinde olduğu gibi ahali geçimini sağlamak üzere ülke dışına dahi gidebilmiştir.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Köse, İsmail, "İngiliz Seyyahların Günlüklerinde Gümüşhane Çevresi ve Trabzon Limanı'na Ulaşan Ticaret Yolları 1840-1900", *History Studies*, 4/1, 2012, 359-371.

Tuncel, Metin, "Gümüşhane", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 14, İstanbul 1996, s. 273-276.

YENİ MEDYA'DA FUTBOL VE NEFRET SÖYLEMİ: 2017-2018 TÜRKİYE SÜPER LİG'İNDE OYNANAN DERBİ MAÇLARDA DOLAŞIMA SOKULAN NEFRET SÖYLEMLERİ /

Öğr.Gör. Cem YÜCETÜRK - Dr. Öğr. Üyesi Onur AKYOL

(Amasya Üniversitesi – İstanbul Üniversitesi)

1. Giriş

Günümüzde gelişen teknolojilerle birlikte hayatımızın her alanında belirli değişim ve dönüşümlerin yaşandığını söyleyebiliriz. Ekonomik, sosyal ve yasal alanlarda yaşanan bu değişimler bireyleri, toplumu, kurumları ve şirketleri de bir şekilde etkilemektedir. Özellikle medya açısından bakıldığında yaşanan hızlı ve köklü değişiklikler yeni yayıncılık modellerinin doğmasını ve bu modeller de kullanıcıların ön plana çıkmasını sağlamıştır. Kullanıcının aktif rol aldığı yeni medya teknolojileri ile ilgili olarak önem arz eden konuların başında siber ortamlarda hiçbir baskı altında kalmadan, özgürce yapılan içerik paylaşımları gelmektedir. Geleneksel medya ve internetin ilk dönemleri sınırlı etkileşim, tek yönlü bilgi akışını sağlayan, kullanıcı katılımına olanak tanımayan ve pasif bir yapıdaydı. Kullanıcıların yorumlarını, ürettikleri içerikleri, kişisel görüş ve deneyimlerini paylaşmasına izin veren yeni teknolojilerle tanışması ile birlikte, birçok alanda yeni değişimler meydana gelmiştir.

Tüm bu çabalara rağmen yeni medya ortamları nefret söylemlerinin daha rahat üretilmesini sağlayan mekanizmalardır. Kullanıcılar herhangi bir engelleme ya da yaptırımla karşılaşmayacağından hemen hemen emin olması sebebi ile belki de günlük yaşantılarında dile getiremedikleri fikirlerini çok daha rahat bir şekilde yeni medya ortamlarında dile getirebilmektedirler. Bu durumda aslında nefret söylemlerinin önüne geçilebilmesi için en önemli görev yine kullanıcının kendisine düşmektedir. Bu tarz yorumlarla herhangi bir şekilde etkileşime geçerek onu ciddiye almak yerine, o yorumu yok saymak daha mantıklı bir eylem olabilir. Zira nefret söylemi barındıran içeriklerle etkileşime girmek onları daha da görünür hale getirebilir. Gerekli olan yasal düzenlemeler yapıldıktan sonra bu yorumları şikâyet edebilecek imkanların ortaya çıkması bu tarz yorumların azalmasını sağlayabilir. Ancak nefret söylemlerinin yeni medya ortamlarında tamamen ortadan kaldırmak şu an için mümkün değildir. Nefret söylemleri insanların günlük yaşantılarından beslendiği için, sokakta, evde, okulda vs. olan bu söylemlerin yeni medyada var olması aslında oldukça normaldir.

2. Futbol ve Nefret Söylemi

Kalabalık bir grup içinde bulunmak, sıradan bir bireyi şiddet dolu bir insana dönüştürebilir. Kalabalıklar, normalde öteki insanlara karşı sergilediği tavrın aksine üyelerindeki kendiliğinden oluşan şiddet ve zorbalığın

dizginlerini bırakmaktadır. Kalabalığa dahil olan bireylerin yaptıkları hatalar görmezden gelinebilir. Yani kalabalıkların, kendilerine ait bireye karşı bir tür gözetim işlevi vardır. Kalabalıklar kendisinden olanın hatalarını görmezden gelebilirken, kendisinden olmayanın yaptığı eylemleri bir tehdit olarak görebilirler. Bu tehditler ya da kalabalığın yaşadığı sıkıntılar, bireyleri daha çok birbirlerine bağlar (Sennett, 1996:384-385). Futbolda taraftar grupları, kalabalıkların özelliklerini taşımaktadır. Hakem hataları, federasyon kararları ya da rakip takım yöneticilerinin yaptığı açıklamalar fanatik taraftar gruplarının ön planda olmalarına neden olmaktadır.

Grup üyelerinin nasıl davranmaları gerektiği planlanmıştır. Farklı hareket edenler gruba ihanet etmiş olur ve düşman ilan edilebilir. Dolayısıyla bu grupların temel amacı duygusal gözetimdir. Ötekilerle aynı olmadıklarını düşündüklerinden içlerine kimseyi almayı kabul etmezler. Saf kalabilmek için genişlemek istemezler (Sennett, 1996:398-399). Fanatik gruplar bu mantıkla hareket ederek kendi aidiyetlerini yücelterek diğer grupları ötekileştirirler. Bu mantık, fanatiklerin rasyonellikten uzak bir zihniyete sahip olduğunu göstermektedir.

Galeano "Gölgede ve Güneşte Futbol" kitabında fanatikleri "tımarhanelik taraftar" olarak betimlemiştir (Galeano, 1998: 30). Fanatiklerin gerçekleri göremeyen, sağduyudan yoksun ve bu yoksunluğun sonucu olarak şuursuzca etrafına saldıran öfkeli insanlar olduğunu belirtmiştir. Futbolda fanatizmi, rakiplerin fanatik gruplarının birlikte beslediğinin altını çizmektedir. Aslında birbirlerine karşı olan bu grupların birbirlerini yok etmek yerine daha çok büyüttüğünü ve "aşağılananların, aşağılayanlara", "korkakların da korku salanlara" dönüştüğünü vurgulamaktadır. Yazar fanatik insanın, sosyal yaşantısındaki başarısız deneyimlerinin acısını stadyumda çıkarmak istediğini; dolayısıyla "oyun"un umurunda olmadığını anlatır (Galeano, 1998: 31). Bununla birlikte fanatiklerin futbol sahasını bir savaş alanı olarak gördüğünü, rakip takım seyircilerinin onlar için birer düşman olduğunu ve her an saldırıya geçmeye hazırlandıklarını edebi bir dille anlatmaya çalışmıştır.

Raymond Boyle ve Richard Haynes "Football In the New Media Age" isimli kitapta yeni medya çağında futbola ilişkin olayların hemen hemen her alanda görülüp gündeme geldiğinden bahsetmişlerdir. Yazarlar yeni medya çağında ünlü futbolcuların daha önceden gizli kalan ve gündeme gelmeyen birçok olayının ortaya çıktığını ve bu olayların medya tarafından magazinsel olarak kullanıldığına dikkat çekmişlerdir. Bunun yanı sıra gelişen medya teknolojileri ve futbolun küreselleşen bir ekonomi haline dönüşmesi sebebi ile eski romantik taraftar, futbolcu ve kulüp ilişkisinin değişmeye başladığına da dikkat çekmişlerdir (Boyle ve Haynes, 2004:3).

Futbol kültürü içinde ırkçılık, akademik çalışmalarda sıkça araştırılan bir konu olmasına rağmen, çevrimiçi futbol fan sayfalarında ırkçılığın nasıl

tartışıldığına sınırlı ilgi gösterilmiştir. Akademik literatür, öncelikle stadyum içinde ve sahada var olan ırkçılığa odaklanmıştır. Ancak sosyal medyanın ortaya çıkışı, ırkçılığın diğer kanallar aracılığıyla iletilmesini incelemek için yeni fırsatlar doğurmuştur. Sosyal medya, futbola ilişkin anlık nefret söylemleri içeren mesajları incelemek ve analiz etmek için önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu konuda yapılan ilk araştırmalar nefret içerikli söylemlerin yeni iletişim araçları sayesinde yayılmasının sağlandığını belirtmiştir. Sosyal medyada kullanıcıların kimi zaman anonim hesaplarla var olması ve homofobinin, siber zorbalığın ya da ırkçılığın tek tuşla iletilebiliyor olması nefret söylemlerinin rahatlıkla dolaşıma sokulmasına ortam hazırlamaktadır. (Cleand, 2014: 418).

3. Yöntem

Araştırmanın inceleme alanı olarak olarak Ekşi Sözlük sitesi tercih edilmiştir. Bu araştırma kapsamında Ekşi Sözlük sitesinde taraftarların açtıkları başlıklar ve paylaştıkları yorumlar üzerinden ürettikleri nefret söylemleri incelenirken kullanıcıların paylaştıkları içeriklerin ortak noktaları araştırılacaktır. Herhangi bir kişi, olay ya da bir derbi maçı hakkında açılan başlıklarda kullanıcıların kullandıkları "biz ve onlar" dili fanatik söylemlerin ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Bu şekilde üretilen söylemler taraftar kimliğinin yeniden üretilmesine sebep olmaktadır. Bu bağlamda Ekşi Sözlük platformunda kullanılan söylemlerin içerikleri ve kullanım şekillerini incelemenin gerekli olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada Türkiye Süper Ligi'nde 2017-2018 sezonunda Beşiktaş, Galatasaray ve Fenerbahçe'nin ligin ilk yarısında aralarında oynadıkları maçlarla ilgili başlıklarda taraftarların oluşturduğu içeriklerde yer alan nefret söylemleri incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken söylem analizi yöntemiyle birlikte içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Söylem çözümlemesinin tür odaklı değil, metin odaklı olması ve katı kurallardan uzak olması, çözümleme yönteminin haberler dışındaki farklı metin türleri üzerine uygulanabilmesini olanaklı kılmaktadır. Bu çözümleme yönteminin farklı metin türlerine uygulanabilir olması ülkemizde özellikle Web 2.0 ortamlarında gerçekleştirilen yeni medya araştırmalarında, bu metin çözümlemesi tekniğinin tercih edilmesinin en temel nedenlerinden birisidir (Çomu ve Halaiqa, 2015: 51).

Bu çalışmada seçilen maçlarla ilgili başlıklarda yapılan yorumlar içeriklerine göre 4 kategoriye ayrılmıştır. İçinde nefret söylemi olarak kabul edilebilecek, hakaret, küfür, ırkçı, cinsiyetçi söylem vb. içeriğe sahip olanlar (-2), nefret söylemi olarak nitelendirilemeyecek ancak anlam olarak olumsuz içeriklere sahip olanlar veya nefret söylemi niteliği barındırmayan hitap ve espriler (-1), ne olumlu ne de olumsuz içeriğe sahip olan alakasız içerikler (0), Futbolun barış ve centilmenlik gibi olumlu yönlerini ya da

futbolun teknik-taktik unsurlarının paylaşıldığı olumlu içerikler (+1) olarak kategoriler belirlenmiştir. Bununla birlikte nefret söylemi kategorisine giren içeriklerin bir kısmı araştırmaya dahil edilerek analiz edilmeye çalışılmıştır. Araştırmayı sınırlandırmak adına ise seçilen maçların bitiminden itibaren üretilen ilk 50 içerik incelenmiştir. Örnek olarak kullanılan içeriklerdeki yazım yanlışlarına ya da küfür ve hakaretlere müdahale edilmemiştir.

4. Bulgular

İncelenen içerikler arasında en çok kullanılan nefret söylemleri arasında Beşiktaş taraftarına yönelik kullanılan "tinerci" ifadesinin yer aldığı tespit edilmiştir. Bu başlıklarda paylaşılan içerikler arasında kışkırtıcı dil özelliği barındıran "tinerci" ifadesinin sıklıkla kullanıldığı saptanmıştır. Bu ifadenin bir grubu dışlama ve aşağılama amacı taşıdığı için nefret söylemi olarak değerlendirilebilir.

Galatasaray taraftarlarına yönelik en çok kullanılan nefret söyleminin ise "fetöcü" olduğu tespit edilmiştir. Geçmişte Galatasaray takımında futbol oynamış bazı futbolcuların FETÖ terör örgütü ile bağlantılarının bulunması sebebiyle Galatasaray taraftarları ile ilgili olumsuz genellemelerin yapıldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle "fetöcü" ifadesi nefret söylemi kapsamında değerlendirilmiştir.

Beşiktaş taraftarlarının Fenerbahçe ve Galatasaray taraftarlarına yönelik cinsiyetçi bir ifade olan "sarışın" ifadesini kullandığı tespit edilmiştir. Futboldaki erkek egemen dile örnek olarak gösterilebilecek olan bu ifade de nefret söylemi olarak değerlendirilmiştir.

4.1. 23 Eylül 2017 Fenerbahçe-Beşiktaş Maçı

Futbol ile ilgili konular Ekşi Sözlük'te fazlasıyla gündem oluşturabilmektedir. Özellikle derbi maçlar, futbolcu transferleri, teknik direktörler ya da kulüp başkanlarının açıklamaları Ekşi Sözlük'te yoğun şekilde tartışılmaktadır. 2017-2018 futbol sezonunda oynanan derbi maçların her biri istisnasız bir şekilde o günün açık ara en fazla konuşulan başlığı olmuştur. Maç başlığında toplam 2.224 içerik paylaşılmıştır. Gündemdeki ilk 10 başlıktan 4 tanesi futbol ile ilgilidir. Maçın hakemi Ali Palabıyık'ın maç sırasında verdiği kararlar maç sonrasında çok tartışılmıştır. "23 eylül 2017 fenerbahçe-beşiktaş maçı" başlığında Ali Palabıyık ile ilgili birçok içeriğin paylaşılmasının yanında kendi isminin başlığı altında da paylaşılan içerikler sayesinde ayrı bir gündem başlığı oluşmuştur. Bunun yanı sıra Beşiktaş teknik direktörü Şenol Güneş ve Fenerbahçe Kulübü Asbaşkanı Mahmut Uslu'nun maç sonrası açıklamaları da hem maç başlığı altında hem de kendi isimlerinin başlıkları altında tartışılmış ve gündem olmuştur.

“23 eylül 2017 fenerbahçe-beşiktaş maçı” başlığında maç bittikten hemen sonra paylaşılan ilk 50 içeriğe bakıldığında yorumların kategorileri ise Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1: “23 eylül 2017 fenerbahçe-beşiktaş maçı” Başlığında Maç Bittikten Sonra Paylaşılan İlk 50 İçeriğin Kategorileri

Kategori	**+1**	**0**	**-1**	**-2**
Sayı	1	5	18	26
Frekans(%)	2	10	36	52

Kaynak: eksisozluk.com

Kategorilere bakıldığında Fenerbahçe-Beşiktaş maçı ile ilgili yapılan yorumlarda nefret söylemi barındıran ve olumsuz anlama sahip yorumların yoğunluğunun daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Bunun temel sebeplerinden birisi maç sırasında oldukça fazla hakem hatasının tartışılmasıdır. Maçta çıkan kırmızı kartlar ve ofsayt yüzünden verilmeyen gol kararları paylaşılan içeriklerdeki nefret söylemi unsurlarının sayısını arttırdığı söylenebilir. Bu maç ile ilgili paylaşılan yorumlarda nefret söylemi olarak değerlendirilen içeriklerin bazıları tablo 2’de belirtilmiştir. Paylaşılan içeriklerde yer alan küfür, hakaret ya da yazım hatalarına müdahale edilmemiş, olduğu gibi paylaşılmıştır.

Tablo 2: “23 eylül 2017 fenerbahçe-beşiktaş maçı” Başlığında Maç Bittikten Sonra Paylaşılan İlk 50 İçerik Arasında Yer Alan Nefret Söylemi Örnekleri

Kategori	**Paylaşılan İçerik**
-2	Ali Palabıyık'ın sikiyle gerdeğe giren fenerbahçe'nin yüzsüz sevinci...
-2	Bu maçın anasını siktin attın palabıyık... bilerek isteyerek yaptıysan şu dünyada gün yüzü göreme başka da bir şey demiyorum... arkası dönük atiba'nın penaltı pozisyonunu gören adam, bir metreden ofsayt olmayan ogsaytı görüyor, gözünün önünde cenk'in ayağına yapılan penaltıyı göremiyor! fenerbahçe'nin penaltılarına lafım yok, belki ilk penaltı penaltı değil ama niye verdin demem... açık ve net maçın anasını sikti hakem... yatacak yeri yok! bu sene de sike sike şampiyonuz...
-2	Beyler ağlamaya başladılar mı? anca gelebildim. Tanım: koyup geçtiğimiz sıradan bir maç.
-2	Ağlayın kan kodumun ağlakları. Öyle kan alırlar işte. 2 sene meydanı boş buldunuz büyük takım zannettiniz kendinizi.
-2	Maç bok gibiydi, Ali Palabıyık tinercilerin içinden geçti. Beline kuvvet diyoruz kendisine burdan. Beşiktaş sıçar bu haftadan sonra söyleyeyim. ahahahahahahahaahahajhahajajajja

Kaynak: eksisozluk.com

23 Eylül 2017 tarihinde oynanan maç Fenerbahçe’nin 2-1’lik üstünlüğü ile sonlanmıştır. Maç sonrasında örnek içeriklerde görüldüğü üzere Beşiktaş’ı destekleyen yazarların maçın hakemi Ali Palabıyık’a yönelik nefret söylemi olarak nitelendirebilecek birçok içerik paylaştığı gözlemlenmiştir. Bu söylemlerin önemli bir kısmı Ali Palabıyık’ın maç sırasında verdiği kararlarla ilgili cinsiyet temelli nefret söylemi içeren şekilde paylaşılmıştır. Tablo 2’de yer alan “*ali palabıyık’ın sikiyle gerdeğe giren fenerbahçe’nin*”

ifadesi günlük hayatta kullanılan cinsiyetçi deyimlerin futbol ile ilişkilendirilerek yeniden üretilmesi konusuna örnek olarak verilebilir.

Futbol yoluyla cinsiyetçi ideolojilerin yeniden üretimi toplumdaki cinsel bölünmeyi desteklemektedir. Futbol erkekliğin agresif, rekabetçi, güçlü vb. olduğunu yeniden olumlamak amacıyla erkeksilik mitlerini yeniden üreten bir forma sahiptir. Erkekler futbol ile rekabet ederek ve başarmaya çalışarak kendi erkeksi kimliklerini onaylamaya çalışırlar. Dolayısıyla futbol erkeksi referanslarla tanımlanmaya çalışılan bir alandır (Clarke ve Clarke, 1982: 65). Bu bağlamda yine tabloda görüldüğü üzere "ağlaklık" ya da "koyup geçmek" ifadeleri futboldaki erkeksi dilin kullanımına yönelik dikkat çekici örnekler olarak gösterilebilir.

Bu başlıkta incelenen Fenerbahçe-Beşiktaş maçı ile ilgili maçın sonucuna bağlı olarak Beşiktaşlı taraftarların hakeme ve Fenerbahçe taraftarına yönelik nefret söylemlerinde bulunduğu, Fenerbahçe taraftarlarının da Beşiktaşlı taraftarlara yönelik nefret söylemlerinde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu söylemlerin çoğu belirtildiği üzere cinsiyet temelli olmakla birlikte, Beşiktaşlı taraftarlara yönelik kullanılan "tinerci" ifadesi de dikkat çekicidir. Günlük dilin içerisinde sıkça rastlanılan bu tarz kötülemeler eğretileme aracılığı ile yeniden yapılandırılarak dolaşıma sokulmaktadır. Bu bağlamda "tinerci" ifadesi de içinde bir kötüleme ve olumsuz değer barındıran bir söylem olması dolayısıyla nefret söylemi bağlamında değerlendirilmektedir. Bununla birlikte "tinerci" ifadesinin olumsuz çağrışımlarını Beşiktaşlı taraftarlarla özdeşleştirilmesi amaçlanarak toplum nezdinde itibarsızlaştırmak hedeflenmektedir. Beşiktaş taraftarına yönelik bu söylem yalnızca Fenerbahçe taraftarları tarafından değil, Türkiye'deki tüm taraftarlar tarafından özellikle yeni medyada sıkça kullanıldığı da ayrıca tespit edilmiştir.

İlgili maç ile aynı tarihte Ekşi Sözlük'te gündem olan Beşiktaş Teknik Direktörü Şenol Güneş ve Fenerbahçe kulübü yöneticisi Mahmut Uslu hakkında yapılan yorumlarda da hakaretlere ve nefret söylemi örneklerine rastlanmıştır. Şenol Güneş'e yönelik "çakma filozof" ifadesinin sıklıkla kullanıldığı ve Trabzonlu olması dolayısıyla yapılan bazı yorumlarda (*hamsi kafalı vs.)* kimlik temelli nefret söylemlerine maruz kaldığı tespit edilmiştir.

4.2. 22 Ekim 2017 Galatasaray-Fenerbahçe Maçı

22 Ekim 2017 tarihinde oynanan Galatasaray-Fenerbahçe maçı da diğer derbi maçlar gibi Ekşi Sözlük'te o günün en çok konuşulan başlığı olmuştur. Maç başlığında toplam 2083 içerik paylaşılmıştır. 22 Ekim 2017 tarihinde Ekşi Sözlük'te gündemi oluşturan ilk 10 başlıktan 3 tanesinin Galatasaray-Fenerbahçe maçı ile ilgili olduğu görüntülenmektedir. Maç ile ilgili başlıklardaki içeriklerin toplamının diğer başlıklardaki içerik sayısından fazla olması dikkat çekicidir. Maçın yanı sıra maçın hakemi Cüneyt

Çakır'ın da en çok konuşulan ikinci başlık olduğu tespit edilmiştir. Bu durum diğer derbi maçlarda olduğu gibi bu maçta da hakem kararlarının fazlaca tartışıldığını göstermektedir. Ayrıca "22 ekim 2017 beşiktaşlıların derbi görecek olması" başlığında Fenerbahçe ve Galatasaray taraftarlarının Beşiktaş taraftarları ile alakalı dalga geçtikleri içerikler de gündem olmayı başarmıştır. Maç 0-0 berabere sonuçlanmıştır. Genel olarak maç başlığında hakem kararları ve takımlarından memnun olmayan taraftarların paylaştıkları içerikler yer almaktadır.

"22 ekim 2017 galatasaray-fenerbahçe maçı" başlığında maç bittikten hemen sonra paylaşılan ilk 50 içeriğe bakıldığında yorumların kategorileri ise tablo 3'de belirtilmiştir.

Tablo 3: "22 ekim 2017 galatasaray-fenerbahçe maçı" Başlığında Maç Bittikten Sonra Paylaşılan İlk 50 İçeriğin Kategorileri

Kategori	**+1**	**0**	**-1**	**-2**
Sayı	0	6	21	23
Frekans (%)	0	12	42	46

Kaynak: eksisozluk.com

Kategorilere bakıldığında Galatasaray-Fenerbahçe maçı ile ilgili yapılan yorumlarda nefret söylemi barındıran ve olumsuz anlama sahip yorumların sayısının daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Bunun temel sebeplerinin maçın hakem kararları üstünden yorumlanması ve bununla birlikte iki takımında ortaya koyduğu kötü futbol olduğu söylenebilir. Takımlarının sahada yeterince mücadele etmediğini düşünen veya hakem kararlarını beğenmeyen taraftarlar yeni medya ortamlarında nefret söylemlerinde bulunabilmektedirler. Maçla ilgili yapılan yorumlarda nefret söylemi olarak değerlendirilen içeriklerin bazıları Tablo 4'de belirtilmiştir.

Tablo 4: "22 Ekim 2017 Galatasaray-Fenerbahçe Maçı" Başlığında Maç Bittikten Sonra Paylaşılan İlk 50 İçerik Arasında Yer Alan Nefret Söylemi Örnekleri

Kategori	**Paylaşılan İçerik**
-2	futbol başlıklarına küfürlü entryler girmem ama bir adet orospu çocuğunun talimatı aldığına tanık olduğumuz maç olmuştur. seni vereni de seni de üst üste koyup sikeyim.
-2	şu iki ibne takımın maçı hep mi sıkıcı geçer ya. sonuç: sarışın bombalar birbirine sakso çekti.
-2	evkur yeni galatasaray= 0 demirgrup fenerbahçe=0 buna derbi diyenin aklını sikeyim, biz bu evkur fetö'ye içerde dışarda üç atarız.
-2	bi şerefsiz yüzünden galatasarayın 15 dakikada kolu kanadı kırılmış, ne temposuna, ne baskı kurmasına izin verilmiş maç..
-2	aykut kocaman adındaki kabiliyetsiz yüzünden puan kaybettiğimiz maç. adamın savunma mantalitesi bütün takımı sarmış. sanki beraberlik işimize yarıyormuş gibi 10 kişi kalan rakibe karşı uyuşuk hücum yapmalar, halen tek forvetle oynamalar 89. dakikada oyuncu değiştirmeler vs. allah tez zamanda belanı versin senin.

Kaynak: eksisozluk.com

22 Ekim 2017 tarihinde oynanan maç 0-0 berabere olarak sonlanmıştır. Maç sonrasında Tablo 6'da örnek içeriklerde görüldüğü üzere hem Fenerbahçe hem de Galatasaray'ı destekleyen yazarların maçın hakemi Cüneyt Çakır'a yönelik nefret söylemi olarak nitelendirebilecek birçok içerik paylaştığı gözlemlenmiştir. Cüneyt Çakır'ın maç sırasında verdiği kararlar iki tarafında tepkisiyle karşılaşmıştır. Bu bağlamda maçın hakemine yönelik ilk 50 içerik arasında 18 tane küfürlü içerik tespit edilmiştir. Bu küfürler cinsiyet temelli nefret söylemleri olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte hakemin maçı berabere bitirmesi için talimat aldığı izleniminde olan birçok yazar da bu konuda görüşlerini paylaşmıştır. Bu durum Türk halkında ve medyada oldukça ilgi çeken komplo teorilerinin futboldaki yansımalarına örnek olarak gösterilebilir.

Maçta sıkıcı bir oyun ortaya konması Fenerbahçe ve Galatasaray taraftarının yanı sıra Beşiktaş taraftarının konuştuğu konulardan birisi olmuştur. Fenerbahçe taraftarı teknik direktörleri Aykut Kocaman'a tepki gösterirken onu korkaklıkla suçlayanlar da olmuştur. Galatasaray ve Fenerbahçeli taraftarların maç öncesinde Türkiye'nin gerçek derbisi olarak bu maçı gördüklerini belirterek Beşiktaş takımının gerçek büyük takım olmadığına yönelik açtıkları başlıklar ve paylaştıkları içeriklere yönelik Beşiktaş taraftarı yazarların maç ile ilgili yorumlarda nefret söylemi olarak görülebilecek olumsuz anlama sahip birçok içerik tespit edilmiştir. Bu konuda Fenerbahçe ve Galatasaray takımlarının sahip olduğu sarı renk üzerinden cinsiyet temelli nefret söylemlerinin fazlaca dikkat çektiği söylenebilir. "ibne iki takım" ve "sarışın bombalar" ifadeleri hem cinsel tercihleri aşağılama temelli nefret söylemi hem de cinsiyetçi nefret söylemi kategorilerinde değerlendirilebilir. Bunlar futbola ait erkeksi dilin ve ideolojinin yansımalarına çarpıcı birer örnektir.

Bu örneklerin yanı sıra Tablo 6'da gösterilen örnekte olduğu gibi Galatasaray takımının geçmişte bazı futbolcularının FETÖ terör örgütüyle bağlantılı olduğu gerekçesiyle nefret söylemlerine maruz kaldığı tespit edilmiştir. Diğer yandan maçlarla ilgili içerikler incelenirken siyaset ve spor arasındaki ilişkinin oldukça fazla olduğu ve bu bağlamda futbolcuların ya da futbol yöneticilerin siyasi olaylarla ilişkilerinin kullanıcı yorumlarında kullanıldığı belirlenmiştir. Galatasaray'ın da bu durumdan en fazla etkilenen kulüp olduğu ve bununla birlikte "kışkırtıcı dil özelliği" kullanılarak nefret söylemlerine maruz kaldığı söylenebilir.

4.3. 2 Aralık 2017 Beşiktaş-Galatasaray Maçı

2 Aralık 2017 tarihinde Beşiktaş ev sahipliğinde oynanan maç yine Ekşi Sözlük gündemini oldukça fazla meşgul etmiş ve günün açık ara farkla en çok konuşulan başlığı olmuştur. Maç başlığında 2 Aralık ve 3 Aralık 2017

tarihleri arasında 1.206 içerik paylaşılırken toplamda 1800 içerik paylaşılmıştır. 2 Aralık 2017 tarihinde en çok konuşulan ilk 10 başlıktan 3 tanesi yine Beşiktaş-Galatasaray maçına bağlı olarak gündem olmuştur.

Maç Beşiktaş'ın 3-0 'lık üstünlüğü ile bitmiştir. Galatasaray teknik direktörü İgor Tudor da maç ile alakalı en çok konuşulan konulardan birisi olmuştur. Tudor'un performansından memnun olmayan Galatasaray taraftarının sosyal medya platformları üzerinden bu memnuniyetsizliği dile getirdiği içerikler sonrasında yönetim tarafından Tudor'un görevine son vermiştir. Bu örnek yeni iletişim teknolojileri sayesinde görüşlerini ifade ederek gündem oluşturma gücüne kavuşan kullanıcıların yarattığı etki açısından önemli bir örnektir. Bununla birlikte maçta yediği ilk golde yaptığı hata sebebi ile en çok konuşulan isimlerden birisi de Galatasaray kalecisi Fernando Muslera olmuştur.

"2 aralık 2017 beşiktaş-galatasaray maçı" başlığında maç bittikten hemen sonra paylaşılan ilk 50 içeriğe bakıldığında yorumların kategorileri ise tablo 5'de belirtilmiştir.

Tablo 5: "2 aralık 2017 beşiktaş-galatasaray maçı" Başlığında Maç Bittikten Sonra Paylaşılan İlk 50 İçeriğin Kategorileri

Kategori	**+1**	**0**	**-1**	**-2**
Sayı	7	13	16	13
Frekans (%)	14	26	32	26

Kaynak: eksisozluk.com

Maçta Beşiktaş takımının ortaya koyduğu üstün oyun sebebi ile gerek Beşiktaş gerekse kimi Galatasaray taraftarı tarafından tebrik mesajları içeren olumlu anlama sahip içerikler tespit edilmiştir. Buna karşın bazı Beşiktaş taraftarlarının galibiyeti rakip takımı aşağılayıcı bir şekilde kutladığı ve Galatasaray taraftarının da kendi takımlarına ve teknik direktörlerine yönelik nefret söylemi kapsamına giren içerikler paylaştığı belirlenmiştir. Maçla ilgili yapılan yorumlarda nefret söylemi olarak değerlendirilen içeriklerin bazıları tablo 6'da belirtilmiştir.

Tablo 6: "2 aralık 2017 beşiktaş-galatasaray maçı" Başlığında Maç Bittikten Sonra Paylaşılan İlk 50 İçerik Arasında Yer Alan Nefret Söylemi Örnekleri

Kategori	**Paylaşılan İçerik**
-2	tinerciler eze eze kazandı. gs'nin balonluğunu yüzüne vurdu, tarihi fark kaçtı belki de. beden eğitimi hocalarıyla şampiyon olunmaz.
-2	sex sex sex on the bitch şarkısı eşliğinde cin con'a tecavüz edilen maçtır.
-2	şu kadar söyleyeceğim, ikinci yarı izlediğim pornodan erkek halimle utandım. allah kimseyi beşiktaş karşısındaki galatasaray durumuna düşürmesin.
-2	şike yapmazsanız beşiktaş sizden her daim üstün bir takım... kendinizi kandırmayın... fetö yok hakemler yok... sonuç ortada... ve beşiktaş kaç senedir dinamosu olmadan oynuyor... ahh sergen ahh...

-2	bugün 40. yaş doğum günüm. ulan çok güzel siktik be, içinizde gezdirdik ulan!!! doğum günüm kutlu olsun, beşiktaş'ım mutlu etsin senelerce. ahahahaaa ulan çok güzel oldu be... ayağa kalkın ulan, beşiktaş geçiyor!!!

Kaynak: eksisozluk.com

Bu maçla ilgili nefret söylemi kategorisinde değerlendirilen hemen hemen tüm içeriklerde cinsiyet odaklı nefret söylemleri bulunmaktadır. Bu durum futbolun dilinin kadınları dışlayıcı ve aşağılayıcı yapısını gözler önüne sermektedir. Cinsiyetler arası biyolojik farklılıkları sebebi ile kadın, erkek üstünlüğü karşısında öteki olarak konumlandırılıp, toplumsal olarak ikincil konuma atılmaktadır. Kadının spordan dışlanma durumu sportif etkinliklerin algılanma ve değerlendirilme biçimi ile yakından ilgilidir. Futbol erkekliğin toplumsal inşasında yer alan temel alanlardan birisidir (Akkaya ve Kaplan, 2014:180). Dolayısıyla taraftarlar galibiyeti sevinci yaşarken, futbolcuları eleştirirken ya da hakeme yönelik tepkilerini dile getirirken cinsiyetçi söylemleri sıklıkla kullanmaktadırlar. Tablo 9'da yazarların kullandığı "sex on the beach", "tecavüz ettik", "porno" vs. gibi ifadeler bu bağlamda değerlendirilmektedir. Kadınları genel olarak aşağılayan ve kadın bedenini yalnızca cinsel bir obje gibi gösteren bu ifadeler futbolun ürettiği dilin sorunlarını ortaya koymaktadır. Hem medyada hem de tribünlerde kullanılan bu tip ifadelere gereken tepkiler gösterilmemekte ve bu söylemler giderek daha fazla normalleştirilmektedir.

Bu bulguların yanı sıra yine diğer Beşiktaş ve Galatasaray ile ilgili başlıklarda da karşılaşılan "tinerci", "fetöcü gibi nefret söylemi ifadelerinin de kullanıldığı tespit edilmiştir. Tinerci ifadesi kullanılarak Beşiktaş taraftarları "madde bağımlısı" bireylerle eş tutulmak istenmektedir. Bu metaforla, nefret söylemlerinin "Uzaklaştırma" özelliğinden faydalanarak Beşiktaş taraftarlarını diğer bireylerden dışlanması amaçlanmaktadır. Galatasaray taraftarlarına yönelik "fetöcü" ifadesi ise, geçmiş olaylara dayandırılarak ve olumsuz genellemeler yaparak Galatasaraylı taraftarları hedef göstermeyi amaçlamaktadır.

Tablo 6'da dikkat çeken başka bir detay ise İgor Tudor'a yönelik kullanılan "beden hocası" ifadesidir. Aşağılama amacı ile sosyal medya kullanıcıları tarafından kullanılan bu ifade sonradan geleneksel medyadaki futbol yorumcularının da kullandığı bir ifadeye dönüşmüştür. Bu maçtan sonra televizyonda maçı yorumlayan Hıncal Uluç: "*Tudor üstünde konuşulacak bir adam değil. Hiçbir özelliği yok. Tam bir futbol cahili. Beden eğitimi öğretmeni bile takımı kondisyon olarak hazır tutar.*" açıklamasını yapmıştır (haberler.com, 2017). Futbola hâkim olan dil toplumda ve medyada genel bir sorundur. Geleneksel medya ve yeni medya ürettiği söylemlerle birbirlerini etkilemekte ve nefret söylemlerinin giderek daha fazla futbola egemen olmasına neden olmaktadırlar.

Sonuç

Dünyada en çok oynanan ve dünya çapındaki fanatiklerin ve taraftarların en fazla bulunduğu sporun futbol olduğu söylenebilir. Çok yakından takip etmese bile tüm insanlar futbol ile ilgili deneyimlerini paylaşmaktadırlar; ancak futbol daha çok erkekler arasında popüler bir spordur. Futbol eğlenceli bir spor olmasının yanında, bazıları için bir yaşam tarzı, bir din ve ulusları aidiyet duygusuyla birleştiren bir platform haline gelebilir. Bazı insanlar kendisini takımının oyuncularına ya da taraftarlarına ait hissederken, bazıları da ülkeleri için birlikte hareket etmenin mutluluğunu hissederler. Bununla birlikte günümüzde futbol, dünya çapında büyük paraların döndüğü bir organizasyona dönüşmüştür. Sporun popülerliği ve rekabet gücü nedeniyle diğer pek çok istenmeyen sorun ortaya çıkmaktadır. Maçlar esnasında ve sonrasında ortaya çıkan nefret söylemi ve nefret söylemine bağlı şiddet olayları gibi gerginlikler birçok sorunun ortaya çıkmasına sebep olur. Fanatikler genellikle futbolda işlenen nefret söylemleri suçlarının en büyük kaynağıdır. Bu son derece rekabetçi dünya sporu, spordaki nefret söylemini azaltmak ya da ortadan kaldırmak için ifade özgürlüğünü ihlal eden konuların tartışılmasına yol açmıştır.

Yapılan araştırmada yeni medya ortamlarında aradığı aidiyet ihtiyacına çok daha rahat bir şekilde ulaşabilen fanatik taraftarların, bu aidiyet hissini fazlaca hissedebilecekleri ortamlara kavuşmuş oldukları gözlemlenmiştir. Araştırma süresince derbi maç günlerinde oluşturulan içerikler incelendiğinde bu aidiyet duygusunun getirdiği "biz ve ötekiler" ilişkisi üzerinden taraftarlık biçimleri geliştiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın ulaşmak istediği amaca uygun olarak yeni medya ortamları aracılığı ile futbola ilişkin nefret söylemlerinin ne şekilde tekrardan dolaşıma sokulduğu ve bu söylemlerin futbolu nasıl şekillendirdiği aidiyet unsuru üzerinden açıklanabilir. Derbi maçlar sonrasındaki içeriklerde, yazarların kendi takımlarına karşı haksızlık yapıldığı veya tahrik edildikleri gerekçesiyle nefret söylemi kapsamına girebilecek pek çok ifadeye rastlanılmıştır. Kimi zaman bir düşman yaratarak, mağdur gözükmeye çalışarak ya da hedef göstererek üretilen bu söylemler duygusal bir fantezinin unsuru olmaktadır. Bu durumun ait hissedilen takım ya da rakipler hakkında rasyonel düşünmeyi engellediği sonucuna ulaşılmıştır. Zira 3 büyük takımın taraftarlarının da benzer şekillerde hakemlerden ya da birbirlerinden şikayetçi oldukları durumlar fazlasıyla söz konusudur.

Taraftar gruplarının, yöneticilerin ve futbolun diğer tüm unsurlarının nefret söylemlerinin farkındalığı konusunda atacakları adımlarla birlikte, yeni medyanın ve futbolun kültürleri kaynaştıran etkileşimli yapılarının nefret söylemlerini engellemek için iyi bir ortam oluşturabileceğini söylemek mümkündür. Nefret dilini tamamen ortadan kaldırmak olanaklı olmasa bile, futbola ilişkin yapılan değerli ve nitelikli içeriklerin daha fazla

görünür olmasını sağlamak futbolun hâkim dilinin değişmesini sağlayabilir. Bu bağlamda futbol ile ilgili yeni medya ortamlarında nitelikli işlerin yavaş yavaş görünürlüğünün arttığı da söylenebilir. Dolayısıyla yeni medya ortamlarında futbol ile ilgili nitelikli içerik üreticilerine gerekli maddi ve manevi desteğin verilmesi önemlidir. Bu öneriler kapsamında atılacak adımların gelecekte futbolun daha temiz ve birleştirici bir dile kavuşmasını sağlayacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

Akkaya, C., & Kaplan, Y. (2014). Toplumsal cinsiyet bağlamında spor medyasında kadın. *International Journal of Science Culture and Sport*, *2*(Special Issue 2), 177-182.

Boyle, R., Haynes, R. (2004). *Football In The New Media Age*. Routledge, Londra.

Clarke, A., & Clarke, J. (1982). "*Highlights and Action Replays: Ideology, Sport, and The Media.* (Ed.) J. Hargreaves (62-87). London: Routledge & Kegan Paul.

Cleand, J. (2014). *Racism, Football Fans, And Online Message Boards: How Social Media Has Added A New Dimension To Racist Discourse İn English Football.* Journal of Sport and Social Issues, 38(5), 415-431.

Çomu, T., Halaiqa, İ. (2015). *Web İçeriklerinin Metin Temelli Çözümlenmesi. Yeni Medya Çalışmalarında Araştırma Yöntem ve Teknikleri.* Der: Mutlu Binark, Ayrıntı Yayınları, 26-87.

Galeano, E. (1998). *Gölgede ve Güneşte Futbol.* Çev: Ertuğrul Önalp ve M. Necati Kutlu. İstanbul: Can Yayınları.

https://www.haberler.com/hincal-uluc-tan-igor-tudor-a-tam-bir-futbol-10316336-haberi/ (Erişim Tarihi: 10.03.2019)

https://eksisozluk.com/23-eylul-2017-fenerbahce-besiktas-maci--5444364 (Erişim Tarihi: 10.03.2019)

https://eksisozluk.com/22-ekim-2017-galatasaray-fenerbahce-maci--5440698 (Erişim Tarihi: 10.03.2019)

https://eksisozluk.com/2-aralik-2017-besiktas-galatasaray-maci--5444396 (Erişim Tarihi: 10.03.2019)

NEBEVÎ KAYNAKLAR ÇERÇEVESİNDE DEPREME MÂNEVÎ HAZIRLIK /

Ahmet Tahir DAYHAN

(Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi)

1. Giriş: İmtihan Dünyası

Yaşadığımız dünya, sayısız lütuf ve nimet arasına çok sayıda âfet ve felaketin sürpriz paketleriyle serpiştirildiği bir büyük "imtihan arenası"ndan ibaret. Zaman oluyor, gerçekleşmesinden ümit kesilen emeller bir anda insanın karşısına çıkıyor; zaman oluyor, kıyamet provası gibi tecellî eden bir musîbetle bütün emellerin önü "ecelle" kesiliveriyor.[i] Ancak olan-biten herşeyin ortak paydasında duran inkar edilemez bir gerçek var: hepsi de Allah'tan; Allah'ın izni, Allah'ın emir ve iradesi ile varlık buluyor. Bu hakikatin inananlar nezdinde yadsınamaz bir yansıması var: Birinde şükran için dergâhına başvurulan mercî kimse, diğerinde ğufran için huzûruna baş konulan yine O.

> "Nimet olarak size ulaşan ne varsa, Allah'tandır. Sonra size bir zarar dokunduğu zaman da yalnız O'na yalvarırsınız". (Nahl: 16/53)

> "Gaybın anahtarları O'nun yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun haberi olmadan tek bir yaprak bile düşmez. O yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki, apaçık-net bir kitapta bulunmasın". (En'âm: 6/59)

> "Allah'ın izni olmaksızın hiçbir musîbet isabet etmez. Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya yöneltir. Allah her şeyi bilendir". (Teğâbün: 64/11)

Bununla birlikte mü'min, her tatlı izzet gibi her acı zilletin de bir sebebe bağlı olarak yaratıldığını bilir ve iki halde de çetin bir imtihan vermekte olduğunun bilincindedir.

> "Başınıza gelen herhangi bir musîbet, kendi ellerinizle işlediklerinizden yüzündendir. Bununla beraber Allah çoğunu affeder". (Şûrâ: 42/30)

Göklerde ve yerde olan, insanoğluna musahhar kılınmış ve hizmetine sunulmuş her ne varsa (Lokmân: 31/20; Câsiye: 45/13), ilâhî bir fermanla ansızın şiddetli bir azab ve sınama aracına dönüşebilir. Bir yanda göktaşları, karadelikler, kuyruklu yıldızlar; diğer yanda depremler, volkanlar, dev dalgalar, hortumlar... Hiçbiri Arş'tan aksine bir emir gelmediği sürece dünyaya ve üzerindeki hayatlara karşı tehdit oluşturmuyorlar. Ama aralarından özellikle ikisi var ki, her an yerküreyi insansız gezegen haline getirebilecek

muazzam bir potansiyele sahipken, uzun aralıklarla ve küçük öfke nöbetleriyle âdeta "biz buradayız" diyerek varlıklarını daima hatırlatmaktalar: Biri göktaşları, diğeri ise depremler...[ii]

2. Felaketler Girdabında Korunmuşluk

Bilimadamları, uzayda dünya ile birlikte ve onun süratine denk hızda (80-100.000 km/saat) yol alan yüzbinlerce göktaşı arasından, futbol topundan daha büyük parçaların niçin ara sıra dünya ile çarpışmadığına bilimsel bir açıklama getiremiyorlar. Öyle ki, serseri mayın gibi uzayda yol alan 1 km. çapında ve 1 milyar ton ağırlığında devasa bir asteroidin 45 derecelik bir açıyla yeryüzüne düşmesi, 50 bin megatona eşdeğer nükleer patlama etkisi yaparak dünya nüfusunun 1/4'ünü yok etmeye kafidir.[iii]

Dünyada hergün çok çok hafif (3.0 magnitüd'den küçük) büyüklükte 9000 deprem meydana gelmektedir. 8.0 ve daha büyük değerdeki deprem sayısı ise yılda sadece bir'dir. 3.0 ve 8.0 arasında yer alan deprem adedi, yılda 56.000 olarak tahmin edilmektedir (http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/bilgi/sss_tr.htm, 15.03.2019).

Tsunamilere ve can kaybına yol açan büyük depremlerin sayısının artmasına, her defasında çok nüfuslu büyük şehirleri vurmasına ne engel olabilir? Hele de, sismologların ittifakıyla; "var olan koşullarda depremin önceden belirlenmesi olanaksızdır" denilerek meselenin "gaybî" boyutuna teslimiyet gösterilmişken.

Tektonik, sismik, topografik, coğrafî ve iklimsel yapısı gereği yerkürede doğal âfetlere maruz kalmayacak hiçbir toplu yerleşkenin, semâvî ya da arzî felaketlerin tamamından emniyette olan hiçbir bölgenin var olamayacağı bir varsayım değil; tarih ve tecrübeye dayalı bir gerçektir.

Yeryüzü sakinlerini kuşatan bu kaçınılmaz tablo bile, her türlü tehlike ve âfet riskine rağmen varoluş sürecindeki devamlılığın, düzen ve dengenin, aslında "bahşedilmişlik"ten ibaret olduğunu, kâinat üzerindeki "mutlak tasarruf"un yalnızca yüce Allah'a ait olduğunu ve insanın Rabbi tarafından durmaksızın korunup-kollandığını ispata yeterli değil midir?[iv]

Gezegene bu derece hakimiyetsizlik ve onun sıradışı davranışları karşısındaki bunca acziyet, düşünüp ibret alanlar için, Allah'ın kudretini tefekkürde ve O'na kulluk bilincini geliştirmede önemli bir rol oynar. Tefekkür edince görülür ki, önlenmesi mümkün olmayan nice felaketler, insan mantığının alabileceği doğal görünümlü sebep-sonuç ilişkileri neticesinde ortaya çıkarlar. Bununla birlikte zâhirî görüntülerinin ardında, pekçok bâtınî hikmeti de taşırlar. En azından herbiri, bir "sınama" vasıtasıdırlar.

"Her canlı, ölümü tadar. Bir deneme olarak sizi hayırla da, şerle de imtihan ederiz. Ve siz, ancak bize döndürüleceksiniz". (Enbiyâ: 21/35)

"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma ile deneriz. Ey Peygamber, sabredenleri müjdele! Ki onlar, kendilerine bir belâ geldiği zaman: 'Biz Allah'ın kullarıyız ve sonunda O'na döneceğiz' derler. İşte onlara Rablerinden mağfiretler ve rahmet vardır; işte onlar, doğru yola erenlerdir". (Bakara: 2/155-157)

3. Musîbetlerle Sınanmak

Musibetlerle sınanan insan, hiç ayrılmayacakmış gibi tutkuyla bağlandığı bu dünyaya, aslında her biri birer pamuk ipliğinden farksız bağlarla tutunduğunu; nimetlerle sınanan insana kıyasla daha çabuk anlar. Kendi nefsi de dahil her şeyin, kâinatın sahibinden geldiğini ve süresini doldurduğu an yine ona döneceğini farkeder. Farkederek sabreder; hamdederek tahammül eder.

"Allah'ın izni olmaksızın hiç bir nefis için ölmek yoktur. O, belli bir süreye göre yazılmıştır. Kim dünya nimetini isterse, kendisine ondan veririz; kim de ahiret sevabını isterse, ona da bundan veririz. Biz şükredenleri mükâfatlandıracağız". (Âlü İmrân: 3/145)

"Eğer Allah sana bir sıkıntı verirse O'ndan başkası onu gideremez. Sana bir hayır ve nimet de verirse... Zaten O herşeye olduğu gibi, buna da elbette kadirdir". (En'âm: 6/17)

"O, günahı bağışlayan, tevbeyi kabul eden, cezası şiddetli, lütfu bol olandır. O'ndan başka tanrı yoktur, dönüş O'nadır". (Ğâfir: 40/3)

Yüce yaratıcının, felaketleri tetikleyen sebep zincirlerini -tıpkı gaybın anahtarları gibi- elinde bulundurduğuna, harekete geçirmek için zamanı ve zemini belirleme yetkisinin sadece kendi zâtına ait olduğuna işaret eden çok sayıda Kur'ân âyeti vardır. Özellikle de yeryüzünde fesad ve kötülük çıkararak yaratılış gayelerini unutan, ilahi mesajdan uzaklaşanlara hitap eden bu âyetler, onları dengesini bozdukları şeyle, yani "yeryüzünün bizzat kendisiyle" tehdit ederler.

"Kötülük tuzakları kuranlar, Allah'ın, kendilerini yere geçirmeyeceğinden veya kendilerine bilemeyecekleri bir yerden azabın gelmeyeceğinden veya onlar dönüp dolaşırlarken Allah'ın kendilerini yakalamayacağından emin midirler? Onlar Allah'ı âciz bırakacak değillerdir. Veya onları korkutmak üzere yakalayıvereceğinden emin midirler? Demek ki Rabbiniz, elbette çok esirgeyicidir, çok merhametlidir". (Nahl: 16/45-47)

İnkarcılara yönelik olarak indirilen bu âyetlerin, mü'minleri de uyaran, deyim yerindeyse "Rabbin kırmızı çizgilerinden" onları sakındıran yönü de dikkate alınmalıdır.

> "Yeryüzünü size boyun eğdiren O'dur. Şu halde yerin omuzlarında dolaşın ve Allah'ın rızkından yiyin. Dönüş ancak O'nadır. Yüceler yücesi olan Allah'ın sizi yerin dibine geçirmesinden emin misiniz? O zaman bir bakmışsınız, yer sallanıp çalkalanmaktadır. Yahut O'nun size taş yağdıran bir kasırga göndermesinden emin misiniz? Fakat bu tehdidimin ne demek olduğunu yakında öğrenirsiniz!". (Mülk: 67/15-17)

4. Kaçabilme İmkânı Var mı?

Kaçış kapılarının tamamını kapatan böylesine inzâr yüklü cümlelerin ağırlığı altındaki insanın önünde, "Allah'a itaat" ve "nimetlerin şükrünü edâ"dan başka bir seçenek kalmamış gibidir. Zira gerek dünya ve gerekse ahiretteki cezanın gerçek muhatabı, O'na kulluktan yüz çevirenlerdir:

> "Biz nankörden başkasına ceza mı veririz?". (Sebe: 34/17)

Ebû Hureyre (r.a.)'den rivâyet edilen bir hadis-i kudsî'de (Tayâlisî: 337, no. 2586; Ahmed b. Hanbel, 1992: II, 359; Hâkim, 1990: II, 380, no. 3331) Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadırlar:

> "Rabbiniz azze ve celle diyor ki: Eğer kullarım bana hakkıyla itaat etselerdi, ben onlara yağmuru gece yağdırır, gündüz de üzerlerine güneşi doğdururdum. Onlara gök gürleme sesini de hiç duyurmazdım".

Ancak Hz. Ömer (r.a.)'den nakledilen bir başka rivâyete göre; "Efendimiz (s.a.v.) gök gürültüsü duyduğunda:

اللَّهُمَّ لاَ تَقْتُلْنَا بِغَضَبِكَ وَلاَ تُهْلِكْنَا بِعَذَابِكَ وَعَافِنَا قَبْلَ ذَلِكَ

'Allahım bizi gazabınla öldürme, azâbınla helâk etme, bundan önce canımızı afiyet üzere al!' diye duâ ederlerdi" (Tirmizi, 1992: V, 503, no. 3450; Taberânî, 1993: 304, no. 981).

Allah katında Hz. Peygamber ve ashâbından daha mutî kullar ve daha hayırlı bir nesil bulunmadığına, buna rağmen onları bile korkuya sevkeden uyarıcı alâmetler gönderildiğine bakılırsa, Kur'ân-ı Kerîm'de sözü geçen her dünyevî ceza ve musibetten bir tutam, mü'minlere de tattırılacak demektir. Bu, münkirler için "ceza, gazap ve azap" alameti iken, mü'minler için "rahmet, bereket ve nasihat" vesilesi olmaktadır/olmalıdır. (Zelzelenin mahiyetini bu sözlerle anlatan, Hz. Enes'in Hz. Âişe'den naklettiği bir rivâyet için bk. Hâkim, 1990: IV, 561, no. 8575).

5. Depremi Tedbirle Karşılamak

Teknolojik gelişmelerin ve bu alana ait ar-ge çalışmalarının ortaya koyduğu kurallara göre inşaat yapmak veya eski binaları güçlendirmek, yapı denetimini sağlamak, iç ve dış mimariyi depremde en az hasar görecek şekilde dizayn etmek, deprem esnasında ve sonrasında daha çok hayatın kurtulmasına yarayacak önlemler üzerinde çalışmak... Bunların hepsi, depreme duyarlı herkesin sıklıkla duyduğu veya okuduğu "maddî tedbirler"den birkaçıdır.[v] "Afet ve acil durum yönetimi" kavramı, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "Tedbir gibi akıl yok!" (İbn Hibbân, 1993: II, 76, no. 361) uyarısının yanına konulunca, daha bir anlam kazanmaktadır. (www.afad.gov.tr, 15.03.2019)

Ne var ki hepsi de, büyük bir maddî güç ve sıkı bir devlet denetimi olmaksızın hayata geçirilmesi imkansız tedbirlerdir. Bu yüzdendir ki; 1766'daki büyük depremden bu yana 240 yıllık periyodu tamamladığı için yeni bir büyük depreme maruz kalması beklenen İstanbul için, endişeli bekleyiş sürmektedir. Manevî hasar bir yana, yeni bir Marmara depreminin milletin omuzlarına yükleyeceği maddî zararı tahmin etmenin zorluğu ortadadır. Daha önce yaşanılanlardan ders çıkarılmadığı içindir ki, yıkımın tahmini boyutu her geçen gün katlanarak büyümektedir. Bu noktada şu âyet-i kerîmedeki ilahî serzenişi hatırlamamak elde değildir:

> "Onlar, her yıl bir veya iki kez çeşitli belâlarla imtihan edildiklerini görmüyorlar mı? Sonra da ne tevbe ediyorlar ne de ibret alıyorlar". (Tevbe: 9/126).

6. Kobe: Teknolojik Yenilginin Simgesi

Deprem sözkonusu olunca, meselenin bir başka yönü daha ortaya çıkıyor ki, o da: "teknolojik yenilgi". Japonya'nın önde gelen sanayi kentlerinden Kobe, "depreme karşı tedbir" çerçevesinde yapılan bütün yatırım ve harcamalara karşın, 1995 yılının Ocak ayındaki felakette, en dayanıklı şekilde inşa edildiği zannedilen binaların kağıttan yapılmışcasına yıkıldığına şahid oldu. Bu vesileyle şu âyet-i kerîme'nin güçlü sesi mü'minlerin yüreklerinde bir kere daha yankılandı:

> "Onlar Allah'ın tuzağına yakalanmayacaklarından emin midirler? Oysa hüsrana uğrayan toplum dışında hiç kimse, kendini Allah'ın tuzağından emin sayamaz". (A'râf: 7/99)

Şu halde yaşanılması mukadder olan felâketlere karşı, özellikle de deprem gibi çapı büyük bir musîbete karşı "inançlı insanın duruş ve bakışı" bağlamında, deprem öncesinde alınması gereken "manevî tedbirlerin" neler olabileceği sorusuna cevap aramamız gerekmektedir.

7. Depreme Mânen Hazırlanmak

"Deveni bağlayıp öyle tevekkül et" (İbn Hibbân, 1993: II, 510, no. 731) nasihati veren bir peygamberin ümmetinden beklenenin, 17 Ağustos 99'dan bu yana özdeyiş haline gelen "deprem değil bina öldürür" sloganından hareketle maddî önlemler için özel bir çaba sarfetmek olduğu şüphe götürmeyen bir gerçektir. Ne var ki bizim üzerinde durduğumuz konu, hadis-i şerif'in ikinci kısmı, yani işin "tevekkül" tarafıyla daha çok ilgilidir.[vi] Diğerine nazaran, hakkında daha az bilgiye sahip olunduğunu tahmin ettiğimiz bu ikinci kısım, "maddî tedbir"le çelişmediği gibi, insanları depremin ürpertici tarafıyla yüzleşmeye mânen ve rûhen hazırlama, deprem sonrası ortaya çıkması muhtemel ruhsal çöküntüyle başa çıkma görevini de ifa etmektedir. Varoluşun gayesini unutmamak, kâinat üzerindeki gerçek hükümranlığın Allah Teâlâ'ya ait olduğunu hatırlamak ve "korkuyu fırsata dönüştürmek" adına önem arzetmektedir.[vii]

Aşağıda, İslâm tarihinin her dalda son derece değerli eserler vermiş önde gelen arşivci âlim ve muhaddislerinden Celâlüddîn es-Süyûtî (911/1505)'nin, deprem üzerine özel olarak te'lif ettiği *Keşfü's-Salsale an Vasfi'z-Zelzele* adlı eserinden bazı alıntılar yapacağız. İslâm'dan önce meydana gelen ve Hz. Peygamber, Hz. Ömer, Hz. Ali zamanında vukû bulan depremler hakkında bilgi verilen eserde, 20 küsur kaynağa atıfla hicrî 94 ilâ 905 (713-1500) tarihleri arasında yaşanan 113 depremin kayda geçirildiğini görmekteyiz (Süyûtî, 1987: 133-156).

8. Keşfü's-Salsale

İmam Süyûtî, esere İbn Ebi'd-Dünyâ (281/894)'nın *Kitâbü'l-Ukûbâti'l-İlâhiyye* ve Ebu'ş-Şeyh b. Hayyân (369/979)'ın *Kitâbü'l-Azame*'sinde Abdullah b. Abbâs (r.a.)'dan nakledilen ve kendi sözü olan (mevkûf) bir rivâyetle şöyle giriş yapmaktadır:

> "Allah Teâlâ, adına 'kaf' denen ve arzı çepeçevre kuşatmış olan bir dağ (ümmü'l-cibâl: dağların anası) yaratmıştır. Damarları, yerin üzerinde döndüğü kayaya kadar uzanır. Diğer dağları ondan filizlendirmiştir ve damarlarıyla onları birbirine ağ gibi geçirmiştir. Allah bir şehri sarsmayı murad ettiği zaman bu dağa emreder; o da bu şehrin yakınındaki damarı titretir ve sallar. Bu yüzdendir ki bir şehir sallanırken öbürü sallanmaz".[viii]

İbn Abbâs'ın; "Yeri uzatıp yaydık, oraya sabit dağlar yerleştirdik, yine orada miktarı ve ölçüsü belirli olan şeyler bitirdik" (Hicr: 15/19) âyetiyle birlikte düşünülmesi gereken ve günümüzdeki teknolojik verileri destekleyen

bu ifadesi dikkate şayandır. Zira en yeni araştırmalara istinaden, yeryüzündeki depremlerin, esasen birbirine kenetlenmiş 12 ayrı tektonik plakadan herhangi birine bağlı olarak gerçekleştiği kabul edilmektedir.[ix]

Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe (235/849) ve İbn Ebi'd-Dünyâ tarafından mürsel bir senedle doğrudan Peygamber efendimiz (s.a.v.)'den rivâyet edilen bir hadis şöyledir:

"Nebî (s.a.v.) zamanında Medine'de zelzele oldu. Allah Rasûlü elini yere koyarak 'Sakin ol! Daha vakti gelmedi!' dedi ve sonra ashâbına dönerek 'Rabbiniz sizden kendisini razı/hoşnut etmenizi istiyor. O'nu hoşnut ediniz!' buyurdu". [x]

(إِنَّ رَبَّكُمْ يَسْتَعْتِبُكُمْ فَأَعْتِبُوهُ)

Müfessir Taberî (310/922)'nin naklettiğine göre, Abdullah b. Mes'ûd, valiliği zamanında Kûfe'de deprem olunca, Hz. Peygamber'den rivâyet edilen bu son cümlenin aynısını söylemiştir (Taberî, 2001: VIII, 98).

Ebu'l-Kâsim er-Râfiî (623/1226)'nin *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*'inde nakledildiğine göre, Ali b. el-Hüseyn (Zeynülâbidîn, Hz. Ali'nin torunu, 94/713) şöyle demiştir:

"Küsûf (güneş/ay tutulması) veya zelzeleyle karşılaştığınızda Allah'a sığının, O'na dönün, küsûf namazı kılın. Zelzele olduğunda küsûf namazının arkasından şu âyeti okuyun:

إِنَّ اللهَ يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَن تَزُولاَ . وَلَئِنْ زَالَتَآ إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِّنْ بَعْدِهِ . إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

"Şüphesiz Allah gökleri ve yeri, nizamları bozulmasın diye tutuyor. Andolsun ki onların nizamı eğer bir bozulursa, kendisinden başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halîmdir, çok bağışlayıcıdır". (Fâtır: 35/41).

Sonra şöyle deyin:

يَا مَنْ يُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلاَّ بِإِذْنِهِ أَمْسِكْ عَنَّا السُّوءَ

(Ey göğü, izin verdiği hariç, yere düşmekten uzak tutan! Bu musîbeti de bizden uzak tut!).

Eğer zelzele çoğalırsa, sakinleşinceye kadar *her Pazartesi ve Perşembe günü oruç tutun.* Ve yaptıklarınızdan dolayı Rabbinize *tevbe edin*. Kardeşlerinize de böyle yapmalarını emredin. İnşâallah sükûnete erecektir".

9. Salâtü'l-Âyât

İmam Şâfiî'nin (204/819) *el-Ümm*'de ve Beyhakî (458/1066)'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da naklettiklerine göre Hz. Ali (r.a.) zelzele olunca altı rükû'lu ve dört secdeli bir namaz kılmıştır. İlk rek'atte beş kez rükûya giderek iki secde etmiş, ikinci rek'atte ise tek rükû ile iki secde etmiştir. Ancak İmam Şâfiî; "Bu hadis bize Hz. Ali'den sahih olarak gelmiş olsaydı elbette ona uyardık" diyerek rivâyeti tenkid etmektedir. Beyhakî ise Şâfiî'nin bu sözü üzerine, İbn Abbâs'ın Basra'da meydana gelen bir deprem sonrasında kıldırdığı üçer rükûlu ikişer secdeli iki rekatlık namaza dair rivâyeti nakletmiştir ki sonunda İbn Abbâs şöyle der: "İşte salâtü'l-âyât böyle kılınır".[xi] Bunu destekler mahiyette, Hz. Âişe'nin de: "Salâtü'l-âyât dört secde ve altı rükû'dan ibarettir" dediği rivâyet edilmektedir. (İbn Ebî Şeybe, 1988: II, 218, no. 8314; VII, 322, no. 36498).

Saîd b. Mansûr (227/842)'un *Sünen*'inde ise, İbn Abbâs'ın bir gece yarısı deprem olunca ertesi gün beraberindekilere şöyle namaz kıldırdığı rivâyet edilmiştir:

> "Tekbir aldı ve kıraat etti (Fatiha ve okuyacağı diğer âyetleri okudu) ve rükûa vardı. Sonra başını kaldırdı. Tekrar kıraat etti ve tekrar rükûa vardı. Sonra başını kaldırdı ve yine kıraat etti. Sonra rükû ve secdeleri yaptı. Namazı, dört secde ve altı rükûdan oluşan bir namazdı".[xii]

10. Depremi İbadet ve Duayla Karşılamak

Süyûtî'nin eserinde nakledilen rivâyetlerden hareketle, depreme hazırlık veya (imkân dâhilinde) deprem sonrasını kapsayan safhada, ibadet nev'inden yapılması gerekenler, maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

10.1. Namaz: Son rivâyetten anladığımıza göre, sahâbe-i kirâmın "deprem namazı", "2 rek'at, 6 rükû ve 4 secde"den oluşan nâfile bir namazdır. Her rek'atte üç rükû ve diğer namazlardaki gibi mutad iki secde bulunmaktadır. Namazın sonunda ise, yukarıda Hz. Ali'nin torunu Zeynülâbidîn'den nakledilen ve aşağıda gelecek olan duâları yapmak yerinde olacaktır.

Deprem namazının kendisine kıyas edildiği "küsûf namazı"yla ilgili bir rivâyeti de buraya almakta fayda görüyoruz. Ebû Dâvud'un (1992) Kabîsa b. el-Muhârık el-Hilâlî (r.a.)'den naklettiği bir hadiste şöyle denilmektedir:

> "Güneş tutulduğu zaman Hz. Peygamber iki rek'at namaz kıldı ve her ikisinde de kıyâmı uzattı, güneş açılınca da namazdan ayrıldı. Daha sonra şöyle buyurdu: Bu olaylar Allah'ın büyüklüğünü gösteren delillerdir. Allah Teâlâ bunlarla kullarını korkutmak istiyor. Bunları gördüğünüz zaman, en son kıldığınız farz namaz gibi bir namaz kılın". (I, 380, no. 1185)

Hanefî fukahâsından Sivas'lı İbnü'l-Hümâm (861/1457) şöyle der:

"Sahâbenin en son kıldıkları namaz sabah namazıydı. Çünkü küsûf namazı güneşin iki mızrak boyu yükselmesi sırasında kılınmıştı". (Dâru'l-Fikr: II, 86-87)

Şu halde deprem namazının iki rek'at olmasının dayanağı sözkonusu küsûf namazıdır ve istenirse dört rek'at olarak da kılınabilir. Ki Hz. Peygamber'in bu namazı, güneş görününceye kadar peş peşe iki rek'at iki rek'at şeklinde kıldığı da rivâyet edilmiştir (Nesâî, 1992: III, 144, no. 1487).

Bazı fıkıh kaynaklarında, şu ilave bilgiler yer almaktadır: Deprem namazının her bir rek'atinde üç kere rükûdan kıyâma kalkıldığında, sûre yarım kalmışsa bırakılan yerden kırâate devam edilir; bitmişse Fatiha ile birlikte yeni bir sure okunur. İmam Şâfiî başta olmak üzere fukahânın çoğunluğuna göre, küsûfeyn (güneş ve ay tutulması) dışındaki; zelzele, gök gürlemesi-yıldırım, gündüz çöken karanlık, kasırga, sağnak yağış gibi alâmetler görüldüğünde cemaatle namaz kılınmaz. Münferiden namaz kılınması, münferiden duâ ve niyazda bulunulması müstehaptır" (Şâfiî, 1973: I, 409). Ancak bir kısım ulemâ, İbn Abbâs'dan nakledilen rivâyetin lafzına bakarak, cemaatle de kılınabileceğini söylemişlerdir (San'ânî, 1960: II, 77).

Ebû Hanîfe'den itibaren bütün Hanefî alimleri, yukarıda sayılan durumlarda namaz kılmanın –Şafiîlerdeki gibi- müstehap olduğunu söylerken, Hanbelîler; bunlar arasından yalnızca "devam eden zelzele" için küsûf namazı gibi bir namaz kılınacağını söylemişlerdir. Zira onlara göre, küsûf ve zelzele dışındaki alametler için Hz. Peygamber (s.a.v.)'den de ashâbından da herhangi bir rivâyet nakledilmiş değildir (el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye, 1984-2006: XXVII, 258).

Deprem sonrası kılınacak olan hususî bir namazın yanısıra, isteğe bağlı herhangi bir namaza durulması veya doğrudan secdeye kapanılması ile ilgili olarak, Beyhakî'nin İbn Mes'ûd (r.a.)'dan naklettiği şu sözleri kaydetmeliyiz: "Semâdan gürültü (gökgürültüsü) duyduğunuzda hemen namaza durunuz" (Beyhakî, 1994: III, 343, no. 6173).

Bir başka rivâyette ise İbn Abbâs (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu bildirmektedir: "Bir âyet (olağandışı bir alâmet) gördüğünüzde secdeye kapanın!".

Hatta İbn Abbâs, bir gün kendisine Safiyye bt. Huyeyy (r.anhâ, 50/670)'in vefat ettiği haberi verilince hemen secdeye kapanmış, yaptığına

şaşıranlara ise bu hadisi okuyarak; "Hangi âyet Nebî (s.a.v.)'nin zevcelerinin gidişinden daha büyük olabilir ki?" demiştir (Ebû Dâvud, 1992: I, 383, no. 1197; Beyhakî, 1994: III, 343, no. 6172).

Şu halde, her türlü felâket ve âfette yapılacak ilk ibadet, (mümkünse) secdeye kapanmak olmalıdır.[xiii]

10.2. Sadaka, Duâ ve Tevbe: Ebû Nuaym el-Asbahânî (430/1039)'nin *Hılyetü'l-Evliyâ*'da Ca'fer b. Burkân'dan rivâyet ettiğine göre kendisi şunları anlatmıştır:

> "Ömer b. Abdilaziz (101/719) Şam'da meydana gelen depremden sonra bize mektup gönderdi. Şöyle yazmıştı: 'Bu sarsıntı Allah'ın kullarını cezalandırdığı bir şeydir. Bütün şehirlere mektup gönderdim ve şöyle dedim: Şu ayın şu günü şu saat çıkınız; isteyen tasaddukta bulunsun. Zira Allah Teâlâ; قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّىٰ. وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّىٰ (Temizlenen, Rabbinin adını anıp O'na kulluk eden kimse kuşkusuz kurtuluşa ermiştir. A'lâ, 87/14-15) buyurmuştur. Ve babanız Âdem aleyhisselâm'ın dediği gibi deyiniz: رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ (Rabbimiz biz kendimize zulmettik. Eğer sen bize mağfiret ve merhamet etmezsen mutlaka ziyan edenlerden oluruz. A'râf, 7/23). Ve Nûh aleyhisselâm'ın dediği gibi deyiniz: وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُن مِّنَ الْخَاسِرِينَ (Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen ben ziyan edenlerden olurum. Hûd, 11/47). Ve Mûsâ aleyhisselâmın dediği gibi deyiniz: رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي (Rabbim, doğrusu ben kendime zulmettim, beni bağışla. Kasas, 28/16). Zü'n-Nûn (Yûnus) aleyhisselâmın (balığın karnında) dediği gibi deyiniz: لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ الظَّالِمِينَ (Senden başka hiçbir tanrı yok. Seni bütün noksanlıklardan tenzîh ederim. Gerçekten ben zâlimlerden oldum. Enbiyâ, 21/87)".

Sadaka vermenin ve hayır işlemenin Allah Teâlâ'nın öfkesini dindireceğini ifade eden şu hadis-i şerif oldukça önemlidir:

صَنَائِعُ الْمَعْرُوفِ تَقِي مَصارِعَ السُّوءِ وَصَدَقَةُ السِّرِّ تُطْفِئُ غَضَبَ الرَّبِّ

> "Ma'rûf-hayırlı işler/iyilikler, sıkıntılı anlardan/kötü durumlardan korur. Gizli sadaka da Rabbin gazabını söndürür". (Taberânî, 1994: VIII, 261, no. 8014; 1995: I, 289, no. 943, VI, 163, no. 6086)

Netice olarak; küçük şiddetteki sarsıntılar sonrası daha büyük depremlerin beklendiği zamanlarda, Cenâb-ı Hakk'ı hoşnut etmek için "sadaka vermek" (hatta imkanı olanların bir araya gelerek topluca kurban kesmeleri) yerinde olacağı gibi, dört büyük peygamberin duâlarının aynısıyla duâ edilmesi elzemdir. Bu duâlar, yukarıda tarifi geçen namazdan sonra okunabileceği gibi, ihtiyaç duyulduğu her an da okunabilir. Bir de, Zeynülâbidîn'in tavsiyeleri ışığında, "tevbe etmek" unutulmamalıdır. Bunun için, Şeddâd b. Evs (r.a.)'in Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivâyet ettiği ve birçok güvenilir hadis kaynağında nakledilen "seyyidü'l-istiğfâr" tercih

edilebilir (Buhârî, 1992: V, 2163, no. 5947; Ebû Dâvud, 1992: II, 738, no. 5070; Tirmizî, 1992: V, 467, no. 3393; Nesâî, 1992: VIII, 279, no. 5522; İbn Mâce, 1992: II, 1274, no. 3872).

10.3. Tesbîh, Tekbîr ve Salavât: Deprem öncesi sadaka vermek, duâ edip yakarmak ve tevbe etmek gibi, "tesbîh etmek, tekbîr getirmek ve salât ü selâm okumak" da müstehaptır (Süyûtî, 1987: 153-154).

Yukarıdaki nakillerden, deprem öncesi veya sonrasında yedi tür ibadete devam etmemizin yerinde olacağı anlaşılmaktadır. Nasıl "tesbîh" etmemiz gerektiği konusunda ise tavsiye olunabilecek en iyi şey; namaz sonrasında tesbîhâta başlamadan önce okuduğumuz ilk cümleler olsa gerektir:

سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلهِ وَلاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ

Zira Allah Rasûlü (s.a.v.): "Böyle demem, bana güneşin üzerine doğduğu her şeyden daha sevimlidir" buyurmaktadır (Müslim, 1992: IV, 2072, no. 2695; Tirmizî, 1992: V, 535, no. 3517). Bir de "mîzanda ağır basan ve dile hafif gelen iki kelime" daha vardır ki (Buhârî, 1992: VII, 167, no. 6304) onları da unutmamalıdır:

سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيمِ

Süyûtî'nin eserinden alıntıladığımız bilgiler dışında, bazı hadis kaynaklarında tesbit ettiğimiz iki duânın da depremle ilgili olduğunu ve okunmasında fayda bulunduğunu belirtmeliyiz. İlk duâ, Peygamber Efendimizin gazve veya sefere çıktığında geceleyeceği zaman okuduğu duânın baş tarafıdır (Ahmed b. Hanbel, 1992: II, 132; III, 124). İkincisi ise, birçok hadis kaynağında Hasf (yer yarılıp içine batırılmak) ile ilgili bir duâ olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'den nakledilmiştir (Ebû Dâvud, 1992: IV, 318, no. 5074; İbn Mâce, 1992: II, 1273, no. 3871; Nesâî, 1991: VI, 145; İbn Hibbân, 1993: III, 241, no. 961; Taberânî, 1993: I, 116, no. 305).

يَا أَرْضُ رَبِّي وَرَبُّكِ اللهُ، أَعُوذُ بِاللهِ مِنْ شَرِّكِ، وَشَرِّ مَا فِيكِ، وَشَرِّ مَا خُلِقَ فِيكِ،
وَشَرِّ مَا دَبَّ عَلَيْكِ

"Ey Rabbimin arzı! Senin Rabbin de Allah'dır. Senin şerrinden, sendeki şeylerin şerrinden, senin içinde yaratılmış şeylerin şerrinden ve senin üzerinde yürüyen şeylerin şerrinden Allah'a sığınırım".

اللَّهُمَّ إِنِّى أَسْأَلُكَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ فِى الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ، اللَّهُمَّ إِنِّى أَسْأَلُكَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ فِى دِينِى وَدُنْيَاىَ وَأَهْلِى وَمَالِى، اللَّهُمَّ اسْتُرْ عَوْرَاتِى وَآمِنْ رَوْعَاتِى، وَاحْفَظْنِى مِنْ بَيْنِ يَدَىَّ وَمِنْ خَلْفِى وَعَنْ يَمِينِى وَعَنْ شِمَالِى وَمِنْ فَوْقِى، وَأَعُوذُ بِعَظَمَتِكَ أَنْ أُغْتَالَ مِنْ تَحْتِى

"Allahım! Senden dünya ve ahirette bağışlanma ve afiyet dilerim. Allahım! Senden dinim ve dünyamda, ailem ve malım hususunda bağışlanma ve afiyet dilerim. Allahım! Ayıplarımı ört, korkularımdan beni emîn kıl. Önümden-arkamdan, sağımdan-solumdan ve üstümden gelecek felaketlere karşı beni koru. Altımdan gafil avlanarak helâk olmaktan senin azametine sığınırım".

11. Depremi Kaderden Kadere Kaçarak Karşılamak

Depremden "mânevî bakımdan" korunmanın arzettiğimiz yolları dışında, en az zararla kurtulmak için alınacak maddî tedbirlerin de bunlara eklenmesi dînî bir zorunluluktur. Geçmişte, depremi "tedbirsiz bir tevekkülle" karşılayanlar, hatta başvurulan maddî anlamdaki çarelere "kadere rıza göstermeme" olarak bakanları tenkid mahiyetinde, Süyûtî'nin yukarıda nakiller yaptığımız kitabına aldığı (1987:155-156) şu anekdot dikkate şayandır:

"Hanefîlerden Kâdîhân'ın *Fetâvâ*'sında şunu gördüm: Bir kimse bir evde depreme yakalanırsa, bazılarının zannettiği gibi oradan kaçması ve geniş bir meydana çıkması mekruh değildir. Hatta kaçması müstehaptır. Zira rivâyet edildiğine göre; Rasûlullah (s.a.v.) eğik duran yüksek bir duvarın önünden geçerken hızla yürümeye başladı. Kendisine 'Allah'ın kazâ'sından mı kaçıyorsun?' diye sorulunca; 'Allah'ın kazâ'sından kaçışım da Allah'ın bir kazâ'sıdır' buyurdu. Bir başka rivâyette ise Hz. Peygamber'in cevabı şöyledir: "Ânî ölümden hoşlanmam, korkarım".[xiv] (Ahmed b. Hanbel, 1992: II, 356; Ebû Ya'lâ, 1984: XI, 491, no. 6612; Beyhakî, 1990: II, 123, no. 1359, 1360)

Sonuç

Kur'ân'a göre, etrafımızı saran, (ga)nimet olarak algıladığımız ve bedelsiz verildiğini sandığımız her şey, gerektiğinde birer cezalandırma vasıtasına dönüşecek biçimde yaratılmıştır: "Göklerde ve yerde bulunanlar hep Allah'ındır. Bu, Allah'ın, kötülük edenleri yaptıklarıyla cezalandırması, güzel davrananları da daha güzeliyle mükâfatlandırması içindir" (Necm: 53/31). Âyet-i kerîme, dünyada işlenen iyilik ve kötülüklerin ahirette karşılıksız kalmayacağını haber verdiği gibi, bu karşılıkların daha dünyadayken alınmaya başlayacağına da işaret etmektedir. Âd kavminin âkıbetinden bahseden şu âyeti okuyalım:

> "Bundan dolayı biz de onlara dünya hayatında rezillik azâbını tattırmak için o uğursuz günlerde dondurucu bir rüzgâr gönderdik. Ahiret azabı ise elbette daha çok rezîl ü rüsvâ edicidir. Üstelik onlara yardım da edilmez". (Fussılet: 41/16)

Şu halde, gökte ve yerde "doğal âfet" kıyafetine bürünerek arz-ı endâm eden bütün imtihan vasıtaları, bir yandan "nankörlüğü kınamak", diğer yandan "sabrı sınamak" için gönderilmekte; aynı anda iki farklı görevi îfâ edecek şekilde tecellî etmektedirler. İbn Mes'ûd (r.a.)'un, Kûfe'de vali olduğu sırada kendisine ulaşan deprem haberi üzerine; "Muhammed (s.a.v.)'in ashâbı olan bizler, âyetleri (sıradışı hâdiseleri) bereket sayardık; sizler ise korkutma (tahvîf) sayıyorsunuz" (Dârimî, 1992: I, 28, no. 29-30) demesinin ardındaki sebep de muhtemelen budur. "Katıksız iman sahibi olan ashâb, aniden ortaya çıkan her âfeti, derece kazandıran birer mükâfat olarak görürken ve Allah'ı razı etmek için daha çok amel işlemeye teşvik sebebi sayarken; siz iman ve amelinizde nasıl bir eksiklik hissediyorsunuz da korkuya kapılıyorsunuz?" demek istemiş olmalıdır.

Ashâb-ı kirâm'ın gözünde, "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma ile deneriz. Ey Peygamber, sabredenleri müjdele!" (Bakara: 2/155) âyeti ile "Bir deneme olarak sizi hayırla da, şerle de imtihan ederiz" (Enbiyâ: 21/35) âyetinin tefsiriydi depremler. Onlar, başa gelen her musîbetin, kendi yapıp-ettikleriyle mutlaka bağlantılı; ama aynı zamanda onlara da keffâret olarak meydana geldiğini biliyor ve buna inanıyorlardı. Âfetin mantığını kavramanın en kestirme yolu, neticesine bakmaktı onlara göre:

> "Dağlar gibi dalgalar onları kuşattığı zaman, dini yalnız Allah'a has kılarak ihlâsla O'na yalvarırlar. Allah onları karaya çıkararak kurtardığı vakit içlerinden bir kısmı orta yolu tutar. Zaten bizim âyetlerimizi, ancak hâin nankörler bilerek inkâr eder". (Lokmân: 31/32)

Yüce Rabbimizin cezasından affına, gazabından rahmetine, sarsıntısından sükûnetine kaçabilmek ümidimiz; âfetini ibadete, musîbetini tevbeye, tahvîfini duâya çevirebilmek gayretimiz olmalıdır:

> "Duâ, inen belâya ve inmeyen belâya karşı faydalıdır. Ey Allah'ın kulları duâya sarılınız!". (Tirmizî, 1992: V, 552, no. 3548)

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (1992). *el-Müsned*. Tunus-İstanbul: Çağrı.

Belhî, Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl (1997). *el-Bed'ü ve't-Târîh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali (1994). *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Mekke: Mektebetü Dâri'l-Bâz.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali (1990). *Şuabü'l-Îmân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil (1992). *el-Câmiu's-Sahîh*. Tunus-İstanbul: Çağrı.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân (1992). *es-Sünen*. Tunus-İstanbul: Çağrı.

Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî (1992). *es-Sünen*. Tunus-İstanbul: Çağrı.

Ebu'ş-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah el-Asbahânî (1988). *Kitâbü'l-Azame*. Riyad: Dâru'l-Âsıme.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsılî (1984). *el-Müsned*. Dımeşk-Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs.

Hâkim, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah en-Nîsâbûrî (1990). *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Ebi'd-Dünyâ (1996). *Kitâbü'l-Ukûbât (el-Ukûbâtü'l-İlâhiyye li'l-Efrâdi ve'l-Cemââti ve'l-Ümem)*. Beyrut: Dâru'bni Hazm.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî (1988). *el-Musannef fi'l-Ehâdîsi ve'l-*Âsâr. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî es-Sicistânî (1993). *es-Sahîh (Sahîhu'bni Hibbân bi Tertîbi'bni Belbân)*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî. *Fethu'l-Kadîr (Şerhu'l-Hidâye)*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (1992). *es-Sünen*. Tunus-İstanbul: Çağrı.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye (1922)*. İstanbul: İst. Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başk. Yayınları. 21.

Küçükcan, T. & Köse, A. (2000). *Doğal Âfetler ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*. İstanbul: İSAM.

Müslim, Ebu'l-Huseyn (Müslim) b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (1992). *es-Sahîh*. Tunus-İstanbul: Çağrı.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horasânî (1992). *es-Sünen*. Tunus-İstanbul: Çağrı.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horasânî (1991). *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Okumuş, Ejder (2002). *Tabii Afetler, Din ve Toplum: Marmara Depremi Örneği*, İslâmî Araştırmalar. 15 (3).

San'ânî, Ebû İbrahim Muhammed b. İsmail el-Emîr (1960). *Sübülü's-Selâm Şerhu Bülûği'l-Merâm*. Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî (1987). *Keşfü's-Salsale an Vasfi'z-Zelzele*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.

Şâfiî, Ebû Abdillah Muhammed b. İdrîs (1973). *Kitâbü'l-Ümm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

Şeyh Âyiş Muhammed. *Minahu'l-Celîl Şerhu Muhtasari Halîl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Taberânî, Ebu'l-Kâsim Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (1995). *el-Mu'cemü'l-Evsat*. Kahire: Dâru'l-Harameyn.

Taberânî, Ebu'l-Kâsim Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (1994). *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. Riyad: Dâru's-Sumay'î.

Taberânî, Ebu'l-Kâsim Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (1993). *Kitâbü'd-Duâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd (2001). *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru Hecer.

Tayâlisî, Ebû Dâvud Süleyman b. Dâvud el-Fârisî el-Basrî. *el-Müsned*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevra (1992). *es-Sünen*. Tunus-İstanbul: Çağrı.

Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye-Kuveyt (1984-2006). *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*. Mısır: Metâbiu Dâri's-Safve.

[i] Peygamber Efendimizin, emel ve ecelin kaçınılmaz kesişme noktalarını yere çizdiği temsîlî çizgilerle ashâbına anlatırken söylediği şu sözler son derece manidardır: "... Bir musîbet oku yolunu şaşırarak insana değmese bile, bir diğeri değer. Bu da değmezse ecel oku değer" (Buhârî, 1992: VII, 171; Tirmizî, 1992: IV, 635-636, no. 2454).

[ii] Bu noktada, depremlerin sebep olduğu can kaybından çok daha fazlasına mal olan ve Allah Teâlâ'nın "misal getirmekten çekinmeyeceğini" (Bakara: 2/26) beyan ettiği sivrisineğin, yılda 2 milyon kurban almakla "dünyanın en ölümcül hayvanı" ünvânını taşıdığını hatırlatmalıyız (http://www.ntvmsnbc.com/id/24956663, 15.03.2019). Ancak yine de, aradaki "ansızın olma" ve "hazırlıksız yakalanma" farkı nedeniyle insanoğlunun sivrisinekten, diğer doğal âfetlerden korktuğu kadar korkmadığını biliyoruz.

[iii] Nitekim 65 milyon yıl önce şimdiki Meksika yakınlarına düştüğü tahmin edilen 10 km. çapındaki bir göktaşının, dinozor neslinin yeryüzünden silinmesine yol açtığı ileri sürülmektedir (http://www.ntvmsnbc.com.tr/news/224880.asp, 15.03.2019).

[iv] Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ifadesiyle Kur'ân âyetlerinin "en büyüğü" ve "seyyidi/efendisi" olan Âyetü'l-kürsî, şu cümlelerle sona erer: "O'nun kürsîsi gökleri ve yeri içine alır. Onları koruyup gözetmek kendisine ağır gelmez. O yücedir, büyüktür" (Bakara: 2/255).

[v] İnternette ortamında yapılacak kısa bir araştırma, alınması gereken bir dizi önlem hakkında gerekli bilgiye ulaşmak için yeterlidir. Bu bilgiler arasında "Amerikan Uluslararası Kurtarma Ekibi" şefi Doug Copp.'un 10 maddeden oluşan tavsiyeleri, oldukça dikkat çekicidir. Copp.'un; eşyaların altına girerek "çömel ve korun" (duck and cover) uygulaması yerine, büyük objelerin yanında yıkılma esnasında oluşacak "hayat üçgeni" (triangle of life) adı verilen boşluklara "cenin pozisyonu" alarak uzanmanın çok daha etkili bir korunma yöntemi olduğu yönündeki iddiası, geçtiğimiz 10 yılda gündemi en fazla meşgul eden ve en çok tartışılan konulardan biri olmuştur (İngilizce metin, Türkçe çevirisi ve iddianın eleştirisi için: www.snopes.com/fact-check/triangle-of-life, web.deu.edu.tr/atiksu/ana76/ana76-6.html, 15.03.2019).

[vi] Burada, İstanbul Şehremâneti Me'mûrîn Müdürü Osman Nuri (Ergin, 1961)'nin, "Yangına Karşı Sigorta Usûlü" başlıklı; müslümanların yangın, zarar ve hasara karşı sigorta anlayışının, evlerinin bir köşesine "Yâ Hâfız", "Fallâhu Hayrun Hâfizan ve Hüve Erhamü'r-Râhimîn", "Tevekkeltü Alellah" gibi ibareleri hâvî levhalar asarak savn-ı samedânî'ye sığınmaktan ibaret olduğuna dair bir parça müstehzî yazısına atıfta bulunmalıyız. O yazının dipnotunda, Müşir Fuad Paşa (1931)'nın yüksek düzey ecnebî bir misafire İstanbul'un müslüman mahallelerini gezdirirken, her evin önüne asılı bu nevi levhaların mahiyeti sorulunca: "Müslüman sigorta şirketlerinin yaftalarıdır" cevabını verdiği kaydedilmektedir. Modernliğe geçiş döneminin geleneği kötüleyen eleştirici yaklaşımını hissettiren ve hadiseye tek taraftan yaklaşıldığı izlenimi veren sözkonusu yazı için bk. *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye (1922),* 1995: III, 1152-1153. Müşir Fuad Paşa'ya atfedilen bu sözlerin bir benzerinin, daha önce Keçecizâde Fuad Paşa (1869) tarafından İngiliz büyükelçisine söylendiğine dair başka rivâyetlere de rastlanmaktadır. Ancak bu durum, isim benzerliğinin neden olduğu bir yanılgıdan kaynaklanmış olabilir. (http://www.sadabat.net/index.php?title=nukteler&menuid=7&nebi=61, 15.03.2019).

[vii] Başa gelen felaketlere dinî bir anlam yüklemenin, felaketin nedenlerini kavramaya yardımcı olduğuna, belirsizlik ve kuşkuları ortadan kaldırarak kayıp ve trajedilerle mücadele etmeyi sağladığına dair bk. Küçükcan, T. & Köse, A., 2000: 17. Depremin Allah'ın bir cezası veya uyarısı yahut mükâfatı, belâsı, imtihanı vb. olarak yorumlanmasının, insanların ferdî ve sosyal düzlemde umutsuzluğa kapılmamalarına, kendilerini kaybetmemelerine, çözülmemelerine, morallerini bozmamalarına, yılgınlığa, isyana, dağılmaya karşı dayanıklı

hale gelmelerine sebep olduğunu; Allah'la ilişkilendirilmiş bir deprem veya herhangi bir âfet yorumunun toplumsal kaynaşma ve bütünleşme için motor olduğunu ortaya koyan bir araştırma için bk. Okumuş, E. 2002: *İslâmî Araştırmalar*, 15 (3), 363.

[viii] İbn Ebi'd-Dünyâ, 1996: 22; Ebu'ş-Şeyh, 1988: IV, 1489. İbn Abbâs'ın bu iki eserdeki cümlesi, yine Süyûtî tarafından Hatîb-i Bağdâdî (463/1071) ve İbn Asâkir (571/1176)'den nakledilen diğer cümlesiyle birleştirilerek tercüme edilmiştir. "Horasan'ın Câhız'ı" olarak bilinen filozof Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî (322/934), *el-Bed'ü ve't-Târîh* isimli eserinde (1997: 128-129), "Kaf dağı ve damarlar"dan bahseden bu anlatımın, müslümanlara Ehl-i kitaptan geçmiş ve halkın daha iyi anlaması için yapılmış bir "teşbih"ten ibaret olduğunu iddia ederek "bunun doğru olduğunu sanmıyorum" demektedir. Küçükcan, T. & Köse, A., 2000: 58.

[ix] Bu bilgi, "National Geographic"in, Türk tv kanallarında ilk olarak 2009 yılında yayına giren, İstanbul ve Ayasofya'nın taşıdığı riski de konu edinen, depremle ilgili "Doğanın Güçleri" (Forces of Nature) başlıklı 55 dakikalık belgeselden aktarılmıştır: http://web-kurumsal.balikesir.edu.tr/~kutuphane/v2/index.php?icerik=detay&ID=152, 15.03.2019. Aynı bilimsel veriyi destekleyen bir başka sayfa için bk. https://imaginary.org/hands-on/tectonic-plates, 15.03.2019.

[x] İbn Ebî Şeybe, 1988: II, 221, no. 8334; İbn Ebi'd-Dünyâ, 1996: 29, no. 18. Abdullah b. Mes'ûd (r.a.), valiliği zamanında Kûfe'de deprem olunca, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den nakledilen bu son cümlenin aynısını söylemiştir: "Ey insanlar! Rabbiniz sizden kendisini hoşnut etmenizi istiyor. O'nu hoşnut ediniz!" (Taberî, 2001: XIV, 638).

[xi] Şâfiî, 1973: VII, 261; Beyhakî, 1994: III, 343, no. 6174-6175. İbn Abbâs'ın kıldırdığı bu namaz, ayrıntıya girmeksizin "dört secde ve altı rükû" denilerek İbn Ebî Şeybe tarafından da nakledilmektedir (1988: II, 220, no. 8333).

[xii] Saîd b. Mansûr'un *Sünen*'inin büyük bir bölümü hala kayıp olduğundan, Süyûtî'nin oradan naklettiği yukarıdaki metin, bugün elimizde mevcut matbû nüshalarda yer almamaktadır.

[xiii] İmam Mâlik'e nisbet edilen görüşlerden birine göre; küsûf dışındaki alametler için ne namaz kılınır ne de secde yapılır. Bir diğerine göre ise, secde değilse bile, namaz kılınması menduptur (Şeyh Âyiş Muhammed, Dâru'l-Fikr: I, 469).

[xiv] Bu cevabın bir benzerine Hz. Ömer'in sözlerinde de rastlıyoruz. Hicrî 18'de Filistin'deki Amevâs/Amvâs köyünde ortaya çıkan ve oradan Şam bölgesine yayılan İslâm tarihinin ilk vebâ salgını sırasında, 36 bin kişilik Şam ordusunu kumanda eden Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (r.a.)'ın, bölgeyi terketmesini isteyen halife Hz. Ömer'e: "Yoksa Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsunuz?" itirazına, "Evet Allah'ın kaderinden, yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz" cevabını vermişti (Buhârî, 1992: V, 2163, no. 5397; Müslim, 1992: IV, 1740, no. 2219).